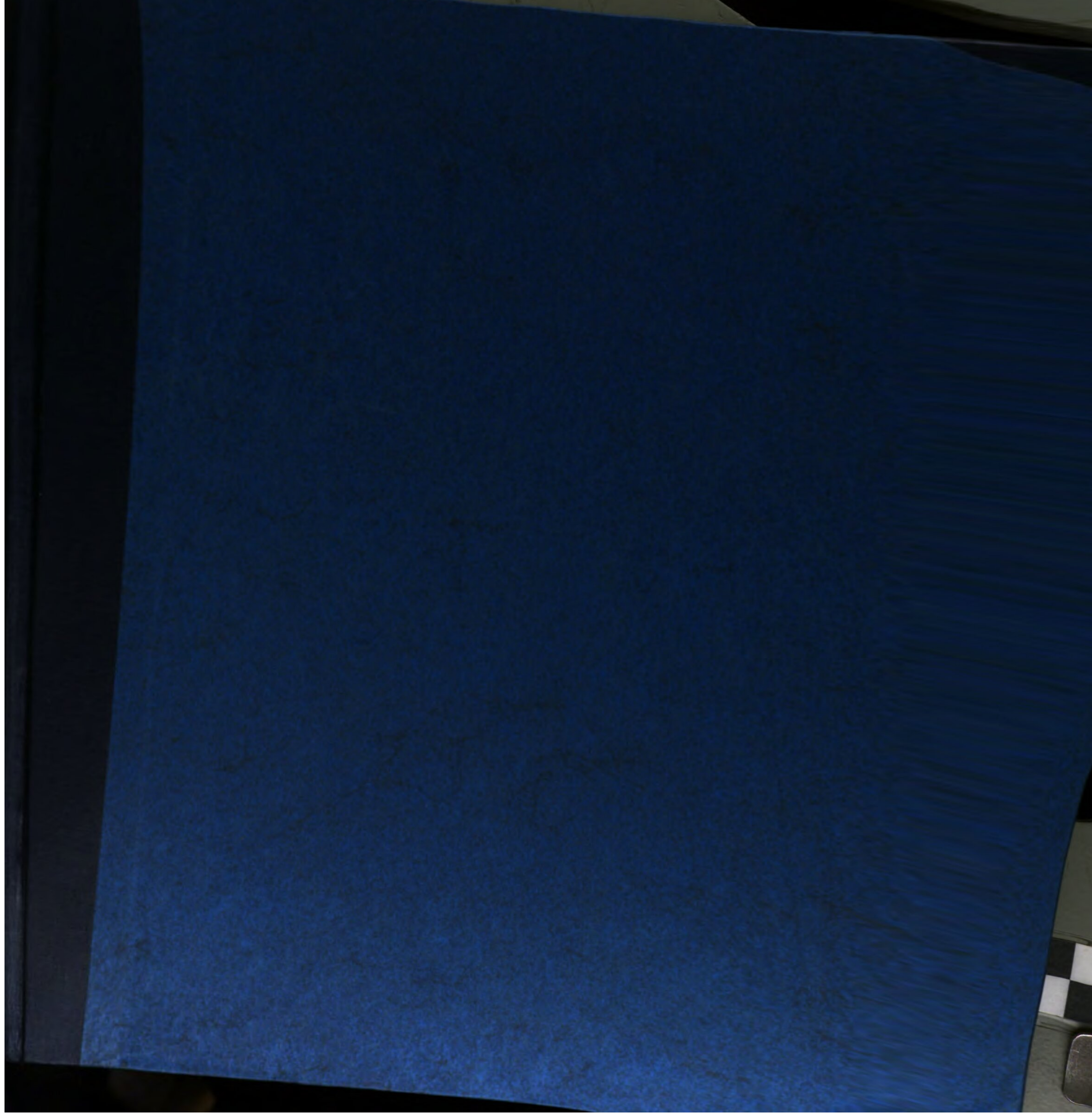

4 A. or. 2860

(3

76

RIG-VEDA-SANHITA,
THE
SACRED HYMNS OF THE BRAHMANS;
TOGETHER WITH THE
COMMENTARY OF SAYANACHARYA.

EDITED BY
MAX MÜLLER, M. A.
CHRIST CHURCH, OXFORD.

VOLUME III.

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF
THE HONOURABLE THE EAST-INDIA-COMPANY.

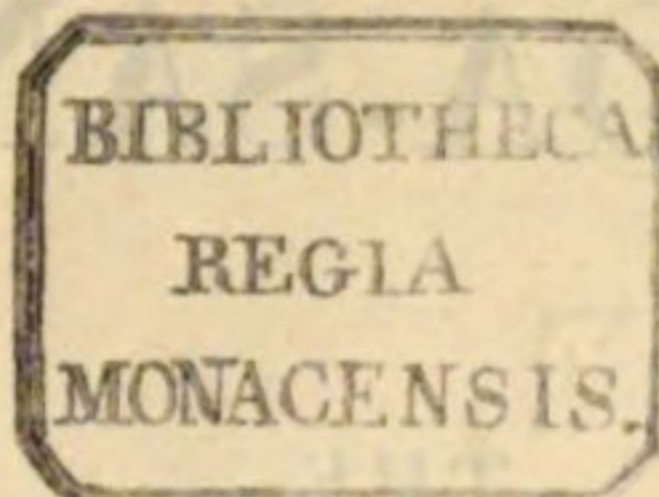
LONDON,
WILLIAM H. ALLEN AND CO.,
BOOKSELLERS TO THE HONOURABLE THE EAST-INDIA-COMPANY,
7, LEADENHALL STREET.

1856.

94 h

4th A.m. 2860 / 3

SACRED HYMNS OF THE BRAHMANAS:

TOGETHER WITH THE

COMMENTARY OF SAYANACHARYA.

EDITED BY

MAX MÜLLER, M.A.

OXFORD: CLarendon Press.

VOLUME III.

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF

THE HONORABLE THE EAST-INDIA COMPANY.

LONDON:

WILLIAM H. GREEN, PRINTER.

PRINTED BY THE EAST-INDIA COMPANY.

OXFORD,

PRINTED BY JAMES WRIGHT, PRINTER TO THE UNIVERSITY.

TO

COLONEL WILLIAM HENRY SYKES, CHAIRMAN,

ROSS DONNELLY MANGLES, ESQ., M.P., DEPUTY CHAIRMAN,

CHARLES MILLS, ESQ.,

RUSSELL ELLICE, ESQ.,

WILLIAM BUTTERWORTH BAYLEY, ESQ.,

JOHN SHEPHERD, ESQ.,

MARTIN TUCKER SMITH, ESQ., M.P.,

SIR HENRY WILLOCK, K.L.S.,

SIR JAMES WEIR HOGG, BART., M.P.,

ELLIOT MACNAGHTEN, ESQ.,

LIEUTENANT-COLONEL JAMES OLIPHANT,

WILLIAM JOSEPH EASTWICK, ESQ.,

JOHN HARVEY ASTELL, ESQ.,

HENRY THOBY PRINSEP, ESQ.,

JOHN POLLARD WILLOUGHBY, ESQ.,

SIR FREDERICK CURRIE, BART.,

LIEUT.-COL. SIR H. C. RAWLINSON, K.C.B.,

MAJOR-GEN. ROBERT JOHN HUSSEY VIVIAN,

DIRECTORS

OF

THE HONOURABLE THE EAST-INDIA-COMPANY,

THIS THIRD VOLUME

OF

THE RIG-VEDA-SANHITA

IS RESPECTFULLY AND GRATEFULLY DEDICATED

BY THEIR OBEDIENT SERVANT,

OXFORD, 1856.

MAX MÜLLER.

TO

COLONEL WILLIAM HENRY SYKES, CHAIRMAN

ROSS DONNELLY MANGLES, ESQ., M.P., DEPUTY CHAIRMAN

LIEUTENANT COLONEL JAMES GILBERT

WILLIAM JOSEPH EASTWICK, ESQ.

JOHN GARREY ARTHUR, ESQ.

HENRY THOMAS TINKER, ESQ.

JOHN HOWARD WILCOCK, ESQ.

SIR FREDERICK GERRARD, BART.

LIEUT. COL. SIR B. C. RAWLINSON, M.C.

ALFRED GERRARD, ROBERT JOHN HURSEY, VICE

CHARLES ARTHUR, ESQ.

RUSSELL, ESQ.

WILLIAM RUTTERWORTH BAYLEY, ESQ.

JOHN SHEPHERD, ESQ.

MARTIN THOMAS SMITH, ESQ., M.C.

SIR HENRY WILCOCK, BART.

SIR JAMES WILSON, BART., M.P.

ELIOT MARGENTHAU, ESQ.

DIRECTORS

OF

THE HONOURABLE THE EAST-INDIA COMPANY.

THIS THIRD VOLUME

OF

THE RIG-VEDA-SAMHITA

IS RESPECTFULLY AND GRATEFULLY DEDICATED

BY THEIR OBLIGED SERVANT,

MAX MÜLLER

LONDON 1861

P R E F A C E.

IN laying before the public the third volume of my edition of the Rig-veda and its Commentary by Sáyana Áchárya, it gives me much pleasure to acknowledge the increasing interest which of late years has been evinced by the most eminent scholars in England, in India, and on the continent, with regard to these ancient remnants of the sacred poetry of the Brahmans. Their importance for Sanskrit literature had been felt ever since Sir William Jones, Colebrooke, and F. Rosen informed us of their existence, and gave us the first specimens of their contents; and no one acquainted with the later literature of India, the epic poems, the law-books, the systems of philosophy, could fail to see that our knowledge of the historical growth of the Indian mind must remain incomplete until we had gained an insight into that period of literature which precedes Vyása and Valmíki, Manu and Jaimini, and to which the poets, the lawgivers, and philosophers of India point with common consent as the highest authority for their inspirations, their belief, and their institutions. Sanskrit literature without the Veda was like Greek literature without Homer, like Arabic literature without the Koran, like English without Shakespear.

But as the study of Sanskrit owes its permanent interest chiefly to the fact that the ancient language of India has been proved to be most intimately connected with the classical languages of Europe, and that in it has been found the key to the most secret archives of the history of language in general, the Veda would never have engaged the serious attention of a large class of scholars, if this ancient literary relic had not been found to shed the most unexpected light on the darkest periods in the history of the most prominent nations of antiquity. The religious traditions of the Persians or the Zoroastrians have been traced back to their source in the *Veda*. Many of the most obscure grammatical forms in the arrow-headed inscriptions of Darius and Xerxes have

been deciphered by means of the *Veda*. The mythology of Greece and Italy, nay of Germany and Iceland, has suddenly assumed a new aspect and an intelligible expression by being confronted with the poetical language of the *Veda*. Even civil institutions, local customs, and proverbial expressions, which we meet with in the later history of the Arian nations, have received an unexpected explanation in the simple poetry of the *Veda*. In this manner the *Veda*, though not yet known in its completeness, has assumed an importance which no other literary production of India could ever have claimed; and we may rest convinced, that as long as man cherishes the records of his family, in the widest sense of the word, these simple songs will maintain their place among the most valued annals of ancient history. There is one class of readers that may have been disappointed—men who study ancient literature less on account of its historical than its poetical value. Those who expected in the *Veda*, strains like the elaborate odes of Pindar, or the vague and misty exhalations of Ossian, will have found but very little answering their expectations. But the true historian values facts, ancient and genuine; and a corroded copper As of the Roman republic is of greater value to him than an imperial gold medal of the most exquisite workmanship. What Schelling says with regard to the deities of the later Hindu pantheon, such as they are represented to us in the Mahábhárata, the poems of Kalidása, and the Puráṇas, applies to all facts of history: "Hideous or not, they stand before us, and so require a rational explanation*."

But it has been a still greater pleasure to me, while engaged for so many years in preparing a critical edition, not only of the text of the Rig-veda, but also of its Commentary by Sáyaṇa Áchárya, to observe how the conviction seems to be growing more and more general, that without this Commentary an accurate and scholarlike knowledge of the *Veda* could never have been obtained. There was at first much controversy as to the value of Sáyaṇa, and as to the necessity of an edition, and particularly of a critical edition, of his Commentary. Now it seemed to me, that his strong and his weak points must have been so apparent to all who entered honestly into the study of Sáyaṇa, that I hardly thought it incumbent on me to defend him against his enemies, or to save him from his friends. For though we all admired the quick perception and the brilliant divination displayed by some distinguished scholars in their attempts to guess the meaning of these ancient hymns without the help of that tradition which

* Schelling's Philosophy of Mythology, p. 24.

Sáyana embodied in his Commentary—and though a work like that of the late M. Langlois, who actually published a complete translation of the Veda at a time when most scholars were content with deciphering a few lines, will always excite our admiration by the boldness, the perseverance, and the undoubted ingenuity which it displays—yet before the tribunal of a more severe scholarship such works could not be approved; and it begins to be recognised that the errors which they propagated have proved so mischievous as to outweigh the many right guesses which no doubt they contained.

It would have been equally wrong, however, to consider Sáyana's Commentary as an infallible authority with regard to the interpretation of the Veda. Sáyana gives the traditional, but not the original, sense of the Vaidik hymns. These hymns—originally popular songs, short prayers and thanksgivings, sometimes true, genuine, and even sublime, but frequently childish, vulgar, and obscure—were invested by the Brahmans with the character of an inspired revelation, and made the basis of a complete system of dogmatic theology. If therefore we wish to know how the Brahmans, from the time of the composition of the first Bráhmana to the present day, understood and interpreted the hymns of their ancient Rishis, we ought to translate them in strict accordance with Sáyana's gloss. This is the object which Professor Wilson has always kept in view in his translation of the Veda; and for the history of religion, which in India, as elsewhere, represents the gradual corruption of simple truth into hierarchical dogmatism and philosophical hallucination, his work will always remain the most trustworthy guide. Nor could it be said, that the tradition of the Brahmans, which Sáyana embodied in his work, after the lapse of at least three thousand years, had changed the character of the whole of the Rig-veda. By far the greater part of these hymns is so simple and straightforward, that there can be no doubt that their original meaning was exactly the same as their traditional interpretation. But no religion, no poetry, no law, no language, can resist the wear and tear of thirty centuries; and in the Veda, as in other works, handed down to us from a very remote antiquity, the sharp edges of primitive thought, the delicate features of a young language, the fresh hue of unconscious poetry, have been washed away by the successive waves of what we call *tradition*, whether we look upon it as a principle of growth or decay. To restore the primitive outlines of the Vaidik period of thought will be a work of great

difficulty. * “ We may collect all the passages where an obscure word occurs, we may compare them and look for a meaning which would be appropriate to all; but the difficulty lies in finding a sense which we can appropriate and transfer by analogy into our own language and thought. We must be able to translate our feelings and ideas into their language at the same time that we translate their poems and prayers into our own. We must not despair even where their words seem meaningless and their ideas barren or wild. What seems at first childish may at a happier moment disclose a sublime simplicity, and even in helpless expressions we may recognise aspirations after some high and noble idea. When the scholar has done his work, the poet and philosopher must take it up and finish it. Let the scholar collect, collate, sift, and reject—let him say what is possible or not according to the laws of the Vaidik language—let him study the commentaries, the Sūtras, the Brāhmaṇas, and even later works, in order to exhaust all the sources from which information can be derived. He must not despise the tradition of the Brahmans, even where their misconceptions and the causes of their misconceptions are palpable. To know what a passage cannot mean is frequently the key to its real meaning; and whatever reasons may be pleaded for declining a careful perusal of the traditional interpretations of Yāska or Sāyaṇa, they can all be traced back to an ill-concealed ‘argumentum paupertatis.’ Not a corner in the Brāhmaṇas, the Sūtras, Yāska, and Sāyaṇa should be left unexplored before we venture to propose a rendering of our own. Sāyaṇa, though the most modern, is on the whole the most sober interpreter. Most of his etymological absurdities must be placed to Yāska’s account, and the optional renderings which he allows for metaphysical, theological, or ceremonial purposes, are mostly due to his regard for the Brāhmaṇas. These Brāhmaṇas, though nearest in time to the hymns of the Rig-veda, indulge in the most frivolous and ill-judged interpretations. When the ancient Rishi exclaims with a troubled heart, ‘Who is the greatest of the gods? Who shall first be praised by our songs?’—the author of the Brāhmaṇa sees in the interrogative pronoun ‘Who’ some divine name, a place is allotted in the sacrificial invocations to a god ‘Who,’ and hymns addressed to him are called ‘Whoish’ hymns. To make such misunderstandings possible, we must assume a considerable interval between the composition of the hymns and the Brāhmaṇas. As the authors of the Brāhmaṇas were blinded by theology, the

* See the Author’s Essay on the Veda and Zendavesta, page 13.

authors of the still later Niruktas were deceived by etymological fictions, and both conspired to mislead by their authority later and more sensible commentators, such as Sáyana. Where Sáyana has no authority to mislead him, his Commentary is at all events rational; but still his scholastic notions would never allow him to accept the free interpretation which a comparative study of these venerable documents forces upon the unprejudiced scholar. We must therefore discover ourselves the real vestiges of these ancient poets; and if we follow them cautiously, we shall find that with some effort we are still able to walk in their footsteps. We shall feel that we are brought face to face and mind to mind with men yet intelligible to us, after we have freed ourselves from our modern conceits. We shall not succeed always: words, verses, nay, whole hymns in the Rig-veda, will and must remain to us a dead letter. But where we can inspire those early relics of thought and devotion with new life, we shall have before us more real antiquity than in all the inscriptions of Egypt or Nineveh; not only old names and dates, and kingdoms and battles, but old thoughts, old hopes, old faith, and old errors, the old 'Man' altogether—old now, but then young and fresh, and simple and real in his prayers and in his praises."

How the Veda should be interpreted, and how Sáyana's Commentary should be made use of for that purpose, has lately been shown in a work by M. Ad. Regnier, "*Étude sur l'idiome des Védas et les origines de la Langue Sanscrite, Première Partie, Paris 1855.*" I may be allowed to quote from this excellent essay the following passage, which lays down with fairness and exactness the principles which ought to be followed by every student of the Veda. "Je joins au texte des hymnes celui du commentaire de Sáyana Áchárya, que je suivrai, dans son interprétation, partout où il me semblera que la logique et la grammaire le permettent; toutes les fois que j'adopterai un autre avis que le sien, j'en donnerai les raisons: d'abord pour bien établir le sens, parce que, dans une matière souvent aussi obscure, il faut toujours savoir d'abord l'avis des Indiens eux-mêmes; puis, parce que ces scolies nous donneront l'occasion de faire connaissance avec quelques-unes des habitudes les plus ordinaires d'interprétation des glossateurs. Tous ceux qui ont eu le bonheur de suivre le cours de M. Eugène Burnouf savent quelle importance il attachait à l'explication des commentaires. Le meilleur moyen, selon lui, d'assurer et de hâter les progrès et de se rompre aux difficultés de la langue, c'était de se familiariser de bonne

heure avec la méthode et le style des grammairiens, style souvent très-abstrait et où les procédés d'expression synthétique sont poussés fréquemment à l'excès."

Even if the author had not paid this tribute to the memory of E. Burnouf, the accuracy and painstaking minuteness of his work would have shown that he belonged to Burnouf's school; and it is pleasing to see how the spirit of that eminent scholar seems still to be alive in that brilliant senate of learning of which he once formed so illustrious a member, when we read that the French Academy has proposed as one of its last prizes—

"Un commentaire particulièrement exégétique et grammatical, soit sur une partie suivie, soit sur un choix d'hymnes du Rig-véda, où l'on aura soin d'exposer toujours et de discuter, s'il y a lieu, même quand on ne l'adoptera pas, l'opinion du commentateur Sáyana Áchárya."

Such a prize, while it gives a sanction to my work, for which I cannot sufficiently express my gratitude, will, it is to be hoped, act as an encouragement, and bring some of our young Sanskrit scholars toward that line of study which Burnouf pointed out to all of his pupils, as the most sure to lead to real and lasting results.

After what has been stated in the prefaces to the first and second volumes, I have little to add with regard to the MSS. which I used for the third volume. There is one notice which I lately received from the Rev. Dr. Stevenson, the distinguished editor and translator of the Sáma-veda, and which I subjoin here in confirmation of my views on the local origin of the three families of the MSS. of Sáyana's Commentary.

"As I see you have formed a particular family of the two MSS. B 1. and B 2, I may as well mention to you all I have learnt of their history. B 1. was procured at Puna from a Wakil, who procured it from the family of the Guru of the late Peshwah; at least, so he said; and, as the family was poor, and no one else likely to have such a work, there is no reason to discredit his story. It is, as you will see, written by two different scribes, the greater part in what we at Bombay call Káyasthi lipi, the handwriting of Káyasths from the province of Guzerat. The letters in this portion are very deep. The rest is written by a Deccaní Brahman in what we call the Dakshaní lipi, and not so deep as the other. This difference is discernible even in the Cave inscriptions in the old character.

"B 2. was copied for M. Burnouf from that MS. by a Puna Brahman, whom I got to transcribe it for him.

"I have also an imperfect copy of another MS. of the Bháshya. The whole of the 7th Ashtaka is wanting, and I have only two Adhyáyas of the 8th. If you would like to see them, I shall be happy to send them; and indeed the whole MS. is at your service. There is a complete copy of the Bháshya of the Rig-veda Sanhita in the library of the R. A. Society, Bombay branch. The first Ashtaka is copied from B 1, and would be of no use to you; but the rest was taken, I am told, at Mr. Elphinstone's expense, or at that of the Bombay government, and deposited in the library, from a copy belonging to Dr. Taylor, which was carried to England, as I understood, to be deposited in the library of the India-House. As, however, you take no notice of such a work there*, I must have been under a mistake about that. However, there is no mistake about Dr. Taylor's having had such a work, and the Bombay copy having been taken, sometime about 1820, from it, with the exception of the first Ashtaka, which was omitted, why I cannot say. The imperfect copy I have is partly taken from this, and partly made up of portions of a MS. received from the Wakil."

Another communication on the MSS. of Sáyaṇa's Commentary was kindly sent to me by my learned friend Mr. Fitz-Edward Hall, while yet at Benares. I had applied to him for help with regard to some extremely difficult passages in the fifth Ashtaka, and in the hope that some more fragments of the MS. mentioned in my preface to the second volume, p. xii, might still be discovered in India. He wrote to me, Benares, Jan. 15, 1855:

"I was much afraid that I should have to send off this letter without being able to furnish you with the means of perhaps supplying the lacunæ you have encountered in the fifth Ashtaka. In fact, but a few hours have elapsed since I was able to put together the extracts from MS. β , which I enclose. We have in the College library but one MS. of Sáyaṇa's Commentary on the R. V. It was copied in the Samvat year 1851, and is, as you will see under the heading of MS. α , of little value. Notwithstanding repeated enquiries, I was unable to get sight of any other MS. until β . was brought to me yesterday. This MS. is without date of transcription, and has no external indications of any antiquity. I think the passages from it, which I now send, fully justify me in ordering a

* Dr. Taylor's copy was not mentioned in the preface to the first volume, because it only begins with the third Ashtaka. It will be seen from my preface to the second volume, which Dr. Stevenson had not received, that I recognised this MS. as

one of the B. class, though, particularly in the later books, it has peculiar readings, and is sometimes evidently an abbreviation of the original text of the B. MSS.

copy to be made forthwith of the whole of the fifth Ashtaka *. If you request it, I will have the remainder of the MS. copied; but, as there is a possibility that its character will differ in different Ogdoads, you had better send some test-passages by which to decide its value in the subsequent Ashtakas.

“ As for the sheet which I send you, it has reference to the last passage or passages noted in the paper you sent. I was not sure what it was you required. Accordingly, if I have erred, it has been on the right side. The first copy was made from α , which I afterwards changed by interlineations and erasures to correspond to β . I shall be happy if I hear that I have been the instrument of rescuing your work from even a single imperfection.

“ Are you acquainted with an abridgment of Sáyana's Commentary by Mudgala? The grammatical explanations are omitted altogether, and the remainder of the comment so abridged that the whole takes up about a fourth part the space of the original. Our copy professes to be taken in the Samvat year 147-. The last figure is unsupplied. Strange to say, it does not break off in the fourth Adhyáya of the first Ashtaka, where all your MSS. of the A. and B. classes terminate; but it runs on to the words मित्रमहर्त्, p. 538, l. 5. Afterwards there occurs the same appearance of supplial by a later hand, to which you call attention; a peculiarity which I observed also in the MS. β . If this epitome may be trusted, the mutilated passage at the bottom of page 969 should run thus: युवं युवां यत्किंचनास्तम् निरतंसतम् ।†.

* This copy has since been received. It begins with the third Adhyáya of the fifth Ashtaka.

† This MS. has since been sent to the library of the East-India-House. It contains Ashtaka I, II, and III, and the last three Adhyáyas of Ashtaka IV. Some fragments of the first and seventh Ashtakas were presented to me by Mr. Fitz-Edward Hall. I subjoin the beginning of the first Ashtaka so far as it is legible, and without attempting to correct all mistakes :

श्रीगणेशाय नमः ।

ओं सच्चिदानन्दभूपाय नित्याय विमलाय च ।

प्रत्यक्षेतरूपाय जगदूपायते नमः ॥

गणेशाय नमस्तुभ्यं निर्विघ्नकरणाय च ।

सरस्वत्यै नमस्तुभ्यं ज्ञानबोधे स्थिरा भव ॥

आलोच्य पूर्वभाष्यं च बहुचस्य संमतः (समततः?) ।

गहनं मन्यमानेन सुबोधेन समुद्धृतं ॥

नवनीतं यथा क्षीरात्सिकतायाश्च कांचनं ।

तथा समुद्धृतं सारं प्राणिनां बोधसिद्धये ॥

मौढल्यगोत्रेण च मुद्गलेन स्यात्मानुभूतेन सुसंस्कृतेन ।

यथार्थभूतेन सुसाधकेन समुद्धृतं सारमिमं वरिष्ठं ॥

वेदार्थहीनस्य भारवाहकत्वं वेदांगे निरुक्ते उक्तं । स्थाणु-
रयं° न विजा° योऽर्थज्ञ° वेदमधीत्य वेदार्थो ज्ञातव्यः ।
तदुक्तं श्रौतस्मार्त्तकर्म कर्तव्यं फलत्यागकृतेन स्वशाखोक्तकर्मणा
चित्तशुद्धिर्भविष्यति । चित्तशुद्ध्या स्यात्मानुभूतेन भविष्यति ।
तस्मात्कारणाद्वेदार्थज्ञानमवश्यं साधितव्यं ॥ ऋग्वेदस्याश्व-
लायनी सांख्यायनी शाकला बाष्कला मांडूका चेति पंच
शाखाः । तत्र शाकलसंहितायां दश मंडलानि । तत्र प्रथमे
मंडले चतुर्विंशानुवाकाः । तत्र प्रथमानुवाके त्रीणि सूक्तानि ।
देवताछंदशीणां सम्यग्बोधाय प्रकाशितानि । तत्र अग्नि-
मील इति नवर्चं प्रथमं सूक्तं । विश्वामित्रपुत्रो मधुछंदनामक
ऋषिः । गायत्रं आग्नेयं ॥ ओं नमः श्रीगणपतये ॥ ओं

“Did you ever hear of a Rig-bhāshya by Rāvaṇa? Sūrya Paṇḍit, in his Paramārtha-prabhā, a commentary on the Bhagavadgīta, professes to have seen it. I am also told, that a commentary by Rāvaṇa on one of the Śākhās of the Yajur-veda is still extant.

“I have failed entirely in all attempts to trace the history of the MS. of Śāyaṇa, of which I sent you some fragments. But I have since procured a fragment of the eighth Aṣṭaka, very like it in outward appearance.”

In another letter, dated Ajmere, 24th May, 1856, the same distinguished scholar wrote to me :

“It must be perplexing to be obliged to illuminate Śāyaṇa’s text with stars. I am not going to say that the publication of this work was undertaken prematurely: but I am pretty well assured, from what I have observed, that there still lie hidden, in the libraries of rigid Brahmans, scores of hereditary copies of this Commentary; and it is scarcely unreasonable to suppose that, if procurable, they might supply your lacunæ.”

There is one more MS. which ought to be mentioned here. It belongs to the library of the East-India-House (No. 2612), and bears the title ऋग्वेदभाष्यपट्टाष्टकसंपूर्ण. It is, however, not the sixth, but the fifth Aṣṭaka of the Rig-veda. As it bears the date संवत् १६६४, it might have been expected to yield some help towards the restoration of Śāyaṇa’s text; but on closer inspection it turned out an exact and literal reproduction of my own MS. Ca.

When I began this edition, I thought the whole of it would be completed in three or four volumes, and I now find that the first three volumes contain hardly more than half of the whole work. I must confess that I could have wished that the ancient poets of the Veda and their Indian commentators had been less diffuse; for though I believe that no edition of any author in Sanskrit or any other language, for which manuscripts had first to be copied, others to be collated, innumerable references to be verified, and an index to be made of every word, has ever been brought out so rapidly as this edition of the Rig-veda, yet I feel that ten years of my life are gone, and I know not whether I shall have sufficient time left to finish a work which I once undertook perhaps with too

अग्निमील इति । अग्निं देवं ईले स्तौमि । कीदृशमग्निं । ऋत्विजं । देवानां यज्ञेषु होतृनामकं ऋत्विक् अग्निरेव । पुनः यज्ञस्य पुरोहितं यज्ञस्य संबन्धिनि पूर्वभागे आहवनीयरूपे- कीदृशं । यत्नधातमं । यागफलरूपाणां यत्नानामतिशयेन शावस्थितं । पुनः कीदृशं । देवं । दानादिगुणयुक्तं होतारं धारयितारं ॥

much confidence. Yet even if I should not see the completion of this work, I should not be sorry for the time that I have spent on it; and nothing will ever induce me to change the principles which I have hitherto followed, and to give a hasty copy of a MS., instead of a critical edition of the text and commentary of the Rig-veda. I have had again for this volume the valuable assistance of my learned friend Dr. Aufrecht, and I sincerely regret that I shall no longer enjoy this advantage, as much of the correctness and accuracy of the last volumes was due to his conscientious cooperation, joined to the kind assistance which I have never failed to receive from my honoured friend Professor H. H. Wilson.

I have to express my deep obligation to the Court of Directors of the Honourable the East-India-Company, under the chairmanship of Colonel Sykes, and to the Board of Control, under the presidency of the Right Honourable Vernon Smith, for having sanctioned the continuation of this work, and granted funds necessary for its completion—an act of enlightened liberality, which will be applauded by all persons interested in the history of India and in the history of mankind, and by which one of the most important monuments of antiquity will be rescued from oblivion and restored in its integrity.

M. M.

OXFORD, June 5, 1856.

VARIETAS LECTIONIS.

Maṇḍala IV.

Page 1. line 4. (IV. 1, 1.) वामदेव्ये B. sec. man. वामदेवे A. B. (वामदेवस्य Ca. वामदेव C. : cf. Pāṇ. IV. 2, 9.

P. 2. 1. 5. (IV. 1, 1.) तत्तद्वेषु A. C. तत्तदेवं तत्तद्वेषु B.

P. 2. 1. 21. (IV. 1, 2.) स्तोतृन् Ca. नृदेवान् A. देवान् B. स्तोतृदेवान् C.

P. 4. 1. 24. (IV. 1, 5.) अत्यंतफलप्रदः A. B. अत्यंतमीप्सितफलप्रदः C.

P. 5. 1. 1. (IV. 1, 5.) रातेर्यत्ययेन कानञ् A. B. रातेर्यङ्कुकि व्यत्ययेन शानच् C.

P. 6. 1. 1. (IV. 1, 7.) स्वतेजसा परिवीतः परिवेष्टितः C. परिवीतः A. B.

P. 7. 1. 4. (IV. 1, 9.) दापयित्वा A. B. दत्त्वा C.

P. 8. 1. 14. (IV. 1, 12.) विपन्यै. The MSS. have विपन्यौ, but Sāyana must have read विपन्यै.

P. 11. 1. 27. (IV. 1, 18.) पश्चा पृष्ठदेशेषु C. पश्चा पृथग्देशेषु A. B.

P. 13. 1. 5. (IV. 1, 20.) After जातवेदाः, Ca. जातान्येन विदंतीति वा जातवेदाः ।

P. 16. 1. 8. (IV. 2, 6.) स्वतवाधनवानिति तलवकार उक्तं C. स्वतवान् धनवित्तलावकार उक्तं A. ; omitted in B. स्वतवान् has been repeated by conjecture.

P. 18. 1. 12. (IV. 2, 9.) आहननं पापं B. A. C. omit पापं.

P. 18. 1. 23. (IV. 2, 10.) असामस्तस्य C. असाम यस्य A. B. The readings of A 2, Colebrooke's MS., in verse 13, originally left out in Aa. (the MS. sent to me by Mr. Hall), seem to prove that A 2. is copied from Aa. See also IV. 4, 4.

P. 27. 1. 25. (IV. 3, 6.) कक्था ब्रूयाः A. C. कत्पापं कथा ब्रूयाः B.

P. 29. 1. 21. (IV. 3, 9.) इति जाः प्रजास्ता जामर्येण निमित्तेन A. B. इति जाः प्रजास्तामर्येणामरण्यनिमित्तेन C.

P. 31. 1. 3. (IV. 3, 12.) प्रोत्साह्यमानः B. C. प्रगृह्यमानः A.

P. 31. 1. 12. (IV. 3, 13.) प्रातिवेश्यस्य inserted from C. जनस्य B.

P. 32. 1. 25. (IV. 3, 16.) निष्ण्यानि नेयार्थानि गूढानि C. निष्ण्या गूढानि B. ; wanting in A.

P. 33. 1. 27. (IV. 4, 1.) तपिष्टैस्तमैस्तपिष्टतमैरिति वा A., and Nir. MS. Par., where तृप्ततमै (तमृतमैः?) is given as a marginal note. Roth's edition has तपिष्टैस्तमैस्तृप्ततमैः प्रपिष्टतमैरिति वा । So has B., only तपिष्टैः and तपिष्टतमैः instead of तपिष्टैः and तपिष्टतमैः. C. has तपिष्टैस्तमृतमैस्तपिष्टतमैरिति वा.

P. 35. 1. 18. (IV. 4, 4.) अरातिमदानं वा कुरुते deest in B.

P. 36. l. 3. (IV. 4, 5.) जामि जामिं बंधुं अवंधुशतून् A. जामिजामिं बंधुशतून् C. जामिं बंधुमजामिमबंधुं एतादृशान् शतून् B.

P. 38. l. 12. (IV. 4, 9.) परिचरति A. B. परिचरत्येव स्तोता C.

P. 41. l. 8. (IV. 4, 14.) वा before वाजान् inserted by conjecture.

P. 41. l. 11. (IV. 4, 14.) प्रतिपादितं A. B. प्रार्थितं C.

P. 41. l. 21. (IV. 4, 15.) After परिचरेम, Ca. has भूते वा लिङ् । पर्यचराम ।.

P. 42. l. 23. (IV. 5, 1.) सामर्थ्याद्विरिति C. सामर्थ्याद्विधिरिति A. B.

P. 43. l. 9. (IV. 5, 1.) किमिव—कूलमिव in A. B. C.; it seems to be a marginal note.

P. 43. l. 17. (IV. 15, 3.) प्रकारं C. प्रकारतरां A. B.

P. 43. l. 19. (IV. 15, 3.) नीयमानः C. स्थापितः B.; omitted in A.

P. 44. l. 15. (IV. 5, 4.) ये द्वेष्टारः conjecture. A. C. have द्वेष्टारः after स्थिराणि. B. omits it, but gives द्वेष्टून् after जानतः.

P. 45. l. 24. (IV. 5, 7.) समानं सर्वेषामेकरूपं ॥ सर्वेषामेकरूपं समानं A. B. C.

P. 46. l. 5. (IV. 5, 7.) लुप्तोपमेतत् ॥ लुप्तोपमेतत् A. B. C.

P. 46. l. 7. (IV. 5, 7.) ज्योतिरादिभि C. ज्योतिरादित्य A. B.

P. 46. l. 9. (IV. 5, 7.) आरूपितं देवैर्नमस्या A. आरूपितं आरोपितं देवैर्नमस्यं B. आरूपितं आरोपितं देवैरप्या C.

P. 48. l. 12. (IV. 5, 12.) दातव्यं C. तदातव्यं A. B.

P. 49. l. 1. (IV. 5, 13.) After पालयिष्यः, Ca. पत्नीस्थानीया वा ।.

P. 49. l. 9. (IV. 5, 14.) उक्थेन A. B. C. उच्छेदन Ca.

P. 50. l. 9. (IV. 6, 1.) इत्यत्र प्रकृत्यंशोनुवादः कः Ca. इत्यत्र कृत्यंशोनुवाकः A. B. C.

P. 56. l. 11. (IV. 7, 3.) प्रभासकं वृद्धेः कर्तारं C. प्रारंभकं B. A. gives no explanation.

P. 58. l. 4. (IV. 7, 7.) स्थाने after धामनि inserted from C.

P. 59. l. 9. (IV. 7, 9.) यद्यं त्वां B. C. यद्यद्वा A.

P. 59. l. 10. (IV. 7, 9.) जननहेतुं ॥ जनकहेतुं A. C. हेतुकहेतुं B.

P. 63. l. 24. (IV. 9, 5.) ब्रह्मा वो ॥ ब्रह्मा त्वो A. B. ब्रह्मा यो C.

P. 63. l. 25. (IV. 9, 5.) वा before सदस्यो added from C.

P. 68. l. 10. (IV. 11, 1.) भद्रं भजनीयं C.; omitted in A. भद्रं मंगलं B.: cf. 10, 1.

P. 71. l. 9. (IV. 12, 1.) छंदः supplied. त्रैष्टुभं C. त्रैष्टुभो A. B.

P. 71. l. 18. (IV. 12, 1.) भावत्केन Ca. लोपकेण A. तोषकेण B. C.

P. 72. l. 4. (IV. 12, 2.) यो after परिचरन् by conjecture. C. has स.

P. 74. l. 18. (IV. 13, 2.) मित्तोऽहरभिमानो added from C. B. has only मित्तो.

P. 75. l. 2. (IV. 13, 3.) अविमुंचतः B. C. अविसंयतः A.; probably meant for अविसंसंयतः.

P. 75. l. 10. (IV. 13, 4.) जगन्निर्वाहात्मकस्य रसस्यादानार्थं ॥ जगन्निर्वाहकात्मकस्यादानार्थं A. C. जगन्निर्वाहकात्मकस्य दानार्थं B. जगन्निर्वाहकात्मकसंरस्यादानार्थं Ca.

P. 75. l. 12. (IV. 13, 4.) संवृण्वन् C. अवृण्वन् A. B.

P. 76. l. 2. (IV. 13, 5.) नाकेन समवेतः A. C. क्षुतेन समवेतः B.

P. 78. l. 3. (IV. 15, 1.) अस्य after पराभ्यां A. B. C.

P. 78. l. 25. (IV. 15, 2.) पर्येति A. B. C. परियाति Ait. Br.

- P. 79. l. 13. (IV. 15, 4.) सात्यहव्यो ॥ सत्येहव्यो C. सत्यहव्यो Ca. सत्यहव्यो B. श्रुत्यहव्यो A.
- P. 79. l. 14. (IV. 15, 4.) अयीयजदिति ॥ यीयज इति C. यीयजत इति A. यीयजो यज्ञे इति B.
- P. 79. l. 22. (IV. 15, 5.) एतेन यजमानस्य A. B. अनेन यजमानः C.
- P. 82. l. 3. (IV. 16, 2.) समीपे नाश्चान्मनुष्या यथा मुंचंति ॥ समीपे पश्चान्न मनुष्या यथा न्मुंचंति A. समीपे अश्चान्न मनुष्यां यथा अश्चान्मुंचंति C. समीचेन मनुष्या यथा आश्चान्मुंचंति B.
- P. 83. l. 24. (IV. 16, 6.) पर्वतमपि मेघं वा । अश्मेति मेघनामैतत् ॥ पर्वतमिति मेघं वा । मेघनामैतत् A. C. पर्वतं मेघं पर्वतमिति मेघनामैतत् B. पर्वतमपि मेघं वा Ca.
- P. 84. l. 10. (IV. 16, 7.) बभूव ॥ बभूव A. B. ऽभूः C.
- P. 85. l. 1. (IV. 16, 9.) इति नृमणः A. C. इति नृमणः B. It ought to be नृमणाः ।
- P. 89. l. 3. (IV. 16, 17.) अवोधि A. B. C.
- P. 91. l. 2. (IV. 17, 1.) त्वं महौ इति added by conjecture. The second Viniyoga is only given by C.
- P. 92. l. 18. (IV. 17, 4.) विनाशरहितं Ca. विचाररहितं A. C. विद्युतिरहितं B.
- P. 98. l. 2. (IV. 17, 16.) From एवंभूतं to इत्यर्थः only in C. B. has कोशमाधारभूतमिन्द्रमवते रक्षणार्थं नाच्यावियामः न त्यजामः भजेम इत्यर्थः.
- P. 101. l. 24. (IV. 18, 3.) अन्वब्रवीत् ॥ अनुब्रवीत् B. अनुब्रवीतु A. C.
- P. 103. l. 10. (IV. 18, 6.) प्रतिपादकोद्धूतेन A. B. C.
- P. 103. l. 24. (IV. 18, 7.) पापं after ब्रह्महत्यारूपं supplied by conjecture.
- P. 108. l. 5. (IV. 19, 2.) नदीः C. आपः तासां B.; omitted in A.
- P. 112. l. 21. (IV. 20, 2.) अभिलक्षीकृत्य C. अभिलक्ष्य B. अभिमुखीकृत्य A.
- P. 113. l. 25. (IV. 20, 5.) इव after वीरपुरुष added from B. यो by conjecture.
- P. 114. l. 12. (IV. 20, 6.) नृष्टं निगतं A. B. C. नृष्टं निर्गतं Ca. The usual explanation would be नितरां प्राप्तं or व्याप्तं ।
- P. 114. l. 19. (IV. 20, 7.) वारयिता A. B. निवारयिता C.
- P. 119. l. 10. (IV. 21, 7.) सेवत इति यत् तत् B. C. सेवत इति यावत् A.
- P. 121. l. 15. (IV. 22, 1.) यद्धिरादिकं च ॥ यत्र हविरादिकं च A. B. यच्च हविरादिकं च C.
- P. 125. l. 10. (IV. 22, 10.) उपमाहि देहि C. उपमाहि उपसंस्त्रि A. B.
- P. 126. l. 8. (IV. 23, 1.) कस्य after होमनिष्पादकस्य added by conjecture.
- P. 131. l. 2. (IV. 24, 1.) परमैश्वर्ययुक्तं ॥ परमैश्वर्यं A. B. C.
- P. 132. l. 10. (IV. 24, 4.) तदानीमेव नेमे केचन भाग्यवंतो C. तदानीमेवा तमे वा तमे क तं भाग्यवंतो A. तदानीमेव नेमे भाग्यवंतो B.
- P. 133. l. 3. (IV. 24, 6.) Ca. has after इत्या, सत्यमेव.
- P. 133. l. 5. (IV. 24, 6.) The Pada MSS. have in the text अविवेनन्. The Sanhitá MSS. S. 2. 3. have अविवेनं तमित्; S. 1. अविवेनन्तमित्. Sáyaṇa read अविवेनं.
- P. 133. l. 16. (IV. 24, 7.) अन्नवाची A. अन्न भृष्टयववाची C. The whole passage is left out in B.
- P. 134. l. 10. (IV. 24, 9.) न विक्रीतस्वयं मया C. न स विक्रीतवान्पुरा A. B. न विक्रीतः स्वयं मया Ca.
- P. 134. l. 12. (IV. 24, 9.) वच्चं B. वक्तुं A. क्रेतुः C.
- P. 134. l. 13. (IV. 24, 9.) चेत्कृतो ॥ चेकृतो C. चेकृतो A. Ca. चेतुतो B. Aa.

- P. 134. l. 13. (IV. 24, 9.) अथ मूल्यार्थमेतस्यामविचार्यैव निर्णयः A. अथ मूल्यार्थमेतस्यामविचार्यैव निश्चयः B. अथ मूल्यार्थमेतस्यात् विचार्यैव तु निर्णयः Ca. °मेतस्यात् C.
- P. 134. l. 14. (IV. 24, 9.) इत्येवं C. अन्येव A. अन्येन B.
- P. 134. l. 17. (IV. 24, 9.) इत्ययं A. C. ईरितं B.
- P. 135. l. 2. (IV. 24, 10.) स्तुतिभिः । deest in A. B.
- P. 135. l. 24. (IV. 25, 1.) तर्पणाय ईद्रे । इंदं स्तौति C. अर्पणाय ईद्रे । स इंदः A. अर्पणाय ईद्रे । याचते स इंदः B.
- P. 137. l. 1. (IV. 25, 4.) धारयन् C. पारयत् A. B.: cf. Satap. I. 4, 2, 2.-5, 1, 8.
- P. 137. l. 14. (IV. 25, 5.) मनायुरिंद्रविषयस्तुतिकामश्च C. मनायुमनोयुक्तो यजमानः B.; omitted in A.
- P. 137. l. 15. (IV. 25, 5.) सुप्राचीः सुष्टु प्राविता । सुप्राचीः हविं सुष्टु प्रा यिता Aa. सुप्राचीः सुष्टु प्रायिता A. सुप्राचीः हविभिः सुष्टु प्रतर्पयिता C. सुप्राचीः सुष्टु प्रावयिता B.
- P. 139. l. 14. (IV. 26, 1.) वामदेवो मनुरभवं । A. C. वामदेवः इंदो वा मनुरभवं ।
- P. 139. l. 16. (IV. 26, 1.) आर्जुनेयं to चृषिरहमेवास्मि given from C.; omitted in A. B. places किंच आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समहं नृजे प्रसाधयेऽहं कविः सर्वज्ञ उशना शुक्र इति मा पश्यत after इत्युक्तं भवति.
- P. 140. l. 11. (IV. 26, 3.) चैरं अध्वंसयं B. चैरं प्रैरयं C. चैरं यं A.
- P. 142. l. 21. (IV. 27, 1.) मामरक्षन्नित्यर्थः । अधाधुना श्येनः श्येनवत्स्थितोऽहं जवसा वेगेन निरदीयं । शरी-
रान्निरगमं । अनावरणमात्मानं जानन्निरगतोऽस्मीत्यर्थः । C. मामरक्षन्नित्यर्थः । आधानंतरं श्येनः सन् जवसा वेगेन
गर्भात् निरदीयं निर्गतवानस्मि । B. The whole explanation after मामरक्षन्नित्यर्थः omitted in A.
- P. 144. l. 14. (IV. 27, 5.) सोमराजस्य A. C. सोमस्य B.
- P. 145. l. 22. (IV. 28, 3.) सर्वा सर्वाणि A. C. शर्वा सर्वाणि B. Instead of शर्वा, Sáyana read सर्वा.
- P. 150. l. 22. (IV. 30, 7.) किमित्यत्यंतं A. C. अत्यंतं B.
- P. 159. l. 7. (IV. 31, 15.) Before अस्माकमुत्तमं, A. B. have तस्मा त्वं, Ca. स्मार्त्तं.
- P. 164. l. 7. (IV. 32, 19.) The commentary to this verse is only given in B. and Ca. A. has दश ते कलशानामित्युक् त्यक्ता.
- P. 165. l. 15. (IV. 32, 24.) यामेषु यज्ञेषु B. यामेषु गमनेषु Ca. यामेषु A.
- P. 167. l. 4. (IV. 33, 2.) From वेपथेण to कर्मेभिः taken from Ca. B. परिविष्टी वेपथणा परिचर्ये
वेपथेण दंसनाभिः स्कर्मसामर्थ्येऽथारं etc. A. परिविष्टी परिवेपथेण परिचर्ये वेपथणा वेपथेण व्याप्ता यद्वानंतराग्रवदे-
वानामिंद्रादीनां etc.
- P. 167. l. 6. (IV. 33, 2.) युवशा कर्त्वेति देवप्राप्तेः केकांतत्वेन देवैरेकत्वादभावः । A. °त्वादिति भावः B.
युवस्या कर्त्वेति देवत्वप्राप्तेरुक्तोचत्वेन देवेरुक्तत्वादिति भावः । Ca.
- P. 167. l. 8. (IV. 33, 2.) मनायै चृतेन A. मनायै मतिकृते Ca.
- P. 167. l. 18. (IV. 33, 3.) चृषयः A. B. चृभवः Ca.
- P. 168. l. 2. (IV. 33, 4.) After अकुर्वन्निति यत्, Ca. adds किं मृताया गोस्वचांगसु द्वाद्य तस्या मांसं
समयोजयन्नित्यर्थः.
- P. 168. l. 13. (IV. 33, 5.) देवत्वप्राप्त्युक्थेन देवत्वेन तदा तेषु मध्ये एको ज्येष्ठः A. B. देवत्वप्राप्त्युक्तो
ज्येष्ठः Ca.
- P. 168. l. 15. (IV. 33, 5.) तदवरो कनिष्ठो वाजः B. तत्कनिष्ठस्ततोऽपि कनीयान् Ca.; omitted in A.

- P. 175. l. 9. (IV. 34, 10.) वाजवतं बलवतं B. वाजवतमन्नवतं C. वाजवतं A.
- P. 175. l. 11. (IV. 34, 10.) दातुं Ca. दत्त B. ददातु A. ददात C.
- P. 175. l. 12. (IV. 34, 10.) रयिं after दत्त C. चृपिं A.; omitted in B.
- P. 175. l. 19. (IV. 34, 11.) अपरक्ता A. B. अपगता C.
- P. 175. l. 21. (IV. 34, 11.) After संमदथ, तथा च मरुद्भिः संमदथ should be added. B. has संमदथ । मरुद्भिः राजभिः राजमानैः etc.
- P. 177. l. 2. (IV. 35, 3.) From अथ सोऽग्निः to कुशलहस्ता यूयं from C. B. gives the following commentary : हे वाजाः सुहस्ताः शोभनहस्तोपेताः चृभवो यूयं चमसं चतुर्धा व्यकृणोत व्यकुरु कृत्वा च हे सखे सखिभूताग्ने विशिष्येति अनुग्रहेण सोमपानमित्यब्रवीत अवदत् अथ यूयं अमृतस्यामरणधर्मकस्य etc.
- P. 179. l. 8. (IV. 36, 9.) सोमदानवतं तृतीयं A. B. सोमदानवतं यत्तृतीयं Ca.
- P. 179. l. 10. (IV. 36, 9.) परिषेचनवतं A. B. परिषक्तचवनतं Ca.
- P. 181. l. 24. (IV. 36, 6.) स्तुत्या युक्तो C. स्तुत्या A. स्तुत्यो B.
- P. 184. l. 5. (IV. 37, 2.) दक्षायोत्साहाय C. दक्षाय बलाय B. दक्षायोद्धादाय A.
- P. 188. l. 13. (IV. 38, 4.) After यजमानस्य, Ca. has आप इति देवताविशेषणं । अद्भ्यः संभूत इत्यर्थः ।
- P. 189. l. 9. (IV. 38, 6.) Instead of शुभ्वा, Sáyana explains सुभ्वा.
- P. 190. l. 10. (IV. 38, 9.) अभिभवित्रीं जूतिं पराभिभूतिमित्युभयं वा ॥ अभिभवित्रीं जूतिं पराभिभूतिं चेत्युक्तं यं वा A. अभिभवित्रीं चेत्युक्तं य B 1. (वे B.). अभिभवतीं जूतिं पराभिभूतिं चेत्युभयं वा Ca.
- P. 191. l. 13. (IV. 39, 1.) घासं C. द्यासं A. Ca. वासं Aa. B.
- P. 191. l. 13. (IV. 39, 1.) विवासयन्तीः A. B. Ca.
- P. 191. l. 15. (IV. 39, 1.) After तासां, A. Ca. have ये (or ये). B. omits several words.
- P. 191. l. 24. (IV. 39, 2.) तारकं यं A. Ca. तारियितारं B.
- P. 192. l. 16. (IV. 39, 4.) यत्तदमन्महि ॥ तेदमन्महि A. Ca. यदमन्महि B.
- P. 194. l. 11. (IV. 40, 2.) तुरण्यसत् । त्वरया सीदति added from B. इति तुरण्यसत् supplied by conjecture.
- P. 194. l. 21. (IV. 40, 3.) वानुसृत्य ॥ वानुसृग A. चानुसृतृ C. वानु B.
- P. 194. l. 24. (IV. 40, 3.) After श्येनस्येव, Ca. तस्य देवस्य.
- P. 195. l. 7. (IV. 40, 4.) कक्षप्रदेशे C. कक्षिप्रदेशे A. कुक्षिप्रदेशे B.: cf. Rv. I. 117, 22.
- P. 195. l. 8. (IV. 40, 4.) त्वरयति गंतुं ॥ त्वरयति गंतुः C. त्वरयितु गंतु A. गत्वतुं यंति B.
- P. 195. l. 24. (IV. 40, 5.) चित्तरूपस्थितः C. चितरूपस्थितः A. चिंतनूपस्थितः B. हृदि स्थितः Ca.
- P. 195. l. 26. (IV. 40, 5.) एकीकृत्योपास्यः परमात्ममंत्रप्रतिपाद्यः C. एकीकृत्योपास्य परमात्ममंत्रप्रतिपाद्यः Aa. एकीकृत्योपरस्परमंत्रप्रतिपाद्यः A. एकीकृत्यं परस्परपरमात्ममंत्रप्रतिपाद्यः B.
- P. 196. l. 10. (IV. 40, 5.) यज्ञो ॥ यज्ञं A. B. C.
- P. 197. l. 4. (IV. 41, 1.) हविष्मान् हविर्युक्तः etc. B. has हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽसरणलक्षणेन अमृतः मरणरहितो होता न स्वर्गसाधनभूतोऽग्निरिव.
- P. 197. l. 6. (IV. 41, 1.) उक्त उदितः C. उक्तं हिते A. उक्तः अभिहितेन B.
- P. 198. l. 10. (IV. 41, 4.) After हिंसकः, A. C. have शत्रूणां. B. omits the whole passage.
- P. 199. l. 1. (IV. 41, 6.) तनये तत्पुत्रे A. C. तनये पौत्रे B.
- P. 199. l. 5. (IV. 41, 6.) परितक्ने ॥ परितनके A. B. C. परितक्ने गमने Ca.

- P. 199. l. 24. (IV. 41, 8.) सुदानू शोभनफलदातारौ added from B.
- P. 199. l. 25. (IV. 41, 8.) After कामयमानाः, A. has पंढये, B. यदमयः, C. पत्तयेडु. Ca. omits it. पत्तयो by conjecture, or पदातयो.
- P. 199. l. 25. (IV. 41, 8.) अवसे रक्षणाय inserted in B. after पत्तयो.
- P. 199. l. 27. (IV. 41, 8.) मनस ईश्वरा A. C. मनसा इषाः (i. e. मनस ईषाः) B.
- P. 200. l. 7. (IV. 41, 9.) धनिकं स्वामिनं C. अधिकं स्वामिनां A. B.
- P. 200. l. 15. (IV. 41, 10.) रथसमूहरूपस्य C. रथरूपस्य A. B.
- P. 200. l. 16. (IV. 41, 10.) त्मनात्मना स्वयमेवाप्रयत्नेन from C.
- P. 200. l. 17. (IV. 41, 10.) अवतं A. B. भवतं C.
- P. 200. l. 25. (IV. 41, 11.) Before वाजसातौ, B. has ततोऽस्मदीये.
- P. 201. l. 15. (IV. 42, 1.) क्षितिस्वर्गभेदेन ॥ क्षितिः स्वर्गभेदेन A. B. C.
- P. 202. l. 11. (IV. 42, 3.) From तेऽप्यहमेव to द्यावापृथिव्यौ supplied from Ca.; left out in A. B. has रजसी राजमाने रोदसी द्यावापृथिव्यौ धारयं च धृतवानस्मि । किंच विद्वान् त्वष्टेव प्रजापतिरिव विश्वा सर्वाणि भुवनानि समैरयं । प्रेरयामि ॥.
- P. 202. l. 20. (IV. 42, 4.) चृतावा यज्ञवान् Ca.
- P. 202. l. 21. (IV. 42, 4.) मदर्धमेव C. समर्थमेव A. B.
- P. 203. l. 6. (IV. 42, 5.) परेषामभिभाविवलोऽहं A. C. अन्येषामभिभावुकोऽहं B.
- P. 204. l. 1. (IV. 42, 7.) वृतानावृतान् B. वृतानाच्छन्नान् A. C.
- P. 204. l. 2. (IV. 42, 7.) अम्भान् C. अम्भुतान् A. मेघान् अम्भुतान् B.
- P. 204. l. 8. (IV. 42, 8.) अराजकं दृष्ट्वा राष्ट्रं पुरुकुत्सस्य लिप्सया B. यत्पावराजकं Ca.
- P. 204. l. 9. (IV. 42, 8.) पुनः प्रोचुः A. C. प्रतिप्रोचुः B.
- P. 204. l. 24. (IV. 42, 9.) अप्रीणयत् C. प्रीणयति A. B.
- P. 205. l. 6. (IV. 42, 10.) युवां संभक्तारो वयं C. युवां सो वयं A. हविषां संभक्तारो वयं B.
- P. 205. l. 13. (IV. 43, 1.) प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराश्विने C. प्रातरनुवाकाश्विने क्तौ A. B.
- P. 205. l. 23. (IV. 43, 1.) श्रेषयेम आशयेम वा ॥ श्रेषयेम शयेम वा A. श्रेषयेम वा C. श्रेषयेमाशयेम वा B. The last reading explains श्रेषाम by आशयेम from अश्. But Sáyana seems to give two different etymologies of श्रेषाम, either from श्विष् or from श्वि.
- P. 206. l. 6. (IV. 43, 2.) मृलयेदस्मान् A. C. सुखयेदस्मान् B. Sáyana explains frequently मृड् by सुखयति.
- P. 207. l. 23. (IV. 43, 6.) वेतारो गंतारो Ca.
- P. 208. l. 10. (IV. 43, 7.) गरितारं only in A.
- P. 208. l. 22. (IV. 44, 1.) गोः गवां Ca.
- P. 209. l. 7. (IV. 44, 2.) After विभक्तिव्यत्ययः । A. C. have समिधे, Ca. समध्ये.
- P. 209. l. 10. (IV. 44, 2.) वहंति वाहयंति Ca.
- P. 210. l. 11. (IV. 44, 5.) इच्छंतो यजमानाः C. इच्छमानाः A. B.
- P. 211. l. 15. (IV. 45, 1.) Sáyana has omitted युज्यते; B. reads द्योतमानस्यादित्यस्य सानु युज्यते वि सान्वौ समुच्छितप्रदेशे etc.
- P. 211. l. 17. (IV. 45, 1.) त्रिविधाः पृश्नासोऽन्नानि । A. C. leave out पृश्नासोऽन्नानि. B. gives the whole passage in this way: त्रिविधाः मिथुना त्रेधा विहितं यात्र इदमन्नमशनं वृक्षासः अन्नानि

सानं खादयश्चेति हि श्रुतं । It seems that पृक्षासः अन्नानि, as युज्यते before, was inserted in B. from the margin. त्वेधा विहितं वा इदमन्नमशनं पानं खादयश्चेति हि श्रुतं Ca. त्वेधा विहितं चात्र इदमन्नमशनं पानं खादयश्चेति हि श्रुतं A.

P. 213. l. 16. (IV. 45, 6.) ते वाहभिः A. B. C.

P. 213. l. 17. (IV. 45, 6.) ध्वंसयंतो inserted from Ca., which has after रश्मयः । तो वाहभिः प्रकाशाः प्रसिद्धौरवाहोभितावा दविध्वतः कंपयंतो ध्वंसयाता वा तमांसि etc.

P. 220. l. 4. (IV. 49, 2.) वामास्ये चारुः शोभनः ॥ वामास्ये सोमः A. वामस्ये सोमः B 1. हे इंद्रा-बृहस्पती चारुः शोभनः B 4. sec. man. Ca. omits the whole passage.

P. 220. l. 12. (IV. 49, 3.) संबंधि ॥ संबंधिनं A. B. C. See Amara-kosha II. 2, 5.

P. 221. l. 21. (IV. 50, 1.) मंद्रजिह्वं मादनजिह्वं मोदनजिह्वं तं Ca. मंद्रजिह्वं तं A. C. मंद्रजिह्वं मंद्रा जिह्वा यस्यासौ मंद्रजिह्वः तं B.

P. 222. l. 3. (IV. 50, 2.) उपक्षिपंति A. C 2. उपाक्षिपंति B. उपक्षपयंति Ca.

P. 227. l. 25. (IV. 51, 3.) After विमध्ये, Ca. अंधकारस्यांतर्मध्ये.

P. 228. l. 9. (IV. 51, 4.) तौ द्वौ तत्रयेऽपि B. ते द्वौ तत्रयेऽपि A. यद्वौ तत्रयोऽपि Ca.

P. 229. l. 3. (IV. 51, 6.) अशोणी A. B. अजीर्णा Ca.

P. 229. l. 4. (IV. 51, 6.) यतः ॥ यथा A. B. C.

P. 229. l. 12. (IV. 51, 7.) ताः खलूपकारिण्यः Ca. ताः स्वरूपकारिण्यः A. °चारिण्यः B.

P. 229. l. 24. (IV. 51, 8.) देशादेकरूपादंतरिक्षात् Ca.

P. 229. l. 25. (IV. 51, 8.) ऋत्विग्यविरादिकं Ca. ऋत्विग्वशदिकं A. ऋत्विगादिकं B.

P. 230. l. 2. (IV. 51, 8.) प्रसंगादुपकारत्वाच्च A. B. प्रसरायकारकत्वाच्च Ca.

P. 230. l. 9. (IV. 51, 9.) अहिंसितवर्णा taken from Ca.

P. 231. l. 3. (IV. 51, 11.) विभातीर्विविधभानाः Ca.

P. 232. l. 9. (IV. 52, 4.) वियुज्यमाना B. C. युज्यमाना A.

P. 232. l. 22. (IV. 52, 6.) अनु पश्चात् taken from Ca.; omitted in A. B. C 2. B. has अन्वव अनुरक्ष sec. man.

P. 232. l. 24. (IV. 52, 7.) The Viniyoga is given in Ca. only.

P. 235. l. 11. (IV. 53, 5.) अंतरा छां न A. B. अंतरा छातं Ca. Yáska, Nir. II. 10. अंतरा छातं भवति ।

P. 235. l. 17. (IV. 53, 5.) तिस्रो दिव इंद्रप्रजापतिसत्याख्यान् Ca. तिस्रोऽग्नेर्दिव इंद्रप्रजापतिसत्याख्यान् A. तिस्रो दिवो अग्नींद्रप्रजापतिरित्याख्यान् B.

P. 238. l. 2. (IV. 54, 3.) अनागसः अपापान् B.

P. 238. l. 12. (IV. 54, 4.) न प्रमीयेत् । न ग्रहिंस्येत् A. B. न प्रमीयेत् । न ग्रहिंस्येत् Ca.

P. 238. l. 13. (IV. 54, 4.) दैव्यस्येत्यधिकरणे ॥ दैव्यस्येति व्यधिकरणे A. B. C 2. दैव्यधिकरणे Ca.

P. 238. l. 16. (IV. 54, 4.) यत् यः ॥ यः B. यं । Ca. यी A.

P. 238. l. 17. (IV. 54, 4.) सुवति प्रेरयति B.

P. 239. l. 1. (IV. 54, 5.) गच्छंतस्त्वां A. C. गच्छंतः प्राणिनस्त्वया B.

P. 239. l. 24. (IV. 55, 1.) The whole passage from कश्च वरुता सं to वारयिता is taken from Ca.

P. 240. l. 5. (IV. 55, 1.) समानाधिकरण इति सामान्याधिकरण्यात् A. C 2. समिधिकरण इति समानाधि-करणं यत् B. नामंत्रिते समानाधिकरणे (Pāṇ. VIII. 1, 73.) इत्यविद्यमानवत्त्वप्रतिषेधात् Ca.

- P. 240. l. 16. (IV. 55, 2.) दुःखानामभिप्रयिताः Ca. दुःखानामभिप्रयिताः A. B.
- P. 241. l. 1. (IV. 55, 3.) यथा wanting in A. B. C.
- P. 241. l. 2. (IV. 55, 3.) तथा ॥ ह तथा A. B. C 2. यथा B. sec. man. Ca. omits the whole passage.
- P. 241. l. 19. (IV. 55, 5.) इन्द्रसखस्य Ca. अदेसखस्य A. अदेः सखस्य B.
- P. 243. l. 12. (IV. 56, 1.) Áśvaláyana adds इह ज्येष्ठे after मही द्यावापृथिवी.
- P. 243. l. 19. (IV. 56, 1.) इह यज्ञे deest in A. C.
- P. 245. l. 13. (IV. 56, 6.) राजयः । ईशाने भवयः । Ca.
- P. 245. l. 13. (IV. 56, 6.) शरीरैकदेशेन Ca. शरीरैकदेन A. शरीरैक्यादिना B.
- P. 245. l. 14. (IV. 56, 6.) द्यौ स्त्रीयेनोपरेण भुवं सा च स्वकीयेन काष्णेयेन Ca. द्यौ स्त्रीयोनासरेण भुवं सा च स्वकीयेन काष्णेयेन A 2 and 3. स्त्रीयोनासरेण A 3. sec. man. द्यौः स्त्रीयेनासरेण भुवं सा च स्वकीयेन काष्णेयेन B. तौ स्त्रीयोनासरेण भुव स च स्वकीयेन काष्णेयेन C 2. द्यौः स्त्रीयेनोपरेण भुवं सा च स्वकीयेन काष्णेयेन Sáyaṇa's Commentary to the Sāma-veda.
- P. 247. l. 2. (IV. 57, 2.) मधुसावि सुपूतं ॥ मधुसावितं सुपूतं Ca. मधुसावित A. मधुसावि तत्. B. puts सुपूतं शोधितं after ऊर्मिं प्रवृद्धं.
- P. 248. l. 8. (IV. 57, 5.) हे शुनासीरा stands before अतः शुन इन्द्रः in A. B. In the quotation from Yāska, शुनो वायुः is left out in A. B. C. Sáyaṇa takes शुनासीरौ either as Indra and Vāyu, or, according to the Nairuktās, as Vāyu and Áditya. This is shown in verse 8. Ca. reads द्युदेवः शुनदेवतेति शौनकः । अतः शुन इन्द्रः सीरो वायुः इन्द्रवायू । हे शुनासीरा इन्द्रवायू । वायादित्याविति नैरुक्ताः । शुनो वायुः शु इत्यंतरिक्षे etc. Shadguruśishya, in his Commentary on the Nirukta, writes, शुन इति वायोरभिधानं । आहुर्वृहदेवताविदः । वायुः शुनः सीरः सूर्य शुनासीरौ वायुसूर्यौ वदन्ति । शुनासीरमिन्द्रं यास्कस्तु मेने सूर्येदौ तु मन्यते शाकपूनिरिति पराशरः.
- P. 248. l. 8. (IV. 57, 5.) शु इति A 3. pr. man. Ca. pr. man. शुन इति A. sec. man. Ca. sec. man. शुन इति A 2. शु इति B. C. शु इति Nir.
- P. 249. l. 9. (IV. 57, 8.) नो भूमिं फाला भूमिविदारककाष्ठाः ॥ ताः फाला भूमिविदारककाष्ठाः B. ता भूमि-फालाः विदारककाष्ठाः A. नो भूमिं फालाः विदारककाष्ठाः Ca.
- P. 249. l. 25. (IV. 58, 1.) इति वा समुद्रोऽग्निः पार्थिवः । Ca. इति वा पार्थिवः A. इति वा पार्थिवाः Ca. इति पार्थिवः B.
- P. 250. l. 2. (IV. 58, 1.) ऊर्म्युत्पातकः A. ऊर्म्युत्पादकः Ca. ऊर्म्युत्पातृको B.
- P. 250. l. 3. (IV. 58, 1.) समुद्रवण B. Ca. समुद्रचरण A. C 2.
- P. 250. l. 17. (IV. 58, 2.) स्तवाम ॥ स्तुवामो B. स्तुमो A. C.
- P. 250. l. 19. (IV. 58, 2.) शृंगाणि दिगूपाणि वेदचतुष्टयरूपाणि वा Ca.
- P. 251. l. 4. (IV. 58, 3.) स त्रयाणां वर्णानां त्रिभिर्वेदैः Ca. In Ápastamba's Paribhāshāsūtras we have यज्ञं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ स त्रयाणां वर्णानां ब्राह्मणराजन्ययोर्वैश्यस्य च ॥ २ ॥ स त्रिभिर्वेदैर्विधीयते ॥ ३ ॥ See Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, vol. IX, page xliii, "Über die Todtenbestattung bei den Brahmanen von Max Müller."
- P. 251. l. 11. (IV. 58, 3.) महो देवः एष यज्ञात्मा महानुभावदेवः Ca.
- P. 251. l. 14. (IV. 58, 3.) एत अयणार्थत्वात् A. एव अयणार्थत्वात् C. and Aa. pr. man. एव अयणार्थत्वात् Aa. sec. man. एवायणार्थत्वात् A. एवः अयणार्थत्वात् Ca.

- P. 251. l. 20. (IV. 58, 3.) अग्न्याद्यात्मकत्वेन संबद्धः Ca. अन्योन्यात्मकत्वेन संबंधः A. B.
 P. 252. l. 16. (IV. 58, 5.) अप्संभवो Ca. अपः संभवो A. B.
 P. 252. l. 25. (IV. 58, 6.) अस्याग्नेः उपरि ॥ उपरि deest in A. B.
 P. 253. l. 19. (IV. 58, 7.) स यथा काष्ठा भिन्दन् Ca.
 P. 254. l. 11 and 13. (IV. 58, 9.) चंजयंत्यः instead of चंजयंतीः, a mistake of frequent occurrence in Sáyaṇa.
 P. 255. l. 2. (IV. 58, 11.) तदंते इति दृष्ट्वा C. तदंते इति व्यचा A. तदंते घृताची B.
 P. 255. l. 8. (IV. 58, 11.) विश्वं भुवनमधिष्ठितं B. विश्वं भुवनं कृत्स्नं भूतजातमधिष्ठितं । आश्रितं । तदपि च धाम कुत्र कुत्रासू इति ॥ उच्यते । Ca. ; deest in A. C 2.
 P. 255. l. 8. (IV. 58, 11.) अंतः समुद्रे वडवाग्नित्वेन B. अंतः समुद्रे अंतरिक्षस्य मध्ये सूर्यमंडलत्वेन Ca. ; deest in A. C 2.

Mandala V.

- P. 257. l. 13. (V. 1, 3.) तदा B. यदैव C. यदव A.
 P. 257. l. 26. (V. 1, 4.) विरूपे नानारूपे Ca.
 P. 260. l. 4. (V. 1, 9.) यस्मै यज्ञाय B.
 P. 260. l. 6. (V. 1, 9.) मानुषीणां यजमानरूपाणां Ca.
 P. 260. l. 15. (V. 1, 10.) महि of the text is left unexplained in A. C. बृहन्महत् महि भद्रं महस्तुत्यं च B.
 P. 261. l. 23. (V. 2, 1.) इक्ष्वाकुः A. B. ऐक्ष्वाकः C.
 P. 262. l. 5. (V. 2, 1.) रागात् C. वेगात् A. B.
 P. 262. l. 9. (V. 2, 1.) एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्यां जातां C. एवं गायन् । ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्याजातां A. एवं गायन् स ऋषि ब्रह्महत्यां भार्याजातां B.
 P. 262. l. 11. (V. 2, 1.) सम्यक् तद्धस्तोषयित्वा C. सकस्तरेस्तोषयित्वा A. संस्तरे तोषयित्वा B.
 P. 262. l. 13. (V. 2, 1.) धावयन् A. C. धारयन् B.
 P. 262. l. 21. (V. 2, 1.) निहितं स्थितं B. स्थितं C. ; deest in A.
 P. 262. l. 21. (V. 2, 1.) पुरः पुरोदेशे Ca. पुरः B. ; deest in A.
 P. 263. l. 4. (V. 2, 1.) कशिपुना छन्नं B. Ca. pr. man. कशिपुना छिन्नं A. Ca. sec. man.
 P. 263. l. 9. (V. 2, 2.) कुमारजनन° A. B. कुमारं जनन° B. pr. man. कुमारं हनन° B. sec. man. कुमारमातृ° C.
 P. 264. l. 2. (V. 2, 4.) अरण्यां C. आरण्यां A. B.
 P. 264. l. 22. (V. 2, 6.) मर्त्येषु तदीयेषु लोकेषु Ca.
 P. 264. l. 26. (V. 2, 6.) अत्रैर्ब्रह्माणि ॥ अत्रा ब्रह्माणि A. C. अत्र ब्रह्माणि B.
 P. 265. l. 1. (V. 2, 6.) प्राणमयं ॥ ज्ञाणं मेगं Aa. B. C. ज्ञाणं तेगं A.
 P. 265. l. 11. (V. 2, 7.) अनेकरूपाद्यूपात् Ca. अनेकयूपात् A. B.
 P. 265. l. 14. (V. 2, 7.) स्तुतिकर्मैतत् ॥ स्तुतिकर्मैतात् Ca. pr. man. स्तुतिकर्मत्वात् A. B. C.
 P. 266. l. 20. (V. 2, 10.) भगं B. यावां A. यारं C.
 P. 268. l. 21. (V. 3, 3.) अपो taken from B. ; deest in A. C.
 P. 268. l. 22. (V. 3, 3.) उद्वावयितरग्ने C. रुद्रावर्धितराग्र A. रुद्रवर्धिताग्ने B.

- P. 268. l. 24. (V. 3, 3.) अगम्यं A. अचक्षुर्गम्यं C. गम्यं B.
- P. 269. l. 17. (V. 3, 5.) अतिथिवत्पूज्यो भवसि from Ca. भवसि B.; omitted in A. C.
- P. 271. l. 7. (V. 3, 9.) पुत्रस्थानीयः पुरुषात्ता वा Ca.
- P. 272. l. 13. (V. 3, 12.) वसवे वासकाय C. वसवे वासका A. वसवे धनार्थं वासकाः B.
- P. 272. l. 13. (V. 3, 12.) अवाचि before उक्तवान् omitted by A. C.; B. puts it after आगोऽपराधं.
- P. 272. l. 26. (V. 4, 1.) वृत्त्यवृत्तिभ्यां A. वृत्त्यवृत्तिभ्यां B. C.: cf. Pāṇ. II. 1, 3.
- P. 274. l. 19. (V. 4, 5.) दुरोणे not explained in A. B. C.
- P. 275. l. 6. (V. 4, 6.) तर्पयसि पाहि A. B. C. तर्पयसि तर्हि?
- P. 275. l. 21. (V. 4, 8.) दिव्यादिषु A. B. क्षित्यादिषु C.
- P. 276. l. 18. (V. 4, 10.) त्वामन्नप्रदं मन्यमानो Ca.
- P. 276. l. 19. (V. 4, 10.) कीरिणाशब्देन A. B. C.
- P. 278. l. 7. (V. 5, 4.) The Sanhitās write, both here and X. 18, 10, ऊर्णसदाः.
- P. 280. l. 14. (V. 6, 1.) Áśvaláyana has between the two verses a third: आ ते वत्सो मनो यमत्.
- P. 283. l. 20. (V. 6, 9.) पचसि वा C. वसि वा A. सेवसि वा B.
- P. 284. l. 1. (V. 6, 10.) अनुषक्तं संबद्धं Ca.
- P. 284. l. 2. (V. 6, 10.) यज्ञे स्तुत्या स्तुवंति after स्थापयंति Ca.
- P. 284. l. 3. (V. 6, 10.) निर्दिशंति । अनुय्येमु—यस्य भवंति Ca. निर्दिशंति । अनुय्येवा अश्वा यस्य भवंति A. निर्दिशंति किंच अस्मे अस्मासु सुवीर्यं शोभनपुत्रादिकं उतापि च तत् आश्वस्य आश्वो अश्वा यस्य भवंति B.
- P. 285. l. 10. (V. 7, 3.) द्योतमानस्यान्नस्य A. B. द्योतमानस्या Ca. द्योतमानस्याग्नेः C.
- P. 285. l. 12. (V. 7, 3.) स्वीकरोति । A. B. स्वीकरोमि C.
- P. 286. l. 13. (V. 7, 6.) स्पृहणीयमग्निं A. B. C.
- P. 286. l. 14. (V. 7, 7.) व्याप्यर्थं A. C. व्यापारार्थं B.
- P. 288. l. 2. (V. 7, 10.) अघ्निरः after व्यतिरिक्तैः added in A. B. C.
- P. 289. l. 1. (V. 8, 2.) वृक्षाणां A. C. रक्षसां B.
- From here B. gives only an extract of the commentary, leaving out all that does not belong materially to the explanation of the text, especially all grammatical rules and quotations from Yáska.
- P. 293. l. 9. (V. 9, 1.) शिष्टाः पञ्चतस्य च सूक्तस्येति परिभाषया अनुष्ठुभः Ca.
- P. 293. l. 20. (V. 9, 1.) B. has only the last explanation: जातं वेदो धनं यस्यासौ जातवेदाः.
- P. 294. l. 1. (V. 9, 1.) मनिरत्न to अर्थत्वात् left out in B. The whole grammatical explanation from हविष्मन्तः to the end of the verse is omitted in B.
- P. 295. l. 3. (V. 9, 2.) यजमानप्रभृतीनां Aa. यजमानस्य प्रभृतां Ca. यजमानप्रभृतां A. यजमानस्य B.
- P. 295. l. 26. (V. 9, 3.) After इत्याकारलोपः, Ca. adds नि धान्ये नित् (उ° १. ९.) अस्मात्सूत्राच्चिदि-त्यनुवर्तते ।
- P. 299. l. 11. (V. 10, 1.) नस् व्यापनं यस्य तत्तथोक्तं ॥ नसं व्यापनं यस्य तथोक्तं A. C.
- P. 302. l. 25. (V. 10, 6.) बहुलवचनत्वेऽलोपाभावः ॥ बहुवचनत्वे लोपाभावः A. Ca. बहुवचनान्नलो-

पाभावः C 2. : cf. Pán. VI. 4, 136. and Rv. VI. 15, 6. It may be meant for बहुलवचनान्न-लोपाभावः; cf. Pán. III. 3, 1.

P. 305. l. 2. (V. 11, 2.) मध्योदात्तः ॥ अंतोदात्तः । A. Ca.

P. 308. l. 4. (V. 12, 3.) नवेदाः ज्ञाता भुवः भवेः C 2. नवेदाः भुवः Ca. नवेदाः भुवः भवेः A. नवेदाः भुवः न वेत्तासि B.

P. 308. l. 5. (V. 12, 3.) चतूनामृतुपा वसंतादीनां पालकः B.

P. 313. l. 25. (V. 15, 2.) ते यजमानाः ॥ ये यजमानाः A. B. Ca.

P. 315. l. 3. (V. 15, 6.) तायुरिति स्तेननाम । पदमिव आत्मीयं मार्गमिव गुहा गुहायां दधानः आत्मनः शतूणां प्रकाशं निदधानः A. in margine, and C 2. which leaves out आत्मनः; Ca. and Aa. omit the whole passage. तायुर्न तस्करो यथा गुहायां पदं द्रव्यं दधानः धारयन् रक्षति तद्वत् B.

P. 333. l. 16. (V. 25, 9.) अस्माकं बलमाचरंतं A. शतूनाशकं B.; left out in Ca.

P. 341. l. 16. (V. 29, 1.) From संति to तेजांसि from B. संति रोचनं रोचना रोचमानानि वायुग्नि-सूर्यात्मकानि दिव्या दिव्यानि अंतरिक्षे भवानि तानि तेजांसि Ca.; left out in A.

P. 341. l. 18. (V. 29, 1.) शुद्धबला A. Ca. भद्रबला B.

P. 341. l. 26. (V. 29, 2.) ततो A. तथा B. तयोः Ca.

P. 342. l. 21. (V. 29, 4.) व्यतेर्वा ॥ वेतेर्वा A. व्येतेर्वा Ca.

P. 343. l. 7. (V. 29, 5.) बहूनादयः A. Ca. अग्न्यादयः B.

P. 343. l. 11. (V. 29, 5.) स्वश्चपुत्रेण ॥ स्वभावे A. स्वभावेन Ca.

P. 347. l. 19. (V. 29, 15.) शूरतम वेन्द्र हि निगमः A. Ca.; left out in B. [It is probable that before हि निगमः a quotation from the Veda was left out.]

P. 348. l. 14. (V. 30, 1.) शोभनश्चद्वारो Ca. शोभनाख्यद्वारो A. शोभनरथो यस्य etc. B.

P. 349. l. 11. (V. 30, 3.) विद्वान् before शृणवच्च added by conjecture. नः अस्मदीयानि यानि कर्माणि जुजोषः अनुष्ठितानि तानि विद्वान् जनः वेदत् जानातु अविद्वान् जनः शृणवच्च शृणुयात् B.

P. 349. l. 22. (V. 30, 4.) वेपि गच्छसि B.

P. 350. l. 17. (V. 30, 6.) वदंति A. C. चरंति B. Ca.

P. 356. l. 17. (V. 31, 5.) अभिषवपापाणाः Ca. B. अभिषवणपापाणाः A.

P. 357. l. 14. (V. 31, 7.) युवतीः पवनाः A. यवनाः Ca.; left out in B. कपदान्?

P. 357. l. 15. (V. 31, 7.) समीपं वा ॥ समीप A. Ca.; left out in B.

P. 357. l. 22. (V. 31, 8.) पारे A. पार Ca. पारः B.; left out in C 2. Sáyana mistook पार in the Sanhitá for a locative.

P. 366. l. 17. (V. 33, 2.) अनु after प्रीतिं is left out in A. Ca.; B. puts it after प्र.

P. 366. l. 25. (V. 33, 3.) यत् । सुपो लोपः । ये Ca.

P. 367. l. 9. (V. 33, 4.) हे इंद्र वृषा कामानां वर्षकस्त्वं सूर्याय चित्सूर्यं च स्व ओकसि स्वस्थाने चकर्थं कृतवानसि । किंच ते तव यद्यदा स्वभूतानि पुरु पुरुणि बहूनुक्थोकथानि शस्त्राणि संति तदोर्वरासु शस्योपेतासु भूमिषु गवे वृष्ट्युदकाय युध्यन् जलप्रतिबंधकात् ततश्चे संपादयसि समत्सु B. From संहरन् to वर्धिता सन् left out in Ca.

P. 367. l. 20. (V. 33, 5.) Instead of कीदृशा वयं, B. has ते सत्त्वा प्राणिनो वयं.

P. 368. l. 20. (V. 33, 7.) उक्तलक्षणेन ॥ सूक्तलक्षणेन A. Ca.; left out in B.

P. 369. l. 15. (V. 33, 9.) अथा दाने विनियुक्ता A. अथाः । विदधस्य वेदनसाधनस्य यज्ञस्य रातौ दाने विनियुक्ता B. Ca.

P. 370. l. 25. (V. 34, 2.) सहस्रभृष्टिं ।. Sáyaṇa reads सहस्रभृष्टिः ।.

P. 371. l. 1. (V. 34, 3.) See for this verse Yáska Nir. VI. 19.

P. 371. l. 24. (V. 34, 4.) पित्वादिवध ॥ पित्वादिधन A. पित्वादिवत् Ca. B.

P. 373. l. 3. (V. 34, 7.) वणिज इव ॥ वणिजमिव A. वणिजं Ca.; left out in B.

P. 373. l. 6. (V. 34, 7.) पुरु पुरुणि ॥ पुरु पुरुणि A. पुरु पुरुणि महति Ca.; left out in B.

P. 373. l. 26. } (V. 34, 9.) अग्निवेशसुतं ॥ अग्निवेशिसुतं A. Ca. अग्निवेशिसुतं B.

P. 374. l. 1. }

P. 375. l. 12. (V. 35, 3.) अद्य यज्ञं A. अस्मद्यज्ञं Ca.

P. 378. l. 16. (V. 36, 3.) स्तोषयति A. B. Ca.

P. 379. l. 7. (V. 36, 5.) दीव्यतेवा ॥ दीव्यतेः A. B. Ca.

P. 380. l. 20. (V. 37, 2.) पत्नेजनीः A. Ca. अवनेजनीः B.

P. 383. l. 2. (V. 38, 3.) मरुत्समूहः A. मरुत्सहः Ca. मरुत्संगः B.

P. 384. l. 15. (V. 39, 2.) द्युक्षमन्नं A. द्युक्षमन्नं वा Ca. द्युक्षं धनं B.

P. 387. l. 9. (V. 40, 4.) योऽस्ति C. Mill. अस्ति A. B. Ca.

P. 388. l. 15. (V. 40, 7.) तव स्वभूतं B. स्वभूतं A. Ca.

P. 388. l. 25. (V. 40, 8.) मामिहावतमित्युपशिष्यन् only in B.

P. 389. l. 2. (V. 40, 8.) पूजयन्नमसा मन्त्रैः ॥ पूजयन्नमन्त्रैः A. Ca. पूजयन् मन्त्रैः C. पूजयन् नमनसा नमोन्त्रैः B. (भन्त्रैः?)

P. 389. l. 4. (V. 40, 8.) स्वाश्रयमया A. Ca. The whole explanation left out in B.

P. 389. l. 8. (V. 40, 8.) अपनोद्य ॥ अपोद्य A. Ca.

P. 389. l. 17. (V. 40, 9.) Instead of निगतव्याख्येया, B. has यं सूर्यमार्यमासुरः स्वर्भानुस्तमसाविध्यत् आवृणोत् वै खलु. What follows is taken from B. अन्वविन्दन् इन्द्रार्थं सोमयागदेवतास्तुतिनमस्कारैः (सोमयागे देव° B.) । अनुक्रमेण ईषदीषत् (ईषत् only once in B.) तमो विरुध्य लब्धवन्त इत्यर्थः ॥ A. Ca.

P. 390. l. 6. (V. 41, 1.) दे वा हविर्दाते च from B., which has देव हविर्दति च.

P. 390. l. 8. (V. 41, 1.) प्रयच्छयं A. C. प्रयच्छतं B.

P. 391. l. 1. (V. 41, 3.) धर्मिग्रहणं C. धर्मिणं A. Ca.

P. 391. l. 14. (V. 41, 4.) सोढा A. B. Ca. सोढा वा C. Mill.

P. 391. l. 16. (V. 41, 4.) समानगतिः from C.

P. 392. l. 1. (V. 41, 5.) स्तोताति Ca.

P. 392. l. 2. (V. 41, 5.) होता एवैः A. होता होतातिः एवैः B. Ca.

P. 392. l. 13. (V. 41, 6.) प्र देवं A. B. C.

P. 392. l. 15. (V. 41, 6.) स्तुत ॥ स्तुतिं A. B. Ca.

P. 392. l. 23. (V. 41, 7.) वन्दनार्हैः चितयद्भिः चतयद्भिः अर्कैः अर्चनीयैः शूषैः सुखकैः इतरेः देवैः सह अंतरिक्षात् अविशेषेण सर्वप्रदेशात् वः युष्मभ्यं उपग्राये हविः उपग्रापयामि हे उक्तदेवते etc. B. This explanation of B. is referred to in A. and C. उपग्रापयामि अर्कं हविः A. Ca. omits all between उपग्रापयामि and हे उक्तदेवते.

P. 393. l. 21. (V. 41, 9.) पुराणवन्तो A. C. पूरणवन्तो B. Ca.

- P. 393. l. 26. (V. 41, 9.) अभिष्टौ अष्टौ अभितः एषो B.
- P. 394. l. 6. (V. 41, 10.) पर्जन्यस्य A. पर्जन्यस्य वा C. Mill; left out in B. Ca.
- P. 394. l. 10. (V. 41, 10.) अग्निः किंच भूमोऽग्निरेतरि A. अग्निरेतरि B. Ca.
- P. 395. l. 19. (V. 41, 13.) परिहरन्नावयन्ति A. B. परिहरन्तो वयन्ति Ca.
- P. 396. l. 1. (V. 41, 14.) अपसा deest in B.
- P. 398. l. 8. (V. 41, 19.) अथवा उर्वशी माध्यमिकी वाक् only in B. Ca.
- P. 398. l. 11. (V. 41, 19.) वा after उदकस्य by conjecture. Yáska has not तेजसो, but ज्योतिषो. Cf. MS. Paris. and E. I. H.
- P. 400. l. 5. (V. 42, 3.) हिरण्यानि A. Ca. सुवर्णानि B.
- P. 400. l. 12. (V. 42, 4.) अस्मभ्यं गा दापयसि A. अस्मान् गाः प्रापयसि B. Ca.
- P. 402. l. 23. (V. 42, 10.) आसुरं B. Ca. आसुकरा A.
- P. 402. l. 25. (V. 42, 10.) पुनः पुनः प्रकृतिषु Ca.
- P. 403. l. 14. (V. 42, 11.) चारिष्टस्य A. वा रिष्टस्य Ca. वातिरिक्तस्य A. व्यतिरिक्तस्य Ca. The whole passage left out in C. Mill, B.
- P. 403. l. 25. (V. 42, 12.) दानमनसो वा A. दांतमनसो वा Ca. दांतमनसः B. C. (Mill) has a lacuna to verse 16.
- P. 404. l. 1. (V. 42, 12.) इन्द्रस्य A. रुद्रस्य B. Ca.
- P. 405. l. 8. (V. 42, 15.) रुद्रेण left out in Ca.
- P. 406. l. 22. (V. 43, 1.) तदर्थं only in A.
- P. 407. l. 9. (V. 43, 2.) सुहस्ता अभिमतदानेन शोभनहस्ताः Ca. सुहस्ता शोभनहस्ता B.; deest in A.
- P. 407. l. 16. (V. 43, 3.) चकृवांसः कुर्वाणाः A. चकृवांसः संपादकाः B. चकृवांसः Ca.
- P. 408. l. 7. (V. 43, 4.) स च अंशुः अध्वर्युः B.
- P. 409. l. 26. (V. 43, 8.) यातं A. C. गंतुं B.
- P. 410. l. 2. (V. 43, 8.) तस्माद्युवमायातमागच्छतं B. at the end.
- P. 410. l. 9. (V. 43, 9.) उक्तगुणकाय A. Ca. उक्तलक्षणाय B.
- P. 410. l. 9. (V. 43, 9.) नम इति वचनं A. Ca. Some words may be left out.
- P. 410. l. 24. (V. 43, 10.) अवयविन्या Ca. अवयव्या A.
- P. 411. l. 22. (V. 43, 12.) स यथा संतं A. स यथा स तं Ca.; left out in B.
- P. 411. l. 24. (V. 43, 12.) हिरण्यवर्णे हितरमणीयवर्णे Ca.
- P. 412. l. 8. (V. 43, 13.) ग्ना गंतीर्ज्वालालास्ताभिर्युक्ता ओषधीर्वसानो निवासभूतः B.
- P. 412. l. 17. (V. 43, 14.) रास्मी A. B. C.
- P. 412. l. 19. (V. 43, 14.) अंजते A. भजंते B. Ca.
- P. 412. l. 19. (V. 43, 14.) अगमन् । आगमन् । भजंते । रातहव्या दक्षहविष्का आयवो मनुष्या यजमाना नमसा नमस्कारेणागमन् । दृष्टांतः । सुशेच्यं सुखाय हितं etc. B. Ca. omits all between the first वासाय and वासाय मृजंति.
- P. 413. l. 4. (V. 43, 15.) पत्नीभिः B. Ca. दंपतीभिः A.
- P. 413. l. 6. (V. 43, 16.) B. gives instead of अवशिष्टं गतं the explanation, देवो देवः सर्वोऽपि देवो मह्यं मदर्थं सुहवो भूतु । स्वाह्वानो भवतु । नोऽस्मान्दुर्मतौ या पृथिवी मा धातु । मा स्थापयतु ॥
- P. 413. l. 15. (V. 43, 17.) B. gives the same commentary as V. 42, 18.

- P. 414. l. 4. (V. 44, 1.) ऐंद्रौ च शुक्रमंथिनौ A. शुक्रमंथिनौ Ca.
P. 414. l. 5. (V. 44, 1.) भवति Ca. भवतः A.
P. 414. l. 6. (V. 44, 1.) सवनस्य A. Ca. मधुच्छुत Ca. मंथिवत A.
P. 414. l. 8. (V. 44, 1.) इति च याज्या चैंद्री A. इति याज्या चैंद्री Ca.
P. 414. l. 12. (V. 44, 1.) लंभयितारं A. फलं भावयितारं Ca.; omitted in B.
P. 414. l. 15. (V. 44, 1.) इत्यंतरातमनः प्रैषः only in B. Ca.
P. 415. l. 10. (V. 44, 3.) सत्फलसाधनत्वात् A. सत्फलत्वात् B. Ca.
P. 415. l. 16. (V. 44, 3.) अरिष्टगमनत्वं A. इष्टगमनत्वं B. Ca.
P. 415. l. 25. (V. 44, 4.) यज्ञगमने A. गमने B.; left out in Ca.
P. 416. l. 1. (V. 44, 4.) नामकान्युदकानि A. उदकानि B.; left out in Ca.
P. 416. l. 4. (V. 44, 4.) वः पूरणः B. at the end of the verse.
P. 416. l. 11. (V. 44, 5.) कुत्सितावयवाशाखावंतं B.
P. 416. l. 12. (V. 44, 5.) गृह्णन् गृह्णन् A. गृह्णान् B. गृह्णन् Ca.
P. 416. l. 25. (V. 44, 6.) रयिं from A.
P. 417. l. 22. (V. 44, 8.) भजते यजते A.
P. 417. l. 23. (V. 44, 8.) गमनशीलस्य only in A.
P. 417. l. 24. (V. 44, 8.) विष्टं A. विशिष्टं Ca.
P. 417. l. 26. (V. 44, 8.) यादृशं कामं B.
P. 418. l. 10. (V. 44, 9.) अवगच्छति B. Ca. अभिगच्छति A.
P. 418. l. 24. (V. 44, 10.) रमणीयाभिः स्तुतिभिर्मनोरथैः स्पृ° B.
P. 419. l. 7. (V. 44, 11.) शीघ्रं पातृसंकाशं गंता Ca. शीघ्रं यातृसंकाशं गंता B. शीघ्रं मातृसंकाशगंगामा A.
P. 419. l. 8. (V. 44, 11.) कस्यपूरकश्च A. Ca. पूरकश्च B.
P. 419. l. 19. (V. 44, 12.) युष्माभिर्देवैः सहित B.
P. 419. l. 21. (V. 44, 12.) भवतीति A. भातीति B. Ca.
P. 420. l. 2. (V. 44, 13.) स च to धेनू left out in Ca. यो विश्वासां सर्वासां धियां स्तुतीनामूधः
स्थानं देवसंघमुदंचनः सेवमानः स यजमानस्यावत्सारस्य मम सुतंभरो यागनिर्वाहक एतच्चा चृषिः सत्पतिः सतां विद्य-
मानानां फलानां पालयिता दाता भवतीत्यर्थः । धेनुः etc. B.
P. 420. l. 5. (V. 44, 13.) चास्य सामर्थ्यात् A. वा सामर्थ्यात् Ca. सामर्थ्यात् B.
P. 420. l. 5. (V. 44, 13.) संकीर्तयन् A. कीर्तयन् B. Ca.
P. 420. l. 6. (V. 44, 13.) सुतंभरस्तादृश इति A. सुतंभरस्यादृश इति Ca. सुतंभरश्छांदस इति B.
P. 420. l. 21. (V. 44, 15.) The Sanhitá MSS., S. I. 2. 3, add after 15. the following
verse, which does not exist in the Padas, is not counted in the Anukramaniká,
and not explained by Sáyana:
जागर्धि त्वं भुवने जातवेदो जागर्धि यत्नं यजते हविष्मान् ।
इदं हविः अह्वानो जुहोमि तेन पासि गुह्यं नाम गोनां ॥
S. Bodl. 439. परिशिष्टं । जागर्धि गोनां । Not in 436.
P. 421. l. 7. (V. 45, 1.) अवेदयत् A. अवेदयः B. Ca.
P. 421. l. 7. (V. 45, 1.) गा इति संबंधः निगूढः A. Ca. गा इति संबंधः B.

- P. 421. l. 9. (V. 45, 1.) रक्षकाणामुपरि भेदनाय आगत्या: etc. B.
 P. 421. l. 11. (V. 45, 1.) स्वरणशीलः Ca. सरणशीलः A. रणशीलः B.
 P. 421. l. 21. (V. 45, 2.) व्युच्छंदनं A. व्युच्छेन B. Ca.
 P. 421. l. 25. (V. 45, 2.) स्थापिता रूपिता Ca.
 P. 421. l. 26. (V. 45, 2.) सूर्यस्याज्ञयेति A. सूर्यस्य ज्ञापयतीति B. Ca.
 P. 422. l. 16. (V. 45, 4.) यद्यवैकमेव पदं मध्ये व्यवधाश्छांदसः । A. अथ चैकमेव पदं मध्ये व्यवधानं छांदसं Ca.
 P. 423. l. 3. (V. 45, 5.) संभक्षणे B. Ca. संभक्तृन् A.
 P. 423. l. 5. (V. 45, 5.) विवेकः A. विशेषः Ca.
 P. 423. l. 5. (V. 45, 5.) प्रांचः only in B.
 P. 423. l. 18. (V. 45, 6.) बहुफलाकांक्षी कक्षीवान् A. बहुफलाकांक्षावन् Ca. बहुकांक्षवान् B.
 P. 424. l. 4. (V. 45, 7.) अचरे A. अपरे Ca.
 P. 424. l. 6. (V. 45, 7.) वा from Ca.
 P. 424. l. 15. (V. 45, 8.) गवामावरकेऽंधकारेऽपवृते सति only in A.
 P. 425. l. 1. (V. 45, 9.) सन् श्येनः A.
 P. 425. l. 20. (V. 45, 11.) अपनिमित्तां Ca. अपां निमित्तां B.; left out in A.
 P. 425. l. 22. (V. 45, 11.) समनुतिष्ठंतः B. Ca. सर्वत्रमनुतिष्ठंतः A.
 P. 426. l. 9. (V. 46, 1.) सुज्ञः B. Ca.
 P. 426. l. 9. (V. 46, 1.) प्रतिष्ठतः left out in B. Ca.
 P. 426. l. 11. (V. 46, 1.) रक्षयितौ A. रक्षणमिच्छंती B.; left out in Ca.
 P. 426. l. 13. (V. 46, 1.) मम को भारोच्यते देवोच्यते Ca. मम को भारो च्येति तदेवेच्यते A.
 P. 430. l. 15. (V. 47, 1.) व्युच्छा दुहितर्दिवः । The only passage where these words occur in the Rig-veda is I. 48, 1: but nothing is said there on the mutual relation of Dyaus and Ushas. A. has दुहितुर्दिवः.
 P. 430. l. 17. (V. 47, 1.) वोषसो A. Ca.
 P. 430. l. 17. (V. 47, 1.) द्युदुहितृत्वं Ca. दुहितृत्वं A.
 P. 430. l. 19. (V. 47, 1.) दृश्यते A. उपदिश्यते Ca.
 P. 431. l. 19. (V. 47, 3.) पूर्वस्य । अवयवलक्षणेय ॥ पूर्वस्यावलक्षणीयं । Ca. पूर्व वयवलक्षणेय । A.
 P. 432. l. 4. (V. 47, 4.) हविर्भिः स्तुतिभिश्च only in B. Ca.
 P. 432. l. 5. (V. 47, 4.) गमयंति A. स्वरसमियंति B. Ca.
 P. 432. l. 17. (V. 47, 5.) निर्मातुः only in A.
 P. 433. l. 13. (V. 47, 7.) गाधं स्थितिं B. Ca. गाधं स्तुतिं A. (Rv. I. 61, 11.)
 P. 434. l. 3. (V. 48, 1.) स्वं only in A.
 P. 434. l. 15. (V. 48, 2.) वितन्वंति A. चिन्वंति B. Ca.
 P. 434. l. 18. (V. 48, 2.) जगदन्नत A. जगदावृतं B. जगन्नदता Ca.
 P. 434. l. 18. (V. 48, 2.) वृत्तमुखीः B. Ca.
 P. 435. l. 2. (V. 48, 3.) आगत्यात्ता सामः A. आगत्या सोमः ॥ Ca. आगत्य सोमी B.
 P. 435. l. 17. (V. 48, 4.) कथयाम्यहं B. Ca. कथयेयं स्तोत्रं A.
 P. 437. l. 1. (V. 49, 2.) सवितुः only in A.

- P. 437. l. 2. (V. 49, 2.) आयोर्मनुष्याय A. आयोर्मनुष्यस्य B. Ca.
- P. 437. l. 3. (V. 49, 2.) गतं A. Ca. गतवन्तं B. गमयन्तं?
- P. 437. l. 4. (V. 49, 2.) स्तोतुं A. B. Ca.
- P. 437. l. 18. (V. 49, 3.) शोभनीयानि B. Ca. शोभनानि A.
- P. 438. l. 18. (V. 50, 1.) वैश्वदेवशस्त्रे वैश्वदेस्येति Ca. वैश्वदेवशस्त्रे आद्यस्तृचो वैश्वदेवे A.
- P. 438. l. 19. (V. 50, 1.) The second Vinīyoga given from A. has not been found in the 7th book of Áśvalāyana.
- P. 438. l. 19. (V. 50, 1.) Ca. has a lacuna of some lines after द्वितीयचतुर्थे°.
- P. 439. l. 1. (V. 50, 1.) The beginning in B. is quite different: देवस्य द्योतमानस्य नेतुः प्रापकस्य सवितुः सख्यं वुरीत अतः वृणीत मतः विश्वमरणधर्मात्मकः सर्वे जनाः राये धनस्य etc.
- P. 439. l. 2. (V. 50, 1.) ईशीत A. ईशे B. Ca.
- P. 439. l. 10. (V. 50, 2.) तेऽपि त्वदीयाः A. तेऽपि मे मदीयाः सन्तु Ca. तेऽपि मदीयाः संतु B.
- P. 439. l. 13. (V. 50, 2.) उभये not in A.
- P. 439. l. 24. (V. 50, 3.) प्रयच्छत from Ca.
- P. 440. l. 21. (V. 51, 1.) सप्तमं ॥ षष्ठं A. B. Ca.
- P. 441. l. 22. (V. 51, 1.) अभिषवण° A. अधिषवण° B. Ca.
- P. 442. l. 10. (V. 51, 6.) ऐन्द्रवायवतृचे Ca. ऐन्द्रवायस्तृचः A.
- P. 442. l. 19. (V. 51, 6.) अन्नरूपान Ca. अन्नरूपान्वा A.
- P. 445. l. 16. (V. 51, 14.) हे पथ्ये पंथाः पथ्या स्वस्ति देवि अंतरिक्षमार्गः तत्र A. हे पथ्ये पथ्या स्वस्ति देवि पंथा अंतरिक्षमार्गः ॥ तत्र Ca. हे पथ्ये देवं पंथा अंतरिक्षमार्गः तत्र B. Cf. Nir. XI. 45: पथ्यास्वस्तिः पंथा अंतरिक्षं तन्निवासात् ।
- P. 445. l. 17. (V. 51, 14.) यथा अभिमुखी तादृशी etc. B. after °मानिनी देवी ।
- P. 446. l. 5. (V. 51, 15.) प्रयासकोपेन ॥ प्रयासकोपेन A. Ca.
- P. 446. l. 7. (V. 51, 15.) At the end of the hymn the Sanhitā MSS. give the following Khila; S. 1. and S. Colebr. in the margin, S. 2. in the text:
- स्वस्त्ययनं तादृश्यमरिष्टनेमिं महद्भूतं वायसं देवतानां ।
असुरप्रमिदंसखं समस्तु बृहद्यशो नावमिवा रुहेम ॥ १ ॥
अंहोमुचंमंगिरसं गयं च स्वस्त्यात्रियं मनसा च तादृश्यं ।
प्रयत्तपाणिः शरणं प्र पद्ये स्वस्ति संवाधेष्वभयं नो अस्तु ॥ २ ॥
- P. 446. l. 20. (V. 52, 1.) अनुध्वधं प्रत्यहं हविले° B. प्रतिहं विले° Ca. प्रति हविले° A.
- P. 446. l. 21. (V. 52, 1.) स्वधानु A. Ca.; left out in B.
- P. 447. l. 21. (V. 52, 4.) किं A. किंच B. and Ca. by the same mistake.
- P. 448. l. 25. (V. 52, 7.) वृजने वा बले योगे A. वृजने बले Ca.; left out in B. Perhaps बले ये च.
- P. 449. l. 10. (V. 52, 8.) उदकार्थं A. उदयार्थं Ca.
- P. 450. l. 11. (V. 52, 11.) पारवत् A. परावत् Ca. पारावार B.
- P. 450. l. 20. (V. 52, 12.) छंदसोऽभिस्तोताः B. Ca. छंदोभिस्तोताः A.
- P. 450. l. 20. (V. 52, 12.) स्तोताः A. स्तुतौ विधिमाः B.; not explained in Ca.

- P. 450. l. 21. (V. 52, 12.) यान्मरुतः A. Ca. ये मरुतः B.
- P. 451. l. 8. (V. 52, 13.) दर्शनीयां महतीहातो वा Ca., meant for दर्शनीया महान्तो वा.
- P. 451. l. 9. (V. 52, 13.) सर्वत्र विधातारः A. सर्वस्य वि° Ca. सर्ववि° B.
- P. 451. l. 10. (V. 52, 13.) अथ नमस्य रमय तिङ् उत्तरत्वादिनिघातः । उभयत्र सांहितिको दीर्घः ॥ Ca. after स्तुहि. As रमया has been explained as an adjective, this addition was probably a marginal gloss.
- P. 451. l. 17. (V. 52, 14.) तथा चाह आ गच्छेति शेषः । चृपेरु° ॥ तथा च वाह आगच्छति चृपेः उ° Ca. तथा चाह अभिगच्छेति शेषः । उ° A. अगच्छति चृपेः उ° B.
- P. 452. l. 2. (V. 52, 15.) यद्वा नेति संप्रत्यये । वहति देवानिति वक्ष्यमाणा स्तुतिः । तथा एषां एतान्देवान्मरुतोऽञ्ज मन्वानः स्तुवन् अभिष्टुवन् इति Ca. after मनुते.
- P. 452. l. 3. (V. 52, 15.) मेधाविभिः प्रेरयितृभिः A.
- P. 452. l. 13. (V. 52, 16.) आख्यातयोः Ca. निघातयोः A.
- P. 453. l. 18. (V. 53, 1.) सुखेषु A. मखेषु B. Ca.
- P. 453. l. 18. (V. 53, 1.) पृषतीः B. पृषतः Ca. पृषत्यः A.
- P. 454. l. 1. (V. 53, 2.) आक्रोशध्वनिं Ca.
- P. 454. l. 2. (V. 53, 2.) कथा कथं यः पूर्वमिच्छति B.
- P. 454. l. 4. (V. 53, 2.) वृष्टत्वादीनि added in A. after अवतरेयुः.
- P. 454. l. 10. (V. 53, 3.) अनयात् A. Ca.; B. omits the whole passage.
- P. 454. l. 11. (V. 53, 3.) इत्थं लपते मस्यमाहुः A. इत्थं मे मस्यं लपंतमाहुः B. इत्थं मस्य लपंतमाहुः Ca.
- P. 454. l. 13. (V. 53, 3.) अलेपाः A. Ca. अपापाः B.
- P. 454. l. 14. (V. 53, 3.) तथा स्थितान् B. Ca. यथास्थितान् A.
- P. 454. l. 25. (V. 53, 4.) धन्वसु निरुदकप्रदेशेषु B.
- P. 455. l. 9. (V. 53, 5.) युष्माकं रथान् A. युष्माकं युष्मान् B. युष्मान् Ca.
- P. 455. l. 9. (V. 53, 5.) मोदाय A. मदाय B. Ca.
- P. 455. l. 11. (V. 53, 5.) दीप्तिः A. B. Ca.
- P. 455. l. 11. (V. 53, 5.) वृष्ट्यां ॥ वृष्टयः A. B. C.
- P. 456. l. 6. (V. 53, 7.) निर्भिदंतो मेघात् B. Ca. वितरंतो A.
- P. 456. l. 7. (V. 53, 7.) नवप्रसूतिका A.
- P. 456. l. 9. (V. 53, 7.) नद्यो विमोकाय वर्तते विविधं etc. A.
- P. 456. l. 10. (V. 53, 7.) प्रतिनिवृत्य Ca. प्रतिवृत्य A.
- P. 456. l. 18. (V. 53, 8.) परावतो दूरदेशे तत्र तत्र द्युलोकादौ A. परावतो हू तत्र तत्र दूरदेशादौ Ca.
- P. 457. l. 2. (V. 53, 9.) मा before निकृष्टं from B.
- P. 457. l. 12. (V. 53, 10.) B. has only the second explanation: हे मरुतः रथानां रहणशीलानां नव्यसीनां अजीर्णानां वः युष्माकं शर्धं येषामभिभावुकं त्वेषं दीप्तिं तं मारुतं गणां स्तौमि । etc.
- P. 457. l. 22. (V. 53, 11.) विचक्षित° Ca. विवक्षित A. अविवक्षितगणो ब्रातः inserted by Ca. in the commentary of the preceding verse, instead of अथ परोक्षकृतः.
- P. 459. l. 2. (V. 53, 14.) तत्सर्वं A. सर्वेण B. Ca.
- P. 459. l. 12. (V. 53, 15.) एवं भवति A. एवं भवंति B. य एवं भवंति Ca.

- P. 461. l. 10. (V. 54, 3.) उद्धत° B. Ca. उद्धत° A.
- P. 461. l. 20. (V. 54, 4.) रजांसि लोकान् B.
- P. 461. l. 20. (V. 54, 4.) From हे धूतयः to हे मरुतः left out in Ca. The same lacuna seems to have existed in the MS. from which B. was copied, because B. gives quite a different explanation: अज्जान्मार्गान् व्यजय हे धूतयः कंपयितारो मरुतः यूयं ई अस्मान् नाह रिष्यथ न हिंसथ दृष्टांतः नावः यथा आश्रितानां रक्षंति तद्वत् ॥
- P. 461. l. 21. (V. 54, 4.) विव्यजय ॥ विव्यथ A.
- P. 462. l. 8. (V. 54, 5.) निहतवंतः A. निहितवंतः B. Ca.
- P. 462. l. 15. (V. 54, 6.) वृष्टेः A. विविधं B.
- P. 462. l. 15. (V. 54, 6.) In Ca. a lacuna from वृष्टेः to वृष्टो. Again B. has peculiar readings: हे वेधसः विविधं विधातारः मरुतः यत् अणीसं मेघं मोषय ताडयथ तत् शर्थः अभाजि अशोभत् etc.
- P. 462. l. 15. (V. 54, 6.) गणं A. C. Mill. बलं?
- P. 463. l. 14. (V. 54, 8.) तद्वंतो मरुतः संघात्मकस्य पदार्थ(स्य marg.)विश्लेषयितारः नरो नराकारा नेतारो वा A. तद्वंतो मरुतः नरो संघात्मकस्य पदार्थस्य ग्रामजितः विश्लेषयितारः नरो नकारा नेतारो वा Ca. तद्वंतः मरुतः नरः संघात्मकस्य पदार्थस्य नेतारः ग्रामजितः विश्लेषयितारः मरुतः B.
- P. 463. l. 15. (V. 54, 8.) अयं शब्दो A. नियुच्छब्दो Ca.
- P. 463. l. 16. (V. 54, 8.) नर इव (for नरो यथा) A. Ca.; wanting in B.
- P. 463. l. 17. (V. 54, 8.) दीप्ता A. दीप्तर B. Ca.
- P. 463. l. 19. (V. 54, 8.) यद्वास्वरन् Ca. यदास्वरन् A.; wanting in B.
- P. 464. l. 2. (V. 54, 9.) मरुत्साराय A. मरुत्परा B. Ca.
- P. 464. l. 5. (V. 54, 9.) क्षुमतयः Ca. स्तुतयः A. मतयः B.
- P. 464. l. 25. (V. 54, 11.) हारा ॥ आहारा A. B. C.
- P. 464. l. 25. (V. 54, 11.) मधुरामृषा A. मधुरा B. Ca.
- P. 465. l. 25. (V. 54, 13.) रमयंत A. B. Ca.
- P. 466. l. 17. (V. 54, 15.) अभिततनाम विस्तारयाम B.
- P. 467. l. 9. (V. 55, 1.) यद्वोदकं A. तद्वोदकं Ca. तद्वदेकं B.
- P. 468. l. 19. (V. 55, 5.) समुद्रवर्णसाधनात् Ca. यमुद्रवर्णसाधनात् A.
- P. 469. l. 4. (V. 55, 6.) सारंगीर्वा A. Ca.; wanting in B.
- P. 469. l. 23. (V. 55, 8.) उच्चार्यते Ca. after उद्यते.
- P. 470. l. 15. (V. 55, 10.) Ca. has a lacuna from वस्यो to गृणानाः, which in B. is filled up arbitrarily, as in other similar instances.
- P. 472. l. 9. (V. 56, 4.) अश्वा इव after गावो न A. B. Ca.
- P. 472. l. 21. (V. 56, 5.) पूर्वाहो A. पूर्वो B. Ca.
- P. 474. l. 10. (V. 56, 9.) आवाहयति A. आह्वयति Ca.
- P. 475. l. 1. (V. 57, 1.) उदकेच्छवे A. उदकोत्सवे B. Ca.
- P. 475. l. 19. (V. 57, 3.) यदा after हे मरुतो A.
- P. 475. l. 20. (V. 57, 3.) धनानि च धूनुष प्रापयथ B. धनानि चाथ Ca. धनार्थं A.
- P. 475. l. 21. (V. 57, 3.) अवनता भृशं शंसंतीत्यर्थः A. अवनता भृशं वंतीत्यर्थः Ca. अवनता भृशं संतीत्यर्थः C. Mill.

- P. 476. l. 8. (V. 57, 4.) सरूपाः A. सहशाः B. Ca.
- P. 476. l. 18. (V. 57, 5.) शोभनजननाः A. शोभनजाताः B. शोभनजानाः Ca.
- P. 477. l. 4. (V. 57, 6.) विपरिणतव्यः ॥ विपरिणेतव्यः A. Ca.
- P. 477. l. 7. (V. 57, 6.) तथा वः तनूषु अवयवेषु विश्वा श्री सर्वा कांतिः पिपिशे आश्रिता B. In Ca. this passage and the beginning of the next verse are given only in the margin. B. has supplied the omission independently, as in V. 55, 9.
- P. 477. l. 14. (V. 57, 7.) हे मरुतः गोमत् गोयुक्तं अश्ववत् अयुक्तं रथवत् रथोपेतं सुवीरं सुष्ठु पुत्रोपेतं B. अश्वैरुपेतं चंद्रवत् A. and Ca. in marg.
- P. 477. l. 15. (V. 57, 7.) एकवचनं ॥ बहुवचनं A. व्यत्येन बहुवचनं । अथवा left out in Ca.
- P. 478. l. 2. (V. 57, 8.) एतानि सर्वाणि संबोधनप्रथमांतानि पूर्वस्य पूर्वस्याविद्यमानत्वेनोदात्तानि Ca. after प्रभूतस्तुतयः.
- P. 478. l. 14. (V. 58, 1.) गणावयवभूता A. गणावयवा Ca.; wanting in B.
- P. 480. l. 23. (V. 58, 6.) सह मरुतो taken from Ca.
- P. 482. l. 6. (V. 59, 1.) रज आ अंतरिक्ष । B. रज आ तदर्थं अंतरिक्ष A. Ca.
- P. 482. l. 17. (V. 59, 2.) ज्ञायंते ते ॥ ज्ञायंते न A. Ca. ज्ञायंते तेन B.
- P. 482. l. 18. (V. 59, 2.) The explanation of अमात् is left out in A. Ca. अमात्स्वस्थानात् B. after हविर्भक्षणाय.
- P. 482. l. 26. (V. 59, 3.) वृष्टेर्वि A. दृष्टेर्वि Ca. दृष्टे वि B.
- P. 483. l. 11. (V. 59, 3.) स्तोत्राणि क उदध्ववत् A. B. Ca.
- P. 483. l. 21. (V. 59, 5.) From संबंधवः to स्नेहयुक्ता left out in B. and Ca.
- P. 484. l. 21. (V. 59, 7.) भनतेः ॥ नभतेः A. Ca. See Nighaṇṭu III. 14. and Dhātupāṭha, s.v.
- P. 485. l. 7. (V. 59, 8.) अदितिर्भूमिश्च मिमातु from Ca.
- P. 486. l. 7. (V. 60, 2.) प्रसिद्धासु वा Ca. after आंतासु.
- P. 486. l. 20. (V. 60, 3.) सानु समुच्छ्रितः प्रदेशो रेजत । कंपते । B. सानु समुन्नितः प्रदेशः रेजसे कंपसे कंपते Ca. सानु समुच्छ्रितप्रदेशं रेजय कंपयथ A.
- P. 487. l. 8. (V. 60, 4.) महंसि तेजांसि B., taken from the following explanation.
- P. 487. l. 25. (V. 60, 6.) हे अग्ने added by B., before हे मरुतः.
- P. 487. l. 25. (V. 60, 6.) यूयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि A. यूयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि Ca. यूयं उत्तमे उत्कृष्टे दिवि B.
- P. 488. l. 3. (V. 60, 6.) विज्ञाद्वि Ca.; the rest, which ought to follow on the next page, being left out. विज्ञात् वेत्थ B. विज्ञात् विद्धि जानीहीति शेषः । Aa.
- P. 488. l. 24. (V. 60, 8.) आयुभिरायुष्मद्भिः from B.
- P. 489. l. 2. (V. 61, 1.) दार्भ्यं Anukramanī.
- P. 489. l. 11. (V. 61, 1.) सुतां A. नृपं B. Ca.
- P. 489. l. 12. (V. 61, 1.) प्रदास्यसि A. प्रदाम्यहं B. Ca.
- P. 489. l. 23. (V. 61, 1.) मुदितात्मविद्भिः B. Ca. by the same mistake.
- P. 489. l. 24. (V. 61, 1.) पश्चात्पुनर्गृहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं । ततो A. पुरुमीद्गृहं पश्चात् गत्वा पश्चात्पुनर्गृहं । गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं दात्स्यो Ca. पुरुमीद्गृहं पश्चात् गत्वा पश्चात्पुनर्गृहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं दाभ्यो B.

- P. 489. l. 24. (V. 61, 1.) चाच्याचोदितः A. चाज्ञाचोदितः Ca. चारुचोदितः B. राज्या by conjecture.
- P. 490. l. 16. (V. 61, 3.) ताडयन्वर्तत इत्यर्थः by conjecture. ताडयन्वर्तत इत्यर्थः Ca. ताडयन्वत इत्यर्थः A.
- P. 490. l. 17. (V. 61, 3.) वि विविच्य ॥ विवेच्य Ca. विविच्य A. वियमुः नियच्छन्ति B.
- P. 490. l. 21. (V. 61, 4.) इतन Pada MS. P. 1. 2. एतन Sanhitá MS. S. 1. 2. 3.
- P. 490. l. 25. (V. 61, 4.) रुद्रपुत्रा B. Ca. रुद्रपतिका A.
- P. 490. l. 25. (V. 61, 4.) तासादयो यथा दीप्ताः from A.
- P. 490. l. 26. (V. 61, 4.) The explanation of परा एतन (इतन the Pada MSS.) is left out in A. Ca. अग्निनतपःऽग्निना तप्ताः यथा अस्य तद्वत् परा तेन प्रदीप्ता भवथः । B.
- P. 491. l. 15. (V. 61, 6.) हे आत्मन् B. after अपि च.
- P. 491. l. 15. (V. 61, 6.) यद्वा उतेत्यमेवकारार्थे । स्त्रीषु सैव A. यद्वा उतो वेत्येवमेवकारार्थे स्त्रीषु एकैव Ca.; not in B.
- P. 491. l. 18. (V. 61, 6.) देव येन त्वायंते स्तुत्यादिना स देवतः । A. sec. man. देवत्वान्ययेन त्वायंते etc. A. pr. man. and Ca. A sentence is left out, which should be तद्विपरीतो or तदन्योऽदेवतः । B. reads देवाः न त्वायंते स्तुत्यादीनायं (for स्तुत्यादिना येन) स अदेवतः ।
- P. 491. l. 24. (V. 61, 7.) तथा नृप्यंतं विजानाति is left out in Ca., therefore B. has a peculiar explanation : नृप्यंतं पिपासितं विजानाति.
- P. 492. l. 18. (V. 61, 9.) विप्राय, left out in A. Ca., is inserted in B. after प्रभूतगृहाय.
- P. 492. l. 20. (V. 61, 9.) वियेमतुः । विशेषेण पमयतुः etc. A.
- P. 493. l. 2. (V. 61, 10.) तं स्तुवे B. स्तुवत A. Ca.
- P. 493. l. 7. (V. 61, 11.) जनप्रसिद्धैः ॥ जनीप्रसिद्धैः A. प्रसिद्धैः Ca.
- P. 494. l. 23. (V. 61, 17.) The introductory verses are wanting in B.
- P. 494. l. 23. (V. 61, 17.) After रयवी, at the beginning of the third Sloka, three leaves are wanting in Ca., which are supplied by others, written by a modern hand. The omission goes as far as अश्वा व्याप in V. 62, 7. These leaves are copied from an A. MS., which can be proved partly by the absence in this part of all various readings in A. and Ca., partly by the same mistakes occurring in both; e. g. 62, 6. भवथेति A. Ca. भवथ इति B. अनेकावष्टभक°, हिरण्यरूपं etc.
- P. 495. l. 5. (V. 61, 17.) भगवन् A. C. भगवान् A. Ca.
- P. 496. l. 17. (V. 62, 1.) मत्वर्थ° ॥ अन्वर्थ° A. Ca.: cf. Rv. I. 118, 5.
- P. 496. l. 18. (V. 62, 1.) श्रेष्ठं एकं मुख्यं प्रशस्यं B.
- P. 497. l. 5. (V. 62, 2.) आवर्तनायोगात् ॥ आवर्तमानायोगात् A. Ca.
- P. 497. l. 12. (V. 62, 3.) ययोः सकाशात्तौ A. Ca. याभ्यां तौ B.
- P. 498. l. 12. (V. 62, 5.) आत्तबलौ A. Ca. आयत्तबलौ B.
- P. 498. l. 26. (V. 62, 6.) अनेकावष्टभकस्तंभोपेत सौ° A. Ca. अनेकस्थंभोपेतं सौ B.
- P. 499. l. 9. (V. 62, 7.) अयोविकारा A. Ca. हिरण्यविकारा B.
- P. 499. l. 11. (V. 62, 7.) विद्युत् सा च दिविभाजते A. विद्युत् सा च दिवि भाजते Ca. विद्युत् तद्वत् B.
- P. 499. l. 12. (V. 62, 7.) तित्विले वा । वाशब्द इवार्थे । Ca.

P. 499. l. 14. (V. 62, 7.) निर्मिता स्थूणे यूपयष्टिरवस्थितः । Ca. निर्मिता स्थूणे यूपयष्टिरवस्थितं । A. निर्मिताययष्टिः अवस्थितः B. स्थूणे might be a dual.

P. 499. l. 15. (V. 62, 7.) Instead of अधिगर्तस्य, Sáyana explains अधि गर्तस्य; B. only has गर्तस्य गर्त.

P. 499. l. 25. (V. 62, 8.) प्रजादिका B. प्राजादिकां Ca. प्राज्ञादिकां A.

P. 501. l. 6. (V. 63, 1.) चृतस्योदकस्य गोपौ A. चृतस्य यज्ञस्योदकस्य गोपौ Ca. चृतस्य गोपौ यज्ञस्य रक्षितारौ B.

P. 502. l. 12. (V. 63, 4.) From उच्यते to -मन्तो द्रष्टा left out in A. and Aa. The Mill MS. has no omission, which shows that in this part it was not copied directly from A. Colebrooke. That it is, however, a copy from an A. MS. is indicated by the fact that it has, like A., शत्रुमारकत्वात्, while B. Ca. read शत्रूणां मारकत्वात्.

P. 502. l. 14. (V. 63, 4.) त्वत्सृष्टौ आगच्छन्ति B.

P. 502. l. 20. (V. 63, 5.) उदकार्थं A. शुभकार्यार्थं B. Ca.

P. 502. l. 20. (V. 63, 5.) शोभनाद्यद्वारं A. शोभनाद्यं B. Ca.

P. 502. l. 23. (V. 63, 5.) तन्यवः वर्धयितारः ततस्ते मरुतो B. तन्यवस्ततस्ते मरुतो Ca.

P. 503. l. 16. (V. 63, 7.) A. has हे मित्रावरुणा युवां धर्मणा जगद्धारकेण विपश्चिता स्तुत्येनेत्यर्थः । व्रता व्रतेन कर्मणा । अथवा विपश्चिता । स्तोतृनामैतत् । यजमानेन वृष्ट्या जगद्धारणस्य यजमानोऽपि कारणं । तत्कृतयाहुत्या वृष्ट्युत्पत्तेः । व्रता व्रतेन युवयोः कर्मणा असुरस्य. B. Ca. agree in हे मित्रावरुणा (मित्रावरुणौ added in B.) विपश्चिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण वृष्ट्यादिलक्षणेन कर्मणा व्रता (व्रतेन Ca.) यज्ञादिकर्माणि रक्षेये पालयथः । असुरस्य etc.

P. 503. l. 17. (V. 63, 7.) यज्ञादिकर्माणि रक्षेये । पालयथः । added from B. Ca. After वृष्ट्युत्पत्तेः, A. repeats व्रता व्रतेन युवयोः कर्मणा.

P. 503. l. 19. (V. 63, 7.) रक्षेये इत्यर्थः A. विदीपय इत्यर्थः Ca. दीपयथः B.

P. 504. l. 8. (V. 64, 1.) अथायुवयोच्यते A. अथावयुवयोच्यते Ca.; not in B. We might expect अथ संयुज्योच्यते.

P. 505. l. 14. (V. 64, 4.) B. and Ca. have स्पर्धमानाय instead of स्पर्धनाय A.

P. 506. l. 2. (V. 64, 6.) Both Padas read वरुणा; the Sanhitás वरुण; Sáyana वरुणा. The same occurs V. 66, 6, where मित्र in the Sanhitá; मित्रा in the Pada.

P. 506. l. 16. (V. 64, 7.) यज्ञे B. Ca. गृहे A. The explanation of यज्ञ by यज्ञ is very common.

P. 506. l. 19. (V. 64, 7.) अर्चनानसं विभ्रतौ अर्चनानसं चृषिं धारयंतौ युवां B. at the end.

P. 507. l. 3. (V. 65, 1.) य स्तोता चिकेत जानाति स्तुतिं A. यस्तनोति स्तुतिं Ca. यस्तनोति स्तुतिं B.

P. 507. l. 4. (V. 65, 1.) देवता देवेषु स्तोतृमध्ये ॥ यद्वा देवेषु मध्ये A. देवता देवेषु मध्ये Ca. B.

P. 507. l. 5. (V. 65, 1.) यस्य ॥ यश्च A. B. Ca.

P. 507. l. 7. (V. 65, 1.) संभजते A. स लभते B. Ca.

P. 508. l. 6. (V. 65, 4.) चंहस्वतोऽपि A. Ca. चंहसः पापिनोऽपि B.

P. 508. l. 7. (V. 65, 4.) हि is explained twice in A. B. Ca., only मित्रस्य हि is left out in Ca.

P. 509. l. 15. (V. 66, 1.) रातह्ये त्वमिति तस्यैवं A. रातह्यस्यैव Ca.

- P. 509. l. 16. (V. 66, 1.) आ आकारय A. आह्याकारय Ca. आह्य B.
- P. 509. l. 18. (V. 66, 1.) वरुणाय from B.
- P. 509. l. 26. (V. 66, 2.) असुरविधातिमत् हंतुमित्यर्थः । A. असुरविधातिमहन् हे Ca.
- P. 510. l. 11. (V. 66, 3.) संबंधिभिः B. संबंधिनः A. Ca.
- P. 511. l. 3. (V. 66, 5.) जयतेरपि भवति from Ca.
- P. 511. l. 26. (V. 67, 1.) यद्वा यजतं मामृषिं क्षत्रमाशाये । अंतर्णीतित्यर्थः । आशयतं । व्यापयतमित्यर्थः । Ca. after बहुवचनीकर्तव्यं.
- P. 512. l. 22. (V. 67, 4.) उदकस्य कर्तारः B. Ca. उदकस्पृशत्वस्य कर्तारः A.
- P. 513. l. 4. (V. 67, 4.) The MSS. of the Pada have मित्र, not मित्रा.
- P. 513. l. 6. (V. 67, 5.) सर्वैः स्तूयमानः A. सर्वैः स्तुतः B. Ca.
- P. 514. l. 7. (V. 68, 2.) स्तुत्या गायत B. Ca.
- P. 514. l. 18. (V. 68, 4.) हविर्वा B. Ca. बर्हिर्वा A.
- P. 514. l. 24. (V. 68, 5.) वृष्यर्था A. वर्षा B. Ca.
- P. 515. l. 2. (V. 68, 5.) दानुमत्या दानवत्या दातृपूचिताया ॥ दानुमत्याः दानवत्याः दानमुचिताया A. दानु-
मत्याः । दातृपूचिताया । B. दानुमत्याः दानमत्याः ॥ दातृषु चिंताया । Ca.
- P. 515. l. 18. (V. 69, 1.) अचिरतं A. अचिरंतनं असंततं Ca.
- P. 515. l. 24. (V. 69, 2.) इरावतीः इरां क्षीरलक्षणां तद्वत्यो A. Ca. इरावती क्षीरवत्यः B.
- P. 515. l. 25. (V. 69, 2.) From तथा सिंधवः to तथा द्वयः left out in Ca. तथा वां सिंधवः नद्यः
मधुमत् रसं दुदुहे दुहंति B.
- P. 516. l. 2. (V. 69, 2.) पृथिव्यंतरिक्षद्युलोकानां from B. Ca.
- P. 516. l. 20. (V. 69, 4.) पार्थिवस्य रजसो या यौ A. Ca. पार्थिवस्य भूलोकस्य B.
- P. 517. l. 8. (V. 70, 1.) पुरोरपि बहु उरु बहुतरं A. Ca.; wanting in B. We should
expect पुरुणोऽपि बहुनोऽप्युरु बहुतरं.
- P. 517. l. 17. (V. 70, 2.) रुदद्भिः ॥ रुद्भिः A. रुचद्भिः Ca.
- P. 517. l. 23. (V. 70, 3.) शोभनेन त्राणनेन A. शोभनेन Ca. शोभनपालकौ B.
- P. 518. l. 6. (V. 70, 4.) समृद्धा वयं अन्यथा [वयं कस्य] चित् धनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेष
अतृचात्मकं etc. B. has समृद्धा वयं तथा शेषसा अन्यथा चित् धनेन मा शरीरपोषं न कुर्म तथा तनसा
अन्यात्मकेन धने शरीरपोषं मा न कुर्मः । समृद्धा वयं अन्यथा चित् धनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः तथा शेषसा
अपत्येन सहिता मा भुजेम A.
- P. 518. l. 17. (V. 71, 1.) चरणीयं A. रमणीयं B. Ca.
- P. 518. l. 19. (V. 71, 1.) निबर्हणौ हंतारौ शत्रूणां from Ca. बर्हणौ हंतारौ शत्रूणां B.
- P. 518. l. 25. (V. 71, 2.) फलैः from B. Ca.
- P. 519. l. 16. (V. 72, 1.) गतयोः after मित्रावरुणयोः Ca. in margine.
- P. 521. l. 16. (V. 73, 3.) तेजोवत् A. तेजस्वत् B. Ca.; cf. Pāṇ. I. 4, 18, 2.
- P. 521. l. 16. (V. 73, 3.) चक्रं after तेजोवत् repeated in A. B. Ca.
- P. 521. l. 18. (V. 73, 3.) प्रातरादिसवनात् A., and Ca. sec. man. °सवनानि B., and Ca.
pr. man.
- P. 522. l. 2. (V. 73, 4.) पौरेण मा सु etc. A.
- P. 522. l. 4. (V. 73, 4.) गमयथः । गमयथुः A. Ca. गमयथुः B.

- P. 522. l. 22. (V. 73, 6.) अद्विरस्मत्पिता ऋषिः B. Ca. before सति ॥
- P. 522. l. 22. (V. 73, 6.) उह्यते Aa. उह्यते A. उह्यत B. Ca.
- P. 522. l. 24. (V. 73, 6.) दहंतमग्निम° B. Ca. दहंत असु° A.
- P. 524. l. 10. (V. 73, 10.) रथानिव शिल्पी तद्वत्तन्मे तानि संतु A. रथानिव शिल्पी तद्वत् तद्वाम Ca. by corrections. रथान् इव शिल्पी तानि शंतमा सुखतमानि संतुष्टा B.
- P. 524. l. 22. (V. 74, 1.) कौ भूमौ left out in A. कूस्थौ कौ भूमौ C. Mill.
- P. 524. l. 22. (V. 74, 1.) जृणुषः from B. Ca. and C. Mill.
- P. 524. l. 24. (V. 74, 1.) अथवा deest in A. and C. Mill.
- P. 525. l. 6. (V. 74, 2.) तिष्ठतः ॥ तिष्ठथः A. B. Ca.
- P. 525. l. 15. (V. 74, 3.) उल्लंघ्य याथः Ca. C. Mill. उल्लंघयथः A.
- P. 526. l. 3. (V. 74, 4.) प्रेरयथः B. C. Ca.; not in A.
- P. 526. l. 3. (V. 74, 4.) ईमिति पूरणः A. Ca. हि पूरणः B.
- P. 526. l. 4. (V. 74, 4.) गृहीततातये गृहीतताये Ca. (for °तातये).
- P. 526. l. 5. (V. 74, 4.) प्रबलं सिंहं B. C. Ca.; omitted in A.
- P. 526. l. 14. (V. 74, 5.) तदा B. Ca. तथा A.
- P. 526. l. 15. (V. 74, 5.) काममा कमनीयं रूपमृखे A.
- P. 526. l. 22. (V. 74, 6.) वां इह संदर्शने B.
- P. 527. l. 7. (V. 74, 7.) From सर्वतो to कौ यजमानो from A.; कः अवद्रे वद्रे कः यजमानः यज्ञैः युवां वद्रे विप्रवाहसा विप्रस्य यजमानस्य अभिमतप्रापयितायै युवां कः विप्रः वद्रे B.
- P. 527. l. 7. (V. 74, 7.) वहनीयौ by conjecture. वहनी A.
- P. 527. l. 8. (V. 74, 7.) वद्रे । यो यजमानो यज्ञैर्वद्रे अत्यंत° etc.
- P. 528. l. 1. (V. 74, 9.) मधुमंतौ सोमकामौ वा Ca.
- P. 528. l. 4. (V. 74, 9.) अभीशुभिः ।; cf. Rv. I. 104, 1. अभिशुभिदीयतं A.; deest in B. Ca.
- P. 528. l. 10. (V. 74, 10.) तत्र A. कुतचित्तत्वापि B. Ca.
- P. 529. l. 10. (V. 75, 2.) यथा before अहं from B. Ca.
- P. 529. l. 23. (V. 75, 3.) वाजिनधनौ A. Ca. अन्नधनौ B.
- P. 530. l. 6. (V. 75, 4.) हे वृषखसू to वसूनां from Ca. हे वृषखसू वर्षधनौ B.; left out in A.
- P. 530. l. 8. (V. 75, 4.) मृगो मृगयिता ययिर्गता B. Ca. मृगो मृगयिता left out in A.
- P. 530. l. 18. (V. 75, 5.) मायारहितं from B. Ca.
- P. 530. l. 18. (V. 75, 5.) पथि Ca. पंथि B. मयि A.
- P. 531. l. 19. (V. 75, 8.) अस्मिन्वज्ञे from B.
- P. 531. l. 20. (V. 75, 8.) उपप्राप्तुतं A. प्राप्तुतं B. Ca. Ca. has at the end भू प्राप्तौ इति धातुः । यद्वा अवस्योः समीपे भवतं ।.
- P. 532. l. 1. (V. 75, 9.) अग्निराहवनीयः ऋत्विजः ऋतौ काले भव B. Ca. after अधीयत.
- P. 532. l. 1. (V. 75, 9.) प्रकाशितहविरित्यर्थः । A. Ca. Cf. सुचक्षूः Böehtlingk, सुज्योतिः Benfey. चित्तशोचिः Rv. VI. 10, 3; but भद्रशोचे Rv. X. 45, 9.
- P. 532. l. 23. (V. 76, 1.) From स्वांगैः to वसतीवरीभिः taken from Ca. कं प्रति । पीपिवांसं आप्यायितं घर्मे छरदूपं etc. A. कं प्रति । पीपिवांसं स्वांगैः परिवृढं घर्मे प्रदीपयज्ञं B.

- P. 533. l. 6. (V. 76, 2.) हिंस्तां ॥ हिंस्तं A. Ca. B.
- P. 533. l. 7. (V. 76, 2.) गंतृतमौ युवां A. गंतृतमौ अश्वि° Ca. B.
- P. 533. l. 8. (V. 76, 2.) अन्नेन च after रक्षणेन B. Ca.
- P. 533. l. 8. (V. 76, 2.) आगंतृतमौ अवर्ति प्रति A. आगंतृतमौ नाशयंताविति शेषः अथवा अवर्ति प्रति Ca. आगंतृतमौ नाशयंताविति शेषः । प्रति द्वंद्विभू आगत्य वर्ति अजीवनं दारिद्र्यं नाशयित्वा दाशुषे etc. B.
- P. 533. l. 11. (V. 76, 2.) भवतां । deest in A. B.
- P. 533. l. 17. (V. 76, 3.) तमाना A. तमाना Ca. after पंचदशधा.
- P. 533. l. 23. (V. 76, 3.) किं तर्हि B. Ca. तेत्यावाहावा । A.
- P. 533. l. 25. (V. 76, 3.) इतरदेवानां सोमस्य घर्मस्य वा पानं Ca. इतरदेवानां सोमस्य पानं B. इतरदेवानां पानं A.
- P. 533. l. 25. (V. 76, 3.) नाततान न तनोति A. ततान तनोति Ca. आततान तनोति अश्विनर अश्विनौ न विहायेति शेषः । तस्मादागच्छतं B.
- P. 534. l. 9. (V. 76, 4.) अपां ॥ अपः A. B. Ca.
- P. 535. l. 19. (V. 77, 2.) देवगामि नो A. देवगामि B. Ca.
- P. 535. l. 23. (V. 77, 2.) देवानां संभजनीय संभाव्यो A. देवानाभोक्तेति B. Ca.
- P. 536. l. 19. (V. 77, 4.) कर्म विवेप A. कर्मविशेषं B. Ca.
- P. 536. l. 20. (V. 77, 4.) पालयेत् ॥ पालयत् A. B. Ca.
- P. 537. l. 4. (V. 78, 1.) The Anukramanī has besides, अंत्याः पंच गर्भसाविष्य उपनिषत्.
- P. 537. l. 7. (V. 78, 1.) The second Viniyoga is left out in Ca.
- P. 537. l. 17. (V. 78, 1.) तौ यथा after इव by conjecture.
- P. 537. l. 24. (V. 78, 2.) यवसं घासं Ca. B. यवसे घासाय A.
- P. 538. l. 17. (V. 78, 4.) रथेन तं रक्षितुं B. Ca.; not in A. Ca. adds जवता before शंतमेन.
- P. 538. l. 20. (V. 78, 5.) अत्राब्रुवन्ति A. अत्र ब्रुवन्ति B. Ca.
- P. 538. l. 20. (V. 78, 5.) प्रक्षिप्य B. Ca. प्रक्षेप्य A.
- P. 538. l. 22. (V. 78, 5.) निर्मिमिष्यन्ति A. निर्मिमिष्यन्ति Ca. समुद्वाग्निर्मिमिष्यति B. निर्मिमिष्यन्ति MS. of the Nītimanjarī.
- P. 538. l. 23. (V. 78, 5.) कृशः B. Ca. शिशुः A.
- P. 538. l. 26. (V. 78, 5.) रमयित्वा A. रमित्वाय B. Ca.
- P. 539. l. 7. (V. 78, 5.) प्रसवोद्भूत्याः A. प्रसोप्यमाणायाः B. Ca.
- P. 539. l. 7. (V. 78, 5.) पूङ्गु प्राणिप्रसवे लटि शतरि रूपं संज्ञापूर्वस्य विधेरनित्यत्वात् गुणाभावः Ca. after योनिरिव.
- P. 539. l. 16. (V. 78, 6.) The commentary is given according to A. B., with the exception that मम निर्गमार्थे appears only in B. Ca. has after सं चाचयः the words प्रविष्टे मयि निर्गते चाप्रविष्टशंकापनोदनार्थे व्यचयश्च विगमयतं मम निर्गमार्थे etc. The same addition is found in the margin of A. by a later hand. C. Mill does not contain it.
- P. 540. l. 8. (V. 78, 8.) यथा स्वयं समुद्रः तरंगैः कंपति एव एवं त्वं हे दशमास्य etc. B.
- P. 540. l. 10. (V. 78, 8.) जरायुजः ॥ जरायुक्तः A. जरयुक्तः Ca.
- P. 541. l. 5. (V. 79, 1.) अचोध्यः प्रज्ञापयः B. Ca.
- P. 542. l. 21. (V. 79, 5.) फलं ॥ बलं A.

- P. 543. l. 3. (V. 79, 6.) स्तोतृषु left out in Ca. सूरिषु प्रजावत्सु B.
- P. 544. l. 3. (V. 79, 9.) विभातं A. विवासं Ca. तमोविवासं B.
- P. 544. l. 11. (V. 79, 10.) किमेतावत् हे यदित् एतावदेव A.
- P. 545. l. 1. (V. 80, 1.) चृतावरी सत्यवती B.
- P. 546. l. 3. (V. 80, 4.) व्येनी भवति । विशेषेण श्वेता भवति A. व्येनी भवति Ca., with श्वेता भवति in marg. व्येनी प्रकाशवती भवति B.
- P. 546. l. 3. (V. 80, 4.) After प्रथममध्यमयोः we should expect स्थानयोः, as Rv. I. 71, 6. 114, 10.
- P. 546. l. 5. (V. 80, 4.) पंचानं मेरोः प्रांतदेशं अनुक्रमेण B. Ca. omits all from दिशि to मिनाति.
- P. 546. l. 7. (V. 80, 4.) अवगच्छंती च Ca. A.
- P. 546. l. 25. (V. 80, 6.) प्रेरयति विवृणोति Ca.
- P. 548. l. 18. (V. 81, 3.) शुभः शोभमानः सन् A. B. Ca.
- P. 550. l. 10. (V. 82, 2.) असुरादयो ॥ सुरादयो A. B. Ca.
- P. 550. l. 23. (V. 82, 4.) प्रजापशुगृहादिकं stood probably in the margin of the original Codex. A. inserts it after प्रेरय, while B. Ca. have it in the right place in the following verse.
- P. 551. l. 20. (V. 82, 7.) तं हि ॥ स हि A. Ca.
- P. 551. l. 20. (V. 82, 7.) सर्वात्मत्वात् A. सर्वात्मकत्वात् Ca.
- P. 553. l. 1. (V. 83, 1.) जरयिता A. Ca.
- P. 553. l. 10. (V. 83, 2.) A. Ca. begin with पर्जन्यस्तृपेराद्यंतविपरीतस्य. B. has अनागाः निष्पापः पर्जन्यः वृष्टान् हंति etc.
- P. 555. l. 2. (V. 83, 6.) अर्वाङ् B. अर्वाग् A. Ca.
- P. 556. l. 16. (V. 83, 10.) जलप्रदेशान् in A. before धन्वानि.
- P. 556. l. 17. (V. 83, 10.) जलवतः कृतवानसि B. Ca.; not in A.
- P. 556. l. 25. (V. 84, 1.) भूमिस्तोमे चैषा ॥ स्तोमे तेषा A. Ca.
- P. 557. l. 18. (V. 84, 2.) उद्धृतं A. उद्धतं Ca.
- P. 558. l. 3. (V. 84, 3.) यद्यस्याः ॥ यत् अस्याः A. यत् यस्मात् B. Ca.
- P. 558. l. 5. (V. 84, 3.) दिवो नीचैरंतरि° A.
- P. 558. l. 7. (V. 84, 3.) At the end of the 29th Varga the Sanhitás give a Khila :
- वर्धंतु ते विभावरि दिवो अभस्य विद्युतः ।
रोहंतु सर्वबीजान्यव ब्रह्मद्विषो जहि ॥
- P. 558. l. 15. (V. 85, 1.) हे अत्रे B. Ca. हे छत्रे A. (छेत्र?)
- P. 558. l. 20. (V. 85, 1.) द्वितीयस्या तृतीयस्यां Ca.
- P. 559. l. 3. (V. 85, 2.) A very similar but not identical passage is to be found in the Śatapatha-Br. III. 3, 1, 7. (p. 253.)
- P. 559. l. 16. (V. 85, 3.) तद्धीयते ॥ तद्धीयते B. तद्धीयते A. Ca. Cf. Yáska.
- P. 559. l. 21. (V. 85, 3.) प्रसारयति A. Ca. B.
- P. 560. l. 6. (V. 85, 4.) समाच्छादयंति A. Ca. B.

P. 561. l. 3. (V. 85, 6.) बह्वो नद्यः only in A.

P. 561. l. 5. (V. 85, 6.) एवोचितं न वरुणस्येति न वाचं तस्य वरुणादिरूपेणावस्थानात् Ca. एवोदितं न वरुणवाचं तस्य वरुणादिरूपावस्थानात् A.

P. 561. l. 13. (V. 85, 7.) ईरिणात्मननाच्च शास्ती A. इरणात्मनना प्रशास्ती° Ca.

P. 561. l. 16. (V. 85, 7.) अशब्दं ॥ अशब्दं A. अशब्दं Ca. B.

P. 561. l. 24. (V. 85, 8.) द्यूते यथा यदिरिपुः B. A. द्यूते यथा अदिरिपुः Ca. pr. man. द्यूते यदिरिपुः Ca. sec. man.

P. 561. l. 24. (V. 85, 8.) यदस्मासु ॥ तस्मासु Ca. pr. man. तथास्मासु Ca. sec. man. A.; deest in B.

P. 562. l. 24. (V. 86, 2.) वा by conjecture.

P. 563. l. 10. (V. 86, 3.) प्रतीयते । प्रतिगच्छतः ॥ प्रतिगच्छतः B. प्रतिपते प्रतिगच्छति Ca. भवति ईषते अभिगच्छति A.

P. 564. l. 2. (V. 86, 5.) मर्तेव मनुष्याविव तौ etc. A. मर्ताय मनुष्याविव तौ Ca.; B. omits all. It seems that Sáyana took मर्ताय for मर्तेव, misled perhaps by the following अंशेव.

P. 564. l. 15. (V. 86, 6.) रयिं धनं च Ca. B.; deest in A. It ought to be रयिं धनं गृणत्सु स्तुवत्सु ।

P. 565. l. 1. (V. 87, 1.) वाचि नि° ॥ वाजिनि° A. Ca. वाक नि B.

P. 565. l. 2. (V. 87, 1.) विष्णवे व्याप्तायेन्द्राय विष्णवे वा A. विष्णवे वा Ca.

P. 565. l. 18. (V. 87, 2.) स्तौति from B. Ca. After स्तौति, Ca. has वाक्यादित्वादनिघातः ।

P. 565. l. 23. (V. 87, 2.) वो यूयं प्रबलाः A. शवो यूयं प्रबलाः Ca. ये च यूयं B.

P. 566. l. 8. (V. 87, 3.) तान् शृण्वरे repeated in A. Ca. after स्तुवान्. Perhaps intended for तं शृण्वरे.

P. 566. l. 9. (V. 87, 3.) The explanation of इरी is omitted in A. नेष्ट आ । नेष्टे च चाल° A. Ca. has निवासे तिष्ठतां इरी ईरिता प्रेरिता नेष्टे आ नेष्टे भवति च चाल°; B. निवासे तिष्ठतां इरीता प्रेरिता नेष्टे अनीश्वरो कश्चन भवति चाल°. इरी does not occur again in the Rig-veda.

P. 569. l. 12. At the end of the 5th Maṇḍala, S. 1. 2. and Colebr., where however the leaf containing it is bound after the 6th Adhyāya, and no accents marked, give the following Parisīshṭa:

हिरण्यवर्णा हिरिणी सुवर्णरजतस्रजां ।

चंद्रां हिरण्यमयीं लक्ष्मीं जातवेदो ममा वह ॥ १ ॥

तां म आ वह जातवेदो लक्ष्मीमलपगामिनीं ।

यस्यां हिरण्यं विदेयं गामश्वं पुरुषानहं ॥ २ ॥

अश्वपूर्णां रथमध्यां हस्तिनादप्रमोदिनीं ।

श्रियं देवीमुप ह्वये श्रीमीं देवीर्जुपतां ॥ ३ ॥

कांसोस्मितां हिरण्यप्राकारमाद्रा^a ज्वलंतीं तृप्तां तर्पयंती ।

पद्मेस्थितां पद्मवर्णां तामिहोप ह्वये श्रियं ॥ ४ ॥

^a माद्रां S. 2.

चंद्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदारां ।
तां पद्मनेमिं शरणं^b प्र पद्ये अलक्ष्मीं नश्यतां त्वां वृणोमि ॥ ५ ॥ १ ॥
आदित्यवर्णे तपसोऽधि जातो वनस्पतिस्तव वृक्षोऽथ बित्त्वः ।
तस्य फलानि तपसा नुदंतु माया अंतरायश्च^c बाह्या अलक्ष्मीः ॥ ६ ॥
उपैतु मां देवसखः कीर्त्तिश्च मणिना सह ।
प्रादुर्भूतोऽसि^d राष्ट्रेऽस्मिन्कीर्त्तिं वृद्धिं ददातु मे ॥ ७ ॥
क्षुत्पिपासामला ज्येष्ठा अलक्ष्मीर्नाशयाम्यहं ।
अभूतिमसमृद्धिं च सर्वा निर्णुद मे गृहात् ॥ ८ ॥
गंधद्वारां दुराधर्षा नित्यपुष्टां करिषिणीं ।
ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोप ह्वये श्रियं ॥ ९ ॥
मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीमहि ।
पशूनां रूपमन्यस्य^e मयि श्रीः श्रयतां यशः ॥ १० ॥ २ ॥
कर्दमेन प्रजा भूता मयि संभ्रम कर्दम ।
श्रियं वासय मे कुले^f मातरं पद्ममालिनीं ॥ ११ ॥
आपसजंतु^g स्निग्धानि चिक्लीत वस मे गृहे ।
नी च^h देवी मातरं श्रियं वासय मे कुले ॥ १२ ॥
आर्द्रां पुष्करिणीं पुष्टींⁱ सुवर्णीं हेममालिनीं^k ।
सूर्या हिरण्यं लक्ष्मीं जातवेदो ममा वह ॥ १३ ॥
आर्द्रां पुष्करिणीं^l यष्टीं^m पिंगलां पद्ममालिनीं ।
चंद्रां हिरण्यं लक्ष्मीं जातवेदो ममा वह ॥ १४ ॥
तां म आ वह जातवेदो लक्ष्मीमलपगामिनींⁿ ।
यस्यां हिरण्यं प्रभूतिं^o गावो दास्योऽश्वान्विदेयं पुरुषानहं ॥ १५ ॥
यः शुचिः प्रयतो भूत्वा जुहुयादाज्यमन्वहं ।
श्रियः पंचदशर्चं च श्रीकामः सततं जपेत् ॥ १६ ॥ ३ ॥
पद्मानने पद्म उरु^p पद्माक्षीं पद्मसंभवे ।
तन्मे भजसि पद्माक्षि येन सौख्यं लभाम्यहं ॥ १७ ॥ १ ॥
अश्वदायी^r गोदायी धनदायी महार्धने ।
धनं मे जुषतां देवी^s सर्वकामांश्च देहि मे ॥ १८ ॥

^b शरणमहं प्र S. 2. 3.^c मायांतरा^o S. 2. 3.^d भूतो सु S. 2. भूतोऽस्तु S. 3.^e रूपमन्यस्य S. 3.^f गृहे S. 1.^g जंति S. 1.

आपः सजंतु S. 3.

^h नि च S. 1. 3.ⁱ पुष्टिं S. 3.^k पिंगलां पद्ममालिनीं S. 1.^l यः करिणी S. 2. 3.^m यष्टिं S. 3.ⁿ नप S. 3.º प्रभूतं S. 2.^p ऊरु S. 3.^q This verse is left out in S. 1.^r दायै three times, S. 2.^s देवि S. 3.

पुत्रपौत्रधनं धान्यं हस्त्यश्वादिगवे रथं ।
 प्रजानां भवसी[†] माता आयुष्मन्तं करोतु मे[‡] ॥ १९ ॥ ४ ॥
 धनमग्निर्धनं वायुर्धनं सूर्यो धनं वसुः ।
 धनमिन्द्रो बृहस्पतिर्वरुण^x धनमश्रुते^y ॥ २० ॥
 वैनतेय सोमं पिब सोमं पिबतु वृत्रहा ।
 सोमं धनस्य सोमिनो मघं^z ददातु सोमिनः ॥ २१ ॥
 न क्रोधो न च मात्सर्यं^a न लोभो नाशुभा मतिः ।
 भवन्ति कृतपुण्यानां भक्तानां श्रीसूक्तं जपेत् ॥ २२ ॥^b
 सरसिजनिलये सरोजहस्ते धवलतरां शुभगंधमात्यशोभे ।
 भगवति हरिवल्लभे मनोज्ञे त्रिभुवनभूतिकरि प्रसीद मद्यं ॥ २३ ॥
 श्रीवर्चस्वमायुष्यमारोग्यमारुहात्पवमानं^c महीयते ।
 धनं धान्यं^d पशुं बहुपुत्रलाभं शतसंवत्सरं दीर्घमायुः ॥ २४ ॥ ५ ॥

S. 3. adds after ver. 23. the following verses :

पद्मासने पद्मिनि पद्मपत्रे पद्मप्रिये पद्मदलायताक्षि ।
 विश्वप्रिये विश्वमनोऽनुकूले त्वत्पादपद्मं मयि संनिधत्स्व ॥
 विष्णुपत्नीं ह्यमां देवीं माधवीं माधवप्रियां ।
 लक्ष्मीं प्रियसखीं देवीं नमाम्यच्युतवल्लभां ॥
 महालक्ष्मी च विद्महे विष्णुपत्नी च धीमहि ।
 तन्नो लक्ष्मि प्रचोदयात् ॥
 आनन्दकर्दम श्रीदश्चिज्जीत इव विश्रुतः ।
 च्छृणुरोगादिदारिद्र्यपापक्षुदप मृत्यवः ।
 रोगशोकमनस्तापा नश्यंतु सर्वदा ॥

Then follows verse 24.

On the margin of the same leaf S. 3. adds the following verses in red ink. The first three verses are addressed to Śiva, and followed by two addressed to Viṣṇu. Kullūka, in his Commentary on Manu III. 233, explains स्त्रिलानि by श्रीसूक्तशिवसंकल्पादीनि; and it is not unlikely, therefore, that he knew the Śrísūkta as followed by some verses addressed to Śiva.

विश्वेश्वर विरूपाक्ष विश्वरूप सदा शिव ।
 शरणं भव भूतेश करुणा कर शंकर ॥ १ ॥
 हर शंभो महादेव विश्वेशामरवल्लभ ।
 शिव शंकर सर्वात्मनीलकंठ नमोऽस्तु ते ॥ २ ॥

[†] सि S. 3.

[‡] करोम्यहं S. 1.

^x वरुणं धनमुत्सृजे S. 1.

^y धनमश्विना S. 3.

^z मद्यं S. 3. मिहं S. 1.

^a मात्सर्यं S. 3.

^b S. 1. inserts here the verse पद्मानने, and

then repeats ver. 16: यः शुचिः.

^c मारोग्यमाविधात्पव^o S. 1. 3.

^d धान्यं धनं S. 3.

मृत्युञ्जयाय रुद्राय नीलकण्ठाय शंभवे ।
 अमृतेशाय शर्वाय श्रीमहादेवाय ते नमः ॥ ३ ॥
 एतानि शिवनामानि यः पठेन्नियतः सकृत् ।
 नास्ति मृत्युभयं तस्य पापरोगादि किञ्चन ॥
 यज्ञेशाच्युत गोविन्द माधवानन्त केशव ।
 कृष्ण विष्णो हृषीकेश वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥
 कृष्णाय गोपिनाथाय चक्रिणे मुखैरिणे ।
 अमृतेशाय गोपाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ २ ॥
 एतान्यनन्तनामानि मंडलांते (सदा) पठेत् ।

Maṇḍala VI.

Besides the MSS. hitherto used, I possess for the sixth Maṇḍala a copy which I took from the MS. in the Paris Library. This MS. belongs to the A. class, and where it has peculiar readings they are marked by P.

- P. 571. l. 7. (VI. 1, 2.) स्तुत्या A. स्तुत्यान Ca.
 P. 572. l. 11. (VI. 1, 5.) उभयास ॥ त्वां उभयास A. Ca. त्वा उभयास B.
 P. 573. l. 11. (VI. 1, 7.) दिवः स्वर्गमनयः A. दिवः । स्वर्गः ॥ अनयः Ca. दिवः स्वर्गः तं अनयः B.
 P. 573. l. 12. (VI. 1, 7.) गमय इति वा A. गमय इति Ca. गमयेति ?
 P. 575. l. 16. (VI. 1, 13.) स्वामीत्येषपदं A. भरतस्वामी वसुतात्येतपदं Ca. वसुतेत्येतपदं may have been the original reading, unless Bharatasvāmi took the two words वसुता ते as one. In this case the reading ought to be वसुतात इत्येकपदं ।
 P. 575. l. 18. (VI. 1, 13.) B. Ca. have वसूनि त्वे त्वां.
 P. 580. l. 11. (VI. 2, 9.) अत्सीति ॥ अशीति Ca. वासीति A. अपीति शेषः B.
 P. 582. l. 11. (VI. 3, 2.) शांतः B. आंतः A. आत Ca.
 P. 583. l. 6. (VI. 3, 4.) स्पष्टुं ॥ प्रष्टुं Ca. स्पष्टुं A.
 P. 583. l. 11. (VI. 3, 4.) वनं A. धनं Ca.
 P. 583. l. 12. (VI. 3, 4.) मूर्त्तभूतं सर्वं Ca.
 P. 584. l. 6. (VI. 3, 4.) ज्वालाः B.; deest in A. Ca.
 P. 584. l. 23. (VI. 3, 7.) दीप्तेन to गमनशीलेन from Ca.
 P. 585. l. 9. (VI. 3, 8.) सर्वं तीक्ष्णीकरोति Ca. after तनूकरोति; deest in A. B.
 P. 586. l. 11. (VI. 4, 2.) प्रबुद्धो ॥ प्रवृद्धो A. B. Ca.
 P. 586. l. 17. (VI. 4, 3.) उपमार्थस्य A. Ca. उपमानस्य Nirukta.
 P. 587. l. 5. (VI. 4, 4.) स्वभावत्व एव A. स्वभावेनैव Ca.
 P. 587. l. 8. (VI. 4, 4.) निवस A. निवससि B. निवासेः Ca.
 P. 587. l. 15. (VI. 4, 5.) यष्टुभिः ॥ यष्टुभिः A. यज्ञभिः B. Ca.
 P. 587. l. 20. (VI. 4, 5.) अरातीररातिरदाता ॥ अरातीः अरातिवदतो (वदातो pr. man.) A. अरातीः अरातिवदतो Ca. अरातीः अरातीर्भ° B.
 P. 587. l. 21. (VI. 4, 5.) आचक्षाणानां ॥ आचक्षाणां A. Ca.

- P. 588. l. 12. (VI. 4, 6.) दिग्भागात् ॥ दिग्नामात् A. Ca.
- P. 589. l. 4. (VI. 4, 8.) वेधि गमनाय प्रापयः B. Ca.
- P. 589. l. 7. (VI. 4, 8.) वीर्याज्जा^o Ca. वीराज्जा A.
- P. 590. l. 15. (VI. 5, 3.) विश्वांतरात्मना B. Ca. वैश्वात्मना A.
- P. 591. l. 4. (VI. 5, 4.) तृप्ततम A. तपस्वितम Ca. तपस्विन् B.: cf. Nir. VI. 12.
- P. 592. l. 21. (VI. 6, 1.) उपमंतव्यं A. B. Ca.
- P. 592. l. 22. (VI. 6, 1.) नवीयसा after नव्यसा Ca.
- P. 594. l. 15. (VI. 6, 5.) After प्र पापतीति । प्रकर्षेण, Ca. leaves out all to the beginning of the next hymn. B. supplies this lacuna quite arbitrarily to verse 7, where it copies from A.: प्र पापतीति प्रकर्षेण पतति दृष्टांतः गोषुयुधः उदकनिमित्तात् घातकोऽशनिर्न अशनिरिव सः यथा पतति तद्वत् अपि च दुर्वर्तुः दुहाहकज्वालाभिर्वर्तमानस्य अग्नेः भीमः भयंकरः क्षातिः दर्पः वनानि दयते दहति दृष्टांतः शूरस्येव प्रसितिः यथा शूरस्य बाधकं शौर्यं प्राणिनां घातकं भवति तद्वत् ॥ ६ ॥ आ भानुनेति ॥ हे अग्ने स त्वं महः महानु पार्थिवानि पृथिव्यां वर्तमानानि ज्ञयांसि व्यवहारार्थं इतस्ततः गच्छमानानि भूतानि ततं विस्तारय बाधकं वारयेत्यर्थः । अपि च तोदस्य तोदं प्राणिनामुपद्रवं घृपता भानुना घर्षकेन तेजसा आ समंतात् बाधस्व अपि चा प भया बलहिते सहोभिर्बलैः हे वनुषः कृद्वाग्ने वनुष्यत् क्रोधं कुर्वन् स्पृधः अस्मत् शत्रून् नि जूर्वं नितरां जय घातयेत्यर्थः ॥ ७ ॥
- P. 594. l. 16. (VI. 6, 5.) सृजाना दाहोत्पाद्यमाना B.
- P. 594. l. 18. (VI. 6, 5.) यथान्यैर्दुः सहं ॥ यथान्ये दुःसह A.
- P. 596. l. 22. (VI. 7, 2.) That the MS. of Sáyana at Paris, which I copied for the sixth Mandala, belongs to the A. class can be clearly proved, for the first time, by VI. 7, 2. Here the Paris MS. reads (ग्रा)हयितारं गमयितारं; A. has हयितारं (in the margin ग्रा) गमयितारं; Ca. has ग्रहीतारं, and leaves out गमयितारं.
- P. 599. l. 7. (VI. 8, 1.) The second Viniyoga is only in C. Mill and the Paris copy.
- P. 600. l. 4. (VI. 8, 2.) व्रतानि कर्माणि B. व्रतानि व्रतानि कर्माणि C. Mill, A. P. व्रतानि व्रत-कर्माणि Ca.
- P. 600. l. 19. (VI. 8, 3.) शोषणार्थं B. शोषणार्थं Ca. A., C. Mill, P.
- P. 601. l. 1. (VI. 8, 4.) मध्ये from B. Ca.
- P. 602. l. 6. (VI. 8, 7.) हे इष्टे यष्टव्य B. Ca. इष्टे इष्टव्य A.
- P. 602. l. 22. (VI. 9, 1.) रंजयंतौ ॥ रक्षयंतौ A. C. ईक्षयंतौ B.
- P. 602. l. 23. (VI. 9, 1.) स्वप्रवृत्तिभिः from B. Ca.
- P. 603. l. 13. (VI. 9, 2.) न विजानामि यं पटं यज्ञलक्षणं from Ca.
- P. 603. l. 24. (VI. 9, 2.) न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपंचं विजानामि यं प्रपंचं समरे A. न च तत्काय पटस्थानीयान्यपि वियदादीनि न विजानामि न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपंचसमरे Ca.
- P. 605. l. 22. (VI. 9, 5.) निर्विकल्पं A. निर्विकारं Ca.
- P. 605. l. 22. (VI. 9, 5.) मनसो Vájasaneyi-Sanhitá. मनो A. Ca.
- P. 605. l. 23. (VI. 9, 5.) न केनचित् Ca. A. sec. man. न केचित् A. pr. man.
- P. 611. l. 6. (VI. 11, 3.) After धनहेतुभूता, Ca. has धनं लभमाना वा धनगणं लब्ध्वेति यत् ।
- P. 612. l. 4. (VI. 11, 5.) आह्रियत ॥ आह्रियत A. आह्रिवता Ca. आसाद्यते B.
- P. 612. l. 4. (VI. 11, 5.) All is left out from सुष्ठु to अत्रायि in Ca. Consequently

B. contains an independent explanation of this passage: सुवृत्तिः शोभना स्तुतिः अम्यक्षि स्तूयते पृथिव्याः सद्ने कस्मिंश्चित्त्रया सद्य सद्यनि यजमानगृहे यज्ञः अश्रापि यजमाने आश्रितो भवति.

P. 613. l. 16. (VI. 12, 2.) हंते° A. हंगते° Ca.

P. 614. l. 15. (VI. 12, 4.) कृत्वा न आत्मीयेन कर्मणा च B. कृत्वा न कृतुना आत्मीयेन कर्मणा च Ca. कृत्वा न कृतुना कर्मणा च A.

P. 615. l. 11. (VI. 12, 6.) अर्वन् गंतर° A., C. Mill, P. अर्वन् अंतरा° B. Ca. अर्वन्तरा A. by correction.

P. 619. l. 13. (VI. 14, 3.) व्रतविरोधिनं यागविरोधिनं B. Ca.

P. 619. l. 21. (VI. 14, 4.) सतां B. Ca. सत्ये A.

P. 620. l. 6. (VI. 14, 5.) असंभक्तं तस्यैवासाधारणं B. Ca.

P. 630. l. 15. (VI. 16, 1.) यद्वा यज्ञानां Ca. यद्वा देवयज्ञानां A.

P. 632. l. 1. (VI. 16, 6.) मरणधर्मः A. मरणरहितः B. Ca.

P. 632. l. 11. (VI. 16, 8.) दृष्टारं A. Ca.

P. 634. l. 9. (VI. 16, 14.) अग्ने य उक्तगुण तमु A. अग्ने य उक्तः तमु Ca. अग्ने तमेव B.

P. 634. l. 15. (VI. 16, 15.) कश्चिद्विधिः गुण तमु तमेव त्वां अथर्वणः सोऽपि तमु तमेव त्वां A. pr. man. कश्चिद्विधिः स्तौति हे अग्ने तमु etc. A. by corrections. कश्चिद्विधिः स्तौति हे अग्ने तमु तमेव त्वां समीधे Ca. B.

P. 634. l. 15. (VI. 16, 15.) समैध A. साधु B. Ca.

P. 635. l. 2. (VI. 16, 16.) असुरैः A. Ca. अपरैः B.

P. 635. l. 3. (VI. 16, 16.) Ca. adds after शेषः the words यद्वा इत्या अमुत्र दूरत एव इतरा असुर्या गिरः संतु ता अजृग्वन्नित्यर्थः ।

P. 637. l. 16. (VI. 16, 25.) इच्छति ददातीत्यर्थः A. इच्छते ददामीत्यर्थः Ca. इच्छते ददासीत्यर्थः B.

P. 640. l. 15. (VI. 16, 35.) द्युलोकस्य A. B. द्युलोकस्यापि Ca.

P. 641. l. 8. (VI. 16, 38.) आश्रयणं सुखं वा Ca.

P. 641. l. 9. (VI. 16, 38.) धर्माज्ञाः संतप्ताश्चायामुगागच्छन्ति B. Ca. धर्माज्ञास्समुपागच्छन्ति A.

P. 646. l. 15. (VI. 17, 2.) तद्वा न गतसारमपि सोममपरित्यज्यन्यस्त्वं B. Ca.

P. 647. l. 1. (VI. 17, 3.) मदयतु A. मदयुक्तं करोतु B. Ca.

P. 647. l. 25. (VI. 17, 5.) अविचालितं from B. Ca.

P. 648. l. 6. (VI. 17, 6.) प्रज्ञया A. प्रकृत्या B. Ca.

P. 648. l. 8. (VI. 17, 6.) गोभ्यः । तादर्थ्यं चतुर्थी । Ca.

P. 649. l. 14. (VI. 17, 9.) °धुनास्मिन्काले त्वदीयाद्वज्रात्स्वस्यात्मीयान्मन्योः क्रोधाच्च भियसा भयेन द्विता द्विधा द्विः प्रकारेण कामेन मनसा च Ca. and B. pr. man. The reading of A., which has been adopted in the text, has been inserted by a later hand on the margin of B.

P. 650. l. 12. (VI. 17, 11.) आहवनीयाख्यानि ॥ आहवनीयाख्यानि A. Ca. आध° B.

P. 652. l. 16. (VI. 18, 1.) वातेर्वातं ॥ वातेर्वासं A. Ca.

P. 654. l. 1. (VI. 18, 4.) तुरतः अस्मान् हिंसतः B. Ca. तुरतः शत्रूणां हिंसन् A.

P. 654. l. 11. (VI. 18, 5.) स्तुत्यस्तोत्र° Ca. स्तोत्र° A.

P. 655. l. 17. (VI. 18, 8.) The Pada has चौत्त्राय; the Sanhitās and Commentary चौत्त्राय.

- P. 656. l. 9. (VI. 18, 9.) जहि Ca. B.; deest in A. वैधर्म्मो Ca. गैतिकर्म्मो A.; deest in B.
- P. 656. l. 16. (VI. 18, 10.) यथाग्निः from B. तथाग्निः Ca.
- P. 656. l. 20. (VI. 18, 10.) अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं A. अध्वनयतामुद्धेगलक्षणं गर्जनं Ca. अध्वनयत् उद्धेगलक्षणं गर्जनं B.
- P. 657. l. 5. (VI. 18, 11.) बहुभिः बहुबलैः A. In Ca. all is left out after तुविवाजेभिः to आहूतेन्द्र. B. has बहुवैः यजमानैः हे पुरुहूत बहुभिः आहूतेन्द्र.
- P. 657. l. 7. (VI. 18, 11.) अदेवो ॥ अदेवश्चित् A. Ca. अदेवः कश्चित् B.
- P. 659. l. 21. (VI. 19, 1.) अहिंसनीयः A. अहिंसितो यः B. Ca.
- P. 660. l. 6. (VI. 19, 2.) अवर्धयत् A. वर्धते B. वर्धयते Ca.
- P. 660. l. 25. (VI. 19, 4.) अनवद्याः पापरहिताः A. अनवद्याः अवद्यरहिताः Ca. अनवद्यरहिताः B.
- P. 661. l. 9. (VI. 19, 5.) पथ्याः स्तोत्राणि हि रायो A. पथ्या तोषणाहितानि रायो Ca. पथ्या तोषणाहितानि रायो B.
- P. 665. l. 22. (VI. 20, 3.) पुरीणां A. असुरपुरीणां Ca. असुराणां पुरीणां B.
- P. 666. l. 6. (VI. 20, 4.) अवतेस्तर्पणार्थाच्छन्दो गिर्हिवः Ca. after दशोणये.
- P. 666. l. 9. (VI. 20, 4.) Ca. has पद्यते दं रूपं after पलायन्त.
- P. 666. l. 20. (VI. 20, 5.) सारथिसूताय Ca. सुताय B. सारथिभूताय A.
- P. 668. l. 4. (VI. 20, 8.) °वचनं ॥ °वचनं A. B. Ca.
- P. 669. l. 11. (VI. 20, 11.) शत्रुभिः B. शत्रूणां A. Ca.
- P. 669. l. 26. (VI. 20, 13.) सुन्वद्भी° S. 1. P. 2. सुन्वद्भी S. 2. सुन्वत् P. 1.
- P. 670. l. 7. (VI. 20, 13.) पक्तवान् ॥ पचनवान् A. B. Ca.
- P. 671. l. 16. (VI. 21, 3.) प्रकाशवत् from B. Ca.
- P. 673. l. 11. (VI. 21, 7.) स्थिरो A. B. Ca.
- P. 673. l. 21. (VI. 21, 8.) अभिकामने A. अभिकामचरे Ca.
- P. 674. l. 6. (VI. 21, 9.) पुरुधियं ॥ पुरंधियं A.; deest in B. Ca.: cf. Rv. I. 116, 13.
- P. 676. l. 11. (VI. 22, 2.) The commentary to this verse is left out in A. Paris, C. Mill, and added at a later time in A. Colebr., apparently from Ca. The same happens in VI. 22, 9.
- P. 676. l. 25. (VI. 22, 3.) जराहानिसहितः A. जरारहितः B. Ca.
- P. 678. l. 6. (VI. 22, 6.) अनेन B. Ca. अयानेन A., which omits अयानया before मायया.
- P. 679. l. 2. (VI. 22, 8.) A. reads अंतरिक्षा. B. Ca. and all the MSS. of the text have अंतरिक्षा.
- P. 679. l. 22. (VI. 22, 10.) संयती ॥ संयति A. संचनी Ca.
- P. 680. l. 9. (VI. 22, 11.) अद्यागमस्य ॥ मद्यागमनस्य A. मद्य १दिगिति गिति Ca.
- P. 680. l. 21. (VI. 23, 1.) महति added from B. Ca., which leave out बृहति.
- P. 681. l. 12. (VI. 23, 2.) अपारयः ॥ यपरयः A. pr. man. येरयः sec. man. चेरयः Ca.
- P. 683. l. 14. (VI. 23, 7.) अभिविश A. उपविश B. Ca.
- P. 683. l. 24. (VI. 23, 8.) प्राप्नुवंतु ॥ left out in A. B. Ca.
- P. 683. l. 25. (VI. 23, 8.) प्राप्नुवंतु after स्तोत्राणि B. Ca. आयम्याः आगच्छंतु A.

P. 684. l. 16. (VI. 23, 10.) यः क्षयदीश्वरो B. य इक्षतः । ईश्वर Ca. क्षय ईश्वरो A. All the MSS. of the text have क्षयत्.

P. 686. l. 2. (VI. 24, 3.) अतिरिच्यते B. Ca. प्ररिच्यते A.

P. 686. l. 11. (VI. 24, 4.) बहुकर्मन् A. बहुशक्तिन् B. Ca.

P. 686. l. 13. (VI. 24, 4.) यथा by conjecture.

P. 686. l. 14. (VI. 24, 4.) यत्र नियतैः ॥ यत्र नियतेः Ca. B. यस्य नियते A.

P. 686. l. 15. (VI. 24, 4.) सुदामन् सुष्ठु शत्रूणां बंधक B., proprio motu.

P. 687. l. 5. (VI. 24, 5.) मित्रादयोऽप्यत्र स्त्र A. मित्रादयोऽप्यस्त्र Ca.

P. 688. l. 11. (VI. 24, 8.) बहुगुणाः A. बहुगणाः Ca.

P. 688. l. 12. (VI. 24, 8.) सुगमनाः A. sec. man. असुगमनाः pr. man. असुरागमनाः B. Ca.

P. 690. l. 13. (VI. 25, 3.) हीनानि A. दीनानि B. Ca.

P. 691. l. 23. (VI. 25, 6.) व्यचसंतौ उद्योगवंतौ B.

P. 693. l. 8. (VI. 25, 9.) ते गृणंतः B. त्व त्वः ॥ गृणंतः Ca. ते त्वत्तः गृणंतः A.

P. 694. l. 8. (VI. 26, 2.) प्रतिभालयते Ca. प्रतिपालयत A.; deest in B.

P. 695. l. 12. (VI. 26, 5.) यत् is not explained in A. B. Ca.

P. 696. l. 21. (VI. 26, 8.) प्रतर्दनो Ca. प्रातर्दनो A. B.

P. 698. l. 16. (VI. 27, 4.) तस्य शेषः B. Ca.

P. 698. l. 18. (VI. 27, 4.) यत् before यस्मात् deest in A. Ca. इत् युष्मात् यस्मात् बलात् B.

P. 699. l. 5. (VI. 27, 5.) प्राग्भागे A. पूर्वभागे B. Ca.

P. 701. l. 4. (VI. 28, 1.) प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसहिताः पूर्वीः बह्व्यः इंद्राय इंद्रार्थे उषः उषः कालान् प्रति दुहानाः दोग्ध्रः स्युर्भवेयुः B. प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसहिताः स्युर्भवेयुः Ca. प्रजावतीः प्रजारदोहमाना भवेयुः A. pr. man. प्रजावतीः प्रजावत्यः सहिताः दो° A. in marg.

P. 701. l. 12. (VI. 28, 2.) अपि तु A. अपि च B. Ca.

P. 702. l. 11. (VI. 28, 4.) रेणोः B. Ca. रेणुकस्य रेणोः A.

P. 702. l. 14. (VI. 28, 4.) प्रदेश B. प्रवेश A. Ca.

P. 702. l. 21. (VI. 28, 5.) छेदरिदं रूपं Ca. after यच्छतु.

P. 702. l. 23. (VI. 28, 5.) संश्रयणत्वात् A. संस्क्रियमाणत्वात् B. Ca.

P. 703. l. 6. (VI. 28, 6.) स्नेहयथ after मेदयथ B. Ca.

P. 703. l. 6. (VI. 28, 6.) आप्यायनं B. Ca. आप्यायं A.

P. 703. l. 9. (VI. 28, 6.) यागपरिपत्सु A. गपरिपत्सु Ca. परिपत्सु B.

P. 703. l. 9. (VI. 28, 6.) सर्वदीयत A. Ca. सर्व दीयत B.

P. 703. l. 15. (VI. 28, 7.) भवतेति ॥ भवतीति A. B. Ca.

P. 703. l. 19. (VI. 28, 7.) ना परिवृज्याः and न परिहरतु A.

P. 705. l. 14. (VI. 29, 2.) व्यत्ययेन Ca. after हस्ते, and A. Colebr. in the margin.

P. 705. l. 15. (VI. 29, 2.) वर्तमाना etc. ॥ वर्तमानान् रातयः Ca. वर्तमानान् हिता रायः A.

P. 705. l. 18. (VI. 29, 2.) अभिवर्षति ॥ अभिवर्षति A. अभिवर्षयति Ca.

P. 705. l. 20. (VI. 29, 2.) आश्रम्यते A. आश्रीयते Ca. आमिमिक्षुः B.

P. 707. l. 16. (VI. 29, 6.) हिनस्तु A. हंतु B. Ca.

P. 710. l. 4. (VI. 31, 1.) पृष्ठस्य ॥ पृष्ठ A. Ca.

- P. 711. l. 9. (VI. 31, 3.) युध्यमानं B. Ca. after कुत्सेन.
- P. 713. l. 10. (VI. 32, 2.) बलेन स्थापितं पर्वतं A. विलेन स्थापितं Ca. विले स्थापितं B.
- P. 713. l. 13. (VI. 32, 2.) गृणानः स्तूयमानः is inserted in B. after संगिरोभिः.
- P. 713. l. 13. (VI. 32, 2.) बलस्य भृत्यैः A. बलवद्भिः Ca.; left out in B.
- P. 714. l. 9. (VI. 32, 4.) प्रजाभिः B. °र्वहवाभि A. यहवाभि Ca.
- P. 715. l. 20. (VI. 33, 2.) अस्वापयः after अशापयः Ca.
- P. 716. l. 1. (VI. 33, 3.) तान्वक्ष्यमाणानुभयान् B. Ca.
- P. 716. l. 1. (VI. 33, 3.) द्विप्रकारान् after उभयविधान् Ca.
- P. 717. l. 1. (VI. 33, 5.) गोषतमाः is not explained in A. गवां सत्कृततमाः B. गवां सत्कृतसाः Ca. गवां संभक्ततमा?
- P. 718. l. 9. (VI. 34, 3.) भृशं खिद्यते A. शक्यते Ca.; deest in B.
- P. 718. l. 11. (VI. 34, 3.) वर्धयंत्यो from B.
- P. 719. l. 1. (VI. 34, 4.) Sáyana takes सं यत् as a participle from सं इ.
- P. 720. l. 8. (VI. 35, 2.) Ca. omits all from संश्लेषयेः to संग्रामान्. B. gives a different explanation, नीयासे संहर त्वं आजीन्.
- P. 720. l. 21. (VI. 35, 3.) आत्मनि योजयेः B. Ca. आत्मना नियोजयेः A.
- P. 721. l. 3. (VI. 35, 4.) आह्लादयंतीः A. आह्लादिताः B. Ca.
- P. 722. l. 17 and 19. (VI. 36, 2.) वृजंति S. 1, S. 3. sec. man., Pada 2. वृजंति P. 1, S. 2, S. 3. pr. man.
- P. 724. l. 18. (VI. 37, 1.) स्व सुष्ठु वरणीयं A. B. Ca. सुष्ठुरणीयं is the usual explanation.
- P. 724. l. 19. (VI. 37, 1.) गुणजातं B. Ca. जातं A.
- P. 725. l. 17. (VI. 37, 3.) पुरैव ॥ पुत्रैव A. The passage is left out in Ca. B. supplies the omission by कीदृशा अश्याः वायोः विदस्येत् वायोर्गमनमति क्रामत् यथा तथा गच्छत ।.
- P. 726. l. 2. (VI. 37, 4.) विनाशयसि from B. Ca.
- P. 729. l. 1. (VI. 39, 1.) सेव्यस्य from B. Ca.
- P. 731. l. 14. (VI. 40, 2.) Ásvaláyana gives the whole Páda (अस्य to इन्द्र).
- P. 731. l. 23. (VI. 40, 2.) अयण° Ca. अयण° A.
- P. 732. l. 6. (VI. 40, 3.) सम्यगिंधनैः Ca. before दीप्ते.
- P. 732. l. 25. (VI. 40, 5.) पारगे A. Ca. पराये B. पारणे?
- P. 735. l. 12. (VI. 41, 5.) प्रजासु from B.
- P. 736. l. 13. (VI. 42, 2.) चृजेर्गत्यर्थः । तद्भावसाधन ॥ चृजेर्गत्यर्थः । तद्भावसाधना । Ca. चृजेर्गत्यर्थभा-
वसाधन A. चृजेर्गत्यर्थात् भावसाधन चृजीपशब्दः B.
- P. 736. l. 15. (VI. 42, 2.) अन्य आह A. अन्यथाहा Ca.
- P. 738. l. 6. (VI. 43, 3.) Ca. gives as the beginning of this verse, अथ तृतीया । यस्य
गा अंतरिति ।; but this is followed by the commentary to the 4th verse: exactly
the same occurs in B.
- P. 740. l. 12. (VI. 44, 4.) अनुग्राहकं A. अनुग्रहकं Ca.
- P. 741. l. 5. (VI. 44, 6.) विस्तार्येत A. B. विस्तार्ये Ca.
- P. 741. l. 7. (VI. 44, 6.) यस्मिंश्चंद्रे ॥ यस्मिन् खंद्रे A. यस्मिन्चिंद्रे B. Ca.

P. 742. l. 4. (VI. 44, 8.) आत्मीयं B. आत्मीयं च A. आत्मीयं व Ca. From this verse B. gives again the complete commentary; agreeing, as formerly, more with A. than Ca. The Viniyogas, however, are omitted.

P. 749. l. 14. (VI. 44, 24.) हेतुगर्भवि° A. हेतुगर्भवि° B. गर्भहेतुर्वि° Ca.: cf. Sāyana VIII. 2, 5 and 7.

P. 749. l. 24. The Sanhitās contain at the end of the 44th hymn (Asht. IV. 7, 20.) the following Khila:

चक्षुश्च श्रोत्रं च मनश्च वाक् प्राणापानौ देह इदं शरीरं ।
द्वौ प्रत्यंचावनुलोमौ विसर्गवितं तं मन्ये^a दशयन्त्रमुत्सं ॥ १ ॥
उरश्च पृष्ठश्च^b करौ च बाहू जंघे चोरु उदरं शिरश्च ।
रोमाणि^c मांसं रुधिरास्थिमज्जमेतच्छरीरं जलबुद्बुदोपमं ॥ २ ॥^d
भुवौ ललाटे च तथा च कर्णौ हनू^e कपोलौ लुवकस्तथा^f च ।
ओष्ठौ च दंताश्च तथैव जिह्वा मे तच्छरीरं मुखरत्नकोशं ॥ ३ ॥

P. 749. l. 26. (VI. 45, 1.) अतिनिवृत् A. Ca. अतिनिवृत् B. Ibidem, पादनिवृत् A. B. Ca. अतिनिवृत् B. Ca. °च° A. The Anukramanī has च°.

P. 751. l. 19. (VI. 45, 6.) अस्मभ्यं ॥ अस्मान् A. B. Ca.

P. 753. l. 14. (VI. 45, 13.) तंतस ॥ तंतसाय A. तंसाय B. तस Ca.: cf. Rv. VI. 18, 6.

P. 756. l. 6. (VI. 45, 23.) सीमयं ॥ सीमं A. सी B.; left out in Ca.

P. 757. l. 4. (VI. 45, 26.) मापयितुं A. Ca. नाशयितुं B.

P. 757. l. 26. (VI. 45, 29.) त्वां from B.

P. 758. l. 10. (VI. 45, 31.) Ca. has in the margin, written by a later hand, वृबुर्नाम राजर्षिः काष्ठद्वित् । A. Colebr. also has in the margin राजर्षिः, marked to be inserted after नाम. The Calcutta edition of Manu reads च्छु instead of वृबु; विजने instead of निजने; and महातपाः instead of महायशाः.

P. 758. l. 13. (VI. 45, 31.) कूले Ca. A. कुले B. जातितो A. B. ज्ञानतो Ca.

P. 759. l. 1. (VI. 45, 33.) तत्तं ॥ तत् B. A. नूनं Ca.

P. 759. l. 4. (VI. 45, 33.) धनस्य वा A.; deest in Ca. धनस्य वादौ B.

P. 759. l. 24. (VI. 46, 1.) यत्नाश्चः ॥ यथाश्चः A. B. अश्चः Ca.

P. 762. l. 20. (VI. 46, 8.) राजनि A. B. जने Ca.

P. 763. l. 9. (VI. 46, 9.) शत्रुप्रेरितं ॥ सर्वप्रेरितं ष A. सर्वर्षिप्रेरितं B. प्रेरिशकृमत् Ca.

P. 763. l. 19. (VI. 46, 10.) अंतमो अंतिमो Ca.

P. 764. l. 2. (VI. 46, 11.) यद्यदा before पर्णिनः A. B. Ca.

P. 764. l. 23. (VI. 46, 13.) महतो धनस्य from Ca.

P. 764. l. 24. (VI. 46, 13.) प्रेरयेः A. प्रेरयसि Ca.; wanting in B. Again, in the next

^a त्वं मन्ये all, except S. 3.

^b पृष्ठीश्च S. 2.

^c लोमानि S. 3.

^d In S. 3. the

order of these two verses is inverted.

^e हनुः S. 1.

^f चुबुकः S. 3.

verse B. has प्रेरये: corrected to प्रेरयसि, and the second time प्रेरयसि. A. has प्रेरये: and प्रेरयसि; Ca. प्रेरयसे and प्रेरयसि ।

P. 765. l. 12. (VI. 46, 14.) ग्रहीतव्ये A. गृहीते Ca. गृभीता गृभीते B.

P. 768. l. 19. (VI. 47, 6.) सर्वैर्द्वं हि A. B I. सं च हि Ca. पूरयस्व ऐदं हि.

P. 771. l. 11. (VI. 47, 12.) अभयरहितं A. Ca.; wanting in B.; probably to be corrected into °रहितत्वं ।

P. 772. l. 8. (VI. 47, 14.) अयणार्थान् ॥ अयणार्थान् A. B. Ca., and again अयणद्वयैः A. B. Ca.

P. 773. l. 8. (VI. 47, 16.) पूर्वमपरं ॥ पूर्वं ॥ ॥ त इत्येवं B. पूर्वत इत्येवं A. पूर्वत इत्येवं Ca. पूर्वमपरं is taken from an old fragment of Sáyana's Commentary.

P. 773. l. 9. (VI. 47, 16.) वर्धमानानां from B.

P. 774. l. 4. (VI. 47, 18.) प्रतिनियतदर्शनाय A. नियत° Ca. प्रतिदर्शनाय B.

P. 775. l. 16. (VI. 47, 20.) नोस्मान् (नास्मात् A. Paris and C. Mill) अतः सापिरक्षतु A. अस्मान् अतः ॥ कारणात् हे बृह° etc. Ca.; left out in B.

P. 775. l. 17. (VI. 47, 20.) प्रवेदयः Ca. प्रदेवय A. प्रचोदय B.

P. 778. l. 21. (VI. 47, 28.) शीघ्रगामी ॥ शीघ्रगामिनं A. B. Ca.

P. 779. l. 13. (VI. 47, 29.) वधकर्मणः A. Ca. शब्दकर्मणः B. and Roth's edition.

P. 781. l. 3. (VI. 48, 1.) यवमध्यान्त्या A. B. Ca. यवमध्या Anukramanī.

P. 781. l. 4. (VI. 48, 1.) तृतीयद्वा° ॥ तृतीया द्वादशका अष्टकेति A. तृतीयो द्वादशको अष्टकेति B. तृतीयो द्वादशकेति Ca.

P. 785. l. 11. (VI. 48, 8.) कर्तारि ॥ कर्तारं A. B. Ca.

P. 786. l. 15. (VI. 48, 11.) यागाय B. यामाय A. Ca.

P. 788. l. 5. (VI. 48, 15.) पूषणं पोषकं from B.

P. 791. l. 8. (VI. 48, 22.) From सकृत् to सकृत् only in A. Colebr., and partly in B.

P. 791. l. 11. S. 1. has at the end of this hymn the following verse :

यस्तृणैरध्ययनं तदधीति स्तृणानि भवते भव ।

वापीकूपतडागानां समुद्रं गच्छ स्वाहा ॥

सूक्तांते स्तृणान्यग्नौ ॥

P. 795. l. 5. (VI. 49, 7.) A. Paris and C. Mill have a lacuna after धर्मितुमश° to वृष्ट्या तपये at the end of the 11th verse.

P. 795. l. 14. (VI. 49, 8.) वचस्या वचसा Ca.

P. 795. l. 26. (VI. 49, 9.) तत्प्रजायत B. तयत A. तय Ca.

P. 797. l. 1. (VI. 49, 11.) नभस्तलं Ca. नभस्थलं A. B.

P. 797. l. 2. (VI. 49, 11.) देशश्चित्तं A. देशश्चित्तः B. Ca.

P. 797. l. 10. (VI. 49, 12.) क्षिप्रगमनाय A. क्षिप्रगामिने B. Ca.

P. 800. l. 17. (VI. 50, 3.) महो महत् ॥ बृहन्महत् A. Ca. महत् B.

P. 801. l. 25. (VI. 50, 6.) प्रदेयात् Ca. प्रदद्यात् B. B I; left out in A.

P. 803. l. 12. (VI. 50, 10.) परिचरणकैः A. परिचरकैः Ca. परिचारकैः B.

P. 810. l. 12. (VI. 51, 11.) क्षाम निवासभूमिं Ca. क्षां ता निवास तादृशाः भूमिं B. क्षां भूमिं A.

- P. 811. l. 21. (VI. 51, 14.) अदातारं A. B. आदातारं Ca.
- P. 811. l. 22. (VI. 51, 14.) अदानपरः B. आदान A. Ca.
- P. 813. l. 2. (VI. 52, 1.) यियक्षुरास ॥ इयक्षुरास B. इयक्षुराह Ca. इयक्षाह A.
- P. 813. l. 16. (VI. 52, 2.) स्वस्याधि° ॥ स्वस्वाधि° A. स्वाधि° B. Ca.
- P. 814. l. 3. (VI. 52, 3.) दृष्यमाणान् Ca. घृष्यमाणान् A. दुयमानान् B.
- P. 815. l. 18. (VI. 52, 7.) निषणा भवत A. उपाविष्टा भवन्तु B. निषीदत उपविशत Ca.
- P. 816. l. 20. (VI. 52, 12.) यथानुपूर्व्या A. B. Ca.
- P. 817. l. 17. (VI. 52, 14.) चित्तेन ॥ चित्तेव A. B. वित्तेव Ca. चितैव?
- P. 818. l. 6. (VI. 52, 15.) माया before प्रज्ञानाम् from B.
- P. 824. l. 25. (VI. 55, 1.) Ca. has after संगच्छावहै the remark, यद्वा आवानित्यस्याद्याक्षरलोपे वामिति भवति । आवां सचावहै इति संबंधः ॥
- P. 826. l. 7. (VI. 55, 6.) निशुंभाः etc.: cf. Nir. VI. 3.
- P. 827. l. 10. (VI. 56, 4.) स्तुतेन्द्र A. B.
- P. 827. l. 10. (VI. 56, 4.) यदुद्दिश्य Ca. यमुद्दिश्य A. यत् यमुद्दिश्य B. It was probably यद्वनमुद्दिश्य.
- P. 828. l. 2. (VI. 56, 6.) सर्वदा deest in B.
- P. 829. l. 4. (VI. 57, 4.) इन्द्रः after यद्यदा A. B. Ca.
- P. 829. l. 10. (VI. 57, 5.) इन्द्रस्य after देवस्य by conjecture. B. inserts it at the beginning of the verse.
- P. 829. l. 18. (VI. 57, 6.) यथा before आकर्षति by conjecture.
- P. 829. l. 22. (VI. 58, 1.) वैश्वदेवस्य A. पौष्णस्य Ca.
- P. 830. l. 8. (VI. 58, 1.) प्रकाशेन ॥ प्रकाशन Ca. प्रकाशे A. B.
- P. 830. l. 10. (VI. 58, 1.) एकं after अन्यत् by conjecture. The passage is left out in B. Ca.
- P. 830. l. 15. (VI. 58, 1.) पूषन् after अन्नवन् from Ca.
- P. 830. l. 17. (VI. 58, 1.) यज्ञियं ते अन्यदयज्ञियं ते अन्यदिति वा A. Ca. यज्ञतं ते अन्यदयज्ञियं ते अन्यत् B. and Roth's edition.
- P. 830. l. 18. (VI. 58, 1.) कर्मणि A. B. Ca. कर्म Roth's edition.
- P. 831. l. 15. (VI. 58, 3.) ग्राह्यीत् ॥ ग्राह्यीत् A. B. Ca., a common mistake of the MSS., which must be corrected also in vol. I. p. 477. l. 20. and p. 919. l. 16.
- P. 831. l. 17. (VI. 58, 3.) Sáyana mistook the voc. कृत for the nom. कृतः.
- P. 832. l. 1. (VI. 58, 4.) अस्मिनो वरुणादयो Ca.
- P. 833. l. 4. (VI. 59, 2.) श्रूयते Ca. स्तूयते A. B.
- P. 833. l. 10. (VI. 59, 3.) संगतौ after समवेतौ from B. Ca.
- P. 833. l. 22. (VI. 59, 4.) वाकं only in A., and struck out by a later hand in A. Colebr.
- P. 833. l. 22. (VI. 59, 4.) जोषं after प्रीतिकरं repeated in A. B. Ca.
- P. 833. l. 24. (VI. 59, 4.) भक्षयथः Ca. भक्षयः B. भजयः A.
- P. 833. l. 25. (VI. 59, 4.) The passage from Yáska is left out in B.; Ca. concludes with सुतेष्वित्यादि.

- P. 834. l. 1. (VI. 59, 4.) तेष्मृतस्य वर्षयितारौ न A.; not in Roth's edition.
- P. 834. l. 1. (VI. 59, 4.) योऽयं ॥ अथ योऽयं Roth's edition. जोषं A.
- P. 834. l. 12. (VI. 59, 5.) Some substantive is required after व्यापकान्; it was probably दिवसान्.
- P. 836. l. 26. (VI. 60, 1.) वसुसमूहस्य from Ca. वासयितव्यस्य B.; deest in A.
- P. 841. l. 24. (VI. 61, 1.) The Rig-vidhāna reads द्विजः । नित्यं जपेत् ।.
- P. 842. l. 23. (VI. 61, 2.) पारावीची A. पाराची Ca.; not in B., where the latter part of the verse is left out.
- P. 843. l. 13. (VI. 61, 4.) क्रियायां from B.
- P. 844. l. 19. (VI. 61, 9.) Ca. has चृतावरी उदकवती at the beginning of the verse, but omits from तथा to अतिनयतु. A. and B. read चृतावरी:, against the text.
- P. 844. l. 20. (VI. 61, 9.) छंदसीति Ca. छंदसः A. B.
- P. 844. l. 21. (VI. 61, 9.) अतिनयतु B. अभि नयतु A.
- B., as before, gives only an extract of the commentary from the beginning of the 5th Ashtaka. B 1., however, is more complete; and as the two MSS. begin to differ, the various readings of each have been noted, where they seemed to be of importance.
- P. 847. l. 17. (VI. 62, 1.) प्रसंतौ ॥ प्रसनवंतौ A. B. Ca. प्रसवंतौ B 1.
- P. 847. l. 18. (VI. 62, 1.) अश्वैरन्वितौ ॥ अश्विनौ (twice) अश्वैरन्वितौ A. Paris and C. Mill. अश्वैरश्विनौ A.; not in B 1. B 4. Ca.
- P. 847. l. 18. (VI. 62, 1.) अर्चनीयमंत्रसाधैः A. मंत्रसाधैः B. अप्रगीतमंत्र° साधैः Ca. B 1.
- P. 848. l. 2. (VI. 62, 1.) तमोनिवारणात् परियु° ॥ तमोनिवारणात् पर्युयू° Ca. °णान्पर्युयू° A.
- P. 849. l. 13. (VI. 62, 5.) शस्त्रैः B. Ca. शस्त्रेण B 1.
- P. 849. l. 16. (VI. 62, 5.) बलनशीलौ ॥ बला or बला Ca. बल A.; deest in B 4. बलान or बलान B 1.
- P. 851. l. 10. (VI. 62, 9.) मध्यम Ca. sec. man. उन्नम A. Ca. B 1.
- P. 851. l. 11. (VI. 62, 9.) ननु before मनुष्याणां A. and Ca. margin; not in A. Paris and C. Mill. न तु B 1. द्रोहायैनमा° Ca. B 1. द्रोहायैचमा° A.
- P. 853. l. 6. (VI. 63, 2.) The words from रिषो to अस्मदीयं, with the exception of गृहं before रिषो, which is given by conjecture, are taken from Ca. B 1. has the same as far as अंतरः; but omits the rest, तथा रक्षां.
- P. 853. l. 17. (VI. 63, 3.) नृक्ष पृक्ष नक्ष Ca. A. Paris and C. Mill. नृक्ष नक्ष A. नक्ष पृक्ष नक्ष नक्ष B 1.
- P. 854. l. 10. (VI. 63, 5.) अयितुं A. अर्थं Ca. श्रेयोर्थं B. अर्थं B 1.
- P. 855. l. 1. (VI. 63, 6.) अन्यपतन् B 1. अनुपतन् A. B. Ca.
- P. 856. l. 6. (VI. 63, 9.) पुरुषावधानश्चान्वा Ca. B 1. and A. P. रथानश्चान्वा A.; left out in B 4.
- P. 856. l. 7. (VI. 63, 9.) अनुगुणाः A. Ca. B 1. अनुगुणान् B 4.
- P. 862. l. 13. (VI. 66, 1.) रूपं and विदुषे from A. Paris and C. Mill. वसुरुतं चिकितुषे स्तोत्रे B 1.

- P. 863. l. 7. (VI. 66, 3.) सर्वज्ञाता ॥ सर्वज्ञाते A. Ca. B 1. B 4.
- P. 863. l. 9. (VI. 66, 3.) भवनाय B 1. सवनाय A. Ca. B 4.
- P. 864. l. 3. (VI. 66, 5.) उच्चारयंतः A. B. Ca. धारयंतः A. P. and C. Mill.
- P. 865. l. 13. (VI. 66, 8.) दीप्तस्यापि A. P. and C. Mill. दीप्तस्यावा A. pr. man. दीप्तस्या A. sec. man. द्योत दीप्तस्य B 1. दीप्तस्यास्या Ca. दीप्तस्यास्य B 4.
- P. 866. l. 1. (VI. 66, 9.) य ॥ इय A. Ca. इयात् A. P. and C. Mill. इम B 1.
- P. 866. l. 2. (VI. 66, 9.) राजपुरुष ॥ राजः पुरुष A., A. P., C. Mill, Ca. B 1.; deest in B 4.
- P. 866. l. 16. (VI. 66, 11.) भाजमानचृष्टिं । भाजमानायुधं B 4.
- P. 868. l. 4. (VI. 67, 3.) वा after स्तूयमानौ A. Ca. B 1.
- P. 868. l. 15. (VI. 67, 4.) प्रभूतौ B. प्रभूतांतौ A. Ca.
- P. 870. l. 16. (VI. 67, 9.) यद्येऽयजंतो जनाः A. P., C. Mill. यद्ये यजः A. यद्य यजः Ca. यद्ये B 4. यत् ये यज B 1.
- P. 870. l. 18. (VI. 67, 9.) न यज्ञयुक्ताः B 4. यज्ञयुक्ता न A. Ca. B 1.
- P. 870. l. 19. (VI. 67, 9.) पुनंतीति पुत्राः । न पुत्रा अपुत्रा इत्यर्थः । A. Paris.
- P. 872. l. 11. (VI. 68, 2.) Four leaves are wanting in A. Colebrooke. The lacuna extends from this verse to VII. 1, 2. Consequently for this part A. is represented only by A. Paris and C. Mill.
- P. 873. l. 14. (VI. 68, 4.) स्तुतिभिर्वर्धयंते B. Ca. स्तुत्या वर्धते वर्धयंति A. P.; left out in C. Mill.
- P. 874. l. 1. (VI. 68, 5.) प्राप्येत् A. P., C. Mill. प्राप्येत Ca. B 4. प्राप्यते B 1.
- P. 875. l. 13. (VI. 68, 9.) सम्राजे आज्ञया राज्ञां शासकाय B. Ca. सम्राजोश्चाज्ञां शंसकाय A. P., C. Mill.
- P. 875. l. 16. (VI. 68, 9.) शोचिषा तेजसा युक्तः A. P., C. Mill. B. Ca., omitting this, have शोचिषा दीप्या after द्यावापृथिव्यौ.
- P. 876. l. 12. (VI. 68, 11.) पात्रेषु B. Ca. पाने A. P., C. Mill.
- P. 876. l. 18. (VI. 69, 1.) गाणगारिर्देवत° ॥ गाणगारे देवत° Ca. गणागारिदेवत° A. P., C. Mill. गाणगारिर्देवत° Áśvaláyana. गाणगारिदेवता° B 1.
- P. 877. l. 4. (VI. 69, 1.) कर्मणो left out in B. Ca.
- P. 877. l. 4. (VI. 69, 1.) सेवेयां ॥ सेवयेयां A. P., C. Mill; left out in B. Ca.
- P. 878. l. 19. (VI. 69, 5.) विचक्रमाये not in B. Ca.
- P. 879. l. 7. (VI. 69, 6.) सोमनिधानः ॥ सोमाभिधानः A. P., C. Mill. सोमाभिधानाः B 1.; deest in B 4. Ca.
- P. 879. l. 13. (VI. 69, 7.) मध्वोऽस्य मदकरं सोमं सोमस्य सोमं A. P., C. Mill. अस्य सोमस्य इमं सोमं मध्वः मधुरं Ca. in marg. मध्वः मधुरस्य मधुरं अस्य सोमस्य इमं सोमं B 4. The whole passage omitted in B 1.
- P. 880. l. 13. (VI. 70, 1.) The Sūtra is omitted in A. P., C. Mill, B 1. Ca. It stands in Áśvaláyana, Śrauta-Sūtra, IX. 5.: घृतवती भुवनानामभिध्रियेन्द्रं चृभुभिर्वाजवद्भिः etc.
- P. 881. l. 1. (VI. 70, 1.) धारणेन B. Ca. धारकेन A. P., C. Mill.
- P. 881. l. 2. (VI. 70, 1.) बहुकार्ये वा भवतः B 1. Ca. बहुकार्येति भावः A. P., C. Mill.
- P. 882. l. 14. (VI. 70, 4.) यागः प्रवर्तते A. P., C. Mill. यागाः प्रवर्तते B. Ca.

- P. 882. l. 21. (VI. 70, 5.) उदकार्यकर्माणौ Ca. B 4. उदकार्ये कर्माणौ A. P., C. Mill. उदकार्ये कर्माणौ B 1.
- P. 883. l. 10. (VI. 70, 6.) विश्वशंभुवा सर्वस्य भावयिष्यौ from B 4.
- P. 883. l. 18. (VI. 71, 1.) इत्यनूत्तिष्ठेत् is wanting in Ásvaláyana MS.
- P. 884. l. 4. (VI. 71, 1.) सवनाय सुवनाय etc. ॥ सवनाय सवनाय सवनाय दानाय वा A. P. सवनाय सवनाय दानाय वा C. Mill. सवनाय दानाय वा B 1. Ca. सवनाय दानाय B 4. It might have been सवनाय सुवनाय प्रेरणाय दानाय वा.
- P. 884. l. 21. (VI. 71, 3.) सुखकारिभिः A. P. सुखकैः B. Ca.; left out in C. Mill.
- P. 885. l. 2. (VI. 71, 3.) शत्रुः taken from B. Ca. नोऽस्माकं is repeated before माकिः in A. P., C. Mill, Ca. B 1.
- P. 886. l. 4. (VI. 71, 6.) किंच बहुक्त्या । Ca. A. B 1. किं बहुना B 4.
- P. 886. l. 18. (VI. 72, 1.) अलभयतं च जनान् ॥ अलभयतं वा जानान् अलभयतं वा जनात् Ca. अलभयतं B 4. अलभयत वा जनान् B 1.
- P. 887. l. 1. (VI. 72, 2.) व्युच्छंती ॥ व्युच्छंती व्युच्छन् Ca. व्युच्छंती व्युच्छतं B.
- P. 888. l. 8. (VI. 72, 5.) शत्रुसैन्याभिभावुकं from B 4.
- P. 888. l. 15. (VI. 73, 1.) Some words are left out after इति, which are to be supplied in this manner: स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । बृहस्पतिः समजेयद्वसूनि. Cf. VII. 11, 2.
- P. 889. l. 23. (VI. 73, 3.) संभक्तुकामः ॥ संभक्तुकामः A. P., C. Mill. संभक्तुमिच्छन् Ca. B 4. संभक्तुमिच्छन् B 1.
- P. 891. l. 5. (VI. 74, 3.) शिषिलबंधं ॥ शिषिलं बंधं A. P., C. Mill. शिषिलबद्धं B 1. Ca.
- P. 892. l. 3. (VI. 75, 1.) इषुस्तुतिरूपत्वात् etc. Ca. इषुस्तुरूपनिमित्तदेवताके A. P., C. Mill. इषुस्तुतिरूपत्वात् B 1.
- P. 894. l. 1. (VI. 75, 4.) समनस्केव from B. Ca. इव stands for यथा, otherwise we might write त्यजंती.
- P. 894. l. 4. (VI. 75, 4.) चुर्यगिभ्यां निः Ca. चुर्यगिभ्यां विः A. P., C. Mill; omitted in B 1. The Sūtra is not to be found in the Unádi-sūtra, where चूर्णि and अग्नि are formed by a different rule.
- P. 896. l. 24. (VI. 75, 10.) मेष्ट ॥ मा रिष्टा A. P., C. Mill. माष्टे B 4. मा इशिष्ट Ca. B 1.
- P. 897. l. 18. (VI. 75, 11.) शर्म शरणं प्रयच्छंतु A. शर्म यच्छंतु Ca. शर्म यच्छंति B 1.
- P. 897. l. 25. (VI. 75, 12.) हृदा from B. Ca.
- P. 900. l. 8. (VI. 75, 18.) उरुतरं ॥ उरु तुभ्यं A. P., C. Mill, Ca. उरु B.
- My copy of the Paris MS. terminates with the sixth Maṇḍala.

Maṇḍala VII.

- P. 901. l. 1. (VII. 1, 1.) The introduction and the commentary to the first verse are given from B 1. Ca. and C. Mill.
- P. 901. l. 12. (VII. 1, 1.) Before प्रातरनुवाके, Ca. reads अविवाहनु. The whole passage omitted in C. Mill. Sáyana may have written अविवाक्येऽहनि, which, as I observed too late, is a reading supported by the authority of Dr. Stephenson's MS.

P. 902. l. 7. (VII. 1, 1.) आगम्यमतनवंतं वा ॥ आगम्य तनवंतं वा Ca. B 1. अगम्यमतनवंतं वा C. Mill. गम्यं B 4.

P. 902. l. 8. (VII. 1, 1.) हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या Ca. B 1. हस्ते च्युत्या हस्ते गत्या C. Mill. हस्तच्युत्या B 4.

P. 906. l. 11. (VII. 1, 13.) अप्रीतिविषयात् A., C. Mill, C. Wilson. अप्रति° B. Ca.

P. 907. l. 6. (VII. 1, 15.) A. Ca. B 1. have सेदग्निर्यो after प्रबोधकं. B 4. places समेद्धारं प्रबोधकं after स्तोतारः.

P. 908. l. 6. (VII. 1, 18.) अनवरतः B 1. अनवरतः A. अनवरतः Ca. अनवरतः B 4. अनवरतः C. Mill.

P. 909. l. 2. (VII. 1, 20.) अथवा B 1. यथा वा A. Ca.; deest in B.

P. 909. l. 3. (VII. 1, 20.) त्वं before त्वत्परि° by conjecture. See, however, VII. 3, 10. VII. 7, 7.

P. 909. l. 4. (VII. 1, 20.) अविनाश° B 1. A. Ca. अविनाश° Yáska.

P. 909. l. 16. (VII. 1, 21.) मोपक्षीयत ॥ नोपक्षीयत A. मापक्षीयतां B 4. मोपक्षीयंत Ca.; C. Mill. मोपक्षीयते B 1.

P. 909. l. 25. (VII. 1, 22.) निग्रह° C. Mill, B. Ca. विग्रह° A.

P. 910. l. 10. (VII. 1, 23.) क्वास्ते B 4. कास्त A. Ca. B 1.

P. 911. l. 14. (VII. 2, 1.) पशाविष्टाविदं ॥ संविष्टाविदं A. Ca. सोविष्टाविदं B 1.

P. 912. l. 2. (VII. 2, 1.) देशं is left out after समुच्छ्रितं in A. B. C.

P. 912. l. 10. (VII. 2, 2.) सौमिका हविःसंस्थादीनि च C. Mill, C. Wilson. सौमिकानि इतराणि च B 1. सौमिकानि च A. Ca. इतराणि सौमिकानि च B 4.

P. 913. l. 6. (VII. 2, 4.) पादै B 4. पादौ Ca. A. B 1.

P. 914. l. 1. (VII. 2, 6.) दिव्ये दिवि भवे मही मह्यौ from B.

P. 915. l. 2. (VII. 2, 9.) तुरीपं 1. This is the correct reading instead of तुरीयं, as printed by mistake in III. 4, 9. Devarájayajvan explains तुरीपं by तूर्णे व्याघ्रं शीलमस्य । शिनः । तूर्णापि सत् तुरीपं । उदकमभिधेयं ।

P. 915. l. 17. (VII. 2, 10.) जननानि B 4. जानन् A. B 1. जनाना Ca. जनान् C. Mill, C. Wilson.

P. 916. l. 1. (VII. 2, 11.) अस्माकं ॥ अस्मान् A. B. C.

P. 917. l. 18. (VII. 3, 4.) खादति ॥ सादति A. Ca. सीदति B.

P. 918. l. 2. (VII. 3, 5.) आहवनीयायतने ॥ आहवनीयायते A. आहवनीयायेति Ca. आहवनीये C. Mill. आयतने B 4. आहवनीयातनेये B 1.

P. 919. l. 8. (VII. 3, 8.) रक्षेः ॥ रक्ष A. B. Ca. रक्ष्याः C. Mill, C. Wilson.

P. 922. l. 7. (VII. 4, 5.) वनिभिश्च ॥ वनिनश्च A. B 1. Ca. वनिनिश्च C. Mill.

P. 922. l. 24. (VII. 4, 7.) परिषद्यं to धनं from B 4. Ca.; deest in A. B 1.

P. 923. l. 23. (VII. 4, 9.) त्वमु to निपाहि from B 4.

P. 925. l. 2. (VII. 5, 2.) वा before वावृथानः by conjecture.

P. 925. l. 9. (VII. 5, 3.) असितवर्णाः ॥ असिक्त्वर्णाः A. Ca. B.

P. 926. l. 7. (VII. 5, 5.) महान्तं A. B. Ca.; deest in C. Mill.

P. 926. l. 8. (VII. 5, 5.) हरणाद after हरितः A. Ca.; deest in B.

- P. 926. l. 19. (VII. 5, 6.) असेवंत ॥ सेवंत A. B. Ca., C. Mill.
- P. 927. l. 6. (VII. 5, 7.) कामान् च ॥ कामान्वा A. Ca., C. Mill, B 1. कामान् B 4.
- P. 927. l. 15. (VII. 5, 8.) इषमन्नं C. Mill, B 1. इषमन्नमिषं A. Ca.
- P. 929. l. 8. (VII. 6, 3.) वृथा कालस्य नेतृन् । A. Ca. वृथा कालस्योत्क्षेपन् B 4.
- P. 929. l. 9. (VII. 6, 3.) अग्निः to चकार from C. Mill; deest in A. Ca. पूर्वः पुरातनः अग्निः अपरान् पुरुषान् अयज्यन् यागानर्हान् चकार B 4.
- P. 930. l. 19. (VII. 6, 7.) आंतरिक्षाणि ॥ अंतरि° A. B. Ca., C. Mill.
- P. 931. l. 2. (VII. 7, 1.) दश सूक्तेषूक्तो C. Mill. दशसूक्त उक्तो A. Ca. B 1.
- P. 932. l. 7. (VII. 7, 3.) इडायां Ca. इलायां B 4. इजयां A.; deest in C. Mill.
- P. 933. l. 12. (VII. 7, 6.) विकल्पन्त C. Mill, B 1. विलुप्यन्त A. Ca.
- P. 933. l. 14. (VII. 7, 6.) मानुषाणां was most likely a mistake in the original MS. of Sáyana. There is no various reading in any MS., but what Sáyana intended to write was माषाणां ।
- P. 934. l. 18. (VII. 8, 2.) दीप्तिः B 1. दीप्तिः A. B. Ca. दीप्तिः C. Mill.
- P. 941. l. 5. (VII. 10, 5.) सूर्यस्य A. Ca., C. Mill, C. Wilson, B 1; left out in B 4.
- P. 943. l. 3. (VII. 11, 5.) किमर्थमि° ॥ किमित्यत A. Ca., C. Mill, B 1.
- P. 944. l. 11. (VII. 12, 3.) वर्धन्ति from C. Mill.
- P. 946. l. 6. (VII. 15, 1.) प्रायेण सर्वत्र Ca. A.; lacuna in C. Mill, B.
- P. 947. l. 6. (VII. 15, 1.) From पावकवंतौ to स्वस्त्यय° from Ca., C. Mill.
- P. 947. l. 7. (VII. 15, 1.) भगिनो ॥ भगि Ca. भगा C. Mill.
- P. 948. l. 24. (VII. 15, 7.) कल्याणस्तोत्रिकं । We should expect कल्याणस्तोत्रकं, and this is the reading of one MS. in VII. 15, 8.
- P. 949. l. 25. (VII. 15, 11.) नोऽस्मभ्यं repeated after पाठात् in A. C. Ca. B 1; not in B 4.
- P. 950. l. 2. (VII. 15, 11.) °भागिनी C. Ca. भागी A. भागि B 1.
- P. 952. l. 5. (VII. 16, 2.) वसिष्ठानां B 4. वसिष्ठा A. C. Ca. B 1.
- P. 953. l. 8. (VII. 16, 5.) कामयस्व ॥ कामय त्वं A. B. C. कामय च B 1.
- P. 953. l. 17. (VII. 16, 6.) यः before सुशंसो by conjecture.
- P. 955. l. 13. (VII. 16, 11.) सोमेन पात्रं A. Ca. B. सोमपात्रं B 1. उत्सिंचध्वं seems to be taken by Sáyana in the sense of सिंचध्वं or पूरयत.
- P. 955. l. 25. (VII. 17, 1.) सप्तापि C. Mill. सप्तदशापि A. Ca. सदा B 1.
- P. 956. l. 12. (VII. 17, 2.) यज्ञगृहस्य देव्यो वा A. Ca. B 1. यज्ञस्य गृहस्य देव्यो च C. यज्ञगृहस्य B.
- P. 959. l. 22. (VII. 18, 5.) गाधानि तलस्पर्शानि B.
- P. 959. l. 23. (VII. 18, 5.) बोधमानं A. B. C. बाधमानं? cf. Rv. I. 100, 18.
- P. 960. l. 6. (VII. 18, 6.) न तु सनतः C. न तु समंत अन A. न तु सतु शंत आशुत Ca. न तु सनतः B 1.
- P. 960. l. 9. (VII. 18, 6.) नियन्त्रिता B. वयन्त्रिता A. Ca. अवयन्त्रिता B 1. इवयन्त्रिता C.
- P. 960. l. 12. (VII. 18, 6.) मत्स्यजनपदा Ca. A. । मत्स्या इव जनपदा B 1.
- P. 960. l. 21. (VII. 18, 7.) तपोभिः अप्रवृद्धा A. Ca. B 1. तपोभिः वृद्धा C. तपोभिः प्रवृद्धा B.
- P. 961. l. 1. (VII. 18, 7.) अजगन् B. C. अजगत् B 1. अजगन् अजगत् Ca. अजगन् अजगन् A.

ऋग्वेदसंहिता

सायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशनामकभाष्यसंहिता

शार्मण्यदेशोत्पन्नेनेंगलगडदेशनिवासिना भट्टमोक्षमूलरेण संशोधिता

श्रीमद्भारतवर्षाधिपतीनामनुमत्या च

उद्भूतरणाभिधाननगरे

विद्यामंदिरसंस्थानमुद्रायंत्रालये मुद्रिता

संवत् १९१३ वर्षे

॥ तृतीयाष्टकचतुर्थीध्यायद्वादशवर्गादि पंचमाष्टकद्वितीयाध्यायपर्यंतं ॥

- P. 961. l. 12. (VII. 18, 8.) पालयमानः ॥ पालयमानः A. C. Ca. पलायमानः B 4. पालयमानाः B 1.
- P. 961. l. 19. (VII. 18, 9.) यथापूर्वं B. C. यथापूर्व्यं A. Ca.
- P. 961. l. 21. (VII. 18, 9.) न्यर्थमगतं B. न्यर्थं आगतं A. C. Ca. न्यर्थं आगतं B 1.
- P. 961. l. 24. (VII. 18, 9.) सुतोकान् ॥ सुतोकमानान् A. C. Ca. B 1. सुष्ठु अपत्यसंयुक्तान् B 4.
- P. 962. l. 9. (VII. 18, 10.) निमित्तार्थं B 1. निमित्तार्थं A. निमित्तार्थं Ca. निमित्त C.
- P. 962. l. 21. (VII. 18, 11.) युवाध्वर्युरिव etc. ॥ युवाध्वर्युरिव सन्नन् यज्ञगृहे वर्हिर्यस्मिन्युद्धे शूर etc. A. Ca. B 1. अध्वर्युरिव स यथा सन्नन् यज्ञगृहे वर्हिः यस्मिन्युद्धे शूरः etc. B. यथाध्वर्युरिवा सन्नन् यज्ञगृहे वर्हिः यस्मिन्युद्धे सपत्नान् नि शिशाति नितरां लुनाति तस्मिन्युद्धे शूर etc. C. Mill, C. Wilson.
- P. 964. l. 8. (VII. 18, 15.) बाध्यते B 1. बाधते A. B 4. C. Ca.
- P. 965. l. 5. (VII. 18, 17.) अश्रीन् ॥ असीन् B. असान् A. C. Ca. B 1.
- P. 965. l. 6. (VII. 18, 17.) वेश्यादेः कृत्यसूच्यै चाकरोद A. वेश्यादेः तस्य सूच्यैचाकरोद Ca. वेश्यादेः कृत्यसूच्यै दे चाकरोद C. Mill. वेश्यादैः कृत्यं सूच्यैव करोद B 1.; deest in B 4. यूपादेः कृत्यं?
- P. 965. l. 8. (VII. 18, 17.) धनानि deest in A. B 1.
- P. 965. l. 16. (VII. 18, 18.) विंद । लभ (it would be better to read लभस्व) यो भेदः ॥ विंद लभ स्तुवतः etc. B. वद उभयोरभेदः A. Ca. वा उभयोरभेद C. विद उभयोरभेदाः B 1.
- P. 967. l. 6. (VII. 18, 21.) उपगच्छन्ति ॥ अपगच्छन्ति A. C. Ca. अवग° B 1.
- P. 967. l. 13. (VII. 18, 22.) इंद्रं ॥ इंद्रः A. B. Ca. इंद्र C.
- P. 967. l. 16. (VII. 18, 22.) अतहेवता° ॥ अतस्तहेवता° A. Ca. अतदेवता° C. B 1.
- P. 967. l. 22. (VII. 18, 23.) प्रशस्तातिसर्जना अद्वादिदानांगयुक्ताः Ca. A. प्रशस्तातिसर्वजनअद्वादिदानांगयुक्ताः C. Mill. प्रशस्तातिसर्जनअद्वादिदानांगयुक्ताः B 1.
- P. 971. l. 12. (VII. 19, 6.) त्वया दत्तानि A. B 1.
- P. 973. l. 3. (VII. 19, 10.) शिवः कल्याणः शूरः B 4.
- P. 973. l. 11. (VII. 19, 11.) ऊया रक्षणेन after शरीरेण B 4.

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अथ चतुर्थे मंडले ॥

वामदेव्ये चतुर्थे मंडले पंचानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तेषु त्वां ह्यग्ने सदमिदिति विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । त्वां ह्यग्ने विंशतिरष्ट्यतिजगतीधृतय आद्या उपाद्याश्चतस्रो वारुण्यश्च वेति । मंडलद्रष्टा वामदेव ऋषिः । प्रथमा चतुःषष्ट्यक्षराष्टिर्द्वितीया द्विपंचाशदक्षरातिजगती तृतीया द्विसप्तत्यक्षरा धृतिश्चतुर्थ्याद्या अनादेशपरिभाषया सप्तदश त्रिष्टुभः । कृत्स्नस्य सूक्तस्य मंडलादिष्वग्नेयमिति परिभाषयामिर्देवता द्वितीयाद्यास्तिस्रो वरुण-देवत्या वा ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्याध्यायोपाकरणे मंडलादिहोमे विनियुक्ता ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

त्वां ह्यग्ने सदमित्समन्यवो देवासो देवमरतिं न्येरि इति क्रत्वा न्येरिरे ।
अमर्त्यं यजत मर्त्येषु देवमादेवं जनत प्रचेतसं विश्वमादेवं जनत प्रचेतसं ॥१॥
त्वां । हि । अग्ने । सदं । इत् । सऽमन्यवः । देवासः । देवं । अरतिं । निऽएरिरे । इति ।
क्रत्वा । निऽएरिरे ।

अमर्त्यं । यजत । मर्त्येषु । आ । देवं । आऽदेवं । जनत । प्रऽचेतसं । विश्वं । आऽदेवं ।
जनत । प्रऽचेतसं ॥१॥

वामदेवः स्तौति । हे अग्ने समन्यवः । मन्युः स्पर्धा । तया सह वर्तमानाः । स्वसमानैः स्पर्धमाना इत्यर्थः । देवासो देवनशीला इन्द्रादयो देवा देवं द्योतमानमरतिं शीघ्रं गन्तारं त्वां सदमित्सदैव न्येरिरे हि । स्पर्धानिमित्ते युद्धे प्रेरयन्ति खलु । इतिशब्दो हेत्वर्थः । यस्माद्देवास्त्वां युद्धार्थं नितरां प्रेरयन्ति तस्माद्यजमानाः

ऋत्वा स्तुतिलक्षणेन कर्मणा न्येरिरे । यज्ञकर्मणि देवान्हविः प्रापयितुं देवानाह्वातुं च त्वां नितरां प्रेरयन्ति खलु । यजत यजनीय हे अग्ने अमर्त्य मरणधर्मरहितमा सर्वतो देवं द्योतमानं प्रचेतसं । प्रकृष्टं कर्मविषयं चेतो ज्ञानं यस्य तादृशं त्वां मर्त्येषु यागं कुर्वाणेषु मनुष्येष्वदेवमागन्तारं जनत । देवा हविःश्रपणार्थमजनयन् । तथा प्रचेतसं कर्माभिज्ञमादेवं तत्तद्यज्ञेष्वगागन्तारं त्वां विश्वं जनत । युगपन्नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु यौगपद्येन हविरानयनार्थं व्याप्तं देवा अकुर्वन् ॥ न्येरिरे । ईर गतौ । लिटि मन्त्रत्वादान्न भवति । सहेति योगविभागात्समासः । हियोगादनिघातः । ऋत्वा । जसादिषु छंदसि वावचनमिति नादेशाभावः । यणादेशः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स भ्रातरं वरुणमग्र आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती यज्ञवनसं ज्येष्ठं यज्ञवनसं ।

ऋतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतं ॥ २ ॥

सः । भ्रातरं । वरुणं । अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छ । सुऽमती । यज्ञऽवनसं । ज्येष्ठं । यज्ञऽवनसं ।

ऋतऽवानं । आदित्यं । चर्षणिऽधृतं । राजानं । चर्षणिऽधृतं ॥ २ ॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वं भ्रातरमेकस्थानवासेन भ्रातरं वरुणं । वृणोत्युदकमिति वरुणः । तं देवं यज्ञवनसं यज्ञैर्वननीयैर्हविर्भिः संभजनीयं यज्ञवनसं च यज्ञस्य संभक्तारं ज्येष्ठमतिशयेन प्रशस्यमृतावानमपां स्वामितयोदकवंतं सत्यवंतं वा आदित्यमदितेः पुत्रं चर्षणीधृतं मनुष्याणामुदकप्रदानेन धारकं सुमती शोभनबुद्ध्या हेतुना चर्षणीधृतं चर्षणिभिर्विद्वद्भिर्धृतं राजानं राजन्तं एतादृशं वरुणं देवं देवान् देवनशीलान् स्तोतृनच्छाभ्याववृत्स्व । आवर्तय । अभिमुखीकुरु ॥ ववृत्स्व । वृतु वर्तने । लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्रुः । निघातः । सुमती । मन्त्रे वृषेत्यादिना क्तिन्बुदात्तः । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः । ज्येष्ठं । प्रशस्यस्येष्टनि ज्य चेति ज्यादेशः । निच्चादाद्युदात्तः । एकादेशस्वरः । यज्ञवनसं । वन षण् संभक्तौ । कर्मकर्तरि चासुन्प्रत्ययः । गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति पूर्वपदस्वरः ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टव उत्तरस्मिन्पटले सखे सखायमित्येषा । सूचितं च । सखे सखायमभ्या ववृत्स्वोर्द्ध ऊ षु ण ऊतये । आ० ४. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वाशुं न चक्रं रथ्येव रंह्यास्मभ्यं दस्म रंह्या ।

अग्ने मृळीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वभानुषु ।

तोकाय तुजे शुशुचान शं कृध्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि ॥ ३ ॥

सखे।सखायं।अभि।आ।ववृत्स्व।आशुं।न।चक्रं।रथ्याऽइव।रंह्या।अस्मभ्यं।दस्म।रंह्या।

अग्ने।मृळीकं।वरुणे।सचा।विदः।मरुत्ऽसु।विश्वऽभानुषु।

तोकाय।तुजे।शुशुचान।शं।कृधि।अस्मभ्यं।दस्म।शं।कृधि ॥ ३ ॥

सखे सखिभूत दस्म दर्शनीय हे अग्ने त्वं तव सखायं वरुणमस्मभ्यमस्मदर्थ-
माववृत्स्व । अभिमुखीकुरु । तत्र दृष्टान्तः । रंह्या रंहणे गमने साधुभूतौ रथ्येव
रथे योजितावश्चौ यथाशुं शीघ्रगंतुं चक्रं लक्ष्यदेशं प्रत्यभिमुखीकुरुतस्तद्वत् । हे
अग्ने सचा तव सहाये वरुणे मृळीकं सुखकरं हविर्विदः । लब्धवानसि । तथा
विश्वभानुषु सर्वतो व्याप्ततेजस्केषु मरुत्सु सुखकरं लब्धवानसि । आग्निवारु-
णाग्निमारुतयोः कर्मणोरिष्टवानसीत्यर्थः । शुशुचान दीप्यमान हे अग्ने तोकाय ।
तुज्यते पीड्यतेऽनेन माता गर्भवासेनेति तोकं पुत्रः । तस्मै तुजे । गच्छत्यने-
नानृण्यं पितेति तुक् पौत्रः । तस्मै शं सुखं कृधि । कुरु । दस्म दर्शनीय हे अग्ने
अस्मभ्यं शं कृधि । सुखं कुरु ॥ रथ्येव । रथस्येमावित्यर्थे रथाद्यदिति यत् । सुपां
सुलुगिति सुपो डादेशः । रंह्या । रंहणश्चात्तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव
इत्याद्युदात्तत्वं ॥

त्वं नो अग्न इत्येतदारभ्येदं सूक्तमुत्तराणि सूक्तानि च प्रातरनुवाक आग्नेये
ऋतौ चैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे च विनियुक्तानि । सूचितं च । त्वं नो अग्ने वरुणस्य
विद्वानित्येतत्प्रभृतीनि चत्वारि । आ० ४. १३. । इति ॥ अवभृथेष्ट्यां स्विष्टकृ-
दर्थेऽग्नीवरुणौ यष्ट्यौ । तत्र त्वं नो अग्न इति द्वे याज्यानुवाक्ये । सूचितं च ।
अग्नीवरुणौ स्विष्टकृदर्थे त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति द्वे । आ० ६. १३. ।
इति ॥ अस्नातो यद्यग्निहोत्रं जुहुयात्तदाग्निवारुणीष्टिः । तस्यामेते एव याज्या-
नुवाक्ये । त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती । ऐ० ब्रा०
७. ९. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्थी ॥

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळोऽव यासिसीष्टाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः शोष्नुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥ ४ ॥

त्वं । नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेळः । अव । यासिसीष्टाः ।

यजिष्ठः । वह्निऽतमः । शोष्नुचानः । विश्वा । द्वेषांसि । प्र । मुमुग्धि । अस्मत् ॥ ४ ॥

हे अग्ने विद्वान् सर्वपुरुषार्थसाधनोपायज्ञस्त्वं देवस्य द्योतमानस्य वरुणस्य हेळः क्रोधान् नोऽस्मत्संबन्धिनो वरुणकर्तृकान्पाशग्रहणानवयासिसीष्टाः । अपनय । यजिष्ठो यष्टुतमो वह्नितमो हविषामतिशयेन वोढा शोष्नुचानोऽतिशयेन दीप्यमानस्त्वं विश्वा सर्वाणि द्वेषांसि पापानि द्वेष्टुणि रजांसि वा अस्मदस्मत्तः प्र मुमुग्धि । प्रकर्षेण मोचय ॥ हेळः । हेड् अनादरे । क्तिप् । शसि रूपं । शसः सुप्तादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । यासिसीष्टाः । यसेर्ण्यतादाशीर्लिङ् । यासि सीयुडागमः । छंदस्युभयथेति लिङ् । सार्वधातुकत्वाखिलोपाभावः । अवपूर्वो यासिर्विनाशे वर्तते । मुमुग्धि । मुंचतेर्लोटि रूपं । बहुलं छंदसीति शपः श्चुः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ ।

अव यस्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि ॥ ५ ॥

सः । त्वं । नः । अग्ने । अवमः । भव । ऊती । नेदिष्ठः । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ ।

अव । यस्व । नः । वरुणं । रराणः । वीहि । मृळीकं । सुऽहवः । नः । एधि ॥ ५ ॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वमूती ऊत्या रक्षणेन नोऽस्माकमवमोऽर्वाचीनः प्रत्यासन्नः सन् अस्या उषसो व्युष्टौ व्युच्छने प्रातःकालेऽग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थं नेदिष्ठो भव । अतिशयेनास्मदंतिकस्थो भव । यद्वा ऊत्या गमनेनास्माकमवमो रक्षको भव । किंच नोऽस्माकं वरुणं वरुणकृतं जलोदरादिरोगं आवरकं पापं वा अवयस्व । अवयज । विनाशयेत्यर्थः । रराणोऽस्मदन्ते हविषि रममाणः । यद्वा यजमानेभ्योऽत्यंतफलप्रदस्त्वं मृळीकं सुखकरमिदं हविर्वीहि । भक्षय । किंच नोऽस्माकं सुहवः शोभनाह्वानोपेत एधि । भव ॥ नेदिष्ठः । अंतिकशब्दादिष्ठन्यंतिकवाढयोर्नेदसाधाविति नेद इत्यादेशः । निह्वादाद्युदात्तः । रराणः । रमतेः

कानचि मकारलोपश्छांदसः । यद्वा रातेर्व्यत्ययेन कानच् । अभ्यस्तानामादिः ।
एधि । अस्तेल्लोऽटि घुसोरेद्वावभ्यासलोपश्चेति ए इत्यादेशः । तस्यासिद्धत्वाद्बु-
द्ध्यो हेर्धिः । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संहदेवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।

शुचिं घृतं न तप्नमध्यायाः स्यार्हा देवस्य मंहनेव धेनोः ॥ ६ ॥

अस्य । श्रेष्ठा । सुऽभगस्य । संऽदृक् । देवस्य । चित्रऽतमा । मर्त्येषु ।

शुचिं । घृतं । न । तप्नं । अध्यायाः । स्यार्हा । देवस्य । मंहनाऽइव । धेनोः ॥ ६ ॥

सुभगस्य सुष्ठु भजनीयस्याग्नेर्देवस्य श्रेष्ठातिशयेन प्रशस्या संहक् संहष्टिर्मर्त्येषु
चित्रतमातिशयेन चायनीया पूजनीया भवति । स्यार्हा सर्वैः स्पृहणीया भवति ।
तच्च दृष्टांतः । यथा देवस्य क्षीरं कामयमानस्य पुरुषस्याध्याया अहंतव्याया गोः
शुचि तेजोयुक्तं घृतं क्षरणयुक्तं तप्नं क्षीरं स्पृहणीयं भवति । तत्रैव दृष्टांतांतरं ।
यथा गां भिक्षमाणस्य मर्त्यस्य धेनोर्दोग्ध्या गोर्महनेव । मंहतिर्दानकर्मा । दानं
यथा प्रियकरं भवति तद्वत् ॥ सुभगस्य । आद्युदात्तं द्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ।
स्यार्हा । कर्षात्वतो घञोऽंत उदात्तः । देवस्य । दीव्यतीति देवः । दीव्यतेः कांत्यर्थस्य
पचाद्यचि रूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

चिरस्य ता परमा संति सत्या स्यार्हा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।

अनंते अंतः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥ ७ ॥

चिः । अस्य । ता । परमा । संति । सत्या । स्यार्हा । देवस्य । जनिमानि । अग्नेः ।

अनंते । अंतरिति । परिऽवीतः । आ । अगात् । शुचिः । शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥ ७ ॥

अग्नेरग्न्यभिमानिनोऽस्य देवस्य चिस्त्रीण्यग्निवायुसूर्यात्मना चीणि ता तानि
प्रसिद्धानि परमोत्तमानि सत्या यथार्थभूतानि जनिमानि जन्मानि स्यार्हा सर्वैः
स्पृहणीयानि संति । यद्वाग्नेरेव चीणि जन्मानि दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः
। ऋग्वे० १०. ४५. १. इति चीणि जाना परि भूषंत्यस्य । ऋग्वे० १. ९५. ३. इत्येव-

मादिषु मंत्रेषु प्रसिद्धानि । अनन्तेऽपर्यंते नभस्यन्तर्मध्ये स्वतेजसा परिवीतः
परिवेष्टितः शुचिः सर्वस्य शोधकः शुक्रो दीप्तियुक्तोऽत एव रोरुचानो भृशं
दीप्यमानोऽर्यः स्वामी तादृशो देव आगात् । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु ॥ सत्या ।
शेषं दसि बहुलमिति शेरुक् । परिवीतः । ब्येज् संवरणे । कर्मणि क्तः । यजादि-
त्वात्संप्रसारणं । गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । अर्यः । ऋ गतौ । अर्यः
स्वामिवैश्ययोरिति यत्प्रत्ययांतो निपातितः । स्वामिन्यंतोदात्तत्वं वक्तव्यमित्यं-
तोदात्तत्वं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सद्मा होता हिरण्यरथो रंसुजिह्वः ।

रोहिदंश्चो वपुषो विभावा सदा रण्वः पितुमतीव संसत् ॥ ८ ॥

सः । दूतः । विश्वा । इत् । अभि । वष्टि । सद्मा । होता । हिरण्यऽरथः । रंऽसुजिह्वः ।

रोहित्ऽअश्चः । वपुषः । विभाऽवा । सदा । रण्वः । पितुमतीऽइव । संऽसत् ॥ ८ ॥

देवानां दूतो होता देवानामाह्वाता हिरण्यरथः सुवर्णमयरथोपेतो रंसुजिह्वो
रमणीयशोभनज्वालोपेतः स तादृशोऽग्निर्विश्वेत् सर्वाण्येव सद्म देवयजनस्था-
नान्यभिवष्टि । कामयते । पुनश्च कीदृशः । रोहिदंश्चः । रोहितवर्णा अश्वा यस्य स
तथोक्तः । वपुषो वपुषि रूपे साधुर्विभावा कांतियुक्तोऽत एव सदा रण्वो रमणीयो
भवति । तच्च दृष्टान्तः । पितुमतीव संसत् । यथान्नादिवत्समृद्धं गृहं रमणीयं तद्वत् ॥
रंसुजिह्वः । रमतेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति विच् । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । वपुषः ।
तच्च साधुरिति यत् । तित्स्वरितः । विभावा । छंदसीवनिपाविति वनिप् ॥

॥ अथ नवमी ॥

स चेतयन्मनुषो यज्ञबंधुः प्र तं मह्या रशनया नयन्ति ।

स क्षेत्यस्य दुर्यासु साधन्देवो मर्तस्य सधनित्वमाप ॥ ९ ॥

सः । चेतयत् । मनुषः । यज्ञऽबंधुः । प्र । तं । मह्या । रशनया । नयन्ति ।

सः । क्षेति । अस्य । दुर्यासु । साधन् । देवः । मर्तस्य । सधनिऽत्वं । आप ॥ ९ ॥

यज्ञबंधुः । यज्ञेऽग्निहोत्रादौ बंधनं विनियोजनं यस्य स तथोक्तः । सोऽग्निर्म-
नुषः कर्मणि प्रवृत्तान्मनुष्यान् चेतयत् । जानाति । मह्या महत्या रशनया स्तुति-

रूपया रज्ज्वा युक्तं तं तादृशमग्निं प्रणयन्ति । उत्तरवेद्यादिष्वध्वर्युदयः प्रक्षिपन्ति ।
मर्तस्य मनुष्यस्यास्य यजमानस्य दुर्यासु गृहेषु साधन् अभीष्टानि साधयन्
सोऽग्निः क्षेति । वसति । स देवो द्योतमानोऽग्निः सधनित्वं यस्य गृहे निवसति
तेन धनिना साहित्यमाप । प्राप्नोति । प्रभूतं धनं यजमानाय दापयित्वा तेन
सहितोऽभवदित्यर्थः ॥ साधन् । राध साध संसिद्धौ । एयंतस्य शतरि रूपं ॥

॥ अथ दशमी ॥

स तू नो अग्निर्नयतु प्रजानन्नच्छा रत्नं देवभक्तं यदस्य ।

धिया यद्विश्वे अमृता अकृण्वन्द्यौष्पिता जनिता सत्यमुक्षन् ॥ १० ॥

सः । तु । नः । अग्निः । नयतु । प्रजानन् । अच्छ । रत्नं । देवभक्तं । यत् । अस्य ।

धिया । यत् । विश्वे । अमृताः । अकृण्वन् । द्यौः । पिता । जनिता । सत्यं । उक्षन् ॥ १० ॥

प्रजानन् सर्वे जानानः सोऽग्निर्देवभक्तं देवैर्देवनशीलैः स्तोतृभिः संभजनीयम-
स्याग्नेः संबन्धि यदुत्तमं रत्नं धनमस्ति तद्रत्नमच्छाभिमुख्येन तु क्षिप्रं नोऽस्मान्न-
यतु । प्रापयतु । अमृता मरणधर्मरहिता विश्वे सर्वे देवा धिया हविलक्षणेन
कर्मणा हेतुना यद्यमग्निमकृण्वन् हविषां प्रापयितारमकुर्वन् । यस्य चाग्नेद्यौः
पिता पालयित्री जनिता जनयित्री च । अग्ने दिवः सूनुरसि प्रचेताः । ऋग्वे०
३. २५. १. इति श्रवणात् । यद्वा द्यौर्देवनशील आदित्यः पिता जनयिता च ।
आदित्यादग्निरित्याम्नानात् । सत्यं यथार्थभूतं तमग्निमुक्षन् । घृताद्याहुतिभिरध्वर्यु-
दयः सिंचन्ति ॥ देवभक्तं । भज सेवायां । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वप-
दप्रकृतिस्वरः । उक्षन् । उक्ष सेचने । लङि रूपं । बहुलं छंदसीत्यडभावः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो बुधे रजसो अस्य योनौ ।

अपादशीर्षा गुहमानो अंतायोयुवानो वृषभस्य नीळे ॥ ११ ॥

सः । जायत । प्रथमः । पस्त्यासु । महः । बुधे । रजसः । अस्य । योनौ ।

अपात् । अशीर्षा । गुहमानः । अंता । आऽयोयुवानः । वृषभस्य । नीळे ॥ ११ ॥

सोऽग्निः प्रथम आहवनीयादिरूपतया श्रेष्ठः सन् पस्त्यासु यजमानानां गृहेषु

जायत । आहुत्यधिकरणतया संपद्यते । तथा महो महतोऽस्य रजसोऽंतरिक्षस्य बुधे मूले पृथिव्यां तत्रापि योनावुत्तरवेद्यादिस्थाने संपद्यते । सोऽग्निरपात्पादवर्जितोऽशीर्षा शिरोवर्जितः । तदेवाह । अंताद्यंते पादशिरसी गुहमानो गूहमानः । अविज्ञेयपादशिरा इत्यर्थः । वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे निलये नभस्यायोयुवानो धूमाकारेणात्मानमायोजयन्वर्तते । यद्वा यः प्रथमो वैद्युतोऽग्निः पस्त्यासु नदीषु बुधेऽंतरिक्षे महो महतो रजस उदकस्य तेजसो वा योनौ स्थाने च चरति । अपादशीर्षा पादशिरोवर्जितोऽन्तात्मनः पर्यंतप्रदेशान् स्वतेजसा गुहमान आच्छादयन् पुनश्चायोयुवानस्तानि तेजांसि स्वात्मनि मिश्रीकुर्वन्वृषभस्य नीळे स्थाने नभसि चरति सोऽग्निरधुना कर्मयोग्यतया जायत ॥ अपात् । पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्य इत्यकारलोपः समासांतः । गुहमानः । गुहू संवरणे । शविकरणी । शानचि रूपं । शानचो लसार्वधातुकस्वरे कृते प्रत्ययस्वरः । आयो-युवानः । यु मिश्रणे । यङ्कुकि शानचि रूपं । अभ्यस्तस्वरेणाद्युदात्तः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र शर्धं आर्तं प्रथमं विपन्यं ऋतस्य योना वृषभस्य नीळे ।

स्पार्हो युवा वपुषो विभावा सप्त प्रियासोऽजनयंत वृष्णे ॥ १२ ॥

प्र । शर्धः । आर्तं । प्रथमं । विपन्या । ऋतस्य । योना । वृषभस्य । नीळे ।

स्पार्हः । युवा । वपुषः । विभाऽवा । सप्त । प्रियासः । अजनयंत । वृष्णे ॥ १२ ॥

हे अग्ने विपन्या स्तुत्या युक्तमृतस्योदकस्य योनौ स्थाने वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे कुलायभूतेऽंतरिक्षे वैद्युताग्निरूपेण त्वां वर्तमानं शर्धस्तेजः प्रथमं प्रार्त । प्रकर्षेण गच्छति । यश्चाग्निः स्पार्हः सर्वैः स्पृहणीयो युवा नित्यतरुणो वपुषः कमनीयो विभावा दीप्तिमान् तस्मै वृष्णेऽभिमतफलवर्षकाय प्रियासः प्रियाः सप्त होत्रका अजनयंत । स्तोत्रमकुर्वन् ॥ आर्तं । ऋ गतौ । लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः । विपन्या । पन चेत्यस्येन्द्रप्रत्ययः । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं । विपन्यं ऋतस्येत्यत्र संहितायामिकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च । पा० ६. १. १२७. । इत्यनिकोऽपि ह्रस्वोऽनुनासिकश्च ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अस्माकमत्र पितरो मनुष्या अभि प्र सेदुर्चृतमाश्रुषाणाः ।

अश्मव्रजाः सुदुघा वव्रे अंतरुदुस्त्रा आजन्नुषसो हुवानाः ॥ १३ ॥

अस्माकं । अत्र । पितरः । मनुष्याः । अभि । प्र । सेदुः । चृतं । आश्रुषाणाः ।

अश्मव्रजाः । सुदुघाः । वव्रे । अन्तः । उत् । उस्त्राः । आजन् । उषसः । हुवानाः ॥ १३ ॥

अत्र लोके पूर्वे मनुष्या अस्माकं पितरोऽंगिरस चृतं यज्ञमाश्रुषाणा अश्रु-
वानाः संतोऽभिप्रसेदुः । अग्निमभिलक्ष्य प्रजग्मुः । तेऽंगिरसोऽग्निपरिचर्याब-
लादश्मव्रजाः पर्वतैः परिवृता वव्रे । वृणोत्याच्छादयतीति वव्रं पर्वतविलां-
तर्वर्ति तमः । तस्मिन्नन्तर्मध्ये स्थिताः सुदुघाः सुष्ठु दोग्ध्रीरुस्त्राः पणिभिरपहता
गा उदाजन् । तस्माद्विलान्निरगमयन् । किं कुर्वतः । तमसो विध्वंसिनीरुषसो
देवीः प्रकाशार्थं हुवाना आह्वयन्तः ॥ वव्रे । वृणोतेरौणादिकः कः । कृजादीनां
द्वे भवत इति द्विर्वचनं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ते मर्मृजत दह्वांसो अद्रिं तदेषामन्ये अभितो वि वोचन् ।

पञ्चयंत्रासो अभि कारमर्चन्विदन्त ज्योतिश्चकृपन्त धीभिः ॥ १४ ॥

ते । मर्मृजत । दह्वांसः । अद्रिं । तत् । एषां । अन्ये । अभितः । वि । वोचन् ।

पञ्चयंत्रासः । अभि । कारं । अर्चन् । विदन्त । ज्योतिः । चकृपन्त । धीभिः ॥ १४ ॥

तेऽंगिरसोऽद्रिं पणिभिरपहतानां गवां निरोधकं पर्वतं दह्वांसो विदा-
रयन्तः संतो मर्मृजत । अग्निं पर्यचरन् । एषामंगिरसां तत्तादृशं कर्मान्ये महर्ष-
योऽभितः सर्वत्र जगति वि वोचन् । विशेषेणाकथयन् । पञ्चयंत्रासः पशुनिर्ग-
मनार्थानि यंत्राण्युपाया येषां तेऽंगिरसः कारमभिमतस्य प्रयोजनस्य कर्तार-
मग्निमभ्यर्चन् । अस्तुवन् । ततस्तमोपहमादित्याख्यं ज्योतिर्विदन्त । अलभन्त ।
ततो धीभिर्बुद्धिभिश्चकृपन्त । यज्ञानकुर्वन् ॥ मर्मृजत । मृजूष् शुद्धौ । यद्भुकि
लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः । चकृपन्त । कृपू सामर्थ्ये । एयंतस्य लुङि
चङि सन्वद्भावाभावश्चादसः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ते गव्यता मनसा हृधमुब्धं गा येमानं परि षंतमद्रिं ।

हृळ्हं नरो वचसा दैव्येन व्रजं गोमंतमुशिजो वि वव्रुः ॥ १५ ॥

ते । गव्यता । मनसा । हृधं । उब्धं । गाः । येमानं । परि । संतं । अद्रिं ।

हृळ्हं । नरः । वचसा । दैव्येन । व्रजं । गोऽमंतं । उशिजः । वि । वव्रुरिति वव्रुः ॥ १५ ॥

नरः कर्मणां नेतार उशिजोऽग्निं कामयमानास्तेऽगिरसो गव्यता गा इच्छता मनसा हृधं गवां निर्गमनद्वारनिरोधकमुब्धं समुब्धं संहतं । यद्वा उभिः पूरणार्थः । गोभिः पूर्णं गा येमानं नियच्छंतं परि सर्वतः संतं वर्तमानं हृळ्हं हृढं गोमंतं गोभिर्युक्तं व्रजं गवां निवासस्थानमद्रिं पर्वतं दैव्येनाग्निविषयेण वचसा वेदात्मकेन स्तोत्रेण विवव्रुः । गोनिर्गमनार्थमुद्घाटितवतः ॥ उब्धं । उभातिर्हतिना समानार्थः । यद्वा उभ पूरणे । कर्मणि क्तः । येमानं । यमेः कानच्येत्वाभ्यासलोपौ । चित्त्वादंतोदात्तः । परिषंतमित्यत्र संहितायामुपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्पर इति षत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे चतुर्दशे वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ते मन्वत प्रथमं नाम धेनोस्त्रिः सप्त मातुः परमाणि विंदन् ।

तज्जानतीरभ्यनूषत वा आविर्भुवदरुणीर्यशसा गोः ॥ १६ ॥

ते । मन्वत । प्रथमं । नाम । धेनोः । त्रिः । सप्त । मातुः । परमाणि । विंदन् ।

तत् । जानतीः । अभि । अनूषत । वाः । आविः । भुवत् । अरुणीः । यशसा । गोः ॥ १६ ॥

हे अग्ने ते स्तोत्रं कुर्वाणा अंगिरसो मातुर्जनन्या धेनोर्वाचः संबन्धि नाम स्तुतिसाधकं शब्दमात्रं प्रथमं पूर्वं मन्वत । अजानत । पश्चात्तस्या वाचः संबन्धीनि त्रिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि स्तुतिसाधनानि छंदांसि । तानि च गायत्र्यादीनि जगत्यंतानि सप्त । अतिजगत्यादीन्यतिधृत्यंतानि सप्त । कृतिप्रभृतीन्युत्कृतिपर्यंतानि सप्तेति । एवं त्रिः सप्त छंदांसि परमाणुत्तमानि विंदन् । अलभंत । एवंविधच्छंदोयुक्तैर्मन्त्रैरग्निमस्तुवन्नित्यर्थः । तत्ततो जानतीः सर्वं जानाना वाः । वा इत्युषोनाम । उषसोऽभ्यनूषत । अस्तुवन् । ततो गोः सूर्यस्य

यशसा तेजसा सहारुणीररुणवर्णोषा आविर्भूवत् आविरभूत् । यद्वा तेऽंगिरसः
प्रथमं पुरातनं नाम एहि सुरभि गुग्गुलु गंधिनीति धेनोर्नामधेयं मन्वत ।
उच्चारयामासुः । मातुर्भूम्याः स्वभूतानि पणिभिरपहतानि त्रिः सप्त रत्नानि
विंदन् । उच्चरितं नाम जानंत्यो गावोऽभ्यनूषत । हंभारवलक्षणं शब्दमकुर्वन् ।
तदानीमुषाः प्रादुरभूदिति ॥ जानतीः । शतुरनुमो नद्यजादीति डीप उदात्तत्वं ।
अनूषत । णु स्तुतौ । लुङि रूपं । कुटादित्वादगुणः । अरुणीः । सोरलोपश्चादसो
गौरीर्मिमायेतिवत् ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

नेशत्तमो दुधितं रोचत द्यौरुद्देव्या उषसो भानुरर्त ।

आ सूर्यो बृहतस्तिष्ठदज्जं ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ १७ ॥

नेशत् । तमः । दुधितं । रोचत । द्यौः । उत् । देव्याः । उषसः । भानुः । अर्त ।

आ । सूर्यः । बृहतः । तिष्ठत् । अजान् । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥ १७ ॥

तमो रात्रिकृतं ध्वातं दुधितं । दुधिः प्रेरणकर्मा । प्रातरग्निविहरणकाल उषसा
प्रेरितं सत् नेशत् । अनश्यत । ततो द्यौरंतरिक्षं रोचत । अदीप्यत । ततो देव्या
देवनशीलाया उषसो भानुः प्रभोदत । उद्गच्छति । अथ सूर्यो बृहतो मह-
तोऽजानजरान्पर्वतान् गमनशीलान्शमीन्वातिष्ठत् । अध्यतिष्ठत् । किं कुर्वन् ।
मर्तेषु मनुष्येषु विद्यमानमृजु सत्कर्म वृजिनानृजून्यसत्कर्माणि च पश्यन् ।
अध्यतिष्ठदिति शेषः ॥ नेशत् । णश अदर्शने । लङि णशिमन्योरलिट्येत्वं
वक्तव्यमित्येत्वं । शपः पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । रोचत । रुच दीप्तौ । लङि
रूपं । वाक्यभेदादनिघातः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आदिन्पश्चा बुबुधाना व्यख्यन्नादिद्रुत् धारयन्त द्युभक्तं ।

विश्वे विश्वासु दुर्यसु देवा मित्रं धिये वरुण सत्यमस्तु ॥ १८ ॥

आत् । इत् । पश्चा । बुबुधानाः । वि । व्यख्यन् । आत् । इत् । रत्नं । धारयन्त । द्युऽभक्तं ।

विश्वे । विश्वासु । दुर्यसु । देवाः । मित्रं । धिये । वरुण । सत्यं । अस्तु ॥ १८ ॥

आदित्सूर्योदयादनंतरं बुबुधानाः पणिभिरपहता निरोधान्निर्गता गा जा-
नाना अंगिरसः पश्चा पृष्ठ्यदेशेषु व्यख्यन् । अशेषेण ता गा अपश्यन् । तथा-

दिदन्तरं द्युभक्तं दीप्तियुक्तं देवैः संभक्तं वा रत्नं पणिभिरपहतं धनं च धारयन्त ।
 आधारयन् । लब्धगोधनानामंगिरसां विश्वासु दुर्यासु सर्वेषु गृहेषु विश्वे यजनीयाः
 सर्वे देवा आजग्मुः । हे मित्र मित्रभूत हे वरुणोपद्रवाणां वारक हे अग्ने धिये
 कर्मणां कर्त्रे स्तोत्रे वा यजमानाय सत्यमस्तु । यदेतत्तवोपद्रववारणसामर्थ्यं
 तद्यथार्थभूतमस्तु ॥ पश्चा । पश्च पश्चा च छंदसीति निपातितः । बुबुधानाः ।
 बुधेर्लिटि कानचि रूपं । निच्चादंतोदात्तः । द्युभक्तं । भज सेवायां । कर्मणि क्तः ।
 तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अच्छा वोचेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वभरसं यजिष्ठं ।

शुच्यूधो अतृणन्न गवामंधो न पूतं परिषिक्तमंशोः ॥ १९ ॥

अच्छ । वोचेय । शुशुचानं । अग्निं । होतारं । विश्वऽभरसं । यजिष्ठं ।

शुचि । ऊधः । अतृणत् । न । गवां । अंधः । न । पूतं । परिऽसिक्तं । अंशोः ॥ १९ ॥

हे अग्ने शुशुचानं भृशं दीप्यमानं होतारं देवानामाह्वातारं विश्वभरसमाहु-
 तिद्वारा वृष्टिप्रदानेन विश्वस्य पोषकं यजिष्ठं यष्टुतममग्निं त्वामच्छाभिलक्ष्य
 वोचेय । स्तवानि । गवामूधः शुचि शुद्धं पयो नातृणत् । तवाहुत्यर्थं यजमानो
 न दोग्धि । अंशोः सोमलताखंडस्य संबंध्यंधो रसाख्यमन्नं पूतं दशापवित्रेण
 शोधितं सत् न परिषिक्तं । गृहेषु न प्रक्षिप्तं । किंत्वनेन यजमानेन केवलं
 स्तुतिरेव क्रियते ॥ वोचेय । ब्रूज आशीर्लिङि ब्रुवो वचिः । लिङ्गाशिष्यङ् ।
 छंदस्युभयथेति सार्वधातुकत्वात्सीयुटः सलोपः । अतृणत् । उत्तृदिर् हिंसानादरयोः ।
 दोहनमेवोधोहिंसनं । परिषिक्तं । सिंचतेः कर्मणि क्तः । उपसर्गात्सुनोतीति
 संहितायां षत्वं । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

॥ अथ विंशी ॥

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणां ।

अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमृळीको भवतु जातवेदाः ॥ २० ॥

विश्वेषां । अदितिः । यज्ञियानां । विश्वेषां । अतिथिः । मानुषाणां ।

अग्निः । देवानां । अवः । आवृणानः । सुमृळीकः । भवतु । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

अयमग्निर्विशेषां सर्वेषां यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानामदितिः । अदितिर्दे-
वमाता । तद्वद्देवानां पोषक इत्यर्थः । यद्वा विशेषां देवानामदितिर्भूस्थानीयः
आधारभूत इति यावत् । अयं वा अग्निर्वैश्वानर इति श्रुतेः । तथायमग्निर्विशेषां
मानुषाणामतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति । देवानां देवनशीलानां स्तोतृणाम-
वोऽन्नं हविरावृणानः संभजन् जातवेदाः । जातं सर्वं वेत्तीति जातवेदाः ।
सोऽग्निस्तेषां स्तोतृणां सुमृच्छीकः सुखकरो भवतु ॥ अतिथिः । अत सातत्य-
गमने । ऋतन्यंजीत्यादिनेथिन्प्रत्ययः । निच्चादाद्युदात्तः । मानुषाणां । मनोरपत्या-
नीत्यर्थे मनोजातावज्यतौ षुक्चेत्यञ्प्रत्ययः । जिच्चादाद्युदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

यो मर्त्येष्विति विंशत्युचं द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्यार्घं चैष्टुभमाग्नेयं । यो
मर्त्येष्वित्यनुक्रमणिका ॥ अस्य सूक्तस्य प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोः पूर्वसूक्त एव
विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो मर्त्येष्वमृतं ऋतावा देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।

होता यजिष्ठो महा शुच्यै हव्यैरग्निर्मनुष ईर्य्यै ॥ १ ॥

यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋतऽवा । देवः । देवेषु । अरतिः । निऽधायि ।

होता । यजिष्ठः । महा । शुच्यै । हव्यैः । अग्निः । मनुषः । ईर्य्यै ॥ १ ॥

अमृतो मरणधर्मरहितो योऽग्निर्मर्त्येषु मनुष्येष्वृतावा सत्यवान्निधायि नि-
हितः । यद्वा मर्त्येषु मनुष्यसंबन्धिषु वागादीन्द्रियेषु निहितः । अग्निर्वाग्भूत्वा मुखं
प्राविशदिति श्रुतेः । देवो देवनशीलो योऽग्निरिन्द्रादिषु देवेष्वरतिरभिगन्ता
शत्रूणां । यद्वा देवलोके गन्ता । निधायि निहितः स च होता देवानामाह्वाता
यजिष्ठो यष्टुतमोऽग्निर्महा स्वकीयेन महता तेजसा शुच्यै दीपितुमुत्तरवेद्यां
निहितः । किंच हव्यैर्हवनीयैराज्यपुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हेतुभिर्मनुषो मनुष्यस्य
यजमानस्यैर्य्यै स्वर्गं प्रति प्रेरणाय निहितः ॥ अरतिः । ऋ गतौ । वहिवस्यर्ति-
भ्यश्चिदित्यतिप्रत्ययः । चिच्चादंतोदात्तः । निधायि । दधातेः कर्मणि लुङि रूपं ।
परादिश्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । शुच्यै । शुच दीप्तौ । तुमर्थे कथ्यैप्रत्ययः । किच्चा-
दगुणः । प्रत्ययस्वरः । ईर्य्यै । ईर्यतेस्तुमर्थे शध्यैप्रत्ययः । शित्वेन सार्वधातुक-
त्वाखिलोपाभावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इह त्वं सू॒नो सह॑सो नो अ॒द्य जा॒तो जा॒ताँ उ॒भयाँ अ॒न्तर॑मे ।

दू॒त ई॒यसे॒ यु॒युजा॒न ऋ॒ष्व ऋ॒जुमु॒ष्कान्वृ॑षणः शु॒क्रांश्च ॥ २ ॥

इह । त्वं । सू॒नो इति॑ । सह॑सः । नः । अ॒द्य । जा॒तः । जा॒तान् । उ॒भयान् । अ॒न्तः । अ॒ग्ने ।

दू॒तः । ई॒यसे॒ । यु॒युजा॒नः । ऋ॒ष्व । ऋ॒जुमु॒ष्कान् । वृ॑षणः । शु॒क्रान् । च ॥ २ ॥

हे सहसः सू॒नो बल॑स्य पु॒त्राग्ने अ॒द्यास्मि॑न्दिवसे नोऽस्मदी॒य इह॑ कर्मणि जा॒त आ॒धान॑पवमानेष्टिभिः संस्कृतस्त्वं जा॒तानु॑त्पन्नानु॒भया॑न्देवमनु॒ष्ठान॑न्तस्तेषां मध्ये दू॒तो हवी॑षि दे॒वान्प्रा॑पयितुमीयसे । गच्छ॑सि । किं कुर्वन् । हे ऋ॒ष्व दर्श॑नीयाग्ने ऋ॒जुमु॒ष्कान् । मु॒ष्कश॑ब्देन मांसलोऽभिधीयते । ऋ॒जवः प्र॑साधकाः । ऋ॒जवश्च॑ ते मु॒ष्काश्चेत्य॒जुमु॒ष्काः । तान्वृ॑षणः रेतःसेचनसमर्थान् शु॒क्रान्दी॒प्यमा॑नान्श्चांश्च यु॒युजा॒नः स्वर॑थे योजयन्मीयसे । यद्वा ऋ॒ष्व मह॑न्त्रग्ने यु॒युजा॒नो हवि॑र्वहने नियुज्यमानस्त्वं वृष॑णो हविःसेचनसमर्थान्यजमानान् दी॒प्नान्दे॒वांश्चे॒यसे ॥ सू॒नो सह॑सः । परमपि छंदसीति सहसः परांगवद्भावात् द्वयोः सर्वानुदात्तत्वं । ई॒यसे । ई॒ङ् गतौ॑ । दि॒वादिः । नि॒घातः । यु॒युजा॒नः । यु॒जेः वर्त॑माने लिटि कानचि रूपं । ऋ॒ष्व । संहि॑तायामृत्यक इति प्रकृतिभावः । ऋ॒जुमु॒ष्कान् । समा॑सस्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अ॒त्या वृ॒धस्त्रू॒ रोहि॑ता घृ॒तस्त्रू॒ ऋ॒तस्य॑ मन्ये॒ मन॑सा जवि॑ष्टा ।

अ॒न्तरी॑यसे अ॒रुषा॒ यु॒जा॒नो यु॒ष्मांश्च॑ दे॒वान्वि॑श॒ आ च॒ मर्ता॑न् ॥ ३ ॥

अ॒त्या । वृ॒धस्त्रू॒ इति॑ वृ॒धऽस्त्रू॒ । रोहि॑ता । घृ॒तस्त्रू॒ इति॑ घृ॒तऽस्त्रू॒ । ऋ॒तस्य॑ । म॒न्ये । म॒न॑सा । जवि॑ष्टा ।

अ॒न्तः । ई॒यसे॒ । अ॒रुषा॒ । यु॒जा॒नः । यु॒ष्मान् । च॒ । दे॒वान् । वि॑शः । आ । च॒ । मर्ता॑न् ॥ ३ ॥

हे अग्ने ऋ॒तस्य॑ सत्यभूतस्य तव संबन्धिनी मनसा मनसोऽपि जवि॑ष्टा वेगवत्तमौ वृ॒धस्त्रू॒ । वर्ध॑यतीति वृ॒धम॑न्नं । तत्क्षर॑न्तौ । घृ॒तस्त्रू॒ । घृ॒तमु॑दकं तत्स्र॑वंतौ रोहि॑ता रोहितवर्णावत्याश्चौ मन्ये । स्तौ॑मि । अ॒रुषा॑रोचमानौ तावश्चौ यु॒जा॒नो रथे॑ यु॒जान॑स्त्वं यु॒ष्मान् । दे॒वेष्वग्ने॑रन्तर्भावाद्यजनीयरूपेण कीर्तनं । यु॒ष्मान्यष्ट॑भ्यान्देवान् वि॑शः परिचारकान्मर्त्यान्मनु॒ष्ठान॑न्तः । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । तेषां मध्य आ सम॑न्तादीयसे । हविः स्वीकर्तुं यजमानान् गच्छ॑सि । तद्भविः प्र॑दातुं दे॒वान्

गच्छसि ॥ मन्ये । मन्यतिरर्चतिकर्मा । मनसा । सुपां सुलुगिति पंचम्या आकारः ।
युजानः । युजिर् योगे । युजिबुधिदृशेः किञ्चेत्यानच्प्रत्ययः । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒र्य॒म॒णं॒ व॒रु॒णं॒ मि॒त्र॒मे॒षा॒मि॒न्द्रा॒वि॒ष्णू॒ म॒रु॒तो॒ अ॒श्वि॒नो॒त ।

स्व॒श्वो॒ अ॒ग्ने॒ सु॒रथः॑ सु॒राधा॒ ए॒दु॒ वह॒ सु॒ह॒वि॒षे॒ ज॒नाय॑ ॥ ४ ॥

अ॒र्य॒म॒णं॒ । व॒रु॒णं॒ । मि॒त्रं॒ । ए॒षां॒ । इ॒न्द्रा॒वि॒ष्णू॒ इति॑ । म॒रु॒तः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ । उ॒त ।

सु॒ऽअ॒श्वः॑ । अ॒ग्ने॒ । सु॒ऽर॒थः॑ । सु॒ऽरा॒धाः॑ । आ॒ । इ॒त् । ऊं॒ इति॑ । व॒ह॒ । सु॒ऽह॒वि॒षे॑ । ज॒नाय॑ ॥ ४ ॥

हे अग्ने स्वश्वः शोभनाश्वोपेतः सुरथः शोभनरथः सुराधाः शोभनधनोपेत-
स्त्वमेषां मर्त्यानां मध्ये सुहविषे शोभनहविष्काय जनाय यजमानायार्यमादीनु-
तापि चाश्विनौ यष्टव्यान्देवानावहेदु । आहूयैव ॥ इन्द्राविष्णू । ऋजेंद्रेत्यादिना
निपातनादिंद्रशब्द आद्युदात्तः । देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । सुहविषे ।
नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

गो॒माँ॑ अ॒ग्ने॒ऽवि॒माँ॑ अ॒श्वी॒ य॒ज्ञो॒ नृ॒वत्स॑खा॒ स॒द॒मि॒द॒प्र॒मृ॒थः॑ ।

इ॒ळा॒वाँ॑ ए॒षो॒ अ॒सुर॒ प्र॒जावा॑न्दी॒र्घो॒ र॒यिः॑ पृ॒थु॒बु॒धः॑ स॒भावा॑न् ॥ ५ ॥

गो॒ऽमाँ॑ । अ॒ग्ने॒ । अ॒वि॒ऽमाँ॑ । अ॒श्वी॒ । य॒ज्ञः॑ । नृ॒वत्ऽस॑खा । स॒दं॑ । इ॒त् । अ॒प्र॒ऽमृ॒थः॑ ।

इ॒ळा॒ऽवाँ॑ । ए॒षः॑ । अ॒सुर॒ । प्र॒जा॒ऽवाँ॑ । दी॒र्घः॑ । र॒यिः॑ । पृ॒थु॒ऽबु॒धः॑ । स॒भा॒ऽवाँ॑ ॥ ५ ॥

हे असुर बलवन्हे अग्ने मदीयोऽयं यज्ञो गोमान् गोभिस्तद्वानविमान् ।
अवयो मेषा अस्य संति तद्वान् अश्व्यश्वोपेतश्चास्तु । नृवत्सखा । नरः कर्मणां
नेतारोऽध्वर्यादयस्तद्वन्तः सखायोऽनुष्ठातारो यजमाना यस्य स तथोक्तः । स॒द-
मित्सदैवाप्रमृथोऽप्रमृथश्चास्तु । तथेळावान् । इळा हविलक्षणमन्नं तद्वान् । प्रजा-
वान्पुत्रपौत्रादियुक्तश्चास्तु । दीर्घोऽविच्छिन्नानुष्ठानोपेतो रयिर्धनवान् । लुप्तम-
त्वर्थीयः । पृथुबुधः । पृथूनि बहुलानि बुधानि धनादीनि कारणानि यस्य स तथोक्तः ।
सभावानुपद्रष्टृरूपसभायुक्तश्चास्तु ॥ नृवत्सखा । नरो येषां संतीति नृवत् । मतुप् ।
तस्य छांदसं वत् । ह्रस्वनुद्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे षोडशे वर्गे ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्त्वं इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।

भुवस्तस्य स्वतवाँः पायुरग्ने विश्वस्मात्सीमघायत उरुथ ॥ ६ ॥

यः । ते । इध्मं । जभरत् । सिष्विदानः । मूर्धानं । वा । ततपते । त्वाऽया ।

भुवः । तस्य । स्वऽतवान् । पायुः । अग्ने । विश्वस्मात् । सी । अघऽयतः । उरुथ ॥ ६ ॥

हे अग्ने ते त्वदर्थं यः पुमान् सिष्विदानः सिष्विदानः सिष्विदन्नात्रः सन् इध्मं त्वत्समिधनार्थं काष्ठभारं जभरत् आहरति । यो वा त्वाया त्वत्कामनया मूर्धानं स्वमस्तकं ततपते काष्ठभारेण तापयति तस्य तादृशस्य पुंसः स्वतवान् । स्वतवान्धनवानिति तलवकार उक्तं । धनवान् भुवः । भवसि । पायुः पालयितासि । सीमेनं विश्वस्मादघायतोऽघं पापमिच्छतः पुरुषादुरुथ । रक्ष ॥ जभरत् । हरतेर्लुङि चङि रूपं । चङान्यतरस्यामिति चङ्पूर्वस्योदात्तत्वं । सिष्विदानः । जिष्विदा गात्रक्षरणे । कानचि रूपं । संहितायामादेशप्रत्यययोरिति धातुसकारस्य षत्वं । त्वाया । त्वामात्मन इच्छतीत्यर्थे क्यच् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यंतस्य त्वादेशः । दकारस्य छांदसमात्वं । क्यजंताच्चातोर्भावे अ प्रत्ययादित्यकारप्रत्ययः । सुपां सुलुगिति तृतीयाया आकारः । एकादेशस्वरः । भुवः । भवतेर्लेट्यडागमे रूपं । भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः । स्वतवाँः पायुरित्यत्र संहितायां स्वतवान्पायौ । पा० ८. ३. ११. । इति नकारस्य रूपं । अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वेत्याकारोऽनुनासिकः । रेफस्य विसर्जनीयः । कुप्बोः ५ क ५ पौ चेति ५ प इत्यादेशः । अघायतः । अघमात्मन इच्छतीत्यर्थे सुपः क्यच् । अश्वाघस्यादित्यात्वं । तदंताच्छतृप्रत्ययः । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । उरुथ । उरुशब्दः कंडादिः । लोटि रूपं । निघातः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्ते भरादन्नियते चिदन्नं निशिषन्मद्रमतिथिमुदीरत् ।

आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन्नयिध्रुवो अस्तु दास्वान् ॥ ७ ॥

यः । ते । भरात् । अन्नियते । चित् । अन्नं । निऽशिषत् । मद्रं । अतिथिं । उत्ऽईरत् ।

आ । देवऽयुः । इनधते । दुरोणे । तस्मिन् । रयिः । ध्रुवः । अस्तु । दास्वान् ॥ ७ ॥

हे अग्ने यः पुमानन्नियतेऽन्नमिच्छते ते तुभ्यं हविर्लक्षणं पुरोडाशादिकमन्नं भरात् दातुं विभृयात् । चिदिति चार्थे । यश्च मंद्रं मदकरं सोमं निशिषत् नितरां प्रयच्छति । यश्चातिथिमतिथिवत्पूज्यं त्वामुदीरत् उत्तरवेद्यां प्रणयति । आ अपि च यश्च देवयुर्देवत्वं कामयमानो दुरोणे स्वकीये गृहे इनधते त्वां समिद्धिः समिंधते तस्मिन्नेतस्मिन्पुरुषे रयिः पुत्रो ध्रुव आस्तिक्यबुद्ध्या वैदिके मार्गे निश्चलोऽस्तु । तथा दास्वानौदार्योपेतश्चास्तु ॥ भरात् । डुभृज् धारणपोषणयोरित्यस्य लेट्याडागमे रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अन्नियते । अन्नमात्मन इच्छन् । क्यच् । क्यचि चेतीत्वं । ह्रस्वश्छांदसः । निशिषत् । शासु अनुशिष्टौ । लुङि सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेति च्लेरडादेशः । शास इदङ्हलोरितीत्वं । उदीरत् । ईर गतौ । लेटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । अडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । इनधते । जिङ्धी दीप्तौ । लटि व्यत्ययेन शप् । रुधादित्वात् श्रम् । आन्नलोप इति धातुनकारलोपः । किङत्परत्वाभावात् श्रसोरलोपभावः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । श्रमः स्वरः । दास्वान् । दासृ दाने । संपदादिलक्षणो भावे क्तिप् । तदस्यास्तीति मतुप् । मादुपधाया इति वत्वं । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्त्वा दोषा य उषसि प्रशंसात्प्रियं वा त्वा कृणवते हविष्मान् ।

अश्वो न स्वे दमे आ हेम्यावान्तमंहसः पीपरो दाश्वासं ॥ ८ ॥

यः । त्वा । दोषा । यः । उषसि । प्रऽशंसात् । प्रियं । वा । त्वा । कृणवते । हविष्मान् ।

अश्वः । न । स्वे । दमे । आ । हेम्याऽवान् । तं । अंहसः । पीपरः । दाश्वासं ॥ ८ ॥

हे अग्ने यः पुमान् दोषा दोषायां रात्रौ त्वां प्रशंसात् संस्तुयात् । यश्चोषसि प्रातःकाले त्वां प्रशंसेत् । हविष्मान् संभृतहविष्को यो वा यजमानस्त्वा त्वां प्रियं हविर्भिः प्रीतं कृणवते कुर्यात् आ अथ दाश्वासं हविर्देवतं तं यजमानं स्वे दमे स्वकीये गृहे हेम्यावान् सुवर्णनिर्मितकक्ष्यावानश्वो न अश्व इव संचरंस्त्वमंहसः पापरूपाहारिद्यात्पीपरः । पारं नय । तस्मै यजमानाय बहु धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥ दोषा । सप्तम्या आकारः । प्रशंसात् । शन्सु स्तुतौ । लेट्याडागमे रूपं । कृणवते । कृवि हिंसाकारणयोरित्यस्य लेटि धिन्विकृण्वोरच्चेत्युप्रत्ययः । लेटोऽडाटावित्य-

डागमः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । हेम्यावान् । हेमार्हति । छंदसि चेति
यः । पीपरः । पृ पालनपूरणयोरित्यस्य श्यंतस्य लुङि चङि रूपं । निघातः ॥

॥ अथ नवमी ॥

यस्तुभ्यमग्ने अमृताय दाशदुवस्त्वे कृणवते यतसुक् ।

न स राया शशमानो वि योषन्नैनमंहः परि वरदघायोः ॥ ९ ॥

यः । तुभ्यं । अग्ने । अमृताय । दाशत् । दुवः । ते इति । कृणवते । यतऽसुक् ।

न । सः । राया । शशमानः । वि । योषत् । न । एनं । अंहः । परि । वरत् । अघऽयोः ॥ ९ ॥

हे अग्ने यो यजमानोऽमृताय मरणधर्मरहिताय तुभ्यं दाशत् हवीषि
प्रयच्छेत् । यतसुक् संयतसुक् यश्च यजमानस्त्वे त्वयि दुवः परिचर्या कृणवते
करोति शशमानः स्तोत्रं कुर्वाणः स यजमानो राया धनेन न वियोषत् । न
पृथग्भवेत् । सदा धनयुक्तो भवेदित्यर्थः । अघायोः पापमिच्छतो हिंसकस्य
संबन्धं ह आहननं पापमेनं यजमानं न परिवरत् । न परिवृणुयात् । न स्पृशे-
दित्यर्थः ॥ दाशत् । दाशृ दाने । लेट्यडागमे रूपं । ते । सुपां सुलुगिति सप्तम्याः
शे इत्यादेशः । कृणवते । यद्वृत्तयोगादनिघातः । योषत् । यु मिश्रणे । लेटि सिबहु-
लमिति सिप् । अडागमः । निघातः । वरत् । वृज् वरणे । लेटि रूपं ॥

॥ अथ दशमी ॥

यस्य त्वमग्ने अध्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य सुधितं रराणः ।

प्रीतेदसद्दोचा सा यविष्ठासाम यस्य विधतो वृधासः ॥ १० ॥

यस्य । त्वं । अग्ने । अध्वरं । जुजोषः । देवः । मर्तस्य । सुऽधितं । रराणः ।

प्रीता । इत् । असत् । होचा । सा । यविष्ठ । असाम । यस्य । विधतः । वृधासः ॥ १० ॥

हे अग्ने रराणो रममाणो देवो दीप्यमानस्त्वं यस्य मर्तस्य मनुष्यस्य संबन्धि
सुधितं त्वदर्थं सुष्ठु निहितमध्वरमनुपहतं हविल्लक्षणमन्नं जुजोषः सेवसे हे यविष्ठ
युवतम सा होचा स होता यजमानः प्रीतेदसत् । प्रीत एव भवेत् । असाम तस्य
यजमानस्य संबन्धिनो भवेम यस्य विधतोऽग्निपरिचर्या कुर्वतो यजमानस्य हो-
चादयो वृधासो यज्ञस्य वर्धयितारो भवन्ति ॥ जुजोषः । जुषी प्रीतिसेवनयो-
रित्यस्य बहुलं छंदसीति श्चुः । अडागमः । अभ्यस्तस्वरः । सुधितं । दधातेर्नि-

ष्टायां सुधितवसुधितेति निपातनात् ध्यादेशः । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ।
असाम । अस्तेर्लोढ्यादुत्तमस्य पिच्चेत्याडागमः । उत्तमस्य पिङ्गवादानुदात्तत्वे धा-
तुस्वरः । विधतः । विध विधाने । तुदादिः । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

चि॒त्ति॒म॒चि॒त्तिं॑ चि॒न॒व॒त्वि॒ वि॒द्वान्पृ॒ष्ठे॒व॒ वी॒ता वृ॒जि॒ना च॒ म॒र्ता॒न् ।

रा॒ये च॒ नः॒ स्व॒प॒त्याय॑ दे॒व॒ दि॒तिं॑ च॒ रा॒स्वादि॑ति॒मुरु॒ष्य ॥ ११ ॥

चि॒त्तिं॑ । अ॒चि॒त्तिं॑ । चि॒न॒व॒त् । वि॒ । वि॒द्वान् । पृ॒ष्ठाऽइ॒व । वी॒ता । वृ॒जि॒ना । च॒ । म॒र्ता॒न् ।

रा॒ये । च॒ । नः॒ । सु॒ऽअ॒प॒त्याय॑ । दे॒व॒ । दि॒तिं॑ । च॒ । रा॒स्व॒ । अ॒दि॒तिं॑ । उ॒रु॒ष्य ॥ ११ ॥

विद्वान् प्राणिनां पुण्यपापरूपाणि कर्माणि जानानः सोऽग्निश्चित्तिं ज्ञातव्यं
पुण्यमचित्तिमनुपादेयत्वेनाचेतनीयं पापं । यद्वा चित्तिं ज्ञानमचित्तिमज्ञानं वि-
चिनवत् । विचिनोतु । पृथक्करोतु । तत्र दृष्टान्तः । पृष्ठेव । यथाश्वपालोऽश्वानां
वीता कांतानि वृजिना दुर्वहाणि च पृष्ठा पृष्ठानि ज्ञेयोपादेयत्वेन पृथक्करोति
तद्वत् । किंच मर्तान्पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च मनुष्यान् पृथक्करोतु । हे देवाग्ने स्वप-
त्याय शोभनपुत्रोपेताय राये धनाय नोऽस्मान् कुरु । दितिं दातारं च रास्व ।
देहि । अदितिं । पंचम्यर्थे द्वितीया । अदातुः सकाशादुरुष्य । रक्ष ॥ चित्तिं ।
चिती संज्ञाने । स्त्रियां क्तिन् । निच्चादाद्युदात्तः । चिनवत् । चिनोतेर्लोढ्याडागमः ।
दितिं । दाण् दाने । कर्मणि क्तिच् । रास्व । रा दाने । लोटि व्यत्ययेनात्मनेपदं ।
चवायोगे प्रथमेति न निघातः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

क॒विं श॒शासुः॑ क॒वयोऽद॒ब्धा नि॒धारय॑न्तो॒ दुर्या॑स्वा॒योः ।

अ॒त॒स्त्वं दृ॒श्याँ अ॒ग्न ए॒तान्प॒द्भिः॑ प॒श्येर॒द्भुताँ अ॒र्य ए॒वैः ॥ १२ ॥

क॒विं । श॒शा॒सुः । क॒वयः॑ । अ॒द॒ब्धाः । नि॒ऽधा॒रय॑न्तः । दुर्या॑सु । आ॒योः ।

अ॒तः । त्वं । दृ॒श्यान् । अ॒ग्ने । ए॒तान् । प॒ट्ऽभिः॑ । प॒श्येः । अ॒द्भु॒तान् । अ॒र्यः । ए॒वैः ॥ १२ ॥

हे अग्ने आयोर्मनुष्यस्य दुर्यासु गृहेष्वदब्धाः केनाप्यतिरस्कृता निधारयन्तो
निवसन्तः कवयः क्रांतदृशो देवाः कविं मेधाविनं त्वां शशासुः । होता भवेति

शशंसुः । अतः कारणादयो यज्ञस्य स्वामी त्वं दृश्यान्दर्शनीयानद्भुतानाश्चर्यरूपो-
पेतानिन्द्रादीनेतान्देवानेवैर्गमनशीलैः पद्भिः पादैः स्वतेजोभिः पश्य । जानीयाः ॥
दृश्यान् । दृशिर् प्रेक्षणे । ऋदुपधाच्चाकूपिचृतेः । पा० ३. १. ११०. । इति कर्मणि
क्यप् । कित्वाद्गुणः । पित्वाद्नुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

त्वमग्ने वाघते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विधते यविष्ठ ।

रत्नं भर शशमानाय घृष्वे पृथु चंद्रमवसे चर्षणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वं । अग्ने । वाघते । सुऽप्रणीतिः । सुतऽसोमाय । विधते । यविष्ठ ।

रत्नं । भर । शशमानाय । घृष्वे । पृथु । चंद्रं । अवसे । चर्षणिऽप्राः ॥ १३ ॥

हे यविष्ठ युवतम घृष्वे दीप्तियुक्त यज्ञा परेषां घर्मणशील हे अग्ने चर्षणिप्रा
अपेक्षितप्रदानेन मनुष्याणां कामपूरकः सुप्रणीतिः सुष्टूत्तरवेद्यां प्रणयनीयस्त्वं
सुतसोमाय विधते तव परिचरणं कुर्वते शशमानाय त्वां स्तुवते वाघते यज्ञ-
निर्वाहकाय यजमानाय पृथु प्रभूत चंद्रमाह्लादकारि रत्नमुत्तमं धनमवसे रक्ष-
णाय भर । आहर । प्रयच्छेत्यर्थः ॥ सुप्रणीतिः । णीञ् प्रापणे । कर्मणि क्तिन् ।
तादौ च निति कृतीत्यनंतरप्रशब्दस्योदात्तत्वं । पृथु चंद्रमित्यत्र संहितायां ह्रस्वाच्च-
द्रोत्तरपदे मञ्च इति सुडागमः । श्रुत्वेन शकारः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अधा ह यद्यमग्ने त्वाया पद्भिर्हस्तेभिश्चकृमा तनूभिः ।

रथं न क्रंतो अपसा भुरिजोऽर्चतं येमुः सुध्यं आप्नुषाणाः ॥ १४ ॥

अध । ह । यत् । वयं । अग्ने । त्वाऽया । पद्ऽभिः । हस्तेभिः । चकृम । तनूभिः ।

रथं । न । क्रंतः । अपसा । भुरिजोः । ऋतं । येमुः । सुऽध्यः । आप्नुषाणाः ॥ १४ ॥

हे अग्ने अध ह अथ खलु वयं त्वाया त्वत्कामनया पद्भिः पादैर्हस्तेभिर्हस्तैस्तनू-
भिरन्यैश्चावयवैश्चकृम यत् यस्मात्कारणात्कर्मसिद्ध्यर्थं त्वामुपपादयामस्तस्मात्सुध्यः
सुकर्माण आप्नुषाणाः कर्माणि व्याप्नुवंतस्तेऽंगिरस ऋतं सत्यभूतं त्वां भुरिजोः ।
विभूतः कर्मकरणसामर्थ्यं पदार्थान्वेति भुरिजौ बाहू । तयोरपसा मंथनाख्येन
कर्मणा येमुः । उद्यच्छंति । तत्र दृष्टान्तः । रथं न । यथा क्रंतः कारवः शिल्पिनः

क्रामंतोऽध्वगा वा हस्तयोयथा रथमुद्यच्छन्ति तद्वत् । यद्वा भुरिजोः । देवान्म-
नुष्यांश्च विभृत इति भुरिजौ द्यावापृथिव्यौ । तयोर्मध्येऽपसा परिचरणकर्मणा
सत्यभूतं तमग्निं येमुः । उद्यच्छन्ति ॥ अध । संहितायां निपातस्य चेति दीर्घः । क्रंतः ।
करोतेः शतरि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । प्रत्ययस्वरः । भुरिजोः । डुभृज्
धारणपोषणयोः । भृज उच्च । उ० २. ७१. । इतीजिप्रत्ययः । धातोरुकारो रपरः ।
प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अधा मातुरुषसः सप्त विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नृन् ।

दिवस्पुत्रा अंगिरसो भवेमाद्रिं रुजेम धनिनं श्रुचंतः ॥ १५ ॥

अध । मातुः । उषसः । सप्त । विप्राः । जायेमहि । प्रथमाः । वेधसः । नृन् ।

दिवः । पुत्राः । अंगिरसः । भवेम । अद्रिं । रुजेम । धनिनं । श्रुचंतः ॥ १५ ॥

वामदेवोऽन्यैः षड्भिरंगिरोभिः सह ब्रूते । अधापि च मातुरुषसः सकाशात्सप्त
सप्तसंख्याका विप्राः प्राज्ञा वयं स्मः । प्रथमाः श्रेष्ठा वयं वेधसोऽग्नेः परिचार-
कान्नृन् वेधसो विधातृन् रश्मीन् वा जायेमहि । वयं जनयामः । दिवो द्योतमा-
नस्यादित्यस्य पुत्रा वयमंगिरसो भवेम । भूतिमंतः स्याम । श्रुचंतो दीप्यमाना
वयं धनिनमुदकवंतमद्रिं मेघं रुजेम । वर्षार्थं भिद्याम । यद्वा धनिनं पणिनाम-
कासुरापहतगोधनयुक्तमद्रिं पर्वतं रुजेम । अंगिरसामादित्यपुत्रत्वमेवमास्नायते ।
तस्य यदेतः प्रथममुददीप्यत तदसावादित्योऽभवदित्युपक्रम्य येऽंगारा आसं-
स्तेऽंगिरसोऽभवन्निति ॥ जायेमहि । जनी प्रादुर्भावे । लिङि ज्ञाजनोर्जेति
जादेशः । वेधसः । डुधाज् धारणपोषणयोरित्यस्माद्विधाजो वेध च । उ० ४. २२४. ।
इत्यसिप्रत्ययः । धातोर्वेध इत्यादेशः । दिवस्पुत्रा इत्यत्र संहितायां षष्ठ्याः पति-
पुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्वं । रुजेम । रुजो भंगे । अदादिः । लिङि रूपं ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अधा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासो अग्न चतृमाश्रुषाणाः ।

श्रुचीदयन्दीधितिमुक्थशासः क्षामा भिदंतो अरुणीरप व्रन् ॥ १६ ॥

अध॑ । यथा॑ । नः॑ । पि॒तरः॑ । परा॑सः । प्र॒त्नासः॑ । अ॒ग्ने । ऋ॒तं । आ॒शुषा॒णाः ।

शुचि॑ । इत् । अ॒यन् । दी॒धितिं॑ । उ॒क्थ॒ऽशसः॑ । क्षाम॑ । भि॒दंतः॑ । अ॒रुणीः॑ । अप॑ । व्रन् ॥ १६ ॥

हे अग्ने अधापि च परासः श्रेष्ठाः प्रत्नासः पुराणा ऋतं सत्यभूतं यज्ञं यथा यथावदाशुषाणा अश्रुवाना नोऽस्माकं पितरोऽंगिरसः शुचि दीप्तं स्थानमयन् । अगच्छन् । तथा दीधितिं तेजश्चागच्छन् । किंच उक्थशास उक्थानां शस्त्राणां शंसितारः क्षाम क्षयकारणं तमः पापं वा भिदंतो विनाशयंतोऽंगिरसोऽरुणीररुणवर्णाः पणिभिरपहता गा उषसो वा अपव्रन् । अपावृण्वन् । प्रकाशितवन्त इत्यर्थः ॥ अयन् । इण् गतौ । लङीणो यस्मिन्ति यण् । व्यत्ययेनाडागमः । दीधितिं । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोरित्यस्मात् क्तिनि ह्रस्वश्छांदसः । निच्चादाद्युदात्तः । उक्थशासः । उक्थशब्द उपपदे शंसु स्तुतावित्यस्मान्मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्युरोडाशो खिन्निति खिन् नकारलोपश्च निपातनादेव । पदकाले ह्रस्वश्छांदसः । अरुणीः । गौरादिङीषंतः । एकादेशस्वरः । व्रन् । वृणोतेर्लुङि मन्त्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् । निघातः ॥

आययण आग्नेंद्रस्य हविषः सुकर्माण इति याज्या । सूचितं च । सुकर्माणः सुरुचो देवयंतो विश्वे देवास आ गत । आ० २. ९. इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तदशी ॥

सु॒कर्मा॑णः सु॒रुचो॑ दे॒व॒यंतो॑ऽयो न दे॒वा जनि॑मा॒ धर्म॑तः ।

शुच॑न्तो अ॒ग्निं व॒वृध॑न्त॒ इंद्र॑मूर्वे ग॒व्यं परि॑षद॑न्तो अ॒गमन् ॥ १७ ॥

सु॒ऽकर्मा॑णः । सु॒ऽरुचः॑ । दे॒व॒ऽयंतः॑ । अ॒यः । न । दे॒वाः । जनि॑म । धर्म॑तः ।

शुच॑न्तः । अ॒ग्निं । व॒वृध॑न्तः । इंद्र॑ । ऊ॒र्वे । ग॒व्यं । परि॑ऽसद॑न्तः । अ॒गमन् ॥ १७ ॥

सुकर्माणः सुष्ठुनुष्ठितयागादिकर्माणः सुरुचः शोभनदीप्तयो देवयंतो देवान् कामयमाना देवा देवनशीलाः स्तोतारो जनिम स्वकीयं मानुषं जन्म धमन्तो यागादिलक्षणेन कर्मणा निर्मलीकुर्वन्तः । तच्च दृष्टान्तः । अयो न । यथा कर्मारा अयो भस्त्रेण धमन्ति तद्वत् । तादृशा अग्निं शुचन्तो हविर्भिर्दीपयन्त इंद्रं ववृधन्तः सोमेन स्तुत्या वा वर्धयन्तोऽंगिरसः परिषदन्तः परितः सीदन्तः संत ऊर्वे महांतं गव्यं गोसंघमगमन् । प्राप्नुवन् ॥ सुकर्माणः । सोर्मनसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । धमन्तः ।

ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः । शतरि पाघ्रादिना धमादेशः । शपः पित्वादनुदात्तत्वे
शतुर्लसार्वधातुकस्वरः । ववृधंतः । वृधु वर्धने । व्यत्ययेन परस्मैपदं । शतरि शपः श्चुः ।
गव्यं । समूह इत्यर्थे खलगोरथादिति यः । अगमन् । गमेर्लुङि च्लेर्लुकि रूपं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आ यूथेव क्षुमति पश्वो अख्यहेवानां यज्जनिमांत्युय ।

मर्तानां चिदुर्वशीरकृप्रन्वृधे चिदर्य उपरस्यायोः ॥ १८ ॥

आ । यूथाऽइव । क्षुऽमति । पश्वः । अख्यत् । देवानां । यत् । जनिम । अंति । उय ।

मर्तानां । चित् । उर्वशीः । अकृप्रन् । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १८ ॥

उय तेजस्विन्हे अग्ने देवानामंगिरसां संबन्धि यज्जनिम गोसंघमंति पर्वतस्य
समीप आख्यत् । आ समंतादिन्द्रोऽपश्यत् । तत्र दृष्टांतः । यूथेव । यथा पश्वः
पशूनां गवां यूथानि क्षुमत्यन्नवत्याढ्यगृहे वर्तमानानि पश्यन्ति जनास्तद्वत् ।
यद्वा हे अग्ने तव परिचारकोऽंगिरसो गणो देवानामिन्द्रादीनां यज्जनिम योऽयं
जनोऽंति मदंतिके पश्वः पणिभिरपहतान्पशूनाख्यत् । समंतात्पश्यति । तत्र
दृष्टांतः । यथा क्षुमति शब्दं कुर्वाणे गवां यूथा यूथे पशून्पश्यन्ति तद्वत् । मर्तानां
चिन्मनुष्याणामुर्वशीरुभ्यामश्रुवानाः । उर्वभ्यश्चुत ऊरुभ्यामश्रुत इति यास्कः
। नि० ५. १३. । प्रजा अकृप्रन् । ताभिरानीताभिर्गोभिः कृप्राः समर्था अभवन् ।
चिदपि च अर्यः स्वामी लब्धगोधन उपरस्योन्नस्य निषिक्तस्यापत्यस्य वृधे वर्ध-
नाय समर्थो भवति । तथायोर्मनुष्यस्य भृत्यादेश्च पोषणे समर्थो भवति ॥ यूथेव ।
शसः सप्तम्या वा डादेशः । क्षुमति । क्षुदित्यन्ननाम । यद्वा दुक्षु शब्दे । भावे क्तिप् ।
छांदसस्तकारलोपः । तदस्यास्तीति मतुप् । ह्रस्वनुङ्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं ।
अख्यत् । ख्या प्रकथने । लुङि च्लेरस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङित्यङादेशः । आतो
लोपः । जनिम । जनी प्रादुर्भावे । हजनिभ्यामिमनिन्नितीमनिन्प्रत्ययः । निच्चा-
दाद्युदात्तः । अकृप्रन् । कृपू सामर्थ्ये । लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ।
रुडागमः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अकर्म ते स्वपसो अभूम ऋतमवसन्नुषसो विभातीः ।

अनूनमग्निं पुरुधा सुश्रुद्रं देवस्य मर्मजतश्चारु चक्षुः ॥ १९ ॥

अकर्म । ते । सुऽअपसः । अभूम । ऋतं । अवसन् । उषसः । विभातीः ।

अनूनं । अग्निं । पुरुधा । सुऽचंद्रं । देवस्य । मर्मजतः । चारु । चक्षुः ॥ १९ ॥

हे अग्ने ते तव परिचरणमकर्म । कुर्मः । तेन कर्मणा स्वपसः शोभनकर्मा-
णोऽभूम । विभातीर्युच्छंत्य उषस ऋतं तेजोऽवसन् । आच्छादयन्ति । धारय-
तीत्यर्थः । तथा ता उषसोऽनूनं संपूर्णं पुरुधा बहुधा सुश्चंद्रं सुष्वाह्लादकारिणं
यद्वा सुहिरण्यमग्निं धारयन्ति । किंच देवस्य द्योतमानस्य तव चारु मनोहरं
चक्षुस्तेजो मर्मजतः परिचरन्तो वयं स्वपसोऽभूमेति पूर्वेणान्वयः ॥ अकर्म ।
करोतेर्लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । मर्मजतः । मृजूष् शुद्धौ । यङ्कु-
रुगिकौ च लुकीत्यभ्यासस्य रुगागमः । शतरि नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमभावः ।
अभ्यस्तस्वरः ॥

॥ अथ विंशी ॥

एता ते अग्न उचथानि वेधोऽवोचाम कवये ता जुषस्व ।

उच्छोचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार प्र यंधि ॥ २० ॥

एता । ते । अग्ने । उचथानि । वेधः । अवोचाम । कवये । ता । जुषस्व ।

उत् । शोचस्व । कृणुहि । वस्यसः । नः । महः । रायः । पुरुऽवार । प्र । यंधि ॥ २० ॥

वेधो विधातर्हे अग्ने कवये मेधाविने ते तुभ्यमेतैतान्युचथान्युक्थानि शस्त्रा-
ण्यवोचाम । त्वं ता तानि जुषस्व । सेवस्व । किंच त्वमुच्छोचस्व । उद्दीप्यस्व ।
नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन धनयुक्तान् कृणुहि । कुरु । तदेवोच्यते । पुरुवार
पुरुभिर्बहुभिर्वरणीय महो रायो महद्वनं प्रयंधि । अस्मभ्यं प्रयच्छ ॥ अवोचाम ।
वच परिभाषणे । लुङि च्लेरडादेशः । पादादित्वादनिघातः । कृणुहि । कृवि हिंसा-
करणयोरित्यस्य लोटि रूपं । तिङ् उत्तरत्वादनिघातः । वस्यसः । वसुमच्छब्दा-
दीयसुनि विन्मतोर्लुगिति मतुपो लुकि टिलोपे च कृत ईकारलोपश्छांदसः ।
यंधि । यमेलोर्लुङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । वा छंदसीति हेर्विकल्पेन
पित्वादङितश्चेति धिरादेशः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थ एकोनविंशो वर्गः ॥

आ वो राजानमिति षोडशर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्धं चैष्टुभमाग्नेयं । आ
वः षोडशेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययजं रोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वं ॥ १ ॥

आ । वः । राजानं । अध्वरस्य । रुद्रं । होतारं । सत्यऽयजं । रोदस्योः ।

अग्निं । पुरा । तनयित्नोः । अचित्तात् । हिरण्यऽरूपं । अवसे । कृणुध्वं ॥ १ ॥

हे ऋत्विग्यजमाना अध्वरस्य यज्ञस्य राजानमधिपतिं होतारं देवानामाह्वा-
तारं रुद्रं रोदस्यमाणं द्रवंतं शत्रून्रोदयंतं वा । यद्वा एषा वा अग्नेस्तनूर्यदुद्र इति
रुद्रात्मकं रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः सत्ययजं सत्यस्यान्नस्य दातारं । यद्वा सत्ययजं
सत्येन हविषा देवान्यजंतं । यद्वा रोदस्योर्ब्याप्य वर्तमानं हिरण्यरूपं सुवर्णप्रभं ।
एवंविधमग्निं वो युष्माकमवसे रक्षणाय तनयित्नोः । तनयित्नु रशनिः स ह्याक-
स्मिकः । तत्सदृशादचित्तात् । न विद्यते चित्तं यस्मिन् तदचित्तं । चित्तोपलक्षि-
तसर्वेन्द्रियोपसंहारो मरणमिति यावत् । तन्मरणात्पुरा प्रागेवा कृणुध्वं । यूयं
समंताद्विभिर्भिरग्निं भजध्वं ॥ रुद्रं । रोदयते रोदेर्णिलुकच । उ० २. २३. । इति
रक्प्रत्ययः । तनयित्नोः । तनिः शब्दार्थः । चुरादिरदंतः । स्तनिशुधिपुषिगमि-
मनिभ्यो णेरित्नुच् । उ० ३. २९. । इतीत्नुच्प्रत्ययः । चित्स्वरेणांतोदात्तः । सुपा सहे-
कादेश एकादेशस्वरः । कृणुध्वं । कृवि हिंसाकरणयोः । लोटि रूपं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयं योनिश्चकृमा यं वयं ते जायेव पत्य उशती सुवासाः ।

अर्वाचीनः परिवीतो नि षीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

अयं । योनिः । चकृम । यं । वयं । ते । जायाऽइव । पत्ये । उशती । सुऽवासाः ।

अर्वाचीनः । परिऽवीतः । नि । सीद । इमाः । ऊं इति । ते । सुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वदर्थं यमुत्तरवेदिलक्षणं प्रदेशं वयं चकृम कुर्मः अयं योनिस्तव
स्थानं भवति । तत्र दृष्टांतः । जायेव । यथा पत्य उशती पतिं कामयमाना सुवासाः
शोभनवस्त्रोपेता जाया स्वात्मसमीपे तस्य स्थानं करोति तद्वत् । हे स्वपाक
स्वपस्क सुकर्मन्त्रे त्वं परिवीतो यष्टव्यदेवैस्तेजोभिर्वा परिवीतोऽर्वाचीनोऽस्म-
दभिमुखः सन् निषीद । उत्तरवेद्यामुपविश । तत्र स्थितस्य ते तवेमा ज्वालाः

स्तुतयो वा प्रतीचीस्त्वदभिमुखाः प्रवर्तन्ते ॥ चकृम । करोतेर्लिटि रूपं । वाक्य-
भेदान्निघाताभावः । अर्वाचीनः । विभाषांचेरदिगिति खः । परिवीतः । व्येज्
संवरणे । कर्मणि निष्ठा । यजादित्वात्संप्रसारणं । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आशृण्वते अहपिताय मन्म नृचक्षसे सुमृळीकाय वेधः ।

देवाय शस्तिममृताय शंस यावेव सोता मधुषुद्यमीळे ॥ ३ ॥

आऽशृण्वते । अहपिताय । मन्म । नृऽचक्षसे । सुऽमृळीकाय । वेधः ।

देवाय । शस्तिं । अमृताय । शंस । यावाऽइव । सोता । मधुऽसुत् । यं । ईळे ॥ ३ ॥

वेधः स्तोत्राणां कर्तृहे स्तोतराशृण्वते स्तोत्राकर्णनपरायाहपितायाहप्रायाप्र-
मत्ताय नृचक्षसे नृणां द्रष्टे सुमृळीकाय सुसुखायामृताय मरणधर्मरहिताय देवाय
तस्मा अग्नये मन्म स्तोत्रं शस्तिं शस्त्रं च शंस । मधुषुन्मदकरस्य सोमस्य सोता ।
तत्र दृष्टान्तः । यावेव । यथा यावा सोमस्य सोता तद्वत् । सोमाभिषवं कुर्वाणो
यजमानो यमग्निमीळे स्तौति तस्मै शंसेति समन्वयः । यद्वा मधुषुत्सोमसु-
द्यजमानोऽग्निमीळे । स्तौति । तत्र दृष्टान्तः । यथा यावा सोमस्य सोता शब्दं
करोति । प्रैते वदंतु प्र वयं वदाम यावभ्यः । ऋग्वे० १०. ९४. १. । इत्यत्र याव्यां
कर्तृत्वं श्रुतमिति ॥ आशृण्वते । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । ईळे । ईड स्तुतौ ।
लटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । यद्वा लिटि तशब्दस्यैशदेशे कृते रूपं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं चिन्नः शम्या अग्ने अस्या ऋतस्य बोध्यतचित्स्वाधीः ।

कदा त उक्था सधमाद्यानि कदा भवन्ति सख्या गृहे ते ॥ ४ ॥

त्वं । चित् । नः । शम्यै । अग्ने । अस्याः । ऋतस्य । बोधि । ऋतऽचित् । सुऽआधीः ।

कदा । ते । उक्था । सधऽमाद्यानि । कदा । भवन्ति । सख्या । गृहे । ते ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वं चित्तमेव शम्यै । शमीशब्दः कर्मनाम । अस्याः शम्यै नोऽस्मत्सं-
बन्धिनोऽस्य कर्मणो देवता भवसि । हे ऋतचित् सत्यज्ञ हे अग्ने स्वाधीः सुकर्मा
सुध्यानो वा त्वमृतस्य बोधि । अस्मदीयं स्तोत्रं बुध्यस्व । ते तव सधमाद्यानि
सहमदनिमित्तान्युक्था शस्त्राणि कदा कस्मिन्काले भवन्ति । भविष्यन्ति । तथा-

स्मदीये गृहे ते त्वया सह सख्या सख्यानि कदा भविष्यन्ति ॥ सधमाद्यानि । माद-
यतेर्यतस्याचो यदिति यत् । सध मादस्थयोरिति सहस्य सधादेशः । भवन्ति ।
विभाषा कदाकर्होः । पा० ३. ३. ५. । इति भविष्यदर्थे लट् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

कथा ह तद्वरुणाय त्वमग्ने कथा दिवे गर्हसे कन्न आगः ।

कथा मित्राय मीळहुषे पृथिव्यै ब्रवः कर्दर्यम्णे कद्गगाय ॥ ५ ॥

कथा । ह । तत् । वरुणाय । त्वं । अग्ने । कथा । दिवे । गर्हसे । कत् । नः । आगः ।

कथा । मित्राय । मीळहुषे । पृथिव्यै । ब्रवः । कत् । अर्यम्णे । कत् । भगाय ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वं तदस्मदीयं पापं वरुणाय कथा गर्हसे । केन हेतुना गर्हापूर्व-
मावेदयेः । हेति पूरणः । दिवे द्युलोकाय द्योतमानाय सूर्याय वा कथा कथं
तत्पापमावेदयेः । नोऽस्माकमागस्तत्पापं कत्किमस्ति । त्वत्परिचरणान्नास्तीत्यर्थः ।
तथा मीळहुषेऽभिमतफलसेक्ते मित्राय पृथिव्यै च कथा ब्रवः । कथमागो ब्रूयाः ।
अर्यम्णे देवाय भगायैतन्नामकाय च देवाय कत्कथं ब्रूयाः ॥ कथा । किंशब्दात्था
हेतौ च छंदसीति थाप्रत्ययः । प्राग्दिशो विभक्तिरिति विभक्तिसंज्ञायां किमः कः
। पा० ७. २. १०३. । इति कादेशः । मीळहुषे । मिह सेचने । कसौ दाश्वान् साह्वान्
मीढ्वांश्चेति निपातितः । ब्रवः । ब्रूज् व्यक्तायां वाचि । लेटि लेटोऽडाटावित्य-
डागमः । पादादित्वादनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वाद्वातुस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

कडिष्ण्यासु वृधसानो अग्ने कडाताय प्रतवसे शुभंये ।

परिज्मने नासत्याय शे ब्रवः कर्दमे रुद्राय नृमे ॥ ६ ॥

कत् । धिष्ण्यासु । वृधसानः । अग्ने । कत् । वाताय । प्रऽतवसे । शुभंऽये ।

परिऽज्मने । नासत्याय । शे । ब्रवः । कत् । अग्ने । रुद्राय । नृऽमे ॥ ६ ॥

हे अग्ने धिष्ण्यास्वाग्नीध्रीयादिधिष्येषु वृधसानो घृताद्याहुतिभिर्वर्धमानस्त्वं
कत्कथं ब्रूयाः । प्रतवसे प्रकृष्टबलाय शुभंये शुभस्य प्रापयित्रे परिज्मने परितो
गंचे नासत्याय सत्यस्य नेत्रे । यद्वा न विद्यतेऽसत्यं यस्य तस्मै वाताय

वायवे । यद्वा नासत्यायेति वचनव्यत्ययः । नासत्याभ्यमश्विभ्यां । स्ते । स्तेति पृथि-
वीमाह । क्षियंति निवसंत्यस्यां प्राणिन इति । तस्यै स्ते पृथिव्यै च कत्कथं ब्रूयाः ।
हे अग्ने नृग्ने नृणां पापकृतां हंचे रुद्राय देवाय कत्कथमागो ब्रवः । ब्रूयाः ॥
वृधसानः । वृधु वर्धने । असानजित्यनुवृत्तावृजिवृधिमंदिसहिभ्यः किदित्यसा-
नच्प्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । चित्त्वादंतोदात्तः । शुभंये । या प्रापणे । विच् । तत्पुरुषे
कृति बहुलमिति द्वितीयाया अप्यलुक् । कृत्स्वरः । स्ते । क्षि निवासगत्योः ।
अन्येभ्योऽपि दृश्यत इत्यधिकरणे डः । ततष्टाप् । चतुर्थ्येकवचन आतो धातो-
रित्यत्रात इति योगविभागादाकारलोपः । नृग्ने । हन हिंसागत्योः । बहुलं
छंदसीति क्तिप् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कथा महे पुष्टिंभराय पूष्णे कद्रुद्राय सुमखाय हविर्दे ।

कद्विष्णवे उरुगायाय रेतो ब्रवः कदमे शरवे बृहत्यै ॥ ७ ॥

कथा । महे । पुष्टिंऽभराय । पूष्णे । कत् । रुद्राय । सुऽमखाय । हविःऽदे ।

कत् । विष्णवे । उरुऽगायाय । रेतः । ब्रवः । कत् । अग्ने । शरवे । बृहत्यै ॥ ७ ॥

हे अग्ने महे महते पुष्टिंभराय पुष्टिधारकाय पूष्ण एतन्नामकाय देवाय कथा
केन हेतुना पापं ब्रवीथाः । सुमखाय सुपूजनीयाय सुयज्ञाय वा हविर्देऽग्निरूपेण
देवानां हविर्दात्रे । यद्वा स्विष्टकृत्त्वाद्द्विषो दात्रे । रुद्राय कत्कथं ब्रूयाः । तथो-
रुगायायोरुभिर्बहुभिर्गायमानाय । यद्वा प्रभूतकीर्तये विष्णवे रेतः क्षयहेतु पापं
कत्कथं वदेः । शरवे । शृणाति पक्वा ओषधीरिति शरुः शरत्संवत्सरः । यद्वा
हिंसिका निर्ऋतिः । बृहत्यै महत्यै शरदे निर्ऋत्यै वा कत्कथं पापं ब्रवः । ब्रूयाः ॥
पुष्टिंभराय । दुभृज् धारणपोषणयोः । संज्ञायां भृतृवृजीत्यादिना खच् । अरुद्विष-
दजंतस्य मुमिति पूर्वपदस्य मुमागमः । चित्त्वादंतोदात्तः । समासे कृत्स्वरः ।
हविर्दे । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति सुप उदात्तत्वं । शरवे । शृ हिंसायां ।
शृस्वृस्तिहिचयसीत्यादिना उप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कथा शर्धाय मरुतामृताय कथा सूरि बृहते पृच्छ्यमानः ।

प्रति ब्रवोऽदितये तुराय साधा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ॥ ८ ॥

कथा । शर्धाय । मरुतां । ऋताय । कथा । सूरै । बृहते । पृच्छ्यमानः ।

प्रति । ब्रवः । अदितये । तुराय । साध । दिवः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ ८ ॥

हे अग्ने ऋताय गन्धे सत्यभूताय वा मरुतां शर्धाय बलभूताय गणाय कथा केन हेतुना मदीयमागः प्रतिब्रूयाः । तेन पृच्छ्यमानः सन् तस्मै बृहते महते सूरै सूर्याय कथा कथं वदेः । तथादितये देव्यै तुराय त्वरितगमनाय वायवे । अदितयेऽदीनाय तुराय वा । प्रतिब्रवः । मदीयमागः कथं प्रतिब्रूयाः । यस्मादेवं तस्मात् हे जातवेदोऽग्ने चिकित्वान् तत्सर्वं जानानस्त्वं दिवो दीप्नान्देवान् साध । साधय । गच्छ । यद्वा दिवो द्युलोकस्य यज्ञवहनलक्षणं कार्यं साध । कुरु ॥ सूरै । सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वात् डेर्यत्वाभावः । अतो गुण इति पररूपत्वं । पृच्छ्यमानः । प्रच्छ झीप्सायां । कर्मणि यक् । यहिज्यादिना संप्रसारणं । शानचो लसार्वधातुकानुदात्तत्वे यक्स्वरः । साध । राध साध संसिद्धौ । अंतर्भवितव्यार्थस्य लोटि व्यत्ययेन शप् ॥

॥ अथ नवमी ॥

ऋतेन ऋतं नियतमीळ आ गोरामा सचा मधुमत्पक्वमग्ने ।

कृष्णा सती रुशता धासिनैषा जामर्येण पयसा पीपाय ॥ ९ ॥

ऋतेन । ऋतं । निऽयतं । ईळे । आ । गोः । आमा । सचा । मधुऽमत् । पक्वं । अग्ने ।

कृष्णा । सती । रुशता । धासिना । एषा । जामर्येण । पयसा । पीपाय ॥ ९ ॥

हे अग्ने ऋतेन सत्यभूतेन यज्ञेन नियतमनुस्यूतमृतमुदकं गोर्धेनोः पय एळे । आयाचे । सांनाय्यादिहविरर्थं गव्यं पयस्त्वां याच इत्यभिप्रायः । आमापक्वा सा गौर्मधुमन्माधुर्योपेतं पक्वं पयः सचा सह धारयति । कृष्णा कृष्णवर्णा सत्येषा गौ रुशता श्वेतेन धासिना प्राणिनां धारकेण जामर्येण । जायंत इति जाः प्रजाः । ता जा अमर्येणामरणनिमित्तेन तेन पयसा पीपाय । प्रजाः प्याययति । तवैष महिमा यद्रसान्परिणामयन्नेवं करोषि ॥ पीपाय । प्यायतेर्लिटि लिङ्गङोश्चेति पीभावः ॥

॥ अथ दशमी ॥

ऋतेन हि ष्मा वृषभश्चिदक्तः पुमाँ अग्निः पयसा पृष्ठचेन ।

अस्पंदमानो अचरद्वयोधा वृषां शुक्रं दुदुहे पृश्निरूधः ॥ १० ॥

ऋ॒तेन॑ । हि॒ । स्म॒ । वृ॒षभः॑ । चि॒त् । अ॒क्तः । पु॒मान् । अ॒ग्निः । प॒यसा॑ । पृ॒ष्ठचे॑न ।
अ॒स्प॑द॒मानः॑ । अ॒च॒रत् । व॒यः॑ऽधाः । वृ॒षा । श्रु॒क्रं । दु॒दुहे॑ । पृ॒श्निः । ऊ॒धः ॥ १० ॥

वृषभोऽभिमतफलवर्षकः पुमान् श्रेष्ठः सोऽग्निरृतेन सत्यभूतेन पृष्ठचेन
धारकेण पयसाक्तः सिक्तो भवति । हि षम चित् वयः पूरणाः । वयोधा अन्नदः
सोऽग्निरस्पंदमान एकत्रावस्थितः सन् एवाचरत् । सर्वत्र तेजसा चरति । तथा
वृषापां वर्षकः पृश्निः सूर्यः श्रुक्रं पय ऊधोऽंतरिक्षं मेघं वा दुदुहे । दोग्धि ॥
अक्तः । अंजू व्यक्तिमक्षणगतिषु । कर्मणि निष्ठा । दुदुहे । द्विकर्मकोऽयं धातुः ।
ऊधः । अकथितं चेति कर्मसज्ञा ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थ एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ऋ॒तेना॑द्रिं॒ व्य॑स॒न्भि॒दन्तः॑ । स॒मंगि॑रसो न॒वन्त॑ गो॒भिः ।

श्रु॒नं नरः॑ । परि॑ षद॒न्नुषा॑स॒माविः॑ । स्व॒रभ॑वज्जा॒ते अ॒ग्नौ ॥ ११ ॥

ऋ॒तेन॑ । अ॒द्रिं । वि॒ । अ॒सन् । भि॒दन्तः॑ । सं । अंगि॑रसः । न॒वन्त॑ । गो॒भिः ।

श्रु॒नं । नरः॑ । परि॑ । स॒दन् । उ॒षसं॑ । आ॒विः । स्वः॑ । अ॒भव॑त् । जा॒ते । अ॒ग्नौ ॥ ११ ॥

अंगिरसो मेधातिथिप्रभृतय ऋतेन यज्ञेन हेतुना गवां निरोधकमद्रिं पर्वतं
भिदन्तो विदारयन्तः संतो व्यसन् । व्यक्षिपन् । ततस्ते गोभिः संनवन्त । समगच्छन् ।
नरः कर्मणां नेतारस्ते श्रुनं सुखेनोषसं परि सदन् । परितः प्राप्नुवन् । ततः
स्वः सूर्योऽप्याविरभवत् । सर्वमेतदग्नौ त्वयि जाते मंथनेन निष्पादिते सत्यभू-
दिति ॥ असन् । अस्यतेर्लुङि च्लेरस्यतिवक्तीत्यादिनाडादेशः । अनित्यमागमानु-
शासनमिति युगभावः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ऋ॒तेन॑ दे॒वीर॒मृता॑ अ॒मृक्ता॑ अ॒र्णो॑भि॒रापो॑ मधु॒मद्भि॑र॒ग्ने ।

वा॒जी न॑ सर्गेषु प्र॒स्तुभा॑नः प्र स॒द॒मित्स॑र्वित॒वे द॒धन्युः॑ ॥ १२ ॥

ऋ॒तेन॑ । दे॒वीः । अ॒मृताः॑ । अ॒मृक्ताः॑ । अ॒र्णोऽभिः॑ । आ॒पोः । मधु॒मत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने ।

वा॒जी । न॑ । सर्गेषु । प्र॒ऽस्तुभा॑नः । प्र । स॒दं । इत् । स॒र्वित॑वे । द॒धन्युः॑ ॥ १२ ॥

हे अग्ने अमृता अमरणहेतव अमृक्ता रक्षःप्रभृतिभिरबाधिता मधुमद्भिर्माधु-

योपेतैरणोभिरुदकैर्युक्ता देवीर्देव्यो नद्य ऋतेन सत्येन यज्ञेन वा हेतुनाप आप्नव्याः
सत्यः सदमित्सदैव सवितवे स्रवणाय प्रदधन्युः । प्रगच्छन्ति । तत्र दृष्टान्तः । वाजी
न । यथा सर्गेषु प्रेरणेषु प्रस्तुभानः प्रोत्साह्यमानोऽश्वः प्रगच्छति तद्वत् ॥ आपः ।
आपू व्याप्तौ । आप्नोतेः क्विप् ह्रस्वश्चेति कर्मणि क्विप् । अमृन्नित्यादिना जसि
दीर्घः । प्रस्तुभानः । स्तोभतिरर्चतिकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मा कस्य यक्षं सदमिद्धुरो गा मा वेशस्य प्रमिनतो मापेः ।

मा भ्रातुरग्ने अनृजोऽर्चुणं वेमा सख्युर्दक्षं रिपोर्भुजेम ॥ १३ ॥

मा । कस्य । यक्षं । सदं । इत् । हुरः । गाः । मा । वेशस्य । प्रमिनतः । मा । आपेः ।

मा । भ्रातुः । अग्ने । अनृजोः । ऋणं । वेः । मा । सख्युः । दक्षं । रिपोः । भुजेम ॥ १३ ॥

हे अग्ने हुरोऽस्माकं हिंसकस्य कस्य कस्यचिदपि जंतोर्यक्षं यज्ञं सदमित्सदैव
मा गाः । कदाचिदपि मा गच्छ । प्रमिनतो हिंसकस्य वेशस्य प्रातिवेश्यस्य यज्ञं
मा गाः । तथापेर्मध्यतिरिक्तस्य बंधोर्यज्ञं मा गच्छ । तथानृजोः कुटिलचित्तस्य
भ्रातुर्ऋणमृणवद्देयं हविर्मा वेः । मा कामयेथाः । तथा वयमपि सख्युर्मित्रस्य
रिपोः शत्रोर्दत्तं भोगसमर्थं धनं मा भुजेम । मा भुंजीमहि । किंतु त्वया दत्तं धनं
भुंजीमहि ॥ हुरः । ह प्रसह्यकरणे । क्विप् । बहुलं छंदसीत्युत्वं । सावेकाच इति
विभक्तेरुदात्तत्वं । भुजेम । भुज पालनाभ्यवहारयोः । आशीर्लिङि व्यत्ययेन
परस्मैपदं । लिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

रक्षा णो अग्ने तव रक्षणेभी रारक्षाणः सुमख प्रीणानः ।

प्रति स्फुर वि रुज वीडुंहो जहि रक्षो महि चिद्वावृधानं ॥ १४ ॥

रक्ष । नः । अग्ने । तव । रक्षणेभिः । रारक्षाणः । सुमख । प्रीणानः ।

प्रति । स्फुर । वि । रुज । वीडु । अंहः । जहि । रक्षः । महि । चित् । ववृधानं ॥ १४ ॥

सुमख सुयज्ञ सुधनेति वा हे अग्ने रारक्षाणो भृशमस्माकं रक्षिता प्रीणानो
हविर्भिः प्रीतस्त्वं तव रक्षणेभिस्त्वदीयैरवनैर्नोऽस्मान्नक्ष । पालय । प्रतिस्फुर ।
अस्मान्प्रतिदीप्यस्व । वीडु दृढमंहः पापं वि रुज । विशेषेण नाशय । किंच

महि चिन्महदपि वावृधानं वर्धमानं वृद्धं वा बाधकं रक्षो जहि ॥ एणः । नश्च
धातुस्थोरुषुभ्य इति संहितायां एत्वं । ररक्षाणः । रक्षेर्यङ्कुकि चानशि रूपं ।
जहि । हन हिंसागत्योः । लोटि हंतेर्ज इति जादेशः । आभाच्छास्त्रीयस्यासिद्ध-
त्वादतो हेरिति लुक् न भवति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एभिर्भव सुमना अग्ने अर्केरिमान्स्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।

उत ब्रह्माण्यंगिरो जुषस्व सं ते शस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५ ॥

एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्ने । अर्केः । इमान् । स्पृश । मन्मऽभिः । शूर । वाजान् ।

उत । ब्रह्माणि । अंगिरः । जुषस्व । सं । ते । शस्तिः । देवऽवाता । जरेत ॥ १५ ॥

हे अग्ने एभिर्मदीयैरर्केरर्चनीयैः शस्त्रैः सुमनाः शोभनमनस्को भव । हे शूर
इमानस्मदीयान्हविलक्षणान्वाजान्मन्मभिः स्तोत्रैः सह स्पृश । प्रतिगृहाण ।
उतापि च अंगिरः । अंगति हवींषि प्राप्नोतीत्यंगिरा अग्निः । यद्वा येऽंगारा
आसंस्तेऽंगिरसोऽभवन्निति ब्राह्मणं । तेषामंगिरसां कारणत्वादग्नेरंगिरस्त्वं । तत्का-
रणत्वे च मंत्रः । ये अंगिरसः सूनवस्ते अग्नेः परि जज्ञिरे । ऋग्वे० १०. ६२. ५. ।
इति । तादृश हे अग्ने ब्रह्माणि मंत्रान् जुषस्व । सेवस्व । देववाता । देवार्थं गता
देवान् स्तोतुं प्राप्तेत्यर्थः । तादृशी शस्तिः शंसनं ते त्वां संजरेत । संवर्धयतु ॥ स्पृश ।
स्पृश संस्पर्शने । तुदादिः । देववाता । वा गतिगंधनयोः । गत्यर्थाकर्मकेति कर्तरि
क्तः । देवः । पचाद्यजंतः । क्ते चेति चतुर्थ्यंतस्य पदस्य प्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने निण्या वचांसि ।

निवचना कवये काव्यान्यशंसिषं मतिभिर्विप्र उक्थैः ॥ १६ ॥

एता । विश्वा । विदुषे । तुभ्यं । वेधः । नीथानि । अग्ने । निण्या । वचांसि ।

निऽवचना । कवये । काव्यानि । अशंसिषं । मतिऽभिः । विप्रः । उक्थैः ॥ १६ ॥

वेधो विधातर्हे अग्ने विदुषे कर्मविषयज्ञानवते कवये क्रांतदर्शिने तुभ्यं
नीथानि फलप्रापकाणि निण्या गूढानि निवचनानि नितरां वक्तव्यानि का-
व्यानि कविभिर्मेधाविभिः कृतान्येता विश्वैतानि सर्वाणि वचांसि वाक्यानि

मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च सहितो विप्रः प्राज्ञोऽहमशंसिषं । अवोचं ।
तानि सेवस्वेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

कृणुष्वेति पंचदशर्चं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्यार्घं चैष्टुभं रक्षोहामिदेवताकं ।
कृणुष्व पंचोना राक्षोघ्नमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः सूक्तवि-
नियोगः ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवे कृणुष्व पाज इत्याद्याः पंचर्चो विनियुक्ताः । सूचितं
च । कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमिति पंच । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वी याहि राजेवामवाँ इमेन ।

तृष्वीमनु प्रसितिं दूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ १ ॥

कृणुष्व । पाजः । प्रऽसितिं । न । पृथ्वी । याहि । राजाऽइव । अमऽवान् । इमेन ।

तृष्वी । अनु । प्रऽसितिं । दूणानः । अस्ता । असि । विध्य । रक्षसः । तपिष्ठैः ॥ १ ॥

हे अग्ने पाजस्तेजःसंघं कृणुष्व । कुरुष्व । विस्तारय । तत्र दृष्टान्तः । प्रसितिं
न । यथा मृगयुः पृथ्वीं विस्तीर्णा प्रसितिं । प्रकर्षेण सीयते बध्यत इति प्रसि-
तिर्वागुरा । तादृशी प्रसितिं पक्षिग्रहणार्थं वनगहनेषु प्रसारयति तद्वत्त्वमपि
रक्षांसि हंतुं महद्बलमग्रतस्तनुष्व । इमेन गतभयेन तेजःसंघेन युक्तस्त्वं याहि ।
रक्षांसि हंतुं गच्छ । तत्र दृष्टान्तः । राजेव । यथामवान् राजा । सह वर्तत इत्य-
मोऽमात्यः । तद्वान् । यद्वा अमोऽमनं रोगः । शत्रूणां कर्तव्ये रोगैस्तद्वान् ।
शत्रूणां रोगभूत इत्यर्थः । राजेभेन गजेन युक्तः सन् परबलं प्रतिगच्छति तद्वत् ।
किंच तृष्वी । तृष्वीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रगामिनी प्रसितिं प्रकृष्टां सेनामनुदूणा-
नोऽनुगच्छन् । यद्वा तृष्वीमिति तृतीयार्थे द्वितीया । तृष्व्या क्षिप्रया प्रसित्या-
नुबद्धया संततया गत्या दूणानः परसेनां हिंसन् अस्ता शत्रूणां क्षेप्तासि । तपिष्ठै-
स्तप्तमैस्तेजोभी रक्षसो राक्षसान्विध्य । ताडय ॥ अत्र निरुक्तं । कुरुष्व पाजः ।
पाजः पालनात् । प्रसितिमिव पृथ्वी । प्रसितिः प्रसयनात्तंतुर्वा जालं वा ।
याहि राजेवामात्यवानभ्यमनवान्स्ववान्वेरावता गणेन गतभयेन हस्तिनेति वा ।
तृष्व्यानु प्रसित्या दूणानः । तृष्वीति क्षिप्रनाम तरतेर्वा त्वरतेर्वा । अस्तासि
विध्य रक्षसस्तपिष्ठैस्तप्तमैस्तपिष्ठतमैरिति वा । नि० ६. १२. । इति ॥ कृणुष्व ।

कृवि हिंसाकरणयोः । लोटि धिन्विकृण्वोरच्चेत्युप्रत्ययः । व्यत्ययेनात्मानेपदं ।
विकरणस्वरस्तु सति शिष्टोऽपि लसार्वधातुकस्वरं न बाधत इति लसार्व-
धातुकस्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तव भ्रमासं आश्रुया पतंत्यनु स्पृश धृषता शोशुचानः ।

तपूंष्यमे जुह्वा पतंगानसंदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥ २ ॥

तव । भ्रमासः । आश्रुऽया । पतंति । अनु । स्पृश । धृषता । शोशुचानः ।

तपूंषि । अमे । जुह्वा । पतंगान् । असंऽदितः । वि । सृज । विष्वक् । उल्काः ॥ २ ॥

हे अमे तव भ्रमासो भ्रम्यंत आश्रुया शीघ्रगतयो रश्मयः पतंति । सर्वतः
प्रसरंति । शोशुचानो भृशं दीप्यमानस्त्वं धृषताभिभवसमर्थेन तेजःसंघेन शचूननु
क्रमेण स्पृश । दह । दहनोपायं दर्शयति । असंदितः परैरनिरुद्धस्त्वं तपूंषि ताप-
कानि तेजांसि पतंगान् पतनशीलान्विस्फुलिंगानुल्काश्चेत्येतत्त्रितयं जुह्वा । हूयं-
तेऽस्यामाहुतय इति जुहूर्ज्वाला । तया विष्वक् सर्वतो विसृज । प्रसारय ॥
आश्रुया । आश्रुशब्दाज्जसः सुपां सुलुगिति याजादेशः । चित्स्वरः । धृषता । धृष
प्रसहने । चुरादिराधृषीयः । व्यत्ययेन शः । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । जुह्वा ।
जुहोतेदीर्घश्चेति क्तिप् द्विर्वचनं दीर्घत्वं । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वस्य
नोद्धात्वोरिति प्रतिषेध उदात्तस्वरितयोर्येण इति स्वरितत्वं । असंदितः । दो
अवखंडने । कर्मणि निष्ठा । द्यतिस्यतीतीत्वं । नजा समासे तस्य स्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रति स्पशो वि सृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशो अस्या अदब्धः ।

यो नो दूरे अघशंसो यो अंत्यमे माकिष्टे व्यथिरा दधर्षीत् ॥ ३ ॥

प्रति । स्पशः । वि । सृज । तूर्णिऽतमः । भव । पायुः । विशः । अस्याः । अदब्धः ।

यः । नः । दूरे । अघऽशंसः । यः । अंति । अमे । माकिः । ते । व्यथिः । आ । दधर्षीत् ॥ ३ ॥

हे अमे तूर्णितमस्त्वरिततमस्त्वं स्पशः परबाधकान् शमीन् चारान्वा सत्यानृत-
विवेकार्थं वि सृज । शचूनप्रति विशेषेण प्रेरय । अदब्धः केनाप्यहिंसितस्त्वमस्या-
स्त्वदीयाया विशोऽस्मदादिकायाः प्रजायाः पायुः पालको भव । कस्मात्तद्रक्षण-

मित्यपेक्षायामाह । नोऽस्माकं दूरे योऽघशंसः । अघं पापात्मकं शंसनमभिलाषः
कीर्तनं वा यस्य सोऽघशंसः । यश्चाघशंसोऽत्यस्माकं समीपे तिष्ठति तस्मादुभ-
यविधाच्छत्रोः पालको भव । किंच ते त्वत्संबन्धिनोऽस्मान्माकिर्न कश्चिदपि
व्यथिर्बाधको राक्षस आदधर्षीत् । आधर्षयतु । अस्माकं कश्चिदपि परिभवं मा
करोत्वित्यर्थः ॥ अंति । अंतिकस्य कादिलोप आद्युदात्तत्वं च । अग्ने । पादादि-
त्वात्षाष्टिकमाद्युदात्तत्वं । माकिष्ट इति संहितायां युष्मत्तत्तत्तल्लुःष्वंतःपादमिति
षत्वं । दधर्षीत् । धृष प्रसहने । लङि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । बहुलं छंदसीति
तिप् ईडागमः । निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उदग्ने तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्यमिचौ ओषतात्तिग्महेते ।

यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कं ॥ ४ ॥

उत् । अग्ने । तिष्ठ । प्रति । आ । तनुष्व । नि । अमिचान् । ओषतात् । तिग्मऽहेते ।

यः । नः । अरातिं । संऽइधान । चक्रे । नीचा । तं । धक्षि । अतसं । न । शुष्कं ॥ ४ ॥

तिग्महेते । तिग्मास्तीक्ष्णा हेतयो ज्वाला यस्य स तथोक्तः । तादृश हे अग्ने
उत्तिष्ठ । रक्षोहननार्थमुद्यतो भव । शत्रून्प्रत्यातनुष्व । ज्वालासंघं विस्तारय ।
तैस्तेजःसंघैरमिचान् शत्रून्योषतात् । नितरां दह । हे समिधान समिद्धिर्दीप्यमा-
नाग्ने यः पुमान् नोऽस्माकमरातिं । भावप्रधाननिर्देशः । अरातित्वं शात्रवं चक्रे
कुरुतेऽरातिमदानं वा कुरुते तं पुमांसं नीचा न्यग्भूतं धक्षि । दह । तत्र दृष्टान्तः ।
अतसं न । यथा शुष्कमनार्द्रमतसं काष्ठं दहसि तद्वत् ॥ ओषतात् । उष दाहे ।
लोटि हेस्तुह्योरिति तातडादेशः । धक्षि । दहेल्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् ।
हो ढ इति ढत्वं । भष्भावः । षढोः कः सीति कत्वं । निघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यग्ने ।

अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शत्रून् ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वः । भव । प्रति । विध्य । अधि । अस्मत् । आविः । कृणुष्व । दैव्यानि । अग्ने ।

अव । स्थिरा । तनुहि । यातुऽजूनां । जामिं । अजामिं । प्र । मृणीहि । शत्रून् ॥ ५ ॥

हे अग्ने ऊर्ध्वो भव । रक्षोहननार्थमुद्युक्तो भव । अस्मदस्मत्तोऽधि अधिकात्रा-

क्षसान् प्रति विध्य । प्रत्येकं ताडय । दैव्यानि तेजांसि चाविष्कृणुष्व । आविष्कुरु ।
 एतत्त्रयं विधाय यातुजूनां यातयितुं प्राणिनः क्लेशयितुं ये जवं कुर्वन्ति तेषां
 यातुधानानां स्थिरा हृदयानि धनूंष्यवतनुहि । अवगतज्यानि कुरु । किंच जामि-
 मजामिं बंधुमबंधुं शत्रून्प्रमृणीहि । प्रजहि । यद्वा जामिं यः पूर्वं प्रहतस्तं । अजामिं
 पूर्वमप्रहतं । एवंभूतान् शत्रून् जहि । प्रहतोऽयमित्यपेक्षां मा कृथाः ॥ आविष्कृ-
 णुष्वेत्यत्र संहितायामिदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य चेति षत्वं । तनुहि । तनोतेर्लो-
 ढ्युतश्च प्रत्ययाच्छंदसि वावचनमिति हेर्लुगभावः । यातुजूनां । जु गतौ । क्तिब-
 चीत्यादिना क्तिप् । दीर्घः । आमि छांदसो नुम् । मृणीहि । मृङ् प्राणत्यागे ।
 अंतर्भावितरण्यस्य लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य आ । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युम्नान्यर्यो वि दुरो अभि द्यौत् ॥ ६ ॥

सः । ते । जानाति । सुऽमतिं । यविष्ठ । यः । ईवते । ब्रह्मणे । गातुं । ऐरत् ।

विश्वानि । अस्मै । सुऽदिनानि । रायः । द्युम्नानि । अर्यः । वि । दुरः । अभि । द्यौत् ॥ ६ ॥

यविष्ठ युवतम । यद्वा देवानां हवींषि मिश्रयितृतम हे अग्ने यः पुमानीवते
 गमनवते कल्याणहेतुभूतागमनाय ब्रह्मणे परिवृढाय तुभ्यं गातुं । गीयत उच्चार्यत
 इति गातुः स्तोत्रं । तदैरत् प्रेरयति स पुमान् ते तव सुमतिं कल्याणकरीमनु-
 ग्रहात्मिकां बुद्धिं जानाति । लभत इत्यर्थः । अस्मै स्तोत्रं कृतवते यजमानाय
 तदर्थं विश्वानि सुदिनानि शोभनानि दिनानि रायो धनानि द्युम्नानि द्युतिमन्ति
 रत्नकनकादीनि दुरो गृहानभि अभिलक्ष्यार्यो यज्ञानां स्वामी त्वं वि द्यौत् ।
 विशेषेण द्यौतस्व । केचिदत्र वाक्यभेदमंगीकुर्वन्ते । स्तोत्रं कृतवते यजमानाय
 विश्वानि सुदिनान्यभ्युदयकारीणि भवन्ति । रायः । रांति क्षीरादीनीति रायो
 गोधनानि । द्युम्नानि द्यौतमानानि कनकादीनि चास्मै भवन्ति । अर्यः कर्मणाम-
 नुष्ठाता स यजमानो दुरो गृहानभि वि द्यौत् । विशेषेण द्यौतते ॥ ईवते । ई गतौ ।
 क्तिप् । तदस्यास्तीति मतुप् । छंदसीर इति मतुपो वत्वं । ऐरत् । ईर गतौ ।
 यद्वृत्तयोगादनिघातः । अर्यः । ऋ गतौ । अर्यः स्वामिवैश्ययोरिति यत्प्रत्ययांतो

निपातितः । स्वामिन्यंतोदात्तत्वं । द्यौत् । द्युत दीप्तौ । छांदसे लुङि द्युङ्गो लुङीति परस्मैपदं । बहुलं छंदसीत्यडभावः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सेदग्ने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।

पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदिष्टिः ॥ ७ ॥

सः । इत् । अग्ने । अस्तु । सुऽभगः । सुऽदानुः । यः । त्वा । नित्येन । हविषा । यः । उक्थैः ।

पिप्रीषति । स्वे । आयुषि । दुरोणे । विश्वा । इत् । अस्मै । सुऽदिना । सा । असत् । इष्टिः ॥ ७ ॥

हे अग्ने यः पुमान् नित्येन यावज्जीवं संकल्पितेनाग्निहोत्रादिसाधनभूतेन हविषा त्वा त्वां पिप्रीषति प्रीणयितुमिच्छति । यश्चोक्थैः शस्त्रैः प्रीणयितुमिच्छति सेत् स एव पुमान् सुभगः शोभनधनः सौभाग्यवान्वा सुदानुः शोभनदानोपेतश्चास्तु । किंच दुरोणे दुरवने कृच्छ्रलभ्ये स्वे स्वकीय आयुषि शतवर्षाख्ये जीवने तिष्ठतु । अस्मै यजमानाय विश्वा सर्वाणि सुदिना शोभनानि दिनानि भवन्तु । अस्य सेष्टिः स यज्ञोऽसत् । फलसाधनसमर्थो भवतु ॥ पिप्रीषति । प्रीज् तर्पणे । धातोः कर्मण इति सन् । असत् । अस्तेर्लेट्यडागमः । इष्टिः । मंत्रे वृषेत्यादिना क्तिन्नुदात्तः ॥

उखासंभरणीयेष्टावग्नेः क्षत्रभृतोऽर्चामि त इति याज्या । सूचितं च । अर्चामि ते सुमतिं घोषर्वागितीदंप्रभृतिकर्मणां । आ० ४. १. इति ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

अर्चामि ते सुमतिं घोषर्वाक्सं ते वावातां जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरनु द्यून् ॥ ८ ॥

अर्चामि । ते । सुऽमतिं । घोषि । अर्वाक् । सं । ते । ववातां । जरतां । इयं । गीः ।

सुऽअश्वाः । त्वा । सुऽरथाः । मर्जयेम । अस्मे इति । क्षत्राणि । धारयेः । अनु । द्यून् ॥ ८ ॥

हे अग्ने ते तव सुमतिमनुग्रहकरां शोभनां बुद्धिमर्चामि । पूजयामि । ववाता पुनः पुनस्त्वामभिगच्छंतीयमुच्यमाना गीर्वाग्घोषि घोषयुक्तं यथा भवति तथार्वाक् त्वदभिमुखं ते त्वां संजरतां । स्तौतु । वयमपि स्वश्वाः शोभनाश्चोपेताः सुरथाश्च । उपलक्षणमेतत् । पुत्रपौत्रादिभिः सहिताः संतस्त्वां मर्जयेम । अलं-

कुर्याम । परिचरेमेति यावत् । त्वं तु अनु दूनन्वहमस्मे अस्मासु क्षत्राणि धनानि धारयेः । निधेहि ॥ घोषि । घुष शब्दने । औणादिक इन् । निष्वादाद्युदात्तः । वावाता । वा गतिगन्धनयोरित्यस्य यङुगन्तस्य निष्वायां रूपं । मर्जयेम । मृजूष् शौचालंकारयोः । एयंतस्य लिङि रूपं । वृद्धभावश्छांदसः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन्दोषावस्तदीदिवांसमनु दून् ।

क्रीळंतस्त्वा सुमनसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांसो जनानां ॥ ९ ॥

इह । त्वा । भूरि । आ । चरेत् । उप । त्मन् । दोषाऽवस्तः । दीदिऽवांसं । अनु । दून् ।

क्रीळंतः । त्वा । सुऽमनसः । सपेम । अभि । द्युम्ना । तस्थिऽवांसः । जनानां ॥ ९ ॥

हे अग्ने इह रक्षोहननाख्ये कर्मणि यद्वास्मिंस्लोके पुरुषो दोषावस्ता रात्रा-
वहनि च दीदिवांसं दीपमानं त्वामनु दूनन्वहं त्मन् आत्मना स्वयमेवोप समीपे
भूरि भूयिष्ठं यथा भवति तथाचरेत् । परिचरति । तस्माद्वयमपि जनानां शत्रूणां
द्युम्ना द्युम्नानि धनान्यभितस्थिवांसस्त्वत्प्रसादादात्मसात्कुर्वतोऽत एव क्रीळंतः
स्वे स्वे गृहे पुत्रपौत्रादिभिः सह संक्रीडमानास्तथा सुमनसः शोभनमनस्काः
संतस्त्वां सपेम । परिचरेम । यद्वा दोषावस्तरिति संबुद्धिः । दोषाया रात्रिकृतस्य
तमसो वस्तराच्छादयितनिवारयितः ॥ त्मन् । आत्मन्शब्दस्य तृतीयायाः सुपां
सुलुगिति लुक् । मंत्रेष्वद्वादेरात्मन इत्याकारलोपः । दोषावस्तः । द्वंद्वपक्षे
कार्तिकौजपादयश्चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । संबुद्धिपक्ष आमंचितस्य पादादित्वात्
षाष्टिकमाद्युदात्तत्वं । सपेम । षप समवाये । लिङि रूपं । निघातः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।

तस्य चाता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषगजुजोषत् ॥ १० ॥

यः । त्वा । सुऽअश्वः । सुऽहिरण्यः । अग्ने । उपऽयाति । वसुऽमता । रथेन ।

तस्य । चाता । भवसि । तस्य । सखा । यः । ते । आतिथ्यं । आनुषक् । जुजोषत् ॥ १० ॥

हे अग्ने यः पुमान् स्वश्वः शोभनाश्वोपेतः सुहिरण्यो यागयोग्यधनोपेतो
वसुमता व्रीह्यादिधनयुक्तेन रथेन सहितः सन् त्वामुपयाति परिचरणार्थं तव समीपं

गच्छति तस्य पुंसस्त्राता सर्वदुरितेभ्यो रक्षको भवसि । यश्च पुमान् ते तवाति-
थ्यमतिथियोग्यां पूजामानुषगनुक्रमेण जुजोषत् प्रापयति तस्य पुंसः सखा तदु-
चितफलप्रदानेनोपकर्ता भवसि ॥ उपयाति । सह सुपेत्यच योगविभागात्समासः ।
तिपः पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । आतिथ्यं ।
अतिथिशब्दादतिथेर्ज्य इति ज्यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । जुजोषत् । जोषयतेर्लङि
बहुलं छंदसीति शपः श्चुः । छंदस्युभयथेति तिप आर्द्धधातुकत्वाखिलोपः ।
अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

म॒हो रु॒जामि ब॒न्धुता वचो॑भि॒स्तन्मा पि॒तुर्गोत॑मा॒दन्वि॒याय ।

त्वं नो॑ अस्य वच॑सश्चि॒किङ्कि॒ होत॑र्यविष्ट सु॒क्रतो द॑मू॒नाः ॥ ११ ॥

म॒हः । रु॒जामि॒ । ब॒न्धुता॑ । वचः॑ऽभिः । तत् । मा॒ । पि॒तुः । गोत॑मात् । अनु॑ । इ॒या॒य ।

त्वं । नः॑ । अस्य॑ । वच॑सः । चि॒कि॒ङ्कि॒ । होत॑र्यः । यवि॒ष्ट । सु॒क्रतो॒ इति॑ सु॒ऽक्रतो॑ । द॑मू॒नाः ॥ ११ ॥

हे होतर्देवानामाह्वातर्यविष्ट युवतम सुक्रतो शोभनप्रज्ञ हे अग्ने वचोभिस्त्व-
दुद्देशेन कृतैः स्तोत्रैः समुपजाता येयं बंधुता बंधुभावस्तया बंधुतया महो महतो
राक्षसान्बुजामि । भनज्मि । तत्तादृशं स्तोत्रात्मकं वचः पितुरुत्पादयितुर्गोतमादृषेः
सकाशान्मा वामदेवं मामन्विष्याय । दमूना दांतमना दानमना वा शत्रूणामु-
पक्षपयिता वा तादृशस्त्वं नोऽस्मदीयस्यास्य वचसः स्तोत्रात्मकमेतद्वाक्यं चि-
किङ्कि । जानीहि ॥ चिकिङ्कि । कित ज्ञाने । जुहोत्यादिकः । लोटि रूपं । होतः ।
पादादित्वात् षाष्टिकमाद्युदात्तत्वं । इतरयोस्तु नामंचिते समानाधिकरण इति प्रथ-
मस्याविद्यमानवद्भावनिषेधादपादादित्वेन निघातः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अ॒स्व॒न्नज॑स्तर॒णयः सु॒शेवा अ॒त॑द्रा॒सोऽवृ॒का अ॒श्रमि॑ष्टाः ।

ते पा॒यवः स॒ध्वंचो नि॒षद्या॑ग्ने तव॑ नः पा॒त्वमूर॑ ॥ १२ ॥

अ॒स्व॒न्नऽजः । त॒रण॑यः । सु॒ऽशेवाः । अ॒त॑द्रा॒सः । अ॒वृ॒काः । अ॒श्रमि॑ष्टाः ।

ते । पा॒यवः । स॒ध्वंचः । नि॒ऽसद्य॑ । अ॒ग्ने । तव॑ । नः । पा॒तु । अ॒मूर॑ ॥ १२ ॥

अमूर अमूढ सर्वज्ञ । यद्वा अमूर अप्रतिहतगते हे अग्ने अस्वप्नजोऽस्वपंतः । जागरूका इति यावत् । तरणयः सततगमनस्वभावा आपद्भस्तरका वा सुशेवाः सुसुखा अतंद्रासोऽतंद्रा अनलसाः सर्वदोद्युक्ता अवृका अहिंसका अश्रमिष्ठा अश्रांततमाः सध्वंचः परस्परं संगताः पायवो रक्षकास्ते तादृशास्तव रश्मयो निषद्यास्मद्यज्ञे निषणा भूत्वा नोऽस्मान्पांतु । रक्षंतु ॥ अस्वप्नजः । स्वपितृषोर्न-जिङ्प्रत्ययः । मध्येऽवग्रहश्छांदसः । सध्वंचः । सहपूर्वादंचतेः क्तिप् । सहस्य सधिरिति सहस्य सध्यादेशः । सध्यादेशस्यांतोदात्तत्वनिपातनाद्यणादेश उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अमूर । मुह वैचित्ये । निष्ठायां ढकारस्य रेफश्छांदसः । यद्वा मूङ् बंधने । औणादिको रक् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यंतो अंधं दुरितादरक्षन् ।

ररक्ष तान्सुकृतो विश्ववेदा दिप्संत इद्रिपवो नाह देभुः ॥ १३ ॥

ये । पायवः । मामतेयं । ते । अग्ने । पश्यंतः । अंधं । दुःऽइतात् । अरक्षन् ।

ररक्ष । तान् । सुऽकृतः । विश्वऽवेदाः । दिप्संतः । इत् । रिपवः । न । अह । देभुः ॥ १३ ॥

अत्रेयमैतिहासिकी कथा । उचथ्यस्य गर्भिणी ममतानामधेयां भार्या तदनुजो बृहस्पतिरचकमत । तस्यां रेत आधित्सुं तं बृहस्पतिं गर्भस्थं रेतोऽब्रवीत् । रेतोऽत्र मा सैक्षीरहमत्र वसामीति । एवमुक्तो बृहस्पतिर्निरुद्धरेतस्कः सन् रेतोरूपं गर्भं शशाप । जात्यंधत्वरूपं दीर्घं तमः प्राप्नुहीति । ततस्तस्यां दीर्घतमा अजनिष्ट । स चांध्यपरिहारायामिं स्तुत्वा चक्षुरलभतेति । तदिदानीमाह । हे अग्ने पायवो रक्षकाः पश्यंतोऽंधोऽयमिति कृपादृष्ट्या पश्यंतस्ते तव ये रश्मयो मामतेयं ममतायाः पुत्रमंधं चक्षुर्हीनं दीर्घतमसं दुरितादांध्यलक्षणाच्छापादरक्षन् चक्षुःप्रदानेनापालयन् विश्ववेदा विश्वप्रज्ञो भवान् सुकृतः शोभनचक्षुःप्रदानादिकर्मकृतवतस्तान्ब्रूमीन्नरक्ष । आदरेण परिगृह्य पालयति । तेषां परियहसिद्धि-रभिधीयते । दिप्संत इत् दंभितुं परिभवितुमिच्छंत एव रिपवः शत्रव एनं दीर्घ-तमसं नाह देभुः । नैव परिभवन्ति खलु ॥ मामतेयं । ममताया अपत्यमित्यर्थे स्त्रीभ्यो ढक् । दिप्संतः । दंभु दंभे । सनीवंतर्धेत्यादिना इडभावः । दंभ इच्चेतीकारः । देभुः । अंधियग्रंधिदंभिष्वंजीनामुपसंख्यानमिति लिटः कित्वादुपधालोपः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वया वयं सधन्यस्त्वोतास्त्वव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।

उभा शंसां सूदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुह्यह्याण ॥ १४ ॥

त्वया । वयं । सऽधन्यः । त्वाऽऊताः । तव । प्रऽनीती । अश्याम । वाजान् ।

उभा । शंसां । सूदय । सत्यऽताते । अनुष्ठुया । कृणुहि । अह्याण ॥ १४ ॥

अह्याण अलज्जितगमन । अह्याणोऽहीतयान इति यास्कः । तादृश हे अग्ने वयं स्तोतारस्त्वया सधन्यस्त्वत्प्रसादात्समानधनास्त्वोतास्त्वया रक्षिता वयं तव प्रणीती प्रणीत्या तव प्रेरणेनानुज्ञया वा वाजानन्नान्यश्याम । प्राप्नुयाम । हे सत्यताते । सत्यं तनोतीति वा सत्यं तायते यस्मिन्निति वा सत्यतातिः । हे सत्यताते शंसा पापानां शंसितारावुभावासन्नविप्रकृष्टौ शत्रू सूदय । जहि । अनुष्ठुयानुक्रमेण कृणुहि । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादितमर्थं कुरु ॥ सधन्यः । धनमेषामस्तीति छंदसीवनिपावितीप्रत्ययः । एरनेकाच इति यण् । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अनुष्ठुया । अपदुःसुषु स्थ इति विधीयमानः कुप्रत्ययो बहुलवचनादनुपूर्वस्यापि भवति । सुपां सुलुगिति तृतीयाया याजादेशः । अह्याण । ह्री लज्जायां । बहुलं छंदसीति शपः श्रुभावाभावः । अनित्यमागमशासनमिति मुगभावः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमं शस्यमानं गृभाय ।

दहाशसो रक्षसः पाह्यस्मान्दुहो निदो मित्रमहो अवद्यात् ॥ १५ ॥

अया । ते । अग्ने । संऽइधा । विधेम । प्रति । स्तोमं । शस्यमानं । गृभाय ।

दह । अशसः । रक्षसः । पाहि । अस्मान् । दुहः । निदः । मित्रऽमहः । अवद्यात् ॥ १५ ॥

हे अग्ने अयानया समिधा दीप्तया स्तुत्या विधेम । परिचरेम । अस्माभिः शस्यमानमिमं स्तोमं स्तोत्रं प्रतिगृभाय । प्रतिगृहाण । अशसः । शंसन्ति स्तुवंतीति शसः स्तोतारः । ते न भवंतीत्यशसो नृशंसाः । तान्रक्षसो दह । भस्मसात्कुरु । हे मित्रमहो मित्रैः पूजनीय हे अग्ने दुहो द्रोग्धुर्निदो निंदकादवद्यात्परिवादाच्चास्मान् पाहि । रक्ष ॥ गृभाय । ग्रहेर्लोठि छंदसि शायजपीति अः शायच् । ह्यहोर्भः । पाहि । वाक्यभेदादनिघातः । निदः । णिदि कुत्सायां । क्विप् ।

आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्मुमभावः । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं । अव-
द्यात् । अवद्यपण्येति यत् । ययतोश्चातदर्थे । पा० ६. २. १५६. । इत्यंतोदात्तत्वं ।
मित्रमहो अवद्यादित्यत्र संहितायामव्यादवद्यादित्येङः प्रकृतिभावः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वासितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे मंडले प्रथमेऽनुवाके दश सूक्तानि । वैश्वानरायेति पंचदशर्चं पंचमं
सूक्तं वामदेवस्यार्घं त्रैष्टुभं वैश्वानराग्निदेवताकं । अत्रानुक्रमणिका । वैश्वानराय
वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वैश्वानराय मीळहुषे सजोषाः कथा दाशेमाग्नये बृहद्भाः ।

अनूनेन बृहता वक्षथेनोप स्तभायदुपमिन्न रोधः ॥ १ ॥

वैश्वानराय । मीळहुषे । सऽजोषाः । कथा । दाशेम । अग्नये । बृहत् । भाः ।

अनूनेन । बृहता । वक्षथेन । उप । स्तभायत् । उपऽमित् । न । रोधः ॥ १ ॥

सजोषाः सजोषसः समानप्रीतियुक्ता वयमृत्विग्यजमाना वैश्वानराय विश्वा-
नरसंबन्धिन एतन्नामकाय मीळहुषेऽभिमतवृष्ट्यादिसेक्ते बृहद्बृहते महते भा भा-
समानायाम्नये देवाय कथा कथं केन प्रकारेण दाशेम । दद्याम । सामर्थ्याद्विविरिति

गम्यते । अथवा बृहद्भा इत्युत्तरत्र योज्यं । कथा दाशेमेत्युक्तं । किं तत्राधिक्यमिति तदुच्यते । योऽग्निर्वृहन्महान्भा भासमानश्च सन् अनूनेनाविकलेन संपूर्णेन अत एव बृहता प्रभूतेन वक्षथेन वोढ्येन स्वशरीरेणोपस्तभायत् उपस्तभाति । सामर्थ्याद्यामिति शेषः । द्युलोकं व्याप्नोतीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । उपमिन्न रोधः । उप समीपे मीयते क्षिप्यत इत्युपमित् स्थूणा । सा यथा तृणाच्छादनादिनिरोधकं वंशादिकमुपस्तभाति तद्वत् । यद्वा वक्षथेनोक्थलक्षणेन फलादिवाहकेन स्तोत्रेण सह द्युलोकमुपस्तभायत् ॥ स्तभायत् । स्तम्भुः सौत्रो धातुः । लङि छंदसि शायज-पीति व्यत्ययेनाहावपि शायजादेशः । बहुलं छंदसीत्यडागमाभावः । किमिव । उपमिन्न रोधः । उप समीपे मीयत इत्युपमिदुदकं । कूलमिव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मा निंदत् य इमां मह्यं रातिं देवो ददौ मर्त्याय स्वधावान् ।

पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता वैश्वानरो नृतमो य्हो अग्निः ॥ २ ॥

मा । निंदत् । यः । इमां । मह्यं । रातिं । देवः । ददौ । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ।

पाकाय । गृत्सः । अमृतः । विऽचेताः । वैश्वानरः । नृऽतमः । य्हः । अग्निः ॥ २ ॥

हे होत्रादयोऽमुं वैश्वानरमग्निं मा निंदत । निंदां मा कुरुत । स्तुतेत्यर्थः । यो देवो दीप्यमानोऽग्निः स्वधावानस्मद्वत्तेन हविल्लक्षणेनान्नेन तद्वान् सन् मर्त्याय मरणधर्माय पाकाय परिपक्वप्रज्ञाय मह्यं यजमानायेमामिदानीं दीयमानप्रकारां रातिं धनं ददौ दत्तवान् । स विशेष्यते । गृत्सो मेधावी । मेधाविनामैतत् । अमृतोऽमरणस्वभावो विचेता विशिष्टप्रज्ञो वैश्वानरो विश्वैर्नरैराहवनीयादिरूपेण नीयमानो नृतमो नेतृतमः फलादीनां य्हो महान् । महन्नामैतत् । अग्निरंगनादिगुणविशिष्टः । तादृशमग्निं स्तुतेति भावः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सामं द्विर्बर्हा महिं तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषभस्तुविष्मान् ।

पदं न गोरपंगूळहं विविद्वानग्निर्मह्यं प्रेदु वोचन्मनीषां ॥ ३ ॥

सामं । द्विऽबर्हाः । महिं । तिग्मऽभृष्टिः । सहस्रऽरेताः । वृषभः । तुविष्मान् ।

पदं । न । गोः । अपऽगूळहं । विविद्वान् । अग्निः । मह्यं । प्रा । इत् । ऊं । इति । वोचत् । मनीषां ॥ ३ ॥

द्विबर्हा द्वयोर्मध्यमोत्तमयोः स्थानयोः परिवृढस्तिग्मभृष्टिस्तीक्ष्णतेजाः सह-
स्रेता बहुविधहिरण्यरेतस्कः । रेतःशब्दः सारवाची । प्रभूतसारो वा । वृषभो
वर्षिता कामानां तुविष्मान्वहुधन ईदृशोऽयमग्निरत्यंतगोपितं गोः पदं न नष्टाया
गोः पदमिवापगूळहमत्यंतरहस्यं । मनीषाशब्दो ज्ञानवाची सन्नत्र ज्ञातव्ये वर्तते ।
मनीषां ज्ञातव्यं महि महत्पूज्यं सामास्मदभिमतं स्तोत्रं विविद्धान् विशेषेण
जानन् प्रेदु वोचत् । प्रैव ब्रवीतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र ताँ अग्निर्बभसत्तिग्मजंभस्तपिष्ठेन शोचिषा यः सुराधाः ।

प्र ये मिनन्ति वरुणस्य धाम प्रिया मित्रस्य चेततो ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

प्र । तान् । अग्निः । बभसत् । तिग्मऽजंभः । तपिष्ठेन । शोचिषा । यः । सुऽराधाः ।

प्र । ये । मिनन्ति । वरुणस्य । धाम । प्रिया । मित्रस्य । चेततः । ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

योऽग्निः सुराधाः शोभनधनः स तिग्मजंभस्तीक्ष्णदंष्ट्रः सन् तपिष्ठेन शोचि-
षातिशयेन शत्रूणां तापकेन तेजसा तान्वक्ष्यमाणान् द्रष्टुं बभसत् । प्रकर्षेण
भर्त्सयतु । दहत्वित्यर्थः ॥ भस भर्त्सनदीप्तोः । लेटीतश्च लोप इतीकारलोपः ।
लेटोऽडाटावित्यडागमः ॥ तानित्युक्तं कानित्याह । ये द्वेष्टारश्चेततो जानतः ।
एतदुभयविशेषणं । मित्रस्य वरुणस्य च प्रिया प्रियाणि ध्रुवाणि स्थिराणि धाम
धामानि तेजःस्थानानि कर्माणि वा प्र मिनन्ति प्रकर्षेण हिंसन्ति ॥ मीज् हिं-
सायां । मीनातेर्निगम इति ह्रस्वत्वं । विकरणस्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभ्रातरो न योषणो व्यंतः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।

पापासः संतो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरः । न । योषणः । व्यंतः । पतिऽरिपः । न । जनयः । दुऽएवाः ।

पापासः । संतः । अनृताः । असत्याः । इदं । पदं । अजनत । गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरो भ्रात्रादिबंधुरहिता योषणो न गतभर्तृका योषित इव ॥ वा षपूर्वस्य
निगम इति विकल्पनाद्दीर्घाभावः ॥ ता यथा भर्तृगृहात्पितृगृहं प्रत्यायन्ति तद्वद्भ्रंतो
गच्छंतः । यज्ञादीनपहायामार्गे वर्तमाना इत्यर्थः । तथा पतिरिपो न जनयः

पतिद्वेषिण्यः स्त्रिय इव दुरेवा दुष्टगतयो दुराचारा अत एव पापासः पापाः
संतोऽनृता मानससत्यरहिता असत्या वाचिकसत्यरहिता मनसा वाचाग्निमभ-
जमाना इदं पापिभिरनुभूयमानतया प्रसिद्धं गभीरमगाधं पदं नरकस्थानम-
जनत । अजनयंत । उत्पादयन्ति ॥ लङि जनेरंतर्भावितरण्यार्थाद्व्यत्ययेनैकवचनं ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इदं मे अग्ने कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म ।

बृहद्दधाय धृषता गभीरं यद्गं पृष्ठं प्रयसा सप्तधातु ॥ ६ ॥

इदं । मे । अग्ने । कियते । पावक । अमिनते । गुरुं । भारं । न । मन्म ।

बृहत् । दधाय । धृषता । गभीरं । यद्गं । पृष्ठं । प्रयसा । सप्तऽधातु ॥ ६ ॥

हे पावक शोधकाग्ने कियतेऽत्यल्पाय गुरुं भारं न वोढुमशक्यं भारमिव ।
तं यथा धर्तुमसहमानः पातयति तद्वत्त्वदीयं कर्माभिनतेऽहिंसतेऽत्यजते मे
मह्यमिदं ज्ञातव्यत्वेन प्रसिद्धं बृहत्प्रभूतं मन्म मननीयं धनं दधाय । देहि । तदेव
विशेष्यते । धृषता शत्रूणां धर्षकेण प्रयसा । अन्ननामैतत् । अन्नेन युक्तं गभीरमन्यै-
रनवगाह्यं यद्गं महत्पृष्ठं स्पष्टं योग्यं सप्तधातु ग्राम्यारण्यभेदेन सप्तप्रकारं । सप्त
ग्राम्याः पशवः सप्पारण्या इति श्रुतेः । ईदृग्धनं देहीत्यर्थः । गुरुं भारं न अन्य-
दीयं भारं यथान्यस्मै ददाति तद्वदस्माकं दातव्यं धनं देहीति वा योज्यं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तमिन्वेऽव समना समानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।

ससस्य चर्मन्धि चारु पृश्नेरये रूप आरुपितं जवारु ॥ ७ ॥

तं । इत् । नु । एव । समना । समानं । अभि । क्रत्वा । पुनती । धीतिः । अश्याः ।

ससस्य । चर्मन् । अधि । चारु । पृश्नेः । अये । रूपः । आरुपितं । जवारु ॥ ७ ॥

अग्निविद्युदादित्यास्त्रयोऽपि मतभेदेन वैश्वानरशब्दाभिधेया इति यास्केनोक्त-
त्वादत्रादित्यात्मना वैश्वानरः स्तूयते । तमित्तमेव वैश्वानरं द्युस्थानं समानं सर्वे-
षामेकरूपं समना सदृशी तद्योग्या पुनत्यस्मान् शोधयित्री धीतिर्मतिरस्मदीया
स्तुतिः क्रत्वा तदुचितेन कर्मणा न्वेव क्षिप्रमेवाश्याः । अभिप्राप्नुयात् । भजेदित्यर्थः ॥

अश्रोतेर्लिङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं मध्यमपुरुषत्वं च ॥ पूर्वत्र तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यस्य द्युस्थानस्य वैश्वानरस्य जवारु जवमानरोहि चारु दीपं मंडलं । जवारु जवमानरोहीति वा जरमाणरोहीति वेति यास्कः । नि० ६. १११. । अग्रे पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि रूपः । आरोपयति स्वात्मनि सस्यादीनि रुबिति भूमिरुच्यते । तस्याः सकाशात्सस्य । लुप्तोपममेतत् । स्वपत इव निश्चलस्य पृष्ठेः । द्युनामैतत् स्वः पृश्निरिति द्युलोकादित्ययोः साधारणनामसु पाठात् । ज्योतिरादिभिः स्पृश्यमानस्य द्युलोकस्याधि उपरि चर्मन् चर्मणे चरणाय ॥ चेरौणादिको मनिन् । सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या लुक् ॥ आरुपितमारोपितं देवैः । तमश्या इति पूर्वचान्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग्वदन्ति ।

यदुस्त्रियाणामप वारिव व्रन्पाति प्रियं रूपो अयं पदं वेः ॥ ८ ॥

प्रऽवाच्यं । वचसः । किं । मे । अस्य । गुहा । हितं । उप । निणिक् । वदन्ति ।

यत् । उस्त्रियाणां । अप । वाऽइव । व्रन् । पाति । प्रियं । रूपः । अयं । पदं । वेरिति वेः ॥ ८ ॥

मे मदीयस्यास्य वक्ष्यमाणस्य वचसो वाक्यस्य किं प्रवाच्यमस्ति । तथ्यमेवोच्यत इत्यर्थः । किं तद्वच इत्युच्यते । उस्त्रियाणां । गोनामैतत् । क्षीराद्युत्साविणीनां गवां संबन्धि यत्क्षीरं वारिवोदकमिव तद्यथा सेकेनाविष्कुर्वन्ति तथापव्रन् अपवृण्वन्ति दोग्धारो निणिक् । नितरां नेनेक्ति शोधयतीति निणिक् क्षीरमुच्यते । तादृक् क्षीरमनेन वैश्वानरेण गुहा गुहायामुपहितमुपनिहितं वदन्ति वेत्तारः । किंचायं वेर्ष्याप्राया रूपो भूम्याः प्रियं सर्वेषामाधारत्वेन प्रियभूतमयं श्रेष्ठं पदं स्थानं पाति । रक्षति ॥

॥ अथ नवमी ॥

इदमु त्यन्महि महामनीकं यदुस्त्रिया सचत पूर्णं गौः ।

ऋतस्य पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुषट्रघुयद्विवेद ॥ ९ ॥

इदं । ऊं इति । त्यत् । महि । महानं । अनीकं । यत् । उस्त्रिया । सचत । पूर्णं । गौः ।

ऋतस्य । पदे । अधि । दीद्यानं । गुहा । रघुऽस्यत् । रघुऽयत् । विवेद ॥ ९ ॥

इदमु इदमेव त्वत्प्रसिद्धं महि महत्पूज्यं महां महतां देवानामनीकं समूहरूपं
सूर्यमंडलं वैश्वानर एवेति शेषः । पूर्वं पूर्वकालीनं पूरकं वा यन्मंडलमुस्त्रिया
क्षीराद्युत्साविणी गौरग्निहोत्राद्यर्थं सचत सेवते । ऋतस्योदकस्य पदे स्थानेऽत-
रिक्षेऽध्यधिकं । यद्वाधीति सप्तम्यर्थानुवादः । दीद्यानं द्योतमानं गुहा गुहायां
रघुयत् शीघ्रं स्यंदमानं रघुयत् शीघ्रं गच्छत्सूर्यमंडलं विवेद । वैश्वानरमेवेति
ज्ञातवानस्मि ॥

॥ अथ दशमी ॥

अध द्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुह्यं चारु पृश्नेः ।

मातुष्पदे परमे अंति षड्गोवृणाः शोचिषः प्रयतस्य जिह्वा ॥ १० ॥

अध । द्युतानः । पित्रोः । सचा । आसा । अमनुत । गुह्यं । चारु । पृश्नेः ।

मातुः । पदे । परमे । अंति । सत् । गोः । वृणाः । शोचिषः । प्रयतस्य । जिह्वा ॥ १० ॥

अध अथ द्युतानो दीप्यमानः पित्रोर्द्यावापृथिव्योः सचा सह मध्ये व्याप्तः
सन् पृश्नेर्गोः संबन्धि चारु रमणीयं गुह्यमूधसि निगूढं पय आसा स्वकीयेनास्ये-
नामनुत । पानायाबुध्यत । उक्तमेवार्थं विवृणोति । मातुः क्षीरादिनिर्मात्र्या गोः
परमे पद उत्कृष्टे स्थान ऊधोलक्षणेऽति सत् समीपे विद्यमानं क्षीरं वृणाः
फलानां वर्षितुः शोचिषो दीप्तस्य प्रयतस्याहवनीयादिरूपेण नियतस्य वैश्वा-
नरस्य जिह्वा पातुमिच्छतीति शेषः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ऋतं वोचे नमसा पृच्छ्यमानस्तवाशसा जातवेदो यदीदं ।

त्वमस्य क्षयसि यद् विश्वं दिवि यदु द्रविणं यत्पृथिव्यां ॥ ११ ॥

ऋतं । वोचे । नमसा । पृच्छ्यमानः । तव । आऽशसा । जातऽवेदः । यदि । इदं ।

त्वं । अस्य । क्षयसि । यत् । ह । विश्वं । दिवि । यत् । ऊं इति । द्रविणं । यत् । पृथिव्यां ॥ ११ ॥

अहं यजमानो नमसा नमस्कारेण सह पृच्छ्यमानोऽन्यैरनुयुज्यमानः सन्
ऋतं वोचे । सत्यं ब्रवीमि । किं तदित्युच्यते । हे जातवेदो जातानां वेदितर्जातप्रज्ञ
वाग्ने तवाशसा त्वत्स्तुत्या साधनेन यदीदं धनं लब्धमस्माभिः स्यात् अस्य धनस्य

त्वं क्षयसि । त्वमेवेश्वरो भवसि । तस्य धनस्य यज्ञादिद्वाराग्न्यर्थत्वादिति भावः ।
अत्यल्पमिदमुक्तं । यच्च विश्वं यत्खलु कृत्स्नं धनमस्ति तस्यापीशिषे । विश्वमिति
सामान्येन यदुक्तं तदेव विशदयति । दिवि द्युलोके यदु द्रविणं यदेव धनं यच्च
पृथिव्यां धनं तस्य सर्वस्य त्वमीश्वरो भवसि । यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नमिति स्मर-
णात् । अग्निव्यतिरेकेण यज्ञासंभवादिति भावः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

किं नो अस्य द्रविणं कच्च रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वान् ।

गुहाध्वनः परमं यन्नो अस्य रेकु पदं न निदाना अगन्म ॥ १२ ॥

किं । नः । अस्य । द्रविणं । कत् । ह । रत्नं । वि । नः । वोचः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ।

गुहा । अध्वनः । परमं । यत् । नः । अस्य । रेकु । पदं । न । निदानाः । अगन्म ॥ १२ ॥

पूर्वमन्त्रेण यस्य धनस्याग्निस्वामित्वमुक्तमस्य धनस्य किं द्रविणं किं साधनभूतं
नोऽस्मभ्यं दातव्यं धनमस्ति । कच्च रत्नं किं च रमणीयं हितकरं धनमस्ति ।
तद्धनं हे जातवेदो जातधनाग्ने चिकित्वांश्चेतनावानभिज्ञस्त्वं नोऽस्मभ्यं वि-
वोचः । विब्रूहि । यच्चा किं दातव्यं द्रविणमस्ति । अस्य द्रविणराशेः कच्च रत्नमिति
योज्यं । अस्याध्वनो धनप्राप्तिमार्गस्य यद्गुहा गुहायां निहितं गूढं परममुत्कृष्टं प्राप्त-
व्यमस्ति तदपि नोऽस्मभ्यं विवोचः । वयं रेकु रिक्तं पदं गंतव्यं स्थानं गुहादिकं
निदाना अन्यैर्निन्द्यमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ नागन्म । न प्राप्नुमः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

का मर्यादा वयुना कच्च वाममच्छा गमेम रघवो न वाजं ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सूरौ वर्णेन ततनन्नुषासः ॥ १३ ॥

का । मर्यादा । वयुना । कत् । ह । वामं । अच्छ । गमेम । रघवः । न । वाजं ।

कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः । सूरः । वर्णेन । ततनन् । उषासः ॥ १३ ॥

का मर्यादा का प्राच्यादिव्यवस्था का च वयुना प्रज्ञानं पदार्थविषयं किं च
वामं वननीयं पदार्थजातं । एतत्सर्वमच्छ गमेम । अभिगच्छेम । तच्च दृष्टान्तः ।
रघवो न वाजं । शीघ्रगामिनोऽश्वादयः संग्राममिव तद्वत् । कदा कस्मिन्काले
नोऽस्माकं व्यवहाराय देवीर्देव्यो द्योतमाना अमृतस्यामरणधर्मस्यादित्यस्य पत्नीः

पत्न्यः पालयिष्यः सूरः प्रसविष्य उषसो वर्णेन प्रकाशेन ततनन् । विस्तारयेयुः ।
एवं सूर्यसंबन्धिन उषसः स्तुत्या सर्वात्मनो वैश्वानरस्य स्तुतिरवगंतव्या ॥ तनो-
तेर्लेटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्रुः । द्विर्भावहलादिशेषौ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अनिरेण वचसा फल्ग्वेन प्रतीत्येन कृधुनातृपासः ।

अधा ते अग्ने किमिहा वदंत्यनायुधास आसता सचंतां ॥ १४ ॥

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वेन । प्रतीत्येन । कृधुना । अतृपासः ।

अध । ते । अग्ने । किं । इह । वदन्ति । अनायुधासः । आसता । सचंतां ॥ १४ ॥

अनिरेण । इरान्नं । तद्रहितेन फल्ग्वेनोक्थेन प्रतीत्येन प्रतिगंतव्येन ।
आरोहणेत्यर्थः । कृधुना ह्रस्वेन । कृध्विति ह्रस्वनाम कृधुको वम्रक इति तन्ना-
मसूक्तत्वात् । एवंविधेन वचसातृपासोऽतृप्ता जनाः । अध अधुनेहास्मिन् लोके हे
अग्ने ते त्वां किं वदन्ति । निर्हविष्केण वचसा न किञ्चिन्नभ्यत इत्यर्थः । किंत्वना-
युधासः । आयुधशब्दः साधनं लक्षयति । हविरादिसाधनरहितास्तेऽसता दुःखेन
सचंतां । संगच्छंतां ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दमे आ रुरोच ।

रुशद्वसानः सुहशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्यौत् ॥ १५ ॥

अस्य । श्रिये । संऽइधानस्य । वृष्णः । वसोः । अनीकं । दमे । आ । रुरोच ।

रुशत् । वसानः । सुहशीकऽरूपः । क्षितिः । न । राया । पुरुऽवारः । अद्यौत् ॥ १५ ॥

समिधानस्य समिध्यमानस्य । कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । वृष्णो वर्षितुः फलस्य
वसोर्वासयितुरस्याग्नेरनीकं तेजःसंघो दमे यागगृह आ रुरोच । सर्वतो दीप्यते ।
किमर्थं । श्रिये श्रेयसे यजमानानां । सोऽग्नी रुशत् । वर्णनामैतत् । दीपं तेजो
वसान आच्छादयन् अत एव सुहशीकरूपः सुष्ठु दर्शनीयरूपः पुरुवारो बहुभिर्ज्ञ-
त्विग्भिर्यजमानैर्वरणीयः सन्नद्यौत् । द्योतते । किमिव । रायाश्वादिधनेन क्षितिर्न
राजादिरिव । क्षितिरिति मनुष्यनाम ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

ऊर्ध्वं ऊ षु ण इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं वामदेवस्यार्धं चैष्टुभमाग्नेयं । ऊर्ध्वं ऊ ष्वेकादशेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ चैष्टुभे छंदसीदं । सूचितं च । ऊर्ध्वं ऊ षु णः सप्तस्य यद्वियुतेति पंच । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऊर्ध्वं ऊ षु णो अध्वरस्य होतरग्ने तिष्ठ देवताता यजीयान् ।

त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसश्चित्तिरसि मनीषां ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । ऊं इति । सु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्ने । तिष्ठ । देवऽताता । यजीयान् ।

त्वं । हि । विश्वं । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषां ॥ १ ॥

हे अध्वरस्य होतर्यागसंबन्धिनां देवानामाह्वातः । यद्वा होतरित्यत्र प्रकृत्यं-
शोऽनुवादः । हे होमनिष्पादकाग्ने यजीयान्यष्टमस्त्वं नोऽस्माकमूर्ध्वं ऊ षु तिष्ठ ।
उन्नत एव तिष्ठ । नित्यमुन्नतो भवतीत्यर्थः । कुचेति तदुच्यते । देवताता देवतातौ ।
देवास्तायंते विस्तीर्यतेऽचेति देवतातिर्यज्ञः । तस्मिन् । त्वं हि त्वं खलु विश्वं सर्वं
मन्म मननीयं शत्रूणां धनमभ्यसि । अभिभवसि । किंच वेधसश्चित् । चित्पू-
जायां । स्तोतुर्यजमानादेर्मनीषां मतिं स्तुतिं प्रतिरसि । प्रवर्धयसि । प्रपूर्व-
स्तिरतिवर्धनार्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अमूरो होता न्यसादि विष्ट्वग्निर्मंद्रो विदथेषु प्रचेताः ।

ऊर्ध्वं भानुं सवितेवाश्रेन्मेतेव धूमं स्तभायदुप द्यां ॥ २ ॥

अमूरः । होता । नि । असादि । विष्टु । अग्निः । मंद्रः । विदथेषु । प्रऽचेताः ।

ऊर्ध्वं । भानुं । सविताऽइव । अश्रेत् । मेताऽइव । धूमं । स्तभायत् । उप । द्यां ॥ २ ॥

अमूरोऽमूढः । प्रगल्भ इत्यर्थः । होता होमनिष्पादको मंद्रो मदनीयो माद-
यिता वा प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानोऽग्निर्देवो विष्ट्वृत्विषूपासु प्रजासु मध्ये विदथेषु
यागेषु निमित्तभूतेषु न्यसादि । नितरां स्थापितः । अथ तथाभूतोऽग्निर्भानुं दीप्तिं
सवितेवोदितः सूर्य इवोर्ध्वमश्रेत् । ऊर्ध्वमुखमाश्रयति । किंच मेतेव स्थूणेव । सा
यथा स्वाधिष्ठितं वंशादिकं स्तभाति तद्वदयमग्निर्धूमं स्वोत्थितं द्यामुप द्युलोक-
स्योपरि स्तभायत् । स्तभाति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

य॒ता सु॒जू॒र्णी रा॒तिनी॑ घृ॒ताची॑ प्र॒दक्षि॒णि॒दे॒वता॑ति॒मुरा॒णः ।

उ॒दु स्वरु॑र्न॒वजा॑ ना॒क्रः प॒श्वो अ॒नक्ति॑ सु॒धितः॑ सु॒मेकः॑ ॥ ३ ॥

य॒ता । सु॒ऽजू॒र्णिः । रा॒तिनी॑ । घृ॒ताची॑ । प्र॒ऽदक्षि॒णित् । दे॒वऽता॑तिं । उ॒रा॒णः ।

उत् । ऊं इति । स्वरुः । न॒वऽजाः । न । अ॒क्रः । प॒श्वः । अ॒नक्ति॑ । सु॒धितः । सु॒मेकः॑ ॥ ३ ॥

यता संयता सुजूर्णिः शोभनजवा सुष्ठु जीर्णा पुराणी वा । घृताची । घृतमंचतीति घृताची जुहूः । रातिनी । रातिर्धनं । हविलक्षणधनवती । आज्यपूर्णा भवतीत्यर्थः । देवतातिं यज्ञं तथोराण उरु कुर्वाणोऽध्वर्युरग्निर्वा प्रदक्षिणित् । प्रदक्षिणमेतीति प्रदक्षिणित् । प्रदक्षिणगमनो भवति ॥ अकारलोपश्छांदसः ॥ नवजा नवजातस्तदानीमेवोत्पादितः स्वरुर्न । यूपशकलवाची स्वरुरत्र यूपं लक्षयति । चषालवंतः स्वरवः पृथिव्यां । ऋग्वे० ३. ८. १०. । इत्यादिषु स्वरुशब्देन यूपभिधानाच्च । नकारः समुच्चये । यूपोऽप्युदु । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । उच्चतो भवति । किंच अक्र आक्रमिता सुमेकः सुदीप्तः सुधितः स्वधितिरित्यर्थः । सोऽपि पश्वः पशूननक्ति । गच्छति । यद्वा सुधितः स्वरुरेवोदु उत्कृष्टः पश्वः पशूननक्ति । स्वरुणा पशुमनक्तीति श्रुतेः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्ती॒र्णे ब॒र्हिषि॑ समि॒धाने॑ अ॒ग्रा ऊ॒र्ध्वो अ॒ध्वर्यु॑र्जु॒जुषा॒णो अ॒स्थात् ।

पर्य॒ग्निः प॒शुपा॑ न होता॑ त्रि॒विष्टे॑ति प्र॒दिव॑ उ॒रा॒णः ॥ ४ ॥

स्ती॒र्णे । ब॒र्हिषि॑ । सं॒ऽइ॒धाने॑ । अ॒ग्रौ । ऊ॒र्ध्वः । अ॒ध्वर्युः । जु॒जुषा॒णः । अ॒स्थात् ।

परि॑ । अ॒ग्निः । प॒शुऽपाः । न । होता॑ । त्रि॒ऽवि॒ष्टि । ए॒ति । प्र॒ऽदि॒वः । उ॒रा॒णः ॥ ४ ॥

बर्हिषि वेद्यां स्तीर्ण आस्तृते सत्यग्रावाहवनीयादिके समिधाने सम्यगिध्यमाने सत्यध्वर्युरध्वरस्य नेता जुजुषाणो देवान्प्रीणयन् ऊर्ध्वोऽस्थात् । तिष्ठति । होता होमनिष्पादकः प्रदिवः । पुराणनामैतत् । पुरातन उराणः स्वल्पमपि हविर्देवयोग्यत्वसंपादनेनोरु कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाण इति निरुक्तं । यद्वै देवैर्जोष्यते हविस्तद्गिरिमात्रं वर्धत इति श्रुतेरग्रेरुत्तरकरणमुचितं । ईदृशोऽग्निः पशूपा न पशूनां पालक इव पशून् त्रिविष्टि त्रिरावृत्य पर्येति । त्रिर्हि पर्यग्निः क्रियते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परि त्मना मितदुरेति होताग्निर्मंद्रो मधुवचा ऋतावा ।

द्रव्यस्य वाजिनो न शोका भयंते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥ ५ ॥

परि। त्मना। मितऽदुः। एति। होता। अग्निः। मंद्रः। मधुऽवचाः। ऋतऽवा।

द्रवन्ति। अस्य। वाजिनः। न। शोकाः। भयंते। विश्वा। भुवना। यत्। अभ्राट् ॥ ५ ॥

उक्तमेवार्थं स्पष्टयति । अयं होता होमनिष्पादकोऽग्निस्त्वनात्मना स्वरूपेणैव मितदुः परिमितगतिः सन् पर्येति । परितो गच्छति पशुं । कीदृशोऽयं । मंद्रो मदनीयो मोदयिता वा मधुवचा मधुरवचन ऋतावा यज्ञवान् । वाजिनो हविष्मतोऽस्याग्नेः शोका न दीप्तयोऽपि । नशब्दोऽप्यर्थे । द्रवन्ति । गच्छन्ति परितः । यद्वा नकार उपमार्थीयः । वाजिनो न अश्वा इव द्रवन्तीति योज्यं । यद्यस्मादयमभ्राट् भ्राजते तस्माद्विश्वा भुवना सर्वाणि भूतजातानि भयंते । भीतानि भवन्ति ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

भद्रा ते अग्ने स्वनीक संहघोरस्य सतो विषुणस्य चारुः ।

न यत्ते शोचिस्तमसा वरंत न ध्वस्मानस्तन्वीरेप आ धुः ॥ ६ ॥

भद्रा। ते। अग्ने। सुऽअनीक। संऽहक्। घोरस्य। सतः। विषुणस्य। चारुः।

न। यत्। ते। शोचिः। तमसा। वरंत। न। ध्वस्मानः। तन्वि। रेपः। आ। धुरिति धुः ॥ ६ ॥

हे स्वनीक शोभनज्वालाग्ने घोरस्य भीतिजनकस्यापि सतो विषुणस्य विष्वक् सर्वतो व्याप्तस्य ते तव चारु रमणीया भद्रा स्तुत्या कल्याणी वा मूर्तिः संहक् संहृष्टिः । सम्यक् दृश्या भवतीतित्यर्थः । यद्यस्मात्ते शोचिर्दीप्तिं तमसांधकारेण न वरंत वारयन्ति निशाः । यस्माच्च ध्वस्मानो ध्वंसका राक्षसादयस्ते तन्वि तव शरीरे रेपः पापं ध्वंसनादिरूपं नाधुः न दधति न कुर्वति । अतः संहगिति संबंधः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यस्य सातुर्जनितोरवारि न मातरापितरा नू चिदिष्टौ ।

अधा मित्रो न सुधितः पावकोऽग्निर्दीदाय मानुषीषु विष्णु ॥ ७ ॥

न । यस्य । सातुः । जनितोः । अवारि । न । मातरापितरा । नु । चित् । इष्टौ ।
अध । मित्रः । न । सुऽधितः । पावकः । अग्निः । दीदाय । मानुषीषु । विष्णु ॥ ७ ॥

जनितोर्जनयितुर्वृष्ट्युत्पादकस्य यस्य वैश्वानरस्य सातुः सनिः पश्वादिलक्षणं
दानं दीप्तिर्वा नावारि केनापि न वार्यते । किंच मातरापितरा मातापितरौ
द्यावापृथिव्यौ यस्येष्टौ प्रेषणे नू चित् क्षिप्रमेव न प्रभवतः अधापि च मित्रो न
सखेव सुधितः सुतृप्तः पावकः शोधकोऽग्निर्मानुषीषु मनोः संबन्धिनीषु विष्णु
प्रजासु दीदाय । दीयते ॥ दीपी दीप्तौ । पकारलोपश्छांदसः । व्यत्ययेन परस्मैपदं ।
लिट्यभ्यासस्य ह्रस्वे कृते तुजादित्वादीर्घत्वं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

द्विर्यं पंच जीजनन्संवसानाः स्वसारो अग्निं मानुषीषु विष्णु ।

उषर्बुधमथर्योऽन दंतं शुकं स्वासं परशुं न तिग्मं ॥ ८ ॥

द्विः । यं । पंच । जीजनन् । संऽवसानाः । स्वसारः । अग्निं । मानुषीषु । विष्णु ।

उषःऽबुधं । अथर्यः । न । दंतं । शुकं । सुऽआसं । परशुं । न । तिग्मं ॥ ८ ॥

मानुषीषु मनोः संबन्धिनीषु विष्णु प्रजासु संवसानाः संगच्छमाना द्विः पंच
दश स्वसारोऽंगुलयो यमग्निं जीजनन् मंथनेनोदपादयन् ॥ जनी प्रादुर्भावे ।
लुङि छांदसत्वादडभावः ॥ कीदृशं । अथर्यो न स्त्रिय इवोषर्बुधमुषसि बुध्यमानं
दंतं हविषां भक्षकं शुकं रश्मिभिर्दीप्यमानं स्वासं शोभनास्यं तिग्मं तीक्ष्णं
परशुं न परशुमिव रक्षसां हन्तारमिति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

तव ते अग्ने हरितो घृतस्ना रोहितास ऋज्वंचः स्वंचः ।

अरुषासो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमहंत दस्माः ॥ ९ ॥

तव । ते । अग्ने । हरितः । घृतऽस्नाः । रोहितासः । ऋजुऽअंचः । सुऽअंचः ।

अरुषासः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवऽतातिं । अहंत । दस्माः ॥ ९ ॥

हे अग्ने ते ते प्रसिद्धास्तव हरितस्त्वत्संबन्धिनोऽश्वा देवतातिमस्मदीयं यागं
प्रत्याहंत । ऋत्विग्भिराहूयन्ते ॥ लुङि लिपिसिचिह्नश्चेत्यडादेशः ॥ कीदृशाः ।
घृतस्ना घृतस्रुवो बलातिशयान्नासापुटादिस्थानेभ्य उदकं क्षरन्तो रोहितासो रो-

हिता लोहितवर्णा ऋज्वचः । ऋज्वकुटिलमंचंति गच्छंतीत्यृज्वचः सुष्ठु गच्छंतः ।
अरुषास आरोचमाना वृषणो युवानो वर्षितारो वा ॥ वा षपूर्वस्य निगम इति वि-
कल्पेन दीर्घविधानादत्र दीर्घाभावः ॥ ऋजुमुष्काः साधनमुष्का दस्मा दर्शनीयाः ॥

॥ अथ दशमी ॥

ये ह॒ त्ये ते॒ सह॑माना अ॒यास॑स्त्वे॒षासो॑ अग्ने अ॒र्चय॑श्चर॑न्ति ।

श्ये॒नासो॑ न दु॒वस॑नासो अर्थे॑ तुवि॒ष्वण॑सो मारु॑तं न शर्धेः ॥ १० ॥

ये । ह॒ । त्ये । ते॒ । सह॑मानाः । अ॒यासः॑ । त्वे॒षासः॑ । अग्ने॒ । अ॒र्चयः॑ । चर॑न्ति ।

श्ये॒नासः॑ । न । दु॒वस॑नासः । अर्थे॑ । तुवि॒ऽस्वन॑सः । मारु॑तं । न । शर्धेः ॥ १० ॥

हे अग्ने ये ह खलु त्ये ते प्रसिद्धाः सहमानाः शत्रूनभिभवन्तोऽयासो गम-
नशीलास्त्वेषासो दीप्ता दुवसनासः परिचरणीयास्ते त्वदीया अर्चयो रश्मयः
श्येनासो न अश्वा इवार्थं गन्तव्यं चरन्ति । गच्छन्ति । कीदृशाः । मारुतं शर्धो न
मरुत्संबन्धी गण इव तुविष्वणसस्तुविस्वना अधिकध्वनयो भवन्ति ॥

॥ अथैकादशी ॥

अकारि॑ ब्रह्म॑ समिधान॒ तुभ्यं॑ शंसा॒त्युक्थं॑ यज॑ते ब्यू॒ धाः ।

होता॑रमग्निं॒ मनु॑षो॒ नि षे॑दुर्नम॒स्यन्तं॑ उ॒शिजः॑ शंस॑मा॒योः ॥ ११ ॥

अकारि॑ । ब्रह्म॑ । सं॒ऽइ॒धान॒ । तुभ्यं॑ । शंसा॒ति । उ॒क्थं । यज॑ते । वि॒ । ऊं॒ इति॑ । धाः ।

होता॑रं । अग्निं॒ । मनु॑षः । नि॒ । से॒दुः । न॒म॒स्यन्तः॑ । उ॒शिजः॑ । शंस॑ । आ॒योः ॥ ११ ॥

हे समिधान समिध्यमानाग्ने तुभ्यं त्वदर्थं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः कृतं ।
होतोकथं शस्त्ररूपं स्तोत्रं शंसाति । शंसति ॥ शन्सुं स्तुतौ । लेटोऽडाटावित्य-
डागमः ॥ त्वां यजमानो यजते । अतः कारणादस्मभ्यं धनं वि धाः । विधेहि ॥
दधातेऽच्छांदसे लुङि बहुलं छंदसीत्यडभावः । उ इति पादपूरणः ॥ किंच आयोर्म-
नुषस्य शंसं शंसनीयं होतारं देवानामाह्वातारमग्निं त्वां नमस्यन्तः पूजयन्त उशिजः
पश्वादिलक्षणं धनं कामयमाना मनुषो मनुष्या ऋत्विजो निषेदुः । उपाविशन् ।
सेवन्त इत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

अयमिहेत्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं वामदेवस्यार्घमाग्नेयं । आद्या जगती द्विती-

याद्याः पंचानुष्टुभः शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । अयमिहादौ जगती
पंचानुष्टुभ इति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ अग्निप्रणयनेऽयमिहेति वैश्यस्य
प्रतिपत् । तथा च सूचितं । अयमिह प्रथमो धायि धातृभिरिति तु राजन्य-
वैश्ययोराद्ये । आ० २. १७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यः ।

यमप्रवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशेविशे ॥ १ ॥

अयं । इह । प्रथमः । धायि । धातृभिः । होता । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईड्यः ।

यं । अप्रवानः । भृगवः । विरुरुचुः । वनेषु । चित्रं । विभ्वं । विशेऽविशे ॥ १ ॥

धातृभिर्यज्ञार्थं कर्म कुर्वद्भिरध्वर्युभिरिहास्मिन्यज्ञे होता देवानामाह्वाता यजि-
ष्ठोऽतिशयेन यष्टाध्वरेषु यागेष्वीड्य ऋत्विग्भिः स्तूयमानः प्रथमः सर्वेषां देवानां
मुख्योऽयमाहवनीयादिस्थानेषु प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोऽग्निर्धायि । अधायि ।
निहितः ॥ दधातेः कर्मणि लुङ् । बहुलं छंदस्यमाङ्गोऽयमिति इत्यडभावः । तिङ्ङितिङ्
इति निघातः ॥ अयमग्निरित्युक्तं कोऽसावग्निरित्यत आह । अप्रवानो भृगुसंबन्धी
कश्चिद्विष्टः स चान्ये भृगवश्च वनेष्वरण्येषु चित्रं दावाग्निरूपेण बहुधा दर्शनीयं
विशे विशे । वीप्सया सर्वजनव्याप्तिर्गृह्यते । सर्वस्या विशः प्रजाया विभ्वं विभु-
मीश्वरं यं देवानां हविर्वाहकत्वेन प्रसिद्धमग्निं विरुरुचुः दीप्तिरुक्तं कुर्वन्ति स्म ।
यमिति यच्छब्दस्यायमितीदंशब्देन संबंधः ॥

अग्ने कदा त इति प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोराग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदस्यग्ने
कदा त इत्याद्याः पंचर्चः । सूचितं च । अग्ने कदा त इति पंच । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तासां प्रथमा सूक्ते द्वितीया ॥

अग्ने कदा त आनुषग्भुवद्देवस्य चेतनं ।

अधा हि त्वा जगृभिरे मर्तासो विष्ट्वीड्यं ॥ २ ॥

अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनं ।

अध । हि । त्वा । जगृभिरे । मर्तासः । विष्टु । ईड्यं ॥ २ ॥

हे अग्ने अधातः कारणाद्देवस्य द्योतमानस्य ते तव संबन्धि चेतनं तेजः कदा-

नुषक् अनुषक्तं भुवत् । भवेत् ॥ लेट्यडागमः । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ।
भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः ॥ अतः कारणादित्युक्तं । कस्माद्धेतोरित्युच्यते । हि
यस्मात्कारणान्मर्तासो मनुष्या विष्णु विद्भिः प्रजाभिरीड्यं त्वा त्वां जगृभिर जगृ-
हिरे गृह्णन्ति ॥ ग्रहेर्धातोर्लिटि ह्यग्रहोर्भे इति भत्वं । बहुलं छंदसीति रुडागमः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ऋतावानं विचेतसं पश्यंतो द्यामिव स्तृभिः ।

विश्वेषामध्वराणां हस्कर्तारं दमेदमे ॥ ३ ॥

ऋतऽवानं । विऽचेतसं । पश्यंतः । द्यांऽइव । स्तृऽभिः ।

विश्वेषां । अध्वराणां । हस्कर्तारं । दमेऽदमे ॥ ३ ॥

ऋतावानममायिनं विचेतसं विशिष्टज्ञानं स्तृभिर्नक्षत्रैः परिवृतं द्यामिव
विस्फुलिंगैः समेतं विश्वेषां सर्वेषामध्वराणां यज्ञानां हस्कर्तारं प्रभासकं वृद्धेः
कर्तारं वाग्निं पश्यंत ऋत्विगादयो दमे दमे सर्वस्मिन्यज्ञगृहे जगृभिर इति
पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आशुं दूतं विवस्वतो विश्वा यश्चर्षणीरभि ।

आ जभुः केतुमायवो भृगवाणं विशेविशे ॥ ४ ॥

आशुं । दूतं । विवस्वतः । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।

आ । जभुः । केतुं । आयवः । भृगवाणं । विशेऽविशे ॥ ४ ॥

योऽग्निर्विश्वाश्चर्षणीः सर्वाः प्रजा अभिभवति आयवो मनुष्याः । आयव
इति मनुष्यनाम आयवो यदव इति मनुष्यनामसु पाठात् । आशुं क्षिप्रगामिनं
विवस्वतो मनुष्यस्य यजमानस्य दूतं । विवस्वत इति मनुष्यनामेदं । केतुं
प्रज्ञापकं भृगवाणं भृगुवदाचरंतं । दीप्यमानमित्यर्थः ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्तिप्
वक्तव्य इति क्तिप् । तदन्ताल्लटो व्यत्ययेन शानच् । अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानु-
दात्तत्वे प्राप्ते वृषादेराकृतिगणत्वादाद्युदात्तत्वं ॥ तमग्निं विशे विशे सर्वस्यै प्रजाया
आजभुः । आजहुः ॥ ह्यग्रहोर्भे इति भत्वं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमी॒ हो॒ता॒र॒मा॒नु॒ष॒क्चि॒क्त्वा॒सं॒ नि॒ षे॒दि॒रे ।

र॒खं॒ पा॒व॒क॒शो॒चि॒षं॒ य॒जि॒ष्ठं॒ स॒प्र॒ धा॒र्म॒भिः ॥ ५ ॥

तं । ई॒ । हो॒ता॒रं॒ । आ॒नु॒ष॒क् । चि॒क्त्वा॒सं॒ । नि॒ । से॒दि॒रे ।

र॒खं॒ । पा॒व॒क॒ऽशो॒चि॒षं॒ । य॒जि॒ष्ठं॒ । स॒प्र॒ । धा॒र्म॒ऽभिः ॥ ५ ॥

ऋ॒त्वि॒गा॒द॒यो॒ म॒नु॒ष्या॒ आ॒नु॒ष॒क् आ॒नु॒पूर्व्ये॒ण॒ हो॒ता॒रं॒ दे॒वा॒ना॒मा॒ह्वा॒ता॒रं॒ चि॒क्त्वा॒सं॒ जा॒न॒तं ॥ कि॒त॒ ज्ञा॒ने । लि॒टः॒ क॒सुः॒ । द्वि॒र्भा॒व॒ह॒ला॒दि॒शेष॒चु॒त्व॒दी॒र्घाः॒ । प्र॒त्य॒य॒स्वरः॒ ॥ तमी॒ तमि॒म॒म॒ग्निं॒ नि॒षे॒दि॒रे । नि॒षा॒द॒य॒न्ति॒ स्म । की॒दृ॒शं॒ । र॒खं॒ र॒म॒णी॒यं॒ पा॒व॒क॒शो॒चि॒षं॒ शो॒ध॒क॒दी॒प्तिं॒ य॒जि॒ष्ठं॒ य॒ष्ट॒त॒मं॒ स॒प्र॒भि॒र्धा॒म॒भि॒स्ते॒जो॒भि॒र्यु॒क्तं ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं॒ श॒श्व॒ती॒षु॒ मा॒तृ॒षु॒ व॒न॒ आ॒ वी॒तं॒ अ॒श्रि॒तं॒ ।

चि॒त्रं॒ सं॒तं॒ गु॒हा॒ हि॒तं॒ सु॒वे॒दं॒ कू॒चि॒द॒र्थि॒नं॒ ॥ ६ ॥

तं । श॒श्व॒ती॒षु॒ । मा॒तृ॒षु॒ । व॒ने॒ । आ॒ । वी॒तं॒ । अ॒श्रि॒तं॒ ।

चि॒त्रं॒ । सं॒तं॒ । गु॒हा॒ । हि॒तं॒ । सु॒ऽवे॒दं॒ । कू॒चि॒त्ऽअ॒र्थि॒नं॒ ॥ ६ ॥

श॒श्व॒ती॒षु॒ ब॒ह्वी॒षु॒ मा॒तृ॒ष्वप्सु॒ । ताः॒ स॒स्या॒दि॒नि॒र्मा॒तृ॒क॒त्वा॒न्मा॒तर॒ इ॒त्यु॒च्यं॒ते । व॒न॒ आ॒ वृ॒क्ष॒स॒मू॒हे च॒ । आ॒का॒र॒श्चा॒र्थे॒ । सं॒तं॒ वि॒द्य॒मा॒नं॒ वी॒तं॒ का॒न्त॒म॒श्रि॒तं॒ प्रा॒णि॒भिर्दा॒ह॒भ॒या॒द॒से॒वि॒तं॒ । दु॒रा॒स॒द॒मि॒त्य॒र्थः॒ । चि॒त्रं॒ चा॒य॒नी॒यं॒ गु॒हा॒ गु॒हा॒यां॒ हि॒तं॒ । न॒हि॒तं॒ सु॒वे॒दं॒ सु॒वि॒ज्ञा॒नं॒ सु॒ध॒नं॒ वा॒ कू॒चि॒द॒र्थि॒नं॒ क्वा॒पि॒ ह॒वि॒ष्य॒र्थि॒नं॒ स॒मि॒दा॒ज्य॒पु॒रो॒डा॒शा॒दि॒ह॒विः॒ स्वी॒कु॒र्व॒तं॒ ॥ क्ते॒त्य॒च॒ व॒का॒र॒स्य॒ छा॒न्द॒से॒ संप्र॒सार॒णे॒ पर॒पूर्व॒त्वे च॒ ह॒ल॒ इति॒ दी॒र्घ॒त्वं ॥ ए॒वं॒भू॒त॒म॒ग्निं॒ नि॒षे॒दि॒र॒ इति॒ पूर्वे॒ण॒ सं॒ब॒न्धः ॥

प्रा॒तर॒नु॒वा॒का॒श्चि॒न॒श॒स्त्र॒यो॒स्त्रै॒ष्टु॒भे॒ छं॒द॒सि॒ स॒स॒स्य॒ यद्वि॒यु॒ते॒त्या॒द्याः॒ पंच॒र्चः॒ । सू॒चि॒तं॒ च॒ । स॒स॒स्य॒ यद्वि॒यु॒ते॒ति॒ पंच॒ । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

स॒स॒स्य॒ यद्वि॒यु॒ता॒ स॒स्मि॒न्ध॒नृ॒त॒स्य॒ धा॒र्म॒न्त्र॒ण॒य॒न्त॒ दे॒वाः ।

म॒हाँ॒ अ॒ग्नि॒र्न॒म॒सा॒ रा॒त॒ह॒व्यो॒ वे॒र॒ध्व॒रा॒य॒ स॒द॒मि॒ह॒ता॒वा॒ ॥ ७ ॥

ससस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊधन् । ऋतस्य । धामन् । रणयंत । देवाः ।
महान् । अग्निः । नमसा । रातऽहव्यः । वेः । अध्वराय । सद । इत् । ऋतऽवा ॥ ७ ॥

यद्यमग्निं देवाः स्तोतारः ससस्य स्वप्नस्य वियुता वियुते वियोगे । उषसी-
त्यर्थः । ऋतस्योदकस्य धामन् धामनि स्थाने सस्मिन् सर्वस्मिन्नूधन्नूधनि यज्ञे
रणयंत रमयंति । स्तोत्रैरिति शेषः । महान्प्रभूतो नमसा नमस्कारेण रातहव्यो
दत्तहविष्क ऋतावा सत्यवान् सोऽग्निः सदमित्सदैवाध्वरायाध्वरं यजमानैः कृतं
यज्ञं ॥ सुपां सुपो भवन्तीति वक्तव्यमिति वचनादत्र द्वितीयार्थे चतुर्थी ॥ वेः ।
वेत्ति । जानाति । यद्वा देवा इन्द्रादयः ससस्य ऋत्विग्भिः सेव्यस्य यद्यस्याग्नेर्वियुता
विशिष्टे सस्मिन् भजनीय ऋतस्य सत्यस्य धामन् धामनि योनावूधन्नूधनि यज्ञे
रणयंत रमयंते महान्प्रभूतो नमसा हविषा रातहव्यो दत्तहविष्क ऋतावा सत्य-
वान् सोऽग्निरध्वराय यज्ञार्थं सदमित्सदैव वेः । गन्ता भवति । अध्वराय यज्ञं वेः
कामयते वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वेरध्वरस्य दूत्यानि विद्वानुभे अन्ता रोदसी संचिकित्वान् ।

दूत ईयसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८ ॥

वेः । अध्वरस्य । दूत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अन्तरिति । रोदसी इति । संऽचिकित्वान् ।

दूतः । ईयसे । प्रऽदिवः । उराणः । विदुऽतरः । दिवः । आऽरोधनानि ॥ ८ ॥

हे अग्ने विद्वान् सर्वे जानानस्त्वमध्वरस्य यज्ञस्य संबंधीनि दूत्यानि दूतकर्माणि
वेः । वेत्ति कामयसे वा । यद्वा वेरिति यज्ञविशेषणं । वेर्यजमानस्याभीष्टफलज-
नकस्याध्वरस्य यागस्य संबंधीनि दूत्यानि दूतकर्माणि विद्वान् जानन् उभे रोदसी
उभयो रोदस्योर्द्यावापृथिव्योरन्तर्मध्ये स्थितमन्तरिक्षं संचिकित्वान् सम्यक् जानन्
प्रदिवः । पुराणनामेदं प्रत्नं प्रदिव इति पुराणनामसु पाठात् । उराणोऽल्पमपि
हविरुरु बहु कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाण इति यास्कनोक्तत्वात् । विदुष्टरो
विद्वत्तरो देवानां दूतस्त्वं दिवः स्वर्गस्यारोधनान्यारोहणानि । आरोहणार्हाणि
स्थानानीत्यर्थः । देवानां हवींष्यर्पयितुमीयसे । गच्छसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

कृष्णं त एम रुशतः पुरो भाश्चरिष्णवर्चिर्वपुषामिदेकं ।

यदप्रवीता दधते ह गर्भं सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दूतः ॥ ९ ॥

कृष्णं । ते । एम । रुशतः । पुरः । भाः । चरिष्णु । अर्चिः । वपुषां । इत् । एकं ।

यत् । अप्रवीता । दधते । ह । गर्भं । सद्यः । चित् । जातः । भवसि । इत् । ऊं इति । दूतः ॥ ९ ॥

हे अग्ने रुशतो रोचमानस्य ते तव संबन्धचैम । एमन्शब्देन गमनमार्ग उच्यते । एम वर्त्म कृष्णं कृष्णवर्णं भवति । भास्तव संबन्धिनी दीप्तिः पुरः पुरस्ताद्भवति । चरिष्णु संचरणशीलमर्चिस्त्वदीयं तेजो वपुषां वपुष्मतां रूपवतां । तेजस्विनामित्यर्थः । एकमिन्मुख्यमेव भवति । यद्यं त्वामप्रवीता अनुपगता यजमाना गर्भं त्वज्जननहेतुमरणं दधते ह धारयन्ति खलु स त्वं सद्यश्चित्सद्य एव जात उत्पन्नः सन् दूतो भवसीदु । यजमानस्य दूतो भवस्येव ॥

॥ अथ दशमी ॥

सद्यो जातस्य दहशानमोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचिः ।

वृणक्ति तिग्मामतसेषु जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जंभैः ॥ १० ॥

सद्यः । जातस्य । दहशानं । ओजः । यत् । अस्य । वातः । अनुऽवाति । शोचिः ।

वृणक्ति । तिग्मां । अतसेषु । जिह्वां । स्थिरा । चित् । अन्ना । दयते । वि । जंभैः ॥ १० ॥

सद्यो जातस्यारणिनिर्मथनादनंतरमेवोत्पन्नस्याग्नेरोजस्तेजो दहशानं । ऋत्विगादिभिर्हृश्यमानं भवतीति शेषः । वातो वायुर्यद्यदास्याग्नेः शोचिर्दीप्तिमनु लक्ष्मीकृत्य वाति गच्छति तदा सोऽयमग्निरतसेषु वृक्षसंघेषु तिग्मां तीक्ष्णां जिह्वां ज्वालां वृणक्ति । संयोजयति । स्थिरा चित् स्थिराण्यप्यन्नान्नरूपाणि काष्ठादीनि जंभैस्तेजोभिर्विदयते । विखंडयति । भक्षयतीत्यर्थः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तृषु यदन्ना तृषुणा ववक्ष तृषु दूतं कृणुते यद्गो अग्निः ।

वातस्य मेळिं सचते निजूर्वन्नाशुं न वाजयते हिन्वे अर्वा ॥ ११ ॥

तृषु । यत् । अन्ना । तृषुणा । ववक्ष । तृषु । दूतं । कृणुते । यद्गो । अग्निः ।

वातस्य । मेळिं । सचते । निऽजूर्वन् । आशुं । न । वाजयते । हिन्वे । अर्वा ॥ ११ ॥

यद्योऽग्निस्तृषु क्षिप्रमेवान्नान्नानि काष्ठादीनि तृषुणा क्षिप्रेण रश्मिसमूहेन
ववक्ष वहति । दहतीत्यर्थः । यद्गो महान् सोऽग्निस्तृषुमात्मानं दूतं कृणुते ।
यजमानदूतं करोति । निजूर्वेन् काष्ठानि विशेषेण दहन्नग्निर्वातस्य वायोर्मैत्रिं
बलं सचते । सेवते । आशुं न । अश्वसादी यथाश्वं तथावा गमनशीलोऽग्निः
स्वरश्मिं वाजयते । वाजिनं बलवंतं करोति । हिन्वे । प्रेरयति च ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

दूतं व इत्यष्टर्चमष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं गायत्रीछंदस्कमग्निदेवताकं । तथा
चानुक्रम्यते । दूतं वोऽष्टौ गायत्रं त्विति ॥ ब्यूळ्हे दशरात्रे प्रथमे छंदोम इदं सूक्तं
जातवेदस्यनिविद्वानीयं । तथा च सूचितं । दूतं व इत्याग्निमारुतं । आ० ८. ९. ।
इति ॥ इदमादिके द्वे सूक्ते प्रातरनुवाकस्याग्नेये ऋतौ गायत्रे छंदसि विनियुक्ते ।
सूचितं च । अग्ने पावक दूतं व इति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यं । यजिष्ठमृजसे गिरा ॥ १ ॥

दूतं । वः । विश्वऽवेदसं । हव्यऽवाहं । अमर्त्यं । यजिष्ठं । ऋजसे । गिरा ॥ १ ॥

हे अग्ने विश्ववेदसं । विश्वं समस्तं वेदो धनं यस्यासौ विश्ववेदाः । तं सर्वविदं
वा हव्यवाहं देवेभ्यो हविषां वोढारममर्त्यममरणधर्माणं यजिष्ठमतिशयेन यष्टारं
दूतं देवानां वस्त्वां गिरा स्तुतिरूपया वाचा ऋजसे । यजमानोऽहं प्रसाधयामि ।
वर्धयामीत्यर्थः । ऋजतिः प्रसाधनकर्मति यास्कः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि वेदा वसुधितिं महौ आरोधनं दिवः । स देवाँ एह वक्षति ॥ २ ॥

सः । हि । वेदः । वसुऽधितिः । महान् । आऽरोधनं । दिवः । सः । देवान् । आ । इह । वक्षति ॥ २ ॥

स हि प्रसिद्ध एवाग्निर्वसुधितिं यजमानाभीष्टफलरूपधनस्य दानं वेद ।
वेत्ति । महान् प्रभूतोऽग्निर्दिव आरोधनमारोहणं देवानां स्थानं वेत्ति । सोऽग्नि-
रिहास्मिन्यज्ञे देवानिन्द्रादीनावक्षति । आवहतु ॥ वहेर्धातोर्लिङ्गर्थे लेडिति लेट् ।
तस्य तिप् । सिबहुलं लेटीति सिप् । लेडोऽडाटावित्यडागमश्च । हो ढ इति
ढवं । ठत्वकत्वषत्वानि । तिङ्ङितिङ् इति निघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स वेद देव आनमं देवाँ ऋतायते दमे । दाति प्रियाणि चिद्वसु ॥३॥

सः । वेद । देवः । आऽनमं । देवान् । ऋतऽयते । दमे । दाति । प्रियाणि । चित् । वसु ॥३॥

देवो द्योतमानः सोऽग्निरानमं यजमानादीनानमयितुं नमस्कारयितुं देवा-
निद्रादीन्वेद । क्रमेण वेत्ति । दमे यज्ञगृह ऋतायत ऋतं यज्ञमिच्छते यजमा-
नाय प्रियाणि चिदभीष्टान्यपि वसु वसूनि पश्वादीनि धनानि दाति । ददाति ।
प्रयच्छति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स होता सेदु दूत्यं चिकित्वाँ अंतरीयते । विद्वाँ आरोधनं दिवः ॥४॥

सः । होता । सः । इत् । जुं । इति । दूत्यं । चिकित्वान् । अंतः । ईयते । विद्वान् । आऽरोधनं । दिवः ॥४॥

सोऽग्निर्होता देवानामाह्वाता भवति । सेदु स एवाग्निर्दूत्यं देवानां दूतकर्म
चिकित्वान् जानन् दिवः स्वर्गस्यारोधनमारोहणमारोहणार्हं देवानां स्थानं च
विद्वान् जानन् अंतर्द्वावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥ ईङ् गतौ । दिवादिभ्यः
श्यन् । तिङ् इतिङ् इति निघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ते स्याम ये अग्नये ददाशुर्हव्यदातिभिः । य ईं पुष्यंत इंधते ॥५॥

ते । स्याम । ये । अग्नये । ददाशुः । हव्यदातिऽभिः । ये । ईं । पुष्यंतः । इंधते ॥५॥

ते तव यजमानाः स्याम । भूयाम । त इत्युक्तं क इत्युच्यते । ये यजमाना
अग्नये हव्यदातिभिर्हविर्दानैर्ददाशुः प्रीतिं कुर्वन्ति । ईमेनमग्निं पुष्यन्तो वर्धयन्तो
ये यजमाना इंधते समिद्धिर्दीप्तिर्युक्तं कुर्वन्ति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ते राया ते सुवीर्यैः ससवांसो वि शृण्विरे । ये अग्ना दधिरे दुवः ॥६॥

ते । राया । ते । सुऽवीर्यैः । ससऽवांसः । वि । शृण्विरे । ये । अग्ना । दधिरे । दुवः ॥६॥

ये यजमाना अग्न्याग्नौ ॥ सुपां सुलुगित्याकारः ॥ दुवः परिचर्या दधिरे धारयन्ति ।
कुर्वन्तीत्यर्थः । ते ससवांसोऽग्निं संभजमाना राया पश्वादिलक्षणेन धनेन विशृण्विरे ।
विश्रूयन्ते । प्रख्यायन्ते । ते सुवीर्यैः शोभनवीर्योपेतैः पुत्रादिभिश्च विश्रूयन्ते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अस्मे रायो दिवेदिवे सं चरंतु पुरुस्पृहः । अस्मे वाजास ईरतां ॥ ७ ॥

अस्मे इति । रायः । दिवेऽदिवे । सं । चरंतु । पुरुऽस्पृहः । अस्मे इति । वाजासः । ईरतां ॥ ७ ॥

पुरुस्पृह ऋत्विगादिभिरभिलष्यमाणा रायः पश्वादिधनान्यस्मे अस्मासु यजमानेषु दिवे दिवे प्रतिदिनं संचरंतु । प्रचरंत्यो भवंतु ॥ दिव्शब्दादुत्तरस्याः सप्तम्याः सुपां सुलुगित्यादिना शेआदेश ऊडिदमित्यादिना च तस्योदात्तत्वं । नित्यवीप्सयोरिति द्विभावे सत्युत्तरभागस्यानुदात्तं चेत्यनुदात्तत्वं ॥ वाजासोऽन्नानि चास्मे अस्मानीरतां । प्रेरयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स विप्रश्चर्षणीनां शवसा मानुषाणां । अति क्षिप्रेव विध्यति ॥ ८ ॥

सः । विप्रः । चर्षणीनां । शवसा । मानुषाणां । अति । क्षिप्राऽइव । विध्यति ॥ ८ ॥

विप्रो मेधावी । विप्र इति मेधाविनाम विप्रो धीर इति तन्नामसु पाठात् । सोऽग्निः शवसा बलेन । शव इति बलनाम पाजः शव इति तन्नामसु पाठात् । मानुषाणां मनुसंबंधिनां चर्षणीनां प्रजानां क्षिप्रेव क्षेप्याण्येव विनाशयितुमर्हाणि । दुरितानीति शेषः । अति विध्यति । अति विध्यतु । अतिशयेन नाशयतु ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

अग्ने मृळेत्यष्टर्चं नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं गायत्रीच्छंदस्कमग्निदेवताकं । अनुक्रांतं च । अग्ने मृळेति ॥ द्वितीये छंदोम इदं सूक्तं जातवेदस्यनिविद्वानीयं । सूचितं च । क्रीळं वः शर्धोऽग्ने मृळेत्याग्निमारुतं । आ० ८. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने मृळ महौ असि य ईमा देवयुं जनं । इयेथ बहिरासदं ॥ १ ॥

अग्ने । मृळ । महान् । असि । यः । ई । आ । देवऽयुं । जनं । इयेथ । बर्हिः । आऽसदं ॥ १ ॥

हे अग्ने मृळ । अस्मान् सुखय । स त्वं महानसि । प्रभूतो भवसि । यस्त्वमीमिमं देवयुं देवानां कामयितारं जनं यजमानं बर्हिर्दर्भमासदं यज्ञ आसत्तुमा इयेथ आगच्छसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स मानुषीषु दूळभो विष्णु प्रावीरमर्त्यः । दूतो विश्वेषां भुवत् ॥ २ ॥

सः । मानुषीषु । दुः । दमः । विष्णु । प्रः । अवीः । अमर्त्यः । दूतः । विश्वेषां । भुवत् ॥ २ ॥

दूळभो दुर्दभो राक्षसादिना दुर्हिंसो मानुषीषु मनुसंबन्धिनीषु विष्णु प्रजासु प्रावीः प्रकर्षेण गन्तामर्त्योऽमरणधर्मा सोऽग्निर्विश्वेषां सर्वेषां देवानां दूतो भुवत् । भवतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स सद्यः परिणीयते होता मन्द्रो दिविष्टिषु । उत पोता निषीदति ॥ ३ ॥

सः । सद्यः । परि । नीयते । होता । मन्द्रः । दिविष्टिषु । उत । पोता । नि । सीदति ॥ ३ ॥

सोऽग्निः सद्यः यज्ञगृहं परिणीयते । ऋत्विग्भिः परितो नीयते । नीयमानः सन् दिविष्टिषु यागेषु मन्द्रो मदनीयः स्तुत्यः सोऽग्निर्होता च भवति । उतापि च पोता सन्निषीदति । यज्ञगृह उपविशति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत मा अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे । उत ब्रह्मा निषीदति ॥ ४ ॥

उत । मा । अग्निः । अध्वरे । उतो इति । गृहऽपतिः । दमे । उत । ब्रह्मा । नि । सीदति ॥ ४ ॥

उतापि चाग्निरध्वरे यागे मा देवपत्नीर्यजति । यष्टा भवतीत्यर्थः । यद्वा मा गच्छन्नध्वर्युर्भवति । उतो अपि च सोऽग्निर्दमे यज्ञगृहे गृहपतिर्यजमानश्च भवति । उतापि च ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंसी सन्निषीदति । उपविशति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामुपवक्ता जनानां । हव्या च मानुषाणां ॥ ५ ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयतां । उपऽवक्ता । जनानां । हव्या । च । मानुषाणां ॥ ५ ॥

अध्वरीयतां यज्ञमिच्छतां मानुषाणां मनुसंबन्धिनां जनानां हव्या च हव्यानि हवीषि हे अग्ने वेषि हि । कामयसे खलु । उपवक्ताध्वर्युप्रभृतीनां सर्वेषां कर्मणा-मनुज्ञार्थं मां प्रणयेत्यादिरूपस्य वाक्यस्य वक्ता सन् ब्रह्मा चासि । ब्रह्मा वो वदति जातविद्यामिति श्रुतेः । उपवक्ता सर्वेषां कर्मणामवैकल्यार्थमुपद्रष्टा वा सदस्योऽसि । स हि सप्तदशः कर्मणामुपद्रष्टा भवतीत्यापस्तम्बेनोक्तत्वात् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वे॒षी॒द्व॒स्य दू॒त्यं॑ य॒स्य जु॒जो॑षो अ॒ध्व॒रं । ह॒व्यं म॒र्त॑स्य वो॒ळ॒ह॒वे ॥ ६ ॥

वे॒षि॒ । इत् । ऊं॒ इति॑ । अ॒स्य॒ । दू॒त्यं॑ । य॒स्य॒ । जु॒जो॑षः । अ॒ध्व॒रं॒ । ह॒व्यं॒ । म॒र्त॑स्य॒ । वो॒ळ॒ह॒वे ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं मर्तस्य मनुष्यस्य यस्य यजमानस्याध्वरं यागं हव्यं हविर्वोळहवे वोढुं ॥ वहेर्धातोस्तुमर्थे सेसेनस इति तवेन्द्रप्रत्ययः । जित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं ॥ जुजोषः सेवेथाः ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । लेट् । बहुलं छंदसीति शपः श्रुद्धिर्भावश्च । लेटोऽडाटावित्यडागमः ॥ अस्य यजमानस्य दूत्यं दूतकर्म वेषीदु । कामयस एव ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒स्माकं॑ जोष॒ध्व॒रम॒स्माकं॑ य॒ज्ञमंगि॑रः । अ॒स्माकं॑ ऋ॒णु॒धी ह॒वं ॥ ७ ॥

अ॒स्माकं॑ । जो॒षि॒ । अ॒ध्व॒रं॒ । अ॒स्माकं॑ । य॒ज्ञं॒ । अंगि॑रः । अ॒स्माकं॑ । ऋ॒णु॒धि॒ । ह॒वं ॥ ७ ॥

हे अंगिरोऽग्ने त्वमस्माकमध्वरमस्मदीयं यागं जोषि । जुषस्व । सेवस्व । अस्माकमस्मदीयं यज्ञं यजनसाधनं हविश्च जुषस्व । अस्माकमस्मदीयं हवमाह्वानरूपं स्तोत्रं च ऋणुधि । ऋणु ॥ ऋणोतेर्लोणमध्यमैकवचने सिप् । तस्य हिरादेशे श्रुवः ऋ चेति धातोः श्रुप्रत्ययः ऋभावश्च । श्रूः ऋणुपृकृवृभ्यश्छंदसीति हेर्धिरादेशः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

परि॑ ते दू॒ळ॒भो रथो॒ऽस्माँ अ॒श्रो॒तु वि॒श्वतः॑ । येन॒ रक्ष॑सि दा॒श्रुषः॑ ॥ ८ ॥

परि॑ । ते । दुः॒ऽद॒भः । रथः॑ । अ॒स्मान् । अ॒श्रो॒तु । वि॒श्वतः॑ । येन॑ । रक्ष॑सि । दा॒श्रुषः॑ ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वं येन रथेन विश्वतो विश्वासु सर्वासु दिक्षु गच्छन् दाश्रुषो हविःप्रदातृन्यजमानान् रक्षसि विघ्नेभ्यः पालयसि त्वदीयो दूळभो दुर्दभो दुर्हिसः स रथोऽस्मान्यजमानान् परि परितः सर्वतोऽश्रोतु । व्याश्रोतु ॥ अश्रोतेर्ब्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

अग्ने तमद्येत्यष्टर्चं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्धमाग्नेयं । तथा चानुक्रमणिका । अग्ने तमद्य पदपांक्तं पंचमी महापदपंक्तिरंत्योष्णिक् चतुर्थी षष्ठ्युपांत्या वा सप्तम्याः पंचकौ मुख्यौ तृतीयः सप्तको नवकश्चाष्टम्याः पंचकः पादश्चतुष्कः सप्तकस्त्रैष्टुभश्चेति । इदं कृत्स्नमपि सूक्तं पदपंक्तिच्छंदस्कं पंचकाश्चत्वारः षट्श्रै-

कश्चतुर्थश्चतुष्को वा पदपंक्तिरित्युक्तलक्षणत्वात् । पंचमी तव स्वादिष्टेत्येषा महा-
पदपंक्तिः पंच पंचकाः षट्श्चैक इति लक्षणसद्भावात् । अंत्या शिवा नः सख्येत्ये-
षोष्णिक्छंदस्का । चतुर्थीषष्ठीसप्तम्य आभिष्टे अद्य घृतं न पूतं कृतं चिद्धि षेत्ये-
तास्तिस्र उष्णिहः पदपंक्त्यो वा । अत्र सप्तम्यष्टम्योः पदपंक्त्युष्णिहोः परिभा-
षोक्तपादविच्छेदापवादाय प्रकारांतरेण विच्छेदः कृतः ॥ दशमेऽहनीदं सूक्तमा-
ज्यशस्त्रं । सूचितं च । अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैरित्याज्यं । आ० ८. १०. । इति ॥
पिंडपितृयज्ञेऽग्ने तमद्येत्यनयाग्निं प्रत्यागच्छेत् । सूचितं च । अग्निं प्रत्येयादग्ने
तमद्याश्वं न स्तोमैः । आ० २. ७. । इति ॥ पौनराधेयिक्यां स्विष्टकृत्येषैव याज्या ।
सूचितं च । अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैरिति संयाज्ये । आ० २. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशं । ऋध्यामा त ओहैः ॥ १ ॥

अग्ने । तं । अद्य । अश्वं । न । स्तोमैः । क्रतुं । न । भद्रं । हृदिऽस्पृशं । ऋध्यामा । ते । ओहैः ॥ १ ॥

हे अग्ने अद्यास्मिन्नहनि वयमृत्विगादय ओहैरिन्द्रादिप्रापकैः स्तोमैः स्तोत्रस-
मूहैस्तं प्रसिद्धं त्वामृध्याम । समर्थयामः । कीदृशं त्वां । अश्वं न वोढारमश्वमिव
तथा हविषो वाहकं क्रतुं न कर्तारमिव । उपकर्तारमित्यर्थः । तथा भद्रं भजनीयं
हृदिस्पृशं हृदयंगमं । अतिशयेन प्रियमित्यर्थः ॥

पौनराधेयिक्यामिष्टौ प्रधानस्याधा ह्यग्न इत्येषानुवाक्या । एभिर्नो अर्कैरिति
तस्यां स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । आभिष्टे अद्येति प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । अथा
ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्याभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणंत एभिर्नो अर्कैः । आ० २. ८. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

अथा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथीर्ऋतस्य बृहतो बभूथ ॥ २ ॥

अथ । हि । अग्ने । क्रतोः । भद्रस्य । दक्षस्य । साधोः । रथीः । ऋतस्य । बृहतः । बभूथ ॥ २ ॥

अथा हि इदानीमेव हे अग्ने त्वं क्रतोरस्मदीयस्य यागस्य रथीर्नेता बभूथ ।
भवसि ॥ छंदसि लुङ्ङ्लिट् इति भवतेर्वर्तमानेऽर्थे लिटि सिपस्थल् । आर्द्धधा-
तुकस्येङ्ङलादेरितीडागमे प्राप्ते बभूथाततंथेति निपातनादिडभावः ॥ कीदृशस्य
यागस्य । भद्रस्य भजनीयस्य दक्षस्य प्रवृद्धस्य साधोरभीष्टफलानां साधकस्य
ऋतस्य सत्यभूतस्य बृहतो महतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एभिर्नो अर्कैर्भवा नो अर्वाङ् स्वर्णं ज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः ॥३॥

एभिः । नः । अर्कैः । भव । नः । अर्वाङ् । स्वः । न । ज्योतिः । अग्ने । विश्वेभिः ।

सुमना । अनीकैः ॥३॥

हे अग्ने ज्योतिर्ज्योतिष्मान् स्वर्णं सूर्य इव तथा विश्वेभिर्विश्वैः समस्तैर-
नीकैस्तेजोभिः सुमनाः शोभनमनस्कस्त्वं नोऽस्मदीयैरेभिरेतैरर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रै-
र्नोऽस्माकमर्वाङ्भिमुखो भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणंतोऽग्ने दाशेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः ॥४॥

आभिः । ते । अद्य । गीः । ऽभिः । गृणंतः । अग्ने । दाशेम । प्र । ते । दिवः । न । स्तनयन्ति । शुष्माः ॥४॥

अद्यास्मिन्दिवसे हे अग्ने आभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्गृणंतस्त्वां स्तुवंतो
वयमृत्विगादयस्ते तुभ्यं दाशेम । हवींषि दद्याम । दिवो न सूर्यस्य रश्मय इव ते
त्वदीयाः शुष्माः शोधका ज्वालाः प्र स्तनयन्ति । प्रकर्षेण शब्दायन्ते । यद्वा दिवो
न मेघा इव त्वदीया ज्वालाः शब्दायन्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव स्वादिष्टाग्ने संहृष्टिरिदा चिदहं इदा चिदक्तोः ।

श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥५॥

तव । स्वादिष्टा । अग्ने । संऽहृष्टिः । इदा । चित् । अहः । इदा । चित् । अक्तोः ।

श्रिये । रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥५॥

हे अग्ने स्वादिष्टा स्वादुतमा प्रियतमा तव त्वदीया संहृष्टिर्दीप्तिरहं इदा चित्
दिवसस्येदानीं चाक्तोरिदा चित् । अक्षुरिति रात्रिनाम शर्वर्यत्तु रूम्येति रात्रि-
नामसु पाठात् । रात्रेरिदानीं च । अहोरात्र इत्यर्थः ॥ अंजू व्यक्तिमक्षणकांति-
गतिष्वित्यस्माद्धातोः किञ्चेत्यौणादिकसूत्रेण तुप्रत्ययः । तस्य किञ्चद्भावस्य तितु-
चेतीदृप्रतिषेधः । अनदितामित्युपधानकारलोपः । चोः कुरिति कुत्वं ॥ रुक्मो
नालंकार इव श्रिये पदार्थमाश्रयितुमुपाकेऽंतिके । उपाक इत्यंतिकनाम आक
उपाक इति तन्नामसु पाठात् । रोचते । राजते ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

घृतं न पूतं तनूररेपाः शुचि हिरण्यं । तत्रै रूक्मो न रोचत स्वधावः ॥ ६ ॥

घृतं । न । पूतं । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यं । तत् । ते । रूक्मः । न । रोचत । स्वधाऽवः ॥ ६ ॥

हे स्वधावः । स्वधाशब्दोऽन्नवाची । अन्नवन्नग्रे पूतं शोधितं घृतं नाज्यमिव तनूस्त्वदीया मूर्तिररेपाः पापरहिता भवति । शुचि शुद्धं हिरण्यं हितरमणीयं ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धं तेजो रूक्मो न भूषणमिव रोचत । रोचते । भासते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कृतं चिद्धि ष्मा सनेमि द्वेषोऽग्रं इनोषि मर्तात् । इत्था यजमानादतावः ॥ ७ ॥

कृतं । चित् । हि । स्म । सनेमि । द्वेषः । अग्रे । इनोषि । मर्तात् । इत्था । यजमानात् ।

ऋतऽवः ॥ ७ ॥

हे ऋतावः सत्यवन्नग्रे कृतं चित् यजमानेन कृतमपि सनेमि चिरंतनं । सनेमीति पुराणनाम सनेमि पूर्यमिति पुराणनामसु पाठात् । द्वेषः पापं मर्तान्मनुष्याद्यजमानादित्था सत्यं । इत्थेति सत्यनामैतत् अद्वैत्येति तन्नामसु पाठात् । इनोषि हि स्म । प्रेरयस्येव खलु । नाशयसीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शिवा नः सख्या संतु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे ।

सा नो नाभिः सदने सस्मिन्बुधन् ॥ ८ ॥

शिवा । नः । सख्या । संतु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति ।

सा । नः । नाभिः । सदने । सस्मिन् । बुधन् ॥ ८ ॥

हे अग्ने नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि भ्रात्रा भ्रात्राणि भ्रातृसंबन्धीनि कर्माणि देवेषु द्योतमानेषु युष्मे युष्मासु ॥ सुपां सुलुगिति सप्तमीबहुवचनस्य शेषादेशः ॥ शिवा शिवानि संतु । मंगलानि भवंतु । सा सखित्वभ्रातृकर्मसंततिः सदने देवानां स्थाने सस्मिन्बुधनि सर्वस्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं नाभिर्बुधनं भवति ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

॥ इति चतुर्थे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र भद्रं त इति षडृचं प्रथमं सूक्तं वाम-
देवस्यार्षे चिष्टुप्छंदस्कमग्निदेवताकं । भद्रं षडित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चि-
नशस्त्रयोरामेये क्रतौ चैष्टुभे छंदसीदमादिके द्वे सूक्ते विनियुक्ते । तथा च सूचितं ।
भद्रं त अग्न इति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

भद्रं ते अग्ने सहसिन्ननीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।

रुशद्दृशे दृशे नक्तया चिद्रुक्षितं दृश आ रूपे अन्नं ॥ १ ॥

भद्रं । ते । अग्ने । सहसिन् । अनीकं । उपाके । आ । रोचते । सूर्यस्य ।

रुशत् । दृशे । दृशे । नक्तया । चित् । अरुक्षितं । दृशे । आ । रूपे । अन्नं ॥ १ ॥

हे सहसिन् बलवन्नामे ते त्वदीयं भद्रं भजनीयमनीकं तेजः सूर्यस्योपाके समी-
पभूते । दिवस इत्यर्थः । आ रोचते । समंताद्दीप्यते । रुशद्रोचमानं दृशे दर्शनीयं
तेजो नक्तया चिद्रात्रावपि दृशे । दृश्यते । आ इत्ययं शब्दश्चेत्यर्थे वर्तते । आ
किंच अरुक्षितं स्निग्धं दृशे दर्शनीयमन्नं पुरोडाशादिरूपं हवी रूपे रूपवति
त्वय्यृत्विगादिभिर्हुतं भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि षाह्यग्ने गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजात स्तवानः ।

विश्वेभिर्यद्वावनः शुक्र देवैस्तन्नो रास्व सुमहो भूरि मन्म ॥ २ ॥

वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनीषां । खं । वेपसा । तुविऽजात । स्तवानः ।

विश्वेभिः । यत् । ववनः । शुक्र । देवैः । तत् । नः । रास्व । सुऽमहः । भूरि । मन्म ॥ २ ॥

हे तुविजात मंथनीयारणिद्वारा यज्ञादिकर्मसु बहुजन्मन्नामे स्तवान ऋत्वि-
गादिभिः स्तूयमानस्त्वं वेपसा यज्ञादिकर्मणा । वेप इति कर्मनाम वेषो वेपो
विष्टीति कर्मनामसु पाठात् । मनीषां स्तुतिं गृणते कुर्वते यजमानाय खं यज-
मानप्राप्यस्य पुण्यलोकस्य द्वारं विषाहि । विष्य । विमुंचेत्यर्थः ॥ षोऽंतकर्मणी-
त्यस्माद्वातोर्लोणमध्यमपुरुषैकवचनं । सिप् । दिवादिभ्यः श्यन् । तस्य बहुलं
छंदसीति लुक् । आदेच उपदेशे शितीत्यात्वं । सेहिरादेशः । तिङ्ङितिङ् इति
निघातः ॥ हे शुक्र दीप्यमानाग्ने त्वं विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैः ॥ बहुलं छंदसीति भिस

ऐस्भावः ॥ देवैरिन्द्रादिभिः सह यत्पञ्चादिधनं ववनो यजमानेभ्यः प्रयच्छेः ॥
वनतेर्लेट् । तस्य सिप इतश्च लोप इतीकारलोपः । बहुलं छंदसीति विकरणस्य
श्रुः । श्वाविति द्विर्वचनं । हलादिशेषः । लेटोऽडाटावित्यडागमः । यद्वृत्तान्नित्य-
मिति निघाताभावः ॥ हे सुमहः शोभनतेजस्काग्ने भूरि प्रभूतं मन्म मननीयं
तद्धनं नोऽस्मभ्यं रास्व । देहि ॥

महापितृयज्ञे स्विष्टकृतोऽग्निः कव्यवाहनो यष्टव्यः । तस्य द्वे अनुवाक्ये ।
तत्र त्वदग्ने काव्येति द्वितीयानुवाक्या । तथा च सूचितं । त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषाः
स प्रत्नथा सहसा जायमानः । आ० २. १९. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषास्त्वदुक्था जायन्ते राध्यानि ।

त्वदेति द्रविणं वीरपेशा इत्याधिये दाशुषे मर्त्याय ॥ ३ ॥

त्वत् । अग्ने । काव्या । त्वत् । मनीषाः । त्वत् । उक्था । जायन्ते । राध्यानि ।

त्वत् । एति । द्रविणं । वीरऽपेशाः । इत्याऽधिये । दाशुषे । मर्त्याय ॥ ३ ॥

हे अग्ने काव्या काव्यानि हविर्वहनदेवतानयनादीन्यग्निसंबन्धीनि कर्माण्या-
ध्वर्यवाणि कर्माणि वा त्वद्भवतो जायन्ते । उत्पद्यन्ते । मनीषाः स्तुतिरूपा वाच-
स्त्वदेव जायन्ते । राध्यानि राड्ङुं योग्यानुक्थोक्थानि शस्त्राणि त्वत्त्वतो जायन्ते ।
इत्याधिये । धीरिति कर्मनाम । इत्येति सत्यनामसु पाठात् सत्यकर्मणे दाशुषे
हवींषि दत्तवते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वीरपेशाः । पेश इति रूपनाम ।
इदं विक्रांतं रूपं । अत्र लिङ्गव्यत्ययेन वीरपेशा इति रूपं । द्रविणं पञ्चादिधनं
त्वत्त्वत् एति । निर्गच्छति । उत्पद्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वद्वाजी वाजंभरो विहाया अभिष्टिकृज्जायते सत्यशुष्मः ।

त्वद्रयिर्देवजूतो मयोभुस्त्वदाशुर्जुवाँ अग्ने अर्वा ॥ ४ ॥

त्वत् । वाजी । वाजंभरः । विहायाः । अभिष्टिऽकृत् । जायते । सत्यऽशुष्मः ।

त्वत् । रयिः । देवऽजूतः । मयऽभुः । त्वत् । आशुः । जूजुऽवान् । अग्ने । अर्वा ॥ ४ ॥

हे अग्ने वाजी बलवान्वाजंभरो हविलक्षणात्तस्य वाहकः ॥ अग्नेर्वाजंभर

इत्येषा वैदिकी संज्ञा । संज्ञायां भृतृवृजीति वाजशब्दे कर्मण्युपपदे खच्प्रत्ययः । अरुर्विषदजंतस्येति मुमागमः । चित इत्यंतोदात्तत्वं ॥ विहाया महानभिष्टिकृ-
द्यज्ञकृत् अभ्येषणकृद्वा । सत्यश्रुषः सत्यबलः पुत्रस्त्वत्त्वतो जायते । उत्पद्यते ।
देवजूतो देवैः प्रेरितो मयोभुः सुखप्रदः । मय इति सुखनामैतत् । रयिर्धनं
त्वज्जायते । आशुः शीघ्रगामी । अप्रतिहतगमन इत्यर्थः । जूजुवान्वेगेन गच्छन्नर्वा-
श्वस्त्वद्भवतो जायते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वामग्ने प्रथमं देवयंतो देवं मर्ता अमृत मंद्रजिह्वं ।

वेषोयुतमा विवासंति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरं ॥ ५ ॥

त्वां । अग्ने । प्रथमं । देवऽयंतः । देवं । मर्ताः । अमृत । मंद्रऽजिह्वं ।

वेषऽयुतं । आ । विवासंति । धीभिः । दमूनसं । गृहऽपतिं । अमूरं ॥ ५ ॥

हे अमृत अमरणशीलाम्ने देवयंतो देवानिच्छंतो मर्त्या मनुष्या यजमानास्त्वां
धीभिः स्तुतिभिः कर्मभिर्वा आ विवासंति । समंतात्परिचरंति । कीदृशं त्वां ।
प्रथमं देवानामाद्यं देवं द्योतमानं मंद्रजिह्वं । देवानां मादयित्री जिह्वा यस्य तं ।
वेषोयुतं वेषसां पापानां पृथक्कर्तारं दमूनसं रक्षसां दमनकरणमनसोपेतं । दमू-
नःशब्दस्य कथमयमर्थ इति दमूना दममना वा दानमना वा दांतमना वापि
वा दम इति गृहनाम तन्मनाः स्यादिति यास्केनोक्तत्वादिति ॥ दमु उपशमने ।
दमेरूनसिरित्यौणादिक ऊनसिप्रत्ययः ॥ गृहपतिं गृहाणां पालयितारममूर-
ममूढं । प्रगल्भमित्यर्थः ॥

स्वस्त्ययन्यामारे अस्मदिति स्वस्तिमतोऽग्नेर्याज्या । सूचितं च । आरे अस्मद-
मतिमारे अंहः । आ० २. १०. । इति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आरे अस्मदमतिमारे अंह आरे विश्वां दुर्मतिं यन्निपासि ।

दोषा शिवः सहसः सूनो अग्ने यं देव आ चित्सचसे स्वस्ति ॥ ६ ॥

आरे । अस्मत् । अमतिं । आरे । अंहः । आरे । विश्वां । दुऽमतिं । यत् । निऽपासि ।

दोषा । शिवः । सहसः । सूनो इति । अग्ने । यं । देवः । आ । चित् । सचसे । स्वस्ति ॥ ६ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्र । मथ्यमानोऽग्निर्मथनकारिणां हि बलेन जायत
इत्यग्नेर्बलपुत्रत्वं । हे अग्ने दोषा रात्रौ शिवः शिवकरो देवो द्योतमानस्त्वं यं
यानस्मान् स्वस्त्यविनाशाय आ सचसे परितः सेवसे । चिदिति पूरणः । यद्य-
स्मात्कारणान्निपासि यजमानान्नितरां पालयसि तेभ्योऽस्मदस्मत्तोऽमतिं पाप-
रूपामशनेच्छामारे दूरे कुरु । अशनाया वै पाप्मामतिरिति ब्राह्मणं । आरे
दूरेऽस्मत्तोऽहः पापं कुरु । आरे इति दूरनामैतत् । अस्मत्त आरे दूरे दुर्मतिं
दुर्मनस्त्वं कुरु ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

यस्त्वामग्न इति षडृचं द्वितीयं सूक्तं । वामदेव ऋषिः । चैष्टुभं छंदः । अग्निर्देवता ।
यस्त्वामित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्त्वामग्न इन्धते यतसुक्तिस्ते अन्नं कृणवत्सस्मिन्नहन् ।

स सु द्युन्नैर्भ्यस्तु प्रसक्षत् तव क्रत्वा जातवेदश्चिकित्वान् ॥ १ ॥

यः । त्वां । अग्ने । इन्धते । यतऽसुक् । त्रिः । ते । अन्नं । कृणवत् । सस्मिन् । अहन् ।

सः । सु । द्युन्नैः । अभि । अस्तु । प्रऽसक्षत् । तव । क्रत्वा । जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ १ ॥

हे अग्ने यतसुक् सुचा संबद्धो यो यजमानस्त्वामिनधते दीप्नियुक्तं कुर्यात् ।
यः सस्मिन्नहन् सर्वस्मिन्नहनि ते तुभ्यं त्रिस्त्रिवारं सवनत्रयेऽन्नं हविर्लक्षणमन्नं
कृणवत् कुर्यात् हे जातवेदो जातानां वेदितरग्ने तव तोषकेण क्रत्वंधनादिहेतुना
कर्मणा प्रसक्षत् प्रसहमानं त्वदीयं तेजश्चिकित्वान् जानन् स यजमानो द्युन्नैर्ध-
नैर्यशोभिर्वा सु अत्यंतमभ्यस्तु । शत्रूनभिभवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इध्मं यस्ते जभरच्छश्रमाणो महो अग्ने अनीकमा संपर्यन् ।

स इधानः प्रति दोषामुषासं पुथन्नयिं सचते घ्नन्मित्रान् ॥ २ ॥

इध्मं । यः । ते । जभरत् । शश्रमाणः । महः । अग्ने । अनीकं । आ । संपर्यन् ।

सः । इधानः । प्रति । दोषां । उषसं । पुथन् । रयिं । सचते । घ्नन् । मित्रान् ॥ २ ॥

हे अग्ने यो यजमानस्ते तुभ्यमिध्मं होमसाधनं समिज्जातं जभरत् आहरेत् ॥

हज् हरणे । लिङ्गर्थे लेट् । तस्य तिप् इतश्च लोप इतीकारलोपः । बहुलं छंदसीति शपः श्चुः । द्विर्वचनादिकार्ये । लेटोऽडाटावित्यडागमः । ह्यहोर्भे इति भवं ॥ शश्रमाण इध्माद्याहरणे आस्यन्महो महत्तस्तवानीकं । आकारश्चार्थे । तेजश्च सपर्यन्परिचरन् यो यजमानो दोषां प्रति रात्रिं लक्ष्मीकृत्योषसं प्रत्युषःकालं च लक्ष्मीकृत्य । कालद्वयेऽपीत्यर्थः । इधान इंधानस्त्वां दीप्तियुक्तं करोति पुष्यन् प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्टः सन् स यजमानोऽमित्रान् शत्रून् घ्नन् हिंसन्नयि धनं सचते । सेवते । सर्वदा पश्वादिधनसमृद्धो भवतीत्यर्थः ॥

उखासंभरणीयेष्टावग्नेः क्षत्रभृतोऽनुवाक्या । तथा च सूचितं । अग्निरीशे बृहतः क्षत्रियस्यार्चामि ते सुमतिं घोषर्वाक् । आ० ४. १. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

अग्निरीशे बृहतः क्षत्रियस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः ।

दधाति रत्नं विधत्ते यविष्ठो ब्यानुषङ्गमर्त्याय स्वधावान् ॥ ३ ॥

अग्निः । ईशे । बृहतः । क्षत्रियस्य । अग्निः । वाजस्य । परमस्य । रायः ।

दधाति । रत्नं । विधत्ते । यविष्ठः । वि । आनुषक् । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ॥ ३ ॥

अग्निर्बृहतो महतः क्षत्रियस्य बलस्येशे । ईश्वरो भवति ॥ वर्तमानार्थे लिट् ॥ किंच अग्निः परमस्योत्कृष्टस्य वाजस्यान्नस्य रायः पश्वादेर्धनस्य चेशे । यविष्ठो युवतमः स्वधावानन्नवान् तेजस्वी वाग्निर्विधत्ते परिचरते । विधतिः परिचरण-कमेति यास्कः । मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमानुषक् अनुषक्तं विदधाति । करोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यविष्ठाचिन्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः ।

कृधी ष्व१स्माँ अदितेरनागान्धेनांसि शिश्रथो विष्वगग्ने ॥ ४ ॥

यत् । चित् । हि । ते । पुरुषऽत्रा । यविष्ठ । अचिन्तिऽभिः । चकृम । कत् । चित् । आगः ।

कृधि । सु । अस्मान् । अदितेः । अनागान् । वि । एनांसि । शिश्रथः । विष्वक् । अग्ने ॥ ४ ॥

हे यविष्ठ युवतमाग्ने यच्चिद्धि यद्यपि खलु ते त्वदीयेषु पुरुषत्रा परिचारकेष्व-चिन्तिभिरज्ञानैः कच्चिदागः किंचिदपि पापं वयं चकृम तथापि हे अग्ने अस्मा-

नदितेर्भूमेरनागाननागसः पापरहितान् सु अत्यंतं कृधि । कुरु । हे अग्ने विष्वक्
सर्वतो विद्यमानान्येनांस्यस्माभिः कृतानि पापानि विशिष्यथः । विशिष्यथ ।
शिथिलीकुरु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

महश्चिदग्र एनसो अभीक ऊर्वादेवानामुत मर्त्यानां ।

मा ते सखायः सदमिद्रिषाम यच्छा तोकाय तनयाय शं योः ॥ ५ ॥

महः । चित् । अग्ने । एनसः । अभीके । ऊर्वात् । देवानां । उत । मर्त्यानां ।

मा । ते । सखायः । सदं । इत् । रिषाम । यच्छ । तोकाय । तनयाय । शं । योः ॥ ५ ॥

हे अग्ने देवानामिन्द्रादीनामुत अपि च मर्त्यानां मनुष्याणामभीकेऽतिके ।
अभीक इत्यंतिकनामैतत् । अस्माभिर्यत्पापं कृतं महश्चिन्महतोऽपूर्वाद्विस्तृताद-
स्मादेनसः पापात्ते त्वदीयाः सखायो मित्रभूताः स्तोतारो वयं सदमित्सर्वदैव मा
रिषाम । मा हिंसिता भूम । हे अग्ने त्वं तोकाय पुत्राय तनयाय पौत्राय शं
पापरूपोपद्रवाणां शान्तिं योः सुकृतोत्पादितं सुखं च यच्छ । देहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यथा ह त्यद्वसवो गौर्यं चित्पदि पिताममुंचता यजत्राः ।

एवो ष्वस्मन्मुंचता व्यंहः प्र तार्यग्ने प्रतरं न आयुः ॥ ६ ॥

यथा । ह । त्यत् । वसवः । गौर्यं । चित् । पदि । सितां । अमुंचत । यजत्राः ।

एवो इति । सु । अस्मत् । मुंचत । वि । अंहः । प्र । तारि । अग्ने । प्रऽतरं । नः । आयुः ॥ ६ ॥

यजत्रा यजनीयाः पूजार्हा हे वसवो निवासयितारोऽग्नयो यूयं यथा ह यथैव
त्यत्त्यां तां पदि पादे सितां ब्रह्मां गौर्यं चित् गौरी गामप्यमुंचत त्यक्तवंतो
भूयास्त एवो एवमेवास्मत्तोऽहः पापं सु अत्यंतं विमुंचत । विमुक्तं कुरुत ।
बहुवचनं पूजार्थं । हे अग्ने त्वया प्रतरं प्रवृद्धं नोऽस्मदीयमायुः प्रतारि । प्रवृद्धं
क्रियतां ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

प्रत्यग्निरिति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्धं त्रैष्टुभमाग्नेयं तत्तन्मन्त्रवर्णा-
भिधेयोषःप्रभृतिदैवतं वा । तथा चानुक्रांतं । प्रत्यग्निः पंच लिंगोक्तदैवतं त्वेक
इति ॥ लैंगिको विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यग्निरुषसामग्रमख्यद्विभातीनां सुमना रत्नधेयं ।

यातमश्विना सुकृतो दुरोणमुत्सूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसां । अग्रं । अख्यत् । विऽभातीनां । सुऽमनाः । रत्नऽधेयं ।

यातं । अश्विना । सुऽकृतः । दुरोणं । उत् । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

सुमनाः शोभनमनस्कोऽग्निर्विभातीनां व्युच्छंतीनामुषसामुषोदेवतानां रत्नधेयं रत्नधानं । धनप्रकाशकमित्यर्थः । अग्रं प्रति पूर्वकालं लक्ष्मीकृत्याख्यत् । प्रवृद्धो भवति । हे अश्विनाश्विनौ युवां सुकृतो यजमानस्य दुरोणं गृहं । दुरोण इति गृहनाम दुरोणे दुर्या इति गृहनामसु पाठात् । यातं । गच्छतं । सूर्य ऋत्विगादीनां प्रेरको देवो ज्योतिषा स्वेन तेजसोदेति । उषःकाले प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेद्द्रुप्सं दविध्वद्गविषो न सत्वा ।

अनु व्रतं वरुणो यन्ति मित्रो यत्सूर्यं दिव्यारोहयन्ति ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं । भानुं । सविता । देवः । अश्रेत् । द्रुप्सं । दविध्वत् । गोऽइषः । न । सत्वा ।

अनु । व्रतं । वरुणः । यन्ति । मित्रः । यत् । सूर्यं । दिवि । आऽरोहयन्ति ॥ २ ॥

सविता प्रेरको देव ऊर्ध्वमुन्मुखं भानुमश्रेत् । आश्रयति । यद्यदा रश्मयः सूर्यं दिवि द्युलोक आरोहयन्ति आरोहणं कारयन्ति तदा वरुणो रात्र्यभिमानी देवो मित्रोऽहरभिमान्यन्ये देवाश्च व्रतं तत्संबन्धि कर्मानुयन्ति । अनुगच्छन्ति । अनुगमने दृष्टान्त उच्यते । द्रुप्सं पार्थिवं रजो दविध्वद्गुन्वन् । विकिरन्नित्यर्थः । गविषो गा इच्छन् सत्वा न वृषभ इव तद्वत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यं सीमकृण्वन्तमसे विपृचे ध्रुवक्षेमा अनवस्यन्तो अर्थं ।

तं सूर्यं हरितः सप्त यद्हीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहन्ति ॥ ३ ॥

यं । सी । अकृण्वन् । तमसे । विऽपृचे । ध्रुवऽक्षेमाः । अनवऽस्यन्तः । अर्थं ।

तं । सूर्यं । हरितः । सप्त । यद्हीः । स्पशं । विश्वस्य । जगतः । वहन्ति ॥ ३ ॥

ध्रुवक्षेमाः स्थिरनिवासाः सृष्टिकर्तारो देवाः सी सर्वतस्तमसे तमसो विपृचे
पृथक्करणायार्थं जगत्क्षरणं कार्यमनवस्यंतोऽविमुंचतः कुर्वन्त एव यं सूर्यमकृण्वन् ।
असृजन्नित्यर्थः । यद्हीर्महत्यः सप्त सप्तसंख्याका हरितोऽश्वा विश्वस्य समस्तस्य
जगतः प्राणिसमूहस्य स्पर्शं प्रेरकत्वेन ज्ञातारं तं सूर्यं वहन्ति । धारयन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वहिष्ठेभिर्विहरन्त्यासि तंतुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।

दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मेवावाधुस्तमोऽप्स्वंतः ॥ ४ ॥

वहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तंतुं । अवऽव्ययन् । असितं । देव । वस्म ।

दविध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मऽइव । अव । अधुः । तमः । अपऽसु । अंतरिति ॥ ४ ॥

हे देव द्योतमान सूर्य त्वं जगन्निर्वाहात्मकस्य रसस्यादानार्थं तंतुं रश्मिसमूहं
विहरन्विस्तारयन् असितं कृष्णवर्णं वस्म नक्तंचराणां निवासभूतां रात्रिमवव्ययन्
अवाचीनं यथा भवति तथा संवृण्वन् । तिरस्कुर्वन्नित्यर्थः । वहिष्ठेभिर्वोदुमत्यंतं
शक्तैरश्वैर्यासि । गमनमार्गं गच्छसि । अस्यामृचि पूर्वाद्धे सूर्यस्य प्रत्यक्षमर्थं
प्रतिपाद्योत्तराद्धे परोक्षमर्थं प्रतिपादयितुमाह । दविध्वतो धुन्वानाः सूर्यस्य
संबन्धिनो रश्मयः किरणा अप्स्वंतरिक्षे । आप इत्यंतरिक्षनाम आकाशमापः
पृथिवी तन्नामसु पाठात् । अंतर्मध्ये चर्मेव चर्मवत्स्थितं तमोऽधकारमवाधुः ।
अवाचीनमदधुः । तिरस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति नाकं ॥ ५ ॥

अनायतः । अनिऽबद्धः । कथा । अयं । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कंभः । संऽमृतः । पाति । नाकं ॥ ५ ॥

आयतशब्दो दूरवाची । तद्विपरीतोऽनायत आसीनः सन्नयं प्रत्यक्षेणोपल-
भ्यमानो मंडलाभिमानी सूर्योऽनिबद्धः । केनापि बद्धो न क्रियते । अपि चायं
सूर्यो न्यङ्कुवाङ्मुखः सन् केनचित्कथा कथं नावपद्यते । न हिंस्यते । किंचायमुत्तान
ऊर्ध्वमुखत्वेन तिष्ठन् कथा स्वधया केन बलेन याति । गच्छति । स्वधाशब्दोऽन्न-

वाच्यत्र तत्कार्यं बलं लक्षयति । अपि च दिवो द्युलोकस्य स्कंभः स्तंभः समृतो नाकेन समवेतः सूर्यो नाकं स्वर्गं पाति । पालयति । को ददर्श । तत्त्वतः को पश्यति । न कोऽपि जानातीत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

प्रत्यग्निरुषस इति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्यार्धं चैष्टुभमाग्नेयं मां च वर्णि-
कदैवतं वा । तथा चानुक्रांतं । प्रत्यग्निरिति । लिंगोक्तदैवतं त्विति तु शब्दा-
दस्यापि सूक्तस्य लिंगोक्तदैवतत्वं ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यग्निरुषसो जातवेदा अख्यदेवो रोचमाना महोभिः ।

आ नासत्योरुगाया रथेनेमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसः । जातवेदाः । अख्यत् । देवः । रोचमानाः । महः । अभिः ।

आ । नासत्या । उरुगाया । रथेन । इमं । यज्ञं । उप । नः । यातं । अच्छ ॥ १ ॥

देवो द्योतमानो जातवेदा जातधनोऽग्निर्महोभिस्तेजोभी रोचमाना दीप्य-
माना उषसः प्रत्युषसो लक्ष्मीकृत्याख्यत् । प्रवृद्धो भवति । उरुगाया प्रभूतगमनौ
हे नासत्याश्विनौ रथेन नोऽस्मदीयमिमं यज्ञमच्छाभिमुखमुपयातं । उपगच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अश्रेज्ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वन् ।

आप्रा द्यावापृथिवी अंतरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं । केतुं । सविता । देवः । अश्रेत् । ज्योतिः । विश्वस्मै । भुवनाय । कृण्वन् ।

आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अंतरिक्षं । वि । सूर्यः । रश्मिभिः । चेकितानः ॥ २ ॥

विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय लोकाय ज्योतिस्तेजः कृण्वन् कुर्वन् सविता प्रेरको
देव ऊर्ध्वमुन्मुखं केतुं प्रकाशकं भानुमश्रेत् । आश्रयति । वि चेकितानः सर्वे वि-
शेषेण पश्यन् सूर्यो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैर्द्यावापृथिवी द्युलोकभूलोकाव-
तरिक्षं चाप्राः । समंतादपूरयत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आवहंत्यरुणीज्योतिषागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।

प्रबोधयंती सुविताय देव्युषा ईयते सुयुजा रथेन ॥ ३ ॥

आऽवहंती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही । चित्रा । रश्मिऽभिः । चेकिताना ।

प्रऽबोधयंती । सुविताय । देवी । उषाः । ईयते । सुऽयुजा । रथेन ॥ ३ ॥

आवहंती धनानि धारयन्त्यरुणीररुणवर्णा । प्रथमैकवचने द्वितीयाबहुवचनं
छांदसं । ज्योतिषा तेजसा युक्ता मही महती रश्मिभिः किरणैश्चित्रा दर्शनीया
चेकिताना जानत्युषा आगात् । आगच्छत् । किंच प्रबोधयंती सुप्तान् प्रबुद्धान्
कुर्वती देवी द्योतमानोषाः सुयुजा शोभनयुक्तेन रथेन सुविताय सुखप्राप्तय
ईयते । गच्छति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहंतु रथा अश्वास उषसो व्युष्टौ ।

इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन्यज्ञे वृषणा मादयेथां ॥ ४ ॥

आ । वां । वहिष्ठाः । इह । ते । वहंतु । रथाः । अश्वासः । उषसः । विऽउष्टौ ।

इमे । हि । वां । मधुऽपेयाय । सोमाः । अस्मिन् । यज्ञे । वृषणा । मादयेथां ॥ ४ ॥

हे अश्विनाविह यज्ञे वहिष्ठा वोढृतमास्ते प्रसिद्धा रथा रंहणा गंतारोऽश्वा-
सोऽश्वा वां युदामुषस उषोदेवताया व्युष्टौ व्युच्छनकाल आ वहंतु । समंतान्नयंतु ।
हि यस्मात्कारणात् हे वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारौ हे अश्विनाविमे सोमा
वां युवां मधुपेयाय मधोः सोमस्य पानायास्मिन्यज्ञे मादयेथां । हर्षयेथां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति नाकं ॥ ५ ॥

अनायतः । अनिऽबद्धः । कथा । अयं । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कंभः । संऽमृतः । पाति । नाकं ॥ ५ ॥

इयमृक्पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः ॥

अग्निर्होतेति दशर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं गायत्रं । अत्रेयमनुक्रमणिका ।
अग्निर्होता दश गायत्रमृषिर्बोधदिति द्वाभ्यां सोमकं साहदेव्यमभ्यवदत्पराभ्या-
मश्विनावायुरयाचतेति । बोधद्यदिति बृचेन सोमकराजा स्तूयत एष वामिति
बृचेनाश्विनौ शिष्टाभिः षड्भिरग्निः स्तूयते । अतस्ता एव देवताः ॥ सूक्तविनि-
योगो लैंगिकः ॥ पशोः पर्यग्निकरणेऽग्निर्होता न इत्याद्यस्तृचोऽनुवचनीयः ।
तथा च सूचितं । अग्निर्होता न इति तृचं पर्यग्नयेऽन्वाह । आ० ३. २. । इति ॥
प्रातरनुवाकेऽप्याग्नेये ऋतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चायं तृचो विनियुक्तः ।
तथा च सूचितं । अग्निर्होता नो अध्वर इति तिस्रः । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन्परिणीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥ १ ॥

अग्निः । हाता । नः । अध्वरे । वाजी । सन् । परि । नीयते । देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥ १ ॥

होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वाग्निर्होऽस्मदीयेऽध्वरे यागे । वा-
जीत्येतल्लुप्तोपमाकं । वाजी शीघ्रगामी वोढाश्च इव तथा देवेभ्यो हविर्वाहकः
सन् परिणीयते । परितः समंतात्प्राप्यते । तथा ब्राह्मणं च भवति । वाजी
सन्परिणीयत इति वाजिनमिव ह्येनं संतं परिणयंति । ऐ० ब्रा० २. ५. । इति । कीदृ-
शोऽग्निः । देवेषु द्योतमानेष्विन्द्रादिमध्ये देवो द्योतमानो यज्ञियो यज्ञार्हः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

परि त्रिविष्ट्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥ २ ॥

परि । त्रिऽविष्टि । अध्वरं । याति । अग्निः । रथीः । इव । आ । देवेषु । प्रयः । दधत् ॥ २ ॥

देवेषु द्योतमानेष्विन्द्रादिषु । प्रय इत्यन्ननामेदं । प्रयो यजमानैर्दत्तं हवीरूप-
मन्नमा दधत् आ समंताद्धारयन्नग्निरंगनादिगुणविशिष्टोऽग्निस्त्रिविष्टि त्रिवारं ।
सवनत्रयेऽपीत्यर्थः । परि परितः समंतादध्वरं यजमानैः कृतं यागं याति ।
गच्छति । परिगमने दृष्टान्तः । रथीरिव । रथवान्पुरुषो यथा शीघ्रं याति तद्वत् ।
तथा च ब्राह्मणं । परि त्रिविष्ट्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिवेत्येष हि रथीरिवाध्वरं
पर्येति । ऐ० ब्रा० २. ५. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ ३ ॥

परि। वाजऽपतिः। कविः। अग्निः। हव्यानि। अक्रमीत्। दधत्। रत्नानि। दाशुषे ॥ ३ ॥

वाजपतिर्वाजानामन्नानां पतिः पालकः । परि वाजपतिः कविरित्येष हि वाजानां पतिः । ऐ० ब्रा० २. ५. । इति ब्राह्मणं । कविः क्रांतदर्शी मेधावी वा दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनानि दधत् प्रयच्छन्नग्निर्हव्यानि हवींषि पर्यक्रमीत् । परितः क्रामति । व्याप्नोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं यः सृजये पुरो देववाते समिध्यते । द्युमाँ अमित्रदंभनः ॥ ४ ॥

अयं। यः। सृजये। पुरः। देवऽवाते। संऽइध्यते। द्युऽमान्। अमित्रऽदंभनः ॥ ४ ॥

यः प्रसिद्धोऽयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोऽग्निर्देववाते देववातस्य पुत्रे सृजये । सृजयो नाम कश्चित्सोमयाजी । तस्मिन्निमित्तभूते सति । तद्वागार्थमित्यर्थः । सृजयस्य यष्टुत्वं तैत्तिरीया आमनन्ति । वासिष्ठो ह सात्यहव्यो देवभागं पप्रच्छ यत्सृजयान्वहुयाजिनोऽयीयजदिति । पुरः पूर्वस्यां दिशि स्थितायामुत्तरवेद्यां समिध्यते सम्यग्दीप्यते अमित्रदंभनः शत्रूणां हिंसकः सोऽग्निर्द्युमान् दीप्तिमान् भवतीति शेषः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीशीत मर्त्यः । तिग्मजंभस्य मीळुषः ॥ ५ ॥

अस्य। घ। वीरः। ईवतः। अग्नेः। ईशीत। मर्त्यः। तिग्मऽजंभस्य। मीळुषः ॥ ५ ॥

वीरः स्तुतौ विक्रांतो मर्त्यो मरणधर्मा यजमानस्तिग्मजंभस्य तीक्ष्णतेजसो मीळुषोऽभिलषितफलानां सेक्तुरीवतो गमनवतोऽस्याग्नेरीशीत । ईश्वरो भवेत् । घेति पादपूरणः । एतेन यजमान आत्माभीष्टफलं कारयितुं समर्थो भवतीत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमर्वितं न सान्सिमरुषं न दिवः शिशुं । मर्मृज्यंते दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तं। अर्वितं। न। सान्सिं। अरुषं। न। दिवः। शिशुं। मर्मृज्यंते। दिवेऽदिवे ॥ ६ ॥

यजमाना अर्वेतं न शीघ्रगामिनमश्वमिव सानसिं संभजनीयं दिवः शिशुं न
द्युलोकस्य पुत्रभूतं सूर्यमिवारुषमारोचमानं तमग्निं दिवे दिवे प्रतिदिनं मर्मज्यंते ।
भृशं परिचरणं कुर्वन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

बोधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हूत उदरं ॥ ७ ॥

बोधत् । यत् । मा । हरिभ्यां । कुमारः । साहदेव्यः । अच्छ । न । हूतः । उत् । अरं ॥ ७ ॥

साहदेव्यः सहदेवनाम्नो राज्ञः पुत्रः कुमारः सोमकाभिधो राजा हरिभ्यामश्व-
भ्यामश्वौ दातुं मा मां यद्यदा बोधत् बोधयामासेमौ तवाश्वविति तदाहमच्छा-
भिमुख्येन कुमारेण हूतः सन् नोदरं । तावश्चावलब्ध्वा न निर्गतवानस्मि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत त्या यजता हरीं कुमारात्साहदेव्यात् । प्रयता सद्य आ ददे ॥ ८ ॥

उत् । त्या । यजता । हरी इति । कुमारात् । साहदेव्यात् । प्रयता । सद्यः । आ । ददे ॥ ८ ॥

उतापि च साहदेव्यात्सहदेवस्य पुत्रात्कुमारात्सोमकाद्राज्ञो यजता पूजनीयौ
प्रयता प्रयतौ त्या त्यौ तौ प्रसिद्धौ हरी अश्वौ सद्यो यस्मिन्दिने तेनाहूतस्तस्मिन्नेव
दिन आददे । आदत्तवानस्मि । मंचद्रष्टा ऋषिर्बोधदित्यृग्वयेन कुमारमश्वेसया-
भ्युपगम्याश्चावेतस्माल्लब्ध्वा प्रीतोऽभवदित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

एष वां देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः । दीर्घायुरस्तु सोमकः ॥ ९ ॥

एषः । वां । देवौ । अश्विना । कुमारः । साहदेव्यः । दीर्घऽआयुः । अस्तु । सोमकः ॥ ९ ॥

देवौ द्योतमानौ हे अश्विनौ वां युवां तर्पकः साहदेव्यः सहदेवस्य पुत्रः कुमारः
सोमकः सोमकाभिधान एष राजा दीर्घायुरस्तु । शतायुष्को भवतु । एतमु हैव
प्रोचतुः पर्वतनारदौ सोमकायेत्यादिना सर्वे हैव महाराजा आसुः । ऐ० ब्रा० ७.
३४. । इत्यनेन ब्राह्मणेन सोमकस्य राजत्वं स्पष्टीकृतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यं । दीर्घायुषं कृणोतन ॥ १० ॥

तं । युवं । देवौ । अश्विना । कुमारं । साहदेव्यं । दीर्घऽआयुषं । कृणोतन ॥ १० ॥

हे देवावश्विना द्योतमानावश्विनौ युवं युवां साहदेव्यं सहदेवस्य पुत्रं कुमारं
सोमकाख्यं राजानं दीर्घायुषं शतायुष्कं कृनोतन । कुरुतं । अनेन वृचेनास्य
कुमारस्य दीर्घमायुरश्विनावृषिरयाचतेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

आ सत्यो यात्वित्येकविंशत्यृचं षष्ठं सूक्तं त्रैष्टुभमैन्द्रं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ
सत्यः सैकेंद्रमिति । तत्रैन्द्रमित्युक्तत्वादग्न्यधिकारो निवृत्त इत्यवगम्यते ॥ चतुर्विं-
शेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्र इदं द्वितीयमहीनसूक्तं । तथा च सूचितं ।
आ सत्यो यात्वित्यहीनसूक्तं द्वितीयं मैत्रावरुणे । आ० ७. ५. । इति ॥ समूह्ये
दशरात्रे नवमेऽहनि निष्केवल्यशस्त्र इदं सूक्तं । तथा च सूचितं । आ सत्यो
यात्वहं भुवं तत्त इन्द्रियमिति निष्केवल्यं । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी द्रवत्वस्य हरय उप नः ।

तस्मा इदंधः सुषुमा सुदक्षमिहाभिपित्वं करते गृणानः ॥ १ ॥

आ । सत्यः । यातु । मघऽवान् । ऋजीषी । द्रवंतु । अस्य । हरयः । उप । नः ।

तस्मै । इत् । अंधः । सुषुम । सुऽदक्षं । इह । अभिऽपित्वं । करते । गृणानः ॥ १ ॥

ऋजीषी । ऋजीषशब्देन निष्पिष्टो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वान्
सत्यः सत्यवान्मघवान्धनवानिन्द्रो नोऽस्माकमुप समीप आयातु । आगच्छतु ।
किंच अस्येन्द्रस्य हरयोऽश्वा नोऽस्माकमुप समीपे द्रवंतु । आगच्छंतु । वयं
यजमाना इहास्मिन्यज्ञे तस्मा इन्द्राय सुदक्षं शोभनबलं । सारोपेतमित्यर्थः । इदिदं
प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानमंधोऽन्नरूपं सोमं सुषुम । अभिषुतं कुर्याम । गृणा-
नोऽस्माभिः स्तूयमान इन्द्रोऽभिपित्वमस्मदभिमतप्राप्तिं करते । करोतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अव स्य श्रूराध्वनो नांतेऽस्मिन्नो अद्य सवने मंदध्यै ।

शंसात्युक्थमुशनेव वेधाश्चिकितुषे असुर्याय मन्स ॥ २ ॥

अव । स्य । श्रूर । अध्वनः । न । अंते । अस्मिन् । नः । अद्य । सवने । मंदध्यै ।

शंसाति । उक्थं । उशनाऽइव । वेधाः । चिकितुषे । असुर्याय । मन्स ॥ २ ॥

हे शूर शत्रूणामभिभवसमर्थेन्द्र अद्येदानीमस्मिन् सवने माध्यंदिनाख्ये मंद्ये
त्वां मादयितुं नोऽस्मानवस्य । विमुंच । तच्च दृष्टान्तः । अध्वनो गंतव्यस्य मार्ग-
स्यांते समीपे नाश्वान्मनुष्या यथा मुंचन्ति तद्वत् । उशनेव काव्य इव वेधाः शंसिता
यजमानो हे इन्द्र चिकितुषे सर्वे जानतेऽसुर्यायासुराणां हिंसकाय तुभ्यं मन्म
मननीयमुक्थं शस्त्ररूपं स्तोत्रं शंसाति । शंसनं करोति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कविर्न निण्यं विदथानि साधन्वृषा यत्सेकं विपिपानो अर्चात् ।

दिव इत्था जीजनत्सप्त कारूनह्रा चिच्चक्रुर्वयुना गृणंतः ॥ ३ ॥

कविः । न । निण्यं । विदथानि । साधन् । वृषा । यत् । सेकं । विऽपिपानः । अर्चात् ।

दिवः । इत्था । जीजनत् । सप्त । कारून् । अह्रा । चित् । चक्रुः । वयुना । गृणंतः ॥ ३ ॥

कविर्मेधावी निण्यं न । निण्यमित्यंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितं गूढमर्थमिव
विदथानि वेदनीयानि कार्यजातानि साधन् साधयन् वृषा कामानां वर्षितेन्द्रो
यद्यदा सेकं सेचनीयं सोमं विपिपानोऽत्यर्थं पिबन् अर्चात् विशेषेणार्चति । सो-
मपाने श्रद्धां करोतीत्यर्थः । तदानीं दिवोऽमुष्माल्लोकादित्था सत्यमेव सप्त सप्त-
संख्याकान् कारून्शमीन् जीजनत् । अजीजनत् । जनयति । गृणंतः स्तूयमाना
रश्मयो वयुना वयुनानि मनुष्याणां ज्ञानान्यह्रा चित् दिवसेनापि चक्रुः ।
कृतवन्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्वर्ग्यवेदिं सुदृशीकमर्कैर्महि ज्योतीं रुरुचुर्यद्व वस्तोः ।

अंधा तमांसि दुधिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृतमो अभिष्टौ ॥ ४ ॥

स्वः । यत् । वेदिं । सुऽदृशीकं । अर्कैः । महि । ज्योतिः । रुरुचुः । यत् । ह । वस्तोः ।

अंधा । तमांसि । दुधिता । विऽचक्षे । नृऽभ्यः । चकार । नृऽतमः । अभिष्टौ ॥ ४ ॥

यच्च यदा खलु महि महत्प्रभूतं ज्योतिस्तेजोरूपं यत्स्वर्यो द्युलोकोऽर्कै रश्मिभिः
सुदृशीकं सुष्ठु दर्शनीयं वेदिं अवेदि ज्ञायते तदानीं देवास्तस्मिन् स्वर्गे वस्तोर्नि-
वासार्थं रुरुचुः । दीप्तियुक्ता बभूवुः । नृतमो नेतृतमः सूर्योऽभिष्टावभ्यागमने
नृभ्यो नृणां विचक्षे विशेषेण दर्शनायांधांधकाररूपाणि निविडानि तमांसि
दुधिता दुधितानि नाशितानि चकार । कृतवान् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ववक्ष इन्द्रो अमितमृजीषु उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ।

अतश्चिदस्य महिमा वि रेच्यभि यो विश्वा भुवना बभूव ॥ ५ ॥

ववक्षे । इन्द्रः । अमितं । मृजीषी । उभे इति । आ । पप्रौ । रोदसी इति । महिऽत्वा ।

अतः । चित् । अस्य । महिमा । वि । रेचि । अभि । यः । विश्वा । भुवना । बभूव ॥ ५ ॥

मृजीषी । मृजीषशब्देन निष्पिष्टो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वानिन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तोऽमितमियत्तारहितं महिमानं ववक्षे । उवाह । किंच महित्वा महत्त्वेन स्वेन महिम्नोभे रोदसी उभे द्यावापृथिव्यावा पप्रौ । समंतादपूरयत् । य इन्द्रो विश्वा भुवना सर्वाणि भुवनान्यभिवभूव तिरश्चकार अतश्चिदेभ्योऽपि विश्वेभ्यो भुवनेभ्योऽस्येन्द्रस्य महिमा विरेचि । अतिरिरिचे । अधिको बभूवेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

विश्वानि शक्रो नर्याणि विद्वानपो रिरिच सखिभिर्निकामैः ।

अश्मानं चिद्वे विभिदुर्वचोभिर्व्रजं गोमंतमुशिजो वि वव्रुः ॥ ६ ॥

विश्वानि । शक्रः । नर्याणि । विद्वान् । अपः । रिरिच । सखिऽभिः । निऽकामैः ।

अश्मानं । चित् । ये । विभिदुः । वचःऽभिः । व्रजं । गोऽमंतं । उशिजः । वि ।

वव्रुरिति वव्रुः ॥ ६ ॥

विश्वानि समस्तानि नर्याणि मनुष्याणां हितानि वृष्ट्यादीनि कार्याणि विद्वान् जानन् शक्रः समर्थ इन्द्रो निकामैर्निकामयमानेभ्यः सखिभिर्मित्रभूतेभ्यो मरुद्भ्यः । व्यत्ययेन चतुर्थ्यर्थे तृतीया । अपो वृष्टिलक्षणान्युदकानि रिरिच । रिक्ती-चकार । इन्द्रः सस्यादिफलसिद्धयर्थं मेघस्थान्युदकानि मरुद्भ्यो दत्तवानित्यर्थः । यद्वा निकामैर्निकामयमानैः सखिभिर्मरुद्भिः सहितः सन् अपो नभसः सकाशात् । अप इत्यंतरिक्षनामैतत् । अत्र विभक्तिव्यत्ययः । रिरिच । व्यतिरिक्तो बभूव । ये मरुतो वचोभिर्वायूपैर्ध्वनिभिरश्मानं चित् पर्वतमपि मेघं वा । अश्मेति मेघनामैतत् । विभिदुः अभैत्सुः उशिजः कामयमानास्ते मरुतो गोमंतं गोभिरुपेतं व्रजमंगिरसां संबंधि गोस्थानं विवव्रुः । आच्छादयामासुः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अपो वृचं वव्रिवांसं पराहन्प्रावत्ते वज्रं पृथिवी सचेताः ।

प्राणींसि समुद्रियाण्येनोः पतिर्भवज्जवसा शूर धृष्णो ॥ ७ ॥

अपः । वृचं । वव्रिऽवांसं । परा । अहन् । प्र । आवत् । ते । वज्रं । पृथिवी । सऽचेताः ।

प्र । अणींसि । समुद्रियाणि । ऐनोः । पतिः । भवन् । शवसा । शूर । धृष्णो इति ॥ ७ ॥

हे इंद्र प्रावत् राक्षसादिभ्यः प्रकर्षेण लोकान् पालयितुं ते त्वदीयं वज्रमपो वृष्टिलक्षणान्युदकानि वव्रिवांसमावरकं वृचं मेघं पराहन् । प्रकर्षेण प्रेरयति स्म । पृथिवी भूमिः सचेताश्चेतनावती । त्वया संगता बभूव । धृष्णो धर्षणशील हे शूर विक्रांतेन्द्र त्वं शवसा बलेन पतिर्भवन् लोकानां पालकः सन् समुद्रियाणि समुद्रसंबन्धीन्यणींसि नभसि स्थितान्युदकानि प्रैणोः । प्रेरको बभूथ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अपो यदद्रिं पुरुहूत दर्दराविर्भुवत्सरमा पूर्ण्य ते ।

स नो नेता वाजमा दर्षि भूरि गोत्रा रुजन्गिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । यत् । अद्रिं । पुरुऽहूत । दर्दः । आविः । भुवत् । सरमा । पूर्ण्य । ते ।

सः । नः । नेता । वाजं । आ । दर्षि । भूरि । गोत्रा । रुजन् । अंगिरऽभिः । गृणानः ॥ ८ ॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र यद्यदापः प्रति वृष्टिलक्षणान्युदकानि लक्ष्मीकृत्याद्रिं मेघं दर्दः विदारितवानसि सरमा देवशुनी पूर्ण्य पुरा ते तुभ्यं पणिभिरपहतं गोधनमाविर्भुवत् । प्रकाशयामास । अंगिरोभिर्ऋषिभिर्गृणानः स्तूयमानः सन् गोत्रा गोत्राण्यभ्राणि रुजन् नोऽस्मान् भूरिं प्रभूतं वाजमन्नं नेता प्रापयिता स त्वमादर्षि । आदरं कृतवानसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

अच्छा कविं नृमणो गा अभिष्टौ स्वर्षाता मघवन्नाधमानं ।

ऊतिभिस्तमिषणो द्युम्नहूतौ नि मायावानब्रह्मा दस्युरर्त ॥ ९ ॥

अच्छ । कविं । नृऽमनः । गाः । अभिष्टौ । स्वऽसाता । मघऽवन् । नाधमानं ।

ऊतिऽभिः । तं । इषणः । द्युम्नऽहूतौ । नि । मायाऽवान् । अब्रह्मा । दस्युः । अर्त ॥ ९ ॥

हे मघवन्धनवन्निद्र नृमणः । नृभिर्मनुष्यैर्मन्यत इति नृमणः । त्वं कविं मेधा-
विनं कुत्समच्छ गाः । अभ्यगाः । किंच स्वर्षाता । स्वर्धनं । तस्य सातौ दाने
निमित्तेऽभिष्टौ कवेरभिगमे सति नाधमानं युद्धार्थं त्वां याचमानं कुत्समूतिभिः
शत्रुकृतोपद्रवपरिहाररूपै रक्षणैरिषणः । प्रेरितवानसि । मायावान् कपटवान्-
ब्रह्मा । ऋत्विग्भिः क्रियमाणं सर्वं कर्मजातमनुज्ञारूपेण जानन् ऋत्विग्विशेषो
ब्रह्मशब्देनोच्यते । स न विद्यते यस्य सोऽब्रह्मा । वेदोक्तकर्मस्वास्तिक्यरहित
इत्यर्थः । दस्युः कुत्सस्य शत्रुर्द्युम्नहूतौ द्युम्नं धनं हूतिराह्वानं यस्यां युधि तस्यां न्यर्त ।
विनष्टो बभूव । इंद्रः कुत्सेनाहूतः सन् तस्य शत्रुं हतवानित्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ दस्युम्ना मनसा याह्यस्तं भुवत्ते कुत्सः सख्ये निकामः ।

स्वे योनौ नि षदतं सरूपा वि वां चिकित्सदत्तचिद्ध नारीं ॥ १० ॥

आ । दस्युऽम्ना । मनसा । याहि । अस्तं । भुवत् । ते । कुत्सः । सख्ये । निऽकामः ।

स्वे । योनौ । नि । सदत्तं । सऽरूपा । वि । वां । चिकित्सत् । ऋतऽचित् । ह । नारीं ॥ १० ॥

अत्र काचिदाख्यायिका श्रूयते । कथंरुहनामकः कश्चिद्राजर्षिः । तस्य पुत्रः
कुत्साख्यो राजर्षिरासीत् । स च कदाचिच्छत्रुभिः सह युयुत्सुः संग्रामे स्वयमशक्तः
सन् शत्रूणां हननार्थमिन्द्रस्याह्वानं चकार । स चेंद्रः कुत्सस्य गृहमागत्य तस्य
शत्रून् जघान । तदनंतरमतिप्रीत्या तयोः सख्यमभवत् । सख्यानंतरमिन्द्र एनमपि
स्वकीयं गृहं प्रापयामास । तत्र शचीन्द्रं प्राप्तुमागता सती तौ समानरूपौ दृष्ट्वा-
यमिन्द्रोऽयं कुत्स इति विवेकाभावेन संशयं चकारेति । अनयाख्यायिकया प्रती-
यमानोऽर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । हे इंद्र दस्युम्ना शत्रूणां हन्त्रा मनसा युक्तस्त्वमस्तं
कुत्सस्य गृहं । अस्तमिति गृहनामैतत् । आयाहि । आगाः ॥ लुङर्थे लोट् ॥
कुत्सश्च ते तव संबन्धिनि सख्ये निकामो नितरां कामयमानो भुवत् । अभवत् ।
ततस्तौ युवां स्वे योनौ स्वकीये स्थाने निषदतं । न्यसीदतं । उपविष्टावभूतं ।
ऋतचित्सत्यदर्शनी नारीन्द्रस्य भार्या शची सरूपा समानरूपौ वां युवां विचि-
कित्सत् । संशयं चकार ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यासि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हर्योरीशानः ।

ऋजा वाजं न गध्यं युयूषन्कविर्यदहन्पार्याय भूषात् ॥ ११ ॥

यासि । कुत्सेन । सऽरथं । अवस्युः । तोदः । वातस्य । हर्योः । ईशानः ।

ऋजा । वाजं । न । गध्यं । युयूषन् । कविः । यत् । अहन् । पार्याय । भूषात् ॥ ११ ॥

हे इन्द्र अवस्युः कुत्सस्य रक्षणमिच्छन् ॥ छंदसि क्वच परेच्छायामपि दृश्यते ॥ तोदस्तोदकः शत्रूणां हिंसको वातस्य वायुसदृशयोर्वेगवतोर्हर्योरश्वयोरीशान ईश्वरस्त्वं कुत्सेन कुत्साख्येन राजर्षिणा सरथं यासि । गच्छसि । गध्यं याह्यं । गध्यं गृह्णातेः । ऋजा वाजं न गध्यं युयूषन्नित्यपि निगमो भवतीति निरुक्तं । वाजं नान्नमिव ऋजा ऋजुगामिनावश्चौ युयूषन् स्वकीये रथे योजयन् कविः प्राज्ञः कुत्सो यद्यस्मिन्नहन्नहनि दिवसे पार्याय पारणाय आपन्निस्तरणाय भूषात् प्रभवते तस्मिन्नेव दिने कुत्सेन सरथं यासीति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः प्रपित्वे अहः कुर्यवं सहस्रा ।

सद्यो दस्यून्प्र मृण कुत्सेन प्र सूरश्चक्रं वृहतादभीके ॥ १२ ॥

कुत्साय । शुष्णं । अशुषं । नि । बर्हीः । प्रऽपित्वे । अहः । कुर्यवं । सहस्रा ।

सद्यः । दस्यून् । प्र । मृण । कुत्सेन । प्र । सूरः । चक्रं । वृहतात् । अभीके ॥ १२ ॥

शुष्णं पिप्रुमित्यस्यामृचि । ऋग्वे० १. १०३. ८. । प्रतिपादितोऽर्थः कुत्सायेत्यनेन ऋग्वेदेन स्पष्टीक्रियते । हे इन्द्र त्वं कुत्साय कुत्सार्थमशुषं । शुषमिति सुखनामैतत् । तद्रहितं । अत्र दीर्घाभावः । शुष्णं शुष्णानामानमसुरं निबर्हीः । न्यबर्हीः । अवधीः । तथाहो दिवसस्य प्रपित्वे प्रक्रमे पूर्वाह्णे कुर्यवं कुर्यवनामानमसुरं च हतवानसि । तथा स त्वं सहस्रा सहस्रेण बहुभिः परिजनैः सह सद्यो यस्मिन् काले कुर्यवमवधीस्तस्मिन् काल एव कुत्सेन । कुत्स इति वज्रनामैतत् । कुत्स एव कुत्स्यं वज्रं । तेन दस्यून् शत्रून्प्रमृण । जहि ॥ भूतार्थे लोट् ॥ हतवानसि । तथा सूरः प्रेरकस्य सूर्यस्य चक्रमायुधमभीके समीपे संग्रामे वा प्र वृहतात् । प्रकर्षेण छिन्नवानसि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

त्वं पिप्रुं मृगयं शूशुवांसमृजिश्चने वैदधिनाय रंधीः ।

पंचाशत्कृष्णा नि वपः सहस्रात्कं न पुरो जरिमा वि दर्दः ॥ १३ ॥

त्वं । पिप्रुं । मृगयं । शूशुऽवांसं । ऋजिश्चने । वैदधिनाय । रंधीः ।

पंचाशत् । कृष्णा । नि । वपः । सहस्रा । अत्कं । न । पुरः । जरिमा । वि । दर्दरिति दर्दः ॥ १३ ॥

हे इंद्र त्वं पिप्रुं पिप्रुनामानमसुरं शूशुवांसं प्रवृद्धं मृगयं मृगयनामानमसुरं च हतवानसि । किंच स त्वं वैदधिनाय विदधिनः पुत्राय ऋजिश्चने ऋजिश्चनाम्ने राज्ञे रंधीः । वशमनयः । पंचाशत्पंचाशत्संख्याकानि सहस्रा सहस्राणि कृष्णा कृष्णवर्णानि रक्षांसि निवपः । न्यवपः । अवधीः । तथा स त्वं जरिमा जरात्कं न वयोविशेषं रूपमिव पुरः शंबरस्य नगराणि विदर्दः । विदारितवानसि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सूर उपाके तन्वं दधानो वि यत्ते चेत्यमृतस्य वर्षः ।

मृगो न हस्ती तविषीमुषाणः सिंहो न भीम आयुधानि बिभ्रत् ॥ १४ ॥

सूरः । उपाके । तन्वं । दधानः । वि । यत् । ते । चेति । अमृतस्य । वर्षः ।

मृगः । न । हस्ती । तविषी । उषाणः । सिंहः । न । भीमः । आयुधानि । बिभ्रत् ॥ १४ ॥

हे इंद्र सूरः प्रेरकस्य सूर्यस्योपाके समीपे तन्वं त्वदीयं शरीरं यद्यदा दधानो धारकोऽभवः तदामृतस्य मरणरहितस्य ते त्वदीयं वर्षो रूपं विचेति । व्यचेति । हे इंद्र ज्ञातृभिर्विशेषेणाज्ञायत । सूर्यस्य समीपे सर्वाणि रूपाणि मलिनीभवन्ति न तथेन्द्रस्य रूपं किंतु सूर्यस्य समीपे इंद्रस्य रूपं विशेषेण भासमानं बभूवेत्यर्थः । अपि च हे इंद्र हस्ती मृगो न गजविशेषो मृग इव तविषी परेषां बलमुषाणो दहन् आयुधानि वज्रादीनि शस्त्राणि बिभ्रद्विभ्राणस्त्वं सिंहो न सिंह इव भीमो भयंकरोऽभूः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्रं कामा वसूयंतो अग्नन्स्वर्मीळहे न सर्वने चकानाः ।

अवस्यवः शशमानास उक्थैरोको न रखा सुहशीव पुष्टिः ॥ १५ ॥

इंद्रं । कामाः । वसुऽयंतः । अगमन् । स्वःऽमीळहे । न । सवने । चकानाः ।
 अवस्यवः । शशमानासः । उक्थैः । ओकः । न । रखा । सुहशीऽइव । पुष्टिः ॥ १५ ॥

कामा राक्षसादिभयनिवारणार्थमिंद्रं कामयमाना वसूयंतः पश्चादिधन-
 मिच्छंतः स्तोतार इंद्रं परमैश्वर्ययुक्तमगमन् । अगमन् । गच्छन्ति ॥ वर्तमानार्थे
 छांदसो लुङ् ॥ कीदृशाः स्तोतारः । स्वमीळहे न युङ् इव सवने यङ् चकाना
 याचमानाः अवस्यवोऽन्नकामा उक्थैः स्तोत्रैः शशमानासः शंसमानाः स्तुवंतः ।
 तदा सोऽयमिंद्र ओको न स्तोतृणामावास इव भवति । रखा रमणीया सुहशीव
 पुष्टिः शोभनदर्शना लक्ष्मीरिव भवति ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोदशी ॥

तमिद्व इंद्रं सुहवं हुवेम यस्ता चकार नर्या पुरुणि ।
 यो मावते जरिचे गध्यं चिन्मक्षू वाजं भरति स्पार्हराधाः ॥ १६ ॥
 तं । इत् । वः । इंद्रं । सुऽहवं । हुवेम । यः । ता । चकार । नर्या । पुरुणि ।
 यः । माऽवते । जरिचे । गध्यं । चित् । मक्षू । वाजं । भरति । स्पार्हऽराधाः ॥ १६ ॥

य इन्द्रो नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरुणि बहूनि ता तानि प्रसिद्धानि
 कर्माणि चकार अकरोत् । किंच स्पार्हराधाः स्पृहणीयधनो य इन्द्रो मावते मत्स-
 दृशाय जरिचे स्तोत्रे गध्यं चित् ग्राह्यं संयोजनीयमपि वाजमन्नं मक्षु शीघ्रं भरति
 आहरति वयं स्तोतारो हे यजमाना वो युष्मभ्यं तमित्तमेवेन्द्रं सुहवं शोभनमा-
 ह्वानं यथा भवति तथा हुवेम । आह्वयामः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

तिग्मा यदंतरशनिः पताति कस्मिञ्चिच्छूर मुहुके जनानां ।
 घोरा यदर्यं समृतिर्भवात्यधं स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥ १७ ॥
 तिग्मा । यत् । अंतः । अशनिः । पताति । कस्मिन् । चित् । शूर । मुहुके । जनानां ।
 घोरा । यत् । अर्यं । संऽचृतिः । भवाति । अध । स्म । नः । तन्वः । बोधि । गोपाः ॥ १७ ॥
 हे शूर विक्रांतेन्द्र यद्यदा कस्मिंश्चित्सर्वस्मिन्नपि जनानां मनुष्याणां मुहुके

मोहके युद्धेऽंतरस्माकं मध्ये तिग्मा तीक्ष्णाशनिः पताति पतेत् । हे अर्य स्वा-
मिन्निद्र यद्यदास्माकं शत्रुभिः सह घोरा भीमरूपा समृतिर्युद्धं भवाति भवेत् अध
तदानीं नोऽस्मदीयस्य तन्वः शरीरस्य गोपा रक्षको बोधि स्म । अबोधि ।
शत्रुभ्यः सकाशादस्मान्नक्षकत्वेन बुद्धवानसि खलु ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

भुवोऽविता वामदेवस्य धीनां भुवः सखावृको वाजसातौ ।

त्वामनु प्रमतिमा जगन्मोरुशंसो जरित्रे विश्वध स्याः ॥ १८ ॥

भुवः । अविता । वामदेवस्य । धीनां । भुवः । सखा । अवृकः । वाजसातौ ।

त्वां । अनु । प्रमतिं । आ । जगन्म । उरुशंसः । जरित्रे । विश्वध । स्याः ॥ १८ ॥

हे इन्द्र त्वं वामदेवस्य वामदेवाख्यस्य मंत्रद्रष्टुर्मम संबन्धिनीनां धीनां कर्मणा-
मविता रक्षिता भुवः । भव । अवृको हिंसारहितस्त्वं वाजसातौ युद्धे सखा
मम सुहृद्भुवः । भव । हे इन्द्र वयं प्रमतिं प्रकृष्टज्ञानं त्वामनु लक्ष्मीकृत्याजगन्म ।
आगच्छाम । स त्वं विश्वध सर्वदा जरित्रे स्तोत्र उरुशंसो महता शंसनेन युक्तः
स्याः । भवेः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

एभिर्नृभिर्निद्र त्वायुभिर्घ्वा मघवन्निर्मघवन्विश्व आजौ ।

द्यावो न द्युमैरभि संतो अर्यः क्षपो मदेम शरदश्च पूर्वीः ॥ १९ ॥

एभिः । नृभिः । इन्द्र । त्वायुभिः । त्वा । मघवत् । अभिः । मघवन् । विश्वे । आजौ ।

द्यावः । न । द्युमैः । अभि । संतः । अर्यः । क्षपः । मदेम । शरदः । च । पूर्वीः ॥ १९ ॥

हे मघवन्धनवन्निद्र विश्वे विश्वस्मिन्नाजौ संग्रामे त्वायुभिः शत्रुजयार्थं त्वां
कामयमानैर्मघवन्निस्त्वदर्थं दीयमानहविलक्ष्णैर्धनैरुपेतैरेभिः प्रत्यक्षेणोपलभ्य-
मानैर्नृभिः पुत्रपौत्राद्यैः परिजनैः सहिता वयं यजमाना द्युमैर्धनैर्द्यावो न द्योत-
मानाः प्रकाशमाना धनिनो यथा तथार्योऽरीन् शत्रून्भिसंतोऽभिभवन्तः क्षपः
सर्वा रात्रीः पूर्वीर्बह्वीः शरदश्च संवत्सरांश्च मदेम । स्तवाम । यजमानाः सर्वेषु
कालेषु स्तोत्रैरिन्द्रं हर्षयन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

एवेदिंद्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथं ।

नू चिद्यथा नः सख्या वियोषदसन्न उयोऽविता तनूपाः ॥ २० ॥

एव । इत् । इंद्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्मा । अकर्म । भृगवः । न । रथं ।

नु । चित् । यथा । नः । सख्या । विऽयोषत् । असत् । नः । उयः । अविता । तनूऽपाः ॥ २० ॥

यथेन्द्रो नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि कर्माणि नू चित् वियोषत् न पृथक्कुर्यात् उयस्तेजस्वी तनूपाः शरीराणां पालक इन्द्रो यथा नोऽस्मानविता रक्षितासत् स्यात् तथा वयं यजमाना एवेदेवमेवोक्तप्रकारेणेंद्राय वृषभाय कामानां वर्षिचे वृष्णे नित्यतरुणाय ब्रह्म स्तोत्रमकर्म । अकुर्म । तच्च दृष्टान्तः । भृगवो दीप्तास्तक्षाणो रथं न रथमिव तद्वत् । यजमानेभ्यो यथेन्द्रोऽभीप्सितफलप्रदो भवति तथेन्द्रं यजमाना स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

नू द्रुत इंद्र नू गृणान इषं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नयं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

नु । स्तुतः । इंद्र । नू । गृणानः । इषं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नयं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

हे इंद्र नू क्षिप्रं स्तुतः पूर्वैर्ऋषिभिः संस्तुतो नू क्षिप्रं गृणानोऽस्माभिः स्तूयमानश्च त्वमिषमन्नं जरिचे स्तोत्रे मह्यं नद्यो न अग्निर्नदीरिव पीपेः । प्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे इंद्र हरिवो हरिवन् हरिसंज्ञकाश्चोपेतेंद्र ते तुभ्यं नयं नवतरं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवन्तो वयं धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या सदासास्त्वां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भूयास्म ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

त्वं महाँ इंद्र तुभ्यमित्येकविंशत्यृचं सप्तमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । त्वं महाँ असिक्वामेकपदेति । असिक्वां यजमानो न होतेत्येकपदा विराट् शिष्टा विंशतिस्त्रिष्टुभः । इंद्रो देवता ॥ समूळ्हे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि निष्केवल्य इदं सूक्तं

विनियुक्तं । तथा च सूचितं । त्वं महौ इन्द्र तुभ्यमिति निष्केवल्यं । आ० ८. ७. ।
इति ॥ इन्द्रस्य वृत्रघ्नस्त्वं महौ इति पशुपुरोदाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । त्वं
महौ इन्द्र तुभ्यं ह क्षाः सचाहनं । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं महौ इन्द्र तुभ्यं ह क्षा अनु क्षत्रं मंहना मन्यत द्यौः ।

त्वं वृत्रं शवसा जघन्वान्सृजः सिन्धूरहिना जयसानान् ॥ १ ॥

त्वं । महान् । इन्द्र । तुभ्यं । ह । क्षाः । अनु । क्षत्रं । मंहना । मन्यत । द्यौः ।

त्वं । वृत्रं । शवसा । जघन्वान् । सृजः । सिन्धून् । अहिना । जयसानान् ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं महान्प्रभूतो भवसि । क्षाः पृथिवी । क्षा इति पृथिवीनामैतत् ।
मंहना महत्त्वेन युक्ता सती तुभ्यं ह त्वदर्थमेव क्षत्रं त्वदीयं बलमनुमन्यत ।
अन्वमन्यत । अनुमतीचकार । द्यौश्च त्वदर्थं बलमन्वमन्यत । हे इन्द्र त्वं शवसा
त्वदीयेन बलेन वृत्रं लोकानामावरकं वृत्रनामकमसुरं जघन्वान् । हतवान् ।
किञ्च अहिना वृत्रेण जयसानान् जयहाणान् ग्रस्तान् ॥ ग्रसतेर्लिटः कानजादेशः ॥
सिन्धून् सृजः । असृजः । सृष्टवानसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तव त्विषो जनिमन्वेजत द्यौ रेजद्भूमिर्भियसा स्वस्य मन्योः ।

ऋघायंतं सुभ्वः पर्वतास आर्दन्धन्वानि सरयंत आपः ॥ २ ॥

तव । त्विषः । जनिमन् । रेजत । द्यौः । रेजत् । भूमिः । भियसा । स्वस्य । मन्योः ।

ऋघायंतं । सुऽभ्वः । पर्वतासः । आर्दन् । धन्वानि । सरयंतं । आपः ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्विषो दीप्यमानस्य तव त्वदीये जनिमन् जन्मनि सति द्यौरंतरिक्षं
स्वस्य त्वदीयान्मन्योः कोपात् । पञ्चम्यर्थे षष्ठी । भियसा जातभयेन रेजत ।
अरेजत् । अकंपत । भूमिश्च रेजत् । कंपमाना बभूव । सुभ्वो महांतः पर्वतासः ।
पर्वता मेघाः । ऋघायंतं । सस्यादीनां वृष्टिप्रदानार्थं नियामकेन त्वयाबध्यंत ।
तथा मेघा आर्दन् । प्राणिनां पिपासारूपां पीडामहिंसन् । तथा मेघा धन्वान्यु-
दकरहितान्देशानापोऽपः सरयंतं । गमयन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

भि॒न॒त्रि॒रिं॒ श॒व॒सा॒ व॒ज्र॒मि॒ण॒न्ना॒वि॒ष्कृ॒ण्वानः॒ स॒ह॒सा॒न॒ ओजः॑ ।

व॒धी॒वृ॒चं॒ व॒ज्रेण॑ म॒द॒सा॒नः॒ सर॒न्नापो॑ ज॒व॒सा॒ ह॒त॒वृ॒ष्णीः॑ ॥ ३ ॥

भि॒न॒त् । गि॒रिं । श॒व॒सा । व॒ज्रं । इ॒ण॒न् । आ॒विः॒ऽकृ॒ण्वानः॑ । स॒ह॒सा॒नः । ओजः॑ ।

व॒धी॒त् । वृ॒चं । व॒ज्रेण॑ । म॒द॒सा॒नः । सर॒न् । आपः॑ । ज॒व॒सा । ह॒त॒ऽवृ॒ष्णीः॑ ॥ ३ ॥

सहसानः शत्रूणामभिभवन्नोजस्तेज आविष्कृण्वान आविष्कुर्वन्निद्रो वज्र-
मिणन् वज्रं प्रेरयन् शवसा बलेन गिरिं पर्वतजातं भिनत् । अभिनत् । विभेद ।
किंच मंदसानः सोमेन मोदमान इन्द्रो वज्रेण वृचं वृचनामानमसुरं वधीत् ।
अवधीत् । जघान । तत आपो वृत्रेणावृतान्युदकानि हतवृष्णीः । हतो वृषा
वृत्रो यासां ता हतवृष्यः । ता वृत्रवधानंतरं निवारणरहिताः सत्यो जवसा
वेगेन सरन् । असरन् । अगच्छन् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सु॒वी॒र॒स्ते ज॒नि॒ता म॒न्य॒त॒ द्यौ॒रि॒न्द्र॒स्य क॒र्ता स्व॒प॒स्त॒मो भू॒त् ।

य॒ ई॒ ज॒जान॑ स्व॒र्ये॒ सु॒व॒ज्र॒मन॑प॒च्युतं॒ सद॑सो॒ न भू॒म ॥ ४ ॥

सु॒ऽवी॒रः । ते । ज॒नि॒ता । म॒न्य॒त॒ । द्यौः । इ॒न्द्र॒स्य । क॒र्ता । स्व॒पः॒ऽत॒मः । भू॒त् ।

यः । ई॒ । ज॒जान॑ । स्व॒र्ये॒ । सु॒ऽव॒ज्रं । अन॑प॒ऽच्युतं॒ । सद॑सः । न । भू॒म ॥ ४ ॥

हे इन्द्र यः प्रजापतिः स्वर्यमृत्विगादिभिः स्तुत्यं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं सदसः
स्वकीयात्स्वर्गाख्यात्स्थानादनपच्युतं विनाशरहितं च । नेति समुच्चयार्थे । भूम
भूम्ना महत्त्वेन युक्तमीमेनं त्वां जजान अजीजनत् ॥ जन जनन इति धातुः ॥
द्यौर्द्योतमानस्ते तव जनिता जनयिता स प्रजापतिः सुवीरः शोभनपुत्रवानह-
मस्मीति मन्यत । अमन्यत । किंच इन्द्रस्य कर्तेन्द्रस्य जनयिता प्रजापतिः स्वप-
स्तमोऽत्यंतं शोभनकर्माभूत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

य॒ ए॒क॒ इ॒च्छा॒व॒र्य॒ति॒ प्र॒ भू॒मा॒ राजा॑ कृ॒ष्टी॒नां पु॒रु॒हू॒त इ॒न्द्रः॑ ।

स॒त्य॒मे॒न॒म॒नु॒ वि॒श्वे॑ म॒द॒न्ति॒ रा॒तिं॒ दे॒व॒स्य॑ गृ॒ण॒तो म॒घो॒नः॑ ॥ ५ ॥

यः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूम । राजा । कृष्टीनां । पुरुऽहूतः । इंद्रः ।
सत्यं । एनं । अनु । विश्वे । मदन्ति । रातिं । देवस्य । गृणतः । मघोनः ॥ ५ ॥

कृष्टीनां सर्वासां प्रजानां राजा प्रभुः पुरुहूतो बहुभिराहूत एक इहेवानां मध्ये
मुख्य एव य इन्द्रो भूम भूतं निष्पन्नं शत्रुभ्यो भयं प्र च्यावयति प्रकर्षेण नाशयति
विश्वे सर्वे यजमाना मघोनो मघवतः । हविल्लक्षणधनवत इत्यर्थः । देवस्येन्द्रस-
माश्रयात् द्योतमानस्य गृणतः स्तुवतो रातिं बंधुमेनमिन्द्रमनु लक्ष्मीकृत्य सत्यमेव
मदन्ति । स्तुवंति ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सचा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सचा मदासो बृहतो मदिष्टाः ।
सचाभवो वसुपतिर्वसूनां दत्ते विश्वा अधिथा इंद्र कृष्टीः ॥ ६ ॥
सचा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सचा । मदासः । बृहतः । मदिष्टाः ।
सचा । अभवः । वसुऽपतिः । वसूनां । दत्ते । विश्वाः । अधिथाः । इंद्र । कृष्टीः ॥ ६ ॥

विश्वे सर्वे सोमा अस्येन्द्रस्य सचा । सचेति सत्यनामैतत् । सत्यमेव प्रभूता
अभवन् । किंच मदासो मदा मदकराः सोमा बृहतो महतोऽस्येन्द्रस्य मदिष्टा
मादयितृत्तमाः सचा सत्यमेवाभवन् । हे इंद्र त्वं वसुपतिर्धनपतिः । न केवलं
धनपतिः किंतु वसूनां सर्वेषां पश्वादीनां धनानां पतिः सचा सत्यमेवाभवः ।
भवसि । हे इंद्र त्वं दत्ते धने निमित्तभूते सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः स्तोत्रीः प्रजा
अधिथाः । धारयसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वमधं प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इंद्र कृष्टीः ।
त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वजेण मघवन्वि वृश्चः ॥ ७ ॥
त्वं । अध । प्रथमं । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिथाः । इंद्र । कृष्टीः ।
त्वं । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानं । अहिं । वजेण । मघऽवन् । वि । वृश्चः ॥ ७ ॥

अध अपि च प्रथममेव जायमानस्त्वममे वृचनिमित्ते भये सति विश्वाः
सर्वाः कृष्टीः प्रजा अधिथाः । रक्षकत्वेन धारयसि । हे मघवन्धनवन्निद्र त्वं प्रति

प्रवतः प्रति प्रवणानुदकवतो देशान् लक्ष्मीकृत्याशयानमपां निरोधकमहिं वृच-
नामानमसुरं वज्रेण विवृश्चः । छिन्नवानसि ॥

इंद्रस्य वृचघ्नः पशौ सत्राहणमिति हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । सत्राहणं
दाधृषिं तुम्रमिंद्रं सहदानुं पुरुहूतं क्षियंतं । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिंद्रं महामपारं वृषभं सुवज्रं ।

हंता यो वृचं सन्तिता वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ८ ॥

सत्राऽहनं । दधृषिं । तुम्रं । इंद्रं । महं । अपारं । वृषभं । सुऽवज्रं ।

हंता । यः । वृचं । सन्तिता । उत । वाजं । दाता । मघानि । मघऽवा । सुऽराधाः ॥ ८ ॥

सत्राहणं बहूनां शत्रूणां हंतारं दाधृषिमत्यंतं धर्षकं तुम्रं । तुमिः प्रेरणकर्मा ।
शत्रूणां प्रेरकं महं महान्तमपारमपरिमाणं । विनाशरहितमित्यर्थः । वृषभं
कामानां वर्षितारं सुवज्रं शोभनेन वज्रेणोपेतमिंद्रं । वयं स्तोतारः स्तुमेति शेषः ।
य इन्द्रो वृचं वृचनामानमसुरं हंता हिंसिता भवति । उतापि च य इन्द्रो वाजमन्नं
सन्तिता दाता भवति । सुराधाः शोभनधनयुक्तो यो मघवेन्द्रो मघानि धनानि
दाता भवति । तमिंद्रं स्तुमेति पूर्वेणान्वयः ॥ अत्र सर्वत्र तृणतत्त्वान्न लोकाथ्येति
षष्ठीप्रतिषेधे सति द्वितीयैव भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

अयं वृतश्चातयते समीचीर्य आजिषु मघवा ऋण्व एकः ।

अयं वाजं भरति यं सनोत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम ॥ ९ ॥

अयं । वृतः । चातयते । संऽईचीः । यः । आजिषु । मघऽवा । ऋण्वे । एकः ।

अयं । वाजं । भरति । यं । सनोति । अस्य । प्रियासः । सख्ये । स्याम ॥ ९ ॥

मघवा धनवान्य इन्द्र आजिषु संगामेष्वेको मुख्य एव ऋण्वे श्रूयते अयमिंद्रः
समीचीः संगता वृतः । वृण्वत्याच्छादयन्ति लोकानिति वृतः शत्रुसेनाः । ताश्च-
तयते । नाशयति । अयमिंद्रो यं वाजं यदन्नं सनोति यजमानाय ददाति तं वाजं
भरति । यजमानस्य तदन्नं दातुं विभर्ति । स्तोतारो वयमस्यैवंभूतस्येन्द्रस्य सख्ये
सखित्वे प्रियासः प्रियाः स्याम । भवेम ॥

॥ अथ दशमी ॥

अयं शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्नुत प्र कृणुते युधा गाः ।

यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृढं भयत एजदस्मात् ॥ १० ॥

अयं । शृण्वे । अध । जयन् । उत । घ्नन् । अयं । उत । प्र । कृणुते । युधा । गाः ।

यदा । सत्यं । कृणुते । मन्युं । इन्द्रः । विश्वं । दृढं । भयते । एजत् । अस्मात् ॥ १० ॥

अथापि च अयमिन्द्रो जयन् शत्रून्विजयन् शृण्वे । श्रूयते । सर्वत्र प्रख्यातो भवति । उतापि च घ्नन् शत्रून्हिंसन् सर्वत्र श्रूयते । उतापि च युधा युद्धेन गाः पशून्प्रकृणुते । शत्रुसकाशादाहरति । किंच इन्द्रो यदा मन्युं कोपं सत्यमेव कृणुते द्विषदर्थं करोति तदानीं दृढं स्थिरं स्थावररूपमेजत्कंपमानं जंगमरूपं च विश्वं समस्तं जगदस्मादिन्द्राद्भयते । विभेति ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

समिन्द्रो गा अजयत्सं हिरण्या समश्रिया मघवा यो ह पूर्वीः ।

एभिर्नृभिर्नृतमो अस्य शकै रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः ॥ ११ ॥

सं । इन्द्रः । गाः । अजयत् । सं । हिरण्या । सं । अश्रिया । मघऽवा । यः । ह । पूर्वीः ।

एभिः । नृऽभिः । नृऽतमः । अस्य । शकैः । रायः । विऽभक्ता । संऽभरः । च । वस्वः ॥ ११ ॥

यो ह यः खलु मघवा धनवानिन्द्रो गा असुराणां समजयत् सम्यक् जितवान् भवति । किंच हिरण्यानि हितरमणीयानि शत्रुसंबन्धीनि धनानि समजयत् । तथा अश्रियाश्रियानि शत्रुसंबन्धिनोऽश्वसमूहान् सम्यक् जयति स्म । तथा पूर्वीर्बह्वीः शत्रुसेनाः समजयत् । इन्द्रः सर्वान् शत्रून् जित्वा सकलमपि पश्वादिधनमपहतवानित्यर्थः । शकैः सामर्थ्यैर्नृतमो नेतृतमः पश्वादीनामतिशयेन निर्वाहकः स इन्द्र एभिर्नृभिर्नेतृभिः स्तोतृभिः स्तुतः सन् अस्य रायः पश्वादिरूपस्य धनस्य विभक्ता स्तोतृभ्यो विभागस्य कर्ता । दाता भवतीत्यर्थः । किंच वस्वो वसुनो धनस्य संभरश्च संभर्ता धारकश्च भवति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कियत्स्विदिन्द्रो अध्येति मातुः कियत्पितुर्जनितुर्यो जजान ।

यो अस्य शुष्मं मुहुकैरियति वातो न जूतः स्तनयद्भिः ॥ १२ ॥

कियत् । स्वित् । इन्द्रः । अधि । एति । मातुः । कियत् । पितुः । जनितुः । यः । जजान ।

यः । अस्य । शुष्मं । मुहुकैः । इयति । वातः । न । जूतः । स्तनयत्भिः । अभिः ॥ १२ ॥

य इन्द्रो मातुर्जनन्या सकाशात्कियत्स्विद्यावद्वलमध्येति अधिगच्छति । पितुः सकाशात्कियद्यावद्वलमधिगच्छति । य इन्द्रो जनितुर्जनयितुर्यस्मात्प्रजापतेः सकाशादिदं दृश्यमानं जगज्जजान अजनयत् । य इन्द्रस्तस्मात्प्रजापतेः सकाशादस्य जगतः शुष्मं यावद्वलं मुहुकैर्मुहुर्मुहुरियति प्रेरयति स्तनयद्भिर्गर्जद्भिर्भैर्मेघैर्जूतः प्रेरितो वातो न वायुरिव तथा स इन्द्रः स्तोतृभिर्जूतः प्रेरितो हविःप्रदानार्थमाहूतो भवति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

क्षियंतं त्वमक्षियंतं कृणोतीयति रेणुं मघवा समोहं ।

विभंजनुरशनिमाँ इव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसौ धात् ॥ १३ ॥

क्षियंतं । त्वं । अक्षियंतं । कृणोति । इयति । रेणुं । मघऽवा । संऽओहं ।

विऽभंजनुः । अशनिमान्ऽइव । द्यौः । उत । स्तोतारं । मघऽवा । वसौ । धात् ॥ १३ ॥

मघवा धनवानिन्द्रः क्षियंतं धनराहित्येन क्षीयमाणं त्वमेकं जनमक्षियंतं धनेनाक्षीयमाणं कृणोति । करोति । अकिंचनः कश्चित्पुरुष इन्द्रं स्तुत्वा धनसमृद्धोऽभवदित्यर्थः । अशनिमानशनिना युक्तो द्यौरिवांतरिक्षमिव विभंजनुः शत्रूणां विशेषेण भंजको मघवेन्द्रः समोहं समूहं रेणुं पापमियति । स्तोतुः सकाशात्प्रेरयति । उतापि च मघवा धनवानिन्द्रः स्तोतारं वसौ धने धात् । अधात् । निदधाति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अयं चक्रमिषणत्सूर्यस्य न्येतंशं रीरमत्ससृमाणं ।

आ कृष्ण ई जुहुराणो जिघर्ति त्वचो बुधे रजसो अस्य योनौ ॥ १४ ॥

अयं । चक्रं । इषणत् । सूर्यस्य । नि । एतंशं । रीरमत् । ससृमाणं ।

आ । कृष्णः । ई । जुहुराणः । जिघर्ति । त्वचः । बुधे । रजसः । अस्य । योनौ ॥ १४ ॥

प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानमित्यर्द्धर्चे । ऋग्वे० १. ६१. १५. । पूर्वं काचिदाख्यायिका सूचिता । अत्राप्ययं चक्रमिति पूर्वार्द्धे सा सूच्यते । स्वश्वनामा कश्चिद्राजा । स च पुत्रार्थं सूर्यमुपास्ते । स च सूर्यः पुत्ररूपेण स्वयमेव तत्रोत्पन्नः सन् एतशाख्येन महर्षिणा सार्द्धं युद्धं चकार । तदानीं स ऋषिर्युद्धे जयार्थमिन्द्रं तुष्टाव । स इन्द्रस्तेन स्तूयमानः सन् स्वश्वपुत्रस्य सूर्यस्य संबन्धिनः संयामादेनमपालयदिति । अयमिन्द्रः सूर्यस्य चक्रमायुधमिषणत् । प्रैरयत् । ससृमाणं युद्धार्थं सरतं गच्छंतमेतशनामानमृषिं निरीरमत् । न्यरीरमत् । निवारितवान् । जुहुराणः कुटिलं यथा भवति तथा संचरन् कृष्णः कृष्णवर्णो मेघस्त्वचस्तेजसो बुधे मूलभूते रजसोऽस्योदकस्य योनौ स्थानेऽंतरिक्षे स्थितमीमेनमिन्द्रमाजिघर्ति । आसिंचति । शत्रूणां प्रेरिताच्चक्रादेस्त्वस्तं ररक्षेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

असिक्वां यजमानो न होता ॥ १५ ॥

असिक्वां । यजमानः । न । होता ॥ १५ ॥

एकपदेयमृक् पूर्वर्चा सह दृष्टांतत्वेन संबध्यते । असिक्वां रात्रौ यजमानो न यजमान इव होता होतारमाह्वतारमग्निं । द्वितीयार्थे प्रथमा । सोमेनासिंचति तद्वन्मेघ इन्द्रमासिंचतीत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

गथ्यंत इन्द्रं सख्याय विप्रां अश्वयंतो वृषणं वाजयंतः ।

जनीयंतो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कोशं ॥ १६ ॥

गथ्यंतः । इन्द्रं । सख्याय । विप्राः । अश्वऽयंतः । वृषणं । वाजयंतः ।

जनिऽयंतः । जनिऽदां । अक्षितऽजतिं । आ । च्यावयामः । अवते । न । कोशं ॥ १६ ॥

गथ्यंतो गा इच्छंतोऽश्वयंतोऽश्वानिच्छंतो वाजयंतो वाजमन्त्रमिच्छंतो जनीयंतो जायाश्चेच्छंतो विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वयं सख्यायेद्रसंबन्धिने सखित्वाय

वृषणं कामानां वर्धितारं जनिदां जायाप्रदमक्षितोतिमक्षीणरक्षं । सर्वदा रक्षा-
करमित्यर्थः । एवंभूतमिन्द्रमाच्यावयामः । आगमयामः । तत्र दृष्टान्तः । अवते
कूपे । अवत इति कूपनाम अवतोऽवटः क्रिविरिति कूपनामसु पाठात् । कोशं
न जलोद्धरणपात्रमिव । पुरुषा जलोद्धरणपात्रं जलेन पूरयितुं कूपे यथाच्या-
वयन्ति तथा वयमाच्यावयाम इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

चा॒ता नो॑ बो॒धि द॒दृशान॑ आ॒पिर॑भि॒ख्याता॑ म॒र्दिता॑ सो॒म्यानां॑ ।

सखा॑ पि॒ता पि॒तृ॒तमः॑ पि॒तृणां॑ क॒र्ते॒मु लो॒कमु॑श्नते वयो॒धाः ॥ १७ ॥

चा॒ता । नः । बो॒धि । द॒दृशानः । आ॒पिः । अ॒भिऽख्या॒ता । म॒र्दिता । सो॒म्यानां ।

सखा॑ । पि॒ता । पि॒तृऽत॒मः । पि॒तृणां । क॒र्ते । ई॒ । ऊं॒ इति॑ । लो॒कं । उ॒श्नते॑ । वयो॒ऽधाः ॥ १७ ॥

हे इन्द्र आपिराप्नो ददृशानः सर्वे पालकत्वेन पश्यंस्त्वं नोऽस्माकं चाता रक्षको
बोधि । भव । किंच । अभिख्याताभिद्रष्टा मर्दिता सुखयिता सोम्यानां सोमार्हाणां
यजमानादीनां सखा प्रजापतिना समानख्यातिः पिता पालकः । केवलं पालको
न किंतु पितृणां पालकानां मध्ये पितृतमोऽतिशयेन पालकः कर्तेषु पितृणां
स्रष्टा च त्वं लोकं स्वर्गादिलोकमुश्नते कामयमानाय स्तोत्रे वयोधाः । वय इत्यन्न-
नामैतत् । अन्नप्रदो भव ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

स॒खी॒यता॑म॒विता॑ बो॒धि सखा॑ गृ॒णान॑ इन्द्र॒ स्तुव॑ते वयो॑ धाः ।

व॒यं ह्या ते॑ च॒कृ॒मा स॒बाध॑ आ॒भिः श॒मी॑भिर्म॒हय॑न्त इन्द्र ॥ १८ ॥

स॒खिऽय॒तां । अ॒विता॑ । बो॒धि । सखा॑ । गृ॒णानः । इन्द्र॑ । स्तुव॑ते । वयः॑ । धाः ।

व॒यं । हि । आ । ते । च॒कृ॒म । स॒ऽबाधः॑ । आ॒भिः । श॒मी॑भिः । म॒हय॑न्तः । इन्द्र॑ ॥ १८ ॥

हे इन्द्र त्वं सखीयतां सखित्वमिच्छतामस्माकमविता रक्षिता बोधि । भव ।
तथा गृणानः स्तूयमानस्त्वं सखा भव । हे इन्द्र स्तुवते स्तुतिं कुर्वते मह्यं वयोऽन्नं
धाः । अधाः । धेहि । हे इन्द्र सबाधो बाधासहिता वयं हि वयं खलु ते त्वामा-
चकृम । आह्वयामः । किं कुर्वतः । आभिः प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानैः शमीभिः स्तुति-
रूपैः कर्मभिर्महयन्तस्त्वां पूजयन्तः ॥

इंद्रस्य वृत्रघ्नः पुरोडाशस्य स्तुत इन्द्र इति याज्या । सूचितं च । स्तुत इन्द्रो मघवा यद्ध वृत्रैव वस्व इन्द्रः सत्यः सम्राट् । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्त एकोनविंशी ॥

स्तुत इन्द्रो मघवा यद्ध वृत्रा भूरीण्येको अप्रतीनि हन्ति ।

अस्य प्रियो जरिता यस्य शर्मन् न किर्देवा वारयन्ते न मर्ताः ॥ १९ ॥

स्तुतः । इन्द्रः । मघऽवा । यत् । ह । वृत्रा । भूरीणि । एकः । अप्रतीनि । हन्ति ।

अस्य । प्रियः । जरिता । यस्य । शर्मन् । न किः । देवाः । वारयन्ते । न । मर्ताः ॥ १९ ॥

यद्ध यदा खलु मघवा धनवानिन्द्रः स्तुतोऽस्माभिः स्तुतो भवति तदेन्द्र एकोऽसहाय एव भूरीणि बहून्यप्रतीन्यप्रतिगमनानि । अभिगमनयुक्तानीत्यर्थः । वृत्रा वृत्राणि शत्रून् हन्ति । हिनस्ति । यस्येन्द्रस्य शर्मन् शर्मण्याश्रये वर्तमानं स्तोतारं देवा न किर्वारयन्ते निवारणं न कुर्वन्ति मर्ताश्च न निवारयन्ते निवारणं न कुर्वन्ति अस्येन्द्रस्य जरिता स्तोता प्रियो भवति ॥

आग्निमारुतशस्त्र एवा न इन्द्र इति परिधानीया । सूचितं च । एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शीति परिदध्यात् । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते विंशी ॥

एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शी करत्सत्या चर्षणीधृदन्वा ।

त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यज्जरिचे ॥ २० ॥

एव । नः । इन्द्रः । मघऽवा । विऽरप्शी । करत् । सत्या । चर्षणिऽधृत् । अन्वा ।

त्वं । राजा । जनुषां । धेहि । अस्मे इति । अधि । श्रवः । माहिनं । यत् । जरिचे ॥ २० ॥

विरप्शी बहुविधशब्दवान् चर्षणीधृत् सर्वासां प्रजानां धारयितानवाप्रत्युतः । केनापि प्रतिकुलेनाप्राप्त इत्यर्थः । मघवा धनवानिन्द्र एवैवमस्माभिः स्तुतः सन् नोऽस्माकं सत्या सत्यरूपाण्यभिमतानि फलानि करत् । करोतु । हे इन्द्र जनुषां जन्मवतां सर्वेषां राजा प्रभुस्त्वं माहिनं महिम्नोपेतं यच्छ्रवो यद्यशो जरिचे स्तोत्रे देयं तद्यशोऽस्मे अस्मास्वधि अधिकत्वेन धेहि ॥ एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शी-
त्यादि ब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० ३. ३८. ॥

॥ अथैकविंशी ॥

नू षुत इन्द्र नू गृणान इषं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नयं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इषं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नयं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

नू षुत इन्द्रेति व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

अयं पंथा इति त्रयोदशर्चमष्टमं सूक्तं त्रैष्टुभं । अत्रानुक्रमणिका । अयं पंथाः सप्तोना संवाद इन्द्रादिति वामदेवानामिति । यस्य वाक्यं स ऋषिर्या तेनोच्यते सा देवतेति परिभाषितत्वाद्देवते तत्र तत्र ज्ञातव्ये । अस्मिन् सूक्ते इन्द्रादिति वामदेवसंवादरूपिणी काचिदाख्यायिका श्लोकरूपेण सूच्यते । गर्भस्थो ज्ञानसंपन्नो वामदेवो महामुनिः । मतिं चक्रे न जायेयां योनिदेशात्तु मातृतः ॥ किंतु पार्श्वदितश्चेति ज्ञात्वा नु जननी त्विदं । दध्यौ शान्त्यै शची देवीमदिति त्विद्रमातरं ॥ अदितिस्त्विद्रसहिता गर्भिणीमभ्यगादने । अदितीन्द्रवामदेवा संवादमथ चक्रिरे ॥ संवाद इति सूत्रेण कथा सैषात्र सूच्यते । नोक्तो वक्तृविशेषोऽत्र ह्युपदेशेष्वनुक्तिः ॥ अर्थतस्त्ववगंतव्यो वक्तृभेद इति स्थितिः । इन्द्रोऽदितिर्ऋषिश्चास्मिन्मिथः सूक्ते समूचिरे ॥ गर्भे शयानं सुचिरं मातुर्गर्भादनिर्गतं । वामदेवं प्रति ब्रूत आद्ययर्चा शतक्रतुः ॥ द्वितीयादिभिरर्द्धचैर्ऋषिरत्राह पंचभिः । न ही न्वस्येति सप्त स्युरर्द्धर्चा अदितेर्वचः ॥ ममच्चन त्वा युवतिरित्यृचः पंच वै मुनेः । दौर्गत्यशान्तिमत्राह वामदेवस्तथांत्यया ॥ एवमर्थाद्वक्तृभेद इति बहुचशासनं । अर्थो विवेकस्पष्टत्वादुपदेशेषु नेरितः । ऋषिदेवतसिद्ध्यर्थं विवेकादर्थ ईरित इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयं पंथा अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायंत विश्वे ।

अतश्चिदा जनिषीष्ट प्रवृद्धो मा मातरममुया पत्तवे कः ॥ १ ॥

अयं । पंथाः । अनुऽवित्तः । पुराणः । यतः । देवाः । उत्ऽअजायंत । विश्वे ।

अतः । चित् । आ । जनिषीष्ट । प्रऽवृद्धः । मा । मातरं । अमुया । पत्तवे । करिति कः ॥ १ ॥

पुराणोऽनादिरयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानः पंथा योनिनिर्गमनरूपो मार्गोऽनु
आनुपूर्व्येण विज्ञः । सर्वैर्जायमानैर्लब्धः । यतो यस्माद्योनिमार्गाद्विश्वे सर्वे देवा
उदजायन्त उल्कर्षेणोत्पन्ना भवन्ति । तस्माद्योनिमार्गान्मनुष्या उत्पन्ना भवन्ति
किमु वक्तव्यं । अतश्चिदस्माद्योनिमार्गादेव प्रवृद्धो गर्भे प्रकर्षेण वृद्धिं गतो वा-
मदेव आ जनिषीष्ट । आ समन्ताज्जायतां । अमुयामूं मातरं पत्नवे पतनाय ।
मरणायेत्यर्थः । मा कः । मा करोतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाहमतो निरया दुर्गहैतत्तिरश्चता पार्श्वान्निर्गमाणि ।

बहूनि मे अकृता कर्त्तानि युध्यै तेन सं तेन पृच्छै ॥२॥

न । अहं । अतः । निः । अय । दुः । गहा । एतत् । तिरश्चता । पार्श्वान् । निः । गमाणि ।

बहूनि । मे । अकृता । कर्त्तानि । युध्यै । तेन । सं । तेन । पृच्छै ॥२॥

वामदेव एवमुक्तवन्तमिदं प्रत्याह । अहमतो योनिमार्गान्न निरया । न निर-
याणि । न निर्गच्छानि । एतद्योनिनिर्गमरूपं वर्त्म दुर्गहा । दुर्यहं । दुःखेन ग्राह्यं ।
न प्राप्यं भवतीत्यर्थः । किंतु तिरश्चता तिरश्चीनात्पार्श्वान्निर्गमानि । निर्गच्छानि ।
योनिदेशादनिर्गतोऽहं पार्श्वं भित्त्वा निर्गच्छानीत्यर्थः । अन्यैरकृतमिदमेव न
केवलं मया क्रियते किन्त्यैरकृतानि बहूनि कर्माणि कर्त्तानि कर्त्तव्यानि संति ।
तेनैकेन सपत्नेन विवदमानेन सह युध्यै । युद्धं करवाणि । तेनैकेन बुभुत्सुना
संपृच्छै । सम्यक् पृच्छानि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

परायती मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।

त्वष्टुर्गृहे अपिबत्सोममिन्द्रः शतधन्यं चम्बोः सुतस्य ॥३॥

पराऽयती । मातरं । अनु । अचष्ट । न । न । अनु । गानि । अनु । नु । गमानि ।

त्वष्टुः । गृहे । अपिबत् । सोमं । इन्द्रः । शतऽधन्यं । चम्बोः । सुतस्य ॥३॥

मयि गर्भे स्थिते सतीन्द्रो मदीयां मातरं परायती परेतां म्रियमाणामन्वचष्ट ।
अन्वब्रवीत् । एवमपीदानीं गर्भे स्थितोऽहं पुराणं पंथानं न नानुगानि । नानु-
गच्छानीति न । किंतु नु क्षिप्रमनुगमानि । अनुगच्छान्येव । वामदेवः स्वकीय-

मकृत्यकारित्वं परिहृत्येन्द्रस्याकृत्यकारित्वमुत्तरार्द्धेन प्रतिपादयति । इन्द्रश्चम्बोः सोमाभिषवफलकयोः सुतस्य सोमं सुतवतोऽभिषुतवतस्त्वष्टुः संबन्धिनि गृहेऽनुपहूतः सन् शतधन्यं बहुधनेन क्रीतं सोममपिबत् । बलात्कारेण सोमस्य पानं कृतवान् । अयमर्थस्तैत्तिरीयैस्त्वष्टा हतपुत्रो वीदं सोममाहरदित्यनुवाके । तै० सं० २. ४. १२. । महता प्रबंधेन प्रपंचितः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

किं स ऋधक्कृणवद्यं सहस्रं मासो जभारं शरदंश्च पूर्वीः ।

नही न्वस्य प्रतिमानमस्त्यंतर्जातेषूत ये जनिताः ॥ ४ ॥

किं । सः । ऋधक् । कृणवत् । यं । सहस्रं । मासः । जभारं । शरदः । च । पूर्वीः ।

नहि । नु । अस्य । प्रतिमानं । अस्ति । अंतः । जातेषु । उत । ये । जनिताः ॥ ४ ॥

अदितिर्यमिंद्रं सहस्रं बहून्मासो मासान्पूर्वीर्बह्वीः शरदश्च संवत्सरांश्च जभारं बभार ॥ विभर्तेरिंद्रं रूपं ॥ गर्भे स्थित इन्द्रो बहुषु संवत्सरेष्वदितिं क्लेशितवानित्यर्थः । एवंभूतः स इन्द्रः किं यत्किमपि । सर्वमपीत्यर्थः । ऋधक् विरुद्धं कर्म कृणवत् । अकरोत् । इन्द्रस्याक्षेपमसहमानादितिरिंद्रमाताप्येनं प्रति ब्रूते । हे वामदेव जातेषूत्पन्नेष्वंतर्मध्येऽस्येन्द्रस्य प्रतिमानं न ह्यस्ति । न विद्यते खलु । नु इति पादपूरणार्थः । उतापि च ये देवादयो जनिता जनयितव्या जनयिष्यमाणास्तेषु मध्येऽस्येन्द्रस्य प्रतिमानं नास्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अवद्यमिव मन्यमाना गुहाकरिंद्रं माता वीर्येणा नृष्टं ।

अथोदस्थात्स्वयमत्कं वसान आ रोदसी अपृणाज्जायमानः ॥ ५ ॥

अवद्यंऽइव । मन्यमाना । गुहा । अकः । इंद्रं । माता । वीर्येण । निऽऋष्टं ।

अथ । उत । अस्थात् । स्वयं । अत्कं । वसानः । आ । रोदसी इति । अपृणात् ।

जायमानः ॥ ५ ॥

गुहा गुहायां गह्वररूपे सूतिकागृहे जातमिंद्रमवद्यमिव गर्हमिव मन्यमाना जानती मातेन्द्रजनन्यदिति वीर्येण सामर्थ्येन नृष्टं नितरां प्राप्नमकः । अकरोत् । अथानंतरं जायमान उत्पद्यमान इन्द्रः स्वयमेवात्कं तेजो वसान आच्छादकः सन् ।

दधान इत्यर्थः । उदस्थात् । उत्कर्षेणातिष्ठत् । किंच रोदसी द्यावापृथिव्याव-
पृष्ठात् । समन्तात्पूरयामास ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एता अर्षेत्यललाभवंतीऋतावरीरिव संक्रोशमानाः ।

एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रिं परिधिं रुजन्ति ॥ ६ ॥

एताः । अर्षेति । अललाऽभवंतीः । ऋतावरीऽइव । संऽक्रोशमानाः ।

एताः । वि । पृच्छ । किं । इदं । भनन्ति । कं । आपः । अद्रिं । परिऽधिं । रुजन्ति ॥ ६ ॥

अललाभवंतीरललेत्येवंरूपं शब्दं कुर्वत्य ऋतावरीरिवोदकवत्य एवैता
नद्यः संक्रोशमाना इन्द्रमहत्त्वप्रतिपादकोद्भूतेन हर्षेण बहुविधं शब्दायमानाः
सत्योऽर्षेति । गच्छन्ति । एवंभूता नद्य इदं किं भनन्ति श्रोत्रग्राह्यं शब्दायमानं
किं वदन्तीममर्थं हे ऋषे त्वमेता नदीर्वि पृच्छ । विशेषेण पृष्टवान् भव । एवं
संपृच्छ । विचारिते सत्येच्छब्दायमानमिन्द्रमाहात्म्यस्यैव वचनं भवतीत्यर्थः । किंच
आप उदकानि परिधिमावरकं कमद्रिं कं मेघं रुजन्ति । भजन्ति । आपः कमपि
मेघं न भजन्ति किंतु इन्द्रो मम पुत्र एवोदकावरकं मेघं भक्त्वापः प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

किमु ष्विदस्मै निविदो भनन्तेन्द्रस्यावद्यं दिधिषन्त आपः ।

ममैतान्पुत्रो महता वधेन वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिंधून् ॥ ७ ॥

किं । ऊं इति । स्वित् । अस्मै । निऽविदः । भनन्त । इन्द्रस्य । अवद्यं । दिधिषन्ते । आपः ।

मम । एतान् । पुत्रः । महता । वधेन । वृत्रं । जघन्वान् । असृजत् । वि । सिंधून् ॥ ७ ॥

येन्द्रो वृत्रासुरं हतवान् तदा शाश्वती ब्रह्महत्यां प्राप्नवानिति वामदेवस्या-
भिप्रायमुन्नीयादितिराह । निविदः । मरुत्वतीयशस्त्रे प्रयुज्यमानानि मरुत्तोत्रो
मरुद्गण इत्यादीनीन्द्रस्तुतिप्रतिपादकानि कानिचित्पदानि निविच्छेदोच्यन्ते ।
ता निविदोऽस्मा इमं वृत्रवधनिमित्तं ब्रह्महत्यारूपं पापं प्राप्नुवंतमिन्द्रं किमु
ष्वित् भनन्त । भनन्ति । किं वदन्तीति चेत् तर्हि पापरहितं मत्वा निविदः

स्तुवंति । कथमिन्द्रस्य पापरहितत्वं । उच्यते । आपः फेनरूपेणास्येन्द्रस्यावद्यं ब्रह्महत्यादिरूपं पापं दिधिषन्ते । धारयन्ति । मम पुत्रो मदीयः पुत्र इन्द्रो महता प्रभूतेन वधेन । वध इति वज्रनामैतत् । वज्रेण वृचं जघन्वान् । हतवान् । तत एतान् सिंधूनुदकानि व्यसृजत् । विशेषेण स्वैरत्वेन सन्तुं सृष्टवान् । इन्द्रेणोत्सृष्टा आपस्तस्य पापं जगृहुरित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ममच्चन त्वा युवतिः परास ममच्चन त्वा कुषवा जगार ।

ममच्चिदापः शिशवे ममृङ्मुर्ममच्चिदिन्द्रः सहसोदतिष्ठत् ॥ ८ ॥

ममत् । चन । त्वा । युवतिः । पराऽआस । ममत् । चन । त्वा । कुषवा । जगार ।

ममत् । चित् । आपः । शिशवे । ममृङ्मुः । ममत् । चित् । इन्द्रः । सहसा । उत् । अतिष्ठत् ॥ ८ ॥

सूक्तशेषेण ऋषिरिन्द्रं स्तौति । हे इन्द्र ममच्चन माद्यन्त्येव । प्रमत्तैवेत्यर्थः । युवतिस्त्वदीया मातादितिस्त्वा त्वां परास । पराचिक्षेप । किञ्च कुषवानास्त्री राक्षसी सा ममच्चन प्रमत्तैव त्वा त्वां जगार । गिरति स्म । हे इन्द्र ममच्चित्प्रमाद्यन्त्य एवापः शिशवे जाताय तुभ्यं ममृङ्मुः । सुखयांचक्रुः । ममच्चित् माद्यन्त्येवेन्द्रः सहसा स्वेन वीर्येणोदतिष्ठत् । सूतिकागृहाद्राक्षसी बाधमानः सन् उत्कर्षेण तस्थौ ॥

॥ अथ नवमी ॥

ममच्चन ते मघवन्भ्यंसो निविविध्वाँ अप हनू जघान ।

अधा निविद्ध उत्तरो बभूवाज्जिह्वो दासस्य सं पिणक्वधेन ॥ ९ ॥

ममत् । चन । ते । मघऽवन् । विऽअंसः । निऽविविध्वान् । अप । हनू इति । जघान ।

अध । निऽविद्धः । उत्ऽतरः । बभूवान् । शिरः । दासस्य । सं । पिणक् । वधेन ॥ ९ ॥

हे मघवन्धनवन्निन्द्र ममच्चन प्रमाद्यन्त्येव भ्यंसो नाम राक्षसो निविविध्वान् प्रविध्यन् ते हनू त्वदीये हनू मुखपार्श्वे अपजघान । अपहतवान् । अध अथानन्तरं हे इन्द्र निविद्धो राक्षसेन ताडितस्त्वमुत्तरो भ्यंसादधिकबलो बभूवान् भूतः सन् दासस्य क्षीणस्य भ्यंसस्य शिरो वधेन वज्रेण संपिणक् । पिष्टवानसि ॥

॥ अथ दशमी ॥

गृष्टिः ससूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुममिंद्रं ।

अरीळ्हं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्वे इच्छमानं ॥ १० ॥

गृष्टिः । ससूव । स्थविरं । तवागां । अनाधृष्यं । वृषभं । तुमं । इंद्रं ।

अरीळ्हं । वत्सं । चरथाय । माता । स्वयं । गातुं । तन्वे । इच्छमानं ॥ १० ॥

गृष्टिः काचिन्नौर्वत्सं यथा ससूव सुषुवे तथा मातेन्द्रजनन्यदितिश्चरथाय स्वेच्छया संचरणयेन्द्रं ससूव । सुषुवे । कीदृशमिंद्रं । स्थविरं वयसा प्रवृद्धं तवागां प्रवृद्धबलमनाधृष्यं शत्रुभिरनभिभाष्यं वृषभं सेचनसमर्थं तुमं प्रेरकमरीळ्हं शत्रुभिरनभिभूतं स्वयं गातुमन्यनिरपेक्षगमनं तन्वे शरीरायेच्छमानमिच्छंतं ॥

॥ अथैकादशी ॥

उत माता महिषमन्ववेनदमी त्वां जहति पुत्र देवाः ।

अथाब्रवीद्वृत्रमिंद्रो हनिष्यन्सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥ ११ ॥

उत । माता । महिषं । अनु । अन्वेनत् । अमी इति । त्वा । जहति । पुत्र । देवाः ।

अथ । अब्रवीत् । वृत्रं । इन्द्रः । हनिष्यन् । सखे । विष्णो इति । विऽतरं । वि । क्रमस्व ॥ ११ ॥

उतापिच हे मदीय पुत्रेन्द्र अमी वह्न्यादयो देवास्त्वा त्वां जहति त्यजन्ति इत्युक्तवतीन्द्रस्य मातादितिरिंद्रं महिषं महांतं । महिष इति महन्नामैतत् । अन्ववेनत् । अयाचत । अथानंतरं हे विष्णो व्यापनशील हे सखे मित्रभूत हरे त्वं वृत्रं हनिष्यन् हंतुमिच्छन् वितरं विक्रमस्व । अतिपराक्रमी भवेतीन्द्रो विष्णुमब्रवीत् । उवाच ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छयुं कस्त्वामजिघांसचरंतं ।

कस्ते देवो अधि माडीक आसीद्यत्प्राक्षिणाः पितरं पादगृह्य ॥ १२ ॥

कः । ते । मातरं । विधवां । अचक्रत् । शयुं । कः । त्वां । अजिघांसत् । चरंतं ।

कः । ते । देवः । अधि । माडीके । आसीत् । यत् । प्र । अक्षिणाः । पितरं । पादऽगृह्य ॥ १२ ॥

हे इंद्र यद्यस्मात्कारणान्पितुः सकाशाज्जनिष्यमाणाङ्गीतस्त्वं त्वदीयं पितरं

पादगृह्य पादेषु गृहीत्वा प्राक्षिणाः प्रकर्षणावधीः तस्मात्कारणात्ते त्वत्तोऽन्यः
 को देवो मातरं स्वकीयजननीं विधवां पितृवधेन पतिरहितामचक्रत् । अकरोत् ।
 कस्त्वत्तोऽन्यः शयुं शयानं चरंतं जायतं वा त्वामजिघांसत् । हंतुमैच्छत् । ते त्वत्तोऽन्यः
 को देवो माडीके प्रजानां सुखकरणेऽधि अधिक आसीत् । अयमर्थं ऋक्सामे
 वै देवेभ्य इत्यनुवाके यज्ञो दक्षिणामभ्यध्यायदित्यादिब्राह्मणेन । तै० सं० ६.१.३.६. ।
 तैत्तिरीयकैर्बहुधा प्रपंचितः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अवर्त्या शुन आंचाणि पेचे न देवेषु विविदे मर्दितारं ।

अपश्यं जायाममहीयमानामधा मे श्येनो मध्वा जभार ॥ १३ ॥

अवर्त्या । शुनः । आंचाणि । पेचे । न । देवेषु । विविदे । मर्दितारं ।

अपश्यं । जायां । अमहीयमानां । अध । मे । श्येनः । मधु । आ । जभार ॥ १३ ॥

अनया वामदेवः स्वकीयं दारिद्र्यं सूचयन्निद्रस्योत्कर्षमाह । वामदेवोऽहम-
 वर्त्या जीवनोपायराहित्येन शुनः शुनकसंबन्धीन्यांचाणि पुरीतन्ति पेचे । अपचं ।
 देवेषु द्योतमानेषु वह्यादिषु मध्य इन्द्रादन्यं मर्दितारं सुखयितारं न विविदे । न
 लेभे । किंच जायां स्वकीयां भार्याममहीयमानामश्वाघनीयामपश्यं । अद्राक्षं ।
 अध अथानंतरं श्येनः श्येनवच्छीघ्रगामीद्रो मे मह्यं मधु मधुरोपेतमुदकमाज-
 भार । आजहार ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
 धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
 तृतीयाष्टके पंचमोऽध्यायः संपूर्णः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे मंडले द्वितीयानुवाकेऽष्टसूक्तानि व्याख्यातानि । एवा त्वामिंद्रेत्येका-
दशर्चं नवमं सूक्तं । तस्य मंडलादिपरिभाषया वामदेव ऋषिः । अनादेशपरि-
भाषया त्रिष्टुप् छंदः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । एवैकादशेति ॥ अग्निष्टोमे
माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्र इदं सूक्तं । सूच्यते हि । एवा त्वामिंद्रोऽश्वेषु षु णः
सुमना उपाक इति याज्या । आ० ५. १६. । इति ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथ-
मेऽहनि मैत्रावरुणशस्त्रेऽहीनसूक्तं तत्स्थाने चीणि संपातसूक्तानि । तत्रेदं प्रथमं
सूक्तं । सूचितं च । एवा त्वामिंद्र यन्न इन्द्रः । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एवा त्वामिंद्र वज्रिन्नत्र विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः ।

महामुभे रोदसी वृद्धमृष्वं निरेकमिदृणते वृत्रहत्ये ॥ १ ॥

एव । त्वां । इन्द्र । वज्रिन् । अत्र । विश्वे । देवासः । सुहवासः । ऊमाः ।

महां । उभे इति । रोदसी इति । वृद्धं । ऋष्वं । निः । एकं । इत् । वृणते । वृत्रहत्ये ॥ १ ॥

अत्रास्मिन्यज्ञे वज्रिन् हे वज्रवन्निंद्र सुहवासः सुहवाः शोभनाह्वाना ऊमा
रक्षका विश्वे देवासः सर्वे देवा उभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ च एवैवमुक्तप्रकारेण
स्तूयमानं महां महान्तं प्रभूतं वृद्धं गुणैः प्रवृद्धमृष्वं दर्शनीयं त्वामेकमिदेकमेव
वृत्रहत्ये वृत्रहननार्थं निर्वृणते । निःशेषेण संभजंते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अवासृजंत जिब्रयो न देवा भुवः सम्राळिंद्र सत्ययौनिः ।

अहन्नहिं परिशयानमर्णः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥ २ ॥

अव । असृजंत । जिब्रयः । न । देवाः । भुवः । संऽराट् । इन्द्र । सत्यऽयौनिः ।

अहन् । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः । विश्वऽधेनाः ॥ २ ॥

हे इन्द्र देवास्त्वां जिघ्रयो न जीर्णाः प्रवृद्धाः पितरो यूनः पुत्रानिवावासृजन्त ।
असुरवधार्थं प्रैरयन् । ततो हे इन्द्र सत्ययोनिः सत्यनिवासस्त्वं सम्राट् सर्वेषां
लोकानामधीश्वरो भुवः । अभवः । अर्ण उदकं लक्ष्मीकृत्य परिशयानं परितः
समन्ताच्छयनं कुर्वन्तमहिं वृत्रासुरमहन् । अवधीः । विश्वधेना विश्वस्य प्रीणयि-
त्रीर्वर्तनीः सर्वत्र प्रवर्तिका नदीः प्रारदः । प्रकर्षेण विलेखनं कृतवानसि ।
इन्द्रो वृत्रं हत्वा तेनावृतान्युदकानि प्रवाहरूपेण प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अतृणुवन्तं वियतमबुध्यमबुध्यमानं सुषुपाणमिन्द्र ।

सप्त प्रति प्रवत् आशयानमहिं वजेण वि रिणा अपर्वन् ॥ ३ ॥

अतृणुवन्तं । विऽयतं । अबुध्यं । अबुध्यमानं । सुसुपानं । इन्द्र ।

सप्त । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानं । अहिं । वजेण । वि । रिणाः । अपर्वन् ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वमतृणुवन्तं भोगेष्वतृणुवन्तं वियतं शिथिलांगमबुध्यं दुर्विज्ञानमबुध्य-
मानं किमप्यजानन्तं सुषुपाणं सुप्तं सप्त सर्पणस्वभावाः प्रवतोऽपः प्रत्याशयान-
मावृत्य तिष्ठन्तमहिं वृत्रमपर्वन् अपर्वणि पौर्णमास्यां वजेण विरिणाः । व्यरिणाः ।
विशेषेण हतवानसि । पौर्णमास्यां वृत्रवधस्त्वष्टा हतपुत्र इत्यनुवाके घ्नन्ति वा एनं
पौर्णमास आमावास्यायां प्याययन्तीति तैत्तिरीयेऽप्युक्तः । तै० सं० २.५.२.५. ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अक्षोदयच्छवसा क्षामं बुध्नं वारुणं वातस्तविषीभिरिन्द्रः ।

हृह्वा न्यौभ्रादुशमानं ओजोऽवाभिनत्कुभः पर्वतानां ॥ ४ ॥

अक्षोदयत् । शवसा । क्षामं । बुध्नं । वाः । न । वातः । तविषीभिः । इन्द्रः ।

हृह्वा । नि । औभ्रात् । उशमानः । ओजः । अव । अभिनत् । कुभः । पर्वतानां ॥ ४ ॥

इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तः शवसा बलेन बुध्नमन्तरिक्षं क्षाम क्षीणोदकमक्षोदयत् ।
संपिपेष । तत्र दृष्टान्तः । वातो वायुस्तविषीभिर्बलैर्वानं उदकमिव तद्वत् ।
किञ्च ओजो बलमुशमानः कामयमान इन्द्रो हृह्वानि हृह्वानि स्थिराण्यप्य-
भ्राणि न्यौभ्रात् । अभांक्षीत् । तथा पर्वतानां गिरीणां कुभः पक्षानवाभिनत् ।
अन्यन्तमभैत्सीत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभि प्र ददुर्जनयो न गर्भे रथा इव प्र ययुः साकमद्रयः ।

अतर्पयो विसृत उज्ज ऊर्मीन्त्वं वृताँ अरिणा इंद्र सिंधून् ॥ ५ ॥

अभि । प्र । ददुः । जनयः । न । गर्भे । रथाः । इव । प्र । ययुः । साकं । अद्रयः ।

अतर्पयः । विऽसृतः । उज्जः । ऊर्मीन् । त्वं । वृतान् । अरिणाः । इंद्र । सिंधून् ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वामद्रयो मरुतो जनयो जनन्यो गर्भे न पुत्रमिवाभिप्रददुः । अभि-
जग्मुः । किंच रथा इव रंहणशीला रथा यथा तथा वृत्रवधार्थं त्वया साकं प्र
ययुः । प्रकर्षेणायासिषुः । हे इंद्र त्वं विसृतो विसरणशीला नदीरतर्पयः । अङ्घ्रि-
रपूरयः । तथोर्मीन्मेघानुजः । अवधीः । तथा त्वं वृतान्वृचेणावृतान् सिंधून्-
पोऽरिणाः । प्रैरयः ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तुर्वीतये वय्याय क्षरंती ।

अरमयो नमसैजदणैः सुतरणाँ अकृणोरिंद्र सिंधून् ॥ ६ ॥

त्वं । मही । अवनिं । विश्वऽधेनां । तुर्वीतये । वय्याय । क्षरंती ।

अरमयः । नमसा । एजत् । अणैः । सुऽतरणान् । अकृणोः । इंद्र । सिंधून् ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वं मही महती विश्वधेनां विश्वस्य प्रीणयित्री तुर्वीतये तुर्वीतिनाम्ने
राज्ञे वय्याय वय्यनाम्ने च क्षरंतीमभीष्टान् कामान्दुहंतीमवनिं भूमिं नमसान्नेनै-
जदेजता चलताणोऽर्णसोदकेन चारमयः । रमयसि । इंद्रः पृथिवीमन्नोदकसमृद्धां
करोतीत्यर्थः । किंच हे इंद्र त्वं सिंधून् जलानि सुतरणान् सुष्ठु तीर्णान्यकृणोः ।
अकाषीः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रायुवो नभन्वोऽन वक्त्रा ध्वसा अपिन्वद्युवतीर्चतज्ञाः ।

धन्वान्यजाँ अपृणक्तृषाणाँ अधोगिंद्रः स्तर्योऽदंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

प्र । अयुवः । नभन्वः । न । वक्त्राः । ध्वसाः । अपिन्वत् । युवतीः । चतऽज्ञाः ।

धन्वानि । अजान् । अपृणक् । तृषाणान् । अधोक् । इंद्रः । स्तर्यः । दंऽसुपत्नीः ॥ ७ ॥

इंद्रो नभन्वः शचूणां हिंसिका वक्त्रा न सेना इव ध्वसाः कूलानां ध्वंसिका
युवतीरद्भिर्मिश्रिता ऋतज्ञा ऋतस्यान्नस्य जनयित्रीरयुवः । अयुव इति नदी-
नामैतत् । अयगामिनीर्नदीः प्रापिन्वत् । प्रकर्षेणापूरयत् । तथा धन्वानि निर्ज-
लानुन्नतान्देशांश्च वृष्ट्यापृणक् । अपूरयत् । तथाजान्मार्गस्य गंतृत् तृषाणान्
पिपासया युक्तान् पुरुषानपृणक् । अपूरयत् । किंच इंद्रो दंसुपत्नीः । दमनपरा
असुराः सुष्ठु पतयो यासां ताः स्तर्यः स्तरीर्निवृत्तप्रसवा गा अधोक् । अधुक्षत् ।
इंद्रो राक्षसकृतनिरोधदुःखान्निरुद्धप्रसवा अपि गा विमुच्य सप्रसवाश्चकारेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पूर्वीरुषसः शरदश्च गूर्ता वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिंधून् ।

परिष्ठिता अतृणद्वधानाः सीरा इंद्रः सवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥

पूर्वीः । उषसः । शरदः । च । गूर्ताः । वृत्रं । जघन्वान् । असृजत् । वि । सिंधून् ।

परिऽस्थिताः । अतृणत् । बद्धधानाः । सीराः । इंद्रः । सवितवे । पृथिव्या ॥ ८ ॥

वृत्रं वृत्राख्यमसुरं जघन्वान्हतवानिंद्रो गूर्तास्तमिस्रया गीर्णाः पूर्वीर्बह्वीरुषसः
शरदश्च संवत्सरांश्च व्यसृजत् । विशेषेण ससर्ज । तथा सिंधून् वृत्रेणावृतान्युदकानि
व्यसृजत् । किंच परिष्ठिता मेघेषु परितः स्थिता बद्धधाना वृत्रेण परितो बध्य-
माना सीरा नदीः । सीरा इति नदीनामैतत् । पृथिव्या पृथिवीरूपेण मार्गेण
सवितवे सवितुं गमनार्थमतृणत् । अविध्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

वम्रीभिः पुत्रमयुवो अदानं निवेशनाद्वरिव आ जभर्थ ।

व्यं० धो अख्यदहिमाददानो निर्भूदुखच्छित्समरंत पर्व ॥ ९ ॥

वम्रीभिः । पुत्रं । अयुवः । अदानं । निऽवेशनात् । हरिऽवः । आ । जभर्थ ।

वि । अंधः । अख्यत् । अहिं । आऽददानः । निः । भूत् । उखऽछित् । सं । अरंत । पर्व ॥ ९ ॥

हे हरिवो हरिसंज्ञाश्चोपेतेंद्र त्वं वम्रीभिरुपजिह्विकाभिरदानमद्यमानमयुवः ।
अयू नाम काचित् । तस्याः पुत्रं निवेशनाद्वल्मीकाख्यात्स्थानादाजभर्थ । आह-
तवानसि । आददान इंद्रेणाह्रियमाणोऽयुवः पुत्रोऽंधः पूर्वमंधः सन् अहिं सर्पे
व्यख्यत् । विशेषेणापश्यत् । ततो निर्भूत् । वल्मीकान्निर्गतोऽभूत् । उखच्छि-

इत्मीकाख्याया उखायाश्छेदकानि पर्व पर्वण्यस्य सर्वाण्यंगानां शिथिलानि
पर्वणि समरंत । समगच्छंत । उपजिह्विकाभिः शिथिलीकृतान्यगुवः पुत्रस्य
पर्वणींद्रेण समधीयंतेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्राविद्वाँ आह विदुषे करांसि ।

यथायथा वृष्यानि स्वगूर्तापांसि राजन्नर्याविवेषीः ॥ १० ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । विप्र । आऽविद्वान् । आह । विदुषे । करांसि ।

यथाऽयथा । वृष्यानि । स्वऽगूर्ता । अपांसि । राजन् । नर्या । अविवेषीः ॥ १० ॥

हे राजन् राजमानेन्द्र वृष्यानि वर्षणयोग्यानि स्वगूर्ता स्वगूर्तानि स्वय-
मुद्गीर्णानि नर्या नर्याणि मनुष्यहितान्यपांसि त्वत्संबन्धीनि कर्माणि यथायथा-
विवेषीर्योऽप्रोः । अकार्षीरिति यावत् । तथातथा हे विप्र प्राज्ञेन्द्र विदुषे विदुषः
सर्वे जानतस्ते त्वत्संबन्धीनि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माण्याविद्वान् आस-
मंताज्जानन् वामदेवः करांसि त्वदीयानि कर्माणि प्र प्रकर्षेणाह । ब्रवीति ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू षुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नभ्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नभ्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र नु क्षिप्रं स्तुतः पूर्वैर्ऋषिभिः संस्तुतो नु क्षिप्रं गृणानोऽस्माभिः स्तूय-
मानस्त्वमिषमन्नं जरित्रे स्तोत्रे मह्यं नद्यो नाङ्गिर्नदीरिव पीपेः । प्यायय ।
प्रवृद्धं कुरु । हे हरिवो हरिसंज्ञकाश्चोपेतेंद्र ते तुभ्यं नभ्यं नवतरं ब्रह्म स्तोत्रम-
कारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवंतो वयं धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या सदा-
सास्त्वां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भूयास्म ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

आ न इन्द्रेत्येकादशर्चं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्घं चैष्टुभमैन्द्रं । आ न इत्यनुक्र-
मणिका ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि निष्केवल्य एतन्निविद्वानीयं ।

सूचितं च । आ न इन्द्र इति निष्केवल्यं । आ० ७. ५. । इति ॥ महाव्रतेऽप्येतत्सं-
पातसूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं च । आ न इन्द्रो दूरादा न आसादिति
संपातः । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ न इन्द्रो दूरादा न आसादभिष्टिकृदवसे यासदुयः ।

ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रबाहुः संगे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून ॥ १ ॥

आ । नः । इन्द्रः । दूरात् । आ । नः । आसात् । अभिष्टिऽकृत् । अवसे । यासत् । उयः ।

ओजिष्ठेभिः । नृऽपतिः । वज्रऽबाहुः । संऽगे । समत्ऽसु । तुर्वणिः । पृतन्यून ॥ १ ॥

अभिष्टिकृद्यजमानसंबन्धिनामभिष्टीनां कर्तोयस्तेजस्वीन्द्रो नोऽस्माकमवसे
रक्षणाय दूरादायासत् । आयातु । आगच्छतु । अपि च आसादासन्नादंतिकाच्च
नोऽस्माकमवसे रक्षणायायासत् । आयातु । कीदृशः । समत्सु संग्रामेषु संगे
शत्रुभिः संयोगे सति पृतन्यून शत्रून् तुर्वणिर्हिसन् वज्रबाहुर्वज्रहस्तो नृपतिर्वृ-
ष्टिद्वारा नृणां मनुष्याणां पालक ओजिष्ठेभिरतिशयेन तेजस्विभिर्मरुद्भिर्युक्त
इति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ न इन्द्रो हरिभिर्यात्वच्छावाचीनोऽवसे राधसे च ।

तिष्ठाति वज्री मघवा विरप्शीमं यज्ञमनु नो वाजसातौ ॥ २ ॥

आ । नः । इन्द्रः । हरिऽभिः । यातु । अच्छ । अवाचीनः । अवसे । राधसे । च ।

तिष्ठाति । वज्री । मघऽवा । विऽरप्शी । इमं । यज्ञं । अनु । नः । वाजऽसातौ ॥ २ ॥

अवाचीनोऽस्मदभिमुख इन्द्रोऽवसेऽस्मदीयाय रक्षणाय राधसे च धनाय च
नोऽच्छास्मानभिलक्षीकृत्य हरिभिरश्वैः सहायातु । आगच्छतु । किंच वज्री वज्र-
वान्मघवा धनवान्विरप्शी महान् । विरप्शीति महन्नामसु पाठात् । अस्मदीयस्य
कर्मणो द्वेष्टृभिरसुरादिभिः सह नोऽस्माकं वाजसातौ युद्धे प्राप्ते सतीममस्मदीयं
यज्ञमनूद्दिश्य तिष्ठाति । तिष्ठतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिन्द्र पुरो दधत्सनिथसि क्रतुं नः ।

श्वघ्नीव वज्रिन्त्सनये धनानां त्वया वयमर्य आजिं जयेम ॥ ३ ॥

इ॒मं । य॒ज्ञं । त्वं । अ॒स्माकं । इ॒न्द्र । पु॒रः । द॒धत् । स॒नि॒ष्य॒सि । क्र॒तुं । नः ।

श्व॒घ्नीऽइ॒व । व॒ज्रिन् । स॒नये॑ । ध॒नानां॑ । त्वया॑ । व॒यं । अ॒र्यः । आ॒जिं । ज॒येम॑ ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्पुरो दधत् पुरस्कृतान् कुर्वन् अस्माकं क्रतुं क्रियमाण-
मिमं यज्ञं सनिष्यसि । संभजिष्यसि । अपि च श्वघ्नीव मृगयुर्मृगानिव हे वज्रिन्
वज्रवन्निद्र त्वयार्योऽर्यः स्तोतारो वयं धनानां पश्चादिधनानां सनये लाभायाजिं
शत्रुसंबन्धिनं संग्रामं जयेम । संजीयास्म ॥

अग्निष्टोमे मध्यंदिनसवने मैत्रावरुणस्योश्नु षु ण इति शस्त्रयाज्या । सूचितं
च । उश्नु षु णः सुमना उपाक इति याज्या । आ० ५. १६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्थी ॥

उ॒श्नु षु णः॑ सु॒मना॑ उपा॒के सोम॑स्य॒ नु सु॒षुत॑स्य स्वधावः ।

पा इ॒न्द्र प्र॑तिभृतस्य॒ मध्वः॑ सं॒मध॑सा म॒मदः॑ पृ॒ष्ठचे॑न ॥ ४ ॥

उ॒श्न् । ऊं॒ इति॑ । सु॒ । नः॑ । सु॒ऽमनाः॑ । उ॒पा॒के । सोम॑स्य । नु॒ । सु॒ऽसु॒तस्य॑ । स्व॒धाऽवः॑ ।

पाः । इ॒न्द्र । प्र॑तिऽभृतस्य । मध्वः । सं । अ॒मध॑सा । म॒मदः॑ । पृ॒ष्ठचे॑न ॥ ४ ॥

हे स्वधावोऽन्नवन्निद्र सुमनाः शोभनमनस्कस्त्वमुपाके समीपे नोऽस्मानुश्नु
सु अत्यंतं कामयमानः सन् सुषुतस्य सुष्ठुभिषुतं प्रतिभृतस्य संभृतं मध्वो मादकं
सोमस्य सोमं नु क्षिप्रमेव पाः । पिब । पृष्ठचेन । पृष्ठचश्चेन माध्यंदिनसवन
उद्गातृभिरुद्गीयमानं स्तोत्रमुच्यते । तत्संबन्धिनांधसा पीतेन सोमेन संममदः ।
प्रहृष्टो भव ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वि॒ यो र॑र॒प्शे ऋ॒षिभि॑र्न॒वेभि॑र्वृ॒क्षो न॒ प॒क्कः॑ सृ॒ण्यो न॒ जेता॑ ।

म॒र्यो न॒ योषा॑म॒भि म॒न्यमा॑नोऽच्छा॑ वि॒वकि॑ पुरु॒हूत॑मिन्द्रं ॥ ५ ॥

वि॒ । यः । र॒र॒प्शे । ऋ॒षिऽभिः॑ । न॒वेभिः॑ । वृ॒क्षः । न । प॒क्कः । सृ॒ण्यः । न । जेता॑ ।

म॒र्यः । न । योषा॑ । अ॒भि । म॒न्यमा॑नः । अ॒च्छ । वि॒व॒कि॒ । पु॒रु॒ऽहूतं॑ । इ॒न्द्रं ॥ ५ ॥

पक्कः पक्कफलो वृक्षो न वृक्ष इव । अत्र सृणिशब्दोऽकुशवाची । तेनायुधमात्रं
लक्ष्यते । सृण्य आयुधकुशलो जेता न शत्रुविजयी वीरपुरुष इव यो नवेभिर्न-
वैर्नूतनैर्ऋषिभिर्वि ररप्शे विविधं स्तूयते स्तोताहं पुरुहूतं बहुभिराहूतं तमिन्द्र-

मच्छाभिलक्षीकृत्य विवक्षि । विशेषेण वक्षि । स्तौमि । तत्र दृष्टान्तः । अभिमन्य-
मानो मदीयेयं योषिदित्यभिजानन्मर्यो मर्यो योषां न स्त्रीमिव तद्वत् ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गिरिर्न यः स्वतवाँ ऋष्व इन्द्रः सनादेव सहसे जात उयः ।

आदर्ता वज्रं स्थविरं न भीम उन्नेव कोशं वसुना न्यृष्टं ॥ ६ ॥

गिरिः । न । यः । स्वऽतवान् । ऋष्वः । इन्द्रः । सनात् । एव । सहसे । जातः । उयः ।

आऽदर्ता । वज्रं । स्थविरं । न । भीमः । उन्नाऽइव । कोशं । वसुना । निऽन्यृष्टं ॥ ६ ॥

गिरिर्न पर्वत इव स्वतवान् स्वयं प्रवृद्ध ऋष्वो महान् । ऋष्व इति
महन्नाम महत् ब्रध्न ऋष्व इति तन्नामसु पाठात् । उय ओजस्वी य इन्द्रः सहसे
शत्रोरभिभवाय सनादेव चिरादेव जात उत्पन्नो भीमः शत्रूणां भयंकरः स इन्द्र
उन्नेव कोशमुदकेन जलपात्रमिव वसुना तेजसा न्यृष्टं निगतं स्थविरं बृहद्वज्रं
न वज्रं च । नेति चार्थे । आदर्ता । आहतवानासीत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यस्य वर्ता जनुषा न्वस्ति न राधस आमरीता मघस्य ।

उद्वावृषाणस्तविषीव उयास्मभ्यं दद्धि पुरुहूत रायः ॥ ७ ॥

न । यस्य । वर्ता । जनुषा । नु । अस्ति । न । राधसः । आऽमरीता । मघस्य ।

उत्ऽववृषाणः । तविषीऽवः । उय । अस्मभ्यं । दद्धि । पुरुऽहूत । रायः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र यस्य तव कश्चिज्जनुषा जन्मना स्वत एव नु सत्यं वर्ता वारयिता
नास्ति । राधसो यज्ञादिकर्मणां साधकस्य मघस्य त्वया दीयमानस्य धनस्याम-
रीता कश्चिदपि नाशयिता नास्ति हे तविषीवो बलवन्नुय तेजस्विन् हे पुरुहूत
बहुभिराहूतेन्द्र उद्वावृषाणोऽभीष्टान् कामान्वर्षकस्त्वं रायः पश्वादिधनान्यस्मभ्यं
स्तोतृभ्यो दद्धि । देहि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इक्षे राय क्षयस्य चर्षणीनामुत व्रजमपवर्तासि गोनां ।

शिखानरः समिथेषु प्रहावान्वस्वो राशिमभिनेतासि भूरि ॥ ८ ॥

ई॒क्षे । रा॒यः । क्ष॒य॒स्य । च॒र्ष॒णी॒नां । उ॒त । व्र॒जं । अ॒प॒ऽव॒र्ता । अ॒सि॒ । गो॒नां ।
शि॒क्षा॒ऽन॒रः । सं॒ऽइ॒धेषु॑ । प्र॒हा॒ऽवा॒न् । व॒स्वः । रा॒शिं । अ॒भि॒ऽने॒ता । अ॒सि॒ । भू॒रि॑ ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं चर्षणीनां प्रजानां रायो धनस्य क्षयस्य गृहस्य चेक्षे । ईक्षसे ।
उतापि च गोनां गवां व्रजं समूहमपवर्तापवारकोऽसि । निरोधकेभ्योऽसुरेभ्यो
गवां मोचयिता भवसीत्यर्थः । किंच हे इन्द्र शिक्षानरः शिक्षया नेता प्रज्ञानां
शासकः समिधेषु युद्धेषु प्रहावान् प्रहरणवांस्त्वं भूरिं प्रभूतं वस्वो धनस्य राशिं
समूहमभिनेतासि । प्रापयिता च भवसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

क॒या तच्छृ॒खे श॒च्या श॒चि॒ष्ठो य॒या कृ॒णोति॒ मुहु॒ का चि॒हृष्वः॑ ।
पु॒रु दा॒शुषे॒ विच॑यिष्ठो अ॒हो॒ऽथा द॒धाति॒ द्रवि॑णं ज॒रि॒त्रे ॥ ९ ॥
क॒या । तत् । शृ॒खे । श॒च्या । श॒चि॒ष्ठः । य॒या । कृ॒णोति॒ । मुहु॒ । का । चि॒त् । ऋ॒ष्वः ।
पु॒रु । दा॒शुषे॒ । वि॒ऽच॑यिष्ठः । अ॒हः । अ॒थ । द॒धाति॒ । द्रवि॑णं । ज॒रि॒त्रे ॥ ९ ॥

शचिष्ठोऽतिशयेन प्राज्ञः । तदिति लिंगव्यत्ययः । तत् स इन्द्रः कया शच्या
कया प्रज्ञया । शचीति प्रज्ञानामैतत् । शृखे । श्रूयते । ऋष्वो महानिन्द्रो मुहु
मुहुर्यया प्रज्ञया का चित् कानिचित्कर्माणि कृणोति । करोति । स इन्द्रो दाशुषे
हविर्दत्तवते यजमानाय पुरु भूयिष्ठमंहः पापं विचयिष्ठोऽतिशयेन नाशको
भवति । अथापि च जरित्रे स्तोत्रे द्रविणं पश्वादिधनं दधाति । ददाति ॥

॥ अथ दशमी ॥

मा नो॑ म॒र्धी॒रा भ॑रा द॒द्धि तन्नः॒ प्र दा॒शुषे॒ दात॑वे भू॒रि॒ यत्ने॑ ।
न॒य्ये दे॒णो श॒स्ते अ॒स्मिन्त॑ उ॒क्थे॒ प्र ब्र॑वाम व॒यमि॑न्द्र स्तु॒वंतः॑ ॥ १० ॥
मा । नः । म॒र्धीः । आ । भ॒र । द॒द्धि । तत् । नः । प्र । दा॒शुषे॒ । दात॑वे । भू॒रि॒ । यत् । ते ।
न॒य्ये । दे॒णो । श॒स्ते । अ॒स्मिन् । ते । उ॒क्थे । प्र । ब्र॒वा॒म । व॒यं । इ॒न्द्र । स्तु॒वंतः॑ ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्मा मर्धीः । मा हिंसीः । किंतु त्वमाभर । पोषको भव ।
हे इन्द्र ते त्वदीयं भूरि बहूपि यद्धनं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दातवे दातुं ।
प्रभवतीति शेषः । नोऽस्मभ्यं तद्धनमाहत्य दद्धि । देहि । हे इन्द्र त्वां स्तुवंतो वयम-

स्मिन्नुक्थेऽस्मिन्निष्केवल्याख्यशस्ते ते त्वदर्थं नये नूतने शस्ते प्रशस्ते देणे दातव्ये
हविषि निमित्तभूते सति प्र ब्रवाम । प्रकर्षेण त्वां वदाम ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू द्रुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नयं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नयं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः ॥

आ यात्विन्द्र इत्येकादशर्चमेकादशं सूक्तं वामदेवस्यार्धं चैष्टुभमैन्द्रं । आ यात्वि-
त्यनुक्रांतं ॥ पृष्ठ्याभिप्रवषडहयोः प्रथमेऽहन्येतन्निविज्ञानीयं । सूचितं च । आ
यात्विन्द्रोऽवस इति मरुत्वतीयं । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ यात्विन्द्रोऽवस उप न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।

वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीद्यौर्न क्षत्रमभिभूति पुथात् ॥ १ ॥

आ । यातु । इन्द्रः । अवसे । उप । नः । इह । स्तुतः । साधऽमात् । अस्तु । शूरः ।

ववृधानः । तविषीः । यस्य । पूर्वीः । द्यौः । न । क्षत्रं । अभिऽभूति । पुथात् ॥ १ ॥

स इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणायोपायातु । उपागच्छतु । य इन्द्र इहास्मिन्यज्ञे
स्तुतः । शूरो विक्रांतो ववृधानः प्रवृद्धोऽयमिन्द्रः सधमादस्तु । अस्माभिः सह
माद्यन् भवतु । यस्येन्द्रस्य तविषीस्तविष्यो बलानि पूर्वीः पूर्वो बहूनि । संतीति
शेषः । यस्येन्द्रो द्यौर्न द्योतमानः सूर्य इवाभिभूति परकीयं बलमभिभावुकं क्षत्रं
स्वकीयं बलं तेजो वा पुथात् पुथतु । स इन्द्र उपायात्विति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तस्येदिह स्तवथ वृष्यानि तुविद्युमस्य तुविराधसो नृन् ।

यस्य क्रतुर्विदथ्योऽन सम्राट् साह्यं तरुचो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २ ॥

तस्य । इत् । इह । स्तवथ । वृष्ण्यानि । तुविऽद्युम्नस्य । तुविऽराधसः । नृन् ।
यस्य । क्रतुः । विदथ्यः । न । संऽराट् । सद्भान् । तरुचः । अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २ ॥

तुविद्युम्नस्य बहुकीर्तस्तुविराधसो बहुधनस्य तस्येत्तस्येन्द्रस्यैव वृष्ण्यानि बल-
भूतान् नृन् नेतृन्मरुतो हे स्तोतारो यूयमिहास्मिन्यज्ञे स्तवथ । स्तुत । साद्भान् शत्रून्-
भिभावुकस्तरुचोऽस्मानापद्मस्तारको यस्येन्द्रस्य क्रतुः कर्म कृष्टीः शत्रुसंबन्धिनीः
प्रजा अभ्यस्ति अभिभवति । तच्च दृष्टान्तः । विदथ्यो न सम्राट् । विदथार्हो न यज्ञार्हः
सम्राट् सकललोकानामधिपतिरिव तद्वत् । तस्य वृष्ण्यानीति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यात्विद्रो दिव आ पृथिव्या मक्षु समुद्रादुत वा पुरीषात् ।

स्वर्णरादवसे नो मरुत्वान्परावतो वा सदनाहतस्य ॥ ३ ॥

आ । यात् । इन्द्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मक्षु । समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् ।

स्वःऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् । पराऽवतः । वा । सदनात् । ऋतस्य ॥ ३ ॥

मरुत्वान्मरुद्भिः सहित इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय दिवः स्वर्गलोकादा-
यातु । आगच्छतु । पृथिव्या भूलोकाच्च मक्षु शीघ्रमायातु । उत वा अथवा समुद्रादं-
तरिक्षलोकाच्चायातु । समुद्र इत्यंतरिक्षनाम सगरः समुद्रोऽध्वरमिति तन्नामसु
पाठात् । अथवा पुरीषादुदकादायातु । पुरीषमित्युदकनाम मधु पुरीषं पिप्पल-
मिति तन्नामसु पाठात् । स्वर्णरात् स्वरादित्यो नरो नेता यस्य तस्माल्लोकाद्वा-
यातु । परावतो वा दूराद्वायातु । ऋतस्योदकस्य सदनात्स्थानान्मेघलोकाद्वायातु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे तमुं द्रवाम विदथेष्विन्द्रं ।

यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ ॥ ४ ॥

स्थूरस्य । रायः । बृहतः । यः । ईशे । तं । ऊं इति । स्तवाम् । विदथेषु । इन्द्रं ।

यः । वायुना । जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति । वस्यः । अच्छ ॥ ४ ॥

य इन्द्रः स्थूरस्य स्थूलस्य बृहतो महतो रायो धनस्येशे ईशे विदथेषु यज्ञेषु ।
विदथ इति यज्ञनामैतत् । तमिन्द्रमु तमिन्द्रमेव वयं स्तोतारः स्तवाम् । य इन्द्रो

वायुना प्राणरूपेण बलेन गोमतीषु सेनासु जयति शत्रून्विजयते । धृष्णुया धृष्णुः प्रगल्भो य इन्द्रः स्तोतृन्वस्यो वसीयः श्रेष्ठं पश्वादिधनमच्छाभि प्रणयति प्रापयति । तमेवेदं स्तवामेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उप॒ यो नमो॑ नम॒सि स्त॒भाय॒न्निर्य॑ति॒ वाचं॑ ज॒नय॒न्यज॑ध्यै ।

ऋ॒ज॒सा॒नः पु॒रु॒वार॑ उ॒क्थैरे॑न्द्रं कृ॒ण्वीत॑ स॒दनेषु॑ होता ॥ ५ ॥

उप॒ । यः । नमः॑ । नम॒सि । स्त॒भाय॒न् । इ॒र्यति॑ । वाचं॑ । ज॒नय॒न् । यज॑ध्यै ।

ऋ॒ज॒सा॒नः । पु॒रु॒ऽवारः॑ । उ॒क्थैः । आ । इ॒न्द्रं । कृ॒ण्वी॒त । स॒दनेषु॑ । होता ॥ ५ ॥

उपस्तभायन् लोकानुपस्तंभयन् यजध्यै यष्टुं वाचं गर्जितलक्षणां वाचं जनयन् प्रजनयन् ऋजसानः प्रसाध्यमानः । ऋजतिः प्रसाधनकर्मणि यास्कः । उक्थैः शस्त्रलक्षणैः स्तोत्रैः पुरुवारो बहुभिः संभजनीयो य इन्द्रो नमसि । नम इत्यन्ननामैतत् । यजमानैर्दत्ते हविषि नमो यजमानेभ्यो यज्ञादिसाधनमन्नमिर्यति प्रेरयति । इन्द्रो हविषा तृप्तः सन् वृष्टिद्वारान्नं प्रयच्छति तेन चान्नेन पुनर्यज्ञः प्रजायत इत्यर्थः । अस्मदीयो होता सदनेषु यज्ञगृहेषु तमिन्द्रमाकृण्वीत । अभिमुखीकरोतु ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

धि॒षा यदि॑ धिष॒ण्यंतः॑ सर॒ण्यान्सद॑न्तो अ॒द्रि॒मौशि॑जस्य गोहे ।

आ दुरो॒षाः पा॒स्त्यस्य॑ होता॒ यो नो॑ म॒हान्सं॒वर॑णेषु वह्निः ॥ ६ ॥

धि॒षा । यदि॑ । धिष॒ण्यंतः॑ । सर॒ण्यान् । सद॑न्तः । अ॒द्रि॒म् । औ॒शि॒जस्य॑ । गोहे ।

आ । दुरो॒षाः । पा॒स्त्यस्य॑ । होता॑ । यः । नः॑ । म॒हान् । सं॒ऽवर॑णेषु । वह्निः ॥ ६ ॥

धिषण्यन्तो धिषणामिन्द्रविषयां स्तुतिमिच्छन्त औशिजस्य । उशिजः कामयमाना ऋत्विजः । तेषां संबंध्यौशिजो यजमानः । तस्य गोहे गृहे सदन्तो निषीदन्तो जना अद्रिम् । आहणाति शत्रून्वित्यद्रिरिन्द्रः । तमिन्द्रं धिषा स्तुत्या यदि यदा सरण्यान् उपागच्छेयुः । तदा स इन्द्र आयातु । नोऽस्माकं संवरणेषु शत्रुसंबन्धिषु

निरोधेषु वह्निर्वोढा पास्त्यस्य पस्त्ये गृहे वसता यजमानेन होताह्वाता दुरोषा
दुस्तरक्रोधो य इन्द्रो महान्प्रभूतो भवति । स आयात्विति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सुचा यदीं भार्वरस्य वृष्णः सिषक्ति शुष्मः स्तुवते भराय ।

गुहा यदीमौशिजस्य गोहे प्र यद्विये प्रायसे मदाय ॥ ७ ॥

सुचा । यत् । ई । भार्वरस्य । वृष्णः । सिषक्ति । शुष्मः । स्तुवते । भराय ।

गुहा । यत् । ई । औशिजस्य । गोहे । प्र । यत् । धिये । प्र । अयसे । मदाय ॥ ७ ॥

भार्वरस्य । भार्वरो जगद्धर्ता प्रजापतिः । तस्य पुत्रो भार्वरः । तस्य वृष्णः
कामानां वर्षितुरिन्द्रस्य संबन्धी ईमेष शुष्मो बलं स्तुवते स्तोत्रं कुर्वतं यजमानं
सिषक्ति सेवत इति यत्तत्सुचा सत्यमेव । ईमेतद्वलमौशिजस्य यजमानस्य भराय
भर्तुं गुहा गुहायां गुहारूपे हृदये प्रभवतीति यत्तत्सत्यं । यजमानस्य गोहे गृहे
धिये कर्मणे प्रभवतीति यत्तत्सत्यं । अयसे गमनाय कामानां प्राप्तये मदाय हर्षाय
तच्च यद्वलं प्रभवति तत्सत्यं । इन्द्रस्य बलं यजमानं सर्वदा पालयतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वि यद्वरांसि पर्वतस्य वृषे पयोभिर्जिन्वे अपां जवांसि ।

विदद्गौरस्य गवयस्य गोहे यदी वाजाय सुध्यो व्हंति ॥ ८ ॥

वि । यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृषे । पयःऽभिः । जिन्वे । अपां । जवांसि ।

विदत् । गौरस्य । गवयस्य । गोहे । यदि । वाजाय । सुऽध्यः । व्हंति ॥ ८ ॥

इन्द्रः पर्वतस्य मेघस्य वरांसि द्वाराणि विवृषे विवृतानि कृतवानिति यत् ।
अपामुदकानां जवांसि वेगान्पयोभिर्जलैर्जिन्वे प्यायतीति यत् । यदि यदा सुध्यः
शोभनकर्माणो यजमाना वाजायान्नाय व्हंति इन्द्रं प्राप्नुवंति तदा गोहे गृहे
गौरस्य गौरमृगस्य गवयस्य गवयमृगस्य च विदत् तौ द्वौ प्रभू लभत इति यत् ।
तत्सर्वं सचेति पूर्वेण संबंधः ॥

अभ्युदयेष्टाविन्द्रस्य प्रदातुर्भद्रा ते हस्तेति याज्या । सूचितं च । दीर्घस्ते अस्त्वं-
कुशो भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी । आ० ३. १३. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयंतारा स्तुवते राधे इन्द्र ।

का ते निषत्तिः किमु नो ममस्ति किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ ॥९॥

भद्रा । ते । हस्ता । सुऽकृता । उत । पाणी इति । प्रऽयंतारा । स्तुवते । राधः । इन्द्र ।

का । ते । निऽसत्तिः । किं । उं इति । नो इति । ममस्ति । किं । न । उतऽउत् ।

उं इति । हर्षसे । दातवै । उं इति ॥९॥

हे इन्द्र ते त्वदीयौ भद्रा भद्रौ कल्याणौ हस्ता हस्तौ सुकृता सुकृतौ शोभन-
कर्माणौ भवतः । उतापि च पाणी त्वदीयौ हस्तौ स्तुवते स्तोत्रे यजमानाय राधो
धनं प्रयंतारा प्रयंतारौ प्रदातारौ भवतः । हे इन्द्र ते त्वदीया निषत्तिर्निसदनं
स्थितिः का । त्वमस्मान् किमु किमर्थं नो ममस्ति । न मादयसि । किमुदुदु
किमर्थमेव दातवा अस्माकं धनं दातुं न हर्षसे । हृष्टो न भवसि ॥

इन्द्रस्य वार्चमस्य पशावेवा वस्व इति हविषो याज्या । सूत्रितं च । एवा वस्व
इन्द्रः सत्यः सम्राड्वाग्वदंत्यविचेतनानि । आ० ३. १३. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

एवा वस्व इन्द्रः सत्यः सम्राडुंता वृचं वरिवः पूरवे कः ।

पुरुष्टुत क्रत्वा नः शग्धि रायो भक्षीय तेऽवसो दैव्यस्य ॥१०॥

एव । वस्वः । इन्द्रः । सत्यः । संऽराट् । हंता । वृचं । वरिवः । पूरवे । करिति कः ।

पुरुऽस्तुत । क्रत्वा । नः । शग्धि । रायः । भक्षीय । ते । अवसः । दैव्यस्य ॥१०॥

एवैवमुक्तप्रकारेण स्तूयमानः सत्यः सत्यवान्वस्वो धनस्य सम्राडीश्वरो वृचं
वृचनामानमसुरं हंता हिंसितेन्द्रः पूरवे मनुष्याय यजमानाय वरिवो धनं कः ।
करोति । ददातीत्यर्थः । क्रत्वा कर्मणा स्तुतिहेतुना हे पुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैः
स्तुतेन्द्र त्वं नोऽस्मभ्यं रायो धनानि शग्धि । देहि । ते त्वया दीयमानस्य दैव्यस्य
देवसंबन्धिनोऽवसोऽन्नस्य । कर्मणि षष्ठी । अन्नं भक्षीय । अहं भजेयं ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नयं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वे व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

॥ इति चतुर्थे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तत्र तृतीयानुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यन्न इन्द्र इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्धे चैष्टुभमैन्द्रं । यन्न इत्यनुक्रमणिका ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे द्वितीयमिदं संपातसूक्तं । सूचितं च । एवा त्वामिन्द्र यन्न इन्द्रः । आ० १. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यन्न इन्द्रो जुजुषे यच्च वष्टि तन्नो महान्करति शुष्म्या चित् ।

ब्रह्म सोमं मघवा सोममुक्था यो अश्मानं शवसा बिभ्रदेति ॥ १ ॥

यत् । नः । इन्द्रः । जुजुषे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः । महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् ।

ब्रह्म । स्तोमं । मघऽवा । सोमं । उक्था । यः । अश्मानं । शवसा । बिभ्रत् । एति ॥ १ ॥

इन्द्रो नोऽस्मदीयं यद्वविलक्षणान्नादिकं जुजुषे सेवते यद्वविरादिकं च वष्टि कामयते महान् प्रभूतः शुष्मी बलवानिन्द्रः । चिदिति चार्थः । ब्रह्म चित् हविलक्षणपुरोडाशादिकमन्नं च स्तोमं स्तोत्रसमूहं च सोममभिषुतं सोमं चोक्थोक्थानि शस्त्राणि चेत्येवंभूतं तद्ब्रह्मादिचतुष्टयमाकरति । आकरोतु । स्वीकरोतु । मघवा धनवान् । अश्मशब्दो वज्रवाची । अश्मानं वज्रं बिभ्रत् धारयन् शवसा बलेन युक्तो य इन्द्र एति आगच्छति । स इन्द्रः स्वीकरोत्विति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वृषा वृषंधिं चतुरश्रिमस्यन्नुग्रो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।

श्रिये परुष्णीमुषमाण ऊर्णा यस्याः पर्वणि सख्याय विव्ये ॥ २ ॥

वृषा । वृषंधिं । चतुःऽश्रिं । अस्यन् । उग्रः । बाहुऽभ्यां । नृऽतमः । शचीऽवान् ।

श्रिये । परुष्णी । उषमाणः । ऊर्णा । यस्याः । पर्वणि । सख्याय । विव्ये ॥ २ ॥

वृषा कामानां वर्षिता वृषंधिं मेघभेदनद्वारेण वर्षं कुर्वतं चतुरश्रिं चतसृभि-
रश्रिभिर्धाराभिरुपेतं वज्रं बाहुभ्यामस्यन् शत्रुषु प्रक्षिपन् उग्र उद्गूर्णबलो नृत्तमः
नेतृत्तमः शचीवान् कर्मवानिन्द्र ऊर्णामाच्छादिकां परुष्णी पर्ववती नदी श्रिय
आश्रयणार्थमुषमाणः सेवमानो भवति । यस्या नद्याः पर्वणि भिन्नान्देशान्
सख्याय सखिकर्मणे विष्ये संवृतवान् ।

॥ अथ तृतीया ॥

यो दे॒वो दे॒वत॑मो जा॒यमानो॑ म॒हो वा॒जेभि॑र्मह॒द्भिश्च॒ शुष्मैः॑ ।

द॒धानो॑ व॒ज्रं बा॒ह्मो॒रुश॑तं द्याममे॒न रे॒जय॑त् प्र भू॒मं ॥ ३ ॥

यः । दे॒वः । दे॒वऽत॑मः । जा॒यमानः॑ । म॒हः । वा॒जेभिः॑ । म॒हत्ऽभिः॑ । च॒ । शुष्मैः॑ ।

द॒धानः॑ । व॒ज्रं । बा॒ह्मोः॑ । उ॒श॑तं । द्यां । अमे॒न । रे॒ज॒य॒त् । प्र । भू॒मं ॥ ३ ॥

देवो दीप्यमानो देवतमो दातृत्तमो जायमान उत्पद्यमानो य इन्द्रो महो
महद्भिर्वाजेभिरनैर्महद्भिः शुष्मैर्बलैश्च । युक्तोऽभवदिति शेषः । स इन्द्रो बाह्मोर्ह-
स्तयोरुशतं कामयमानं वज्रं दधानो धारयन् अमेन बलेन द्यां द्युलोकं च
भूम भूलोकं च प्ररेजयत् । प्रकंपयति स्म ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि॒श्वा रो॒धांसि॑ प्र॒वत॑श्च पू॒र्वीद्यौ॑ऋ॒ष्वाज्ज॑निमन्ने॒जत॑ स्थाः ।

आ मा॒तरा॑ भ॒रति॑ शु॒ष्म्या गो॑र्नृ॒वत्परि॑ज्मन् नो॒नुव॑न्त॒ वाताः॑ ॥ ४ ॥

वि॒श्वा । रो॒धांसि॑ । प्र॒व॒तः॑ । च॒ । पू॒र्वीः । द्यौः । ऋ॒ष्वात् । ज॒नि॒मन् । रे॒ज॒त॒ । स्थाः ।

आ । मा॒तरा॑ । भ॒रति॑ । शु॒ष्मी । आ । गोः । नृ॒वत् । परि॑ज्मन् । नो॒नु॒व॒न्त॒ । वा॒ताः ॥ ४ ॥

विश्वा विश्वानि रोधांसि । रोधःशब्देनोन्नतप्रदेशा उच्यन्ते । उन्नतप्रदेशाः
पर्वताश्च पूर्वीः पूर्यो बहूनि प्रवतः प्रवणानि । समुद्राश्चेत्यर्थः । द्यौर्द्युलोकश्च
स्थाः पृथिवी च जनिमन्निन्द्रस्य जन्मनि सत्यृष्वान्महतोऽस्मादिन्द्रादेजत । अरेजन्त ।
अकंपन्त । किञ्च शुष्मी बलवानिन्द्रो गोर्गंतुः सूर्यस्य मातरा मातरौ मातापितृभूतौ
द्यावापृथिव्यौ च । आ इति चार्थः । आभरति । आ समन्ताद्विभर्ति । नृवन्मनुष्या इव
वाता इन्द्रेण प्रेरिता वायवश्च परिज्मन्तरिक्षे नोनुवन्त । शब्दायन्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता तू ते इन्द्र महतो महानि विश्वेष्वित्सर्वनेषु प्रवाच्या ।

यच्छूर धृष्णो धृषता दधृष्वानहिं वज्रेण शवसाविवेधीः ॥ ५ ॥

ता । तु । ते । इन्द्र । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् । सर्वनेषु । प्रवाच्या ।

यत् । शूर । धृष्णो इति । धृषता । दधृष्वान् । अहिं । वज्रेण । शवसा । अविवेधीः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र महतः प्रभूतस्य ते त्वदीयानि ता तानि कर्माणि तु क्षिप्रं महानि
महांति भवन्ति । विश्वेष्वित्सर्वेष्वेव सर्वनेषु प्रातःसवनादिकर्मसु त्वदीयानि
कर्माणि प्रवाच्या प्रवाच्यानि स्तोतृभिः प्रकर्षेण वक्तुं योग्यानि स्तुत्यानीति
यत् । हे धृष्णो प्रगल्भ हे शूर विक्रांतिन्द्र दधृष्वान्पालकत्वेन लोकान्धारयन्
शवसा बलेन युक्तस्त्वं धृषता धर्षकेण वज्रेणाहिं वृत्रमसुरमविवेधीः अवधीरिति
यत् । एतदादीनि कर्माणि महांतीति पूर्वेण संबंधः । अत्राविवेधीरिति वधकर्मा ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता तू ते सत्या तुविनृम्णा विश्वा प्र धेनवः सिस्रते वृष्ण ऊधः ।

अधा ह त्वद्वृषमणो भियानाः प्र सिंधवो जवसा चक्रमंत ॥ ६ ॥

ता । तु । ते । सत्या । तुविऽनृम्णा । विश्वा । प्र । धेनवः । सिस्रते । वृष्णः । ऊधः ।

अध । ह । त्वत् । वृषऽमनः । भियानाः । प्र । सिंधवः । जवसा । चक्रमंत ॥ ६ ॥

हे तुविनृम्णाधिकबलेन्द्र ते त्वदीयानि विश्वा विश्वानि ता तानि कर्माणि
तु क्षिप्रं सत्या सत्यानि भवन्ति । हे इन्द्र वृष्णः कामानां वर्षितुस्त्वत्तो भयाङ्गेनवो
गाव ऊधः स्वकीयादापीनात्प्र सिस्रते । प्रकर्षेण क्षीरं क्षरन्ति । अधापि च हे
वृषमनः कामानां वर्षणपरमनस्केंद्र सिंधवो नद्यस्त्वत्त्वत्तो भियाना विभ्यत्यः
सत्यो जवसा वेगेन प्र चक्रमंत ह । प्रकर्षेण गच्छन्ति खलु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अत्राह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिरिन्द्र स्तवंत स्वसारः ।

यत्सीमनु प्र मुचो बद्धधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यंद्यध्वै ॥ ७ ॥

अत्र। अहं। ते। हरिऽवः। ताः। ऊं इति। देवीः। अवऽभिः। इंद्र। स्तुवंत। स्वसारः।
यत्। सी। अनु। प्र। मुचः। बद्धधानाः। दीर्घा। अनु। प्रऽसिति। स्यंद्यधै ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्वं यद्यदा बद्धधाना वृत्रेण बध्यमानाः सीमनु एना नदीरुद्दिश्य दीर्घा-
मत्यधिकां प्रसितिं बंधनमनु स्यंद्यधै यथाकामं स्यंदितुं प्र मुचः प्रकर्षणा-
मोचयः हे हरिवो हरिवन्निंद्र अत्राहाचैव मोचनवेलायां ता उ ताः प्रसिद्धा
एव देवीर्देव्यो द्योतमानाः स्वसारो नद्यः। अत्र स्वसृशब्दो नदीवाची। अवो-
भिस्त्वक्तुं रक्षणैस्ते त्वां स्तुवंत। स्तावयन्ति। नदीपूरणादिभिः कर्मभिर्जना इंद्रं
स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पिपीळे अंशुर्मद्यो न सिंधुरा त्वा शमी शशमानस्य शक्तिः।

अस्मद्यक्शुशुचानस्य यम्या आशुर्न रश्मिं तुय्योजसं गोः ॥ ८ ॥

पिपीळे। अंशुः। मद्यः। न। सिंधुः। आ। त्वा। शमी। शशमानस्य। शक्तिः।

अस्मद्यक्। शुशुचानस्य। यम्याः। आशुः। न। रश्मिं। तुविऽओजसं। गोः ॥ ८ ॥

हे इंद्र मद्यो मादयितांशुः सोमः पिपीळे। अपीड्यत। अभ्यसूयतेत्यर्थः।
नेति संप्रत्यर्थे। न इदानीं सिंधुः स्यंदमानः सोमस्त्वा त्वामायम्याः। आयच्छतु।
शुशुचानस्य दीप्यमानस्य शशमानस्य स्तुवतः संबंध्यस्मद्यगस्मदभिमुखं शमी
शमनं शक्तिः स्तुतिकर्म चायच्छतु। तत्र दृष्टान्तः। आशुः शीघ्रगामी यन्ता गौर्ग-
तुरश्वस्य तुय्योजसं बहुबलं। दृढमित्यर्थः। रश्मिं न अश्वबंधनरज्जुमिव तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

अस्मे वर्षिष्ठा कृणुहि ज्येष्ठा नृम्णानि सत्रा सहुरे सहांसि।

अस्मभ्यं वृत्रा सुहनानि रंधि जहि वधर्वनुषो मर्त्यस्य ॥ ९ ॥

अस्मे इति। वर्षिष्ठा। कृणुहि। ज्येष्ठा। नृम्णानि। सत्रा। सहुरे। सहांसि।

अस्मभ्यं। वृत्रा। सुऽहनानि। रंधि। जहि। वधः। वनुषः। मर्त्यस्य ॥ ९ ॥

हे सहुरे सहनशीलेंद्र त्वं सत्रा सर्वदा सहांसि शत्रूनभिभावुकानि वर्षिष्ठा
वर्षिष्ठानि प्रवृद्धानि ज्येष्ठा ज्येष्ठानि प्रशस्तानि नृम्णानि बलान्यस्मे अस्मभ्यं

कृणुहि । कुरु । हे इंद्र त्वमस्मभ्यं सुहनानि शोभनवधानि वृत्रा वृत्राणि शत्रून्
रंधि । रंधय । वशं नय । किंच वनुषो हिंसकस्य मर्त्यस्य मरणधर्मणः शत्रोः
संबंधि वधो हननसाधनमायुधं जहि । नाशय ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्माकमित्सु शृणुहि त्वमिन्द्रास्मभ्यं चित्राँ उप माहि वाजान् ।
अस्मभ्यं विश्वा इषणः पुरंधीरस्माकं सु मघवन्बोधि गोदाः ॥ १० ॥
अस्माकं । इत् । सु । शृणुहि । त्वं । इंद्र । अस्मभ्यं । चित्रान् । उप । माहि । वाजान् ।
अस्मभ्यं । विश्वाः । इषणः । पुरंधीः । अस्माकं । सु । मघवन् । बोधि । गोदाः ॥ १० ॥

हे इंद्र त्वमस्माकमित् अस्मदीया एव स्तुतीः सु सुष्ठु शृणुहि । तथा हे इंद्र
त्वं चित्रान् चायनीयानि वाजानन्नान्यस्मभ्यमुपमाहि । देहि । किंच अस्मभ्यं
विश्वाः सर्वाः पुरंधीर्बुद्धीरिषणः । प्रेरय । अपि च हे मघवन्धनवन्निद्र अस्माकं
गोदा गवां दाता सु सुष्ठु बोधि । भव ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू घृत इंद्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नय्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥
नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिवः । ब्रह्म । नय्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदासाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

कथा महामित्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्यार्घं चैष्टुभमैन्द्रं । ऋतस्य
हीत्याद्यास्तिस्र ऋतदेवताका वा । तथा चानुक्रांतं । कथोपांत्यास्तिस्र ऋतदेव्यो
वेति ॥ आभिष्वविकेऽहनि दशरात्रे प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुण-
शस्त्रेऽहीनसूक्तस्य स्थान इदं तृतीयं संपातसूक्तं । सूचितं च । कथा महामिन्द्रः
पूर्भिद्य एक इत् । आ० ७. ५. । इति ॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत् । तथैव पंचमा-
रण्यके शौनकेन सूचितं च । कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति संपातः । ऐ० आ०
५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कथा महामवृधत्कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अभि सोममूधः ।

पिबन्नुशानो जुषमाणो अंधो ववक्ष ऋष्वः शुचते धनाय ॥ १ ॥

कथा । महां । अवृधत् । कस्य । होतुः । यज्ञं । जुषाणः । अभि । सोमं । ऊधः ।

पिबन् । उशानः । जुषमाणः । अंधः । ववक्षे । ऋष्वः । शुचते । धनाय ॥ १ ॥

महां महांतं गुणैः प्रवृद्धमिंद्रं कथा कथं केन प्रकारेणावृधत् । वर्धयेत् । अस्मत्प्रेरिता स्तुतिरिति शेषः । तस्य महिम्नोऽतिमहत्त्वादिति भावः । स एवेन्द्रो होतुर्होमनिष्पादकस्य कस्य यजमानस्य यज्ञं यागं जुषाणः प्रीयमानः सन् अभि । अभिगच्छेदिति शेषः । उपसर्गश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः । किंच ऊध उद्धतमतिप्रवृद्धं सोममंधः सोमलक्षणमन्नं पिबन्नास्वादयन् उशानस्तदेवान्नं कामयमानो जुषमाणः सेवमानश्च ऋष्वो महानिंद्रः शुचते प्रदीप्ताय धनाय हिरण्यादिलक्षणाय । उक्तलक्षणं धनं कस्मै यजमानाय दातुं ववक्षे । वहति । पीतमेवान्नं जठरे धारयति । अनेन वाक्यद्वयेनेन्द्रस्याचिंत्यचरितत्वं ख्यापितं भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

को अस्य वीरः सधमादमाप समानंशं सुमतिभिः को अस्य ।

कदस्य चित्रं चिकिते कटूती वृधे भुवच्छशमानस्य यज्योः ॥ २ ॥

कः । अस्य । वीरः । सधमादं । आप । सं । आनंशं । सुमतिभिः । कः । अस्य ।

कत् । अस्य । चित्रं । चिकिते । कत् । ऊती । वृधे । भुवत् । शशमानस्य । यज्योः ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य संबन्धिनं सधमादं । सह माद्यंतीति सधमादः संयामः । तं । सह सोमपानं वा वीरः स्तोत्राणामभिवाणां वा वीरयिता कः पुमानाप । प्राप्नोति । कश्चास्येन्द्रस्य सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहबुद्धिभिः समानंशं । संगच्छते । कत्कदा वास्येन्द्रस्य चित्रं चायनीयं धनं चिकिते । प्रज्ञायते । तत्प्रदानसमयं न कोऽपि जानातीत्यर्थः । कत्कदा वा शशमानस्य स्तुवतो यज्योर्यष्टुर्यजमानस्य वृधे वर्धनायोती ऊत्या रक्षया भुवत् । भवेत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कथा शृणोति हूयमानमिन्द्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद ।

का अस्य पूर्वीरुपमातयो ह कथैनमाहुः पपुंरिं जरिचे ॥ ३ ॥

कथा । शृणोति । हूयमानं । इन्द्रः । कथा । शृण्वन् । अवसां । अस्य । वेद ।

काः । अस्य । पूर्वीः । उपमातयः । ह । कथा । एनं । आहुः । पपुंरिं । जरिचे ॥ ३ ॥

इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तो हूयमानमाह्वयंतं स्तोतारं कथा कथं शृणोति । स्तोत्राणि शृण्वन्नस्य स्तोतुः संबंधीन्यवसां रक्षणानि कथा कथं च वेद । वेत्ति । पूर्वीः पूरातनान्यस्येन्द्रस्य संबंधीन्युपमातयो दानानि का ह । कानि संतीति शेषः । तानि दानानि जरिचे स्तोतुः संबंधिनां कामानां पपुंरिं पूरयितारमेनमिन्द्रं कथा कथं चाहुः । वदन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कथा सबाधः शशमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीध्यानः ।

देवो भुवन्नवेदा म चृतानां नमो जगृभ्वाँ अभि यज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कथा । सबाधः । शशमानः । अस्य । नशत् । अभि । द्रविणं । दीध्यानः ।

देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । चृतानां । नमः । जगृभ्वान् । अभि । यत् । जुजोषत् ॥ ४ ॥

सबाधः सपत्नानां पीडासहितः शशमान इन्द्रविषयां स्तुतिं कुर्वन् दीध्यानः कर्मभिर्दीप्यमानो यजमानोऽस्येन्द्रस्य संबंधि द्रविणं पश्वादिधनं कथा कथमभिनशत् । अभिप्राप्नोति । नमो हवितर्लक्षणमन्नं जगृभ्वान् गृहीतवानिन्द्रो यद्यदाभिजुजोषत् मामभिसेवेत तदा देवो दीप्यमान इन्द्रो मे मदीयानामृतानां स्तोत्राणां नवेदा अतिशयेन ज्ञाता भुवत् । भवेत् । अत्र निपातस्थो नकारोऽतिशयवाची ॥

॥ अथ पंचमी ॥

कथा कदस्या उषसो व्युष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोष ।

कथा कदस्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन्कामं सुयुजं ततसे ॥ ५ ॥

कथा । कत् । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य । सख्यं । जुजोष ।

कथा । कत् । अस्य । सख्यं । सखिभ्यः । ये । अस्मिन् । कामं । सुयुजं । ततसे ॥ ५ ॥

देवो द्योतमान इन्द्रोऽस्या उषसो व्युष्टौ प्रभाते मर्तस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्य
स्तोतुः संबंधि सख्यं सखिकर्म कथा कथं केन प्रकारेण कत्कदा जुजोष । सेवेत ।
ये स्तोतारोऽस्मिन्निन्द्रे सुयुजं सुष्टु प्रयुज्यमानं कामं कामनीयं हविः स्तोत्रं च
ततस्ते वितेनिरे अस्येन्द्रस्य सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः स्तोतृभ्यः कथा कथं
कत्कदाचित् । भवेदिति शेषः ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

किमादमत्रं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।

श्रिये सुदृशो वपुःस्य सर्गाः स्वर्णं चित्रतममिष आ गोः ॥ ६ ॥

किं । आत् । अमत्रं । सख्यं । सखिभ्यः । कदा । नु । ते । भ्रात्रं । प्र । ब्रवाम ।

श्रिये । सुदृशः । वपुः । अस्य । सर्गाः । स्वः । न । चित्रतमं । इषे । आ । गोः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वयं यजमानास्ते त्वदीयममत्रं शत्रून्भिभावुकं सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः
स्तोतृभ्यः किमात् किं स्वित् प्र ब्रवाम । प्रकर्षेण वदेम । ते त्वदीयं भ्रात्रं
भ्रातृकर्म च कदा नु कदा खलु प्र ब्रवाम । सुदृशः शोभनदर्शनस्यास्येन्द्रस्य
संबन्धिनः सर्गा उद्योगाः श्रिये सर्वेषां स्तोतृणां श्रेयसे । भवन्तीति शेषः । स्वर्णं
सूर्यो यथा दर्शनीयतमस्तथा गोर्गन्तुरिन्द्रस्य चित्रतमं दर्शनीयतमं वपुः शरी-
रमेवे । आ समन्तात्सर्वैरिष्यते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दुहं जिघांसन्ध्वरसमनिन्द्रां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।

ऋणा चिद्यत्र ऋणया न उग्रो दूरे अज्ञाता उषसो बबाधे ॥ ७ ॥

दुहं । जिघांसन् । ध्वरसं । अनिन्द्रां । तेतिक्ते । तिग्मा । तुजसे । अनीका ।

ऋणा । चित् । यत्र । ऋणयाः । नः । उग्रः । दूरे । अज्ञाताः । उषसः । बबाधे ॥ ७ ॥

अयमिन्द्रो दुहं द्रोहं कुर्वन्ती ध्वरसं हिंसिकामनिन्द्रामिन्द्रमजानन्ती राक्षसी जि-
घांसन् हन्तुमिच्छन् तिग्मा तिग्मानि पूर्वमेव तीक्ष्णान्यनीकानीकान्यायुधानि
तुजसे तद्वधाय तेतिक्ते । अन्यर्थे तीक्ष्णीकरोति । यत्र यासूषःसु तदुपलक्षि-
तेष्वहःस्वृणा चित् ऋणान्यपि नोऽस्मान्बाधन्त इति शेषः । ता उषसश्चोय

उद्गूर्णबल ऋणया ऋणस्य हंतेंद्रः । यातिर्वधकर्मा । दूरेऽज्ञाता अननुभूताः
सतीर्वबाधे । अपीडयत् ॥

ऋतपेयनाम्येकाहे मरुत्वतीयनिष्केवल्यशस्त्रयोर्निविद्धानात्पुरस्तादतस्य ही-
त्येतदादिके द्वे ऋचौ क्रमेण शंसनीये । सूत्रितं च । ऋतस्य हि श्रुधः संति
पूर्वीरिति सूक्तमुखीये । आ० ९. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

ऋतस्य हि श्रुधः संति पूर्वीऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हन्ति ।

ऋतस्य श्लोको बधिरा ततर्द कर्णा बुधानः श्रुचमान आयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । हि । श्रुधः । संति । पूर्वीः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हन्ति ।

ऋतस्य । श्लोकः । बधिरा । ततर्द । कर्णा । बुधानः । श्रुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥

अत्र ऋतशब्देनेन्द्रो वादित्यो वा सत्यं वा यज्ञो वोच्यते ॥ ऋतस्य ऋतदेवस्य
संबन्धिन्यः पूर्वीर्वह्यः श्रुध आपः संति हि । भवंति खलु । ऋतस्य ऋतदेवस्य
संबन्धिनी धीतिः प्रज्ञा तद्विषया स्तुतिर्वा वृजिनानि वर्जनीयानि पापानि हन्ति ।
हिनस्ति । ऋतस्य ऋतदेवस्य श्लोकः स्तुतिरूपा वागायोगैर्तुर्मनुष्यस्य संबन्धिनौ
बधिरा बधिरौ कर्णा कर्णौ ततर्द । तृणत्ति । कीदृशः श्लोकः । बुधानो बुध्यमानः
श्रुचमानो दीप्यमानः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ऋतस्य दृळ्हा धरुणानि संति पुरुणि चंद्रा वपुषे वपूंषि ।

ऋतेन दीर्घमिषणंत पृक्ष ऋतेन गाव ऋतमा विवेशुः ॥ ९ ॥

ऋतस्य । दृळ्हा । धरुणानि । संति । पुरुणि । चंद्रा । वपुषे । वपूंषि ।

ऋतेन । दीर्घं । इषणंत । पृक्षः । ऋतेन । गावः । ऋतं । आ । विवेशुः ॥ ९ ॥

वपुषे वपुष्मतः । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धीनि दृळ्हा
दृढानि धरुणानि धारकाणि पुरुणि बहूनि चंद्रा चंद्राण्याह्लादकानि वपूंषि
रूपाणि संति । भवंति । ऋतेन ऋतदेवेन दीर्घमत्यधिकं पृक्षोऽन्नमिषणंत ।
स्तोतार इच्छन्ति । ऋतेन ऋतदेवेन गावो धेनव ऋतं यज्ञं दक्षिणात्वेनाविवेशुः ।
प्रविशन्ति । यद्वा गावो रश्मय ऋतमुदकमाविवेशुः ॥

॥ अथ दशमी ॥

ऋतं येमान ऋतमिद्वनोत्पृतस्य शुष्मस्तुरया उ गव्युः ।

ऋताय पृथ्वी बहुले गभीरे ऋताय धेनू परमे दुहाते ॥ १० ॥

ऋतं । येमानः । ऋतं । इत् । वनोति । ऋतस्य । शुष्मः । तुरयाः । उं इति । गव्युः ।

ऋताय । पृथ्वी इति । बहुले इति । गभीरे इति । ऋताय । धेनू इति । परमे इति ।

दुहाते इति ॥ १० ॥

ऋतमृतदेवं येमानो नियच्छन् स्तुतिभिर्वशीकुर्वन् स्तोता ऋतमित् ऋतदे-
वमेव वनोति । संभजते । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धि शुष्मो बलं तुरयास्तूर्णे
गव्युः । उ इति चार्थे । जलकामश्च भवति । बहुले विस्तीर्णे गभीरे दुरवगाहे
पृथ्वी द्यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवाय भवतः । धेनू प्रीणयिच्यौ परमे उत्कृष्टे
द्यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवायैव दुहाते । दोहनं कुर्वते ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू षुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नयं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नयं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

का सुष्टुतिरित्येकादशर्चे तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्धमैन्द्रं । दशम्यनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः ।
तथा चानुक्रमणिका । का सुष्टुतिरुपांत्यानुष्टुबिति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

का सुष्टुतिः शर्वसः सूनुमिन्द्रमर्वाचीनं राधस आ ववर्तत् ।

ददिर्हि वीरो गृणते वसूनि स गोपतिर्निष्पिधा नो जनासः ॥ १ ॥

का । सुऽस्तुतिः । शर्वसः । सूनुं । इन्द्रं । अर्वाचीनं । राधसे । आ । ववर्तत् ।

ददिः । हि । वीरः । गृणते । वसूनि । सः । गोऽपतिः । निऽसिधां । नः । जनासः ॥ १ ॥

का कीदृशी सुष्टुतिः शवसः सूनुं बलस्य पुत्रं । अतिबलिनमित्यर्थः । अर्वा-
चीनमस्मदभिमुखमिंद्रं परमैश्वर्ययुक्तं राधसे धनायास्मभ्यं धनं दातुमाववर्तत् ।
आवर्तयेत् । हे जनासो जना यजमाना वीरो विक्रांतो गोपतिः पश्वादिधनस्य
पालकः स इंद्रो निःषिधां निःषेद्धूणां शत्रूणां संबन्धीनि वसूनि धनानि गृणते
गृणद्वाः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं ददिहि । दाता खलु भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स वृत्रह॒त्ये ह॒व्यः स ई॒क्ष्यः स सु॒ष्टुत॒ इ॒न्द्रः स॒त्यरा॒धाः ।

स याम॒न्ना म॒घवा॒ म॒र्त्याय॒ ब्रह्म॒ण्यते॒ सु॒ष्वये॒ वरि॒वो धा॒त् ॥ २ ॥

सः । वृ॒त्र॒ह॒त्ये । ह॒व्यः । सः । ई॒क्ष्यः । सः । सु॒ऽस्तुतः । इ॒न्द्रः । स॒त्य॒रा॒धाः ।

सः । याम॒न् । आ । म॒घ॒वा । म॒र्त्याय॒ । ब्रह्म॒ण्यते॒ । सु॒स्वये॒ । वरि॒वः । धा॒त् ॥ २ ॥

स इंद्रो वृत्रहत्ये वृत्राणां शत्रूणां हत्ये हनने निमित्तभूते सति यामन्युद्धे हव्य
आह्वातव्यो भवति । स इंद्र ईक्ष्यः स्तुत्यो भवति । स इंद्रः सुष्टुतः सन् सत्यराधा
यजमानेभ्यो दातुं सत्यधनो भवति । मघवा धनवान् स इंद्रो ब्रह्मण्यते स्तोत्र-
मिच्छते सुष्वये सोमं सुन्वते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वरिवो धनं । वरिव
इति धननामैतत् । आधात् । आ समंताद्ददाति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तमि॒न्नरो॒ वि ह्र॑यंते समी॒के रि॒रि॒क्कांस॑स्त॒न्वः कृ॒ण्वत॒ चां ।

मि॒थो य॒त्याग॒मु॒भया॑सो अ॒ग्म॒न्नर॑स्तो॒कस्य॒ तन॑यस्य सा॒तौ ॥ ३ ॥

तं । इत् । नरः । वि । ह्र॒यंते॒ । सं॒ऽई॒के । रि॒रि॒क्कांसः॑ । त॒न्वः । कृ॒ण्वत॒ । चां ।

मि॒थः । यत् । त्या॒गं । उ॒भया॑सः । अ॒ग्म॒न् । नरः । तो॒कस्य॑ । तन॑यस्य । सा॒तौ ॥ ३ ॥

नरो नेतारो मनुष्याः समीके युद्धे तमित्तमेवेन्द्रं वि ह्रयंते । विविधमाह्वानं
कुर्वते । तन्वः स्वकीयानि शरीराणि रिरिक्कांसस्तपसा रेचयंतो यजमानास्तमेवेन्द्रं
चां चातारं कृण्वत । कृण्वते । कुर्वते । यद्यदा मिथः परस्परं संगता उभयास
उभये यजमानाः स्तोतारश्च त्यागं त्यागकर्तारं दातारमिन्द्रमग्मन् उपगच्छन्ति
तदा नर उभयविधमनुष्यास्तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य च सातौ लाभे
निमित्तभूते सति तमेवेन्द्रं चातारं कुर्वतीति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋतूयन्ति स्तितयो योग उग्रानुषाणासो मिथो अर्णसातौ ।

सं यद्विशोऽववृचंत युध्मा आदिन्नेम इन्द्रयन्ते अभीके ॥ ४ ॥

ऋतुऽयन्ति । स्तितयः । योगे । उग्र । आनुषाणासः । मिथः । अर्णऽसातौ ।

सं । यत् । विशः । अववृचंत । युध्माः । आत् । इत् । नेमे । इन्द्रयन्ते । अभीके ॥ ४ ॥

हे उग्रोद्गूर्णबलेन्द्र आनुषाणासो व्याप्नुवंतः स्तितयो मनुष्याः । स्तितय इति मनुष्यनामैतत् । अर्णसातौ सस्यादिफलसिद्धयर्थमुदकलाभे निमित्ते सति मिथः परस्परं योगे संबंधे सति ऋतूयन्ति । ऋतूनि कर्माणीच्छन्ति । यद्यदा युध्मा योधयिच्यो विशः प्रजा अभीके युद्धे । अभीक इति संयामनामैतत् । समववृचंत संवर्तन्ते परस्परं संगच्छन्ते आदित् तदानीमेव नेमे केचन भाग्यवन्तो योधका इन्द्रयन्ते । युद्ध इन्द्रमिच्छन्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आदिह नेम इन्द्रियं यजंत आदिपक्तिः पुरोळाशं रिरिच्यात् ।

आदित्सोमो वि पपृच्यादसुष्वीनादिज्जुजोष वृषभं यजध्वै ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ह । नेमे । इन्द्रियं । यजन्ते । आत् । इत् । पक्तिः । पुरोळाशं । रिरिच्यात् ।

आत् । इत् । सोमः । वि । पपृच्यात् । असुस्वीन् । आत् । इत् । जुजोष । वृषभं । यजध्वै ॥ ५ ॥

आदित्तदानीमेव युद्धकाले नेमेऽन्ये योधा इन्द्रियं बलवंतमिंद्रं यजन्ते ह । पूजयन्ति खलु । कश्चिदादिदनंतरमेव पुरोळाशं पिष्टरूपं हविः पक्तिः पचन् रिरिच्यात् । इन्द्राय दद्यात् । आदिदनंतरमेव सोमोऽभिषुतसोमो यजमानोऽसुष्वीननभिषुतसोमान्यजमानान्विपपृच्यात् । धनैः पृथक्कुर्यात् । आदिदनंतरमेव कश्चिद्वृषभं कामानां वर्षितारमिंद्रं यजध्वै यष्टुं जुजोष । सेवते ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इत्थेन्द्राय सोममुशन्ते सुनोति ।

सध्रीचीनेन मनसाविवेनन्तमित्सखायं कृणुते समत्सु ॥ ६ ॥

कृ॒णोति॑ । अ॒स्मै । वरि॑वः । यः । इ॒त्या । इ॒न्द्राय॑ । सोमं॑ । उ॒श॒ते । सु॒नोति॑ ।

स॒ध्री॒चीने॑न । मन॑सा । अ॒विऽवे॑नन् । तं । इत् । सखा॑यं । कृ॒णुते॑ । स॒मत्ऽसु॑ ॥ ६ ॥

यो यजमानः सोममुशते कामयमानायेत्यामुच स्वर्गलोके स्थितायेन्द्राय सुनोति अभिषवं करोति इन्द्रोऽप्यस्मै यजमानाय वरिवो धनं कृणोति । करोति । सध्रीचीनेन संगतेन मनसा प्रवणेन चित्तेनाविवेनं । वेनतिः कांति-कर्मा । विवेनो विगतेच्छः । तदन्योऽविवेनः । आत्मानं कामयमानं तमित्तमेव सुन्वंतं यजमानं सखायं मित्रं समत्सु संग्रामेष्विन्द्रः कृणुते । करोति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

य इ॒न्द्राय॑ सु॒नव॒त्सोम॑म॒द्य प॒चात्प॒क्तीरु॑त भृ॒ज्जाति॑ धा॒नाः ।

प्रति॑ म॒नायो॒रुच॑थानि ह॒र्यन्त॑स्मि॒न्दध॒वृष॑णं शु॒ष्ममि॑न्द्रः ॥ ७ ॥

यः । इ॒न्द्राय॑ । सु॒नव॒त् । सोमं॑ । अ॒द्य । प॒चात् । प॒क्तीः । उ॒त । भृ॒ज्जाति॑ । धा॒नाः ।

प्रति॑ । म॒नायोः॑ । उ॒च॒थानि॑ । ह॒र्यन् । तस्मि॑न् । द॒धत् । वृष॑णं । शु॒ष्मं । इ॒न्द्रः ॥ ७ ॥

अद्यास्मिन्दिवसे यो यजमान इन्द्राय परमैश्वर्ययुक्ताय देवाय सोमं सोमलक्ष-णमन्नं सुनवत् सुनुयात् अभिषवं कुर्यात् । तथा यः पक्तीः पक्तव्यांश्च पुरोडा-शादीन्पचात् पचेत् पचनं कुर्यात् । उतापि च यो धाना भर्जनयोग्यान्यवान् । अत्र भृष्टयववाची धानाशब्दस्तद्योग्यं यवमात्रं लक्षयति । भृज्जाति भृज्जेत् भर्जनं कुर्यात् इन्द्रो मनायोः स्तुतिमिच्छतो यजमानस्योचथानि स्तोत्राणि प्रतिहर्यन् प्रतिकामयमानः सन् तस्मिन्यजमाने वृषणं कामानां वर्षणसमर्थं शुष्मं बलं दधत् । धारयति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

य॒दा स॑म॒र्यं व्य॑चे॒द्दधा॑वा दी॒र्घं य॑दा॒जिम॒भ्यख्य॑द॒र्यः ।

अ॒चि॒क्रद॑वृष॑णं प॒त्न्यच्छा॑ दुरो॒ण आ॑ नि॒शितं॑ सोम॒सुद्धिः॑ ॥ ८ ॥

य॒दा । स॒म॒र्यं । वि॒ । अ॒चेत् । द॒धा॒वा । दी॒र्घं । यत् । आ॒जिं । अ॒भि । अ॒ख्यत् । अ॒र्यः ।

अ॒चि॒क्रद॑त् । वृष॑णं । प॒त्नीं । अ॒च्छ । दुरो॒णे । आ॒ । नि॒शितं॑ । सोम॒सुत्ऽभिः॑ ॥ ८ ॥

यदा ऋधावा शत्रूणां हिंसक इन्द्रः समर्यं सह मर्तव्यं शत्रुं व्यचेत् व्यज्ञासीत् विशेषेण जानीयात् । यद्यदर्यः स्वामीन्द्रो दीर्घमत्यधिकमाजिं संग्राममभ्यख्यत्

अभिपश्येत् तदा तस्येन्द्रस्य पत्नी दुरोणे यज्ञगृहे सोमसुद्धिः सोमवद्धिर्चृत्विग्भिर्नि-
शितं तीक्ष्णीकृतं । सोमपानेनोत्साहवन्तमित्यर्थः । वृषणं कामानां वर्षितारमिन्द्र-
मच्छाभि आचिक्रदत् । आक्रंदति । आह्वयते ॥

॥ अथ नवमी ॥

भूयसा वस्त्रमचरत्कनीयोऽविक्रीतो अकानिषं पुनर्यन् ।

स भूयसा कनीयो नारिरेचीहीना दक्षा वि दुहन्ति प्र वाणं ॥ ९ ॥

भूयसा । वस्त्रं । अचरत् । कनीयः । अविक्रीतः । अकानिषं । पुनः । यन् ।

सः । भूयसा । कनीयः । न । अरिरेचीत् । दीनाः । दक्षाः । वि । दुहन्ति । प्र । वाणं ॥ ९ ॥

अत्र ऋग्वेदे संप्रदायविद्धिः पूर्वाचार्यैः केचित् श्लोकाः पठ्यन्ते । त एव
लिख्यन्ते ॥ अल्पं यः परिगृह्णाति मूल्यं पण्येन भूयसा । स क्रेतारं पुनर्गच्छन्
विक्रीतस्त्वयं मया ॥ इति ब्रुवन्कामयते पुनर्मूल्यस्य पूरणं । स विक्रेता पुनर्मूल्यं
भूयसा न प्रपूरयेत् ॥ हीनं न लभते वस्त्रं यदा विक्रीतवान्पुरा । यथासमयमेव
स्यात्तयोर्न पुनरन्यथा ॥ अयं विक्रय एवेति समयश्चेत्कृतो भवेत् । अथ मूल्यार्थ-
मेतत्स्याद्विचार्यैव तु निर्णयः ॥ इत्येवं समयोऽकारि तदा मूल्यं प्रपूर्यते । तस्मा-
दादौ मया कार्यः समयोऽचेति चिन्तयन् ॥ वामदेवो वशीकृत्य शक्रं स्तोत्रेण
भूयसा । विक्रीणन् समयं चक्र इन्द्रं क इममित्युचि ॥ अतश्च वृच एकार्थो भूयसा
वस्त्रमित्ययमिति ॥ अयमर्थः प्रतिपाद्यते । कश्चिद्भूयसा भूम्ना पण्येन द्रव्येण कनी-
योऽल्पतरं वस्त्रं वसु मूल्यं धनमचरत् । प्राप्नोति । पुनर्यन् क्रेतारं पुनर्गच्छन् स
विक्रेतायमर्थो मयाविक्रीत इति ब्रुवन्कानिषं । मूल्यपूर्तिं कामयते ॥ व्यत्यये-
नोत्तमपुरुषः ॥ स विक्रेता भूयसा धनेन कनीयोऽल्पतरं मूल्यं नारिरेचीत् । क्रेतुः
सकाशान्न रिक्तीकरोति । न लभत इत्यर्थः । दीना असमर्था दक्षाः समर्थाश्च
वाणं वचनं विप्रदुहन्ति । यथोक्तं क्रयकाले तथैव लभन्ते ॥

॥ अथ दशमी ॥

क इमं दशभिर्ममैन्द्रं क्रीणाति धेनुभिः ।

यदा वृचाणि जघनदथैनं मे पुनर्ददत् ॥ १० ॥

कः । इमं । दशऽभिः । मम । इन्द्रं । क्रीणाति । धेनुऽभिः ।

यदा । वृचाणि । जघनत् । अथ । एनं । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥

मम मदीयमिमं स्वभूतमिंद्रं धेनुभिः प्रीणयित्रीभिर्दशभिर्दशसंख्याकाभिः
स्तुतिभिः कः क्रीणाति । क्रयं करोति । तदानीं हे क्रेतारो युष्माकं मध्य एवमपि
समयः क्रियते । यदायमिंद्रो वृत्राणि त्वदीयान् शत्रून् जंघनत् हन्यात् अथानं-
तरमेवैनमिंद्रं मे मह्यं पुनर्ददत् । पुनर्दद्यात् ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इषं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

को अद्येत्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्यार्घं चैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । को
अद्याष्टाविति ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि माध्यंदिने सवने स्तोमवृद्धौ मैत्रावरुणशस्त्र
आरंभणीयाया उपरिष्ठादिदं सूक्तमावपनीयं च । सूचितं च । स्तोमे वर्धमाने
को अद्य नर्यः । आ० ७. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को अद्य नर्यो देवकाम उशन्निंद्रस्य सख्यं जुजोष ।

को वा महेऽवसे पार्याय समिद्धे अग्नौ सुतसोम ईद्रे ॥ १ ॥

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उशन् । इन्द्रस्य । सख्यं । जुजोष ।

कः । वा । महे । अवसे । पार्याय । संऽईद्धे । अग्नौ । सुतऽसोमः । ईद्रे ॥ १ ॥

अद्यास्मिन्दिवसे को नर्यो मनुष्यहितो देवकामो देवानिच्छन् उशन् काम-
यमान इन्द्रस्य सख्यं सखित्वं जुजोष । सेवते । किंच सुतसोमोऽभिषुतसोमः
को वा यजमानोऽग्नौ समिद्धे प्रज्वलिते सति महे महते प्रवृद्धाय पार्याय
पारमर्हतेऽवसे तर्पणायेद्रे । इंद्रं स्तौति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

को नानाम॑ वच॑सा सोम्याय॑ मनायु॒र्वा भवति॑ वस्ते॒ उ॒स्राः ।

क इ॒न्द्रस्य॑ यु॒ज्यं कः सखि॑त्वं को भ्रा॒त्रं व॑ष्टि क॒वये॒ क ऊ॒ती ॥ २ ॥

कः । न॒ना॒म॒ । वच॑सा । सो॒म्याय॑ । म॒ना॒युः । वा । भ॒व॒ति॒ । वस्ते॑ । उ॒स्राः ।

कः । इ॒न्द्र॒स्य॒ । यु॒ज्यं॒ । कः । स॒खि॒त्वं॒ । कः । भ्रा॒त्रं॒ । व॒ष्टि॒ । क॒वये॑ । कः । ऊ॒ती ॥ २ ॥

को यजमानो वचसा वायूपया स्तुत्या सोम्याय सोमार्हायेन्द्राय ननाम । नमति । प्रह्वीभवति । को वेन्द्राय मनायुर्भवति । स्तुतिकामोऽस्ति । क उ॒स्रा इ॒न्द्रेण॑ दत्ता गा वस्ते । आच्छादयति । धारयतीत्यर्थः । क इ॒न्द्रस्य॑ यु॒ज्यं साहाय्यं॑ व॒ष्टि । इच्छति । कः सखित्वं कः भ्रात्रं भ्रातृभावं व॒ष्टि । इच्छति । कवये क्रांत॒दर्शिन॑ इन्द्रा॒योती॑ ऊतये तर्पणाय । को भवतीति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

को दे॒वाना॑म॒वो अ॒द्या वृ॑णीते॒ क आ॒दि॒त्याँ अ॒दि॒तिं ज्योति॑री॒ष्टे ।

कस्या॒श्विना॒वि॒न्द्रो अ॒ग्निः सु॒तस्यां॑शोः पि॒बन्ति॒ मन॒सा वि॒वेनं॑ ॥ ३ ॥

कः । दे॒वा॒नां॒ । अ॒वः । अ॒द्य॒ । वृ॒णी॒ते॒ । कः । आ॒दि॒त्यान् । अ॒दि॒तिं॒ । ज्यो॒तिः॒ । ई॒ष्टे॒ ।

कस्य॑ । अ॒श्वि॒नौ॒ । इ॒न्द्रः॒ । अ॒ग्निः॒ । सु॒तस्य॑ । अं॒शोः॒ । पि॒ब॒न्ति॒ । मन॒सा॒ । अ॒वि॒वे॒नं॑ ॥ ३ ॥

अद्यास्मिन्दिने को यजमानो देवानां द्योतमानानामिन्द्रादीनामवो रक्षणं वृणीते । प्रार्थयते । क आदित्यान्देवानदितिं देवमातरं च ज्योतिरुदकं चेष्टे । याचते । अश्विनावश्विदेवाविन्द्रश्चाग्निश्च मनसा स्तुत्या प्रीताः संतोऽविवेनम॒विगत॑कामं । यथाकाममित्यर्थः । कस्य यजमानस्य संबन्धिनं सुतस्याभिषुतस्यांशोः सोमस्य । सोममित्यर्थः । पिबन्ति । पानं कुर्वन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तस्मा॑ अ॒ग्निर्भा॑रतः॒ शर्म॑ यंस॒ज्ज्योक्प॑श्यात्सूर्य॑मुच्चर॑तं ।

य इ॒न्द्राय॑ सु॒नवा॒मेत्याह॑ नरे॒ नर्या॑य॒ नृ॒तमा॑य॒ नृ॒णां ॥ ४ ॥

तस्मै॑ । अ॒ग्निः । भा॑रतः । शर्म॑ । यंस॒त् । ज्योक् । प॒श्या॒त् । सू॒र्यं॒ । उ॒त्त॑ऽचर॑तं ।

यः । इ॒न्द्राय॑ । सु॒नवा॑म । इति॑ । आह॑ । नरे॑ । नर्या॑य । नृ॒त॑मा॒य॒ । नृ॒णां ॥ ४ ॥

भारतो हविषो भर्ताग्निः । प्राणो भूत्वा प्रजा धारयन् भारत इति वाजस-
नेयकं । अग्निस्तस्मै यजमानाय शर्म सुखं यंसत् । यच्छेत् । किंच अयमग्निर्ज्योक्
चिरकालमुच्चरंतमुद्यंतं सूर्यं पश्यात् । पश्येत् । यो यजमान इन्द्राय सुनवामेत्याह
इन्द्रार्थं सोमाभिषवं कुर्यामिति ब्रवीति । कीदृशयेन्द्राय । नरे नेचे नर्याय नरहि-
ताय नृणां नराणां नेतृणां मध्ये नृतमाय नेतृतमाय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न तं जिनन्ति बहवो न दभ्रा उर्वस्मा अदितिः शर्म यंसत् ।

प्रियः सुकृत्प्रिय इंद्रे मनायुः प्रियः सुप्रावीः प्रियो अस्य सोमी ॥ ५ ॥

न । तं । जिनन्ति । बहवः । न । दभ्राः । उरु । अस्मै । अदितिः । शर्म । यंसत् ।

प्रियः । सुकृत् । प्रियः । इंद्रे । मनायुः । प्रियः । सुप्रऽअवीः । प्रियः । अस्य । सोमी ॥ ५ ॥

दभ्रा अल्पा बहवो न बहवोऽपि शत्रुजनास्तं यजमानं न जिनन्ति । न
हिंसन्तु । य इन्द्राय सुनवामेत्याह तमिति पूर्वेण संबंधः । अदितिर्इन्द्रमातास्मै
यजमानायोरु विस्तीर्णं शर्म सुखं यंसत् । यच्छतु । किंच इन्द्र इन्द्राय सुकृत् शोभ-
नयागादीनां कर्ता यजमानो प्रियो भवति । मनायुरिन्द्रविषयस्तुतिकामश्चास्येन्द्रस्य
प्रियो भवति । सुप्रावीः सुष्ठु प्राविता सुष्ठु प्रगच्छन्नुपगच्छन्वा यजमानोऽस्येन्द्रस्य
प्रियो भवति । सोमी सोमवान्यजमानोऽस्येन्द्रस्य प्रियो भवति ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे चयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुप्राय्यः प्राशुषाळेष् वीरः सुष्वेः पक्तिं कृणुते केवलेंद्रः ।

नासुष्वेरापिर्न सखा न जामिर्दुष्प्रायोऽवहन्तेदवाचः ॥ ६ ॥

सुप्रऽअय्यः । प्राशुषाट् । एषः । वीरः । सुष्वेः । पक्तिं । कृणुते । केवला । इन्द्रः ।

न । असुष्वेः । आपिः । न । सखा । न । जामिः । दुःप्रऽअय्यः । अवऽहन्ता । इत् । अवाचः ॥ ६ ॥

प्राशुषाट् शत्रूणां प्रकर्षेण शीघ्रमभिभविता वीरो विक्रांत एष इन्द्रः सुप्राय्यः
सुष्ठुपगच्छतो हविर्भिः सुष्ठु प्रतर्पयितुर्वा सुष्वेः सुन्वतो यजमानस्य संबंधिनी
केवला केवलामसाधारणां पक्तिं कृणुते । आत्मनः कुरुते । किंचेन्द्रोऽसुष्वेरसुन्वतो
यजमानस्यापिर्ब्याप्नो न भवति । इन्द्रोऽयजमानस्य सखा न भवति । जामिर्बन्धुश्च

न भवति । अपि च दुष्प्राप्त्यो दुरुपगमनस्यावाचः स्तुतिरहितस्य पुरुषस्याव-
हन्तेत् हिंसितैव भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न रेवता पणिना सख्यमिन्द्रोऽसुन्वता सुतपाः सं गृणीते ।

आस्य वेदः खिदति हन्ति नम्रं वि सुष्वये पक्तये केवलो भूत् ॥ ७ ॥

न । रेवता । पणिना । सख्यं । इन्द्रः । असुन्वता । सुतपाः । सं । गृणीते ।

आ । अस्य । वेदः । खिदति । हन्ति । नम्रं । वि । सुष्वये । पक्तये । केवलः । भूत् ॥ ७ ॥

सुतपा अभिषुतं सोमं पिबन्निन्द्रो रेवता धनवता पणिना वणिजा लुब्धेना-
सुन्वता सोमाभिषवमकुर्वतायजमानेन सह सख्यं सखित्वं न संगृणीते । न
संस्तौति । नानुमन्यत इत्यर्थः । किंच अस्यायजमानस्य नम्रं निरर्थकं वेदो
धनं ज्ञानं वा आखिदति । उद्धरति । हन्ति । हिनस्ति च । अपि च सुष्वये
सोमं सुन्वते पक्तये हवींषि पचते यजमानाय केवलोऽसाधारणः सन् विभूत् ।
विभवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इन्द्रं परेऽवरे मध्यमास इन्द्रं यांतोऽवसितास इन्द्रं ।

इन्द्रं क्षियंत उत युध्यमाना इन्द्रं नरो वाजयंतो हवन्ते ॥ ८ ॥

इन्द्रं । परे । अवरे । मध्यमासः । इन्द्रं । यांतः । अवऽसितासः । इन्द्रं ।

इन्द्रं । क्षियंतः । उत । युध्यमानाः । इन्द्रं । नरः । वाजयंतः । हवन्ते ॥ ८ ॥

पर उत्कृष्टा अवरे निकृष्टाश्च जना इन्द्रं हवन्ते । आह्वयन्ति । मध्यमासो मध्य-
माश्वेन्द्रमेव हवन्ते । यांतः कार्यसिद्ध्यर्थं गच्छन्तो जना इन्द्रमेवाह्वयन्ति । अवसि-
तासो निविष्टाश्चेन्द्रमेवाह्वयन्ति । क्षियन्तो गृहे निवसन्तो जना इन्द्रमेव हवन्ते ।
उतापि च युध्यमाना युद्धं कुर्वाणा जना जयार्थमिन्द्रमेवाह्वयन्ति । वाजयन्तो
वाजमन्त्रमिच्छन्तो नरो नेतारो मनुष्या इन्द्रमेव हवन्ते ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे चतुर्दशे वर्गः ॥

अहं मनुरिति सप्तर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अहं
मनुः सप्ताद्याभिस्तिमृभिरिन्द्रमिवात्मानमृषिस्तुष्टावेन्द्रो वात्मानं परा नवाष्टौ वा

श्येनस्तुतिरिति । अत्राहं मनुरित्याद्याभिस्त्तिमृभिरात्मानमिन्द्ररूपेण वामदेवः स्तुत-
वान् यद्वा इन्द्र एवात्मानं स्तुतवान् । अतो वामदेववाक्यपक्षे वामदेव ऋषि-
रिन्द्रो देवता । इन्द्रवाक्यपक्षे त्विन्द्र ऋषिः परमात्मा देवता । त्रिष्टुप् छंदः ।
अवशिष्टानां वामदेव ऋषिः । अवशिष्टाभिरुत्तरसूक्तेन च सुपर्णात्मना ब्रह्म
स्तूयते । अतस्तासां परब्रह्म देवता ॥ श्येननाम्न्येकाहे माध्यंदिनसवने मरुत्वती-
यशस्त्र इदं सूक्तं । सूत्रितं च । श्येनाजिराभ्यामभिचरन्यजेताहं मनुर्गर्भे नु सन्
। आ० ९. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहं मनुरभवं सूर्यश्चाहं कक्षीवाँ ऋषिरस्मि विप्रः ।

अहं कुत्समार्जुनेयं न्युंजेऽहं कविरुशना पश्यता मा ॥ १ ॥

अहं । मनुः । अभवं । सूर्यः । च । अहं । कक्षीवान् । ऋषिः । अस्मि । विप्रः ।

अहं । कुत्सं । आर्जुनेयं । नि । अंजे । अहं । कविः । उशना । पश्यत । मा ॥ १ ॥

इदमादिमंत्रत्रयेण गर्भे वसन्वामदेव उत्पन्नतत्त्वज्ञानः सन् सर्वात्म्यं स्वानुभवं
मन्वादिरूपेण प्रदर्शयन्नाह । अहं वामदेवो मनुरभवं । सर्वस्य मंता प्रजापति-
रस्मि । अहमेव सूर्यश्च सर्वस्य प्रेरकः सविता चास्मि । विप्रो मेधावी कक्षीवान्
दीर्घतमसः पुत्र एतत्संज्ञक ऋषिरप्यहमेवास्मि । आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समे-
तन्नामकमृषिं न्युंजे । नितरां प्रसाधयामि । कविः क्रांतदश्युशनैतदाख्य ऋषि-
रहमेवास्मि । उक्तमुपलक्षणं । परमार्थदृष्ट्या कृत्स्नमप्यहमेवास्मीत्यर्थः । हे जना
मां सर्वात्माकं पश्यत । यूयमप्येवमेव स्वस्वरूपमनुभवतेत्युक्तं भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अहं भूमिमददामार्यायाहं वृष्टिं दाशुषे मर्त्याय ।

अहमपो अनयं वावशाना मम देवासो अनु केतमायन् ॥ २ ॥

अहं । भूमिं । अददां । आर्याय । अहं । वृष्टिं । दाशुषे । मर्त्याय ।

अहं । अपः । अनयं । वावशानाः । मम । देवासः । अनु । केतं । आयन् ॥ २ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा आर्याय मनवे भूमिं पृथ्वीमददां । दत्तवानस्मि । दाशुषे
हविर्दत्तवते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वृष्टिं सस्याद्यभिवृद्धर्थे वृष्टिलक्षण-

मुदकमहमेवाददां । किंच अहं वावशानाः शब्दायमाना अप उदकान्यनयं ।
सर्वमपि प्रादेशमगमयं । देवासो ब्रह्मादयो देवा मम केतं मदीयं संकल्प-
मन्वायन् । अनुयन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहं पुरो मंदसानो ब्यैरं नव साकं नवतीः शंबरस्य ।

शततमं वेश्यं सर्वताता दिवोदासमतिथिग्वं यदावं ॥ ३ ॥

अहं । पुरः । मंदसानः । वि । ऐरं । नव । साकं । नवतीः । शंबरस्य ।

शतऽतमं । वेश्यं । सर्वऽताता । दिवःऽदासं । अतिथिऽग्वं । यत् । आवं ॥ ३ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा मंदसानः सोमेन माद्यन् नवसंख्याका नवतीर्नव-
तिसंख्याकाश्च शंबरस्यैतन्नामकस्यासुरस्य संबंधीनि पुरः पुराणि साकं युगपदेव
ब्यैरं । अध्वंसयं । शततमं शतसंख्यापूरणं पुरं वेश्यं दिवोदासनाम्ने प्रवेशार्हम-
करवं । सर्वताता सर्वतातौ यज्ञेऽतिथिग्वमतिथीनामभिगंतारं दिवोदासं दिवो-
दासनामकं राजर्षिं यदावं अपालयं । तदा पुरो ब्यैरमिति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र सु ष विभ्यो मरुतो विरस्तु प्र श्येनः श्येनेभ्य आशुपत्वा ।

अचक्रया यत्स्वधया सुपर्णो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टं ॥ ४ ॥

प्र । सु । सः । विऽभ्यः । मरुतः । विः । अस्तु । प्र । श्येनः । श्येनेभ्यः । आशुऽपत्वा ।

अचक्रया । यत् । स्वधया । सुऽपर्णः । हव्यं । भरत् । मनवे । देवऽजुष्टं ॥ ४ ॥

अथैतदादिभिः श्येनः स्तूयते । हे मरुतो वेगेन मरुत्सदृशाः पक्षिणः स
प्रसिद्धः श्येनाख्यो विः पक्षी विभ्यः पक्षिभ्यो युष्मत्तः प्र सु अस्तु । बलेन
प्रकृष्टो भवतु । किंच श्येनेभ्यः शंसनीयगमनेभ्यः स्वसमानजातिभ्यः पक्षिभ्यः
सकाशादाशुपत्वाशुपतनः शीघ्रगामी श्येनः प्रकृष्टो भवतु । सुपर्णः शोभनपतनो
यद्यदा श्येनोऽचक्रया चक्रवर्जितया स्वधया रथेन देवजुष्टं देवैः सेवितं हव्यं
सोमलक्षणं हविर्मनवे प्रजापतये भरत् अहरत् द्युलोकसकाशादाहतवान् ।
अत्र स्वधाशब्दो रथवाच्यचक्रया स्वधया वर्तमानमित्यादौ । ऋग्वे० १०. २७.
१९. । दर्शनात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

भरद्वादि विरतो वेविजानः पथोरुणा मनोजवा असर्जि ।

तूयं ययौ मधुना सोम्येनोत श्रवो विविदे श्येनो अत्र ॥ ५ ॥

भरत् । यदि । विः । अतः । वेविजानः । पथा । उरुणा । मनः । जवाः । असर्जि ।

तूयं । ययौ । मधुना । सोम्येन । उत । श्रवः । विविदे । श्येनः । अत्र ॥ ५ ॥

यदि यदा विः पक्षी श्येनोऽतोऽमुष्माद्युलोकाद्वेविजानः सोमकान् भीषयन्
भरत् अहरत् सोममाहृतवान् तदोरुणा विस्तीर्णेन पथांतरिक्षमार्गेण मनोजवा
मनोवद्वेगयुक्तः सन् असर्जि । संसृष्ट आसीत् । सोम्येन सोममयेन मधुनान्नेन
सह तूयं क्षिप्रं ययौ । जगाम । उतापि च अचास्मिन् लोके श्येनः सुपर्णः
श्रवः सोमाहरणनिमित्तं यशो विविदे । लेभे ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋजीपी श्येनो ददमानो अंशुं परावतः शकुनो मद्रं मदं ।

सोमं भरद्वाहहाणो देवावान्दिवो अमुष्मादुत्तरादादाय ॥ ६ ॥

ऋजीपी । श्येनः । ददमानः । अंशुं । पराऽवतः । शकुनः । मद्रं । मदं ।

सोमं । भरत् । दहहाणः । देवऽवान् । दिवः । अमुष्मात् । उत्तरात् । आऽदाय ॥ ६ ॥

ऋजीपृजुगामी परावतो दूरादंशुं सोमं ददमानो धारयन् श्येनः शंसनीय-
गमनो देववान्देवैः सहितः शकुनः पक्षी मद्रं मदनीयं स्तुत्यं मदं मदकरं सोम-
मुत्तरादुत्तरादमुष्मादिवो द्युलोकादादाय स्वीकृत्य दहहाणो हृदीभवन् भरत् ।
अहरत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आदाय श्येनो अभरत्सोमं सहस्रं सवाँ अयुतं च साकं ।

अचा पुरंधिरजहादरातीर्मदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥ ७ ॥

आऽदाय । श्येनः । अभरत् । सोमं । सहस्रं । सवान् । अयुतं । च । साकं ।

अत्र । पुरंधिः । अजहात् । अरातीः । मदे । सोमस्य । मूराः । अमूरः ॥ ७ ॥

श्येनः शंसनीयगमनः पक्षी सवान् सवानां यज्ञानां सहस्रं सहस्रसंख्याक-

मयुतं चायुतसंख्याकं । अपरिमितसंख्याकमित्यर्थः । साकं सह सोमं सोमलक्ष-
णमन्नमादायादानं कृत्वाभरत् । अहरत् । आजहार । अत्रास्मिन् सोम आहते
सति पुरंधिः पुरंधीर्बहुकर्मा मूरोऽमूढः प्राज्ञ इन्द्रः सोमस्य संबन्धिनि मदे हर्षे
सति मूरा मूढा अरातीः शत्रूनजहात् । अत्यजत् । जघानेत्यर्थः ॥ अचारा-
तिशब्दः स्त्रीलिंगः ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

गर्भे न्विति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं वामदेवस्यार्धं चैष्टुभं । अंत्या शक्करी षट्पंचा-
शदक्षरा । श्येनो देवता । पूर्वसूक्तेऽष्टौ वेत्युक्तत्वादंत्याया इन्द्रो वा देवता । तथा
चानुक्रांतं । गर्भे नु पंचांत्या शक्करीति ॥ श्येने निष्केवल्यशस्त्र इदं सूक्तं । सूत्रं
तु पूर्वमुदाहृतं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

गर्भे नु सन्नन्वेषामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा ।

शतं मा पुर आर्यसीररक्षन्धं श्येनो जवसा निरदीयं ॥ १ ॥

गर्भे । नु । सन् । अनु । एषां । अवेदं । अहं । देवानां । जनिमानि । विश्वा ।

शतं । मा । पुरः । आर्यसीः । अरक्षन् । अध । श्येनः । जवसा । निः । अदीयं ॥ १ ॥

अत्रैष श्लोकः पठ्यते । श्येनभावं समास्थाय गर्भाद्योगेन निःसृतः । ऋषिर्गर्भे
शयानः सन् ब्रूते गर्भे नु सन्निति । गर्भे नु गर्भ एव सन् विद्यमानोऽहं वामदेव
एषामिन्द्रादीनां देवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिमानि जन्मान्यन्ववेदं ।
आनुपूर्व्येणाज्ञासिषं । परमात्मनः सकाशात्सर्वे देवा जाता इत्यवेदिषमित्यर्थः ।
इतः पूर्वं शतं बहून्यायसीरयोमयान्यभेद्यानि पुरः शरीराणि मा मामरक्षन् ।
अपालयन् । यथाहं शरीराद्यतिरिक्तमात्मानं न जानीयां तथा मामरक्षन्नित्यर्थः ।
अधाधुना श्येनः श्येनवत्स्थितोऽहं जवसा वेगेन निरदीयं । शरीरान्निरगमं ।
अनावरणमात्मानं जानन्निर्गतोऽस्मीत्यर्थः । पुरुषे ह वा अयमादित । ऐ० आ०
२. २५. । इति खंडे गर्भ एवैतच्छयानो वामदेव एवमुवाचेत्यादिनायमर्थः सम्यक्
प्रतिपादितः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न घा स मामप जोषं जभाराभीमास त्वक्षसा वीर्येण ।

ईर्मा पुरंधिरजहादरातीरुत वाताँ अतरच्छूश्रुवानः ॥ २ ॥

न । घ । सः । मां । अप । जोषं । जभार । अभि । ई । आस । त्वक्षसा । वीर्येण ।
ईर्मा । पुरंऽधिः । अजहात् । अरातीः । उत । वातान् । अतरत् । श्रूश्रुवानः ॥ २ ॥

स गर्भो मां वामदेवं जोषं पर्याप्तं न घ नैवापजभार । अवजहार । गर्भेऽपि
वसतो मे मोहो नाभूदित्यर्थः । अहं तु ईमिदं गर्भस्थं दुःखं त्वक्षसा तीक्ष्णेन वीर्येण
ज्ञानसामर्थ्येनाभ्यास । अभ्यभवं । ईर्मा सर्वस्य प्रेरकः पुरंधिः पुरां धारकः पर-
मात्मारातीर्गर्भसंश्रितान् शत्रूनजहात् । अत्यजत् । जघान । उतापि च श्रूश्रुवानो
वर्धमानः परिपूर्णः परमात्मा वातान् गर्भक्लेशकरान्वायूनतरत् । अतारीत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अव यच्छयेनो अस्वनीदध द्योर्वि यद्यदि वात ऊहुः पुरंधिं ।

सृजद्यदस्मा अव ह क्षिपज्यां कृशानुरस्ता मनसा भुरण्यन् ॥ ३ ॥

अव । यत् । श्येनः । अस्वनीत् । अध । द्योः । वि । यत् । यदि । वा । अतः । ऊहुः । पुरंऽधिं ।

सृजत् । यत् । अस्मै । अव । ह । क्षिपत् । ज्यां । कृशानुः । अस्ता । मनसा । भुरण्यन् ॥ ३ ॥

अथ तदानीं सोमाहरणकाले यद्यदा श्येनो द्योर्द्युलोकादवास्वनीत् अवाङ्मुखं
शब्दमकरोत् । यदि वा यदा च । वेति चार्थः । यद्यं पुरंधिं सोममतोऽस्माच्छये-
नाङ्गूहुः सोमपाला विक्षिप्तवन्तः । यद्यदास्ता शराणां क्षेप्ता मनसा मनोवेगेन
भुरण्यन् गंतुमिच्छन् कृशानुरेतन्नामकः सोमपालो ज्यां धनुषः कोटौ मौर्वी
क्षिपद्वा चिक्षेप खलु । अस्मै श्येनाय शरमवासृजत् त्यक्तवान् । तथा च ब्राह्मणं ।
तस्या अनुविसृज्य कृशानुः सोमपालः सव्यस्य पदो नखमच्छिनदित्यादि । यदा
सोमपाला इत्थमित्थं चक्रुस्तदा श्येनः सोममाजहारेत्युचोत्तरया संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋजिष्य ईमिन्द्रावतो न भुज्युं श्येनो जभार बृहतो अधि णोः ।

अंतः पतत्पतत्र्यस्य पर्णमध यामनि प्रसितस्य तवेः ॥ ४ ॥

ऋजिष्यः । ई । इन्द्रोऽवतः । न । भुज्युं । श्येनः । जभार । बृहतः । अधि । णोः ।

अंतरिति । पतत् । पतत्रि । अस्य । पर्णं । अध । यामनि । प्रऽसितस्य । तत् । वेरिति वेः ॥ ४ ॥

ऋजिष्य ऋजुगामी श्येन इन्द्रवत इन्द्रो रक्षको यस्य तस्माद्बृहतो महतोऽधि

उपरि स्तोः स्थिताद्युलोकादीमेनं सोमं जभार । आजहार । तत्र दृष्टांतः । इंद्रवतः ।
इंद्रः समर्थः । तद्वतो देशाद्भुज्यं न भुज्युनामकं राजानं यथाश्विनावाजहृतु-
स्तद्वत् । अध तदानीं यामनि युद्धे प्रसितस्य कृशानोरस्त्रैर्बद्धस्य वेर्गतुरस्यांतर्मध्ये
स्थितं पतत्रि पतनशीलं तत्पर्णे पतत् । अपतत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध श्वेतं कलशं गोभिर्क्तमापिषानं मघवा शुक्रमंधः ।

अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अग्रमिंद्रो मदाय प्रति धत्पिबध्यै शूरो मदाय प्रति
धत्पिबध्यै ॥ ५ ॥

अध । श्वेतं । कलशं । गोभिः । अक्तं । आपिषानं । मघवा । शुक्रं । अंधः ।

अध्वर्युभिः । प्रयतं । मध्वः । अग्रं । इंद्रः । मदाय । प्रति । धत् । पिबध्यै । शूरः ।

मदाय । प्रति । धत् । पिबध्यै ॥ ५ ॥

अधाधुना शूरो विक्रांतो मघवा धनवानिंद्रः श्वेतं शुभ्रं कलशं कलशे पात्रे
स्थितं गोभिर्गव्येन पयसाक्तं सिक्तमापिषानमाषायतं शुक्रं सारोपेतमध्वर्युभिः
प्रयतं दत्तमंधः सोमलक्षणमन्नं मध्वो मधुरस्य सोमरसस्याग्रमये मदाय मदार्थं
पिबध्यै पातुं प्रतिधत् । प्रतिदधातु । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

त्वा युजेति पंचर्चं सप्तमं सूक्तं वामदेवस्यार्घं चैष्टुभमैन्द्रासोमदेवताकं । अनुक्रांतं
च । त्वा युजैन्द्रासोममिति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वा युजा तव तत्सोम सख्य इंद्रो अपो मनवे ससुतस्कः ।

अहन्नहिमरिणात्सप्त सिंधूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ १ ॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्ये । इंद्रः । अपः । मनवे । ससुतः । करिति कः ।

अहन् । अहिं । अरिणात् । सप्त । सिंधून् । अप । अवृणोत् । अपिहिताऽइव । खानि ॥ १ ॥

हे सोम तव त्वदीये तत्तस्मिन् सख्ये सखित्वे सति त्वा त्वया युजा सहायेनेंद्रः
ससुतः सरणशीला अपो वृष्टिलक्षणान्युदकानि मनवे मनुष्येभ्यः कः । अकरोत् ।

किंच अहिं वृत्रमसुरमहन् । हतवान् । सप्त सर्पणशीलाः सिंधूनपोऽरिणात् ।
प्रेरयत् । अपिहितेवापिहितानीव वृत्रेण तिरोहितानि च । अत्रेवशब्दश्चार्थः ।
खानि स्रोतसां द्वाराण्यपावृणोत् । उद्धाटितवान् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वा युजा नि खिदत्सूर्यस्येन्द्रश्चक्रं सहसा सद्य इंदो ।

अधि णुना बृहता वर्तमानं महो दुहो अप विश्वायु धायि ॥ २ ॥

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इन्द्रः । चक्रं । सहसा । सद्यः । इंदो इति ।

अधि । सुना । बृहता । वर्तमानं । महः । दुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि ॥ २ ॥

हे इंदो सोम इन्द्रः सद्यः सपदि त्वा त्वया युजा सहायेन सूर्यस्य प्रेरकस्य
सवितुः संबन्धिनः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं सहसाभिभावुकेन बलेन नि-
खिदत् । आच्छिनत् । कीदृशं । अधि उपरि सुना स्थितेन बृहता महतांतरिक्षेण
वर्तमानं । किंच महो महतः प्रभूतस्य दुहो द्रोण्युः सूर्यस्य संबन्धि विश्वायु सर्वतो
गंतु चक्रमपधायि । इन्द्रेणापहारि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहनिन्द्रो अदहद्गिरिंदो पुरा दस्यून्मध्यंदिनादभीके ।

दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरु सहस्रा शर्वा नि बर्हीत् ॥ ३ ॥

अहन् । इन्द्रः । अदहत् । अग्निः । इंदो इति । पुरा । दस्यून् । मध्यंदिनात् । अभीके ।

दुःऽगे । दुरोणे । क्रत्वा । न । यातां । पुरु । सहस्रा । शर्वा । नि । बर्हीत् ॥ ३ ॥

हे इंदो सोम अभीके संग्रामे दस्यून् शत्रूनिन्द्रोऽहन् । अवधीत् । अग्निः
कांश्चिच्छत्रूनदहत् । ददाह । कीदृशाविन्द्राग्नी । मध्यंदिनान्मध्याह्नात्पुरा पुर-
स्तात्पूर्वाह्णे तव पानाल्लब्धबलाविति शेषः । यातां गच्छतामसुराणां पुरु पुरुणि
बहूनि सर्वा सर्वाणि निरवशेषाणि सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि निबर्हीत् ।
न्यबर्हीत् । इन्द्रोऽवधीत् । तत्र दृष्टान्तः । दुरोणे दरवने रक्षितुमशक्ये दुर्गे दुरवगाहे
देशे क्रत्वा न कर्मणा स्वकीयं कार्यमुद्दिश्य गच्छतः पथिकान्यथा धनलोलु-
पश्चोरो हन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

विश्वस्मात्सीमधमाँ इन्द्र दस्यून्विशो दासीरकृणोरप्रशस्ताः ।

अबाधेथाममृणतं नि शत्रूनविदेथामपचितिं वधचैः ॥४॥

विश्वस्मात् । सी । अधमान् । इन्द्र । दस्यून् । विशः । दासीः । अकृणोः । अप्रशस्ताः ।

अबाधेथां । अमृणतं । नि । शत्रून् । अविदेथां । अपचितिं । वधचैः ॥४॥

हे इन्द्र त्वं सीमेनान्दस्यून्विश्वस्मात्सर्वस्माद्गुणादधमान् हीनानकृणोः । अकरोः । किंच दासीः कर्महीना विशो मानुषीः प्रजा अप्रशस्ता गर्हिता अकृणोः । हे इन्द्रासोमौ युवां शत्रूनबाधेथां । न्यमृणतं । नितरां हिंसितवन्तौ । अपि च वधचैस्तेषां शत्रूणां प्रहारैरपचितिं पूजां जनेभ्योऽविदेथां । अलभेथां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिन्द्रश्च सोमोर्वमश्वं गोः ।

आदर्हतमपिहितान्यश्नां रिरिचथुः क्षाश्चित्ततृदाना ॥५॥

एव । सत्यं । मघऽवाना । युवं । तत् । इन्द्रः । च । सोम । ऊर्व । अश्वं । गोः ।

आ । अदर्हतं । अपिऽहितानि । अश्नां । रिरिचथुः । क्षाः । चित् । तृदाना ॥५॥

हे सोम त्वं चेन्द्रश्चेति युवामुभावूर्वं महांतमश्वमश्वसमूहं गोर्गवां समूहं चादर्हतं । आदरयतं । अपिहितानि पणिभिराच्छादितानि गवां वृंदानि क्षाश्चित् पणीनां भूमीश्चाश्नाशनपरेण बलेन रिरिचथुः । रेचितवन्तौ । हे मघवानौ धनवन्ताविन्द्रासोमौ तृदाना शत्रूणां हिंसकौ युवं युवामेवैवमुक्तप्रकारेण यत्कृतवन्तौ तत्सर्वं सत्यमेव ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

आ नः स्तुत इति पंचर्चमष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्धे चैष्टुभमैंद्रं । आ नः स्तुत इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नः स्तुत उप वाजेभिरुत्तीद्र याहि हरिभिर्मदसानः ।

तिरश्चिदर्यः सर्वना पुरुषाणांगूषेभिर्गृणानः सत्यराधाः ॥१॥

आ । नः । स्तुतः । उप । वाजेभिः । ऊती । इंद्र । याहि । हरिः । मंदसानः ।

तिरः । चित् । अर्यः । सवना । पुरुणि । आंगूषेभिः । गृणानः । सत्यः । राधाः ॥ १ ॥

हे इंद्र स्तुतस्त्वं वाजेभिर्वाजैरन्नैः सह तिरश्चित् प्राप्तानि । तिरः सत इति प्राप्तस्य । नि० ३. २०. । इति यास्कः । पुरुणि पूर्णानि सवना सवनानि नोऽस्मदीयान्यज्ञानुप प्रत्यूती ऊत्या नोऽस्माकं रक्षणार्थं हरिभिरश्वैरायाहि । आगच्छ । कीदृशः । मंदसानो मोदमानोऽर्यः स्वाम्यांगूषेभिः स्तोत्रैर्गृणानः स्तूयमानः सत्यराधाः सत्यधनः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चिकित्वाहूयमानः सोतृभिरुप यज्ञं ।

स्वश्वो यो अभीरुर्मन्यमानः सुष्वानेभिर्मदति सं ह वीरैः ॥ २ ॥

आ । हि । स्म । याति । नर्यः । चिकित्वान् । हूयमानः । सोतृभिः । उप । यज्ञं ।

सुऽअश्वः । यः । अभीरुः । मन्यमानः । सुस्वानेभिः । मदति । सं । ह । वीरैः ॥ २ ॥

नर्यो नृभ्यो हितश्चिकित्वान् सर्वे जानन् सोतृभिः सोममभिषुण्वद्भिर्ऋत्विग्भिर्हूयमान आहूयमान इंद्रोऽस्मदीयं यज्ञमुप प्रति आयाति । आगच्छतु । हि स्मेति पूरणौ । स्वश्वः शोभनाश्वोपेतोऽभीरुर्निर्भयशीलः सुस्वानेभिः सुन्वद्भिर्यजमानैर्मन्यमानः स्तूयमानो य इंद्रो वीरैः शूरैर्मरुद्भिः सह संमदति ह सह माद्यत्येव । स इंद्र आगच्छत्विति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आवयेदस्य कर्णा वाजयध्यै जुष्टामनु प्र दिशं मंदयध्यै ।

उद्वावृषाणो राधसे तुविष्मान्करन्न इंद्रः सुतीर्थाभयं च ॥ ३ ॥

आवय । इत् । अस्य । कर्णा । वाजयध्यै । जुष्टां । अनु । प्र । दिशं । मंदयध्यै ।

उत्ऽववृषाणः । राधसे । तुविष्मान् । करत् । नः । इंद्रः । सुतीर्था । अभयं । च ॥ ३ ॥

हे स्तोतस्त्वमस्येन्द्रस्य संबन्धिनौ कर्णा कर्णौ वाजयध्या इंद्रं बलिनं कर्तुं जुष्टामनु दिशं सेवितासु सर्वासु दिक्षु प्र मंदयध्यै प्रकर्षेणेंद्रं मादयितुं च आवय । स्तोत्राणि आवय । इदिति पूरणः । उद्वावृषाणः सोमेनोत्तिच्यमानस्तुविष्मान्ब-

लवानिंद्रो नोऽस्माकं राधसे धनार्थं सुतीर्था शोभनानि तीर्थान्यभयं च भयरा-
हित्यं च करत् । करोतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अच्छा यो गंता नाधमानमूती इत्या विप्रं हवमानं गृणंतं ।

उप त्मनि दधानो धुर्याऽश्रून्सहस्राणि शतानि वज्रबाहुः ॥४॥

अच्छ । यः । गंता । नाधमानं । ऊती । इत्या । विप्रं । हवमानं । गृणंतं ।

उप । त्मनि । दधानः । धुरि । आश्रून् । सहस्राणि । शतानि । वज्रऽबाहुः ॥४॥

वज्रबाहुर्वज्रहस्तो य इन्द्रस्मन्यात्मनि स्थितानात्मवश्यान् सहस्राणि सहस्रसं-
ख्याकान् शतानि शतसंख्याकानाश्रून् शीघ्रगामिनोऽश्वान्धुरि रथवहनप्रदेश उप-
दधानः संस्थापयन्मूती रक्षणार्थं नाधमानं याचमानं विप्रं मेधाविनं हवमानमा-
ह्वयंतमित्थेत्यमनेन प्रकारेण गृणंतं स्तुवंतं यजमानमच्छाभिमुख्येन गंता गम-
नशीलो । भवतीति शेषः । स इन्द्रः सुतीर्थान्यभयं च करोत्विति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वोतासो मघवन्निद्र विप्रा वयं ते स्याम सूरयो गृणंतः ।

भेजानासो बृहद्विवस्य राय आकाय्यस्य दावने पुरुक्षोः ॥५॥

त्वाऽऊतासः । मघऽवन् । इन्द्र । विप्राः । वयं । ते । स्याम । सूरयः । गृणंतः ।

भेजानासः । बृहत्ऽद्विवस्य । रायः । आऽकाय्यस्य । दावने । पुरुऽक्षोः ॥५॥

हे मघवन्धनवन्निद्र त्वोतासस्त्वया रक्षिता विप्रा मेधाविनो गृणंतस्त्वां स्तुवंतः
सूरयः स्तोतारो वयं बृहद्विवस्य महद्दीप्तेराकाय्यस्य आ समंतात्स्तुत्यस्य पुरुक्षोर्ब-
हन्नस्य बहुकीर्त्तवो ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दाने निमित्ते सति भेजा-
नासस्त्वां भजमानाः स्याम । भवेम ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

नकिरिंद्रेति चतुर्विंशत्यृचं नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं गायत्रं । अष्टमी चतुर्विंशी
च द्वे अनुष्टुभौ । इन्द्रो देवता । दिवश्चिद्वेत्ययं तृच उषोदेवताक इन्द्रदेवताकश्च ।
तथा चानुक्रांतं । नकिश्चतुर्विंशतिर्दिवश्चितृच उषस्यश्च गायत्रं ह्यष्टम्यंत्ये चानुष्टु-

भाविति ॥ अतिरात्रे तृतीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त्र उत्तमावर्जमिदं सूक्तं । तथा च सूचितं । नकिरिन्द्र त्वदुत्तर इत्युत्तमामुद्धरेत् । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

नकिरिन्द्र त्वदुत्तरो न ज्यायाँ अस्ति वृत्रहन् । नकिरेवा यथा त्वं ॥ १ ॥

नकिः । इन्द्र । त्वत् । उत्तरः । न । ज्यायान् । अस्ति । वृत्रहन् । नकिः । एव । यथा । त्वं ॥ १ ॥

हे वृत्रहन्निन्द्र वृत्रस्य नाशकेंद्र । लोक एकोऽपीति शेषः । त्वत्त्वत् उत्तर उत्कृष्टतरो नकिरस्ति । न भवति । त्वत्तो ज्यायान् प्रशस्यतर एकोऽपि नास्ति । हे इन्द्र त्वं लोके यथा प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि नकिरेवास्ति । नैव भवति । कश्चिदपि लोक इन्द्रसदृशो नास्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सचा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेव वावृतुः । सचा महाँ असि श्रुतः ॥ २ ॥

सचा । ते । अनु । कृष्टयः । विश्वा । चक्राऽइव । ववृतुः । सचा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥

हे इन्द्र कृष्टयः प्रजास्ते त्वामनु लक्ष्मीकृत्य सचा सत्यमेव ववृतुः । वर्तते । तत्र दृष्टान्तः । विश्वा विश्वानि व्याप्तानि चक्रेव चक्राणीव । यथा चक्राणि शकटमनुवर्तते तद्वत् । हे इन्द्र महांस्त्वं सचा सत्यमेव श्रुतो विश्रुतोऽसि । गुणैः प्रख्यातो भवसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे चनेदना त्वा देवास इन्द्र युयुधुः । यदहा नक्तमातिरः ॥ ३ ॥

विश्वे । चन । इत् । अना । त्वा । देवासः । इन्द्र । युयुधुः । यत् । अहा । नक्तं । आ । अतिरः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र विश्वे चनेत्सर्व एव देवासोऽसुरान्विजिगीषवो देवा अना प्राणरूपेण बलेन त्वा त्वां सहायं लब्ध्वा युयुधुः । असुरैः सह युद्धं चक्रुः । यद्यस्मात्कारणादहा अहःसु नक्तं रात्रिषु चातिरः आ समन्तात् शत्रूनवधीः । अतः कारणाद्युयुधुरिति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यचोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते । मुषाय इन्द्र सूर्ये ॥ ४ ॥

यच । उत । बाधितेभ्यः । चक्रं । कुत्साय । युध्यते । मुषायः । इन्द्र । सूर्ये ॥ ४ ॥

यत्र यस्मिन्युद्ध उतापि च हे इन्द्र त्वं बाधितेभ्यः कुत्ससहायेभ्यो युध्यते युद्धं कुर्वते कुत्साय च सूर्ये सूर्यसंबन्धि चक्रं मुषायः अमुष्णाः । अपहतवानसीत्यर्थः । तस्मिन्युद्धे प्रावः शचीभिरेतश्मिति परेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्र देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत् । त्वमिन्द्र वनूरहन् ॥ ५ ॥

यत्र । देवान् । ऋघायतः । विश्वान् । अयुध्यः । एकः । इत् । त्वं । इन्द्र । वनून् । अहन् ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वमेक इत्सहाय एव यत्र यस्मिन् संग्रामे देवानिन्द्रादीनृघायतो बाधमानान्विश्वान् सर्वान्बाक्षसादीनयुध्यः युद्धमकरोः । तथा वनून् हिंसकानहन् अवधीः ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यत्रोत मर्त्याय कमरिणा इन्द्र सूर्ये । प्रावः शचीभिरेतंशं ॥ ६ ॥

यत्र । उत । मर्त्याय । कं । अरिणाः । इन्द्र । सूर्ये । प्र । आवः । शचीभिः । एतंशं ॥ ६ ॥

यत्र यस्मिन् संग्राम उतापि च हे इन्द्र त्वं मर्त्याय मनुष्यायैतशाख्याय ऋषये सूर्यमरिणाः अहिंसीः । कमिति पूरणः । तदानीं शचीभिर्युद्धकर्मभिरेतश्मे-तत्संज्ञकमृषिं प्रावः । प्रकर्षेणारक्षः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

किमादुतासि वृत्रहन्मघवन्मन्युमत्तमः । अत्राह दानुमातिरः ॥ ७ ॥

किं । आत् । उत । असि । वृत्रऽहन् । मघऽवन् । मन्युमत्ऽतमः । अत्र । अह ।

दानुं । आ । अतिरः ॥ ७ ॥

हे वृत्रहन् वृत्राणामावरकाणां तमसां हंतर्मघवन्धनवन्निन्द्र त्वमादनंतरमेव उतापि च । किमिति प्रश्ने । मन्युमत्तमोऽसि । अत्यंतं क्रोधवान् भवसि । अत्रास्मिन्नंतरिक्षेऽहैव दानुं दनोः पुत्रं वृत्रमातिरः । आ समंतादहिंसीः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ए॒तद्दे॒दुत॒ वी॒र्यं॑ मि॒न्द्रं च॒कर्थं॑ पौ॒ंस्यं । स्त्रियं॑ यद्दु॒र्हणा॒युवं॑ व॒धीर्दु॒हितरं॑ दि॒वः ॥ ८ ॥

ए॒तत् । घ॒ । इत् । उ॒त । वी॒र्यं॑ । इ॒न्द्रं । च॒कर्थं॑ । पौ॒ंस्यं । स्त्रियं॑ । यत् । दुः॒ऽह॒ना॒युवं॑ ।
व॒धीः । दु॒हितरं॑ । दि॒वः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र उतापि च यद्यस्त्वमेतदुपलक्षितं पौंस्यं बलं वीर्यं सामर्थ्योपेतं चकर्थं कृतवानसि । घेदिति पूरणौ । किंच दुर्हणायुवं दुष्टं हननमिच्छंती दिवो दुहितरं द्युलोकसकाशादुत्पन्नां स्त्रियमुषसं वधीः अवधीः ॥

॥ अथ नवमी ॥

दि॒वश्चि॒द्वा दु॒हितरं॑ म॒हान्म॒हीय॒मानां॑ । उ॒षासं॑ मि॒न्द्रं सं पि॒णक् ॥ ९ ॥

दि॒वः । चि॒त् । घ॒ । दु॒हितरं॑ । म॒हान् । म॒हीय॒मानां॑ । उ॒षसं॑ । इ॒न्द्रं । सं । पि॒णक् ॥ ९ ॥

हे इन्द्र महांस्त्वं दिवो दुहितरं द्युलोकस्य पुत्री महीयमानां पूज्यमानामुष-समुषोदेवी संपिणक् चिद्वा । संपिष्टवानसि खलु ॥

॥ अथ दशमी ॥

अ॒पो॒षा अ॒न॒सः सर॒त्संपि॒ष्टाद॒हं बि॒भ्युषी॑ । नि यत्सीं॑ शि॒श्रथ॒वृषां॑ ॥ १० ॥

अ॒प॒ । उ॒षाः । अ॒न॒सः । सर॒त् । सं॒ऽपि॒ष्टात् । अ॒हं । बि॒भ्युषी॑ । नि । यत् । सी॒ ।
शि॒श्रथ॒त् । वृषां॑ ॥ १० ॥

वृषा कामानां वर्षितेन्द्रो यद्यदा सीमेतदुषःसंबन्धि शकटं निशिश्रथत् न्यवधीत् तदोषा उषोदेवता बिभ्युषीद्रसकाशाङ्गीता सती संपिष्टादिन्द्रेण संचूर्णितादनसः शकटादपसरत् । अपजगाम । अहेति पूरणः ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ए॒तद॒स्या अ॒नः॑ श॒ये सु॒संपि॒ष्टं वि॒पाश्या॑ । स॒सारं॑ सी॒ परा॒वतः॑ ॥ ११ ॥

ए॒तत् । अ॒स्याः । अ॒नः॑ । श॒ये । सु॒ऽसं॒पि॒ष्टं । वि॒ऽपा॒शि । आ॒ । स॒सारं॑ । सी॒ । परा॒ऽव॒तः॑ ॥ ११ ॥

सुसंपिष्टमिन्द्रेण सुष्ठु संचूर्णितमस्या उषसः संबन्धेतदनः शकटं विपाशि ।

विपाडाख्या नदी । तस्यां तत्तीर आशये । आ समंताच्छेते । अशेत । सीमियमुषो-
देवता शक्ते भग्ने सति परावतो दूरदेशात्ससार । अपससार ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उत सिंधुं विबाल्यं वितस्थानामधि क्षमि । परि ष्टा इंद्र मायया ॥ १२ ॥

उत । सिंधुं । विऽबाल्यं । विऽतस्थानां । अधि । क्षमि । परि । स्थाः । इंद्र । मायया ॥ १२ ॥

हे इंद्र उतापि च विबाल्यं विगतबाल्यावस्थां संपूर्णजलां वितस्थानां
वितिष्ठमानां सिंधुं नदीमधि क्षमि क्षमायां मायया प्रज्ञया परिष्ठाः । पर्यस्थाः ।
सर्वतः स्थापनं कृतवानसि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उत शुष्णस्य धृष्णुया प्र मृक्षो अभि वेदनं । पुरो यदस्य संपिणक् ॥ १३ ॥

उत । शुष्णस्य । धृष्णुऽया । प्र । मृक्षः । अभि । वेदनं । पुरः । यत् । अस्य । संऽपिणक् ॥ १३ ॥

उतापि च हे इंद्र धृष्णुया धर्षकस्त्वं शुष्णस्य शुष्णनाम्नोऽसुरस्य संबन्धि वेदनं
वित्तमभि अभितः सर्वतः प्र मृक्षः । प्रकर्षेणाबाधथाः । यद्यदास्य शुष्णस्य पुरः
पुराणि नगराणि संपिणक् संपिष्टवानसि । तदा प्र मृक्ष इति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उत दासं कौलितरं बृहतः पर्वतादधि । अवाहन्निद्र शंबरं ॥ १४ ॥

उत । दासं । कौलिऽतरं । बृहतः । पर्वतात् । अधि । अव । अहन् । इंद्र । शंबरं ॥ १४ ॥

उतापि च हे इंद्र त्वं दासमुपक्षपयितारं कौलितरं कुलितरनाम्नोऽपत्यं शंबर-
मसुरं बृहतो महतः पर्वतादद्रेरध्युपरि अव अवाचीनं कृत्वाहन् । हतवानसि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

उत दासस्य वर्चिनः सहस्राणि शतावधीः । अधि पंच प्रधीरिव ॥ १५ ॥

उत । दासस्य । वर्चिनः । सहस्राणि । शता । अवधीः । अधि । पंच । प्रधीन्ऽइव ॥ १५ ॥

उतापि च हे इंद्र त्वं प्रधीनिव चक्रस्य परितः स्थितान् शंकूनिव हिंसकान्पंच
शता पंचशतानि पंचशतसंख्याकान् सहस्राणि सहस्रसंख्याकान् दासस्य लोका-

नामुपक्षपयितुर्वर्चिनो वर्चिनामकस्यासुरस्य संबन्धिनोऽनुचरान्पुरुषानध्यधिक-
मवधीः । हतवानसि ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

उत त्वं पुत्रमयुवः परावृक्तं शतक्रतुः । उक्थेष्विन्द्र आभजत् ॥ १६ ॥

उत । त्वं । पुत्रं । अयुवः । पराऽवृक्तं । शतऽक्रतुः । उक्थेषु । इन्द्रः । आ । अभजत् ॥ १६ ॥

उतापि च शतक्रतुरिन्द्रस्त्यं तं प्रसिद्धमयुव एतन्नाम्याः पुत्रं परावृक्तमेतन्ना-
मकमुक्थेषु स्तोत्रेष्वभजत् । भागिनं कृतवान् । अयमर्थो वस्त्रीभिः पुत्रमयुवः
। ऋग्वे० ४. १९. ९. । इत्यस्यामृचि प्रतिपादित इति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उत त्या तुर्वशायदू अस्नातारा शचीपतिः । इन्द्रो विद्वाँ अपारयत् ॥ १७ ॥

उत । त्या । तुर्वशायदू इति । अस्नातारा । शचीऽपतिः । इन्द्रः । विद्वान् । अपारयत् ॥ १७ ॥

उतापि च अस्नातारास्नातारौ ययातिशापादनभिषिक्तौ त्या त्यौ तौ प्रसिद्धौ
तुर्वशायदू तुर्वशनामानं यदुनामकं च राजानौ शचीपतिः कर्मणां पालकः । यद्वा
शचीन्द्रस्य भार्या । तस्याः पतिर्भर्ता विद्वान् सकलमपि जानन्निन्द्रोऽपारयत् ।
अभिषेकार्हावकरोत् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उत त्या सद्य आर्या सरयोरिन्द्र पारतः । अर्णाचिचरथावधीः ॥ १८ ॥

उत । त्या । सद्यः । आर्या । सरयोः । इन्द्रः । पारतः । अर्णाचिचरथा । अवधीः ॥ १८ ॥

उतापि च सद्यः सपदि हे इन्द्र त्वं त्या त्यौ तावार्यार्यावार्यत्वाभिमानिनौ
संतावपि । इन्द्रविषयभक्तिश्चरहितावित्यर्थः । सरयोः सरया नद्याः पारतः
पारे तीरे वसंतावर्णाचिचरथा अर्णनामकं चिचरथनामकं च राजानाववधीः ।
अहिंसीः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अनु द्वा जहिता नयोऽंधं श्रोणं च वृत्रहन् । न तत्ते सुम्नमष्टवे ॥ १९ ॥

अनु । द्वा । जहिता । नयः । अंधं । श्रोणं । च । वृत्रऽहन् । न । तत् । ते । सुम्नं । अष्टवे ॥ १९ ॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्य हिंसकेन्द्र त्वं जहिता जहितौ सर्वैर्बधुभिस्त्यक्तावंधं चक्षुर्ही-
नमेकं श्रोणं च पंगुमपरं च द्वा एतौ द्वावनुनयः । अंधपंगुत्वपरिहारेणानुनीत-
वानसि । हे इंद्र ते त्वया दत्तं तत्सुम्नं सुखमष्टवे व्याप्नुं कोऽपि न प्रभवतीति शेषः ॥

॥ अथ विंशी ॥

शतमश्मन्मयीनां पुरामिन्द्रो व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुषे ॥ २० ॥

शतं । अश्मन्ऽमयीनां । पुरां । इंद्रः । वि । आस्यत् । दिवःऽदासाय । दाशुषे ॥ २० ॥

इन्द्रोऽश्मन्मयीनां पाषाणैर्निर्मितानां पुरां शंबरस्य संबन्धिनां नगराणां शतं
शतसंख्याकं दिवोदासायैतन्नामकाय दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय व्यास्यत् ।
व्यक्षिपत् ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अस्वापयद्भीतये सहस्रां त्रिंशतं हथैः । दासानामिन्द्रो मायया ॥ २१ ॥

अस्वापयत् । दभीतये । सहस्रां । त्रिंशतं । हथैः । दासानां । इंद्रः । मायया ॥ २१ ॥

इन्द्रो मायया स्वकीयया शक्त्या दासानां लोकानामुपक्षपयितृणां राक्ष-
सादीनां त्रिंशतं त्रिंशत्संख्याकानि सहस्रा सहस्राणि दभीतये दभीतिनामक-
स्यार्थाय हथैर्हननसाधनैरायुधैरस्वापयत् । अवधीत् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

स घेदुतासि वृत्रहन्समान इंद्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युषे ॥ २२ ॥

सः । घ । इत् । उत । असि । वृत्रऽहन् । समानः । इंद्र । गोऽपतिः । यः । ता ।

विश्वानि । चिच्युषे ॥ २२ ॥

उतापि च हे इंद्र यस्त्वं ता तानि विश्वा विश्वानि समस्तान् शत्रून् चिच्युषे
प्राच्यावयः हे वृत्रहन् वृत्राणां शत्रूणां हिंसकेन्द्र गोपतिर्गवां पालकः स त्वं
समानः सर्वेषां यजमानानां समः सन् प्रख्यातोऽसि । घेदिति पूरणौ ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

उत नूनं यदिद्रियं करिष्या इंद्र पौंस्यं । अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥ २३ ॥

उत । नूनं । यत् । इंद्रियं । करिष्याः । इंद्र । पौंस्यं । अद्य । नकिः । तत् । आ । मिनत् ॥ २३ ॥

उतापि च हे इंद्र यत्पौंस्यं त्वदीयं बलमिन्द्रियं सामर्थ्योपेतं नूनं करिष्याः
कृतवानसि खलु अद्याद्यतनः कश्चित्तद्वलं नकिरामिनत् । न हिंस्यात् ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

वामं वामं त आदुरे देवो ददात्वयमा ।

वामं पूषा वामं भगो वामं देवः कुरुळती ॥ २४ ॥

वामंऽवामं । ते । आऽदुरे । देवः । ददातु । अर्यमा ।

वामं । पूषा । वामं । भगः । वामं । देवः । कुरुळती ॥ २४ ॥

हे आदुरे शत्रूणां दारयितरिंद्र ते तव वामं वामं यद्यद्वननीयं संभजनीयं
धनमस्ति लोके तद्वामं वस्वर्यमारीणां नियमयितैतन्नामको देवो ददातु ।
प्रयच्छतु । तथा कुरुळती कृतदंतः पूषा पोषको देवो वामं धनं ददातु ।
भगोऽपि धनं ददातु । अत्र कुरुळतीत्येतत्संनिहितत्वाद्भग इत्यनेन संबंधनीयं ।
अथवार्यमादीनां त्रयाणामपि विशेषणत्वेन भाव्यं । कथं पूष्णो विशेषणं स्या-
दिति साकांक्षत्वात् न । संनिध्याकांक्षयोः सद्भावेऽपि योग्यतामंतरेणान्वया-
योगात् । तस्मात्पूषा प्रपिष्टभागोऽदंतको हीत्यादिश्रुतिषु पूष्ण एवादंतकत्वेन
प्रसिद्धेर्व्यवहितस्यापि तस्यैव विशेषणत्वं युक्तं । वामं वननीयं भवतीत्यादि
निरुक्तं । ६. ३९. । अत्र द्रष्टव्यं ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

कया न इति पंचदशर्चं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्षमैंद्रं गायत्रं । अभी षु ए
इत्येषा पादनिवृत्ताम गायत्री त्रयः सप्तकाः पादनिवृद्धिर्दिति तल्लक्षणयुक्तत्वात् ।
तथा चानुक्रमणिका । कया पंचोनाभी षु पादनिवृद्धिर्दिति ॥ सूक्तविनियोगो
लैंगिकः । अग्निष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि च माध्यंदिने सवने मैत्रावरुणस्य
कया न इत्याद्यस्तृचः स्तोत्रियः । सूचितं च । होत्रकाणां कया नश्चित्र आ भुवत्
। आ० १. ४. । इति ॥ वरुणप्रधासेषु कायस्य हविषोऽनुवाक्या कया न इत्येषा ।
तथा सूचितं च । कया नश्चित्र आभुवद्विरण्यगर्भः समवर्तताये । आ० २. १७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ १ ॥

कया । नः । चित्रः । आ । भुवत् । ऊती । सदाऽवृधः । सखा । कया । शचिष्ठया । वृता ॥ १ ॥

सदावृधः सदा वर्धमानश्चित्रश्चायनीयः पूजनीयः सखा मित्रभूत इन्द्रः कयोती
ऊत्या तर्पणेन नोऽस्माना भुवत् । अभिमुख्येन भवेत् । शचिष्ठया प्रज्ञावत्तमया
प्रज्ञासहितमनुष्ठीयमानेन कया वृता केन वर्तनेन कर्मणा चाभिमुखो भवेत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदंधसः । दृळ्हा चिदारुजे वसु ॥ २ ॥

कः । त्वा । सत्यः । मदानां । मंहिष्ठः । मत्सत् । अंधसः । दृळ्हा । चित् । आऽरुजे । वसु ॥ २ ॥

मंहिष्ठः पूजनीयः सत्यः सत्यभूतो मदानां मादयितृणां मध्ये को मदकरोऽंधसः
सोमस्य रसो दृळ्हा चित् दृढान्यपि वसु वसूनि शत्रूणां धनान्यारुज आ समं-
ताङ्गं हे इन्द्र त्वा त्वां मत्सत् । मादयेत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अभी षु णः सखीनामविता जरितृणां । शतं भवास्यूतिभिः ॥ ३ ॥

अभि । सु । नः । सखीनां । अविता । जरितृणां । शतं । भवासि । ऊतिऽभिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं सखीनां समानख्यातीनां जरितृणां स्तोतृणामविता रक्षिता त्वं शतं
शतेन बह्वीभिरूतिभी रक्षाभिः सह नोऽस्माकं सु सुष्टुभिर्भवासि । अभिमुखो भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः । नियुद्धिश्चर्षणीनां ॥ ४ ॥

अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रं । न । वृत्तं । अर्वतः । नियुत्ऽभिः । चर्षणीनां ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं वृत्तं चक्रं न वर्तमानं चक्रमिवार्वत उपगतृन्नोऽस्मान् चर्षणीना-
मस्मदीयानां मनुष्याणां नियुद्धिः स्तुतिभिरभ्याववृत्स्व । अभ्यावर्तस्व ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्रवता हि क्रतूनामा हा पदेव गच्छसि । अभक्षि सूर्ये सचा ॥ ५ ॥

प्रऽवता । हि । क्रतूनां । आ । हा । पदाऽइव । गच्छसि । अभक्षि । सूर्ये । सचा ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं क्रतूनां कर्मणां यजमानानां संबन्धिनः प्रवता प्रवतः प्रवणान्दे-
शान्पदेव पदानि स्वकीयानि स्थानानीवागच्छसि हि । आगतो भवसि खलु ।
हेति पूरणः । हे इन्द्र त्वामहं सूर्येण सचा सहाभक्षि । भजे ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सं यत्त इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे । अध ते अध सूर्ये ॥ ६ ॥

सं। यत्। ते। इन्द्र। मन्यवः। सं। चक्राणि। दधन्विरे। अध। ते इति। अध। सूर्ये ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वर्थे मन्यवः स्तुतयो यद्यदा संदधन्विरे अस्माभिरनुमन्यन्ते । चक्राणि चक्रमणानि कर्माणि च संदधन्विरे अध तदानीं ताः स्तुतयस्तानि कर्माणि च ते त्वयि भवन्ति । अध तदनन्तरं सूर्ये च भवन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्मा हि त्वामाहु रिन्मघवानं शचीपते । दातारमविदीधयुं ॥ ७ ॥

उत। स्म। हि। त्वां। आहुः। इत्। मघऽवानं। शचीऽपते। दातारं। अविऽदीधयुं ॥ ७ ॥

हे शचीपते कर्मपालकेन्द्र उतापि च मघवानं धनवंतं दातारं स्तोतृभ्योऽभीष्टप्रदं त्वा त्वामविदीधयुं । विदीधयुरदीष्यमानः । न विदीधयुरविदीधयुः । तं दीष्यमानमाहुः स्म । प्रवदन्ति खलु । हीदिति द्वयं पूरणार्थं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत स्मा सद्य इत्परि शशमानाय सुन्वते । पुरु चिन्मंहसे वसु ॥ ८ ॥

उत। स्म। सद्यः। इत्। परि। शशमानाय। सुन्वते। पुरु। चित्। मंहसे। वसु ॥ ८ ॥

उतापि च हे इन्द्र त्वं सद्य इत्सद्य एव शशमानाय स्तुतिं कुर्वते । शशमानः शंसमान इति यास्केनोक्तत्वात् । सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय पुरु चित्पुरुणि बहून्यपि वसु वसूनि धनानि परि परितो मंहसे स्म । प्रयच्छसि खलु ॥

॥ अथ नवमी ॥

नहि स्मा ते शतं चन राधो वरंत आमुरः । न च्यौत्नानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

नहि। स्म। ते। शतं। चन। राधः। वरन्ते। आऽमुरः। न। च्यौत्नानि। करिष्यतः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र आमुरो बाधका राक्षसादयस्ते त्वदीयं शतं चन शतपरिमितमपि राधो धनं नहि वरन्ते स्म । न वारयन्ति खलु । किंच शत्रूणां हिंसनं करिष्यतस्तव च्यौत्नानि बलानि न वारयन्ति ॥

॥ अथ दशमी ॥

अ॒स्माँ अ॒व॒न्तु ते श॒तम॒स्मान्स॒हस्र॑मू॒तयः॑ । अ॒स्मान्वि॒श्वा अ॒भिष्ट॑यः ॥ १० ॥

अ॒स्मान् । अ॒व॒न्तु । ते । श॒तम् । अ॒स्मान् । स॒हस्र॑म् । ऊ॒तयः॑ । अ॒स्मान् । वि॒श्वाः । अ॒भिष्ट॑यः ॥ १० ॥

हे इं॒द्र ते त्वदी॒याः श॒तं श॒तसं॒ख्याका॑ ऊ॒तयो॑ रक्षा अ॒स्मानव॑न्तु । रक्ष॑न्तु । सह॒स्रं सह॒स्रसं॒ख्याका॑स्त्वदी॒या रक्षा॑ अ॒स्मानव॑न्तु । वि॒श्वाः सर्वा॑ण्यभीष्टयस्त्वदी॒यान्यभि॑गमनान्य॒स्मानव॑न्तु ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अ॒स्माँ इ॒हा वृ॒णीष्व॑ स॒ख्याय॑ स्व॒स्तये॑ । म॒हो रा॒ये दि॒वि॒त्म॑ते ॥ ११ ॥

अ॒स्मान् । इ॒ह । वृ॒णीष्व॑ । स॒ख्याय॑ । स्व॒स्तये॑ । म॒हः । रा॒ये । दि॒वि॒त्म॑ते ॥ ११ ॥

हे इं॒द्र त्वमि॒हास्मि॒न्यज्ञेऽस्मान्य॑जमानान् स॒ख्याय॑ सखिभावाय स्व॒स्तयेऽवि॒नाशाय॑ च म॒हो मह॑ते दि॒वि॒त्म॑ते दी॒प्ति॑मते रा॒ये ध॒नाय॑ च वृ॒णीष्व॑ । संभ॑जस्व ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अ॒स्माँ अ॒वि॒डि वि॒श्वहे॑न्द्र रा॒या परी॑णसा । अ॒स्मान्वि॒श्वाभि॑रू॒तिभिः॑ ॥ १२ ॥

अ॒स्मान् । अ॒वि॒डि । वि॒श्वहा॑ । इं॒द्र । रा॒या । परी॑णसा । अ॒स्मान् । वि॒श्वाभिः॑ ।

ऊ॒तिऽभिः॑ ॥ १२ ॥

हे इं॒द्र त्वं वि॒श्वहा॑ सर्वेष्वहःसु परी॑णसा मह॒ता रा॒या ध॒नेना॑स्मान्यजमानान॒वि॒डि । रक्ष॑ । किंच वि॒श्वाभिः॑ सर्वाभि॒रू॒तिभी॑ रक्षाभिर॒स्मानवि॑डि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अ॒स्मभ्यं॑ ताँ अ॒पा वृ॒धि व्र॒जाँ अ॒स्तेव॑ गोम॒तः । नवा॑भिरि॒न्द्रो॒तिभिः॑ ॥ १३ ॥

अ॒स्मभ्यं॑ । ता॒न् । अ॒प । वृ॒धि । व्र॒जान् । अ॒स्ताऽइ॒व । गोऽम॑तः । नवा॑भिः । इं॒द्र ।

ऊ॒तिऽभिः॑ ॥ १३ ॥

हे इं॒द्र त्वं नवा॑भिर्नूतनाभि॒रू॒तिभी॑ रक्षाभिर॒स्तेव॑ क्षेप्रा शूर इ॒व गोम॑तो गो॒भिर्यु॑क्तान् ता॒न् प्र॒सि॒द्धान् व्र॒जान् गो॒निवा॑सान॒स्मभ्य॑मपावृ॒धि । उ॒द्घा॑टय ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अस्माकं धृष्णुया रथो द्युमाँ इन्द्रानपच्युतः । गव्युरश्वयुरीयते ॥ १४ ॥

अस्माकं । धृष्णुऽया । रथः । द्युऽमान् । इन्द्र । अनपऽच्युतः । गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥ १४ ॥

हे इन्द्र धृष्णुया धृष्णुः शत्रूणां धर्षको द्युमान्दीप्तिमाननपच्युतो विनाशरहितो गव्युर्गोमानश्वयुरश्ववानस्माकमस्मत्संबन्धी रथ ईयते । सर्वत्र गच्छतु । तेन रथेनास्मानक्षेत्यर्थः ॥

अस्माकमुत्तमं कृधीत्यनयादित्यं दृष्ट्वा रथादवरोहेत् । तथा च सूचितं । अस्माकमुत्तमं कृधीत्यादित्यमीक्षमाणो जपित्वावरोहेत् । गृ० सू० २. ६. । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

अस्माकमुत्तमं कृधि श्रवो देवेषु सूर्य । वर्षिष्ठं द्यामिवोपरि ॥ १५ ॥

अस्माकं । उत्तमं । कृधि । श्रवः । देवेषु । सूर्य । वर्षिष्ठं । द्यांऽइव । उपरि ॥ १५ ॥

हे सूर्य सर्वस्य प्रेरकं हे आदित्य वा त्वं देवेषु द्योतमानेषु वह्यादिषु मध्येऽस्माकमस्मत्संबन्धि श्रवो यश उत्तममुत्कृष्टं कृधि । कुरु । तत्र दृष्टान्तः । वर्षिष्ठमतिशयेन प्रवृद्धं सेचनसमर्थं वा द्यामिव द्युलोकं यथा सर्वेषां लोकानामुपरि स्थितमुत्कृष्टमकरोस्तद्वत् ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे षड्विंशो वर्गः ॥

आ तू न इन्द्रेति चतुर्विंशत्युचमेकादशं सूक्तं वामदेवस्यार्षे गायत्र्यैन्द्रं । अन्त्ये कनीनकेवेत्यादिके द्वे इन्द्रस्याश्वदेवताके । तथा चानुक्रांतं । आ तू नश्चतुर्विंशतिरन्त्याभ्यामिन्द्राश्वौ स्तुताविति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ तू न इन्द्र वृत्रहन्स्माकमर्द्धमा गहि । महान्महीभिरुतिभिः ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । वृत्रऽहन् । अस्माकं । अर्द्धं । आ । गहि । महान् । महीभिः । उतिऽभिः ॥ १ ॥

हे वृत्रहन् वृत्राणां शत्रूणां हिंसकं त्वं नोऽस्मान्प्रति तु क्षिप्रमागच्छ । हे इन्द्र महान्प्रभूतस्त्वं महीभिर्महतीभिरुतिभी रक्षाभिः सहास्माकमर्द्धं समीपमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

भूमिश्चिद्वासि तूतुजिरा चित्रं चित्रिणीष्व। चित्रं कृणोष्युतये ॥२॥

भूमिः। चित्। घ। असि। तूतुजिः। आ। चित्रं। चित्रिणीषु। आ। चित्रं। कृणोषि। ऊतये ॥२॥

हे चित्र चायनीय पूजनीयेन्द्र त्वं भूमिश्चित् भ्रमणशीलोऽपि तूतुजिर्घासि ।
अस्मदभीष्टप्रदाता च भवसि । आकारश्चार्थे । चित्रिणीषु चित्रकर्मयुक्तास्वस्मदू-
पासु प्रजासु चित्रं चायनीयं धनमूतये रक्षणाय आ कृणोषि । आ समन्तात्क-
रोषि । धेति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

दभ्रेभिश्चिच्छशीयांसं हंसि ब्राधंतमोजसा । सखिभिर्ये त्वे सचा ॥३॥

दभ्रेभिः। चित्। शशीयांसं। हंसि। ब्राधंतं। ओजसा। सखिऽभिः। ये। त्वे इति। सचा ॥३॥

हे इन्द्र त्वं दभ्रेभिश्चिदल्पैरपि सखिभिर्यजमानैः सह शशीयांसं ॥ शशं श्रुतगतौ ॥
उत्प्लवमानं ब्राधंतं महान्तमपि शत्रुमोजसा बलेन हंसि । नाशयसि । ये यजमा-
नास्त्वे त्वयि सचा संगताः । तैरिति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वयमिन्द्र त्वे सचा वयं त्वाभि नोनुमः । अस्माँअस्माँ इदुदंव ॥४॥

वयं। इन्द्र। त्वे इति। सचा। वयं। त्वा। अभि। नोनुमः। अस्मान्ऽअस्मान्। इत्। उत्। अव ॥४॥

हे इन्द्र वयं यजमानास्त्वे त्वयि सचा संगताः स्मः । वयं त्वा त्वामभि-
नोनुमः । अतिशयेनाभिष्टुमः । हे इन्द्र त्वमप्यस्मान्मानित् सर्वान्मानेवोदव ।
उत्कर्षेण रक्ष ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स नश्चित्राभिरद्रिवोऽनवद्याभिरूतिभिः । अनाधृष्टाभिरा गंहि ॥५॥

सः। नः। चित्राभिः। अद्रिऽवः। अनवद्याभिः। ऊतिऽभिः। अनाधृष्टाभिः। आ। गंहि ॥५॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र स त्वं चित्राभिश्चायनीयाभिरनवद्याभिरनिंदिताभिर-
नाधृष्टाभिः शत्रुभिरप्रधर्षितैरूतिभी रक्षणैः सहितो नोऽस्मानागहि । आगच्छ ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

भूयामो षु त्वावतः सखाय इन्द्र गोमंतः । युजो वाजाय घृष्वये ॥ ६ ॥

भूयामो इति । सु । त्वाऽवतः । सखायः । इन्द्र । गोऽमंतः । युजः । वाजाय । घृष्वये ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य गोमतो गोभिर्युक्तस्य देवस्य संबन्धिनः सखायः स्तो-
तारो वयं घृष्वये महते वाजायान्नाय युजः संयुक्ताः सु सुष्ठु भूयामो । भवामैव ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वं ह्येक ईशिष इन्द्र वाजस्य गोमंतः । स नो यंधि महीमिषं ॥ ७ ॥

त्वं । हि । एकः । ईशिषे । इन्द्र । वाजस्य । गोऽमंतः । सः । नः । यंधि । मही । इषं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र हि यस्मात्कारणान्नमेक एव गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्येशिषे
प्रभवसि अतः कारणात्स त्वं नोऽस्मभ्यं मही महतीमिषमन्नं यंधि । प्रयच्छ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न त्वा वरंते अन्यथा यद्वित्ससि स्तुतो मघं । स्तोतृभ्य इन्द्र गिर्वणः ॥ ८ ॥

न । त्वा । वरंते । अन्यथा । यत् । दित्ससि । स्तुतः । मघं । स्तोतृभ्यः । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र गिर्वणो गिरां संभक्तः स्तुतोऽस्माभिः संस्तुतो यद्यदा स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं
मघं धनं दित्ससि दातुमिच्छसि तदा त्वा त्वामन्यथा प्रकारान्तरेण न वरंते । न
निवारयन्ति । किंतु सर्वेऽप्यनुकूला एव भवंति ॥

॥ अथ नवमी ॥

अभि त्वा गोतमा गिरानूषत प्र दावने । इन्द्र वाजाय घृष्वये ॥ ९ ॥

अभि । त्वा । गोतमाः । गिरा । अनूषत । प्र । दावने । इन्द्र । वाजाय । घृष्वये ॥ ९ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामभि लक्ष्मीकृत्य गोतमा एतन्नामका ऋषयो गिरा स्तुतिरूपया
वाचा दावने धनदानार्थं प्रानूषत । प्रकर्षेण स्तुवंति । घृष्वये महते वाजा-
यान्नाय प्रस्तुवंति ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्र ते वोचाम वीर्याया मंदसान आरुजः । पुरो दासीरभीत्य ॥ १० ॥

प्र । ते । वोचा । म । वीर्या । याः । मंदसानः । आ । अरुजः । पुरः । दासीः । अभिऽइत्य ॥ १० ॥

हे इन्द्र मंदसानः सोमेन मोदमानस्त्वं दासीः क्षेपुःसुरस्य स्वभूता याः पुरो
यानि नगराण्यभीत्याभिगम्यारुजः आ समन्तादभांक्षीः हे इन्द्र ते त्वदीयानि तव-
न्यानि वीर्या वीर्याणि वयं स्तोतारः प्र वोचाम । प्रकर्षेण वदाम ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ता ते गृणन्ति वेधसो यानि चकर्थ पौंस्या । सुतेष्विन्द्र गिर्वणः ॥ ११ ॥

ता । ते । गृणन्ति । वेधसः । यानि । चकर्थ । पौंस्या । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र गिर्वणो गिरां स्तुतिरूपाणां वाचां संभक्ता त्वं यानि पौंस्या पौंस्यानि
बलानि चकर्थ कृतवानसि हे इन्द्र वेधसः प्राज्ञाः सुतेष्वभिषुतेषु सोमेषु ते त्वदी-
यानि ता तानि बलानि गृणन्ति । कीर्तयन्ति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अवीवृधन्त गोतमा इन्द्र त्वे स्तोमवाहसः । एषु धा वीरवद्यशः ॥ १२ ॥

अवीवृधन्त । गोतमाः । इन्द्र । त्वे इति । स्तोमऽवाहसः । आ । एषु । धाः । वीरऽवन्त । यशः ॥ १२ ॥

स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां वोढारो गोतमा ऋषयो हे इन्द्र त्वे त्वाम-
वीवृधन्त । स्तोत्रैर्वर्धयन्ति । त्वमेषु गोतमेषु वीरवत्पुत्रपौत्रादियुक्तं यशोऽन्न-
माधाः । निधेहि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीद्र साधारणस्त्वं । तं त्वा वयं हवामहे ॥ १३ ॥

यत् । चित् । हि । शश्वतां । असि । इन्द्र । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं यच्चिद्धि यद्यपि खलु शश्वतां बहूनां सर्वेषां यजमानानां साधा-
रणोऽसि सामान्यो भवसि तथापि तमेव त्वा त्वां वयं स्तोतारो हवामहे ।
आह्वयामः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अर्वाचीनो वसो भवास्मे सु मत्स्वांधसः । सोमानामिन्द्र सोमपाः ॥ १४ ॥

अर्वाचीनः । वसो इति । भव । अस्मे इति । सु । मत्स्व । अंधसः । सोमानां । इन्द्र ।

सोमऽपाः ॥ १४ ॥

हे वसो यज्ञे निवासकेन्द्र त्वमस्मे अस्मासु यजमानेष्वर्वाचीनोऽभिमुखो
भव । तथा हे सोमपाः सोमानां पातरिन्द्र त्वं सोमानामंधसोऽन्नेन सु सुष्ठु
मत्स्व । माद्य ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अस्माकं त्वा मतीनामा स्तोम इन्द्र यच्छतु । अर्वागा वर्तया हरीं ॥ १५ ॥

अस्माकं । त्वा । मतीनां । आ । स्तोमः । इन्द्र । यच्छतु । अर्वाक् । आ । वर्तय । हरी इति ॥ १५ ॥

मतीनां स्तोतृणां ॥ मन्यतेः कर्तरि क्तिच् ॥ अस्माकं संबंधि स्तोमः स्तोत्रं हे
इन्द्र त्वा त्वामायच्छतु । अस्मासु नियच्छतु । त्वमपि हरी त्वदीयावश्वावर्वागस्म-
दभिमुखं यथा भवति तथावर्तय । परिवर्तनं कुरु ॥

॥ अथ षोदशी ॥

पुरोळाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणां ॥ १६ ॥

पुरोळाशं । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः । च । नः । वधूयुः । इव । योषणां ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मदीयं पुरोळाशं च पुरोडाशरूपमन्नं घसः । अङ्घ्रि । तथा
नोऽस्मदीया गिरश्च स्तुतिरूपा वाचश्च जोषयासे । सेवस्व । तत्र दृष्टान्तः । वधू-
युरिव । स्त्रीकामो यथा योषणां स्त्रीणां गिरः सेवते तद्वत् ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठ एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिन्द्रमीमहे । शतं सोमस्य खार्यैः ॥ १७ ॥

सहस्रं । व्यतीनां । युक्तानां । इन्द्र । ईमहे । शतं । सोमस्य । खार्यैः ॥ १७ ॥

वयं स्तोतार इन्द्रं परमैश्वर्ययुक्तं युक्तानां शिक्षितानां व्यतीनां गमनवताम-
श्वानां सहस्रं सहस्रसंख्याकमीमहे । याचामहे । तथा सोमस्याभिषुतसोमस्य शतं
शतसंख्याकाः खार्यैः खारीरीमहे । अत्र मानविशेषवाचिना खारीशब्देन द्रोण-
कलश उपलक्ष्यते । अपरिमितद्रोणकलशान् बहून्यज्ञान्याचामह इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

सहस्रां ते शता वयं गवामा च्यावयामसि । अस्मत्वा राध एतु ते ॥ १८ ॥

सहस्रां । ते । शता । वयं । गवां । आ । च्यावयामसि । अस्मत्वा । राधः । एतु । ते ॥ १८ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि गवां सहस्रा सहस्रसंख्याकानि शता शतसंख्याकानि
चाच्यावयामसि । आच्यावयामः । अस्मदभिमुखं कुर्मः । तथास्मत्तास्मदीयं
राधो धनं ते त्वत् एतु । आगच्छतु ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

दश ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि । भूरिदा असि वृत्रहन् ॥ १९ ॥

दश । ते । कलशानां । हिरण्यानां । अधीमहि । भूरिऽदाः । असि । वृत्रऽहन् ॥ १९ ॥

हे इन्द्र ते त्वत्तः कलशानां कुम्भानां । कुम्भपरिमितानामिति यावत् । हिरण्यानां
हितरमणीयानां धनानां दश दशसंख्याकान्यधीमहि । धारयामः । हे वृत्रहन्वृ-
त्राणां शत्रूणां हिंसकेंद्र त्वं भूरिदा असि । बहुप्रदो भवसि ॥

॥ अथ विंशी ॥

भूरिदा भूरि देहि नो मा दभ्रं भूर्या भर । भूरि घेदिन्द्र दित्ससि ॥ २० ॥

भूरिऽदाः । भूरि । देहि । नः । मा । दभ्रं । भूरि । आ । भर । भूरि । घ । इत् । इन्द्र । दित्ससि ॥ २० ॥

हे इन्द्र भूरिदा बहुप्रदस्त्वं भूरि बहु धनं नोऽस्मभ्यं देहि । प्रयच्छ । किंतु
दभ्रमल्पं धनं मा प्रयच्छ । भूरि बहुलं धनमस्मभ्यमाभर । आहर । किंच भूरीत्
अदभ्रमेव धनं दित्ससि घ । अस्मभ्यं दातुमिच्छसि खलु ॥

॥ अथैकविंशी ॥

भूरिदा ह्यसि श्रुतः पुरुत्रा शूर वृत्रहन् । आ नो भजस्व राधसि ॥ २१ ॥

भूरिऽदाः । हि । असि । श्रुतः । पुरुऽत्रा । शूर । वृत्रऽहन् । आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१ ॥

हे वृत्रहन्वृत्रस्य हिंसक शूर विक्रांतेंद्र भूरिदा बहुप्रदस्त्वं पुरुत्रा पुरुषु बहुषु
यजमानेषु श्रुतोऽसि हि । विख्यातो भवसि खलु । राधसि धने नोऽस्माना
भजस्व । आ समंताद्भागिनः कुरु ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्र ते बभू विचक्षणं शंसामि गोषणो नपात् । माभ्यां गा अनु शिश्रथः ॥ २२ ॥

प्र । ते । बभू इति । विऽचक्षण । शंसामि । गोऽसुनः । नपात् । मा । आभ्यां । गाः ।

अनु । शिश्रथः ॥ २२ ॥

हे विचक्षण प्राज्ञेंद्र ते त्वदीयौ बभू बभ्रुवर्णावश्वौ प्र शंसामि । प्रकर्षेण

स्तौमि । हे गोसनो गवां सनितर्हे नपात् न पातयितः स्तोतृनविनाशयितः ।
किंतु पालयितरित्यर्थः । हे इंद्र त्वमाभ्यां त्वदीयाभ्यामश्वभ्यां गा अनु अस्म-
दीया गा लक्ष्मीकृत्य मा शिश्रथः । विनष्टा मा कार्षीः । गावोऽश्वदर्शनाद्वि-
स्थिष्यन्ते । तन्मा भूदित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

कनीनकेव विद्रुधे नवे दुपदे अर्भके । बभू यामेषु शोभेते ॥ २३ ॥

कनीनकाऽइव । विद्रुधे । नवे । दुऽपदे । अर्भके । बभू इति । यामेषु । शोभेते इति ॥ २३ ॥

विद्रुधे विहृढे व्यूढे नवे नवजातेऽर्भकेऽल्पके दुपदे दुमाख्यस्थाने स्थिते कनी-
नकेव कमनीये शालभंजिके इव हे इंद्र बभू बभ्रुवर्णौ त्वदीयावश्वौ यामेषु यज्ञेषु
शोभेते । कांतियुक्तौ भवतः । कनीनके कन्यके । कन्या कमनीया भवति क्लेयं नेत-
थेति वा कमनेनानीयत इति वा कनतेर्वा स्यात्कांतिकर्मण इत्यादि निरुक्तं ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अरं म उस्त्रयाम्णेऽरमुस्त्रयाम्णे । बभू यामेष्वसिधा ॥ २४ ॥

अरं । मे । उस्त्रयाम्ने । अरं । अनुस्त्रयाम्ने । बभू इति । यामेषु । असिधा ॥ २४ ॥

हे इंद्र असिधासिधावहिंसकौ बभू बभ्रुवर्णौ त्वदीयावश्वौ यामेषु गमनेषु
प्राप्तेषु सत्सूत्रियाम्णे । उस्त्राभ्यामनडुड्भ्यां युक्तेन रथेन यातीत्युस्त्रयामा । तस्मै मे
मह्यमरमलं पर्याप्तकारिणौ भवतां । अनुस्त्रयाम्णे पद्भ्यामेव गच्छते मह्यमरं
पर्याप्तकारिणौ भवतां ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे

तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः

॥ दशतय्याश्चतुर्थमंडले तृतीयानुवाकः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्र प्र ऋभुभ्य इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्घं त्रैष्टुभं । तुह्यादिपरिभाषयेदमादिसूक्तपंचकमृभुदेवताकं । अत्रानुक्रमणिका । प्र ऋभुभ्य एकादशार्भवं वा इति ॥ ब्यूढे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविज्ञानीयमिदं । तथा च सूचितं । प्र ऋभुभ्यः प्र शुक्रै-
त्विति वैश्वदेवं । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र ऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष उपस्तिरे श्वेतरी धेनुमीळे ।

ये वातजूतास्तरणिभिरेवैः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः ॥ १ ॥

प्र । ऋभुभ्यः । दूतंऽइव । वाचं । इषे । उपऽस्तिरे । श्वेतरी । धेनुं । ईळे ।

ये । वातऽजूताः । तरणिऽभिः । एवैः । परि । द्यां । सद्यः । अपसः । बभूवुः ॥ १ ॥

तत्र ऋभूणां पूर्वं मनुष्याणामेव सतां तपसा देवत्वप्राप्तिरार्भवं शंसत्यृभवो वै देवेभ्यः । ऐ० ब्रा० ३. ३०. । इत्यत्र ब्राह्मणे स्पष्टमाम्नाता । केचन ऋभवो नाम सूर्यरश्मय इत्याचक्षते । अहं यजमान ऋभुभ्य उरुभासमानेभ्य एतन्नामकेभ्यो देवेभ्यो वाचं स्तुतिरूपां प्रेषे । प्रेरयामि । किमिव । दूतमिव । यथा दूतं स्वकार्यं प्रति प्रेषयन्ति तद्वत् । किंच उपस्तिरे सोमोपस्तरणाय श्वेतरी पयोयुक्तां श्वेततरां वा धेनुमीळे । याचाम्यृभून् । य ऋभवो वातजूता वातसमानगतयोऽपसो जगदुपकारिकर्माणः संतस्तरणिभिस्तारकैरेवैर्गमनशीलैरश्वैर्द्यौमंतरिक्षं सद्यस्तदानीमेव परिवभूवुः परिभवन्ति सर्वतो व्याप्नुवन्ति । अथ रश्मय एव ऋभव इत्युक्तत्वादादित्यं वा रश्मयः परितो व्याप्नुवन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदारमक्रन्नुभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।

आदिहेवानामुप सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनायै ॥ २ ॥

यदा । अरं । अक्रन् । ऋभवः । पितृभ्यां । परिऽविष्टी । वेषणा । दंसनाभिः ।
आत् । इत् । देवानां । उप । सख्यं । आयन् । धीरासः । पुष्टिं । अवहन् । मनायै ॥ २ ॥

यदा यस्मिन्काले ऋभवः पितृभ्यां मातापितृभ्यां परिविष्टी परिवेषणेन परिचर्यया वेषणा वेषणेन व्याप्ता । यद्वा वेषेण जरदूपयोर्युवत्वकरणेन दंसनाभिरन्यैश्चमसनिर्माणादिकर्मभिररमत्यर्थमक्रन् आदिदनंतरमेव देवानामिन्द्रादीनां सख्यं सखित्वं समानख्यानत्वं देवतात्वमुपायन् । आगमन् । युवशा कर्त्वा । ऋग्वे० १. १६१. ३. । इति देवत्वप्राप्तेरेकांतत्वेन देवैरुक्तत्वादिति भावः । किंच धीरासो धीरा बुद्धिमंतस्तेषां पुष्टिं गवादिविषयां मनाया ऋतेन यजमानायावहन् । वहन्ति । धारयन्ति । यद्वा सविषयां पुष्टिं मनायै मनसे प्रकृष्टमनस्कत्वायावहन् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूपेव जरणा शयाना ।
ते वाजो विभ्वा ऋभुरिंद्रवंतो मधुप्सरसो नोऽवंतु यज्ञं ॥ ३ ॥

पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना । यूपाऽइव । जरणा । शयाना ।
ते । वाजः । विऽभ्वा । ऋभुः । इंद्रऽवंतः । मधुऽप्सरसः । नः । अवंतु । यज्ञं ॥ ३ ॥

य ऋभवः पितरा मातापितरौ यूपेव छिन्नस्थाणू इव जरणा जीर्णौ शयानौ पुनः सना सदा युवाना युवानौ चक्रुः नित्यतरुणावकुर्वन् ते वाजो विभ्वा ऋभुश्च एतन्नामकास्त्रयः सुधन्वन आंगिरसस्य पुत्रा ऋषय इंद्रवंतोऽनुयाहकेणेंद्रेण तद्वन्तो मधुप्सरसो मधुरस्य सोमरसस्य भक्षयितारो मनोहररूपा वा नोऽस्सदीयं यज्ञमवंतु । रक्षन्तु गच्छन्तु वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यत्संवत्समृभवो गामरक्षन्त्यत्संवत्समृभवो मा अपिंशन् ।

यत्संवत्समभरन्भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमाप्नुः ॥ ४ ॥

यत् । संऽवत्सं । ऋभवः । गां । अरक्षन् । यत् । संऽवत्सं । ऋभवः । माः । अपिंशन् ।

यत् । संऽवत्सं । अभरन् । भासः । अस्याः । ताभिः । शमीभिः । अमृतऽत्वं । आप्नुः ॥ ४ ॥

संवत्सं । संवसन्ति भूतान्यस्मिन्निति संवत्सः संवत्सरः । संवत्सरपर्यंतमृभवो गां

मृतामरक्षन्नपालयन् । स्वसामर्थ्यादिति यत् यदेतत्कर्मास्ति । तथा संवत्सं संवत्सरमृभवो मास्तस्या एव गोर्मांसमपिंशन् अवयवानकुर्वन्निति यत् । किंच संवत्सं संवत्सरपर्यंतमस्या भासोऽभरन् दीप्तीरवयवशोभा अकुर्वन्निति यत् ताभिः शमीभिर्मृताया गोर्नवीकरणविषयैः कर्मभिरमृतत्वमाप्नुः । देवत्वं प्राप्ताः । धेनुः कर्त्वेति देवत्वप्राप्तिसाधनत्वेन देवैः प्रतिश्रुतत्वात् । यद्वाच संवत्समित्येतद्वत्सेन सहेति व्याख्येयं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान्त्रीन्कृण्वामेत्याह ।

कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत्पनयद्वचो वः ॥ ५ ॥

ज्येष्ठः । आह । चमसा । द्वा । कर । इति । कनीयान् । त्रीन् । कृण्वाम । इति । आह ।

कनिष्ठः । आह । चतुरः । कर । इति । त्वष्टा । ऋभवः । तत् । पनयत् । वचः । वः ॥ ५ ॥

एकं चमसं चतुरः कृणोतन । ऋग्वे० १. १६१. २. । इति यदा देवदूतोऽग्निर्ऋ-
भूनाह देवत्वप्राप्त्युक्थेन तदा तेषु मध्ये देवत्वप्राप्त्युक्त एको ज्येष्ठ ऋभुरितरावाह ।
किमिति उच्यते । चमसा द्वा करेति । एकमेव संतं द्वौ कृण्वामेति । कनीयान्
तदनंतरो विभ्वा त्रीन् कृण्वाम करवामेत्याह । तदवरः कनिष्ठो वाजश्चतुरः कर
चतुर्धा करवामेत्याह । तदेव चतुष्करणरूपं हे ऋभवस्त्वष्टा युष्मद्गुरुः पनयत् ।
अस्तौत् । अंगीचकारेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुरनु स्वधामृभवो जग्मुरेतां ।

विभ्राजमानांश्चमसाँ अहेवावेनत्त्वष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥ ६ ॥

सत्यं । ऊचुः । नरः । एव । हि । चक्रुः । अनु । स्वधां । ऋभवः । जग्मुः । एतां ।

विऽभ्राजमानान् । चमसान् । अहांऽइव । अवेनत् । त्वष्टा । चतुरः । ददृश्वान् ॥ ६ ॥

नरो मनुष्यरूपा ऋभवः सत्यमूचुः । सत्यमेवाब्रुवन् । हि यस्मादेत एवैवं चक्रुः
चतुरोऽकुर्वन् । यथोक्तं तथैव कृतत्वादित्यभिप्रायः । अनु चतुर्धाकरणानंतरमेतां
तृतीयसवनगतां स्वधां सोमाख्यममृतमृभवो जग्मुः । एकं चमसं चतुरः कृणोतन
साकं देवैर्यज्ञियासो भविष्येति श्रुतत्वात् । अथ त्वष्टा देवो विभ्राजमानानहेवा-

हानीव दीप्यमानांश्चमसांश्चतुरो दहश्चान्हृष्टवान् सन्नवेनत् । अकामयत् । अंगी-
चकारेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

द्वादश द्यून् दगोह्यस्यातिथ्ये रणन् भवः ससंतः ।

सुक्षेत्राकृण्वन्नयन्तं सिंधून् धन्वातिष्ठन्नोषधीर्निम्नमापः ॥ ७ ॥

द्वादश । द्यून् । यत् । अगोह्यस्य । आतिथ्ये । रणन् । ऋभवः । ससंतः ।

सुऽक्षेत्रा । अकृण्वन् । अनयन्तं । सिंधून् । धन्व । आ । अतिष्ठन् । ओषधीः ।

निम्नं । आपः ॥ ७ ॥

तत्र रश्मय एव ऋभव इत्युक्तत्वात्तदूपेण स्तूयन्ते । यद्यदा द्वादश द्यून् दिवसान् ।
आर्द्रादिद्वादशवृष्टिनक्षत्राणीत्यर्थः । अगोह्यस्यागोप्यस्यादित्यस्य गृह आतिथ्ये ।
अकस्मादागतोऽतिथिः । तदुचितं सत्काररूपं कर्मातिथ्यं । तदर्थं ससंतः स्वपंतः
सुखेन निवसंत ऋभवो रणन् रमन्ते । अगोह्यस्य यदसस्तना गृहे । ऋग्वे० १.
१६१. ११. । इत्युक्तं । तदानीं सुक्षेत्राकृण्वन् अकृष्टानि शून्यानि क्षेत्राणि वृष्ट्या
सस्यादिसमृद्धान्यकुर्वन् । सिंधून् दीरनयन्तं । प्रैरयन् । तस्मिन् काले ओषधी-
रोषधयो धन्व निरुदकस्थानमाश्रित्यातिष्ठन् । निम्नं नीचस्थानमापोऽतिष्ठन् ।
उद्धत्स्वस्मा अकृणोतना तृणं निवत्स्वप इत्युक्तं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं नरेष्ठां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपां ।

त आ तक्षन्तु भवो रयिं नः स्ववसः स्वपसः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृतं । नरेऽस्थां । ये । धेनुं । विश्वऽजुवं । विश्वऽरूपां ।

ते । आ । तक्षन्तु । ऋभवः । रयिं । नः । सुऽअवसः । सुऽअपसः । सुऽहस्ताः ॥ ८ ॥

य ऋभवः सुवृतं सुचक्रं सुष्टु वर्तमानं वा नरेष्ठां नेतरि चक्रे वर्तमानं रथं
चक्रुः । ये च विश्वजुवं विश्वस्य प्रेरयित्री विश्वरूपां बहुरूपामेतन्नामिकां वा
धेनुं गां चक्रुः अकुर्वन् । बृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजत । ऋग्वे० १. १६१. ६. । इत्युक्तं ।
ते महांत ऋभवो नोऽस्माकं रयिं धनमा तक्षन्तु । सर्वतो निष्पादयन्तु । कीदृशास्त
ऋभवः । स्वपसः सुकर्माणः स्ववसः शोभनान्नोपेताः सुहस्ताः शोभनहस्ताः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अपो ह्येषामजुषंत देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।

वाजो देवानामभवत्सुकर्मद्रस्य ऋभुक्षा वरुणस्य विभ्वा ॥ ९ ॥

अपः । हि । एषां । अजुषंत । देवाः । अभि । क्रत्वा । मनसा । दीध्यानाः ।

वाजः । देवानां । अभवत् । सुऽकर्मा । इन्द्रस्य । ऋभुक्षाः । वरुणस्य । विऽभ्वा ॥ ९ ॥

एषामृभूणामपोऽश्वरथनिर्माणादिरूपं कर्म देवा इन्द्रादयोऽजुषंत । असेवंत । इन्द्रो हरी युयुजे अश्विना रथमित्यादिमंत्रोक्तप्रकारेण स्वीकृतवंत इत्यर्थः । कीदृशस्ते । क्रत्वा वरप्रदानरूपेण कर्मणा मनसा शोभनेन चित्तेनानुग्रहयुक्तेनाभि-दीध्याना दीप्यमानाः । देवानामनुग्रहेण किं लब्धमित्याह । सुकर्मा शोभनव्यापारो वाजः कनीयान्देवानां सर्वेषां संबन्ध्यभवत् । तथेन्द्रस्य संबन्ध्यभुक्षा ऋभुज्येष्ठः । विभ्वा मध्यमो वरुणस्य संबन्ध्यभवत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

ये हरी मेधयोक्था मदंत इन्द्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वौ ।

ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयंतो न मित्रं ॥ १० ॥

ये । हरी इति । मेधया । उक्था । मदंतः । इन्द्राय । चक्रुः । सुऽयुजा । ये । अश्वौ ।

ते । रायः । पोषं । द्रविणानि । अस्मे इति । धत्त । ऋभवः । क्षेमऽयंतः । न । मित्रं ॥ १० ॥

य ऋभवो हरी अश्वौ मेधया प्रज्ञयोक्था उक्थैः स्तुतिभिर्मदंतो हर्षयंतश्चक्रुः । ये च तौ सुयुजा सुयुजौ सुयोजनावश्चाविन्द्रायेंद्रार्थं चक्रुः अकुर्वन् हे ऋभवस्ते यूयं रायस्पोषं धनपुष्टिं द्रविणानि गवादिधनानि च सुखानि वास्मे अस्मासु धत्त । धारयत । किमिव । क्षेमयंतः क्षेममिच्छंतो मित्रं न मित्रमिव । अत्र यद्यप्येक एव ऋभुनामा तत्संबन्धादितरेऽप्यृभव उच्यंते प्राणभृन्न्यायेन ॥

॥ अथैकादशी ॥

इदाहः पीतिमुत वो मदं धुर्न ऋते आतस्य सख्याय देवाः ।

ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्सर्वने दधात ॥ ११ ॥

इदा । अहः । पीतिं । उत । वः । मदं । धुः । न । ऋते । आतस्य । सख्याय । देवाः ।

ते । नूनं । अस्मे इति । ऋभवः । वसूनि । तृतीये । अस्मिन् । सर्वने । दधात ॥ ११ ॥

इदेदानीं चमसादिनिर्माणानंतरमहः सुत्याहसंबन्धिनस्तृतीये सवने पीतिं सोमपानमुतापि च मदं तज्जनितं वो युष्माकं धुः । ददुर्देवाः । आंतस्य आंतात्तपो-युक्तादृते सख्याय सखित्वाय न भवंति देवाः । यत एते आंता अतो ददुरित्यर्थः । हे ऋभवस्ते महांतो यूयं नूनं निश्चयमस्मे अस्मास्वस्मिन् तृतीये सवने वसूनि धनानि दधात । धारयत ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

ऋभुर्विभ्वेत्याकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्यार्धं चैष्टुभमार्भवं । ऋभुर्विभ्वेत्यनुक्रमणिका ॥ व्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविज्ञानीयमिदं । ऋभुर्विभ्वा स्तुषे जनं । आ० ८. ८. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋभुर्विभ्वा वाज इन्द्रो नो अच्छेमं यज्ञं रत्नधेयोप यात ।

इदा हि वो धिषणा देव्यहामधात्पीतिं सं मदा अगमता वः ॥ १ ॥

ऋभुः । विऽभ्वा । वाजः । इन्द्रः । नः । अच्छे । इमं । यज्ञं । रत्नऽधेया । उप । यात ।

इदा । हि । वः । धिषणा । देवी । अह्नां । अधात् । पीतिं । सं । मदाः । अगमत । वः ॥ १ ॥

ऋभुर्विभ्वा वाज इन्द्रश्चैते देवा नोऽस्मदीयमिमं यज्ञमच्छाभिमुखं रत्नधेयास्मभ्यं रत्नधानायोपयात । उपगच्छत । ननु इन्द्रः सोमस्वामित्वादागच्छतु कथमेतेषां यज्ञप्राप्तिरिति चेत् । उच्यते । इदा हीदानीं खलु वो युष्माकं धिषणा वाक् देवी प्रजापतेः संबन्धिन्यह्नां सोमाभिषवसंबन्धिनां पीतिं सोमपानमधात् । स प्रजापतिरब्रवीत्सवितारं तव वा इमेऽंतेवासास्त्वमेवैभिः संपिबस्व । ऐ० ब्रा० ३. ३०. । इति ब्राह्मणं । यस्मादेवं तस्मान्मदाश्च वो युष्मान् समगमत । संगताः । यद्वा वो मदा देवैः संगताः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विदानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋभवो मादयध्वं ।

सं वो मदा अगमत सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वं ॥ २ ॥

विदानासः । जन्मनः । वाजऽरत्नाः । उत । ऋतुऽभिः । ऋभवः । मादयध्वं ।

सं । वः । मदाः । अगमत । सं । पुरंऽधिः । सुऽवीरां । अस्मे इति । रयिं । आ । ईरयध्वं ॥ २ ॥

हे वाजरत्नाः सोमलक्षणेनान्नेन राजमाना ऋभवो यूयं जन्मनो जननस्य देव-
त्वलक्षणस्य देवत्वप्राप्तिं विदानासो जानंतः । यद्वा विदानासः सोमप्राप्तिं जानंतो
जन्मनः पूर्वं मनुष्यजन्मवन्तश्च संतः । उत शब्दश्चार्थे । ऋतुभिर्देवैः सह मादयध्वं । वो
युष्मान्मदाः सोमपानजनिताः समग्मत । संगताः । पुरंधिः स्तुतिरपि समग्मत ।
ते यूयमस्मे अस्माकं सुवीरां शोभनैर्वीरैरुपेतां रयिमेरयध्वं । प्रेरयत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं वो यज्ञ ऋभवोऽकारि यमा मनुष्वत्प्रदिवो दधिध्वे ।

प्र वोऽच्छा जुजुषाणासो अस्थुरभूत विश्वे अग्नियोत वाजाः ॥ ३ ॥

अयं । वः । यज्ञः । ऋभवः । अकारि । यं । आ । मनुष्वत् । प्रऽदिवः । दधिध्वे ।

प्र । वः । अच्छ । जुजुषाणासः । अस्थुः । अभूत । विश्वे । अग्निया । उत । वाजाः ॥ ३ ॥

हे ऋभवो वो युष्मदर्थमयं यज्ञोऽकारि । यं यज्ञं मनुष्वन्मनुष्यवत्प्रदिवः
प्रकर्षेण द्योतमानाः संत आदधिध्वे धारयत जठरे । तदर्थं वो युष्मानच्छाभि-
मुख्येन जुजुषाणासः सेवमानाः सोमाः प्रास्थुः । प्रतिष्ठन्ते । उतापि च धारयित्वा
च हे वाजा ऋभवो विश्वे यूयमग्नियाग्राहा अयत्नसंपादिनो वा अभूत । भवथ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभूदु वो विधते रत्नधेयमिदा नरो दाशुषे मर्त्याय ।

पिबत वाजा ऋभवो ददे वो महि तृतीयं सर्वनं मदाय ॥ ४ ॥

अभूत् । ऊं इति । वः । विधते । रत्नऽधेयं । इदा । नरः । दाशुषे । मर्त्याय ।

पिबत । वाजाः । ऋभवः । ददे । वः । महि । तृतीयं । सर्वनं । मदाय ॥ ४ ॥

हे नरो नेतार ऋभवो वो युष्माकमनुग्रहादिदेदानीं तृतीये सवने रत्नधेयं
दातव्यं रत्नं विधते । विधतिः परिचरणकर्मा । स्तुत्या परिचरते दाशुषे हविर्दत्तवते
मर्त्याय यजमानाय मह्यमभूत् । भवतु । तदर्थं हे वाजा हे ऋभवः । एतद्वयं विभ्वना-
मकस्याप्युपलक्षणं । इतरापेक्षया प्रत्येकं बहुवचनं । यूयं पिबत । तदर्थं वो ददे ।
किं । महि महत्प्रभूतं तृतीयं सवनं । तत्संबन्धिनं सोममित्यर्थः । किमर्थं । मदाय
हर्षाय तृप्तये वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ वाजा यातोप न ऋभुक्षा महो नरो द्रविणसो गृणानाः ।

आ वः पीतयोऽभिपित्वे अहामिमा अस्तं नवस्व इव गमन् ॥ ५ ॥

आ । वाजाः । यात । उप । नः । ऋभुक्षाः । महः । नरः । द्रविणसः । गृणानाः ।

आ । वः । पीतयः । अभिऽपित्वे । अहामिमा । अस्तं । नवस्वःऽइव । गमन् ॥ ५ ॥

हे वाजा ऋभुक्षा नरो नेतारो यूयं न उपायात । किं कुर्वतः । महो महतो द्रविणसो धनस्य ॥ कर्मणि षष्ठ्यौ ॥ महत् द्रविणं गृणानाः स्तुवंतः । किंच अहामभिपित्वेऽभिपतने समाप्नौ । तृतीये सवन इत्यर्थः । वो युष्मानिमाः पीतयः पानान्यागमन् । आगच्छन्ति । तत्र दृष्टान्तः । अस्तं । गृहनामैतत् । गृहं नवस्वो नवप्रसवा गाव इव ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ नपातः शवसो यातनोपेमं यज्ञं नमसा हूयमानाः ।

सजोषसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इंद्रवंतः ॥ ६ ॥

आ । नपातः । शवसः । यातन । उप । इमं । यज्ञं । नमसा । हूयमानाः ।

सऽजोषसः । सूरयः । यस्य । च । स्थ । मध्वः । पात । रत्नऽधाः । इंद्रऽवंतः ॥ ६ ॥

हे शवसो नपातो बलस्य न पातयितारस्तस्य पुत्रा वा । बलवंत इत्यर्थः । यूयं नमसा स्तोत्रेण हूयमाना आकारिताः संत इमं यज्ञमुपायातन । उपागच्छत । कीदृशा यूयं । सजोषस इंद्रेण सह प्रीताः सूरयो मेधाविनः । इंद्रस्य चैषां च कः प्रसंग इत्युच्यते । यस्य च स्थ । चेति प्रसिद्धौ । यस्येन्द्रस्य संबन्धिनो यूयं भवथ तदुचिताश्च निर्माणादित्यभिप्रायः । यस्मादेवं तस्मादिंद्रवंतः प्रीतेनेंद्रेण तद्धंतो रत्नधा रमणीयधनानां दातारो यूयं मध्वो मधुरं सोमं पात । पिबत ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सजोषा इंद्र वरुणेन सोमं सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ।

अग्रेपाभिर्ऋतुपाभिः सजोषा ग्रास्पत्नीभी रत्नधाभिः सजोषाः ॥ ७ ॥

स॒ऽजोषाः । इं॒द्र । वरु॒णेन । सोम॑ । स॒ऽजोषाः । पा॒हि । गि॒र्व॒णः । म॒रुत्ऽभिः ।
अ॒ग्रेऽपाभिः । ऋ॒तुऽपाभिः । स॒ऽजोषाः । ग्राःपत्नी॑भिः । र॒त्नऽधाभिः । स॒ऽजोषाः ॥७॥

हे इंद्र त्वं वरुणेन रात्र्यभिमानिदेवेन सजोषाः समानप्रीतिः सन् सोमं पाहि ।
पिब । हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीय संभजनीयेन्द्र त्वं मरुद्भिः सजोषाः संगतः सन्
सोमं पाहि । पिब । किंच अग्रेपाभिः प्रथमपातृभिर्ऋतुपाभिर्ऋतुयाजदेवैश्च
ग्राःपत्नीभिः । स्त्रीणां पालयिष्यो ग्राःपत्न्यः । ताभिः । मेना ग्रा इति स्त्रीणा-
मिति निरुक्तं । रत्नधाभी रमणीयधनदातृभिर्ऋतुभिः सह पिब । यद्वैतत् ग्राःपत्नी-
भिरित्यस्य विशेषणं । ताभिर्वा सजोषाः सोमं पिब ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स॒जोष॑स आ॒दित्यै॑र्मा॒दय॑ध्वं स॒जोष॑स ऋ॒भवः॑ पर्व॑तेभिः ।

स॒जोष॑सो दै॒व्येना॑ सवि॒त्रा स॒जोष॑सः सि॒न्धुभी॑ र॒त्न॒धेभिः॑ ॥८॥

स॒ऽजोष॑सः । आ॒दित्यैः॑ । मा॒दय॑ध्वं । स॒ऽजोष॑सः । ऋ॒भवः॑ । पर्व॑तेभिः ।

स॒ऽजोष॑सः । दै॒व्येन॑ । सवि॒त्रा । स॒ऽजोष॑सः । सि॒न्धुऽभिः॑ । र॒त्न॒धेभिः॑ ॥८॥

हे ऋभव आदित्यैः सजोषसः संगता यूयं मादयध्वं । तथा पर्वतेभिः पर्ववद्भिः
पर्वण्यर्च्यमानैर्देवविशेषैः सजोषसो मादयध्वं । तथा च दैव्येन देवेभ्यो हितेन
सवित्रा सजोषसो रत्नधेभी रत्नानां दातृभिः सिन्धुभिः स्यंदनस्वभावैर्नद्यभिमा-
निदेवैश्च सजोषसो मादयध्वं ॥

॥ अथ नवमी ॥

ये अ॒श्विना॑ ये पि॒तरा॑ य ऊ॒ती धे॒नुं त॑त॒क्षुः ऋ॒भवो॑ ये अ॒श्वी ।

ये अ॒ंस॒त्रा य ऋ॒ध॒ग्रो॒दसी॑ ये वि॒भ्वो नरः॑ स्वप॒त्यानि॑ च॒क्रुः ॥९॥

ये । अ॒श्विना॑ । ये । पि॒तरा॑ । ये । ऊ॒ती । धे॒नुं । त॑त॒क्षुः । ऋ॒भवः॑ । ये । अ॒श्वी ।

ये । अ॒ंस॒त्रा । ये । ऋ॒ध॒क् । रो॒दसी॑ इति । ये । वि॒भ्वः । नरः॑ । सु॒ऽअ॒प॒त्यानि॑ । च॒क्रुः ॥९॥

य ऋभवोऽश्विनाश्विनावूती ऊत्या क्रियया रथनिर्माणरूपयाप्रीणयन् । ये
च पितरा पितरौ ततक्षुः तक्षणेन समपादयन् जीर्णं संतावूती ऊत्या युवानौ
चक्रुः । ये च धेनुं ततक्षुः मृतायाः पुनर्नवीकरणेन । ये चाश्वश्चौ ततक्षुः ।
निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिर्या जरंता युवशा ता कृणोतनेत्याद्युक्तं । ये चांस-

चांसत्राणि कवचानि देवेभ्यश्चक्रुः । ये च रोदसी द्यावापृथिव्यावृधक् पृथक्चक्रुः ।
एवमुक्तप्रकारेण ये विभ्वो व्याप्ता ऋभवो नरो नेतारः स्वपत्यानि स्वपतनसाध-
नानि तत्प्राप्तिसाधनानि वा कर्माणि चक्रुः । तेऽयेपा इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ॥

ये गोमंतं वाजवंतं सुवीरं रयिं धत्थ वसुमंतं पुरुषं ।

ते अयेपा ऋभवो मंदसाना अस्मे धत्त ये च रातिं गृणंति ॥ १० ॥

ये । गोऽमंतं । वाजऽवंतं । सुऽवीरं । रयिं । धत्थ । वसुऽमंतं । पुरुऽषं ।

ते । अयेऽपाः । ऋभवः । मंदसानाः । अस्मे इति । धत्त । ये । च । रातिं । गृणंति ॥ १० ॥

हे ऋभवो ये यूयं गोमंतं गोसहितं वाजवंतमन्नवंतं सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं
वसुमंतं निवासयोग्यगृहादिधनोपेतं पुरुषं बहून् रयिं धनं धत्थ धारयथ मह्यं
दातुं हे ऋभवस्ते यूयमयेपाः प्रथमं पातारो मंदसाना माद्यंतः संतोऽस्मे अस्मभ्यं
धत्त । दत्त रयिं । ये च यूयं रातिं दानं दत्तं सोमं वा गृणंति स्तुवंति ते धत्त ।
यद्वा ये च रातिं गृणंति यजमानास्तेभ्योऽपि धत्त ॥

॥ अथैकादशी ॥

नापाभूत न वोऽतीतृषामानिःशस्ता ऋभवो यज्ञे अस्मिन् ।

समिद्रेण मदथ सं मरुद्भिः सं राजभी रत्नधेयाय देवाः ॥ ११ ॥

न । अप । अभूत । न । वः । अतीतृषाम । अनिःऽशस्ताः । ऋभवः । यज्ञे । अस्मिन् ।

सं । इंद्रेण । मदथ । सं । मरुत्ऽभिः । सं । राजऽभिः । रत्नऽधेयाय । देवाः ॥ ११ ॥

हे ऋभवो यूयं नापाभूत । नापगच्छत । अपरक्ता न भवत । वयं च वो
युष्मान्नातीतृषाम । अत्यंतं तृषितान्मा करवाम । अतो हे ऋभवो देवा अनिःशस्ता
अनिंदिताः संतोऽस्मिन्यज्ञ इंद्रेण संमदथ । राजभी राजमानैरन्यैर्देवैः संमदथ ।
तृप्ता भवथ । किमर्थं । रत्नधेयाय रमणीयाय धनदानाय ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

इहोप यातेति नवर्चे तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्धं त्रैष्टुभमार्भवं । इहोप नवेत्य-
नुक्रमणिका ॥ तृतीयसवने मैत्रावरुणस्येदमुन्नीयमानसूक्तं । सूचितं च । आ त्वा
वहन्त्वसावि देवमिहोप यातेत्यनुसवनं । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इ॒हो॒प॒ या॒त॒ श॒व॒सो॒ न॒पा॒तः॒ सौ॒ध॒न्व॒ना॒ ऋ॒भ॒वो॒ मा॒प॒ भू॒त ।

अ॒स्मि॒न्हि॒ वः॒ स॒र्व॒ने॒ र॒त्न॒धे॒यं॒ ग॒मं॒त्वि॒द्र॒म॒नु॒ वो॒ म॒दा॒सः ॥ १ ॥

इ॒ह । उ॒प॒ । या॒त॒ । श॒व॒सः॒ । न॒पा॒तः॒ । सौ॒ध॒न्व॒नाः॒ । ऋ॒भ॒वः॒ । मा॒ । अ॒प॒ । भू॒त॒ ।

अ॒स्मि॒न् । हि॒ । वः॒ । स॒र्व॒ने॒ । र॒त्न॒धे॒यं॒ । ग॒मं॒तु॒ । इ॒द्रं॒ । अ॒नु॒ । वः॒ । म॒दा॒सः ॥ १ ॥

हे शवसो नपातो बलस्य पुत्रास्तस्य न पातयितारो वा हे सौधन्वनाः सुधन्वनः पुत्रा हे ऋभवो यूयमिहोपयात । अस्मिन् तृतीये सवन उपगच्छत । मापभूत । अपगता न भवत । अस्मिन् सवने रत्नधेयं रमणीयधनस्य दातारमिन्द्रमनु अनुसृत्य वो युष्मान्मदासो मदकराः सोमा गमंतु । गच्छंतु ॥ अन्विति क्रियया वा संबध्यते । इद्रं युष्मांश्चान्वागच्छत्वित्यर्थः । हि पूरणः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ॒ग॒न्मृ॒णामि॒ह॒ र॒त्न॒धे॒य॒म॒भू॒त्सो॒म॒स्य॒ सु॒षु॒त॒स्य॒ पी॒तिः॒ ।

सु॒कृ॒त्य॒या॒ य॒त्स्व॒प॒स्य॒या॒ च॒ ए॒कं॒ वि॒च॒क्र॒ च॒म॒सं॒ च॒तु॒र्धा ॥ २ ॥

आ॒ । अ॒ग॒न् । मृ॒णां॒ । इ॒ह॒ । र॒त्न॒धे॒यं॒ । अ॒भू॒त् । सो॒म॒स्य॒ । सु॒ऽसु॒त॒स्य॒ । पी॒तिः॒ ।

सु॒ऽकृ॒त्य॒या॒ । य॒त् । सु॒ऽअ॒प॒स्य॒या॒ । च॒ । ए॒कं॒ । वि॒ऽच॒क्र॒ । च॒म॒सं॒ । च॒तुः॒ऽधा ॥ २ ॥

ऋभूणां युष्माकमिह तृतीयसवने रत्नधेयं रत्नदानमागन् । आगच्छतु मह्यं । यद्वा युष्माकमेव सोमाख्यं रत्नमागन् । यस्मात्सोमस्य सुषुतस्य पीतिः पानमभूत् । प्रजापतिना लब्धमित्यर्थः । तदपि कुत इति चेत् । उच्यते । यद्यस्मात्सुकृत्यया शोभनहस्तव्यापारेण स्वपस्यया शोभनरथनिर्माणादिकर्मच्छया चैकं संतं चमसं चतुर्धा विचक्र कृतवन्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अ॒कृ॒णो॒त॒ च॒म॒सं॒ च॒तु॒र्धा॒ स॒खे॒ वि॒ शि॒क्षे॒त्य॒ब्र॒वी॒त॒ ।

अ॒थै॒त॒ वा॒जा॒ अ॒मृ॒त॒स्य॒ पं॒थीं॒ ग॒णं॒ दे॒वा॒ना॒मृ॒भ॒वः॒ सु॒ह॒स्ताः ॥ ३ ॥

वि॒ । अ॒कृ॒णो॒त॒ । च॒म॒सं॒ । च॒तुः॒ऽधा॒ । स॒खे॒ । वि॒ । शि॒क्ष॒ । इति॒ । अ॒ब्र॒वी॒त॒ ।

अ॒थ॒ । ऐ॒त॒ । वा॒जाः॒ । अ॒मृ॒त॒स्य॒ । पं॒थीं॒ । ग॒णं॒ । दे॒वा॒नां॒ । ऋ॒भ॒वः॒ । सु॒ऽह॒स्ताः ॥ ३ ॥

हे ऋभवो यूयं चमसं चतुर्धा व्यकुरुत । व्यकुरुत । कृत्वा च हे सखे
हे सखिभूताग्ने विशिक्षानुगृहाण सोमपानमित्यब्रवीत् । अब्रवीत् यूयं । अथ
सोऽग्निर्युष्मानवादीत् खलु । किमिति । हे वाजा ऋभवः सुहस्ताः कुशलहस्ता
यूयममृतस्यामरणधर्मकस्य स्वर्गस्य पंथां पंथानमैत । गच्छत । किं तदमृतमिति ।
देवानामिन्द्रादीनां गणं संघातमैत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

किंमयः स्विच्चमस एष आस यं काव्येन चतुरो विचक्र ।

अथा सुनुध्वं सवनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य ॥४॥

किंमयः । स्वित् । चमसः । एषः । आस । यं । काव्येन । चतुरः । विचक्र ।

अथ । सुनुध्वं । सवनं । मदाय । पात । ऋभवः । मधुनः । सोम्यस्य ॥४॥

किंमयः स्वित् किमात्मक एष चमस आस । स्वित् प्रश्ने । यं चमसमेकं संतं
काव्येन कवीनां संबन्धिना कर्मणा कौशलेन चतुरो विचक्र कृतवन्तः । अथाधुना
सवनं । सूयत इति सवनः सोमः । तं मदाय हर्षाय सुनुध्वं हे ऋत्विजः । हे
ऋभवो यूयं च सोम्यस्य सोमसंबन्धिनं मधुनो मधुरं रसं पात । पिबत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शच्याकर्त पितरा युवाना शच्याकर्त चमसं देवपानं ।

शच्या हरी धनुतरावतष्टेन्द्रवाहावृभवो वाजरत्नाः ॥५॥

शच्या । अकर्त । पितरा । युवाना । शच्या । अकर्त । चमसं । देवपानं ।

शच्या । हरी इति । धनुतरौ । अतष्ट । इन्द्रवाहौ । ऋभवः । वाजरत्नाः ॥५॥

हे वाजरत्ना रमणीयसोमान्ना हे ऋभवो यूयं शच्या कर्मणा पितरा माता-
पितरौ युवाना युवानावकर्त । अकुरुत । तथा शच्या चमसं देवपानं देवपा-
नार्हमकर्त । चतुर्धाकुरुतेत्यर्थः । शच्या हरी अतष्ट । तक्षणेन संपादितवन्तः ।
कीदृशौ हरी । धनुतरौ शीघ्रं गंतृतराविन्द्रवाहाविन्द्रवोढारौ ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो वः सुनोत्यभिपित्वे अह्नां तीव्रं वाजासः सर्वनं मदाय ।

तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तक्षत वृषणो मंदसानाः ॥ ६ ॥

यः । वः । सुनोति । अभिऽपित्वे । अह्नां । तीव्रं । वाजासः । सर्वनं । मदाय ।

तस्मै । रयिं । ऋभवः । सर्वऽवीरं । आ । तक्षत । वृषणः । मंदसानाः ॥ ६ ॥

हे ऋभवो वाजासोऽन्नवंतो वो युष्मभ्यं यो यजमानोऽह्नामभिपित्वेऽभिपतने । तृतीयसवन इत्यर्थः । तस्मिन् तीव्रं रसवत्तरं सवनं । सूयत इति सवनः सोमः । तं मदाय सुनोति तस्मै सर्ववीरं बहुपुत्रोपेतं रयिं धनं हे वृषणः फलवर्षितारो मंदसाना मोदमानाः संत आतक्षत । संपादयतेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रातः सुतमपिबो हर्यश्च माध्यंदिनं सर्वनं केवलं ते ।

समृभुभिः पिबस्व रत्नधेभिः सखी याँ इंद्र चकृषे सुकृत्या ॥ ७ ॥

प्रातरिति । सुतं । अपिबः । हरिऽश्च । माध्यंदिनं । सर्वनं । केवलं । ते ।

सं । ऋभुऽभिः । पिबस्व । रत्नऽधेभिः । सखीन् । यान् । इंद्र । चकृषे । सुऽकृत्या ॥ ७ ॥

हे हर्यश्च हरितवर्णाश्चोपेतेंद्र प्रातः प्रातःसवने सुतमभिषुतं सोममपिबः । पिबस्व । माध्यंदिनं सवनं केवलं ते । परं तवैव नान्येषां । सवनद्वयस्य पृथगभिधानात्तृतीयसवनं परिशिष्यते । तृतीयसवने रत्नधेभी रमणीयदानैर्ऋभुभिः संपिबस्व । हे इंद्र यानृभून् सुकृत्या शोभनकर्मणा सखीन् चकृषे अकरोः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ये देवासो अभवता सुकृत्या श्येना इवेदधि दिवि निषेद ।

ते रत्नं धात शवसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतासः ॥ ८ ॥

ये । देवासः । अभवत । सुऽकृत्या । श्येनाःऽइव । इत् । अधि । दिवि । निऽसेद ।

ते । रत्नं । धात । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । अभवत । अमृतासः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो ये यूयं सुकृत्या शोभनकर्मणा देवासो देवा अभवत अभूत । श्येना इवेत् शंसनीयगतयो गृध्रविशेषा इव दिवि द्युलोकेऽधि निषेद अधिनिषणाः हे

शवसो नपातो बलवन्तस्ते यूयं रत्नं धनं धात । प्रयच्छत । हे सौधन्वना अमृता-
सोऽमृता देवा अभवत ॥

॥ अथ नवमी ॥

यत्तृतीयं सवनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वपस्या सुहस्ताः ।

तद्भवः परिषिक्तं व एतत्सं मदेभिरिन्द्रियेभिः पिबध्वं ॥ ९ ॥

यत् । तृतीयं । सवनं । रत्नधेयं । अकृणुध्वं । सुऽअपस्या । सुऽहस्ताः ।

तत् । ऋभवः । परिऽसिक्तं । वः । एतत् । सं । मदेभिः । इन्द्रियेभिः । पिबध्वं ॥ ९ ॥

हे सुहस्ताः शोभनहस्ता ऋभवो रत्नधेयं रमणीयसोमदानवद्यत्तृतीयं सवन-
मकृणुध्वं प्रसाधितवन्तः स्वपस्या शोभनकर्मच्छया तदेतत्सवनं सवनगतं सोमद्रव्यं
परिषिक्तं परिषेचनवद्भो युष्माकं संबन्धिभिर्मदेभिर्माद्यद्भिरिन्द्रियेभिरिन्द्रियैः संपि-
बध्वं । यद्यपि वदनमेव पानसाधनं तथापि चक्षुःश्रोत्रादीनामपि दर्शनश्रव-
णादिना तृप्तिस्नावात्पातृत्वमुपचर्यते ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः ॥

अनश्चो जात इति नवर्चं चतुर्थे सूक्तमार्भवं । ऋषिर्वामदेवः । अंत्या त्रिष्टुप्
शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया जगत्यः । अनश्चोऽंत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्त-
विके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविज्ञानीयमिदं । तथा च सूचितं । अनश्चो
जातः परावतो य इति वैश्वदेवं । आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अनश्चो जातो अनभीशुरुक्थ्योऽ रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते रजः ।

महत्तद्वो देव्यस्य प्रवाचनं द्यामृभवः पृथिवी यच्च पुष्यथ ॥ १ ॥

अनश्चः । जातः । अनभीशुः । उक्थ्यः । रथः । त्रिऽचक्रः । परि । वर्तते । रजः ।

महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनं । द्यां । ऋभवः । पृथिवी । यत् । च । पुष्यथ ॥ १ ॥

हे ऋभवोऽश्विनोः संबन्धी युष्मद्वत्तो रथोऽनश्चो जातो वाहनाश्वनिरपेक्षः
संपन्नः । तथानभीशुः प्रग्रहरहित उक्थ्यः स्तुत्यस्त्रिचक्रश्चक्रत्रययुक्तः सन् रजोऽत-
रिक्तं परिवर्तते । परिभ्रमति । महत्प्रभूतं तद्रथनिर्माणार्थं कर्म वो युष्माकं

देवस्य देवत्वस्य प्रवाचनं प्रवक्तुं प्रख्यापकं । यच्च येन कर्मणा द्यां पृथिवी च पुथ्यथ पुष्टां कुरुथ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं सुचेतसोऽविह्वरंतं मनसस्परि ध्याया ।

तां ऊ न्वस्य सर्वनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि ॥२॥

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृतं । सुऽचेतसः । अविऽह्वरंतं । मनसः । परि । ध्याया ।

तान् । ऊं इति । नु । अस्य । सर्वनस्य । पीतये । आ । वः । वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥२॥

सुचेतसः शोभनचित्ता य ऋभवः सुवृतं सुवर्तनचक्रमविह्वरंतमकुटिलं रथं मनसः परि ध्याया मनसो ध्यानेनाप्रयत्नेन नु क्षिप्रं चक्रुः तान् । उशब्द एवार्थे । तानेवास्य सवनस्य पीतय एतं सोमं पातुं हे वाजा हे ऋभवो वो युष्मानावेदयामसि । आवेदयामः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तद्वो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विभ्वो अभवन्महित्वनं ।

जिब्री यत्संतां पितरां सनाजुरा पुनर्युवाना चरथाय तक्षथ ॥३॥

तत् । वः । वाजाः । ऋभवः । सुऽप्रवाचनं । देवेषु । विऽभ्वः । अभवत् । महिऽत्वनं ।

जिब्री इति । यत् । संतां । पितरां । सनाऽजुरा । पुनः । युवाना । चरथाय । तक्षथ ॥३॥

हे वाजा ऋभवो हे विभ्वो विभवः । इतरापेक्षया परस्परं बहुवचनमित्युक्तं । वो युष्माकं तन्महित्वनं महत्त्वं माहात्म्यं देवेषु मध्ये सुप्रवाचनं प्रवाच्यमभवत् । तदित्युक्तं यदित्याह । जिब्री वृद्धौ संतौ सनाजुरा सदा जीर्णौ संतौ पितरा पितरौ पुनर्युवाना नित्यतरुणौ चरथाय यथेच्छं संचरणाय तक्षथ । संपादिवंतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एकं वि चक्र चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।

अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद्व उक्थ्यं ॥४॥

एकं । वि । चक्र । चमसं । चतुऽवयं । निः । चर्मणः । गां । अरिणीत । धीतिऽभिः ।

अथ । देवेषु । अमृतऽत्वं । आनश । श्रुष्टी । वाजाः । ऋभवः । तत् । वः । उक्थ्यं ॥४॥

हे ऋभव एकं चमसमेकमेव संतं पानसाधनं चमसं चतुर्वयं । वयाः शाखाः ।
चतुःशाखं चतुरवयवं विचक्र । व्यकुरुत । तथा धीतिभिः कर्मभिश्चर्मणो नूतनां
गां निररिणीत । समस्कुरुत । निरित्येष समित्येतस्य स्थाने । अथ अतः कारणात्
देवेषु मध्येऽमृतत्वमानश । प्राप्तुत । हे वाजा हे ऋभवस्तत्तादृशं वो युष्माकं
कर्म । श्रुतीति क्षिप्रनामैतत् । क्षिप्रमुक्थ्यं स्तुत्यं भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तमो वाजश्रुतासो यमजीजनन् नरः ।

विभ्वतष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवःऽतमः । वाजऽश्रुतासः । यं । अजीजनन् । नरः ।

विभ्वऽतष्टः । विदथेषु । प्रऽवाच्यः । यं । देवासः । अवथा । सः । विऽचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुत ऋभूणां सकाशात्प्रथमश्रवस्तमः प्रथमं मुख्यमतिशयितमन्नं यशो
वा यस्य धनस्य तद्रयिर्धनमस्माकं । भवत्विति शेषः । वाजश्रुतासो वाजैः सह
विख्याता नरो नेतार ऋभवो यं रयिमजीजनन् उत्पादितवन्तः । विभ्वतष्टो
विभ्वभिर्ऋभुभिस्तदृष्टस्तदृष्टसंपन्नश्चमसोऽश्विनो रथो वा विदथेषु यज्ञेषु प्रवाच्यः ।
प्रकर्षेण स्तुत्यः । हे देवासो द्योतमाना यूयं यं रथं चमसं वावथ रक्षथ स विचर्ष-
णिर्विविधं द्रष्टा भवति । द्रष्टव्यो भवतीत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।

स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वाँ ऋभवो यमाविषुः ॥ ६ ॥

सः । वाजी । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु । दुष्टरः ।

सः । रायः । पोषं । सः । सुऽवीर्यं । दधे । यं । वाजः । विऽभ्वाँ । ऋभवः । यं । आविषुः ॥ ६ ॥

स वाजी वेजनवान् बलवान् सन् अर्वारणकुशलो भवति । स ऋषिरतीन्द्रि-
यज्ञानी सन् वचस्यया स्तुत्या युक्तो भवति । स शूरो विक्रांतः सन् अस्ता क्षेप्रा
शत्रूणां भवति । स्वयं च पृतनासु संग्रामेषु दुष्टरो नाभिभाव्यो भवति । स एव
रायस्पोषं धनपुष्टिं दधे । धत्ते । स सुवीर्यं सुवीरत्वं दधे । धत्ते । यं मनुष्यं वाजो

विभ्वा ऋभवश्चाविषुः अरक्षन् स एवमेवं भवतीति । अंत्यस्य बहुवन्निर्देशस्त्रया-
णामृभुव्यवहारप्राचुर्याभिप्रायः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

श्रेष्ठं वः पेशो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।

धीरासो हि ष्टा कवयो विपश्चितस्तान्व एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठं । वः । पेशः । अधि । धायि । दर्शतं । स्तोमः । वाजाः । ऋभवः । तं । जुजुष्टन ।

धीरासः । हि । ष्टा । कवयः । विपः । चितः । तान् । वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठमत्युत्कृष्टमत एव दर्शतं दर्शनीयं वो युष्माकं पेशो रूपमधि धायि । अधि-
निहितं । अतस्तदुचितो यः स्तोमः स्तोत्रमस्मत्कृतमस्ति हे वाजा ऋभवस्तं
स्तोमं स्तोत्रं जुजुष्टन । सेवध्वं । ये यूयं धीरासो हि धीमंतः प्रसिद्धाः कवयो
मेधाविनो विपश्चितो ज्ञानवन्तः स्य तान्वो युष्मानेनैनेन ब्रह्मणा मंत्रेण
शस्त्रात्मकेनावेदयामसि । अथवोक्तलक्षणा विपश्चितः स्तोतारो यान् स्तुवंतीति
शेषः । तान्ब्रह्मणावेदयामः । प्रज्ञापयामः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।

द्युमंतं वाजं वृषश्रुषममुत्तममा नो रयिमृभवस्तक्षता वयः ॥ ८ ॥

यूयं । अस्मभ्यं । धिषणाभ्यः । परि । विद्वांसः । विश्वा । नर्याणि । भोजना ।

द्युमंतं । वाजं । वृषः । श्रुषं । उत्तमं । आ । नः । रयिं । ऋभवः । तक्षता । आ । वयः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि स्तुतिभ्यो निमित्तभूताभ्यः ॥ परीति
पंचम्यर्थानुवादी ॥ यद्वा अस्मन्मतिभ्योऽधिकानि नर्याणि नृभ्यो हितानि विश्वा
सर्वाणि भोजना भोग्यानि विद्वांसो जानंतः संत आतक्षत । संपादयत । किंच
द्युमंतं दीप्तिमंतं हिरण्यादिरूपं वाजं बलवंतं वृषश्रुषं सेकृणां बलवतां शोष-
कमुत्तमं रयिं नोऽस्माकं वयोऽन्नं चातक्षत हे ऋभवः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत्तक्षता नः ।

येन वयं चितयेमात्यन्यान्तं वाजं चित्रमृभवो ददा नः ॥ ९ ॥

इ॒ह । प्र॒ऽजां । इ॒ह । र॒यिं । ररा॑णाः । इ॒ह । श्र॒वः । वी॒रऽव॑त् । त॒क्षत॑ । नः ।

येन॑ । व॒यं । चि॒तये॑म । अ॒ति । अ॒न्यान् । तं । वा॒जं । चि॒त्रं । ऋ॒भ॒वः । द॒द । नः ॥ ९ ॥

नोऽस्माकमिह यज्ञे रराणा रममाणाः प्रजां पुत्रपौत्रादिरूपां तक्षत । संपा-
दयत । इहैव यज्ञे रयिं च तक्षत । इहैव यज्ञे श्रवो यशो वीरवद्वीरैर्भृत्यादिभिरुपेतं
तक्षत । किंच वयं येन वाजेनान्यानस्मत्समानति चितयेम अतिक्रम्य ज्ञायेमहि
तं चित्रं चायनीयं वाजमन्नं हे ऋभवो नो दद । अस्मभ्यं दत्त ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥

उप नो वाजा इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्षमार्षवं चैष्टुभं । पंचम्या-
द्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । उप नोऽष्टौ चतुरनुष्टुबंतमिति ॥ व्यूढे
दशरात्रे षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आद्याश्चतस्रः शस्याः । उप नो वाजा इति
त्रयोदशार्षवं चतस्रश्च । आ० ८. ८. । इति हि सूचितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उप॑ नो वाजा अध्व॒रमृ॑भुक्षा दे॒वा या॒त प॒थिभि॑र्दे॒व॒यानैः॑ ।

यथा॑ य॒ज्ञं मनु॑षो वि॒क्ष्वा॒३सु द॑धि॒ध्वे र॑खाः सु॒दिने॒ष्वह्नां॑ ॥ १ ॥

उप॑ । नः । वा॒जाः । अध्व॒रं । ऋ॒भुक्षाः । दे॒वाः । या॒त । प॒थिऽभिः॑ । दे॒वऽयानैः॑ ।

यथा॑ । य॒ज्ञं । मनु॑षः । वि॒क्षु । आ॒सु । द॑धि॒ध्वे । र॒खाः । सु॒दिने॑षु । अ॒ह्नां ॥ १ ॥

हे वाजा हे ऋभुक्षा ऋभवो हे देवा नोऽध्वरं यागमुपयात । उपगच्छत ।
देवयानैर्देवैर्गतयैः पथिभिर्मार्गैः । यथा येन प्रकारेण मनुषो मनोः संबन्धिनीष्वासु
विक्षु प्रजासु यजमानेषु मध्ये हे रखा रमणीया ऋभवोऽह्नां सुदिनेषु सुदिनत्व-
निमित्तेषु यज्ञमस्मदीयं दधिध्वे धारयथ । यथा येन प्रकारेण यज्ञमागत्य सुदिनत्वं
कुरुथ तथा यज्ञमायातेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते वो॑ ह॒दे मन॑से संतु य॒ज्ञा जु॑ष्टासो अ॒द्य घृ॒तनि॑र्णिजो गुः ।

प्र वः॑ सु॒तासो॑ हर॒यंत॑ पू॒र्णाः क्र॒त्वे द॒क्षाय॑ ह॒र्षय॑ंत पी॒ताः ॥ २ ॥

ते । वः । ह॒दे । मन॑से । संतु । य॒ज्ञाः । जु॑ष्टासः । अ॒द्य । घृ॒तऽनि॑र्निजः । गुः ।

प्र । वः । सु॒तासः । ह॒र॒य॒न्त॒ । पू॒र्णाः । क्र॒त्वे । द॒क्षाय॑ । ह॒र्ष॒य॒न्त॒ । पी॒ताः ॥ २ ॥

अद्यास्मिन्यागदिने त एते यज्ञा यागसाधनाः सोमा वो हृदे हृदयाय मनसे
तत्प्रीतये संतु । भवंतु । अद्यास्मिन्दिने जुष्टासः पर्याप्ताः सोमा घृतनिर्णिजो
मिश्रणद्रव्येण दीप्तरूपा गुः । गच्छंतु युष्मद्भृदयं । सुतासोऽभिषुताः सोमाश्चमसेषु
पूर्णा वो युष्मदर्थं प्रहरयंत । प्रह्रियंते । यद्वा हर्यतेः कांतिकर्मण इदं रूपं ।
प्रकर्षेण वो युष्मान् कामयंते । ऋत्वे ऋतवे कर्मणे दक्षायोत्साहाय पीता
हर्षयंत । हर्षयंतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

चुदायं देवहितं यथा वः स्तोमो वाजा ऋभुक्षणे ददे वः ।

जुह्वे मनुष्वदुपरासु विक्षु युष्मे सचा बृहद्विवेषु सोमं ॥३॥

त्रिऽउदायं । देवऽहितं । यथा । वः । स्तोमः । वाजाः । ऋभुक्षणः । ददे । वः ।

जुह्वे । मनुष्वत् । उपरासु । विक्षु । युष्मे इति । सचा । बृहत्ऽदिवेषु । सोमं ॥३॥

चुदायं चुदयं सवनत्रयगमनोपेतं देवहितं सोमाख्यमन्नं देवेभ्यो हितं देवैर्वा
विहितं । तृतीयसवनस्थमित्यर्थः । तद्यथा वो युष्मान्ददे धारयति । हे वाजा हे
ऋभुक्षणे ऋभवो यथा स्तोमः स्तोत्रं वो ददे धारयति उपरासु ॥ उप देवयजन-
समीपे रमंत इत्युपराः ॥ तासु विक्षु प्रजासु बृहद्विवेषु प्रभूतदीप्तिषु देवेषु मध्ये
मनुष्वत् मनुरिव युष्मे युष्मदर्थं सचा सहानेक्यहेषु प्रस्थितं जुह्वे । जुहोमि सोमं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पीवोऽश्वः शुचद्रथा हि भूतायःशिप्रा वाजिनः सुनिष्काः ।

इंद्रस्य सूनो शवसो नपातोऽनु वश्चेत्यग्रियं मदाय ॥४॥

पीवःऽअश्वः । शुचत्ऽरथाः । हि । भूत । अयःऽशिप्राः । वाजिनः । सुऽनिष्काः ।

इंद्रस्य । सूनो इति । शवसः । नपातः । अनु । वः । चेति । अग्रियं । मदाय ॥४॥

हे वाजिन ऋभवः पीवोऽश्वः । पीवानोऽश्वः येषां ते तादृशाः । तथा
शुचद्रथा दीप्तरथा अयःशिप्राः । शिप्रे हनू नासिके वा । अयोवत्सारभूतशिप्राः
सुनिष्काः शोभनधनाश्च भूत । भवत । हे इंद्रस्य सूनो सूनवः पुत्रवद्रक्षणीया हे
शवसो नपातो बलस्य पुत्रा बलिनो वो युष्मभ्यं मदायानुचेति । अन्वज्ञायि
देवेष्वग्रियमग्रे भवं तृतीयसवनं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ऋभुर्मृक्षणो रयिं वाजे वाजिन्तमं युजं ।

इंद्रस्वंतं हवामहे सदासातममश्विनं ॥ ५ ॥

ऋभुं । ऋभुक्षणः । रयिं । वाजे । वाजिन्ऽतमं । युजं ।

इंद्रस्वंतं । हवामहे । सदाऽसातमं । अश्विनं ॥ ५ ॥

हे ऋभुक्षण ऋभव ऋभुमुरुभासमानं रयिं धनरूपं । तद्धेतुभूतत्वात् ताच्छब्दं ।
वाजे संग्रामे वाजिन्तममत्यंतबलवंतं युजं परस्परयोगोपेतमिंद्रस्वंतमिंद्रवंत-
मिंद्रियवंतं सदासातमं सर्वदा दातृतममश्विनमश्ववंतं भवतां गणं हवामहे ।
आह्वयामि ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सेहभवो यमवथ यूयमिंद्रश्च मर्त्यं ।

स धीभिरस्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता ॥ ६ ॥

सः । इत् । ऋभवः । यं । अर्वथ । यूयं । इंद्रः । च । मर्त्यं ।

सः । धीभिः । अस्तु । सनिता । मेधऽसाता । सः । अर्वता ॥ ६ ॥

हे ऋभवो यूयमिंद्रश्च यं मर्त्यमवथ रक्षथ सेत्स एवास्तु । भवतु । नान्यः श्रेष्ठो
भवतीत्यर्थः । स एव धीभिः सनिता संभक्ता भवतु । मेधसाता मेधसातौ यज्ञे
स एवार्वतारणवताश्वेन युक्तो भवतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि नो वाजा ऋभुक्षणः पथश्चितन यष्टवे ।

अस्मभ्यं सूरयः स्तुता विश्वा आशास्तरिषणि ॥ ७ ॥

वि । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । पथः । चितन । यष्टवे ।

अस्मभ्यं । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आशाः । त्रिषणि ॥ ७ ॥

हे वाजा हे ऋभुक्षण ऋभवो नोऽस्माकं पथो मार्गान् यष्टवे यष्टुं यज्ञमार्गान्वि-

चितन । विचेतयत । प्रज्ञापयतेत्यर्थः । अस्मभ्यं हे सूरयो मेधाविनो यूयं स्तुताः
संतो विश्वा आशाः सर्वा दिशस्तरीषणि तरीतुसामर्थ्यं । वितरतेति शेषः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तं नो वाजा ऋभुक्ष्ण इन्द्र नासत्या रयिं ।

समश्वं चर्षणिभ्य आ पुरु शस्त मघत्तये ॥ ८ ॥

तं । नः । वाजाः । ऋभुक्ष्णः । इन्द्र । नासत्या । रयिं ।

सं । अश्वं । चर्षणिभ्यः । आ । पुरु । शस्त । मघत्तये ॥ ८ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहृत्याभिमतमाशस्ते । हे वाजा हे ऋभुक्ष्ण ऋभवो हे इन्द्र
हे नासत्याश्विनौ ते यूयं नोऽस्मभ्यं चर्षणिभ्यो मनुषेभ्यः स्तोतृभ्यस्तं पुरु प्रभूतं
रयिं धनमश्वं च पुरु प्रभूतं मघत्तये धनदानाय समाशस्त । सम्यगाशासनं कुरुत ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

उतो हि वामिति दशर्चं षष्ठं सूक्तं । वामदेव ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । दधिक्का
देवता । आद्या द्यावापृथिव्या । अत्रानुक्रमणिका । उतो हि दश दधिक्कं हि
द्यावापृथिव्याद्येति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उतो हि वां दात्रा संति पूर्वा या पूरुभ्यस्त्रसदस्युर्नितोशे ।

क्षेत्रासां ददथुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुयं ॥ १ ॥

उतो इति । हि । वां । दात्रा । संति । पूर्वा । या । पूरुभ्यः । त्रसदस्युः । निऽतोशे ।

क्षेत्रासां । ददथुः । उर्वरासां । घनं । दस्युभ्यः । अभिभूतिं । उयं ॥ १ ॥

उतो इति पूरणः । अस्या द्यावापृथिव्यत्वादत्र तद्वाचकशब्दाभावेऽपि ते एव
संबोद्धव्ये । हे द्यावापृथिव्यौ वां युवाभ्यां सकाशाद्वात्रा दानकर्त्रा पौरुक्त्सेन
त्रसदस्युना लब्धानि पूर्वा पूर्वाणि पुरातनानि पूरकाणि वा धनानि संति । या
यानि धनानि पूरुभ्योऽर्थिभ्यो मनुषेभ्यस्त्रसदस्यू राजा नितोशे न्यतोशत दत्त-
वान् । क्षेत्रासां । क्षेत्राणि सर्वा भूमीः सनोतीति क्षेत्रसा अश्वः । तं ददथुः ।
तथोर्वरासां । उर्वरा सर्वसस्याढ्या भूः । तां सनोतीत्युर्वरासाः पुत्रः । तं ददथुः ।

घनं हननार्हमायुधं दस्युभ्यो दस्यूनां वधार्थं च ददथुः । कीदृशमायुधं । अभिभू-
तिमभिभवितारमुग्रमुद्गूर्णबलं । यद्वोत्तरार्द्धमेकं वाक्यं । दातव्यानि धनान्युक्त-
लक्षणं पुत्रं च ददथुः । दत्तवत्यौ स्थः । तानि मह्यमपि ददाथामित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत वाजिनं पुरुनिष्विधानं दधिक्त्रामु ददथुर्विश्वकृष्टिं ।

ऋजिष्यं श्येनं प्रुषितप्सुमाशुं चर्कृत्यमर्यो नृपतिं न शूरं ॥ २ ॥

उत । वाजिनं । पुरुनिःऽसिधानं । दधिऽक्त्रां । उं इति । ददथुः । विश्वऽकृष्टिं ।

ऋजिष्यं । श्येनं । प्रुषितऽप्सुं । आशुं । चर्कृत्यं । अर्यः । नृऽपतिं । न । शूरं ॥ २ ॥

उतापि च वाजिनं गमनवंतं । अश्वरूपं वा देवं अग्नेरश्वरूपस्यैव दधिक्त्रा-
ख्यत्वात् । अग्नेस्तद्रूपत्वं ब्राह्मणे समाम्नातं । तानग्निरश्वो भूत्वाभ्यद्रवदिति ।
पुरुनिष्विधानं पुरुणां बहूनां शूराणां निष्वेडारं दधिक्त्रां । दधदन्यं धारयन्
क्त्रामतीति दधिक्त्राः । तमेतन्नामकं देवं । उः पूरणः । विश्वकृष्टिं । विश्वाः कृष्टयो
रक्षणीयाः सेवका वा मनुष्या यस्य तं । ऋजिष्यं । ऋज्वाप्नोति गच्छतीत्यृजिष्यः ।
तं श्येनं शंसनीयगमनं प्रुषितप्सुं दीप्तरूपमाशुं व्याप्तं शीघ्रगमनं वार्योऽरे-
श्वर्कृत्यं कर्तनशीलं शूरं नृपतिं न राजानमिव स्थितं देवं द्याव्यापृथिव्यौ ददथुः ।
धारयतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यं सीमनु प्रवतेव द्रवंतं विश्वः पूरुर्मदति हर्षमाणः ।

पद्भिर्गृध्यंतं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजंतं ॥ ३ ॥

यं । सी । अनु । प्रवताऽइव । द्रवंतं । विश्वः । पूरुः । मदति । हर्षमाणः ।

पद्ऽभिः । गृध्यंतं । मेधऽयुं । न । शूरं । रथऽतुरं । वातंऽइव । ध्रजंतं ॥ ३ ॥

यं दधिक्त्रां विश्वः पूरुः सर्वोऽपि मनुष्यो हर्षमाणो हृष्यन् हर्षयन्वा मदति
स्तौति । तं देवं द्यावापृथिव्यौ ददथुरिति संबंधः । स देवो विशेष्यते । सी सर्वतः
प्रवता प्रवणवता निम्नेन मार्गेणोदकमिवानुक्रमेण द्रवंतं गच्छंतं पद्भिः पादैर्गृ-
ध्यंतमभिकांक्षंतं दिशो लंघितुं । तत्र दृष्टांतः । मेधयुं न शूरं । संग्रामेच्छुं शूर-
मिव । यद्वा यज्ञक्रमेणोच्छुमध्वर्यादिकमिव । रथतुरं रथेन गच्छंतं वातमिव ध्रजंतं

शीघ्रं वायुमिव । उक्तविशेषविशिष्टानुदकशूरवायून्यथा सर्वो जनः स्तौति
तथा यं देवं स्तौति तं ददयुरित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यः स्मारुंधानो गध्या समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।

आविर्जृजीको विदथा निचिक्यतिरो अरतिं पर्याप आयोः ॥४॥

यः । स्म । आऽरुंधानः । गध्या । समत्ऽसु । सनुऽतरः । चरति । गोषु । गच्छन् ।

आविऽजृजीकः । विदथा । निऽचिक्यत् । तिरो । अरतिं । परि । आपः । आयोः ॥४॥

यः स्म यः खलु देवो गध्या गध्यानि । गध्यतिर्मिश्रीभावकमेति निरुक्तं ।
मिश्रयितव्यानि फलानि समत्सु संग्रामेष्वारुंधानः सर्वतो निरोधयन् सनुतरः
संभक्ततरो गोषु सर्वासु दिक्षु गोषु वा निमित्तभूतेषु गच्छन्नाविर्जृजीक आविर्भू-
तसाधन आविर्भूतमुष्को वा विदथानि ज्ञातव्यानि निचिक्यत् । पश्यतिकर्मेतत् ।
जानन् अरतिमरमणं दुःखमभिगंतारमरिं वा परि सर्वतस्तिरश्चरति तिरस्क-
रोति । कस्यारतिमिति । आपो व्याघ्रस्य स्तोतुरायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत स्मैनं वस्त्रमथिं न तायुमनु क्रोशंति क्षितयो भरेषु ।

नीचारयमानं जसुरिं न श्येनं श्रवश्चाच्छा पशुमच्च यूथं ॥५॥

उत । स्म । एनं । वस्त्रऽमथिं । न । तायुं । अनु । क्रोशंति । क्षितयः । भरेषु ।

नीचा । अरयमानं । जसुरिं । न । श्येनं । श्रवः । च । अच्छा । पशुऽमत् । च । यूथं ॥५॥

उत स्म अपि खल्वेनं दधिक्रां भरेषु संग्रामेषु वस्त्रमथिं तायुं न वस्त्रमाथिनं
तस्करमिव । तं दृष्ट्वा क्षितयो मनुष्या यथा क्रोशंति तद्वद्वैरिणोऽनुक्रोशंति ।
किंच नीचा नीचैरयमानं गच्छंतं जसुरिं न श्येनं क्षुधितं श्येनं पक्षिनमिव ।
तं यथा दृष्ट्वा पक्षिणः पलायंते तद्वत् । श्रवोऽन्नं कीर्त्तिं वा पशुमद्यूथं चाच्छा-
भिलक्ष्य गच्छंतमेनमनुक्रोशंतीति संबंधः । अपि स्मैनं वस्त्रमथिमिव वस्त्रमा-
थिनमित्यादिनिरुक्तमत्रानुसंधेयं । नि० ४. २४. ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उ॒त स्मा॑सु प्रथ॒मः सरि॒थन्नि वे॒वेति॒ श्रेणि॑भी रथानां ।

स्रजं॑ कृ॒ण्वानो॒ जन्यो॒ न शु॒भ्वा रेणुं॑ रे॒रिह॑त्किरणं दद॒श्वान् ॥ ६ ॥

उ॒त । स्म । आ॒सु । प्र॒थ॒मः । सरि॒थन् । नि । वे॒वेति॒ । श्रेणि॑ऽभिः । रथानां ।

स्रजं॑ । कृ॒ण्वानः । जन्यः । न । शु॒भ्वा । रेणुं॑ । रे॒रिह॑त् । कि॒रणं । द॒द॒श्वान् ॥ ६ ॥

उत स्म अपि च खल्वास्वसुरसेनासु सरिथन् सर्तुमिच्छन् प्रथमः प्रथम उत्कृष्टतमो मुख्यः सन् रथानां श्रेणिभी राजिभिर्युक्तः सन् निवेवेति । नितरां गच्छति । इतस्ततो धावति । क इवेति । उच्यते । स्रजं । सृज्यत उत्पाद्यते रूपमनयेति स्रगलंकृतिः । तां कृण्वानो जन्यो न जनेभ्यो हितोऽश्व इव सुभ्वा । सुष्ठु भवतीति सुभ्वा शोभमानः । किरणमास्यगतं खलीनं ददश्वान् दशन् रेणुं स्वपादघातजनितं रेरिहत् । भृशं लेढि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उ॒त स्य॑ वा॒जी स॒हुरि॑र्चृ॒तावा॒ शुश्रू॑षमाणस्तन्वा॒ सम॒र्ये ।

तुरं॑ य॒तीषु॑ तुरय॒न्निजि॒ष्योऽधि॑ भुवोः कि॒रते॑ रेणुमृ॒जन् ॥ ७ ॥

उ॒त । स्यः । वा॒जी । स॒हुरिः । चृ॒तऽवा । शुश्रू॑षमाणः । तन्वा । सऽम॒र्ये ।

तुरं॑ । य॒तीषु॑ । तुरय॒न् । निजि॒ष्यः । अधि॑ । भुवोः । कि॒रते॑ । रेणुं॑ । मृ॒जन् ॥ ७ ॥

उत अपि च स्य स उक्तलक्षणो वाजी वेजनवान् गमनवान् समर्ये समरणे सहुरिः सहनशीलः शत्रूणामृतावान्नवान्तन्वा स्वावयवेन खुरादिना स्वतनुं शुश्रूषमाणस्तुरं यतीषु त्वरगामिनीष्वसुरसेनासु तुरयन्त्वरयन् चृजिष्य चृजुगामी रेणुं धूलिमृजन्प्रसाधयन्तमेव रेणुं भुवोरध्युपरि किरते । विक्षिपति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उ॒त स्मा॑स्य तन्य॒तो रि॒व द्यो॑र्चृ॒घाय॑तो अभि॒युजो॑ भय॒न्ते ।

य॒दा स॒हस्र॑म॒भि षी॒मयो॑धीदुर्व॒र्तुः स्मा॑ भवति भी॒म चृ॒जन् ॥ ८ ॥

उ॒त । स्म । अ॒स्य । तन्य॒तोऽइ॒व । द्योः । चृ॒घाय॑तः । अभि॑ऽयुजः । भय॒न्ते ।

य॒दा । स॒हस्रं॑ । अ॒भि । सी॒ । अयो॑धीत् । दुः॒वर्तुः॑ । स्म । भ॒वति॒ । भी॒मः । चृ॒जन् ॥ ८ ॥

उत स्म अपि च खलु द्योर्दीप्यमानात्तन्यतोः शब्दयितुरशनेरिव ऋघायतो
हिंसतोऽस्यास्मादधिक्त्रावाख्याद्देवादभियुजोऽभियोक्तारोऽसुरा भयंते । विभ्यति ।
किंचायं यदा सी सर्वतः सहस्रमभ्ययोधीत् संप्रहरेत् तदा ऋजन् प्रसाधयन्नात्मानं
भीमो भयहेतुर्दुर्वर्तुर्दुर्वारश्च भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत स्मास्य पनयंति जना जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः ।

उतैनमाहुः समिथे वियंतः परा दधिक्त्रा असरत्सहस्रैः ॥९॥

उत । स्म । अस्य । पनयंति । जनाः । जूतिं । कृष्टिऽप्रः । अभिऽभूतिं । आशोः ।

उत । एनं । आहुः । संऽइथे । विऽयंतः । परा । दधिऽक्त्राः । असरत् । सहस्रैः ॥९॥

उत स्म अपि च खल्वस्य दधिक्त्राव्णोऽभिभूतिमभिभवित्त्री जूतिं पराभिभू-
तिमित्युभयं वा जनाः पनयंति । स्तुवंति । कीदृशस्यास्य । कृष्टिप्रः । कृष्टयो
मनुष्याः । तेषां पूरकस्याशोर्ब्याप्तस्य वेगवतो वा । उतापि चैनं समिथे संयामे
वियंतो विविधं गच्छंतो जना अयं दधिक्त्रा देवः सहस्रैरनुचरैः परिवृतः परास-
रदिति अस्मान्विहायान्यान् हंतुं गत इत्याहुः । यद्वा । एनमेवमाहुः । वियंतः
शत्रवः परा । भवंतीति शेषः । दधिक्त्राः सहस्रैरसरत् गच्छतीति ॥

पवित्रेष्टावा दधिक्त्रा इति दधिक्त्राव्णो याज्या । तथा च सूचितं । दधिक्त्राव्णो
अकारिषमा दधिक्त्राः शवसा पंच कृष्टीः । आ० २. १०. । इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

आ दधिक्त्राः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।

सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥१०॥

आ । दधिऽक्त्राः । शवसा । पंच । कृष्टीः । सूर्यऽइव । ज्योतिषा । अपः । ततान ।

सहस्रऽसाः । शतऽसाः । वाजी । अर्वा । पृणक्तु । मध्वा । सं । इमा । वचांसि ॥१०॥

यो दधिक्त्रा देवः शवसा बलेन पंच कृष्टीः पंच जनान् देवमनुष्यासुर-
रक्षः पितृसंज्ञकान्निषादपंचमान् चतुरो वर्णान्वा सूर्यो ज्योतिषा तेजसा यथा
जगदावृणोति तद्वदप उदकान्याततान आतनोति सहस्रसाः शतसाः शतानां

सहस्राणां च दाता वाजी वेजनवानर्वारणकुशलः स देवो मध्वा मधुना मधुरेण
फलेनेमेमान्युक्तानि स्तुतिवचांसि संपृणक्तु । संयोजयतु ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

आशुं दधिक्त्रामिति षट्चं सप्तमं सूक्तं । आदितः पंच त्रिष्टुभः षष्ठ्यनुष्टुप् ।
ऋषिर्वामदेवः । पूर्वसूक्ते हीन्युक्तत्वादेतदपि दाधिक्रं । तथा चानुक्रांतं । आशुं
षळंत्यानुष्टुबिति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आशुं दधिक्त्रां तमु नु ष्वाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।

उच्छंतीर्मांमुषसः सूदयंतति विश्वानि दुरितानि पर्षन् ॥ १ ॥

आशुं । दधिऽक्त्रां । तं । उं इति । नु । स्त्वाम् । दिवः । पृथिव्याः । उत । चर्किराम् ।

उच्छंतीः । मां । उषसः । सूदयंतु । अति । विश्वानि । दुःऽइतानि । पर्षन् ॥ १ ॥

आशुं शीघ्रगामिनं तमु तमेव दधिक्त्रां देवं नु क्षिप्रं स्त्वाम् । उतापि च
दिवः पृथिव्याश्च सकाशादस्य घासं चर्किराम । विश्विषाम् । उच्छंतीस्तमो विवा-
सयंतीरुषसो मां प्रति सूदयंतु । रक्षंतु फलानि । विश्वानि दुरिता दुरितान्य-
तिपर्षन् । अतिपारयंतु । अन्यदेवताकेषु मंत्रेष्वन्यदेवतास्तुतिस्तासां निपात-
भाक्त्वान्न विरुध्यते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

महश्चर्कर्म्यर्वतः क्रतुप्रा दधिक्त्राव्णः पुरुवारस्य वृष्णः ।

यं पूरुभ्यो दीदिवांसं नाग्निं ददधुर्मित्रावरुणा ततुरिं ॥ २ ॥

महः । चर्कर्मि । अर्वतः । क्रतुऽप्राः । दधिऽक्त्राव्णः । पुरुऽवारस्य । वृष्णः ।

यं । पूरुऽभ्यः । दीदिऽवांसं । न । अग्निं । ददधुः । मित्रावरुणा । ततुरिं ॥ २ ॥

क्रतुप्राः कर्मणां पूरकोऽहं महो महतोऽर्वतोऽरणवतः पुरुवारस्य बहुभिर्व-
रणीयस्य वृष्णो वर्षकस्य दधिक्त्राव्णः स्तुतिं चर्कर्मि । अत्यर्थं करोमि । हे मित्रा-
वरुणा मित्रावरुणौ युवां ततुरिं तारकं यं दीदिवांसं नाग्निं दीप्यमानमग्निमिव
स्थितं पूरुभ्यो मनुष्येभ्यस्तेषामुपकाराय ददधुः धारयथः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यो अश्वस्य दधि॒क्राव्णो॒ अ॒कारीत्समि॒द्धे अ॒ग्रा उ॒षसो॒ व्युष्टौ ।

अ॒ना॒गसं॒ तमदि॑तिः कृ॒णोतु॒ स मि॒त्रेण॒ वरु॑णेना स॒जोषाः ॥३॥

यः । अश्वस्य । दधिऽक्राव्णः । अकारीत् । संऽइद्धे । अग्रौ । उषसं । विऽउष्टौ ।

अनागसं । तं । अदितिः । कृणोतु । सः । मित्रेण । वरुणेन । सऽजोषाः ॥३॥

यो यजमानोऽश्वस्याश्वरूपस्य व्याघ्रस्य वा दधिक्राव्णः स्तुतिमुषसो व्युष्टौ प्रभाते सत्यग्रौ समिद्धे सत्यकारीत् अकाशीत् मित्रेण वरुणेन चाहोरात्राभिमानिदेवाभ्यां सजोषाः समानप्रीतिरदितिरखंडनीयो दधिक्रास्तं यजमानमनागसं कृणोतु । करोतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दधि॒क्राव्ण इ॒ष ऊ॒र्जो म॒हो यद॑म॒न्महि म॒रुतां॒ नाम॑ भ॒द्रं ।

स्व॒स्तये॒ वरु॑णं मि॒त्रम॒ग्निं ह॒वाम॑ह इ॒द्रं व॒ज्र॒बाहुं ॥४॥

दधिऽक्राव्णः । इषः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुतां । नाम । भद्रं ।

स्वस्तये । वरुणं । मित्रं । अग्निं । हवामहे । इद्रं । वज्रऽबाहुं ॥४॥

इषोऽन्नसाधकस्योर्जो बलसाधकस्य महो महतो दधिक्राव्णो देवस्य मरुतां स्तोतृणां स्वभूतं भद्रं कल्याणं नाम नामरूपमस्ति यत्तदमन्महि । स्तुमः । किंचात्र निपातभाजो वरुणादींश्च स्वस्तये क्षेमाय हवामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒द्रमि॒वेदु॒भये॒ वि हू॑यंत उ॒दीरा॑णा य॒ज्ञमु॑प॒प्रयंतः॑ ।

दधि॒क्रामु॒ सूदनं॒ मर्त्या॑य द॒दधु॑र्मि॒त्रावरु॑णा नो॒ अश्वं ॥५॥

इद्रंऽइव । इत् । उभये । वि । हूयंते । उत्ऽईराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयंतः ।

दधिऽक्रां । ऊं इति । सूदनं । मर्त्याय । ददधुः । मित्रावरुणा । नः । अश्वं ॥५॥

इद्रमिवैनं दधिक्रामुदीराणा युद्धायोद्योग्यं कुर्वतो यज्ञमुपप्रयंतो यज्ञमुपक्रम्य प्रवर्तमानाश्चोभये विहूयंते । आहूयंति । यं मर्त्याय मर्त्यस्य सूदनं प्रेरकमश्वमश्वरूपं

दधिक्त्रां देवं हे मित्रावरुणा नोऽस्माकमर्थाय ददधुः धारयथः तं विह्वयन्ते । उभय
इत्यत्र स्तोतृशंसितृभेदेन वोभयविधत्वमवगन्तव्यं ॥

दधिक्त्राव्णो अकारिषमिति षष्ठी पवित्रेष्ट्या अनुवाक्या । सूचितं च । दधि-
क्त्राव्णो अकारिषमा दधिक्त्राः शवसा पंच कृष्टीः । आ० २. १२. । इति ॥ दधिद्रप्स-
भक्षणेऽप्येषा । दधिक्त्राव्णो अकारिषमित्याग्नीध्रीये दधिद्रप्सान् भक्षयन्ति । आ०
६. १२. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

दधिक्त्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।

सुरभि नो मुखां करत्प्र ण आयूँषि तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिऽक्त्राव्णः । अकारिषं । जिष्णोः । अश्वस्य । वाजिनः ।

सुरभि । नः । मुखां । करत् । प्र । नः । आयूँषि । तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिक्त्राव्णो देवस्य स्तुतिमकारिषं । करवाणि । जिष्णोर्जयशीलस्याश्वस्य
व्यापकस्य वाजिनो वेगवतः । स देवोऽस्माकं मुखा मुखानि चक्षुरादीन्द्रियाणि
सुरभि सुरभीणि करत् । करोतु । नोऽस्मभ्यमायूँषि प्रतारिषत् । प्रवर्धयतु ।
प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

दधिक्त्राव्ण इदिति पंचर्चमष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं दाधिक्त्रं । आद्या चिष्टुप्
शिष्टा जगत्यः । हंसः शुचिषदित्येषा सूर्यदेवताका । तथा चानुक्रमणिका । दधि-
क्त्राव्णः पंच चतस्रोऽन्त्या जगत्योऽन्त्या सौरीति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दधिक्त्राव्ण इदु नु चर्किराम विश्वा इन्मामुषसः सूदयन्तु ।

अपामग्रेरुषसः सूर्यस्य बृहस्पतेरांगिरसस्य जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिऽक्त्राव्णः । इत् । जं इति । नु । चर्किराम । विश्वाः । इत् । मां । उषसः । सूदयन्तु ।

अपां । अग्नेः । उषसः । सूर्यस्य । बृहस्पतेः । आंगिरसस्य । जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिक्त्राव्ण इदु एतन्नामकस्य देवस्यैव स्तुतिं नु क्षिप्रं चर्किराम । भृशं कर-
वाम । मां विश्वा इदुषसः सर्वा अपि ताः सूदयन्तु । कर्मसु प्रेरयन्तु । अहमप्य-

बादिदेवतानां स्तुतिं करवाणीति शेषः । तासामपि निपातभाक्तात् स्तुति-
रविरुद्धा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सत्वा भरिषो गविषो दुवन्यसच्छ्रवस्यादिष उषसस्तुरण्यसत् ।

सत्यो द्रवो द्रवरः पतंगरो दधिक्त्रावेषमूर्जं स्वर्जनत् ॥ २ ॥

सत्वा । भरिषः । गोऽइषः । दुवन्यऽसत् । श्रवस्यात् । इषः । उषसः । तुरण्यऽसत् ।

सत्यः । द्रवः । द्रवरः । पतंगरः । दधिऽक्त्रावा । इषं । ऊर्जं । स्वः । जनत् ॥ २ ॥

सत्वा गन्ता भरिषो भरणकुशलो गविषो गवां प्रेरक एष्टा वा दुवन्यसत् ।
द्रवः परिचरणमिच्छन्तो दुवन्याः । तेषु सीदतीति दुवन्यसत् । इष इष्यमाणाया
उषसः संबन्धिनि काल इत्यर्थः । यद्वा इष एष्टा एषणीयो वा । श्रवस्यात् ।
श्रवस्येत् । अन्नमिच्छेत् । किञ्च तुरण्यसत् । त्वरया सीदतीति तुरण्यसत् । सत्यः
सत्सु तायमानो द्रवो गन्ता द्रवरः प्रकृष्टवेगवान् पतंगरः । पतनेनोत्प्लवनेन
पतनं पतंगः । तद्वान् पतंगरः । उक्तलक्षणो दधिक्त्रावा देव इषमन्नमूर्जं बलं स्वः
स्वर्गं च जनत् । जनयेत् । उत्पादयेत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः पर्णे न वेरनु वाति प्रगर्धिनः ।

श्येनस्येव ध्रजतो अंकसं परि दधिक्त्राव्णः सहोर्जा तरिचतः ॥ ३ ॥

उत । स्म । अस्य । द्रवतः । तुरण्यतः । पर्णे । न । वेः । अनु । वाति । प्रऽगर्धिनः ।

श्येनस्यऽइव । ध्रजतः । अंकसं । परि । दधिऽक्त्राव्णः । सह । ऊर्जा । तरिचतः ॥ ३ ॥

उत स्म अपि च खलु द्रवतो गच्छतस्तुरण्यतस्त्वरमाणस्य प्रगर्धिनः प्रकर्षे-
णाभिकांक्षतोऽस्य देवस्य गतिं वेर्गेतुः पक्षिणः पर्णे न गमनं पत्रं वानुसृत्य
यथा वांत्यन्ये पक्षिणस्तद्वदनुवाति सर्वो वेगवान् जनः । सर्वेषामपि शीघ्रगा-
मीत्यर्थः । किञ्च ध्रजतो गच्छतस्तरिचतस्तारयतोऽन्यान् ॥ अंतर्भावितण्यर्थोऽयं ॥
श्येनस्येवांकसं पादाधारमुरःप्रदेशं वा परि परित ऊर्जा बलेन निमित्तेनान्वार्थं
वा सहैकीभूय । संघेन गच्छन्तीति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि ।

क्रतुं दधिक्त्रा अनु संतवीत्वत्पथामंकांस्यन्वापनीफणत् ॥ ४ ॥

उत । स्यः । वाजी । क्षिपणिं । तुरण्यति । ग्रीवायां । बद्धः । अपिऽकक्षे । आसनि ।

क्रतुं । दधिऽक्त्राः । अनु । संऽतवीत्वत् । पथां । अंकांसि । अनु । आऽपनीफणत् ॥ ४ ॥

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानश्वरूपो देवो ग्रीवायां गरणसाधनायां कंठे बद्धोऽपिकक्षे कक्षप्रदेश आसत्यास्ये च बद्धः । बद्धपल्यंकस्योक्तेषु स्थानेषु पाशबंधाः संभवन्ति । एवं बद्धः क्षिपणिं क्षेपणमनु तुरण्यति । त्वरयति गंतुं । किंचायं दधिक्त्रा देवः क्रतुं कर्म प्रज्ञां वान्वनुसृत्य संतवीत्वत् प्रवृद्धबलवान् सन् पथां मार्गाणामंकांसि कुटिलान्यनुसृत्यापनीफणत् । सर्वतो भृशं गच्छति ॥ फणतेर्गत्यर्थस्य यङ्कुकीदं रूपं ॥ अपि स वाजी वेजनवानित्यादिनिरुक्तमनुसंधेयं । नि० २. २८. ॥

दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रे हंसः शुचिषदित्येषा । आहूय दूरोहणं रोहेडंसः शुचिषदिति पच्छोऽर्द्धचेशः । आ० ८. २. इति सूत्रं ॥ स्मार्त-विनियोगमाह शौनकः । हंसः शुचिषदित्यूचा शुचिरीक्षेद्दिवाकरं । अंतकाले जपन्नेति ब्रह्मणः सद्यः शाश्वतं । ऋग्वि० २. १३. इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

हंसः शुचिषद्वसुरंतरिक्षसद्भोता वेदिषदतिथिर्दूरोणसत् ।

नृषद्वरसद्वतसद्भोमसदजा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं ॥ ५ ॥

हंसः । शुचिऽसत् । वसुः । अंतरिक्षऽसत् । होता । वेदिऽसत् । अतिथिः । दूरोणऽसत् ।

नृऽसत् । वरऽसत् । ऋतऽसत् । व्योमऽसत् । अप्सऽजाः । गोऽजाः । ऋतऽजाः ।

अद्रिऽजाः । ऋतं ॥ ५ ॥

अनया सौर्यर्चा य एषोऽंतरादित्ये हिरण्यमयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रु-रित्यादिश्रुत्युक्तो मंडलाभिमानो देवोऽस्ति यश्च सर्वप्राणिचित्तरूपस्थितः पर-मात्मा यच्च निरस्तसमस्तौपाधिकं परं ब्रह्म तत्सर्वमेकमेवेति प्रतिपाद्यते ॥ हंसः । हंतिर्गत्यर्थः । सर्वत्र सर्वदा गंता योऽहं सोऽसावित्यादिश्रुत्युक्तप्रकारेणैकीकृत्यो-

पास्यः परमात्ममंत्रप्रतिपाद्य आदित्यः । स च शुचौ दीप्ते द्युलोके सीदतीति शुचिषत् । अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यत इत्यादिश्रुतेः । अनेन द्युस्थान आदित्यः प्रतिपादितः । स एव मध्यस्थानो वायुरित्याह । वसुः सर्वस्य वासयिता वायुः । स चांतरिक्षसदंतरिक्षसंचारी । अथ तस्यैव क्षितिस्थानवैदिकाम्निरूपतामाह । होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा वेदिषड्वेद्यां गार्हपत्यादिरूपेण स्थितः । अतिथिरतिथिवत्सर्वदा पूज्योऽग्निः । दुरोणसत् । दुरोणं गृहनाम । तत्र पाकादिसाधनत्वेन स्थितः । अनेन लौकिकाग्न्यात्मकत्वमुक्तं । नृषत् । नृषु मनुष्येषु चैतन्यरूपेण सीदतीति नृषत् । अनेन परमात्मरूपत्वमुक्तं । पुनरप्यादित्यात्मतामाह । वरसत् । वरे वरणीये मंडले सीदतीति वरसदादित्यः । वरं वा एतत्सन्ननां यस्मिन्नेष आसन्नस्तपतीति हि श्रूयते । ऋतं सत्यं ब्रह्म यज्ञो वा । तत्र सीदतीत्यृतसदग्निः । व्योमांतरिक्षं । तत्र सीदतीति व्योमसद्वायुः । इदानीमादित्यतोच्यते । अज्जा उदकेषु जातः । उदकमध्ये खल्वयं जायते । गोजा गोषु रश्मिषु जातः । ऋतं सत्यं । सर्वैर्दृश्यत्वेन सत्यजातः । न ह्यसाविंद्रादिवत्परोक्षो भवति । यज्ञोदकेषु वैद्युतरूपेण वाडवरूपेण वा जातः । अद्रिजा अद्रावुदयाचले जातः । एवं महानुभाव आदित्य ऋतं सत्यमबाध्यं सर्वाधिष्ठानं ब्रह्मतत्त्वं । तद्रूपो ह्यसावेव । आदित्यस्योक्तरूपत्वं हंसः शुचिषदित्येष वै हंसः शुचिषदित्यादिना ब्राह्मणे । ऐ० ब्रा० ४. २०. । समाम्नातं ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे चतुर्दशे वर्गः ॥

इंद्रा को वामित्येकादशर्चं नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्घं त्रैष्टुभमैन्द्रावरुणं । अचानुक्रमणिका । इंद्रा को वामेकादशैन्द्रावरुणं त्विति ॥ आभिष्वविकेषूक्थेषु तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रेषु स्तोमवृद्धावावापार्थमेतदादिसूक्तद्वयमिंद्रा को वामिति सूक्ते । आ० ७. ९. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रा को वां वरुणा सुम्रमाप स्तोमो हविष्माँ अमृतो न होता ।

यो वां हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्पर्शदिंद्रावरुणा नमस्वान् ॥ १ ॥

इंद्रा । कः । वां । वरुणा । सुम्रं । आप । स्तोमः । हविष्मान् । अमृतः । न । होता ।

यः । वां । हृदि । क्रतुऽमान् । अस्मत् । उक्तः । पस्पर्शत् । इंद्रावरुणा । नमस्वान् ॥ १ ॥

हे इंद्रा हे वरुणा हे इंद्रावरुणौ । परस्परापेक्षया द्विवचनं । वां युवयोः सुखं सुखं कः स्तोमो हविष्मान् हविर्भिरुपेतः सोमाज्यादिप्रदेयद्रव्योपेतं कतमत् स्तोत्रं सुखमाप । फलकत्वेन प्राप्नुयादित्यर्थः । यद्वा हविष्मानित्येतदुत्तरत्र योज्यं । हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणलक्षणः स्वर्गसाधनो होताग्निरिव । स यथा तथायं स्तोमो हे इंद्रावरुणौ वां युवयोर्हृदि हृदये क्रतुमान्प्रज्ञोपेतोऽस्मदस्मत्स-काशादुक्त उदितो नमस्वान्हविष्मान्नमस्कारोपेतो वा पस्पर्शत् । स्पृशेत् । हृदय-गमो भवेत् । स क इति स्तोमप्रशंसा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवौ मर्तः सख्याय प्रयस्वान् ।

स हंति वृत्रा समिथेषु शत्रून्वोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इंद्रा । ह । यः । वरुणा । चक्रे । आपी इति । देवौ । मर्तः । सख्याय । प्रयस्वान् ।

सः । हंति । वृत्रा । संऽइथेषु । शत्रून् । अवःऽभिः । वा । महत्ऽभिः । सः । प्र । शृण्वे ॥ २ ॥

इंद्रावरुणेन्द्रावरुणौ देवौ यो मर्तो मरणधर्मो प्रयस्वान् हविलक्षणान्नवान् सन् सख्याय सखित्वायापी बंधू चक्रे करोति स मर्तो वृत्रा आवरकाणि पापानि हंति । तथा समिथेषु संयामेषु शत्रून् हंति । वाशब्दश्चार्थे । महद्भिरवोभी रक्षणेः स नरः प्र शृण्वे । प्रकृष्टं श्रूयते । विख्यातो भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रा ह रत्नं वरुणा धेष्टेत्या नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।

यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते ॥ ३ ॥

इंद्रा । ह । रत्नं । वरुणा । धेष्टा । इत्या । नृऽभ्यः । शशमानेभ्यः । ता ।

यदि । सखाया । सख्याय । सोमैः । सुतेभिः । सुऽप्रयसा । मादयैते इति ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणौ ता । हेति प्रसिद्धौ । तौ खलु देवावित्येत्थं नृभ्यो मनुष्येभ्यः शशमानेभ्यः शंसमानेभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनं धेष्टा दातृत्वमौ । भवत इति शेषः । यदि सखाया परस्परं यजमानस्य वा सखिभूतौ सख्याय सखिकर्मणे सखित्वाय सुतेभिरभिषुतैः सोमैः सुप्रयसा शोभनसोमान्नवंतौ मादयैते तर्हि रत्नानां दातारौ भवतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इन्द्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्नोजिष्ठमुग्रा नि वधिष्टं वज्रं ।

यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन्मिमाथामभिभूत्योजः ॥४॥

इन्द्रा । युवं । वरुणा । दिद्युं । अस्मिन् । ओजिष्ठं । उग्रा । नि । वधिष्टं । वज्रं ।

यः । नः । दुः । एवः । वृकतिः । दभीतिः । तस्मिन् । मिमाथां । अभिभूतिः । ओजः ॥४॥

हे इन्द्रा इन्द्रौ वरुणा वरुणौ हे उग्रा उग्रौ । अत्र सर्वत्र परस्परापेक्षया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः । ऋग्वे० ७. ६६. १. इतिवत् । यद्वा छांदसत्वाद्भवहितस्याप्यानङ् । अस्मिन् शत्रौ दिद्युं दीप्तमोजिष्ठमतिशयेन तेजोवद्वज्रमायुधं निवधिष्टं । वधार्थं प्रेरयतमित्यर्थः । यः शत्रुर्नोऽस्माकं दुरेवो दुःप्रापो वृकतिरतिशयेनादाता दभीतिर्हिसकस्तस्मिन् शत्रावभिभूत्यभिभावुकमोजो बलं मिमाथां । कुरुतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इन्द्रा युवं वरुणा भूतमस्या धियः प्रेतारा वृषभेव धेनोः ।

सा नो दुहीयद्यवसेव गत्वी सहस्रधारा पयसा मही गौः ॥५॥

इन्द्रा । युवं । वरुणा । भूतं । अस्याः । धियः । प्रेतारा । वृषभाऽइव । धेनोः ।

सा । नः । दुहीयत् । यवसाऽइव । गत्वी । सहस्रऽधारा । पयसा । मही । गौः ॥५॥

हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ युवं युवामस्या धियः स्तुत्याः प्रेतारा प्रीणयितारौ भूतं । भवतं । वृषभा सेक्तारौ वृषभौ धेनोरिव । सा स्तुतिरूपा धेनुर्नोऽस्माकं दुहीयत् । दुह्येत् । कामान् पूरयेत् । यवसा तृणादिघासेन निमित्तेन गत्वी गत्वा पयसा सहस्रधारा मही महती गौरिव ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तोके हिते तनय उर्वरासु सूरौ दृशीके वृषणश्च पौंस्ये ।

इन्द्रा नो अत्र वरुणा स्यातामवोभिर्दस्मा परितकम्यायां ॥६॥

तोके । हिते । तनये । उर्वरासु । सूरः । दृशीके । वृषणः । च । पौंस्ये ।

इन्द्रा । नः । अत्र । वरुणा । स्यातां । अवः । अभिः । दस्मा । परिऽतकम्यायां ॥६॥

इन्द्रावरुणौ देवौ नो हिते तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रे चोर्वरासु सस्याब्दासु भूमिषु निमित्तभूतासु सूरः प्रेरकस्य सूर्यस्य दृशीके चिरकालदर्शनाय । चिरजीवनायेत्यर्थः । तथा वृषणः सेक्तुर्मम पौंस्ये च पुंस्त्वाय च पुनरपि प्रजननसामर्थ्याय च दस्मा शत्रूणां हिंसकौ संतौ नोऽस्माकमवोभी रक्षणेः सह परितक्म्यायां परितक्ने निमित्तभूते सति । यद्वा रात्रिनामैतत् । रात्रौ हिंसकानां वधाय स्यातां । भवेतां ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

युवामिद्वर्से पूर्ण्याय परि प्रभूती गविषः स्वापी ।

वृणीमहे सख्याय प्रियाय शूरा मंहिष्ठा पितरेव शंभू ॥ ७ ॥

युवां । इत् । हि । अवसे । पूर्ण्याय । परि । प्रभूती इति प्रभूती । गोऽइषः । स्वापी इति सुऽआपी ।

वृणीमहे । सख्याय । प्रियाय । शूरा । मंहिष्ठा । पितराऽइव । शंभू इति शंभू ॥ ७ ॥

हे इन्द्रावरुणौ गविषो गा इच्छंतो वयं युवामित् । हीति पादपूरणः । युवामेव पूर्ण्याय पुरातनाय युवाभ्यां कृतायावसे रक्षणाय । वृणीमह इति संबंधः । प्रभूती प्रभवंतौ स्वापी शोभनबंधुभूतौ । आपिरिति बंधुः । यद्वा सुष्ठु व्यापनशीलौ शूरा विक्रांतौ मंहिष्ठातिशयेन पूज्यौ युवां सख्याय समानख्यानाय प्रियाय च परि वृणीमहे । परितः प्रार्थयामहे । शंभू सुखस्य भावयितारौ पितरेव पितरौ पुत्राय तद्वत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ता वां धियोऽवसे वाजयंतीराजिं न जग्मुर्युवयूः सुदानू ।

श्रिये न गाव उप सोममस्थुरिंद्रं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥ ८ ॥

ताः । वां । धियः । अवसे । वाजऽयंतीः । आजिं । न । जग्मुः । युवऽयूः । सुदानू इति सुदानू ।

श्रिये । न । गावः । उप । सोमं । अस्थुः । इंद्रं । गिरः । वरुणं । मे । मनीषाः ॥ ८ ॥

सुदानू शोभनफलदातारौ हे देवौ वां युवां वाजयंती रत्नमिच्छंत्यो धियः स्तुतयो जग्मुः । गच्छंति । युवयूर्युवां कामयमानाः पत्तय आजिं न संग्राममिव । किंच श्रिये दध्यादिश्रयणाय गावः सोमं न सोममिवेन्द्रं वरुणं च मे मदीया मनीषा मनस ईश्वरा गिरः स्तुतय उपास्थुः । तिष्ठंति । प्रीणयंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इ॒मा इ॒न्द्रं वरु॑णं मे मनी॒षा अ॒गम॒न्नुप॒ द्रवि॑णमिच्छ॒मानाः ।

उपे॑मस्युर्जो॒ष्टार इव॒ वस्वो॑ र॒घीरि॑व॒ श्रव॑सो॒ भिक्ष॑माणाः ॥ ९ ॥

इ॒माः । इ॒न्द्रं । वरु॑णं । मे । मनी॒षाः । अ॒गम॒न् । उप॑ । द्रवि॑णं । इच्छ॒मानाः ।

उप॑ । ई॒ । अ॒स्युः । जो॒ष्टारः ऽइव॑ । वस्वः॑ । र॒घीः ऽइव॑ । श्रव॑सः । भिक्ष॑माणाः ॥ ९ ॥

इन्द्रं वरुणं च मे मम मनीषाः स्तुतयो द्रविणमिच्छमानाः सत्य उपागमन् । उपगच्छन्ति । जोष्टारः सेवका वस्वो धनस्य लाभाय धनिकं स्वामिनमिव । रघीरिव लघ्व्य इव श्रवसोऽन्नस्यान्नं भिक्षमाणा एनमिन्द्रं वरुणं चोपास्युः । उपतिष्ठन्ते ॥

॥ अथ दशमी ॥

अ॒श्वस्य॒ त्मना॒ रथ्य॑स्य पु॒ष्टेर्नित्य॑स्य रा॒यः पत॑यः स्याम ।

ता च॑क्रा॒णा ऊ॒तिभि॑र्न॒व्यसी॑भिरस्म॒न्वा रा॒यो नि॒युतः॑ सच॑न्तां ॥ १० ॥

अ॒श्वस्य॑ । त्मना॑ । रथ्य॑स्य । पु॒ष्टेः । नित्य॑स्य । रा॒यः । पत॑यः । स्या॒म ।

ता । च॒क्रा॒णौ । ऊ॒तिऽभिः॑ । न॒व्यसी॑भिः । अ॒स्मऽन्वा॑ । रा॒यः । नि॒युतः॑ । सच॑न्तां ॥ १० ॥

अश्वस्याश्वसमूहस्य रथ्यस्य रथरूपस्य रथार्हस्य वा पुष्टेः पोषस्य नित्यस्याविचलितस्य रायो धनस्य त्मनात्मना स्वयमेवाप्रयत्नेन पतयः स्याम । ता तौ देवौ चक्राणा चक्रममाणौ गन्तारौ । भवतमिति शेषः । नव्यसीभिर्नूतनाभिरूतिभी रक्षाभिरस्मन्वास्मासु नियुतोऽश्वा रायो धनानि च सचन्तां । सेवन्तां ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ नो॑ बृ॒हन्ता बृ॒हती॑भि॒रूती॑ इ॒न्द्र या॒तं वरु॑ण॒ वाज॑सातौ ।

यद्दि॒द्यवः॑ पृ॒तना॑सु प्र॒क्री॒ळान्त॑स्य॒ वां स्या॑म स॒नितारं॑ आ॒जेः ॥ ११ ॥

आ । नः॑ । बृ॒हन्ता॑ । बृ॒हती॑भिः । ऊ॒ती । इ॒न्द्र । या॒तं । वरु॑ण॒ । वाज॑ऽसातौ ।

यत् । दि॒द्यवः॑ । पृ॒तना॑सु । प्र॒ऽक्री॒ळान् । तस्य॑ । वां । स्या॒म । स॒नितारः॑ । आ॒जेः ॥ ११ ॥

हे बृहन्ता महान्तौ हे इन्द्र हे वरुण बृहतीभिर्महतीभिरूती ऊतिभी रक्षाभिः सहायातं । आगच्छतं । वाजसातौ संयामेऽन्नलाभनिमित्तभूते वा यद्यस्मिन्वाजौ

संयामे पृतनासु सेनासु दिद्यवः । आयुधनामैतत् । आयुधानि शत्रुसंबन्धीनि
प्रक्रीळान् प्रक्रीडन्ते तस्य तादृशस्याजेः सनितारः संभक्तारः स्याम । भवेम वां
युवयोरनुग्रहात् ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे षोडशो वर्गः ॥

मम द्वितेति दशर्चं दशमं सूक्तं । पुरुकुत्सस्य पुत्रस्त्वसदस्यू राजर्षिः । आद्यासु
षट्स्वात्मनः स्तुत्यत्वादात्मा देवता । अवशिष्टानां चतसृणामिन्द्रावरुणौ देवता ।
त्रिष्टुप् छंदः । अत्रानुक्रमणिका । मम द्विता दश त्रसदस्युः पौरुकुत्स्यः षडाद्या
आत्मस्तव इति । उक्तो विनियोगः पूर्वसूक्ते ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मम द्विता राष्ट्रं क्षत्रियस्य विश्वायोर्विश्वे अमृता यथा नः ।

ऋतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ १ ॥

मम । द्विता । राष्ट्रं । क्षत्रियस्य । विश्वऽआयोः । विश्वे । अमृताः । यथा । नः ।

ऋतुं । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वव्रेः ॥ १ ॥

क्षत्रियस्य क्षत्रियजात्युत्पन्नस्य विश्वायोः कृत्स्नमनुयाधीशस्य । ममेत्यात्मनो
निर्देशः । द्विता क्षितिस्वर्गभेदेन द्वित्वापन्नं राष्ट्रं । मम त्रसदस्योर्विश्वे सर्वेऽमृता
देवा यथा नोऽस्माकं भवन्ति तथा राष्ट्रं प्रजाश्चेत्यर्थः । वरुणस्य वारकस्य वरु-
णात्मनो वा कृष्टेर्मनुष्यस्य तद्वतो वा उपमस्य । अंतिकनामैतत् । सर्वेषामं-
तिकतमस्य वव्रेः । रूपनामैतत् । रूपवतो मम ऋतुं कर्म सचन्ते । सेवन्ते देवाः
सर्वेऽपि । अहं च राजामि । राजतिरैश्वर्यकर्मा । सर्वेश्वरो भवामि । यद्वा
उपमस्य वव्रेः कृष्टे राजामीति योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अहं राजा वरुणो मह्यं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयन्त ।

ऋतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ २ ॥

अहं । राजा । वरुणः । मह्यं । तानि । असुर्याणि । प्रथमा । धारयन्त ।

ऋतुं । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वव्रेः ॥ २ ॥

अहमेव च राजा वरुणो भवामि । मह्यं मदर्थमेव प्रथमा मुख्यानि ता तानि
प्रसिद्धान्यसुर्याण्यसुरविघातकानि बलानि धारयन्त । अधारयन्देवाः । शिष्टं गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहमिन्द्रो वरुणस्ते महित्वोर्वी गभीरे रजसी सुमेके ।

त्वष्टेव विश्वा भुवनानि विद्वान्समैरयं रोदसी धारयं च ॥ ३ ॥

अहं । इन्द्रः । वरुणः । ते इति । महिऽत्वा । उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति ।
सुमेके इति सुऽमेके ।

त्वष्टाऽइव । विश्वा । भुवनानि । विद्वान् । सं । ऐरयं । रोदसी इति । धारयं । च ॥ ३ ॥

अहं चसदस्युरिन्द्र इन्द्रोऽप्यस्मि । अहं वरुणश्च । ते महित्वा महित्वेनोर्वी
विस्तीर्णे गभीरे दुरवगाहे अवकाशवत्यौ वा सुमेके सुरूपे रजसी द्यावापृथिव्यौ
ते अप्यहमेव । विद्वान् जानन्नहं त्वष्टेव प्रजापतिरिव विश्वा भुवनानि सर्वाणि
भूतानि समैरयं । संप्रैरयं । रोदसी द्यावापृथिव्यौ धारयं च । धृतवानस्मि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अहमपो अपिन्वमुक्षमाणा धारयं दिवं सदन ऋतस्य ।

ऋतेन पुत्रो अदितेऽऋतावोत त्रिधातु प्रथयद्वि भूम ॥ ४ ॥

अहं । अपः । अपिन्वं । उक्षमाणाः । धारयं । दिवं । सदने । ऋतस्य ।

ऋतेन । पुत्रः । अदितेः । ऋतऽवा । उत । त्रिऽधातु । प्रथयत् । वि । भूम ॥ ४ ॥

अहमेवोक्षमाणाः सिंचतीरपोऽपिन्वं । असेचयं । तथा ऋतस्योदकस्या-
दित्यस्य वा सदने स्थाने निमित्ते सति दिवं द्युलोकं धारयं । यद्वोदकाधारे स्थाने
दिवमादित्यं धारयं । अहमेव ऋतेनोदकेन निमित्तेनादितेः पुत्र ऋतावाभूवं ।
उतापि च भूम व्याप्तमाकाशं त्रिधातु त्रिप्रकारं वि विशेषेण प्रथयत् । मदर्थमेव
क्षित्यादिलोकत्रयमकार्षीत्परमेश्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मां नरः स्वश्वा वाजयंतो मां वृताः समरणे हवन्ते ।

कृणोम्याजिं मघवाहमिन्द्र इयमि रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥

मां । नरः । सुऽअश्वाः । वाजयंतः । मां । वृताः । संऽअरणे । हवन्ते ।
कृणोमि । आजिं । मघऽवा । अहं । इंद्रः । इयमि । रेणुं । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥

मां मामेव स्वश्वाः शोभनाश्वा वाजयंतः संग्राममिच्छंतो नरो नेतारो भटा
अनुगच्छंतीति शेषः । मामेव वृताः संतः समरणे संग्रामे हवन्ते । आह्वयन्ति
युद्धार्थं । मघवा धनवानहमिंद्रः सन्नाजिं कृणोमि । करोमि । अभिभूत्योजाः
परेषामभिभाविवलोऽहं रेणुमियमि प्रेरयामि ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अहं ता विश्वा चकरं नकिर्मा दैव्यं सहो वरते अप्रतीतं ।
यन्मा सोमासो ममदन्यदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥
अहं । ता । विश्वा । चकरं । नकिः । मा । दैव्यं । सहः । वरते । अप्रतिऽइतं ।
यत् । मा । सोमासः । ममदन् । यत् । उक्था । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति
अपारे इति ॥ ६ ॥

अहं असदस्युस्ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा सर्वाणि चकरं । अकार्षं । अप्रती-
तमप्रतिगतं मा मां दैव्यं सहो देवसंबन्धि सहो बलं नकिर्वरते । नैव वारयति ।
यद्यस्मात्सोमासः सोमा मा मां ममदन् अमदयन् यच्चोक्था शस्त्राण्यपि ममदन्
तस्मान्मत्तोऽपारे दूरपारे उभे रजसी द्यावापृथिव्यौ भयेते । चलतः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विदुष्टे विश्वा भुवनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।
त्वं वृत्राणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृताँ अरिणा इंद्र सिंधून् ॥ ७ ॥
विदुः । ते । विश्वा । भुवनानि । तस्य । ता । प्र । ब्रवीषि । वरुणाय । वेधः ।
त्वं । वृत्राणि । शृण्विषे । जघन्वान् । त्वं । वृतान् । अरिणाः । इंद्र । सिंधून् ॥ ७ ॥

इतः परमिंद्रावरुणयोः स्तुतिः । हे वरुण तस्य ते । कर्मणि षष्ठी । तं त्वां
विश्वा सर्वाणि ता तानि भुवनानि भूतजातानि विदुः । जानन्ति । हे वेधः ।
स्तोतृनामैतत् । हे स्तोतर्वरुणाय प्रब्रवीषि । वरुणं स्तौषि । हे इंद्र त्वं वृत्राणि

वैरिणो जघन्वान् हतवानिति शृण्विषे । श्रूयसे । किंच हे इन्द्र त्वं वृतानाच्छन्नान्
सिंधून् स्यंदनस्वभावानपसंधानरिणाः । अगमयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्माकमत्र पितरस्त आसन्सप्त ऋषयो दौर्गहे बध्यमाने ।

त आर्यजंत चसदस्युमस्या इन्द्रं न वृत्रतुरमर्द्धदेवं ॥ ८ ॥

अस्माकं । अत्र । पितरः । ते । आसन् । सप्त । ऋषयः । दौःऽगहे । बध्यमाने ।

ते । आ । अर्यजंत । चसदस्युं । अस्याः । इन्द्रं । न । वृत्रऽतुरं । अर्द्धऽदेवं ॥ ८ ॥

पुरुकुत्सस्य महिषी दौर्गहे बन्धनस्थिते । पत्यावराजकं दृष्ट्वा राष्ट्रं पुत्रस्य
लिप्सया ॥ यहच्छया समायातान् सप्तर्षीन्पर्यपूजयत् । ते च प्रीताः पुनः प्रोचुर्य-
जेंद्रावरुणौ भृशं ॥ सा चेंद्रावरुणाविष्ट्वा चसदस्युमजीजनत् । इतिहासमिमं जा-
नन्नुषिर्ब्रूते ऋचाविह ॥ अथास्माकमत्रास्मिन्नराजके देशेऽस्यां पृथिव्यां वा पितरः
पालयितार उत्पादकास्त आसन् । अभवन् । एते सप्तर्षयः प्रसिद्धा दौर्गहे दुर्गहस्य
पुत्रे पुरुकुत्से बध्यमाने दृढं पार्श्वैर्यस्मादस्या अस्यै पुरुकुत्सान्यै चसदस्युमायजंत
प्रादुरिंद्रावरुणयोरनुग्रहात् । कीदृशं तं । वृत्रतुरं वृत्रस्य शत्रोर्हंतारमर्द्धदेवं देवा-
नामर्द्धं समीपे वर्तमानं । यद्वा देवानामर्द्धभूतमिंद्रं न इन्द्रमिव स्थितं पुत्रं
दत्तवंतः । यत्सर्वेषामर्द्धमिंद्रः प्रति तस्मादिंद्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तम इति
तैत्तिरीयकं ॥

॥ अथ नवमी ॥

पुरुकुत्सानी हि वामदाशद्व्येभिरिंद्रावरुणा नमोभिः ।

अथा राजानं चसदस्युमस्या वृत्रहणं ददथुर्द्धदेवं ॥ ९ ॥

पुरुऽकुत्सानी । हि । वां । अदाशत् । ह्व्येभिः । इन्द्रावरुणा । नमःऽभिः ।

अथ । राजानं । चसदस्युं । अस्याः । वृत्रऽहनं । ददथुः । अर्द्धऽदेवं ॥ ९ ॥

हे इन्द्रावरुणौ पुरुकुत्सानी पुरुकुत्सस्य पत्नी ऋषिप्रेरिता वां युवामदाशद्वि ।
अप्रीणयत् खलु । ह्व्येभिर्हविर्भिर्नमोभिः स्तुतिभिश्च । अथ राजानं चसदस्युं
वृत्रहणमर्द्धदेवमुक्तलक्षणं पुत्रमस्या अस्यै पुरुकुत्सान्यै ददथुः । दत्तवन्ताविति ॥

॥ अथ दशमी ॥

रा॒या व॒यं स॒स॒वांसो॑ म॒देम॒ ह॒व्येन॑ दे॒वा यव॑सेन॒ गावः॑ ।

तां धे॒नुमि॑न्द्रावरुणा यु॒वं नो॑ वि॒श्वाहा॑ ध॒त्तम॑न॒पस्फुर॑न्ती ॥ १० ॥

रा॒या । व॒यं । स॒स॒वांसः॑ । म॒देम॒ । ह॒व्येन॑ । दे॒वाः । यव॑सेन । गावः॑ ।

तां । धे॒नुं । इ॒न्द्राव॒रुणा॒ । यु॒वं । नः॑ । वि॒श्वाहा॑ । ध॒त्तं । अ॒न॒प॒स्फुर॑न्ती ॥ १० ॥

राया धनेन मदेम ससवांसो युवां संभक्तारो वयं । हव्येन देवा मोदंतु यवसेन गावः । तां धेनुं प्रीणायित्री रयिं हे इन्द्रावरुणौ विश्वाहा विश्वस्य हंतारौ युवं युवां नोऽस्माकं धत्तं । कीदृशी । अनपस्फुरन्तीमनवहंसितां । यद्वा विश्वाहेत्यव्ययं । सर्वदेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः ॥

क उ अ॒वदि॑ति स॒प्त॒र्च॒मेका॑दशं सू॒क्तं । सु॒होत्र॑पु॒त्रौ पु॒रु॒मी॒ळ॒हाज॑मी॒ळ॒हावृ॑षी । चि॒ष्टुप् छं॑दः । अ॒श्विनौ॑ दे॒वता॑ । अ॒चानु॑क्रम॒णिका॑ । क उ अ॒वत्स॑प्त पु॒रु॒मी॒ळ॒हाज॑मी॒ळ॒हौ सौ॒होत्रौ॑ त्वा॒श्विनं॑ हि ॥ प्रा॒तर॒नुवा॑का॒श्विन॑शस्त्रयोरा॒श्विने॑ क्र॒तौ चै॒ष्टुभे॑ छंदसीदमादिके द्वे सूक्ते । धेनुः प्रत्नस्य क उ अ॒वत् । आ० ४. १५. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क उ अ॒वत्क॑त॒मो य॒ज्ञिया॑नां वं॒दारु॑ दे॒वः क॑त॒मो जु॑षाते ।

क॒स्ये॒मां दे॒वीम॒मृते॑षु प्रे॒ष्टां ह॒दि श्रे॑षाम॒ सुष्टु॑तिं सु॒हव्यां॑ ॥ १ ॥

कः । ऊं इति । अ॒वत् । क॒त॒मः । य॒ज्ञिया॑नां । वं॒दारु॑ । दे॒वः । क॒त॒मः । जु॑षा॒ते ।

क॒स्य । इ॒मां । दे॒वी । अ॒मृते॑षु । प्रे॒ष्टां । ह॒दि । श्रे॒षाम॒ । सु॒ऽस्तु॑तिं । सु॒ऽह॒व्यां ॥ १ ॥

यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां मध्ये क उ देवः अ॒वत् । शृणु॑यात्स्तुतिं । क॒त॒मो दे॒वो वं॒दारु॑ वंदनशीलं स्तोत्रं । क॒त॒मो दे॒वो जु॑षाते । सेवते । क॒स्य ह॒दीमां॑ प्रे॒ष्टां प्रि॒यतरां॑ दे॒वी द्योत॑मानां सु॒हव्यां॑ शोभनान्नोपेतां शोभनैर्हविर्भिर्युक्तां वा सुष्टु॒तिम॒मृते॑षु श्रेषाम । श्रेषयेम आययेम वा । अ॒श्विना॑वंतरेण स्तुतेः को देवः स्वामी भवेदिति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

को मृ॒ळाति॑ क॒त॒म आ॒गमि॑ष्ठो दे॒वाना॑मु क॒त॒मः शंभ॑विष्ठः ।

रथं॑ क॒माहु॑र्द्र॒वद॑श्चमा॒शुं यं सूर्य॑स्य दुहि॒तावृ॑णीत ॥२॥

कः । मृ॒ळाति॑ । क॒त॒मः । आ॒गमि॑ष्ठः । दे॒वाना॑ । ऊं इति॑ । क॒त॒मः । शंभ॑विष्ठः ।

रथं॑ । कं । आ॒हुः । द्र॒वत् । अ॒श्वं । आ॒शुं । यं । सूर्य॑स्य । दुहि॒ता । अ॒वृ॒णीत ॥२॥

को मृळाति । को देवो मृडाति । सुखयेदस्मान् । कतमो देव आगमिष्ठ आगं-
तृतमोऽस्मद्यज्ञं प्रति । देवानामु देवानां मध्ये कतमो देवः शंभविष्ठः सुखस्य
भावयितृतमः । एवमुक्तगुणविशिष्टः को भवेत् अश्विनावंतरेणेति भावः । कं
रथं द्रवदश्चमाशुमाहुः । ब्रुवते । यं रथं सूर्यस्य दुहिता सूर्यस्य पत्न्यवृणीत सम-
भजत् । तं कं रथं वेगवंतमाहुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

म॒क्षू हि ष्मा॑ गच्छ॒थ ई॒वतो॑ द्यूनि॒द्रो न श॒क्तिं परि॑तक॒म्यायां॑ ।

दि॒व आ॒जा॒ता दि॒व्या सु॒पर्णा॑ क॒या श॒ची॒नां भव॑थः शचि॒ष्टा ॥३॥

म॒क्षू । हि । स्म । गच्छ॒थः । ई॒वतः॑ । द्यून् । इंद्रः । न । श॒क्तिं । परि॑तक॒म्यायां॑ ।

दि॒वः । आ॒जा॒ता । दि॒व्या । सु॒पर्णा॑ । क॒या । श॒ची॒नां । भव॑थः । शचि॒ष्टा ॥३॥

मक्षु शीघ्रं । हि स्मेति पूरणौ । ईवतो गमनवत आगामिनो द्यून्दिवसान्
सुत्यासंबन्धिनः प्रतिगच्छथः । इंद्रः शक्तिं न स्वकीयां शक्तिं यथा परितकम्यायां
रात्रावतीतायां प्रदर्शयतीति शेषः । सुत्याहन्युषःकाल इंद्रो यथा गच्छति तद्वद्यु-
वामपि गच्छतमित्यर्थः । दिवो द्युलोकादाजातागतौ दिव्या दिवि भवौ सुपर्णा
शोभनगमनौ युवां शचीनां युष्मत्संबन्धिनां कर्मणां शक्तीनां वा मध्ये कया
शच्या शचिष्टा शक्तिमत्तरौ शोभनकर्मवंतौ वा भवथः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

का वां॑ भूदु॒र्पमा॑तिः क॒या न॒ आ॒श्विना॑ गम॒थो हू॒यमा॑ना ।

को वां॑ म॒हश्चि॒त्यज॑सो अ॒भीक॑ उरु॒थत॑ मा॒ध्वी द॒स्रा न॒ ऊ॒ती ॥४॥

का । वां । भूत् । उ॒र्प॒मा॒तिः । क॒या । नः । आ । अ॒श्विना॑ । गम॒थः । हू॒यमा॑ना ।

कः । वां । म॒हः । चि॒त् । त॒यज॑सः । अ॒भीक॑ । उ॒रु॒थत॑ । मा॒ध्वी इति॑ । द॒स्रा । नः । ऊ॒ती ॥४॥

वां युवयोः कोपमातिः । उप समीपे मातिर्मानं गुणानां परिच्छित्तिर्यस्यां
सा स्तुतिः का भूत् । भवेत् । कया स्तुत्या हूयमानावाहूयमानौ संतौ नोऽस्मा-
नागमथः । आगच्छथः । वां युवयोरभीक आसन्नप्रदेशे महश्चिन्महतस्त्यजसः ।
त्यज्यते परित्यज्यते सर्वैरिति त्यजः क्रोधः । तस्य सोढा को भवेत् । हे माधी
मधुरसस्योदकस्य स्रष्टारौ हे दस्त्रा शत्रूणामुपक्षपयितारावश्चिनौ नोऽस्मानूती
ऊत्या रक्षयोरुष्यतं । रक्षाकर्मैतत् । रक्षतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उरु वां रथः परि नक्षति द्यामा यत्समुद्राद्भि वर्तते वां ।

मध्वा माधी मधु वां प्रुषायन्तसीं वां पृक्षो भुरजंत पक्काः ॥ ५ ॥

उरु । वां । रथः । परि । नक्षति । द्यां । आ । यत् । समुद्रात् । अभि । वर्तते । वां ।

मध्वा । माधी इति । मधु । वां । प्रुषायन् । यत् । सीं । वां । पृक्षः । भुरजंत । पक्काः ॥ ५ ॥

हे अश्चिनौ वां रथो द्यां परि द्युलोकस्य परित उरु प्रभूतं नक्षति । गच्छति ।
यद्यस्मादा अर्वाक् समुद्रात्समुद्रवणसाधनादंतरिक्षाद्वां प्रति अभिवर्तते आभि-
मुख्येन गच्छति । हे माधी उक्तलक्षणौ मध्वा मधुरेण पयसा मधु मधुरं सोमरसं
प्रुषायन् । सिंचन्त्यध्वर्यवः । यद्यस्मात्सीं सर्वतो वां पृक्षो युवयोः सोमं पक्काः पक्का
यवा भुरजंत प्राप्नुवन्ति तस्मादभिवर्तते वामिति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सिंधुर्ह वां रसया सिंचदश्वान्घृणा वयोऽरुषासः परि गमन् ।

तदू षु वामजिरं चेति यानं येन पती भवथः सूर्यायाः ॥ ६ ॥

सिंधुः । ह । वां । रसया । सिंचत् । अश्वान् । घृणा । वयः । अरुषासः । परि । गमन् ।

तत् । ऊं इति । सु । वां । अजिरं । चेति । यानं । येन । पती इति । भवथः । सूर्यायाः ॥ ६ ॥

वामश्वान् सिंधुः स्यंदमानो मेघ उदकं वा रसया रसेन सिंचत् । असेचयत् ।
घृणा दीक्षा वयः पक्षिसहशा वेतारो वा अश्व आरुषास आरोचमानाः संतः
परि परितो गमन् । गच्छन्ति । वां यानं गमनसाधनं प्रसिद्धो रथोऽजिरं । क्षिप्र-
नामैतत् । सु सुष्ठु चेति । ज्ञायते । येन रथेन सूर्यायाः पती पालयितारौ वोढारौ
भवथः स रथश्चेतीति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इहेह यद्वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।

उरुथतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहऽइह । यत् । वां । समना । पपृक्षे । सा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।

उरुथतं । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

हे अश्विनौ यद्यस्मात् । यया वा सुमत्या । इहेहास्मिन्नेव यज्ञे समना समानमनस्कौ । सहशवित्यर्थः । तौ वां युवां सुमत्या पपृक्षे स्तुत्या संयोजयामि । सेयमिदानीं क्रियमाणा सुमतिः शोभनस्तुतिरस्मे अस्माकमेव फलवती भवत्विति शेषः । हे वाजरत्ना रमणीयान्नौ । अन्नं वै वाज इति श्रुतेः । युवं युवां जरितारं गरितारं स्तोतारं मामुरुथतं । रक्षतं । हे नासत्याश्विनौ कामोऽस्मदीयो युवद्रिक् ह युवामेव गच्छन् श्रितः प्राप्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

तं वां रथमिति सप्तर्चं द्वादशं सूक्तं । पुरुमीळाजमीळावेव ऋषी । त्रिष्टुप् छंदः । अश्विनौ देवता । तं वामित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुजयमश्विना संगतिं गोः ।

यः सूर्यो वहति वंधुरायुर्गिर्वाहसं पुरुतमं वसूयुं ॥ १ ॥

तं । वां । रथं । वयं । अद्य । हुवेम । पृथुऽजयं । अश्विना । संऽगतिं । गोः ।

यः । सूर्यो । वहति । वंधुरऽयुः । गिर्वाहसं । पुरुऽतमं । वसुऽयुं ॥ १ ॥

हे अश्विनौ वां युवयो रथं स्तोतारोऽद्य सुत्याहनि हुवेम । आह्वयामः । कीदृशं तं । पृथुजयं प्रथितवेगं गोः संगतिं संगमयितारं । यो रथः सूर्यो वहति धारयति वंधुरयुः । रथे निवासाधारभूतः काष्ठो वंधुरं तद्वान् । तं गिर्वाहसं गिरां स्तुतीनां वोढारं पुरुतमं प्रभूततमं वसूयुं वसुमंतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यु॒वं श्रि॒यम॒श्विना॒ दे॒वता॒ तां दि॒वो न॒पाता॒ वन॒थः श॒चीभिः ।

यु॒वोर्व॒पुर्भि पृ॒क्षः स॒चन्ते॒ वह॑न्ति॒ यत्क॒कुहा॒सो रथे॒ वां ॥ २ ॥

यु॒वं । श्रि॒यं । अ॒श्विना॒ । दे॒वता॒ । तां । दि॒वः । न॒पाता॒ । वन॒थः । श॒चीभिः ।

यु॒वोः । व॒पुः । अ॒भि । पृ॒क्षः । स॒चन्ते॒ । वह॑न्ति । यत् । क॒कुहा॒सः । रथे॒ । वां ॥ २ ॥

हे दिवो नपातादित्यस्य पुत्रस्थानीयौ द्युलोकस्य वा न पातयितारौ हे अश्विनौ युवं युवां देवता देवते ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ तां प्रसिद्धां श्रियं शचीभिः कर्मभिः शक्तिभिर्वा वनथः । संभजेथे । यद्वा वनतिर्दानार्थः । युवोर्युवयोर्वपुः शरीरं पृक्षोऽन्नानि सोमलक्षणान्यभिसचन्ते । यद्यदा रथे वां वहन्ति ककुहासो महांतोऽश्वाः । यद्वा स्तुतयो वां युवां रथे वहन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

को वा॒म॒द्या क॑रते रा॒तह॑व्य ऊ॒तये॑ वा सु॒तपे॒याय॒ वा॒कैः ।

ऋ॒तस्य॑ वा व॒नुषे॑ पू॒र्याय॒ नमो॑ येमा॒नो अ॒श्विना॒ वव॑र्तत् ॥ ३ ॥

कः । वां । अ॒द्य । क॒रते॒ । रा॒तऽह॑व्यः । ऊ॒तये॑ । वा । सु॒तऽपे॒याय॒ । वा । अ॒कैः ।

ऋ॒तस्य॑ । वा । व॒नुषे॑ । पू॒र्याय॒ । नमः॑ । येमा॒नः । अ॒श्विना॒ । आ । वव॑र्तत् ॥ ३ ॥

को यजमानोऽद्य वां युवयोः करते कुर्यात् स्तुतिमर्कैर्मन्त्रै रातहव्यो दत्तसोम ऊतये वा रक्षणाय वा सुतपेयाय सोमपानाय वा । ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा पूर्याय पुराणाय वनुषे संभजनाय हे अश्विना नमो येमानो नमस्कारं कुर्वाणः क आववर्तत् । आवर्तयेद्यज्ञं प्रति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

हि॒र॒ण्यये॑न पु॒रुभू॒ रथे॑ने॒मं य॒ज्ञं ना॑स॒त्याप॑ यातं ।

पि॒बा॒थ इ॒न्मधु॑नः सो॒म्यस्य॒ दध॑थो॒ रत्नं॑ वि॒धते॒ जना॑य ॥ ४ ॥

हि॒र॒ण्यये॑न । पु॒रुभू॒ इति॑ पु॒रुऽभू॒ । रथे॑न । इ॒मं । य॒ज्ञं । ना॑स॒त्या । उप॑ । या॒तं ।

पि॒बा॒थः । इत् । मधु॑नः । सो॒म्यस्य॒ । दध॑थः । रत्नं॑ । वि॒धते॒ । जना॑य ॥ ४ ॥

हे पुरुभू बहु भवन्तौ नासत्याविमं यज्ञं हिरण्ययेन रथेनोपयातं । सोम्यस्य

सोमसंबन्धिनो मधुनो मधुररसस्य ॥ कर्मणि षष्ठ्यौ ॥ सोमरसं पिबाथः । पिबथः ।
विदधते परिचरते जनाय मह्यं रत्नं रमणीयं धनं दधथः । धारयथः ॥ दधतेर्दानार्थस्य लेटि रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।

मा वामन्ये नि यमन्देवयंतः सं यद्दे नाभिः पूर्या वां ॥ ५ ॥

आ । नः । यातं । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन । सुऽवृता । रथेन ।

मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयंतः । सं । यत् । ददे । नाभिः । पूर्या । वां ॥ ५ ॥

नोऽस्मानच्छाभि प्राप्तुं दिवो द्युलोकात्पृथिव्याः सकाशाद्वायातं । केन सा-
धनेन । हिरण्ययेन हितरमणीयेन सुवृता शोभनावर्तनेन रथेन । वां युवामन्ये
देवयंतो देवौ युवामिच्छंतो यजमाना मा नियमन् । नियमनं मा कुर्वन् ।
यद्यस्मात्पूर्या पूर्वाहेतरयष्ट्यः पूर्वभाविनी नाभिर्बधिका स्तुतिः संददे संबधाति
तस्मादायातं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू नो रयिं पुरुवीरं बृहंतं दस्त्रा मिमाथामुभयेष्वस्मे ।

नरो यद्वामश्विना स्तोममावन्तसधस्तुतिमाजमीळहासो अगमन् ॥ ६ ॥

नू । नः । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहंतं । दस्त्रा । मिमाथां । उभयेषु । अस्मे इति ।

नरः । यत् । वां । अश्विना । स्तोमं । आवन् । सधऽस्तुतिं । आजऽमीळहासः । अगमन् ॥ ६ ॥

नू क्षिप्रं नोऽस्माकं रयिं धनं पुरुवीरं बहुपुत्रोपेतं बृहंतं महान्तं हे दस्त्राव-
श्विनौ मिमाथां । कुरुतं । उभयेषु पुरुमीळहाजमीळहेष्वस्मे अस्मासु यद्यदा
नरो नेतार ऋत्विजः पुरुमीळहसंबन्धिनो वां युवयोः स्तोमं स्तोत्रमावन् अगमन्
प्राप्ताः । तथा सधस्तुतिं सहस्तुतिमाजमीळहासोऽजमीळहसंबन्धिनोऽपि तैः
सहागमन् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इहेह यद्वां समना पंपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।

उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहऽइह । यत् । वां । समना । पपृक्षे । सा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
उरुष्यतं । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहेहेति गतं ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे विंशो वर्गः ॥

एष स्य भानुरिति सप्तर्चं त्रयोदशं सूक्तं । आदितः षट् जगत्यः सप्तमी त्रिष्टुप् ।
मंडलद्रष्टा वामदेव ऋषिः । अश्विनौ देवता । एष स्य त्रिष्टुवंतमिति ह्यनुक्रांतं ॥
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागते छंदसीदं शस्यं । तथा च सूचितं । अवोध्यग्निर्ज्म
एष स्य भानुः । आ० ४. १५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एष स्य भानुरुदियति युज्यते रथः परिज्मा दिवो अस्य सानवि ।

पृक्षासो अस्मिन्मिथुना अधि त्रयो हतिस्तुरीयो मधुनो वि रप्शते ॥ १ ॥

एषः । स्यः । भानुः । उत् । इयति । युज्यते । रथः । परिऽज्मा । दिवः । अस्य । सानवि ।

पृक्षासः । अस्मिन् । मिथुनाः । अधि । त्रयः । हतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रप्शते ॥ १ ॥

एष पुरतो दृश्यमानः स्य स भानुर्दीप्तिमानादित्य उदियति । ऊर्ध्वं गच्छति ।
पुरस्ताद्रथश्च युवयोः संबंधी परिज्मा परितो गंतास्य दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य
सानवि सानौ समुच्छ्रितप्रदेश उदियतीति वा रप्शत इति वा संबंधनीयं ।
अस्मिन्नथेऽधि उपरिभागे मिथुना मिथुनीभूतास्त्रयस्त्रिविधाः पृक्षासोऽन्नानि ।
त्रेधा विहितं चान्नं । इदमन्नमशनं पानं खादथेति हि श्रुतं । त्रिष्वपि पदार्थेषु
मिथुनशब्दस्तैत्तिरियेषु दृश्यते । माता पिता पुत्रस्तदेव तन्मिथुनमिति । हतिस्तु-
रीयः । रसद्रव्याधारः पदार्थश्चर्ममयो हतिरित्युच्यते । मधुनः सोमरसस्य संबंधी
मधुपूर्णश्चतुर्थो विरप्शते । विविधं राजते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उवां पृक्षासो मधुमंत ईरते रथा अश्वस उषसो व्युष्टिषु ।

अपोर्णुवंतस्तम आ परीवृतं स्वर्णं शुक्रं तन्वंत आ रजः ॥ २ ॥

उत् । वां । पृक्षासः । मधुऽमंतः । ईरते । रथाः । अश्वसः । उषसः । विऽउष्टिषु ।

अपऽऊर्णुवंतः । तमः । आ । परिऽवृतं । स्वः । न । शुक्रं । तन्वंतः । आ । रजः ॥ २ ॥

पृक्षासः पृक्षास्त्रिविधान्नवंतो मधुमंतः सोमरसोपेता अश्वासोऽश्वयुक्ता वां युवयो रथाः । यद्वा मधुमंतः पृक्षा रथा अश्वासोऽश्वा उषसो व्युष्टिषु व्युच्छनेषु सत्सूदीरते । उन्मुखं गच्छन्ति । किं कुर्वतः । परीवृतं परितो व्याप्तं तम आ सर्वतोऽपोर्णुवंतोऽपाकुर्वतः स्वर्न आदित्य इव शुक्रं दीप्तं रजस्तेजश्च तन्वंतः । आकारश्चार्थे । यद्वा रजोऽंतरिक्षं शुक्रं दीप्तं तन्वंतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मध्वः पिबतं मधुपेभिरासभिरुत प्रियं मधुने युंजाथां रथं ।

आ वर्तनिं मधुना जिन्वथस्यथो दृतिं वहेथे मधुमंतमश्विना ॥ ३ ॥

मध्वः । पिबतं । मधुऽपेभिः । आसऽभिः । उत । प्रियं । मधुने । युंजाथां । रथं ।

आ । वर्तनिं । मधुना । जिन्वथः । पथः । दृतिं । वहेथे इति । मधुऽमंतं । अश्विना ॥ ३ ॥

मध्वो मधुरं सोमरसं मधुपेभिः सोमपानार्हिरासभिरास्यैः पिबतं । उतापि च प्रियं रथं मधुने मधुलाभाय युंजाथां । अश्वैर्युक्तं कुरुतं । वर्तनिं यजमानगृहमा गच्छतमिति शेषः । पथो गमनमार्गान्मधुना जिन्वथः । प्रीणयतं । यद्वैकं वाक्यं । पथो वर्तनिमाकाशं जिन्वथः । दृतिं मधुमंतं हे अश्विना वहेथे । धारयथः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

हंसासो ये वां मधुमंतो अस्त्रिधो हिरण्यपर्णा उहुव उषर्बुधः ।

उदप्रुतो मंदिनो मंदिनिस्पृशो मध्वो न मक्षः सवनानि गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासः । ये । वां । मधुऽमंतः । अस्त्रिधः । हिरण्यऽपर्णाः । उहुवः । उषःऽबुधः ।

उदऽप्रुतः । मंदिनः । मंदिऽनिस्पृशः । मध्वः । न । मक्षः । सवनानि । गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासोऽध्वनि शीघ्रं गंतारो मधुमंतो माधुर्योपेता अस्त्रिधोऽद्रोग्धारो हिरण्यपर्णा हितरमणीयपर्णा उहुवो वोढार उषर्बुध उषसि बुध्यमाना उदप्रुत उदकस्य प्रावयितारो मंदिनो हर्षयितारो मंदिनिस्पृशो मंदिनं सोमं स्पृशन्तः । इत्थंलक्षणा अश्वा ये संति तैरश्वैर्मध्वो न मधुमिव मक्षो मक्षिकाः सवनान्यस्सदीयानि गच्छथः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्वध्वरासो मधुमंतो अग्नय उस्मा जरंते प्रति वस्तोरश्विना ।

यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणः सोमं सुषाव मधुमंतमद्रिभिः ॥ ५ ॥

सुऽअध्वरासः । मधुऽमंतः । अग्नयः । उस्मा । जरंते । प्रति । वस्तोः । अश्विना ।

यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽवक्षणः । सोमं । सुषाव । मधुऽमंतं । अद्रिऽभिः ॥ ५ ॥

स्वध्वरासः शोभनयागसाधना मधुमंतो होतव्यसोमवंतोऽग्नयो गार्हपत्यादय उस्मा सह निवसंतावश्विनौ प्रति वस्तोरन्वहमुषःकाले जरंते । स्तुवंति । यद्यदा निक्तहस्तः समंत्रेणोदकेन शोधितहस्तस्तरणिः कर्मणस्तारयिता विचक्षणो विविधं द्रष्टाध्वर्युः सोमं मधुमंतमद्रिभिर्यावभिः सुषाव अभिषुतवान् तदा तेऽग्नयः स्तुवंति । तस्मादागच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आकेनिपासो अहभिर्दविध्वतः स्वर्णं शुक्रं तन्वंत आ रजः ।

सूरश्चिदश्वान्युयुजान ईयते विश्वाँ अनु स्वधया चेतथस्पथः ॥ ६ ॥

आकेऽनिपासः । अहऽभिः । दविध्वतः । स्वः । न । शुक्रं । तन्वंतः । आ । रजः ।

सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । विश्वान् । अनु । स्वधया । चेतथः । पथः ॥ ६ ॥

आकेनिपासः । आकेऽतिके निपतंतीत्याकेनिपा रश्मयः । ते चाहभिरहोभिर्दविध्वतः कंपयंतो ध्वंसयंतो वा तमांसि । स्वर्णं आदित्य इव शुक्रं दीप्तं रज आतन्वंतो भवन्त्यश्विनोरश्वाः । सूरश्चित्सूर्यश्चाश्वान्युयुजानो योजयन्नीयते । गच्छति । हे अश्विनौ युवां विश्वान्पथ आगमनमार्गाननुक्रमेण स्वधयान्नेन सोमलक्षणेन चेतथः । चेतयथः । प्रज्ञापयथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्र वामवोचमश्विना धियंधा रथः स्वश्वो अजरो यो अस्ति ।

येन सद्यः परि रजांसि याथो हविष्मंतं तरणिं भोजमच्छ ॥ ७ ॥

प्र । वां । अवोचं । अश्विना । धियंऽधाः । रथः । सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्ति ।

येन । सद्यः । परि । रजांसि । याथः । हविष्मंतं । तरणिं । भोजं । अच्छ ॥ ७ ॥

धियंधाः कर्मणां धारकोऽहं हे अश्विना वां प्रवोचं । प्रब्रवीमि । स्तौमि ।
स्वश्वोऽजरोऽजीर्णो नित्यनूतनोऽजरयिता वा रथो योऽस्ति । येन रथेन सद्यस्त-
दानीमेव रजांसि लोकान्परियाथः तेन रथेन हविष्मंतं सोमादिहविर्युक्तं तरणिं
तारकं शीघ्रगामिनं भोजं भोजयितारमस्मद्यागमच्छ प्राप्नुमागच्छतमिति शेषः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ इति चतुर्थे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्रायं पिबेति सप्तर्चं प्रथमं सूक्तं वामदे-
वस्यार्धं गायत्रं । कृत्स्नमिंद्रवायुदेवताकमाद्या केवलवायव्या । तथा चानुक्रांतं ।
अयं वायव्याद्यैंद्रवायवं तु गायत्रमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । आद्ये द्वे
ऐंद्रवायवग्रहस्य याज्ये । तथा च सूचितं । अयं पिबा मधूनामिति याज्ये
अनवानं । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयं पिबा मधूनां सुतं वायो दिविष्टिषु । त्वं हि पूर्वपा असि ॥ १ ॥

अयं । पिब । मधूनां । सुतं । वायो इति । दिविष्टिषु । त्वं । हि । पूर्वपाः । असि ॥ १ ॥

हे वायो त्वमग्रमिंद्रादिभ्यः पूर्वं मधूनां मधुररसानां सोमानां संबन्धिनं सुत-
मभिषुतं रसं पिब । कुत्रेति तदुच्यते । दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्य प्रापकेषु यज्ञेषु
यद्वास्माकं दिवः स्वर्गस्यैषणेषु निमित्तेषु । त्वं हि त्वं खलु पूर्वपा असि । हिशब्दो
देव दधिषे पूर्वपेयं । ऋग्वे० ७. ९२. १. । इत्यादिमंत्रांतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः । वायो-
रग्रपानं देवा वै सोमस्य राज्ञोऽग्रपेयेन समपादयन्नहं प्रथमः पिबेयमित्यादि-
ब्राह्मणे । ऐ० ब्रा० २. २५. । स्पष्टमाम्नातं । तत्र हि वायुराजिं प्रथमं धावित्वाय-
पानं लब्धवान् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वाँ इंद्रसारथिः । वायो सुतस्य तृपतं ॥ २ ॥

शतेन । नः । अभिष्टिभिः । नियुत्वाँ । इंद्रसारथिः । वायो इति । सुतस्य । तृपतं ॥ २ ॥

हे वायो नियुत्वान्नियुद्भिस्तद्वान् इंद्रसारथिरिंद्रसहायः सन् त्वं शतेनापरिमि-
तैरभिष्टिभिरभित एषणीयैः कामैर्निमित्तभूतैरागच्छेति शेषः । आगत्य च सुतस्य
सुतमभिषुतं सोमं तृपतं । पिबतं त्वमिंद्रश्च । इंद्रस्य साहित्यं ब्राह्मण एवोक्तं ।

तत्तुरीयभागिन्द्रोऽभवत्त्रिभागवायुरिति तुरीये हैव संयहीतारो वदन्तेऽमुनैवानू-
काशेन यदद इन्द्रः सारथिरिव भूत्वोदजयत् । ऐ० ब्रा० २. २५. । इति वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वाँ सहस्रं हरय इन्द्रवायू अभि प्रयः । वहंतु सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । वाँ । सहस्रं । हरयः । इन्द्रवायू इति । अभि । प्रयः । वहंतु । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे इन्द्रवायू वां युवां सहस्रं हरयः सहस्रसंख्याका अश्वः प्रयोऽन्नं प्रति त्वरयंतः
सन्ति । अत्र हरिशब्दोऽश्वसामान्यवचनः । ते सोमपीतय आवहंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

रथं हिरण्यवंधुरमिन्द्रवायू स्वध्वरं । आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥ ४ ॥

रथं । हिरण्यऽवंधुरं । इन्द्रवायू इति । सुऽअध्वरं । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशं ॥ ४ ॥

हे इन्द्रवायू हिरण्यवंधुरं हिरण्यमयनिवासाधारकाष्टोपेतं दिविस्पृशं द्युलोक-
स्पर्शिनं स्वध्वरं शोभनाध्वरवंतं रथमास्थाथो हि । आस्थितौ खलु । यस्मादेवं
तस्मादागच्छतमित्यर्थः । स्वध्वरं प्रत्यास्थाथ इति वा व्याख्येयं ॥

रथेन पृथिव्यादिकस्तृचो दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्र ऐन्द्रवायवो द्वितीयः ।
सूचितं च । रथेन पृथुपाजसा बहवः सूरचक्षसः । आ० ७. १२. । इति ॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

रथेन पृथुपाजसा दाश्वान्समुप गच्छतं । इन्द्रवायू इहा गतं ॥ ५ ॥

रथेन । पृथुऽपाजसा । दाश्वान्सं । उप । गच्छतं । इन्द्रवायू इति । इहा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे इन्द्रवायू पृथुपाजसा प्रभूतबलेन रथेन दाश्वान्सं दातारं यजमानमुपगच्छतं ।
तदर्थमिहास्मिन्यज्ञ आगतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इन्द्रवायू अयं सुतस्तं देवेभिः सजोषसा । पिबतं दाशुषो गृहे ॥ ६ ॥

इन्द्रवायू इति । अयं । सुतः । तं । देवेभिः । सऽजोषसा । पिबतं । दाशुषः । गृहे ॥ ६ ॥

हे इन्द्रवायू अयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तं सोमं देवेभिर्देवैः सजोषसा समा-
नप्रीतौ दाशुषो हविर्दातुर्गृहे यागशालायां पिबतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इह प्रयाणमस्तु वा॒मिन्द्र॑वायू वि॒मोच॑नं । इह वा॒ सोम॑पीतये ॥ ७ ॥

इह । प्र॒या॒नं । अ॒स्तु । वा॒ । इन्द्र॑वायू इति । वि॒मोच॑नं । इह । वा॒ । सोम॑पीतये ॥ ७ ॥

हे इन्द्रवायू वां युवयोरिहास्मिन्यज्ञे प्रयाणं गमनमस्तु । इहास्मिन्नेव यज्ञे वां सोमपीतये विमोचनमश्नानामस्तु । पर्यवसानत एकार्थत्वेऽप्यादरार्थत्वादविरोधः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

वायो शुक्र इति चतुर्ऋचं द्वितीयं सूक्तमानुष्टुभं वामदेवस्यार्षमैन्द्रवायवं । आद्या केवलवायव्या । अत्रानुक्रमणिका । वायो चतुष्कमाद्या वायव्यानुष्टुभं त्विति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्या दशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचे प्रथमा । वायो शुक्रो अयामि ते विहि होत्रा अवीताः । आ० ७. ११. । इति सूचितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वायो॑ शु॒क्रो अ॒यामि ते॒ मध्वो॑ अ॒ग्रं दि॒विष्टि॑षु ।

आ या॑हि सोम॑पीतये स्पा॒र्हो दे॒व नि॒युत्व॑ता ॥ १ ॥

वायो॑ इति । शु॒क्रः । अ॒यामि । ते । मध्वः॑ । अ॒ग्रं । दि॒विष्टि॑षु ।

आ । या॑हि । सोम॑पीतये । स्पा॒र्हः । दे॒व । नि॒युत्व॑ता ॥ १ ॥

हे वायो ते तुभ्यं शुक्रो व्रतचर्यादिना दीप्तोऽहं मध्वो मधुरं सोमरसं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अग्रमितरेभ्यः पूर्वमयामि । आययामि ॥ अयतिरंतर्भावितण्यर्थः ॥ किमर्थं । दिविष्टिषु दिवो द्युलोकस्यैषणेषु सत्सु हे देव वायो स्पर्हः स्पृहणीयस्त्वं नियुत्वता । नियुद्धायोः प्रतिनियुतोऽश्वः । तेन साधनेनायाहि सोमपीतये सोमपानाय ॥

इन्द्रश्चेत्यादिस्तृचो दशरात्रे चतुर्थेऽहन्यैन्द्रवायवो द्वितीयः । सूचितं च । इन्द्रश्च वायवेषां सोमानामा चिकितान सुक्रतू । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते द्वितीया ॥

इन्द्रश्च वायवेषां सोमानां पीतिमर्हथः ।

युवां हि यंतीदवो निम्नमापो न सध्र्यक् ॥ २ ॥

इंद्रः । च । वा॒यो इति । ए॒षां । सो॒मा॒नां । पी॒तिं । अ॒र्ह॒थः ।
यु॒वां । हि । यंति । इ॒न्द्रवः । नि॒म्नं । आ॒पः । न । स॒ध्यक् ॥ २ ॥

हे वायो त्वमिन्द्रश्चैषां गृहीतानां सोमानां पीतिं पानमर्हथः । युवां हि खल्विन्द्रवः सोमा यंति । प्राप्नुवन्ति । निम्नं खातप्रदेशमापो न सध्यक् उदकानि यथा सहैव गच्छन्ति तद्वत्सर्वे सोमा युवां हि यंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वा॒य॒वि॒न्द्रश्च शु॒ष्मि॒णा सर॒थं श॒वस॒स्पती ।
नि॒यु॒त्वंता न ऊ॒तय॒ आ या॒तं सोम॑पीतये ॥ ३ ॥
वा॒यो इति । इं॒द्रः । च । शु॒ष्मि॒णा । स॒रथं । श॒वसः । प॒ती इति ।
नि॒यु॒त्वंता । नः । ऊ॒तये । आ । या॒तं । सोम॑पीतये ॥ ३ ॥

हे वायो त्वमिन्द्रश्च हे शवसस्पती बलस्य पती शुष्मिणा बलवन्तौ नियुत्वंता नियुत्संज्ञाश्च वन्तौ युवां सरथं समानमेव रथमारुह्येति शेषः । न ऊतये रक्षणाय सोमपीतये सोमपानायात्रायातं । आगच्छतं । यद्वा सरथमधितिष्ठतमारुह्य चायातमिति च वाक्यद्वयं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

या वां॑ संति॑ पुरु॒स्पृ॒हो नि॒युतो॑ दा॒शुषे॑ नरा ।
अ॒स्मे ता य॑ज्ञ॒वाह॒सेन्द्र॑वायू नि य॒च्छतं॑ ॥ ४ ॥
याः । वां॑ । संति॑ । पुरु॒स्पृ॒हः । नि॒युतः॑ । दा॒शुषे॑ । न॒रा ।
अ॒स्मे इति॑ । ताः । य॒ज्ञ॒वा॒हसा॑ । इं॒द्रवा॒यू इति॑ । नि । य॒च्छतं॑ ॥ ४ ॥

हे नरा नेतारौ हे यज्ञवाहसा यज्ञवाहकाविन्द्रवायू याः पुरुस्पृहो बहुभिः स्पृहणीया नियुतो संति अस्मे अस्मभ्यं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय मदर्थं ता नियुतो नियच्छतं ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

विहि होत्रा इति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेव्यं वायव्यं । अत्रानुक्रमणिका । विहि पंच वायव्यमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्या दशरात्रे चतुर्थेऽहनि

प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्य द्वितीया । तथा च सूचितं । विहि होत्रा अवीता वायो
शतं हरीणां । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

विहि होत्रा अवीता विपो न रायो अर्यः ।

वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ १ ॥

विहि । होत्राः । अवीताः । विपः । न । रायः । अर्यः ।

वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ १ ॥

हे वायो विहि वीहि भक्षय होत्रा होमसाधिकाः सोमाहुतीरवीता अन्यैः
पूर्वमभक्षिता विपो न शत्रूणां वेपयिता राजेव । किंचार्यः स्तोतुर्मम रायो
धनानि संपादयेति शेषः । हे वायो चंद्रेणाह्लादकेन रथेनायाहि सुतस्य सोमस्य
पीतये पानाय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

निर्युवाणो अशस्तीर्निर्युत्वाँ इन्द्रसारथिः ।

वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ २ ॥

निःऽयुवानः । अशस्तीः । निर्युत्वान् । इन्द्रऽसारथिः ।

वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ २ ॥

हे वायो त्वमशस्तीरभिशस्तीर्निर्युवाणो निःशेषेण नियोजयन्निर्युत्वान्निर्युत्संज्ञ-
काश्चवानिन्द्रसारथिरिन्द्रसहायः सन् आयाहि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अनु कृष्णे वसुधिती येमाते विश्वपेशसा ।

वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ३ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिती इति वसुऽधिती । येमाते इति । विश्वऽपेशसा ।

वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ३ ॥

कृष्णे कृष्णवर्णे वसुधिती वसूनां धात्र्यौ विश्वपेशसा विश्वरूपे द्यावापृथिव्यौ
त्वामनुयेमाते । अनुगच्छतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वहंतु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव ।

वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ४ ॥

वहंतु । त्वा । मनःयुजः । युक्तासः । नवतिः । नव ।

वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ४ ॥

हे वायो त्वा त्वां मनोयुजो मनःसमानगतयो युक्तासः परस्परसंयुक्ता नव-
तिर्नव नवोत्तरनवतिसंख्याका अश्वा वहंतु । धारयंतु ॥वायो शतमिति पंचमी पूर्वोक्त एव तृचे तृतीया । सूत्रं पूर्वमेवोक्तं ॥
तत्पाठस्तु ॥

वायो शतं हरीणां युवस्व पोथाणां ।

उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥ ५ ॥

वायो इति । शतं । हरीणां । युवस्व । पोथाणां ।

उत । वा । ते । सहस्रिणः । रथः । आ । यातु । पाजसा ॥ ५ ॥

हे वायो त्वं पोथाणां पोषणीयानां हरीणां शतं युवस्व । योजय रथे । उत
वा अथवा ते सहस्रिणः सहस्रसंख्यापूरका अश्वाः । तैर्युक्तो रथः पाजसा बले-
नायातु । आगच्छतु ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

इदं वामास्य इति षडृचं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रिमैन्द्राबार्हस्पत्यं । अत्रा-
नुक्रमणिका । इदं वां षष्ठैन्द्राबार्हस्पत्यं गायत्रिमिति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्राबृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १ ॥

इदं । वां । आस्ये । हविः । प्रियं । इन्द्राबृहस्पती इति । उक्थं । मदः । च । शस्यते ॥ १ ॥

हे इन्द्राबृहस्पती वामास्य इदं प्रियं हविः सोमरूपं प्रक्षिपामीति शेषः ।
उक्थं शस्त्रं च मदी मदजनकं शस्यते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अ॒यं वां॑ परि॑ षिच्यते॒ सोम॑ इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती । चा॒रु॒र्म॒दा॒य पी॒तये॑ ॥ २ ॥

अ॒यं । वां॑ । परि॑ । सि॒च्य॒ते । सोमः॑ । इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती इति॑ । चा॒रुः । म॒दा॒य । पी॒तये॑ ॥ २ ॥

हे इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती वा॒मा॒स्ये चा॒रुः शो॒भ॒नोऽयं॑ सोमः॑ परि॑षिच्यते । परि॑तो दी॒यते॑ । म॒दा॒य ह॒र्षाय॑ पी॒तये॑ पा॒नाय॑ च ॥

ऐ॒न्द्रा॒बा॒र्ह॒स्प॒त्या॒या॒मि॒ष्टौ प्र॒धान॒स्या न इ॒न्द्रे॒ति तृ॒तीया॒नुवा॒क्यो॒त्तरा॑ या॒ज्या । सू॒चितं॑ च । आ न इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती अ॒स्मे इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती । आ० २. ११. । इति॑ ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

आ न इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती गृ॒ह॒मि॒न्द्रं॑श्च गच्छ॒तं । सोम॒पा सोम॑पी॒तये॑ ॥ ३ ॥

आ । नः॑ । इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती इति॑ । गृ॒हं । इ॒न्द्रः । च । गच्छ॒तं । सोम॒पा । सोम॑पी॒तये॑ ॥ ३ ॥

हे इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती । अथ॑ वि॒विच्यो॒च्यते॑ । हे बृ॒ह॒स्प॒ते त्वं चे॒न्द्रश्च॑ सोम॒पा सोम॑पी॒तये॑ यु॒वां सोम॑पी॒तये॑ सोम॒पानाय॑ नो गृ॒ह॒म॒स्मद्वा॒गसं॒ब॒न्धा॒गच्छ॒तं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒स्मे इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती र॒यिं ध॑त्तं शत॒ग्वि॒नं । अ॒श्व॒वा॒न्तं स॒ह॒स्रि॒णं ॥ ४ ॥

अ॒स्मे इति॑ । इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती इति॑ । र॒यिं । ध॑त्तं । शत॒ग्वि॒नं । अ॒श्व॒वा॒न्तं । स॒ह॒स्रि॒णं ॥ ४ ॥

अ॒स्या वि॒नियोगः॑ पूर्॒वम॑न्वे॒ण स॒हो॒क्तः । हे इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती अ॒स्मे अ॒स्मभ्यं॑ र॒यिं ध॑नं ध॑त्तं । की॒दृशं॑ र॒यिं । शत॒ग्वि॒नं शत॑सं॒ख्याका॑भि॒र्गोभि॑र्यु॒क्तम॑श्व॒वा॒न्तम॑श्व॒वा॒न्तं स॒ह॒स्रि॒णं स॒हस्र॑सं॒ख्यायु॑क्तं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती व॒यं सु॒ते गी॒र्भिर्ह॑वामहे । अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥ ५ ॥

इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती इति॑ । व॒यं । सु॒ते । गी॒ऽभिः॑ । ह॒वा॒म॒हे । अ॒स्य । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥ ५ ॥

सु॒ते सोमे॑ऽभि॒षु॒ते गी॒र्भिः स्तु॒तिभिः॑ । शिष्टं॑ ग॒तं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सोम॑मि॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती पि॒ब॒तं दा॒शुषो॑ गृ॒हे । मा॒दये॑थां॒ तदो॑क॒सा ॥ ६ ॥

सोम॑ । इ॒न्द्रा॒बृ॒ह॒स्प॒ती इति॑ । पि॒ब॒तं । दा॒शुषः॑ । गृ॒हे । मा॒दये॑थां । तत्ऽओ॒क॒सा ॥ ६ ॥

हे इन्द्राबृहस्पती युवां दाशुषो हविर्दातुर्यजमानस्य गृहे तदोक्ता । तदेव यजमानगृहमोको निवासस्थानं ययोस्तौ । तादृशौ संतौ सोमं पिबतं । पीत्वा च मादयेथामिति ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे पंचविंशो वर्गः ॥

यस्तस्तंभेत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं चैष्टुभं । दशमी जगती । दश-
म्येकादश्याविन्द्राबृहस्पतिदेवताके शिष्टा नव बार्हस्पत्यः । अत्रानुक्रमणिका ।
यस्तस्तंभेकादश बार्हस्पत्यमंत्ये ऐंद्र्यौ चोपांत्या जगती ॥ आभिप्रविकेषूक्थेषु
तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोमवृद्धाविदं सूक्तमावापार्थं । तथा च सूत्रं ।
यस्तस्तंभ यो अद्रिभित् । आ० १. ९. । इति ॥ आद्ये बृहस्पतिसवने मरुत्वतीय-
निष्केवल्ययोः सूक्तमुखीये । सूचितं च । यस्तस्तंभ धुनेतय इति सूक्तमुखीये
। आ० १. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्तस्तंभ सहसा वि ज्मो अंतान्बृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।

तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मंद्रजिह्वं ॥१॥

यः । तस्तंभ । सहसा । वि । ज्मः । अंतान् । बृहस्पतिः । त्रिऽसधस्थः । रवेण ।

तं । प्रत्नासः । ऋषयः । दीध्यानाः । पुरः । विप्राः । दधिरे । मंद्रऽजिह्वं ॥१॥

यो बृहस्पतिर्बृहतो देवस्य यज्ञस्य वा पालयिता देवः सहसा बलेन ज्मः
पृथिव्या अंतान् । दश दिश इत्यर्थः । तान्वितस्तंभ विविधं स्तंभितवान् नियमि-
तवान् त्रिषधस्थस्त्रिषु स्थानेषु वर्तमानो रवेणैवं तिष्ठतेत्यनेन शब्देन तं देवं
प्रत्नासः पुराणा ऋषयोऽतीन्द्रियद्रष्टारो दीध्याना दीप्यमाना विप्रा मेधाविनो
यजमानादयः पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्थापितवन्तः स्तुत्यादिना । मंद्रजिह्वं मादन-
जिह्वं मोदनजिह्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मदंतो बृहस्पते अभि ये नस्ततस्त्रे ।

पृषंतं सुप्रमदब्धमूर्वे बृहस्पते रक्षतादस्य योनिं ॥२॥

धुनऽइतयः । सुऽप्रकेतं । मदंतः । बृहस्पते । अभि । ये । नः । ततस्त्रे ।

पृषंतं । सुप्रं । अदब्धं । ऊर्वं । बृहस्पते । रक्षतात् । अस्य । योनिं ॥२॥

हे बृहस्पते धुनेतयः । धुना शचूणां कंपयित्रीतिर्गतिर्येषां ते । तादृशाः सुप्रकेतं शोभनप्रज्ञं त्वां मदंतो मादयंतो नोऽस्मात्संबन्धिनो य ऋत्विजोऽभिततस्ते आत्मानमुपक्षिपन्ति स्तुवंति वा अस्यैषां योनिं कारणं यज्ञं यजमानं वा मां रक्षतात् । रक्ष । योनिर्विशेष्यते । पृषंतं फलानि सिंचंतं सृष्टं सर्पणस्वभावमदब्धमहिंसितमूर्वमुरुं ॥

बृहस्पते येत्यादिके द्वे बार्हस्पते पशौ वपापुरोडाशयोरनुवाक्ये । बृहस्पते या परमा परावदिति द्वे । अ० ३. ७. । इति हि सूचितं ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

बृहस्पते या परमा परावदत् आ त ऋतस्पृशो नि षेदुः ।

तुभ्यं खाता अवता अद्रिदुग्धा मध्वः श्रोतंत्यभितो विरप्शं ॥ ३ ॥

बृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । आ । ते । ऋतऽस्पृशः । नि । सेदुः ।

तुभ्यं । खाताः । अवताः । अद्रिऽदुग्धाः । मध्वः । श्रोतन्ति । अभितः । विऽरप्शं ॥ ३ ॥

हे बृहस्पते या प्रसिद्धा परमोत्कृष्टा परावदन्तं दूरभूता वसतिः स्वर्गाख्यास्ति । यद्वा लिंगव्यत्ययः । परमं स्थानमस्ति । अतोऽस्माद्देशादा । आ इत्यर्वागर्थे । अधस्तात्ते तव संबन्धिन ऋतस्पृशो यज्ञं स्पृशन्तोऽश्वा निषेदुः । निषणा भवंति । तुभ्यं खाता अवताः । लुप्तोपमैषा । यथा खाताः कूपा अभितः श्रोतन्ति तद्वदद्रिदुग्धा यावभिरभिषुताः सोमा विरप्शं विशेषेण शब्देन स्तोत्रं यथा भवति तथा मध्वो मधुररसं श्रोतन्ति । स्रवंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।

सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि ॥ ४ ॥

बृहस्पतिः । प्रथमं । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे । विऽव्योमन् ।

सप्तऽआस्यः । तुविऽजातः । रवेण । वि । सप्तऽरश्मिः । अधमत् । तमांसि ॥ ४ ॥

अयं बृहस्पतिर्मैत्राभिमानो देवो महो महतो ज्योतिषो दीप्तस्यादित्यस्य परमे निरतिशये व्योमन् व्योमनि प्रथमं जायमानः प्रादुर्भवन् सप्तास्यः सप्तच्छन्दोमयमुखस्तुविजातो बहुप्रकारं संभूतो रवेण शब्देन सप्तरश्मिः सर्पणस्वभाव-

तेजोयुक्तस्तमांस्यधमत् । धमतिर्गतिकर्मेति निरुक्तं । विविधं गच्छति । नाश-
यतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सुष्टुभा स ऋक्ता गणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।

बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिक्कदद्वावशतीरुदाजत् ॥ ५ ॥

सः । सुऽस्तुभा । सः । ऋक्ता । गणेन । वलं । रुरोज । फलिऽगं । रवेण ।

बृहस्पतिः । उस्रियाः । हव्यऽसूदः । कनिक्कदत् । वावशतीः । उत् । आजत् ॥ ५ ॥

स बृहस्पतिः सुष्टुभा शोभनस्तुतिमत्कर्ता दीप्तिमता गणेनांगिरसां रवेण
शब्देन च सह फलिगं ॥ जिफला विशरणे । फलिर्भेदः ॥ तेन गच्छतीति फलिगं ।
वलं बलनामानमसुरं रुरोज । बभञ्ज । द्वितीयः सशब्दः पूरणः । स एव देव
उस्रिया भोगानामुत्साविणीर्हव्यसूदः क्षीरादिहविःप्रेरिका वावशतीर्वावश्यमाना
गा कनिक्कदत् शब्दं कुर्वन्नुदाजत् । उद्घाटयति स्म ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे षड्विंशो वर्गः ॥

एवा पित्रे इति बार्हस्पते पशौ हविषो याज्या । एवा पित्रे विश्वदेवाय
वृष्णे विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती । आ० ३. ७. । इति सूचितत्वात् ॥ अग्निष्टोमे
वैश्वदेवशस्त्र एषैव धाय्या । तथा च सूत्रं । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे आ नो
भद्राः क्रतवो यंतु विश्वतः । आ० ५. १८. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवंतो वयं स्याम पतयो रयीणां ॥ ६ ॥

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञैः । विधेम । नमसा । हविऽभिः ।

बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवंतः । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥ ६ ॥

पित्रे पालकाय विश्वदेवाय सर्वदेवतारूपाय । देवानां मंत्रप्रतिपाद्यत्वादस्य
च मंत्राभिमानित्वाच्चैश्वदेवत्वं । यद्वाच देवशब्दः स्तुत्यर्थः । सर्वैः स्तुत्याय वृष्णे
वर्षकाय बृहस्पतये देवायैवैवमुक्तप्रकारेण यज्ञैस्तत्साधनैर्हविर्भिराज्यचर्वादिल-
क्षणैर्नमसा स्तुत्या च विधेम । परिचरेम । हे बृहस्पते सुप्रजाः शोभनपुत्रा
वीरवंतो वीर्योपेता वयं रयीणां धनानां पतयः स्याम ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स इद्राजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्थावभि वीर्येण ।

बृहस्पतिं यः सुभृतं बिभर्ति वल्गूयति वंदते पूर्वभाजं ॥ ७ ॥

सः । इत् । राजा । प्रतिऽजन्यानि । विश्वा । शुष्मेण । तस्थौ । अभि । वीर्येण ।

बृहस्पतिं । यः । सुऽभृतं । बिभर्ति । वल्गुऽयति । वंदते । पूर्वऽभाजं ॥ ७ ॥

इदमाद्युक्त्यं पुरोहितप्रशंसेति ब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० ८, २६, । अथवा सूक्तस्य ऋग्वयवर्जितस्य बार्हस्पत्यत्वाद्बृहस्पतेरेव स्तुतिः । स इत्स एव राजा मूर्धाभिषिक्तोऽन्यो वा राजमानः प्रतिजन्यानि । जन्यं युद्धं प्रति बलानीत्यर्थः । प्रत्यर्थिजनपदानि वा तानि विश्वा सर्वाणि शुष्मेण बलेन वीर्येण शरीरसामर्थ्येन वाभि अभिगम्याक्रम्य तस्थौ । तिष्ठति । स इत्युक्तं क इत्याह । यो बृहस्पतिं बृहतां महतां पालयितारं देवमुक्तलक्षणं पुरोहितं वा सुभृतं सुष्ठु हविःस्तोत्रादिना न्नाच्छादनादिना वा बिभर्ति भरति । वल्गूयति स्तौति । वंदते नमस्करोति च पूर्वभाजमितरेभ्यः प्रथमसंभक्तारं कृत्वा । एवं यः करोति स एव तस्थाविति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स इक्षेति सुधित ओकसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीं ।

तस्मै विशः स्वयमेवा नमंते यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति ॥ ८ ॥

सः । इत् । क्षेति । सुऽधितः । ओकसि । स्वे । तस्मै । इळा । पिन्वते । विश्वऽदानीं ।

तस्मै । विशः । स्वयं । एव । नमंते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजनि । पूर्वः । एति ॥ ८ ॥

स इत्स एव क्षेति निवसति सुधितः सुष्ठु तृप्तः सन् स्वे स्वकीय एवोकसि सद्ने । स एव समृद्धो निर्बाधः सन् सुखेनास्ते । तस्मा इळा भूमिर्विश्वदानीं सर्वकालं पिन्वते । वर्धते फलैः । तस्मै विशः प्रजाः स्वयमेव नमंते । प्रणता भवन्ति । दंडनमंतरेण स्वयमेव दत्तकरा भवन्ति । यस्मिन् राजनि ब्रह्मा पूर्वः प्रथमं पूज्यः सन्नेति गच्छति । वर्तत इत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।

अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ९ ॥

अप्रतिऽइतः । जयति । सं । धनानि । प्रतिऽजन्यानि । उत । या । सऽजन्या ।
अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तं । अवन्ति । देवाः ॥ ९ ॥

स एवाप्रतीतोऽन्यैरप्रतिगतः सन् यानि धनानि प्रतिजन्यानि प्रतिस्पर्धिज-
नसंबन्धीनि उतापि च सजन्या जनसंबन्धीनि धनानि संजयति । यो राजाव-
स्यवेऽवसीयसे धनरहिताय रक्षणमिच्छते ब्रह्मणे ब्राह्मणाय वा प्रीणनमिच्छते
बृहस्पतये वा वरिवो धनं कृणोति करोति ददाति स उक्तप्रकारेण महान्भवति ।
तमेव देवा अवन्ति । रक्षन्ति ॥

इन्द्रश्च सोममिति दशमी तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रस्थितयाज्या । सूचितं
च । इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पत आ वो वहंतु सप्तयो रघुधृद । आ० ५. ५. । इति ॥
तत्पाठस्तु ॥

इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मंदसाना वृषण्वसू ।
आ वां विशन्ति देवः स्वाभुवोऽस्मे रयिं सर्ववीरं नि यच्छतं ॥ १० ॥
इन्द्रः । च । सोमं । पिबतं । बृहस्पते । अस्मिन् । यज्ञे । मंदसाना । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।
आ । वां । विशन्तु । इन्द्रः । सुऽआभुवः । अस्मे इति । रयिं । सर्वऽवीरं । नि । यच्छतं ॥ १० ॥

हे बृहस्पते त्वमिन्द्रश्च सोमं पिबतं । कीदृशौ युवां । अस्मिन्यज्ञे मंदसाना
हृषंतौ वृषण्वसू वर्षितृधनौ । यजमानेभ्यो दीयमानधनावित्यर्थः । वां युवां
स्वाभुवः सुष्ठु सर्वतो भवन्तः । कृत्स्नशरीरव्यापनसमर्था इत्यर्थः । तादृशा इन्द्रः
सोमा विशन्तु । युवयोः शरीरं प्रविशन्तु । अस्मे अस्मभ्यं रयिं धनं सर्ववीरं
सर्वपुत्राद्युपेतं नियच्छतं । दत्तं ॥

॥ अथैकादशी ॥

बृहस्पत इन्द्रं वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिर्भूत्वस्मे ।
अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ११ ॥
बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतं । नः । सचा । सा । वां । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ।
अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंधीः । जजस्तं । अर्यः । वनुषां । अरातीः ॥ ११ ॥

हे बृहस्पते हे इन्द्र युवां नोऽस्मान्वर्धतं । वर्धयतं । प्रवृद्धान्कुरुतं । सा सुम-
तिर्युवयोरनुग्रहबुद्धिरस्मे अस्मासु सचा सह भूतु । भवतु । धियः कर्माण्यविष्टं ।

रक्षतं । पारं नयतं । पुरंधीः पुरं शरीरं धीयते स्थाप्यते याभिर्मतिभिस्ताः
स्तुतीर्जिगृतं । प्रबुध्यतं । वनुषां संभक्तृणामस्माकमर्यो गंचीररातीः । शत्रूनित्यर्थः ।
जजस्तं । युध्यतं । क्षपयतमित्यर्थः ॥ छंदस्यरातिशब्दः स्त्रीलिंगः ॥ एवं स्तुतिं
निगमय्याभीष्टं प्रार्थितवान् ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थोऽश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

श्रीमत्सायणमंचीशो दाशतय्यास्तृतीयके ।

अष्टके सप्तमाध्यायं व्याकाशीदितिपेशलं ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे
तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमं व्याख्यातुमारभते । इदमु त्यदित्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं वामदेवस्यार्धं
चैष्टुभमुषोदेवताकं । इदमुषस्यं त्वित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये ऋतौ चैष्टुभे
छंदस्याश्विनशस्त्र इदं सूक्तं । सूचितं च । उषो वाजेनेदमु त्यत् । आ० ४. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदमु त्यत्पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिस्तमसो वयुनावदस्थात् ।

नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुषसो जनाय ॥ १ ॥

इदं । ऊं इति । त्यत् । पुरुऽतमं । पुरस्तात् । ज्योतिः । तमसः । वयुनऽवत् । अस्थात् ।

नूनं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । गातुं । कृणवन् । उषसः । जनाय ॥ १ ॥

इदमु पुरतो दृश्यमानमिदं त्यक्तदस्माभिः स्तुत्यं सर्वप्रसिद्धं पुरुतममत्यंतप्रभूतं
ज्योतिस्तेजो वयुनावत् ॥ वेतेः कांतिकर्मण इदं ॥ प्रकृष्टकांतिमत् । अथवा वयुन-
मिति प्रज्ञानाम । प्रज्ञोपेतं । सर्वस्य प्रज्ञापकमित्यर्थः । कीदृक् तेजः । पुरस्तात्
पूर्वस्यां दिशि तमसोऽंधकारादस्थात् । उदतिष्ठत् । एवं सति नूनं सत्यं दिव
आदित्यस्य दुहितरो दुहितृस्थानीया विभातीर्विभानं कुर्वतीरुषसो जनाय यज-
मानानां गातुं गमनं गमनादिव्यापारसामर्थ्यं कृणवन् । अकुर्वन् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्थुरु चित्रा उषसः पुरस्तान्मिता इव स्वरवोऽध्वरेषु ।

यू व्रजस्य तमसो द्वारोच्छंतीरव्रज्जुचयः पावकाः ॥ २ ॥

अस्थुः । ऊं इति । चित्राः । उषसः । पुरस्तात् । मिताः । इव । स्वरवः । अध्वरेषु ।

वि । ऊं इति । व्रजस्य । तमसः । द्वारा । उच्छंतीः । अव्रन् । शुचयः । पावकाः ॥ २ ॥

चित्राश्चायनीया उषसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिश्यस्थुः । तिष्ठन्ति । व्याप्ता इत्यर्थः ।
तत्र दृष्टान्तः । अध्वरेषु मिताः खाताः स्वरवो यूपा इव । ते यथा वेद्याः पुरतो
भासन्ते तद्वत् । यद्यपि स्वरुशब्दो यूपच्छेदपतितप्रथमशकलवाचीयः प्रथमः
शकलः परापतेत्स स्वरुः कार्य इत्युक्तत्वात् तथाप्यत्र मितशब्दश्रवणाच्चषालवंतः
स्वरव इत्यादौ तथा दर्शनाच्चात्र यूपवचनः । ता व्रजस्य वारकस्य तमसो द्वारा
द्वाराणि व्युच्छंतीः शुचयो दीप्ताः पावकाः शोधिका अव्रन् । व्यवृण्वन् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उच्छंतीरद्य चितयंत भोजान्नाधोदेयायोषसो मघोनीः ।

अचित्रे अंतः पणयः ससंतवुध्यमानास्तमसो विमध्ये ॥ ३ ॥

उच्छंतीः । अद्य । चितयंत । भोजान् । राधः । देयाय । उषसः । मघोनीः ।

अचित्रे । अंतरिति । पणयः । ससंतु । अबुध्यमानाः । तमसः । विमध्ये ॥ ३ ॥

अद्यास्मिन्दिन उच्छंतीस्तमो विवासयंत्यो मघोनीर्धनवत्य उषसो भोजान्
भोजयितृन्यजमानान् तेषां राधोदेयाय सोमादिधनदानाय चितयंत । प्रज्ञाप-
यन्ति । अचित्रेऽचायनीये तमसो विमध्ये । अत्यंतगाढांधकार इत्यर्थः । तत्र
पणयो वणिज इवादातारोऽबुध्यमानाः ससंतु । स्वपंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कुवित्स देवीः सनयो नवो वा यामो बभूयादुषसो वो अद्य ।

येना नवग्वे अंगिरे दशग्वे सप्तास्ये रेवती रेवदूष ॥४॥

कुवित् । सः । देवीः । सनयः । नवः । वा । यामः । बभूयात् । उषसः । वः । अद्य ।

येन । नवऽग्वे । अंगिरे । दशऽग्वे । सप्तऽआस्ये । रेवतीः । रेवत् । उष ॥४॥

हे देवीर्द्योतमाना उषसो वो युष्मान् सनयः पुराणो नवो वा यामो गमन-
साधनः स रथोऽद्यास्मिन्यागदिने कुविद्धुवारं बभूयात् । भवेत् । गच्छेदित्यर्थः ।
येन रथेन हे रेवतीर्धनवत्यो यूयं नवग्वे दशग्वे सप्तास्ये सप्तच्छंदोयुक्तमुखेऽंगि-
रेऽंगिरोगणे । तौ द्वौ तत्र येऽप्यंगिरसस्तेषां गणे । तथान्यत्र नवग्वो नु दशग्वो
अंगिरस्तमः । ऋग्वे० १०. ६२. ६. । इति । रेवद्धनवद्यथा भवति तथोष विभातं
कृतवत्यः ॥ वसेर्युच्छनकर्मणो लिङमध्यमबहुवचनस्येदं रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यूयं हि देवीर्ऋतयुग्भिरश्वैः परिप्रयाथ भुवनानि सद्यः ।

प्रबोधयंतीरुषसः ससंतं द्विपाच्चतुष्पाच्चरथाय जीवं ॥५॥

यूयं । हि । देवीः । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । परिऽप्रयाथ । भुवनानि । सद्यः ।

प्रऽबोधयंतीः । उषसः । ससंतं । द्विऽपात् । चतुऽपात् । चरथाय । जीवं ॥५॥

हे देवीर्द्योतमाना उषसो यूयं हि खलु ऋतयुग्भिर्यज्ञगामिभिरश्वैर्भुवनानि
सद्यः परिप्रयाथ । परितः प्रकृष्टं गच्छथ । किं कुर्वत्यः । ससंतं स्वपंतं द्विपाच्च-
तुष्पान्मनुष्यगवादिलक्षणं जीवं चरथाय चरणाय गमनादिव्यवहाराय प्रबो-
धयंतीः प्रबोधयंत्यः सत्यः परिप्रयाथ ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

क्व स्विदासां कतमा पुराणी यया विधाना विदधुर्ऋभूणां ।

शुभं यच्छुभ्रा उषसश्चरंति न वि ज्ञायंते सदृशीरजुर्याः ॥६॥

क्व । स्वित् । आसां । कतमा । पुराणी । यया । विऽधाना । विऽदधुः । ऋभूणां ।

शुभं । यत् । शुभ्राः । उषसः । चरंति । न । वि । ज्ञायंते । सऽदृशीः । अजुर्याः ॥६॥

आसामुषसां मध्ये क्व स्विदभूदद्य कतमा पुराणी पुरातनी । यया ऋभूणां
संबंधीनि विधाना चमसादिनिर्माणानि विदधुः अकुर्वन्भूभवः । यद्याश्चोषसः
शुभ्रा दीप्ताः शुभं चरन्ति शोभां दीप्तिं कुर्वन्ति ता अजुर्या अशीर्णा नित्यनूतना
न विज्ञायन्ते । यतः सदृशीः सदृश्यः सर्वेष्वपि दिवसेष्वेकरूपा अतोऽद्यतन्य
एता एताः पुराण्य इति न ज्ञायन्ते । उषासादृश्यं सदृशीरद्य सदृशीरिदु श्वः । ऋग्वे०
१. १२३. ८. । इत्यत्र प्रतिपादितं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ता घा ता भद्रा उषसः पुरासुरभिष्टिद्युम्ना ऋतजातसत्याः ।

यास्वीजानः शशमान उक्थैः स्तुवञ्छंसद्रविणं सद्य आप ॥ ७ ॥

ताः । घा । ताः । भद्राः । उषसः । पुरा । आसुः । अभिष्टिऽद्युम्नाः । ऋतजातऽसत्याः ।

यासु । ईजानः । शशमानः । उक्थैः । स्तुवन् । शंसन् । द्रविणं । सद्यः । आप ॥ ७ ॥

ता घ । घेति प्रसिद्धौ । ताः खलूपकारिण्यस्ता भद्राः कल्याण्यः स्तुत्या वा
उषसः पुरा पूर्वमासुः । अभवन् । अभिष्टिद्युम्नाः अभिगमनमात्रेण द्युम्नं धनं यासां
ताः । ऋतजातसत्याः । ऋतार्थं यज्ञार्थं जाताश्च ताः सत्याः सत्यफलाश्च तादृश्यः ।
यासूषःस्वीजानो यागं कुर्वाण उक्थैः शस्त्रैः शशमानः शंसमानः स्तुवन् सा-
मभिः स्तोत्रं निष्पादयन् शंसन् शस्त्राणि कुर्वन् द्रविणं धनं सद्य आप प्राप्नोति
ता भद्रा इति संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ता आ चरन्ति समना पुरस्तात्समानतः समना पप्रथानाः ।

ऋतस्य देवीः सदसो बुधाना गवां न सर्गा उषसो जरन्ते ॥ ८ ॥

ताः । आ । चरन्ति । समना । पुरस्तात् । समानतः । समना । पप्रथानाः ।

ऋतस्य । देवीः । सदसः । बुधानाः । गवां । न । सर्गाः । उषसः । जरन्ते ॥ ८ ॥

ता उषस आ सर्वतश्चरन्ति । समना सर्वतः समानाः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि
समानतः समानाद्देशादंतरिक्षात्समना सर्वतः पप्रथानाः प्रथमाना ऋतस्य
यज्ञस्य सदसः सदः । तत्रत्यमृत्विग्धविरादिकमित्यर्थः । बुधाना बोधयन्त्यः ॥
अंतर्भावितव्यर्थोऽयं ॥ एवं महानुभावा उषसो जरन्ते । स्तूयन्ते । गवां सर्गा न

उदकानां सृष्टय इव । गवां सर्गा न रश्मयः । ऋग्वे० ४. ५२. ५. । इति हि श्रुतं ।
ता यथा सर्वत्र प्रसंगादुपकारत्वाच्च स्तूयन्ते तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

ता इन्वे३व समना समानीरमीतवर्णा उषसश्चरन्ति ।

गूहंतीरभ्वमसितं रुशद्भिः शुक्रास्तनूभिः शुचयो रुचानाः ॥ ९॥

ताः । इत् । नु । एव । समना । समानीः । अमीतऽवर्णाः । उषसः । चरन्ति ।

गूहंतीः । अभ्वं । असितं । रुशत्ऽभिः । शुक्राः । तनूभिः । शुचयः । रुचानाः ॥ ९॥

ता एवोषसः । इदिति पूरणः । नु अद्य समना समानाः । एकधेत्यर्थः । समा-
नीरेकरूपा अमीतवर्णा अहिंसितवर्णा अपरिमितवर्णा वा उषसश्चरन्ति सर्वतः ।
किं कुर्वत्यः । अभ्वं । महन्नामैतत् । अतिमहदसितं कृष्णं रूपं गूहंतीर्गोपयन्त्यो
रुशद्भी रोचमानैस्तनूभिः स्वशरीरैः शुक्रा दीप्ताः शुचयः शुद्धा रुचाना रोच-
माना रोचयन्त्यो वा ॥

॥ अथ दशमी ॥

रयिं दिवो दुहितरो विभातीः प्रजावंतं यच्छतास्मासु देवीः ।

स्योनादा वः प्रतिबुध्यमानाः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १०॥

रयिं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । प्रजाऽवंतं । यच्छत । अस्मासु । देवीः ।

स्योनात् । आ । वः । प्रतिऽबुध्यमानाः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १०॥

हे दिवो दुहितरो द्योतमानस्यादित्यस्य दुहितृस्थानीया विभातीर्विभात्यो वि-
शेषेण भानं कुर्वत्योऽस्मासु प्रजावंतं रयिं पुत्राद्युपेतं धनं यच्छत । दत्त । हे
देवीर्देव्यः स्योनात्सुखान्निमित्तभूताद्वो युष्मान् प्रतिबुध्यमानाः प्रतिबोधयन्तो वयं
सुवीर्यस्य पतयः स्याम । पुत्रादिसहितस्य धनस्य पालका भवेम ॥

तद्वो दिव इति व्युष्टायां जपेत् ॥

॥ एकादशी ॥

तद्वो दिवो दुहितरो विभातीरुप ब्रुव उषसो यज्ञकेतुः ।

वयं स्याम यशसो जनेषु तद्यौश्च धत्तां पृथिवी च देवी ॥ ११॥

तत् । वः । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । उप । ब्रुवे । उषसः । यज्ञऽकेतुः ।
वयं । स्याम । यशसः । जनेषु । तत् । द्यौः । च । धत्तां । पृथिवी । च । देवी ॥ ११ ॥

हे दिवो दुहितरो हे उषसो विभातीर्वो युष्मान् तदुत्तरार्द्धप्रथमपादेन वक्ष्य-
माणं फलं यज्ञकेतुः । यज्ञ एव केतुः प्रज्ञापको यस्य तादृशोऽहमुप ब्रुवे । उपेत्य
ब्रवीमि । अथ बहुवदुच्यते । वयं स्तुवंतो जनेष्वस्मत्समानेषु मध्ये यशसः कीर्त्त-
नस्य वा स्वामिनः स्याम । तद्यशो द्यौः पृथिवी च देवी धत्तां । धारयतां ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

प्रति षेति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं गायत्रमुषोदेवताकं । प्रति ष्या सप्त गायत्रमि-
त्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये ऋतौ गायत्रच्छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं शस्यं
अथोषस्यः प्रति ष्या सूनरी । आ० ४. १४. । इति हि सूचितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति ष्या सूनरी जनीं व्युच्छंतीं परि स्वसुः । दिवो अदर्शिं दुहिता ॥ १ ॥
प्रति । स्या । सूनरी । जनीं । विऽउच्छंतीं । परि । स्वसुः । दिवः । अदर्शिं । दुहिता ॥ १ ॥

स्या सा संस्तूयमाना सूनरी सुष्ठु प्राणिनां नेत्री जनी जनयित्री फलानां
स्वसुः स्वसृस्थानीयाया रात्रेः परि उपरिभागे रात्रिपर्यवसानकाले व्युच्छंती
तमो विवासयंती । स्वसा स्वसे ज्यायस्यै । ऋग्वे० १. १२४. ८. । इत्युक्तं । दिवो
द्योतमानस्यादित्यस्य दुहितोषाः प्रत्यदर्शि । प्रतिदृश्यते सर्वैः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अश्वेव चित्रारुषी माता गवामृतावरी । सखाभूदश्विनोरुषाः ॥ २ ॥
अश्वोऽइव । चित्रा । अरुषी । माता । गवां । ऋतऽवरी । सखा । अभूत् । अश्विनोः ।
उषाः ॥ २ ॥

अश्वेव चित्रा चायनीयारुषी रोचमाना गवां रश्मीनां माता निर्मात्री
ऋतावरी यज्ञवत्युषा अश्विनोः सखा समानख्याना सह स्तूयमानाभूत् । भवति ।
अश्विनोरुषसा सह स्तूयमानत्वात्सखित्वं परस्परं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उ॒त स॒खास्य॒स्विनो॑रु॒त मा॒ता ग॒वा॑म॒सि । उ॒तो॒षो व॒स्व ई॒शि॒षे ॥३॥

उ॒त।स॒खा।अ॒सि।अ॒श्विनोः॑।उ॒त।मा॒ता।ग॒वा॑।अ॒सि।उ॒त।उ॒षः।व॒स्वः।ई॒शि॒षे ॥३॥

उतापि चाश्विनोः सखासि । उतापि च गवां रश्मीनां मातासि । उतापि च हे उषो वस्वो धनस्येशिषे । ईश्वरा भवसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

या॒व॒यद्द्वेष॑सं त्वा चि॒कि॒त्वित्सू॑नृता॒वरि॑ । प्र॒ति स्तो॒मैर॒भु॒त्स॒हि ॥४॥

या॒व॒यत् ऽद्वेष॑सं । त्वा । चि॒कि॒त्वित् । सू॒नृता॒ ऽव॒रि॒ । प्र॒ति॒ । स्तो॒मैः । अ॒भु॒त्स॒हि ॥४॥

यावयद्द्वेषसं । यवयंतो वियुज्यमाना द्वेषांसि द्वेष्टारो यस्यास्तादृशी पृथक्क्रियंते द्वेषांस्यनयेति वा । रात्रौ हननायोद्युक्ता द्वेषिण उषःकाले हि पलायंते । तादृशी चिकित्वित् ज्ञापयंती त्वा त्वां सूनृतावरि । सूनृतेति वाङ्माम । तद्वति देवि स्तोमैः स्तुतिभिः प्रत्यभुत्सहि । प्रतिबोधयामः । स्तुम इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र॒ति भ॒द्रा अ॒ह॒क्ष॒त॒ ग॒वा॑ स॒र्गा न॒ र॒श्मयः॑ । ओ॒षा अ॒प्रा उ॒रु ज॒यः ॥५॥

प्र॒ति।भ॒द्राः।अ॒ह॒क्ष॒त॒।ग॒वा॑।स॒र्गाः।न॒।र॒श्मयः॑।ओ॒षा।अ॒प्राः।उ॒रु।ज॒यः ॥५॥

भद्राः स्तुत्या रश्मयः प्रत्यहक्षत । प्रतिदृश्यंते । गवामुदकानां सर्गा न वर्षधारा इवेयमुषा उरु जयो महत्तेज आप्राः । आपूरयत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ॒प॒प्रु॒षी॑ वि॒भा॒वरि॑ ब्या॒व॒ज्यो॒ति॒षा॒ तमः॑ । उ॒षो अ॒नु स्व॒धा॒म॒व ॥६॥

आ॒ऽप॒प्रु॒षी॑।वि॒भा॒ऽव॒रि॒।वि॒।आ॒वः॑।ज्यो॒ति॒षा॒।तमः॑।उ॒षः॑।अ॒नु।स्व॒धा॒।अ॒व॒॥६॥

हे विभावरि विभावत्युषस्त्वमापप्रुष्यापूरयंती तेजसा जगत् ज्योतिषा तेजसा तमोऽंधकारं व्यावः । व्यावृणोः । किंच अनु पश्चात् स्वधां हविर्लक्षणमन्नमव । रक्ष ॥

आ द्यां तनोषीत्येषा देवानां हविःषूषसोऽनुवाक्या । सूचितं च । आ द्यां तनोषि रश्मिभिरावहंती पोष्या वार्याणि । आ० १. १६. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आ द्यां तनोषि रश्मिभिरांतरिक्षमुरु प्रियं । उषः श्रुक्तेण शोचिषा ॥ ७ ॥

आ। द्यां। तनोषि। रश्मिऽभिः। आ। अंतरिक्षं। उरु। प्रियं। उषः। श्रुक्तेण। शोचिषा ॥ ७ ॥

हे उषो रश्मिभिर्द्या दिवमातनोषि । उरु विस्तीर्णं प्रियमंतरिक्षं रश्मिभिरा-
तनोषि । श्रुक्तेण दीप्तेन शोचिषा प्रकाशेन युक्ता सत्येवं करोषि ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

तद्देवस्येति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं जागतं सावित्रं । तथा चानु-
क्रम्यते । तद्देवस्य सावित्रं तु जागतमिति ॥ आभिप्लविके तृतीयेऽहनि वैश्वदे-
वशस्त्रे सावित्रनिविद्धानमिदं । तथा च सूत्रितं । तद्देवस्य घृतेन द्यावापृथिवी
इति तिस्रः । आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महद्वृणीमहे असुरस्य प्रचेतसः ।

छर्दिर्येन दाशुषे यच्छति त्मना तन्नो महौ उदयान्देवो अक्तुभिः ॥ १ ॥

तत् । देवस्य । सवितुः । वार्यं । महत् । वृणीमहे । असुरस्य । प्रऽचेतसः ।

छर्दिः । येन । दाशुषे । यच्छति । त्मना । तत् । नः । महान् । उत् । अयान् । देवः ।

अक्तुऽभिः ॥ १ ॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य वार्यं वरणीयं महत्पूज्यं तद्धनं वृणीमहे । प्रार्थयामः ।
असुरस्य । असुर्वलं । तद्धतः प्रचेतसः प्रकृष्टमतेः । देवस्येति संबंधः । येन धनेन
युक्तः सन् छर्दिः । गृहनामैतत् । गृहोपलक्षितं धनजातं दाशुषे हविर्देवते
यजमानाय त्मनात्मनैव यच्छति तच्छर्दिर्महान्देवः सविताक्तुभी रात्रिभिः ।
एतदहामप्युपलक्षणं । सर्वैर्दिवसैः सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माकमुदयान् । उद्यच्छतु ।
करोत्वित्यर्थः । यद्वा छर्दिरिति तेजोनाम । तत्तेज उद्यच्छत्विति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशंगं द्रापिं प्रति मुंचते कविः ।

विचक्षणः प्रथयन्नापूणन्नुर्वजीजनत्सविता सुममुक्थ्यं ॥ २ ॥

दिवः । धर्ता । भुवनस्य । प्रजाऽपतिः । पिशंगं । द्रापिं । प्रति । मुंचते । कविः ।
विऽचक्षुणः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु । अजीजनत् । सविता । सुम्नं । उक्थ्यं ॥ २ ॥

दिवो द्युलोकस्य धर्ता धारकः । न केवलं दिव एव अपि तु भुवनस्य कृत्स्नस्यापि लोकस्य धर्ता प्रजापतिः प्रजानां प्रकाशवृष्ट्यादिना पालयिता कविः प्राज्ञो देवः पिशंगं द्रापिं हिरण्मयं कवचं प्रतिमुंचते । आच्छादयति प्रत्युदयं । विचक्षुणो विविधं द्रष्टा स एव देवः प्रथयन् प्रख्यापयन् तेज आपृ-
णन्नापूरयन् परित उरु प्रभूतं सुम्नं सुखमुक्थ्यं स्तुत्यमजीजनत् । उत्पादयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।
प्र बाहू अस्माकसविता सवीमनि निवेशयन् प्रसुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥ ३ ॥
आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । श्लोकं । देवः । कृणुते । स्वाय । धर्मणे ।
प्र । बाहू इति । अस्माक् । सविता । सवीमनि । निऽवेशयन् । प्रऽसुवन् । अक्तुऽभिः ।
जगत् ॥ ३ ॥

अयं देवः सविता दिव्यानि द्युसंबन्धीनि पार्थिवा पार्थिवानि रजांसि लो-
कान् । तिस्रः खलु द्यावः पृथिव्यश्च । तिस्रो भूमीधारयन् चीरुत द्यून् । ऋग्वे० २.
२७. ८. । इति हि श्रुतं । आप्राः । आपूरयति स्वाभिर्भाभिर्देवः । स्वाय धर्मणे
स्वकीयाय धारणाय श्लोकं प्रशस्तिं कृणुते । करोति । सविता सवीमनि प्रस-
वेऽनुज्ञायां निमित्तायां बाहू स्वीयौ प्रास्माक् । प्रसृजति । प्रसारयतीत्यर्थः । किं
कुर्वन् । अक्तुभिः कांतिभिर्जगन्निवेशयन् स्वस्वकार्ये स्थापयन् प्रसुवन् प्रेरयन् ।
अथवा अक्तुभिरिति रात्रिनाम । तदुपलक्षितैः सर्वैर्वासरैः सर्वेष्वपि दिनेष्वेवं
करोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशद्वृतानि देवः सविताभि रक्षते ।
प्रास्माग्बाहू भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥ ४ ॥
अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः । सविता । अभि । रक्षते ।
प्र । अस्माक् । बाहू इति । भुवनस्य । प्रऽजाभ्यः । धृतऽव्रतः । महः । अज्मस्य । राजति ॥ ४ ॥

सविता देवोऽदाभ्योऽन्यैरहिंसितः सन् भुवनानि प्रचाकशत् दीपयन् व्रतानि कर्माणि प्राणिनामभिरक्षते । भुवनस्य लोकस्य प्रजाभ्यस्तत्रत्याभ्यो बाहू स्वीयौ प्राप्ताक् । प्रसारयति । स्वस्वकर्मणेऽनुजानातीत्यर्थः । सर्वव्यापाराणां सूर्याधीनत्वात् । सविता वै प्रसवानामीश इति हि श्रुतिः । धृतव्रतो धृतकर्मा स तथा कुर्वन् महो महतोऽज्मस्य जगतो राजति । ईश्वरो भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्रिरंतरिक्षं सविता महित्वना ची रजांसि परिभूस्त्रीणि रोचना ।

तिस्रो दिवः पृथिवीस्तिस्र इन्वति त्रिभिर्व्रतैरभि नो रक्षति त्मना ॥ ५ ॥

त्रिः । अंतरिक्षं । सविता । महिऽत्वना । ची । रजांसि । परिऽभूः । त्रीणि । रोचना ।

तिस्रः । दिवः । पृथिवीः । तिस्रः । इन्वति । त्रिऽभिः । व्रतैः । अभि । नः । रक्षति । त्मना ॥ ५ ॥

अयं सविता त्रिस्त्रिभेदमंतरिक्षं । अंतरा क्षांतं भवति जगदित्यंतरिक्षं । परिभूः परिभविता सन् महित्वना महित्वेनेन्वति । व्याप्नोति । वायुविद्युद्वरुणाख्यास्त्रयो लोका अंतरिक्षभेदाः स वायुलोकं स वरुणलोकमित्यादिश्रुतेः । ची रजांसि रंजनात्मकानि त्रीणि क्षित्यंतरिक्षद्युलक्षणान् चीन् लोकानिन्वति । पूर्वमंतरिक्षस्यैवावांतरभेद उक्त इह तु सामान्याकारेणेत्यपुनरुक्तिः । त्रीणि रोचना रोचनानि रोचमानानग्निवायादित्यानुक्तस्थानत्रयस्वामित्वेनेन्वति । पूर्वमंतरिक्षस्यैवावांतरभेद उक्तः । अथ द्युपृथिव्योरवांतरभेद उच्यते । तिस्रो दिव इन्द्रप्रजापति-सत्याख्यान् चीन् लोकानिन्वति । तथा तिस्रः पृथिवीरिन्वति । क्षित्यवांतरभेदान् लोकानिन्वति । एवं सर्वत्र व्याप्नो देवस्त्रिभिर्व्रतैः कर्मभिरुणवर्षहिमाख्यैर्नोऽस्मान् त्मनात्मनैव स्वीयानुग्रहबुद्धैवाभिरक्षति । अभिरक्षतु । परिपालयतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

बृहत्सुम्नः प्रसवीता निवेशनो जगतः स्थातुरुभयस्य यो वशी ।

स नो देवः सविता शर्म यच्छत्वस्मे क्षयाय त्रिवरुथमंहसः ॥ ६ ॥

बृहत्ऽसुम्नः । प्रऽसविता । निऽवेशनः । जगतः । स्थातुः । उभयस्य । यः । वशी ।

सः । नः । देवः । सविता । शर्म । यच्छतु । अस्मे इति । क्षयाय । त्रिऽवरुथं । अंहसः ॥ ६ ॥

यो बृहत्सुम्नः प्रभूतधनः प्रभूतसुखो वा प्रसविता प्रकर्षेणानुज्ञाता कर्मणां निवेशनः सर्वैर्गतव्यः । जगतो जंगमस्य स्थातुः स्थावरस्योभयस्य यो वशी स महान् सविता देवो नोऽस्मभ्यं शर्म सुखं यच्छतु । कीदृशं शर्म । चिवरूथं । चीणि वरूथानि गृहाणि स्थानानि क्षित्यादीनि यस्य तत्तादृशं । अस्मे अस्माक-
मंहसः पापस्य क्षयाय भवत्विति शेषः ॥

राजक्रय आगन्देव इत्येषानुवचनीया । सूत्रितं च । आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु क्षयमित्यर्द्धं आरमेत् । आ० ४. ४. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु क्षयं दधातु नः सविता सुप्रजामिषं ।

स नः क्षपाभिरहभिश्च जिन्वतु प्रजावंतं रयिमस्मे समिन्वतु ॥ ७ ॥

आ । अगन् । देवः । ऋतुऽभिः । वर्धतु । क्षयं । दधातु । नः । सविता । सुऽप्रजां । इषं ।

सः । नः । क्षपाभिः । अहऽभिः । च । जिन्वतु । प्रजाऽवंतं । रयिं । अस्मे इति । सं । इन्वतु ॥ ७ ॥

देवः सविता ऋतुभिः सहागन् । आगच्छतु ॥ गमेर्लङि रूपं ॥ किञ्च क्षयं गृहं वर्धतु । वर्धयतु । नोऽस्माकं सुप्रजां शोभनपुत्राद्युपेतमिषमन्नं दधातु । ददातु । स एव नोऽस्मान् क्षपाभी रात्रिभिरहभिश्च । सर्वेषु दिनेष्वित्यर्थः । जिन्वतु । प्रीणयतु धनानि । अस्मे अस्मासु प्रजावंतं रयिं समिन्वतु । व्याप्नोतु । प्रापयत्वित्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः ॥

अभूदेव इति षट्च नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं सावित्रं । अंत्या त्रिष्टुप् शिष्टा-
स्त्रिष्टुवंतपरिभाषया जगत्यः । तथा चानुक्रमणिका । अभूदेवः षट् त्रिष्टुवंतमिति ॥
अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रनिविद्धानमिदं । तथा च सूत्रं । अभूदेव एकया च
दशभिश्च स्वभूते । आ० ५. १८. । इति ॥ आद्या सावित्रग्रहस्यानुवाक्या । तथा च सूत्रं ।
सावित्रेण ग्रहेण चरन्त्यभूदेवः सविता वंद्यो नु नः । आ० ५. १८. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

अभूदेवः सविता वंद्यो नु न इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः ।

वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत् ॥ १ ॥

अभूत् । देवः । सविता । वंद्यः । नु । नः । इदानीं । अहः । उपऽवाच्यः । नृऽभिः ।
वि । यः । रत्ना । भजति । मानवेभ्यः । श्रेष्ठं । नः । अत्र । द्रविणं । यथा । दधत् ॥ १ ॥

स सविता देवोऽभूत् । प्रादुरासीत् । अतो नु क्षिप्रमेव नोऽस्माकं वंद्यो
वंदनीयो भवति । इदानीं यागकालेऽहस्तृतीयसवने नृभिरस्मदीयैर्होतृभिरुप-
वाच्यः स्तुत्यो भवति । यो देवो मानवेभ्यो मनोरपत्येभ्यो यजमानेभ्यस्तेषामर्थाय
रत्ना रमणीयानि धनानि विभजति स देवः श्रेष्ठं प्रशस्यं द्रविणं गवादिलक्षणं
धनं नोऽस्मभ्यमचास्मिन्कर्मणि यथा दधत् । दद्यादित्यर्थः । तथा वंद्य उप-
वाच्यश्चाभूदिति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवसिं भागमुत्तमं ।
आदिहामानं सवितर्यूर्णुषेऽनूचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥ २ ॥
देवेभ्यः । हि । प्रथमं । यज्ञियेभ्यः । अमृतत्वं । सुवसिं । भागं । उत्तमं ।
आत् । इत् । दामानं । सवितः । वि । ऊर्णुषे । अनूचीना । जीविता । मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

प्रथमं देवेभ्यो हि । हिशब्दः प्रसिद्धौ । देवेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञार्हेभ्योऽमृतत्वं
तत्साधनमुत्तममुत्कृष्टतमं भागं सोमादिलक्षणं सुवसि । अनुजानासि । आदिद-
नंतरमेव दामानं हविषां दातारं हे सवितर्यूर्णुषे । प्रकाशयसि । मानुषेभ्यो
यजमानेभ्यो जीविता जीवितान्यनूचीनानुक्रमयुक्तानि । पितृपुत्रपौत्रा इत्यनु-
क्रमः । ईदृशानि जीवितानि पश्चाद्गूर्णुषे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अचिन्ती यच्चकृमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभूती पुरुषत्वता ।
देवेषु च सवितर्मानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥ ३ ॥
अचिन्ती । यत् । चकृम । दैव्ये । जने । दीनैः । दक्षैः । प्रऽभूती । पुरुषत्वता ।
देवेषु । च । सवितः । मानुषेषु । च । त्वं । नः । अत्र । सुवतात् । अनागसः ॥ ३ ॥

हे सवितर्वयमचिन्ती अप्रज्ञया दैव्ये जने देवे त्वयि दीनैर्दुर्बलैः पुत्रादिभिर्ऋ-
त्विग्भिर्वा तथा दक्षैः प्रवृद्धैर्वा तैः प्रभूती प्रभूत्या । ऐश्वर्यमदेनेति यावत् । पुरुष-

त्वता पुरुषवत्तया च यदागश्चकृम । न केवलं त्वय्येव कृतमपि तु देवेष्वन्येषु
मानुषेषु चाज्ञानादिभिर्यच्चकृम नः कृतवतोऽस्मान् त्वमत्रास्मिन्कर्मण्यनागसः
सुवतात् । अनुजानीहि ॥

देवसुवां हविःषु सवितुः सत्यप्रसवस्य न प्रमिय इति याज्या । सूचितं च ।
न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तद्बृहस्पते प्रथमं । आ० ४. ११. । इति ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तद्यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।

यत्पृथिव्या वरिमन्ना स्वंगुरिर्वर्षेन्दिवः सुवति सत्यमस्य तत् ॥ ४ ॥

न । प्रमिये । सवितुः । दैव्यस्य । तत् । यथा । विश्वं । भुवनं । धारयिष्यति ।

यत् । पृथिव्याः । वरिमन् । आ । सुऽअंगुरिः । वर्षेन् । दिवः । सुवति । सत्यं ।

अस्य । तत् ॥ ४ ॥

सवितुर्दैव्यस्य देवस्य तत्कर्म न प्रमिये । न प्रमीयेत । न प्रहिंस्येत । हिंसाहं
न भवतीत्यर्थः ॥ कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः ॥ यद्वा दैव्यस्येत्यधिकरणे षष्ठी । सा च
कर्मार्था । दैव्यं कर्मेत्यर्थः । कथमहिंस्यमित्यत आह । यथा विश्वं भुवनं धार-
यिष्यति धारयति । विश्वधारणरूपं यत्कर्मास्ति तन्न प्रमिये । तथा स्वंगुरिः
शोभनांगुल्युपलक्षितहस्तो यत् यः पृथिव्या वरिमन्ना । आकारश्चार्थे । भूम्या
उरुत्वे च सुवति । तथा दिवो द्युलोकस्य वर्षेन्नुरुत्वे च सुवति अस्य देवस्य
तदुक्तं कर्म सत्यमबाध्यमिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रज्येष्ठान्बृहद्भ्यः पर्वतेभ्यः क्षयाँ एभ्यः सुवसि पस्त्यावतः ।

यथायथा पतयंतो वियेमिर एवैव तस्थुः सवितः सुवायं ते ॥ ५ ॥

इंद्रऽज्येष्ठान् । बृहत्ऽभ्यः । पर्वतेभ्यः । क्षयान् । एभ्यः । सुवसि । पस्त्यऽवतः ।

यथाऽयथा । पतयंतः । विऽयेमिरे । एव । एव । तस्थुः । सवितरिति । सुवायं । ते ॥ ५ ॥

हे सवितरिंद्रज्येष्ठान् । इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तस्त्वमेवेन्द्रो वा ज्येष्ठो ज्यायान् पूज्यो
येषां ते तादृशाः । तानस्मान्बृहद्भ्यो महद्भ्यः पर्वतेभ्योऽप्यधिकान् सुवसि । प्रेरयसि ।
किंच एभ्यो यजमानेभ्यः पस्त्यावतो गृहवतः क्षयान्निवासान् ग्रामनगरादीन्

सुवसि । प्रेरयसि । यथा यथा पतयंतो गच्छंतस्त्वां वियेभिरे विनियम्यंते त्वया ते तव सवायानुज्ञाया एवैवमेव नियमनमनतिक्रम्य तस्थुः । तिष्ठन्ति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ये ते चिरहन्त्सवितः सवासो दिवेदिवे सौभगमासुवन्ति ।

इन्द्रो द्यावापृथिवी सिंधुरद्भिरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यंसत् ॥ ६ ॥

ये । ते । चिः । अहन् । सवितरिति । सवासः । दिवेऽदिवे । सौभगं । आऽसुवन्ति ।

इन्द्रः । द्यावापृथिवी इति । सिंधुः । अत्ऽभिः । आदित्यैः । नः । अदितिः । शर्म । यंसत् ॥ ६ ॥

ये यजमाना हे सवितस्ते त्वदर्थं सवासः सवाः सोमाः । द्वितीयार्थे प्रथमा । सोमान् । यद्वा सवासः सवनानि प्रातरादीनि प्रति चिरहन्त्रभिषुखन्ति । न केवलमेकस्मिन्नेवाहनि सवनत्रयेषु अपि तु दिवे दिवे प्रतिदिनं सौभगं सौभाग्यजनकमासुवन्ति अभिषुखन्ति तेभ्यो नोऽस्मभ्यमिन्द्रः शर्म यंसत् । यच्छतु । द्यावापृथिव्यौ चाद्भिर्विशिष्टा सिंधुः सिंध्वभिमानिदेवता चादित्यैः सहितादितिश्च शर्म यंसत् । सावित्रे सूक्त इन्द्रादीनां निपातमुक्त्वा तेषां प्रार्थना न विरुध्यते ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे पंचमो वर्गः ॥

को वस्त्रातेति दशर्चे दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्धे विश्वदेवदेवताकं । अष्टम्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः शिष्टा अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रम्यते । को वो दश वैश्वदेवं त्रिगायत्र्यंतं त्विति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को वस्त्राता वसवः को वरूता द्यावाभूमी अदिते चासीथां नः ।

सहीयसो वरुण मित्र मर्तात्को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ १ ॥

कः । वः । चाता । वसवः । कः । वरूता । द्यावाभूमी इति । अदिते । चासीथां । नः ।

सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् । कः । वः । अध्वरे । वरिवः । धाति । देवाः ॥ १ ॥

हे वसवः सर्वस्य वासयितारो देवा वो युष्मान् कस्त्रातास्ति । यतो यूयं वसवोऽत इत्यभिप्रायः । कश्च वरूता संभक्तास्ति । यद्वा वो युष्माकं मध्ये कस्त्राता रक्षको देवः कश्च वरूता वारयिता दुःखानां वरणीयो वा भवति । हे द्यावाभूमी नोऽस्मान् चासीथां । रक्षतं । हे अदिते अखंडनीये । एतदपि द्यावा-

भूम्योर्विशेषणं । संख्याव्यत्ययः । यदीदं पृथग्देवतामंत्रणं स्यात् तर्हि निघातो न स्यात् । आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनास्यैव पादादित्वात् । अदिते मित्र वरुणोत मृळ । ऋग्वे० २. २७. १४. । इति आदित्या रुद्रा वसवः सुदानवः । ऋग्वे० १०. ६६. १२. । इतिवत् । तस्यैव विशेषणत्वे समानाधिकरण इति सामानाधिकरण्यात् अग्ने पावक रोचिषा । ऋग्वे० ५. २६. १. । इतिवत् अस्य निघातः सिध्यति । तस्मात् द्यावाभूमी इत्येतस्य विशेषणं । हे वरुण हे मित्र युवां सहीयसो मर्तादभिभवितुर्मनुष्यात् नस्त्रासीथां । हे देवा वो युष्माकमध्वरे यागे को वरिवो धनं धाति । ददाति । यद्वा वो युष्माकं मध्ये को वरिवो धाति । धारयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र ये धामानि पूर्याण्यर्चान्वि यदुच्छान्वियोतारो अमूराः ।

विधातारो वि ते दधुरजसा ऋतधीतयो रुरुचंत दस्माः ॥ २ ॥

प्र । ये । धामानि । पूर्याणि । अर्चान् । वि । यत् । उच्छान् । विऽयोतारः । अमूराः ।

विऽधातारः । वि । ते । दधुः । अजसाः । ऋतऽधीतयः । रुरुचंत । दस्माः ॥ २ ॥

ये देवाः पूर्याणि पुरातनानि धामानि स्थानानि वा प्रार्चान् अर्चन्ति प्रयच्छन्ति स्तोतृभ्यः । यत् ये च वियोतारो दुःखानाममिश्रयितारोऽमूरा अमूढा व्युच्छान् व्युच्छन्ति तमो विवासयन्ति देवाः ते विधातारः फलानां कर्तारोऽजसा नित्या विदधुः । कुर्वन्त्यभिमतं । किंच ऋतधीतयः सत्यकर्माणो दस्मा दर्शनीयास्ते रुरुचंत । रोचन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र पस्त्याऽमदितिं सिंधुमकैः स्वस्तिमीळे सख्याय देवी ।

उभे यथा नो अहनी निपात उषसानक्ता करतामदब्धे ॥ ३ ॥

प्र । पस्त्यां । अदितिं । सिंधुं । अकैः । स्वस्तिं । ईळे । सख्याय । देवी ।

उभे इति । यथा । नः । अहनी इति । निऽपातः । उषसानक्ता । करतां । अदब्धे इति ॥ ३ ॥

पस्त्यां सवैर्गतव्यामदितिमदीनां देवमातरं तां देवीं सिंधुं स्यंदनशीलां नद्य-
भिमानिदेवीं स्वस्तिं सुखनिवासामेतन्नमिकां देवीं सख्यायानुकूल्यायाकैर्मन्त्रै-

रीळे । स्तौमि । उभे अहनी द्यावापृथिव्यौ यथा नोऽस्मान्निपातः नितरां पातः
तथा स्तौमि । उषासानक्ताहोरात्राभिमानिदेवते अदब्धे अदम्बनीये करतां ।
अभिमतमिति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒र्य॒मा वरु॑णश्चेति प॒न्था॒मिष॒स्पतिः॑ सु॒वितं॑ गा॒तुम॒ग्निः ।

इ॒न्द्रा॒विष्णू नृ॒वदु॒षु स्त॒वाना॒ शर्म॑ नो य॒न्त॒मम॑व॒द्वरु॑थं ॥ ४ ॥

वि । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः । चे॒ति । प॒न्था॑ । इ॒षः । प॒तिः । सु॒वि॒तं । गा॒तुं । अ॒ग्निः ।

इ॒न्द्रा॒विष्णू इति॑ । नृ॒वत् । उ॒न् इति॑ । सु॒ । स्त॒वा॒ना । शर्म॑ । नः । य॒न्तं । अ॒म॑व॒त् । वरु॑थं ॥ ४ ॥

अ॒र्य॒मा दे॒वोऽस्मा॑कं प॒न्थां य॒ज्ञादि॑मार्गे वि॒चेति॑ । ज्ञा॒पय॑ति । तथा वरु॑णो
वि॒चेति॑ । इ॒षोऽन्न॑स्य ह॒विर्ल॑क्षणस्य प॒तिः पाल॑कोऽग्निः सु॒वितं॑ सु॒खकरं॑ गा॒तुं
गम॑नं मार्गे वा स्वर्गादेर्वि॒चेति॑ । इ॒न्द्रा॒विष्णू सु॒ सु॒ष्ठु स्त॒वाना॒ स्तूय॑मानौ नृ॒वन्म॑-
नु॒थव॑न्मनु॒थोपे॑तं वरु॑थं वर॒णीय॑ममव॒द्वलो॑पेतं शर्म॑ गृहं सु॒खं वा नोऽस्मा॑कं
य॒न्तं । यच्छ॑तं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ पर्व॑तस्य म॒रुता॒मवा॑सि दे॒वस्य॑ चा॒तुर॑त्रि भ॒गस्य॑ ।

पा॒त्पति॑र्ज॒न्याद॑हंसो नो मि॒त्रो मि॒त्रिया॑दु॒त न उ॑रुथेत् ॥ ५ ॥

आ । पर्व॑तस्य । म॒रुता॑ । अ॒वा॑सि । दे॒वस्य॑ । चा॒तुः । अ॒त्रि । भ॒गस्य॑ ।

पा॒त् । प॒तिः । ज॒न्यात् । अ॒हंसः । नः । मि॒त्रः । मि॒त्रिया॑त् । उ॒त । नः । उ॒रु॒थेत् ॥ ५ ॥

पर्व॑तस्येन्द्र॒सख॑स्यैत॒न्नाम॑कस्य दे॒वस्य॑ म॒रुतां॑ च चा॒तू र॑क्षकस्य भ॒गस्य॑ दे॒वस्य॑
चा॒वा॑सि र॒क्षणा॑न्यात्रि । आ॒वृ॒णे । किंच॑ पतिर्वरु॑णो दे॒वो ज॒न्याज्जन॑संबंधाद॑हंसः
पा॒पात् नोऽस्मा॑न्पात् । पा॒तु । र॑क्षतु । उ॒तापि॑ च मि॒त्रश्च॑ मि॒त्रिया॑त् मि॒त्र-
भा॒वेन॑ न उ॒रुथेत् । र॑क्षतु ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू रो॑दसी अ॒हिना॒ बु॒ध्नेन॑ स्तु॒वीत॑ दे॒वी अ॒पेभि॑रिष्टैः ।

स॒मु॒द्रं न स॑ंच॒रणे॑ स॒नि॒थवो॑ घ॒र्मस्वर॑सो न॒द्योऽ॒प॒ व्रन् ॥ ६ ॥

नु । रोदसी इति । अहिना । बुध्येन । स्तुवीत । देवी इति । अप्येभिः । इष्टैः ।
समुद्रं । न । संऽचरणे । सनिथवः । घर्मऽस्वरसः । नद्यः । अप । व्रन् ॥ ६ ॥

हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ युवामहिना बुध्येनाहिबुध्यनामकेन देवेन सह नु
क्षिप्रमप्येभिरापनीयैरिष्टैः कामैर्निमित्तभूतैः स्तुवीत । स्तुवे । सनिथवो धनानां
संभक्तुमिच्छन्तः संचरणे संचाराय समुद्रमध्यगमनाय समुद्रमिव । तं यथा स्तुवंति
तद्वत् । यस्मादेते देवा घर्मस्वरसो दीपध्वनयो नद्यो नदीरपव्रन् अपवृण्वन्तीति
परोक्ष इव । अथवा ते देवा नदीरपवृण्वन्त्वित्याशीः । तस्मात् स्तुव इति संबंधः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवस्ताता चायतामप्रयुच्छन् ।
नहि मित्रस्य वरुणस्य धासिमर्हामसि प्रमियं सान्वग्नेः ॥ ७ ॥
देवः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । ताता । चायतां । अप्रऽयुच्छन् ।
नहि । मित्रस्य । वरुणस्य । धासिं । अर्हामसि । प्रऽमियं । सानु । अग्नेः ॥ ७ ॥

अदितिर्देव्यदीना देवमाता देवैरन्यैर्मित्रादिभिः सह नोऽस्मान्निपातु । पा-
लयतु । तथा ताता पालको देवः । इंद्र इत्यर्थः । सोऽप्यप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन्
चायतां । वयं च मित्रस्य वरुणस्याग्रेष्व सानुं समुच्छ्रितं धासिमन्त्रं सोमादिलक्षणं
प्रमियं हिंसितुं नह्यर्हामसि । अर्हामः । समर्था भवामः । किंनुष्टानेन संवर्धि-
तुमर्हाम इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अग्निरीशे वसव्यस्याग्निर्महः सौभगस्य । तान्यस्मभ्यं रासते ॥ ८ ॥
अग्निः । ईशे । वसव्यस्य । अग्निः । महः । सौभगस्य । तानि । अस्मभ्यं । रासते ॥ ८ ॥
अग्निर्देवो वसव्यस्य धनसमूहस्येशे । ईष्टे दातुं । तथाग्निर्महो महतः सौभगस्य
सुभगत्वस्यापीशे । अतस्तानि धनानि सौभाग्यं चास्मभ्यं रासते । ददातु ॥

॥ अथ नवमी ॥

उषो मघोन्या वह् सूनृते वार्या पुरु । अस्मभ्यं वाजिनीवति ॥ ९ ॥
उषः । मघोनि । आ । वह् । सूनृते । वार्या । पुरु । अस्मभ्यं । वाजिनीऽवति ॥ ९ ॥

हे उषो हे मघोनि धनवति हे सूनृते प्रियसत्वरूपवागभिमानिनि हे वाजि-
नीवत्यन्नवति देवि अस्मभ्यं वार्या वरणीयानि पुरु बहूनि धनान्यावह । प्रापय ॥

॥ अथ दशमी ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा । इन्द्रो नो राधसा गमत् ॥ १० ॥

तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । इन्द्रः । नः । राधसा । आ । गमत् ॥ १० ॥

येन राधसा धनेन सह सविता भगो वरुणो मित्रोऽर्यमेन्द्रः प्रत्येकमागमत्
आगच्छन्ति यज्ञं तद्राधो धनं ते देवा नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु प्रयच्छन्ति शेषः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे सप्तमो वर्गः ॥

मही द्यावापृथिवी इति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं वामदेवस्यार्धं द्यावापृथिव्यं ।
पूर्वत्र त्रिगायत्र्यंतं त्वित्युक्तत्वात्पंचम्याद्यास्तिस्त्रो गायत्र्यः शिष्टास्तिष्टुभः । मही
सप्त द्यावापृथिव्यमित्यनुक्रमणिका ॥ ब्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र
आदितश्चतुर्ऋचं द्यावापृथिव्यनिविज्ञानीयं । तथा च सूत्रितं । मही द्यावापृथिवी
इति चतस्र ऋभुर्विभ्वा । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा भवतां शुचयद्भिरैकैः ।

यत्सी वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्नुवडोक्षा पप्रथानेभिरेवैः ॥ १ ॥

मही इति । द्यावापृथिवी इति । इह । ज्येष्ठे इति । रुचा । भवतां । शुचयत्ऽभिः । अकैः ।

यत् । सी । वरिष्ठे इति । बृहती इति । विऽमिन्वन् । रुवत् । हा । उक्षा । पप्रथानेभिः । एवैः ॥ १ ॥

इह यज्ञे मही मह्यौ ज्येष्ठे प्रशस्ये द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ रुचा दीक्षा
युक्ते शुचयद्भिर्दीपयद्भिरैकैर्मन्त्रैः सोमादिहविर्भिर्वा युक्ते भवतां । यत् यस्मात् सी
सर्वतो वरिष्ठे उरुतरे बृहती मह्यौ द्यावापृथिव्यौ विमिन्वन् परिच्छिन्दन् स्था-
पयन् उक्षा सेक्ता पर्जन्यः पप्रथानेभिः प्रथमानैरेवैर्गमनशीलैर्मरुद्भिर्मघैर्वा सह
रुवत् रौति शब्दं करोति । हेति पूरणः । तस्मादुचा भवतामिति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

देवी देवेभिर्यजते यजत्रैर्मिनती तस्थतुरुक्षमाणे ।

ऋतावरी अदुहा देवपुत्रे यज्ञस्य नेत्री शुचयद्भिरैकैः ॥ २ ॥

दे॒वी इति॑ । दे॒वेभिः॑ । य॒ज॒ते इति॑ । य॒ज॒चैः । अ॒मि॒न॒ती इति॑ । त॒स्थ॒तुः । उ॒क्ष॒मा॒णे इति॑ ।
 ऋ॒त॒व॒री इत्यु॒तऽव॒री । अ॒दु॒हा । दे॒वपु॒त्रे इति॑ दे॒वऽपु॒त्रे । य॒ज्ञ॒स्य॑ । ने॒त्री इति॑ ।

शुच॑यत्ऽभिः । अ॒र्कैः ॥ २ ॥

दे॒वी दे॒व्यौ य॒ज॒ते य॒ष्ट्ये अ॒मि॒न॒ती प्र॒जा अ॒हिं॒स॒त्यावु॒क्ष॒मा॒णे सिं॒च॒त्यावृ॒ता॒व॒री
 ऋ॒त॒व॒त्याव॒दु॒हाद्रो॒ग॒ध्या द्रो॒ह॒मकु॑र्वत्यौ दे॒वपु॒त्रे दे॒वोत्पा॑दि॒क्यौ य॒ज्ञ॒स्य ने॒त्री नि॒र्वा॒
 ह॒यि॒क्यौ द्या॒वापृ॑थि॒व्यौ दे॒वेभिर्दे॒वैर्य॒ज॒चैर्य॒ष्ट्यैः स॒हिते शु॒चय॑द्भिः शोच॑यद्भि॒रर्कैर्मै॒
 चैर्ह॒विर्भि॒र्वा यु॒क्ते त॒स्थ॒तुः । तिष्ठ॑तः । स्या॒तामि॒त्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इ॒त्स्व॒पा भु॒वने॑ष्वा॒स य इ॒मे द्या॒वापृ॑थि॒वी ज॒जान॑ ।

उ॒र्वी ग॒भीरे॑ र॒ज॒सी सु॒मेके॑ अ॒व॒ंशे धी॒रः श॒च्या स॒मैर॑त् ॥ ३ ॥

सः । इत् । सुऽअ॒पाः । भु॒वने॑षु । आ॒स । यः । इ॒मे इति॑ । द्या॒वापृ॑थि॒वी इति॑ । ज॒जान॑ ।

उ॒र्वी इति॑ । ग॒भीरे॑ इति॑ । र॒ज॒सी इति॑ । सु॒मेके॑ इति॑ सुऽमे॒के । अ॒व॒ंशे । धी॒रः । श॒च्या ।

सं । ऐ॒र॒त् ॥ ३ ॥

स इत्स एव स्वपाः शोभनकर्मा सन् भुवनेष्वास । आस्ते । य इमे द्यावा-
 पृथिव्यौ जजान उत्पादितवान् । यश्च प्रजापतिरुर्वी उर्व्यौ विस्तीर्णे गभीरे
 अविचले सुमेके शोभनरूपे अवंशे उत्पत्तिरहिते अनाधारे वांतरिक्षे धीरो
 धीमान् शच्या कुशलकर्मणा समैरत् सम्यक् प्रेरितवान् स एव स्वपा इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नू रो॒द॒सी बृ॒ह॒द्भि॒र्नो व॒रूथैः॑ प॒त्नीव॑द्भि॒रिष॑यंती स॒जोषाः॑ ।

उ॒रू॒ची वि॒श्वे य॒ज॒ते नि पा॑तं धि॒या स्या॑म र॒थ्यः स॒दा॒साः ॥ ४ ॥

नू । रो॒द॒सी इति॑ । बृ॒ह॒त्ऽभिः॑ । नः । व॒रूथैः॑ । प॒त्नीव॑त्ऽभिः । इ॒षय॑ंती इति॑ । स॒जोषाः॑ ।

उ॒रू॒ची इति॑ । वि॒श्वे इति॑ । य॒ज॒ते इति॑ । नि । पा॑तं । धि॒या । स्या॑म । र॒थ्यः । स॒दा॒साः ॥ ४ ॥

हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ नु क्षिप्रं पत्नीवद्भिः पत्नीसहितैर्वृहद्भिर्महद्भिर्वरूथैर्गृ-
 हैर्धनैर्वा सहेषयंती अस्माकमन्नमिच्छंत्यौ सजोषाः परस्परं संगते उरूची उर्वचने
 विश्वे व्याप्ते यजते यष्ट्ये सत्यौ नोऽस्मान् नि पातं । नितरां रक्षतं । धियेत्यादि गतं ॥

प्र वामित्यादिगायत्रस्तृचो व्यूढे दशरात्रे वैश्वदेवशस्त्रे द्यावापृथिव्यनिविद्धा-
नीयत्वेन प्रक्षेपः । तथा च सूचितं । प्र वां महि द्यवी इति तृचौ । आ० ८. ११. । इति ॥

॥ तत्र तृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

प्र वां महि द्यवी अभ्युपस्तुतिं भरामहे । शुची उप प्रशस्तये ॥ ५ ॥

प्र। वां। महि। द्यवी। इति। अभि। उपऽस्तुतिं। भ्रा॒महे। शुची॒ इति। उप। प्रऽशस्तये ॥ ५ ॥

हे द्यावापृथिव्यौ द्यवी द्योतमाने वां युवाभ्यामुपस्तुतिं स्तोत्रं महि महत्प्र-
भूतमभिप्रभरामहे । प्रकर्षेण संपादयामः । शुची शुद्धे युवां प्रशस्तये प्रशंसितुमुप ।
उपसर्गश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः । उपगच्छाम इति शेषः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजथः । ऊह्याथे सनाहृतं ॥ ६ ॥

पुनाने इति। तन्वा। मिथः। स्वेन। दक्षेण। राजथः। ऊह्याथे इति। सनात्। ऋतं ॥ ६ ॥

हे देव्यौ स्वकीयया तन्वा मूर्त्या स्वेन दक्षेण बलेन च मिथः प्रत्येकं पुनाने
शोधयंत्यौ यज्ञं यजमानं वा युवां राजथः । यद्वा तन्वा स्वस्वशरीरैकदेशेन मिथः
परस्परं पुनाने शोधयंत्यौ । द्यौः स्वीयेनासारेण भुवं सा च स्वकीयेन काश्येन
चंद्रमसि स्थितेन दिवमिति विवेकः । सनात्सदाकालमृतं यज्ञमूह्याथे । वहथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मही मित्रस्य साधथस्तरंती पिप्रती ऋतं । परि यज्ञं नि षेदथुः ॥ ७ ॥

मही इति। मित्रस्य। साधथः। तरंती इति। पिप्रती इति। ऋतं। परि। यज्ञं।

नि। सेदथुः ॥ ७ ॥

मही महत्यौ द्यावापृथिव्यौ मित्रस्य मित्रभूतस्य स्तोतुरभिमतं साधथः । ऋत-
मन्नं तरंती तारयंत्यौ पिप्रती पूरयंत्यौ यज्ञं परि परितो निषेदथुः । आश्रयथः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः ॥

क्षेत्रस्य पतिनेत्यष्टर्चं द्वादशं सूक्तं वामदेवस्यार्षे । आद्याचतुर्थीषष्ठीसप्त-
म्योऽनुष्टुभः पंचमी पुरउष्णिक् । आद्यश्चेत्पुरउष्णिगिति हि तल्लक्षणं । शिष्टा-
स्तिस्रस्त्रिष्टुभः । आद्यास्तिस्रः क्षेत्रपतिदेवताकाश्चतुर्थी शुनाख्यदेवताका पंच-

म्यष्टम्यौ शुनासीरदेवताके षष्ठीसप्तम्यौ सीतादेवताके । तथा चानुक्रमणिका ।
 क्षेत्रस्याष्टौ तिस्रः क्षेत्रपत्याः शुनायैका परा पुरउष्णिक् सांत्या च शुनासीरा-
 भ्यामुपांत्ये सीतायै ते अनुष्टुभावाद्या च चतुर्थी चेति ॥ क्षेत्रस्य कर्षणेऽनेन
 सूक्तेन प्रत्युचं जुहुयाज्जपेद्वा । तथा च सूचितं । क्षेत्रस्य पतिना वयमिति प्रत्युचं
 जुहुयाज्जपेद्वा । गृ० सू० २. १०. । इति ॥ अप्नोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थ्य आश्विन-
 शस्त्रादूर्ध्वं चत्वार्यतिरिक्तोक्थ्यानि । तत्राद्या परिधानीया । सूचितं च । क्षेत्रस्य
 पतिना वयमिति परिधानीया । आ० ९. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि ।

गामश्वं पोषयित्वा स नो मृळातीदृशे ॥ १ ॥

क्षेत्रस्य । पतिना । वयं । हितेनऽइव । जयामसि ।

गां । अश्वं । पोषयित्वा । आ । सः । नः । मृळाति । ईदृशे ॥ १ ॥

वयं यजमानाः क्षेत्रस्य पतिना देवेन । रुद्रं क्षेत्रपतिं प्राहुः केचिदग्निम-
 थापरे । स्वतंत्र एव वा कश्चित्क्षेत्रस्य पतिरुच्यते ॥ हितेनेव । इवशब्द एवार्थे ।
 सर्वप्राणिहितेनैव तेन । अथवा मित्रेणेव । यथा सख्युः साहाय्ये सन् स्वकार्यं
 साधयति तद्वत् । जयामसि । जयामः क्षेत्रं । स देवो गामश्वं च पोषयित्वा
 पोषयितृ गवाश्वलक्षणं धनमा हरत्विति शेषः । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ।
 स एव देवो नोऽस्मान्नीदृश उक्तलक्षणे धने दातव्ये सति मृळाति । सुखयति ।
 क्षेत्रस्य पतिनेत्यादिनिरुक्तं । १०. १५. । जानीयात् ॥

अप्नोर्यामे मैत्रावरुणस्यातिरिक्तोक्थ्ये परिधानीया । सूचितं च । क्षेत्रस्य पते
 मधुमंतमूर्मिमिति परिधानीया । आ० ९. ११. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

क्षेत्रस्य पते मधुमंतमूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुह्व ।

मधुश्रुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयंतु ॥ २ ॥

क्षेत्रस्य । पते । मधुऽमंतं । ऊर्मिं । धेनुऽइव । पयः । अस्मासु । धुह्व ।

मधुऽश्रुतं । घृतंऽइव । सुऽपूतं । ऋतस्य । नः । पतयः । मृळयंतु ॥ २ ॥

हे क्षेत्रस्य पते त्वं मधुमंतं माधुर्योपेतमूर्मिं प्रवृद्धमुदकं धेनुः पय इव सा यथा
दुग्धे तथास्मासु धुस्त्व । मधुश्चुतं मधुस्त्रावि सुपूतं घृतमिवेत्युपमा । तादृश-
मुदकमित्यर्थः । ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा पतयः स्वामिनो नोऽस्मान् मृळयंतु ।
सुखयंतु । यद्वा ऋतस्यैतत्कर्मणि षष्ठी । ऋतं मृळयंतु । प्रयच्छंतु । मृळतिरत्र
दानकर्मा ॥

ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्थ्ये परिधानीयैषा । मधुमतीरोषधीद्याव आप
इति परिधानीया । आ० ९. ११. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

मधुमतीरोषधीद्याव आपो मधुमन्नो भवत्वंतरिक्षं ।

क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यंतो अन्वेनं चरेम ॥ ३ ॥

मधुऽमतीः । ओषधीः । द्यावः । आपः । मधुऽमत् । नः । भवतु । अंतरिक्षं ।

क्षेत्रस्य । पतिः । मधुऽमान् । नः । अस्तु । अरिष्यंतः । अनु । एनं । चरेम ॥ ३ ॥

ओषधीरोषध्यो व्रीहिप्रियंगवादयो नोऽस्मभ्यं मधुमतीर्मधुमत्यो भवंतु । तथा
द्यावः । तिस्रो दिव इत्युक्तत्वाद्बहुवचनं युक्तं । तथापोऽंतरिक्षं च नो मधुमद्भवतु ।
किंच क्षेत्रस्य पतिरपि मधुमान्नोऽस्तु । अरिष्यंतोऽन्यैरहिंस्यंतो वयमेनं क्षेत्रप-
तिमनु अनुसृत्य चरेम । संचरेम सुखेन ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

श्रुनं वाहाः श्रुनं नरः श्रुनं कृषतु लांगलं ।

श्रुनं वरचा बध्यंतां श्रुनमष्टामुदिंगय ॥ ४ ॥

श्रुनं । वाहाः । श्रुनं । नरः । श्रुनं । कृषतु । लांगलं ।

श्रुनं । वरचाः । बध्यंतां । श्रुनं । अष्टां । उत् । इंगय ॥ ४ ॥

वाहा बलीवर्दाः श्रुनं । सुखनामैतत् । सुखं यथा भवति तथा वहंत्विति
शेषः । तथा नरो नेतारो मनुष्याः कर्षकाः श्रुनं कुर्वंतु । तथा लांगलमपि श्रुनं
कृषतु । वरचा वरणेन चायमाणाः प्रग्रहाः श्रुनं बध्यंतां । अष्टां प्रतोदं श्रुनमु-
दिंगय । प्रेरय । श्रुनाख्यो वायिंद्रयोरन्यतमः सुखकृद्देवः । तदनुग्रहादेतत्सर्वं
भवत्विति तस्य श्रुतिसामान्येन स्तुतिः ॥

शुनासीरीये पर्वणि शुनासीरदेवताकस्य हविषोऽनुवाक्यैषांत्या ऋक् याज्या ।
सूचितं च । शुनासीराविमां वाचं जुषेथां शुनं नः फालाः । आ० २. २०. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्वि चक्रथुः पयः ।

तेनेमामुप सिंचतं ॥ ५ ॥

शुनासीरौ । इमां । वाचं । जुषेथां । यत् । दिवि । चक्रथुः । पयः ।

तेन । इमां । उप । सिंचतं ॥ ५ ॥

द्युदेवः शुनदेवतेति शौनकः । अतः शुन इन्द्रः सीरो वायुः । शुनो वायुः शु
एत्यंतरिक्षे सीर आदित्यः सरणात् । नि० ९. ४०. । इति यास्कः । हे शुनासीरौ
तौ युवामिमां वक्ष्यमाणां मदीयां वाचं जुषेथां । यत्पयो दिवि चक्रथुः तेनेमां
भूमिमुपसिंचतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अर्वाचीं सुभगे भव सीते वंदामहे त्वा ।

यथा नः सुभगाससि यथा नः सुफलाससि ॥ ६ ॥

अर्वाचीं । सुभगे । भव । सीते । वंदामहे । त्वा ।

यथा । नः । सुभगा । अससि । यथा । नः । सुफला । अससि ॥ ६ ॥

हे सुभगे सीते त्वमर्वाच्यर्वागंचना भव । त्वा त्वां वंदामहे । स्तुवीमहि । यथा
नः सुभगाससि शोभनधना भवसि यथा नः सुफलाससि तथा वंदामहे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इन्द्रः सीतां नि गृह्णातु तां पूषानु यच्छतु ।

सा नः पयस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समां ॥ ७ ॥

इन्द्रः । सीतां । नि । गृह्णातु । तां । पूषा । अनु । यच्छतु ।

सा । नः । पयस्वती । दुहां । उत्तरांऽउत्तरां । समां ॥ ७ ॥

इन्द्रो देवः सीतां सीताधारकाष्ठां निगृह्णातु । तां सीतां पूषा देवोऽनुयच्छतु ।

नियमयतु । सा द्यौः पयस्वत्युदकवती दुहां । दुह्यात् । कदेति तदुच्यते । उत्तरा-
मुत्तरां समामुत्तरमुत्तरं संवत्सरं ॥

अस्या अष्टम्या विनियोगः शुनासीराविमामित्यत्रोक्तः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शुनं नः फाला वि कृषंतु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यंतु वहैः ।

शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तं ॥ ८ ॥

शुनं । नः । फालाः । वि । कृषंतु । भूमिं । शुनं । कीनाशाः । अभि । यंतु । वहैः ।

शुनं । पर्जन्यः । मधुना । पयः । ऽभिः । शुनासीरा । शुनं । अस्मासु । धत्तं ॥ ८ ॥

नो भूमिं फाला भूमिविदारककाष्ठाः शुनं विकृषंतु । शुनं यथा भवति
तथा । कीनाशा बलीवर्देरक्षका वहैर्बलीवर्देरभियंतु शुनं यथा भवति तथा ।
पर्जन्यो मधुना मधुरैः पयोभिरुदकैः सिंचतु । हे शुनासीरा इंद्रवायू वाय्वादित्यौ
वा शुनं सुखमस्मासु धत्तं । धारयतं ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चं त्रयोदशं सूक्तं । अंत्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । अग्नि-
सूर्याङ्गोघृतानामन्यतमो देवता । वामदेव ऋषिः । अत्रानुक्रमणिका । समुद्रा-
दूर्मिरेकादशाग्नेयं जगत्यंतं सौर्यं वापं वा गव्यं वा घृतस्तुतिर्वेति ॥ विषुवतीदं
सूक्तमाज्यं । तथा च सूत्रं । समुद्रादूर्मिरित्याज्यं त्वं सुमेषं । आ० ८. ६. । इति ॥
ब्यूढे दशरात्रे सप्तमेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यं । सूत्रितं च । अथ छंदोमाः समुद्रा-
दूर्मिरित्याज्यं । आ० ८. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदुपांशुना सममृतत्वमानद् ।

घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ १ ॥

समुद्रात् । ऊर्मिः । मधुऽमान् । उत् । आरत् । उप । अंशुना । सं । अमृतऽत्वं । आनद् ।

घृतस्य । नाम । गुह्यं । यत् । अस्ति । जिह्वा । देवानां । अमृतस्य । नाभिः ॥ १ ॥

संमोदंतेऽस्मिन्यजमाना इति वा समुद्रोऽग्निः पार्थिवः अथवा समुद्रवंत्या-

पोऽस्मादिति व्युत्पत्त्या वैद्युतोऽग्निः । तस्मादूर्मिरूर्मिवदुपर्युपर्युद्धूतो मधुमान्मा-
धुर्योपेतफलसमूह उदारत् । उद्गच्छति । अथवा वैद्युतादूर्म्युत्पादको रस उदारत् ।
उद्धूतः । अथवा समुद्रात्समुद्रवणसाधनादादित्यादूर्मी रस उदकलक्षणा उदारत् ।
आदित्याज्जायते वृष्टिरिति श्रुतेः । यद्वा समुद्रादुक्तव्युत्पत्तेरंतरिक्षादूर्मिरुदकमु-
दारत् । अथवा समुद्रादुक्तलक्षणाद्भवामूधसः सकाशादूर्मिरुज्ज्वलः क्षीररसः ।
एतद्धृतपक्षेऽपि समानं । यद्यपि घृतं क्षीराज्जायते तथापि तस्योधस उत्पत्तेरे-
वमुपचर्यते । शिष्टं वाक्यमग्न्यादिपंचसु पक्षेष्वपि समानं । अंशुना दीप्तांशेन
वामृतत्वं मोक्षमुपसमानत् । उपेति पूरणः । प्राप्नोति नरः । घृतस्य दीप्तस्य
क्षीरद्रव्यरूपस्य वा गुह्यं नाम गोपनीयं नमनसाधनं यदस्ति तद्वीमि । तद्दे-
वानां जिह्वास्वादजिह्वास्थानीयं भवति । तदेवामृतस्य नाभिर्बन्धकं भवति ।
तदुभयं घृतस्य नामेत्यर्थः । एवं सर्वमंत्रेषु तत्तत्पक्षानुसारेण योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

व॒यं नाम॒ प्र ब्र॑वामा घृतस्या॒स्मिन्य॒ज्ञे धा॑रयामा॒ नमो॑भिः ।

उप॑ ब्र॒ह्मा शृ॑णवच्छ॒स्यमानं॑ चतुःशृ॒ंगोऽव॑मी॒ज्ञौ र ए॒तत् ॥ २ ॥

व॒यं । नाम॑ । प्र । ब्र॒वाम॑ । घृत॒स्य । अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । धा॒रया॑म । नमः॑ऽभिः ।

उप॑ । ब्र॒ह्मा । शृ॑णवत् । श॒स्यमानं॑ । चतुः॑ऽशृ॒ंगः । अ॒वमी॑त् । गौ॒रः । ए॒तत् ॥ २ ॥

वयं यजमाना घृतस्य नाम प्रब्रवाम । स्तवाम । अस्मिन्यज्ञे नमोभिर्नम-
स्कारैर्हविर्भिर्वा धारयाम च । ब्रह्मा परिवृढो देवः शस्यमानं स्तूयमानमिदमुप
शृणवत् । शृणुयात् । चतुःशृंगः । चत्वारि शृंगाणि वेदचतुष्टयरूपाणि यस्य
सः । आदित्याग्निपक्ष एवं । इतरेष्वपि यास्कोक्तव्युत्पत्त्या शृंगशब्दो व्याख्येयः ।
गौरोऽरुणवर्णस्तादृशो देव एतत्कर्म जगद्वावमीत् । उद्गिरति । निर्वहतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

च॒त्वारि॑ शृ॒ंगा च॒यो अस्य॑ पादा॒ द्वे शी॑र्षे स॒प्त ह॒स्तासो॑ अस्य ।

त्रि॒धा ब॒द्धो वृ॒षभो॑ रो॒रवी॑ति म॒हो दे॒वो म॒र्त्या आ वि॑वेश ॥ ३ ॥

च॒त्वारि॑ । शृ॒ंगा । च॒यः । अ॒स्य । पादाः॑ । द्वे इति॑ । शी॒र्षे इति॑ । स॒प्त । ह॒स्तासः॑ । अ॒स्य ।

त्रि॒धा । ब॒द्धः । वृ॒षभः॑ । रो॒रवी॑ति । म॒हः । दे॒वः । म॒र्त्यान् । आ । वि॒वेश ॥ ३ ॥

यद्यपि सूक्तस्याग्निसूर्यादिपंचदेवताकत्वात्पंचधायं मंत्रो व्याख्येयस्तथापि नि-
रुक्ताद्युक्तनीत्या यज्ञात्मकाग्नेः सूर्यस्य च प्रकाशकत्वेन तत्परतया व्याख्यायते । अस्य
यज्ञात्मकस्याग्नेश्चत्वारि शृंगा चत्वारो वेदाः शृंगस्थानीयाः । यद्यप्यापस्तम्बेन यज्ञं
व्याख्यास्यामः स त्रिभिर्वेदैर्विधीयते । परिभा० १. ३. । इत्युक्तं तथाप्याथर्वणस्येतरा-
नपेक्षयैवैकाग्निसाध्यानां कृत्स्नकर्मणामभिधायकत्वात्तदपेक्षया चत्वारि शृंगेत्युक्तं ।
त्रयो अस्य पादाः सवनानि त्रीण्यस्य पादाः । प्रवृत्तिसाधनत्वात्पादा इत्युच्यन्ते ।
द्वे शीर्षे ब्रह्मौदनं प्रवर्ग्यश्च । इष्टिसोमप्राधान्येनेदमुक्तं । सप्त हस्तासः सप्त छंदांसि ।
हस्ता अनुष्ठानस्य मुख्यसाधनं । छंदांस्यपि देवताप्रीणनस्य मुख्यसाधनमिति
हस्तव्यवहारः । त्रिधा बद्धो मंत्रकल्पब्राह्मणैस्त्रिःप्रकारं बद्धः । बंधनमस्य तन्निष्पा-
द्यत्वं । वृषभः फलानां वर्षिता रोरवीति । भृशं शब्दायते । ऋग्यजुःसामोक्थैः
शस्त्रयागस्तुतिरूपैर्होत्राद्युत्पादितैर्ध्वनिभिरसौ रौति । एवं महो देवो मर्त्याना-
विवेश । मर्त्यैर्यजमानैर्निष्पाद्यत्वात्प्रवेश उपचर्यते ॥ अत्र यास्कश्चत्वारि शृंगेति
वेदा वा एत उक्ताः । नि० १३. ७. । इत्यादिना निरवोचत् । तदत्रानुसंधेयं ॥ अथ
सूर्यपक्षे व्याख्यायते । अस्यादित्यस्य चत्वारि शृंगाणि चतस्रो दिशः । एताः
अयणार्थत्वाच्छृंगाणीत्युपचर्यन्ते । त्रयो अस्य पादाः । त्रयो वेदाः पादस्थानीया
भवन्ति गमनसाधनत्वात् । तथा ह्यग्निः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयत इत्युपक्रम्य
वेदैरग्न्यस्त्रिभिरेति सूर्य इति हि वेदत्रयेण गतिरास्मात्ता । द्वे शीर्षे । अहश्च
रात्रिश्चेति द्वे शिरसी । सप्त हस्तासो अस्य । सप्त रश्मयः षड्विलक्षणा ऋतव
एकः साधारण इति वा सप्त हस्ता भवन्ति । त्रिधा बद्धस्त्रिषु स्थानेषु क्षित्या-
दिष्वग्न्याद्यात्मकत्वेन संबद्धः । ग्रीष्मवर्षाहेमन्ताख्यैस्त्रिभिस्त्रेधा बद्धो वा । वृषभो
वर्षिता रोरवीति । शब्दं करोति वृष्ट्यादिद्वारा । स महो महान् देवो मर्त्याना
विवेश तन्नियंतृतया । सूर्य आत्मा जगतस्तस्युषश्च । ऋग्वे० १. ११५. १. । इति हि
श्रुतं । एवं त्ववादिपक्षेऽपि योज्यं । शब्दिकास्तु शब्दब्रह्मपरतया चत्वारि शृंगेति
चत्वारि पदजातानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्चेत्यादिना व्याचक्षते । अपरे
त्वपरथा । तत्सर्वमत्र द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविंदन् ।

इंद्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टतक्षुः ॥ ४ ॥

त्रिधा । हितं । प॒णिऽभिः । गु॒ह्यमा॑नं । ग॒वि । दे॒वासः । घृ॒तं । अ॒नु । अ॒वि॒न्द॒न् ।
इ॒न्द्रः । ए॒कं । सूर्यः । ए॒कं । ज॒जान॑ । वे॒नात् । ए॒कं । स्व॒धया॑ । निः । त॒त॒क्षुः ॥ ४ ॥

पणिभिरसुरैर्गवि गोषु त्रिधा क्षीरदध्याज्यभेदेन त्रिप्रकारं हितं निहितं गुह्य-
मानं गोपितं घृतं दीप्तं रसरूपं वा द्रव्यं देवासो देवा अन्वविन्दन् । अलभन्त ।
तत्रेन्द्र एकं क्षीरं जजान । उदपादयत् । सूर्य एकं जजान । वेनात्कांतिमतोऽग्नेर्ग-
मनवतो वायोर्वैकं घृतं स्वधयान्नेन निमित्तेन द्रव्येण वा साधनेन निष्टतक्षुः ।
निरपादयन् देवाः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ए॒ता अ॒र्षेति॑ ह॒द्यात्समु॑द्राच्छ॒तव्र॑जा रि॒पुणा॑ नाव॒चक्षे॑ ।
घृ॒तस्य॑ धा॒रा अ॒भि चा॑क॒शीमि॑ हि॒र॒ण्ययो॑ वे॒त॒सो म॑ध्ये आ॒सां ॥ ५ ॥

ए॒ताः । अ॒र्षेति॑ । ह॒द्यात् । स॒मु॒द्रात् । श॒तऽव्र॑जाः । रि॒पुणा॑ । न । अ॒वऽच॑क्षे ।
घृ॒तस्य॑ । धा॒राः । अ॒भि । चा॒क॒शीमि॑ । हि॒र॒ण्ययः॑ । वे॒त॒सः । म॑ध्ये । आ॒सां ॥ ५ ॥

एता आपो घृतधारा वर्षेति । अधः पतन्ति । शतव्रजा अपरिमितगतयः सत्यो
हृद्याद्भृदयंगमात्समुद्रादंतरिक्षाद्रिपुणा जलमोकप्रतिबंधकारिणा शत्रुणा वृत्रेण
नावचक्षे न अवदर्शनाय यथादृष्टं भवति तथार्षेति । ता घृतस्य धारा अभि-
चाकशीमि । अभिपश्यामि । कुत्रेति तदुच्यते । हिरण्ययो हिरण्यमयो वेतसोऽप्सं-
भवोऽग्निर्वैद्युत आसामपां मध्ये वर्तत इति शेषः । अत्र घृतस्य धारा अभिचा-
कशीमीति । अनेन चरमपादेन होमाधारोऽग्निर्वैद्युतोऽग्निरादित्यो वोक्तः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स॒म्यक् स॒र्वन्ति॑ स॒रितो॑ न धे॒ना अ॒न्तर्हृ॑दा म॒नसा॑ पू॒यमा॑नाः ।

ए॒ते अ॒र्षेत्पू॑र्म॒यो घृ॒तस्य॑ मृ॒गा इ॒व क्षि॒प॒णोरी॑ष॒माणाः ॥ ६ ॥

स॒म्यक् । स॒र्वन्ति॑ । स॒रितः॑ । न । धे॒नाः । अ॒न्तः । हृ॒दा । म॒नसा॑ । पू॒यमा॑नाः ।

ए॒ते । अ॒र्षेति॑ । ऊ॒र्मयः॑ । घृ॒तस्य॑ । मृ॒गाः । इ॒व । क्षि॒प॒णोः । ई॒षमा॑णाः ॥ ६ ॥

अस्याग्नेरुपरि सम्यक् स्रवन्ति क्षरन्ति घृतस्य धाराः । किमिव । सरितो न

धेनाः प्रीणयिच्यो नद्य इव । अंतर्हृदा मनसा हृदयमध्यगतेन चित्तेन । भाव-
नासचिवेनेति यावत् । तेन पूयमानाः श्रुद्धीकृताः । तदेवोच्यते । एते घृत-
स्योर्मयो रसा अर्षेति । गच्छन्ति । जुह्वाः सकाशादग्नेरुपरि पतन्ति । किमिव ।
क्षिपणोः क्षेपकाद्याधादीषमाणाः पलायमाना मृगा इव । ते यथा कक्षं प्रवि-
शन्ति तद्वत् । अनेन शैष्ट्यमुक्तं भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सिंधोरिव प्राध्वने श्रूघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यद्वाः ।

घृतस्य धारा अरुषो न वाजी काष्ठा भिन्दन्नुर्मिभिः पिन्वमानः ॥ ७ ॥

सिंधोः ऽइव । प्र ऽअध्वने । श्रूघनासः । वात ऽप्रमियः । पतयन्ति । यद्वाः ।

घृतस्य । धाराः । अरुषः । न । वाजी । काष्ठाः । भिन्दन् । उर्मिभिः । पिन्वमानः ॥ ७ ॥

सिंधोः स्यन्दमानाया नद्याः सकाशादिवोदकानीव प्राध्वने प्रवणवति देशे
श्रूघनास आश्रुगन्धः । आश्रु इति च श्रु इति च क्षिप्रनामनी भवत इति निरुक्तं ।
वातप्रमियो वायुवत्प्रकृष्टवेगा यद्वा महत्यो घृतस्य धाराः पतयन्ति । गच्छन्त्यग्नेरु-
परि । घृतमुदकमिति पक्षे सिंधोरिवेत्यत्रेवशब्दोऽनर्थकः । स्यन्दनसाधनादंतरि-
क्षादुक्तलक्षणा घृतधारा उदकधाराः पतयन्ति । गच्छन्ति भूमौ । किंच घृतसंस्त्यायः
काष्ठा मर्यादाभूतान्परिधीन्भिन्दन्नुर्मिभी रसैः पिन्वमानो वर्धमानो भवति । उदक-
मिति पक्षे काष्ठाः क्रांत्वा स्थिता दिशो भिन्दन्नुर्मिभिस्तरंगैः पिन्वमानो भवति ।
तत्र दृष्टान्तः । अरुषो न वाजी आरोचमानो गर्वेण गमनशीलोऽश्व इव । स
यथा भिन्दन्पिन्वमानश्च भवति तद्वत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अभि प्रवन्त समनेव योषाः कल्याण्यः स्मर्यमानासो अग्निं ।

घृतस्य धाराः समिधो नसन्त ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि । प्रवन्त । समना ऽइव । योषाः । कल्याण्यः । स्मर्यमानासः । अग्निं ।

घृतस्य । धाराः । सं ऽइधः । नसन्त । ताः । जुषाणः । हर्यति । जात ऽवेदाः ॥ ८ ॥

घृतस्य धारा अमुमग्निं समनेव समानमनस्का योषा योषितः पतिमिवाभि-
प्रवन्त । अभिनमयन्ति । निमग्नं कुर्वन्ति । कीदृश्यस्ताः । कल्याण्यो भद्ररूपाः

स्मयमानासो हसन्त्यः । किंच ताः समिधः सम्यग्दीपयिच्यः सत्यो नसंत । व्याप्नु-
वंति । ता एव धारा जुषाणः प्रीयमाणः सेवमानो वायं जातवेदा हर्यति ।
कामयते । घृतशब्दस्योदकमिति पक्षेऽग्निर्जातवेदः शब्दाभ्यां वैद्युतोऽग्निरादित्यो
वा गृह्यते । तं देवमुदकधारा अभिप्रवंत नसंत च । स ताश्च हर्यति ॥

॥ अथ नवमी ॥

कन्या इव वहतुमेतवा उ अंज्यंजाना अभि चाकशीमि ।

यत्र सोमः सूयते यत्र यज्ञो घृतस्य धारा अभि तत्पवंते ॥ ९ ॥

कन्याःऽइव । वहतुं । एतवै । ऊं इति । अंजि । अंजानाः । अभि । चाकशीमि ।

यत्र । सोमः । सूयते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य । धाराः । अभि । तत् । पवंते ॥ ९ ॥

कन्या इवानूढा बालिका इव । ता यथा वहतुमुद्वाहं प्राप्नुमेतवा उ एतुं
पतिं गंतुमंज्यंजकमाभरणं तेजो वांजाना व्यंजयन्त्यः । एवंकुर्वन्त्यः कन्या इव स्वभर्तृ-
भूतमाध्वरं वैद्युतं वाग्निमादित्यं वा वहतुमेतुमंजि व्यंजकं तदीयं रूपमंजाना
व्यंजयन्तीर्घृतस्य धारा अभिचाकशीमि । अभिपश्यामि । घृतेनोदकेन च भौमस्य
वैद्युतस्य चाग्नेः प्रज्वलनं प्रसिद्धं । किंच ता धाराः सोमः सूयते यत्र यत्र वेतरो
यज्ञस्तायते तत्तं यज्ञमभिलक्ष्य पवंते । गच्छन्ति खलु ॥

॥ अथ दशमी ॥

अभ्यर्षत सुष्टुतिं गव्यमाजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त ।

इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत्पवंते ॥ १० ॥

अभि । अर्षत । सुऽस्तुतिं । गव्यं । आजिं । अस्मासु । भद्रा । द्रविणानि । धत्त ।

इमं । यज्ञं । नयत । देवता । नः । घृतस्य । धाराः । मधुऽमत् । पवंते ॥ १० ॥

हे मदीया ऋत्विजो गव्यं गोसमूहरूपं गोसंबन्धिनं वाजिं संघातमभ्यर्षत ।
अभिगच्छत । अभिगमयत वा सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं । अत्र गोशब्देनोद-
कानि गावो वोच्यन्ते । तत्संघातोऽभिप्रेतः । अस्मासु यजमानेषु भद्रा स्तुत्यानि
द्रविणानि धत्त । धारयत । स्तुत्या खलु फलं लप्स्यते । किंच नोऽस्मदीयमिमं
यज्ञं देवता अत्र यष्टव्यान्देवान्नयत । प्रापयत । घृतस्य धारा मधुमद्यथा तथा
पवंते । गच्छन्ति ॥

धामन् त इत्येषोत्तरसूक्तस्याद्या चाध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्विनियुक्ते । धामन्
ते विश्वमिति प्रतीकमुक्त्वा तदंते वृचाः । आ० गृ० ३. ५. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ सैषैकादशी ॥

धामन्ते विश्वं भुवनमधि श्रितमंतः समुद्रे हृद्यं तरायुषि ।

अपामनीके समिथे य आभृतस्तमश्याम मधुमंतं त ऊर्मि ॥ ११ ॥

धामन् । ते । विश्वं । भुवनं । अधि । श्रितं । अंतरिति । समुद्रे । हृदि । अंतः । आयुषि ।

अपां । अनीके । संऽइथे । यः । आऽभृतः । तं । अश्याम । मधुऽमंतं । ते । ऊर्मि ॥ ११ ॥

ते त्वदीये धामन्धामनि तेजःस्थाने विश्वं भुवनमधिश्रितं । अंतः समुद्रे वड-
वाग्नित्वेन हृद्यंतः सर्वप्राणिनां हृदये वैश्वानरत्वेनायुषन्ने सर्वप्राण्याहारत्वेन ।
यद्वा आयुषीत्येतद्धृद्विशेषणं । जठराग्निना खल्वायुर्धार्यते । अपामनीक उदकसं-
स्त्याये वैद्युताग्नित्वेन समिथे संग्रामे च शौर्याग्निरूपेण । एवं सर्वेषु स्थानेषु
वर्तमानं धाम । तस्मिन्धामनि य ऊर्मिर्घृतरूप उदकरूपो वा रस आभृतः स्था-
पितः ते त्वदीयं तं रसं मधुमंतं माधुर्योपेतमश्याम । व्याप्नुयाम ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टम एकादशो वर्गः ॥

इत्थं श्रीबुक्कभूपालसाम्राज्यैकधुरंधरः ।

विद्यातीर्थगुरोर्दृष्ट्या प्राप्तसार्वज्ञ्यवैभवः ॥

श्रीमत्सायणमन्त्रीशः सकलागमतत्त्ववित् ।

दाशतय्यां माधवीये वेदार्थस्य प्रकाशने ॥

चतुर्थे मंडलं सम्यक् वामदेवेन वीक्षितं ।

अष्टोत्तैरेस्तु पंचाशत्सूक्तैः पंच शतैरपि ॥

एकोनया नवत्या च युक्तैर्मन्त्रैश्च संमितं ।

व्याकाशीत्सुखबोधार्थं पश्यतैतद्विमत्सराः ॥

॥ इति चतुर्थे मंडलं समाप्तं ॥

यस्य निःश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यद्वाऽइव । प्र । वयां । उत् । जिहानाः । प्र । भानवः । सिस्त्रते । नाकं । अच् ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अबोधि होता यजथाय देवानूर्ध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरस्थात् ।
समिद्धस्य रुशददर्शि पाजो महान्देवस्तमसो निरमोचि ॥२॥

अबोधि । होता । यजथाय । देवान् । ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमनाः । प्रातः । अस्थात् ।
संऽइद्वस्य । रुशत् । अदर्शि । पाजः । महान् । देवः । तमसः । निः । अमोचि ॥ २ ॥

अयं होता होमनिष्पादकोऽग्निर्देवान्यष्टव्यान् यजथाय यष्टुमबोधि । बुध्यते ।
सोऽग्निः प्रातःकाले सुमनाः शोभनमनस्को यजमानानुग्रहबुद्धिः सन् ऊर्ध्वो
ऽस्थात् । उत्तिष्ठति । समिद्धस्यास्य रुशद्रोचमानं पाजो बलं ज्वालालक्षणमदर्शि ।
दृश्यते । अथ तथाभूतो महान्देवस्तमसोऽंधकारान्निरमोचि । निर्मुक्तोऽभूत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यदीं गणस्य रशनामजीगः शुचिरंक्ते शुचिभिर्गोभिरग्निः ।

आदक्षिणा युज्यते वाजयंत्युत्तानामूर्ध्वो अधयज्जुहूभिः ॥ ३ ॥

यत् । ई । गणस्य । रशनां । अजीगरिति । शुचिः । अंक्ते । शुचिऽभिः । गोभिः । अग्निः ।

आत् । दक्षिणा । युज्यते । वाजऽयंती । उत्तानां । ऊर्ध्वः । अधयत् । जुहूभिः ॥ ३ ॥

यद्यदेमयमग्निर्गणस्य संघात्मकस्य जगतो रशनां रज्जुरिव व्यापारप्रतिबंधकं
तमोऽजीगर्गिरिति गृह्णाति वा । समिद्धो भवतीत्यर्थः । तदा शुचिर्दीप्तोऽग्निः
शुचिभिर्गोभिर्दीप्तै रश्मिभिरंक्ते । व्यनक्ति विश्वं जगत् । आदनंतरमेव दक्षिणा
प्रवृद्धा वाजयंत्यन्मिच्छंत्याज्यधारा युज्यते । युक्ता भवति । अथवा दक्षिणा
प्रवृद्धाज्यधारा युज्यते । तां च धारामुत्तानामूर्ध्वतानामुपरि विस्तृतामूर्ध्व उन्नतः
सन् जुहूभिरधयत् । पिबति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निमच्छा देवयतां मनांसि चक्षूंषीव सूर्ये सं चरन्ति ।

यदी सुवाते उषसा विरूपे श्वेतो वाजी जायते अये अह्ना ॥ ४ ॥

अग्निं । अच्छ । देवऽयतां । मनांसि । चक्षूंषिऽइव । सूर्ये । सं । चरन्ति ।

यत् । ई । सुवाते इति । उषसा । विरूपे इति विऽरूपे । श्वेतः । वाजी । जायते ।

अये । अह्ना ॥ ४ ॥

अग्निं देवमच्छाभिमुख्येन देवयतां देवानात्मन इच्छतां यजमानानां मनांसि
संचरन्ति । देवा यष्टव्यास्तदर्थं कदायं वर्धिष्यतीति ध्यायन्तीत्यर्थः । चक्षूंषीव सर्वेषां
प्राणिनां यथा सूर्ये संचरन्ति तद्वत् । यद्यदेमेनमग्निमुषसा सह विरूपे द्यावापृ-

थि॒व्यौ सु॒वाते ज॒नयतः तदा॒नी श्वेतः प्र॒कृष्टव॒र्णोपेतो वा॒जी वे॒जनवा॒नमि॒रह्नाम॒य
उ॒दय॒काले जा॒यते । प्रव॒र्धत इत्य॑र्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ज॒निष्ट॒ हि जे॒न्यो अ॒ग्रे अ॒ह्नां हि॒तो हि॒तेष्व॒रुषो व॒नेषु ।

द॒मेद॒मे स॒प्र र॒त्ना द॒धानोऽग्नि॒र्होता॒ नि ष॑सा॒दा य॒जी॒यान् ॥ ५ ॥

ज॒निष्ट॒ । हि॒ । जे॒न्यः । अ॒ग्रे । अ॒ह्नां । हि॒तः । हि॒तेषु । अ॒रुषः । व॒नेषु ।

द॒मेऽद॒मे । स॒प्र । र॒त्ना । द॒धानः । अ॒ग्निः । हो॒ता । नि । स॒सा॒द॒ । य॒जी॒यान् ॥ ५ ॥

अयमग्निर्जेन्य उत्पादनीयोऽह्नामय उदयकाले जनिष्ट । प्रादुरभूत् । पश्चात्
हितेषु वनेषु वनोत्थेषु काष्ठेष्वरुष आरोचमानः सन् हितः । स्थापितः । पश्चाद्दमे
दमे तत्तद्यागगृहे सप्र रत्ना रमणीयाः सप्र ज्वाला दधानो धारयमाणः । अथवा
यजमानेभ्यः सप्रविधानि रत्नानि दधानोऽग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् यजी-
यान्यष्टव्यः सन् निषसाद । निषसो भवति ॥

जीवति यजमाने मृत इति शब्दो यदि स्यात्तदानीं सुरभिमतीष्टिः कार्या ।
तच्चेयमनुवाक्या । सूचितं च । अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयान्त्साध्वीमर्कदेववीतिं नो
अद्य । ऐ० ब्रा० १. ९. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

अ॒ग्निर्हो॒ता न्य॒सीद॒द्यजी॒यानु॒पस्थे मा॒तुः सु॒र॒भा उ॒ लो॒के ।

यु॒वा क॒विः पु॒रु॒निःष्ठ॒ ऋ॒तावा॒ ध॒र्ता कृ॒ष्टी॒नामु॒त म॒ध्य इ॒डः ॥ ६ ॥

अ॒ग्निः । हो॒ता । नि । अ॒सी॒द॒त् । य॒जी॒यान् । उ॒प॒स्थे । मा॒तुः । सु॒र॒भौ । उ॒ । इति॑ । लो॒के ।

यु॒वा । क॒विः । पु॒रु॒निः॒स्थः । ऋ॒त॒वा । ध॒र्ता । कृ॒ष्टी॒नां । उ॒त । म॒ध्ये । इ॒डः ॥ ६ ॥

अयमग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् यजीयान्यष्टव्यश्च सन् न्यसीदत् । निष-
साद । कुचेति तदुच्यते । मातुः सर्वस्य निर्मातुर्भूम्या उपस्थ उत्संगे तत्रापि
सुरभावाज्यादिसौरभ्ययुक्ते लोके सर्वैर्द्रष्टव्ये स्थाने वेदिलक्षणे । उतापि च युवा
नित्यतरुणः सर्वत्र मिश्रितो वा कविर्मधावी पुरुनिःष्ठो बहुस्थान ऋतावा यज्ञ-
वान्धर्ता सर्वस्य धारक एवंभूतः सन् कृष्टीनामृत्विग्यजमानानां मध्य इडः समिडः
सन् वर्तत इति शेषः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्र णु त्वं विप्रमध्वरेषु साधुमग्निं होतारमीळते नमोभिः ।

आ यस्ततान रोदसी ऋतेन नित्यं मृजंति वाजिनं घृतेन ॥ ७ ॥

प्र । नु । त्वं । विप्रं । अध्वरेषु । साधुं । अग्निं । होतारं । ईळते । नमःऽभिः ।

आ । यः । ततान । रोदसी इति । ऋतेन । नित्यं । मृजंति । वाजिनं । घृतेन ॥ ७ ॥

त्वं तमग्निं नमोभिः स्तुतिभिर्नु क्षिप्रमीळते । स्तुवंति । कीदृशं तं । विप्रं मेधाविनमध्वरेषु साधुं फलसाधकं होतारं होमनिष्पादकं । यो देवो रोदसी द्यावापृथिव्यावृतेनोदकेनाततान विस्तारितवान् । अग्नौ प्रास्ताहुतेरादित्यद्वारा वृष्ट्युत्पादकत्वात् । अथवा ऋतेन सत्यभूतेन हविषा दिवं तथाभूतेन वृष्ट्यादि-फलेन भुवं चाततान । वाजिनमन्नवंतं देवं यजमाना नित्यं घृतेनोदकेनाज्येन वा मृजंति । परिचरंति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मार्जाल्यो मृज्यते स्वे दमूनाः कविप्रशस्तो अतिथिः शिवो नः ।

सहस्रशृंगो वृषभस्तदोजा विश्वा अग्ने सहसा प्रास्यन्यान् ॥ ८ ॥

मार्जाल्यः । मृज्यते । स्वे । दमूनाः । कविऽप्रशस्तः । अतिथिः । शिवः । नः ।

सहस्रऽशृंगः । वृषभः । तत्ऽओजाः । विश्वान् । अग्ने । सहसा । प्रा । असि । अन्यान् ॥ ८ ॥

मार्जाल्यः संमार्जनीयोऽयमग्निर्मृज्यते परिचर्यते स्वे स्वकीये स्थाने । कीदृशोऽयं । दमूना दानमना दांतमना वा कविप्रशस्तः कविभिर्मेधाविभिः प्रशस्तः प्रकर्षेण स्तुत्यो नोऽस्माकमतिथिरतिथिवत्पूज्यः शिवः सुखकरश्च । सह-स्रशृंगोऽपरिमितज्वालो वृषभो वर्षिता फलानां तदोजाः । यत्प्रसिद्धं बलं तेजो वास्ति तदेवौजो यस्य तादृशः । सर्वबलस्वरूप इत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे अग्ने विश्वानन्यान् स्वव्यतिरिक्तान् सर्वान् सहसा बलेन प्रासि । प्रेति परेत्यर्थे । पराभवसि । व्याप्तुं वा प्रभवसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र सद्यो अग्ने अत्येथन्यानाविर्यस्मै चारुतमो बभूथ ।

ईळेन्यो वपुषो विभावा प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणां ॥ ९ ॥

प्र । सद्यः । अग्ने । अति । एषि । अन्यान् । आविः । यस्मै । चारुऽतमः । बभूथ ।
ई॒ळे॒न्यः । व॒पु॒थः । वि॒भा॒ऽवा । प्रि॒यः । वि॒शं । अति॒थिः । मानु॒षी॒णां ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं यज्ञमासाद्य सद्यस्तदानीमेवान्यान् स्वसमानानत्येषि । अतिक्त्रा-
मसि । यस्मै चारुतमः सन्नाविर्बभूथ । किञ्च त्वमीळेन्यः स्तुत्यो वपुथो वपुष्करो
दीप्तिकरो वा विभावा विशिष्टदीप्तिमान् प्रियः प्रियभूतो विशं सर्वेषां प्राणिनां
तथातिथिः पूज्यो मानुषीणां प्रजानां भवसि ॥

॥ अथ दशमी ॥

तुभ्यं भरंति क्षितयो यविष्ठ बलिमग्ने अतित ओत दूरात् ।
आ भंदिष्ठस्य सुमतिं चिकिद्धि बृहत्ते अग्ने महि शर्म भद्रं ॥ १० ॥
तुभ्यं । भ॒र॒न्ति । क्षि॒तयः । य॒वि॒ष्ठ । ब॒लिं । अ॒ग्ने । अ॒ति॒तः । आ । उ॒त । दू॒रात् ।
आ । भं॒दि॒ष्ठस्य । सु॒ऽम॒तिं । चि॒कि॒द्धि । बृ॒हत् । ते । अ॒ग्ने । म॒हि । श॒र्म । भ॒द्रं ॥ १० ॥

हे यविष्ठ युवतमाग्ने तुभ्यं क्षितयो मनुष्या भरंति । संपादयन्ति । किं । बलिं
पूजां हविल्लक्षणमन्तितोऽतिकादुतापि च दूरात् । आ इति चार्थे । किञ्च
भंदिष्ठस्यातिशयेन स्तोतुः सुमतिं स्तुतिमाचिकिद्धि । आजानीहि । हे अग्ने ते
तव शर्म सुखमस्मभ्यं दातव्यं बृहन्महद्भद्रं स्तुत्यं च ॥

॥ अथैकादशी ॥

आद्य रथं भानुमो भानुमन्तमग्ने तिष्ठ यजतेभिः समन्तं ।
विद्वान्पथीनामुर्वैतरिष्णुमेह देवान्हविरद्याय वक्षि ॥ ११ ॥
आ । अ॒द्य । र॒थं । भा॒नु॒ऽमः । भा॒नु॒ऽम॒न्तं । अ॒ग्ने । ति॒ष्ठ । य॒ज॒तेभिः । सं॒ऽअ॒न्तं ।
वि॒द्वान् । प॒थी॒नां । उ॒रु । अ॒न्त॒रि॒ष्णं । आ । इ॒ह । दे॒वान् । ह॒विः॒ऽअ॒द्याय । व॒क्षि ॥ ११ ॥

हे भानुमो दीप्तिमन्त्रग्ने अद्यास्मिन्यागदिने भानुमन्तं दीप्तिमन्तं समन्तं समी-
चीनप्रांतोपेतं रथं यजतेभिर्यष्ट्यैर्देवैः सहातिष्ठ । आरोह । विद्वान्यष्ट्यदेवपरि-
ज्ञानवांस्त्वं पथीनां देवयजनमार्गान्प्रति । द्वितीयार्थे षष्ठी । उर्वैतरिष्णं प्रभूतेऽन्त-
रिष्णे देवान्यष्ट्यान्हविरद्याय हविर्भक्षणायैहावक्षि । आवहसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अवोचाम कवये मेधाय वचो वंदारु वृषभाय वृष्णे ।

गविष्ठिरो नमसा स्तोममग्नौ दिवीव रुक्ममुरुब्धंचमश्नेत् ॥ १२ ॥

अवोचाम । कवये । मेधाय । वचः । वंदारु । वृषभाय । वृष्णे ।

गविष्ठिरः । नमसा । स्तोमं । अग्नौ । दिविऽइव । रुक्मं । उरुऽब्धंचं । अश्नेत् ॥ १२ ॥

वयमात्रेयाः कवये मेधाविने मेधाय मेधार्हाय वृषभाय वर्षकाय फलानां वृष्णे सेक्ते यूने वंदारु वंदनशीलं वचः स्तोत्रमवोचाम । अथ ऋषिरात्मानं परोक्षेणैव निर्दिश्य स्तुतिमुपसंहरति । गविष्ठिरोऽयमृषिर्नमसा नमस्कारेण हविषा वा युक्तं स्तोमं स्तोत्रमग्रावश्नेत् । अयति स्म । दिवि रुक्मं रोचमानमुरुब्धंचमुरुगमनमादित्यमिव ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः ॥

कुमारं मातेति द्वादशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अत्रेः पुत्रः कुमार ऋषिर्जरनाम्नः पुत्रो वृशो वोभौ वाच ऋषी । कमेतं त्वं वि ज्योतिषेत्यनयोस्तु वृश एव नोभौ न कुमारः । अंत्या षट्पंचाशदक्षरा शक्करी शिष्टास्त्रिष्टुभः । अग्निर्देवता । अत्रानुक्रमणिका । कुमारं कुमारो वृशो वा जार उभौ वा शक्क्येतं कं वीत्यृचोस्तु वृश एवेति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरस्यापि सूक्तस्य विनियोग उक्तः पूर्वसूक्तेन सह ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कुमारं माता युवतिः समुब्धं गुहां बिभर्ति न ददाति पित्रे ।

अनीकमस्य न मिनज्जनासः पुरः पश्यन्ति निहितमरुतौ ॥ १ ॥

कुमारं । माता । युवतिः । संऽउब्धं । गुहां । बिभर्ति । न । ददाति । पित्रे ।

अनीकं । अस्य । न । मिनत् । जनासः । पुरः । पश्यन्ति । निऽहितं । अरुतौ ॥ १ ॥

शाठ्यायनब्राह्मणोक्त इतिहास इहोच्यते । राजा चैवृष्ण इक्ष्वाकुस्त्र्यरुणोऽभवदस्य च ॥ पुरोहितो वृशो जार ऋषिरासीत्तदा खलु । संगृह्णन्ति रथान्बाज्ञां रक्षणाय पुरोहिताः ॥ त्र्यरुणस्य वृशो रश्मिं संजग्राह पुरोहितः । कुमारो वर्त्मनि क्रीडन्नथचक्रेण घातितः ॥ छिन्नः कुमारश्चक्रेण ममाराथ पुरोहितः । त्वं हन्तास्येति

राजानं राजा चापि पुरोहितं ॥ त्वं हंतास्य कुमारस्य नाहमित्यब्रवीत्तदा । यतस्त्वं
 रथवेगस्य नियंतातस्त्वया हतः ॥ रथस्वामी यतो राजन् तस्मात्त्वं तस्य घातकः ।
 एवं विवदमानौ ताविष्वाकून्प्रष्टुमागतौ ॥ तौ पप्रच्छतुरिष्वाकून् केनासौ निहतो
 द्विजाः । तेऽब्रुवन्त्रयन्तारं हन्तारं वृशसंज्ञकं ॥ स वृशो वार्षसाम्ना तं कुमारं
 समजीवयत् । एवमाख्याय तच्चैव पुनरन्यदुदीरितं ॥ यत इष्वाकवो रागाङ्गता-
 रमृषिमब्रुवन् । तस्मात्तेषां गृहेष्वग्नेस्तेजो निर्गतमेषु च ॥ गृहे पाकादयो नासन्
 तत्कारणमचिन्तयन् । वृशं कुमारहन्तारं यदवोचाम तेन नः ॥ अपाक्रमद्धरो
 वह्नेराह्वयाम वृशं वयं । इति संचिन्त्य तमृषिमाह्वयामासुरादरात् ॥ समागत्य ततः
 शीघ्रं तेषामग्नेर्हरो भवेत् । इति वार्षेन साम्नासावकामयत पूर्ववत् ॥ एवं गायन्
 स ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्याजातां च सदस्योर्नृपस्य । पिशाचवेषां हर आदाय चाग्नेर्गृ-
 हान्नीत्वा कशिपौ स्थापयन्ती ॥ दृष्ट्वा सम्यक् तद्धरस्तोषयित्वा साम्ना पश्चाद्योजया-
 मास चाग्निं । ततः सतेजाः संजातोऽभवत्पाकादिः पूर्ववत् ॥ एवं शाठ्यायने-
 नोक्तं तांडकोक्तमथोच्यते । वृशः पुरोधा अभवत्सदस्योर्महीपतेः ॥ स रथं धाव-
 यन्नाजा ब्राह्मणस्य कुमारकं । चिच्छेद रथचक्रेण प्रमादात्सोऽब्रवीद्वृशं ॥ पुरोहिते
 वर्तमाने त्वयि मां हन्ति रागता । एषा त्वयापनेतव्या ऋषिमित्यब्रवीन्नृपः ॥ स
 ऋषिर्वार्षसाम्ना तं कुमारमुदजीवयत् ॥

माता कुमारस्योत्पादयित्री युवतियौवनोपेता कुमारं पथि संचरन्तं समुब्धं
 चक्रेण हतं गुहा गुहायां विभर्ति । धारयति । न ददाति पित्रे तस्य जनकाय । यद्वा
 माता सर्वस्य निर्मात्री पृथिवी समुब्धं सम्यक् निगूढं गुहा विभर्ति । न ददाति
 पित्रे । अस्यानीकं रूपं मिनत् हिंसितं जनासो जना न पश्यन्ति । किंतु अरताव-
 रमणे देशे निहितं स्थितं पुरः पुरोदेशे पश्यन्ति । अथवायं वृशेन पुनरुज्जीवितः
 कुमार आत्मानमपरोक्षतया वक्ति कथयति । जारो वा तं जीवयित्वा वक्ति । अथवा
 सूक्तस्याग्नेयत्वात्कुमार इत्यग्निरुच्यते । तं मातारणिर्युवतिर्मिश्रयन्ती समुब्धं निगूढं
 गुहायां विभर्ति । पित्र उत्पादकाय यजमानाय न ददाति । अस्याग्नेर्मिनत् हिंसत्
 दाहकमनीकं तेजो जना न पश्यन्ति । किंतु अरतावरण्यां हितं पश्यन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कमेतं त्वं युवते कुमारं पेष्ठीं विभर्षि महिषी जजान ।

पूर्वीर्हि गर्भः शरदो ववर्धापश्यं जातं यदसूत माता ॥ २ ॥

कं । एतं । त्वं । युवते । कुमारं । पेष्ठी । विभर्षि । महिषी । जजान् ।

पूर्वीः । हि । गर्भः । शरदः । ववर्ध । अपश्यं । जातं । यत् । असूत । माता ॥ २ ॥

अत्राग्नेरुत्पाद्यमानत्वात्कुमारशब्देन व्यवहारः । हे युवते त्वं कमेतं कुमारं पेष्ठी हिंसिका पिशाचिका सती विभर्षि । एवं वृशाख्यो महर्षिः कशिपुनाच्छन्न-मग्नेर्हरो ब्रूते । त्वयानुत्पादितत्वाद्धारणमनुचितमित्यर्थः । महिषी महती पूजनी-यारण्येन जजान् । अजनयत् । तदेवाह । गर्भः शिशोर्ग्राहकोऽरण्याः संबंधी गर्भो हि यस्मात्पूर्वीः शरदो गताननेकान् संवत्सरान्ववर्ध ववृधे । अहं च ततो जातमपश्यं । यद्यस्मान्मातारण्यसूत उदपादयत् । राजकुमारपक्षे हे युवते भूदेवि कमेतं कुमारं पेष्ठी सती विभर्षि । अवशिष्टं कुमारजननपरतया योज्यं । एव-मुत्तरत्रापि कुमारान्निहरसोः परत्वेन यथोचितं व्याख्येयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

हिरण्यदंतं शुचिवर्णमारात्क्षेचादपश्यमायुधा मिमानं ।

ददानो अस्मा अमृतं विपृक्त्किं मामनिद्राः कृणवन्ननुकथाः ॥ ३ ॥

हिरण्यऽदंतं । शुचिऽवर्णं । आरात् । क्षेचात् । अपश्यं । आयुधा । मिमानं ।

ददानः । अस्मै । अमृतं । विपृक्त् । किं । मां । अनिद्राः । कृणवन् । अनुकथाः ॥ ३ ॥

हिरण्यदंतं हिरण्यसदृशदंतस्थानीयज्वालोपेतं शुचिवर्णं प्रदीप्तवर्णमायुधायु-धान्यायुधस्थानीयान् स्फुलिंगान् ज्वाला वा मिमानं निर्मिमाणमग्निमारात्स-मीपे क्षेचात् क्षेचे देशेऽपश्यं । पश्येयं । एवं वृशः कामयते । अहमस्मा अम-येऽमृतमविनाश्यमृतत्वसाधनं वा विपृक्त्सर्वतो व्याप्तं हविः स्तोत्रं वा ददानो दातास्मि । मामनिद्राः । इंद्रः परमैश्वर्योऽग्निः । तद्रहिता अनिद्राः । इंद्रमयजंत इत्यर्थः । अनुकथा अस्तुतय इंद्रमस्तुवंतश्च किं कृणवन् । किं कुर्युः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

क्षेचादपश्यं सनुतश्चरंतं सुमद्युथं न पुरु शोभमानं ।

न ता अगृभन्नजनिष्ट हि षः पल्लिकीरिद्युवतयो भवन्ति ॥ ४ ॥

क्षेचात् । अपश्यं । सनुतरिति । चरंतं । सुऽमत् । यूथं । न । पुरु । शोभमानं ।

न । ताः । अगृभन् । अजनिष्ट । हि । षः । पल्लिकीः । इत् । युवतयः । भवन्ति ॥ ४ ॥

अहं वृश इदानीं क्षेवात् क्षेवे सनुतः । अंतर्हितनामैतत् । निगूढं चरंतम-
रण्यां यूथं न गवां समूहमिव सुमत्स्वयमेव पुरु बहु शोभमानमपश्यं । पश्यामि ।
पुरा हरसः पिशाच्याक्रमणकाले ता ज्वाला निर्वीर्या नागृभन् । नागृह्णन्त
नरः । इदानीं सोऽग्निरजनिष्ट हि । हरसा प्रादुरभूत्खलु । अत एव हेतोः पलिक्री-
रित्पलिकृषः पलिता ज्वाला एवेदानीं युवतयो भवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

के मे मर्यकं वि यवंत गोभिर्न येषां गोपा अरणश्चिदास ।

य ईं जगृभुरव ते सृजंताजाति पश्व उप नश्चिकित्वान् ॥ ५ ॥

के । मे । मर्यकं । वि । यवंत । गोभिः । न । येषां । गोपाः । अरणः । चित् । आस ।

ये । ईं । जगृभुः । अव । ते । सृजंतु । आ । अजाति । पश्वः । उप । नः । चिकित्वान् ॥ ५ ॥

के मे मदीयं मर्यकं मर्त्यसंघं राष्ट्रं गोभिः सह वियवंत । वियुक्तमकुर्वन् ।
गा भृत्यांश्च वियोजयन् । येषां गोपा अस्माकं गोपयितारणश्चिदभिगंता नास
बभूव सोऽयमग्निः । ये द्वेषिण ईमेनं जनसंघं राष्ट्रं जगृभुः गृह्णन्ति तेऽवसृजंतु ।
नश्यंतु । किंच चिकित्वान् चेतनावानस्मद्विषयज्ञानवानग्निर्नोऽस्माकं पश्वः पशू-
नुपाजाति । उपागच्छति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वसां राजानं वसतिं जनानामरातयो नि दधुर्मर्त्येषु ।

ब्रह्माण्यचेरव तं सृजंतु निंदितारो निंद्यासो भवंतु ॥ ६ ॥

वसां । राजानं । वसतिं । जनानां । अरातयः । नि । दधुः । मर्त्येषु ।

ब्रह्माणि । अचेः । अव । तं । सृजंतु । निंदितारः । निंद्यासः । भवंतु ॥ ६ ॥

वसां वसतां प्राणिनां राजानं स्वामिनं जनानां प्राणिनां वसतिमावासभूतं
च्युरुणमुक्तलक्षणमग्निं वारातयो निदधुः । अगोपयन् मर्त्येषु लोकेषु मध्ये ।
अचेरत्रिगोत्रस्य वृशस्य ब्रह्माणि मंत्राः स्तोत्राणि वा तं कुमारमग्निं वाव-
सृजंतु । अथवाचेरत्रिगोत्रस्य कुमारं ब्रह्माणि । यद्वा वृशस्य ब्रह्माण्यचेरत्रि-
गोत्रं । कर्मणि षष्ठी । तं कुमारमवसृजंतु । विसृजंतु । निंदितारोऽस्मन्निं-
दका निंद्यासोऽस्माभिर्निंद्या भवंतु । अचेर्ब्रह्माणीत्येतदुपजीव्य वृशमप्याचेयं

वदन्ति । आच्येयः कुमार इति पक्षे स एव प्राणमयमात्मानमवसृजन्ति-
त्याशास्ते ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः ॥

अञःसव आहवनीयोपस्थाने शुनश्चिच्छेपमित्येषा । अग्निमाहवनीयमुपस्था-
पयांचकार शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्रात् । ऐ० ब्रा० ७. १७. । इति ब्राह्मणं ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्राद्यूपादमुंचो अशमिष्ट हि षः ।

एवास्मदग्ने वि मुमुग्धि पाशान्होतश्चिकित्व इह तू निषद्य ॥ ७ ॥

शुनःऽशेपं । चित् । निऽदितं । सहस्रात् । यूपात् । अमुंचः । अशमिष्ट । हि । सः ।

एव । अस्मत् । अग्ने । वि । मुमुग्धि । पाशान् । होतृरिति । चिकित्वः । इह । तु । निऽसद्य ॥ ७ ॥

हे अग्ने निदितं नितरां बद्धं शुनःशेपमृषिं सहस्रादनेकरूपाद्यूपादमुंचः ।
अमोचयः । चिदिति पूरणः । शुनःशेपमिति पदस्य मध्ये पदांतरस्य संहितायां
व्यत्ययेनावस्थितिः । स ऋषिरशमिष्ट हि । शांतवान् खलु । यद्वा स हि यस्मा-
दशमिष्ट । स्तुतिकर्मैतत् । अस्तावीत् तस्मादमुंच इति संबंधः । एवैवमस्मदस्मत्तः
पाशान्विमुमुग्धि विमोचय हे होतर्हे चिकित्वश्चेतनावन्नग्ने इह तु वेद्यां निष-
द्यावस्थाय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

हृणीयमानो अप हि मदैयेः प्र मे देवानां व्रतपा उवाच ।

इंद्रो विद्वाँ अनु हि त्वा चचक्ष तेनाहमग्ने अनुशिष्ट आगां ॥ ८ ॥

हृणीयमानः । अप । हि । मत् । ऐयेः । प्र । मे । देवानां । व्रतऽपाः । उवाच ।

इंद्रः । विद्वान् । अनु । हि । त्वा । चचक्ष । तेन । अहं । अग्ने । अनुऽशिष्टः । आ । अगां ॥ ८ ॥

हे अग्ने हृणीयमानः क्रुध्यंस्त्वं मत् मत्तोऽपैयेर्हि । अपागाः खलु ॥ ई गता-
वित्यस्मात् श्यन्विकरणाल्लङि मध्यमे छांदसे परस्मैपद आडागमे वृद्धौ व्यत्ययेन
श्यनोऽकारस्य एकारे च कृते रूपं ॥ मे मह्यं देवानां व्रतपाः कर्मणः पालक
इंद्रः प्रोवाच हि । स एव विद्वान् त्वानुचचक्ष । त्वां ददर्श । तेनानुशिष्टोऽहं
हे अग्ने त्वामागामिति । एवं वृश् आह ॥

॥ तत्र नवमी ॥

वि ज्योतिषा बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा ।

प्रादेवीर्मायाः सहते दुरेवाः शिशीते शृंगे रक्षसे विनिक्षे ॥ ९ ॥

वि । ज्योतिषा । बृहता । भाति । अग्निः । आविः । विश्वानि । कृणुते । महिऽत्वा ।

प्र । अदेवीः । मायाः । सहते । दुऽएवाः । शिशीते । शृंगे इति । रक्षसे । विऽनिक्षे ॥ ९ ॥

अयमग्निज्योतिषा तेजसा बृहता महता वि भाति । विशेषेण दीप्यते । अथ तथाभूतः सन् महित्वा स्वमहत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि पदार्थजातान्याविष्कृणुते । प्रकटीकरोति । एवं प्रवृद्धोऽग्निरदेवीरदेवनशीला आसुरीर्माया दुरेवा दुःखगमनाः प्रसहते । अभिभवति । किञ्च शिशीते तीक्ष्णीकरोति शृंगे शृंगानि । शृंगसदृशीर्हि सिका वा ज्वालाः शिशीते । तीक्ष्णीकरोति । किमर्थं । रक्षसे विनिक्षे रक्षसो नाशाय । निश्चयति शृंगे रक्षसो विनिक्षणनाय । नि० ४. १८. । इति यास्कः ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत स्वानासो दिवि षत्वग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हंतवा उ ।

मदे चिदस्य प्र रुजंति भामा न वरंते परिबाधो अदेवीः ॥ १० ॥

उत । स्वानासः । दिवि । संतु । अग्नेः । तिग्मऽआयुधाः । रक्षसे । हंतवै । उं इति ।

मदे । चित् । अस्य । प्र । रुजंति । भामाः । न । वरंते । परिऽबाधः । अदेवीः ॥ १० ॥

उतापिचाग्नेः स्वानासः शब्दं कुर्वाणा ज्वाला दिवि षंतु । द्युलोके प्रादुर्भवंतु । किमर्थं तिग्मायुधास्तीक्ष्णायुधस्थानीया ज्वालाः । रक्षसे हंतवा उ रक्षसो हननाय । उ इति पूरणः । मदे चित् हर्षे सत्यस्याग्नेर्भामाः क्रोधा दीप्तयो वा प्र रुजंति । प्रकर्षेण भंगं गच्छंति पीडयंति वा रक्षांसि । परिबाधः परितो बाधिका अदेवीरदेवना आसुर्यः सेना न वरंते । न वारयंत्येनं ॥

॥ अथैकादशी ॥

एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रो रथं न धीरः स्वपा अतक्षं ।

यदीदग्ने प्रति त्वं देव हर्याः स्वर्वतीरप एना जयेम ॥ ११ ॥

एतं । ते । स्तोमं । तुविऽजात । विप्रः । रथं । न । धीरः । सुऽअपाः । अतक्षं ।

यदि । इत् । अग्ने । प्रति । त्वं । देव । हर्याः । स्वःऽवतीः । अपः । एन । जयेम ॥ ११ ॥

हे तुविजात बहुभावमापन्नाग्ने ते त्वदर्थमेतं स्तोममेतत्स्तोत्रं विप्रो मेधावी
स्तोता रथं न रथमिव धीरः स्वपाः शोभनकर्माहमतक्षं । समपादयं । हे अग्ने
देव त्वं यदीदेनं स्तोमं प्रतिहर्याः प्रतिकामयेथाः तर्हि स्वर्वतीः स्वरणवतीर्याग्नि-
मतीरप एनैनेन जयेम । प्राप्नुयाम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तुवि॒यी॒वो वृष॒भो वा॒वृधा॒नोऽश॒त्रु॒र्यः सम॑जाति॒ वेदः॑ ।
इती॒मम॒ग्निम॒मृता॑ अवोचन्ब॒र्हिष्म॑ते॒ मन॑वे॒ शर्म॑ यंस॒हविष्म॑ते॒ मन॑वे॒ शर्म॑ यंसत् ॥१२॥
तुवि॒ऽयी॒वः । वृष॒भः । व॒वृधा॒नः । अ॒श॒त्रु । अ॒र्यः । सं । अ॒जा॒ति॒ । वेदः॑ ।
इति॑ । इ॒मं । अ॒ग्निं । अ॒मृताः॑ । अ॒वो॒चन् । ब॒र्हिष्म॑ते । मन॑वे । शर्म॑ । यंस॒त् ।
ह॒विष्म॑ते । मन॑वे । शर्म॑ । यंस॒त् ॥१२॥

तुवियीवो बहुज्वालः प्रभूतयीवो वा वृषभो वर्षिता कामानां ववृधानो
वर्धमानोऽग्निरयोऽरेर्वेदो धनमशत्रुकंटकं समजाति । संयोजयति । इतीममर्थ-
मग्निममृता अन्ये देवा अवोचन् । यस्मादेवं तस्माद्बर्हिष्मते यागवते मनवे मनु-
ष्याय यजमानाय शर्म सुखं यंसत् । यच्छतु । हविष्मते च शर्म यंसत् ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे पंचदशो वर्गः ॥

त्वमग्ने वरुण इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तमात्रेयस्य वसुश्रुतस्यार्धं त्रैष्टुभमाग्नेयं ।
त्वमग्ने वसुश्रुत इत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगोऽबोध्यग्नि-
रित्युक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वम॒ग्ने वरु॒णो जा॒यसे॒ यत्नं॑ मि॒त्रो भ॑वसि॒ यत्समि॑द्धः ।

त्वे वि॒श्वे सह॑सस्पुत्र दे॒वास्त्वमि॑न्द्रो दा॒श्रुषे॒ मर्त्या॑य ॥१॥

त्वं । अ॒ग्ने । वरु॒णः । जा॒यसे॑ । यत् । त्वं । मि॒त्रः । भ॒व॒सि॒ । यत् । सं॒ऽइ॒द्धः ।

त्वे इति॑ । वि॒श्वे । सह॑सः । पु॒त्र । दे॒वाः । त्वं । इ॒न्द्रः । दा॒श्रुषे॑ । मर्त्या॑य ॥१॥

हे अग्ने त्वं वरुणस्तमसां वारको रात्र्यभिमानी देवोऽपि त्वमेव यद्यदा
जायसे । किंच त्वं मित्रोऽहरभिमानी देवः प्रमीतेस्त्राता यद्यदा समिद्धः । त्वमुत्पन्न-
मात्रः सन् तमो निवारयसि प्रवृद्धः सन् हितकारी भवसीत्यर्थः । त्वे त्वयि विश्वे

सर्वेऽपि देवा वर्तते । त्वहत्तेन हविषा तेषां जीवनात् । ते देवा बिभ्यतोऽग्निं प्राविशन्निति हि श्रुतेः । हे सहसस्पुत्र बलेन मथ्यमानत्वात् । किंच त्वमिन्द्रः स्वामी दाशुषे हविर्दात्रे मर्त्याय यजमानाय ॥

विवाहे चतुर्थ्यामाज्याहुतौ त्वमर्यमेत्येषा । सूचितं च । त्वमर्यमा भवसि यत्कनीनामिति विवाहे चतुर्थी । आ० गृ० १. ४. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

त्वमर्यमा भवसि यत्कनीनां नाम स्वधावन्गुह्यं बिभर्षि ।

अंजंति मित्रं सुधितं न गोभिर्यदंपती समनसा कृणोषि ॥२॥

त्वं । अर्यमा । भवसि । यत् । कनीनां । नाम । स्वधाऽवन् । गुह्यं । बिभर्षि ।

अंजंति । मित्रं । सुधितं । न । गोभिः । यत् । दंपती इति दंऽपती । सऽमनसा । कृणोषि ॥२॥

हे अग्ने त्वमर्यमा भवसि । सर्वेषां नियमितासि । यद्यदा कनीनां कन्यकानां संबध्यसि । किंच हे स्वधावन् हविर्लक्षणावन् गुह्यं गोपनीयं नाम बिभर्षि वैश्वानर इति तन्नाम । सुधितं सुष्ठु निहितं मित्रं न मित्रमिव गोभिः । विकारे प्रकृतिशब्दः । गोविकारैः क्षीरादिभिरंजंति । यद्यस्मादंपती जायापती समनसा समानमनस्कौ कृणोषि करोषि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तव श्रिये मरुतो मर्जयंत रुद्र यत्ते जनिम चारु चित्रं ।

पदं यद्विष्णोरुपमं निधायि तेन पासि गुह्यं नाम गोनां ॥३॥

तव । श्रिये । मरुतः । मर्जयंत । रुद्र । यत् । ते । जनिम । चारु । चित्रं ।

पदं । यत् । विष्णोः । उपऽमं । निऽधायि । तेन । पासि । गुह्यं । नाम । गोनां ॥३॥

अनयाग्नेर्माध्यमिकी मूर्तिरुच्यते । हे अग्ने तव श्रिये श्रयणाय मरुतोऽपोऽन्तरिक्ष्या मर्जयंत । मार्जयंति । हे रुद्र वृष्ट्या रुद्रवद्धर्धितरग्ने ते तव यज्जनिम जन्म वैद्युतलक्षणं चारु चरणीयं चित्रं चायनीयं च । तत्कथमिति चेदुच्यते । विष्णोर्व्यापनशीलस्य देवस्योपमं गुह्यमगम्यं यत्पदं निधायि । अनेनांतरिक्षमुक्तं । उपमेयमिव विष्णोर्मध्यमं पदं तस्मान्नांतरिक्षं पश्यंतीति ब्राह्मणं । तेन गोनामुदकानां गुह्यं नाम नामानि पासि । रक्षसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तव श्रिया सुदृशो देव देवाः पुरु दधाना अमृतं सपंत ।

होतारमग्निं मनुषो नि षेदुर्दशस्यंत उशिजः शंसमायोः ॥४॥

तव । श्रिया । सुदृशः । देव । देवाः । पुरु । दधानाः । अमृतं । सपंत ।

होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । सेदुः । दशस्यंतः । उशिजः । शंसं । आयोः ॥४॥

हे देवाग्ने सुदृशस्तव श्रिया समृद्धा देवा इन्द्रादयः पुर्वत्यधिकं दधानास्त्वयि प्रीतिं धारयंतोऽमृतं सपंत । स्पृशंति । होतारं होमनिष्पादकमग्निं मनुषो मनुष्या निषेदुः । परिचरंत्युत्विजः । किं कुर्वतः । दशस्यंतो हविर्वितरंतः शंसं फलमुशिजः कामयमानस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्यार्थं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न त्वद्धोता पूर्वो अग्ने यजीयान्न काथैः परो अस्ति स्वधावः ।

विशश्च यस्या अतिथिर्भवासि स यज्ञेन वनवहेव मर्तान् ॥५॥

न । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । न । काथैः । परः । अस्ति । स्वधाऽवः ।

विशः । च । यस्याः । अतिथिः । भवासि । सः । यज्ञेन । वनवत् । देव । मर्तान् ॥५॥

हे अग्ने त्वत्त्वतोऽन्यो नास्ति होता पूर्वः पूरकः पुराणो वा यजीयान्यष्टा वा । काथैः स्तोत्रैः स्तुत्यः परः परस्तात्परस्मिन्नपि काले नास्ति हे देव हे स्वधावोऽन्नवन् यस्या विशः प्रजाया ऋत्विगूपाया अतिथिर्भवासि अतिथिवत्पूज्यो भवसि । स यज्ञेन मर्तानस्मद्देष्टुन् वनवत् । वृश्चति । हिनस्ति । यद्वा मर्तान्परिचारकान्वनवत् । संभजेत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वयमग्ने वनुयाम त्वोता वसूयवो हविषा बुध्यमानाः ।

वयं समर्ये विदथेष्वह्नां वयं राया सहसस्पुत्र मर्तान् ॥६॥

वयं । अग्ने । वनुयाम । त्वाऽऊताः । वसुऽयवः । हविषा । बुध्यमानाः ।

वयं । सऽमर्ये । विदथेषु । अह्नां । वयं । राया । सहसः । पुत्र । मर्तान् ॥६॥

हे अग्ने वयं यजमानास्त्वोतास्त्वया रक्षिताः संतो वनुयाम । शत्रून्पीडयाम

संभजेमहि वा धनं । कीदृशा वयं । वसूयवो वसुकामा हविषा त्वां बुध्य-
माना बोधयंतो वयं समर्ये समरणे जयेम शत्रूनि ति शेषः । विदथेषु यागेषु
प्राप्नुयाम बलं । यद्वा वनुयामेत्येतदनुषज्यते । अह्नां सर्वेष्वहःसु । किंच वयं हे सह-
सस्पुत्र बलस्य पुत्र पालक वाग्ने राया धनेन सह मर्त्यान्पुत्रभृत्यादीन् लभेमहि ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यो न आगो अभ्येनो भरात्यधीदघमघशंसे दधात ।

जही चिकित्वो अभिशस्तिमेतामग्ने यो नो मर्चयति द्वयेन ॥ ७ ॥

यः । नः । आगः । अभि । एनः । भराति । अधि । इत् । अघं । अघऽशंसे । दधात ।

जहि । चिकित्वः । अभिऽशस्तिं । एतां । अग्ने । यः । नः । मर्चयति । द्वयेन ॥ ७ ॥

यो मर्त्य आगोऽपराधमेनः पापं च नोऽस्मभ्यमभि भराति अभितः करोति
तस्मिन्नघशंसेऽघं पापमधिदधात । ददात्वग्निः । इदिति पूरणः । आगोऽपराधं यो
मह्यमिदं करोति तस्मा एवाग्निस्तत्करोत्वित्यर्थः । अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । हे अग्ने
एतामभिशस्तिं जहि । उत्तरत्र यच्छब्दश्रवणात्तदानुगुण्येनैनमभिशंसकमिति व्या-
ख्येयं । योऽभिशस्ता नोऽस्मान्द्वयेनोक्तेनागसैनसा वा मर्चयति बाधते तमिति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वामस्या व्युषि देव पूर्वे दूतं कृण्वाना अयजंत हव्यैः ।

संस्थे यद्येन इयसे रयीणां देवो मर्तेर्वसुभिरिध्यमानः ॥ ८ ॥

त्वां । अस्याः । विऽउषि । देव । पूर्वे । दूतं । कृण्वानाः । अयजंत । हव्यैः ।

संऽस्थे । यत् । अग्ने । इयसे । रयीणां । देवः । मर्तेः । वसुऽभिः । इध्यमानः ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वामस्या रात्रेर्व्युषि । व्युष्टायामुषसीत्यर्थः । पूर्वे पुरातना यजमाना
दूतं देवानां प्रेरकं कृण्वानाः कुर्वाणा अयजंत हव्यैर्हविर्भिः साधनै रयीणां
हविल्क्षणाणां संस्थे संस्थान आसादने सति हे अग्ने यद्यदेयसे गच्छसि देवो
द्योतमानो मर्तेर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिर्वसुभिर्वासकैरिध्यमानः समिध्यमानः सन् ॥

॥ अथ नवमी ॥

अव स्पृधि पितरं योधि विद्वान्पुत्रो यस्ते सहसः सून ऊहे ।

कदा चिकित्वो अभि चक्षसे नोऽग्ने कदा ऋतचिद्यातयासे ॥ ९ ॥

अव । स्पृधि । पितरं । योधि । विद्वान् । पुत्रः । यः । ते । सहसः । सूनो इति । ऊहे ।

कदा । चिकित्वः । अभि । चक्षसे । नः । अग्ने । कदा । ऋतऽचित् । यातयासे ॥ ९ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने त्वमवस्पृधि । पारय । योधि । पृथक्कुरु पापात् ।
यः पुत्रः पुत्रस्थानीयस्तव यो यजमानस्ते त्वां पितरं पालकं पितृभूतं विद्वान्
जानन् ऊहे वहति हविः तमेवं कुर्वित्यृषिरात्मानं परोक्षेणाह । हव्यवाळग्निरजरः
पिता नः । ऋग्वे० ५. ४. २. । इति हि वक्ष्यति । यद्वा पितृपुत्रभावो व्यत्यस्तः । पितरं
पितृवद्रक्षकं यजमानमवस्पृधि योधि च यस्त्वं पुत्रः पुत्रवत्सदा रक्षणीयः । त्वं
पुत्रो भवसि यस्तेऽविधत् । ऋग्वे० २. १. ९. । इति हि श्रुतिः । हे चिकित्वश्चेतना-
वन्नग्ने कदा नोऽस्मानभिचक्षसे । अभिपश्यसि । कदा च ऋतचिद्यज्ञस्योदकस्य
वा चेतयिता यातयासे । प्रेरयसि सन्मार्गेण ॥

॥ अथ दशमी ॥

भूरि नाम वंदमानो दधाति पिता वसो यदि तज्जोषयासे ।

कुविद्देवस्य सहसा चकानः सुममग्निर्वनते वावृधानः ॥ १० ॥

भूरि । नाम । वंदमानः । दधाति । पिता । वसो इति । यदि । तत् । जोषयासे ।

कुवित् । देवस्य । सहसा । चकानः । सुमं । अग्निः । वनते । ववृधानः ॥ १० ॥

भूरि प्रभूतं नाम त्वदीयं नाम वंदमानः सन् दधाति । धारयति । सामर्थ्याद्भविः ।
अथवा नामकं हविः प्रभूतं धारयति दातुं । पिता पालकस्त्वं हे वसो वासकाग्ने
यदि तद्भविर्जोषयासे सेवसे । देवस्य व्यवहर्तुर्यजमानस्य कुविद्बहु हविः सहसा
बलेन युक्तः सन् चकानः कामयमानः । यद्वा कर्मणि षष्ठी । देवं यजमानं काम-
यमानोऽग्निर्ववृधानो वर्धमानो यजमानं वर्धयन्वा सुमं वनते । प्रयच्छति ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वमंग जरितारं यविष्ठ विश्वान्यग्ने दुरिताति पर्षि ।

स्तेना अहश्चन्निपवो जनासोऽज्ञातकेता वृजिना अभूवन् ॥ ११ ॥

त्वं । अंग । जरितारं । यविष्ठ । विश्वानि । अग्ने । दुः३ इता । अति । पर्षि ।

स्तेनाः । अहश्चन् । रिपवः । जनासः । अज्ञात३केताः । वृजिनाः । अभूवन् ॥ ११ ॥

हे अंग स्वामिन्यविष्ठ युवतमाग्ने जरितारमनुग्रहीतुं विश्वानि दुरिता दुरितान्यतिपर्षि । अतिपारयसि । स्तेनास्तस्करा अहश्चन् । दृश्यन्ते । रिपवो जनासः शत्रुभूता मनुष्या अज्ञातकेता अप्रज्ञातचिह्ना वृजिना अस्माभिर्वर्जिता अभूवन् । भवन्ति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इमे यामासस्त्वद्रिगभूवन्वसवे वा तदिदागो अवाचि ।

नाहायमग्निरभिशस्तये नो न रीषते वावृधानः परा दात् ॥ १२ ॥

इमे । यामासः । त्वद्रिक् । अभूवन् । वसवे । वा । तत् । इत् । आगः । अवाचि ।

न । अह । अयं । अग्निः । अभि३शस्तये । नः । न । रिषते । ववृधानः । परा । दात् ॥ १२ ॥

इमे यामासो गन्तारः स्तोमास्त्वद्वक् त्वदभिमुखा अभूवन् । भवन्ति । वा अथवा वसवे वासकाय तदागोऽपराधमाशासनरूपमवाचि । उक्तवानहमग्निं । इदं देहीति याचनमेवापराधः । इदिति पूरणः । यद्वा तदिदं वक्ष्यमाणं शत्रुभिः कृतमागोऽवाचि । किंचायमग्निर्ववृधानः स्तुत्या वर्धमानः सन् नाह नैवाभिशस्तये निन्दकाय नोऽस्मान् परादात् । परादद्यात् । तथा रिषते हिंसकाय नैव परादात् ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः ॥

त्वामग्न इत्येकादशर्चं चतुर्थं सूक्तमात्रेयस्य वसुश्रुतस्यार्घं चैष्टुभमाग्नेयं । अनुक्रांतं च । त्वामग्न एकादशेति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगोऽबोध्यग्निरित्यत्रोक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामग्ने वसुपतिं वसूनामभि प्र मंदे अध्वरेषु राजन् ।

त्वया वाजं वाजयंतो जयेमाभि ध्याम पृत्सुतीर्मर्त्यानां ॥ १ ॥

त्वां । अग्ने । वसु३पतिं । वसूनां । अभि । प्र । मंदे । अध्वरेषु । राजन् ।

त्वया । वाजं । वाज३यंतः । जयेम । अभि । स्याम । पृत्सुतीः । मर्त्यानां ॥ १ ॥

हे अग्ने वसूनां वसुपतिं । वृत्त्यवृत्तिभ्यां वसूनां बाहुल्यं तत्स्वामित्वं चोक्तं ।

बहूनां धनानां स्वामिनं त्वामध्वरेषु यागेष्वभि प्रमंदे । आभिमुख्येन स्तौमि हे राजन् । किंच त्वयानुकूलेन वाजयंतोऽन्नमिच्छंतो वयं वाजं जयेम । किंच मर्त्यानां मरणधर्मकाणां पृत्सुतीः सेना अभिष्याम । अभिभवेम ॥

दर्शपूर्णमासे पत्नीसंयाजे गृहपतेर्याज्यैषा । सूचितं च । हव्यवाळग्निरजरः पिता न इति पत्नीसंयाजाः । आ० १. १०. । इति ॥ देवसुवां हविःष्वप्यग्नेरेषैव याज्या । सूचितं च । हव्यवाळग्निरजरः पिता नस्त्वं च सोम नो वशः । आ० ४. ११. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

हव्यवाळग्निरजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदृशीको अस्मे ।

सुगार्हपत्याः समिषो दिदीह्यस्मद्यक् सं मिमीहि श्रवांसि ॥ २ ॥

हव्यऽवाट् । अग्निः । अजरः । पिता । नः । विभुः । विभाऽवा । सुदृशीकः । अस्मे इति ।

सुगार्हपत्याः । सं । इषः । दिदीहि । अस्मद्यक् । सं । मिमीहि । श्रवांसि ॥ २ ॥

अयं हव्यवाडग्निरजरोऽजीर्णः सन् नः पिता भवत्विति शेषः । किंच विभुर्याप्तः विभावा दीप्तिमान् सुदृशीकः शोभनदर्शनोऽस्मे अस्माकं भवतु । अथ प्रत्यक्षवादः । सुगार्हपत्याः शोभनगार्हपत्ययुक्तानीषोऽन्नानि सं दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । ददस्व वा । अस्मद्यक् अस्मदभिमुखं श्रवांस्यन्नानि सं मिमीहि । सम्यक् प्रयच्छ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विशां कविं विश्वपतिं मानुषीणां शुचिं पावकं घृतपृष्ठमग्निं ।

नि होतारं विश्वविदं दधिध्वे स देवेषु वनते वार्याणि ॥ ३ ॥

विशां । कविं । विश्वपतिं । मानुषीणां । शुचिं । पावकं । घृतऽपृष्ठं । अग्निं ।

नि । होतारं । विश्वऽविदं । दधिध्वे । सः । देवेषु । वनते । वार्याणि ॥ ३ ॥

मानुषीणां विशां विश्वपतिं सर्वासां मनुष्यरूपाणां प्रजानां पालकं स्वामिनं वा कविं मेधाविनं शुचिं शुद्धं दीप्तं वा पावकमन्येषां शोधकं घृतपृष्ठं प्रदीप्तपृष्ठोपलक्षितशरीरं । अथवा उपरितनभागाज्योपेतं होतारं होमनिष्पादकं विश्वविदं विश्वस्य वेत्तारमग्निं निदधिध्वे धारयथ हे ऋत्विजः । स देवो देवेषु मध्ये वार्याणि वरणीयानि धनानि वनते संभजतेऽस्मदर्थं । स्वयं वा वार्याणि हवीषि वनते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जुषस्वाग्र इळया सजोषा यतमानो रश्मिभिः सूर्यस्य ।

जुषस्व नः समिधं जातवेद आ च देवान्हविरद्याय वह्नि ॥४॥

जुषस्व । अग्ने । इळया । सऽजोषाः । यतमानः । रश्मिऽभिः । सूर्यस्य ।

जुषस्व । नः । संऽइधं । जातऽवेदः । आ । च । देवान् । हविः । अद्याय । वह्नि ॥४॥

हे अग्ने जुषस्व । सेवस्व स्तुतिं । इळया वेदिलक्षणया भूम्या वाचा वा सजोषाः समानप्रीतिः । तथा सूर्यस्य रश्मिभिर्यतमानः प्रयत्नमुषःकाले कुर्वन् । किंच हे जातवेदो जातस्य वेदितरग्ने नोऽस्मदीयां समिधं जुषस्व । सेवस्व । आवह च देवान्हविरद्याय हविरदनाय । आवाह्य वह्नि । वहसि तद्धविः ॥

अथ पवित्रेष्ट्यां स्विष्टकृतोऽनुवाक्यैषा । सूत्रितं च । जुष्टो दमूना अग्ने शर्ध महते सौभगायेति संयाज्ये । आ० २. १२. । इति ॥ मरुद्भ्यः पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्रापि स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो जुष्टो दमूनाः । आ० २. १८. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान् ।

विश्वा अग्ने अभियुजो विहत्या शत्रूयतामा भरा भोजनानि ॥५॥

जुष्टः । दमूनाः । अतिथिः । दुरोणे । इमं । नः । यज्ञं । उप । याहि । विद्वान् ।

विश्वाः । अग्ने । अभिऽयुजः । विऽहत्य । शत्रुऽयतां । आ । भर । भोजनानि ॥५॥

जुष्टः पर्याप्तो दमूना दानमना दांतमना वा अतिथिस्तद्धत्पूज्यः सन् इमां नोऽस्मदीयं यज्ञमुपयाहि । उपगच्छ । विद्वान् जानन् हे अग्ने विश्वा अभियुजो सर्वानभियोक्तृन्विहत्य शत्रूयतां तेषां भोजनान्यन्नानि धनान्याभर । आहर । अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवतीत्यादिनिरुक्तं । नि० ४. ५. । द्रष्टव्यं ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वधेन दस्युं प्र हि चातयस्व वयः कृत्वा नस्तन्वेऽस्वायै ।

पिपर्षि यत्सहसस्पुत्र देवान्सो अग्ने पाहि नृतम वाजे अस्मान् ॥६॥

व॒धेन॑ । द॒स्युं । प्र । हि । चा॒तय॑स्व । व॒यः । कृ॒ण्वानः । त॒न्वे । स्वा॒यै ।

पि॒प॒र्षि । यत् । स॒ह॒सः । पु॒त्र । दे॒वान् । सः । अ॒ग्ने । पा॒हि । नृ॒त॒म । वा॒जे । अ॒स्मान् ॥ ६ ॥

हे अग्ने वधेनायुधेन दस्युमुपक्षपयितारं प्र हि चातयस्व । प्रणाशय । हीति पूरणः । वयः कृण्वानस्तन्वे शरीराय स्वायै स्वीयाय । अथवा स्वायै तन्वे यजमानादिरूपाय पुत्राय वयोऽन्नं कुर्वानः । यद्यस्मात् सहसस्पुत्राग्ने देवान्पिपर्षि तर्पयसि हे नृतम नेतृतमाग्ने स त्वं वाजे संग्रामेऽस्मान् पाहि । रक्ष ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

व॒यं ते॑ अ॒ग्न उ॒क्थैर्वि॒धेम॑ व॒यं ह॒व्यैः पा॒वक॑ भद्र॒शोचे॑ ।

अ॒स्मे र॒यिं वि॒श्ववा॑रं॒ समि॑न्वा॒स्मे वि॒श्वानि॑ द्रवि॒णानि॑ धेहि ॥ ७ ॥

व॒यं । ते॒ । अ॒ग्ने । उ॒क्थैः । वि॒धेम॒ । व॒यं । ह॒व्यैः । पा॒वक॒ । भद्र॒ऽशो॒चे॒ ।

अ॒स्मे इति॑ । र॒यिं । वि॒श्वऽवा॑रं । सं । इ॒न्व । अ॒स्मे इति॑ । वि॒श्वानि॑ । द्रवि॒णानि॑ । धे॒हि ॥ ७ ॥

हे अग्ने ते त्वां वयमुक्थैः शस्त्रैर्विधेम । परिचरेम । वयं हव्यैर्हविर्भिर्विधेम । पावक शोधक भद्रशोचे कल्याणदीप्ते अस्मे अस्मभ्यं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं रयिं धनं समिन्व । प्रापय । अस्मे अस्मभ्यं विश्वानि द्रविणानि धेहि । स्थापय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अ॒स्माक॑म॒ग्ने अ॒ध्वरं॑ जु॒षस्व॒ सह॑सः॒ सूनो॑ त्रिष॒धस्य॑ ह॒व्यं ।

व॒यं दे॒वेषु॑ सु॒कृतः॑ स्याम॒ शर्म॑णा नस्त्रि॒वरू॑थेन पाहि ॥ ८ ॥

अ॒स्माकं॑ । अ॒ग्ने । अ॒ध्वरं॑ । जु॒षस्व॒ । सह॑सः । सूनो॒ इति॑ । त्रि॒ऽस॒धस्य॒ । ह॒व्यं ।

व॒यं । दे॒वेषु॑ । सु॒ऽकृतः॑ । स्याम॒ । शर्म॑णा । नः । त्रि॒ऽव॒रू॒थेन॑ । पा॒हि ॥ ८ ॥

हे अग्ने अस्माकमध्वरं जुषस्व । सेवस्व । हे सहसः सूनो हे बलस्य पुत्र त्रिषधस्य त्रिषु दिव्यादिषु स्थानेषु स्थित हव्यं हविर्जुषस्व । यद्वा अध्वरं हविरिति योज्यं । अहिंसितं हविरित्यर्थः । वयं यजमाना देवेषु मध्ये सुकृतः शोभनापूर्वकर्तारः स्याम । भवेम । त्रिवरूथेन वाचिकादिभेदेन त्रिधा वरणीयेन शर्मणा सुखेन त्रिच्छदिष्केण गृहेण वा नः पाहि । रक्ष ॥

॥ अथ नवमी ॥

विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिंधुं न नावा दुरितातिं पर्षि ।

अग्ने अत्रिवन्नमसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनां ॥९॥

विश्वानि । नः । दुःऽगहा । जातऽवेदः । सिंधुं । न । नावा । दुःऽइता । अति । पर्षि ।

अग्ने । अत्रिऽवत् । नमसा । गृणानः । अस्माकं । बोधि । अविता । तनूनां ॥९॥

हे जातवेदो नोऽस्माकं दुर्गहा दुःखेन गाह्यानि दुःखेन भोग्यानि विश्वानि दुरितान्यतिपर्षि । अतिपारय । सिंधुं न नावा नदी नाविको यथा तद्वत् । हे अग्ने अत्रिवत् अत्रेयथा तथा नोऽस्माकं नमसा स्तोत्रेण गृणानः स्तूयमानः सन् नोऽस्माकं तनूनामविता रक्षको बोधि । बुध्यस्व ॥

पुत्रकामेष्ट्यां यस्त्वेत्येषा प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽग्निस्तुविश्रवस्तमं । आ० २. १०. । इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽमर्त्यं मर्त्यो जोहवीमि ।

जातवेदो यशो अस्मासु धेहि प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमश्यां ॥१०॥

यः । त्वा । हृदा । कीरिणा । मन्यमानः । अमर्त्यं । मर्त्यः । जोहवीमि ।

जातऽवेदः । यशः । अस्मासु । धेहि । प्रजाभिः । अग्ने । अमृतऽत्वं । अश्यां ॥१०॥

यो मर्त्यो मरणधर्माहममर्त्यमनाशं त्वा त्वां कीरिणा स्तुत्यादिषु विक्षिप्तेन हृदा हृदयेन युक्तो मन्यमानः स्तुवन् जोहवीमि अत्यर्थमाह्वयामि । यद्वा स्तोतृवाचकेन कीरिणाशब्देन स्तुतिरूपलक्ष्यते । स्तुतियुक्तेन मनसा त्वां मन्यमानो जोहवीमि । हे जातवेदो यशो धनं प्रजां वास्मासु धेहि । प्रजाभिस्त्वहत्ताभिर्हे अग्नेऽहममृतत्वं संतत्यविच्छेदलक्षणमश्यां । प्राप्नुयां । प्रजामनु प्रजायते तदु ते मर्त्यामृतमिति हि श्रुतिः ॥

तस्यामेव पुत्रकामेष्ट्यां यस्मै त्वमित्येषाग्नेः पुत्रवतोऽनुवाक्या । यस्मै त्वं सुकृते जातवेदो यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानः । आ० २. १०. । इति हि सूचितं ॥

॥ सैषैकादशी ॥

यस्मै त्वं सुकृते जातवेद उ लोकमग्ने कृणवः स्योनं ।

अश्विनं स पुत्रिणं वीरवंतं गोमंतं रयिं नशते स्वस्ति ॥ ११ ॥

यस्मै । त्वं । सुऽकृते । जातऽवेदः । उं इति । लोकं । अग्ने । कृणवः । स्योनं ।

अश्विनं । सः । पुत्रिणं । वीरऽवंतं । गोऽमंतं । रयिं । नशते । स्वस्ति ॥ ११ ॥

हे जातवेदोऽग्ने त्वं यस्मै सुकृते सुकर्मणे यजमानाय । उ इति पूरणः । लोकं स्योनं सुखकरं कृणवः अकरोः । यद्वा लोकमालोकेन स्योनं कृणवः । अनुयहेण कुर्वित्यर्थः । स यजमानोऽश्विनं बह्वश्वोपेतं पुत्रिणं बहुपुत्रोपेतं वीरवंतं वीरैर्वीर्येण वोपेतं गोमंतं रयिं धनं नशते । प्राप्नोति । स्वस्त्यविनश्वरं ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः ॥

सुसमिद्धायेत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तमात्रेयस्य वसुश्रुतस्यार्धं गायत्रमिध्माद्युक्त-
देवताकं । आप्रमित्युक्तत्वात्तनूनपाद्वर्जितं । अनुक्र० म० १. सू० १३. । सुसमिद्धायाप्रं
गायत्रमित्यनुक्रमणिका । अचीणमिदमाप्रीसूक्तं । समिद्धो अद्येति वा सर्वेषां
यथर्षि वा । आ० ३. २. । इत्युक्तत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सुसमिद्धाय शोचिषे घृतं तीव्रं जुहोतन । अग्नये जातवेदसे ॥ १ ॥

सुऽसमिद्धाय । शोचिषे । घृतं । तीव्रं । जुहोतन । अग्नये । जातऽवेदसे ॥ १ ॥

सुसमिद्धाय सुष्ठु समिद्धायैतन्नामकायाग्नये शोचिषे दीप्तिमते घृतमाज्यं तीव्रं
प्रभूतं जुहोतन । अग्नयेऽगनादिगुणयुक्ताय जातवेदसे जातधनाय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नराशंसः सुषूदतीमं यज्ञमदाभ्यः । कविर्हि मधुहस्त्यः ॥ २ ॥

नराशंसः । सुसूदति । इमं । यज्ञं । अदाभ्यः । कविः । हि । मधुऽहस्त्यः ॥ २ ॥

नराशंसः नरैः शंसनीयोऽयमग्निरिमं यज्ञमिदं हविर्वा सुषूदति । सुष्ठु प्रेर-
यति । स देवोऽदाभ्योऽहिंस्यः केनापि कविर्मेधावी मधुहस्त्यो मधुरहस्त्यः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ई॒ळि॒तो अ॒ग्न॒ आ॒ व॒हे॒द्रं चि॒त्रमि॒ह प्रि॒यं । सु॒खै रथे॑भि॒रु॒तये ॥ ३ ॥

ई॒ळि॒तः । अ॒ग्ने । आ॒ । व॒ह॒ । इ॒न्द्रं । चि॒त्रं । इ॒ह । प्रि॒यं । सु॒ऽखैः । रथे॑भिः । उ॒तये ॥ ३ ॥

हे अग्ने ईळितः स्तुतः सन्नावहेन्द्रं चित्रं चायनीयं प्रियमिहास्मिन्यज्ञे सुखै रथेभी रथैरुतयेऽस्मद्रक्षणाय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऊ॒र्ण॒म॒दा वि॒ प्रथ॑स्वा॒भ्यर्का॑ अ॒नूष॑त । भ॒वा नः॑ शु॒भ्र सा॒तये ॥ ४ ॥

ऊ॒र्ण॒ऽम॒दाः । वि॒ । प्र॒थ॒स्व । अ॒भि । अ॒र्काः । अ॒नू॒ष॒त । भ॒व । नः॑ । शु॒भ्र । सा॒तये ॥ ४ ॥

हे ऊर्णमदा ऊर्णाकंबलवत् मृदु हे बर्हिर्विप्रथस्व । प्रथय । अर्काः स्तोतारोऽभ्यनूषत । स्तुवंति । हे शुभ्र दीप्त सातये धनाय तद्दानाय वा नोऽस्माकं भव ॥

॥ अथ पंचमी ॥

दे॒वीर्द्वि॒ारो वि॒ श्रय॑ध्वं सु॒प्राय॑णा न॒ उ॒तये॑ । प्र॒प्र॒ य॒ज्ञं पृ॑णी॒तन ॥ ५ ॥

दे॒वीः । द्वि॒ारः । वि॒ । श्र॒य॒ध्वं । सु॒प्र॒ऽअ॒य॒नाः । नः॑ । उ॒तये॑ । प्र॒ऽप्र॒ । य॒ज्ञं । पृ॑णी॒तन ॥ ५ ॥

हे द्वारो यज्ञस्य द्वाराभिमानिन्यो हे देवीर्देव्यो विश्रयध्वं । वियुक्ता भवत । सुप्रायणाः शोभनगमनसाधना नोऽस्माकमूतये रक्षायै यज्ञं यजमानं प्रप्र पृणीतन । पूरयत कामैर्यज्ञमेव वा फलैः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सु॒प्र॒ती॒के व॒योवृ॑धा॒ य॒ह्नी ऋ॒तस्य॑ मा॒तरा॑ । दो॒षामु॑षास॒मीम॑हे ॥ ६ ॥

सु॒प्र॒ती॒के इति॑ सु॒ऽप्र॒ती॒के । व॒यः॑ ऽवृ॒धा । य॒ह्नी इति॑ । ऋ॒तस्य॑ । मा॒तरा॑ । दो॒षां ।

उ॒षसं॑ । ई॒म॒हे ॥ ६ ॥

हे अहो रात्रेश्चाभिमानिदेव्यौ सुप्रतीके सुरूपे शोभनांगे वा वयोवृधान्नस्य वर्धयित्री यह्नी महत्यावृतस्य यज्ञस्योदकस्य वा मातरा निर्मात्र्यौ तयोर्मध्ये प्रत्येकं दोषां रात्रिदेवीमुषसमहर्देवीमीमहे । स्तुमः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वातस्य पतन्नीकृता दैव्या होतारा मनुषः । इमं नो यज्ञमागतं ॥ ७ ॥

वातस्य । पतन् । ईकृता । दैव्या । होतारा । मनुषः । इमं । नः । यज्ञं । आ । गतं ॥ ७ ॥

वातस्य पतन् । लुप्तोपमैषा । वायुगमनसदृशगमनार्थमीकृतावस्माभिः स्तुतौ । यद्वा वातस्य पतनसाधनेऽंतरिक्षे गच्छंतौ दैव्या देवादमेरादित्याश्च समुद्भूतौ होतारा देवानामाह्वतारौ युवां मनुषो मनुष्यस्येमं नोऽस्माकं यज्ञमागतं । आगच्छतं । नो मनुषो यज्ञमिति व्यधिकरणे षष्ठ्यौ । अस्माकं यजमानस्य यज्ञमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इळा सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयोभुवः । बर्हिः सीदंत्वसिधः ॥ ८ ॥

इळा । सरस्वती । मही । तिस्रः । देवीः । मयः । भुवः । बर्हिः । सीदंतु । असिधः ॥ ८ ॥

इळा पृथिवी सरस्वती । सर उदकं । तस्मात्सरस्वान्वायुः । तस्य स्त्री सरस्वती । मही महती भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी । अत्र यद्यप्येषा नोक्ता तथापि सर्वत्र सहदृष्टत्वात्तिसंख्याश्रवणाच्च सा गृह्यते । अथवैताः क्षित्यंतरिक्षद्युस्थाना वाग्देव्यः । एता मयोभुवः सुखस्य भावयित्र्योऽसिधोऽहिंसिकाः सत्यो बर्हिर्बर्हिषि सीदंतु । उपविशंतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

शिवस्त्वष्टरिहा गहि विभुः पोष उत त्मना । यज्ञेयज्ञे न उदव ॥ ९ ॥

शिवः । त्वष्टः । इह । आ । गहि । विभुः । पोषे । उत । त्मना । यज्ञेयज्ञे । नः । उत । अव ॥ ९ ॥

हे त्वष्टर्देव शिवः सुखकरः सन्निहागहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । विभुर्याप्रस्त्वं पोषे करणे । उतागत्य च त्मनात्मना स्वयमेव यज्ञेयज्ञे सर्वेषु यज्ञेषु नोऽस्मानुदव । उत्कृष्टं रक्ष ॥

अग्निहोत्र उत्तराहुतिस्कंदने यत्र वेत्थेत्यनया समिधमादध्यात् । सूचितं च । यत्र वेत्थ वनस्पत इत्युत्तरस्या आहुत्याः स्कंदने । आ० ३. ११. । इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

यत्र वेत्थ वनस्पते देवानां गुह्या नामानि । तत्र हव्यानि गामय ॥ १० ॥

यत्र । वेत्थ । वनस्पते । देवानां । गुह्या । नामानि । तत्र । हव्यानि । गमय ॥ १० ॥

हे वनस्पते यूपाभिमानिदेव यत्र यस्मिन् स्थाने वेत्थ देवानां गुह्या गुह्यानि
नामानि नामकानि रूपाणि तत्र हव्यानि गमय । प्रापय ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्वाहा॒ग्रये॒ वरु॑णाय॒ स्वाहे॑न्द्राय॒ मरु॑द्भ्यः । स्वाहा॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒विः ॥ ११ ॥

स्वाहा॑। अ॒ग्रये॑। वरु॑णाय। स्वाहा॑। इ॒न्द्राय॑। म॒रुत्भ्यः॑। स्वाहा॑। दे॒वेभ्यः॑। ह॒विः ॥ ११ ॥

अग्न्यादि विश्वे देवाः । तेभ्यो देवेभ्य इदं हविः स्वाहा करोमीति शेषः ।
स्वाहुतं करोमीत्यर्थः । एवं स्वाहाकृतेः स्तुतिः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टम एकविंशो वर्गः ॥

अग्निं तं मन्य इति दशर्चं षष्ठं सूक्तं वसुश्रुतस्यार्धमाग्नेयं पांक्तं । अग्निं तं दश
पांक्तमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये ऋतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं
सूक्तं । अग्निं तं मन्य इति पांक्तं । आ० ४. १३. । इति हि सूचितं ॥ आश्वमेधिके
मध्यमेऽहनीदमेवाज्यशस्त्रं । सूचितं च । अग्निं तं मन्य इत्याज्यं तस्यैकाहिकमुप-
रिष्टात् । आ० १०. १०. । इति ॥ आद्य आभिष्वविकेषूक्थ्येषु मैत्रावरुणस्यानुरू-
पस्तृचः । सूचितं च । अग्निं तं मन्ये यो वसुराग्ने स्थूरं रयिं भर । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तं यं यंति धेनवः ।

अस्तमर्वेत आशवोऽस्तं नित्यासो वाजिन इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ १ ॥

अग्निं । तं । मन्ये । यः । वसुः । अस्तं । यं । यंति । धेनवः ।

अस्तं। अर्वेतः। आशवः। अस्तं। नित्यासः। वाजिनः। इषं। स्तोतृभ्यः। आ। भर ॥ १ ॥

तमग्निं मन्ये । स्तौमि । योऽग्निर्वसुर्वासकः । यमस्तं सर्वेषां गृहवदाश्रयभूतं
धेनवो यंति गच्छन्ति प्रीणयितुं । अस्तमुक्तलक्षणमर्वेतोऽरण्वंतोऽश्वा आशवः
शीघ्रगामिनो यंति । तथा नित्यासो नित्यप्रवृत्तयो वाजिनो हविल्लक्षणावन्तो
यजमाना यमस्तं यंति तं मन्ये । इषमन्नं स्तोतृभ्योऽस्मभ्यमाभराग्ने ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सो अग्निर्यो वसुर्गृणे सं यमायंति धेनवः ।

॥ समर्वेतो रघुदुवः सं सुजातासः सूरय इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ २ ॥

सः । अग्निः । यः । वसुः । गृणे । सं । यं । आऽयंति । धेनवः ।

सं । अर्वंतः । रघुऽदुवः । सं । सुऽजातासः । सूरयः । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ २ ॥

सोऽग्निः स खल्वग्निर्यो वसुर्वासको गृणे । स्तूयते । यं धेनवः समायंति
होमार्थं । अर्वंतोऽश्वा रघुदुवो लघुगमनाः समायंति । सुजातासः सूरयो मेधा-
विनश्च समायंति स खल्वग्निरिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निर्हि वाजिनं विशे ददाति विश्वचर्षणिः ।

अग्नी राये स्वाभुवं स प्रीतो याति वार्यमिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ३ ॥

अग्निः । हि । वाजिनं । विशे । ददाति । विश्वऽचर्षणिः ।

अग्निः । राये । सुऽआभुवं । सः । प्रीतः । याति । वार्यं । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ३ ॥

अग्निर्ह्ययमग्निः खलु विशे यजमानाय वाजिनमन्नवंतं पुत्रमश्वमन्नं वा
ददाति । विश्वचर्षणिः । विश्वे चर्षणयो मनुष्या रक्षणीया अर्चका वा यस्य स
तथोक्तः । यद्वा पश्यतिकर्मेतत् । सर्वस्य द्रष्टाग्नी राये धनार्थिने । अथवा द्विती-
यार्थे चतुर्थी । धनं स्वाभुवं सुष्ठु सर्वत्र व्याप्तं वार्यं सर्वैर्वरणीयं प्रीतः सन् याति ।
यमयति । दातुं वा गच्छति । इषमित्यादि गतं ॥

आभिष्वविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने स्तोत्रियतृचस्या ते अग्न इधीमहीत्यादिके
प्रथमाद्वितीये । सूत्रितं च भवति । आ ते अग्ने इधीमह्युभे सुश्चंद्र सर्पिष इति
द्वे एका च । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र ऋचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

आ ते अग्न इधीमहि द्युमंतं देवाजरं ।

यद्वा स्या ते पनीयसी समिदीदयति द्यवीषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ४ ॥

आ । ते । अग्ने । इधीमहि । द्युऽमंतं । देव । अजरं ।

यत् । ह । स्या । ते । पनीयसी । संऽइत् । दीदयति । द्यवि । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ४ ॥

हे अग्ने देव द्युमंतं दीप्तिमंतमजरमजीर्णं ते त्वामा सर्वत इधीमहि । दीप-
यामः । यद्वा खलु स्या सा ते तव पनीयसी स्तुत्या समिदीप्तिदीदयति दीप्यते
द्यवि द्युलोके ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ ते अग्नं ऋचा हविः शुक्रस्य शोचिषस्पते ।

सुश्चंद्र दस्म विशपते हव्यवाट तुभ्यं हूयत इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ५ ॥

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । शुक्रस्य । शोचिषः । पते ।

सुऽचंद्र । दस्म । विशपते । हव्यऽवाट । तुभ्यं । हूयते । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ५ ॥

हे शोचिषो दीप्तेः पते स्वामिन्नग्ने शुक्रस्य दीप्तस्य ते तुभ्यमृचा मंत्रेण सह हविर्हूयते । हे सुश्चंद्र सुष्वाह्लादक शोभनहिरण्य वा हे दस्म शत्रूणामुपक्षपयितर्विशपते विशां प्रजानां पालक हव्यवाट हविषो वोढः । इषमिति गतं ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्रो ते अग्नयोऽग्निषु विश्वं पुष्यंति वार्यं ।

ते हिंन्विरे त इन्विरे त इषण्यंत्यानुषगिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ६ ॥

प्रो इति । ते । अग्नयः । अग्निषु । विश्वं । पुष्यंति । वार्यं ।

ते । हिंन्विरे । ते । इन्विरे । ते । इषण्यंति । आनुषक् । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ६ ॥

प्रो प्रैव पुष्यंति ते तेऽग्नयो धिष्ण्या अग्निषु गार्हपत्यादिषु । यद्वा लौकिका अग्नयस्तेजःपदार्थोऽग्निषु वैदिकेषु विश्वं सर्वं वार्यं वरणीयमपेक्षितं धनं पुष्यंति । तेऽग्नयो हिंन्विरे । प्रीणयंति । इन्विरे । व्याप्नुवंति च । त इषण्यंति । अन्नमिच्छंति । आनुषक् सर्वत्रानुषक्तं । तत्राग्निसामान्याभिप्रायेणैकवचनं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तव ते अग्ने अर्चयो महि ब्राधंत वाजिनः ।

ये पत्वभिः शफानां व्रजा भुरंत गोनामिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ७ ॥

तव । ते । अग्ने । अर्चयः । महि । ब्राधंत । वाजिनः ।

ये । पत्वऽभिः । शफानां । व्रजा । भुरंत । गोनां । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ७ ॥

हे अग्ने तव त्वदीयास्त्ये तेऽर्चयो रश्मयो महि महदत्यधिकं वाजिनोऽन्नवंतो वा ब्राधंत । वर्धते । यद्वा लुप्तोपमा । वाजिनोऽश्वा इव । ये रश्मयः पत्वभिः

पतनैः शफानां गोनां व्रजा यूथानि भुरंत इच्छन्ति । आयता ज्वाला होमाय
कांक्षन्त इत्यर्थः । ते वर्धन्ते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नवा नो अग्र आ भर स्तोतृभ्यः सुक्षितीरिषः ।

ते स्याम य आनृचुस्त्वादूतासो दमेदम इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ८ ॥

नवाः । नः । अग्ने । आ । भर । स्तोतृभ्यः । सुक्षितीः । इषः ।

ते । स्याम । ये । आनृचुः । त्वादूतासः । दमेदमे । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ८ ॥

हे अग्ने स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं नवाः स्तुत्या नूना वा सुक्षितीः सुनिवासाः
सुप्रजा वा इष उक्तलक्षणान्यन्नान्याभर । प्रयच्छ । ये वयं दमे दमे सर्वेषु याग-
गृहेषु त्वामानृचुः अर्चयन्ति ते वयं त्वादूतासस्त्वां दूतं फलसूचकं लब्धवन्तः संतः
स्याम । समृद्धा भूयास्म । दमे दमे स्यामेति वा योज्यं ॥

आभिष्वविकेषूक्येषु तृतीयसवने वैकल्पिकस्तोत्रियतृच उभे सुश्वंद्रेत्येषा तृती-
या । सूत्रमुक्तं ॥

॥ सैषा नवमी ॥

उभे सुश्वंद्र सर्पिषो दर्वी श्रीणीष आसनि ।

उतो न उत्पुपूर्या उक्थेषु शवसस्पत इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ९ ॥

उभे इति । सुश्वंद्र । सर्पिषः । दर्वी इति । श्रीणीषे । आसनि ।

उतो इति । नः । उत् । पुपूर्याः । उक्थेषु । शवसः । पते । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ९ ॥

हे सुश्वंद्र शोभनाह्लादन शोभनहिरण्य वाग्ने उभे सर्पिषः पूर्णे दर्वी जुहूपभृ-
तावासन्यास्ये श्रीणीषे । अयसि । पचसि वा । उतो अपि च नोऽस्मानुक्थेषु
यागेषूत्पुपूर्याः । उत्पूरय फलैर्हे शवसस्पते बलस्य पालयितः ॥

॥ अथ दशमी ॥

एवाँ अग्निमजुर्यमुगीर्भिर्यज्ञेभिरानुषक् ।

दधदस्मे सुवीर्यमुत त्यदाश्वमिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ १० ॥

एव । अग्निं । अजुर्यमुः । गीः । यज्ञेभिः । आनुषक् ।

दधत् । अस्मे इति । सुवीर्यं । उत् । त्यत् । आश्वमिषं । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ १० ॥

एवोक्तरीत्याग्निं गीर्भिः स्तुतिभिर्यज्ञेभिर्यज्ञैर्वा तत्साधनैर्हविर्भिर्वा आनुषग-
नुषक्तमजुः । गच्छन्ति । तथा कृत्वा यमुः । यमयन्ति । स्थापयन्ति । हविर्भिर्यजं-
तीत्यर्थः । एवमात्रेयाः स्वान्परोक्षतया निर्दिशन्ति ॥ अजुर्यमुरित्यत्राख्यातमा-
ख्यातेन क्रियासातत्य इति समासः ॥ किञ्च अस्मे अस्मासु सुवीर्यं शोभनपुत्रा-
दिकमुतापि चाश्वश्वं । आशवोऽश्वा यस्य भवन्ति स आश्वश्वः । तस्य भाव
आश्वश्वं । तदपि दधत् । धारयति ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

सखायः सं व इति दशर्चं सप्तमं सूक्तं । आत्रेय इष ऋषिः । अंत्या पंक्तिः
शिष्टाः पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । सखाय इषः पंक्त्यंतमिति ॥
प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चोत्तमावर्जमिदं सूक्तं । सूचितं
च । सखायः सं वस्त्वामग्ने हविष्मंत इति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सखायः सं वः सम्यंचमिषं स्तोमं चाग्रये ।

वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नम्रे सहस्वते ॥ १ ॥

सखायः । सं । वः । सम्यंच । इषं । स्तोमं । च । अग्रये ।

वर्षिष्ठाय । क्षितीनां । ऊर्जः । नम्रे । सहस्वते ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभूता ऋत्विजो वो यूयं संस्कुरुत । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रिया-
ध्याहारः । किञ्च सम्यंचमिषमन्नं स्तोमं स्तोत्रं चाग्रये वर्षिष्ठायतिशयेन प्रवृद्धाय
क्षितीनां यजमानानामर्थाय वर्षिष्ठाय प्रवृद्धतमायोजो नम्रे बलस्य न पातयित्रे
तत्पुत्राय वा सहस्वते बलवते संस्कुरुतेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कुत्रा चिद्यस्य समृतौ रखा नरो नृषदने ।

अर्हेतश्चिद्यमिधते संजनयन्ति जंतवः ॥ २ ॥

कुत्र । चित् । यस्य । संऽऋतौ । रखाः । नरः । नृऽसदने ।

अर्हेतः । चित् । यं । इधते । संऽजनयन्ति । जंतवः ॥ २ ॥

सोऽग्निः कुत्र चिद्वर्तत इति शेषः । कुत्रास्ते । यस्याग्नेः समृतौ संप्राप्तौ रखा

रममाणा नरो नेतार ऋत्विजः । नृषदने यागगृहेऽर्हेतश्चित् । चिदिति पूजायां ।
अर्हेतः पूज्याः पूजयंतो वा संतो यमिंधते दीपयन्ति । तदर्थं संजनयन्ति चारण्यां
जंतवः प्राणिनः । स कुचेति संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सं यदिषो वनामहे सं हव्या मानुषाणां ।

उत द्युमस्य शवसा ऋतस्य रश्मिमा ददे ॥ ३ ॥

सं । यत् । इषः । वनामहे । सं । हव्या । मानुषाणां ।

उत । द्युमस्य । शवसा । ऋतस्य । रश्मिं । आ । ददे ॥ ३ ॥

यद्यदेषोऽन्नानि संवनामहे संभजामहे । यदा च मानुषाणामस्माकं हव्या
हवीष्यग्निः संसेवते उत तदानीं द्युमस्य द्योतमानस्यान्नस्य शवसा बलेन सामर्थ्येन
ऋतस्योदकस्य ग्राहकं रश्मिमाददे । आदत्तेऽग्निः । फलजनकं तेजः स्वीकृतवा-
नित्यर्थः । यद्वा ऋतस्य यज्ञस्य रश्मिं रश्मिवद्ग्राहकं स्तवमाददे । स्वीकरोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स स्मा कृणोति केतुमा नक्तं चिदूर आ सते ।

पावको यद्वनस्पतीन् प्र स्म मिनात्यजरः ॥ ४ ॥

सः । स्म । कृणोति । केतुं । आ । नक्तं । चित् । दूरे । आ । सते ।

पावकः । यत् । वनस्पतीन् । प्र । स्म । मिनाति । अजरः ॥ ४ ॥

स स्म स खल्वग्निः कृणोति करोति केतुं प्रज्ञानमा सर्वतः । कस्येत्युच्यते ।
चिदप्यर्थः । नक्तं चिद्रात्रावपि दूर आ सते । आ इति चार्थः । दूरेऽपि वर्तमानाय
मनुष्याय । कदा । यद्यदा पावकोऽयमग्निरजरोऽजीर्णोऽनभिभाष्यः सन् वनस्प-
तीनेधांसि प्र स्म मिनाति प्रकर्षेण दहति । स्मेति पूरणः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अव स्म यस्य वेष्टणे स्वेदं पथिषु जुहति ।

अभीमह स्वजेन्यं भूमा पृष्ठेव रुरुहुः ॥ ५ ॥

अव । स्म । यस्य । वेषणे । स्वेदं । पथिषु । जुहति ।

अभि । ई । अह । स्वऽजेन्यं । भूम । पृष्ठाऽइव । रुरुः ॥ ५ ॥

यस्याग्नेर्वेषणे परिचर्यायां पथिषु होममार्गेषु रश्मिषु स्वेदं स्रवदाज्यमवा-
धोमुखं जुहत्यध्वर्यवः तदानीमीमेनमग्निमभिरुरुह । अभ्यारोहंत्येवाज्यधाराः ।
अह इति विनियहार्थीयः । स्वजेन्यं स्वोत्पन्नं भूम । बहु भवतीति भूमापत्यं ।
तत्पृष्ठेव पितुः पृष्ठदेशानिव । पुत्रा यथा पितुरंकमारोहन्ति तद्वत् ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यं मर्त्यः पुरुस्पृहं विदद्विश्वस्य धायसे ।

प्र स्वादनं पितूनामस्ततातिं चिदायवे ॥ ६ ॥

यं । मर्त्यः । पुरुऽस्पृहं । विदत् । विश्वस्य । धायसे ।

प्र । स्वादनं । पितूनां । अस्तऽतातिं । चित् । आयवे ॥ ६ ॥

यमग्निं पुरुस्पृहं बहुभिः स्पृहणीयं विदत् वेत्ति मर्त्यो यजमानो विश्वस्य
धायसे सर्वस्य व्याप्त्यर्थं पितूनामन्नानां प्र स्वादनं प्रकर्षेण स्वादूकर्तारमस्तता-
तिमस्ते गृहे निवासकर्तारमायवेऽन्नार्थं यजमानार्थं वा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स हि ष्मा धन्वाक्षितं दाता न दात्या पशुः ।

हिरिश्मश्रुः शुचिदन्भुरनिभृष्टतविषिः ॥ ७ ॥

सः । हि । स्म । धन्व । आऽक्षितं । दाता । न । दाति । आ । पशुः ।

हिरिऽश्मश्रुः । शुचिऽदन् । ऋभुः । अनिभृष्टऽतविषिः ॥ ७ ॥

स हि ष्म स खल्वग्निर्धन्व निरुदकप्रदेशमाक्षितं तृणकाष्ठादिभिराक्षिप्तमा
दाति । सर्वतः खंडयति । दहतीत्यर्थः । दाता तृणादिखंडयिता पशुर्न पशुरिव ।
पशुर्यथा तृणजातं क्रमेण भक्षयति तद्वत् । हिरिश्मश्रुर्हिरण्यश्मश्रुः शुचिदन्
दीपदंत ऋभुरु भवन् । महानित्यर्थः । अनिभृष्टतविषिरपीडितबलः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शुचिः ष यस्मा अत्रिवत्प्र स्वधितीव रीयते ।

सुषूरसूत माता क्राणा यदानशे भगं ॥ ८ ॥

शुचिः । स्म । यस्मै । अत्रिऽवत् । प्र । स्वधितिःऽइव । रीयते ।

सुऽसूः । असूत । माता । क्राणा । यत् । आनशे । भगं ॥ ८ ॥

अयमग्निः शुचिः ष दीप्तः खलु । यस्मा अग्नयेऽत्रिवदत्रिरिव यजमानो हविर्दातुं प्ररीयते प्रगच्छति । यद्वा स्मेति पूरणः । शुचिर्यस्मै । प्रथमार्थे चतुर्थी । दीप्तो योऽत्रिवत् । अत्रि तृणमित्यत्रिः पशुः । स इव । स यथा तृणानि खादमानो गच्छति तद्वद्दहतीत्यर्थः । स्वधितिरिव परशुरिव छिन्दन् । सुषूः सुप्रसवा मातारणिरसूत क्राणा कुर्वाणं जगदुपकारकं । यद्यस्मात् य इति वा । योऽग्निर्भगमन्नमानशे अश्रुते ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ यस्ते सर्पिरासुतेऽग्ने शमस्ति धायसे ।

एषु द्युम्नमुत श्रव आ चित्तं मर्त्येषु धाः ॥ ९ ॥

आ । यः । ते । सर्पिःऽआसुते । अग्ने । शं । अस्ति । धायसे ।

आ । एषु । द्युम्नं । उत । श्रवः । आ । चित्तं । मर्त्येषु । धाः ॥ ९ ॥

हे सर्पिरासुते घृताख्यान्नाग्ने यस्त्वमा सर्वतो भवसि तादृशाय धायसे सर्वस्य धात्रे ते तुभ्यं शमस्ति सुखमस्ति स्तुतेः सकाशात् । तथा चेत् एषु मर्त्येषु स्तोतृष्वात्रेयेषु द्युम्नं यश आधाः । आधेहि । उतापि च श्रवोऽन्नमाधाः । चित्तं त्वदीयामनुग्रहबुद्धिमयाधाः ॥

॥ अथ दशमी ॥

इति चिन्मन्युमग्निजस्त्वादातमा पशुं ददे ।

आदग्ने अपृणतोऽत्रिः सासह्याहस्यूनिषः सासह्यानृन् ॥ १० ॥

इति । चित् । मन्युं । अग्निजः । त्वाऽदातं । आ । पशुं । ददे

आत् । अग्ने । अपृणतः । अत्रिः । ससह्यात् । दस्यून् । इषः । ससह्यात् । नृन् ॥ १० ॥

इति चित् इत्थं कृतप्रकारेण मन्युं मननसाधनं स्तोत्रमग्निजः । अधृतमन्यै-
रग्निव्यतिरिक्तैरधृष्टं वा जनयिता ऋषिस्त्वादातं त्वया दातव्यं पशुमाददे । आदत्ते ।
आददीत वा । आदनंतरमेवाग्नेरपृणतोऽददतो दस्यूनचिस्तन्नोच इषः सासह्यात् ।
भृशमभिभवेत् । इष एष्टृन् विरोधिनः सासह्यात् । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

त्वामग्न इति सप्तर्चमष्टमं सूक्तमात्रेयस्येषस्यार्धं जागतमाग्नेयं । त्वामग्ने सप्त
जागतमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये ऋतौ जागते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं
सूक्तं । तथा च सूत्रं । जनस्य गोपास्त्वामग्न ऋतायवः । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामग्न ऋतायवः समीधिरे प्रत्नं प्रत्नासं ऊतये सहस्कृत ।

पुरुश्चंद्रं यजतं विश्वधायसं दमूनसं गृहपतिं वरेण्यं ॥ १ ॥

त्वां । अग्ने । ऋतऽयवः । सं । ईधिरे । प्रत्नं । प्रत्नासः । ऊतये । सहऽकृत ।

पुरुऽचंद्रं । यजतं । विश्वऽधायसं । दमूनसं । गृहऽपतिं । वरेण्यं ॥ १ ॥

हे सहस्कृत बलस्य कर्तरग्ने प्रत्नं पुरातनं त्वां प्रत्नासः पुरातना ऋतायवो
यज्ञकामा ऋषय ऊतये स्वरक्षणाय समीधिरे । सम्यग्दीपितवन्तः । कीदृशं त्वां ।
पुरुश्चंद्रं बहुधनमतिशयेनाह्लादकं वा यजतं यष्टव्यं विश्वधायसं बहूनां दमूनसं
दानमनसं गृहपतिं यजमानगृहस्य पालकं वरेण्यं वरणीयं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वामग्ने अतिथिं पूर्वं विशः शोचिष्केशं गृहपतिं नि षेदिरे ।

बृहत्केतुं पुरुरूपं धनस्पृतं सुशर्माणं स्वर्वसं जरद्विषं ॥ २ ॥

त्वां । अग्ने । अतिथिं । पूर्वं । विशः । शोचिऽकेशं । गृहऽपतिं । नि । सेदिरे ।

बृहत्ऽकेतुं । पुरुऽरूपं । धनऽस्पृतं । सुऽशर्माणं । सुऽअर्वसं । जरत्ऽद्विषं ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वां विशो यजमाना गृहपतिं गृहस्वामिनं निषेदिरे । गार्हपत्यरूपेण
स्थापितवन्त इत्यर्थः । कीदृशं त्वां । अतिथिमतिथिवत्पूज्यं पूर्वं पुरातनं शोचिष्केशं
दीप्तज्वालं बृहत्केतुं प्रभूतप्रज्ञानं पुरुरूपमाहवनीयादिरूपेण बहुरूपं धनस्पृतं

धनानां स्पर्तारं सुशर्माणं शोभनसुखं स्ववसं सुरक्षणं जरद्विषं जरतां वृक्षाणां
व्यापकं जीर्णोदकं वा ॥

अग्नीनां परस्परं संसर्गे विविचयेऽग्नये काचिदिष्टिः । तत्र त्वामग्ने मानुषी-
रिति याज्या । सूचितं च । त्वामग्ने मानुषीरीळते विशोऽग्न आयाहि वीतये
। ऐ० ब्रा० ७. ६. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

त्वामग्ने मानुषीरीळते विशो होत्राविदं विविचिं रत्नधातमं ।

गुहा संतं सुभग विश्वदर्शतं तुविष्वणसं सुयजं घृतश्रियं ॥ ३ ॥

त्वां । अग्ने । मानुषीः । ईळते । विशः । होत्राऽविदं । विविचिं । रत्नऽधातमं ।

गुहा । संतं । सुऽभग । विश्वऽदर्शतं । तुविऽस्वनसं । सुऽयजं । घृतऽश्रियं ॥ ३ ॥

हे अग्ने सुभग शोभनधन त्वां मानुषीर्विशो मानुषसंबन्धिन्यः सर्वाः प्रजा
ईळते । स्तुवंति । कीदृशं त्वां । होत्राविदं होमानां सप्तहोत्रकाणां वा वेत्तारं
विविचिं विवेचकं सदसतोः रत्नधातमं रमणीयानां धनानां दातृतमं गुहा गुहा-
यामरण्यां हृदयेषु वा संतं सर्वदा वर्तमानं विश्वदर्शतं सर्वैर्द्रष्टव्यं तुविष्वणसं
प्रभूतध्वनिं सुयजं सुष्ठु यष्टारं घृतश्रियं घृतं श्रयंतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वामग्ने धर्णसिं विश्वधा वयं गीर्भिर्गृणंतो नमसोप सेदिम ।

स नो जुषस्व समिधानो अंगिरो देवो मर्तस्य यशसा सुदीतिभिः ॥ ४ ॥

त्वां । अग्ने । धर्णसिं । विश्वधा । वयं । गीऽभिः । गृणंतः । नमसा । उप । सेदिम ।

सः । नः । जुषस्व । संऽइधानः । अंगिरः । देवः । मर्तस्य । यशसा । सुदीतिऽभिः ॥ ४ ॥

हे अग्ने धर्णसिं सर्वस्य धारकं त्वां वयमात्रेया वा विश्वधा बहुप्रकारेण
गीर्भिर्गृणंतः स्तुवंतो नमसा नमस्कारेणोपसेदिम । उपसन्ना भवेम । स त्वं
नोऽस्मान् जुषस्व । सेवस्व धनादिभिः । समिधानः सम्यग्दीप्तो दीप्यमा-
नोऽस्माभिर्हे अंगिरः सर्वत्र गंतरंगिरसः पुत्र वा देवो दीप्यमानस्त्वं मर्तस्य
यजमानस्य यशसा सुदीतिभिर्ज्वालाभिः सह जुषस्व ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमग्ने पुरु॒रूपो॑ वि॒शेवि॑शे वयो॑ दधासि प्र॒त्नथा॑ पुरु॒ष्टुत॑ ।

पुरु॒ण्यन्ना॑ सह॒सा वि॑ रा॒जसि॑ त्वि॒षिः सा ते॑ ति॒त्विषा॑णस्य नाधृ॒षे ॥५॥

त्वं । अग्ने । पुरु॒ऽरूपः । वि॒शेऽवि॑शे । वयः । द॒धा॒सि । प्र॒त्नऽथा । पुरु॒ऽस्तु॒त ।

पुरु॒णि । अ॒न्ना । सह॒सा । वि॒ । रा॒ज॒सि । त्वि॒षिः । सा । ते । ति॒त्विषा॑णस्य । न । आ॒धृ॒षे ॥५॥

हे अग्ने त्वं पुरु॒रूपः सन् वि॒शे वि॒शे सर्व॑स्मै यजमानाय प्र॒त्नथा॑ पुरा॒ण इव॑ वयो॒ऽन्नं दधा॑सि । धारयसि । हे पुरु॒ष्टुत बहु॑भिः स्तुत्य पुरु॒णि बहू॑न्यन्नानि चरुपु॒रोडा॑शादीनि सह॒सा बले॑न विराजसि । ई॒श्वरो॑ भवसि स्वीकर्तुं । ति॒त्विषा॑णस्य दी॒प्तस्य॑ ते तव सा प्रसिद्धा त्वि॒षिर्दी॒प्तिर्ना॑धृ॒षे । अन्यै॑रधृ॒षा भव॑ति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वमग्ने समि॒धानं॑ यवि॒ष्ठ्य दे॒वा दू॒तं च॑क्रिरे हव्य॒वाहनं॑ ।

उ॒रुज॑यसं घृ॒तयो॑नि॒माहु॑तं त्वे॒षं चक्षु॑र्दधिरे चोद॒यन्म॑ति ॥६॥

त्वां । अग्ने । सं॒ऽइ॒धानं॑ । य॒वि॒ष्ठ्य । दे॒वाः । दू॒तं । च॒क्रि॒रे । ह॒व्यऽवा॑हनं ।

उ॒रुऽज॑यसं । घृ॒तऽयो॑निं । आ॒हु॒तं । त्वे॒षं । चक्षुः । द॒धि॒रे । चो॒द॒यत्ऽम॑ति ॥६॥

हे यवि॒ष्ठ्य युव॑तमाग्ने समि॒धानं॑ सम्यगि॒ध्यमा॑नं त्वां हव्य॒वाहनं॑ हविषां वोढारं दू॒तं च॑क्रिरे । कृत॑वन्तो दे॒वाः । च॒याणा॑मग्नीनां मध्ये हव्य॒वाहनः॑ खलु पूर्वं दे॒वैर्हवि॑र्वहनाय दू॒तः कृतः॑ । हव्य॒वाहनो॑ दे॒वाना॑मिति हि श्रुतिः । किंच उ॒रुज॑यसं प्रभू॒तवे॑गं घृ॒तयो॑निं । घृ॒तं यो॑निः का॒रणं॑ यस्य तं । आ॒हु॒तं त्वां चो॒द॒यन्म॑ति । चो॒द॒यन्ती॑ मतिर्यस्य तच्चो॒द॒यन्म॑ति । त्वे॒षं दी॒प्तं चक्षु॑रुक्तलक्षणं सर्वप्र॒काश॑कं चक्षुःस्थानीयं कृ॒त्वा दधि॑रे दे॒वा मनु॑ष्याश्च । म॒त्या हि चक्षु॑श्चोद्यते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वमग्ने प्र॒दिव॑ आ॒हु॒तं घृ॒तैः सु॒म्नाय॑वः सु॒षमि॒धा स॒मी॒धिरे॑ ।

स वा॒वृधा॑न ओष॒धीभि॑रु॒क्षितो॑ऽभि ज॒यांसि॑ पा॒र्थि॒वा वि॑ तिष्ठ॒से ॥७॥

त्वां । अग्ने । प्र॒दिवः । आ॒हु॒तं । घृ॒तैः । सु॒म्नऽय॑वः । सु॒ऽस॒मि॒धा । सं । ई॒धि॒रे ।

सः । वा॒वृधा॑नः । ओष॒धीभिः । उ॒क्षि॒तः । अ॒भि । ज॒यांसि॑ । पा॒र्थि॒वा । वि॒ । ति॒ष्ठ॒से ॥७॥

हे अग्ने घृतैराहुतं त्वां प्रदिवः पुरातनाः सुम्नायवः सुखमिच्छन्तो यजमानाः
सुषमिधा शोभनेनेध्मेन समीधिरे । सम्यक् दीपितवन्तः । स त्वं वावृधानो वर्ध-
मान ओषधीभिरुक्षितः सिक्तो जयांस्यन्नानि पार्थिवा पार्थिवान्वृक्षान् । यद्वा
पार्थिवेति जयोविशेषणं । पार्थिवानि चरुपुरोडाशादिकान्यभि वितिष्ठसे ।
अभिव्यज्य वर्तसे ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थोऽश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
तृतीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।

यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

पंचमे मंडले प्रथमेऽनुवाके पूर्वमष्टौ सूक्तानि व्याख्यातानि । त्वामग्ने हविष्मंत इति सप्तर्चं नवमं सूक्तमात्रेयस्य गयस्यार्धं । सप्तमीपंचम्यौ पंक्ती शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रम्यते । त्वामग्ने गयोऽत्यापंचम्यौ पंक्ती इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे चैतदादिके द्वे सूक्ते शंसनीये । तथैव सूचितं । त्वामग्ने हविष्मंत इति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

त्वामग्ने हविष्मंतो देवं मर्तांस ईळते ।

मन्ये त्वा जातवेदसं स हव्या वक्ष्यानुषक् ॥ १ ॥

त्वां । अग्ने । हविष्मंतः । देवं । मर्तांसः । ईळते ।

मन्ये । त्वा । जातवेदसं । सः । हव्या । वक्षि । आनुषक् ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मंतो होमसाधनद्रव्यसमेता मर्तांसो मर्त्या ईळते । स्तुवंति । अहं च जातवेदसं । जातमुत्पन्नं चराचरं भूतजातं वेत्तीति जातवेदाः । अथवा जातानि स्थावरजंगमात्मकान्येन विदुरिति जातवेदाः । यद्वा वेद इति धननाम । जातं सर्वं वेदो धनं यस्यासौ जातवेदाः । एवंविधं त्वा त्वां

मन्ये । स्तौमि । मनिरत्र स्तुत्यर्थे वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् । स त्वं हव्या हवन-
साधनानि हवीषानुषक् निरंतरतयानुषक्तं यथा तथा वक्षि । वहसि ॥ हविष्मंतः ।
हविःशब्द औणादिकइसप्रत्ययांतत्वात्प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । तदस्यास्तीति मतुप् ।
पदसंज्ञाया अपवादत्वेन तसौ मत्वर्थ इति भसंज्ञायां रुत्वाभावः । मतुपजसोर-
नुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वर एव शिष्यते । देवं । अच्प्रत्ययांतत्वाद्देवशब्दोऽंतोदात्तः ।
मर्तासः । मृङ् प्राणत्यागे । असिहसिमृडित्यादिना तन् । गुणः । मर्तः । जसेरसुक् ।
मर्तासः । निच्चादाद्युदात्तः । ईळते । ईड स्तुतौ । अदादित्वाच्छपो लुक् । आत्म-
नेपदेष्वनतो ऋत्वं । अत्र डकारस्याध्येतृसंप्रदायप्राप्नो ऋकारः । लसार्वधातुका-
नुदात्तत्वेन धातुस्वरे प्राप्न आष्टमिको निघातः । मन्ये । श्यनो निच्चादाद्युदात्तत्वं ।
त्वा । युषि मिश्रणे । मदिक्प्रत्ययांतो युष्मच्छब्दः प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । त्वमा-
वेकवचन इति मपर्यंतस्य त्वादेशः । द्वितीयायां च । पा० १. २. ८१. । इत्याकारः ।
एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशोऽप्युदात्त एव । त्वामौ द्वितीयाया इति त्वादेशः ।
स्थानिवद्भावेनांतोदात्तत्वे प्राप्तेऽनुदात्तं सर्वमपादादावित्यनुदात्तत्वं । जातवेदसं ।
जनी प्रादुर्भावे । क्तः । श्वीदितो निष्ठायामितीट्प्रतिषेधः । जनसनखनां सन्ऋ-
लोरित्यात्वं । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । वेदस्शब्दोऽप्यसुन्प्रत्ययांतत्वादाद्युदात्तः ।
कर्मधारयपक्षे समासांतोदात्तापवादत्वेन तत्पुरुषे तुल्यार्थेत्यादिना पूर्वपदप्रकृ-
तिस्वरे प्राप्ते कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । तदपवादत्वेन गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृ-
तिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बहुव्रीहिपक्षे बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपद-
मिति । हव्या । हवमर्हतीत्यस्मिन्नर्थे य इत्यनुवर्तमाने छंदसि चेति यः । नपुंस-
कत्वाच्छिरादेशः । शेषछंदसि बहुलमिति लोपः । प्रत्ययलक्षणेन नुम् । दीर्घन-
लोपौ । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । वक्षि । वह प्रापणे । सिप् । लुगनुवृत्तौ बहुलं
छंदसीति शपो लुक् । टत्वकत्वषत्वानि । सिपः पित्त्वादनुदात्तत्वेन धातुस्वरेणा-
द्युदात्तत्वे प्राप्ते निघातः । आनुषक् । अनुपूर्वस्य षन्जेः क्तिप् । नकारलोपः कुत्वं
च । धात्वादेः सकारस्योपसर्गात्सुनोतीत्यादिना षत्वं । दीर्घश्छांदसः । कृदुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्निर्होता दास्वतः क्षयस्य वृक्तबर्हिषः ।

सं यज्ञासश्चरंति यं सं वाजासः अवस्यवः ॥ २ ॥

अग्निः । होता । दास्वतः । क्षयस्य । वृक्तबर्हिषः ।

सं । यज्ञासः । चरन्ति । यं । सं । वाजासः । श्रवस्यवः ॥ २ ॥

यमग्निं यज्ञासः सर्वे यज्ञाः संचरन्ति सहिता गच्छन्ति । श्रवस्यवो यजमानस्य प्रभूतां कीर्तिं संपादयन्तो वाजासो हवींषि यमग्निं संचरन्ति प्राप्नुवन्ति । एवं-
विशिष्टोऽग्निर्दास्वतो हविःप्रक्षेपणादिदानवतो वृक्तबर्हिषः । वृक्तानि लूनानि
बर्हिषि दर्भा येनासौ वृक्तबर्हिः । तस्य क्षयस्य । क्षियन्ति निवसन्त्यस्मिन् स्वर्ग-
साधनफलानीति क्षयः । तस्य यजमानस्य यागार्थं होता देवानामाह्वाता
भवति ॥ दास्वतः । दा दाने । असुन्प्रत्ययांतः । मतुपोऽदुपधात्वाद्धत्वं । धातुस्वरे-
णाद्युदात्त एव । क्षयस्य । क्षि निवासगत्योः । क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं ।
वृक्तबर्हिषः । वृजी वर्जने । वर्जनमत्रोपचाराच्छेदनं । निष्ठा । प्रत्ययस्वरेणां-
तोदात्तः । बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । यज्ञासः । यज्ञशब्दो यजयाचेत्यादिना
नङ्प्रत्ययांतोऽतोदात्तः । चरन्ति । चर गतिभक्षणयोः । अदुपदेशल्लसार्वधातुका-
नुदात्तत्वं । यङ्प्रत्ययान्नित्यमिति निघाताभावः । वाजासः । वजेर्घञ् । वाजः । कर्षात्तत्
इत्यंतोदात्तत्वं । छांदसत्वात् जित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः । श्रवस्यवः । छंदसि
परेच्छायामिति क्यच् । क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत स्म यं शिशुं यथा नवं जनिष्टारणी ।

धर्तारं मानुषीणां विशमग्निं स्वध्वरं ॥ ३ ॥

उत । स्म । यं । शिशुं । यथा । नवं । जनिष्ट । अरणी इति ।

धर्तारं । मानुषीणां । विशं । अग्निं । सुऽअध्वरं ॥ ३ ॥

उत स्म अपि च मानुषीणां मनोजातानां विशं । विशन्ति प्रविशन्ति गर्भा-
शयमिति विशः प्रजाः । तासां धर्तारमाहारादिपाकद्वारेण शरीरधातूनां पोषकं
स्वध्वरं शोभनयज्ञं यमग्निमरणी द्वे अरणी नवं नूतनं शिशुं यथा अपत्यमिव
जनिष्ट अजनिषातां । अरणी प्रजानां पोषणार्थं चैतमग्निमसृजतामित्यर्थः ॥ शिशुं ।
शो तनूकरणे । आदेचेत्यादिना आत्वं । शः कित्सन्वच्चेत्युप्रत्ययः सन्वद्भावश्च ।
द्विर्भावोऽभ्यासस्य ह्रस्वश्च । सन्यत इतीत्वं । आतो धातोरित्याकारलोपः । निष्ठा-
दाद्युदात्तः । यथा । यथेति पदांत इति सर्वानुदात्तः । जनिष्ट । जनी प्रादुर्भावे ।

लुङ् । छांदसत्वाच्चनयत्ययः । अरणी । ऋ गतौ । अर्तिसृभृधृधम्यश्यवितृ-
भ्योऽनिरित्यनिप्रत्यय आद्युदात्तः । आभ्यामर्ति गच्छत्यग्निरित्यरणी । कथमपादा-
नार्थ औणादिकोऽनिः । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । पा० ३. ४. ७५. । इति नियमाङ्गी-
मादित्वात्सिद्धं । मानुषीणां । मनोजातावज्यतौ षुक्चेत्यञ्प्रत्ययः षुगागमश्च ।
जित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं । विशां । विश प्रवेशने । कर्तरि क्तिप् । सावेकाच
इति विभक्तेरुदात्तत्वं । स्वध्वरं । हिंसार्थस्य ध्वरतेः पचाद्यच् । न विद्यते ध्वरो
यागहिंसा यस्मिन्नित्यध्वरः । बहुव्रीहिस्वरापवादत्वेन नञ्सुभ्यामित्यन्तोदात्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत स्म दुर्गृभीयसे पुत्रो न ह्यार्याणां ।

पुरु यो दग्धासि वनाग्ने पशुर्न यवसे ॥ ४ ॥

उत । स्म । दुःऽगृभीयसे । पुत्रः । न । ह्यार्याणां ।

पुरु । यः । दग्धा । असि । वना । अग्ने । पशुः । न । यवसे ॥ ४ ॥

उत स्म अपि च ह्यार्याणां कुटिलं गच्छतां सर्पाणां । यद्वा आस्कंदितादिग-
तिविशेषेण वक्रगमनानामश्वानां पुत्रो न पुत्र इव बालसर्प इव । अशिष्टित-
बालाश्च इव वा दुर्गृभीयसे । दुस्तेन गृह्यसे । हे अग्ने यस्त्वं पुरु बहूनि वना वनानि
दग्धासि दाहको भवसि । कथमिव । यवसे तृणे पशुर्न पशुरिव । अयमर्थः । अत्यं-
तक्षुधार्तः पशुस्तृणविषये विसृष्टः सन् यथा सर्वं भक्षयति तद्वदित्यर्थः ॥ दुर्गृ-
भीयसे । ग्रह उपादाने । यक् । ब्रुव ईडित्यनुवृत्तौ बहुलं छंदसीतीडागमः । ग्रहीत्या-
दिना संप्रसारणं । ह्यग्रहोर्भृच्छंदसीति भकारः । निघातः । ह्यार्याणां । हृ कौटिल्ये ।
ऋहलोर्ण्यत् । आदिवृद्धिः । तित्स्वरितमिति स्वरितत्वं । पुरु । पृ पालनपूर-
णयोः । पृभिर्दिव्यधिगृधिधृषिदृशिभ्य इति कुप्रत्ययः । उदोष्ठ्यपूर्वस्येत्युत्वं । प्रत्यय-
स्वरेणांतोदात्तत्वं । असि । यद्वृत्तान्नित्यमिति न निघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध स्म यस्यार्चयः सम्यक्संयन्ति धूमिनः ।

यदीमहं चितो दिव्युप ध्मातेव धमति शिशीते ध्मातरी यथा ॥ ५ ॥

अध । स्म । यस्य । अर्चयः । सम्यक् । संऽयन्ति । धूमिनः ।

यत् । ई । अहं । चितः । दिवि । उप । ध्माताऽइव । धमति । शिशीति । ध्मातरि । यथा ॥ ५ ॥

अथ स्म अपि च धूमिनो धूमवतो यस्याग्नेरर्चयोऽचींषि सम्यक् शोभनं संयंति सर्वतः प्राप्नुवंति चितस्त्रिषु स्थानेषु ततो व्याघ्रः चीणि स्थानानि वा-
तीत्य दिव्यंतरिक्षे यद्यदा ईमयमात्मानमुपधमति उपवर्धयति तदा ज्वालाः सर्वतो
निर्गच्छंतीत्यर्थः । कथमिव । ध्मातेव । कर्मारो यथा भस्त्रादिभिरग्निं संवर्धयति
तद्वत्स्वात्मानं वर्धयतीत्यर्थः । किंच ध्मातरि यथा । यथा ध्मातृसमीपे विद्यमा-
नोऽग्निस्तेन ध्मायमान आत्मानं शिशीते तीक्ष्णीकरोति तद्वत्स्वयमेव स्वात्मानं
तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः । अहेति पादपूरणः ॥ यंति । इण् गतौ । यच्छब्दयोगान्निघा-
ताभावः । धमति । ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः । पाघ्रादिना धमादेशः । पूर्ववन्नि-
घाताभावः । शिशीते । शो तनूकरणे । व्यत्ययेनात्मनेपदी । श्वावित्यनुवर्तमाने
बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्चुः । आदेच उपदेशे शितीत्यात्वं । श्वाविति द्विर्व-
चनं । बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं । उभे अभ्यस्तसंज्ञायामात ई हल्यघोरितीत्वं ।
तिङ् उत्तरत्वान्निघाताभावः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तवाहमग्नं जतिभिर्मित्रस्य च प्रशस्तिभिः ।

वेषोयुतो न दुरिता तुर्याम मर्त्यानां ॥ ६ ॥

तव । अहं । अग्ने । जतिऽभिः । मित्रस्य । च । प्रशस्तिऽभिः ।

वेषऽयुतः । न । दुऽइता । तुर्याम । मर्त्यानां ॥ ६ ॥

हे अग्ने मित्रस्य सर्वेषां मित्रभूतस्य तवोतिभिर्युष्मत्कर्तृकरक्षणेयुष्मत्प्रशस्ति-
भिश्चास्मत्कृतैः स्तोत्रैश्च मर्त्यानां शत्रुभूतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कर्तृ-
कानि पापसाधनकर्माणि वेषोयुतो न वेषयुक्तान् शत्रूनिव तुर्याम । तरेयं । अय-
मर्थः । त्वद्रक्षणेस्त्वत्संबन्धिस्तुतिभिश्च वाह्याभ्यंतरशत्रून् तरेयमित्यर्थः ॥ जतिभिः ।
अव रक्षणे । क्तिन् । ज्वरत्वरस्त्रिव्यविमवामुपधायाश्चेत्यूट् । जतियूतिसातिहेति-
कीर्तयश्चेत्यंतोदात्तो निपातितः । प्रशस्तिभिः । शन्सु स्तुतौ । क्तिन् । कृदुत्तरपदप्रकृ-
तिस्वरापवादत्वेन तादौ च निति कृत्यताविति गतेरुदात्तत्वं । वेषोयुतः । द्विष
अप्रीतौ । भावेऽसुन्प्रत्ययः । यु मिश्रणे । कर्तरि क्तिप् । तुक् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
तुर्याम । तृ स्रवनतरणयोः । प्रार्थनायां लिङ् । यासुट् । लिङ् : सलोपोऽनंत्यस्येति
सकारलोपः । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । उदोष्ठ्यपूर्वस्य बहुलं छंदसीत्युत्वं ।
यासुडागमस्योदात्तत्वाच्चेष्टनिघातः । अपादादाविति प्रतिषेधान्निघाताभावः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं नो अग्ने अभी नरो रयिं सहस्व आ भर ।

स क्षेपयत्स पोषयद्भुवद्वाजस्य सातये उत्तैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७ ॥

तं । नः । अग्ने । अभि । नरः । रयिं । सहस्वः । आ । भर ।

सः । क्षेपयत् । सः । पोषयत् । भुवत् । वाजस्य । सातये । उत्तैधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्ने सहस्वो बलवन्नरो हविषां नेतारो नोऽस्माकं तं रयिं लोके प्रसिद्धं पश्वादिलक्षणं धनमभ्याभर । आभिमुख्येनाहर । पूर्वोक्तः सोऽग्निः क्षेपयत् । अस्मदीयान् शत्रून् क्षेपयतु । सोऽग्निः पोषयत् । अस्मान्पोषयतु । वाजस्यान्नस्य सातये लाभाय भुवत् । भवतु । उत अपि च हे अग्ने पृत्सु पृतनासु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधे समृद्धय एधि । भव । संग्रामे शत्रुविजयार्थं स त्वं समृद्धिं कुर्वित्यर्थः ॥ सहस्वः । षह मर्षणे । असुन् । सहत्यनेन शत्रूनि संहो बलं । मतुप् । मादुपधाया इति वत्वं । मतुवसो रुः संबुद्धौ छंदसीति रुत्वं । आमन्त्रितस्य चेति निघातः । क्षेपयत् । क्षिप प्रेरणे । णिजन्ताल्लेट् । इतश्च लोपः । लेटोऽडाटावित्यडागमः । शप्गुणायादेशौ पररूपत्वं च । पोषयत् । पुष पुष्टौ । भुवत् । भू सत्तायां । भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः । उवङ् । एधि । अस भुवि । घृसोरेच्चावभ्यासलोपश्चेत्येत्वं । तस्यासिद्धत्वाद्बृह्लभ्यो हेर्धिरिति धिरादेशः । निघातः । पृत्सु । पदादिष्वित्यादिना पृतनाशब्दस्य पृदादेशः । सावेकाच्चादन्तोदात्तत्वं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे प्रथमो वर्गः ॥

अग्न ओजिष्ठमिति सप्तर्चं दशमं सूक्तं । ऋथादि विनियोगश्च पूर्ववत् । चतुर्थीसप्तम्यौ पंक्ती । अग्न ओजिष्ठमन्त्याचतुर्थ्यौ चेत्यनुक्रांत ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्न ओजिष्ठमा भर द्युम्नमस्मभ्यमग्निगो ।

प्र नो राया परीणसा रत्ति वाजाय पंथां ॥ १ ॥

अग्ने । ओजिष्ठं । आ । भर । द्युम्नं । अस्मभ्यं । अग्निगो इत्यग्निऽगो ।

प्र । नः । राया । परीणसा । रत्ति । वाजाय । पंथां ॥ १ ॥

हे अग्ने ओजिष्ठं बलवत्तमं द्युम्नं । द्योतते कटकमुकुटादिरूपेण सर्वत्र प्रकाशत

इति द्युम्नं धनं । अस्मभ्यमाभर । आहर । हे अधिगो अधृतगमने । अधृतमप्र-
 तिहतं गमनं यस्येत्यधृता अनिवारिता गावो रश्मयो यस्येति बाधृतगुरधिगुः ।
 तस्य संबोधनं । नोऽस्मान् परीणसा परितो व्यापकेन राया धनेन प्रकर्षेण
 योजय । वाजायान्नलाभाय पंथां पंथानमन्नस्य मत्समीपप्राप्तिसाधनं मार्गं रत्ति ।
 विलिख । कुर्वित्यर्थः ॥ ओजिष्ठं । उज्ज आर्जवे । उच्चेर्बलोपश्चेत्यसुन् बलोपश्च ।
 गुणः । ओजः । तदस्यास्तीत्यर्थेऽस्मायामेधेत्यादिना विनिः । अतिशयन इतीष्टन् ।
 विन्मतोर्लुक् । टेरिति टिलोपः । निच्चादाद्युदात्तः । द्युम्नं । द्युत दीप्तावित्य-
 स्माद्धातोः सुम्नद्युम्ननिम्नेत्यादिना नक्प्रत्ययो मकारश्चांतादेशो निपात्यते । प्रत्यय-
 स्वरेणांतोदात्तः । अधिगो । अधृतशब्दस्य अध्यादेशः । गोशब्दस्योपसर्जनह्रस्वत्वं ।
 आमंत्रितस्य निघातः । परीणसा । णस कौटिल्येऽत्र व्याप्त्यर्थो धातूनामनेकार्थ-
 त्वात् । अस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । परि प्राप्तं नस् व्यापनं यस्य तत्त-
 थोक्तं । उपसर्गादसमासेऽपीति णत्वं । अत्र प्रापणक्रियया युक्तस्य परेणसति
 प्रत्युपसर्गसंज्ञा नास्ति यत्क्रियायुक्तास्तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञाः । पा० १. ४. ६०. ३. ।
 इति न्यायात् । अतः कथं णत्वं । एवं तर्ह्युपसर्गाद्बहुलमिति वचनात् णसो णत्वं
 भविष्यति । निपातस्य चेति पूर्वपदस्य दीर्घः । बहुव्रीहौ प्रकृत्येति पूर्वपदप्रकृति-
 स्वरत्वं । रत्ति । रद् विलेखने । भौवादिकः । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । पादा-
 दित्वान्निघाताभावः । पंथां । द्वितीयैकवचन इतोऽत् सर्वनामस्थान इत्यत् ।
 नकारलोपश्छांदसः । पथिमथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं नो अग्ने अद्भुत क्रत्वा दक्षस्य मंहना ।

त्वे असुर्यं मारुहत्क्राणा मित्रो न यज्ञियः ॥ २ ॥

त्वं । नः । अग्ने । अद्भुत । क्रत्वा । दक्षस्य । मंहना ।

त्वे इति । असुर्यं । आ । अरुहत् । क्राणा । मित्रः । न । यज्ञियः ॥ २ ॥

हे अग्ने अद्भुत सामर्थ्यातिशयेन सर्वेषामाश्चर्यभूत त्वं नोऽस्माकं क्रत्वा कर्म-
 णास्मत्कृतेन यज्ञादिव्यापारेण प्रीतः सन् दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना मंहनं
 नाम दानं कुर्विति शेषः । यतः कारणान्ने त्वय्यसुर्यमसुरघ्नं बलमारुहत् आरूढं
 अतो मित्रो न सूर्य इव यज्ञियो यज्ञार्हस्त्वं क्राणा यज्ञघातकराक्षसापनोदन-

लक्षणानि कर्माणि कुर्वाणो भव ॥ अद्भुत । आमन्त्रितस्याद्युदात्तत्वं । ऋत्वा । डुकृञ्
करणे । कृञः कतुरिति कतुप्रत्ययः । ककारो गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः । यणादेशः ।
ऋतुः कर्म । तृतीयैकवचने जसादिषु वावचनमिति वचनान्नाभावाभावः । दक्षस्य ।
दक्ष गतिहिंसनयोः । दक्ष्यंते हिंस्यंतेऽनेन शत्रव इति दक्षं बलं । करणाधिकर-
णयोश्चेति घञ् । जित्वादाद्युदात्तः । मंहना । मंहतिर्दानकर्मा । सुपां सुलुगित्या-
कारादेशः । त्वे । सुपां सुलुगित्यादिना डेः शेआदेशः । सुबादेशत्वादनुदात्तः ।
त्वशब्दः प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशस्योदात्तत्वं ।
आरुहत् । रुहेर्धातोर्लुङि कृमृदरुहिभ्यश्छंदसीति च्लेरडादेशः । डित्वाद्गुणाभावः ।
ऋणा । डुकृञ् करणे । शानच् । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । यणादेशः ।
सुपां सुलुगित्यात्वं । चित इत्यंतोदात्तः । यज्ञियः । यज्ञमर्हतीत्यस्मिन्नर्थे यज्ञत्विग्भ्यां
घञ्जाविति घः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं नो अग्रे एषां गयं पुष्टिं च वर्धय ।

ये स्तोमेभिः प्र सूरयो नरो मघान्यान्शुः ॥ ३ ॥

त्वं । नः । अग्रे । एषां । गयं । पुष्टिं । च । वर्धय ।

ये । स्तोमेभिः । प्र । सूरयः । नरः । मघानि । आन्शुः ॥ ३ ॥

हे अग्रे त्वमेषां नस्त्वत्स्तावकानामस्माकं गयं । गम्यते निवासायेति गयं गृहं
गीयते स्तूयत इति वा गयं धनं । पुष्टिं च गवादिविषयां पुष्टिं च वर्धय । प्रापय ।
वृद्धिं प्रापय । ये लोके प्रसिद्धाः सूरयो लब्धवर्णा नरः स्तोतारो मनुष्याः
स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्मघानि मंहनीयानि गवादिधनानि यथा प्राणशुः प्राप्नुवन्
तद्वद्वयमपीत्यर्थः ॥ गयं । गृहपक्षे गमेरघ्यादयश्चेति यन्प्रत्ययांतो मकारलोपश्च
निपात्यते । धनपक्षे गा स्तुतौ । अस्माद्यत्प्रत्ययः । ह्रस्वत्वं । यतोऽनाव इत्या-
द्युदात्तत्वं । पुष्टिं । पुष पुष्टौ । स्त्रियां क्तिन् । छांदसत्वादंतोदात्तत्वं । स्तोमेभिः ।
ष्टुञ् स्तुतौ । अर्तिस्तुसुहु इत्यादिना मन् । गुणः । जित्वादाद्युदात्तः । आन्शुः ।
अशू व्याप्तौ । लिट् । द्विवचनं । हलादिशेषः । अत आदेरित्यात्वं । अश्वोतेश्चेति
नुडागमः । निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये अग्ने चंद्र ते गिरः शुभंत्यश्वराधसः ।

शुष्मेभिः शुष्मिणो नरो दिवश्चिद्वेषां बृहत्सुकीर्त्तिर्बोधति त्मना ॥४॥

ये । अग्ने । चंद्र । ते । गिरः । शुभंति । अश्वऽराधसः ।

शुष्मेभिः । शुष्मिणः । नरः । दिवः । चित् । येषां । बृहत् । सुऽकीर्त्तिः । बोधति । त्मना ॥४॥

हे अग्ने चंद्र सर्वेषां प्राणिनामाह्लादकर ये नरस्ते गिरस्त्वत्संबन्धिस्तोत्ररूपा वाचः शुभंति शोभनाः कुर्वन्ति तेऽश्वराधसोऽश्वधना भवन्ति । एतेन समृद्धिरूपलक्ष्यते । किंच । शुष्मिणो बलवन्तः संतः शुष्मेभिः शुष्मैः स्वकीयैर्बलैः सत्त्वैः शत्रुशोषका भवन्ति । येषां त्वत्संबन्धिनं स्तवं कुर्वतां दिवश्चिदाकाशादपि बृहन्महती सुकीर्त्तिर्भवति । सर्वदिगंतरावर्तिनी कीर्त्तिर्भवतीत्यर्थः । एवंविधं त्वां गयस्त्मना आत्मना स्वयमेव बोधति । बोधयति ॥ शुभंति । शुभ शुभ दीप्तौ । तुदादिः । पादादित्वान्निघाताभावः । लसार्वधातुकानुदात्तत्वे प्राप्ते सति शिष्टत्वाद्धिकरणस्वर एव । अश्वराधसः । अशू व्याप्तौ । अशूषुषीत्यादिना क्त्वं । अश्रुते व्याप्तोत्यध्वानमित्यश्वः । निह्वादाद्युदात्तः । राध साध संसिद्धौ । असुन् । राधुवन्ति साधयन्त्यनेन धर्मादीनीति राधो धनं । बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बृहत् । बृह बृहि वृद्धौ । शतृ । डीपो लोपश्छांदसः । प्रत्ययस्वरः । बोधति । बुध अवगमने । एयंतात् शपि कृते तस्य छंदस्युभयथेति सार्वधातुकसंज्ञायां णिलोपः । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघाताभावः । धातुस्वरेणाद्युदात्तः । त्मना । मंत्रेष्वद्वादेरात्मन इत्याकारलोपः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव ते अग्ने अर्चयो भ्राजंतो यन्ति धृष्णुया ।

परिज्मानो न विद्युतः स्वानो रथो न वाजयुः ॥५॥

तव । ते । अग्ने । अर्चयः । भ्राजंतः । यन्ति । धृष्णुऽया ।

परिऽज्मानः । न । विऽद्युतः । स्वानः । रथः । न । वाजऽयुः ॥५॥

हे अग्ने धृष्णुया धृष्णवोऽत्यंतप्रगल्भा भ्राजंतो दीप्यमानास्त्ये ते प्रसिद्धा अर्चयस्त्वदीया रश्मयो यन्ति । सर्वतो गच्छन्ति । कथमिव । परिज्मानः परितो

गन्धः सर्वतो व्याप्ता विद्युतो नाचिरप्रभा इव । अनेन प्रकाशातिशय उक्तः ।
 स्वानः शब्दायमानो रथो न रथ इव । अनेनार्चिषां स्वनाधिक्यमुक्तं । वाज-
 युर्न अन्नकाम इवान्नार्थं युद्धेषु शत्रुविजयाय यथा प्रवर्तते तद्वदित्यर्थः । अनेनाहु-
 तिविषयोऽभिलाष उक्तः ॥ यन्ति । इण् गतौ । धृष्णुया । जिधृषा प्रागल्भ्ये । चसि-
 गृधिधृषीत्यादिना क्लृप्त्ययः । आदितश्च । पा० ७. २. १६. । इतीट्प्रतिषेधः । बहु-
 वचने सुपां सुलुगित्यादिना याजादेशः । चित इत्यंतोदात्तत्वं । परिज्मानः । अज
 व्रज गतौ । परिपूर्वाच्चातोरन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् । अकारलोपश्छांदसः ।
 निह्वादाद्युदात्तः । वाजयुः । वाजमात्मन इच्छतीति क्यच् । न छंदस्यपुत्रस्येती-
 त्वदीर्घयोः प्रतिषेधः । क्वाच्छंदसीत्युप्रत्ययः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू नो अग्रे जतये सबाधसश्च रातये ।

अस्माकांसश्च सूरयो विश्वा आशास्तरीषणि ॥ ६ ॥

नु । नः । अग्ने । जतये । सऽबाधसः । च । रातये ।

अस्माकांसः । च । सूरयः । विश्वाः । आशाः । तरीषणि ॥ ६ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं नु क्षिप्रमूतये रक्षायै भव । सबाधसश्च दारिद्र्यनिमित्त-
 बाधसहितस्य च रातये धनानां दानाय भव । किंच अस्माकासोऽस्माकाः पुत्र-
 मित्रादयः सूरयः स्तोतारो विश्वाः सर्वा आशा दिशस्तरीषणि । तासां तरणे
 क्षमा भवंतु । अथवा आशाः कामाः । अयमर्थः । स्वाभिलषितप्रशस्तसमस्त-
 वस्तुसंपादनं कुर्वित्यर्थः ॥ सबाधसः । बाधेरमुन् । बाधसा सह वर्तत इति
 सबाधाः । वोपसर्जनस्येति सहस्य सभावः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । रातये ।
 रा दाने । क्तिन् । मंत्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्त इत्यंतोदात्तः । अस्माकांसः ।
 तस्मिन्नणि च युष्मास्माकावित्यणि कृतेऽस्माकादेशः । छांदसत्वादणो लोपः ।
 बहुवचनेऽसुगागमः । षष्ठीबहुवचने मध्योदात्तत्वेन दृष्टत्वात्तथाविधमादेशमत्रापि
 कृतवानाचार्यः । विश्वाः । विशेरशिप्रुषीत्यादिना क्त्वं । निह्वादाद्युदात्तः । तरी-
 षणि । तृ प्रवनतरणयोः । कृतृभ्यामीषन् । उ० ४. २६. । इतीषन् । बहुलवच-
 नत्वेऽलोपाभावः । अंतोदात्तश्छांदसः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वं नो अग्ने अंगिरः स्तुतः स्तवान् आ भर ।

होतर्विभ्वासहं रयिं स्तोतृभ्यः स्तवसे च न उत्तैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७ ॥

त्वं । नः । अग्ने । अंगिरः । स्तुतः । स्तवानः । आ । भर ।

होतः । विभ्वाऽसहं । रयिं । स्तोतृऽभ्यः । स्तवसे । च । नः । उत्त । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्ने अंगिरः । कार्यकारणयोरभेदोपचारादंगिरसां प्रकृतिभूतोऽप्यग्निरंगिरा इत्युच्यते । हे अंगिरः पूर्वेः पुरातनैर्महर्षिभिः स्तुतः स्तवान् इदानीतनैश्च स्तूयमानस्त्वं विभ्वासहं महतामप्यभिभवितारं । अभिभवहेतुत्वादभिभवितृ धनमुच्यते । रयिं धनं नोऽस्माकमाभर । आहर । हे होतर्देवानामाह्वातः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं स्तवसे स्तोतुं सामर्थ्यं च प्रयच्छ । उत्त अपि च पृत्सु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधे समृद्धय एधि । भव ॥ स्तवानः । धृज् स्तुतौ । शानचि कर्मणि व्यत्ययेन शप्प्रत्यय आद्युदात्तश्च । विभ्वासहं । संहितायां विभूनामिति षष्ठीबहुवचनस्य सुपामित्यादिना आकारादेशः । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति षष्ठ्या अलुक् । पदकारास्तु विपूर्वाद्भवतेरगागमेऽन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घत्वं च मत्वावग्रहं कुर्वन्ति । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । स्तवसे । धृज् स्तुतौ । तुमर्थेऽसेन्प्रत्ययः । निच्चादाद्युदात्तः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वितीयो वर्गः ॥

जनस्य गोपा इति षट्चमेकादशं सूक्तमात्रेयस्य सुतंभरस्यार्धं जागतमाग्नेयं । तथा चानुक्रांतं । जनस्य षट् सुतंभरो जागतमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे चास्य सूक्तस्य विनियोगः । जनस्य गोपास्त्वामग्नं ऋतायवः । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे ।

घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमत्वि भाति भरतेभ्यः शुचिः ॥ १ ॥

जनस्य । गोपाः । अजनिष्ट । जागृविः । अग्निः । सुऽदक्षः । सुविताय । नव्यसे ।

घृतऽप्रतीकः । बृहता । दिविऽस्पृशा । द्युऽमत् । वि । भाति । भरतेभ्यः । शुचिः ॥ १ ॥

जनस्य गोपा गोपायिता रक्षिता जागृविर्जागरणशीलः सदा प्रबुद्धः सुदक्षः

सुबलः सर्वैः श्लाघनीयबलः सोऽग्निर्नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानां
 कल्याणायानिष्ट । जातः । घृतप्रतीको घृतेन प्रज्वलितांगो बृहता महता
 दिविस्पृशाभ्रंलिहेन तेजसा युक्तः शुचिः शुद्ध एवंविधोऽग्निर्भरतेभ्य ऋत्विग्भ्य-
 स्तदर्थं द्युमहीप्तिमद्यथा भवति तथा विभाति । प्रकाशते ॥ गोपाः । गुपू रक्षणे ।
 आयप्रत्ययः । गोपायतेः क्तिप् । परत्वादतो लोपः । अत्र परत्वादपृक्तलोपे कृते
 वर्णाश्रयत्वात् प्रत्ययलक्षणाभावेन यलोपो न स्यात् । लोपो व्योर्वलीति प्रथमं
 लोपग्रहणाज्ज्ञापकाद्यलोप एव भवति । लोपाजादेशस्य यलोपविधिं प्रति न
 स्थानिवद्भावः । प्रत्ययस्वरः । जागृविः । जागृ निद्राक्षये । जृशृस्तृजागृभ्यः क्तिन्निति
 क्तिन्प्रत्ययः । जायोऽविचिष्णल्ङितिस्विति प्रतिषेधाद्गुणाभावः । निह्वादाद्युदात्तः ।
 सुदक्षः । आद्युदात्तं द्व्यच् छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । सुविताय । तन्वादीनां छंदस्यु-
 पसंख्यानमिति सोरुवङादेशः । सूपमानात् क्त इत्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । नव्यसे ।
 नवशब्दादातिशायनेऽर्थ ईयसुन्प्रत्ययः । ईकारलोपश्छांदसः । अतो लोपः ।
 आद्युदात्तः । दिविस्पृशा । हृद्युभ्यां डेरुपसंख्यानमित्यलुक् । कृदुत्तरपदप्रकृति-
 स्वरत्वं । द्युमत् । ह्रस्वनुभ्यां मतुविति ह्रस्वात्परस्य मतुपोऽंतोदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिषधस्थे समीधिरे ।

इंद्रेण देवैः सरथं स बर्हिषि सीदन्नि होता यजथाय सुक्रतुः ॥ २ ॥

यज्ञस्य । केतुं । प्रथमं । पुरःऽहितं । अग्निं । नरः । त्रिऽसधस्थे । सं । ईधिरे ।

इंद्रेण । देवैः । सऽरथं । सः । बर्हिषि । सीदत् । नि । होता । यजथाय । सुऽक्रतुः ॥ २ ॥

नर ऋत्विजो यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानैः पुरस्कृतमिंद्रेण
 देवैश्च सरथं तेषां मान्यत्वात्समानरथमग्निं त्रिषधस्थे त्रिस्थाने विहारप्रदेशे प्रथमं
 समीधिरे । समैधत । सुक्रतुः शोभनकर्मा होता देवानामाह्वाता सोऽग्निर्बर्हिषि
 बर्हिर्युक्ते तस्मिन् स्थाने यजथाय यज्ञाय निषीदत् । प्रतिष्ठितोऽभवदिति यावत् ॥
 केतुं । कित ज्ञाने । औणादिक उप्रत्ययः । अंतोदात्तः । पुरोहितं । पुरोऽव्ययमिति
 गतिसंज्ञायां गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । त्रिषधस्थे । आहवनीयादि-
 लक्षणेन त्रिप्रकारेणग्निन सह तिष्ठतीति त्रिषधस्थः । कप्रत्ययः । सधमादस्थ-
 योश्छंदसीति सधादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सीदत् । सदेः पाघादिना

सीदादेशः । बहुलं छंदस्यमाङ्गोऽपीत्यडभावः । पादादित्वान्निघाताभावः ।
यजथाय । यजेरौणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

असंमृष्टो जायसे माचोः शुचिर्मंद्रः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः ।

घृतेन त्वावर्धयन्नग्र आहुत धूमस्ते केतुरभवद्दिवि श्रितः ॥ ३ ॥

असंमृष्टः । जायसे । माचोः । शुचिः । मंद्रः । कविः । उत् । अतिष्ठः । विवस्वतः ।

घृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्ने । आहुत । धूमः । ते । केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने माचोररण्योः । स्वजनननिमित्तादरणी मातरावित्युच्येते । ताभ्या-
मसंमृष्टोऽबाधित एव जायसे । प्रादुर्भूतो भवसि । मंद्रः सर्वैः स्तुत्यः कविः क्रांतः
सर्वत्र व्याप्तः । अथवा मेधावी शुचिस्त्वं विवस्वतोऽग्निहोत्राद्यर्थं गृहे विशेषेण
वसतो यजमानादुदतिष्ठः । उदितोऽभवः । पूर्वं महर्षयस्त्वा त्वां घृतेनावर्धयन् ।
वृद्धिमनयन् । हे आहुत आहुतिभिर्हुत ते तव दिव्यंतरिक्षे श्रितो व्याप्तो धूमः
केतुः प्रज्ञापकोऽभवत् । अग्न्यनुमापकत्वाद्भूमस्य ॥ माचोः । उदात्तयणो हल्पूर्वा-
दिति विभक्तेरुदात्तत्वं । मंद्रः । मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु । अत्र स्तुत्यर्था-
दस्मात्स्फायितं चीत्यादिना रक् । अंतोदात्तः । कविः । क्रमेरिन् सर्वधातुभ्य
इतीन्द्रप्रत्ययः । बाहुलकत्वान्मकारस्य वत्वं रेफलोपश्च । व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । उद-
तिष्ठः । उत्पूर्वादूर्ध्वकर्मवाचिनस्तिष्ठतेरात्मनेपदाभावः । विवस्वतः । विपूर्वा-
इसतेः संपदादिलक्षणो भावे क्तिप् । तदस्यास्तीति मतुप् । मादुपधायाश्चेति
वत्वं । मतुपोऽनुदात्तत्वाद्भातुस्वरः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयाग्निं नरो वि भरंते गृहेगृहे ।

अग्निर्दूतो अभवद्भव्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते कविः क्रतुं ॥ ४ ॥

अग्निः । नः । यज्ञः । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः । वि । भरंते । गृहेऽगृहे ।

अग्निः । दूतः । अभवत् । हव्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः । वृणते । कविऽक्रतुं ॥ ४ ॥

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमस्मदीयं यागं प्रत्युपवेतु ।
आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे गृहेऽनुगृहमग्निं विभरंते । विहरंति । विहरणं

कुर्वतीत्यर्थः । हव्यवाहनो हव्यानां हविषां वोढामिदूतो देवानां दूतोऽभवत् ।
वृणानाः संभजमानाः संतः कवित्रातुं त्रांतयज्ञमग्निं वृणते । संभजंते ॥ साधुया ।
सुपां सुलुगित्यादिना विभक्त्येयादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।

त्वां गिरः सिंधुमिवावनीर्महीरा पृणंति शवसा वर्धयंति च ॥ ५ ॥

तुभ्यं । इदं । अग्ने । मधुमत्तमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा । इयं । अस्तु । शं । हृदे ।

त्वां । गिरः । सिंधुः । अवनीः । महीः । आ । पृणंति । शवसा । वर्धयंति । च ॥ ५ ॥

हे अग्ने तुभ्यं तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतमधुरमिदं वचः क्रियते । हृदे हृदि शं
सुखं कुर्वतीयं मनीषा स्तुतिस्तुभ्यमस्तु । गिरः स्तुतिरूपा वाचस्त्वामापृणंति ।
पूरयंति । शवसा बलेन वर्धयंति च । कथमिव । महीर्महत्योऽवनीरवन्यो नद्यः
सिंधुमिव समुद्रमिव ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविंदज्जिश्त्रियाणं वनेवने ।

स जायसे मथ्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः ॥ ६ ॥

त्वां । अग्ने । अंगिरसः । गुहा । हितं । अनु । अविंदन् । जिश्त्रियाणं । वनेऽवने ।

सः । जायसे । मथ्यमानः । सहः । महत् । त्वां । आहुः । सहसः । पुत्रं । अंगिरः ॥ ६ ॥

हे अग्नेऽंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वने वने वृक्षे
वृक्षे जिश्त्रियाणमाश्रितं त्वामन्वविंदन् । अलभंत । महन्महता सहः सहसा
बलेन युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे । हे अंगिरोऽंगिरसां प्रकृतिभूतस्त्वां सहसः
पुत्रमाहुः ॥ जिश्त्रियाणं । जिज्ञासेवायां । लिटः कानच् । शपः श्चुः । श्चाविति
द्विर्वचनं । इयडादेशः । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे तृतीयो वर्गः ॥

प्राग्नये बृहत इति षडृचं द्वादशं सूक्तं सुतंभरस्यार्घं त्रैष्टुभमाग्नेयं । प्राग्नय
इत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं वि-
नियुक्तं । सूचितं च । प्राग्नये बृहते प्र वेधसे । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्राग्रये बृहते यज्ञियाय ऋतस्य वृष्णे असुराय मन्म ।

घृतं न यज्ञे आस्येऽसुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीची ॥१॥

प्र । अग्रये । बृहते । यज्ञियाय । ऋतस्य । वृष्णे । असुराय । मन्म ।

घृतं । न । यज्ञे । आस्ये । सुऽपूतं । गिरं । भरे । वृषभाय । प्रतीची ॥१॥

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महते यज्ञियाय यज्ञार्हाय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षिचे ।
 ऋतमित्युदकनामसु पाठात् । असुराय बलवते ॥ असेरौणादिक उरन्प्रत्ययः ॥
 वृषभाय कामानां वर्षिचेऽग्रये मन्म ज्ञानसाधनं प्रतीचीमभिमुखी गिरं स्तुतिरूपां
 वाचं प्रभरे । प्रणयामि । कथमिव । सुपूतं सम्यक्संस्कृतमास्ये प्रहुतं यज्ञे घृतं न
 घृतमिव । आस्ये प्रहुतं घृतं यथा प्रीतिकरं भवति तथा प्रीतिकरी स्तुतिमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतं चिकित्व ऋतमिच्छिकिद्धृतस्य धारा अनु तृधि पूर्वीः ।

नाहं यातुं सहसा न द्वयेन ऋतं संपाम्यरुषस्य वृष्णः ॥२॥

ऋतं । चिकित्वः । ऋतं । इत् । चिकिद्धि । ऋतस्य । धाराः । अनु । तृधि । पूर्वीः ।

न । अहं । यातुं । सहसा । न । द्वयेन । ऋतं । सपामि । अरुषस्य । वृष्णः ॥२॥

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो जानन्नग्रे त्वं ऋतं मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चि-
 किद्धि । जानीहि ॥ कित ज्ञाने । जुहोत्यादिः । लोटि रूपं । इदिति पूरणः ।
 ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नामंचिते विद्यमानेऽपि छांदसत्वात्परांगवद्भावाभावः ॥
 किंच पूर्वीर्विहीर्षृतस्योदकस्य धारास्तस्य पोषणार्थमुत्पादयितुमनुतृधि । मेघा-
 ननुविध्य । सहसा बलेन युक्तोऽहं यातुं कर्मणां नाशकरी हिंसां न सपामि । न
 स्पृशामि । न करोमीति यावत् । द्वयेन च सत्यानृताभ्यां यत्किंचिद्वैदिकं कृत्यं न
 सपामि ॥ षप समवाय इति धातुः ॥ किंतु अरुषस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां
 वर्षितुस्तव ऋतं स्तोत्रमेव सपामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कया नो अग्र ऋतयन्तृतेन भुवो नवेदा उचर्थस्य नर्थः ।

वेदा मे देव ऋतुपा ऋतूनां नाहं पतिं सनितुरस्य रायः ॥३॥

कया । नः । अग्ने । ऋतयन् । ऋतेन । भुवः । नवेदाः । उचथस्य । नव्यः ।

वेद । मे । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतूनां । न । अहं । पतिं । सनितुः । अस्य । रायः ॥ ३ ॥

हे अग्ने ऋतयन् सर्वप्राणिनां जीवनहेतुकमुदकं कुर्वन् कया केनाप्यृतेन सत्येन क्रियमाणेन कर्मणा न उचथस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः । भवेः । नव्यः स्तुत्य ऋतूनां ऋतूपाः । द्वितीय ऋतुशब्दोऽनुवादकः । देवो द्योतमानोऽग्निर्मे मां वेद । वेत्तु । सनितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्चादिलक्षणस्य पतिं स्वामिनं तमग्निमहं न जानामि ॥ भुवः । भू सत्तायां । लिङ्गर्थे लेट्छाडागमः । उवडादेशः । नवेदाः । न न वेत्तीति वेत्तीत्यस्मिन्नर्थे वर्तते । कथमेतल्लभ्यते । निपातनात् । द्विनञ्पूर्वस्यासुन्प्रत्ययांतस्य वेदेरेकस्य नञो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च स्कंदस्वामिना निपातितः । पाणिनिना तु नभ्राज्नुपादिति सूत्रेण वेत्तीत्येतस्मिन्नर्थे निपातितः । अस्यार्थस्यानुपपन्नत्वात् स्कंदस्वामिपक्ष एवाश्रीयते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

के ते अग्ने रिपवे बंधनासः के पायवः सनिषंत द्युमंतः ।

के धासिमग्ने अनृतस्य पांति क आसतो वचसः संति गोपाः ॥ ४ ॥

के । ते । अग्ने । रिपवे । बंधनासः । के । पायवः । सनिषंत । द्युऽमंतः ।

के । धासिं । अग्ने । अनृतस्य । पांति । के । आसतः । वचसः । संति । गोपाः ॥ ४ ॥

हे अग्ने ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनासो बंधकाः स्युस्ते त्वत्संबन्धिनस्ते पुरुषाः के कीदृशाः । सामर्थ्यातिशयादेवविधा इति केनापि ज्ञातुं न शक्यंत इत्यर्थः । ये पायवो जनानां रक्षितारो द्युमंतो दीप्तिमंतः सनिषंत दीनेभ्यो धनं प्रयच्छन्ति त्वदीयाः के कीदृशाः । येऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं जनं पांति रक्षन्ति ते त्वदीया जनाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । येऽसतो दुष्टस्याभिशापादिलक्षणस्य वचसो गोपा गोपायितारो रक्षितारस्ते त्वदीयाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । अथवा ये के जना रिपोर्बंधकाः । ये के पायवो रक्षितारः सनिषंत धनं प्रयच्छन्ति द्युमंतः । ये केऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं जनं पांति अनृतजनितपापात्परिहृत्य सन्मार्गप्रदानेन रक्षन्ति । ये केऽसतोऽभिशापादिलक्षणावचसो गोपा गोपायितारः संति ते सर्वे त्वदीयाः । त्वदुपासका इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सखायस्ते विषुणा अग्रे एते शिवासः संतो अशिवा अभूवन् ।

अधूर्षत स्वयमेते वचोभिर्ऋजूयते वृजिनानि ब्रुवन्तः ॥ ५ ॥

सखायः । ते । विषुणाः । अग्रे । एते । शिवासः । संतः । अशिवाः । अभूवन् ।

अधूर्षत । स्वयं । एते । वचः ऽभिः । ऋजू ऽयते । वृजिनानि । ब्रुवन्तः ॥ ५ ॥

हे अग्रे तव सखायः स्तोतारो विषुणा विप्रकीर्णाः सर्वत्र व्याप्ता एते पूर्वम-
शिवाः परनिंदादिकुर्वाणास्त्वत्परिचर्यां त्यजन्तोऽभद्राः संत इदानीं त्वत्परिचर्यां
कुर्वन्तः शिवासः शिवा आढ्या अभूवन् । किंच य ऋजूयत ऋजू सम्यगाचरतेऽपि
मह्यं वचोभिरसाधूक्तिभिर्वृजिनानि कुटिलानि ब्रुवन्तस्त एते मम सपत्नाः स्वय-
मेवादधूर्षत । अहिंस्यन्त ॥ धूर्वतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्ते अग्रे नमसा यज्ञमीदृ ऋतं स पात्यरुषस्य वृष्णः ।

तस्य क्षयः पृथुरा साधुरेतु प्रसर्माणस्य नहुषस्य शेषः ॥ ६ ॥

यः । ते । अग्रे । नमसा । यज्ञं । ईदृ । ऋतं । सः । पाति । अरुषस्य । वृष्णः ।

तस्य । क्षयः । पृथुः । आ । साधुः । एतु । प्रऽसर्माणस्य । नहुषस्य । शेषः ॥ ६ ॥

हे अग्रे यो मनुष्यो यज्ञं यजनीयं ते त्वां मनसा स्तोत्रेणोद्रे स्तौति । यद्वा ते
तुभ्यं यज्ञं यागं नमसान्नरूपेण हविषेष्टे यजति ॥ अस्मिन् पक्षे यजेर्बहुलं
छन्दसीति शपः श्रुः । श्वाविति द्विर्वचनं । बहुलं छन्दसीति संप्रसारणं । सवर्ण-
दीर्घः । जकारस्य टकारः ॥ योऽरुषस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्षितुरग्रेऋतं
स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य क्षयो गृहं पृथुर्विस्तीर्णं भवति । पश्चा-
दिलक्षणेर्धनैः संपूर्णं भवतीत्यर्थः । प्रसर्माणस्य प्रकर्षेण परिचर्या गच्छतो
नहुषस्य मनुष्यस्य साधुः कामानां साधकः शेषः । शिष्यत इति शेषः । पुत्र
एतु । आगच्छतु । भवत्वित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्थो वर्गः ॥

अर्चतस्वेति षडृचं त्रयोदशं सूक्तं सुतंभरस्यार्धं गायत्रमाग्नेयं । अनुक्रांतं
च । अर्चतो गायत्रं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेयक्रतौ गायत्रछन्दस्याश्विनशस्त्र

इदमादिके द्वे सूक्ते । सूचितं च । अर्चतस्वेति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ आहव-
नीयोपस्थाने त्वमग्ने सप्रथा असीत्येका । सूचितं च । सं नः सृज सुमत्या वाज-
वत्या त्वमग्ने सप्रथा असीति च । आ० ३. १०. । इति ॥ अश्वमेधे पौष्णेष्टौ त्वमग्ने
सप्रथा इति प्रथमाज्यभागानुवाक्या । त्वमग्ने सप्रथा असि सोम यास्ते मयोभुव
इति सङ्गतौ । आ० १०. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्चतस्त्वा हवामहे ऽर्चतः समिधीमहि । अग्ने अर्चत ऊतये ॥ १ ॥

अर्चतः । त्वा । हवामहे । अर्चतः । सं । इधीमहि । अग्ने । अर्चतः । ऊतये ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वा त्वामर्चतः पूजयंतो वयं हवामहे । आह्वयामः । अर्चतः स्तुवंतो
वयमूतये रक्षणाय तर्पणाय वा त्वां समिधीमहि । समिद्धिः संदीपयामः । अर्चत
इति तृतीयं पदमादरातिशयार्थं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्ममद्य दिविस्पृशः । देवस्य द्रविणस्यवः ॥ २ ॥

अग्नेः । स्तोमं । मनामहे । सिध्मं । अद्य । दिवि ऽस्पृशः । देवस्य । द्रविणस्यवः ॥ २ ॥

द्रविणस्यवो द्रविणं धनमिच्छंतो वयं दिविस्पृशः सूर्य आकाशं व्याप्नुवतो
देवस्य द्योतमानस्याग्नेः सिध्मं पुरुषार्थानां साधकं स्तोमं स्तोत्रमद्यास्मिन्नहनि
मनामहे । ब्रूमः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निर्जुषत नो गिरो होता यो मानुषेष्ववा । स यक्षद्वैभ्यं जनं ॥ ३ ॥

अग्निः । जुषत । नः । गिरः । होता । यः । मानुषेषु । आ । सः । यक्षत् । द्वैभ्यं । जनं ॥ ३ ॥

होता देवानामाह्वाता यो ऽग्निर्मानुषेष्ववा वसति सो ऽग्निर्नो ऽस्माकं गिरः
स्तुतीर्जुषत । सेवतां । सो ऽग्निर्द्वैभ्यं जनं देवसंबन्धिनं जनं यक्षत् । यजतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः । त्वया यज्ञं वि तन्वते ॥ ४ ॥

त्वं । अग्ने । सप्रथाः । असि । जुष्टः । होता । वरेण्यः । त्वया । यज्ञं । वि । तन्वते ॥ ४ ॥

हे अग्ने जुष्टः सर्वदा प्रीतो वरेण्यः सर्वैर्वरणीयो होता त्वं सप्रथाः सर्वतः

पृथुरसि । भवसि । तथाह यास्कः । सप्रथाः सर्वतः पृथुः । नि० ६. ७. । इति ।
किंच सर्वे यजमानास्त्वया साधनेन यज्ञं वितन्वते ॥

॥ ५ ॥ नि० । वि० । उ० । ॥ अथ पंचमी ॥

त्वामग्ने वाजसातमं विप्रा वर्धति सुष्टुतं । स नो रास्व सुवीर्यं ॥ ५ ॥

त्वां । अग्ने । वाजऽसातमं । विप्राः । वर्धति । सुऽस्तुतं । सः । नः । रास्व । सुऽवीर्यं ॥ ५ ॥

हे अग्ने विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वाजसातमं । वाजोऽन्नं । तद्दत्तं सुष्टुतं
पूर्वैर्महर्षिभिः सम्यक् स्तुतं तं त्वां वर्धति । स्तोत्रैर्वर्धयन्ति । स त्वं नोऽस्मभ्यं
सुवीर्यं सर्वैः श्लाघनीयं बलं रास्व । देहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्ने नेमिररा इव देवांस्त्वं परिभूरसि । आ राधश्चिचमृजसे ॥ ६ ॥

अग्ने । नेमिः । अरान्ऽइव । देवान् । त्वं । परिऽभूः । असि । आ । राधः । चिचं । चृजसे ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं देवान् परिभूरसि । स्वतेजसा परिभवसि । कथमिव । नेमिः
प्रकाशमानश्चक्रस्य बाह्यो बलयोऽरानिव नाभावार्पितान् सूक्ष्मान् स्थासका-
निव । किंच त्वं चिचं नानाविधं राधः । साधयन्त्यनेन पुरुषार्थानिति राधो धनं ।
आ चृजसे । स्तोतृभ्यः प्रसाधय । धननामसु पाठाद्राधो धनमित्युक्तं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचमो वर्गः ॥

अग्निं स्तोमेनेति षडृचं चतुर्दशं सूक्तं सुतंभरस्यार्घं गायत्रमाग्नेयं । अग्निं स्तो-
मेनेत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निं स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यं । हव्या देवेषु नो दधत् ॥ १ ॥

अग्निं । स्तोमेन । बोधय । संऽइधानः । अमर्त्यं । हव्या । देवेषु । नः । दधत् ॥ १ ॥

हे स्तोतरमर्त्यममरणधर्माणमग्निं स्तोमेन स्तोत्रेण बोधय । स्वाभिलषितार्थ-
सिद्धये प्रबोधय । योऽग्निः समिधानः स्तोत्रैः सम्यक् प्रकाशमानः स नो हव्या-
स्मदीयानि हव्यानि हवींषि देवेषु दधत् । निदधातु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमध्वरेष्वीकृते देवं मर्ता अमर्त्यं । यजिष्ठं मानुषे जने ॥ २ ॥

तं । अध्वरेषु । ईकृते । देवं । मर्ताः । अमर्त्यं । यजिष्ठं । मानुषे । जने ॥ २ ॥

मर्ता मनुष्या देवं द्योतमानममर्त्यममरणधर्माणं मानुषे मनुष्याणां संबन्धिनि जने लोके यजिष्ठं यष्टतमं तमग्निमध्वरेषु सप्ततंतुष्वीकृते । स्तुवंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं हि शश्वंत ईकृते सुचा देवं घृतश्रुता । अग्निं हव्याय वोळ्हवे ॥ ३ ॥

तं । हि । शश्वंतः । ईकृते । सुचा । देवं । घृतऽश्रुता । अग्निं । हव्याय । वोळ्हवे ॥ ३ ॥

शश्वंतो बहवः स्तोतारस्तं देवमग्निमीकृते । स्तुवंति । कीदृशास्ते । घृतश्रुता घृतं क्षरंत्या सुचा सहिताः । किमर्थं स्तुवंति । हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुरोडा-
शादिलक्षणं हविर्वोळवे वोढुं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्जातो अरोचत घ्नदस्यून् ज्योतिषा तमः । अविंदत्ता अपः स्वः ॥ ४ ॥

अग्निः । जातः । अरोचत । घ्नन् । दस्यून् । ज्योतिषा । तमः । अविंदत् । गाः ।

अपः । स्वः । रिति स्वः ॥ ४ ॥

जातोऽरण्योर्मथनेन प्रादुर्भूतोऽग्निर्दस्यून् यज्ञविघ्नकारिणः शत्रून् घ्नन् हिंसन् ज्योतिषा स्वेन तेजसा तमो घ्नन्नरोचत । अदीप्यत । किंच गा अप उदकानि स्वः सूर्यं चाविंदत् । अवेदयत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निमीक्रेन्यं कविं घृतपृष्ठं सपर्यत । वेतु मे शृणवद्वं ॥ ५ ॥

अग्निं । ईक्रेन्यं । कविं । घृतऽपृष्ठं । सपर्यत । वेतु । मे । शृणवत् । हवं ॥ ५ ॥

हे जना ईक्रेन्यं स्तुत्यं कविं क्रांतदर्शिनं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागमग्निं सपर्यत । पूजयत । सोऽग्निर्मे हवं मदीयमाह्वानं वेतु । कामयतां । शृणवत् । शृणोतु च ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निं घृतेन वावृधुः स्तोमेभिर्विश्वचर्षणिं । स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥ ६ ॥

अग्निं । घृतेन । ववृधुः । स्तोमेभिः । विश्वऽचर्षणिं । सुऽआधीभिः । वचस्युभिः ॥ ६ ॥

ऋत्विजो विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्यानैर्वचस्युभिः स्तुति-
कामैर्देवैः समेतमग्निं घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्ववृधुः । अवर्धयन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र प्र वेधसे इति पंचर्चं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य
धरुणस्यार्घं चैष्टुभमाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वेधसे पंचांगिरसो धरुण इति ॥
प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ चैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । प्र
वेधसे कवये त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्र वेधसे कवये वेद्याय गिरं भरे यशसे पूर्व्याय ।

घृतप्रसक्तो असुरः सुशेवो रायो धर्ता धरुणो वस्वो अग्निः ॥ १ ॥

प्र । वेधसे । कवये । वेद्याय । गिरं । भरे । यशसे । पूर्व्याय ।

घृतऽप्रसक्तः । असुरः । सुऽशेवः । रायः । धर्ता । धरुणः । वस्वः । अग्निः ॥ १ ॥

योऽग्निर्घृतप्रसक्तो हवीरूपेण घृतेन प्रसक्तोऽसुरो बलवान् सुशेवः । शोभनं
शेवं सुखं यस्यासौ सुशेवः शेवमिति सुखनामसु पाठात् । रायो धनस्य धर्ता
पोषको धरुणो हविषां धारको वस्वो वासकोऽग्निर्भवति वेधसे विधात्रे कवये
क्रांतदृशे वेद्याय स्तुत्याय । विदिरयं मनिना समानार्थो मनिश्च स्तुतिकर्मा । यशसे
यशश्चिने पूर्व्याय मुख्याय तस्मा अग्नये गिरं स्तुतिं प्रभरे । प्रणयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतेन ऋतं धरुणं धारयंत यज्ञस्य शाके परमे व्योमन् ।

दिवो धर्मन्धरुणे सेदुषो नृजातैरजाताँ अभि ये ननक्षुः ॥ २ ॥

ऋतेन । ऋतं । धरुणं । धारयंत । यज्ञस्य । शाके । परमे । विऽव्योमन् ।

दिवः । धर्मन् । धरुणे । सेदुषः । नृन् । जातैः । अजातान् । अभि । ये । ननक्षुः ॥ २ ॥

ये यजमाना दिवो द्युलोकस्य धरुणे धारके धर्मन्यज्ञे सेदुष आसीनान् नृन-
जातान्देवान् जातैर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिरभिननक्षुः अभिप्राप्नुवंति ते यजमाना यज्ञस्य

धरुणं धारकमृतं सत्यरूपमग्निं शाके कर्मणि निमित्ते परम उत्कृष्टे व्योमन् स्थान
उत्तरवेद्यामृतेन स्तोत्रेण धारयन्त । धारयन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अंहोयुवस्तन्वस्तन्वते वि वयो महदुष्टरं पूर्याय ।

स संवतो नवजातस्तुतुर्यासिंहं न क्रुद्धमभितः परि षुः ॥३॥

अंहःऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरं । पूर्याय ।

सः । संऽवतः । नवऽजातः । तुतुर्यात् । सिंहं । न । क्रुद्धं । अभितः । परि । स्थुः ॥ ३ ॥

ये यजमानाः पूर्याय मुख्यायास्मा अग्नये महदधिकं दुष्टरं राक्षसैर्दुःप्रापं
वयो हवीरूपमन्नं प्रयच्छन्ति ते यजमानास्तन्वः स्वास्तनूरंहोयुवोऽहसा वियो-
जिका वितन्वते । विस्तारयन्ति । नवजातः सोऽग्निः संवतः संगतान् शत्रून्
तुतुर्यात् । तरतु । किंचाभितः सर्वतो वर्तमानाः शत्रवो मां परिवर्जयित्वा स्थुः ।
तिष्ठेयुः । कथमिव । मृगाः क्रुद्धं सिंहं न सिंहमिव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मातेव यद्भरसे पप्रथानो जनंजनं धार्यसे चक्षसे च ।

वयोवयो जरसे यद्धानः परि त्मना विषुरूपो जिगासि ॥४॥

माताऽइव । यत् । भरसे । पप्रथानः । जनंऽजनं । धार्यसे । चक्षसे । च ।

वयःऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना । विषुऽरूपः । जिगासि ॥ ४ ॥

पप्रथानः सर्वत्र प्रथमानो यद्यस्त्वं मातेव जननीव जनं जनं सर्वं जनं भरसे
बिभर्षि । किंच धार्यसे धारणाय चक्षसे दर्शणाय च सर्वैः प्रार्थ्यसे । यद्यदा
दधानो धार्यमाणो भवसि तदा वयो वयः सर्वमन्नं जरसे । जरयसि । अपि च
विषुरूपो नानारूपः सन् त्मनात्मना परिजिगासि । सर्वभूतानि परिगच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वाजो नु ते श्वसस्पातं तं मुहुं दोधं धरुणं देव रायः ।

पदं न तायुर्गुहा दधानो महो राये चितयन्नचिमस्पः ॥५॥

वाजः । नु । ते । श्वसः । पातु । अंतं । उरुं । दोधं । धरुणं । देव । रायः ।

पदं । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः । राये । चितयन् । अचिं । अस्पारित्यस्पः ॥ ५ ॥

हे देव द्योतमानाग्रे उरुं पृथुं दोघं कामानां दोग्धारं रायो धनस्य धरुणं
धारकं वाजो हविल्लक्षणमन्नं ते त्वदीयस्य शवसो बलस्यातं समाप्तिं संपूर्तिं नु
अद्य पातु । रक्षतु । तायुर्न तस्करो यथा गुहायां पदं द्रव्यं दधानो धारयन्
रक्षति तद्वत् महो महते राये धनाय धनलाभार्थं चितयन् सन्मार्गं प्रकाशयन्
अचिमस्यः । अचिमृषिमप्रीणयः ॥ स्पृ प्रीणनपारणयोरिति धातुः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तमो वर्गः ॥

बृहद्वय इति पंचर्चं द्वितीयं सूक्तमात्रेयस्य पूरोरार्चं । अंत्या पंक्तिः शिष्टा
अनुष्टुभः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । बृहत्पूरुः पंक्त्यंतं हीति ॥ प्रातरनुवाक
आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादीनि दश सूक्तानि चतुर्थनवम-
वर्जितानि । आदितस्त्रिषु सूक्तेष्वंत्यामुद्धरेत् । तथा च सूचितं । बृहद्वय इति
दशानां चतुर्थनवमे उद्धरेदुत्तमामुत्तमां चादितस्त्रयाणां । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

बृहद्वयो हि भानवेऽर्चा देवायामग्रे ।

यं मित्रं न प्रशस्तिभिर्मर्तासो दधिरे पुरः ॥ १ ॥

बृहत् । वयः । हि । भानवे । अर्चं । देवाय । अग्रे ।

यं । मित्रं । न । प्रशस्तिऽभिः । मर्तासः । दधिरे । पुरः ॥ १ ॥

यज्ञे भानवे दीप्तिमतेऽग्रे बृहद्वयो हवीरूपमन्नं दीयते हि । अतस्त्वमपि
देवाय द्योतमानायामग्रे वयोऽर्चं । प्रयच्छ । मर्तासो मनुष्या यमग्निं मित्रं न
सखायमिव प्रशस्तिभिः प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिः पुरो दधिरे पुरस्कुर्वन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि द्युभिर्जनानां होता दक्षस्य बाह्वोः ।

वि हव्यमग्निरानुषग्भगो न वारंमृण्वति ॥ २ ॥

सः । हि । द्युऽभिः । जनानां । होता । दक्षस्य । बाह्वोः ।

वि । हव्यं । अग्निः । आनुषक् । भगः । न । वारं । मृण्वति ॥ २ ॥

योऽग्निर्हव्यं हविर्देवेष्वानुषक् देवेष्वनुषक्तं करोति बाह्वोर्भुजयोर्दक्षस्य
बलस्य द्युभिर्द्युतिभिर्युक्तः सोऽग्निर्जनानां यजमानानां होता देवानामाह्वाता

भवति । भगो न सूर्य इव वारं वरणीयं धनं व्यृण्वति । विशेषेण प्रयच्छति मनुष्येषु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्य स्तोमे मघोनः सख्ये वृद्धशोचिषः ।

विश्वा यस्मिन्नुविष्वणि समर्ये शुष्ममादधुः ॥ ३ ॥

अस्य । स्तोमे । मघोनः । सख्ये । वृद्धऽशोचिषः ।

विश्वा । यस्मिन् । तुविऽस्वनि । सं । अर्ये । शुष्मं । आऽदधुः ॥ ३ ॥

मघोनो मघवतो धनवतो वृद्धशोचिषः । वृद्धानि शोचीषि तेजांसि यस्यासौ वृद्धशोचिः । तस्यैवंविधस्याग्नेः स्तोमे स्तोत्रे सख्ये च स्याम । तुविष्वणि बहु-
शब्देऽर्ये स्वामिनि यस्मिन्नग्नौ विश्वा ॥ सुपां सुलुगिति डादेशः ॥ विश्वे सर्व
ऋत्विजः शुष्मं बलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च समादधुः सम्यगादधति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अधा ह्यग्न एषां सुवीर्यस्य मंहना ।

तमिद्यहं न रोदसी परि श्रवो बभूवतुः ॥ ४ ॥

अध । हि । अग्ने । एषां । सुऽवीर्यस्य । मंहना ।

तं । इत् । यहं । न । रोदसी इति । परि । श्रवः । बभूवतुः ॥ ४ ॥

हे अग्ने अध अथैषामस्माकं यजमानानां सुवीर्यस्य सर्वैः स्पृहणीयस्य बलस्य
मंहना मंहनायै दानाय भव ॥ मंहतिदानकर्मा ॥ रोदसी द्यावापृथिव्यौ यहं न
महांतं सूर्यमिव श्रवः सर्वैः श्रवणीयं तमिदमग्निमेव परिवभूवतुः । परिगृह्णीतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू न एहि वार्यमग्ने गृणान आ भर ।

ये वयं ये च सूरयः स्वस्ति धामहे सचोतैधि पृतु नो वृधे ॥ ५ ॥

नू । नः । आ । इहि । वार्यं । अग्ने । गृणानः । आ । भर ।

ये । वयं । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा । उत । एधि । पृतुऽसु । नः । वृधे ॥ ५ ॥

हे अग्ने गृणानः स्तूयमानः सन् नु क्षिप्रमेहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च

नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनमाभर । संपादय । ये वयं यजमाना ये च सूरयः
स्तोतारः सचा हविर्भिः सहिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्रं धामहे । कुर्मः । उत
अपि च पृतु पृतनासु नोऽस्माकं वृधे समृद्धय एधि । भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टमो वर्गः ॥

आ यज्ञैरिति पंचर्चं तृतीयं सूक्तमात्रेयस्य पूरोरार्षमाग्नेयं । अंत्या पंक्तिः
शिष्टाः पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः । आ यज्ञैरित्यनुक्रमणिका ॥ अंत्यावर्जं प्रातरनु-
वाकाश्विनशस्त्रयोर्वृहद्वय इत्यादिदशसूक्तमध्ये विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

आ यज्ञैर्देव मर्त्य इत्या तव्यांसमूतये ।

अग्निं कृते स्वध्वरे पूरुः ईळीतावसे ॥ १ ॥

आ । यज्ञैः । देव । मर्त्यः । इत्या । तव्यांसं । ऊतये ।

अग्निं । कृते । सुऽअध्वरे । पूरुः । ईळीत । अवसे ॥ १ ॥

हे देव मर्त्यो मनुष्य ऋत्विगित्येत्यं तव्यांसं स्वतेजोभिः प्रवृद्धमग्निमूतये
तर्पणाय यज्ञैः स्तोत्रैराह्वयति । किंच पूरुर्मनुष्यः स्तोता कृते स्वध्वरे शोभने
ऋतौ तमग्निमवसे रक्षणायेळीत । स्तौति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्य हि स्वयंशस्तर आसा विधर्मन्मन्यसे ।

तं नाकं चित्रशोचिषं मंद्रं परो मनीषया ॥ २ ॥

अस्य । हि । स्वयंशःऽतरः । आसा । विऽधर्मन् । मन्यसे ।

तं । नाकं । चित्रऽशोचिषं । मंद्रं । परः । मनीषया ॥ २ ॥

हे विधर्मन् । विशिष्टो धर्मो यस्यासौ विधर्मा स्तोता । तस्य संबोधनं । हे
स्तोतः स्वयंशस्तरः सुयशसां मध्येऽतिशयेन सुयशास्त्वं मनीषया प्रकृष्टबुद्ध्या
साधनेन प्रसिद्धमस्यामुं ह्यग्निमासास्येन वाचा मन्यसे । स्तौषि । किंविशिष्ट-
मग्निं । नाकं सुखं । अकं दुःखं । न विद्यतेऽकं यस्य सः । तं चित्रशोचिषं चित्र-
तेजसं मंद्रं स्तुत्यं परः परस्तात्स्थितं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्य वासा उ अर्चिषा य आयुक्त तुजा गिरा ।

दिवो न यस्य रेतसा बृहच्छोचंत्यर्चयः ॥ ३ ॥

अस्य । वै । असौ । उं इति । अर्चिषा । यः । आयुक्त । तुजा । गिरा ।

दिवः । न । यस्य । रेतसा । बृहत् । शोचन्ति । अर्चयः ॥ ३ ॥

योऽग्निस्तुजा जगद्रक्षणसमर्थेन बलेन गिरा स्तुत्यायुक्त संबद्धो भवति दिवो न द्योतमानस्यादित्यस्येव यस्याग्ने रेतसा प्रभया कृत्स्नं जगद्वाप्तं यस्याग्नेर्बृहद्बृहन्तोऽर्चयो दीपयः शोचन्ति प्रकाशन्ते अस्य वै खल्वग्नेरर्चिषा प्रभयासावादित्योऽर्चिष्मान्भवति । उ इति पूरणः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्य क्रत्वा विचेतसो दस्मस्य वसु रथ आ ।

अधा विश्वासु हव्योऽग्निर्विष्णु प्र शस्यते ॥ ४ ॥

अस्य । क्रत्वा । विऽचेतसः । दस्मस्य । वसु । रथे । आ ।

अध । विश्वासु । हव्यः । अग्निः । विष्णु । प्र । शस्यते ॥ ४ ॥

विचेतसः सुमतय ऋत्विजोऽस्य दस्मस्य दर्शनीयस्यास्याग्नेः क्रत्वा कर्मणा यज्ञादिना वसु वसूनि धनानि रथ आ दधति । हव्यो यज्ञार्थमाह्वातव्यः सोऽग्निरथ अथ उत्पत्त्यनंतरमेव विश्वासु सर्वासु विष्णु प्रजासु प्रशस्यते । स्तूयते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू न इद्धि वार्यमासा सचन्त सूरयः ।

ऊर्जो नपादभिष्टये पाहि शग्धि स्वस्तये उत्तैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५ ॥

नू । नः । इत् । हि । वार्ये । आसा । सचन्त । सूरयः ।

ऊर्जः । नपात् । अभिष्टये । पाहि । शग्धि । स्वस्तये । उत्त । ऐधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ५ ॥

हे अग्ने नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनं नु क्षिप्रं यच्छ । इद्धीति पूरणौ । यतः सूरयः स्तोतारस्त्वत्तः सकाशादासास्येन स्तोत्रेण सचन्त धनं लभन्ते । किंच हे ऊर्जो नपादन्नस्य न पातयितव्यलस्य पुत्र वा अभीष्टयेऽभीच्छते मह्यमन्नं

प्रयच्छेति शेषः । पाहि । अस्मानापद्मो रक्ष । स्वस्तये क्षेमाय पञ्चादिलक्षणस्य
धनस्य क्षेमार्थं शग्धि । त्वां याचे ॥ व्यत्ययेन मध्यमा ॥ शक्तो भवेति वा । हे
अग्ने उत अपि च पृत्सु पृतनासु नो वृधे समृद्धय एधि । भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे नवमो वर्गः ॥

प्रातरग्निरिति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं । अचेयमनुक्रमणिका । प्रातर्मृक्तवाहा द्वित
इति । मृक्तवाहा इति विशेषणविशिष्ट आचेयो द्वित ऋषिः । पंक्त्यंतं हीति
हिशब्दादस्यापि सूक्तस्य पंचमी पंक्तिः । पंक्त्यंतपरिभाषया शिष्टा अनुष्टुभः ॥
उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः ॥

॥ तचेयं प्रथमा ॥

प्रातरग्निः पुरुप्रियो विशः स्तवेतातिथिः ।

विश्वानि यो अमर्त्यो हव्या मर्तेषु रण्यति ॥ १ ॥

प्रातः । अग्निः । पुरुऽप्रियः । विशः । स्तवेत । अतिथिः ।

विश्वानि । यः । अमर्त्यः । हव्या । मर्तेषु । रण्यति ॥ १ ॥

पुरुप्रियो बहुप्रियो विशो यजमाने धनस्य निवेशकोऽतिथिः । यजमानानां
गृहान्प्रति तिथिष्वभ्येतीत्यतिथिः । तथाह यास्कः । अतिथिरभ्यतितो गृहान्भ-
वत्यभ्येति तिथिषु परकुलानीति वा परगृहाणीति वेति ॥ एवंविधोऽग्निः प्रातः
स्तवेत । स्तूयते । अमर्त्योऽमरणधर्मा योऽग्निर्मर्तेषु मनुष्येषु यजमानेषु स्थितानि
विश्वानि सर्वाणि हव्या हव्यानि हवींषि रण्यति कामयते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

द्विताय मृक्तवाहसे स्वस्य दक्षस्य मंहना ।

इदं स धत्त आनुषक्स्तोता चित्ते अमर्त्य ॥ २ ॥

द्विताय । मृक्तऽवाहसे । स्वस्य । दक्षस्य । मंहना ।

इदं । सः । धत्ते । आनुषक् । स्तोता । चित् । ते । अमर्त्य ॥ २ ॥

हे अग्ने द्विताय द्वितपुत्राय मृक्तवाहसे । मृक्तं शुद्धं हविर्देवेभ्यो वहति प्राप-
यतीति मृक्तवाहाः । तस्मै स्वस्यात्मीयस्य दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना

मंहनायै दानाय भव । हे अमर्त्य नित्याग्ने यतः कारणात्ते तुभ्यं स मृक्तवाहा
आनुषक् सर्वदानुषक्तमिदं सोमं धत्ते । धारयति । स्तोता चित् स्तोता च भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं वो दीर्घायुशोचिषं गिरा हुवे मघोनां ।

अरिष्टो येषां रथो अश्वदावन्नीर्यते ॥ ३ ॥

तं । वः । दीर्घायुऽशोचिषं । गिरा । हुवे । मघोनां ।

अरिष्टः । येषां । रथः । वि । अश्वऽदावन् । ईर्यते ॥ ३ ॥

हे अग्ने दीर्घायुशोचिषं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः । पूजायां बहुवचनं । त्वां
मघोनां धनिनां कृते गिरा स्तोत्रेण हुवे । आह्वयामि । हे अश्वदावन्नाश्वानां
दातार्येषां धनिनां रथो युद्धेष्वरिष्टः शत्रुभिरहिंसितो वीर्यते विगच्छतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

चित्रा वा येषु दीधितिरासन्नकथा पांति ये ।

स्तीर्णं बर्हिः स्वर्णरे अवांसि दधिरे परि ॥ ४ ॥

चित्रा । वा । येषु । दीधितिः । आसन् । उक्था । पांति । ये ।

स्तीर्णं । बर्हिः । स्वऽनरे । अवांसि । दधिरे । परि ॥ ४ ॥

येष्वृत्विष्णु चित्रा नानाविधा दीधितिर्यज्ञविषया क्रिया भवति । ये आसन्नास्य
उक्थोक्थानि स्तोत्रानि पांति रक्षन्ति तैर्ऋत्विग्भिः स्तीर्णं स्तीर्णस्य बर्हिर्बर्हिषः
पर्युपरि अवांस्यन्नानि हवींषि स्वर्णरे । स्वः स्वर्गं नरं यजमानं नयतीति
स्वर्णरो यज्ञः । तस्मिन्निदधिरे । निधीयन्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ये मे पंचाशतं ददुरश्वानां सधस्तुति ।

द्युमदग्ने महि अवो बृहत्कृधि मघोनां नृवदमृत नृणां ॥ ५ ॥

ये । मे । पंचाशतं । ददुः । अश्वानां । सधऽस्तुति ।

द्युऽमत् । अग्ने । महि । अवः । बृहत् । कृधि । मघोनां । नृऽवत् । अमृत । नृणां ॥ ५ ॥

ये मघवानो दातारो मे मह्यं सधस्तुति स्तुत्या सहितं त्वत्स्तोत्रसमनंतरमश्वानां

पंचाशतं ददुः हे अमृताग्रे त्वं तेषां मघोनां नृणां द्युमत् दीप्तिमन्महि महद्बृहत्प-
रिवृढं नृवत्परिचारकमनुष्ययुक्तं श्रवोऽन्नं कृधि । कुरु । देहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे दशमो वर्गः ॥

अभ्यवस्था इति पंचर्चं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अभ्यवस्था
वव्रिर्गायत्र्यावनुष्टुभौ विराटरूपेति । आत्रेयो वव्रिर्ऋषिः । प्रथमाद्वितीये गा-
यत्र्यौ तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभौ पंचमी विराटरूपा एकादशिनस्त्रयोऽष्टकश्च वि-
राटरूपेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अभ्यवस्थाः प्र जायंते प्र वव्रेर्वव्रिश्चिकेत । उपस्थे मातुर्वि चष्टे ॥ १ ॥

अभि।अवऽस्थाः।प्र।जायंते।प्र।वव्रेः।वव्रिः।चिकेत।उपऽस्थे।मातुः।वि।चष्टे॥१॥

वव्रेर्ऋषेरभ्युत्तरोत्तरमवस्था अशोभना दशाः प्रजायंते । तादृशीर्वव्रिर्हविषां
संभक्ता सोऽग्निः प्रचिकेत । प्रजानीयात् । ज्ञात्वा चापनयत्विति भावः । योऽग्निर्मातुः
पृथिव्या उपस्थे समीपे स्थितं पदार्थजातं विचष्टे पश्यति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

जुहुरे वि चितयंतोऽनिमिषं नृम्णं पांति । आ ह॒ळ्हां पुरं विविष्नुः ॥ २ ॥

जुहुरे।वि।चितयंतः।अनिऽमिषं।नृम्णं।पांति।आ।ह॒ळ्हां।पुरं।विविष्नुः॥२॥

ये विचितयंतस्तव प्रभावं जानंतो जनास्त्वा त्वामनिमिषं सर्वदा जुहुरे
यज्ञार्थं त्वामाह्वयन्ति आहूय च नृम्णं तव बलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च पांति रक्षन्ति
ते ह॒ळ्हां शत्रुभिः साधयितुमशक्यां पुरं पुरीमाविविष्नुः । प्रविशन्ति । शतं
पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि । ऋग्वे० ७. ३. ७. । इति निगमः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ श्वे॒त्रेयस्य॑ ज॒न्तवो॑ द्युम॒वर्ध॑त कृ॒ष्टयः॑ ।

नि॒ष्क॒यी॒वो बृ॒हदु॒क्थ ए॒ना म॒ध्वा न वा॒ज॒युः ॥ ३ ॥

आ । श्वे॒त्रेयस्य॑ । ज॒न्तवः॑ । द्युऽमत् । व॒र्ध॑त । कृ॒ष्टयः॑ ।

नि॒ष्कऽयी॒वः । बृ॒हत्ऽउ॒क्थः । ए॒ना । म॒ध्वा । न । वा॒जऽयुः ॥ ३ ॥

जायंत इति जंतवः । कृष्टयो मनुष्या ऋत्विजो मध्वा न मधुनेव एनैनया

स्तुत्या । यद्वा नकारश्चार्थः । मधुना च श्वेचेयस्य । श्वित्रमंतरिक्षं । तत्र भवस्य
वैद्युतस्याग्नेर्द्युमहीप्तिमद्वलमावर्धत । अभिवर्धयन्ति । किंविधाः कृष्टयः । निष्क-
ग्रीवो निष्केण सुवर्णेनालंकृतग्रीवाः । व्यत्ययेनैकवचनं । बृहदुक्थो बृहत्स्तोत्रा
वाजयुरन्नकामाः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्रियं दुग्धं न काम्यमजामि जाम्योः सचा ।

घर्मो न वाजजठरोऽदब्धः शश्वतो दभः ॥ ४ ॥

प्रियं । दुग्धं । न । काम्यं । अजामि । जाम्योः । सचा ।

घर्मः । न । वाजऽजठरः । अदब्धः । शश्वतः । दभः ॥ ४ ॥

जाम्योर्द्यावापृथिव्योः सचा सहायभूतोऽग्निर्दुग्धं न पय इव काम्यं कमनी-
यमजामि दोषरहितं प्रियमस्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु । किंविधोऽग्निः । घर्मो न
प्रवर्ग्य इव वाजजठरः । वाजोऽन्नं जठरे यस्य सः । घर्मो यथा हव्येनाज्येन
पयसासिक्तो वाजजठरस्तद्वत् । हविर्जठर इत्यर्थः । अदब्धः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः
शश्वतः शाश्वतो नित्यो दभः शत्रूणां हिंसकः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

क्रीळन्नो रश्म आ भुवः सं भस्मना वायुना वेविदानः ।

ता अस्य सन्धृषजो न तिग्माः सुसंशिता वक्ष्यो वक्षणेस्थाः ॥ ५ ॥

क्रीळन् । नः । रश्मे । आ । भुवः । सं । भस्मना । वायुना । वेविदानः ।

ताः । अस्य । सन् । धृषजः । न । तिग्माः । सुऽसंशिताः । वक्ष्यः । वक्षणेऽस्थाः ॥ ५ ॥

हे रश्मे रश्मिमन्त्रे क्रीळन् वनेषु क्रीडन् भस्मना स्वकार्येण भसितेन
वायुना प्रेरकेण मरुता च संवेविदानः सम्यक् ज्ञायमानस्त्वं नोऽस्माकमाभुवः ।
अभिमुखो भव । वक्षणेस्था वक्षणे वह्नौ स्थिता वक्ष्यः । हविर्वहन्तीति वक्ष्यो
ज्वालाः । सुसंशिताः सुतीक्ष्णा धृषजः शत्रूणां धर्षिकास्ता ज्वाला अस्य यज-
मानस्य मम न तिग्मा न तीक्ष्णाः सन् । संतु ॥ अस्तेर्लेटि रूपं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकादशो वर्गः ॥

यमग्र इति चतुर्चक्रं षष्ठं सूक्तमचीणां प्रयस्वतामार्षमाग्नेयं । अंत्या पंक्तिः

शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । यमग्रे चतुष्कं प्रयस्वंतः पंक्त्यंतं हेति ॥
 प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥ अत्रेश्वतुर्वीराख्येऽहीने द्विती-
 येऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । यमग्रे वाजसातमेति द्वितीयेऽहन्याज्यं
 । आ० १०. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यमग्रे वाजसातमं त्वं चिन्मन्यसे रयिं ।

तं नो गीर्भिः श्रवाय्यं देवचा पनया युजं ॥ १ ॥

यं । अग्रे । वाजऽसातमं । त्वं । चित् । मन्यसे । रयिं ।

तं । नः । गीऽभिः । श्रवाय्यं । देवऽचा । पनय । युजं ॥ १ ॥

हे अग्रे हे वाजसातमात्यंतमन्नद त्वं यं रयिं धनमस्माभिर्दीयमानं हवीरूपं
 धनं मन्यसे बुध्यसे । चिदिति पादपूरणः । श्रवाय्यं श्रवणीयं शस्यं गीर्भिः
 स्तुतिभिर्युजं युक्तं नोऽस्मदीयं हविलक्ष्णं धनं तं देवचा देवेषु पनय । प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ये अग्रे नेरयंति ते वृद्धा उग्रस्य शर्वसः ।

अप द्वेषो अप हरोऽन्यव्रतस्य सश्विरे ॥ २ ॥

ये । अग्रे । न । ईरयंति । ते । वृद्धाः । उग्रस्य । शर्वसः ।

अप । द्वेषः । अप । हरः । अन्यऽव्रतस्य । सश्विरे ॥ २ ॥

हे अग्रे ये जना वृद्धाः पश्चादिलक्षणैर्धनैः समृद्धाः संतस्ते तुभ्यं नेरयंति
 हवींषि न प्रयच्छंति त उग्रस्याधिकेन शर्वसो बलेनान्नेन वापनीताः । बलान्न-
 हीना भवंतीत्यर्थः । किंचान्यव्रतस्यान्यद्वैदिकाद्विभक्तं व्रतं कर्म यस्य तस्यासुरस्य
 द्वेषस्त्वत्संबन्धिनं विरोधं हरोऽतिहिंसां चापसश्विरे । आत्मानं प्रापयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

होतारं त्वा वृणीमहेऽग्रे दक्षस्य साधनं ।

यज्ञेषु पूर्वं गिरा प्रयस्वंतो हवामहे ॥ ३ ॥

होतारं । त्वा । वृणीमहे । अग्रे । दक्षस्य । साधनं ।

यज्ञेषु । पूर्वं । गिरा । प्रयस्वंतः । हवामहे ॥ ३ ॥

हे अग्ने प्रयस्वन्तोऽन्नवन्त एतन्नामका वयं दक्षस्य बलस्य साधकं साधयितारं
त्वां होतारं देवानामाह्वातारं वृणीमहे । किञ्च यज्ञेषु पूर्वं मुख्यं त्वां गिरा स्तुति-
रूपया वाचा हवामहे । स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इ॒त्था यथा॑ त ऊ॒तये॑ सह॒सावन्दि॒वेदि॒वे ।

रा॒य ऋ॒ताय॑ सु॒क्रतो॑ गो॒भिः स्याम॑ सध॒मादो॑ वी॒रैः स्याम॑ सध॒मादः॑ ॥ ४ ॥

इ॒त्था । यथा॑ । ते । ऊ॒तये॑ । सह॒साऽवन् । दि॒वेऽदि॒वे ।

रा॒ये । ऋ॒ताय॑ । सु॒क्रतो॑ इति॑ सुऽक्रतो । गो॒भिः । स्या॒म । सध॒मादः॑ । वी॒रैः ।

स्या॒म । सध॒मादः॑ ॥ ४ ॥

हे सहसावन् बलवन्अग्ने दिवे दिवेऽन्वहं वयं ते तवोतये रक्षणाय यथा
स्याम तथेत्येत्यं कुरु । हे सुक्रतो राये धनाय ऋताय यज्ञाय च यथा स्याम
तथा कुरु । किञ्च वयं गोभिः सधमादः सह माद्यन्तः स्याम । वीरैः पुत्रैश्च
सधमादः सह माद्यन्तः स्याम । तथा कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वादशो वर्गः ॥

मनुष्वत्त्वेति चतुर्ऋचं सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य सप्तस्यार्धं । मनुष्वत्सप्त इत्यनुक्र-
मणिका । पंक्त्यन्तं हेति पूर्वचोक्तत्वाद्विदमादीनि चीणि सूक्तानि पंक्त्यन्तानि । शिष्टा
अनुष्टुभः । अग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

म॒नु॒ष्वत्त्वा॒ नि धी॑महि म॒नु॒ष्वत्समि॑धीमहि ।

अ॒ग्ने॑ म॒नु॒ष्वदंगि॑रो दे॒वान्दे॒वय॑ते यज ॥ १ ॥

म॒नु॒ष्वत् । त्वा । नि । धी॑महि । म॒नु॒ष्वत् । सं । इ॒धी॑महि ।

अ॒ग्ने॑ । म॒नु॒ष्वत् । अंगि॑रः । दे॒वान् । दे॒वऽय॑ते । यज ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वा त्वां मनुष्वन्मनुरिव निधीमहि । मनुःशब्दो मनुपर्यायः ॥
नभोऽंगिरोमनुषां वत्युपसंख्यानमिति भसंज्ञायां रुत्वाभावः ॥ मनुष्वन्मनुरिव
त्वा समिधीमहि । समिद्भिः संदीपयामः । हे अंगिरोऽंगारात्मकाग्ने देवयते
देवकामाय यजमानाय मनुष्वन्मनवे मनोरपत्याय देवान् यज ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं हि मानुषे जनेऽग्ने सुप्रीत इध्यसे ।

सुचस्त्वा यंत्यानुषक्सुजात सर्पिरासुते ॥ २ ॥

त्वं । हि । मानुषे । जने । अग्ने । सुऽप्रीतः । इध्यसे ।

सुचः । त्वा । यन्ति । आनुषक् । सुऽजात । सर्पिः । आसुते ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वं मानुषे जने मनुष्यलोके सुप्रीतः स्तोत्रैः सुष्ठु प्रीतः सन् इध्यसे । दीप्यसे । सुचो हविर्भिः संपूर्णा आनुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा त्वा त्वां यन्ति । प्राप्नुवन्ति । हे सुजात हे सर्पिरासुते घृतयुक्तान्नेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वां विश्वे सजोषसो देवासो दूतमक्रत ।

सपर्येतस्त्वा कवे यज्ञेषु देवमीळते ॥ ३ ॥

त्वां । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । दूतं । अक्रत ।

सपर्येतः । त्वा । कवे । यज्ञेषु । देवं । ईळते ॥ ३ ॥

सजोषसः सह प्रीयमाणा विश्वे सर्वे देवासो देवास्त्वां दूतमक्रत । अकुर्वन् । अतः कारणात् हे कवे क्रांतदर्शिन् देवं द्योतमानं त्वा त्वां सपर्येतः परिचरन्तो यजमाना यज्ञेष्वीळते । देवानाह्वातुं याचन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

देवं वो देवयज्ययाग्निमीळीत मर्त्यः ।

समिद्धः शुक्र दीदिहृतस्य योनिमासदः ससस्य योनिमासदः ॥ ४ ॥

देवं । वः । देवऽयज्यया । अग्निं । ईळीत । मर्त्यः ।

संऽइद्धः । शुक्र । दीदिहि । चृतस्य । योनिं । आ । असदः । ससस्य । योनिं ।

आ । असदः ॥ ४ ॥

मर्त्यो मनुष्यः देवं द्योतमानमग्निमग्रण्यं वस्त्वां देवयज्यया देवयज्यायै देव-
यागार्थमीळीत । स्तोतुमर्हति । हे शुक्र शोचिष्मन् समिद्धो हविर्भिः प्रवृद्धः सन्

दीदिहि । दीपस्व । ऋतस्य सत्यभूतस्य ससस्य ऋषेर्मम योनिं योनिकारणं स्वर्ग-
साधनं यज्ञस्थानमासदः । देवतारूपेणासीद । आदरातिशयद्योतनार्थं पुनर्वचनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोदशो वर्गः ॥

प्र विश्वसामन्निति चतुर्ऋचमष्टमं सूक्तं । आत्रेयो विश्वसामा ऋषिः । चतुर्थी
पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । प्र विश्वसामन्विश्वसा-
मेति ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्र विश्वसामन्नचिवदर्चा पावकशोचिषे ।

यो अध्वरेष्वीड्यो होता मंद्रतमो विशि ॥ १ ॥

प्र । विश्वऽसामन् । अचिऽवत् । अर्चै । पावकऽशोचिषे ।

यः । अध्वरेषु । ईड्यः । होता । मद्रऽतमः । विशि ॥ १ ॥

हे विश्वसामन् । ऋषेः संबोधनमेतत् । त्वमचिवदचिरिव पावकशोचिषे
शोधकदीप्तये तस्मा अग्नये प्रार्चै । प्रगाय । योऽग्निरध्वरेष्वीड्यः सर्वैर्यज्वभिः
स्तुत्यो होता देवानामाह्वाता विशि जने मंद्रतमः स्तुत्यतमः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न्यग्निं जातवेदसं दधाता देवमृत्विजं ।

प्र यज्ञ एतानुषगद्या देवव्यचस्तमः ॥ २ ॥

नि । अग्निं । जातऽवेदसं । दधात । देवं । ऋत्विजं ।

प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक् । अद्य । देवव्यचऽतमः ॥ २ ॥

हे यजमाना जातवेदसं जातप्रज्ञं जातधनं वा देवं द्योतमानमृत्विजमृतुयष्टा-
रमग्निं निदधात । निधत्त । किंच देवव्यचस्तमो देवानामाप्ततमो यज्ञो यज्ञ-
साधनमस्माभिर्दीयमानं हविरानुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथाद्यास्मिन्नहनि
तमग्निं प्रैतु । गच्छतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

चिकित्विन्मनसं त्वा देवं मर्तास ऊतये ।

वेरेण्यस्य तेऽवस इयानासो अमन्महि ॥ ३ ॥

चि॒कि॒त्वि॒त्त॒ऽम॒न॒सं । त्वा॒ । दे॒वं । म॒र्ता॒सः । ऊ॒तये॑ ।

वे॒रे॒ण्य॒स्य । ते॒ । अ॒व॒सः । इ॒या॒ना॒सः । अ॒म॒न्म॒हि ॥ ३ ॥

हे अग्ने चिकित्विन्मनसं । चिकित्विज्जानन्मनो यस्यासौ चिकित्विन्मनाः । तं देवं त्वा त्वामियानास उपगच्छंतो मर्तासो मनुष्या वयमूतये रक्षणार्थं वेरेण्यस्य संभजनीयस्य ते तवावसोऽवसे तर्पणायामन्महि । स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्ने॑ चि॒कि॒ट्ठ॒स्य॑ न इ॒दं वचः॑ सह॒स्य ।

तं त्वा॑ सु॒शि॒प्र दंप॒ते स्तोमैर्व॑र्ध॒त्यत्र॑यो गी॒र्भिः श्रु॑भ॒न्त्यत्र॑यः ॥ ४ ॥

अग्ने॑ । चि॒कि॒ट्ठि॒ । अ॒स्य॒ । नः॒ । इ॒दं । वचः॑ । सह॒स्य॒ ।

तं । त्वा॑ । सु॒ऽशि॒प्र । दं॒ऽप॒ते । स्तो॒मैः । व॒र्ध॒ति॒ । अ॒त्र॒यः । गीः॒ऽभिः । श्रु॑भ॒न्ति॒ । अ॒त्र॒यः ॥ ४ ॥

हे अग्ने हे सहस्य सहसो बलस्य पुत्र नोऽस्मदीयमस्येदं परिचरणमिदं वचः स्तोत्रं चिकिट्ठि । जानीहि । हे सुशिप्र । शोभने शिप्रे हनू नासिके वा यस्यासौ सुशिप्रः । तस्य संबोधनं । सुशिप्र सुहनो दंपते गृहपते तं त्वामत्रयोऽत्रिपुत्राः स्तोमैः स्तोत्रैर्वर्धति । वर्धयति । अत्रयो गीर्भिः श्रुभन्ति । अलंकुर्वन्ति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्गः ॥

अग्ने सहंतमिति चतुर्चृचं नवमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने द्युम्नो विश्व-चर्षणिरिति । द्युम्न ऋषिः । चतुर्थी पंक्तिः । आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । अग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोर्दशसूक्तांतःपातित्वादुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अग्ने॑ सह॒ंत॒मा भ॑र द्यु॒म्नस्य॑ प्रा॒सहा॑ र॒यिं ।

वि॒श्व॒ा यश्च॑र्ष॒णीर॒भ्या॒ऽसा वाजे॑षु सा॒सह॑त् ॥ १ ॥

अग्ने॑ । सह॒ंतं । आ॒ । भ॒र । द्यु॒म्नस्य॑ । प्र॒ऽसहा॑ । र॒यिं ।

वि॒श्व॒ाः । यः । च॒र्ष॒णीः । अ॒भि । आ॒सा । वाजे॑षु । स॒सह॑त् ॥ १ ॥

हे अग्ने प्रासहा प्रकृष्टेन बलेन सहंतं शत्रून्भिभवंतं रयिं पुत्रं द्युम्नस्य द्युम्नाय मम ऋषय आभर । आहर ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ एतदेव विवृणोति । यः पुत्र

आसास्येन स्तोत्रेण युक्तः सन् वाजेषु युद्धेष्वभि अभिमुख्येन गतान् विश्वाः
सर्वान् चर्षणीर्मनुष्यान् शत्रून् सासहत् अभिभवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमग्ने पृतनासहं रयिं सहस्व आ भर ।

त्वं हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमतः ॥ २ ॥

तं । अग्ने । पृतनाऽसहं । रयिं । सहस्वः । आ । भर ।

त्वं । हि । सत्यः । अद्भुतः । दाता । वाजस्य । गोऽमतः ॥ २ ॥

हे अग्ने सहस्वो बलवन् पृतनासहं पृतनाः सेना अभिभवितारं रयिं पुत्रं
त्वमाभर । आहर । त्वं हि सत्यः सत्यभूतोऽद्भुतो महान् गोमतो गोभिर्युक्तस्य
वाजस्यान्नस्य दाता ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि त्वां सजोषसो जनासो वृक्तबर्हिषः ।

होतारं सद्यसु प्रियं व्यंति वार्या पुरु ॥ ३ ॥

विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः ।

होतारं । सद्यऽसु । प्रियं । व्यंति । वार्या । पुरु ॥ ३ ॥

हे अग्ने सजोषसः सह प्रीयमाणा वृक्तबर्हिषो लूनबर्हिषो विश्वे सर्वे जनासो
जना ऋत्विजः सद्यसु यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वातारं प्रियं सर्वेषां प्रीतिकरं
त्वा त्वां पुरु पुरुणि बहूनि वार्या वरणीयानि धनानि व्यंति । याचन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स हि ष्मा विश्वचर्षणिरभिमाति सहो दधे ।

अग्न एषु क्षयेष्वा रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥ ४ ॥

सः । हि । स्म । विश्वऽचर्षणिः । अभिऽमाति । सहः । दधे ।

अग्ने । एषु । क्षयेषु । आ । रेवत् । नः । शुक्र । दीदिहि । द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ४ ॥

हे अग्ने स लोकेषु प्रसिद्धो विश्वचर्षणिर्ऋषिरभिमाति शत्रूणां हिंसकं सहो
बलं दधे । धारयतु । हि ष्मेति पूरणी । हे शुक्र शोचिष्मन् त्वं नोऽस्मदीयेषु क्षयेषु

गृहेषु रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व । हे पावक पापानां
शोधकामे त्वं द्युमहीप्नियुक्तं यशोयुक्तं च दीदिहि । दीप्यस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥

अग्ने त्वं न इति चतुर्चत्वारं दशमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने त्वं गौपायना
लौपायना वा बंधुः सुबंधुः श्रुतबंधुर्विप्रबंधुश्चैकर्चा द्वैपदमिति । विंशतिका
द्विपदा विराज इत्युक्तत्वाच्च । अग्निर्देवता ॥ महापितृयज्ञ आहवनीयं प्रति गच्छंत
ऋत्विज इदं सूक्तं जपेयुः । तथा च सूचितं । अथैनमभिसमायंति मा प्रगामाग्ने
त्वं न इति जपंतः । आ० २. १९. । इति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रा-
वरुणस्याग्ने त्वमिति द्वे तं त्वा शेचिष्टेत्येका । एवं मिलितो द्वैपदस्तृचः स्तोत्रियः ।
तथैव सूचितं । अग्ने त्वं नो अंतमोऽग्ने भव सुषमिधा । आ० ८. २. । इति ॥

॥ तत्रेमे प्रथमाद्वितीये ॥

अग्ने त्वं नो अंतम उत चाता शिवो भवा वरुण्यः ।

वसुर्गमिर्वसुश्रवा अच्छा नक्षि द्युमत्तमं रयिं दाः ॥ १ ॥ २ ॥

अग्ने । त्वं । नः । अंतमः । उत । चाता । शिवः । भव । वरुण्यः ।

वसुः । अग्निः । वसुऽश्रवाः । अच्छ । नक्षि । द्युमत्ऽतमं । रयिं । दाः ॥ १ ॥ २ ॥

हे अग्ने वरुण्यो वरणीयः संभजनीयः । यद्वा वरुण्यैः परिधिभिर्वृतस्त्वं नोऽस्मा-
कमंतमोऽंतिकतमो भव । उतापि च चाता रक्षकः शिवः सुखकरश्च भव । वसुर्वा-
सकोऽग्निः सर्वेषामग्रणीर्वसुश्रवा व्याप्राप्तस्त्वमच्छाभिमुख्येन नक्षि । अस्मान्धा-
मुहि । द्युमत्तममतिशयेन दीप्तिमंतं रयिं पश्वादिलक्षणं धनं दाः । अस्मभ्यं देहि ॥

॥ अथ तृतीयाचतुर्थौ ॥

स नो बोधि श्रुधी हवमुरुषा णो अघायतः समस्मात् ।

तं त्वा शेचिष्ट दीदिवः सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

सः । नः । बोधि । श्रुधि । हव । उरुष्य । नः । अघऽयतः । समस्मात् ।

तं । त्वा । शेचिष्ट । दीदिऽवः । सुम्नाय । नूनं । ईमहे । सखिऽभ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

हे अग्ने स त्वं नोऽस्मान् बोधि । बुध्यस्व । हवमस्मदीयमाह्वानं श्रुधि ।
शृणु । अघायतोऽघमिच्छतः समस्मात्सर्वस्माज्जनान्नोऽस्मानुरुष्य । रक्ष । हे

शोचिष्ठातिशोचिष्मन् दीदिवः स्वतेजोभिर्दीप्ताग्ने तं त्वां सुम्नाय सुखाय । सुम्न-
मिति सुखनाम । तदर्थं सखिभ्यः समानख्यातिभ्यः पुत्रेभ्यस्तदर्थं च नूनमीमहे ।
याचामहे ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षोडशो वर्गः ॥

अच्छा वोऽग्निमिति नवर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अच्छा वो
नव वसूयव आनुष्टुभमिति । आचेया वसूयुनामान ऋषयः । अनुष्टुप् । मंडला-
दिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥ प्रातःस-
वनेऽच्छावाक वदस्वेत्युक्तेऽच्छा वोऽग्निमवस इत्युचमनुब्रूयात् । तथा च सूचितं ।
अच्छा वोऽग्निमवस इत्युचमन्वाह । आ० ५. ७. । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अच्छा वो अग्निमवसे देवं गासि स नो वसुः ।

रासत्पुत्र ऋषूणामृतावा पर्षति द्विषः ॥ १ ॥

अच्छ । वः । अग्निं । अवसे । देवं । गासि । सः । नः । वसुः ।

रासत् । पुत्रः । ऋषूणां । ऋतऽवा । पर्षति । द्विषः ॥ १ ॥

हे वसूयवो वो यूयं देवमग्निमवसे रक्षणायाच्छा गासि । अभिप्रगायत ।
वसुरग्निहोत्रार्थं यजमानानां गृहे वासयिता सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं रासत् । कामाद्-
दातु । ऋषूणामृषीणां पुत्रः । ऋषिभिर्मथनेन जनितत्वात्पुत्र इत्युपचर्यते । ऋतावा
ऋतावान् सत्यवानुदकवान्वा सोऽग्निर्द्विषोऽस्माकं शत्रून्पर्षति । पारयतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि सत्यो यं पूर्वे चिद्देवासश्चिद्दमीधिरे ।

होतारं मंद्रजिह्वमित्सुदीतिभिर्विभावसुं ॥ २ ॥

सः । हि । सत्यः । यं । पूर्वे । चित् । देवासः । चित् । यं । ईधिरे ।

होतारं । मंद्रऽजिह्वं । इत् । सुदीतिऽभिः । विभाऽवसुं ॥ २ ॥

पूर्वे चित्पूर्वे महर्षयो होतारं देवानामाह्वतारं मंद्रजिह्वं । हविषां प्रदानेन
देवानां मादयित्री जिह्वा यस्य सः । तं । यद्वा मोदनजिह्वं । तथाह यास्कः ।
मंद्रजिह्वं मंदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा । नि० ६. २३. । इति । सुदीतिभिः शोभ-

नदीभिभिर्युक्तं विभावसुं प्रभाधनं यमग्निमीधिरे समैंधत । देवासश्चिद्देवा अपि
यमग्निमीधिरे समैंधत । स ह्यग्निः सत्यो भवति । सत्यप्रतिश्रवो भवति ।
इदिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो धीती वरिष्ठया श्रेष्ठया च सुमत्या ।

अग्ने रायो दिदीहि नः सुवृक्तिभिर्वरेण्य ॥ ३ ॥

सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुऽमत्या ।

अग्ने । रायः । दिदीहि । नः । सुवृक्तिऽभिः । वरेण्य ॥ ३ ॥

सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः स्तूयमान वरेण्य वरणीय हे अग्ने स त्वं वरिष्ठया
वरतमेन श्रेष्ठयातिशयेन प्रशस्येन नो धीती धीत्याऽस्मदीयेन परिचरणात्मकेन
कर्मणा सुमत्या च । सुमतिरिति शस्त्रमुच्यते । शस्त्रेण च प्रीतः सन् रायो धननि
नोऽस्मभ्यं दीदिहि । देहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्देवेषु राजत्यग्निर्मतेष्वविशन् ।

अग्निर्नो हव्यवाहनोऽग्निं धीभिः सपर्यत ॥ ४ ॥

अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मतेषु । आऽविशन् ।

अग्निः । नः । हव्यऽवाहनः । अग्निं । धीभिः । सपर्यत ॥ ४ ॥

योऽग्निर्देवेषु देवानां मध्ये राजति देवतारूपेण प्रकाशते । योऽग्निर्मतेषु
मनुष्येष्वविशन् आहवनीयादिरूपेण प्रविष्टो भवति । योऽग्निर्नोऽस्माकं हव्य-
वाहनो भवति अस्मदीयेषु यज्ञेषु देवतार्थं हव्यानां वोढा भवति हे यजमाना-
स्तमग्निं धीभिः स्तुतिभिः सपर्यत । परिचरत ॥

पुत्रकामेष्ट्यामग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये । सूचितं
च । अग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमं ।

अतूतं आवयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ५ ॥

अग्निः । तुविश्रवःऽतमं । तुविऽब्रह्माणं । उत्ऽतमं ।

अतूतं । श्रवयत्ऽपतिं । पुत्रं । ददाति । दाश्रुषे ॥ ५ ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तममतिशयेन बहून्नं तुविब्रह्माणं बहुस्तोत्रमुत्तममुत्कृष्टमतूतं शत्रुभिरहिंसितं श्रवयत्पतिं । श्रवयति विश्रुतान् करोति पतीन् पालयितृन्पितृनिति स्वकर्मणा पितृणां प्रख्यापक इति श्रवयत्पतिः । तथाविधं पुत्रं दाश्रुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय ददाति । ददातु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निर्देदाति सत्पतिं सासाह यो युधा नृभिः ।

अग्निरत्यं रघुष्यदं जेतारमपराजितं ॥ ६ ॥

अग्निः । ददाति । सत्ऽपतिं । ससाह । यः । युधा । नृऽभिः ।

अग्निः । अत्यं । रघुऽस्यदं । जेतारं । अपराऽजितं ॥ ६ ॥

यः पुत्रो युधा युद्धेन नृभिः परिजनैः ससाह शत्रून्भिभवति सत्पतिं सतां पालयितारं तथाविधं पुत्रमग्निर्देदाति । अस्मभ्यं ददातु । किंचामी रघुष्यदं । रघुर्लघुः स्यदो जवो यस्य तं । जेतारं शत्रूणामपराजितं शत्रुभिरत्यं । अतति सततं गच्छतीत्यत्योऽश्वः । तं ददातु ॥

अश्वमेधे पौष्ण्यामिष्टौ यद्वाहिष्ठमिति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । यद्वाहिष्ठं तदग्नये इति संयाज्ये । आ० १०. ६. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

यद्वाहिष्ठं तदग्नये बृहदर्चं विभावसो ।

महिषीव त्वद्रयिस्त्वद्वाजा उदीरते ॥ ७ ॥

यत् । वाहिष्ठं । तत् । अग्नये । बृहत् । अर्चं । विभावसो इति विभाऽवसो ।

महिषीऽइव । त्वत् । रयिः । त्वत् । वाजाः । उत् । ईरते ॥ ७ ॥

वाहिष्ठं वोढृतमं यत्स्तोत्रं तदग्नये क्रियते । अतो हे विभावसो प्रभाधनाये बृहद्बहून्नं धनं वार्चं । अस्मभ्यं प्रयच्छ । कथमस्यान्नधनप्रदातृत्वमित्यपेक्षायामाह ।

यतस्त्वत्तः सकाशान्महिषी महती रयिर्धनमुदीरते उद्गच्छति । वाजा अन्नानि च त्वत्त उदीरते उद्गच्छति । इवेति पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव द्युमंतो अर्चयो यावेवोच्यते बृहत् ।

उतो ते तन्यतुर्यथा स्वानो अर्त त्मना दिवः ॥ ८ ॥

तव । द्युऽमंतः । अर्चयः । यावाऽइव । उच्यते । बृहत् ।

उतो इति । ते । तन्यतुः । यथा । स्वानः । अर्त । त्मना । दिवः ॥ ८ ॥

हे अग्ने तवार्चयो रश्मयो द्युमंतो दीप्तिमंतो भवन्ति । बृहन्महान् त्वं यावे-
वाभिषवयावेवोच्यते । स्तूयसे । उतापि च त्मनात्मना दिवो द्योतमानस्य ते
तव स्वानः शब्दस्तन्यतुर्यथा मेघगर्जितमिवार्त । उद्गच्छति ॥

॥ अथ नवमी ॥

एवाँ अग्निं वसूयवः सहसानं ववंदिम ।

स नो विश्वा अति द्विषः पर्षन्नावेव सुक्रतुः ॥ ९ ॥

एव । अग्निं । वसुऽयवः । सहसानं । ववंदिम ।

सः । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । पर्षत् । नावाऽइव । सुऽक्रतुः ॥ ९ ॥

वसूयवो वसुकामा वयं सहसानमस्माकं बलमिवाचरन्तमग्निमेवमुक्तप्रकारेण
ववंदिम । स्तुमः । सुक्रतुः शोभनकर्मा सोऽग्निर्नोऽस्मान् विश्वा सर्वान् द्विषः
शत्रूनतिपर्षत् । अतिपारयतु । कथमिव । नावा साधनेन सिंधुमिव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः ॥

अग्ने पावकेति नवर्चं द्वादशं सूक्तं । वसूयव ऋषयः । गायत्री छंदः । अग्निर्दे-
वता । तथा चानुक्रांतं । अग्ने गायत्रमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे
छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । अग्ने पावक दूतं व इति सूक्ते । आ० ४.
१३. । इति ॥ आधाने द्वितीयायामिष्टौ प्रथमस्य हविषोऽग्ने पावकेत्येषा याज्या ।
सूचितं च । स नः पावक दीदिवोऽग्ने पावक रोचिषा । आ० २. १. । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अग्ने पावक रोचिषा मंद्रया देव जिह्या । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ १ ॥

अग्ने । पावक । रोचिषा । मंद्रया । देव । जिह्या । आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ १ ॥

हे पावक शोधक रोचिषा स्वदीप्ता मंद्रया देवानां मादयिष्या जिह्या च हे देव द्योतमानाग्ने देवानावक्षि । यज्ञार्थमावह । यक्षि च । तान्यज ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तं त्वा घृतस्त्रवीमहे चित्रभानो स्वर्हशं । देवाँ आ वीतये वह ॥ २ ॥

तं । त्वा । घृतस्त्रो इति घृतऽस्त्रो । ईमहे । चित्रभानो इति चित्रऽभानो । स्वऽहशं ।

देवान् । आ । वीतये । वह ॥ २ ॥

हे घृतस्त्रो घृतस्य प्रेरक । यद्वा घृतेन जनित । हे चित्रभानो । चित्रा नाना-विधा भानवो रश्मयो यस्यासौ चित्रभानुः । तस्य संबोधनं । स्वर्हशं सर्वद्रष्टारं तं त्वा त्वामीमहे । याचामहे । अतो वीतये हविषां भक्षणाय देवानावह ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमंतं समिधीमहि । अग्ने बृहंतमध्वरे ॥ ३ ॥

वीतिऽहोत्रं । त्वा । कवे । द्युऽमंतं । सं । इधीमहि । अग्ने । बृहंतं । अध्वरे ॥ ३ ॥

हे कवे क्रांतदर्शिन्यग्ने वीतिहोत्रं क्रांतयज्ञं द्युमंतं दीप्तिमंतं बृहंतं महांतं त्वा त्वामध्वरे यज्ञे समिधीमहि । समिद्भिः संदीपयामः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्ने विश्वेभिरा गहि देवेभिर्हव्यदातये । होतारं त्वा वृणीमहे ॥ ४ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये । होतारं । त्वा । वृणीमहे ॥ ४ ॥

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सह त्वं हव्यदातये हविषां दात्रे यजमानाय तदर्थमागहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । यतो होतारं देवानामाह्वातारं त्वा त्वां वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यजमानाय सुन्वत आग्ने सुवीर्यं वह । देवैरा सत्ति बर्हिषि ॥ ५ ॥

यजमानाय । सुन्वते । आ । अग्ने । सुवीर्यं । वह । देवैः । आ । सत्ति । बर्हिषि ॥ ५ ॥

हे अग्ने सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते यजमानाय सुवीर्यं शोभनं बलमावह । प्रापय । किंच देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आसत्ति । आसीदेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समिधानः सहस्रजिदग्ने धर्माणि पुष्यसि । देवानां दूत उक्थ्यः ॥ ६ ॥

संऽइधानः । सहस्रऽजित् । अग्ने । धर्मानि । पुष्यसि । देवानां । दूतः । उक्थ्यः ॥ ६ ॥

हे सहस्रजित्सहस्रस्य जेतरग्ने समिधानो हविर्भिः समिध्यमान उक्थ्यः प्रश-
स्यस्त्वं देवानां दूतः सन् धर्माणि नः कर्माणि यज्ञादिक्रियाः पुष्यसि । पोषयसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न्यग्निं जातवेदसं होत्रवाहं यविष्ठयं । दधाता देवमृत्विजं ॥ ७ ॥

नि । अग्निं । जातवेदसं । होत्रऽवाहं । यविष्ठयं । दधात । देवं । ऋत्विजं ॥ ७ ॥

हे यजमाना जातवेदसं । जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तं होत्रवाहं
होत्रस्य यज्ञस्य वोढारं यविष्ठयं युवतमं देवं द्योतमानमृत्विजमृतौ यष्टारमग्निं
निदधात । निधत्त ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः । स्तृणीत बर्हिरासदे ॥ ८ ॥

प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक् । अद्य । देवव्यचःऽतमः । स्तृणीत । बर्हिः । आऽसदे ॥ ८ ॥

अद्यास्मिन्नहनि देवव्यचस्तमो देवैः प्रकाशमानैः स्तोतृभिर्व्याप्ततमो यज्ञो
यज्ञसाधनं हविरानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा प्रैतु । देवान् गच्छतु । हे ऋत्विज
आसदेऽग्नेरासदनार्थं बर्हिः स्तृणीत ॥

॥ अथ नवमी ॥

एदं मरुतो अश्विना मित्रः सीदंतु वरुणः । देवासः सर्वया विशा ॥ ९ ॥

आ । इदं । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदंतु । वरुणः । देवासः । सर्वया । विशा ॥ ९ ॥

मरुतो मरुद्गणा अश्विनाश्विनौ देवानां भिषजौ मित्रः सूर्यो वरुणश्च देवास
एते सर्वे देवाः सर्वया विशा समस्तेन स्वीयेन परिजनेन सार्द्धमिदं बर्हिः
सीदंतु । आसीदंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥

अनस्वंतेति षट्चं त्रयोदशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अनस्वंता षट् चैवृण-
पौरुकुत्स्यौ द्वौ अरुणचसदस्यू राजानौ भारतश्चाश्वमेधोऽत्यास्तिस्रोऽनुष्टुभो ना-
त्मात्मने दद्यादिति सर्वास्वचिं केचिदंत्यैन्द्राग्नीति । चैवृणस्य पुत्रस्यरुणः पुरु-
कुत्सस्य पुत्रस्तसदस्युर्भरतस्य पुत्रोऽश्वमेध एते त्रयोऽपि राजानः संभूयास्य
सूक्तस्य ऋषयः । यद्वाचिरेव ऋषिः । आद्यास्तिसस्त्रिष्टुभश्चतुर्थ्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः ।
षष्ठीन्द्राग्निदेवत्या शिष्टाः पंचाग्नेय्यः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अनस्वंता सत्पतिर्मामहे मे गावा चेतिष्ठो असुरो मघोनः ।

चैवृणो अग्ने दशभिः सहस्रैर्वैश्वानर अरुणश्चिकेत ॥ १ ॥

अनस्वंता । सत्ऽपतिः । ममहे । मे । गावा । चेतिष्ठः । असुरः । मघोनः ।

चैवृणः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः । वैश्वानर । त्रिऽअरुणः । चिकेत ॥ १ ॥

अत्री राजर्षीणां दानमग्नेः पुरतोऽनेन सूक्तेनावर्णयत् । हे वैश्वानर विश्वेषां
नराणां नेतरग्ने सत्पतिः सतां साधूनां पालयिता चेतिष्ठो ज्ञातृतमोऽसुरो बल-
वान्मघोनो मघवा धनवान् ॥ प्रथमार्थे ङसि ॥ चैवृणस्त्रिवृणपुत्रस्यरुणस्यरुण
इति नाम राजर्षिरनस्वंतानस्वंतावनसा शकटेन संयुक्तौ गावा गावावनद्वाहौ
गवां हिरण्यादीनां दशभिः सहस्रैः सह मे मह्यं ममहे । ददौ ॥ महि दाने ॥ स
राजर्षिश्चिकेत । सर्वैर्जनैरनेन दानेन ज्ञायते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो मे शता च विंशतिं च गोनां हरीं च युक्ता सुधुरा ददाति ।

वैश्वानर सुष्टुतो वावृधानोऽग्ने यच्छ अरुणाय शर्म ॥ २ ॥

यः । मे । शता । च । विंशतिं । च । गोनां । हरी इति । च । युक्ता । सुऽधुरा । ददाति ।

वैश्वानर । सुऽस्तुतः । वऽवृधानः । अग्ने । यच्छ । त्रिऽअरुणाय । शर्म ॥ २ ॥

यस्यरुणः शता च शतानि सुवर्णानां गोनां गवां विंशतिं च युक्ता रथेन
युक्तौ सुधुरा सुधुरौ सुष्ठु धुरं वहंतौ हरी अश्वौ च मे मह्यं ददाति अददात् हे
वैश्वानराग्ने सुष्ठुतोऽस्माभिः सम्यक्स्तुतो ववृधानो हविर्भिर्वर्धमानस्त्वं तस्मै अरु-
णाय शर्म सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ए॒वा ते॑ अग्ने॒ सुम॑तिं च॒कानो॑ नवि॒ष्टाय॑ न॒वमं॑ च॒सद॑स्युः ।

यो मे॒ गिर॑स्तुविजा॒तस्य॑ पूर्वीर्यु॒क्तेना॒भि अ॒रुणो॑ गृणाति ॥ ३ ॥

ए॒व । ते॒ । अग्ने॒ । सु॒ऽम॒तिं । च॒कानः॑ । नवि॒ष्टाय॑ । न॒वमं॑ । च॒सद॑स्युः ।

यः । मे॒ । गिरः॑ । तुवि॒ऽजा॒तस्य॑ । पूर्वीः॑ । यु॒क्तेन॑ । अ॒भि । त्रि॒ऽअ॒रुणः॑ । गृणाति ॥ ३ ॥

यस्यरुणस्तुविजातस्य बहूपत्यस्य मे पूर्वीर्बह्वीर्गिरः स्तुतीः श्रुत्वा प्रीतः सन्
युक्तेनाभियुक्तेन मनसाभिगृणाति इदं गृहाणेदं गृहाणेति तथा मां ब्रवीति एवैवं
हे अग्ने नविष्टायात्यंतं स्तुत्याय ते तुभ्यं नवमं नवतमां सुमतिं स्तुतिं चकानः
कामयमानस्त्वसदस्युरपीदं गृहाणेदं गृहाणेति मां प्रार्थितवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो म॒ इति॑ प्र॒वोच॑त्यश्वमे॒धाय॑ सू॒रये॑ ।

दद॑ह॒चा स॒निं य॒ते दद॑न्मे॒धामृ॑ताय॒ते ॥ ४ ॥

यः । मे॒ । इति॑ । प्र॒ऽवोच॑ति । अश्व॑ऽमे॒धाय॑ । सू॒रये॑ ।

दद॑त् । अ॒चा । स॒निं । य॒ते । दद॑त् । मे॒धां । अ॒त॒ऽय॒ते ॥ ४ ॥

यो भिक्षमाणोऽर्थी सूरये प्रेरकाय धनानां दात्रे वास्मा अश्वमेधाय राजर्षये
मे मह्यं देहीति प्रवोचति प्रब्रवीति । योऽश्वमेधं धनानि भिक्षत इत्यर्थः ।
अचाग्नेः स्तोत्रेण सह यत आत्मनः समीपं गच्छते तस्मा अर्थिनेऽश्वमेधः सनिं
धनं ददत् । ददाति । हे अग्ने अतायते यज्ञमिच्छते तस्मा अश्वमेधाय मेधां
यज्ञविषयां प्रज्ञां ददत् । देहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्य॑ मा प॒रुषाः॑ श॒तमु॑द्ध॒र्षय॑त्यु॒क्षणाः॑ ।

अश्व॑मेधस्य॒ दानाः॒ सोमा॑ इ॒व आ॑शिरः ॥ ५ ॥

यस्य । मा । परुषाः । शतं । उत्ऽहर्षयंति । उक्षाणः ।

अश्वऽमेधस्य । दानाः । सोमाऽइव । त्रिऽआशिरः ॥ ५ ॥

यस्य येनाश्वमेधस्याश्वमेधेन दाना दत्ताः परुषाः कामानां पूरकाः शतमुक्षाण उक्षाणो बलीवर्दा मा मामुद्धर्षयंति उत्कर्षेण हर्षयंति हे अग्ने त उक्षाणस्याशिरः । दधिसक्तुपयोरूपास्तिस्र आशिरोऽधिश्चपणसाधनभूता येषां ते आशिरः । सोमा इव तव प्रीणनाय भवंतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इन्द्राग्नी शतदाव्यश्वमेधे सुवीर्यं ।

क्षत्रं धारयतं बृहद्वि सूर्यमिवाजरं ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी इति । शतदावि । अश्वऽमेधे । सुऽवीर्यं ।

क्षत्रं । धारयतं । बृहत् । दिवि । सूर्यऽइव । अजरं ॥ ६ ॥

हे इन्द्राग्नी शतदावि । शतमपरिमितमर्थिभ्यो धनं ददातीति शतदावा । तस्मिन् अश्वमेधे राजर्षौ सुवीर्यं शोभनवीर्यसहितं बृहन्महदजरं जरारहितं क्षत्रं धनं धारयतं । निधारयतं । कथमिव । दिव्यंतरिक्षे सूर्यमिव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकविंशो वर्गः ॥

समिद्धो अग्निरिति षडृचं चतुर्दशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । समिद्धो विश्ववारात्रेयी त्रिष्टुब्जगती त्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्र्याविति । अत्रिगोत्रोत्पन्ना विश्ववारानामिकास्य सूक्तस्य ऋषिः । आद्यातृतीये त्रिष्टुभौ द्वितीया जगती चतुर्थ्यनुष्टुप् अंत्ये गायत्र्यौ । अग्निर्देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समिद्धो अग्निर्दिवि शोचिरश्वेतप्रत्यङ्मुषसमुर्विया वि भाति ।

एति प्राची विश्ववारा नमोभिर्देवाँ ईळाना हविषा घृताची ॥ १ ॥

संऽइद्धः । अग्निः । दिवि । शोचिः । अश्वेत । प्रत्यङ् । उषसं । उर्विया । वि । भाति ।

एति । प्राची । विश्वऽवारा । नमःऽभिः । देवान् । ईळाना । हविषा । घृताची ॥ १ ॥

समिद्धः सम्यग्दीप्तोऽग्निर्दिवि द्योतमानेऽंतरिक्षे शोचिस्तेजोऽश्वेत । अयति ।

तथोषसं प्रत्यङ् उषसमभिमुखः सन् उर्वियोरु विस्तीर्णं विभाति । विशेषेण
भ्राजते । नमोभिः स्तोत्रैर्देवानिन्द्रादीनीळानां स्तुवती हविषा पुरोडाशादिल-
क्षणेन युक्तया घृताची घृतच्या सुचा सहिता विश्ववारा सर्वमपि पापरूपं शत्रुं
वारयिष्येतन्नामिका प्राची प्राङ्मुखी सत्येति । एवंभूतमग्निं प्रतिगच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समिध्यमानो अमृतस्य राजसि हविष्कृण्वन्तं सचसे स्वस्तये ।

विश्वं स धत्ते द्रविणं यमिन्वस्यातिथ्यमग्ने नि च धत्ते इत्पुरः ॥ २ ॥

संऽइध्यमानः । अमृतस्य । राजसि । हविः । कृण्वन्तं । सचसे । स्वस्तये ।

विश्वं । सः । धत्ते । द्रविणं । यं । इन्वसि । आतिथ्यं । अग्ने । नि । च । धत्ते । इत् । पुरः ॥ २ ॥

हे अग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वममृतस्योदकस्य राजसि । ईशिषे ।
तथा हविष्कृण्वन्तं पुरोडाशादिहविष्कर्तारं यजमानं स्वस्तयेऽविनाशाय सचसे ।
सेवसे । किंच यं यजमानमिन्वसि गच्छसि स यजमानो विश्वं समस्तं द्रविणं
पश्वादिलक्षणं धनं धत्ते । धारयति । अपि च हे अग्ने आतिथ्यमतिथिरूपस्य
तव योग्यं हविः पुर इत् तव पुरस्तादेव निधत्ते च । स्थापयति च ॥

पवित्रेष्ट्यां स्विष्टकृतोऽग्ने शर्धेति याज्या । सूच्यते हि । जुष्टो दमूना अग्ने शर्ध
महते सौभगायेति संयाज्ये । आ० २. १२. । इति ॥ साकमेधेषु मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः
पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्राप्येषैव स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । जुष्टो दमूना
अग्ने शर्ध महते सौभगायेति संयाज्ये । आ० २. १८. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अग्ने शर्ध महते सौभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि संतु ।

सं जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व शत्रूयतामभि तिष्ठा महंसि ॥ ३ ॥

अग्ने । शर्ध । महते । सौभगाय । तव । द्युम्नानि । उत्तमानि । संतु ।

सं । जाःऽपत्यं । सुऽयमं । आ । कृणुष्व । शत्रुऽयतां । अभि । तिष्ठ । महंसि ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वं महते प्रभूताय सौभगायास्माकं शोभनधनत्वाय शर्ध । शत्रून्
सहस्व । तथा तव संबंधीनि द्युम्नानि धनानि तेजांसि वा उत्तमान्युत्कृष्टानि
संतु । भवंतु । किंच हे अग्ने सं जास्पत्यं । जा जाया च पतिश्च जायापती । तयोः

कर्म जास्पत्यं । तत्सुयमं सुष्टु नियमनोपेतं । अन्योन्यसंश्लिष्टमित्यर्थः । समा-
कृणुष्व । सम्यक्कुरुष्व । अपि च शत्रूयतां शत्रुमात्मन इच्छतां सपत्नानां महांसि
तेजांस्यभितिष्ठ । आक्रमस्व ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

समिद्धस्य प्रमहसोऽग्ने वंदे तव श्रियं ।

वृषभो द्युमन्वाँ असि समध्वरेष्विध्यसे ॥ ४ ॥

संऽइद्धस्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वंदे । तव । श्रियं ।

वृषभः । द्युमन्वाँ । असि । सं । अध्वरेषु । इध्यसे ॥ ४ ॥

हे अग्ने समिद्धस्य प्रवृद्धस्य प्रमहसः प्रकृष्टतेजसस्तव संबंधिनी श्रियं दीप्तिं
वंदे । अहं यजमानः स्तौमि । वृषभः कामानां वर्षिता त्वं द्युमन्वानसि । धन-
वान्भवसि । अध्वरेषु यज्ञेषु समिध्यसे । सम्यग्दीप्यसे ॥

दर्शपूर्णमासयोः समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे सामिधेन्यौ । सूचितं च । समिद्धो
अग्न आहुतेति द्वे । आ० १, २ । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

समिद्धो अग्न आहुत देवान्यक्षि स्वध्वर । त्वं हि हव्यवाळसि ॥ ५ ॥

संऽइद्धः । अग्ने । आऽहुत । देवान् । यक्षि । सुऽअध्वर । त्वं । हि । हव्यऽवाट् । असि ॥ ५ ॥

हे आहुत यजमानैरा समन्ताद्भुत हे स्वध्वर शोभनयज्ञोपेत हे अग्ने समिद्धः
सम्यग्दीप्तस्त्वं देवान्द्योतमानानिन्द्रादीन्यक्षि । यजस्व । हि यस्मात्कारणात् हे अग्ने
त्वं हव्यवाडसि हव्यानां वोढा भवसि । अतः कारणाद्देवान्यजस्वेति संबंधः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ जुहोता दुवस्यताग्निं प्रयत्यध्वरे । वृणीध्वं हव्यवाहनं ॥ ६ ॥

आ । जुहोत । दुवस्यत । अग्निं । प्रऽयति । अध्वरे । वृणीध्वं । हव्यऽवाहनं ॥ ६ ॥

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेऽस्मदीययागे प्रयति प्रवृत्ते सति हव्यवाहनं हविषां
वोढारमेतन्नामकमग्निमाजुहोत । आ समन्ताज्जुहोत । तथा दुवस्यत । परिचरत ।
वृणीध्वं संभजध्वं च हव्यवाहनं । हव्यवाहननामकस्यैवाग्नेर्देवतासंबंधो यजमा-
नैर्वरणीयत्वं च तैत्तिरीये स्पष्टमास्नातं । त्रयो वा अग्नयो हव्यवाहनो देवानां

कथ्यवाहनः पितृणां सहरक्षा असुराणां । त एतर्ह्याशंसंते मां वरयिष्यते मा-
मिति वृणीध्वं हव्यवाहनमित्याह य एव देवानां तं वृणीते । तै० स० २. ५. ९. । इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः ॥

अर्यमेति पंचदशर्चं पंचदशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अर्यमा पंचोना
गौरिवीतिः शाक्त्य ऐंद्रमुशना यदौशनसो वा पाद इति । शक्तिगोत्रोत्पन्नो गौरि-
वीतिर्नाम ऋषिः । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । इंद्रो देवता मंडलादिपरिभाषाया निवृत्तत्वात् ।
उशना यत्सहस्यैरिति पाद औशनस ऐंद्रो वा ॥ आभिष्वविके तृतीयेऽहनि मरु-
त्वतीय एतन्निविधानं । सूचितं च । तृतीयस्य अर्यमा यो जात एवेति मध्यंदिनः
। आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्यमा मनुषो देवताता ची रोचना दिव्या धारयंत ।

अर्चंति त्वा मरुतः पूतदक्षास्त्वमेषामृषिरिंद्रासि धीरः ॥ १ ॥

ची । अर्यमा । मनुषः । देवऽताता । ची । रोचना । दिव्या । धारयंत ।

अर्चंति । त्वा । मरुतः । पूतऽदक्षाः । त्वं । एषां । ऋषिः । इंद्र । असि । धीरः ॥ १ ॥

मनुषो मनोः संबंधिनि देवताता देवतातौ यज्ञे ची चीण्यर्यमार्यमाणि यानि
तेजांसि संति । तथा ची चीणि रोचना रोचमानानि वायुग्निसूर्यात्मकानि दिव्या
दिव्यान्यंतरिक्षे भवानि तानि तेजांसि धारयंत । मरुतो धारयन्ति । पूतदक्षाः
शुद्धबला मरुतस्त्वा त्वामर्चंति । स्तुवंति । हे इंद्र धीरो धीमांस्त्वमेषां मरुता-
मृषिरसि । द्रष्टा भवसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनु यदी मरुतो मंदसानमार्चन्निंद्रं पपिवांसं सुतस्य ।

आदत्त वज्रमभि यदहिं हन्पो यद्भीरुसृजत्सर्तवा उ ॥ २ ॥

अनु । यत् । इं । मरुतः । मंदसानं । आर्चन् । इंद्रं । पपिऽवांसं । सुतस्य ।

आ । अदत्त । वज्रं । अभि । यत् । अहिं । हन् । अपः । यद्भीः । असृजत् । सर्तवै । ऊं इति ॥ २ ॥

यद्यदा मरुतो मंदसानं तृप्यंतं सुतस्याभिषुतं सोमं पपिवांसं पीतवन्तमीमे-
नमिंद्रमन्वार्चन् अन्वस्तुवन् तदेन्द्रो वज्रमादत्त । आददौ । ततो यद्यदाहिं वृत्रम-

भिहन् अभ्यहन् अभिहतवान् तदा यद्भीर्महतीरपो वृत्रेण निरुद्धान्युदकानि
सर्तवै स्वैरत्वेन सर्तुं गंतुमसृजत् । निरोधाच्चामुंचत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत ब्रह्माणो मरुतो मे अस्येन्द्रः सोमस्य सुषुतस्य पेयाः ।

तद्धि हव्यं मनुषे गा अविंददहन्नहिं पपिवाँ इन्द्रो अस्य ॥ ३ ॥

उत । ब्रह्माणः । मरुतः । मे । अस्य । इन्द्रः । सोमस्य । सुऽसुतस्य । पेयाः ।

तत् । हि । हव्यं । मनुषे । गाः । अविंदत् । अहन् । अहिं । पपिऽवान् । इन्द्रः । अस्य ॥ ३ ॥

उतापि च हे ब्रह्माणो बृहंतो हे मरुतो यूयमिन्द्रश्च सुसुतस्य सुषुभिषुतस्य मे
मदीयस्यास्य सोमस्येमं सोमं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ पेयाः । पिबत ॥ पिबते-
राशीर्लिङि मध्यमबहुवचनस्यैकवचनं ॥ तद्धि तत्खलु हव्यं युष्माभिः पीतं
सोमात्मकं हविर्मनुषे मनुष्याय यजमानाय गा धेनूर्वृष्टिलक्षणान्युदकानि वा
अविंदत् । वेदयति । यजमानं गा लंभयतीत्यर्थः । किंचास्येमं सोमं पपिवान्
पीतवानिन्द्रोऽहिं वृत्रमहन् । अवधीत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आद्रोदसी वितरं वि ष्कभायत्संविब्यान्श्चिद्वियसे मृगं कः ।

जिगर्तिमिन्द्रो अपजर्गुराणः प्रति श्वसंतमव दानवं हन् ॥ ४ ॥

आत् । रोदसी इति । विऽतरं । वि । ष्कभायत् । संऽविब्यान्ः । चित् । भियसे । मृगं । करिति कः ।

जिगर्ति । इन्द्रः । अपऽजर्गुराणः । प्रति । श्वसंतं । अव । दानवं । हन्ति हन् ॥ ४ ॥

इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्त आत्सोमपानानंतरं रोदसी द्यावापृथिव्यौ वितरमतिशयेन ॥
अमु च छंदसीति वेस्तरपि कृतेऽमुप्रत्ययः ॥ विष्कभायत् । व्यस्तभात् । चलन-
रहिते अकरोत् । संविब्यान्श्चित् संवृण्वानः संगच्छमानो वेन्द्रः ॥ व्ययतेर्वा संवर-
णकर्मणो वेतेर्वा गतिकर्मणो रूपं । चिदित्येवेत्यस्यार्थे वर्तते ॥ मृगं मृगवत्प-
लायमानं वृत्रं भियसे भयाय कः । अकाषीत् ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसहरेत्या-
दिना च्लोपः । बहुलं छंदस्यमाङ्गोऽपीत्यडभावः ॥ इन्द्रो जिगर्ति गिरंत-
माच्छादयंतं श्वसंतं भयार्थं श्वासं कुर्वंतं दानवं दनोः पुत्रं वृत्रमपजर्गुराण
आच्छादनाद्विमोचयन् प्रति प्रतिगत्यावहन् । अवहतवान् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध॒ क्रत्वा॑ म॒घव॒न्तुभ्यं॑ दे॒वा अनु॑ वि॒श्वे अ॒ददुः॑ सोम॒पेयं॑ ।

यत्सूर्य॑स्य ह॒रितः॑ प॒तंतीः॑ पु॒रः स॒तीरु॒परा॑ ए॒त॒शे कः॑ ॥ ५ ॥

अध॑ । क्रत्वा॑ । म॒घऽव॒न् । तुभ्यं॑ । दे॒वाः । अनु॑ । वि॒श्वे । अ॒ददुः॑ । सोम॒ऽपेयं॑ ।

यत् । सूर्य॑स्य । ह॒रितः॑ । प॒तंतीः॑ । पु॒रः । स॒तीः । उ॒पराः॑ । ए॒त॒शे । कः॑ ॥ ५ ॥

अथापि च हे मघवन् घनवन्निद्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयेन कर्मणा विश्वे सर्वे देवा द्योतमाना ब्रह्मादयस्तुभ्यं त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानमनुददुः । आनुपूर्व्येण दत्तवन्तः । ततः प्रभृतीन्द्रो देवेभ्यः सर्वेभ्योऽधिकोऽभवदित्यर्थः । तथा च श्रूयते । स महान्भूत्वा देवता अब्रवीदुद्धारं म उद्धरतेत्यादि । हे इन्द्र यद्यस्त्वं पतंतीरा-गच्छंतीः पु॒रः स॒तीः पु॒रस्ता॒द्भव॑न्तीः सूर्यस्य संबन्धिनीर्हरितो वडवा उपरा उपरता मंदगतीरेतश् एतशाख्याय ऋषये कः अकाशीः । एतशो हि स्वश्चपुत्रेण सूर्येण सह स्पर्धामकरोदिति यावत् । तथा च निगमांतरे । प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं सौवश्चे सुष्विमावदिन्द्रः । ऋग्वे० १. ६१. १५. । इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नव॒ यद॑स्य नव॒तिं च॑ भो॒गान्सा॒कं व॒ज्रेण॑ म॒घवा॑ विवृ॒श्चत् ।

अ॒र्चंती॑द्रं म॒रुतः॑ स॒धस्ये॑ चै॒ष्टुभेन॑ वच॒सा बा॒धत॑ द्यां ॥ ६ ॥

नव॑ । यत् । अ॒स्य । न॒व॒तिं । च॑ । भो॒गान् । सा॒कं । व॒ज्रेण॑ । म॒घऽवा॑ । वि॒ऽवृ॒श्चत् ।

अ॒र्चंति॑ । इ॒न्द्रं । म॒रुतः॑ । स॒धऽस्ये॑ । चै॒स्तु॒भेन॑ । वच॒सा । बा॒धत॑ । द्यां ॥ ६ ॥

यद्यदा मघवा धनवानिन्द्रः । अस्येत्यनेन शंबर उच्यते । अस्य शंबरस्य संबन्धीनि नव नवसंख्याकानि नवतिं च नवतिसंख्याकानि च भोगान्पुराणि । भोगानित्यंतोदात्तः पुरवचनः । साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्चत् व्यवृश्चत् अभिनत् तदा मरुतः सधस्ये सहस्थाने युद्धे वा स्थितमिन्द्रं चैष्टुभेन त्रिष्टुप्छंदस्केन वचसा वायूपेण स्तोत्रेणार्चति । अस्तुवन् । इन्द्र एवं स्तुतः सन् द्यां मरुद्भिः प्रयुज्यमानेन मंत्रेण दीपं शंबराख्यमसुरं बाधत । अबाधत । पिपीडे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सखा सख्ये अपचतूयमग्निरस्य क्रत्वा महिषा ची शतानि ।

ची साकमिन्द्रो मनुषः सरांसि सुतं पिबवृत्रहत्याय सोमं ॥७॥

सखा । सख्ये । अपचत् । तूयं । अग्निः । अस्य । क्रत्वा । महिषा । ची । शतानि ।

ची । साकं । इन्द्रः । मनुषः । सरांसि । सुतं । पिबत् । वृत्रहत्याय । सोमं ॥७॥

सखेन्द्रस्य मित्रभूतोऽग्निर्महिषा महिषाणां पशूनां ची चीणि शतानि शतसंख्याकानि सख्ये सख्युर्मित्रभूतस्यास्येन्द्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभूतेन तूयं क्षिप्रमपचत् । पपाच । किंच इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तो मनुषो मनोः संबंधीनि ची चीणि सरांसि पात्राणि । अत्र सरःशब्देन पूतभृदाधवनीयद्रोणकलशसंज्ञानि पात्राण्युच्यन्ते । तेषु स्थितं सुतमभिषुतं सोमं साकं युगपदेव वृत्रहत्याय वृत्रहननाय पिबत् । अपिबत् । पपौ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ची यच्छता महिषाणामघो मास्ती सरांसि मघवा सोम्यापाः ।

कारं न विश्वे अहंत देवा भरमिन्द्राय यदहिं जघान ॥८॥

ची । यत् । शता । महिषाणां । अघः । माः । ची । सरांसि । मघवा । सोम्या । अपाः ।

कारं । न । विश्वे । अहंत । देवाः । भरं । इन्द्राय । यत् । अहिं । जघान ॥८॥

हे इन्द्र त्वं यद्यदा ची त्रयाणां शता शतसंख्याकानां महिषाणां पशूनां मा मांसान्यघः भक्षितवानसि ॥ घसेरत्तेर्वा रूपं ॥ यदा च मघवा धनवांस्त्वं सोम्या सोममयानि ची चीणि सरांसि पात्राण्यपाः पीतवानसि । यद्येन्द्रोऽहिं वृत्रं जघान हतवान् तदा विश्वे सर्वे देवा भरं सोमपानादिना पूर्णमिन्द्रायेंद्रं युद्धार्थमहंत । आह्वयंत । तत्र दृष्टांतः । कारं न । स्वामिनः कर्मकरमिव तद्वत् ॥

उशनसः स्तोम उशना यत्सहस्यैरिति मरुत्वतीये सूक्तमुखीया । सूचितं च । उशनसः स्तोमेन गरगीर्णमिवात्मानं मन्यमानो यजेतोशना यत्सहस्यैरयातं । आ० ९. ५. । इति ॥

॥ तत्रैषा नवमी ॥

उशना यत्सहस्यैरयातं गृहमिन्द्र जूजुवानेभिरश्वैः ।

वन्वानो अत्र सरथं ययाथ कुत्सेन देवैरवनोर्हं शृणु ॥९॥

उ॒श॒ना । यत् । स॒ह॒स्यैः । अ॒या॒तं । गृ॒हं । इ॒न्द्र । जू॒जु॒वा॒नेभिः । अ॒श्वैः ।

व॒न्वा॒नः । अ॒व॒ । स॒ऽर॒थं । य॒या॒थ । कु॒त्से॒न । दे॒वैः । अ॒व॒नोः । ह॒ । श्रु॒ष्णं ॥ ९ ॥

यद्यदा हे इन्द्र त्वमुशना काव्यश्च सहस्यैरभिभवनशीलैर्जूजुवानेभिर्जूजुवा-
नैर्गच्छद्भिरश्वैः कुत्सस्य गृहमयातं अगच्छतं तदा हे इन्द्र त्वमत्रास्मिन्काले वन्वानः
शत्रून् हिंसन् कुत्सेन देवैश्च सह सरथं समानमेकं रथं ययाथ । जगंथ । किंच
श्रुष्णमेतन्नामकमसुरमवनोर्ह । अहिंसीः खलु ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रा॒न्य॒च॒क्र॒म॒वृ॒हः । सू॒र्य॒स्य॒ कु॒त्सा॒या॒न्य॒व॒रि॒वो॒ या॒त॒वे॒ऽकः ।

अ॒ना॒सो॒ द॒स्यूर॒मृ॒णो॒ व॒धे॒न॒ नि॒ दु॒र्यो॒णे॒ आ॒वृ॒ण॒ङ्मृ॒ध॒वा॒चः ॥ १० ॥

प्र । अ॒न्य॒त् । च॒क्रं । अ॒वृ॒हः । सू॒र्य॒स्य । कु॒त्सा॒य । अ॒न्य॒त् । व॒रि॒वः । या॒त॒वे । अ॒क॒रि॒त्य॒कः ।

अ॒ना॒सः । द॒स्यू॒न् । अ॒मृ॒णः । व॒धे॒न॒ । नि॒ । दु॒र्यो॒णे॒ । अ॒वृ॒ण॒क् । मृ॒ध॒ऽवा॒चः ॥ १० ॥

हे इन्द्र पूर्वं द्विचक्रस्य सूर्यस्यान्यदेकं चक्रं प्रावृहः । पृथक् चकथ । अन्यदेकं
चक्रं कुत्साय कुत्सस्य वरिवो धनं यातवे प्राप्नुमकः । अकार्षीः । किंच अनास
आस्यरहितान् । आस्यशब्देन शब्दो लक्ष्यते । अशब्दान्मूकान् दस्यूनसुरान् वधे-
नायुधेन वज्रेणामृणः । अहिंसीः । दुर्योणे संग्रामे मृधवाचो हिंसितवागिन्द्रियान-
सुरान्यवृणक् । नितरां छिन्नवानसि । अमृणो न्यवृणगिति द्विरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तो॒मा॒स॒स्त्वा॒ गौ॒रि॒वी॒ते॒रव॒र्ध॒न्न॒रं॒ध॒यो॒ वैद॒धि॒ना॒य॒ पि॒त्रुं ।

आ॒ त्वा॒मृ॒जि॒श्व॒ा स॒ख्या॒य॒ च॒क्रे॒ प॒च॒न्प॒क्ती॒रपि॒बः॒ सोम॑मस्य ॥ ११ ॥

स्तो॒मा॒सः । त्वा॒ । गौ॒रि॒ऽवी॒तेः । अ॒व॒र्ध॒न् । अ॒रं॒ध॒यः । वैद॒धि॒ना॒य॒ । पि॒त्रुं ।

आ॒ । त्वां । ऋ॒जि॒श्व॒ा । स॒ख्या॒य॒ । च॒क्रे॒ । प॒च॒न् । प॒क्तीः । अपि॒बः । सोमं॑ । अ॒स्य॒ ॥ ११ ॥

हे इन्द्र गौरिवीतेरेतन्नामकस्य मंत्रद्रष्टुर्मम संबंधीनि स्तोमासः स्तोत्राणि त्वा
त्वामवर्धन् । वर्धयंतु । वैदधिनाय विदधिनः पुत्राय ऋजिश्चिनाम्ने पित्रुमेतन्नाम-
कमसुरमरंधयः । वशमनयः । हे इन्द्र ऋजिश्चिनामा कश्चिद्विषिः सख्याय तव

सखित्वाय पक्तीः पक्तव्यानि पुरोडाशादीनि पचन् पाकं कुर्वन् त्वा त्वामा चक्रे ।
अभिमुखीचकार । किंच त्वमस्य ऋजिश्चनः संबन्धिनं सोममपिबः । अपाः ॥

दशपेयेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे नवग्वास इति सूक्तमुखीया । सूचितं च ।
नवग्वासः सुतसोमास इद्रं सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरिति निविद्वानयोराद्ये
। आ० ९. ३. । इति ॥

॥ तत्रैषा द्वादशी ॥

नवग्वासः सुतसोमास इद्रं दशग्वासो अभ्यर्च्यकैः ।

गव्यं चिदूर्वमपिधानवंतं तं चिन्नरः शशमाना अप्र व्रन् ॥ १२ ॥

नवऽग्वासः । सुतऽसोमासः । इद्रं । दशऽग्वासः । अभि । अर्चति । अकैः ।

गव्यं । चित् । ऊर्वं । अपिधानऽवंतं । तं । चित् । नरः । शशमानाः । अप्र । व्रन् ॥ १२ ॥

नवग्वासः । सत्रयागमनुतिष्ठन्तो ये नवभिर्मसैः समाप्य गतास्ते नवग्वाः ।
दशभिर्मसैः समाप्य ये गतास्ते दशग्वाः । एत उभयविधा अंगिरसः सुतसोमा-
सोऽभिषुतसोमाः संत इद्रमर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चति । अभिष्टुवंति । तथा
शशमानाः स्तुवंतो नरो नेतारोऽंगिरसोऽपिधानवंतं बलेनासुरेणाच्छादितवंतं
तं चित् बहुषु प्रदेशेषु प्रसिद्धमपि गव्यं चित् गोसंबन्धिनमपूर्वं समूहमप व्रन् ।
अपावृण्वन् ॥

परित्रीनाम्येकाहे मरुत्वतीयनिष्केवल्ययोः सूक्तमुखीये कथो नु त इत्याद्ये द्वे
ऋचौ । सूचितं च । कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ९. ५. । इति ॥

॥ तत्रैषा त्रयोदशी ॥

कथो नु ते परि चराणि विद्वान्वीर्या मघवन्या चकर्थ ।

या चो नु नव्या कृणवः शविष्ठ प्रेतु ता ते विदथेषु ब्रवाम ॥ १३ ॥

कथो इति । नु । ते । परि । चराणि । विद्वान् । वीर्या । मघऽवन् । या । चकर्थ ।

या । चो इति । नु । नव्या । कृणवः । शविष्ठ । प्र । इत् । ऊं इति । ता । ते । विदथेषु ।

ब्रवाम ॥ १३ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र त्वं या यानि वीर्या वीर्याणि चकर्थ चकृषे अहं तानि
वीर्याणि विद्वान् जानन् ते तुभ्यं कथो नु कथं नु परिचराणि । परिचर्यां क-

वाणि । हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र त्वं या चो यानि चैव नव्या नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु क्षिप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु मेदु ब्रवाम । प्रैव वदाम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

एता विश्वा चकृवाँ इन्द्र भूर्यपरीतो जनुषा वीर्येण ।

या चिन्नु वज्रिन्कृणवो दधृष्वान्न ते वर्ता तविथ्या अस्ति तस्याः ॥ १४ ॥

एता । विश्वा । चकृऽवान् । इन्द्र । भूरि । अपरिऽइतः । जनुषा । वीर्येण ।

या । चित् । नु । वज्रिन् । कृणवः । दधृष्वान् । न । ते । वर्ता । तविथ्याः । अस्ति । तस्याः ॥ १४ ॥

हे इन्द्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतस्त्वं जनुषा जननसिद्धेनात्मीयेन वीर्येण बलेन भूरि भूरीणि बहून्येतैतानि प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनजातानि चकृवान् । कृतवान् । हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र दधृष्वान् सपत्नान्धर्षयस्त्वं नु क्षिप्रं या चिद्धानि च विश्वानि कृणवः कुर्याः ते त्वदीयस्य तस्यास्तविथ्यास्तस्य बलस्य वर्ता निवारयिता न कोऽप्यस्ति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इन्द्र ब्रह्म क्रियमाणा जुषस्व या ते शविष्ठ नव्या अकर्म ।

वस्त्रेव भद्रा सुकृता वसूयू रथं न धीरः स्वपा अतश्च ॥ १५ ॥

इन्द्र । ब्रह्म । क्रियमाणा । जुषस्व । या । ते । शविष्ठ । नव्याः । अकर्म ।

वस्त्राऽइव । भद्रा । सुऽकृता । वसुऽयुः । रथं । न । धीरः । सुऽअपाः । अतश्च ॥ १५ ॥

हे शविष्ठ बलवत्तम शूरतम वेन्द्र ते तुभ्यं या यानि स्तोत्राणि नव्या नूतना अद्यतना वयमकर्म अकुर्म हे इन्द्र त्वं क्रियमाणास्माभिः क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि तानि स्तोत्राणि जुषस्व । सेवस्व । धीरो धीमान् स्वपाः शोभनकर्मा वसूयुर्धनकामोऽहं वस्त्रेव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि सुकृता सुष्ठु कृतानि स्तोत्राणि रथं न रथमिवातश्च । अकरवं । स्तोत्राण्युपसंहारवद्ब्राह्मणीत्यभिप्रायेण वस्त्रनिदर्शनमुक्तं । रथदृष्टान्तस्वागमनसाधनत्वप्रतिपादनाय । स्तोत्राणि स्वीकृत्य मह्यं धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

क्व स्य वीर इति पंचदशर्चं षोडशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । क्व स्य बभुर्च-
णंचयोऽप्यत्र राजा स्तुत इति । बभुर्चृषिः । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । इन्द्रो देवता ।
ऋणंचयनामा राजापि क्वचित्स्तूयते । अतः सोऽपि देवता ॥ तीव्रसोमाख्य
एकाहे मरुत्वतीयशस्त्र इदं सूक्तं निविज्ञानं । सूत्रितं च । तीव्रसोमेनान्नाद्यकामः
क्व स्य वीरः । आ० ९. १. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क्व॑ स्य वी॒रः को अ॒पश्य॑दि॒न्द्रं सु॒खर॑थमी॒यमानं॑ ह॒रिभ्यां॑ ।

यो रा॒या व॒ज्जी सु॒तसो॑ममि॒च्छन्त॑दो॒को ग॑न्ता॒ पुरु॑हू॒त ऊ॒ती ॥ १ ॥

क्व । स्यः । वी॒रः । कः । अ॒पश्य॑त् । इ॒न्द्रं । सु॒खऽर॑थं । ई॒यमा॑नं । ह॒रिऽभ्यां॑ ।

यः । रा॒या । व॒ज्जी । सु॒तऽसो॑मं । इ॒च्छन् । तत् । ओ॒कः । ग॑न्ता । पुरु॒हू॒तः । ऊ॒ती ॥ १ ॥

वज्जी वज्रवान् पुरुहूतो बहुभिराहूतो य इन्द्रो राया देयेन धनेन सह सुतसो-
ममिच्छन् अभिषुतसोमं यजमानमन्विच्छन् ऊती ऊत्यै रक्षायै तत्तस्य यजमा-
नस्यौको गृहं गन्ता प्राप्नो भवति वीरो विक्रांतः स्य स इन्द्रः क्व कुत्र विद्यते ।
सुखरथं शोभनाश्वद्वारो रथो यस्य स सुखरथः । सुष्ठु खनति लिखति भूमिमिति
वा सुखं । तादृग्रथं । सुहितं खेभ्यः खं पुनः खनतेरिति यास्कः । नि० ३. १३. ।
हरिभ्यां स्ववाहनाभ्यामश्वभ्यामीयमानं गच्छंतमिन्द्रं कोऽपश्यत् । कश्च ददृशे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अवा॑चचक्षं प॒दम॑स्य स॒स्वरूपं॑ नि॒धातु॑रन्वा॒यमि॒च्छन् ।

अपृ॑च्छम॒न्याँ उ॒त ते मे॑ आ॒हु॒रिन्द्रं॑ नरो॑ बु॒बुधा॒ना अ॒शेम ॥ २ ॥

अव । अ॒च॒चक्षं॑ । प॒दं । अ॒स्य । स॒स्वः । उ॒यं । नि॒धा॒तुः । अ॒नु । आ॒यं । इ॒च्छन् ।

अपृ॑च्छं । अ॒न्यान् । उ॒त । ते । मे॒ । आ॒हुः । इ॒न्द्रं । नरः॑ । बु॒बुधा॒नाः । अ॒शेम ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य पदं स्थानमवाचचक्षं । अहमवाद्राक्षं । कीदृशं । सस्वोऽंतर्हितमुय-
मुद्गूर्णं । किंच इच्छन्निन्द्रमन्विच्छन्नहं निधातुः स्वस्थापयितुरस्येन्द्रस्य पदमन्वायं ।
अन्वगमं । अन्यानुतान्यान्विदुषोऽपि मार्गं इन्द्रमपृच्छं । पृष्टवानस्मि । पृष्टास्ते
मे मह्यमिन्द्रमाहुः । किमाहुरित्युच्यते । नरो यज्ञानां नेतारो बुबुधाना बुभुत्स-
माना वयमशेम । इन्द्रं प्राप्तवन्तः स्मः । यद्यपीन्द्रो विद्यते तथापि दुर्लभश्चेदनुप-

गंतव्य इति बुभुत्समानः स्वभावमपृच्छत् पृष्टैश्च सुलभ इत्युक्त इन्द्रप्राप्त्यर्थं सूक्तशेषमपश्यदित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र नु वयं सुते या ते कृतानीद्र ब्रवाम यानि नो जुजोषः ।

वेदद्विद्वान्शृणवच्च विद्वान्वहतेऽयं मघवा सर्वसेनः ॥ ३ ॥

प्र । नु । वयं । सुते । या । ते । कृतानि । इन्द्र । ब्रवाम । यानि । नः । जुजोषः ।

वेदत् । अविद्वान् । शृणवत् । च । विद्वान् । वहते । अयं । मघऽवा । सर्वऽसेनः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि यानि कृतानि कर्माणि सन्ति नु अद्य वयं स्तोतारः सुते सोमेऽभिषुते सति तानि कर्माणि प्र ब्रवाम । प्रकर्षेण वदाम । त्वमपि नोऽस्मदर्थं यानि कर्माणि जुजोषः असेवथाः तानि कर्माण्यविद्वान् इतः पूर्वमजानन् जनो वेदत् । जानातु । विद्वान् शृणवच्च । शृणुयाच्च । यद्वा विद्वान् जानन् पुरुषः शृणवच्च । अजानन्तमपि जनं श्रावयेच्च । सर्वसेनः सर्वाभिः सेनाभिर्युक्तो मघवा धनवान् विद्वान् जानन्नयमिन्द्रो जानतश्च शृणवतश्च तान् जनान् प्रति वहते । अश्वैरुह्यते ॥ व्यत्ययेन कर्तृप्रत्ययः ॥ प्रापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्थिरं मनश्चकृषे जात इन्द्र वेषीदिको युधये भूयसश्चित् ।

अश्मानं चिच्छवसा दिद्युतो वि विदो गवामूर्वमुस्त्रियाणां ॥ ४ ॥

स्थिरं । मनः । चकृषे । जातः । इन्द्र । वेषि । इत् । एकः । युधये । भूयसः । चित् ।

अश्मानं । चित् । शवसा । दिद्युतः । वि । विदः । गवां । ऊर्व । उस्त्रियाणां ॥ ४ ॥

हे इन्द्र जात उत्पन्नमात्र एव त्वं स्थिरं चलनरहितं मनश्चित्तं चकृषे । चकर्षे । सर्वान् बलिष्ठान् जयेयमितीदृशं । तथा हे इन्द्र एक इदसहाय एव त्वं युधये युद्धाय भूयसश्चित् बहुतरान् राक्षसादीनपि वेषि । अवेः । अगमः । किञ्च अश्मानं चित् गवामावरकं पर्वतमपि शवसा बलेन विदिद्युतः । व्यभिनः । किञ्च उस्त्रियाणां क्षीरमुत्सारयन्तीनां गवां धेनूनामूर्वं समूहं विदः । अवेदयः । अलंभयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प॒रो यत्त्वं प॒रम आ॒जनि॒ष्ठाः प॒राव॒ति श्रु॒त्यं ना॒म वि॒भ्रत् ।

अ॒तश्चि॒दिन्द्रा॑द॒भय॑न्त दे॒वा वि॒श्वा अ॒पो अ॒जय॑द्दा॒सप॑त्नीः ॥ ५ ॥

प॒रः । यत् । त्वं । प॒रमः । आ॒ऽजनि॑ष्ठाः । प॒रा॒ऽव॒ति । श्रु॒त्यं । ना॒म । वि॒भ्रत् ।

अ॒तः । चि॒त् । इन्द्रा॑त् । अ॒भ॒य॒न्त । दे॒वाः । वि॒श्वाः । अ॒पः । अ॒ज॒य॒त् । दा॒सऽप॑त्नीः ॥ ५ ॥

यद्यदा हे इन्द्र परः परस्तादुपरिष्ठात्स्थितः परम उत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरे श्रुत्यं श्रवणीयं नाम नामधेयं विभ्रत् धारयन्नाजनिष्ठाः आ समन्तादजायथाः । शेषः परोक्षकृतः । अतश्चिदत आरभ्यैव देवा द्योतमाना अग्न्यादय इन्द्रादभयन्त । विभ्युः । विश्वा अपः सर्वाण्युदकानीन्द्रोऽजयत् । वशीचक्रे । कीदृशीः । दासपत्नीः । दासो वृत्रः पतिः पालयिता यासामपां ता इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तु॒भ्येदे॒ते म॒रुतः॑ सु॒शेवा॒ अर्च॑त्यर्के सु॒न्वंत्य॑धः ।

अहि॑मोहा॒नम॒प आ॒श्या॒नं प्र॒ मा॒याभि॑र्मा॒यिनं॑ स॒क्षुदि॑न्द्रः ॥ ६ ॥

तु॒भ्य । इत् । ए॒ते । म॒रुतः॑ । सु॒ऽशे॒वाः । अर्च॑ति । अ॒र्के । सु॒न्वंति॑ । अ॒धः ।

अहि॑ । ओ॒हा॒नं । अ॒पः । आ॒ऽश्या॑नं । प्र । मा॒याभिः॑ । मा॒यिनं॑ । स॒क्षुत् । इन्द्रः॑ ॥ ६ ॥

एते मरुतः । महद्रवन्ति वदन्तीति मरुतः स्तोतारः । सुशेवाः । शेवमिति सुखनामैतत् । शोभनसुखाः संतः । स्तोत्रेण शोभनं सुखमुत्पादयन्त इत्यर्थः । हे इन्द्र तुभ्येतुभ्यमेवार्कमर्चनीयं स्तोत्रमर्चति । स्तुवंति । कुर्वन्तीत्यर्थः । अंधः सोमलक्षणमन्नं सुन्वंति । अभिषवं कुर्वति । इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तो मायाभिः स्वकीयाभिः शक्तिभिरहिं वृत्रं प्रसक्षत् । अभ्यभवत् । कीदृशं । ओहानं देवान्बाधमानमप उदकान्याश्यानमावृत्य शयनं कुर्वन्तं मायिनं कपटवन्तमिति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि षू मृ॒धो ज॒नुषा॒ दान॒मिन्व॒न्नह॒न्गावा॑ म॒घव॑न्संचका॒नः ।

अ॒त्रा दा॒सस्य॑ नमु॒चेः शि॒रो यद॑वर्त॒यो मन॑वे गा॒तुमि॒च्छन् ॥ ७ ॥

वि। सु। मृधः। जनुषा। दानं। इन्वन्। अहन्। गवा। मघऽवन्। संऽचकानः।

अत्र। दासस्य। नमुचेः। शिरः। यत्। अवर्तयः। मनवे। गातुं। इच्छन् ॥ ७ ॥

हे मघवन्धनवन्निद्र संचकानोऽस्माभिः स्तूयमानस्त्वं ॥ संपूर्वः कायतिः शब्द-
कर्मा। तस्य लङर्थे लिटि रूपं ॥ दानं देवानां बाधकं वृत्रमसुरं गवा वज्रेणेन्वन्
प्रेरयन् हिंसन् जनुषा जन्मना मृधस्तदनुचरान्नाक्षसादीन् शत्रून् सु सुष्ठु व्यहन्।
विजघंथ। इंद्रस्यासुरा जन्मारभ्य शत्रव इत्यर्थः। हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्युद्धे मनवे
नमुचिनापहतगोधनाय मह्यं गातुं सुखमिच्छन् अभिलषन् नमुचेरेतन्नामक-
स्योपक्षपयितुरसुरस्य संबंधि शिरः शीर्षं यद्यदावर्तयः अचूर्णयः तदा शत्रून्
विजघंथेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युजं हि मामकृथा आदिदिद्र शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन्।

अश्मानं चित्स्वर्यं वर्तमानं प्र चक्रियेव रोदसी मरुद्भ्यः ॥ ८ ॥

युजं। हि। मां। अकृथाः। आत्। इत्। इंद्र। शिरः। दासस्य। नमुचेः। मथायन्।

अश्मानं। चित्। स्वर्यं। वर्तमानं। प्र। चक्रियाऽइव। रोदसी इति। मरुत्ऽभ्यः ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं स्वर्यं स्वरेण सहितं वर्तमानं भ्रमंतमश्मानं चित् मेघमिव स्थितं
दासस्योपक्षपयितुर्नमुचेरसुरस्य शिरो मथायन् चूर्णयन् आदिदनंतरमेव मां युजं
सखायमकृथा हि। चकृषे खलु। तदानीं मरुद्भ्यस्त्वत्सहायेभ्यो रोदसी द्यावा-
पृथिव्यौ चक्रियेव चक्रे इव प्रास्तां ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स्त्रियो हि दास आयुधानि चक्रे किं मां करन्नबला अस्य सेनाः।

अंतर्ह्यख्यदुभे अस्य धेने अथोप प्रैद्युधये दस्युमिंद्रः ॥ ९ ॥

स्त्रियः। हि। दासः। आयुधानि। चक्रे। किं। मां। करन्। अबलाः। अस्य। सेनाः।

अंतः। हि। अख्यत्। उभे इति। अस्य। धेने इति। अथ। उप। प्र। ऐत्। युधये।

दस्युं। इंद्रः ॥ ९ ॥

दास उपक्षपयिता नमुचिरसुरः स्त्रियः स्त्रीरायुधानि युद्धसाधनानि चक्रे हि।
कृतवान् खलु। इंद्रेण सह योद्धुं प्रतिहितवानित्यर्थः। अस्यासुरस्य संबंधि-

न्योऽबलाः स्त्रीरूपाः सेना मा मां किं करन् किं कुर्युरिति मन्यमान इन्द्रस्तासां
मध्येऽस्यासुरस्य धेने प्रीणयित्री सुरूपे उभे द्वे स्त्रियावंतरख्यद्वि । गृहमध्ये
निदधे खलु । अथानंतरमिन्द्रो दस्युं नमुचिं युधये युद्धायोपप्रेत् । उपप्रागच्छत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

समत्र गावोऽभितोऽनवंतेहेह वत्सैर्वियुता यदासन् ।

सं ता इन्द्रो असृजदस्य शकैर्यदी सोमासः सुषुता अमंदन् ॥ १० ॥

सं । अत्र । गावः । अभितः । अनवंत । इहऽइह । वत्सैः । विऽयुताः । यत् । आसन् ।

सं । ताः । इन्द्रः । असृजत् । अस्य । शकैः । यत् । ई । सोमासः । सुऽसुताः । अमंदन् ॥ १० ॥

यदा गावो वत्सैर्वियुता आसन् वियुक्ता अभवन् अत्रास्मिन्कालेऽभितः
सर्वतो नमुचिनापहता गाव इहेह इह चेह च सर्वतः समनवंत । अत्यंतम-
गच्छन् । यद्यदा सुषुता बभ्रुनाम्ना ऋषिणा सुषुभिषुताः सोमासः सोमा ईमेन-
मिन्द्रममंदन् अमादयन् तदेन्द्रः शकैः शक्तैर्मरुद्भिः सहास्य बभ्रोः संबन्धिनीर्नमु-
चिनापहतास्ता गाः समसृजत् । वत्सैः सह समयोजयत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यदी सोमा बभ्रुधूता अमंदन्नरोरवीवृषभः सादनेषु ।

पुरंदरः पपिवाँ इन्द्रो अस्य पुनर्गवामददादुस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यत् । ई । सोमाः । बभ्रुऽधूताः । अमंदन् । अरोरवीत् । वृषभः । सादनेषु ।

पुरंऽदरः । पपिऽवान् । इन्द्रः । अस्य । पुनः । गवाँ । अददात् । उस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यद्यदा बभ्रुधूता बभ्रुणाभिषुताः सोमा ईमेनमिन्द्रममंदन् अमादयन् तदा
वृषभः कामानां वर्षितेन्द्रः सादनेषु युद्धेष्वरोरवीत् । अत्यर्थं शब्दमकरोत् । पुरंदरः
पुरां दारयितास्येमं सोमं पपिवान् पीतवानिन्द्रः पुनरुस्त्रियाणां क्षीरमुत्सावि-
णीर्गवां गा अददात् । बभ्रवे ददौ ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

भद्रमिदं रुशमा अग्ने अक्रगवां चत्वारि ददतः सहस्रा ।

ऋणंचयस्य प्रयता मघानि प्रत्यग्रभीष्म नृतमस्य नृणां ॥ १२ ॥

भद्रं । इदं । रुशमाः । अग्ने । अक्रन् । गवां । चत्वारि । ददतः । सहस्रा ।

ऋणं ऽचयस्य । प्रयता । मघानि । प्रति । अयभीष्म । नृतमस्य । नृणां ॥ १२ ॥

रुशम इति कश्चिज्जनपदविशेषः । अत्र रुशमशब्देन तत्रत्या जना उच्यन्ते । रुशमा ऋणंचयनाप्तो राज्ञः किंकरा हे अग्ने भद्रं कल्याणमिदं कर्माक्रन् । अकुर्वन् । कीदृशाः । गवां धेनूनां चत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि सहस्रा सहस्राणि ददतो मह्यं प्रयच्छंतः । राज्ञा हि दीयमानानि धनानि राजपुरुषा एव प्रयच्छन्तीत्यर्थः । नरां नेतृणां मध्ये नृतमस्यातिशयेन नेतृतमस्य ऋणंचयस्यैतन्नामकेन राज्ञा प्रयता प्रयतानि दत्तानि मघानि गोरूपाणि धनानि वयं प्रत्यग्रभीष्म । प्रति-गृहीतवन्तः स्मः । पूजार्थं बहुवचनं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सुपेशसं माव सृजंत्यस्तं गवां सहस्रै रुशमासो अग्ने ।

तीव्रा इन्द्रमममंदुः सुतासो ऽक्तोर्बुष्टौ परितक्म्यायाः ॥ १३ ॥

सुपेशसं । मा । अव । सृजन्ति । अस्तं । गवां । सहस्रैः । रुशमासः । अग्ने ।

तीव्राः । इन्द्रं । अममंदुः । सुतासः । अक्तोः । विऽउष्टौ । परिऽतक्म्यायाः ॥ १३ ॥

हे अग्ने रुशमासो रुशमा ऋणंचयस्य किंकराः सुपेशसं सुरूपमलंकाराच्छा-दनादिभिः संस्कृतं मा मामस्तं गृहं गवां धेनूनां सहस्रैः सहावसृजन्ति । प्रापयन्ति स्म । तदनंतरमेव तीव्रा रसवन्तः सुतासो लब्धबहुधनेन मयाभिषुताः सोमाः परितक्म्यायाः । तमसा भूतानि परितस्तकति गच्छतीति परितक्म्या । तस्या अक्तो रात्रेर्बुष्टौ व्युच्छने सति । उषःकाल इत्यर्थः । इन्द्रमममंदुः । अमादयन् । बभुर्गवां प्राप्शनंतरमविलंबितमेव सोमेनेज इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

औच्छत्सा रात्री परितक्म्या यां ऋणंचये राजनि रुशमानां ।

अत्यो न वाजी रघुरज्यमानो बभुश्चत्वार्यसनत्सहस्रा ॥ १४ ॥

औच्छत् । सा । रात्री । परिऽतक्म्या । या । ऋणं ऽचये । राजनि । रुशमानां ।

अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः । बभुः । चत्वारि । असनत् । सहस्रा ॥ १४ ॥

रुशमानां रुशमनाम्नां जनानां राजनि प्रभावृणंचय एतत्संज्ञके तत्समीप एव
या रात्रिः परितक्म्या परितो गंची भवति सा रात्र्यौच्छत् । व्युष्टाभवत् । अत्यः
सततगामी वाजी न अश्व इव रघुः शीघ्रगाम्यज्यमानः प्रेर्यमाणो बभुरेतन्नामक
ऋषिश्चत्वारि चतुःसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि गोरूपाणि धनान्यसनत् ।
अलभत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

चतुःसहस्रं गव्यस्य पश्वः प्रत्यग्रभीष्म रुशमेष्वग्ने ।

घर्मश्चित्तपः प्रवृजे य आसीदयस्सयस्तमुदादाम विप्राः ॥ १५ ॥

चतुःऽसहस्रं । गव्यस्य । पश्वः । प्रति । अग्रभीष्म । रुशमेषु । अग्ने ।

घर्मः । चित् । तपः । प्रऽवृजे । यः । आसीत् । अयस्सयः । तं । ऊं इति । आदाम । विप्राः ॥ १५ ॥

हे अग्ने वयं रुशमेष्वेतत्संज्ञकेषु जनेषु गव्यस्य गवात्मकस्य पश्वः पशोः पशूनां ।
जातावैकवचनं । चतुःसहस्रं चत्वारि सहस्राणि प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवन्तः
स्मः । प्रवृजे प्रवृजनार्थं तपः संतपः शोभनवर्णो घर्मश्चिन्महावीर इवायस्स-
योऽयोमयो हिरण्मयो यः कलश आसीत् अभवत् तमु दोहनार्थं कलशं च
विप्रा मेधाविनो वयं रुशमेष्वादाम । आदत्तवन्तः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

इंद्रो रथायेति त्रयोदशर्चं सप्तदशं सूक्तं । अवस्युर्नामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप्
छंदः । इंद्रो देवता । उग्रमयातं सं ह यद्वामिति पादयोः क्रमेण कुत्सोशनसौ
विकल्पेन देवता । इंद्राकुत्सा वहमानेत्यस्या इंद्रः कुत्सश्च । तथा चानुक्रांतं ।
इंद्रो रथाय सप्तोनावस्युर्यमिति कौत्स्यौशनसौ वा पादौ परैंद्राकौत्सीति ॥
विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रो रथाय प्रवतं कृणोति यमध्यस्थान्मघवा वाजयंतं ।

यूथेव पश्वो व्युनोति गोपा अरिष्टो याति प्रथमः सिषासन् ॥ १ ॥

इंद्रः । रथाय । प्रऽवतं । कृणोति । यं । अधिऽअस्थात् । मघऽवा । वाजऽयंतं ।

यूथाऽइव । पश्वः । वि । उनोति । गोपाः । अरिष्टः । याति । प्रथमः । सिषासन् ॥ १ ॥

मघवा धनवानिन्द्रो वाजयंतमन्त्रमिच्छंतं यं रथमध्यस्थात् अधितिष्ठति तस्मै
रथाय प्रवतं प्रवणमाजिं कृणोति । करोति । अपि च गोपा गोपालः पश्वो
यूथेव पशोः पशूनां यूथानि यथा व्युनोति प्रेरयति तथा शत्रुसैन्यानि प्रेरयति ।
अरिष्टः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः प्रथमो देवानां मुख्य इन्द्रः सिषासन् शत्रुधना-
नीच्छन् याति । गच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ प्र द्रव हरिवो मा वि वेनः पिशंगराते अभि नः सचस्व ।

नहि त्वदिन्द्र वस्यो अन्यदस्त्यमेनांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ ॥ २ ॥

आ । प्र । द्रव । हरिऽवः । मा । वि । वेनः । पिशंगऽराते । अभि । नः । सचस्व ।

नहि । त्वत् । इन्द्र । वस्यः । अन्यत् । अस्ति । अमेनान् । चित् । जनिऽवतः । चकर्थ ॥ २ ॥

हे हरिवो हरिवन्निन्द्र त्वमास्मानभिमुखं प्र द्रव । प्रकर्षेण गच्छ । किंतु मा
विवेनः । वेनतिः कांतिकर्मा । अस्मासु विगतकामो मा भूः । किंच हे पिशं-
गराते बहुरूपधनेन्द्र नोऽस्मानभिसचस्व । अभिसेवस्व । अपि च हे इन्द्र वस्यो
वसीयः श्रेयस्करं त्वत्त्वतोऽन्यन्न ह्यस्ति । अन्यद्वसुजातं नास्ति । अमेनांश्चित् ।
मेनाशब्दः स्त्रीवाची । अपगतस्त्रीकांश्चित् जनिवतो जायावतश्चकर्थ । करोषि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उद्यत्सहः सहस आजनिष्ट देदिष्ट इन्द्र इन्द्रियाणि विश्वा ।

प्राचोदयत्सुदुघा वव्रे अंतर्वि ज्योतिषा संववृत्वत्तमोऽवः ॥ ३ ॥

उत् । यत् । सहः । सहसः । आ । अजनिष्ट । देदिष्टे । इन्द्रः । इन्द्रियाणि । विश्वा ।

प्र । अचोदयत् । सुऽदुघाः । वव्रे । अंतः । वि । ज्योतिषा । संऽववृत्वत् । तमः ।

अवरित्यवः ॥ ३ ॥

यद्यदा सहः सूर्यसंबन्धि तेजः सहस उषःसंबन्धिनस्तेजस उदाजनिष्ट उप-
रिष्ठात् प्रादुर्बभूव तदेन्द्रो विश्वा विश्वानि सर्वाणीन्द्रियाणि धनानि । इन्द्रियमिति
धननामैतत् । देदिष्टे । यजमानेभ्यो दिशति । वव्रे निवारके पर्वतेऽतर्मध्ये बलेन
निरुद्धाः सुदुघाः सुष्ठु दोग्धीर्गाः प्राचोदयत् । प्रेरयत् । ज्योतिषा तेजसा संववृत्वत्
संवरणशीलं तमो विवः । निवारितवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनवस्ते रथमश्वाय तक्षन्त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमंतं ।

ब्रह्माण इन्द्रं महयंतो अर्कैरवर्धयन्नहये हंतवा उ ॥ ४ ॥

अनवः । ते । रथं । अश्वाय । तक्षन् । त्वष्टा । वज्रं । पुरुऽहूत । द्युऽमंतं ।

ब्रह्माणः । इन्द्रं । महयंतः । अर्कैः । अवर्धयन् । अहये । हंतवै । उं इति ॥ ४ ॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र ते त्वदीयं रथमश्वायाश्वाभ्यां संयोगार्हमनवः । अनवो मनुष्याः । ऋभवस्तक्षन् । अतक्षन् । अकुर्वन् । त्वष्टा च त्वदीयं वज्रं द्युमंतं दीप्तिमंतमकरोत् । उ अपि च महयंत इन्द्रं पूजयंतो ब्रह्माणोऽंगिरसः परिवृढा मरुतो वा अहयेऽहिं वृत्रं हंतवै हंतुमर्कैः स्तोत्रैरवर्धयन् । वर्धितवंतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्णे यत्ते वृषणो अर्कमर्चानिन्द्र यावाणो अदितिः सजोषाः ।

अनश्वासो ये पवयोऽरथा इन्द्रेषिता अभ्यवर्तन्त दस्यून् ॥ ५ ॥

वृष्णे । यत् । ते । वृषणः । अर्कं । अर्चान् । इन्द्रं । यावाणः । अदितिः । सऽजोषाः ।

अनश्वासः । ये । पवयः । अरथाः । इन्द्रेऽषिताः । अभि । अवर्तन्त । दस्यून् ॥ ५ ॥

हे इन्द्र यद्यदा वृषणः सेचनसमर्था मरुतो वृष्णे कामानां वर्षिचे ते तुभ्यमर्कं स्तोत्रमर्चान् अस्तुवन् । अकुर्वन्नित्यर्थः । तदादितिरदीनाः । वचनव्यत्ययः । यावाणोऽभिषवणपाषाणाः सजोषाः संगता बभूवुरिति शेषः । अनश्वासोऽश्ववर्जिता अरथा रथहीना इन्द्रेषिता इन्द्रेण प्रेषिताः पवयः पवमाना गच्छन्तो ये मरुतो दस्यून् शत्रून् अभ्यवर्तन्त अभिभूतान् कुर्वन्तो वर्तन्ते स्म ते मरुतोऽर्चानिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि वोचं प्र नूतना मघवन्या चकर्थ ।

शक्तीवो यद्विभरा रोदसी उभे जयन्नपो मनवे दानुचित्राः ॥ ६ ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । वोचं । प्र । नूतना । मघऽवन् । या । चकर्थ ।

शक्तिऽवः । यत् । विऽभराः । रोदसी इति । उभे इति । जयन् । अपः । मनवे ।

दानुऽचित्राः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्रवोचं । अहं प्रकर्षेण ब्रवीमि । नूतना नूतनानि नवानि कर्माणि प्रवोचं । प्रब्रवीमि । हे मघवन् धनवृन्निद्र या यानि कर्माणि चकर्थ कृतवानसि तानि प्रवोचमिति संबंधः । हे शक्तीवः शक्तिमन् । शक्तिर्वज्रं कर्म वा । तद्वन्निद्र यत् यस्त्वमुभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ जयन्वशीकुर्वन् अप उदकानि मनवे मनुष्याय विभराः विविच्य विभर्षि । कीदृशीः । दानुचित्राः चित्रदानाः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तदिन्नु ते करणं दस्म विप्राहिं यद्वन्नोजो अत्रामिमीथाः ।

श्रुणस्य चित्परिं माया अगृभ्णाः प्रपित्वं यन्नप दस्यूरसेधः ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । ते । करणं । दस्म । विप्र । अहिं । यत् । घ्नन् । ओजः । अत्र । अमिमीथाः ।

श्रुणस्य । चित् । परिं । मायाः । अगृभ्णाः । प्रऽपित्वं । यन् । अप । दस्यून् । असेधः ॥ ७ ॥

हे दस्म दर्शनीय विप्र मेधाविन्निद्र त्वमत्रास्मिंस्लोकेऽहिं वृत्रमसुरं घ्नन् हिंसन् यदोजो यद्वलममिमीथाः प्रकाशितवानसि तदिन्नु तत्खलु ते त्वदीयं करणं कर्म विद्यते । अपि च श्रुणस्य चिदेतन्नामकस्याप्यसुरस्य संबन्धिनीर्माया युवतीः पर्य-गृभ्णाः । परिगृहीतवानसि । हे इन्द्र त्वं प्रपित्वं संयामं समीपं वा यन् प्राप्नुवन् दस्यूनसुरानपासेधः । अपाबाधथाः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वमपो यदवे तुर्वशायारमयः सुदुघाः पार इन्द्र ।

उग्रमयातमवहो ह कुत्सं सं ह यद्वामुशनारंत देवाः ॥ ८ ॥

त्वं । अपः । यदवे । तुर्वशाय । अरमयः । सुऽदुघाः । पारः । इन्द्र ।

उग्रं । अयातं । अवहः । ह । कुत्सं । सं । ह । यत् । वां । उशना । अरंत । देवाः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं पारे नदीनां तीरे । प्रवृद्ध इति शेषः । सुदुघा ओषधिवनस्पतीन् सुष्ठु दुहतीरप उदकानि यदवे यदुनामकाय राज्ञे तुर्वशायैतन्नामकाय राज्ञे चारमयः । रमितवानसि । हे इन्द्र युवां । त्वं कुत्सश्चेति शेषः । उग्रमुद्गूर्णं श्रुणमयातं । आगच्छतं । तदनंतरं त्वं श्रुणं हत्वा कुत्समवहो ह । स्वगृहं प्रापितवानसि खलु । यद्यदा वां युवामिन्द्राकुत्सावुशना भार्गवो देवाश्च समरंत ह संभेजिरे खलु ॥

॥ अथ नवमी ॥

इन्द्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या अपि कर्णे वहंतु ।

निः षीमद्भ्यो धर्मथो निः षधस्थान्मघोनो हृदो वरथस्तमांसि ॥९॥

इन्द्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वां । अत्याः । अपि । कर्णे । वहंतु ।

निः । सी । अत्ऽभ्यः । धर्मथः । निः । सधऽस्थात् । मघोनः । हृदः । वरथः । तमांसि ॥९॥

हे इन्द्राकुत्सेन्द्राकुत्सौ रथेन वहमाना वहमानाबुहमानौ वां युवामत्या
अश्वाः कर्णेऽपि । स्तोत्राणि कृणोति करोतीति कर्णः स्तोता यजमानो वा ।
तत्समीपेऽपीति यावत् । आवहंतु । आ समंताद्वाहका भवंतु । युवामथद्भ्योऽसु
प्रविष्टं सीमेनं शुष्णासुरं निर्धमथः । अबाधेथां । सीमिति शुष्णासुरो बुद्धिस्थः
परामृश्यते । सधस्थात्स्वकीयात्स्थानान्निरबाधेथां । मघोनो मघवतो हविष्मतो
यजमानस्य हृदो हृदयात्तमांस्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथः । निवारयथः ॥

॥ अथ दशमी ॥

वातस्य युक्तान्सुयुजश्चिदश्वान्कविश्चिदेषो अजगन्नवस्युः ।

विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इन्द्र ब्रह्माणि तविषीमवर्धन् ॥१०॥

वातस्य । युक्तान् । सुऽयुजः । चित् । अश्वान् । कविः । चित् । एषः । अजगन् । अवस्युः ।

विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सखायः । इन्द्र । ब्रह्माणि । तविषी । अवर्धन् ॥१०॥

कविश्चित्प्राज्ञोऽप्यवस्युरेतन्नामक एष मंचद्रष्टा वातस्य वायोर्वेगेन युक्तान्
संयुक्तान् सुयुजश्चित्सुष्ठु योजनीयानश्वानजगन् । प्राप्नोत् । अवस्योः सखायो
विश्वे सर्वे मरुतो बहवः स्तोतारो हे इन्द्र अत्रास्मिंल्लोके ते त्वदीयां तविषी बलं
ब्रह्माणि ब्रह्मभिः स्तोत्रैरवर्धन् । अवर्धयन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

सूरश्चिद्रथं परितक्म्यायां पूर्वं कर्दुपरं जूजुवांसं ।

भरच्चक्रमेतशः सं रिणाति पुरो दधत्सनिथति क्रतुं नः ॥११॥

सूरः । चित् । रथं । परिऽतक्म्यायां । पूर्वं । कर्त् । उपरं । जूजुऽवांसं ।

भरत् । चक्रं । एतशः । सं । रिणाति । पुरः । दधत् । सनिथति । क्रतुं । नः ॥११॥

इंद्रः परितक्म्यायां संग्रामे । परितो गच्छंत्यस्यां भय इति परितक्म्या
संग्रामः । एतशाख्येन ऋषिणा सह योद्धुः सूरश्चित्सूर्यस्यापि संबन्धिनं जूजुवांसं
वेगेन गच्छंतं रथमुपरमुपरतव्यापारं पूर्वं करत् । पुरोऽकरोत् । एतश्च एतशाय ॥
विभक्त्यव्यत्ययः ॥ इंद्रः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं भरत् । अहरत् । स इंद्रस्तेन
चक्रेणासुरान् संरिणाति । हिनस्ति । अपि च पुरो दधदस्मान्पुरस्कुर्वन् नोऽस्म-
दीयं क्रतुं यज्ञं सनिष्यति । संभजतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आयं जना अभिचक्षे जगामेन्द्रः सखायं सुतसोममिच्छन् ।

वदन्ग्रावाव वेदिं भ्रियाते यस्य जीरमध्वर्यवश्चरन्ति ॥ १२ ॥

आ । अयं । जनाः । अभिऽचक्षे । जगाम । इंद्रः । सखायं । सुतऽसोमं । इच्छन् ।

वदन् । ग्रावा । अव । वेदिं । भ्रियाते । यस्य । जीरं । अध्वर्यवः । चरन्ति ॥ १२ ॥

हे जना अभिचक्षे युष्मानभिद्रष्टुमयमिन्द्रः सखायं स्तोतारं सुतसोममभिषु-
तसोमं यजमानमिच्छन्नभिलषन्नाजगाम । आगच्छति । अध्वर्यवो यस्य ग्रावणो
जीरं क्षेपणं प्रेरणं चरन्ति स ग्रावा सोमाभिषवपाषाणो वदन् शब्दं कुर्वन्
वेदिमवभ्रियाते । अभिह्रियते ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये चाकनंत चाकनंत नू ते मर्ता अमृत मो ते अंह आरन् ।

वावंधि यज्यूरुत तेषु धेह्योजो जनेषु येषु ते स्याम ॥ १३ ॥

ये । चाकनंत । चाकनंत । नू । ते । मर्ताः । अमृत । मो इति । ते । अंहः । आ । अरन् ।

वंधि । यज्यूर् । उत । तेषु । धेहि । ओजः । जनेषु । येषु । ते । स्याम ॥ १३ ॥

हे इंद्र धनार्थं ये जनास्त्वां चाकनंत अकामयंत । पुनश्च ते नु क्षिप्रमेव त्वां
चाकनंत हे अमृत अमरणशीलेन्द्र मर्ता मरणधर्माणस्ते जना अंहोऽनर्थं मो
आरन् । मा गमन् ॥ मा उ इति निपातसमुदायो मेत्येकनिपातार्थं वर्तते ॥ उत
अपि च यज्यून्यजमानान्वंधि । संभजस्व । येषु जनेषु येषां जनानां मध्ये वयं
स्तोतारस्ते त्वदीयाः स्याम भवाम हे इंद्र त्वं तेषु जनेष्वोजो बलं धेहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकविंशो वर्गः ॥

अद॑र्द॒रुत्स॑मि॒ति द्वाद॑श॒र्चम॑ष्टाद॒शं सू॒क्तं । गा॒तुर्ना॒मात्रे॑य ऋ॒षिः । चि॒ष्टुप् छंदः॑ ।
इंद्रो॑ दे॒वता । तथा॑ चा॒नुक्रा॑तं । अद॑र्द॒द्वाद॑श गा॒तुरि॒ति ॥ ग॒तो वि॒नियोगः॑ ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अद॑र्द॒रुत्स॑म॒सृजो॑ वि॒ खानि॒ त्वम॑र्ण॒वान्ब॑द्धा॒नाँ अ॒रम्णाः॑ ।

म॒हा॒त॒मिन्द्र॑ प॒र्वतं॑ वि॒ यद्वः॑ सृ॒जो वि॒ धारा॒ अव॑ दान॒वं ह॑न् ॥ १ ॥

अद॑र्दः । उत्सं । असृजः । वि । खानि । त्वं । अर्णवान् । बद्धधानान् । अरम्णाः ।

महा॑तं । इंद्र । पर्वतं । वि । यत् । वरिति वः । सृजः । वि । धाराः । अव । दानवं ।

ह॒न्ति॒ति ह॑न् ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वमुत्समुत्स्यंदमानं मेघमद॑र्दः । विदारितवानसि । तदनंतरं खानि मेघस्थोदकानां निर्गमनद्वाराणि व्यसृजः । विशेषेण सृष्टवानसि । किंच बद्धधानान्बाध्यमानानर्णवानुदकवतो मेघानरम्णाः । विसर्जयसि । क्षारयसीत्यर्थः ॥ अत्र रम्णातिर्विसर्जनकर्मा ॥ हे इंद्र यद्यस्त्वं ॥ यदिति लिंगव्यत्ययः ॥ महा॑तं प्रभूतं पर्वतं मेघं विवः । विवृतवानसि । धारा अपां विसृजः । विसृष्टवानसि । अपि च दानवं दनोः पुत्रं वृत्रमसुरं यद्वोदकस्य दातारं मेघं वावहन् । अभिहतवानसि । अत्र निरुक्तं । अहणा उत्सं । उत्स उत्सदनाद्वोत्स्यंदनाद्वोनत्तेर्वा स्यात् । व्यसृजोऽस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्वत एतानित्यादि । नि० १०. ९. ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वमुत्साँ ऋ॒तुभि॑र्बद्धा॒नाँ अ॒रंह॑ ऊ॒धः प॑र्वतस्य वज्रिन् ।

अहिं॑ चि॒दुग्र॒ प्रयु॑तं श॒यानं॑ जघ॒न्वाँ इंद्र॑ तवि॒षीम॑ध॒त्याः ॥ २ ॥

त्वं । उत्सान् । ऋतुऽभिः । बद्धधानान् । अरंहः । ऊधः । पर्वतस्य । वज्रिन् ।

अहिं । चित् । उग्र । प्रऽयुतं । शयानं । जघन्वान् । इंद्र । तविषी । अधत्याः ॥ २ ॥

हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र त्वमृतुभिर्ऋतुषु वृष्टिकालेषु बद्धधानान्प्रतिबध्यमानानुत्सान्मेघान्प्रतिबंधनादमोचय इति शेषः । अपि च पर्वतस्य मेघस्य संबंधूधो बलमरंहः । अगमयः । हे उग्र उद्गूर्णबलेन्द्र प्रयुतमुद्युक्तं शयानं जले शयनं कुर्वतमहिं चिद्वृत्रं च जघन्वान् हतवानसि । हे इंद्र त्वं तविषी बलमधत्याः । आधारयः । वृत्रवधानंतरमिन्द्रो लोके प्रख्यातो भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्यस्य चिन्महतो निर्मृगस्य वधर्जघान तविषीभिरिन्द्रः ।

य एक इदप्रतिर्मन्यमान आदस्मादन्यो अजनिष्ट तव्यान् ॥३॥

त्यस्य । चित् । महतः । निः । मृगस्य । वधः । जघान । तविषीभिः । इन्द्रः ।

यः । एकः । इत् । अप्रतिः । मन्यमानः । आत् । अस्मात् । अन्यः । अजनिष्ट । तव्यान् ॥३॥

निर्जघानायुधं शक्रो वृत्रेण क्षिप्रमोजसा । वृत्रस्य गात्रादन्यो यः प्रादुर्भूतो
महासुरः ॥ वृत्रं पूर्वं निहत्येन्द्रो द्वितीयं शृणुसंज्ञकं । पुनर्जघानेन्द्र इति पराभिः
कीर्तयत्यृषिरिति ॥ इन्द्रो महतः प्रभूतस्य मृगस्य मृगवच्छीघ्रगामिनस्त्यस्य चित् तस्य
वृत्रस्य संबन्धि वधरायुधं तविषीभिः स्वकीयैर्बलैर्निर्जघान । निःशेषेणावधीत् ।
एक इदसहाय एवाप्रतिः प्रतिद्वन्द्विरहितो मन्यमान आत्मानं योऽस्तीति शेषः ।
आत्तदानीमस्माद्वृत्रात्तव्यान्प्रवृद्धतरोऽन्योऽसुरोऽजनिष्ट । प्रादुरभूत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्यं चिदेषां स्वधया मदंतं मिहो नपातं सुवृधं तमोगां ।

वृषप्रभर्मा दानवस्य भामं वज्रेण वज्री नि जघान शृणु ॥४॥

त्यं । चित् । एषां । स्वधया । मदंतं । मिहः । नपातं । सुऽवृधं । तमःऽगां ।

वृषऽप्रभर्मा । दानवस्य । भामं । वज्रेण । वज्री । नि । जघान । शृणु ॥४॥

एषां प्राणिनां स्वधयान्नेन मदंतं मोदमानं सर्वप्राणिनामन्नं स्वयमेव भुञ्जानं
मिहः सेचनसमर्थस्य मेघस्य नपातं पातारं रक्षितारं । अत्र नपाच्छब्दः पातरि
वर्तते । प्राणो वै तनूनपात्स हि तन्वः पातीति ब्राह्मणं । सुवृधं प्रवृद्धं तमोगं
तमोऽंधकारं गच्छंतं त्यं चित्तं च वृत्रं निजघानेति शेषः । वृषप्रभर्मा वर्षणशीलस्य
मेघस्य प्रहर्ता वज्री वज्रवानिन्द्रो वज्रेण स्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्य
भामं । अत्र क्रोधवाचिभामशब्देन क्रोधादुत्पन्नः शृणासुरो लक्ष्यते । तं शृणासुरं
निजघान । हतवान् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्यं चिदस्य क्रतुभिर्निषत्तममर्मणो विददिदस्य मर्म ।

यदीं सुक्षत्रं प्रभृता मदस्य युयुत्संतं तमसि हर्म्ये धाः ॥५॥

त्यं । चित् । अस्य । क्रतुऽभिः । निऽसत्तं । अमर्मणः । विदत् । इत् । अस्य । मर्म ।
यत् । ई । सुऽक्षत्र । प्रऽभृता । मदस्य । युयुत्संतं । तमसि । हर्म्ये । धाः ॥ ५ ॥

अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यास्य वृत्रस्य निषत्तं निषत्तं त्यं चित्
त्यत्तदेव ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ मर्म प्राणस्थानं । यत्र स्थाने विद्धो म्रियते तन्मर्म-
त्युच्यते । अस्य वृत्रस्य क्रतुभिः प्रज्ञानैर्हे इन्द्र त्वं विददित् । अज्ञासीरेव । यद्यदा
हे सुक्षत्र सुबलेन्द्र त्वं मदस्य मादकस्य सोमस्य प्रभृता प्रभृतौ संभरणे सति
युयुत्संतं योद्धुमिच्छंतमीमेनं वृत्रं हर्म्ये हारके तमसि धाः न्यदधाः । वृत्र इन्द्रस्य
भयात्तमसि प्राविशदित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्यं चिदित्था कल्पयं शयानमसूर्ये तमसि वावृधानं ।
तं चिन्मंदानो वृषभः सुतस्योच्चैरिन्द्रो अपगूर्या जघान ॥ ६ ॥
त्यं । चित् । इत्था । कल्पयं । शयानं । असूर्ये । तमसि । ववृधानं ।
तं । चित् । मंदानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चैः । इन्द्रः । अपऽगूर्या । जघान ॥ ६ ॥

सुतस्याभिषुतेन सोमेन मंदानो मोदमानो वृषभः कामानां वर्षितेन्द्र उच्चैर्हृ-
मपगूर्य वज्रमुद्यम्य तं चित्तमेव वृत्रासुरं जघान । अवधीत् । कीदृशं । इत्थामु-
चांतरिक्षलोके कल्पयं । कत्सुखकरं पयो यस्य तं । शयानमप्सु शयनं कुर्वतमसूर्ये
सूर्यरहिते तमस्यंधकारे ववृधानं वर्धमानं । त्यं चिदिति पुनर्वचनं पूरणार्थं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उद्यदिन्द्रो महते दानवाय वधर्यमिष्ट सहो अप्रतीतं ।
यदी वज्रस्य प्रभृतौ ददाभ विश्वस्य जंतोरधमं चकार ॥ ७ ॥
उत् । यत् । इन्द्रः । महते । दानवाय । वधः । यमिष्ट । सहः । अप्रतिऽइतं ।
यत् । ई । वज्रस्य । प्रऽभृतौ । ददाभ । विश्वस्य । जंतोः । अधमं । चकार ॥ ७ ॥

यद्येन्द्रो महते प्रभृताय दानवाय वृत्रासुराय सहः शत्रूणामभिभवितुं अप्रतीतं
केनाप्यप्रतिगतं वधर्वज्रमुद्यमिष्ट उदयच्छत् । यद्यदा वज्रस्य प्रभृतौ प्रहृतौ प्रहरणे

सति ॥ ह्यहोर्भ इति भत्वं ॥ ईमेनं वृचं ददाभ अहिंसीत् तदा विश्वस्य सर्वस्य
जंतोः प्राणिनोऽधमं नीचं चकार । अकरोत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्यं चिद॒र्णे मधु॒पं श्या॒नम॒सिन्वं व॒चं म॒ह्याद॒दुयः ।

अ॒पाद॑म॒चं म॒हता॒ व॒धेन॒ नि दुर्यो॒णे आ॒वृण॑ङ्मृ॒धवा॑चं ॥ ८ ॥

त्यं । चि॒त् । अ॒र्णे । म॒धुऽपं । श्या॒नं । अ॒सिन्वं । व॒चं । म॒हि । आ॒दत् । उ॒यः ।

अ॒पादं । अ॒चं । म॒हता॒ । व॒धेन॒ । नि । दुर्यो॒णे । अ॒वृण॑क् । मृ॒धऽवा॑चं ॥ ८ ॥

उय उद्गूणबल इन्द्रो महि महांतं त्यं चित्तमेव वृचमादत् । आददौ । प्रत्यग्र-
हीत् । कीदृशं । अर्णे गंतारं जलं मेघं वावृत्य शयानं शयनं कुर्वतं । स्थित-
वंतमित्यर्थः । मधुपं मधुनोऽभसः पातारं पालयितारमसिन्वं सपत्नानामव-
क्षेपारं ॥ अस्यतेरिदं रूपं ॥ वचं वृण्वंतं सर्वमप्याच्छादयंतं । स इमांल्लोकानवृ-
णोत्तद्वृचस्य वृचत्वं । तै० सं० २. ५. २. २. । इति तैत्तिरीयकं । तदनंतरमिन्द्रो दुर्योणे
संयामे महता प्रभूतेन वधेन वज्रेणापादं पादरहितममचममाचं परिमाणरहितं
मृधवाचं हिंसितवागिन्द्रियं । जृम्भाभिभूतमित्यर्थः । वृचं न्यावृणक् । नितरामहिं-
सीत् । तस्माज्जंजभ्यमानादग्नीषोमौ निरक्रामतां प्राणापानौ वा एनं तदजहितां
। तै० सं० २. ५. २. ४. । इति तैत्तिरीयकं ॥

॥ अथ नवमी ॥

को अस्य शुष्मं तविषी वरात् एको धना भरते अप्रतीतः ।

इमे चिदस्य जयसो नु देवी इन्द्रस्यौजसो भियसा जिहाते ॥ ९ ॥

कः । अ॒स्य । शु॒ष्मं । त॒विषी॑ । व॒रात् । ए॒कः । ध॒ना । भ॒रते॑ । अ॒प्रति॑ऽइतः ।

इ॒मे इति॑ । चि॒त् । अ॒स्य । ज॒यसः॑ । नु । दे॒वी इति॑ । इ॒न्द्रस्य॑ । औ॒जसः॑ । भि॒यसा॑ ।

जि॒हाते॑ इति॑ ॥ ९ ॥

अस्येन्द्रस्य संबंधिनी शुष्मं शोषणी तविषी बलं को वराते । निवारयेत् ॥
शुष्मशब्दस्य स्त्रीलिंगविशेषणत्वेऽपि नियतलिंगत्वात्पुंल्लिङ्गत्वमेव ॥ अप्रतीतः
केनाप्यप्रतिगत इन्द्र एकोऽसहाय एव धना धनानि शत्रूणां वसूनि भरते ।
विभर्ति हरते वा । देवी देव्यौ द्योतमाने इमे चिदेव द्यावापृथिव्यौ जयसो

वेगवतोऽस्येन्द्रस्य संबन्धिन ओजसो बलादुद्भूतेन भियसा भयेन नु क्षिप्रं जिहाते ।
गच्छतः । चलत इत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

न्यस्मै देवी स्वधितिर्जिहीत इन्द्राय गातुरुशतीव येमे ।

सं यदोजो युवते विश्वमाभिरनु स्वधावे क्षितयो नमंत ॥ १० ॥

नि । अस्मै । देवी । स्वऽधितिः । जिहीते । इन्द्राय । गातुः । उशतीऽइव । येमे ।

सं । यत् । ओजः । युवते । विश्वं । आभिः । अनु । स्वधाऽवे । क्षितयः । नमंत ॥ १० ॥

स्वधितिः स्वधृतिः स्वेन धृता देवी द्योतमाना द्यौरस्मा इन्द्राय निजिहीते ।
नीचत्वेन याति । गातुर्भूमिरुशतीव कामयमाना योषिदिवेन्द्राय येमे । आत्मानं
नियच्छति । यथेष्टमात्मानं विनियोक्तुं योग्या भवतीत्यर्थः । यद्येन्द्रो विश्वं समस्त-
मोजो बलमाभिः प्रजाभिः संयुवते संयोजयति । इन्द्रः स्वकीयं बलं सर्वासु प्रजासु
निहितवानित्यर्थः । अनु आनुकूल्यात् वर्तमानाः क्षितयो मनुष्याः । क्षितय इति
मनुष्यनामैतत् । स्वधावे बलवत इन्द्राय नमंत । संनमंति । प्रह्वीभवन्ति ॥

॥ अथैकादशी ॥

एकं नु त्वा सत्पतिं पांचजन्यं जातं शृणोमि यशसं जनेषु ।

तं मे जगृभ आशसो नविष्टं दोषा वस्तोर्हवमानास इन्द्रं ॥ ११ ॥

एकं । नु । त्वा । सत्ऽपतिं । पांचऽजन्यं । जातं । शृणोमि । यशसं । जनेषु ।

तं । मे । जगृभे । आऽशसः । नविष्टं । दोषा । वस्तोः । हवमानासः । इन्द्रं ॥ ११ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामेकं मुख्यमेव जनेषु सर्वेषु मनुष्येषु मध्येऽहं मंचद्रष्टा शृणो-
म्यृषिमुख्येभ्यः । कीदृशं । सत्पतिं सतां साधूनां पालकं पांचजन्यं पंचजनेभ्यो
मनुष्येभ्यो हितं जातमुत्पन्नं यशसं यशोयुक्तं । दोषा क्षपायां वस्तोर्वासरे च
वहमानासः स्तुवंत आशसः कामानां शंसमाना मे मदीयाः प्रजा नविष्टमति-
शयेन स्तुत्यं तमिन्द्रं जगृभे । गृह्णन्तु । स्वीकुर्वन्तु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

एवा हि त्वामृतुथा यातयंतं मघा विप्रेभ्यो ददंतं शृणोमि ।

किं ते ब्रह्माणो गृहते सखायो ये त्वाया निदधुः काममिन्द्र ॥ १२ ॥

ए॒व । हि । त्वां । ऋ॒तुऽथा । या॒तय॑तं । म॒घा । वि॒प्रेभ्यः । द॒दतं । शृ॒णोमि ।

किं । ते । ब्र॒ह्माणः । गृ॒हते । सखा॑यः । ये । त्वा॒ऽया । नि॒ऽदधुः । कामं । इं॒द्र ॥ १२ ॥

एवैवमुक्तप्रकारेण हि ऋतुथा काले काले यातयंतं जंतून्प्रेरयंतं हे इंद्र त्वां विप्रेभ्यः स्तोतृभ्यो मघा मघानि धनानि ददतं यच्छंतं शृणोमि । निशामयामि । एतन्मृषैव प्रतिभाति । हे इंद्र त्वाया त्वयि ये स्तोतारः कामं स्वकीयाभिलाषं निदधुः न्यक्षिपन् ब्रह्माणो बृहंतस्ते त्वदीयाः सखायः स्तोतारः किं गृहते । त्वत्तः किं गृह्णते । ऋषिः स्वकीयाभिलाषप्राप्तिविलंबनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थोऽश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे प्रथमाध्यायं व्याख्याय व्याकृतिक्षमः ।

सुधीः श्रीसायणाचार्यो द्वितीयं व्याचिकीर्षति ॥

तत्रात्रेः पंचमे मंडले तृतीयेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र महि मह इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य संवरणस्यार्घं । इंद्रो देवता । त्रिष्टुप् छंदः । महि दश प्राजापत्यः संवरण इत्यनुक्रांतं । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महि॑ म॒हे त॒वसे॑ दी॒ध्ये नृ॒निं॒द्राये॒त्या त॒वसे॑ अ॒त॒व्यान् ।

यो अ॒स्मै सु॒म॒तिं वा॒ज॒सातौ॑ स्तु॒तो जने॑ स॒म॒र्यश्चि॒केत॑ ॥ १ ॥

महि॑ । महे॑ । तवसे॑ । दी॒ध्ये । नृन् । इं॒द्राय॑ । इ॒त्या । तवसे॑ । अत॑व्यान् ।

यः । अ॒स्मै । सु॒ऽम॒तिं । वाज॑ऽसातौ । स्तु॒तः । जने॑ । स॒ऽम॒र्यैः । चि॒केत॑ ॥ १ ॥

अहं संवरणोऽतव्यान्त्यंतमिव दुर्बलः सन् महि महत् प्रभूतं स्तोत्रं महे महते तवसे बलवत इंद्रायेत्येत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण दीध्ये । दीपयामि । प्रकाशयामि । किमर्थं । नृन् ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ मनुष्याणामस्मदीयानां तवसे बलाय । यद्वा नृनस्मद्विरोधिनामभिभवायेति शेषः । तदर्थं तवसेऽस्मद्वलाय । य इंद्रोऽस्मै जने जनाय संवरणाय वाजसातौ संग्रामे वाजस्यान्वस्य वा लाभे निमित्ते सति स्तुतः सन् सुमतिं समर्यो मर्यैः स्तोतृभिः सहितो यद्वा सह म्रियमाणैर्युध्यमानैर्मरुदादिभिरथवा समरार्हश्चिकेत जानाति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स त्वं न इं॒द्र धिय॑सानो अ॒र्कैर्हरी॑णां वृष॒न्योक्त॑मश्रेः ।

या इ॒त्या म॑घव॒न्ननु॑ जोषं॒ वक्षो॑ अभि॒ प्रार्यः॑ स॒क्षि॒ जनान् ॥ २ ॥

सः । त्वं । नः । इं॒द्र । धि॒य॒सा॒नः । अ॒र्कैः । हरी॑णां । वृष॒न् । योक्त॑ । अ॒श्रेः ।

याः । इ॒त्या । म॒घ॒ऽव॒न् । अ॒नु । जोषं॑ । वक्षः॑ । अ॒भिः । प्र । अ॒र्यः । स॒क्षि॒ । जना॑न् ॥ २ ॥

हे वृषन् वर्षकेन्द्रं स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्धियसानो ध्यायन् अर्कैरर्चनसाधनैः स्तोत्रैर्निमित्तभूतैर्हरीणां रथे नियोज्यानामश्वानां योक्तुं नियोजनरज्जुमश्रेः । आश्रयसि । याः ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ यानर्कान् हे मघवन् इत्येत्थं जोषं प्रीतिमनु वक्षोऽवहः तैर्निमित्तैर्योक्तुमश्रेरिति । तथा कृत्वार्योऽस्मदरीन् जनानभि अभिमुख्येन प्र प्रकृष्टं सक्षि । पराभव ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न ते तं इं॒द्राभ्य॑ ष॒स्मदृ॒ष्वायु॑क्तासो अ॒ब्रह्म॑ता॒ यदस॑न् ।

तिष्ठा॑ रथ॒मधि॑ तं व॒ज्रह॑स्ता र॒श्मिं दे॑व यमसे॒ स्वश्वः॑ ॥ ३ ॥

न । ते । ते । इं॒द्र । अ॒भि । अ॒स्मत् । ऋ॒ष्व । अ॒यु॑क्तासः । अ॒ब्रह्म॑ता । यत् । अस॑न् ।

तिष्ठ॑ । रथं॑ । अधि॑ । तं । व॒ज्र॒ऽह॒स्त । आ । र॒श्मिं । दे॒व । य॒म॒से । सु॒ऽअ॒श्वः ॥ ३ ॥

हे ऋष्व महन्निद्रं यत् येऽस्मदस्मत्तस्वद्वक्तेभ्योऽन्येऽयुक्तासस्त्वयासंयुक्ता

असन् आसन् अभवन् अब्रह्मता । ब्रह्म परिवृढं कर्म । तद्रहितत्वात् ते नरास्ते
त्वदीया न भवन्ति । अतोऽस्मद्यज्ञमभ्यागतुं तं प्रसिद्धं रथमधितिष्ठ । हे वज्रहस्तेन्द्र
देव स्वश्वस्त्वं यं रथमारोढुं रश्मिं प्रग्रहमायमसे नियमयसि तमधितिष्ठ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुरु यत्त इन्द्र संत्युक्था गवे चकथोर्वरासु युध्यन् ।

ततक्षे सूर्याय चिदोक्सि स्वे वृषा समत्सु दासस्य नाम चित् ॥४॥

पुरु । यत् । ते । इन्द्र । संति । उक्था । गवे । चकथ । उर्वरासु । युध्यन् ।

ततक्षे । सूर्याय । चित् । ओक्सि । स्वे । वृषा । समत्सु । दासस्य । नाम । चित् ॥४॥

हे इन्द्र ते तव यद्यदा स्वभूतानि पुरु पुरुणि बहून्युक्थोक्थानि शस्त्राणि संति
तदोर्वरासु सस्योपेतासु भूमिषु निमित्तभूतासु गवे वृष्ट्युदकाय युध्यन् जलप्रतिबं-
धकान् (संहरन् चकथ । करोषि भेदनं । कुत्रेति । सूर्याय सूर्यस्य स्वे स्वकीय ओक्सि
स्थाने । वृषा वर्षिता सन्) ततक्षे । संपादयसि । समत्सु संग्रामेषु दासस्य वृष्टिप्र-
तिबंधकर्तुरेतन्नामकस्यासुरस्य नाम चिन्नामापि ततक्षे । नाशयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वयं ते त इन्द्र ये च नरः शर्धो जज्ञाना याताश्च रथाः ।

आस्माञ्जगम्यादहिशुष्म सत्वा भगो न हव्यः प्रभृथेषु चारुः ॥५॥

वयं । ते । ते । इन्द्र । ये । च । नरः । शर्धः । जज्ञानाः । याताः । च । रथाः ।

आ । अस्मान् । जगम्यात् । अहिऽशुष्म । सत्वा । भगः । न । हव्यः । प्रऽभृथेषु । चारुः ॥५॥

हे इन्द्र ये च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विग्यजमाना वयं स्मः ते वयं ते
त्वदीयाः । कीदृशा वयं । शर्धो बलं जज्ञाना उत्पादयन्तः स्तुतिभिर्याताश्च होतुं
त्वां प्राप्ताश्च रथा रंहणशीलाश्च । किंच हे अहिशुष्म । अहिरयनात् । सर्वतो
व्याप्तबलेन्द्र त्वदनुग्रहाद्वयः स्तुत्यः प्रतिभैराह्वातव्यो वा चारुः संगता सत्वा
भृत्यादिः प्रभृथेषु संग्रामेषु यज्ञेषु वास्मानाजगम्यात् । आगच्छेत् । भगो न भग इव
हव्यश्चारुः । भगदेवो यथास्मत्सहाय आगच्छति तथा भृत्यादिरागच्छेदित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प॒पृ॒क्षे॒ण्य॒मिन्द्र॒ त्वे ह्यो॒जो नृ॒म्णानि॑ च नृ॒तमा॑नो अ॒मर्तः॑ ।

स न॒ एनी॑ वस॒वानो र॒यिं दाः॒ प्रा॒र्यः स्तु॒षे तु॒विम॒घस्य॒ दानं॑ ॥ ६ ॥

प॒पृ॒क्षे॒ण्यं । इन्द्र॒ । त्वे इति॑ । हि । ओजः॑ । नृ॒म्णानि॑ । च । नृ॒तमा॑नः । अ॒मर्तः॑ ।

सः । नः । एनी॑ । वस॒वानः । र॒यिं । दाः । प्र । अ॒र्यः । स्तु॒षे । तु॒वि॒म॒घस्य॑ । दानं॑ ॥ ६ ॥

हे इन्द्र पपृक्षेण्यं संपर्काहे पूज्यं वौजो बलं त्वे हि त्वयि खलु । त्वदधीन-
मित्यर्थः । नृतमानो नृत्यन् अमर्तोऽमरणधर्मा स त्वं वसवान आच्छादयन्
स्वतेजसा जगत् नृम्णानि नृमणानि द्रविणानि । वक्ष्यमाणरय्यपेक्षया चशब्दः ।
एनीमेनवर्णा श्वेतवर्णा रयिं धनं दाः । देहि । अहं च अर्य ईश्वरस्य तुविमघस्य
प्रभूतधनस्य च दानं प्रस्तुषे । स्तौमि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ए॒वा न॑ इन्द्रो॒तिभि॑रव पा॒हि गृ॒णतः॑ श्रू॒र का॒रुन् ।

उ॒त त्वचं॑ द॒दतो॒ वाज॑सातौ पि॒प्री॒हि म॒ध्वः सु॒षुत॑स्य चारोः॑ ॥ ७ ॥

ए॒व । नः॑ । इन्द्र॒ । उ॒ति॒भिः । अ॒व । पा॒हि । गृ॒णतः॑ । श्रू॒र । का॒रुन् ।

उ॒त । त्वचं॑ । द॒दतः॑ । वाज॑सातौ । पि॒प्री॒हि । म॒ध्वः । सु॒षुत॑स्य । चारोः॑ ॥ ७ ॥

हे श्रूरेन्द्र एवैवं नोऽस्मान् गृणतः स्तुवतः कारुन् कर्तृनृत्विज उतिभी रक्ष-
णैरव । पालय । उतापि च वाजसातौ संग्रामे त्वचमाच्छादकं रूपं ददतः
प्रयच्छतः सुषुतस्य सुषुभिषुतस्य चारोर्मनोहरस्य मध्वः सोमस्य पिप्रीहि । प्रीण-
यात्मानं । द्वितीयार्थे षष्ठी । उक्तलक्षणं सोमं पिबेत्यर्थः । अथवा तृतीयार्थे षष्ठी ।
उक्तलक्षणेन सोमपानेन प्रीणय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उ॒त त्वे मा॑ पौरु॒कुत्स्य॑स्य सू॒रेस्त्र॒सद॑स्योर्हि॒रणि॑नो ररा॒णाः ।

वह॑न्तु मा॒ दश॒ श्येता॑सो अस्य गैरि॒क्षित॑स्य क्रतु॒भिर्नु स॑श्चे ॥ ८ ॥

उ॒त । त्वे । मा॒ । पौरु॒कुत्स्य॑स्य । सू॒रेः । त्र॒सद॑स्योः । हि॒र॒णि॑नः । ररा॒णाः ।

वह॑न्तु । मा॒ । दश॑ । श्येता॑सः । अ॒स्य । गैरि॒क्षित॑स्य । क्रतु॑भिः । नु । स॑श्चे ॥ ८ ॥

वसदस्युश्च विदथो ध्वन्यश्चेति त्रयो नृपाः । अश्वान्धनानि गाश्चादुर्ध्वेष्ये
तद्वदत्यृषिः ॥ उतापि च ते ते मा । चतुर्थ्यर्थे द्वितीया । मह्यमित्यर्थः । रराणाः ॥
रातेर्दानार्थस्य कर्मणि लिटः कानचि रूपं ॥ दत्ता इत्यर्थः । पौरुकुत्स्यस्य पुरुकुत्सा-
पत्यस्य सूरः प्रेरकस्य हिरणिनो हिरण्यवतोऽस्य वसदस्योरेतन्नामकस्य राजर्षेर्गै-
रिक्षितस्य गिरिक्षितगोत्रोत्पन्नस्य श्येतासः शुभवर्णा दशाश्वा मा मां वहंतु ।
प्रापयंतु । अहं च क्रतुभिः कर्मभी रथनियोजनादिभिर्यज्ञादिभिर्वा नु क्षिप्रं
सश्वे । गच्छेयं ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत ते मा मारुताश्वस्य शोणाः क्रत्वामघासो विदथस्य रातौ ।
सहस्रा मे च्यवतानो ददान आनूकमर्यो वपुषे नार्चत् ॥ ९ ॥
उत । ते । मा । मारुतऽश्वस्य । शोणाः । क्रत्वाऽमघासः । विदथस्य । रातौ ।
सहस्रा । मे । च्यवतानः । ददानः । आनूकं । अर्यः । वपुषे । न । आर्चत् ॥ ९ ॥

उतापि च ते तेऽश्वा वक्ष्यमाणा मारुताश्वस्य । मरुत्सदृशवेगाश्ववान्मरु-
ताश्वः । तदपत्यस्य विदथस्यैतन्नामकस्य राज्ञः शोणाः शोणवर्णाः क्रत्वामघासः
क्रतुना कर्मणा शीघ्रगमनादिलक्षणेन माहनीया अश्वा रातौ दाने विनियुक्ता
मां वहन्तीति शेषः । किंच सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि धनान्यर्थः पूज्यस्य
मे । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । पूज्याय मह्यं च्यवतानश्चावयन् ददानः प्रयच्छन् स
आनूकमाभरणं च वपुषे स्वशरीरालंकारायार्चत् । प्रायच्छत् । नेति चार्थे ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत ते मा ध्वन्यस्य जुष्टा लक्ष्मण्यस्य सुरुचो यतानाः ।
महा रायः संवरणस्य ऋषेर्व्रजं न गावः प्रयता अपि गमन् ॥ १० ॥
उत । ते । मा । ध्वन्यस्य । जुष्टाः । लक्ष्मण्यस्य । सुऽरुचः । यतानाः ।
महा । रायः । संऽवरणस्य । ऋषेः । व्रजं । न । गावः । प्रऽयताः । अपि । गमन् ॥ १० ॥

उतापि च ते ते वक्ष्यमाणा रायो ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्य लक्ष्मण्यस्य लक्ष्म-
णपुत्रस्य राज्ञः संबन्धिनोऽश्वा मा जुष्टा मां प्राप्ताः सुरुचः शोभनदीप्तयो यताना
वहमानाय यतमानाः । रायो महा महत्त्वेन युक्ता रायः प्रयता दत्ताः सत्यः

संवरणस्य ऋषेरपिग्मन् । अपिगताः । प्राप्ता मद्रुहमिति शेषः । व्रजं न गावो
गोष्ठं गाव इव । यद्वा नेति चार्थे । गावश्च मम व्रजमपिग्मन् । अत्रैदे सूक्ते
प्रायेण मरुतो राज्ञां च दानस्तुतयः । अनु० १.२. । इत्युक्तत्वाद्राज्ञां दानस्तुतिरविरुद्धा ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः ॥

अजातशत्रुमिति नवर्चे द्वितीयं सूक्तं प्राजापत्यस्य संवरणस्यार्धमैन्द्रं । नवमी
त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुवंतपरिभाषया जगत्यः । अजातशत्रुं नव त्रिष्टुवंतमित्यनुक्र-
मणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अजातशत्रुमजरा स्वर्वत्यनु स्वधामिता दस्ममीयते ।

सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे पुरुष्टुताय प्रतरं दधातन ॥ १ ॥

अजातऽशत्रुं । अजरा । स्वःऽवती । अनु । स्वधा । अमिता । दस्मं । ईयते ।

सुनोतन । पचत । ब्रह्मऽवाहसे । पुरुऽस्तुताय । प्रऽतरं । दधातन ॥ १ ॥

अजातशत्रुं । अनुत्पन्नाः शतयितारो यस्य तं । दस्मं शत्रूणामुपक्षपयिता-
रमजराक्षीणा स्वर्वती स्वरणवत्यमितापरिमिता स्वधानं हविरन्वीयते । अनु-
प्राप्नोति । तदर्थं हे ऋत्विजः सुनोतन । अभिषुणुत । पचत पुरोडाशादिकं । कस्मै ।
ब्रह्मवाहसे ब्रह्मणः परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय पुरुष्टुताय बहुभिः स्तुतायेन्द्राय ।
प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन । धारयत स्वस्वोचितकर्म ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यः सोमेन जठरमपिप्रतामंदत मघवा मध्वो अंधसः ।

यदीं मृगाय हंतवे महावधः सहस्रभृष्टिमुशना वधं यमत् ॥ २ ॥

आ । यः । सोमेन । जठरं । अपिप्रत । अमंदत । मघऽवा । मध्वः । अंधसः ।

यत् । ईं । मृगाय । हंतवे । महाऽवधः । सहस्रऽभृष्टिं । उशना । वधं । यमत् ॥ २ ॥

यो मघवा सोमेन जठरं स्वकीयोदरमा सर्वतोऽपिप्रत अपूरयत् मध्वो मधुर-
सस्यांधसः सोमस्य पानेनामंदत । अतृप्यत् । यद्यदेमयं मृगायैतन्नामकायासुराय
हंतवे तं हंतुं महावधो महावज्रः सहस्रभृष्टिरपरिमिततेजा उशना कामयमानः
शत्रुं यद्वोशनसा सह वधं वज्रं यमत् उदयच्छत् तदापिप्रत अमंदत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यो अस्मै ग्रंस उत वा य ऊधनि सोमं सुनोति भवति द्युमाँ अह ।

अपाप शक्रस्ततनुष्टिमूहति तनूशुभं मघवा यः कवासखः ॥३॥

यः । अस्मै । ग्रंसे । उत । वा । यः । ऊधनि । सोमं । सुनोति । भवति । द्युऽमान् । अह ।

अपऽअप । शक्रः । ततनुष्टिं । ऊहति । तनूऽशुभं । मघऽवा । यः । कवऽसखः ॥३॥

यो यजमानोऽस्मा इन्द्राय ग्रंसे । अहर्नामैतत् । गृह्यन्तेऽस्मिन्नसा इति ग्रंसः । तस्मिन् । उत वा अथवा यो यजमान ऊधनि । उद्धततरं भवत्युन्नद्धमिति वोधो रात्रिः । स्नेहप्रदानरसाभ्यामूधसि रात्रौ च समत्वाद्रात्रिरपूध उच्यते । अहनि रात्रौ च सोमं सुनोति स भवति द्युमान् दीप्तिमान् । अहेति विनिग्रहार्थीयः । किंच शक्रः शक्तोऽयमिन्द्रस्ततनुष्टिं । ततं धर्मसंततिं नुदति वष्टि कामयते कामानिति ततनुष्टिः । तं तनूशुभं । तनूः शुभा शोभनीयालंकारादिभिर्यस्य तं । तादृशं स्वपोषकमयज्वानमपोहति । अपरोऽपशब्दः पूरणार्थः । मघवा धनवान्यः कवासखः कुत्सितपुरुषसहायस्तमपोहतीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्यावधीन्पितरं यस्य मातरं यस्य शक्रो भ्रातरं नात ईषते ।

वेतीद्वस्य प्रयता यतंकरो न किल्बिषादीषते वस्व आकरः ॥४॥

यस्य । अवधीत् । पितरं । यस्य । मातरं । यस्य । शक्रः । भ्रातरं । न । अतः । ईषते ।

वेति । इत् । ऊं इति । अस्य । प्रऽयता । यतंऽकरः । न । किल्बिषात् । ईषते । वस्वः ।

आऽकरः ॥४॥

शक्रो शक्तोऽयं यस्यायज्वनः पितरमवधीत् हतवान् । यस्य च मातरमवधीत् । यस्य च भ्रातरं अतोऽस्मादयज्वनः सकाशान्नेषते । न बिभेति न गच्छति वा । किंत्वस्य प्रयता दत्तानि हवींषि वेतीदु । कामयत एव । अयज्वानं शिक्षयित्वा नियोजयतीत्यर्थः । यतंकरो यमनकर्ता वस्वो वसुनो धनस्याकर आभिमुख्यकर्ता यः किल्बिषात्पिचादिवधयुक्तान्नेषते न चलति न बिभेति वा । इन्द्रस्यास्तोतृणां हतिरिन्द्रो यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छत् अंतरिक्षे पौलोमान्पृथिव्यां कालकांज्यानरुन्मुखान्यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छमित्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न पंचभिर्दशभिर्विष्टारं नासुन्वता सचते पुष्यता चन ।

जिनाति वेदमुया हंति वा धुनिरा देवयुं भजति गोमति व्रजे ॥५॥

न । पंचऽभिः । दशऽभिः । वष्टि । आऽरभं । न । असुन्वता । सचते । पुष्यता । चन ।

जिनाति । वा । इत् । अमुया । हंति । वा । धुनिः । आ । देवऽयुं । भजति । गोऽमति । व्रजे ॥५॥

अयमिन्द्रः पंचभिर्दशभिर्वा सहायैरारभमारंभं शत्रुहननायालंबनं न वष्टि । साहाय्यं नापेक्षत इत्यर्थः । यद्वामुमिन्द्रं पंचभिर्दशभिर्वा यज्ञादन्यैरुपायैरारभमारब्धमुद्योगं कर्तुं न वष्टि । न कामयते । असुन्वताभिषवमकुर्वता सह पुष्यता चन बंध्वादीनपोषयतापि न सचते । न संगच्छते । असुन्वंतमभिषवमकुर्वाणमयष्टारमपुष्णंतं च न प्राप्नोतीत्यर्थः । न केवलमप्राप्तिमात्रं किंतु जिनाति वा । वाशब्दश्चार्थः । जिनाति च । बाधते । इदिति पूरणः । हंति वामुयामुमयष्टारं धुनिः कंपकः शत्रूणां । देवयुं देवमिन्द्रं कामयमानं यजमानं गोमति व्रज आभजति । योजयतीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वित्वक्ष्णः समृतौ चक्रमासजोऽसुन्वतो विषुणः सुन्वतो वृधः ।

इंद्रो विश्वस्य दमिता विभीषणो यथावशं नयति दासमार्यः ॥६॥

विऽत्वक्ष्णः । संऽमृतौ । चक्रंऽआसजः । असुन्वतः । विषुणः । सुन्वतः । वृधः ।

इंद्रः । विश्वस्य । दमिता । विऽभीषणः । यथाऽवशं । नयति । दासं । आर्यः ॥६॥

समृतौ संग्रामे वित्वक्ष्णो विशेषेण तनूकर्ता शत्रूणां तदर्थं चक्रमासजो रथचक्रस्यासंजयितासुन्वतोऽयजमानस्य विषुणः पराङ्मुखः सुन्वतो यजमानस्य वृधो वर्धयितेन्द्रो विश्वस्य दमिता शिष्ययिता विभीषणो भयजनक आर्यः स्वामी यथावशं यथेच्छं दासं दासकर्माणं जनं नयति स्ववशं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

समीं पणेरजति भोजनं मुषे वि दाशुषे भजति सूनरं वसु ।

दुर्गे चन ध्रियते विश्व आ पुरु जनो यो अस्य तविषीमचुक्रुधत् ॥७॥

सं । ई । प॒णेः । अ॒ज॒ति । भो॒ज॒नं । मु॒षे । वि । दा॒शु॒षे । भ॒ज॒ति । सू॒न॒रं । व॒सु ।

दुः॒ऽगे । च॒न । धि॒य॒ते । वि॒श्वः । आ । पु॒रु । ज॒नः । यः । अ॒स्य । त॒वि॒षी । अ॒चु॒क्रु॒धत् ॥ ७ ॥

ईमयमिन्द्रः पणेर्वणिज इव लुब्धकस्यादातुर्भोजनं धनमन्नं वा मुषे चोरयितुं समजति । सम्यक् गच्छति । गत्वा चादाय दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय विभजति सूनरं शोभनमनुष्यं वसु धनं । अयष्टुर्धनमाकृष्य यष्टे प्रयच्छतीत्यर्थः । न केवलं वणिग्धनप्रदानमात्रं किंतु पुरु पुरुणि दर्गे चन दुःखेन गंतव्य आपद्यपि विश्वः सर्वोऽपि दातृजन आध्रियते । आस्थाप्यते । यो जनोऽस्येन्द्रस्य तविषी बलमचुक्रुधत् विहिताकरणादिना तस्य पणेरजतीति पूर्वशेषः । यद्वा योऽस्य तविषीमचुक्रुधत् स सर्वोऽपि जनो दुर्गे चनाध्रियत इन्द्रेण ॥ चनेत्येकपदमध्येतृसंप्रदायप्राप्तं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सं य॒ज्जनौ॑ सु॒धनौ॑ वि॒श्वश॑र्धसाववेदि॒न्द्रो म॒घवा॒ गोषु॑ शु॒भिषु॑ ।

यु॒जं ह्य॑न्यमकृत प्रवेप॒न्युदी॒ ग॒व्यं सु॒ज॒ते स॒त्त्व॒भिर्धु॒निः ॥ ८ ॥

सं । यत् । ज॒नौ । सु॒ध॒नौ । वि॒श्वऽश॑र्धसौ । अ॒वेत् । इ॒न्द्रः । म॒घऽवा॑ । गो॒षु । शु॒भिषु॑ ।

यु॒जं । हि । अ॒न्यं । अ॒कृत॑ । प्र॒वे॒प॒नी । उ॒त् । ई॒ । ग॒व्यं । सु॒ज॒ते । स॒त्त्व॑भिः । धु॒निः ॥ ८ ॥

समवेत्संजानाति यद्यदा जनौ परस्परं प्रतिवृद्धिनौ सुधनौ शोभनधनौ विश्वशर्धसौ व्याप्तबलौ बहूत्साहौ वा मघवा धनवानिन्द्रो गोषु शुभिषु शोभनासु गोषु निमित्तभूतासु अन्यं यष्टारं युजं सहायमकृत कृतवान् प्रवेपनी शत्रूणां प्रवेपनवान् । ईमस्मै गव्यं गोसमूहमुत्सृजते सत्त्वभिर्मरुद्भिः सह धुनिर्मेघानां कंपयिता । इन्द्रो यजमानमयजमानं वा यं जानाति गोनिमित्तं ज्ञात्वा यज्वने गोसमूहं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स॒ह॒स्र॒सामा॑ग्नि॒वेशिं॑ गृ॒णी॒षे श॒चि॒म॒ग्न उप॒मां के॒तुम॒र्यः ।

तस्मा॒ आपः॑ सं॒यतः॑ पी॒प॒यन्त॑ तस्मि॒न्क्ष॒त्रम॑मवत्त्वे॒षम॑स्तु ॥ ९ ॥

स॒ह॒स्रऽसां॑ । आ॒ग्निऽवे॒शिं । गृ॒णी॒षे । श॒चिं । अ॒ग्ने । उप॒मां । के॒तुं । अ॒र्यः ।

तस्मै॑ । आपः॑ । सं॒य॒तः । पी॒प॒यन्त॑ । तस्मि॒न् । क्ष॒त्रं । अ॒मऽव॑त् । त्वे॒षं । अ॒स्तु ॥ ९ ॥

अग्निवेशसुतं शचिमसंख्यातधनप्रदं । आशास्त ऋषिरंत्यर्चा प्रजापतिसुतः

सुधीः ॥ अर्योऽहं सहस्रसामपरिमितधनप्रदमाग्निवेशिमग्निवेशसुतं शचिमेतन्ना-
मकं राजर्षिं गृणीषे । गृणे । स्तौमि । हे अग्ने अंगनादिगुणविशिष्टेन्द्र । कीदृशं
तं । उपमामुपमानभूतं केतुं प्रज्ञापकं । प्रख्यातमित्यर्थः । तस्मा आपः संयतः
सम्यक् गच्छन्त्यः पीपयन्त । प्यायन्तां । तस्मिन्नाज्ञि क्षत्रं धनममवद्वलसहितं
त्वेषं दीप्तमस्त्विति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः ॥

यस्ते साधिष्ठ इत्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं । अंगिरोगोत्रः प्रभूवसुर्नाम ऋषिः ।
अंत्या पंक्तिः । पंक्त्यन्तपरिभाषया शिष्टा अनुष्टुभः । इन्द्रो देवता । यस्तेऽष्टौ प्रभूव-
सुरांगिरसः पंक्त्यन्तमित्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आभिन्नविकेषक्येषु
तृतीयसवन आद्यस्तृचोऽच्छावाकस्य वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । यस्ते सा-
धिष्ठोऽवसे पुरां भिंदुर्युवा कविः । आ० ७. ८. । इति ॥ द्वितीयतृतीययोः स्वर-
साम्नोश्चाद्यौ तृचावनुरूपौ । यस्ते साधिष्ठोऽवस इति षष्ठानुष्टुभः । आ० ८. ५. ।
इति हि सूचितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्ते साधिष्ठोऽवस इन्द्र क्रतुष्टमा भर ।

अस्मभ्यं चर्षणीसहं सस्त्रिं वाजेषु दुष्टरं ॥ १ ॥

यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । इन्द्र । क्रतुः । तं । आ । भर ।

अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहं । सस्त्रिं । वाजेषु । दुष्टरं ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव यः साधिष्ठोऽतिशयेन साधकः क्रतुरुक्तलक्षणं कर्म प्रज्ञा वास्ति
तं क्रतुं नोऽवसेऽस्मद्रक्षणायास्मभ्यमाभर । आहर । कीदृशं तं । चर्षणीसहं सर्वेषां
मनुष्याणामभिभवितारं सस्त्रिं संस्नातं श्रुद्धं वाजेषु संग्रामेषु दुष्टरमन्यैरनभिभाव्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदिन्द्र ते चतस्रो यच्छूर संति तिस्रः ।

यद्वा पंच क्षितीनामवस्तसु न आ भर ॥ २ ॥

यत् । इन्द्र । ते । चतस्रः । यत् । शूर । संति । तिस्रः ।

यत् । वा । पंच । क्षितीनां । अवः । तत् । सु । नः । आ । भर ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तव यत् या ऊतयश्चतस्रश्चतसृषु वर्णेषु संश्रिताः संति याश्च हे शूर
तिस्रस्त्रिषु लोकेषु वर्तमानाः । यद्वा । वाशब्दश्चार्थः । यद्याश्च पञ्च क्षितीनां पञ्चज-
नसंबन्धिन्य ऊतयः संति तत्सर्वमवो रक्षणं सु सुष्ठु नोऽस्मभ्यमाभर । आहरेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ तेऽवो वरेण्यं वृषन्तमस्य हूमहे ।

वृषजूतिर्हि जज्ञिष आभूभिरिन्द्र तुर्वणिः ॥ ३ ॥

आ । ते । अवः । वरेण्यं । वृषन्ऽतमस्य । हूमहे ।

वृषऽजूतिः । हि । जज्ञिषे । आऽभूभिः । इन्द्र । तुर्वणिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र वृषन्तमस्य फलानां वर्षकतमस्य ते तवावो रक्षणं गमनं वा वरेण्यं
वरणीयमाहूमहे । आहूयामः । हे इन्द्र वृषजूतिर्वर्षणगमनस्तुर्वणिस्तूर्णवनिर्हिसको
वा त्वमाभूभिः सर्वतो भवद्भिर्व्याप्नैर्मरुद्भिः सहावो हि जज्ञिषे । उत्पादयसि
खलु । तेऽव आहूयाम इति । यद्वा वृषगमनः सन् अद्य यज्ञमागत्य फलं
जज्ञिषे तस्मात्तेऽवो हूमह इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वृषा ह्यसि राधसे जज्ञिषे वृणि ते शवः ।

स्वश्चं ते धृषन्मनः सचाहमिन्द्र पौंस्यं ॥ ४ ॥

वृषा । हि । असि । राधसे । जज्ञिषे । वृणि । ते । शवः ।

स्वऽश्चं । ते । धृषत् । मनः । सचाऽहं । इन्द्र । पौंस्यं ॥ ४ ॥

हे इन्द्र राधसे यजमानानां समृद्धये वृषा ह्यसि । फलस्य वर्षकोऽसि खलु ।
यद्वा वृषा खल्वसि । राधसे धनार्थं जज्ञिषे । उत्पद्यसे । ते शवो बलं वृणि
वर्षितु । ते मनः स्वश्चं स्वायत्तबलं धृषत् धर्षकं विरोधिनां । हे इन्द्र ते पौंस्यं
पुंस्त्वं सचाहं संघहंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तमिन्द्र मर्त्यममित्रयन्तमद्रिवः ।

सर्वरथा शतक्रतो नि याहि शवसस्पते ॥ ५ ॥

त्वं । तं । इंद्र । मर्त्यं । अमित्रं यतं । अद्रिं वः ।

सर्वं रथा । शतक्रतो इति शतं क्रतो । नि । याहि । शवसः । पते ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वं तममित्रयतं शत्रुत्वमाचरतं शत्रुं वेच्छंतं मर्त्यं हे अद्रिवो वज्र-
वन्निद्र सर्वरथा सर्वत्र व्याप्तेन रथेन ॥ सुपां सुलुगित्याकारः ॥ हे शतक्रतो हे
शवसस्पते बलस्य पालकेन्द्र नि याहि । नितरां गच्छाभिभवितुं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामिद्वृत्रहन्तम जनासो वृक्तबर्हिषः ।

उग्रं पूर्वीषु पूर्यं हवन्ते वाजसातये ॥ ६ ॥

त्वां । इत् । वृत्रहन्तम । जनासः । वृक्तबर्हिषः ।

उग्रं । पूर्वीषु । पूर्यं । हवन्ते । वाजसातये ॥ ६ ॥

हे वृत्रहन्तमातिशयेन वृत्राणां हन्तरिन्द्र त्वामित्त्वामेव जनासो जना वृक्तबर्हिष
आच्छादितदर्भाः । प्रवृत्तयज्ञा इत्यर्थः । उग्रमुद्गूर्णबलं पूर्वीषु बह्वीषु प्रजासु मध्ये
पूर्यं पुरातनं संतं वाजसातये संग्रामाय हवन्ते । आह्वयन्ते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अस्माकमिन्द्र दुष्टरं पुरोयावानमाजिषु ।

सयावानं धनेधने वाजयन्तमवा रथं ॥ ७ ॥

अस्माकं । इंद्र । दुष्टरं । पुरः सयावानं । आजिषु ।

स सयावानं । धने धने । वाजयन्तं । अव । रथं ॥ ७ ॥

हे इंद्र अस्माकं रथं रहणस्वभावं वा पुत्रमव । रक्ष । कीदृशं रथं । दुष्टरं दुःखेन
तरणीयमाजिषु संग्रामेषु पुरोयावानं पुरतो मिश्रयितारं सयावानमनुचरैः सह
गन्तारं धने धने सर्वेषु धनेषु वाजयन्तं संग्रामं धनं वेच्छंतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्माकमिन्द्रेहि नो रथमवा पुरंध्या ।

वयं शविष्ठ वायं दिवि श्रवो दधीमहि दिवि स्तोमं मनामहे ॥ ८ ॥

अ॒स्माकं॑ । इ॒न्द्र । आ । इ॒हि । नः॑ । रथं॑ । अ॒व । पुरं॑ऽध्या ।

व॒यं । श॒वि॒ष्ट । वा॒र्यं॑ । दि॒वि । अ॒वः । द॒धी॒म॒हि । दि॒वि । स्तोमं॑ । म॒ना॒म॒हे ॥ ८ ॥

हे इन्द्र अस्माकमस्मदीय एव सन् एहि । आगच्छ । आगत्य च पुरंध्या शोभ-
नबुद्ध्या नोऽस्माकं रथमव । रक्ष । वयं च हे शविष्ठ अतिशयेन बलवन् त्वदनु-
ग्रहाद्वार्यं वरणीयं श्रवोऽन्नं कीर्त्तिं वा दिवि द्योतमाने त्वयि दधीमहि । स्थाप-
यामः । तथा दिवि त्वयि स्तोमं स्तोत्रं मनामहे । करवामह इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः ॥

स आ गमदिति षट्चं चतुर्थं सूक्तं । आंगिरसः प्रभूवसुर्ऋषिः । तृतीया जगती
शिष्टा अनुक्तत्वात् त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता । अनुक्रांतं च । स आ गमत् षट् तृतीया
जगतीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स आ ग॒म॒दिन्द्रो॒ यो व॒सूनां॑ चि॒केत॒दातुं॑ दाम॒नो र॒यी॒णां ।

ध॒न्व॒च॒रो न वंस॑गस्तृ॒षाणश्च॑क॒मानः॑ पि॒बतु॑ दु॒ग्धमं॑शुं ॥ १ ॥

सः । आ । ग॒म॒त् । इ॒न्द्रः । यः । व॒सूनां॑ । चि॒केत॒त् । दा॒तुं । दा॒म॒नः । र॒यी॒णां ।

ध॒न्वऽच॒रः । न । वंस॑गः । तृ॒षा॒णः । च॒क॒मा॒नः । पि॒ब॒तु । दु॒ग्धं । अं॒शुं ॥ १ ॥

स इन्द्रोऽस्मद्यज्ञं प्रत्यागमत् । आगच्छतु । यो देवो वसूनां धनानां । कर्मणि
षष्ठी । वसूनि धनानि चिकेतत् जानाति प्रदातुं । स कीदृशः । दामनो दाता
दानमना वा रयीणां धनानां । गमने दृष्टांतः । धन्वचरो न धनुषा सह संचरन्
धानुष्क इव वंसगो वननीयगमनस्तृषाणोऽत्यंतं तृषितश्चकमानः कामयमानश्च
सन् दुग्धमभिषुतमंशुं सोमं पिबतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ते॒ ह॒नू ह॒रि॒वः॑ शू॒र शि॒प्रे रु॒ह॒त्सोमो॑ न पर्व॑तस्य पृ॒ष्ठे ।

अ॒नु॒ त्वा रा॒ज॒न् नर्व॑तो न हि॒न्वन् गी॒र्भिर्म॑देम पु॒रु॒हूत॑ वि॒श्वे ॥ २ ॥

आ । ते । ह॒नू इति॑ । ह॒रि॒वः । शू॒र । शि॒प्रे इति॑ । रु॒ह॒त् । सोमः॑ । न । पर्व॑तस्य । पृ॒ष्ठे ।

अ॒नु॒ । त्वा । रा॒ज॒न् । अ॒र्व॑तः । न । हि॒न्वन् । गीः॑ऽभिः । म॒दे॒म । पु॒रु॒हू॒त॒ । वि॒श्वे ॥ २ ॥

हे इन्द्र हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन् शूर ते तव हनू हननसाधने । यद्यप्ययं

शिप्रावचनस्तथापि पुनः शिप्राभिधानाद्गौणोऽवगंतव्यः । उक्तरूपे संहते वा शिप्रे आरुहत् आरोहतु प्राप्नोतु सोमोऽस्मद्वत्तः । पर्वतस्य पृष्ठे न रुहत् । नारोहति । तत्र न तिष्ठतीत्यर्थः । यद्वा नशब्दः पुरस्तात्प्रयुक्तोऽप्यत्रोपमार्थः । पर्वतस्य पृष्ठ उपरिप्रदेशे सोमो न । तत्र यथा विस्रंभेण प्रसरति तद्वत् । हे राजन् राजमानेन्द्र त्वा त्वामनु त्वया सह ॥ तृतीयार्थे इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ विश्वे वयमर्वतो नाश्वानिव तृणादिभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्हिन्वन् हिन्वंतस्त्वां प्रीणयंतः संतो मदेम । हृषेम । हे पुरुहूत बहुप्रकारं बहुभिर्वाहूतेन्द्र ॥

॥ अथ तृतीया ॥

चक्रं न वृत्तं पुरुहूत वेपते मनो भिया मे अमतेरिदद्रिवः ।

रथादधि त्वा जरिता सदावृध कुविन्नु स्तोषन्मघवन्पुरुवसुः ॥ ३ ॥

चक्रं । न । वृत्तं । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे । अमतेः । इत् । अद्रिऽवः ।

रथात् । अधि । त्वा । जरिता । सदाऽवृध । कुवित् । नु । स्तोषत् । मघऽवन् । पुरुऽवसुः ॥ ३ ॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूत हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र मे मनोऽमतेरिद्वारिद्यादस्तो-
तुर्वा सकाशाद्भिया भीत्या वेपते । कंपते । वृत्तं चक्रं न भूमौ वर्तमानं चक्रमिव ।
यस्मादेवं तस्माद्रथादध्युपरि स्थितं त्वा त्वां हे सदावृध सर्वदा वर्धमान हे मघ-
वन्निद्र जरिता स्तोता पुरुवसुरहमृषिः कुविद्बहु नु क्षिप्रं स्तोषत् । स्तोथति ।
स्तूयात् ॥ अत्र कुविच्छब्दयोगेऽप्याख्यातस्य बहुल्यहणान्निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एष यावेव जरिता त इंद्रेयर्ति वाचं बृहदांशुषाणः ।

प्र सव्येन मघवन्यंसि रायः प्र दक्षिणिद्वरिवो मा वि वेनः ॥ ४ ॥

एषः । यावाऽइव । जरिता । ते । इन्द्र । इयर्ति । वाचं । बृहत् । आंशुषाणः ।

प्र । सव्येन । मघऽवन् । यंसि । रायः । प्र । दक्षिणित् । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ॥ ४ ॥

एष जरिता गरिता स्तोता यावेवाभिषवाश्मेव । स यथा रसं जनयति तद्वत्
हे इन्द्र ते तुभ्यं वाचं स्तुतिमियर्ति । प्रेरयतीत्यर्थः । बृहन्महत्प्रभूतं फलमांशुषाण
आंशु संभक्ता सन् हे मघवन् सव्येन हस्तेन रायो धनानि प्रयंसि । प्रयच्छसि ।
दक्षिणिदक्षिणेनापि प्रयंसीति शेषः । मा विवेनः । विगतकामं मा कार्षीः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृषा त्वा वृषणं वर्धतु द्यौर्वृषा वृषभ्यां वहसे हरिभ्यां ।

स नो वृषा वृषरथः सुशिप्र वृषक्रतो वृषा वज्रिभरे धाः ॥ ५ ॥

वृषा । त्वा । वृषणं । वर्धतु । द्यौः । वृषा । वृषऽभ्यां । वहसे । हरिऽभ्यां ।

सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽशिप्र । वृषक्रतो इति वृषऽक्रतो । वृषा । वज्रिन् ।

भरे । धाः ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां वृषा वर्षिची द्यौर्द्योतयिची स्तुतिः ॥ द्योतते दीव्यते वा स्तुत्यर्थस्येदं रूपं ॥ वृषणं कामानां वर्षकं त्वां वर्धतु । वर्धयतु । वृषा त्वं वृषभ्यां सेक्तृभ्यां हरिभ्यां वहसे । यज्ञं प्रत्युह्यसे । हे सुशिप्र शोभनहनो वृषक्रतो वर्षणकर्मन् हे वज्रिन् वज्रयुक्तेन्द्र स त्वं वृषा वृषरथश्च सन् नोऽस्मान् भरे संयामे भरणवति यज्ञे वा धाः । धारय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो रोहितौ वाजिनौ वाजिनीवान्त्रिभिः शतैः सचमानावदिष्ट ।

यूने समस्मै क्षितयो नमंतां श्रुतरथाय मरुतो दुवोया ॥ ६ ॥

यः । रोहितौ । वाजिनौ । वाजिनीऽवान् । त्रिऽभिः । शतैः । सचमानौ । अदिष्ट ।

यूने । सं । अस्मै । क्षितयः । नमंतां । श्रुतऽरथाय । मरुतः । दुवःऽया ॥ ६ ॥

इयं श्रुतरथस्य राज्ञो दानस्तुतिः । यो राजा वाजिनीवानन्नवान् श्रुतरथो रोहितौ रोहितवर्णौ वाजिनौ वेजनवंतावश्चौ त्रिभिः शतैर्गवां धनानां वा उक्तसंख्याभिः सचमानौ संगच्छमानावदिष्ट ॥ ददातेर्दिशतेर्वा लुङीदं रूपं ॥ यूने सर्वत्र मिश्रयित्रे नित्यतरुणाय वास्मै श्रुतरथाय क्षितयः सर्वा प्रजा दुवोया ॥ तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ परिचर्यया संनमंतां । प्रणता भवन्तु । सेवंता-मित्यर्थः । हे मरुत इतीन्द्रसहायभूतानां मरुतां संबोधनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

सं भानुनेति पंचर्चं पंचमं सूक्तमत्रेवार्धं चैष्टुभमैन्द्रं । सं भानुना पंचात्रिरित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं भानुना यतते सूर्यस्याजुहानो घृतपृष्ठः स्वंचाः ।
 तस्मा अमृधा उषसो व्युच्छान्य इंद्राय सुनवामेत्याह ॥ १ ॥
 सं । भानुना । यतते । सूर्यस्य । आऽजुहानः । घृतऽपृष्ठः । सुऽअंचाः ।
 तस्मै । अमृधाः । उषसः । वि । उच्छान् । यः । इंद्राय । सुनवाम । इति । आह ॥ १ ॥

सूर्यस्य भानुना तेजसा सहाजुहानः सर्वत्र हूयमानः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥
 घृतपृष्ठः प्रदीपज्वालो घृतयुक्तपृष्ठप्रदेशो वा स्वंचाः स्वंचनोऽग्निः संयतते ।
 सम्यक् प्रयत्नं करोति । उदयकाले ह्यग्नयः प्रज्वाल्यन्ते । तस्मात्कारणाद्यो यजमान
 इंद्राय सुनवामेत्याह ब्रूतेऽध्वर्युं प्रति तस्मै यजमानायामृधा अहिंसिता उषसो
 व्युच्छान् । व्युच्छंतु । उदयकालेऽग्निः प्रज्वालितस्तस्मात्सोमयागं कुर्म इति यो
 ब्रूते तस्य सुदिनानि भवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णवर्हिर्युक्तयावा सुतसोमो जराते ।
 ग्रावाणो यस्येषिरं वदंत्ययदध्वर्युर्हविषाव सिंधुं ॥ २ ॥
 समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽवर्हिः । युक्तऽयावा । सुतऽसोमः । जराते ।
 ग्रावाणः । यस्य । इषिरं । वदन्ति । अयत् । अध्वर्युः । हविषा । अव । सिंधुं ॥ २ ॥

समिद्धाग्निर्दीप्ताग्निः स्तीर्णवर्हिः प्रस्तृतदर्भोऽयं यजमानो वनवत् । संभजते ।
 युक्तयावा नियुक्ताभिषवपाषाणः सुतसोमोऽभिषुतसोमो जराते । जरति । स्तौति ।
 यस्याध्वर्योर्ग्रावाणोऽभिषवसाधना इषिरमेषणीयं गमनशीलं वा शब्दं वदन्ति
 सोऽध्वर्युर्हविषा सहावायत् सिंधुं । पन्नेजनीरवगच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वधूरियं पतिमिच्छन्त्येति य ईं वहाते महिषीमिषिरां ।
 आस्य अवस्याद्रथ आ च घोषात्पुरु सहस्रा परि वर्तयाते ॥ ३ ॥
 वधूः । इयं । पतिं । इच्छन्ती । एति । यः । ईं । वहाते । महिषी । इषिरां ।
 आ । अस्य । अवस्यात् । रथः । आ । च । घोषात् । पुरु । सहस्रा । परि । वर्तयाते ॥ ३ ॥

इयं वधूरिंद्रस्य पत्नी पतिमिच्छंती स्वप्रियं यज्ञगमनाय प्रवृत्तमिच्छंत्येति । अनुगच्छति । य इंद्र ईमेनां महिषी वहते वहतीषिरां गमनवती अस्येन्द्रस्य रथ आ अर्वागस्मदभिमुखं अवस्यात् । अन्नमिच्छति । आ च घोषात् । आघु-
यति । शब्दयति । पुर्वत्यधिकं सहस्रा सहस्राणि धनानि परि परितो वर्तयाते ।
वर्तयति । प्रापयति । अवस्यादा च घुषादिति वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न स राजा व्यथते यस्मिन्निंद्रस्तीव्रं सोमं पिबति गोसखायं ।

आ सत्वनैरजति हंति वृचं क्षेति क्षितीः सुभगो नाम पुष्यन् ॥४॥

न । सः । राजा । व्यथते । यस्मिन् । इन्द्रः । तीव्रं । सोमं । पिबति । गोऽसखायं ।

आ । सत्वनैः । अजति । हंति । वृचं । क्षेति । क्षितीः । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ॥४॥

स राजा न व्यथते । व्यथितो न भवति । यस्मिन्नाजनि तदीये यज्ञ इन्द्रस्तीव्रं
मदजनकं सोमं पिबति गोसखायं । विकारे प्रकृतिशब्दः । क्षीरादिमिश्रणवतं ।
स राजा सत्वनैः सत्वभिरनुचरैरा सर्वतोऽजति । गच्छति । हंति च वृचं पापं
वैरिणं वा । क्षेति गच्छति क्षितीः प्रजाः । अथवा क्षितीर्निवासान्निवसते ।
सुभगः शोभनसुखो नाम नामकं धनमिंद्रस्य स्तोत्रं वा पुष्यन् पोषयन् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पुष्यात्क्षेमे अभि योगे भवात्युभे वृत्तौ संयती सं जयाति ।

प्रियः सूर्ये प्रियो अग्रा भवाति य इन्द्राय सुतसोमो ददाशत् ॥५॥

पुष्यात् । क्षेमे । अभि । योगे । भवाति । उभे इति । वृत्तौ । संयती इति संऽयती । सं । जयाति ।

प्रियः । सूर्ये । प्रियः । अग्रा । भवाति । यः । इन्द्राय । सुतऽसोमः । ददाशत् ॥५॥

पुष्यात् पोषयेद्धादीन् । क्षेमे प्राप्तस्य धनस्य रक्षणे योगेऽलब्धस्य प्राप्तौ
चाभिभवाति । भवति । अभीत्यनर्थको धात्वर्थानुवादी वा । प्रभुर्भवतीत्यर्थः ।
तथोभे वृत्तौ वर्तमाने संयती नियते अहोरात्रे सं जयाति । सम्यक् जयति । ते
सुखकरे स्यातामित्यर्थः । किंच स प्रियो भवति सूर्ये तथाग्रामौ प्रियो भवति य
इन्द्राय सुतसोमो ददाशत् सोमं ददाति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः ॥

उ॒रो॒ष्ट इति पंच॑र्चं षष्ठं सूक्तमन्वे॑रार्धमानु॒ष्टुभमै॑न्द्रं । उ॒रो॒रानु॒ष्टुभमि॑त्यनु॒क्रांतं ॥
वि॒नियोगो लै॑ंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उ॒रो॒ष्ट इ॒न्द्र रा॒धसो वि॒भ्वी रा॒तिः श॑त॒क्रतो ।

अ॒धा नो वि॒श्वच॑र्षणे द्यु॒म्ना सु॒क्षत्र॑ म॒हय ॥ १ ॥

उ॒रोः । ते । इ॒न्द्र । रा॒धसः । वि॒ऽभ्वी । रा॒तिः । श॑त॒क्रतो इति॑ श॑त॒ऽक्रतो ।

अ॒ध । नः । वि॒श्वऽच॑र्षणे । द्यु॒म्ना । सु॒ऽक्षत्र॑ । म॒हय ॥ १ ॥

हे इन्द्र शतक्रतो बहुकर्मन् ते तवोरोः प्रभूतस्य राधसो धनस्य रातिर्दानं विभ्वी महती । अधातः कारणात् नोऽस्मभ्यं हे विश्वचर्षणे सर्वस्य द्रष्टः सुक्षत्र शोभनधनेन्द्र । क्षत्रमिति धननाम । द्युम्ना द्युम्नानि धनानि महय । प्रयच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदी॑मिन्द्र अ॒वाय्य॑मिधं श॒विष्ट॑ दधि॒षे ।

प॒प्रथे दी॑र्घश्रु॒त्तमं॑ हि॒रण्य॑वर्णं दु॒ष्टरं॑ ॥ २ ॥

यत् । ई॒ । इ॒न्द्र । अ॒वाय्यं॑ । इधं॑ । श॒विष्ट॑ । दधि॒षे ।

प॒प्रथे । दी॑र्घश्रु॒त्तमं॑ । हि॒रण्य॑ऽवर्णं । दु॒ष्टरं॑ ॥ २ ॥

हे इन्द्र शविष्ट अतिशयेन बलवन् यदिषमन्नं अवाय्यं अवणीयमी सर्वतो दधिषे धारयसि ददासि वा ॥ इषशब्दो नपुंसकलिङ्गोऽप्यस्ति ॥ हे हिरण्यवर्णेन्द्र तदन्नं पप्रथे । प्रथते । कथं । दीर्घश्रुत्तममतिदूरश्रवणीयतमं । सर्वत्र कीर्त्यमित्यर्थः । दुष्टरमनमिभाव्यमुक्तलक्षणं प्रथते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शु॒ष्मासो॑ ये ते अ॒द्रि॒वो मे॒हना॑ के॒तसा॑पः ।

उ॒भा दे॒वाव॒भिष्ट॑ये दि॒वश्च॒ गम॑श्च॒ राज॑थः ॥ ३ ॥

शु॒ष्मासः॑ । ये । ते । अ॒द्रि॒ऽवः । मे॒हना॑ । के॒तऽसा॑पः ।

उ॒भा । दे॒वौ । अ॒भिष्ट॑ये । दि॒वः । च॒ । ग॒मः । च॒ । रा॒ज॒थः ॥ ३ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र ते त्वदीया ये शुष्मासो बलभूता मरुतः संति । कीदृ-

शास्ते । मेहना मंहनीयाः केतसापः प्रज्ञापकं कर्मातरिहं वा स्पृशंतः । उभौ देवौ
त्वं च मरुत्समूहश्चेत्युभौ युवां दिवश्च द्युलोकात् गमश्च भूमेः सकाशादभिष्टयेऽभितो
गमनाय राजथः । ईशाथे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उतो नो अस्य कस्य चिदक्षस्य तव वृत्रहन् ।

अस्मभ्यं नृमणमा भरास्मभ्यं नृमणस्यसे ॥ ४ ॥

उतो इति । नः । अस्य । कस्य । चित् । दक्षस्य । तव । वृत्रऽहन् ।

अस्मभ्यं । नृमणं । आ । भर । अस्मभ्यं । नृऽमनस्यसे ॥ ४ ॥

उतापि च हे वृत्रहन्निद्र नोऽस्मभ्यं कस्य चिदनिर्देश्यस्य दक्षस्य प्रवृद्धस्य
दातुर्वास्य तव स्वभूतेभ्योऽस्मभ्यं । पुनःश्रुतिरादरार्था । नृमणं नृमणं धनमाभर ।
आहर । हे इन्द्र यतस्त्वमस्मभ्यं नृमणस्यसे धनमिच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू त आभिरभिष्टिभिस्तव शर्मञ्छतक्रतो ।

इन्द्र स्याम सुगोपाः शूर स्याम सुगोपाः ॥ ५ ॥

नू । ते । आभिः । अभिष्टिऽभिः । तव । शर्मन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

इन्द्र । स्याम । सुऽगोपाः । शूर । स्याम । सुऽगोपाः ॥ ५ ॥

हे शतक्रतो इन्द्र ते तवाभिरभिष्टिभिरभिगमनैर्नु शीघ्रं समृद्धा भवेमेति शेषः
हे इन्द्र तव शर्मन् शर्मणि सुखे सति सुगोपाः स्याम । भवेम । हे शूर तव
शर्मणि सुगोपाः शोभनरक्षणाः स्याम । भवेम । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये नवमो वर्गः ॥

यदिन्द्र चित्रेति पंचर्चं सप्तमं सूक्तमत्रैरार्षमैन्द्रं । अन्त्या पंक्तिः शिष्टाः पंक्त्यान्त-
परिभाषयानुष्टुभः । यदिन्द्र पंक्त्यान्तमित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्रविकेषूक्येषु तृती-
यसवन आद्यस्तुचोऽच्छावाकस्य वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । यदिन्द्र चित्र
मेहना यस्ते साधिष्ठोऽवसे । आ० ९. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदि॑द्र चि॒त्र मे॒हनास्ति॒ त्वादा॑तमद्रि॒वः ।

राध॒स्तन्नो॑ वि॒द्वस॒ उभया॑ह॒स्त्या भ॑र ॥ १ ॥

यत् । इ॒न्द्र । चि॒त्र । मे॒हना॑ । अ॒स्ति । त्वाऽदा॑तं । अ॒द्रिऽवः॑ ।

राधः । तत् । नः । वि॒द्वसो॒ इति॑ वि॒दत्ऽवसो॑ । उ॒भया॑ह॒स्ति । आ । भ॒र ॥ १ ॥

हे इन्द्र हे चित्र चायनीय हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र यन्मेहना मंहनीयं त्वादातं त्वया दातव्यं राधो धनमस्ति तद्वनं हे विद्वसो लब्धधनेन्द्र नोऽस्मभ्यमुभयाहस्त्युभाभ्यां हस्ताभ्यामाभर । आहर । अत्र यदिन्द्र चित्र चायनीय मंहनीयं धनमस्तीत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं । नि० ४. ४. ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यन्मन्य॑से वरे॒ण्यमि॑न्द्र द्यु॒क्षं तदा॑ भ॑र ।

वि॒द्याम॒ तस्य॑ ते व॒यम॑कूपारस्य दा॒वने॑ ॥ २ ॥

यत् । मन्य॑से । वरे॒ण्यं । इ॒न्द्र । द्यु॒क्षं । तत् । आ । भ॒र ।

वि॒द्याम॑ । तस्य॑ । ते । व॒यं । अ॒कूपार॑स्य । दा॒वने॑ ॥ २ ॥

हे इन्द्र यत् द्युक्षमन्नं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् द्युक्षमाभरास्मभ्यं । ते तव संबन्धिनो वयं तस्य तादृशस्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य । अकुत्सितो पारोऽतो यस्य तादृशस्यान्नस्य दावने दाने विद्याम । स्याम ॥

वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थ्ये यत्ते दि॒त्स्वेषा॑ । सू॒चितं॑ च । यत्ते दि॒त्सु॑ प्र॒राध्यं॑ त्वामिच्छ॒वस॑स्पते । आ० ९. ९. इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

यत्ते॑ दि॒त्सु॑ प्र॒राध्यं॑ मनो॒ अस्ति॑ श्रु॒तं बृ॑हत् ।

तेन॑ ह॒ळ्हा चि॑द॒द्रि॒व आ॑ वाजं॑ दर्षि॒ सा॒तये॑ ॥ ३ ॥

यत् । ते । दि॒त्सु । प्र॒राध्यं॑ । मनः॑ । अ॒स्ति । श्रु॒तं । बृ॒हत् ।

तेन॑ । ह॒ळ्हा । चि॒त् । अ॒द्रिऽवः॑ । आ । वाजं॑ । दर्षि॑ । सा॒तये॑ ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते तव यद्वि॒त्सु॑ दानेषु प्र॒राध्यं॑ प्रकर्षेण स्तु॒त्यं श्रु॒तं वि॒श्रु॒तं बृ॒हन्म॑हन्म-

नोऽस्ति तेन मनसा हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र दृढहा चिहृढमपि वाजमन्नमादर्षि ।
आदरयसि सातयेऽस्मत्संभजनाय लाभाय वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मंहिष्ठं वो मघोनां राजानं चर्षणीनां ।

इंद्रमुप प्रशस्तये पूर्वीभिर्जुजुषे गिरः ॥ ४ ॥

मंहिष्ठं । वः । मघोनां । राजानं । चर्षणीनां ।

इंद्रं । उप । प्रशस्तये । पूर्वीभिः । जुजुषे । गिरः ॥ ४ ॥

मघोनां हविलक्षणधनवतां वो युष्माकं मंहिष्ठमतिशयेन पूज्यं चर्षणीनां
मनुष्याणां राजानमिंद्रमुपोपेत्य प्रशस्तये प्रशंसितुं पूर्वीभिः पुरातनीभिर्वा-
ग्भिर्गिरः स्तोतारो जुजुषे । सेवन्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा इत्काव्यं वच उक्थमिंद्राय शंस्यं ।

तस्मा उ ब्रह्मवाहसे गिरो वर्धत्यत्रयो गिरः शुभंत्यत्रयः ॥ ५ ॥

अस्मै । इत् । काव्यं । वचः । उक्थं । इंद्राय । शंस्यं ।

तस्मै । उं इति । ब्रह्मऽवाहसे । गिरः । वर्धति । अत्रयः । गिरः । शुभंति । अत्रयः ॥ ५ ॥

अस्मा इदस्मा एवेंद्राय काव्यं कवेः स्तोतुः संबन्धि । यद्वा कु शब्दे । शब्दनीयं
वचो वायूपमुक्थं शस्त्रं शंस्यं शंसनीयं । यस्मादेवं तस्मात्तस्मा उ तस्मा इंद्रायैव
ब्रह्मवाहसे परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय गिरः स्तुतीरत्रयोऽचिगोत्रा वर्धति ।
वर्धयन्ति । अत्रयो गिरः शुभंति । दीपयन्ति । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

आ याह्यद्रिभिरिति नवर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ याहि नव
त्र्युष्णिगाद्यंत्यानुष्टुप् मध्ये च सा सौरी तदादीतिहासः स्तुतिकर्मत्वादत्रिरेव देव इति ।
कृत्स्नस्य ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषयात्रिर्ऋषिः । आद्यास्तिस्र उष्णिहः पंच-
मीनवम्यावनुष्टुभौ शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः । अत्रेः स्तूयमानत्वात् षष्ठ्याद्या अत्रिदे-
वताका अत्र्यार्षेयाश्च पंचमी सूर्यदेवत्या शिष्टा ऐंद्र्यः ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि

प्रउगशस्त्र आद्यस्तृच ऐंद्रः पंचमः । सूचितं च । आ याह्यद्रिभिः सुतं सजूर्विश्वे-
भिर्देवेभिः । आ० १. १०. । इति ॥ महाव्रतेऽथौष्णिहृतृचाशीतावयं तृचः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ याह्यद्रिभिः सुतं सोमं सोमपते पिब ।

वृषन्निद्र वृषभिर्वृचहंतम ॥ १ ॥

आ । याहि । अद्रिऽभिः । सुतं । सोमं । सोमऽपते । पिब ।

वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः । वृचहन्ऽतम ॥ १ ॥

हे इंद्र आयाहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । आगत्य च हे सोमपते सोमस्य स्वा-
मिनिद्र अद्रिभिर्यावभिः सुतमभिषुतं सोमं पिब । हे वृषन् फलस्य वर्षयितवृ-
चहंतमातिशयेन शत्रूणां हंतृतम वृषभिर्वर्षकैर्मरुद्भिः सहायाहि पिब च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वृषा यावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः ।

वृषन्निद्र वृषभिर्वृचहंतम ॥ २ ॥

वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः ।

वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः । वृचहन्ऽतम ॥ २ ॥

यावाभिषवसाधनः पाषाणो वृषा वर्षकः सोमरसस्य फलस्य वा । मदः
सोमपानेन जनितो वृषा वर्षकः । अयं सुतोऽभिषुतः सोमो वृषा । तं सोमं
वृषभिः सह पिब ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिन् चित्राभिरुतिभिः ।

वृषन्निद्र वृषभिर्वृचहंतम ॥ ३ ॥

वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिऽभिः ।

वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः । वृचहन्ऽतम ॥ ३ ॥

हे वज्रिन् वज्रवनिद्र वृषा सोमरसस्य सेक्ताहं वृषणं त्वां हुवे । आहूयामि ।
किमर्थं । चित्राभिश्चायनीयाभिरुतिभी रक्षाभिर्निमित्तभूताभिः । शिष्टं गतं ॥

ऋजीषी वज्रीत्येषा ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्रयाज्या । ऋजीषी वज्री वृषभस्तु-
राषाळिति याज्या । आ० ५. १६. । इति हि सूचितं ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

ऋजीषी वज्री वृषभस्तुराषाट्शुष्मी राजा वृत्रहा सोमपावा ।

युक्ता हरिभ्यामुप यासद्वाङ्माध्यंदिने सर्वने मत्सदिन्द्रः ॥ ४ ॥

ऋजीषी । वज्री । वृषभः । तुराषाट् । शुष्मी । राजा । वृत्रहा । सोमपावा ।

युक्ता । हरिभ्याम् । उप । यासत् । अर्वाङ् । माध्यंदिने । सर्वने । मत्सत् । इन्द्रः ॥ ४ ॥

ऋजीषी । सवनद्वयेऽभिषुतस्य गतसारस्य सोमरसस्य तृतीयसवन आप्या-
याभिषुतो योऽस्ति स ऋजीषः सोमः । सोऽस्यास्तीत्यृजीषी । वज्री वज्रवान्
वृषभो वर्षिता तुराषाट् तुराणां त्वरमाणानां शत्रूणां सोढा शुष्मी बलवान्
राजेश्वरः सर्वस्य वृत्रहा वृत्रस्य हन्ता सोमपावा सोमरसस्य पाता एवं महानुभाव
इन्द्रो हरिभ्यां युक्ता रथं योजयित्वोपयासत् । उपगच्छतु । अर्वागस्मदभिमुखमा-
गच्छतु । माध्यंदिने सवने मत्सत् । माद्यतु सोमेनेन्द्रः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्त्वा सूर्य स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः ।

अक्षेत्रविद्यथा मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ॥ ५ ॥

यत् । त्वा । सूर्य । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः ।

अक्षेत्रऽवित् । यथा । मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥ ५ ॥

इदमादिचतुर्भिर्मन्त्रैरत्रीणां कर्म कीर्त्यते । हे सूर्य प्रेरक देव त्वा त्वां यद्यदासु-
रोऽसुरस्य प्राणापहर्तुरसुर्या वा पुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसा मायानिर्मि-
तेनाविध्यत् । आवृणोदित्यर्थः । तदा भुवनानि सर्वाण्यदीधयुः । दृश्यन्ते । यथा
तत्रत्यः सर्वो जनोऽक्षेत्रवित् स्वस्वस्थानमजानन् मुग्धो मूढो भवति तथा ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्वर्भानोरध यदिन्द्र माया अवो दिवो वर्तमाना अवाहन् ।

गूळ्हं सूर्य तमसापव्रतेन तुरीयेण ब्रह्मणाविन्ददत्त्रिः ॥ ६ ॥

स्वःऽभानोः । अध । यत् । इन्द्र । मायाः । अवः । दिवः । वर्तमानाः । अवऽअहन् ।
गूळ्हं । सूर्ये । तमसा । अपऽव्रतेन । तुरीयेण । ब्रह्मणा । अविन्दत् । अत्रिः ॥ ६ ॥

अथाथ जगन्मौढ्यानंतरं स्वर्भानोरसुरस्य यत् या मायाः संति । कीदृश्यस्ताः ।
दिवो द्योतमानादादित्यादवोऽवस्ताद्वर्तमानाः । तदुपरितिरोधानासामर्थ्यादिति
भावः । हे इन्द्र ताः सर्वा अवाहन् । अवहंसि । अथात्रेव परोक्षवादः । तमसां-
धकारेणापव्रतेनापगतकर्मणा गूळ्हं सूर्ये । अंधकारस्यावरणरूपत्वादपव्रतत्वं ।
तथाविधं तुरीयेण ब्रह्मणा ग्राव्णो ब्रह्मेत्यनेनात्रिरविन्दत् । लब्धवान् आवर-
णापगमोपायं निवारणं शुद्धं वा सूर्यमिति । पूर्वमंत्रापेक्षयास्य तुरीयत्वं । एकैकं
मायांशमेकैकेन मंत्रेणापनोद्य चतुर्थेन मंत्रेण निलीनं तमोऽप्यनुददित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा मामिमं तव संतमत्र इरस्या दुग्धो भियसा नि गारीत् ।
त्वं मित्रो असि सत्यराधास्तौ मेहावतं वरुणश्च राजा ॥ ७ ॥
मा । मां । इमं । तव । संतं । अत्रे । इरस्या । दुग्धः । भियसा । नि । गारीत् ।
त्वं । मित्रः । असि । सत्यऽराधाः । तौ । मा । इह । अवतं । वरुणः । च । राजा ॥ ७ ॥

इदं सूर्यवाक्यं । हे अत्रे मामिममीदृगवस्थं मां तव संतं तव स्वभूतमिर-
स्यान्नेच्छया दुग्धो द्रोग्धासुरो भियसा भयजनकेन तमसांधकारेण मा निगारीत् ।
मा गिरतु । किंच हे मित्र त्वं मित्रोऽसि । प्रमीतेः सकाशात्ताता भवसि । सत्य-
राधाः सत्यधनश्च । तौ राजा वरुणश्च त्वं च तौ युवां मा मामिहावतं । रक्षतं ।
यद्वात्रिरेव मित्र उच्यते । वरुणश्च युवां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ग्राव्णो ब्रह्मा युयुजानः संपर्यन् कीरिणा देवान्नमसोपशिक्षन् ।
अत्रिः सूर्यस्य दिवि चक्षुराधात्स्वर्भानोरप माया अघुक्षत् ॥ ८ ॥
ग्राव्णः । ब्रह्मा । युयुजानः । संपर्यन् । कीरिणा । देवान् । नमसा । उपऽशिक्षन् ।
अत्रिः । सूर्यस्य । दिवि । चक्षुः । आ । अधात् । स्वःऽभानोः । अप । मायाः । अघुक्षत् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा ब्राह्मणोऽत्रिर्मामिहावतमित्युपशिक्षन् ग्राव्णोऽभिषवसाधनाय युयु-

जानो युंजन् । इन्द्रार्थं सोममभिषुखन्नित्यर्थः । तथा कीरिणा । कीर्यते विक्षिप्यत
इति कीरि स्तोत्रं । तेन देवान् सपर्यन् पूजयन्नमसा मन्त्रैः साधनैः सूर्यस्य सर्व-
प्रेरकस्य चक्षुः सर्वस्य व्यापकं मंडलं दिव्यंतरिक्ष आधात् । निस्तमस्कं कृतवा-
नित्यर्थः । तदेव स्पष्टयति । स्वर्भानोरेतन्नामकस्यासुरस्य मायाः । स्वाश्रयमया
मोहयन्ती परांस्तथा कुर्वती मायेत्युच्यते । तादृशीर्मायाः । तुरीयेण ब्रह्मणेत्युक्तं ।
तदेतदुक्तं यत्तुरीयं ब्रह्म । तेनात्रिसहाय इन्द्रोऽपाघुक्षत् । अपजुगोप । न्यवारय-
दित्यर्थः । अथवा तृतीयपाद एवं व्याख्येयः । सूर्यस्य दिवि पूर्वमावृते प्रकाशे
तदपनोद्य स्वकीयं चक्षुराधात् । निवारणं तेजःसंस्त्यायं दृष्टवानित्यर्थः । स्वर्भानु-
मायया सूर्यस्यावृतिर्हारिद्रविके समाम्नाता । स्वर्भानुश्चासुरः सूर्यं तमसावि-
ध्यत्तस्मै देवाः प्रायश्चित्तमैच्छन् तस्य यत्प्रथमं तमोऽपाघ्नन् सा कृष्णाविरभवत्
यद्वितीयं सा फाल्गुनी यत्तृतीयं सा वलक्षी यदध्यस्थादपाकृतन्नित्यादि ॥

॥ अथ नवमी ॥

यं वै सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः ।

अत्रयस्तमन्वविन्दन्नह्यन्ये अशक्नुवन् ॥ ९ ॥

यं । वै । सूर्यं । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः ।

अत्रयः । तं । अनु । अविन्दन् । नहि । अन्ये । अशक्नुवन् ॥ ९ ॥

अत्रिकृतं सामर्थ्यमनुवदति यं वै सूर्यमिति । निगतव्याख्यैषा । अत्रयस्तं
सूर्यमन्वविन्दन् । इन्द्रार्थं सोमयागदेवतास्तुतिनमस्कारैरनुक्रमेणेषदीषत्तमो विरुध्य
लब्धवंत इत्यर्थः । अन्ये नह्यशक्नुवन् । न लब्धवंतः खलु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

को नु वामिति विंशत्यृचं नवमं सूक्तं भौमस्याचेरार्धं । षोडशीसप्तदश्याव-
तिजगत्यौ विंशयेकपदा विराट् शिष्टाः सप्तदश त्रिष्टुभः । विश्वे देवा देवता ।
तथा चानुक्रांतं । को नु विंशतिर्वैश्वदेवं वै तत् षोडश्याद्यतिजगत्यावंत्यैकपदेति ॥
विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को नु वां मित्रावरुणावृतायन्दिवो वां महः पार्थिवस्य वा दे ।

अतस्य वा सदसि चासीथां नो यज्ञायते वां पशुषो न वाजान् ॥ १ ॥

कः । नु । वां । मित्रावरुणौ । ऋत॑ऽयन् । दि॒वः । वा । महः । पार्थि॑वस्य । वा । दे ।
 ऋ॒तस्य॑ । वा । सद॑सि । चासी॑थां । नः । यज्ञ॑ऽयते । वा । प॒शुऽसः । न । वाजा॑न् ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणौ देवौ वां युवां को नु कः खलु यजमान ऋतायन्यज्ञमिच्छन्
 शक्नुयादिति शेषः । तस्मात्कृतं मयैव । दिवः सदसि द्युलोकसंबन्धिनि स्थाने महो
 महतः पार्थिवस्य सदस्यृतस्योत्पादकस्यांतरिक्षस्य सदसि । तद्धेतुत्वांताच्छब्दं ।
 त्रिषु स्थानेषु नोऽस्मान् चासीथां । रक्षतं । वाशब्दश्चार्थे । किंच यज्ञायते दे वा
 हविर्दात्रे च मह्यं पशुषो न वाजान् पशुषु सीदतो वाजानन्नानि क्षीरदध्यादी-
 नीव । तानि यथा प्रयच्छथः तद्वदवतमिति । यज्ञा नशब्दश्चार्थे । पशुषः पशून्वा-
 जांश्च दत्तमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो अ॒र्य॒मायुरि॑न्द्रं ऋ॒भुक्षा म॒रुतो॑ जुष॑न्त ।
 नमो॑भिर्वा॒ ये दध॑ते सुवृ॒क्तिं स्तोमं॑ रु॒द्राय॑ मी॒ळु॒षे स॒जोषाः॑ ॥ २ ॥
 ते । नः । मि॒त्रः । वरु॑णः । अ॒र्य॒मा । आ॒युः । इ॒न्द्रः । ऋ॒भुक्षाः । म॒रुतः॑ । जुष॑न्त ।
 नमः॑ऽभिः । वा । ये । दध॑ते । सु॒ऽवृ॒क्तिं । स्तोमं॑ । रु॒द्राय॑ । मी॒ळु॒षे । स॒ऽजोषाः॑ ॥ २ ॥

ते मित्रादयो देवा नोऽस्माकं सुवृक्तिं स्तोमं शोभनपापादिवर्जनवत्स्तोत्रं
 नमोभिर्वा हविर्भिश्च जुषन्त । सेवन्तां । ये दधते धारयन्त्युक्तलक्षणं स्तोत्रं । देवा द्विविधाः
 स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च । अत्र स्तोत्रभाज उच्यन्ते । आयुः सततगतिर्वायुरुच्यते ।
 अथ मरुत एव वियुज्य विशेष्यन्ते । रुद्राय मीळुषे ॥ तृतीयार्थे चतुर्थी ॥ रुद्रेण
 सह सजोषाः सजोषसः सह प्रीयमाणाः । तेषां पुत्रत्वादिति भावः । केचन
 रुद्राय सजोषा इत्येतन्मित्रादिसर्वदेवताविशेषणमिति कथयन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां॑ येष्टा॑श्विना हु॒व॒धै वा॒तस्य॑ प॒त्म॒न॒र्यस्य॑ पु॒ष्टौ ।
 उ॒त वा॑ दि॒वो अ॒सुरा॑य॒ मन्म॑ प्रा॒धांसी॑व॒ यज्य॑वे॒ भर॒ध्वं ॥ ३ ॥
 आ । वां । येष्टा॑ । अ॒श्विना॑ । हु॒व॒धै । वा॒तस्य॑ । प॒त्म॒न् । र॒न्यस्य॑ । पु॒ष्टौ ।
 उ॒त । वा । दि॒वः । अ॒सुरा॑य । मन्म॑ । प्र । अ॒धां॑सि॒ऽइव॑ । यज्य॑वे । भर॒ध्वं ॥ ३ ॥

अनयाश्विनौ रुद्रश्चोच्यन्ते । हे अश्विनाश्विनौ येष्टा कामानां यंतृतमौ वां

युवां वातस्य पत्नम् । धर्मसाम्याद्धर्मग्रहणं । वायुसमानगतेरश्वस्य गमने प्राप्नौ
रथस्य रथस्य पुष्टौ च निमित्ते सति हुवध्यै । हुवे । आह्वयामि । आह्वातुं प्रभ-
वामि । अथवा वायुवद्युवयोः शीघ्रगमनसाधनरथस्य पोषे च निमित्ते सति ।
उत वा किंचेत्यर्थः । दिवो द्योतमानाय ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ असुराय प्राणापहर्त्रे
रुदाय । यद्वा द्युलोकसंबन्धिनेऽसुराय प्राणदात्रे सूर्याय वायवे वा यज्यवे याग-
साधकाय मन्म मननीयं स्तोत्रं प्रभरध्वं । संपादयत हे ऋत्विजः । अंधांसी-
वान्नानि हविलक्षणाणि हवींषि स्तोत्रं चेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र स॒क्ष॒णो दि॒व्यः क॒ख॒होता चि॒तो दि॒वः स॒जोषा वा॒तो अ॒ग्निः ।

पू॒षा भ॒गः प्र॒भृ॒थे वि॒श्वभो॒जा आ॒जिं न ज॒ग्मु॒राश्व॑त॒माः ॥४॥

प्र । स॒क्ष॒णः । दि॒व्यः । क॒ख॒ऽहोता । चि॒तः । दि॒वः । स॒ऽजोषाः । वा॒तः । अ॒ग्निः ।

पू॒षा । भ॒गः । प्र॒ऽभृ॒थे । वि॒श्वऽभो॒जाः । आ॒जिं । न । ज॒ग्मुः । आ॒श्वऽश्व॑त॒माः ॥४॥

अत्र लिंगोक्तदेवताः । प्र जग्मुरिति संबंधः । सक्ष्णो यज्ञं सेवमानः शत्रूणां
सोढा वा दिव्यो दिवि भवः कखहोता । कखा ऋषयो मेधाविनो वा होतार
आह्वातारो यस्य स तथोक्तः । चितस्त्रिषु क्षित्यादिस्थानेषु तायमानो दिवः सूर्येण
सह सजोषाः समानगतिः समानप्रीतिर्वा वात उक्तलक्षणको वायुरग्निः पूषा
पोषक एतन्नामा भगश्च प्रभृथे प्रभरणवत्यस्मिन्यज्ञ उक्ताः सर्वदेवा विश्वभोजा
विश्वरक्षकाः कृत्वात्तारो वा आश्वश्वतमाः प्रकृष्टगमनाश्ववतां श्रेष्ठाः संत आजिं
न संयाममिव प्रजग्मुः । प्रगच्छन्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र वो॑ र॒यिं यु॒क्ताश्वं॑ भ॒रध्वं॑ रा॒य एषे॑ऽव॒से द॒धीत॑ धीः ।

सु॒शेव॑ ए॒वैरौ॒शिज॑स्य॒ होता॒ ये व॒ एवा॑ म॒रुत॑स्तुराणां ॥५॥

प्र । वः । र॒यिं । यु॒क्तऽश्वं॑ । भ॒रध्वं॑ । रा॒यः । एषे॑ । अव॒से । द॒धीत॑ । धीः ।

सु॒ऽशेवः॑ । ए॒वैः । औ॒शिज॑स्य॒ होता॑ । ये । वः । एवाः॑ । म॒रुतः॑ । तुराणां॑ ॥५॥

हे मरुतो वो यूयं रयिं धनं युक्ताश्वमश्वसहितमश्वयोग्यं पुत्रं वा प्रभरध्वं ।
संपादयत । रायो धनानि गवाश्वादिलक्षणान्येषे प्राप्नुं । अवसे । अव इत्यन्नाम ।

अन्नाय प्राप्नानां धनानां रक्षणाय वा धीः स्तोता दधीत । धारयति स्तुतिं । स चौशिजस्य कक्षीवतो होताचिरेवैर्गतयैः कामैर्गमनसाधनैरश्वैर्वा सुशेवः । शेवमिति सुखनाम । सुसुखो भवतु । हे मरुतस्तुराणां त्वरमाणानां वो युष्माकं य एवाः कामा अश्वा वा संति तैरिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोदशो वर्गः ॥

प्र वो वायुमिति षष्ठी वायव्ये पशौ हविषो याज्या । प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वमुत त्वामदिते महि । आ० ३. ८. । इति सूचितं । तत्पाठस्तु ॥

प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वं प्र देवं विप्रं पनितारमर्कैः ।

इषुध्यव ऋतसापः पुरंधीर्वस्वीर्नो अत्र पत्नीरा धिये धुः ॥ ६ ॥

प्र । वः । वायुं । रथयुजं । कृणुध्वं । प्र । देवं । विप्रं । पनितारं । अर्कैः ।

इषुध्यवः । ऋतयसापः । पुरंधीः । वस्वीः । नः । अत्र । पत्नीः । आ । धिये । धुरिति धुः ॥ ६ ॥

हे मदीया ऋत्विजो वो यूयं वायुं वायुदेवं रथयुजं यज्ञगमनाय रथसंबद्धं कृणुध्वं । कुरुध्वं । प्र देवं द्योतमानं विप्रं विशेषेण कामानां पूरकं विप्रवत्पूज्यं वा पनितारं ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ स्तुत्यमित्यर्थः फलप्रदातारं वा अर्कैरर्चनसाधनैर्मन्त्रैः प्रकृणुध्वं । स्तुत । किंचेषुध्यवो गन्धं ऋतसापो यज्ञस्पृशः पुरंधीः पुरंध्यः स्त्रीरूपा रूपवत्यो वा वस्वीः प्रशंस्याः पत्नीर्देवपत्न्योऽचास्मिन्यज्ञे नोऽस्मदीयाय धिये कर्मणे तन्निष्पत्तय आधुः । आगतवत्यः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप व एषे वंद्येभिः श्रूषैः प्र यद्ही दिवश्चितयद्भिरर्कैः ।

उषासानक्ता विदुषीव विश्वमा हा वहतो मर्त्याय यज्ञं ॥ ७ ॥

उप । वः । एषे । वंद्येभिः । श्रूषैः । प्र । यद्ही इति । दिवः । चितयत् ऽभिः । अर्कैः ।

उषासानक्ता । विदुषी इवेति विदुषीऽइव । विश्वं । आ । हा । वहतः । मर्त्याय । यज्ञं ॥ ७ ॥

हे उषासानक्ता अहोरात्राभिमानिदेवते यद्ही महत्यौ वंद्येभिर्वेदनाहैरितरैर्देवैः सह दिवोऽंतरिक्षादविशेषेण सर्वप्रदेशाद्वा युष्मभ्यमुपगमैषे । उपप्रापयामि हविः ॥ ईषिः प्रापणकर्मा स्यादुपप्राभिः समन्वितः ॥ श्रूषैः सुखकरैः चितयद्भिर्ज्ञापयद्भि-

रक्तेर्मन्त्रैः सहोपप्रापयामि । हे उक्तदेवते विश्वं सर्वं कर्तव्यजातं विदुषी इव
जानन्त्याविव मर्त्याय यजमानाय यज्ञमावहतः । अभिमुखं प्रापयतः । हेति
पूरणः । यद्वा श्रूषैरित्यादीनि तृतीयबहुवचनांतानि वंद्येभिरित्यस्य विशेषणा-
नीति केचिदाहुः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नृन्वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः ।

धन्या सजोषा धिषणा नमोभिर्वनस्पतीरोषधी राय एषे ॥ ८ ॥

अभि । वः । अर्चे । पोष्याऽवतः । नृन् । वास्तोः । पतिं । त्वष्टारं । रराणः ।

धन्या । सऽजोषाः । धिषणा । नमःऽभिः । वनस्पतीन् । ओषधीः । रायः । एषे ॥ ८ ॥

अहं पोष्यावतो बहुपोष्यजनयुक्तान् नृन्कर्मनेतृन् वो युष्मानभ्यर्चे । अभिपूज-
यामि । स्तौमीत्यर्थः । के पुनस्ते यूयं । उच्यते । वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः
स्तोत्रादिभिः क्रीडन् हविर्ददद्वाहं । धन्या धनकरी सजोषा इतरदेवैः सह गच्छन्ती
प्रीणयन्ती वा धिषणा । वाङ्मैतत् । वाग्देवता ॥ एता द्वितीयार्थे प्रथमाः ॥
उक्तलक्षणां वाणी वनस्पतीनोषधीश्च नमोभिः सहार्च इति संबंधः । किमर्थं ।
राय एषे धनानि प्राप्तुं ॥

॥ अथ नवमी ॥

तुजे नस्तने पर्वताः संतु स्वैतवो ये वसवो न वीराः ।

पनित आशो यजतः सदा नो वर्धातुः शंसं नर्यो अभिष्टौ ॥ ९ ॥

तुजे । नः । तने । पर्वताः । संतु । स्वऽएतवः । ये । वसवः । न । वीराः ।

पनितः । आशः । यजतः । सदा । नः । वर्धात् । नः । शंसं । नर्यः । अभिष्टौ ॥ ९ ॥

पर्वताः पर्ववन्तः पूरणवन्तो वा मेघास्तने विस्तृते तुजे दाने । यद्वा तनेति
पुत्रनाम ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ पुत्रस्य दान इत्यर्थः । अथवा नस्तुजे पुत्रे तने
तत्पुत्रे च स्वैतवः शोभनगमनाः संतु । भवंतु । कीदृशास्ते । ये वसवो जगतो
वासयितारो वीरा न वीरा इव । किंच पनितः स्तुत आश आप्रव्यः सर्वैर्यजतो
यजनीय आदित्यः सदा सर्वदा नः शंसमस्माकं स्तुतिं नर्यो नरेभ्यो हितो
देवोऽभिष्टावभिगत एषणेऽभिगमने वा सति वर्धात् । वर्धयेत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

वृ॒ष्णो अ॒स्तोषि॒ भूम्य॒स्य॒ गर्भे॑ चि॒तो न॒पात॑म॒पां सु॒वृ॒क्ति ।

गृ॒णी॒ते अ॒ग्नि॒रे॒तरी॒ न श्रू॒षैः शो॒चि॒ष्के॒शो नि रि॒णा॒ति॒ वना॑ ॥ १० ॥

वृ॒ष्णः । अ॒स्तो॒षि॒ । भूम्य॒स्य॒ । गर्भे॑ । चि॒तः । न॒पा॒तं । अ॒पां । सु॒वृ॒क्ति ।

गृ॒णी॒ते । अ॒ग्निः । ए॒तरि॑ । न । श्रू॒षैः । शो॒चिः॒ऽके॒शः । नि । रि॒णा॒ति॒ । वना॑ ॥ १० ॥

भूम्यस्य । भूमिरंतरिक्षं । तदर्हस्य । तादृशस्य वृष्णो वर्षकस्य पर्जन्यस्य ।
अथवा भूम्यो भूमेरेवार्हः । तदुचितवृष्टिप्रदानात् । तादृशस्य मेघस्य गर्भे गर्भ-
स्थानीयमपां नपातं रक्षकं वैद्युतमग्निं सुवृक्ति । स्तोत्रकर्मतत् । शोभनपापा-
दिवर्जनवता स्तोत्रेणास्तोषि । स्तुतवानहं । स चितस्तीर्णतमस्त्रिषु स्थानेषु
चित्वापन्नेषु तायमानोऽग्निरेतरि गंतरि मयि श्रूषैः सुखकैरग्निमभिर्न गृणीते ।
न गरणं कुरुते । न क्रुध्यतीत्यर्थः । किंतु शोचिष्केशः प्रदीप्तरश्मिः सन् वना
वनानि निरिणाति । हिनस्ति । दहतीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्दशे वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

क॒था म॒हे रु॒द्रिया॑य ब्र॒वाम॒ क॒द्रा॒ये चि॒कि॒तुषे॒ भगा॑य ।

आप॒ ओष॑धीरु॒त नोऽ॒वन्तु॑ द्यौर्व॒ना गि॒रयो॑ वृ॒क्षके॑शाः ॥ ११ ॥

क॒था । म॒हे । रु॒द्रिया॑य । ब्र॒वाम॒ । क॒त् । रा॒ये । चि॒कि॒तुषे॑ । भगा॑य ।

आपः । ओषधीः । उ॒त । नः । अ॒वन्तु॑ । द्यौः । व॒ना । गि॒रयः॑ । वृ॒क्षऽके॑शाः ॥ ११ ॥

वयमचयः कथा केन प्रकारेण महे महते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय
ब्रवाम स्तुतीः । कत् किं च स्तोत्रं राये धनलाभाय चिकितुषे सर्वे जानते भगा-
यैतन्नामकाय देवाय ब्रवाम । उतापि चापोऽद्देवता ओषधीरोषधयो द्यौर्द्यु-
देवता वना वनानि गिरयो वृक्षकेशाः । वृक्षा एव केशस्थानीया येषां ते ।
एता उक्ता देवता नोऽस्मानवन्तु । रक्षन्तु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शृ॒णोतु॑ न उ॒र्जा प॒तिर्गि॒रः स न॒भस्तरि॑याँ इ॒षिरः॑ परि॒ज्मा ।

शृ॒ण्व॒त्वापः॑ पुरो॒ न श्रु॒भाः परि॒ सु॒चो ब॒बृहा॒णस्या॒देः ॥ १२ ॥

शृणोतु । नः । ऊर्जा । पतिः । गिरः । सः । नभः । तरीयान् । इषिरः । परिऽज्मा ।

शृण्वंतु । आपः । पुरः । न । शुभाः । परि । सुचः । बबृहाणस्य । अद्रेः ॥ १२ ॥

नोऽस्माकं गिरः स्तुतीः शृणोतु । कः । ऊर्जा बलानां पतिर्वायुः । अथवा ऊर्जामन्नानां पतिः । प्राणोपाधिकस्य वायोः कृत्स्नात्तृत्वं प्रसिद्धं । श्रुतिश्च भवति । प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयदिति । स नभो नभसि चारी तरीयान्तरितव्य इषिरो गमनशीलः परिज्मा परितो गन्ता । किंचापः शृण्वंतु गिरः । कीदृश्यस्ताः । पुरो न पुराणीव शुभा दीप्ता बबृहाणस्य वर्धमानस्या-
द्रेर्मेघस्य वा पर्वतस्य वा परि परितः सुचः सरणशीलाः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विदा चिन्तु महांतो ये व एवा ब्रवाम दस्मा वार्ये दधानाः ।

वयश्चन सुभ्वः आव यन्ति शुभा मर्तमनुयतं वधस्त्रैः ॥ १३ ॥

विद । चित् । नु । महांतः । ये । वः । एवाः । ब्रवाम । दस्माः । वार्ये । दधानाः ।

वयः । चन । सुऽभ्वः । आ । अव । यन्ति । शुभा । मर्त । अनुऽयतं । वधऽस्त्रैः ॥ १३ ॥

हे महांतो मरुतो नु क्षिप्रं यूयं विद । जानीथ स्तोत्रं । हे दस्मा दर्शनीया वो युष्मान्य एवा गन्तारो युष्मान्भजमाना वार्ये वरणीयं हविर्दधाना ददाना धारयन्तो वा वयं ब्रवाम स्तुतिं । यद्वा ये वो यूयमित्यर्थः । ये यूयमेवा अस्म-
द्यज्ञमभिगन्तारस्ते विद । चिदिति पूरणः । वयश्चनागन्तारश्चैते मरुतः सुभ्वः सुष्ठु भवंतः प्रवृद्धा आ अस्मदभिमुखमवयन्ति । गच्छन्ति । किं कुर्वन्तः । शुभा क्षो-
भकेण सहितं मर्तं मरणधर्माणं वैरिणमनुयतमभिगतं वधस्त्रैरायुधैः परिह-
रन्तोऽवयन्ति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ दैव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमखाय वोचं ।

वर्धतां द्यावो गिरश्चंद्राया उदा वर्धतामभिषाता अर्णीः ॥ १४ ॥

आ । दैव्यानि । पार्थिवानि । जन्म । अपः । च । अच्छ । सुऽमखाय । वोचं ।

वर्धतां । द्यावः । गिरः । चंद्रऽअयाः । उदा । वर्धतां । अभिऽसाताः । अर्णीः ॥ १४ ॥

दैव्यानि देवसंबन्धीनि पार्थिवानि पृथिवीसंबन्धीनि च जन्म जन्मान्यपश्चा-

पसाच्छाभिप्राप्तुं सुमखाय शोभनयज्ञाय मरुद्गणाय वोचं । ब्रवीमि । गिरः स्तुतयो
वर्धतां । द्यावो द्योतमानाः स्वप्रतिपाद्यार्थप्रकाशिन्यश्चंद्रायाः । आह्लादनं हिरण्यं
वाये यासां ताः । तादृश्यः सत्यो वर्धतां । अर्णा नद्यश्चाभिषाता मरुद्भिः संभक्ता
उदोदकेन वर्धतां । समृद्धा भवन्तु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

पदेपदे मे जरिमा नि धायि वरूची वा शक्रा या पायुभिश्च ।

सिषक्तु माता मही रसा नः स्मत्सूरिभिर्ऋजुहस्तं ऋजुवनिः ॥ १५ ॥

पदेऽपदे । मे । जरिमा । नि । धायि । वरूची । वा । शक्रा । या । पायुऽभिः । च ।

सिषक्तु । माता । मही । रसा । नः । स्मत् । सूरिऽभिः । ऋजुऽहस्ता । ऋजुऽवनिः ॥ १५ ॥

जरिमा स्तुतिर्मे मदीया पदे पदे तदा तदा भूमौ निधायि । निधीयते ।
स्थाप्यते । क्रियत इत्यर्थः । या च शक्रा शक्ता सती पायुभी रक्षणैर्वरूच्यस्मदुपद्र-
ववारयित्री भवति । वाशब्दश्चार्थः । माता सर्वस्य निर्मात्री मही महती पूज्या
रसा सारभूता भूमिः सिषक्तु सेवतां नोऽस्माकं स्तुतिं । अथवा स्तुता नोऽस्मान्
सिषक्तु । स्मच्छब्दः प्रशस्तवचनः । प्रशस्तैः सूरिभिर्मेधाविभिः स्तोतृभिर्निमित्तैः ।
तेषां परिचर्यया प्रीतेत्यर्थः । ऋजुहस्तास्मदनुकूलहस्ता ऋजुवनिः कल्याण-
दाना भवन्तु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

कथा दाशेम नमसा सुदानूनेवया मरुतो अच्छोक्तौ प्रश्रवसो मरुतो अच्छोक्तौ ।

मा नोऽहिर्बुध्यो रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः ॥ १६ ॥

कथा । दाशेम । नमसा । सुऽदानून् । एवऽया । मरुतः । अच्छऽउक्तौ । प्रऽश्रवसः ।

मरुतः । अच्छऽउक्तौ ।

मा । नः । अहिः । बुध्यः । रिषे । धात् । अस्माकं । भूत् । उपमातिऽवनिः ॥ १६ ॥

वयं कथा केन प्रकारेण दाशेम परिचरेम नमसा स्तोत्रेणानेन वा सुदा-
नून् शोभनदानान्मरुतः । एवयैवं क्रियमाणप्रकारेणाच्छोक्तावाभिमुख्येन वचने
निमित्ते सति तान्मरुतः कथं परिचरेम । तेषां दुराराध्यत्वादिति भावः ।

कथं । प्रश्रवसः प्रकृष्टान्ना भवंति । अच्छोक्तौ । अभिगंयुक्तिः स्तुतिर्यस्य तादृशे
मयि । यद्वा प्रश्रवसः प्रकृष्टान्नस्य ममाच्छोक्तौ स्तोत्रनिमित्ते सति मरुतः कथा
केन प्रकारेण दाशेम । पुनरुक्तिरादरार्था । अहिर्बुध्नो देवो नोऽस्मान् रिषे
हिंसकाय मा धात् । मा स्थापयतु । स देवोऽस्माकं भूत् भवतूपमातिवनिः
शत्रूणां हन्ता ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इति चिन्नु प्रजायै पशुमत्यै देवासो वनन्ते मर्त्यो व आ देवासो वनन्ते मर्त्यो वः ।
अत्रा शिवां तन्वो धासिमस्या जरां चिन्मे निःश्चृतिर्जयसीत ॥ १७ ॥
इति । चिन् । नु । प्रऽजायै । पशुऽमत्यै । देवासः । वनन्ते । मर्त्यः । वः । आ ।
देवासः । वनन्ते । मर्त्यः । वः ।

अत्रा शिवां । तन्वः । धासिं । अस्याः । जरां । चिन् । मे । निःश्चृतिः । जयसीत ॥ १७ ॥

हे देवासो देवा वो युष्मानिति चिदित्यमेव नु क्षिप्रं प्रजायै पशुमत्यै
पशुसहितायापत्याय वनन्ते भजन्ते मर्त्यो मनुष्यो यजमानः । आ देवास इति
पुनरुक्तिरादिरार्था । अत्रास्मिन्यज्ञे शिवां धासिमन्नं मे ममास्यास्तन्वो देवैरनुगृ-
हीतस्य पुत्रस्य करोतु निःश्चृतिर्देवता । जरां चिज्जरां च जयसीत । यसतु ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तां वो देवाः सुमतिमूर्जयन्तीमिषमश्याम वसवः शसा गोः ।

सा नः सुदानुर्मृळयन्ती देवी प्रति द्रवन्ती सुविताय गम्याः ॥ १८ ॥

तां । वः । देवाः । सुऽमतिं । ऊर्जयन्ती । इषं । अश्याम । वसवः । शसा । गोः ।

सा । नः । सुऽदानुः । मृळयन्ती । देवी । प्रति । द्रवन्ती । सुविताय । गम्याः ॥ १८ ॥

हे देवा हे वसवो वासयितारो वो युष्माकं स्वभूतां तां प्रसिद्धां सुमतिं
शोभनमननसाधनां । अन्नेन मतिवृद्धिरन्नमयं हि सोम्य मनः । छां० उ० ६. ५. ४. ।
इत्यादिषु प्रसिद्धा । ऊर्जयन्ती बलकरीमिषमेषणसाधनमन्नं क्षीरदध्यादिलक्षणं
शसा स्तुत्या गोः सकाशादश्याम । प्राप्नुयाम । सा देवी नोऽस्मान् सुविताय
सुखाय प्रति गम्याः । गम्यात् । अभिगच्छेत् । सेतुदेवता विशेष्यते । सुदानुः
शोभनदाना मृळयन्ती सुखयन्ती द्रवन्त्यस्मदभिमुखं गच्छन्ती ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अभि न इळा यूथस्य माता स्मन्दीभिर्वशी वा गृणानु ।

उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्खाना प्रभृथस्यायोः ॥ १९ ॥

अभि । नः । इळा । यूथस्य । माता । स्मत् । नदीभिः । उर्वशी । वा । गृणानु ।

उर्वशी । वा । बृहत्ऽदिवा । गृणाना । अभिऽऊर्खाना । प्रऽभृथस्य । आयोः ॥ १९ ॥

अभिगृणानु नोऽस्मानिळा भूमिर्यूथस्य गोसंघस्य माता निर्मात्री । यद्दे-
ळा गोरूपधरा मनोः पुत्रीत्याहुः । यद्वा यूथस्य मरुद्गणस्य निर्मात्रीळा
माध्यमिकी वाक् । अथवोर्वशी माध्यमिकी वाक् । नदीभिर्गंगादिभिः सह
गृणानु । स्मच्छब्दः प्रशस्तवचन इत्युक्तं । प्राशस्त्यं गृणानु । वाथवोर्वशी
बृहद्दिवा प्रभूतदीप्तिर्गृणाना शब्दयन्त्यस्मदीयं कर्म प्रशंसन्त्यभ्यूर्खानाच्छादयन्ती ।
कं । आयोरायुं मनुष्यं यजमानं । केन । प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्य वा दानेन ।
प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्येति निरुक्तं । ११. ४९. । अथवा प्रभृथस्य प्रभरणवत
आयोर्यज्ञमभ्यूर्खानाच्छादयन्ती ॥

॥ अथ विंशी ॥

सिषक्तु न ऊर्ज्यस्य पुष्टेः ॥ २० ॥

सिसक्तु । नः । ऊर्ज्यस्य । पुष्टेः ॥ २० ॥

ऊर्ज्यस्यैतन्नामकस्य राज्ञः पुष्टेः पोषकस्य संबन्धिनो नोऽस्मान् सिषक्तु ।
सेवतां । सामर्थ्याद्देवसंघ इति गम्यते । अथवोर्वशी मरुद्गणो वा गृह्यते
प्रकृतत्वादिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षोडशे वर्गः ॥

प्र शन्तमेत्यष्टादशर्चं दशमं सूक्तं भौमस्यात्रैराषं चैष्टुभं । पूर्वसूक्ते वै तदित्युक्त-
त्वादित्थमपि वैश्वदेवं । तमु ष्टुहीत्येकादशी रुद्रदेवत्या । सप्तदश्येकपदैतयोरुपान्यै-
कपदैत्यनुक्रमिष्यमाणत्वात् । अत्रानुक्रमणिका । प्र शन्तमा द्यूनैकादशी रौद्रीति ॥
विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र शन्तमा वरुणं दीधिती गीर्मिचं भगमदिति नूनमश्याः ।

पृषद्योनिः पंचहोता ऋणोत्वतूर्तपंथा असुरो मयोभुः ॥ १ ॥

प्र। शं॑ऽत॒मा। वरु॑णं। दी॒धि॒ती। गीः। मि॒त्रं। भ॒गं। अ॒दि॒तिं। नू॒नं। अ॒श॒याः।
पृ॒षत्॑ऽयो॒निः। पंच॑ऽहो॒ता। शृ॒णो॒तु। अ॒तूर्त॑ऽपं॒थाः। अ॒सुरः। म॒यः॑ऽभुः ॥ १ ॥

प्र शंतमात्यंतं सुखकरी गीः स्तुतिरूपा वाग्वरुणं मित्रं भगमदिति च दीधिती दीधित्या कर्मणा हविःप्रक्षेपणात्मकेन सह नूनमवितथं प्राश्याः। प्राप्नोतु। किंच पृषद्योनिः पृषद्वर्णातरिक्षस्थः पंचहोता पंचविधस्य प्राणापानादिहोमस्य साधको वायुः। यद्वा पंचहोतेति वायोर्नाम। वायुः पंचहोता स प्राण इति हि श्रुतेः। स चातूर्तपंथा अहिंसितगतिरसुरः प्राणस्य दाता मयोभुः सुखस्यास्पदभूतः। एवमुक्तलक्षणो वायुः शृणोतु स्तोत्रमिति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र॒ति मे॒ स्तोम॑म॒दि॒तिर्ज॑गृ॒भ्यात्सू॒नुं न मा॒ता हृद्यं॑ सु॒शेवं॑।
ब्र॒ह्म प्रि॒यं दे॒वहि॑तं॒ यद॑स्त्य॒हं मि॒त्रे वरु॑णे॒ यन्म॑यो॒भु ॥ २ ॥
प्र॒ति। मे॒। स्तोमं॑। अ॒दि॒तिः। ज॒गृ॒भ्यात्। सू॒नुं। न। मा॒ता। हृद्यं॑। सु॒शेवं॑।
ब्र॒ह्म। प्रि॒यं। दे॒वऽहि॑तं। यत्। अ॒स्ति। अ॒हं। मि॒त्रे। वरु॑णे। यत्। म॒यः॑ऽभु ॥ २ ॥

मे मदीयं स्तोमं स्तोत्रमदितिर्देवता प्रतिजगृभ्यात्। प्रतिगृह्णातु। सूनुं न माता स्वतनुजं जननीव। सा यथा प्रतिगृह्यालिंग्य परितुष्यति तद्वदित्यर्थः। कीदृशं तं। हृद्यं हृदयंगमं सुशेवं शोभनसुखकरं। एतद्वयं साधारणं। किंच ब्रह्म मंत्रजातं प्रियं प्रियकरं देवहितं देवैः प्राप्यं यदस्ति यद्ब्रह्म मयोभु सुखसाधनं तदहं मित्रे वरुणे च प्रापयामीति शेषः। यद्वा मित्रे वरुणे चाहोरात्राभिमानिदेवयोर्यदुक्तलक्षणं ब्रह्म परिवृढं यज्ञादिरूपं कर्मास्ति तदहं धारयामीति ॥

उदीरयेत्येषैकादशिने सावित्रे पशौ वपायाज्या। सूचितं च। उदीरय कवितमं कवीनां भगं धियं वाजयंतः पुरंधिमिति द्वे। आ० ३. ७.। इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

उदी॑रय क॒वित॑मं क॒वीना॑मु॒नत्तै॑नम॒भि म॒ध्वा घृ॑तेन।
स नो॒ वसू॑नि॒ प्रय॑ता हि॒तानि॑ च॒न्द्राणि॑ दे॒वः स॒वि॒ता सु॒वा॒ति ॥ ३ ॥
उत्। ई॒र॒य। क॒विऽत॑मं। क॒वी॒नां। उ॒न॒त्त। ए॒नं। अ॒भि। म॒ध्वा। घृ॑तेन।
सः। नः॑। वसू॑नि। प्र॒य॒ता। हि॒तानि॑। च॒न्द्राणि॑। दे॒वः। स॒वि॒ता। सु॒वा॒ति ॥ ३ ॥

अनया सविता च स्तूयते । हे ऋत्विजः कवीनां कवितमं क्रांतदर्शिनममुं
पुरोवर्तिनमग्निं सवितारं वोदीरय । ऊर्ध्वं प्रापयत । हर्षयतेत्यर्थः । एनं देवं
मध्वा मधुरेण सोमरसेन घृतेन चाभ्युनक्त । अभिषिंचत । तर्पयतेत्यर्थः । स
सविता देवो नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानि
हितानि चंद्राण्याह्लादकानि हिरण्यानि सुवाति । प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

समिंद्र णो मनसा नेषि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्ति ।

सं ब्रह्मणा देवहितं यदस्ति सं देवानां सुमत्या यज्ञियानां ॥ ४ ॥

सं । इन्द्र । नः । मनसा । नेषि । गोभिः । सं । सूरिऽभिः । हरिऽवः । सं । स्वस्ति ।

सं । ब्रह्मणा । देवऽहितं । यत् । अस्ति । सं । देवानां । सुऽमत्या । यज्ञियानां ॥ ४ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मान्मनसा प्रकृष्टेन चेतसा गोभिः सह संनेषि । नयसि । अस्मभ्यं
गा दापयसीत्यर्थः । एवं सर्वत्र । हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन्निन्द्र सूरिभिर्मैधाविभिः
पुत्रैर्ऋत्विग्भिर्वा संनेषि । तथा स्वस्तिभिः क्षेमैः संनेषि । ब्रह्मणा प्रभूतेनानेन
संनेषि । यदन्नं देवहितमस्ति तेन । किंच यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां सुमत्या-
नुयहबुद्ध्या संनेषि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

देवो भगः सविता रायो अंश इन्द्रो वृत्रस्य संजितो धनानां ।

ऋभुक्षा वाज उत वा पुरंधिरवंतु नो अमृतासस्तुरासः ॥ ५ ॥

देवः । भगः । सविता । रायः । अंशः । इन्द्रः । वृत्रस्य । संजितः । धनानां ।

ऋभुक्षाः । वाजः । उत । वा । पुरंऽधिः । अवंतु । नः । अमृतासः । तुरासः ॥ ५ ॥

अत्र लिंगोक्ता देवताः । भगो देवः सविता च रायो धनस्य स्वाम्यंशस्त्वष्टा
वृत्रस्य हंतेंद्रश्च एते देवा धनानां संजितः सम्यग्जेतार ऋभुक्षा ऋभुर्वाजश्च उत
वापि च पुरंधिः । बहुधीर्विभ्वोच्यते । एते चामृतासोऽमृता अमरणधर्माणो
भगादिदेवास्तुरासोऽस्मद्यज्ञं प्रति त्वरमानाः संतो नोऽस्मानवंतु । रक्षंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मरुत्वतो अप्रतीतस्य जिष्णोरजूर्यतः प्र ब्रवामा कृतानि ।

न ते पूर्वे मघवन्नापरासो न वीर्यं नूतनः कश्चनाप ॥ ६ ॥

मरुत्वतः । अप्रतिऽइतस्य । जिष्णोः । अजूर्यतः । प्र । ब्रवाम् । कृतानि ।

न । ते । पूर्वे । मघवन् । न । अपरासः । न । वीर्यं । नूतनः । कः । चन । आप ॥ ६ ॥

वयं यजमाना मरुत्वतो मरुद्भिस्तद्वत् इन्द्रस्य कृतानि कर्माणि प्रब्रवाम ।
प्रख्यापयाम । कीदृशस्य तस्य । अप्रतीतस्याप्रतिगतस्य युद्धेऽपलायमानस्य ।
न केवलं तावन्मात्रं । जिष्णोर्जयनशीलस्याजूर्यतोऽजीर्यमाणस्य । सर्वदा यून
इत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । हे मघवन्निद्र ते तव वीर्यं पराक्रमं पूर्वं पुरातनाः
पुरुषा नापुः । नापरासोऽपरेऽपि नापुः । किं बहुना । नूतनः कश्चनाश्चर्यभूतो यः
कोऽपि वीर्यं नाप । न प्राप्नोति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप स्तुहि प्रथमं रत्नधेयं बृहस्पतिं सनितारं धनानां ।

यः शंसते स्तुवते शंभविष्ठः पुरुवसुरागमज्जोहुवानं ॥ ७ ॥

उप । स्तुहि । प्रथमं । रत्नऽधेयं । बृहस्पतिं । सनितारं । धनानां ।

यः । शंसते । स्तुवते । शंभविष्ठः । पुरुऽवसुः । आऽगमत् । जोहुवानं ॥ ७ ॥

हे अंतरात्मन् त्वं प्रथमं मुख्यं । प्रकृतममित्यर्थः । रत्नधेयं रमणीयधनदा-
तारं धनानां हविलक्षणां सनितारं संभक्तारं । अथवा रत्नशब्देन मणि-
मुक्तादयो गृहीता इह धनशब्देन गवादयः । गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहतो
मंत्रस्य पतिं स्वामिनं देवमुपस्तुहि । यो देवः शंसते शस्त्रैः स्तुवते सामभिर्यज-
मानाय शंभविष्ठः सुखस्य भावयितृ तमो भवति । यश्च जोहुवानमाह्वयंतं यजमानं
पुरुवसुः प्रभूतधनः सन्नागमत् आगच्छति तमुपस्तुहि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तवोतिभिः सचमाना अरिंष्टा बृहस्पते मघवानः सुवीराः ।

ये अश्वदा उत वा संति गोदा ये वस्त्रदाः सुभगास्तेषु रायः ॥ ८ ॥

तव । ऊ॒तिऽभिः । स॒च॒मा॒नाः । अ॒रि॒ष्टाः । बृ॒ह॒स्प॒ते । म॒घऽवा॒नः । सु॒वी॒राः ।
ये । अ॒श्वऽदाः । उ॒त । वा । सं॒ति । गो॒ऽदाः । ये । व॒स्त्रऽदाः । सु॒भ॒गाः । तेषु । रा॒यः ॥ ८ ॥

हे बृहस्पते तवोतिभी रक्षाभिः सचमानाः संगच्छमाना अरिष्टा अहिंसिता मघवानो धनवन्तः सुवीराः शोभनपुत्राश्च भवन्ति । ये त्वदनुगृहीता अश्वदा बहूनामश्वानां दातारः संति । उत वाऽथवा गोदाः संति । ये च वस्त्रदाः सुभगाः शोभनधनाः संति तेषु सर्वेषु रायो धनानि संभवन्त्विति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

वि॒स॒र्मा॒णं कृ॒णु॒हि वि॒त्तमे॒षां ये भुं॒ज॒ते अपृ॒ण॒न्तो न उ॒क्थैः ।

अ॒प॒व॒तान्प्र॒स॒वे वा॒वृ॒धा॒नान्ब्र॒ह्म॒द्विषः । सू॒र्या॒द्याव॒यस्व ॥ ९ ॥

वि॒ऽस॒र्मा॒णं । कृ॒णु॒हि । वि॒त्तं । ए॒षां । ये । भुं॒ज॒ते । अपृ॒ण॒न्तः । नः । उ॒क्थैः ।

अ॒प॒ऽव॒तान् । प्र॒ऽस॒वे । व॒वृ॒धा॒नान् । ब्र॒ह्म॒द्विषः । सू॒र्या॒त् । य॒व॒य॒स्व ॥ ९ ॥

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विसर्माणं विसरणशीलं कृणुहि । कुरु । हे ब्रह्मणस्पते । एषामित्युक्तं केषामित्याह । ये भुंजतेऽपृणन्तोऽप्रयच्छन्तः । केभ्यः । उक्थैः स्तुतिप्रतिपादकैः शस्त्रैर्विशिष्टेभ्यो नोऽस्मभ्यं । तानपवतानपगतकर्मणः प्रसव उत्पत्तिमति मनुष्यलोके ववृधानान् वर्धमानान्ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्वेष्टृन्मन्त्र-
द्वेष्टृन् वा सूर्याद्यावयस्व । पृथक्कुरु । अंधकारे स्थापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

य ओ॒ह॒ते र॒क्षसो॑ दे॒ववी॑तावच॒क्रेभि॒स्तं म॑रुतो॒ नि या॑त ।

यो वः श॒मी श॒श॒मान॒स्य नि॒दा॒तु॒च्छ्यान्का॒मान्कर॑ते सि॒ष्वि॒दानः ॥ १० ॥

यः । ओ॒ह॒ते । र॒क्षसः॑ । दे॒वऽवी॑तौ । अ॒च॒क्रेभिः॑ । तं । म॒रुतः॑ । नि । या॒त ।

यः । वः । श॒मी । श॒श॒मान॒स्य । नि॒दा॒तु॒च्छ्यान् । का॒मान् । क॒र॒ते । सि॒ष्वि॒दानः ॥ १० ॥

यो यजमानो रक्षसो बलिनो राक्षसानोहते प्रापयति देववीतौ । देवानां वीतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यत्र स तथोक्तः । तस्मिन्यज्ञे । अन्यथानुष्ठानादिनासुरं करो-
तीत्यर्थः । तं यजमानमचक्रेभिरचक्रे रथैर्हे मरुतो नि यात । नितरां प्रापयतां-
धकारं । यद्वाचक्रेभिरिति पूर्वचान्वयः । चक्रशब्देनांगान्युच्यन्ते । पुनः पुनरंगरहितैः

केवलैरेव प्रधानैरोहते प्रापयति । सांगं हि कर्म देवानभ्येति । यश्च वो युष्माकं शमी कर्म स्तुतिलक्षणं शशमानस्य मम संबन्धि निंदात् निंदेत् वैदिकं ज्योतिष्टोमादिरूपं कर्म निंदति स्वयं च तुच्छ्यान्नश्चरान् कामान् कृष्यादिजनितभोगान् करते कुरुते सिष्विदानः स्विद्यन्नात्मानं क्लेशयन् । अथवा युष्मासु कमनीयान्भोगान् तुच्छ्यान् करोति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तमुं हृहि यः स्विषुः सुधन्वा यो विश्वस्य क्षयति भेषजस्य ।

यष्ट्वा महे सौमनसाय रुद्रं नमोभिर्देवमसुरं दुवस्य ॥ ११ ॥

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । सुऽइषुः । सुऽधन्वा । यः । विश्वस्य । क्षयति । भेषजस्य ।

यष्ट्वा । महे । सौमनसाय । रुद्रं । नमऽभिः । देवं । असुरं । दुवस्य ॥ ११ ॥

हे आत्मन् तमु तमेव रुद्रं स्तुहि । स्तुतिं कुरु । यः स्विषुः शोभनवाणः सुधन्वा च । विरोधिहंतृत्वात्सुष्ठुत्वं । यश्च विश्वस्य भेषजस्यौषधस्य क्षयति ईश्वरो भवति । शरीरस्य सांसारिकस्य वा रिष्टस्य शमनायेश्वरस्य व्यतिरिक्तस्यौषधस्याभावाद्भिषक्तमत्वाच्चास्य भेषजस्वामित्वं । भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि । ऋग्वे० २. ३३. ४. । इत्यादिश्रुतेः । किंच तमेव रुद्रं दुःखात्तत्साधनादुरिताद्वा मोचयितारं देवं यष्ट्व यज च महे महते सौमनसाय सुमनस्त्वाय । ईश्वराराधनाच्चित्तशान्तिः प्रसिद्धा । किंच नमोभिर्हविर्भिर्नमस्कारैर्वा देवं द्योतमानमसुरं प्रकृष्टासुं । बलवंतमित्यर्थः । यद्वा प्राणदातारं रुद्रं दुवस्य । परिचरेति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

दमूनसो अपसो ये सुहस्ता वृष्णः पत्नीर्नद्यो विभवतष्टाः ।

सरस्वती बृहद्विवोत राका दशस्यंतीर्वरिवस्यंतु शुभ्राः ॥ १२ ॥

दमूनसः । अपसः । ये । सुऽहस्ताः । वृष्णः । पत्नीः । नद्यः । विभवऽतष्टाः ।

सरस्वती । बृहत्ऽदिवा । उत । राका । दशस्यंतीः । वरिवस्यंतु । शुभ्राः ॥ १२ ॥

अत्र लिङ्गोक्तदेवताः । दमूनसो दानमनसो दांतमनसो वापसश्चमसाश्चरथगवादिशोभनकर्मवंतः ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ अत एव सुहस्ताः कुशलहस्ता ये

संति त ऋभवो वृष्णो वर्षकस्येन्द्रस्य पत्नीः पत्न्यः पालयिच्यो नद्यो नदनशीला
गंगाद्या विभवतष्टा ऋभूणां मध्यमेन कृताः सरस्वत्येतन्नामिका नदी वाग्देवी वा
बृहद्दिवा प्रभूतदीप्तिरुतापि च राका देवी च दशस्यंतीर्दशस्यंत्यः कामान्प्रयच्छंत्यः
शुभा दीप्ताः ताश्च वरिवस्यंतु । अस्मभ्यं धनमिच्छंतु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र सू महे सुशरणाय मेधां गिरं भरे नव्यंसी जायमानां ।

य आहना दुहितुर्वक्षणां सु रूपा मिनानो अकृणोदिदं नः ॥ १३ ॥

प्र । सु । महे । सुऽशरणाय । मेधां । गिरं । भरे । नव्यंसी । जायमानां ।

यः । आहनाः । दुहितुः । वक्षणां सु । रूपा । मिनानः । अकृणोत् । इदं । नः ॥ १३ ॥

सु सुष्ठु प्र भरे प्रकर्षेण संपादयामि महे महते सुशरणाय शोभनरक्षका-
येन्द्राय पर्जन्याय वा सुसुखाय वा । किं । मेधां मतौ धीयमानां गिरं स्तुतिं ।
कीदृशी । नव्यंसी नवतरामतिशयेन स्तुत्यां वा जायमानामिदानीमुत्पद्यमानां ।
नूतनामित्यर्थः । य इन्द्रः पर्जन्यो वा आहना आहंता सेक्ता दुहितुर्दुहितृस्थानी-
यायाः पृथिव्या हिताय वक्षणां सु नदीषु रूपा रूपाणि मिनानः कुर्वाण इद-
मुदकं नोऽस्मभ्यमकृणोत् करोतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

प्र सुष्ठुतिः स्तनयंतं रुवंतमिळस्पतिं जरितनूनमश्याः ।

यो अन्दिमाँ उदनिमाँ इयर्तिं प्र विद्युता रोदसी उक्षमाणः ॥ १४ ॥

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयंतं । रुवंतं । इळः । पतिं । जरितः । नूनं । अश्याः ।

यः । अन्दिऽमान् । उदनिऽमान् । इयर्तिं । प्र । विऽद्युता । रोदसी इति । उक्षमाणः ॥ १४ ॥

अत्र पर्जन्यः स्तूयते । सुष्ठुतिः शोभना स्तुतिः स्तनयंतं गर्जंतं रुवंतं वर्षण-
जनितं शब्दं कुर्वाणमिळोऽन्नस्योदकस्य वा पतिं स्वामिनं हे जरितः स्तो-
तस्त्वदीया स्तुतिर्नूनं प्राश्याः । प्रकर्षेण व्याप्नोतु । यश्च पर्जन्योऽन्दिमान् । अन्दि-
रपां दानवान्मेघः । तद्वान् । उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रोदसी द्यावापृथि-
व्यावुक्षमाणः सिंचन् प्रेयर्तिं गच्छति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एष स्तोमो मारुतं शर्धो अच्छा रुद्रस्य सूनूर्युवन्यूरुद्रश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्वाँ अयासः ॥ १५ ॥

एषः । स्तोमः । मारुतं । शर्धः । अच्छ । रुद्रस्य । सूनून् । युवन्यून् । उत् । अश्याः ।

कामः । राये । हवते । मा । स्वस्ति । उप । स्तुहि । पृषत् ऽ अश्वान् । अयासः ॥ १५ ॥

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्रं मारुतं शर्धो मरुतां बलमच्छाभिमुख-
मश्याः । प्राप्नोतु । समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायरूपेणाह । रुद्रस्य सूनून् । एषां
रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकृप्तिरसकृदुक्ता । युवन्यूनून् मिश्रणेच्छन्वा उदुन्नतमत्यधिक-
मश्याः । व्याप्नुहि हे मनः । कामः संकल्पो राये धनार्थं मा मां स्वस्त्यविनश्वरं
हवते । आह्वयति । प्रेरयतीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मान्पृषदश्वान्पृषद्वर्णाश्वोपेतान-
यासो यज्ञगंतृनुपोपेत्य स्तुहि ॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमंतरिक्षं वनस्पतीरोषधी राये अश्याः ।

देवोदेवः सुहवो भूतु मह्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतौ धात् ॥ १६ ॥

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवी । अंतरिक्षं । वनस्पतीन् । ओषधीः । राये । अश्याः ।

देवः ऽ देवः । सुऽ हवः । भूतु । मह्यं । मा । नः । माता । पृथिवी । दुः ऽ मतौ । धात् ॥ १६ ॥

एष स्तोमः स्तुतिः पृथिव्यादिदेवताः प्राश्याः । प्राप्नोतु । किमर्थं । राये
धनार्थं । देवो देवः सर्वोऽपि देवो मह्यं मदर्थं सुहवो भूतु । स्वाह्वानो भवतु ।
नोऽस्मान्दुर्मतौ माता सर्वस्य निर्मात्री । यद्वाचेर्भौमत्वाद्विशेषेण माता । तादृशी
पृथिवी मा धात् । मा स्थापयतु ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उरौ देवा अनिबाधे स्याम ॥ १७ ॥

उरौ । देवाः । अनिऽ बाधे । स्याम ॥ १७ ॥

हे देवा युष्माकं संबन्धिन्युरौ महत्यनिबाधे नितरां बाधरहिते सुखे स्याम ।
भवेम वयमत्रयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

समश्चिनो॒रवसा॒ नूत॑नेन मयो॒भुवा॑ सुप्रणी॑ती गमेम ।

आ नो॑ रयिं वह॑तमोत वी॒राना॑ विश्वा॒न्यमृ॒ता सौ॑भ॒गानि ॥ १८ ॥

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयः ऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ १८ ॥

वयमश्चिनोर्नूतनेन पूर्वमन्यैरननुभूतेन मयोभुवा सुखस्य भावयिचा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावसा रक्षणेन संगमेम । संगच्छेमहि । हे अमृतामरणावश्चिनौ नोऽस्मभ्यं रयिं धनमावहतं । प्रापयतं । ओत वीरान् सुवीर्यवतः पुत्रानप्यावहतं । विश्वानि सौभगान्यप्यावहतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

आ धेनव इति सप्तदशर्चमेकादशं सूक्तमचेरार्धं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । अत्रानुक्रम-
णिका । आ धेनवस्यूनैतयोरुपांत्यैकपदेति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥ अपोनप्रीय
एकधनासु हविर्धानं प्रति नीयमानास्वाद्यानुवचनीया । सूचितं च । आ धेनवः
पयसा तूर्य्यर्थाः समन्या यंत्युप यंत्यन्याः । आ० ५. १. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ धे॒नवः॒ पय॑सा तूर्य्य॑र्था अम॑र्ध॒तीरु॒प नो॑ यंतु म॒ध्वा ।

म॒हो रा॒ये बृ॒हतीः॒ स॒प्त वि॒प्रो मयो॒भुवो॑ ज॒रिता॑ जो॒हवी॑ति ॥ १ ॥

आ । धेनवः । पयसा । तूर्य्यिऽअर्थाः । अमर्धतीः । उप । नः । यंतु । मध्वा ।

महः । राये । बृहतीः । सप्त । विप्रः । मयः ऽभुवः । जरिता । जोहवीति ॥ १ ॥

धेनवः प्रीणयिच्यो नद्यो मध्वा मधुरेण पयसा रसेन सहितास्तूर्य्यर्थास्त्वर-
माणगमनाः । अर्थोऽर्तेरिति यास्कः । अमर्धतीरहिंसंत्यः सत्यो नोऽस्मानुपायंतु ।
उपागच्छंतु । तदर्थं महे महते राये धनाय बृहतीर्महतीः सप्त सर्पणस्वभावाः
सप्तसंख्याका इमं मे गंगे । ऋग्वे० १०. ७५. ५. । इति मंचोक्ता गंगाद्या वा ।
तत्र हि प्राधान्येन सप्तैवोक्ताः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्रीर्विप्रो विशेषेण
प्रीणयिता जरिता स्तोता जोहवीति । आह्वयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ सुष्टुती नमसा वर्तयध्वै द्यावा वाजाय पृथिवी अमृध्रे ।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भरेभरे नो यशसावविष्टां ॥२॥

आ । सुऽस्तुती । नमसा । वर्तयध्वै । द्यावा । वाजाय । पृथिवी इति । अमृध्रे इति ।

पिता । माता । मधुऽवचाः । सुऽहस्ता । भरेऽभरे । नः । यशसौ । अविष्टां ॥२॥

अहं सुष्टुती सुष्टुत्या शोभनस्तोत्रेण नमसा हविषा चामृध्रे हिंसारहिते द्यावा-
पृथिवी द्यावापृथिव्यावावर्तयध्वै । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नार्थं । अन्नं
वै वाज इति हि श्रुतिः । पिता पालयित्री द्यौर्माता निर्मात्री पृथिवी मधुवचाः
प्रियवचना सुहस्ताभिमतदानेन शोभनहस्ता । एते उभयविशेषणे । यशसौ यशो-
युक्तौ द्यावापृथिव्यौ भरे भरे सर्वेषु संयामेषु यज्ञेषु वा नोऽस्मानविष्टां । रक्षतां ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अध्वर्यवश्चकृवांसो मधूनि प्र वायवे भरत चारु शुक्रं ।

होतेव नः प्रथमः पाह्यस्य देव मध्वो ररिमा ते मदाय ॥३॥

अध्वर्यवः । चकृऽवांसः । मधूनि । प्र । वायवे । भरत । चारु । शुक्रं ।

होताऽइव । नः । प्रथमः । पाहि । अस्य । देव । मध्वः । ररिम । ते । मदाय ॥३॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरं युञ्जाना मधूनि मधुररसानि सोमाज्यादीनि चकृवांसः
कुर्वाणा यूयं वायवे प्रथमं प्र भरत प्रकर्षेण संपादयत चारु चरणीयं शुक्रं
दीपं सोमं । हे वायो त्वं च होतेव होता यथा प्रथमं पिबति तद्वन्नोऽस्मदर्थ-
मस्यामुं सोमं प्रथम इतरदेवेभ्यः पूर्वं पाहि । पिब । हे देव वायो मध्वो मधुरं
सोमरसं ते मदाय ररिम । ददाम । वायोः पूर्वपानमसकृत्प्रपंचितं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दश क्षिपो युञ्जते बाहू अद्रिं सोमस्य या शमितारा सुहस्ता ।

मध्वो रसं सुगर्भस्तिर्गिरिष्ठां चनिश्चदद्दुहे शुक्रमंशुः ॥४॥

दश । क्षिपः । युञ्जते । बाहू इति । अद्रिं । सोमस्य । या । शमितारा । सुऽहस्ता ।

मध्वः । रसं । सुऽगर्भस्तिः । गिरिऽस्थां । चनिश्चदत् । दुदुहे । शुक्रं । अंशुः ॥४॥

अत्राभिषवस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता । यद्वा ऐंद्री । अद्रिमभिषवया-
वाणं दश क्षिपो दशसंख्याकाः क्षेप्योऽंगुलयो युंजते । गृह्णन्ति । यद्वा परस्परं
युक्ता भवन्ति । बाहू अथर्ध्वर्युसंबन्धिनावद्रिं युंजाते । या यौ सुहस्ता शोभनहननौ
सोमस्य शमितारावभिषोतारौ तौ बाहू युंजाते । मध्वो मधुरस्य सोमस्य रसं
गिरिष्ठां गिरिस्थायिनं गिरिवदुन्नतप्रदेशस्थितं वा सुगभस्तिः शोभनांगुलिरध्वर्यु-
श्चनिश्चददाह्लादयन् ॥ चदि आह्लादन इत्यस्माद्यङ्कुकि छांदसं रूपं ॥ दुदुहे ।
दोग्धि । स चांशुः शुक्रं निर्मलं रसं दुदुहे । दुग्धे । यद्वैकं वाक्यं । अंशुर्यथाप्रा-
सुगभस्तिः सुहस्तोऽध्वर्युर्मध्वो रसं दुदुहे । दोग्धि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

असावि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दक्षाय बृहते मदाय ।

हरी रथे सुधुरा योगे अर्वागिंद्र प्रिया कृणुहि हूयमानः ॥ ५ ॥

असावि । ते । जुजुषाणाय । सोमः । क्रत्वे । दक्षाय । बृहते । मदाय ।

हरी इति । रथे । सुधुरा । योगे । अर्वाक् । इंद्र । प्रिया । कृणुहि । हूयमानः ॥ ५ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं जुजुषाणाय सेवमानाय सोमोऽसावि । अभिषुतः । किमर्थं ।
क्रत्वे क्रतवे वृचवधादिकर्मणे दक्षाय बलाय बृहते मदाय च । यस्मादेवं तस्मात्
हे इंद्र त्वं हूयमानः सन् सुधुरा शोभनायां धुरि नियुक्तौ प्रिया प्रियौ हरी अश्वौ
योगे योगार्हे युक्ते वा रथे योजयित्वा तं रथमर्वागस्मदभिमुखं कृणुहि । कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ नो महीमरमतिं सजोषा ग्रां देवी नमसा रातह्व्यां ।

मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पथिभिर्देवयानैः ॥ ६ ॥

आ । नः । मही । अरमतिं । सजोषाः । ग्रां । देवी । नमसा । रातह्व्यां ।

मधोः । मदाय । बृहती । ऋतज्ञां । आ । अग्ने । वह । पथिभिः । देवयानैः ॥ ६ ॥

अत्राग्निं संबोध्य ग्रादेवताया आवाह्यत्वादस्याग्निर्ग्रा वा देवता । हे अग्ने
सजोषा अस्माभिः सह प्रीयमाणस्त्वं ग्रां देवी सर्वैर्गंतव्यामेतन्नामिकां देवतां ।
मेना ग्रा इति स्त्रीणामिति यास्कः । नोऽस्मदर्थं देवयानैर्देवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मार्गेरा

अभिमुखमावह । कीदृशी । मही महतीमरमतिमा समंताद्रममाणां सर्वत्र गंची
वा नमसा स्तोत्रेण सह रातहव्यां । रातं दत्तं दानाय संकल्पितं हव्यं यस्यास्तां ।
दत्तहविष्कामित्यर्थः । किमर्थं । मध्वो मधुरस्य सोमस्य मदाय । पुनः कीदृशी ।
बृहती प्रवृद्धामृतज्ञां यज्ञमभिजानती ॥

प्रवर्ग्ये महावीरेऽज्यमानेऽजंति यमित्येषा । सूचितं च । अजंति यं प्रथयंतो
न विप्रा इत्यज्यमाने । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अजंति यं प्रथयंतो न विप्रा वपावंतं नाग्निना तपंतः ।

पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निमृतयन्त्रसादि ॥ ७ ॥

अजंति । यं । प्रथयंतः । न । विप्राः । वपाऽवंतं । न । अग्निना । तपंतः ।

पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्ठः । आ । घर्मः । अग्निं । मृतयन् । असादि ॥ ७ ॥

यं घर्मं महावीरं प्रथयंतो न ॥ नेति संप्रत्यर्थीयः । अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे
प्रयोगः ॥ इदानीं प्रथयंतो विप्रा मेधाविन ऋत्विजोऽध्वर्यादयो वपावंतं न ।
वपावंतं प्रवृद्धं पशुं यथाग्नौ तपन्ति तद्वदग्निना तपंतोऽजंति । पितुर्न पुत्र उपसि
प्रेष्ठः पितुरुपस्थे प्रियतमः पुत्र इव घर्मो महावीरः । यद्वा इत्यतपत्तद्धर्मस्य घर्म-
त्वमिति हि श्रुतिः । स ऋतयन्यज्ञमिच्छन्नग्निमग्नावसादि । आसादितः । अत्र
पितृपुत्रदृष्टांतः स्फोटादिराहित्येन सुखवासप्रख्यापनार्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अच्छा मही बृहती शंतमा गीर्दूतो न गत्वश्विना हुवध्यै ।

मयोभुवा सरथा यातमर्वाग्गतं निधिं धुरमाणिर्न नाभिं ॥ ८ ॥

अच्छ । मही । बृहती । शंऽतमा । गीः । दूतः । न । गंतु । अश्विना । हुवध्यै ।

मयःऽभुवा । सऽरथा । आ । यातं । अर्वाक् । गतं । निऽधिं । धुरं । आणिः । न । नाभिं ॥ ८ ॥

अच्छाभिमुखमश्विनाश्विनौ हुवध्या आह्वातुं गीरस्मदीया स्तुतिर्दूतो न दूत
इवाह्वातेव गंतु । गच्छतु । गीर्विशेष्यते । मही पूज्या बृहती महती शंतमा
सुखतमा । हे अश्विनौ मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ सरथैकरथौ संतौ निधिं
निहितं सोममर्वागभिमुखं यातं । गच्छतं । धुरं भारवाहिकां नाभिमाणिर्न कील

इव । यथा निष्कीला नाभी रथं न निर्वहति तद्वत् युवाभ्यां वियुक्तः सोमो
यागं न निर्वहतीति ज्ञापयितुमेवं दृष्टान्तितं ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र तव्यसो नमउक्तिं तुरस्याहं पूष्ण उत वायोरदिक्षि ।

या राधसा चोदितारा मतीनां या वाजस्य द्रविणोदा उत त्मन् ॥९॥

प्र । तव्यसः । नमःऽउक्तिं । तुरस्यं । अहं । पूष्णः । उत । वायोः । अदिक्षि ।

या । राधसा । चोदितारा । मतीनां । या । वाजस्य । द्रविणःऽदौ । उत । त्मन् ॥९॥

अहमृषिस्तव्यसः प्रकृष्टबलस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पूष्णः पोषकस्य देवस्य ।
उक्तगुणकाय देवाय उतापि च वायोरुक्तलक्षणाय च नमउक्तिं । नम इति वचनं ।
स्तोत्रं प्रादिक्षि । प्रदिशामि । या यौ पूषवायू राधसा हविलक्षणेन निमित्तेन
मतीनां चोदितारा प्रेरयितारौ । यद्वा राधसेति षष्ठ्यर्थे तृतीया । राधसो धनस्य
मतीनां च चोदयितारौ । यौ च वाजस्यान्नस्य संग्रामस्य वा चोदयितारौ तौ
देवावुतापि च त्मन्नात्मन्यनन्यप्रेरणायैव द्रविणोदौ भवतमिति शेषः ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ नामभिर्मरुतो वक्षि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः ।

यज्ञं गिरो जरितुः सुष्टुतिं च विश्वे गंत मरुतो विश्वे जती ॥१०॥

आ । नामऽभिः । मरुतः । वक्षि । विश्वान् । आ । रूपेभिः । जातऽवेदः । हुवानः ।

यज्ञं । गिरः । जरितुः । सुऽस्तुतिं । च । विश्वे । गंत । मरुतः । विश्वे । जती ॥१०॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञाग्रे हुवानोऽस्माभिराहूयमानः सन् विश्वान्मरुतः सर्वा-
नपि स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च देवान् नामभिरिन्द्रवरुणेत्यादिलक्षणैरावक्षि ।
आवहसि । रूपेभिः सहस्राक्षवज्रहस्तत्वादिलक्षणै रूपैरावक्षि । वहसि यज्ञं ।
किंच हे मरुतो विश्वे सर्वे यूयं यज्ञमस्मदीयं यज्ञसंबन्धि हविर्वा जरितुः स्तोतुः
संबन्धिनीर्गिरः स्तुतिवचांसि सुष्टुतिं तत्साध्यां शोभनफलां स्तुतिं च ॥ अवय-
विन्याः स्तुतेरेकत्वादेकवचनं । अवयवानां बहुत्वाद्बहुवचनं ॥ उक्ते यज्ञस्तुती
अभिलक्ष्य गंत । आगच्छत । विश्वे च यूयमूती जत्या रक्षया च सह गंत ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकविंशो वर्गः ॥

आ नो दिव इत्येकादशी ब्यूढे दशरात्रे नवमेऽहनि प्रउगशस्त्रे सारस्वततृचे
द्वितीया । सूचितं च । आ नो दिव बृहतः पर्वतादा सरस्वत्यभि नो नेषि
वस्यः । आ० ७. ११. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यजता गंतु यज्ञं ।

हवँ देवी जुजुषाणा घृताचीं शग्मां नो वाचमुशती शृणोतु ॥ ११ ॥

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । सरस्वती । यजता । गंतु । यज्ञं ।

हवँ । देवी । जुजुषाणा । घृताचीं । शग्मां । नः । वाचं । उशती । शृणोतु ॥ ११ ॥

नोऽस्माकं यज्ञं यजता यष्ट्या देवी सरस्वती दिवो द्योतमानाद्युलोका-
दागंतु । आगच्छतु । तथा बृहतो महतः पर्वतात्पर्ववतः पूरणवतः प्रीणनवतो
वांतरिक्षान्मेघाद्वा सरस्वत्यागंतु । आगच्छतु । अनेन माध्यमिकी वागुच्यते ।
यद्वैतद्विव इत्यस्य विशेषणं । संति हि द्युलोकस्य त्रीणि पर्वणि तिस्रो दिवः
पृथिवीरित्यादि श्रुतेः । अस्मिन्पक्षे द्वितीय आकारः पूरणः । तदर्थं हवमस्मदी-
यमाह्वानं देवी सरस्वती जुजुषाणा स्तुतिं सेवमाना घृताची घृतमुदकमंचती
नोऽस्मदीयां शग्मां सुखकरी वाचं स्तुतिमुशती कामयमाना सती शृणोतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहंतं बृहस्पतिं सद्ने सादयध्वं ।

सादद्योनिं दम आ दीदिवांसं हिरण्यवर्णमरुषं सपेम ॥ १२ ॥

आ । वेधसं । नीलपृष्ठं । बृहंतं । बृहस्पतिं । सद्ने । सादयध्वं ।

सादत्ऽयोनिं । दमे । आ । दीदिऽवांसं । हिरण्यऽवर्णं । अरुषं । सपेम ॥ १२ ॥

एषा बार्हस्पत्या । हे ऋत्विजो यूयं बृहस्पतिं बृहतो मंचस्य स्वामिनं देवं
सद्नेऽस्मद्यागगृह आसादयध्वं । स्थापयध्वं । कीदृशं देवं । वेधसं विविधकर्तारं
नीलपृष्ठं स्निग्धांगं बृहंतं महान्तं । तथा संतं वयमृत्विग्यजमानाः सपेम । परि-
चरेम । स एव विशेष्यते । सादद्योनिं योनौ सीदंतं दमे यागगृह आ सर्वतो
दीदिवांसं दीप्यमानं हिरण्यवर्णमरुषमारोचमानं । अथवेयमाग्नेयी । बृहतः
परिवृढस्य कर्मणः स्वामीति बृहस्पतिरग्निरुच्यते । तथा नीलवर्णधूमपृष्ठत्वसद-
मसादनहिरण्यवर्णत्वादिलिंगैरप्यग्निरेव बृहस्पतिः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ धर्णसिर्बृहद्विवो रराणो विश्वेभिर्गन्तोमभिर्हुवानः ।

मा वसान ओषधीरमृधस्त्रिधातुशृंगो वृषभो वयोधाः ॥ १३ ॥

आ । धर्णसिः । बृहत् ऽदिवः । रराणः । विश्वेभिः । गन्तु । ओम ऽभिः । हुवानः ।

माः । वसानः । ओषधीः । अमृधः । त्रिधातु ऽशृंगः । वृषभः । वयः ऽधाः ॥ १३ ॥

इदमाद्युक्तयमाग्रेयं । अग्निरागन्तु आगच्छत्वस्मद्यज्ञं धर्णसिः सर्वस्य धारको बृहद्विवः प्रभूतदीप्ती रराणो रममाणः कामान् प्रयच्छन् आ विश्वेभिः सर्वैरोमभी रक्षणैः सह हुवान आहूयमानः । मा गंचीर्ज्वाला ओषधीश्च वसानो ऽमृधो ऽहिंसितस्त्रिधातुशृंगस्त्रिप्रकारशृंगवदुन्नतलोहितशुक्लकृष्णवर्णज्वालो वृषभो वर्षिता वयोधा अन्नस्य दाता हविषो वा धारकः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मातुष्पदे परमे शुक्र आयोर्विपन्यवो रास्पिरासो अगमन् ।

सुशेव्यं नमसा रातहव्याः शिशुं मृजंत्यायवो न वासे ॥ १४ ॥

मातुः । पदे । परमे । शुक्ले । आयोः । विपन्यवः । रास्पिरासः । अगमन् ।

सु ऽशेव्यं । नमसा । रात ऽहव्याः । शिशुं । मृजन्ति । आयवः । न । वासे ॥ १४ ॥

आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य विपन्यवः । स्तोतृनामैतत् । स्तोतारो होत्रादयो रास्पिरासः ॥ राधनं हविलक्ष्णं । तत्स्पृशन्ति रास्या जुहादयः । तद्वान् रास्पी । तद्वन्तो रास्पिराः ॥ उक्तविधा ऋत्विजो मातुर्निर्मातुः पृथिव्याः शुक्ले दीप्ते परमे पद उत्तरवेद्यां स्थितमगमन् । अगमन् । भजन्ते । तदर्थं सुशेव्यं सुखाय हितं शिशुमुत्पन्नमात्रं वासे वासाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्या दत्तहव्याः । हविष्का इत्यर्थः । तादृशास्ते मृजन्ति संमार्जयन्ति । तच्च दृष्टान्तः । आयवो न लौकिका मनुष्या इव । ते यथा शिशुं वासाय मृजन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

बृहद्वयो बृहते तुभ्यमग्ने धियाजुरो मिथुनासः सचन्त ।

देवोदेवः सुहवो भूतु मह्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतौ धात् ॥ १५ ॥

बृहत् । वयः । बृहते । तुभ्यं । अग्ने । धियाऽजुरः । मिथुनासः । सचंत ।

देवऽदेवः । सुऽहवः । भूतु । मह्यं । मा । नः । माता । पृथिवी । दुऽमतौ । धात् ॥ १५ ॥

बृहत्प्रभूतं वयोऽन्नं हे अग्ने बृहते तुभ्यं धियाजुरः कर्मणा जीर्णा मिथुनासो पत्नीभिः सहिताः सचंत । सेवन्ते । जायापती अग्निमादधीयातामित्यादिश्रुतेः । अधिकाराध्याये षष्ठे स्त्रिया अग्न्यधिकारः स च पत्या सहेति हि प्रतिपादितं । अवशिष्टं गतं ॥

॥ अथ षोडशी ॥

उरौ देवा अनिबाधे स्याम ॥ १६ ॥

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १६ ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ १७ ॥

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ १७ ॥

व्याख्याते द्वे ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

तं प्रत्नथेति पंचदशर्चं द्वादशं सूक्तं । अवत्सारो नाम ऋषिः स च कश्यप-
गोत्रः । यास्वृक्षु सदापृणबाहुवृक्तादयः श्रुतास्तासु तेऽपि समुच्चीयन्ते । चतुर्दशी-
पंचदश्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुवंतपरिभाषया जगत्यः । विश्वे देवा देवता ।
अनुक्रांतं च । तं प्रत्नथा पंचोना काश्यपोऽवत्सारोऽन्ये च ऋषयोऽत्र दृष्ट-
लिंगा द्वित्रिष्टुवंतमिति ॥ वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थ्य आदितस्त्रयोदशर्चः शंसनीयाः ।
सूचितं च । तं प्रत्नथेति त्रयोदशानामेकां शिष्ट्वाहूय दूरोहणं रोहेत् । आ०
९. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदं ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराणुं जयंतमनु यासु वर्धसे ॥ १ ॥

तं। प्र॒त्नऽथा। पू॒र्वऽथा। वि॒श्वऽथा। इ॒मऽथा। ज्ये॒ष्ठऽता॑तिं। ब॒र्हिऽस॑दं। स्वः॒ऽवि॑दं।
प्र॒ती॒ची॒नं। वृ॒ज॒नं। दो॒ह॒से। गि॒रा। आ॒शुं। ज॒य॑तं। अ॒नु। या॒सु। वर्ध॑से ॥ १ ॥

इयमुत्तरा च द्वे ऐन्द्रावित्याहुः । तचोपपत्तिमेवाहुः । तं प्रत्नथेत्येषा शुक्रामं-
थियहणे विनियुक्ता । ऐन्द्रौ च शुक्रामंथिनौ । यदैदं शंसति तेन शुक्रामंथिना-
वुक्थवन्तौ । ऐ० ब्रा० ३. १. । इति हि ब्राह्मणं । अध्वर्युसंप्रैषोऽपि भवति । प्रातः
प्रातः सवस्य शुक्रवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेथ । शतप० ब्रा० ४. २.
१. २३. । इति । प्रशास्तृप्रैषश्च भवति । होता यक्षदिदं प्रातः प्रातः सावस्य
। आ० ५. ५. । इत्यादि । प्रस्थिता इन्द्राय सोमा इति याज्या चैद्री । इदं ते सोम्यं
मधु । आ० ५. ५. । इति । तस्मादैन्द्रौ ॥ तमिदं प्रत्नथा पुरातना यजमाना इव
पूर्वथास्मदीयाः पूर्वे यथा विश्वथा विश्वे सर्वे प्राणिनो यथेमथेम इदानीं वर्त-
माना यजमानाः । ते यथेन्द्रस्य स्तुत्या फलमलभन्त तद्वदयमपि हे अंतरात्मन्
त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं बर्हिषदं बर्हिषि सीदन्तं स्वर्विदं सर्वज्ञं सर्वस्य लभयितारं
वा प्रतीचीनं प्रत्यस्मदभिमुखमंचन्तं वृजनं । बलनामैतद्वलवति वर्तते । बल-
वन्तमाशुं शीघ्रगामिनं व्याप्तं वा जयन्तं सर्वमभिभवन्तमिदं गिरा स्तुत्या साधनेन
दोहसे । धुस्व सर्वदा सर्वान् कामान् । इत्यंतरात्मनः प्रैषः । यासु स्तुतिषु वर्धसे
प्रवृद्धो भवसि वर्धयसि वेदं यया स्तुत्येति । यास्विति व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

श्रि॒ये सु॒ह॒शी॒रु॒पर॒स्य॒ याः स्व॒र्वि॒रोच॑मानः क॒कुभा॑मचो॒दते॑ ।
सु॒गो॒पा अ॒सि॒ न द॒भाय॑ सु॒क्रतो॑ प॒रो मा॒याभि॑र्च्युत आ॒स॒ नाम॑ ते ॥ २ ॥
श्रि॒ये । सु॒ऽह॒शीः । उ॒पर॒स्य । याः । स्वः । वि॒ऽरोच॑मानः । क॒कुभा॑ । अ॒चो॒दते॑ ।
सु॒ऽगो॒पाः । अ॒सि॒ । न । द॒भाय॑ । सु॒क्रतो॑ इति सु॒ऽक्रतो॑ । प॒रः । मा॒याभिः॑ । ऋ॒ते ।
आ॒स॒ । नाम॑ । ते ॥ २ ॥

हे इन्द्र स्वः स्वर्गे विरोचमानस्त्वमचोदतेऽप्रेरयितुः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ उपरस्य
मेघस्य संबन्धिन्यः सुहशीः सुरोचमाना या आपः संति तासामपां ककुभां सर्वासां
दिशां मध्ये श्रिये प्राणिनां श्रयणाय प्रेरको भवेति शेषः । हे सुक्रतो शोभन-
वृष्टिप्रदानादिकर्मकेन्द्र त्वं सुगोपाः प्राणिनां सुष्ठु गोपायितासि । अतो न दभाय

न दंभनाय वधाय प्राणिनां नासि । न प्रभवसि । त्वं च मायाभिरासुरीभिः परो
मायाभ्यः परस्ताद्वर्तमानः । यस्मात्ते त्वदीयं नाम नामकं रूपमृते सत्यलोक
आस आस्ते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अत्यं ह॒विः स॒चते॒ सच्च॒ धातु॒ चारि॑ष्टगातुः स होता सहो॒भरिः॑ ।

प्र॒सर्त्त॑णो॒ अनु॒ ब॒र्हिर्वृषा॒ शिशु॑र्मध्ये युवा॒जरो॑ वि॒सुहा॑ हितः ॥ ३ ॥

अत्यं॑ । ह॒विः । स॒च॒ते । सत् । च॒ । धातु॑ । च॒ । अ॒रि॑ष्टऽगातुः । सः । होता॑ । स॒हः॑ऽभरिः ।

प्र॒ऽस॒र्त्त॑णः । अनु॑ । ब॒र्हिः । वृषा॑ । शिशुः॑ । मध्ये॑ । युवा॑ । अ॒ज॒रः । वि॒ऽसुहा॑ । हितः ॥ ३ ॥

इयमाग्नेयी होतृत्वयुवत्वादिलिंगैः । अयमग्निरत्यं सततमतनार्हं हविराज्या-
दिकं सचते । सेवते । कीदृशं हविः । सत् । सत्फलसाधनत्वाच्चविरपि सत् ।
धातु च धारकं सर्वस्य । हूयमानस्य हविष आदित्यद्वारा वृष्टिसाधनत्वात् तथा
च वृष्ट्या प्रजोत्पत्तेर्धारकत्वं । तथा हि । अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ।
आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति । अरिष्टगातुरहिंसितगमनः । सति
तस्य गमने यज्ञनिष्पत्त्या फलसिद्धेरिष्टगमनत्वं । तदेवाह । स खलु होता होम-
निष्पादकः सहोभरिर्वलस्य भर्ता बर्हिरनु प्रसर्त्तणः प्रकर्षेण सरन् वृषा वर्षकः
फलस्य शिशुः स इव रक्षणीयोऽप्रौढो वा युवा सर्वत्र मिश्रयिताजरो जरारहितो
विसुहा विसुहाणामोषधीनां मध्ये हितो निहितः स्थापितः । एवंभूतः सचते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र व॑ ए॒ते सु॒युजो॒ याम॑न्नि॒ष्टये॒ नीची॑र॒मुष्मै॑ य॒म्यं ऋ॒तावृ॑धः ।

सु॒यंतु॑भिः सर्व॒शासै॑र॒भीष्नु॑भिः क्रि॒विर्ना॒मानि॑ प्र॒व॒णे मु॒षाय॑ति ॥ ४ ॥

प्र । वः । ए॒ते । सु॒ऽयुजः॑ । याम॑न् । इ॒ष्टये॑ । नीचीः॑ । अ॒मुष्मै॑ । य॒म्यः । ऋ॒तऽवृ॑धः ।

सु॒यंतु॑ऽभिः । सर्व॑ऽशा॒सैः । अ॒भीष्नु॑ऽभिः । क्रि॒विः । ना॒मानि॑ । प्र॒व॒णे । मु॒षा॒य॒ति ॥ ४ ॥

एषा सौरी वा । एते रश्मयः सुयुजः सुष्ठु परस्परं संयुक्ता यामन्यज्ञगमन
इष्टय एषणाय नीचीः । नीचं गच्छंतीति शेषः । अमुष्मै यजमानाय यम्यो यम्या
गमनार्हाः । अथवा यमो नियमितादित्यः । तस्य संबन्धिनः । ऋतावृधो यज्ञस्य
वर्धयितारश्च । अयमादित्यः सुयंतुभिः सुगमनैः सर्वशासैः सर्वस्य शासकैरभीष्नुभी

रश्मिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकान्युदकानि प्रवणे निम्ने भूप्रदेशे मुषा-
यति । मुष्णाति । आदत्त इत्यर्थः । अथवाग्निनावाह्यस्याग्नेरेतेऽश्वा इष्टये यज्ञग-
मनाय यामनि रथे सुयुजः प्रगच्छन्ति । शिष्टं समानं । क्रिविः क्रिविसदृशोऽग्निः
प्रवणे नामानि हवींषु क्तलक्षणाभिर्ज्वालाभिर्मुषायति । आदत्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

संजर्भुराणस्तुरुभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगर्भासु सुस्वरुः ।

धारवाकेष्वृजुगाथ शोभसे वर्धस्व पत्नीरभि जीवो अध्वरे ॥ ५ ॥

संजर्भुराणः । तुरुभिः । सुतेऽगृभं । वयाकिनं । चित्तऽगर्भासु । सुऽस्वरुः ।

धारऽवाकेषु । ऋजुऽगाथ । शोभसे । वर्धस्व । पत्नीः । अभि । जीवः । अध्वरे ॥ ५ ॥

हे ऋजुगाथ शोभनस्तुतिकामे तुरुभिस्तुरुविकारैर्यहैः सुतेगृभमभिषुतेन रसेन
गृहीतं वयाकिनं । कुत्सिता वयाः शाखा वयाका लताः । तद्वतं सोमं चित्त-
गर्भासु चित्तग्राहिणीषु स्तुतिषु स्तुतिभिः सह संजर्भुराणो गृभणन् गृह्णन् सुस्वरुः
शोभनगमनः शोभनस्तुतिको वा त्वं धारवाकेषु । धारयन्ति वाकान् स्तोत्राणीति
धारवाका ऋत्विग्यजमानाः । तेषु मध्ये शोभसे । किंचाध्वरे जीवः सर्वस्य जीव-
यिता पत्नीः पालयित्रीरोषधीर्ज्वाला वा अभि अभिमुखं वर्धस्व । अभिवर्धय ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यादृगेव ददृशे तादृगुच्यते सं छायाया दधिरे सिधयाप्स्वा ।

महीमस्मभ्यमुरुषामुरु जयो बृहत्सुवीरमनपच्युतं सहः ॥ ६ ॥

यादृक् । एव । ददृशे । तादृक् । उच्यते । सं । छायाया । दधिरे । सिधया । अप्सु । आ ।

मही । अस्मभ्यं । उरुऽसां । उरु । जयः । बृहत् । सुऽवीरं । अनपऽच्युतं । सहः ॥ ६ ॥

एषा वैश्वदेवी । यादृगेव ददृशे यादृयूपमेव दृश्यते तादृगुच्यते । तादृयूपमे-
वोच्यते । यथादृष्टमेव स्तूयते न तु परवचनप्रत्ययेन । यस्माच्छायाया दीप्ता
सिधया साधिकया सहाप्सु व्यापकासु स्तुतिषु अप्सवेव वासंदधिरे । सम्यग्धा-
रयन्ति स्वीयं रूपं स्तुतिं वा । ते देवा मही महती पूज्यामुरुषां बहुदात्री रयिमुरु

प्रभूतं जयो वेगं बृहन्महत्सुवीरं शोभनवीर्यमपत्यमनपच्युतमनुपक्षीणं सहो
बलं चाभिभावुकमस्मभ्यं प्रयच्छन्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वेत्यगुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः ।

ग्रंसं रक्षंतं परि विश्वतो गयमस्माकं शर्म वनवत्स्वावसुः ॥ ७ ॥

वेति । अयुः । जनिऽवान् । वै । अति । स्पृधः । सऽमर्यता । मनसा । सूर्यः । कविः ।

ग्रंसं । रक्षंतं । परि । विश्वतः । गयं । अस्माकं । शर्म । वनवत् । स्वऽवसुः ॥ ७ ॥

इयं सौरी । सूर्यो देवोऽयुरग्रगामी जनिवान्वै जन्मवान् जायावान्वा । उषा
ह्यस्य जाया । वा इति प्रसिद्धौ । कविः क्रांतदर्शी समर्यता समरमिच्छता मनसा
स्पृधः संग्रामानतिवेति । अतिगच्छति मंदेहानसुरान्योद्धुं । ग्रंसं दीप्तं गयं गृहमं-
तरिक्षं वा विश्वतः सर्वतो रक्षंतं । परिचरेमेत्यर्थः । स देवोऽस्माकं शर्म सुखं
परि सम्यग्वनवत् । दद्यात् । स्वावसुः स्वायत्तधनः सन् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुन ऋषिस्वरं चरति यासु नाम ते ।

याहश्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत् ॥ ८ ॥

ज्यायांसं । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋषिऽस्वरं । चरति । यासु । नाम । ते ।

याहश्मिन् । धायि । तं । अपस्यया । विदत् । यः । उं इति । स्वयं । वहते । सः ।

अरं । करत् ॥ ८ ॥

इयमाग्नेयी सौरी वा । हे देव ज्यायांसमतिशयेन प्रवृद्धमस्य यतुनस्य ॥
यततिर्गतिकर्मा ॥ गंतुरस्य सूर्यस्य ॥ कर्मणि षष्ठ्यौ ॥ अमुं गंतारं केतुना प्रज्ञा-
पकेन कर्मणोदयादिलक्षणेन विशिष्टमृषिस्वरमृषिभिः स्तुत्यं त्वां चरति । गच्छति ।
भजते यजमानः । केन साधनेन । यासु स्तुतिषु ते त्वदीयं नाम नमनं नामकं
वा रूपं वर्तते ताभिरित्यर्थः । यद्वास्य यतुनस्य गमनशीलस्य तव केतुना तमो-
निर्हरणादिकर्मणा विशिष्टं त्वां चरति । याहश्मिन्याहणे कामे धायि धत्ते ॥
कर्तरि चिण् ॥ सामर्थ्यान्मनो गम्यते । तं । यथानिर्देशं प्रतिनिर्दिष्टव्यत्वात्ताह-
मित्यर्थो ज्ञातव्यः । ताहशं काममपस्यया कर्मणा हविःस्तुत्यादिलक्षणेन विदत् ।

विंदते । य उ य एव स्वयमनन्यप्रेरितः सन् स्वमनीषयैव वहते धारयति फलं
सोऽरमलमत्यर्थं करत् । करोतीति शेषः । अथवा य उ य एव स्वयं वहते
स्वयमेवानुतिष्ठति सोऽत्यर्थं कुर्यात् । न ह्यन्येन कारितं फलवद्भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

समुद्रमासांमव तस्ये अयिमा न रिष्यति सर्वनं यस्मिन्नायता ।

अत्रा न हार्दिं क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिर्विद्यते पूतबंधनी ॥९॥

समुद्रं । आसां । अव । तस्ये । अयिमा । न । रिष्यति । सर्वनं । यस्मिन् । आऽयता ।

अत्र । न । हार्दिं । क्रवणस्य । रेजते । यत्र । मतिः । विद्यते । पूतऽबंधनी ॥९॥

इयमपि सौरी । आसां स्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवसानभूतं सूर्यमयिमात्यंतं
श्रेष्ठास्मदीया स्तुतिरवतस्ये । अवगच्छति । यद्वा आसां प्रजानामृत्विजां स्तुति-
रिति संबंधः । सवनं । सूयते सोमोऽचेति सवनं यज्ञगृहं । न रिष्यति । न
हिंस्यते । किंतु प्रवर्धत इत्यर्थः । यस्मिन्नायता विस्तीर्णानि स्तोत्राणि तत्सवन-
मिति । अत्रास्मिन्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तुर्हार्दिं हृदयसंबन्धि हृदयगतं
काम्यं फलं न रेजते । न विचलति । न मृषा भवति । यत्र यस्मिन् स्तोतृगृहे
मतिः पूतबंधनी पूतं सूर्यमनुबध्मन्ती विद्यते अत्र न रेजत इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

स हि क्षत्रस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सध्रेः ।

अवत्सारस्य स्पृणवाम रखभिः शविष्टं वाजं विदुषां चिदर्थं ॥१०॥

सः । हि । क्षत्रस्य । मनसस्य । चित्तिऽभिः । एवऽवदस्य । यजतस्य । सध्रेः ।

अवऽत्सारस्य । स्पृणवाम । रखऽभिः । शविष्टं । वाजं । विदुषां । चित् । अर्थं ॥१०॥

इयमपि सौरी । स हि स खलु सविता देवः सर्वैः स्तुत्यः । सर्वकामपूरक
इत्यर्थः । हिशब्दो लोकवेदयोः प्रसिद्धिद्योतकः । तस्मात्सकाशात् । अत्रान्ये च
ऋषयोऽत्र दृष्टलिंगा इत्युक्तत्वात् क्षत्रादय ऋषयः । क्षत्रस्य मनसस्यैवावदस्य
यजतस्य सध्रेरवत्सारस्य चैषामृषीणामस्माकं रखभी रमणीयाभिश्चित्तिभिः स्पृण-
वाम । पूरयाम । किं । शविष्टं वाजमतिशयेन बलवदन्नं । अन्नं वै वाज इति श्रुतेः ।
विदुषा चिद्विपश्चितार्थं समर्धनीयं स्पृणवाम । क्षत्रादयो वयमिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

श्येन आसामदितिः कस्यो३ मदो विश्ववारस्य यजतस्य मायिनः ।

समन्यमन्यमर्थयन्त्येतवे विदुर्विषाणं परिपानमन्ति ते ॥११॥

श्येनः । आसां । अदितिः । कस्यः । मदः । विश्वऽवारस्य । यजतस्य । मायिनः ।

सं । अन्यंऽअन्यं । अर्थयन्ति । एतवे । विदुः । विऽसानं । परिऽपानं । अन्ति । ते ॥११॥

मददेवत्येयं । विश्ववारादीनां त्रयाणामृषीणां स्वभूत आसामपां सोमरस-
लक्षणानां मदः श्येनः शंसनीयगमनः शीघ्रं पातृसकाशं गन्तादितिरदीनोऽति-
समृद्धः कस्यः कस्यपूरकश्च भवतीति शेषः । ते विश्ववारादयः सचे प्रवृत्ता एतवे
सोमं प्राप्तुं तत्पानायान्यमन्यं परस्परं समर्थयन्ति । याचन्तेऽनुज्ञां । ते विषाणं
विशेषेण मदस्य दातारं परिपानमन्त्यन्तिके विदुः । जानन्ति लभन्ते वा ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सदापृणो यजतो वि द्विषो वधीद्बाहुवृक्तः श्रुतवित्तयो वः सचा ।

उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदीं गणं भजते सुप्रयावभिः ॥१२॥

सदाऽपृणः । यजतः । वि । द्विषः । वधीत् । बाहुऽवृक्तः । श्रुतऽवित् । तयैः । वः । सचा ।

उभा । सः । वरा । प्रति । एति । भाति । च । यत् । ईं । गणं । भजते । सुप्रयावऽभिः ॥१२॥

सदापृणः सर्वदा दानशील एतन्नामा यजतो यष्टा च बाहुवृक्तो बाहुभ्यां
वृक्तदर्भश्च श्रुतवित् श्रुतस्य वेत्ता च तयश्च । एतेषां पंचानां परस्परापेक्षया
प्रत्येकमेकवचनं । स स ऋषिर्वि द्विष शचून्वधीत् हिंस्यात् वो युष्माकं सचा
सहितः । युष्माभिः सहित इत्यर्थः । स ऋषिर्वरा श्रेष्ठावुभोभाविलोकपरलो-
कविषयौ कामौ प्रत्येति । अभिगच्छति । भाति च । यद्यस्मादीमेनं गणं देवसंघं
सुप्रयावभिः सुष्ठु प्रकर्षेण मिश्रयद्भिः स्तोत्रैर्भजते तस्मादेवं भातीति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सुतंभरो यजमानस्य सत्पतिर्विश्वासामूधः स धियामुदंचनः ।

भरद्भेनू रसवच्छिश्रिये पयोऽनुब्रुवाणो अध्येति न स्वपन् ॥१३॥

सुतंऽभरः । यजमानस्य । सत्ऽपतिः । विश्वासां । ऊधः । सः । धियां । उत्ऽअंचनः ।

भरत् । धेनुः । रसऽवत् । शिश्रिये । पयः । अनुऽब्रुवाणः । अधि । एति । न । स्वपन् ॥१३॥

यजमानस्यावत्सारस्य मम सुतंभरो यागनिर्वाहक एतन्नामा ऋषिः सत्पतिः
सतां विद्यमानानां फलानां पालयिता होता भवतीत्यर्थः । स च विश्वासां
धियां सर्वेषां कर्मणामूध उद्धततरं फलमुदंचन ऊर्ध्वमुद्गमयिता । फलप्रापक
इत्यर्थः । धेनुर्गौ रसवत्सारवत्पयो भरत् । अहरत् । तत्र पयः शिश्रिये । अयति
चास्य सामर्थ्यात् । तत्सर्वमनुब्रुवाणोऽनुक्रमेण संकीर्तयन् न स्वपन् स्वापम-
कुर्वन् अनवरतमध्येति । स्मरत्यवत्सारः । सुतंभरस्तादृश इति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यो जा॒गार॒ तमृ॒चः काम॑य॒न्ते यो जा॒गार॒ तमु॒ सामा॑नि य॒न्ति ।

यो जा॒गार॒ तम॒यं सोम॑ आ॒ह तवा॒हम॑स्मि स॒ख्ये न्यो॑काः ॥ १४ ॥

यः । जा॒गार॒ । तं । ऋ॒चः । का॒म॒य॒न्ते । यः । जा॒गार॒ । तं । ऊं इति॑ । सामा॑नि । य॒न्ति ।

यः । जा॒गार॒ । तं । अ॒यं । सोमः॑ । आ॒ह । तव॑ । अ॒हं । अ॒स्मि । स॒ख्ये । निऽओ॑काः ॥ १४ ॥

यो देवो जागार सर्वदा विनिद्रो जागरूको गृहे वर्तते तमृचः सर्वशास्त्रात्मिकाः
कामयन्ते । यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यन्ति । प्राप्नुवन्ति । यो
जागार तमयमभिषुतः सोम आह वक्ति मां स्वीकुर्विति । हे अग्ने तादृशस्य तव
सख्ये समानख्याने हितकरणे न्योका नियतस्थानोऽहमस्मि । भवामि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अ॒ग्निर्जा॑गार॒ तमृ॒चः काम॑य॒न्तेऽग्नि॑र्जा॒गार॒ तमु॒ सामा॑नि य॒न्ति ।

अ॒ग्निर्जा॑गार॒ तम॒यं सोम॑ आ॒ह तवा॒हम॑स्मि स॒ख्ये न्यो॑काः ॥ १५ ॥

अ॒ग्निः । जा॒गार॒ । तं । ऋ॒चः । का॒म॒य॒न्ते । अ॒ग्निः । जा॒गार॒ । तं । ऊं इति॑ । सामा॑नि । य॒न्ति ।

अ॒ग्निः । जा॒गार॒ । तं । अ॒यं । सोमः॑ । आ॒ह । तव॑ । अ॒हं । अ॒स्मि । स॒ख्ये । निऽओ॑काः ॥ १५ ॥

पूर्वयैव निगदितव्याख्या । य इत्यस्य स्थानेऽग्निरिति विशेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र विदा दिव इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं ।
सदापृणो नामाचेय ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । वै तदित्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेवं ।
विदा एकादश सदापृण इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वि॒दा दि॒वो वि॒थन्न॒द्रिमु॒क्थैरा॒यत्या उ॒षसो अ॒र्चिनो गुः ।

अपा॑वृत व्र॒जिनी॒रुस्व॑र्गा॒द्वि दुरो॒ मानु॑षीर्दे॒व आवः ॥१॥

वि॒दाः । दि॒वः । वि॒ऽस्यन् । अ॒द्रि । उ॒क्थैः । आ॒ऽयत्याः । उ॒षसः । अ॒र्चिनः । गुः ।

अपा॑ । अपा॑वृत । व्र॒जिनीः । उत॑ । स्वः । गा॒त् । वि॒ । दुरः । मानु॑षीः । दे॒वः । आव॑रित्या॒वः ॥१॥

अत्रेन्द्रादयो लिंगोक्तदेवताः । अत्रांगिरसां पणिभिरपहत्य गिरेरधः स्थापितानां गवामिन्द्रेण विमोकः प्रतिपाद्यते । विदाः । अवेदयदिन्द्रः । किं । गा निगूढा इति संबंधः । किं कुर्वन् । उक्थैरंगिरसां स्तुतिभिर्निमित्तभूताभिरद्रिं वज्रं विथन् प्रक्षिपन् । रक्षकाणामुपरि गिरिभेदनाय च विथन् । आयत्या आगामिन्या उषसः संबंधिनोऽर्चिनो रश्मयो गुः । अगच्छन् । सर्वत्र प्रसृता अभवन् । अपावृत अपावृणोद्ब्रजिनीस्तमःपुञ्जवतीर्निशाः । स्वः स्वरणशील आदित्य उज्जात् । उदगात् । तथा कृत्वा मानुषीर्मनुष्यसंबन्धिनीर्दुरो द्वाराणि देवः सूर्यो व्यावः । व्यवृणोत् । अंधकारापनयनेन मनुष्यादिव्यवहारायाकरोदित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि सूर्यो अ॒मतिं न श्रियं सा॒दोर्वा॒द्गवां मा॒ता जा॒नती गा॒त् ।

धन्व॑र्णसो न॒द्यः । खा॒दो अ॒र्णाः स्थू॒र्णो॒व सु॒मिता ह॑हत॒ द्यौः ॥२॥

वि । सूर्यः । अ॒मतिं । न । श्रियं । सा॒त् । आ । ऊ॒र्वात् । गवां । मा॒ता । जा॒नती । गा॒त् ।

धन्व॑ऽअर्णसः । न॒द्यः । खा॒दः । अ॒र्णाः । स्थू॒र्णाऽइव । सु॒ऽमिता । ह॑हत॒ । द्यौः ॥२॥

सूर्यो देवः श्रियं दीप्तिं विसात् । विभजते । प्रकाशयतीत्यर्थः । अमतिं न । रूपनामैतत् । रूपमिव द्रव्यं । यथा द्रव्याणि घटपटादीनि नीलपीतादिरूपं लभन्ते तद्वत् । तथा गवां रश्मीनां मातोषा जानती सूर्य उद्देष्टति मया च व्युच्छन्नं कर्तव्यमिति जानत्यूर्वान्महतोऽंतरिक्षादागात् । आगच्छति । तथा नद्यश्च धन्वर्णसः ॥ धन्वतिर्गतिकर्मा । धन्वंति गच्छन्त्यर्णासि यासु तास्तथोक्ताः । दीर्घाभावश्छादसः ॥ खादोअर्णा भक्षितकूलोदकाः । कूलं कषा इत्यर्थः । नद्यश्चैवंरूपा भवन्ति । किंच द्यौश्च सुमिता सुष्ठु गृहे स्थापिता स्थूणेव गृहाधारस्तंभ इव हहत । हठाभवत् । एतत्सर्वं सूर्यस्याज्ञयेति भावः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्मा उक्थाय पर्वतस्य गर्भो महीनां जनुषे पूर्याय ।

वि पर्वतो जिहीत साधत द्यौराविवासंतो दसयंत भूम ॥ ३ ॥

अस्मै । उक्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीनां । जनुषे । पूर्याय ।

वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवासंतः । दसयंत । भूम ॥ ३ ॥

अस्मै मह्यमुक्थाय स्तोत्रे पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य गर्भो गर्भस्थानीयमुदकं जिहीत । चलति । चालयति वेन्द्रः । कीदृशयास्मै । महीनां महतीनां स्तुतीनां जनुष उत्पादयित्रे पूर्याय प्रत्नाय । तदेव पुनरुच्यते । पर्वतो मेघो विजिहीत । द्यौश्च साधत । साधयति वृष्टिं । आविवासंतः सर्वतः परिचरंतोऽगिरसो भूमात्यधिकं दसयंत । उपक्षपयंत्यात्मानं कर्मभिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सूक्तेभिर्वो वचोभिर्देवजुष्टैरिन्द्रा न्वग्नी अवसे हुवध्यै ।

उक्थेभिर्हिष्मा कवयः सुयज्ञा आविवासंतो मरुतो यजंति ॥ ४ ॥

सुऽउक्तेभिः । वः । वचःऽभिः । देवऽजुष्टैः । इन्द्रा । नु । अग्नी इति । अवसे । हुवध्यै ।

उक्थेभिः । हि । स्म । कवयः । सुऽयज्ञाः । आऽविवासंतः । मरुतः । यजंति ॥ ४ ॥

हे इन्द्रा हे अग्नी ॥ परस्परापेक्षया प्रत्येकं द्विवचनं । यद्यप्येकमेव पदं मध्ये व्यवधानं छांदसं ॥ हे इन्द्राग्नी वो युवां ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ देवजुष्टैर्देवैः सेवनीयैः सूक्तेभिः सूक्तैः सुवचनैः शोभनगुणप्रकाशनप्रवर्णैर्वचोभिरवसेऽस्मद्रक्षणाय हुवध्यै । आह्वयामि । नु क्षिप्रं युवामुक्थेभिः स्तोत्रैः कवयोऽनूचानाः पूर्वं ऋषयः सुयज्ञाः शोभनयागा आविवासंतः स्तुत्यादिना परिचरंतो मरुतो मरुत्सदृशाः कर्मसु शीघ्रा यजंति । पूजयंति ॥ हि स्मेति पूरणौ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एतो न्वग्द्य सुध्योऽभवाम प्र दुच्छुनां मिनवामा वरीयः ।

आरे द्वेषांसि सनुतर्दधामायाम प्रांचो यजमानमच्छ ॥ ५ ॥

एतो इति । नु । अद्य । सुऽध्यः । भवाम । प्र । दुच्छुनाः । मिनवाम । वरीयः ।

आरे । द्वेषांसि । सनुतः । दधाम । अयाम । प्रांचः । यजमानं । अच्छ ॥ ५ ॥

अयमंगिरसां वादः । अद्यास्मिन्यागदिने नु क्षिप्रमेत । गच्छत । सुध्यः शोभ-
नकर्माणो भवाम । दुच्छुना द्विषः प्र मिनवाम । प्रकर्षेण हिंसाम वरीयः ।
अत्यंतमित्यर्थः । तदेवोच्यते । सनुतः संभक्षणे द्वेषांसि यजमानस्य द्वेष्टनारे दूरे
दधाम । स्थापयाम । यद्वा सनुतरित्यंतर्हितनाम । पूर्वं प्रकाशवैरिणां वध उक्त
इदानीं प्रच्छन्नानामिति विवेकः । तदर्थं यजमानं प्रांचः सदापृणमवत्सारं चाच्छा-
भिमुखमयाम । गच्छाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एता॒ धियं॑ कृ॒णवा॑मा सखा॒योऽप॒ या मा॒ताँ ऋ॒णुत॑ व्रजं गोः ।

यया॒ मनु॑र्विशिशि॒प्रं जि॒गाय॒ यया॑ व॒णिक् वं॒कुरापा॒ पुरी॑षं ॥ ६ ॥

आ । इत॒ । धियं॑ । कृ॒णवा॑म । सखा॒यः । अप॑ । या । मा॒ता । ऋ॒णुत॑ । व्रजं॑ । गोः ।

यया॑ । मनुः॑ । वि॒शिऽशि॒प्रं । जि॒गाय॑ । यया॑ । व॒णिक् । वं॒कुः । आप॑ । पुरी॑षं ॥ ६ ॥

इदमयंगिरसां वाक्यं । एत । आगच्छत । आगत्य च धियं स्तुतिं कृणवाम ।
करवाम । हे सखायः परस्परं सखिभूता अंगिरस इत्यंगिरसां वचनं । या धीर्माता
गवां निर्मात्री गोर्गवां व्रजं पणिभिरपहतमप ऋणुत अपावृणोत् । यया च
मनुर्विशिशिप्रं विगतहनं शत्रुं जिगाय जितवान् । यद्वा मनुः सर्वस्य मतेन्द्रो
विशिशिप्रो वृत्रः । स तमस्माभिः कृतया स्तोमलक्षणया धिया जिगाय । यया
च वणिक् वणिगिवाल्पेन कर्मणा बहुफलाकांक्षी कक्षीवान् वंकुर्जलेच्छया
वनगामी पुरीषं पूरकमुदकमाप । याभिः सुदानू औशिजाय वणिजे दीर्घश्रवसे
मधु कोशः । ऋग्वे० १. ११२. ११. । इति हि श्रुतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अनू॒नो॒दत्र॑ हस्त॒यतो॒ अद्रि॑रार्च॒न्येन॒ दश॑ मा॒सो नव॑ग्वाः ।

ऋ॒तं य॒ती सर॒मा गा॒ अवि॑न्द॒द्विश्वा॑नि स॒त्यांगि॑राश्चकार ॥ ७ ॥

अनू॒नोत् । अत्र॑ । हस्त॑ऽयतः । अद्रिः । आर्च॑न् । येन॑ । दश॑ । मा॒सः । नव॑ऽग्वाः ।

ऋ॒तं । य॒ती । सर॒मा । गाः । अ॒वि॒न्दत् । वि॒श्वा॒नि । स॒त्या । अंगि॑राः । च॒कार॑ ॥ ७ ॥

अत्रास्मिन्यज्ञेऽद्रिरभिषवयावा हस्तयतो हस्तेन संहतः सन् अनूनोत् । नौति-

रचशब्दमात्रे वर्तते । अशब्दयत् । येन ग्राव्या तदभिषवेण दश मासो मासान्
दशमासपर्यंतं नवग्वाः । नवमासपर्यंतं गवार्थमनुतिष्ठंतोऽंगिरसो नवग्वाः ।
नवगोयुक्ता वार्चन् अपूजयन्निद्रं । यद्वा दशसंख्याकमासोपेता दशमासा-
नुष्ठाना अंगिरसोऽपरे नवग्वाश्चैते सर्वेऽपि येनार्चन्ति । नवग्वासः सुतसोमास
इंद्रं । ऋग्वे० ५. २९. १२. । इति हि निगमः । ऋतं सत्यं यज्ञं वा यती प्राप्नुवती
सरमा सरणीशीला स्तुतिरूपा वागंगिरसां गवार्थमिन्द्रेण प्रहिता देवशुनी वा
गा अविंदत् पणिभिरपहताः । विश्वानि सर्वाणि स्तुत्यादिलक्षणानि सत्या
सत्यानि चकारांगिराः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विश्वे अस्या व्युषि माहिनायाः सं यज्ञोभिरंगिरसो नवंत ।

उत्स आसां परमे सधस्थे ऋतस्य पथा सरमा विदत्ताः ॥ ८ ॥

विश्वे । अस्याः । विऽउषि । माहिनायाः । सं । यत् । गोभिः । अंगिरसः । नवंत ।

उत्सः । आसां । परमे । सधऽस्थे । ऋतस्य । पथा । सरमा । विदत् । गाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वेऽंगिरसो माहिनाया मंहनीयाया अस्या उषसो व्युषि व्युच्छने
सति गवामावरकेऽधकारेऽपवृते सति यद्यदा गोभिः संनवंत संजग्मिरे तदासां
गवामुत्सः क्षीराद्युत्स्रावः परम उत्कृष्टे सधस्थे सहस्थाने यज्ञ उपयुक्तोऽभव-
दित्यर्थः । ऋतस्य सत्यस्य पथा मार्गेण सरमा वाक् देवशुनी वा गा निगूढा
विदत् । अलभत् । यद्वासां गवां परमे सधस्थे सहस्थाने ब्रजस्य निगूह-
नप्रदेश उत्स उदकस्य प्रस्रवणो वर्तते । विलमित्यर्थः । तेन ऋतस्योदकस्य
पथा मार्गेण सरमा गा विदत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ सूर्यो यातु सप्ताश्वः क्षेत्रं यदस्योर्विया दीर्घयाथे ।

रघुः श्येनः पतयदंधो अच्छा युवा कविर्दीदयज्ञेषु गच्छन् ॥ ९ ॥

आ । सूर्यः । यातु । सप्ताऽश्वः । क्षेत्रं । यत् । अस्य । उर्विया । दीर्घऽयाथे ।

रघुः । श्येनः । पतयत् । अंधः । अच्छ । युवा । कविः । दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥ ९ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवः सप्ताश्वः सर्पणस्वभावाश्चोपेतः सप्तसंख्याकाश्चो वा
आयातु । अस्मदभिमुखमागच्छतु । यद्यस्मादस्य सूर्यस्य दीर्घयाथे दीर्घगमने क्षेत्रं

गंतव्यप्रदेश उर्वियोरु अतिप्रभूतायामः । स एव देवो रघुर्लघुगमनः स श्येनः
शंसनीयगमनोऽधो दीयमानं हविरच्छाभिलक्ष्य पतयत् । आगच्छति । युवा
सर्वत्र मिश्रयिता कविः क्रांतदर्शी सन् गोषु रश्मिषु गच्छन्मध्ये वर्तयन् दीदयत् ।
दीप्यते । यद्वा श्येनः सुपर्णोऽधोऽच्छ पतयत् । द्युलोकस्थं सोमलक्षणं देवाना-
मन्नमस्सद्यागार्थमानेतुं तदभिमुखमगात् । युवेत्यादि शिष्टं समानं ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ सूर्यो अरुहच्छुक्रमणोऽयुक्त यद्हरितो वीतपृष्ठाः ।

उद्गा न नावमनयंत धीरा आपृण्वतीरापो अर्वागतिष्ठन् ॥१०॥

आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अर्णः । अयुक्त । यत् । हरितः । वीतऽपृष्ठाः ।

उद्गा । न । नाव । अनयंत । धीराः । आऽपृण्वतीः । आपः । अर्वाक् । अतिष्ठन् ॥१०॥

सूर्यो देवः शुक्रं दीप्तमर्ण उदकं प्रत्यारुहत् । सर्वतः प्रादुर्भवति । यद्यस्माद्यदा
वा हरितोऽश्वान्वीतपृष्ठाः कांतपृष्ठानयुक्त रथेऽयोजयत् तदा तं सूर्यं धीरा धी-
मंतो यजमानादय उद्गोदकेन नावं न नावमिवानयंत । तदापृण्वतीः सर्व-
तोऽनुज्ञां कुर्वाणा आपोऽर्वागवाङ्मुखा अतिष्ठन् । अभवन् ॥

॥ अथैकादशी ॥

धियं वो अप्सु दधिषे स्वर्षा ययातरन्दश मासो नवग्वाः ।

अया धिया स्याम देवगोपा अया धिया तुतुर्यामात्यंहः ॥११॥

धियं । वः । अप्सु । दधिषे । स्वऽसां । यया । अतरन् । दश । मासः । नवऽग्वाः ।

अया । धिया । स्याम । देवऽगोपाः । अया । धिया । तुतुर्याम । अति । अंहः ॥११॥

हे देवा वो युष्माकं धियं स्तुतिमस्वप्निमिक्तां स्वर्षां सर्वस्य दात्री दधिषे ।
धारयामि ॥ व्यत्ययेन मध्यमः ॥ यया धिया कर्मणा नवग्वा अंगिरसो दश
मासोऽतरन् समनुतिष्ठंत अयानया धिया देवगोपा देवैर्गुप्ताः स्याम । भवेम ।
अया धियांहः पापमतितुतुर्याम । अतितरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥

हयो नेत्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं प्रतिष्ठाचस्यार्धं । अष्टमी द्वितीया च त्रिष्टुभौ
शिष्टाः षट् जगत्यः । आदितः षडैश्वदेव्यः सप्तम्यष्टम्योर्देवपत्न्यो देवता । तथा

चानुक्रांतं । हयोऽष्टौ प्रतिक्षत्रोऽंत्यो वृचो देवपत्नीस्तवोऽंत्या त्रिष्टुप् द्वितीया चेति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हयो न विद्वाँ अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्युवं ।
नास्या वशिम विमुचं नावृतं पुनर्विद्वान्पथः पुरएत ऋजु नेषति ॥ १ ॥
हयः । न । विद्वान् । अयुजि । स्वयं । धुरि । तां । वहामि । प्रऽतरणी । अवस्युवं ।
न । अस्याः । वशिम । विऽमुचं । न । आऽवृतं । पुनः । विद्वान् । पथः । पुरऽएता ।
ऋजु । नेषति ॥ १ ॥

हयो न अश्व इव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिक्षत्रः स्वयमनन्यप्रेरितः सन् धुरि यज्ञात्मिकायामयुजि । युक्तोऽभवत् । तां धुरं प्रतरणी प्रकर्षेण तारयित्रीमवस्युवं रक्षयित्री वहामि । धारयाम्यहमध्वर्युर्होता वा । अस्या धुरो विमुचं विमोचनं परित्यागं न वशिम । न कामये । नावृतं पुनः पुनरावरणं धारणमपि न च वशिम । मम को भार इति तदेवोच्यते । विद्वान्मार्गाभिज्ञोऽंतर्यामी देवः पुरएता पुरतो गन्ता सन् पथो यज्ञमार्गानृज्वकुटिलं नेषति । प्रापयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्न इन्द्र वरुण मित्र देवाः शर्धः प्र यंत मारुतोत विष्णो ।
उभा नासत्या रुद्रो अध माः पूषा भगः सरस्वती जुषंत ॥ २ ॥
अग्ने । इन्द्र । वरुण । मित्र । देवाः । शर्धः । प्र । यंत । मारुत । उत । विष्णो इति ।
उभा । नासत्या । रुद्रः । अध । माः । पूषा । भगः । सरस्वती । जुषंत ॥ २ ॥

हे अग्न इन्द्र वरुण मित्र देवा यूयं शर्धो बलमस्माकं प्रयंत । प्रापयत ॥ अत्र सर्वत्र पूर्वस्याविद्यमानत्वेनोत्तरस्य पादादित्वादनघातः । प्रथमस्य तु स्वत एव पादादित्वं ॥ उतापि च हे मारुत मारुतानि मरुतां बलानि हे विष्णो यूयं शर्धः प्रयंत ॥ विष्णोरित्यस्योत्तेत्यनेन व्यवधानान्निघातः ॥ किंचोभोभौ नासत्या सत्यभूतौ रुद्रोऽध अथ मा एतेषां देवानां स्त्रियश्च पूषा भगः सरस्वती च जुषंत । सेवंतामस्मदीयं यज्ञं स्तुतिं वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इन्द्राग्नी मित्रावरुणादिति स्वः पृथिवी द्यां मरुतः पर्वता अपः ।

हुवे विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं भगं नु शंसं सवितारमृतये ॥ ३ ॥

इन्द्राग्नी इति । मित्रावरुणा । अदिति । स्वः । पृथिवी । द्यां । मरुतः ।
पर्वतान् । अपः ।

हुवे । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । भगं । नु । शंसं । सवितारं । मृतये ॥ ३ ॥

इन्द्रादिसवित्रतान् चतुर्दश देवानृतयेऽस्मदक्षणाय हुवे । आहूयामि स्तौमि
वा ॥ स्वरित्यादित्य उच्यते स्वरणात् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत नो विष्णुरुत वातो अस्मिधो द्रविणोदा उत सोमो मयस्करत् ।

उत ऋभवं उत राये नो अश्विनोत त्वष्टोत विभ्वानु मंसते ॥ ४ ॥

उत । नः । विष्णुः । उत । वातः । अस्मिधः । द्रविणः । दाः । उत । सोमः । मयः । करत् ।

उत । ऋभवं । उत । राये । नः । अश्विना । उत । त्वष्टा । उत । विभ्वा । अनु । मंसते ॥ ४ ॥

उतापि च नोऽस्माकं विष्णुर्वापको देवो मयस्करत् । मय इति सुखनाम ।
सुखं करोतु । उतापि च वातो वायुरस्मिधोऽहिंसकः सन् मयस्करत् । किंच
द्रविणोदा धनस्य दाता सोमोऽपि मयस्करत् । उतापि च ऋभवो नोऽस्मभ्यं
राये धनायानुमंसते । अनुमन्यतां । उताश्विनाश्विनौ च उत त्वष्टा देव उत
विभ्वा ऋभूणामन्यतमो देवः । एते सर्वेऽप्यनुमंसते । यद्वा अनुमंस्त इति प्रत्येकं
संबन्धनीयं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत त्यन्नो मारुतं शर्ध आ गमद्विष्यं यजतं बहिरासदे ।

बृहस्पतिः शर्म पूषोत नो यमद्वरुथ्यं वरुणो मित्रो अर्यमा ॥ ५ ॥

उत । त्यत् । नः । मारुतं । शर्धः । आ । गमत् । दिविऽक्ष्यं । यजतं । बर्हिः । आऽसदे ।

बृहस्पतिः । शर्म । पूषा । उत । नः । यमत् । वरुथ्यं । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ॥ ५ ॥

उतापि च त्यत्तन्मारुतं शर्धो मरुतां बलं संघो नोऽस्मानागमत् । आगच्छतु ।

कीदृशं तच्छर्धः । दिविक्ष्यं द्युलोके वर्तमानं यजतं पूज्यं । किमर्थमागमनमिति तदुच्यते । बर्हिर्बर्हिषासद् उपवेष्टुं । उपविश्य हविःस्वीकारायेत्यर्थः । किंच बृहस्पतिर्देवः शर्म सुखं यमत् । यच्छतु । उत नोऽस्मभ्यं पूषापि यमत् । कीदृशं शर्म । वरुथ्यं । वारयति शीतवातादिकमिति वरुथं गृहं । तदर्हं वरुथ्यं । किंच वरुणादयस्त्रयोऽपि प्रत्येकं शर्म यच्छंतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत॒ त्ये नः॒ पर्व॑तासः सुश॒स्तयः॑ सुदी॒तयो॑ नद्य॒ चाम॑रणे भुवन् ।

भगो॑ विभ॒क्ता शव॑सावसा ग॒मदुरु॑थ्यचा॒ अदि॑तिः श्रोतु मे ह॒वँ ॥ ६ ॥

उत । त्ये । नः । पर्व॑तासः । सुऽश॒स्तयः॑ । सुऽदी॒तयः॑ । नद्यः । चाम॑रणे । भुवन् ।

भगः । विऽभ॒क्ता । शव॑सा । अ॒वसा । आ । ग॒मत् । उ॒रुऽथ्य॑चाः । अदि॑तिः । श्रो॒तु ।

मे । ह॒वँ ॥ ६ ॥

उतापि च त्ये ते पर्वतासः पर्ववन्तोऽद्रयः सुशस्तयः शोभनस्तुतयः किंच सुदीतयः सुदाना नद्यश्च चामरणे पालनेऽस्माकं भुवन् । भवन्तु । भगो देवो विभक्ता धनानां विभागकर्ता दाता सन् शवसानेनावसा रक्षणेन च सहागमत् । आगच्छतु । उरुथ्यचाः प्रभूतव्याप्तिरदितिरदीना देवमाता मे हवं स्तुतिमाह्वानं वा श्रोतु । शृणोतु ॥

पत्नीसंयाजेषु देवपत्नीनां देवानां पत्नीरित्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु न इति द्वे । आ० १. १०. । इति ॥ आग्निमारुतशस्त्रेऽप्येते देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु न इति द्वे राकामहमिति द्वे । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ तयोर्मध्ये प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

दे॒वानां॑ पत्नी॑रुश॒तीर॑वन्तु नः॒ प्राव॑न्तु नस्तुजये॒ वाज॑सातये ।

याः पार्थि॑वासो॒ या अ॒पाम॑पि॒ व्र॒ते ता नो॑ दे॒वीः सु॒हवाः॒ शर्म॑ यच्छत ॥ ७ ॥

दे॒वानां॑ । पत्नीः॑ । उ॒श॒तीः । अ॒वन्तु॑ । नः॑ । प्र । अ॒वन्तु॑ । नः॑ । तुजये॑ । वाज॑सातये ।

याः । पार्थि॑वासः । याः । अ॒पां । अ॒पि । व्र॒ते । ताः । नः॑ । दे॒वीः । सु॒ह॒वाः ।

शर्म॑ । यच्छ॒त ॥ ७ ॥

देवानामिन्द्रादीनां पत्नीः पत्न्य उशतीरुशत्योऽस्मदीयां स्तुतिं कर्म वा काम-

यमाना नोऽस्मान्वंतु । रक्षंतु । तथा नोऽस्माकं तुजये बलवते पुत्राय वाज-
सातयेऽन्नलाभाय संग्रामाय वा प्रावंतु । प्रकर्षेण रक्षंतु गच्छंतु वा । याः पार्थि-
वासः पृथिवीसंबन्धिन्यो याश्चापामुदकानां व्रते कर्मण्यंतरिक्षे वर्तन्ते ता हे
देवीर्देव्यो हे सुहवाः शोभनाह्वाना यूयं नोऽस्मभ्यं शर्म यच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत मा व्यंतु देवपत्नीरिंद्राण्यग्न्याय्यश्विनी राट् ।

आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यंतु देवीर्य ऋतुर्जनीनां ॥ ८ ॥

उत । माः । व्यंतु । देवऽपत्नीः । इंद्राणी । अग्न्यायी । अश्विनी । राट् ।

आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु । व्यंतु । देवीः । यः । ऋतुः । जनीनां ॥ ८ ॥

उतापि च माः स्त्रियो देवपत्नीर्देवपत्न्यो देवाः पतयो यासां ताः । तादृश्यो
व्यंतु । हविर्भक्षयंतु । ता विविच्योच्यन्ते । इंद्राणींद्रस्य पत्न्यग्न्याय्यग्नेः पत्न्यश्विन्य-
श्विनोः पत्नी राट् राजमाना । किंच रोदसी । रुद्रस्य पत्नीति यास्केनोक्तं । एवं
सति विधितस्तुका रोदसी । ऋग्वे० १. १६१. ५. । इत्यत्र यथाद्युदात्तप्रगृह्यते न
स्तस्तद्वदत्रापि भाव्यं । तथापि शाकल्येन महर्षिणैवमुक्तत्वात्तथैव द्रष्टव्यं । वरुणानी
वरुणस्य पत्न्या सर्वतः प्रत्येकं शृणोतु । किंच देवीः पत्नीसंयाजदेव्यो व्यंतु । खादंतु
हविः । यो जनीनां देवजायानामृतुः कालस्तदभिमाना देव्योऽपि शृण्वंतु व्यंतु
च । अत्रापि च मा व्यंतु देवपत्न्यः । नि० १२. ४६. । इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थोऽश्वतुरो देवाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
चतुर्थाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते । तत्र प्रयुंजतीति सप्तर्चं तृतीयं सूक्तं प्रतिर-
थस्यार्घं चैष्टुभं । पूर्वत्र वैश्वदेवं वै तदित्युक्तत्वादित्दमपि वैश्वदेवं । प्रयुंजती सप्त
प्रतिरथ इत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रयुंजती दिव एति ब्रुवाणा मही माता दुहितुर्बोधयंती ।

आविवासंती युवतिर्मनीषा पितृभ्य आ सद्ने जोहुवाना ॥ १ ॥

प्रऽयुंजती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता । दुहितुः । बोधयंती ।

आऽविवासंती । युवतिः । मनीषा । पितृभ्यः । आ । सद्ने । जोहुवाना ॥ १ ॥

एषोषस्या । प्रयुंजती प्राणिनः प्रस्तुतेषु कर्मसु दिवो द्युलोकादेति । आगच्छति
ब्रुवाणा स्तूयमाना ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ मही महती माता प्रकाशस्य देवानां
वा निर्मात्री दुहितुर्भूम्या बोधयंती बोधं कुर्वाणा । तदुपजीव्यत्वात् दुहितृत्व-
मुपचर्यते । यद्वा दुहितुर्दिव इति संबंधः ॥ उषसो दिवो दुहितृत्वं व्युच्छा
दुहितर्दिव इत्यादिषु प्रसिद्धं । अन्यत्र च दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी
। ऋग्वे० १. १५. ४. । इत्युषसो द्युदुहितृत्वमाप्नातं । अत इदमधिगम्यते । कदा-
चिद्ध्यौरुषसो जायत उषाश्च दिव इति । प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यध्यायहि-
वमित्यन्य आहुरुषसमित्यन्ये । ऐ० ब्रा० ३. ३३. । इति हि श्रूयते । लिंगं च दृश्यते
कार्यकारणभावव्यत्ययेऽदितेर्दक्षोऽजायत दक्षाद्वदितिरिति ॥ किंच आविवा-
संती परिचरंती युवतिर्मिश्रयंती सर्वत्र नित्यतरुणी वा मनीषा स्तुतिमती
पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थे पंचमी ॥ पितृभिः पालकैर्देवैः सह सद्ने यागगृह आ
सर्वतो जोहुवानाहूयमाना । यद्वा पितृभ्यः कर्मणां पालकेभ्यो यजमानेभ्य इष्ट-
प्रापणेन पालकेभ्यो वा तेषामर्थाय जोहुवाना ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अजिरासस्तदप इयमाना आतस्थिवांसो अमृतस्य नाभिं ।

अनन्तास उरवो विश्वतः सी परि द्यावापृथिवी यन्ति पन्थाः ॥ २ ॥

अजिरासः । तत्तदपः । इयमानाः । आतस्थिऽवांसः । अमृतस्य । नाभिं ।

अनन्तासः । उरवः । विश्वतः । सी । परि । द्यावापृथिवी इति । यन्ति । पन्थाः ॥ २ ॥

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिरिरच्प्रत्ययांतोऽजिरशिशिरेत्यादिना निपा-
तितः ॥ तदपस्तदेव प्रकाशनरूपं कर्म यस्य तत्तादृशमहरीयमाना गच्छंतोऽमृतस्य
सूर्यस्य नाभिं संनाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्य वा नाभिमंतरिक्षमातस्थिवांस
आतिष्ठंतोऽनन्तासोऽपरिमिता उरवो व्याप्ताः पन्थाः पतनशीला रश्मयो द्यावा-
पृथिवी परि दिवं च पृथिवी चांतरिक्षं च विश्वतः परितो यन्ति । गच्छन्ति ।
सीमिति पूरणः ।

॥ अथ तृतीया ॥

उक्षा समुद्रो अरुषः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेश ।

मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा वि चक्रमे रजसस्यान्तौ ॥ ३ ॥

उक्षा । समुद्रः । अरुषः । सुऽपर्णः । पूर्वस्य । योनिं । पितुः । आ । विवेश ।

मध्ये । दिवः । निऽहितः । पृश्निः । अश्मा । वि । चक्रमे । रजसः । पाति । अंतौ ॥ ३ ॥

सौर्योऽयं तृचः । उक्षोदकस्य कामानां वा सेक्ता समुद्रः समुंदनः । यद्वा
संमोदन्ते तस्मिन्नेवा इति समुद्रः । अरुष आरोचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य ।
अवयवलक्षणेयं । पूर्वदिगवयवस्य पितुः पालकस्यांतरिक्षस्य योनिमुत्पादक-
मवयवमाविवेश । आविष्टवान् । पश्चादिवो मध्ये निहितः पृश्निः । प्राश्रुत एनं
वर्ण इति पृश्निरादित्यः । अश्मा सर्वत्र व्याप्तः । लुप्तोपमा वा । अश्मसदृशो
रजसोऽंतरिक्षस्यांतौ पूर्वापरभागौ विचक्रमे । विक्रमते । पाति च जगत् ।
जगद्रक्षार्थं क्रमत इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

चत्वार ई बिभ्रति क्षेमयन्तो दश गर्भं चरसे धापयन्ते ।

चिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरन्ति परि सद्यो अंतान् ॥ ४ ॥

चत्वारः । ई । बिभ्रति । क्षेमऽयंतः । दश । गर्भे । चरसे । धापयंते ।

त्रिऽधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः । चरंति । परि । सद्यः । अंतान् ॥ ४ ॥

चत्वार ऋत्विज ईमेनमादित्यं क्षेमयंतः क्षेममात्मन इच्छंतो बिभ्रति । धारयंति हविर्भिः स्तुतिभिश्च । किंच दश दिशो गर्भे गर्भवन्मध्य उत्पन्नमेनं चरसे चरणायोदयास्तमयव्यवहाराय धापयंते । गमयंति । त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः शीतोष्णवर्षभेदेन त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उत्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽन्तरिक्षस्यांतान् परि परितः सद्य उदयानंतरमेव चरंति । गच्छंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इदं वपुर्निवचनं जनासश्चरंति यन्नद्यस्तस्थुरापः ।

वे यदीं बिभृतो मातुरन्ये इहेह जाते यम्याऽसंबंधू ॥ ५ ॥

इदं । वपुः । निऽवचनं । जनासः । चरंति । यत् । नद्यः । तस्थुः । आपः ।

वे इति । यत् । ई । बिभृतः । मातु । अन्ये इति । इहेह । जाते इति । यम्या ।

संबंधू इति सऽबंधू ॥ ५ ॥

जनासो हे जना ऋत्विज इदं पुरतो दृश्यमानं वपुः शरीरं मंडलं निवचनं स्तुत्यं भवतीति शेषः । यन्मंडलमुपजीव्य नद्यश्चरंति प्रवहंति । आपश्च यन्मंडलमधितस्थुः । मंडलाधीनत्वात्तासां । ईमेतदुक्तलक्षणं यन्मंडलं वे अहोरात्रे मातुर्निर्मातुर्मातृस्थानीयादंतरिक्षादन्ये इहेह जाते इह चेह च सूर्ये जाते निष्पन्ने यम्या यम्ये नियमनीये युग्मभूते वा संबंधू समानबले समानबंधने उभयोरप्येक एव सूर्यो बंधकोऽक्षो ययोस्तादृश्यौ बिभृतः धारयतः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि तन्वते धियो अस्मा अपांसि वस्त्रा पुत्राय मातरौ वयंति ।

उपप्रक्षे वृषणो मोदमाना दिवस्पथा वध्वो यंत्यच्छ ॥ ६ ॥

वि । तन्वते । धियः । अस्मै । अपांसि । वस्त्रा । पुत्राय । मातरः । वयंति ।

उपऽप्रक्षे । वृषणः । मोदमानाः । दिवः । पथा । वध्वः । यंति । अच्छ ॥ ६ ॥

अस्मै सूर्याय धियः स्तुतीरपांसि कर्माणि च वितन्वते । विस्तारयंति

यजमानाः । पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरो निर्मात्र्य उषसो दिशो वा वस्त्रा
वस्त्राणि वयंति । निष्पादयंति । वस्त्रसदृशानि तेजांसि निविडानि संपादयं-
तीत्यर्थः । वृषणः सेक्तुः सूर्यस्योपग्रह उपपर्वने संपर्के सति मोदमाना हृष्यंतो
वध्वो वधूस्थानीया रश्मयो दिवस्पथा सूर्यसंबन्धिना मार्गेणाच्छास्मदभिमुखं
यंति । गच्छंति । प्रसरंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तदस्तु मित्रावरुणा तदग्ने शं योरस्मभ्यमिदमस्तु शस्तं ।

अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठां नमो दिवे बृहते सादनाय ॥ ७ ॥

तत् । अस्तु । मित्रावरुणा । तत् । अग्ने । शं । योः । अस्मभ्यं । इदं । अस्तु । शस्तं ।

अशीमहि । गाधं । उत । प्रतिऽस्थां । नमः । दिवे । बृहते । सादनाय ॥ ७ ॥

अत्र लिङ्गसिद्धा देवताः । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ तदिदं सूक्तं शस्तं
स्तुतमस्तु । भवतु । हे अग्ने तत्सूक्तं शस्तमस्तु । अस्मभ्यं शं सुखाय योर्दुःखाना-
ममिश्रणायेदं शस्तमस्तु । वयं चाशीमहि प्राप्नुयाम गाधं स्थितिं । उतापि च
प्रतिष्ठां स्थितेरविच्छिन्तिं चाशीमहि । नमो नमस्करोमि दिवे द्योतमानाय
सूर्याय बृहते महते सादनायाश्चयाय विश्वस्य ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

कदु प्रियायेति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं । प्रतिभानुर्नामात्रेय ऋषिः । जगती
छंदः । विश्वे देवा देवताः । अत्रानुक्रमणिका । कदु पंच प्रतिभानुर्जागतमिति ॥
आभिप्लविके पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं निविडानं । सूचितं च । कदु
प्रियायेति वैश्वदेवं । आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कदु प्रियाय धाम्ने मनामहे स्वक्षत्राय स्वयंशसे महे वयं ।

आमेन्यस्य रजसो यद्भ्र आँ अपो वृणाना वितनोति मायिनी ॥ १ ॥

कत् । ऊं इति । प्रियाय । धाम्ने । मनामहे । स्वऽक्षत्राय । स्वऽयंशसे । महे । वयं ।

आऽमेन्यस्य । रजसः । यत् । अभ्रे । आ । अपः । वृणा । ना । विऽतनोति । मायिनी ॥ १ ॥

अत्र वैद्युताग्निसंस्तवः । कदु कदा । उ इति पूरणः । प्रियाय सर्वेषां प्रियभूताय ।

वृष्टिद्वारा हविरादिप्रयोजकत्वात्सर्वप्रियत्वमस्य प्रसिद्धं । तादृशाय धाम्ने तेजसे वैद्युताय । उत्तरवाक्येऽभ्रेऽपो वितनोतीति वक्ष्यमाणत्वादिदं लभ्यते । कीदृशाय । स्वक्षत्राय स्वभूतबलाय किंच स्वयशसे स्वभूतान्नाय । सर्वमप्यन्नं ह्यस्य स्वं । महे महते पूज्याय वयं कदा मनामहे । स्तवाम । यत् ॥ उत्तरत्र स्त्रीलिंगनिर्देशाच्चेति विपरिणामयितव्यं ॥ याग्नेयी शक्तिरामेन्यस्य समन्तान्मातव्यस्य रजसोऽन्तरिक्षस्य । अपरिमितमपि नभ इत्यदिति सर्वैर्मीयते । संबन्धिन्यभ्रे मेघ आ अधि मेघस्योपर्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्तारयति वृणानाच्छादयन्ती सेव्यमाना वा मायिनी । मायेति प्रज्ञानाम । प्रज्ञावती सती । यद्यस्य संबन्धिनी माध्यमिकी वागिति वा योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता अ॒न्नत॒ व॒युनं॑ वी॒रव॑क्ष्णं॒ समा॒न्या वृ॒तया॒ विश्व॑मा रजः ।

अपो॒ अपा॑चीरपरा॒ अपे॑जते॒ प्र पूर्वा॑भिस्तिरते॒ देव॑युर्जनः ॥ २ ॥

ताः । अ॒न्नत॒ । व॒युनं॑ । वी॒रव॑क्ष्णं । स॒मा॒न्या । वृ॒तया॑ । विश्वं॑ । आ । रजः ।

अपो॒ इति॑ । अपा॑चीः । अप॑राः । अप॑ । ई॒जते॑ । प्र । पूर्वा॑भिः । ति॒रते॑ । दे॒व॒युः । ज॒नः ॥ २ ॥

इयमुषस्या । ता उषसोऽन्नत । वितन्वन्ति । किं । वयुनं प्रज्ञानं । कीदृशं । वीरवक्ष्णं वीरैर्ऋत्विग्भिर्वहनीयं । यद्वा वक्षणाः कार्यबोढारो येन प्रेर्यते तत्तादृशं । किंच समान्यैकरूपया वृतयावरकया दीप्ता विश्वमा सर्वमपि रजो जगदन्नत । एवं सति देवयुर्देवकामो जनोऽपाचीरपांचनाः प्रतिनिवृत्तमुखीरपरा अन्या आगामिनीरुषसोऽपेजते । अपचालयति । अपरोऽपशब्दः पूरणः । पूर्वाभिस्ताभिः प्रतिरते । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः । वर्धयति स्वमनीषां वर्धते वा स्वयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ ग्रा॒वभिर॑ह॒न्येभिर॑क्तुभिर्वरि॑ष्ठं वज्र॑मा जिघ॑र्ति मा॒यिनि॑ ।

श॒तं वा॒ यस्य॑ प्र॒चर॑न्स्वे दमे॑ संव॒र्तय॑न्तो वि च॒ वर्त॑यन्नाहा ॥ ३ ॥

आ । ग्रा॒वऽभिः । अ॒ह॒न्येभिः । अ॒क्तुऽभिः । वरि॑ष्ठं । वज्रं॑ । आ । जिघ॑र्ति । मा॒यिनि॑ ।

श॒तं । वा॒ । यस्य॑ । प्र॒चर॑न् । स्वे । दमे॑ । सं॒व॒र्तय॑न्तः । वि । च॒ । वर्त॑यन् । अ॒हा ॥ ३ ॥

अत्र पूर्वाद्ध इन्द्र उच्यत उत्तराद्ध इन्द्रात्मा सूर्यः । आ हूयत इति शेषः । कैः ।

अहन्येभिरहनि संपादितैरक्तुभी रात्रिभिः । तत्र निष्पन्नैरित्यर्थः । तथाविधैर्या-
वभिः । साध्ये साधनशब्दः । यावसाध्यैरभिषवैर्निमित्तभूतैः । आगत्यात्र सोमी सन्
मायिनि वृत्रे निमित्ते सति वरिष्ठमुरुतरं वज्रमा सर्वतो जिघर्ति । दीपयति ।
वा किंच । वाशब्दश्चार्थः । यस्येन्द्रात्मकस्यादित्यस्य शतं शतसंख्याका रश्मयः स्वे
दमे स्वकीये गृह आकाशे प्रचरन् प्रचरन्ति । किं कुर्वन्तः । संवर्तयन्तः प्राणिनो
नाशयन्तः । यद्वा अहाहानि दिवसान् संवर्तयन्तः सम्यक् प्रवर्तयन्तो वि च वर्तयन्
अहाहानि निवर्तयन्ति गतान्येव पुनः प्रापयन्ति च । तपनपरिस्यन्दाधीनत्वात्प्रा-
णिनामायुःक्षयस्याहोरात्रादिव्यवहारस्य ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तामस्य रीतिं परशोरिव प्रत्यनीकमख्यं भुजे अस्य वर्षसः ।

सचा यदि पितुमन्तमिव क्षयं रत्नं दधाति भरहूतये विशे ॥ ४ ॥

तां । अस्य । रीतिं । परशोःऽइव । प्रति । अनीकं । अख्यं । भुजे । अस्य । वर्षसः ।

सचा । यदि । पितुमन्तंऽइव । क्षयं । रत्नं । दधाति । भरऽहूतये । विशे ॥ ४ ॥

इयमाग्नेयी । तां प्रसिद्धामस्याग्ने रीतिं स्वभावं गतिं वा परशोरिव प्रति
परशोः प्रतिनिधिमिव पश्यामि । परंशुर्यथा स्वस्वामिन्यभिमतं साधयति तद्व-
दित्यर्थः । अस्य वर्षसो रूपवतोऽस्यादित्यस्यानीकं रश्मिसमूहं भुजे भोगायाख्यं ।
कथयाम्यहं । यदि यस्मात्स च देवः सचास्मत्सहायः सन् पितुमन्तमन्त्रवंतं क्षय-
मिव निवासमिव भरहूतये संयामे यज्ञे वाह्यानयुक्ताय विशे यजमानाय रत्नं
रमणीयं धनं दधाति धारयति । उभयमपि ददातीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स जिह्या चतुरनीकं चृजते चारु वसानो वरुणो यतन्नरिं ।

न तस्य विद्म पुरुषत्वता वयं यतो भगः सविता दाति वार्यं ॥ ५ ॥

सः । जिह्या । चतुःऽअनीकः । चृजते । चारु । वसानः । वरुणः । यतन् । अरिं ।

न । तस्य । विद्म । पुरुषत्वता । वयं । यतः । भगः । सविता । दाति । वार्यं ॥ ५ ॥

सोऽग्निश्चतुरनीकश्चतुर्दिक्षु प्रसृतज्वालः सन् जिह्या चृजते । गच्छति घृता-
दिकं । यद्वा जिह्या चतुरनीकः सन् चृजते । अलंकरोति स्वात्मानं । किं कुर्वन् ।

चारु रमणीयं तेजो वसान आच्छादयन् वरुणस्तमोवारकः सन् अरिममित्रं
यतन् उद्धरन् । तस्य । तमित्यर्थः । तं न विद्म । न जानीमो वयं पुरुषत्वता
पुरुषत्वेन कामानां पूरकत्वेन वा युक्तं ॥ अपरो भावप्रत्ययः पूरणः ॥ यतोऽयं
भगो महान् भजनीयः सविता प्रेरको देवो दाति यच्छति वार्यं वरणीयं धनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥

देवं व इति पंचर्चं पंचमं सूक्तमात्रेयस्य प्रतिप्रभस्यार्धं चैष्टुभं वैश्वदेवं । देवं
वः प्रतिप्रभोऽन्त्या तृणपाणिरित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दे॒वं वो॑ अ॒द्य स॒वि॒ता॒र॒मे॒षे भ॒गं च॒ रत्नं॑ वि॒भ॒ज॑न्त॒मा॒योः ।

आ वा॑ न॒रा पु॒रु॒भु॒जा व॒वृ॒त्यां दि॒वेदि॒वे चि॒द॒श्वि॒ना स॒खी॒यन् ॥ १ ॥

दे॒वं । वः । अ॒द्य । स॒वि॒ता॒रं । आ । ई॒षे । भ॒गं । च । रत्नं॑ । वि॒भ॒ज॑न्तं । आ॒योः ।

आ । वा॑ । न॒रा । पु॒रु॒भु॒जा । व॒वृ॒त्यां । दि॒वेऽदि॒वे । चि॒त् । अ॒श्वि॒ना । स॒खि॒ऽयन् ॥ १ ॥

देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्याभ्यनुज्ञातारं वः । त्वमित्यर्थः । यद्वा होतुरिदं
वाक्यं । वो यजमानेभ्यो युष्मभ्यमर्थायाद्येदानीमेषे । उपगच्छामि । भगं च
भजनीयं देवमायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्विभजन्तं । भगो वां
विभजत्विति हि भगस्य विभजनं प्रसिद्धं । रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः । ऋग्वे०
४. १७. ११. । भगो विभक्ता शवसा । ऋग्वे० ५. ४६. ६. । इति च श्रुतिः । यद्वा
चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । यजमानार्थं रत्नं रमणीयं धनं विभजन्तं । हे नरा नेतारौ हे
पुरुभुजा । पुरु भुंजाते इति पुरुभुजौ । हे अश्विनाश्विनौ वां युवां दिवे दिवे
प्रतिदिनमाववृत्त्यां । आवर्तयाम्यस्मदभिमुखं । सखीयन् युवयोः सखित्वमिच्छन् ।
चिदिति पूरणः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रति॑ प्र॒या॒ण॒म॒सु॒रस्य॑ वि॒द्वान्सू॒क्तैर्दे॒वं स॒वि॒ता॒रं दु॒वस्य॑ ।

उप॑ ब्रु॒वी॒त न॒म॒सा वि॒जा॒नन् ज्येष्ठं॑ च॒ रत्नं॑ वि॒भ॒ज॑न्त॒मा॒योः ॥ २ ॥

प्रति॑ । प्र॒या॒नं । अ॒सु॒रस्य॑ । वि॒द्वान् । सु॒ऽउ॒क्तैः । दे॒वं । स॒वि॒ता॒रं । दु॒वस्य॑ ।

उप॑ । ब्रु॒वी॒त । न॒म॒सा । वि॒जा॒नन् । ज्येष्ठं॑ । च॒ । रत्नं॑ । वि॒भ॒ज॑न्तं । आ॒योः ॥ २ ॥

असुरस्य शत्रूणां निरसितुः सवितुः प्रति प्रयाणं प्रत्यागतिं विद्वान् जानन्
सूक्तैः सवितारं देवं दुवस्य । परिचर हे अंतरात्मन् । किंचायोर्मनुष्याय ज्येष्ठं रत्नं
धनं च विभजंतं । ददतमित्यर्थः । नमसा नमस्कारेण हविषा वा विजानन् ।
विशेषेण भावयन्नित्यर्थः ॥ यद्वांतर्णीतिर्यथोऽयं ॥ ज्ञापयन् उपब्रवीत । स्तौतु
भवान् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अदत्रया दयते वार्याणि पूषा भगो अदितिर्वस्ते उस्मः ।

इन्द्रो विष्णुर्वरुणो मित्रो अग्निरहानि भद्रा जनयंत दस्माः ॥ ३ ॥

अदत्रया । दयते । वार्याणि । पूषा । भगः । अदितिः । वस्ते । उस्मः ।

इन्द्रः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । अहानि । भद्रा । जनयंत । दस्माः ॥ ३ ॥

अयमग्निरदत्रयादनीयानि ॥ अदेरौणादिकस्त्रप्रत्ययः । सुपां सुलुगिति याजा-
देशः ॥ अथवाक्षीत्यदत्रा जिह्वा । तथा वार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते ।
दयतिरनेककर्मात्र दहने वर्तते । दहतीत्यर्थः । सामर्थ्यादग्निरिति गम्यते । यद्वा-
दनीयानि वरणीयान्यन्नानि दयते । ददाति यजमानाय ॥ दय दानगतिहिंसा-
बलाख्यानेषु ॥ कीदृशोऽग्निः । पूषा पोषको भगो भजनीयोऽदितिरखंडनीयः ।
यद्वा पूषादयस्त्रयोऽपि प्रत्येकमदनीयानि वार्याणि चान्नानि दयते । उस्मः सूर्यो
वस्ते । आच्छादयति । सामर्थ्यात्तेजांसि । इन्द्रादयः पंचापि देवा दस्मा दर्शनीया
अहानि सर्वाण्यागंतृणि भद्रा शोभनीयानि जनयंत । जनयंति । दिवसानां
यागदानादिविशिष्टत्वमेव भद्रत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नो अनर्वा सविता वरुथं तत्सिंधव इषयंतो अनु गमन् ।

उप यद्वोचे अध्वरस्य होता रायः स्याम पतयो वाजरत्नाः ॥ ४ ॥

तत् । नः । अनर्वा । सविता । वरुथं । तत् । सिंधवः । इषयंतः । अनु । गमन् ।

उप । यत् । वोचे । अध्वरस्य । होता । रायः । स्याम । पतयः । वाजऽरत्नाः ॥ ४ ॥

तत्प्रसिद्धं वरुथं वरणीयमस्मदभिमतं धनं नोऽस्मभ्यमनर्वाप्रत्युतः केना-
प्यतिरस्कृतः सविता देवः प्रयच्छत्विति शेषः । तद्धनं सिंधवः स्यंदनशीला इष-
यंतो गच्छंत्यो नद्योऽनु अनुसृत्य गमन् । गच्छंतु । धनं दातुं गच्छत्वित्यर्थः ।

यद्यस्माद्धरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोऽहमुपवोचे उपेत्य ब्रवीमि
तस्मात्तत्प्रयच्छंत्विति शेषः । वयं चात्रयो रायो धनस्य बहुविधस्य पतयः स्वा-
मिनः स्याम । भवेम । वाजरत्ना अन्नेन बलेन वा रमणीयाः । अथवा यद्य-
स्माद्वोचे स्तौमि तस्मात्सविता नो वरूथमागच्छतु । तस्मान्नद्यश्च नो वरूथं
यज्ञमनुग्मन् अनुगच्छंत्विति वा योज्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र ये वसुभ्य ईवदा नमो दुर्ये मित्रे वरुणे सूक्तवाचः ।

अवैत्वभ्वं कृणुता वरीयो दिवस्पृथिव्योरवसा मदेम ॥ ५ ॥

प्र । ये । वसुऽभ्यः । ईवत् । आ । नमः । दुः । ये । मित्रे । वरुणे । सूक्तऽवाचः ।

अव । एतु । अभ्वं । कृणुत । वरीयः । दिवः । पृथिव्योः । अवसा । मदेम ॥ ५ ॥

ये यजमाना वसुभ्यो यज्ञनिवासेभ्यो देवेभ्य ईवद्गमनवन्नमोऽन्नं पश्चात्तमकं
प्र दुः प्रादुः । ये च मित्रे देवे वरुणे च सूक्तवाचः सूक्तवचसो भवंति तानस्मा-
नभ्वं महद्भनं तेजो वावैतु । अवगच्छतु । हे देवाः कृणुत कुरुत च एतेभ्यो वरीय
उरुतरं सुखं । दिवस्पृथिव्योर्द्वावापृथिव्योरवसा रक्षणेन मदेम । हृथेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

विश्वो देवस्येति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं स्वस्त्यात्रेयमुनेरार्षं वैश्वदेवं । पंचमी पंक्ति-
राद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः । तदुक्तमनुक्रमण्यां । विश्वः स्वस्त्यात्रेयः पंक्त्यंतमिति ॥
पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे विश्वो देवस्येति प्रतिपत्तृचस्याद्यः ।
सूचितं च । विश्वो देवस्य नेतुरित्येका । आ० ७. ६. । इति ॥ आभिप्लविकेषु द्विती-
यचतुर्थषष्ठेष्वहःस्वेषैव वैश्वदेवस्य शस्त्रस्य प्रतिपत् । युग्मेष्वेवमभिप्लवे । आ० ७. ६. ।
इति सूचितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो वुरीत सख्यं ।

विश्वो राय इषुध्यति द्युमं वृणीत पुथसे ॥ १ ॥

विश्वः । देवस्य । नेतुः । मर्तः । वुरीत । सख्यं ।

विश्वः । राये । इषुध्यति । द्युमं । वृणीत । पुथसे ॥ १ ॥

विश्वः सर्वो मर्तो नेतुर्देवस्य । सवितुरित्यर्थः । तस्य सख्यं वुरीत । वृणीत ।
विश्वो जनो राये धनस्येषुध्यति ॥ पंचमलकारः ॥ ईशीत । तस्यानुग्रहात् सर्वो
जनो द्युम्नं धनं वृणीत सवितारं पुष्यसे पुष्ट्यै पर्याप्तं धनं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते ते देव नेत॒र्ये चेमाँ अनु॑शसे ।

ते रा॒या ते ह्या॒ऽपृचे सचे॑महि सच॒थ्यैः ॥ २ ॥

ते । ते । दे॒व । ने॒तः । ये । च । इ॒मान् । अनु॑ऽशसे ।

ते । रा॒या । ते । हि । आ॒ऽपृचे । सचे॑महि । सच॒थ्यैः ॥ २ ॥

हे नेतर्देव ते तव स्वभूतास्ते वयं यजमाना ये चान्य इमान् ॥ विभक्त्यव्यत्ययः ॥
इमे होत्रादयोऽनुशसे शंसितुं प्रभवन्ति तेऽपि त्वदीयाः । यद्वेमानन्यानिन्द्रा-
दीननुशसे क्रमेण शंसितुं प्रभवन्ति । एकैव वा महानात्मा देवता स सूर्यः स हि
सर्वभूतात्मेत्युक्तत्वादितरासां देवतानां तदंतर्भावादिति भावः । न केवलं त्वच्छं-
सका एवेत्यर्थः । त उभये वयं राया धनेन सचेमहीति संबंधः । ते हि ते
खल्वापृच आपर्चनीयाः ॥ कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । कृन्मेजंत इत्यव्ययत्वाद्बिभक्तेरदर्शनं ॥
सचथ्यैः सर्वैः कामैः सचेमहि । संगच्छेमहि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अतो॑ न॒ आ नृ॒नति॑थी॒नतः॒ पत्नी॑र्दशस्यत ।

आ॒रे विश्वं॑ पथे॒ष्टां द्वि॒षो यु॒योतु॑ यूयु॒विः ॥ ३ ॥

अतः॑ । नः । आ । नृन् । अति॑थीन् । अतः॑ । पत्नीः । द॒श॒स्य॒त ।

आ॒रे । विश्वं॑ । पथे॒ऽस्थां । द्वि॒षः । यु॒योतु॑ । यूयु॒विः ॥ ३ ॥

अतोऽस्मिन्यज्ञे ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ नोऽस्माकमृत्विजां नृन्नेतृनतिथीन्
तद्वत्पूज्यान्देवानां दशस्यत । सर्वतः परिचरत । अतोऽस्मिन्यज्ञे पत्नीर्देवानां
पत्नीरप्यादशस्यत हविःप्रदानादिना । यद्वा नोऽस्मभ्यं नृन् पुत्रभृत्यादीनतिथीन्
पत्नीश्चैतन्नयमत्र दशस्यत । हे देवाः प्रयच्छत । आरे दूरे विश्वं सर्वं पथेष्टां मार्गे
वर्तमानं वैरिणं द्विषोऽन्यानपि द्विषो द्वेष्टुन्युयोतु पृथक्करोतु देवसंघः सविता
वा यूयुविः सर्वस्यामिश्रयिता पृथक्कर्ता ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यत्र वह्निरभिहितो दुद्रवद्रोण्यः पशुः ।

नृमणा वीरपस्त्योऽर्णा धीरेव सनिता ॥ ४ ॥

यत्र । वह्निः । अभिऽहितः । दुद्रवत् । द्रोण्यः । पशुः ।

नृऽमनाः । वीरऽपस्त्यः । अर्णा । धीराऽइव । सनिता ॥ ४ ॥

यत्र यस्मिन्यज्ञे वह्निर्यज्ञस्य वोढाभिहितो यूपं प्रापितो द्रोण्यो यूपार्हः पशुर्दुद्रवत् गच्छति यूपं प्रति तत्र नृमणा यजमानमनाः सविता वीरपस्त्यः । वीरा ऋत्विग्यजमानाः पुत्रभृत्यादयो वा तद्वत्पस्त्यं गृहं यस्य स तादृशः । प्रेरितगृहो वा । पुत्राद्युपेतगृहप्रद इत्यर्थः । सनिता संभक्ता भवति । अर्णारणकुशला धीरेव योषिदिव । यद्धारणानि हवींष्यभिलक्ष्य सनिता भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष ते देव नेता रथस्पतिः शं रयिः ।

शं राये शं स्वस्तये इषःस्तुतो मनामहे देवस्तुतो मनामहे ॥ ५ ॥

एषः । ते । देव । नेतरिति । रथःपतिः । शं । रयिः ।

शं । राये । शं । स्वस्तये । इषःऽस्तुतः । मनामहे । देवऽस्तुतः । मनामहे ॥ ५ ॥

हे नेतर्देव सवितस्ते तवैष रथःपतिः सर्वस्य पालको रयिर्दातव्यधनवान् ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ शं करोत्विति शेषः । वयं च राये धनस्य शं सुखाय । यद्वा राये धनाय शं सुखाय च स्वस्तयेऽविनाशायैषःस्तुत एषणीयस्य सवितुः स्तोतारो वयं मनामहे । स्तुमः । देवस्तुतो देवानां देवस्य वा सवितुः स्तोतारो मनामहे । स्तुमः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ॥

अग्ने सुतस्येति पंचदशर्चं सप्तमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अग्ने पंचोना चतस्रो गायत्र्यः षडुष्णिहस्तिस्त्रो जगत्यस्त्रिष्टुभो वांत्येऽनुष्टुभाविति । ऋषि-
आन्यस्मादिति परिभाषया स्वस्त्यात्रेय ऋषिः । आदितश्चतस्रो गायत्र्यः पंच-
म्याद्याः षडुष्णिह एकादश्याद्यास्तिस्त्रो जगत्यस्त्रिष्टुभो वा चतुर्दशी पंचदश्याव-
नुष्टुभौ । विश्वे देवा देवता ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने सुतस्य पीतये विश्वैरुमेभिरा गहि । देवेभिर्हव्यदातये ॥ १ ॥

अग्ने । सुतस्य । पीतये । विश्वैः । ऊमेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं सुतस्य पीतये सोमपानाय विश्वैरुमेभिरुमैः सर्वैरपि रक्षकैर्दे-
वेभिर्देवैरिन्द्रादिभिः सह हव्यादातयेऽस्माकं हविर्दानाय तद्वाचे यजमानाय वा
आगहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतधीतय आ गत सत्यधर्माणो अध्वरं । अग्नेः पिबत जिह्वया ॥ २ ॥

ऋतऽधीतयः । आ । गत । सत्यऽधर्माणः । अध्वरं । अग्नेः । पिबत । जिह्वया ॥ २ ॥

हे ऋतधीतयः सत्यस्तुतयोऽबाध्यकर्माणो वा देवा अध्वरमस्मद्यज्ञमागत ।
आगच्छत । आगत्य च हे सत्यधर्माणः सत्यस्य धारयितारो यूयमग्नेर्जिह्वया
पिबताज्यसोमादिकं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विप्रेभिर्विप्र संत्य प्रातर्यावभिरा गहि । देवेभिः सोमपीतये ॥ ३ ॥

विप्रेभिः । विप्र । संत्य । प्रातर्यावऽभिः । आ । गहि । देवेभिः । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे विप्र मेधाविन् विविधकामानां वा पूरक हे संत्य संभजनीयाम्ने विप्रेभि-
रुक्तलक्षणैः प्रातर्यावभिः प्रातःकाल आगतृभिर्देवेभिर्देवैः सार्द्धमागहि । आगच्छ ।
किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं सोमश्चमू सुतोऽमचे परि षिच्यते । प्रिय इन्द्राय वायवे ॥ ४ ॥

अयं । सोमः । चमू इति । सुतः । अमचे । परि । षिच्यते । प्रियः । इन्द्राय । वायवे ॥ ४ ॥

अयं पुरतो वर्तमानः सोमश्चमू चम्बोरच्योरधिषवणफलकयोः सुतोऽभिषुतः
सन् अमचे पाचे परिषिच्यते । पूर्यते । स चेंद्राय वायवे च प्रियः । तं पातुं हे
इन्द्रवायू आगच्छतमिति शेषः ॥

वायवा याहीत्येषा पृष्ठ्यस्य तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्याद्या । सूचितं
च । वायवा याहि वीतय इत्येका वायो याहि शिवा दिव इति द्वे । आ० १.१०. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

वाय॒वा या॒हि वी॒तये जुषा॒णो ह॒व्यदा॑तये ।

पि॒वा सु॒तस्या॑ध॒सो अ॒भि प्र॒यः ॥ ५ ॥

वा॒यो इति॑ । आ । या॒हि । वी॒तये । जुषा॒णः । ह॒व्यऽदा॑तये ।

पि॒व । सु॒तस्य॑ । अ॒ध॒सः । अ॒भि । प्र॒यः ॥ ५ ॥

हे वा॒यो प्र॒योऽन्नं॑ सोमाख्यमभि अभिलक्ष्यायाहि वी॒तये भक्ष॑नाय जुषा॒णः प्री॒यमा॑णो ह॒व्यदा॑तये ह॒विर्दा॑त्रे यज॑मानाय तदर्थं । आगत्य च सु॒तस्या॑ध॒सोऽभि॒षुत॑म॒न्धोऽन्नं॑ सोमलक्षणं पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचमो वर्गः ॥

पृष्ठस्य तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृच इंद्रश्चेत्यादिके द्वे ऋचौ शंसेत् । तयोः प्रथमां द्वितीयां वावर्त्य तृचं संपादयेत् । तथा च सूचितं । इंद्रश्च वाय॒वेषां॑ सु॒ताना॑मिति द्वयोरन्यतरां द्विः । आ० ७.१०. । इति ॥

॥ इदं प्रथमा सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्रश्च॑ वा॒यवेषां॑ सु॒तानां॑ पी॒तिम॑र्हथः ।

ता॒न् जुषे॑थामरेपसाव॒भि प्र॒यः ॥ ६ ॥

इंद्रः॑ । च । वा॒यो इति॑ । ए॒षां । सु॒तानां॑ । पी॒तिं । अ॒र्ह॒थः ।

ता॒न् । जुषे॑थां । अ॒रे॒पसा॑ । अ॒भि । प्र॒यः ॥ ६ ॥

हे वा॒यो त्वं चे॒न्द्रश्चैषां॑ पुरतो गृही॒तानां॑ सु॒ताना॑मभिषु॒तानां॑ सो॒मानां॑ पी॒तिं पा॑नमर्हथः । यस्मादे॒वं तस्मा॑त्तान् सोम॒रसान् जुषे॑थां से॒वेथाम॑रेपसावहिंसकौ । तदर्थं प्रयः सोमाख्यमन्नमभिलक्ष्यागच्छतमिति शेषः । यद्वा प्रयोऽन्नरूपान् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सु॒ता इं॒द्राय॑ वा॒यवे॑ सो॒मासो॑ द॒ध्या॑शिरः ।

नि॒म्नं न॑ यंति॒ सि॒न्धवो॑ऽभि प्र॒यः ॥ ७ ॥

सु॒ताः । इं॒द्राय॑ । वा॒यवे॑ । सो॒मा॒सः । द॒धिऽआ॑शिरः ।

नि॒म्नं । न । यंति॑ । सि॒न्धवः॑ । अ॒भि । प्र॒यः ॥ ७ ॥

इन्द्राय वायवे च सोमासः सोमा दध्याशिरो दध्याश्रयणाः सुताः । अभि-
षुताः । संपादिताः । ते च निम्नं गतं सिंधवो न नद्य इव हे इन्द्रवायू युवाम-
भियंति प्रयोऽन्नरूपाः ॥

तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे सजूर्विश्वेभिरिति वैश्वदेवस्तृचः । सूचितं च । सजूर्वि-
श्वेभिर्देवेभिरुत नः प्रिया प्रियासु । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्तेऽष्टमी ॥

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुषसा सजूः ।

आ याह्यग्ने अचिवत्सुते रण ॥ ८ ॥

सजूः । विश्वेभिः । देवेभिः । अश्विभ्यां । उषसा । सजूः ।

आ । याहि । अग्ने । अचिवत् । सुते । रण ॥ ८ ॥

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सजूः संगतः सन् अश्विभ्यामुषसा च सजूः
समानप्रीतिः सन् आयाहि । आगहि । अचिवदचिरिव । अचेर्यज्ञे यथा तथेत्यर्थः ।
यद्वाचिर्यथा यज्ञे रमते तद्वत्सुतेऽभिषुते सोमे रण । रमस्व ॥

॥ अथ नवमी ॥

सजूर्मित्रावरुणाभ्यां सजूः सोमेन विष्णुना ।

आ याह्यग्ने अचिवत्सुते रण ॥ ९ ॥

सजूः । मित्रावरुणाभ्यां । सजूः । सोमेन । विष्णुना ।

आ । याहि । अग्ने । अचिवत् । सुते । रण ॥ ९ ॥

॥ अथ दशमी ॥

सजूरादित्यैर्वसुभिः सजूरिन्द्रेण वायुना ।

आ याह्यग्ने अचिवत्सुते रण ॥ १० ॥

सजूः । आदित्यैः । वसुभिः । सजूः । इन्द्रेण । वायुना ।

आ । याहि । अग्ने । अचिवत् । सुते । रण ॥ १० ॥

उत्तरे द्वे नवमीदशम्यौ स्पष्टे ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

पृष्ठस्य षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे स्वस्ति न इति तृचः । सूचितं च । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति तृच इति वैश्वदेवं । आ० ८. १. । इति ॥ तथा बृहस्पतिसवे वैश्वदेवनिविद्धानार्थोऽयं तृचः । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति वैश्वदेवं । आ० ९. ५. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्त एकादशी ॥

स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः ।

स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ॥ ११ ॥

स्वस्ति । नः । मिमीतां । अश्विना । भगः । स्वस्ति । देवी । अदितिः । अनर्वणः ।

स्वस्ति । पूषा । असुरः । दधातु । नः । स्वस्ति । द्यावापृथिवी इति । सुचेतुना ॥ ११ ॥

नोऽस्मभ्यमश्विनाश्विनौ स्वस्त्यविनाशं क्षेमं मिमीतां । कुरुतां । भगश्च स्वस्ति क्षेमं मिमीतां । तथा देव्यदितिश्च स्वस्ति मिमीतां । अनर्वणोऽप्रत्युतः पूषा असुरः शत्रूणां निरसिता प्राणानां बलानां दाता वा नः स्वस्ति दधातु । नोऽस्मभ्यं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावपि सुचेतुना शोभनेन प्रज्ञानेन विशिष्टे स्वस्ति मिमीतां ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहै सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः ।

बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तये आदित्यासो भवन्तु नः ॥ १२ ॥

स्वस्तये । वायुं । उप । ब्रवामहै । सोमं । स्वस्ति । भुवनस्य । यः । पतिः ।

बृहस्पतिं । सर्वऽगणं । स्वस्तये । स्वस्तये । आदित्यासः । भवन्तु । नः ॥ १२ ॥

स्वस्तये क्षेमाय वायुमुपब्रवामहै । स्तुम इत्यर्थः । सोमं चोपब्रवामहै । यश्च सोमो भुवनस्य पतिः पालकः । सर्वलोकजीवनस्य सोमायत्तत्वात् । तथा सर्वगणं सर्वदेवगणोपेतं बृहस्पतिं बृहतः कर्मणो मन्त्रस्य पालयितारं स्वस्तये स्तुमः । आदित्यास आदित्या अदितेः पुत्राः सर्वे देवा अरुणादयो द्वादश वा नोऽस्माकं स्वस्तये भवन्तु ॥

सत्रमध्ये दीक्षिते व्याधिते सति तस्मिन्नहनि वैश्वदेवशस्त्रेऽयं तृचो निविद्धानार्थः । सूचितं च । स्वस्त्यात्रेये निविदं दध्यात् । आ० ६. ९. । इति । स्वस्त्यात्रेयशब्देनायं तृचो विवक्षित इति तत्र व्याख्यातं । तथा रूपादिके सत्ययं तृचो जप्यः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये ।

देवा अवंतु भवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पातंहसः ॥ १३ ॥

विश्वे । देवाः । नः । अद्य । स्वस्तये । वैश्वानरः । वसुः । अग्निः । स्वस्तये ।

देवाः । अवंतु । भवः । स्वस्तये । स्वस्ति । नः । रुद्रः । पातु । अंहसः ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मानद्यास्मिन्यागदिने स्वस्तये क्षेमायावंतु । वैश्वानरः । विश्व एनं नरा नयंतीति वैश्वानरः । वसुः सर्वस्य वासयिताग्निर्देवः । अयमेवाग्निर्वैश्वानर इति शाकपूणिः । नि० ७. २३. । इति यास्कः । सोऽपि स्वस्तयेऽवतु । देवा ऋभवोऽपि स्वस्तयेऽवंतु । रुद्रो दुःखाद्वावयिता देवोऽप्यंहसः पापात् स्वस्ति पातु नोऽस्मान् ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति ।

स्वस्ति न इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ॥ १४ ॥

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति ।

स्वस्ति । नः । इन्द्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः । अदिते । कृधि ॥ १४ ॥

हे मित्रावरुणा अहोरात्राभिमानिदेवौ स्वस्ति कुरुतं । हे पथ्ये हे पथ्यास्वस्ति-देवि । पंथा अंतरिक्षमार्गः । तत्र हिता मार्गाभिमानिनी देवी । हे तादृशि रेवति धनवति देवि स्वस्ति कृधि । इन्द्रश्चाग्निश्च प्रत्येकं नोऽस्मभ्यं स्वस्ति कृधि । हे अदिते देवि नः स्वस्ति कृधि । कुरु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स्वस्ति पंथामनु चरेम सूर्याचंद्रमसाविव ।

पुनर्दत्ताघ्नता जानता सं गमेमहि ॥ १५ ॥

स्वस्ति । पंथा । अनु । चरेम । सूर्याचंद्रमसाविव ।

पुनः । दत्ता । अघ्नता । जानता । सं । गमेमहि ॥ १५ ॥

पंथां पंथानं स्वस्ति क्षेमेणानुचरेम सूर्याचंद्रमसाविव । तौ यथा निरालंबे

मार्गे राक्षसादिभिरनुपदुतौ संचरतस्तद्वत् । किंच वयं प्रवसंतः पुनर्ददताभिमतमघ्नता चिरकालविलंबकोपेनाहिंसता जानताविस्मरता मदीयश्चिरकालं गतः कोऽयमिति संदेहमकुर्वता । मदीयोऽयमिति बुध्यमानेनेत्यर्थः । उक्तलक्षणेन बंधुजनेन संगमेमहि । यद्वा पूर्वाद्धं प्रवसतां वाक्यमुत्तराद्धं बंधूनां । वयं बंधवो ददताभिमतमुपार्जितं यच्छताघ्नता प्रयामकोपेनाहिंसता जानता सस्तेहमधिगच्छता प्रवसता संगमेमहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥

प्र श्यावाश्चेति सप्तदशर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । प्र श्यावाश्च अ्यूना श्यावाश्चो मारुतं ह तत्पंक्तिः षष्ठ्यंत्या चेति । आत्रेयः श्यावाश्च ऋषिः । ह तदिति प्रयोगादिदमादीनि दश सूक्तानि मरुद्देवत्यानि । षष्ठी सप्तदशी च पंक्त्यौ शिष्टाः पंक्त्यांतपरिभाषयानुष्टुभः ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र श्यावाश्च धृष्णुयार्चा मरुद्भिर्ऋक्भिः ।

ये अद्रोघमनुष्ठधं श्रवो मदंति यज्ञियाः ॥ १ ॥

प्र । श्यावऽअश्च । धृष्णुऽया । अर्चं । मरुत्ऽभिः । ऋक्ऽभिः ।

ये । अद्रोघं । अनुऽस्वधं । श्रवः । मदंति । यज्ञियाः ॥ १ ॥

हे श्यावाश्च एतन्नामक ऋषे धृष्णुया धृष्णुस्त्वमृक्भिः स्तुत्यान्मरुद्भिर्मरुतः प्रार्च ॥ द्वितीयार्थे तृतीया ॥ एवं स्वयमेव संप्रेष्यति । यद्वा यजमानो होतारं श्यावाश्चं ब्रूते । यद्वा मरुद्भिर्मरुत्सहशैर्ऋक्भिः स्तोतृभिः सह स्तोत्रैर्वार्च । स्तुहीत्यर्थः । ये मरुतो यज्ञिया यज्ञार्हा अनुष्ठधं प्रत्यहं । हविलक्षणान्नप्रदानं स्वधा । अनु पश्चाद्वा । अद्रोघमहिंसकं श्रवोऽन्नं लब्ध्वा मदंति हृष्यन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते हि स्थिरस्य शर्वसः सखायः संति धृष्णुया ।

ते यामन्ना धृषद्विनस्मना पांति शश्वतः ॥ २ ॥

ते । हि । स्थिरस्य । शर्वसः । सखायः । संति । धृष्णुऽया ।

ते । यामन् । आ । धृषत्ऽविनः । त्मना । पांति । शश्वतः ॥ २ ॥

ते हि ते खलु स्थिरस्याविचलितस्य शवसो बलस्य सखायः संति । भवन्ति मह्यं । धृष्णुया धृष्णवः । ते च यामन्ना । आ इति चार्थे । गमनेऽपि धृषद्विनो धर्षणवन्तस्मनात्मनानुग्रहेणैवास्मदुपकारमनपेक्ष्यैव शश्वतो बहूनस्मान्पुत्रभृत्यादीन्पांति । रक्षन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते स्यद्रासो नोक्षणोऽति स्कंदन्ति शर्वरीः ।

मरुतामधा महो दिवि क्षमा च मन्महे ॥ ३ ॥

ते । स्यद्रासः । न । उक्ष्णः । अति । स्कंदन्ति । शर्वरीः ।

मरुतां । अध । महः । दिवि । क्षमा । च । मन्महे ॥ ३ ॥

ते मरुतः स्यद्रासः स्यंदनशीला उक्ष्णो जलस्य सेक्ताश्च । नेति चार्थे । यस्मात्स्यद्रा अन्येषां तस्मात् शर्वरीः । शर्वर्यो रात्रयः । कालावयवानित्यर्थः । तानति स्कंदन्ति । अतिक्रम्य गच्छन्ति । नित्या इत्यर्थः । यस्मादेत एवंविधास्तस्मान्मरुतामधाधुना महस्तेजो दिवि द्युलोके क्षमा क्षमायां भूमौ च वर्तमानं मन्महे । स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मरुत्सु वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया ।

विश्वे ये मानुषा युगा पांति मर्त्यं रिषः ॥ ४ ॥

मरुत्सु । वः । दधीमहि । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णुया ।

विश्वे । ये । मानुषा । युगा । पांति । मर्त्यं । रिषः ॥ ४ ॥

हे अध्वर्युहोत्रादयो वो यूयं मरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि ॥ व्यत्ययेनोत्तमः ॥ धत्त । किं । स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च । इज्यतेऽनेनेति यज्ञं हविः । तदुभयं किमर्थं दीयत इति । ये मरुतो विश्वे सर्वेऽपि मानुषा मानुषाणि युगा युगानि । सर्वेषु कालेष्वित्यर्थः । मर्त्यं मरणधर्माणं यजमानं रिषो हिंसकात्सकाशात्पांति रक्षन्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अर्हंतो ये सुदानवो नरो असांमिशवसः ।

प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भ्यः ॥ ५ ॥

अर्हंतः । ये । सु॒ऽदान॑वः । नरः । असा॑मि॒ऽश्व॑सः ।

प्र । य॒ज्ञं । य॒ज्ञिये॑भ्यः । दि॒वः । अ॒र्च॒ । म॒रुत्॑ऽभ्यः ॥ ५ ॥

हे होतः हे आत्मन्वा येऽर्हंतः पूज्याः सुदानवः शोभनदाना नरो नेतारः कर्म-
णामसामिश्वसोऽनल्पबलाः संति तेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञार्हेभ्यो दिवो द्योतमा-
नेभ्यो मरुद्भ्यः ॥ विभक्तिवचनयोर्यत्ययः ॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी ॥ दीप्तिं यज्ञं यज्ञसाधनं
हविः प्रार्च । पूजय । प्रयच्छेत्यर्थः । अथवा दिवोऽंतरिक्षादागतेभ्य इति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ रु॒क्मै॑रा यु॒धा नरं॑ ऋ॒ष्या ऋ॒ष्टी॑र॒सृक्ष॑त ।

अ॒न्वे॒नाँ अ॒हं वि॒द्युतो॑ म॒रुतो॑ ज॒म्भ॒ती॒रिव॑ भा॒नु॒र॒र्त॒ त्मना॑ दि॒वः ॥ ६ ॥

आ । रु॒क्मैः । आ । यु॒धा । नरः॑ । ऋ॒ष्याः । ऋ॒ष्टीः । अ॒सृक्ष॑त ।

अ॒नु॒ । ए॒ना॒न् । अ॒हं । वि॒ऽद्यु॒तः । म॒रुतः॑ । ज॒म्भ॒तीः॑ऽइ॒व । भा॒नुः । अ॒र्त॒ । त्मना॑ । दि॒वः ॥ ६ ॥

नरो वृष्टेर्नेतार ऋष्या महांतो मरुतो रुक्मै रोचमानैराभरणविशेषैरा रोचंत
इति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतेः संगतक्रियाध्याहारः ॥ तथा युधा प्रहरणसाधनेनायुधे-
नारोचंते । एते मरुत ऋष्टीरायुधविशेषानसृक्षत । प्रक्षिपन्ति मेघभेदार्थं ।
एनान्मरुतो विद्युतोऽपि जम्भतीरिव शब्दकारिण्य आप इव । जम्भतीरापो
भवन्ति शब्दकारिण्यः । नि० ६. १६. इति निरुक्तं । अन्वह अनुगच्छन्त्येव । दिवो
द्योतमानस्य मरुद्भ्योऽस्य भानुर्दीप्तिस्त्वना स्वयमेवार्त । निरगात् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ये वा॒वृ॒धंत॑ पा॒र्थि॒वा य उ॒रा॒व॒न्त॑रि॒क्षे आ ।

वृ॒जने॑ वा न॒दीनां॑ स॒ध॒स्ये॑ वा म॒हो दि॒वः ॥ ७ ॥

ये । व॒वृ॒धंत॑ । पा॒र्थि॒वाः । ये । उ॒रौ । अ॒न्त॑रि॒क्षे । आ ।

वृ॒जने॑ । वा । न॒दीनां॑ । स॒ध॒ऽस्ये॑ । वा । म॒हः । दि॒वः ॥ ७ ॥

ये मरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंबद्धाः संतो ववृधंत वर्धते । ये चोरौ महत्यन्तरिक्षे
च ववृधंत । आ इति चार्थे । नदीनां नदनवतीनां वृजने वा बले ववृधंत ।

महो महतो दिवो द्युलोकस्य सधस्ये सहस्थाने च ववृधंत । उभयत्र वाशब्द-
श्चार्थः । एवं सर्वत्र वर्धमाना मरुतो वृष्ट्यर्थमृष्टीरसृक्षतेति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शर्धो॒ मारु॑तमु॒च्छंस॑ स॒त्यश॑वस॒मृभ्व॑सं ।

उ॒त स्म॒ ते शु॒भे नरः॑ प्र॒ स्यं॒द्रा यु॑जत॒ त्मना॑ ॥ ८ ॥

शर्धः॑ । मारु॑तं । उ॒त् । शंस॑ । स॒त्यऽश॑वसं । मृ॒भ्वसं॑ ।

उ॒त । स्म॒ । ते । शु॒भे । नरः॑ । प्र॒ । स्यं॒द्राः । यु॑ज॒त । त्मना॑ ॥ ८ ॥

हे स्तोत॒मरु॑तं शर्धो॒ बल॑मु॒त् उ॒त्कृ॑ष्टं शंस । स्तु॒हि । की॒दृशं॑ शर्धः । स॒त्यश॑वसं
स॒त्यवे॑गमृ॒भ्वसं॑ मह॒दति॑प्रवृ॒द्धं । उ॒त स्मा॑पि च नरो वृ॒ष्टेर्ने॒तार॑स्ते मरुतः शु॒भ
उ॒दका॑र्थं प्रयुजत प्रायुंजत समयोजयन् त्मनात्मनैव जगद्रक्षाबुद्धैव स्यं॒द्राश्च-
ल॑नस्वभावाः पृ॒षती॑रित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उ॒त स्म॒ ते परु॑ष्या॒मूर्णी॑ वसत शु॒न्ध्यवः॑ ।

उ॒त प॒थ्या रथा॑ना॒मद्रिं॑ भि॒दंत्यो॑जसा ॥ ९ ॥

उ॒त । स्म॒ । ते । परु॑ष्या॒यां । ऊ॒र्णीः । व॒स॒त । शु॒न्ध्यवः॑ ।

उ॒त । प॒थ्या । रथा॑नां । अ॒द्रिं । भि॒द॒न्ति । ओ॒जसा॑ ॥ ९ ॥

उ॒त स्मा॑पि च ते मरुतः परु॒ष्यामे॒तन्ना॑मिकायां नद्यां वर्तते । य ऊ॒र्णा दी॒प्रीः
शु॒न्ध्यवः॑ शोधिका वसत आच्छादयन्ति ते । उ॒तापि॑ च प॒थ्या ने॒म्या रथा॑नां स्वकी-
यानां रथच॒क्रेणो॑जसा बलेन चा॒द्रिं भि॑दन्ति । मेघं गिरिं वा विदारयन्ति ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ॒पथ॑यो॒ विप॑थयोऽन्त॒स्पथा॑ अ॒नुप॑थाः ।

ए॒तेभि॑र्म॒ह्यं ना॒मभि॑र्य॒ज्ञं वि॑ष्टार ओ॒हते॑ ॥ १० ॥

आ॒ऽप॑थयः । वि॒ऽप॑थयः । अ॒न्तःऽप॑थाः । अ॒नु॒ऽप॑थाः ।

ए॒तेभिः॑ । म॒ह्यं । ना॒मऽभिः॑ । य॒ज्ञं । वि॒ऽस्तारः॑ । ओ॒ह॒ते ॥ १० ॥

आपथयः । अस्मदभिमुखा मार्गा येषां ते तादृशाः । विपथयो विष्वङ्मार्गा

अंतस्पथा दरीसुषिरादिमार्गा अनुपथा अनुकूलमार्गाश्च ये मरुतः संति त एते-
भिरेतैश्चतुर्विधैर्नामभिर्नामकैः स्वरूपैर्मह्यं मदर्थं यज्ञं विस्तारो विस्तृताः संत
ओहते । वहन्ति । यद्वैतैर्नामभिरुदकैः साध्वं यज्ञमोहते ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अधा नरो न्योहतेऽधा नियुत ओहते ।

अधा पारावता इति चित्रा रूपाणि दर्श्या ॥ ११ ॥

अध । नरः । नि । ओहते । अध । निऽयुतः । ओहते ।

अध । पारावताः । इति । चित्रा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११ ॥

अथाथ नरोऽभिमतवृष्ट्यादिनेतारो न्योहते । नितरां वहन्ति जगत् । अध
नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः संत ओहते । अधाथ पारावताः । परावहूरदेशः ।
तत्संबन्धिनश्चांतरिक्षादिदूरदेशे ग्रहतारामेघादिधारकाः संत ओहत इत्यर्थः ।
इत्युक्तप्रकारेण तेषां रूपाणि चित्रा नानाविधानि चायनीयानि वा दर्श्या
स्वव्यापारैर्दर्शनीयानि भवन्त्विति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

छंदःस्तुभः कुभन्यव उत्समा कीरिणो नृतुः ।

ते मे के चिन्न तायव ऊमा आसन्हशि त्विषे ॥ १२ ॥

छंदःऽस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सं । आ । कीरिणः । नृतुः ।

ते । मे । के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् । हशि । त्विषे ॥ १२ ॥

छंदःस्तुभश्छंदोभिः स्तोतारः कुभन्यव उदकेच्छवः कीरिणः स्तोतार उत्सं
कूपमपेक्ष्य तृषिताय गोतमाय यान्मरुत आनृतुः सर्वतोऽकुर्वन् अनयन्वा
स्तोत्रं । यद्वा ये छंदःस्तुभश्छंदोभिः स्तुत्याः ॥ स्तोभतिः स्तुतिकर्मा ॥ कुभन्यवः
सेक्तारो वृष्ट्युदकस्य ॥ कुभिरुदनकर्मा ॥ कीरिणः स्तोतुर्गोतमस्य पानार्थमुत्सं
कूपमानृतुः आनीतवन्तः । असिंचन्नुत्सं गोतमाय तृणजे । ऋग्वे० १. ८५. ११. ।
इति ह्युक्तं ॥ नृ नय इत्यस्य वा नर्ततेर्वा विक्षेपमात्रार्थस्येदं रूपं ॥ ते मरुतः
के चिन्मे मह्यं तायवो न कदाचिदप्यदृश्यास्तस्करा इव स्थिता ऊमा रक्षका

दृशि दर्शन आसन् । विषयभूता अभवन् । केचित्त्रिषे शरीरदीप्तौ बलाय
वासन् । प्राणरूपेणेति भावः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

य ऋषा ऋष्टिविद्युतः कवयः संति वेधसः ।

तमृषे मारुतं गणं नमस्या रमया गिरा ॥ १३ ॥

ये । ऋषाः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । संति । वेधसः ।

तं । ऋषे । मारुतं । गणं । नमस्य । रमय । गिरा ॥ १३ ॥

ये मरुत ऋषा दर्शनीया ऋष्टिविद्युत आयुधैर्विद्योतमानाः कवयो मेधाविनो
वेधसः सर्वस्य विधातारः संति तं तेषां मारुतं गणं रमया रमणीयया गिरा
स्तुत्या हे ऋषे श्यावाश्च नमस्य । परिचर । स्तुहि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अच्छ ऋषे मारुतं गणं दाना मित्रं न योषणा ।

दिवो वा धृणव ओजसा स्तुता धीभिरिषण्यत ॥ १४ ॥

अच्छ । ऋषे । मारुतं । गणं । दाना । मित्रं । न । योषणा ।

दिवः । वा । धृणवः । ओजसा । स्तुताः । धीभिः । इषण्यत ॥ १४ ॥

हे ऋषे मारुतं गणं मरुत्संघं मित्रं न आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योषणा ॥
यौतेरिदं रूपं । यौतीति योषा स्तुतिः ॥ तथा चाच्छ आ गच्छेति शेषः । ऋषेरुत्त-
राद्धः प्रत्यक्षवादः । ओजसा बलेन हे धृणवो धर्षका मरुतो दिवो वा द्युलोकाद्वा ।
वाशब्दश्रुतेरितरलोकद्वयाद्वा । धीभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिः स्तुता इषण्यत ।
गच्छत यज्ञं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू मन्वान एषां देवाँ अच्छा न वक्षणा ।

दाना सचेत सूरिभिर्यामश्रुतेभिरंजिभिः ॥ १५ ॥

नू । मन्वानः । एषां । देवान् । अच्छ । न । वक्षणा ।

दाना । सचेत । सूरिऽभिः । यामऽश्रुतेभिः । अंजिऽभिः ॥ १५ ॥

नृ क्षिप्रमेषां मरुतां । एतान्मरुत इत्यर्थः । मन्वानः स्तुवन् देवान्मरुद्वति-
रिक्तान्वक्षणा वहनेन निमित्तेनाच्छ अभिप्राप्तुं न मनुते । स स्तोता सूरिभिर्मे-
धाविभिर्यामश्रुतेभिः शीघ्रगमनेन विश्रुतैरंजिभिः फलस्य व्यञ्जकैर्मरुद्भिः ॥ सर्वाः
पञ्चम्यर्थे तृतीयाः ॥ उक्तलक्षणेभ्यो मरुद्भ्यो दानाभिमतदानानि सचेत ।
संगच्छते ॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्र ये मे बंध्वेषे गां वोचंत सूरयः पृश्निं वोचंत मातरं ।

अथा पितरमिष्मिणं रुद्रं वोचंत शिक्कसः ॥ १६ ॥

प्र । ये । मे । बंधुऽएषे । गां । वोचंत । सूरयः । पृश्निं । वोचंत । मातरं ।

अथ । पितरं । इष्मिणं । रुद्रं । वोचंत । शिक्कसः ॥ १६ ॥

ये मरुतो मे मह्यं बंध्वेषे स्वेषां बंधूनामन्वेषणे सति सूरयः प्रेरका गां माध्य-
मिकां वाचं गोदेवतां वा प्रवोचंत प्रावोचन् ॥ अविशिष्टमृषेर्वाक्यं । ऋषिर्मरु-
द्वाक्यमनुवदति । तस्मादुत्तरयोराख्यातयोर्यच्छब्दानन्वयान्निघातः ॥ ते पृश्निं द्युदे-
वतां पृश्निवर्णां गां वा मातरं वोचंत । अब्रुवन् । पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाता
इति श्रुतेः । अधाय पितरं स्वकीयमिष्मिणं गमनवंतमन्नवंतं वा रुद्रं वोचंत
शिक्कसः शक्तास्ते । मरुतां रुद्रेण पुत्रत्वपरियहो बहुकृत्व उपपादितः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

सप्त मे सप्त शक्तिं एकमेका शता ददुः ।

यमुनायामधि श्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे नि राधो अश्व्यं मृजे ॥ १७ ॥

सप्त । मे । सप्त । शक्तिः । एकऽएका । शता । ददुः ।

यमुनायां । अधि । श्रुतं । उत् । राधः । गव्यं । मृजे । नि । राधः । अश्व्यं । मृजे ॥ १७ ॥

सप्त सप्तसंख्याकाः संघाः । सप्तगणा वै मरुत इति श्रुतेः । अदितिगर्भे वर्त-
मानं वायुमिन्द्रः प्रविश्य सप्तधा विदार्य पुनरेकैकं सप्तधा व्यदारयत् त एकोन-
पञ्चाशन्मरुद्गणा अभवन्निति पुराणेषु प्रसिद्धं । ते च सप्तसंख्याकाः शक्तिनः
सर्वमपि कर्तुं शक्ताः । ते चैकमेकैको गणो मे मह्यं शता शतसंख्यकानि
गवाश्चयूथानि ददुः । दत्तवंतः । प्रयच्छन्निति वाशीः । तैर्दत्तं यमुनायां नद्यामधि ।

अयं सप्तम्यर्थानुवादी । तत्र श्रुतं प्रसिद्धं गव्यं गोसमूहात्मकं गोसंबन्धि वा
राधो धनमुन्मृजे । उन्मार्जयामि । तथा तैर्देतमश्वमश्वसमूहात्मकं तत्संबन्धि वा
राधो धनं निमृजे । निमार्ज्मि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

को वेद जानमिति षोडशर्चं नवमं सूक्तं । श्यावाश्च ऋषिः । आद्यापंचमी-
दशम्येकादशीपंचदश्यः ककुभः षष्ठीसप्तमीनवमीत्रयोदशीचतुर्दशीषोडश्यः सतो-
बृहत्योऽष्टमी द्वादशी च गायत्री द्वितीया बृहती तृतीयानुष्टुप् चतुर्थी पुरउष्णिक् ।
मरुतो देवता । तथा चानुक्रांतं । को वेद षोडश ककुबृहत्यनुष्टुप् पुरउष्णिक्
ककुप्ततोबृहत्यौ गायत्री सतोबृहती ककुभौ गायत्री सतोबृहत्यौ ककुप्ततोबृह-
तीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को वेद जानमेषां को वा पुरा सुन्नेष्वास मरुतां ।

यद्युयुजे किलास्यः ॥ १ ॥

कः । वेद । जानं । एषां । कः । वा । पुरा । सुन्नेषु । आस । मरुतां ।

यत् । युयुजे । किलास्यः ॥ १ ॥

एषां ॥ मरुतां पूर्वसूक्ते प्रस्तुतत्वादचान्वादेशविषयत्वादेष्टामित्यस्य निघातता ॥
जानमुत्पत्तिं को वेद । जानाति कः पुमान् । को वा पुरा पूर्वमप्येषां मरुतां
सुन्नेषु सुखेष्वास । भवति । यद्यदैते किलास्यः किलासीः । पृषतीरित्यर्थः । ता
युयुजे रथे योजितवन्तः तदैषां स्थितिं बललक्षणानि सुखानि च को जाना-
तीत्यर्थः । वेगविषये सर्वत्र वायोरुपमास्पदत्वादिति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऐतान्नयेषु तस्थुषः कः शुश्राव कथा ययुः ।

कस्मै ससुः सुदासे अन्वापय इळाभिर्वृष्टयः सह ॥ २ ॥

आ । एतान् । रथेषु । तस्थुषः । कः । शुश्राव । कथा । ययुः ।

कस्मै । ससुः । सुदासे । अन्तु । आपयः । इळाभिः । वृष्टयः । सह ॥ २ ॥

एतान्मरुतो रथेषु तस्थुषः स्थितवन्तः कः आशुश्राव । श्रावयेदित्यर्थः । यद्वैतेषां

क्रोशध्वनिं रथध्वनिं च कः शृणुयात् । कथा कथं ययुर्गच्छंति तदपि को जानाति ।
यद्वा तान् कथमन्ये देवादयोऽनुगच्छेयुः । कस्मै सुदासे सुदानायापयो बंधुभूता
व्याप्ता वृष्टयो वर्षकाः ॥ अयं कर्तरि क्तिच् ॥ इळाभिर्बहुविधैरनैः सह सहिता
अनुससुः । अनुक्रमेणावतरेयुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते म आहुय आययुरुप द्युभिर्विभिर्मदे ।

नरो मर्या अरेपस इमान्पश्यन्निति स्तुहि ॥३॥

ते । मे । आहुः । ये । आऽययुः । उप । द्युऽभिः । विऽभिः । मदे ।

नरः । मर्याः । अरेपसः । इमान् । पश्यन् । इति । स्तुहि ॥३॥

ऋषिर्ऋग्व्याभ्यां मरुत्प्रादुर्भावमाख्यास्यन्ननया प्रादुर्भूतान्पश्यन्नाह । ते मरुत
इत्थं लपते मे मह्यमाहुः य उपाययुः ये मरुतो मां प्राप्ताः । कैः साधनैः ।
द्युभिर्द्योतमानैर्विभिर्गतृभिरश्वैः । किमर्थं । मदे मदाय सोमपानजनिताय । कि-
माहुरिति तदनुब्रूते । नरो नेतारो मर्या मनुष्येभ्यो हिता अरेपसोऽलेपास्ते ।
हे ऋषे इमानस्मान् पश्यन् तथा स्थितान् चक्षुषावलोकयन् स्तुहीत्याहुः । यद्वे-
तीत्यं पश्यन् स्तुहीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये अंजिषु ये वाशीषु स्वभानवः स्रक्षु रुक्नेषु खादिषु ।

आया रथेषु धन्वसु ॥४॥

ये । अंजिषु । ये । वाशीषु । स्वऽभानवः । स्रक्षु । रुक्नेषु । खादिषु ।

आयाः । रथेषु । धन्वऽसु ॥४॥

अनया मरुतां स्वरूपं निरूपयति । हे मरुतो युष्माकं ये प्रसिद्धाः स्वभानवः
स्वदीप्तयोऽंजिष्वाभरणेषु आया आश्रयभूताः संति । ये च वाशीष्वायुधेषु । ये
च स्रक्षु माल्येषु । ये रुक्नेषूरोभूषणेषु । ये च खादिषु हस्तपादस्थितकटकेषु ।
हस्तेषु खादिश्च कृतिश्च । ऋग्वे० १. १६८. ३. । पत्सु खादयः । ऋग्वे० ५. ५४. ११. ।
इति हि श्रुती भवतः । रथेषु धन्वसु च ये च स्वभानवः आयाः संति । सुधन्वान
इषुमंतः सुरथाः पृश्निमातरः । ऋग्वे० ५. ५७. २. । इति च निगमः । तान् सर्वान्

स्तुम इति शेषः । यद्वा ये स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो मरुतोऽजिष्ठाभरणेषु नि-
मित्तेषु आया आश्रया भविष्यामः । ये च वाशीषु निमित्तेषु । एवं सर्वत्र योज्यं ।
तादृग्विधानिमान्पश्यन् स्तुहीति पूर्वत्र संबंधः । तेषामेवेदं वाक्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युष्माकं स्मा रथाँ अन्तु मुदे दधे मरुतो जीरदानवः ।

वृष्टी द्यावो यतीरिव ॥ ५ ॥

युष्माकं । स्म । रथान् । अन्तु । मुदे । दधे । मरुतः । जीरऽदानवः ।

वृष्टी । द्यावः । यतीःऽइव ॥ ५ ॥

हे जीरदानवः शीघ्रदाना हे मरुतो युष्माकं रथाननूद्दिश्य मुदे मोदाय दधे ।
धारयामि । करोमीत्यर्थः । सामर्थ्यात्स्तुतीरिति लभ्यते ॥ स्मेति पूरणः ॥ वृष्टी
वृष्ट्यां यतीः सर्वत्र गच्छन्तीद्यावो दीप्तीरिव दृश्यमानान् रथानिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकादशो वर्गः ॥

कारीया तिस्रः पिंड्यो होतव्याः । तत्र द्वितीयाया आ यं नर इत्यनुवाक्या ।
सूचितं च । आ यं नरः सुदानवो ददाशुषे विद्युन्महसो नरो अश्मदिद्यवः
। आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

आ यं नरः सुदानवो ददाशुषे दिवः कोशमचुच्यवुः ।

वि पर्जन्यं सृजन्ति रोदसी अन्तु धन्वना यन्ति वृष्टयः ॥ ६ ॥

आ । यं । नरः । सुऽदानवः । ददाशुषे । दिवः । कोशं । अचुच्यवुः ।

वि । पर्जन्यं । सृजन्ति । रोदसी इति । अन्तु । धन्वना । यन्ति । वृष्टयः ॥ ६ ॥

नरो नेतारः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यं कोशं । मेघनामैतत् । अपां
कोशवद्धारकं मेघं ददाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दिवोऽंतरिक्षादाचुच्यवुः
आच्यावयन्ति पर्जन्यं मेघं रोदसी अन्तु द्यावापृथिव्यावनुसृत्य विसृजन्ति । विमो-
चयन्ति । पश्चात् धन्वना सर्वत्र गच्छतोदकेन सह वृष्टयो वृष्टिप्रदा मरुतो यन्ति ।
सर्वत्र व्याप्नुवन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त॒तृ॒दा॒नाः सि॒ध॒वः क्षो॒द॒सा रजः॑ प्र स॒सु॒र्धे॒न॒वो यथा ।

स्य॒न्ना अ॒श्वा इ॒वा॒ध्व॒नो वि॒मो॒च॒ने वि य॒द्वर्त॑ते ए॒न्यः ॥ ७ ॥

त॒तृ॒दा॒नाः । सि॒ध॒वः । क्षो॒द॒सा । रजः॑ । प्र । स॒सुः । धे॒न॒वः । यथा ।

स्य॒न्नाः । अ॒श्वाः ऽइ॒व । अ॒ध्व॒नः । वि॒मो॒च॒ने । वि । यत् । वर्त॑ते । ए॒न्यः ॥ ७ ॥

सिंधवः स्यंदमाना अपस्तृदाना निर्भिदंतो मेघात् मरुतः क्षोदसोदकेन सह रजोऽंतरिक्षं प्रससुः । प्रसरंति । धेनवो यथा पयः सिंचन्त्यो नवप्रसूता गाव इव । किंच दृष्टांतांतरं । स्यन्ना आशुगतयोऽश्वा इव यथाध्वनो विमोचने मनुष्याणामध्वविमोकाय संचरंति तथेत्यर्थः । यद्यदैत्यः । नदीनामैतत् । नद्यो वि वर्तते विविधं संचरंति । अथवा प्रतिनिवृत्य वर्तते । प्रवर्धत इत्यर्थः । तदैवं कुर्वतीति पूर्वचान्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ या॒त म॒रुतो॑ दि॒व आ॒न्तरि॑क्षाद्मा॒दु॒त ।

मा॒व॒ स्था॒त॒ परा॒व॒तः ॥ ८ ॥

आ । या॒त । म॒रु॒तः । दि॒वः । आ । अ॒न्तरि॑क्षात् । अ॒मा॒त् । उ॒त ।

मा । अ॒व॒ । स्था॒त॒ । परा॒ऽव॒तः ॥ ८ ॥

हे मरुतः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् दिवो द्युलोकादायात । तथांतरिक्षादायात । उतापि चामादस्माल्लोकादायात । परावत इत्यत्र वा योज्यं । परावतो दूरदेशे तत्र तत्र द्युलोकादौ मावस्थात । अवस्थितिं मा कुरुत ॥

॥ अथ नवमी ॥

मा वो॑ र॒सानि॑तभा॒ कुभा॒ क्रुमु॑र्मा वः सि॒धुर्नि॑ री॒र॒म॒त् ।

मा वः॑ परि॑ ष्ठात्सर॒युः पुरी॑षिण्य॒स्मे इ॒त्सु॒म॒म॒स्तु वः ॥ ९ ॥

मा । वः । र॒सा । अ॒नि॑तभा । कुभा । क्रुमुः । मा । वः । सि॒धुः । नि॒ । री॒र॒म॒त् ।

मा । वः । परि॑ । स्था॒त् । सर॒युः । पुरी॑षिणी । अ॒स्मे इति॑ । इत् । सु॒म॒ । अ॒स्तु । वः ॥ ९ ॥

हे मरुतो वो युष्मान् रसा । नदीनामैतत् । रसा नदी भवति । नि० ११. २५. ।

इति निरुक्तं । रसनवती शब्दवती । अनितभा । इता प्राप्ता भा यस्याः सेतभा ।
न तादृश्यनितभा । कुभा कुत्सितदीप्तिश्च मा नि रीरमत् । मा निकृष्टं रमतु ।
क्रुमुः सर्वत्रक्रमणः सिंधुः समुद्रश्च मा नि रीरमत् । तथा पुरीषिणी । पुरीष-
मुदकं । तद्वती सरयुरपि मा परि ष्ठात् । परितस्तिष्ठतु । मा निरुणद्धु । अस्मे इत्
अस्मास्वेवास्तु सुम्नं त्वदागमनजनितं सुखं वो युष्माकं संबन्धि युष्मात्स्वभूतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

तं वः शर्धं रथानां त्वेषं गणं मारुतं नव्यसीनां ।

अनु प्र यंति वृष्टयः ॥ १० ॥

तं । वः । शर्धं । रथानां । त्वेषं । गणं । मारुतं । नव्यसीनां ।

अनु । प्र । यंति । वृष्टयः ॥ १० ॥

तं मारुतमित्यनेन संबध्यते । वो युष्माकं प्रेरकं नव्यसीनां नूतनानां रथानां
शर्धं बलं त्वेषं दीप्तिं तं मारुतं गणं च स्तौमीत्यर्थः । यद्वा रथानां रंहणशी-
लानां वो युष्माकं शर्धं परेषामभिभावुकं गणं स्तौमीत्येकमेव वाक्यं । अथ
परोक्षकृतः । वृष्टयो युष्माननु प्र यंति । प्रकर्षेण गच्छंति । यद्वा वर्षका मरुतोऽनु
अनुकूलं प्रकृष्टं यंति । गच्छंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शर्धंशर्धं व एषां व्रातंव्रातं गणंगणं सुशस्तिभिः ।

अनु क्रामेम धीतिभिः ॥ ११ ॥

शर्धंऽशर्धं । वः । एषां । व्रातंऽव्रातं । गणंऽगणं । सुशस्तिऽभिः ।

अनु । क्रामेम । धीतिऽभिः ॥ ११ ॥

हे मरुत एषां वो युष्माकं शर्धं शर्धं तत्तद्वलं व्रातं व्रातं । अविवक्षि-
तगणो व्रातः । तं तं व्रातं वो गणं गणं तं तं सप्तसप्तसमुदायात्मकं गणं गणं
च सुशस्तिभिः शोभनस्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिर्हविःप्रदानादिलक्ष्णैरनुक्रामेम ।
अनुगच्छेम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कस्मा अद्य सुजाताय रातहव्याय प्र ययुः ।

एना यामेन मरुतः ॥ १२ ॥

कस्मै । अद्य । सुऽजाताय । रातऽहव्याय । प्र । ययुः ।

एना । यामेन । मरुतः ॥ १२ ॥

अद्यास्मिन्दिने कस्मै सुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्काय प्र ययुः प्रकर्षेण गच्छेयुरेनानेन यामेन रथेन मरुतः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

येन तोकाय तनयाय धान्यं बीजं वहध्वे अक्षितं ।

अस्मभ्यं तद्धत्तन यच्च ईमहे राधो विश्वायु सौभगं ॥ १३ ॥

येन । तोकाय । तनयाय । धान्यं । बीजं । वहध्वे । अक्षितं ।

अस्मभ्यं । तत् । धत्तन । यत् । वः । ईमहे । राधः । विश्वऽआयु । सौभगं ॥ १३ ॥

हे मरुतो येन सद्येन मनसा तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय धनाय वा धान्यं बीजमक्षितमक्षीणं वहध्वे धारयध्वे तेन चित्तेनास्मभ्यं तद्धान्यं बीजं धत्तन । यच्च वो युष्मानीमहे याचामहे राधो धनं विश्वायु सर्वान्नोपेतं कृत्स्नायुषोपेतं वा सौभगं सौभाग्यं च तद्धत्तनेति समन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अतीयाम निदस्तिरः स्वस्तिभिर्हिवावद्यमरातीः ।

वृष्टी शं योराप उस्मि भेषजं स्याम मरुतः सह ॥ १४ ॥

अति । इयाम । निदः । तिरः । स्वस्तिऽभिः । हिवा । अवद्यं । अरातीः ।

वृष्टी । शं । योः । आपः । उस्मि । भेषजं । स्याम । मरुतः । सह ॥ १४ ॥

हे मरुतो वयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवद्यं पापं हित्वा परित्यज्य निदो निंदकानरातीः शत्रून् तिरः प्राप्नान् । यद्वा तिरोऽंतर्हितं । अतीयाम । अतिक्रम्य गच्छेम । तिरस्कुर्म इत्यर्थः । अनेनानिष्टपरिहारः प्रार्थित उत्तरेणोष्टप्राप्तिरुच्यते । वृष्टी वृष्टिषु युष्मत्पेरितासु सतीषु शं सुखं योः पापानां यावनं चाप उदकानि ॥

शसः स्थाने जस् ॥ उस्मि गोयुक्तं भेषजं । यद्यप्येतदुदकनाम तथापि पृथगपा-
मभिधानादत्र तद्धेतुकार्यमन्नमुच्यते । तत् सर्वं सह स्याम । लभेमहि हे मरुतो
वयं । यद्वापो युष्मत्पेरिता उक्तं सर्वं कुर्वतु । वयं सर्वे सहैव स्याम । भवेम
युष्मत्स्वभूताः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सुदेवः समहासति सुवीरो नरो मरुतः स मर्त्यः ।

यं चायध्वे स्याम ते ॥ १५ ॥

सुदेवः । समह । असति । सुवीरः । नरः । मरुतः । सः । मर्त्यः ।

यं । चायध्वे । स्याम । ते ॥ १५ ॥

हे समह । प्रशस्तवचनः समहशब्दः । हे पूजित मरुतां गण सुदेवः कल्या-
णमरुत्संज्ञकदेवोपेतोऽसति । भवति । हे नरो नेतारो हे मरुतः स मर्त्यः सुवीरः
शोभनपुत्राद्युपेतश्चासति । भवति । यं मर्त्यं चायध्वे पालयध्वे । य एवं भवति
ते वयं स्याम युष्मदीयाः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

स्तुहि भोजान्स्तुवतो अस्य यामनि रणगावो न यवसे ।

यतः पूर्वा इव सखीरन्तु ह्य गिरा गृणीहि कामिनः ॥ १६ ॥

स्तुहि । भोजान् । स्तुवतः । अस्य । यामनि । रणन् । गावः । न । यवसे ।

यतः । पूर्वान्ऽइव । सखीन् । अन्तु । ह्य । गिरा । गृणीहि । कामिनः ॥ १६ ॥

हे ऋषे स्तुवतः स्तुतिं कुर्वतोऽस्य यजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दा-
तृन्मरुतः स्तुहि । गावो न यवसे । तृणादिभक्षणाय गच्छन्त्यो गावो यथा रमन्ते
तद्वन्मरुतोऽपि रणन् । रमन्तां । यतो गच्छतो मरुतः पूर्वान् पुरातनान् सखीनिवा-
न्तुह्य । आह्वय । कामिनः स्तुतीच्छावतो मरुतो गिरा स्तुत्या गृणीहि । स्तुहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ॥

प्र शर्धायेति पंचदशर्चं दशमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्धं मरुदेवताकं । चतुर्दशी
त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः । प्र शर्धाय पंचोना जागतमुपांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रांतं ॥
सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्यैंद्रामारुत्यां प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । प्र
शर्धाय मारुताय स्वभानव इत्यैंद्रीमनूच्य मारुत्या यजेत् । आ० २. ११. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानवे इमां वाचमनजा पर्वतच्युते ।

घर्मस्तुभे दिव आ पृष्ठयज्वने द्युम्नश्रवसे महि नृम्णमर्चत ॥ १ ॥

प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । इमां । वाचं । अनज । पर्वतऽच्युते ।

घर्मऽस्तुभे । दिवः । आ । पृष्ठऽयज्वने । द्युम्नऽश्रवसे । महि । नृम्णं । अर्चत ॥ १ ॥

प्र अनजेति संबंधः । मारुताय मरुत्संबन्धिने शर्धाय बलायेमां क्रियमाणां वाचं स्तुतिं प्रानज । प्रापय । स्वभानवे स्वायत्ततेजसे पर्वतच्युते पर्वतस्य च्यावयित्रे घर्मस्तुभे घर्मस्य स्तोभयित्रे दिव आ द्युलोकादागच्छते पृष्ठयज्वने षट् पृष्ठै रथंतरबृहदादिभिरीजानाय द्युम्नश्रवसे द्योतमानान्नाय महि महत् प्रभूतं द्युम्नं धनं हविल्लक्षणमर्चत । ददतेत्यर्थः ॥

कारीर्या प्रथमस्याः पिंड्याः प्र वो मरुत इति याज्या । सूचितं च । प्र वो मरुतस्तविषा आ यं नरः । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवो वयोवृधो अश्वयुजः परिजयः ।

सं विद्युता दधति वाशति चितः स्वरंत्यापोऽवना परिजयः ॥ २ ॥

प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्यवः । वयःऽवृधः । अश्वऽयुजः । परिऽजयः ।

सं । विऽद्युता । दधति । वाशति । चितः । स्वरंति । आपः । अवना । परिऽजयः ॥ २ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं गणाः प्र प्रादुर्भवन्ति । कीदृशा गणाः । तविषा दीप्ता महांतो वा उदन्यव उदकेच्छवो जगद्रक्षणार्थं वयोवृधोऽन्नस्य वर्धयितारोऽश्वयुजो गमनाय रथेऽश्वानां योक्तारः परिजयः परितो गंतारो विद्युता संदधति । संगच्छन्ते । तदानीं चितस्त्रिषु स्थानेषु तायमानो मेघो मरुद्गणो वा वाशति । शब्दयति । अस्मिन्पक्षे संघवादोऽयं । तदापो परिजयः परितो गन्ध आपोऽवनावनौ भूमौ स्वरन्ति । अधः पतन्ति ॥

विद्युन्महस इति तृतीया कारीर्यामेव द्वितीयस्याः पिंड्या याज्या । सूचितं च । विद्युन्महसो नरोऽश्मदिद्यवः कृष्णं नियानं हरयः सुपर्णाः । आ० २. १३. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

विद्युन्महसो नरो अश्मदिद्यवो वातत्विषो मरुतः पर्वतच्युतः ।

अब्दया चिन्मुहुरा ह्रादुनीवृतः स्तनयदमा रभसा उदोजसः ॥ ३ ॥

विद्युत्ऽमहसः । नरः । अश्मऽदिद्यवः । वातऽत्विषः । मरुतः । पर्वतऽच्युतः ।

अब्दऽया । चित् । मुहुः । आ । ह्रादुनिऽवृतः । स्तनयत्ऽअमाः । रभसाः ।

उत्ऽओजसः ॥ ३ ॥

विद्युन्महसो विद्योतमानतेजसो नरो वृष्ट्यादेर्नेतारोऽश्मदिद्यवो व्याप्रायुधा
अश्मसारमयायुधा वा वातत्विषः प्राप्तदीपयः पर्वतच्युतः पर्वतानां मेघानां वा
च्यावयितारोऽब्दया चिन्मुहुरुदकानां दातारः ॥ शसो याजादेशः । चिदिति
पूरणः ॥ ह्रादुनीवृतो ह्रादुन्या अशनेः प्रवर्तकाः स्तनयदमाः । अमाशब्दः साहि-
त्यवाची । शब्दोपेतगणा इत्यर्थः । रभसा वृष्ट्यर्थमुद्युंजाना उदोजस उद्धतबला
मरुतो वृष्ट्यर्थे प्रादुर्भवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

व्यक्तून् रुद्रा व्यहानि शिक्कसो व्यन्तरिक्षं वि रजांसि धूतयः ।

वि यदजाँ अजथ नाव ई यथा वि दुर्गाणि मरुतो नाह रिष्यथ ॥ ४ ॥

वि । अक्तून् । रुद्राः । वि । अहानि । शिक्कसः । वि । अन्तरिक्षं । वि । रजांसि । धूतयः ।

वि । यत् । अजान् । अजथ । नावः । ई । यथा । वि । दुःऽगानि । मरुतः । न । अह ।

रिष्यथ ॥ ४ ॥

हे रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतः अक्तून् रात्रीर्यजथेत्युत्तरार्द्धगतेन संबध्यते । एवं
सर्वत्रेति । क्षिपथेति तस्यार्थः । अहाहान्यपि व्यजथ । हे शिक्कसः शक्ताः सर्वमपि
कर्तुमन्तरिक्षं व्यजथ । तथा रजांसि व्यजथ । हे धूतयः कंपका यद्यदाजान्मेघान्
व्यजथ गमयथ नाव ई ता यथा समुद्रं तद्वत् दुर्गाणि शत्रुनगराणि वि व्यजथ
हे मरुतो नाह रिष्यथ । नैव हिंस्यथ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तद्वीर्यं वो मरुतो महित्वनं दीर्घं ततान सूर्यो न योजनं ।

एता न यामे अगृभीतशोचिषोऽनश्वदां यन्न्ययातना गिरिं ॥ ५ ॥

तत् । वीर्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दीर्घं । ततान् । सूर्यः । न । योजनं ।
एताः । न । यामे । अगृभीतऽशोचिषः । अनश्चऽदां । यत् । नि । अयातन । गिरिं ॥ ५ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं तद्वीर्यं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घमत्यंतमायतं
ततान् । तनोति । लोके सूर्यो न योजनं सूर्यस्तेज इव । एता न एतवर्णा देवा-
नामश्वा इव । ते यथा यामे गमने योजनं दीर्घं तन्वन्ति तद्वदित्यपरो दृष्टांतः । ते
चागृभीतशोचिषोऽगृहीततेजस्काः । यद्वैतन्मरुतां विशेषणं । हे मरुतो यूयमगृ-
भीतशोचिषः संतो यद्यदानश्चदां व्यापकोदकादातारं पणिभिरपहतानामश्वाना-
मप्रदातारं वा गिरिं मेघं पर्वतं वा न्ययातन निहतवन्तः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्दशे वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभ्राजि शर्धो मरुतो यदर्णसं मोषथा वृक्षं कपनेव वेधसः ।

अध स्मा नो अरमतिं सजोषसश्चक्षुरिव यंतमनु नेषथा सुगं ॥ ६ ॥

अभ्राजि । शर्धः । मरुतः । यत् । अर्णसं । मोषथ । वृक्षं । कपनाऽइव । वेधसः ।

अध । स्म । नः । अरमतिं । सऽजोषसः । चक्षुःऽइव । यंतं । अनु । नेषथ । सुऽगं ॥ ६ ॥

हे वेधसो वृष्टेर्विधातारो हे मरुतः शर्धो भवतां गणमभ्राजि । भ्राजते । यद्य-
स्मादर्णसमुदकवन्तं वृक्षं । वृश्चते विदार्यत इति वृक्षो मेघः । तं मोषथ ताडय-
थेत्यर्थः । कपनेव । इवेत्यनर्थकः । कपनाः संतः । यद्वा कपनाः क्रिमयो वृक्षं
घुणादयः । ते यथा मुष्णन्ति तद्वत् । अधापि च । स्मेति पूरणः । नोऽस्मान् ।
मामित्यर्थः । हे सजोषसो युष्मासु परस्परं समानप्रीतयो यूयमरमतिमारमणं
धनादिकं प्रति यंतं गच्छंतमनुनेषथ अनुक्रमेण नयथ सुगं सुगमनं मार्गं ।
तच्च दृष्टांतः । चक्षुरिव । तद्यथा मार्गप्रदर्शनेन नायकं भवति तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न स जीयते मरुतो न हन्यते न स्नेधति न व्यथते न रिष्यति ।

नास्य राय उप दस्यन्ति नोतय ऋषिं वा यं राजानं वा सुषूदथ ॥ ७ ॥

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । स्नेधति । न । व्यथते । न । रिष्यति ।

न । अस्य । रायः । उप । दस्यन्ति । न । उतयः । ऋषिं । वा । यं । राजानं । वा । सुसूदथ ॥ ७ ॥

हे मरुतो यूयं यमृषिं मंचद्रष्टारं ब्राह्मणं राजानं वा सुषूदथ क्षारयथ
प्रेरयथ सत्कर्मसु स ऋषी राजा वा न जीयते । अन्यैर्न पराभाव्यते ॥ जि जये
ज्या वयोहानावित्यस्य वा रूपं ॥ हे मरुतो न हन्यते । न हिंस्यते । अन्यर्थे
प्राणैर्न वियुज्यते । न स्नेधति । न क्षीयते । न व्यथते । न पीड्यते । न रिष्यति ।
न हिंस्यते । अत्र हिंसा बाधमात्रं । अस्य रायो धनानि नोपदस्यन्ति । नोप-
क्षीयन्ते । तथा नोतयो रक्षा अप्युपदस्यन्ति ॥

कारीर्यामेव तृतीयस्याः पिंड्या याज्या नियुत्वंत इत्येषा । सूचितं च । नियुत्वंतो
ग्रामजितो यथा नरोऽग्रे बाधस्व वि मृधो वि दुर्गहा । आ० २. १३. इति ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

नियुत्वंतो ग्रामजितो यथा नरोऽर्यमणो न मरुतः कबंधिनः ।

पिन्वंत्युत्सं यदिनासो अस्वरन्बुदन्ति पृथिवी मध्वो अंधसा ॥ ८ ॥

नियुत्वंतः । ग्रामजितः । यथा । नरः । अर्यमणः । न । मरुतः । कबंधिनः ।

पिन्वंति । उत्सं । यत् । इनासः । अस्वरन् । वि । बुदन्ति । पृथिवी । मध्वः । अंधसा ॥ ८ ॥

नियुत्वंतो नियुत्संज्ञकैरश्वैस्तद्वन्तो मरुतो ग्रामजितः संघात्मकस्य पदार्थस्य
विश्लेषयितारो नरो नराकारा नेतारो वा । मरुतो नियुत्वंतः । अयं शब्दोऽत्रा-
श्वसामान्ये वर्तते । नितरां यवनवंतोऽश्ववंतो ग्रामजितो ग्रामस्य जेतारो नर
इव मनुष्या इव तथा भवन्ति । अर्यमणो न अर्यमप्रभृतय आदित्या इव । दीप्ता
इति शेषः । तादृशा मरुतः कबंधिन उदकवंतो भवन्ति । यद्यदेनास ईश्वरा उत्सं
कूपादिनिस्सप्रदेशं मेघं वा पिन्वंति प्यायंत्युदकेन । यदास्वरन् शब्दयन्ति यदा
बुदन्ति पृथिवी मध्वो मधुरस्योदकस्यांधसा सारेण तदैवं भवन्ति । यद्वा यदास्वरन्
तदा पिन्वंत्युत्समिनासः तदांधसः पृथिवी बुदन्तीति ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्रवत्वंतीयं पृथिवी मरुद्भ्यः प्रवत्वंती द्यौर्भवति प्रवद्भ्यः ।

प्रवत्वंतीः पथ्या अंतरिक्ष्याः प्रवत्वंतः पर्वता जीरदानवः ॥ ९ ॥

प्रवत्वंती । इयं । पृथिवी । मरुत्ऽभ्यः । प्रवत्वंती । द्यौः । भवति । प्रवत्ऽभ्यः ।

प्रवत्वंतीः । पथ्याः । अंतरिक्ष्याः । प्रवत्वंतः । पर्वताः । जीरऽदानवः ॥ ९ ॥

इयं पृथिवी मरुद्भ्यो मरुतामर्थाय प्रवत्वती । प्रवतः प्रकर्षवन्तो विस्तीर्णाः
प्रदेशा यस्यां सा प्रवत्वती । तादृशी भवति । कृत्वापि भूमिर्मरुत्परा भवतीत्यर्थः ।
तां सर्वामपि व्याप्नुवन्तीति यावत् । तथा द्यौरपि प्रवद्भ्यः प्रकर्षेण गच्छद्भ्यस्तेभ्यः
प्रवत्वती भवति । सापि मरुतां संचाराय । तथांतरिक्ष्या अंतरिक्षे भवाः पथ्याः
सुगतयोऽपि प्रवत्वतीः प्रवत्वत्यो मरुद्भ्यो भवन्ति । पर्वता अद्रयो मेघा वा
प्रवत्वन्तो भवन्ति जीरदानवः क्षिप्रदाना मरुद्भ्यः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यन्मरुतः सभरसः स्वर्णरः सूर्य उदिते मदथा दिवो नरः ।

न वोऽश्वाः श्रथयन्ताह सिंस्रतः सद्यो अस्याध्वनः पारमश्रुथ ॥ १० ॥

यत् । मरुतः । सभरसः । स्वःऽनरः । सूर्ये । उत्ऽइते । मदथ । दिवः । नरः ।

न । वः । अश्वाः । श्रथयन्त । अह । सिंस्रतः । सद्यः । अस्य । अध्वनः । पारं । अश्रुथ ॥ १० ॥

हे मरुतः सभरसः सहबलाः स्वर्णरः सर्वस्य नेतारो यूयं यद्यदा सूर्य उदित
उद्गते मध्याह्ने मदथ सोमेन हे दिवो द्युलोकस्य नरो नेतारः । यदा सोमं पातु-
मिच्छथेत्यर्थः । तदा वोऽश्वाः सिंस्रतः सरन्तो नाह श्रथयन्त । नैव श्रथयन्ति ।
सद्यस्तदानीमेवास्याध्वनो देवयजनमार्गस्य पारमश्रुथ । व्याप्नुथ । यद्वा यदा
सोमेन मदथ तदा त्वदीया अश्वा न शिथिला भवन्ति । यूयं च कृत्स्नस्य लोक-
चयमार्गस्य पारमश्रुथ ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अंसेषु व ऋष्टयः पत्सु खादयो वक्षःसु रुक्मा मरुतो रथे शुभः ।

अग्निभ्राजसो विद्युतो गभस्त्योः शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

अंसेषु । वः । ऋष्टयः । पत्ऽसु । खादयः । वक्षःऽसु । रुक्माः । मरुतः । रथे । शुभः ।

अग्निऽभ्राजसः । विऽद्युतः । गभस्त्योः । शिप्राः । शीर्षऽसु । विऽतताः । हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमंसेष्वृष्टय आयुधानि भासन्त इति शेषः । पत्सु खादयः कट-
काः । वक्षःसु रुक्मा हाराः । रथे शुभो मधुरामुषा आपः । अग्निभ्राजसोऽग्निदीप्ता

विद्युतो गभस्त्योर्हस्तयोर्भासंत इत्यर्थः । शीर्षसु शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्यमय्यः
शिप्रा उष्णीषमय्यो वितता विस्तृताः । प्रतिवाक्यं वितता इति वा संबंधनीयं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तं नाकमर्यो अगृभीतशोचिषं रुशत्पिप्पलं मरुतो वि धूनुथ ।
समच्यंत वृजनातिविषंत यत्स्वरंति घोषं विततमृतायवः ॥ १२ ॥
तं । नाकं । अर्यः । अगृभीतऽशोचिषं । रुशत् । पिप्पलं । मरुतः । वि । धूनुथ ।
सं । अच्यंत । वृजना । अतिविषंत । यत् । स्वरंति । घोषं । विऽततं । ऋतऽयवः ॥ १२ ॥

हे मरुतोऽर्यो गंतारो यूयं तं प्रसिद्धं नाकमादित्यं । नास्मिन्नकमस्तीति
नाकः । अगृभीतशोचिषमसुरैरनपहततेजस्कं तं रुशच्छुभ्रवर्णं पिप्पलमुदकं वि
धूनुथ । विविधं चालयथ ॥ अयं द्विकर्मकः ॥ यद्यदा वृजना बलानि समच्यंत
संगता बलिनो भवथ । हविर्भिरस्मद्वैरिति भावः । पश्चादतिविषंत दीप्ता
भवथ ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः ॥ यद्वा यदासुरा वृजना बलैः समच्यंत अति-
विषंत तदा घोषं भयजनकं शब्दं विततं विस्तृतं स्वरंति । कुरुतेत्यर्थः । ऋतायव
उदकमिच्छंतो यूयं । यद्वोत्तरार्द्धं ऋत्विग्यजमानपरतया व्याख्येयः । यद्यदा ऋता-
यवो यज्ञकामा यजमानादयो यदा समच्यंत संगता वृजना बलान्यतिविषंत
च स्वरंति घोषं स्तोत्रं विततं तदानीं पिप्पलं विधूनुथेति संबंधः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

युष्मादत्तस्य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्यो वयस्वतः ।
न यो युच्छति तिथ्यो यथा दिवोऽस्मे रारंत मरुतः सहस्रिणं ॥ १३ ॥
युष्माऽदत्तस्य । मरुतः । विऽचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।
न । यः । युच्छति । तिथ्यः । यथा । दिवः । अस्मे इति । रारंत । मरुतः । सहस्रिणं ॥ १३ ॥

हे विचेतसो विविधप्रज्ञा हे मरुतो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्वतोऽन्न-
वतो रायो धनस्य स्याम । भवेम स्वामिनः । के । रथ्यो रथस्वामिनो वयं । यो
युष्माभिर्दत्तो रा न युच्छति न च्यवते । यथा दिवः सकाशात्तिथ्य आदित्यो न
युच्छति । तथास्मे अस्मासु सहस्रिणमपरिमितं रारंत । रमयत हे मरुतः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यूयं रयिं मरुतः स्पार्हवीरं यूयमृषिमवथ सामविप्रं ।

यूयमर्वतं भरताय वाजं यूयं धत्थ राजानं श्रुष्टिमंतं ॥ १४ ॥

यूयं । रयिं । मरुतः । स्पार्हऽवीरं । यूयं । ऋषिं । अवथ । सामऽविप्रं ।

यूयं । अर्वतं । भरताय । वाजं । यूयं । धत्थ । राजानं । श्रुष्टिऽमंतं ॥ १४ ॥

हे मरुतो यूयं रयिं धनं स्पार्हवीरं स्पृहणीयैर्वीरैः पुत्रभृत्यादिभिरुपेतं धत्थ ।
दत्थ । हे मरुतो यूयं सामविप्रं साम्नां विविधं प्रेरयितारं यद्वा सामसहिता विप्रा
यस्य तादृशमृषिमवथ । रक्षथ । हे यूयमर्वतमश्वं वाजमन्नं च भरताय देवान्
विभ्रते श्यावाश्वाय धत्थ । हे मरुतो यूयं राजानं दीपं स्वामिनं वा श्रुष्टिमंतं
सुखवंतं । पुत्रमित्यर्थः । धत्थ ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तद्वो यामि द्रविणं सद्यजतयो येना स्वर्णं ततनाम नृरभि ।

इदं सु मे मरुतो हर्यता वचो यस्य तरेम तरसा शतं हिमाः ॥ १५ ॥

तत् । वः । यामि । द्रविणं । सद्यऽजतयः । येन । स्वः । न । ततनाम । नृन् । अभि ।

इदं । सु । मे । मरुतः । हर्यत । वचः । यस्य । तरेम । तरसा । शतं । हिमाः ॥ १५ ॥

हे सद्यजतयः । तदानीमेव रक्षा येषां ते तादृशाः । सद्योगमना वा वो युष्मान्
तद्द्रविणं धनं यामि । याचामहे । येन धनेन नृनस्मत्पुत्रभृत्यादीनभिततनाम
स्वर्णं आदित्य इव रश्मीन् । हे मरुतो मे मम स्वभूतमिदमिदानीं क्रियमाणं
वचः स्तोत्रं सु सुष्ठु हर्यत । कामयध्वं । यस्य स्तोत्रवचसस्तरसा बलेन शतं
शतसंख्याकान् हिमा हेमंतान् तरेम । शतसंवत्सरं जीवेमेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षोडशो वर्गः ॥

प्रयज्यव इति दशर्चमेकादशं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्धं मारुतं । दशमी त्रिष्टुप्
शिष्टा जगत्यः । प्रयज्यवो दशांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्लविके षष्ठेऽह-
न्याग्निमारुत इदं सूक्तं मारुतनिविद्धानीयं । सूचितं च । प्रयज्यव इमं स्तोममि-
त्याग्निमारुतं । आ० १. १. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयो बृहद्वयो दधिरे रुक्मवक्षसः ।

इयंते अश्वैः सुयमेभिराशुभिः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रऽयज्यवः । मरुतः । भ्राजत् ऽदृष्टयः । बृहत् । वयः । दधिरे । रुक्मऽवक्षसः ।

इयंते । अश्वैः । सुऽयमेभिः । आशुऽभिः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टारो भ्राजदृष्टयो दीप्तायुधा मरुतो बृहत् प्रभूतं वयो यौवनलक्षणं प्रभूतमन्नं वा दधिरे । धारयन्ति । रुक्मवक्षसो हारायतवक्षस्काः । ते मरुतः सुयमेभिः सुखेन नियमितुं शक्यैराशुभिः शीघ्रगैरश्वैरीयन्ते । प्राप्यन्ते । शुभं शोभनं यथा भवति तथा । यद्वोदकमभिलक्ष्य यातां गच्छतां मरुतां रथा अप्यन्ववृत्सत । अनुवर्तन्ते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्वयं दधिध्वे तविषी यथा विद बृहन्महांत उर्विया वि राजथ ।

उतांतरिक्षं ममिरे व्योजसा शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ २ ॥

स्वयं । दधिध्वे । तविषी । यथा । विद । बृहत् । महान्तः । उर्विया । वि । राजथ ।

उत । अंतरिक्षं । ममिरे । वि । व्योजसा । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ २ ॥

हे मरुतो यूयं स्वयमसहायेनैव दधिध्वे । धारयध्वे । कुरुध्व इत्यर्थः । किं । तविषी बलं सामर्थ्यं । यथा विद जानीथ । अप्रतिबद्धसामर्थ्या इत्यर्थः । हे महान्तो यूयमुर्वियोरवः संतो विराजथ । उतापि चांतरिक्षमोजसा बलेन विममिरे । व्याप्नुथ । शुभमित्यादि गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

साकं जाताः सुभ्वः साकमुक्षिताः श्रिये चिदा प्रतरं वावृधुर्नरः ।

विरोकिणः सूर्यस्येव रश्मयः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं । जाताः । सुऽभ्वः । साकं । उक्षिताः । श्रिये । चित् । आ । प्रऽतरं । ववृधुः । नरः ।

विऽरोकिणः । सूर्यस्यऽइव । रश्मयः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं सहैव जाता उत्पन्ना सुभ्वः सुष्ठु भवन्तः । महान्त इत्यर्थः । तथैव साकं

सहैवोक्षिताः सेक्तारो वर्षकाः श्रिये चित् शोभाया एव प्रतरं प्रकृष्टतरमा सर्वतो
ववृधुः । अवर्धयन् । नरः कर्मणां नेतारो विरोकिणः विरोचमानाः सूर्यस्येव
रश्मयः सूर्यरश्मय इव । शुभमित्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आभूषेण्यं वो मरुतो महित्वनं दिदृक्षेण्यं सूर्यस्येव चक्ष्णं ।

उतो अस्माँ अमृतत्वे दधातन् शुभं यातामन् रथा अवृत्सत ॥ ४ ॥

आऽभूषेण्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दिदृक्षेण्यं । सूर्यस्यऽइव । चक्ष्णं ।

उतो इति । अस्मान् । अमृतऽत्वे । दधातन् । शुभं । यातां । अन् । रथाः । अवृत्सत ॥ ४ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं महित्वनं महत्त्वमाभूषेण्यं स्तुत्यं । किंच सूर्यस्येव चक्ष्णं
रूपमिव दिदृक्षेण्यं दर्शनीयं । उतो अपि चास्मानमृतत्वे मोक्षे । स्वर्ग इत्यर्थः ।
तत्र दधातन् । धारयत । शिष्टं गतं ॥

कारीया प्रथमस्याः पिंड्या उदीरयथेत्यनुवाक्या । सूचितं च । उदीरयथा
मरुतः समुद्रतः प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवः । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथा पुरीषिणः ।

न वो दस्त्रा उप दस्यंति धेनवः शुभं यातामन् रथा अवृत्सत ॥ ५ ॥

उत् । ईरयथ । मरुतः । समुद्रतः । यूयं । वृष्टिं । वर्षयथ । पुरीषिणः ।

न । वः । दस्त्राः । उप । दस्यंति । धेनवः । शुभं । यातां । अन् । रथाः । अवृत्सत ॥ ५ ॥

हे मरुतो यूयं समुद्रतः समुद्रवणसाधनादंतरिक्षादुदीरयथ । प्रेरयथ वृष्टिं ।
अयमेवार्थः पुनरुच्यते । हे पुरीषिणः । पृणतेः प्रीणातेर्वा पुरीषमुदकं । हे तद्वन्तो
यूयं वृष्टिं वर्षयथ । हे दस्त्रा दर्शनीयाः शत्रूणामुपक्षपयितारो वा वो युष्माकं
धेनवः प्रीणयितारो मेघा नोपदस्यंति । न शुष्यंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदश्वान्धूर्षु पृषतीरयुग्धं हिरण्ययान्प्रत्यक्ताँ अमुग्धं ।

विश्वा इत्स्पृधो मरुतो ब्यस्यथ शुभं यातामन् रथा अवृत्सत ॥ ६ ॥

यत्। अश्वान्। धूः। सु। पृषतीः। अयुग्धं। हिरण्ययान्। प्रति। अत्कान्। अमुग्धं।
विश्वाः। इत्। स्पृधः। मरुतः। वि। अस्यथ। शुभं। यातां। अन्तु। रथाः। अवृत्सत ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं यद्यदाश्वान् धूर्षु रथसंबन्धिनीष्वयुग्धं योजितवन्तः स्थ। कीदृशान्श्वान्। पृषतीः। पृषत्यो मरुतामित्युक्तत्वात्। पृषद्वर्णा वडवाः। सारंगी वाचाश्वशब्दवाच्या। हिरण्ययान् हिरण्यवर्णानत्कान्कवचान् प्रत्यमुग्धं प्रत्यमुंचत। एवं कृत्वा विश्वा इत् स्पृधः सर्वानपि संग्रामान् हे मरुतो व्यस्यथ। विक्षिपथ। शुभमित्यादि गतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न पर्वता न नद्यो वरन्त वो यत्राचिध्वं मरुतो गच्छथेदु तत्।
उत द्यावापृथिवी याथना परि शुभं यातामन्तु रथा अवृत्सत ॥ ७ ॥
न। पर्वताः। न। नद्यः। वरन्त। वः। यत्र। अचिध्वं। मरुतः। गच्छथ। इत्। ऊं इति। तत्।
उत। द्यावापृथिवी इति। याथन। परि। शुभं। यातां। अन्तु। रथाः। अवृत्सत ॥ ७ ॥

हे मरुतो वो युष्मान् पर्वताः शिलोच्चया न वरन्त। न वारयन्तु। तथा नद्यश्च न वारयन्तु। किन्तु यत्र यस्मिन्यज्ञादिस्थानेऽचिध्वं जानीथ संकल्पयथ तत्स्थानं गच्छथेदु। गच्छथैव। उतापि च द्यावापृथिवी च परि परितो याथन। याथ वृक्ष्यर्थमिति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यत्पूर्व्यं मरुतो यच्च नूतनं यदुद्यते वसवो यच्च शस्यते।
विश्वस्य तस्य भवथा नवेदसः शुभं यातामन्तु रथा अवृत्सत ॥ ८ ॥
यत्। पूर्व्यं। मरुतः। यत्। च। नूतनं। यत्। उद्यते। वसवः। यत्। च। शस्यते।
विश्वस्य। तस्य। भवथ। नवेदसः। शुभं। यातां। अन्तु। रथाः। अवृत्सत ॥ ८ ॥

हे मरुतो यूयं यत्पूर्व्यं पूर्वतनं पूर्वमनुष्ठितं यत्कर्मास्ति तदित्यर्थः। यच्च नूतनं कर्मास्ति। यच्चोद्यत ऊर्ध्वं प्राप्यते। स्तूयत इत्यर्थः। हे वसवो वासका यच्च शस्यते शंसनं क्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नवेदसो जानन्तो भवथ ॥

॥ अथ नवमी ॥

मृ॒ळत॑ नो मरु॒तो मा व॑धि॒ष्टना॒स्मभ्यं॑ श॒र्मं बहु॑लं वि यंत॑न ।

अधि॑ स्तो॒त्रस्य॑ स॒ख्यस्य॑ गा॒तन॑ शु॒भं या॒तामनु॑ रथा॑ अवृ॒त्सत ॥९॥

मृ॒ळत॑ । नः । म॒रुतः॑ । मा । व॒धि॒ष्टन॑ । अ॒स्मभ्यं॑ । श॒र्मं । बहु॑लं । वि । यंत॑न ।

अधि॑ । स्तो॒त्रस्य॑ । स॒ख्यस्य॑ । गा॒तन॑ । शु॒भं । या॒तां । अनु॑ । रथाः । अवृ॒त्सत ॥९॥

हे मरुतो नोऽस्मान् मृळत । सुखयत । मा वधिष्टन । असम्यक्करणदिज-
नितेन कोपेन मा वधिध्वं । किंत्वस्मभ्यं शर्म सुखं बहुलमत्यधिकं वियंतन ।
कुरुत । किंच स्तोत्रस्य स्तोत्रं सख्यस्य सख्यमधिगातन । अधिगच्छत । स्तुति-
मनुभूयास्मासु सख्यं कुरुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यू॒यम॒स्मान्न॑यत॒ वस्यो॑ अ॒च्छा निर॑ह॒तिभ्यो॑ मरु॒तो गृ॑णा॒नाः ।

जुष॑ध्वं नो ह॒व्यदा॑तिं यज॒त्रा व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णां ॥१०॥

यू॒यं । अ॒स्मान् । न॒यत॑ । व॒स्यः । अ॒च्छ । निः । निर॑ह॒तिऽभ्यः॑ । म॒रुतः॑ । गृ॒णा॒नाः ।

जुष॑ध्वं । नः । ह॒व्यऽदा॑तिं । यज॒त्राः । व॒यं । स्या॑म । पत॑यः । रयी॒णां ॥१०॥

हे मरुतो यूयमस्मान्वस्यो वसीयो धनं स्वर्गादिलक्षणं स्थानं वाच्छा-
भिलक्ष्य नयत । प्रापयत । किंचां हतिभ्यः पापेभ्यो निर्णयत । निर्गमयत
गृणानाः स्तूयमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ जुषध्वं सेवध्वं नोऽस्माकं हव्यदातिं
हविर्दानवतं यज्ञं हे यजत्रा यष्टव्या यूयं । वयं च रयीणां बहुविधानां धनानां
पतयः स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

अग्ने शर्धेतमिति नवर्चं द्वादशं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्धं मारुतं । तृतीयासप्तम्यौ
सतोबृहत्यौ शिष्टा बृहत्यः । अग्ने नव बार्हतं तृतीयासप्तम्यौ सतोबृहत्यावित्य-
नुक्रमणिका ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने॑ श॒र्धेत॑मा ग॒णं पि॒ष्टं रु॒क्नेभि॑रं॒जिभिः॑ ।

वि॒शो अ॒द्य म॒रुता॑म॒व हू॒ये दि॒वश्चि॑द्रो॒चना॑दधि ॥१॥

अग्ने । शर्धंत । आ । गणं । पिष्टं । रुक्मेभिः । अंजिभिः ।

विशः । अद्य । मरुतां । अव । हूये । दिवः । चित् । रोचनात् । अधि ॥ १ ॥

हे अग्ने शर्धंतं शत्रूनभिभवंतं यज्ञायोत्सहमानं वा गणं मरुतां गणमाहूयेति शेषः । कीदृशं गणं । रुक्मेभी रुक्मै रोचमाणैरंजिभिराभरणैश्च पिष्टमवयवितं । युक्तमित्यर्थः । अद्यास्मिन्यागदिने मरुतां विशः प्रजाः । गणानित्यर्थः । तान्रोचनाद्रोचमानात् दिवो द्युलोकात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । चित्पूरणः । अवा-
वस्तादस्मदभिमुखं हूये । आहूयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यथा चिन्मन्यसे हृदा तदिन्मे जग्मुराशंसः ।

ये ते नेदिष्टं हवनान्यागमन्तान्वर्ध भीमसंहशः ॥ २ ॥

यथा । चित् । मन्यसे । हृदा । तत् । इत् । मे । जग्मुः । आऽशंसः ।

ये । ते । नेदिष्टं । हवनानि । आऽगमन् । तान् । वर्ध । भीमऽसंहशः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वं हृदा हृदयेन मरुतो यथा चिन्मन्यसे । चिदिति पूजायां । येन प्रकारेणातिपूजितं जानासि । तेषादरं करोषीत्यर्थः । तदित्थैव मे मदर्थं जग्मुर्गच्छंत्वाशंस आशंसितार इच्छंतः शत्रून् हिंसंतो वा । अनंतरं ये मरुतो नेदिष्टमत्यन्तांतिकं संनिधावेव ते तव हवनान्याह्वानानि श्रुत्वागमन् आगच्छन्ति तान् भीमसंहशः कालविलंबासहनेन भयंकरदर्शनान्वर्ध । वर्धय हविःप्रापणेन ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मीळुष्मतीव पृथिवी पराहता मदंत्येत्यस्मदा ।

ऋक्षो न वो मरुतः शिमीवाँ अमो दुधो गौरिव भीमयुः ॥ ३ ॥

मीळुष्मतीऽइव । पृथिवी । पराऽहता । मदंती । एति । अस्मत् । आ ।

ऋक्षः । न । वः । मरुतः । शिमीऽवान् । अमः । दुधः । गौःऽइव । भीमऽयुः ॥ ३ ॥

मीळुष्मती प्रबलस्वामिका पराहतान्यैरभिभूता पृथिवीव । अत्र पृथिवी-
शब्दस्तदधिष्ठितां प्रजां लक्षयति । सा यथा स्वस्वामिनमुपदुताभिगच्छति तद्व-
दिति । मरुतां साकल्येन सर्वथा प्राप्तेर्दृष्टांतः । एवं मदंती हृष्यंती मरुत्सेनास्मत् ।
अस्मानित्यर्थः । एति । आगच्छति । हे मरुतो वो युष्माकममो बलं गण ऋक्षो

न अग्निरिव शिमीवान् कर्मवान् दुधो दुर्धरो गौरिव भीमयुभीर्मैर्वृषभैर्युक्तो
गौरिव । स यथा शिमीवान् कर्मवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नि ये रिणंत्योजसा वृथा गावो न दुर्धुरः ।

अश्मानं चित्स्वर्यं पर्वतं गिरिं प्र च्यावयन्ति यामभिः ॥ ४ ॥

नि । ये । रिणन्ति । ओजसा । वृथा । गावः । न । दुःधुरः ।

अश्मानं । चित् । स्वर्यं । पर्वतं । गिरिं । प्र । च्यावयन्ति । यामऽभिः ॥ ४ ॥

ये मरुत ओजसा स्वीयेन बलेन निरिणन्ति हिंसन्ति शत्रून् वृथानायासेन
स्वसंचारमात्रेण गावो न दुर्धुरो दुःखेन हिंस्या अश्वा इव । ते मरुतः स्वर्यं
शब्दयन्तमश्मानं व्याप्तं पर्वतं जगत्पूरकोदकवंतं । पर्ववान्पर्वतः पर्व पुनः
पृणातेः प्रीणातेर्वा । नि० १. २०. । इति निरुक्तं । तादृशं गिरिं मेघं । यद्वा पर्वत-
मिति विशेष्यं गिरिमिति विशेषणं । निगिरत्युदकमिति गिरिः । तं यामभिर्गमनैः
प्रच्यावयन्त्युदकनिर्गमनार्थं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत्तिष्ठ नूनमेषां स्तोमैः समुक्षितानां ।

मरुतां पुरुतममपूर्व्यं गवां सर्गमिव ह्रये ॥ ५ ॥

उत् । तिष्ठ । नूनं । एषां । स्तोमैः । संऽउक्षितानां ।

मरुतां । पुरुऽतमं । अपूर्व्यं । गवां । सर्गंऽइव । ह्रये ॥ ५ ॥

हे मरुतो यूयमुत्तिष्ठ । उत्तिष्ठत ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ नूनं निश्चयमेषां स्तोमैः
स्तोत्रैः समुक्षितानां वर्धितानां मरुतां । यद्वा स्तोमैरुपहृत्य इति संबंधः । तादृशां
मरुतां पुरुतमं प्रभूततममपूर्व्यं । न विद्यते पूर्वो येभ्यस्तमपूर्व्यं सर्गं संघं गवा-
मुदकानां प्रसिद्धानां गवां वा सर्गं संघमिव ह्रये । आह्रये ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युग्धं ह्यरुषी रथे युग्धं रथेषु रोहितः ।

युग्धं हरीं अजिरा धुरि वोळ्हवे वहिष्ठा धुरि वोळ्हवे ॥ ६ ॥

युग्धं । हि । अरुषीः । रथे । युग्धं । रथेषु । रोहितः ।

युग्धं । हरी इति । अजिरा । धुरि । वोळ्हेवे । वहिष्ठा । धुरि । वोळ्हेवे ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं रथे युष्मदीये सर्वेषां साधारणभूतेऽरुषीरारोचमाना वडवा युग्धं । योजयध्वं । तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितो रोहितवर्णो युग्धं । हरी अश्वा-
वजिराजिरावाशुगमनौ धुरि वोळ्हेवे वहनाय युग्धं । आदरार्थं पुनर्वचनं ।
वहिष्ठा वोढृतमावश्चौ धुरि वोळ्हेवे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्य वाज्यरुषस्तुविष्वणिरिह स्म धायि दर्शतः ।

मा वो यामेषु मरुतश्चिरं कर्त्तुं तं रथेषु चोदत ॥ ७ ॥

उत । स्यः । वाजी । अरुषः । तुविऽस्वनिः । इह । स्म । धायि । दर्शतः ।

मा । वः । यामेषु । मरुतः । चिरं । कर्त्तुं । प्र । तं । रथेषु । चोदत ॥ ७ ॥

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानरुष आरोचमानस्तुविष्वणिः प्रभूतध्वनि-
रश्वः । अरुष इत्यनेन रोहित इत्युक्तं भवति । प्रष्टिर्वहति रोहितः । ऋग्वे० १.३९.६ ।
इति ह्युक्तं । इहेदानि दर्शतो दर्शनीयः सन् धायि । रथे नियोजितः । स्मेति पूरणः ।
हे मरुतो वो यामेषु गमनेषु सोऽश्चश्चिरं विलंबं मा कर्त्तुं । मा करोतु । तं
रथेषु । रथे युक्तमिति शेषः । प्रचोदत । प्रेरयत । यथा विलंबं न कुर्यात्तथा प्रेरयत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथं नु मारुतं वयं श्रवस्युमा हुवामहे ।

आ यस्मिन्तस्थौ सुरणानि विभ्रती सचा मरुत्सु रोदसी ॥ ८ ॥

रथं । नु । मारुतं । वयं । श्रवस्युं । आ । हुवामहे ।

आ । यस्मिन् । तस्थौ । सुऽरणानि । विभ्रती । सचा । मरुत्सु । रोदसी ॥ ८ ॥

वयमावेया रथं रंहनस्वभावं मारुतं मरुतां संबन्धिनं रथं श्रवस्युमन्नेच्छुं नु
अद्याहुवामहे । आह्वयामः । यस्मिन्नथे सुरणानि सुरमणानि जलानि विभ्रती
धारयन्ती रोदसी रुद्रस्य पत्नी मरुतां माता । यद्वा रुद्रो वायुः । तत्पत्नी माध्य-
मिका देवी मरुत्सु सचा सहितातस्थौ आस्थितवती तं रथमाहुवे ॥

॥ अथ नवमी ॥

तं वः शर्धं रथेषुभं त्वेषं पनस्युमा हुवे ।

यस्मिन्सुजाता सुभगा महीयते सचा मरुत्सु मीळहुषी ॥९॥

तं । वः । शर्धं । रथेषुभं । त्वेषं । पनस्युं । आ । हुवे ।

यस्मिन् । सुजाता । सुभगा । महीयते । सचा । मरुत्सु । मीळहुषी ॥९॥

हे मरुतो वः शर्धं युष्मदीयं बलं गणं रथेषुभं रथे शोभनं त्वेषं दीप्तं पनस्युं स्तुत्यमाहुवे । आहूये । यस्मिन् शर्धं सुजाता सुष्ठु प्रवृद्धा सुभगा शोभनभाग्या-
तिमहती मीळहुषी । मीळहुष्ठम शिवतमेत्यादौ दर्शनान्मीढ्वानुद्रः । तत्पत्नी
मीळहुषी । मरुत्सु सचा सह महीयते पूज्यते तं शर्धमाहुवे । आपस्तंबोऽपि
रुद्रपत्नी मीळहुषीसंज्ञया व्यवजहार । उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति
लौकिक्या वाचोत्तरस्यां मीळहुषी मध्ये जयंतमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये विंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्रा रुद्रास इत्यष्टर्चं प्रथमं सूक्तं श्यावाश्व-
स्यार्धं मारुतं । सप्तम्यष्टम्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टाः षट् जगत्यः । आ रुद्रासोऽष्टौ द्वि-
त्रिष्टुवंतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ रुद्रास इंद्रवंतः सजोषसो हिरण्यरथाः सुविताय गंतन ।

इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्तृणजे न दिव उत्सा उदन्यवे ॥१॥

आ । रुद्रासः । इंद्रऽवंतः । सऽजोषसः । हिरण्यऽरथाः । सुविताय । गंतन ।

इयं । वः । अस्मत् । प्रति । हर्यते । मतिः । तृणऽजे । न । दिवः । उत्साः । उदन्यवे ॥१॥

हे रुद्रासो रुद्रपुत्रा इंद्रवंत इंद्रेण युष्मत्स्वामिना तद्वंतः सजोषसः परस्परं
समानप्रीतयो हिरण्यरथा हिरण्यमयरथाः संतः सुविताय सुगमनाय तत्साधनाय
सुष्ठु सर्वैर्गतव्याय यज्ञाय तदर्थमागंतन । आगच्छत । किमत्र विद्यत इति तदुच्यते ।
इयमस्मदस्मदीया मतिः स्तुतिर्वा युष्मान् प्रतिहर्यते । कामयते । तस्मादागच्छत ।

उदन्यव उदकेच्छवे तृणजे गोतमाय दिवो द्युलोकसकाशादुत्सा उदकनिधंदा
यथा युष्माभिः प्रेरितास्तद्वदस्मदर्शमप्यागत्याभिमतं ददतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वाशीमंत ऋष्टिमंतो मनीषिणः सुधन्वान इषुमंतो निषंगिणः ।

स्वश्वाः स्थ सुरथाः पृश्निमातरः स्वायुधा मरुतो याथना शुभं ॥ २ ॥

वाशीऽमंतः । ऋष्टिऽमंतः । मनीषिणः । सुऽधन्वानः । इषुऽमंतः । निषंगिणः ।

सुऽअश्वाः । स्थ । सुऽरथाः । पृश्निऽमातरः । सुऽआयुधाः । मरुतः । याथन । शुभं ॥ २ ॥

हे मरुतो यूयं वाशीमंतः । वाशीति तक्षणसाधनमायुधं । तद्वंतः स्थ ।
ऋष्टिमंतः । ऋष्टिर्नाम छुरिका । तद्वंतः स्थ । एवं सर्वत्र योज्यं । मनीषिणो मनस
ईश्वरा मनस्विनः सुधन्वानः शोभनधनुष्का इषुमंतो वाणवंतो निषंगिणो निषं-
गवंतः स्वश्वाः स्थ । शोभनाश्वा भवथ । सुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्नेः
पुत्राः स्वायुधाः खड्गपरश्वादिसकलायुधोपेताः । एवं महात्मानः संतः शुभं
शोभनं यथा भवति तथा शुभमुदकाय वा रथेन याथन । गच्छथ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु नि वो वना जिहते यामनो भिया ।

कोपयथ पृथिवी पृश्निमातरः शुभे यदुग्राः पृषतीरयुग्धं ॥ ३ ॥

धूनुथ । द्यां । पर्वतान् । दाशुषे । वसु । नि । वः । वना । जिहते । यामनः । भिया ।

कोपयथ । पृथिवी । पृश्निऽमातरः । शुभे । यत् । उग्राः । पृषतीः । अयुग्धं ॥ ३ ॥

हे मरुतो द्यां । दिवीत्यर्थः । पर्वतान्मेघान्दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय वसु
धनानि च धूनुथ । प्रापयथ । वो युष्माकं यामनो गमनस्य भिया भीत्या वना
वनानि वृक्षादिसमूहा नि जिहते । नितरां कंपंते । अवनता भृशं शंसंतीत्यर्थः ।
हे पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्राः । पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाता इति हि श्रुतिः ।
हे मरुतः पृथिवी कोपयथ । अभिवृष्ट्या शोभयथ । हे उग्रा उद्गूर्णबला यूयं
यद्यदा शुभ उदकार्थं पृषतीर्युष्मदीया अश्वा अयुग्धं योजयथ तदा कोपयथ
पृथिवी ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वा॒त॒त्वि॒षो म॒रुतो॑ व॒र्ष॒नि॒र्णि॒जो य॒मा इ॒व सु॒स॒दृ॒शः सु॒पे॒श॒सः ।
 पि॒श॒ंगा॒श्वा अ॒रु॒णा॒श्वा अ॒रे॒प॒सः प्र॒त्न॒क्ष॒सो म॒हि॒ना द्यौ॒रि॒वो॒र॒वः ॥ ४ ॥
 वा॒त॒ऽत्वि॒षः । म॒रुतः॑ । व॒र्ष॒ऽनि॒र्णि॒जः । य॒माः॒ऽइ॒व । सु॒ऽस॒दृ॒शः । सु॒ऽपे॒श॒सः ।
 पि॒श॒ंग॒ऽअ॒श्वाः । अ॒रु॒ण॒ऽअ॒श्वाः । अ॒रे॒प॒सः । प्र॒त्न॒क्ष॒सः । म॒हि॒ना । द्यौः॒ऽइ॒व । उ॒र॒वः ॥ ४ ॥

वा॒त॒त्वि॒षः सर्व॑दा संप्राप्तादीप्रयो व॒र्ष॒नि॒र्णि॒जो वृ॒ष्टेः शो॒ध॒यि॒तारः । अथ॑वा
 नि॒र्णि॒गि॒ति रू॒प॒ना॒म । व॒र्ष॒मे॒व रू॒पं येषां॑ ते तादृ॒शाः । वृ॒ष्टि॒प्र॒दा इत्य॑र्थः । य॒मा
 इ॒व यु॒ग॒लो॒त्प॒न्ना इ॒व सु॒स॒दृ॒शः पर॑स्परं बलरूपादिभिरत्यंतं सरूपाः सु॒पे॒श॒सः
 शो॒भ॒न॒रू॒पाः पि॒श॒ंगा॒श्वाः पि॒श॒ंग॒व॒र्णा॒श्चो॒पे॒ता॒स्त॒था॒रु॒णा॒श्वा अ॒रे॒प॒सो॒ऽपा॒पाः प्र॒त्न॒क्ष॒सः
 प्र॒कृ॒ष्टं त॒नू॒कर्ता॒रो वृ॒ष्टृणां॑ म॒हि॒ना म॒हत्त्वे॒न द्यौ॒रि॒वा॒न्तरि॑क्षमिवो॒र॒वो वि॒स्ती॒र्णाः ।
 उ॒क्त॒ल॒क्ष॒णा ना॒म भे॒जि॒र इत्यु॒त्तरे॑ण संब॒न्धः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पु॒रु॒द्र॒प्सा अं॒जि॒मंतः॑ सु॒दान॑वस्त्वेषसंदृ॒शो अ॒न॒व॒भ्र॒रा॒ध॒सः ।
 सु॒जा॒ता॒सो ज॒नुषा॑ रु॒क्म॑वक्षसो दि॒वो अ॒र्का अ॒मृतं॑ ना॒म भे॒जि॒रे ॥ ५ ॥
 पु॒रु॒ऽद्र॒प्साः । अं॒जि॒ऽमंतः॑ । सु॒ऽदान॑वः । त्वे॒ष॒ऽसं॒दृ॒शः । अ॒न॒व॒भ्र॒ऽरा॒ध॒सः ।
 सु॒ऽजा॒ता॒सः । ज॒नुषा॑ । रु॒क्म॒ऽव॒क्ष॒सः । दि॒वः । अ॒र्काः । अ॒मृतं॑ । ना॒म । भे॒जि॒रे ॥ ५ ॥

पु॒रु॒द्र॒प्साः प्र॒भूतो॑दका अं॒जि॒मंत आ॒भ॒र॒ण॒वंतः॑ सु॒दान॑वः शो॒भ॒न॒दा॒ना॒स्त्वेष॑सं॒दृ॒शो
 दी॒प्तरू॒पा अ॒न॒व॒भ्र॒रा॒ध॒सो॒ऽन॒व॒भ्र॒ष्ट॒ध॒नाः सु॒जा॒ता॒सः शो॒भ॒न॒ज॒न॒ना ज॒नुषा॑
 जन्मनैवोक्तरूपा रु॒क्म॑वक्षसो हा॒र॒व॒क्ष॒स्का अ॒र्काः पू॒ज्या म॒रुतो॑ दि॒वो द्यु॒लो॒का॒दा॒ग॒त्या॒मृत॑ममरणसाधनं ना॒मो॒द॒कं न॒म॒न॒हे॒तु॒कमु॒क्तल॒क्ष॒णं ह॒वि॒र्वा भे॒जि॒रे ।
 ल॒ब्ध॒वंतः॑ ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋ॒ष्ट॒यो वो म॒रुतो॑ अंस॒यो॒रधि॑ सह॒ ओ॒जो बा॒हो॒र्वो ब॒लं हि॒तं ।
 नृ॒म्णा शी॒र्ष॒स्वायु॑धा॒ रथे॑षु वो वि॒श्वा वः॑ श्री॒रधि॑ त॒नूषु॑ पि॒पि॒शे ॥ ६ ॥

ऋष्टयः । वः । मरुतः । असंयोः । अधि । सहः । ओजः । बाहोः । वः । बलं । हितं ।
नृम्णा । शीर्षसु । आयुधा । रथेषु । वः । विश्वा । वः । श्रीः । अधि । तनूषु । पिपिशे ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमंसयोरध्यृष्टय आयुधविशेषा हिताः । आश्रिताः ।
वक्ष्यमाणहितशब्दो विपरिणतव्यः । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । तथा वो बाहो-
रधि सहः शत्रूणामभिभावुकमोजः । ओज नामाष्टमो धातुः । तदूषं बलं हितं ।
निहितं । शीर्षसु शिरःसु नृम्णानि हिरण्यमयानि पट्टोष्णीषादीनि निहितानि ।
रथेष्वायुधायुधानि युद्धसाधनानि निहितानि । वः श्रीर्युष्माकं कांतिस्तनूषु
तदीयेष्वधिपिपिशे । अधिष्ठिता । आश्रिता ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

गोमदश्चावद्वथवत्सुवीरं चंद्रवद्राधो मरुतो ददा नः ।

प्रशस्तिं नः कृणुत रुद्रियासो भक्षीय वोऽवसो दैव्यस्य ॥ ७ ॥

गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । सुऽवीरं । चंद्रऽवत् । राधः । मरुतः । दद । नः ।

प्रऽशस्तिं । नः । कृणुत । रुद्रियासः । भक्षीय । वः । अवसः । दैव्यस्य ॥ ७ ॥

हे मरुतो नोऽस्मभ्यं गोमदबहुभिर्गोभिरुपेतमश्वावद्बहुभिरश्वैरुपेतं रथवद्र-
थोपेतं सुवीरं सुष्ठु पुत्रोपेतं चंद्रवद्विरण्योपेतं राधोऽन्नं दद । ददत ॥ व्यत्ययेनै-
कवचनं । अथवा लोडर्थस्य लिटो मध्यमबहुवचनं ॥ हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा
मरुतो नोऽस्मदीयां प्रशस्तिं । समृद्धिमित्यर्थः । तां कृणुत । कुरुत । वो युष्माकं
स्वभूतमवसोऽवो रक्षणं दैव्यस्य दैव्यं देवाहं भक्षीय । भजेय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ह्ये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।

सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहन्निरयो बृहदुक्षमाणाः ॥ ८ ॥

ह्ये । नरः । मरुतः । मृळत । नः । तुविऽमघासः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् । उक्षमाणाः ॥ ८ ॥

ह्ये हे नरो नेतारो मरुतो नोऽस्मान्मृळत । सुखयत । अस्मभ्यं हिताय वा
सुखिनो भवत । हे तुवीमघासः प्रभूतधना अमृता अमरणस्वभावा ऋतज्ञा

उदकस्य यज्ञस्य वा ज्ञातारः । कर्तार इत्यर्थः । सत्यश्रूतः सत्येन सत्यफलत्वेन प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो युवानो नित्यतरुणा बृहन्निरयः प्रभूतस्तुतयो बृहदत्यधिकमुक्षमाणा हविर्भिः सेविता उदकं वा सिंचन्तो यूयं मृळत ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

तमु नूनमित्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्धं चैष्टुभं मारुतं । तच्चित्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तमु नूनं तविषीमंतमेषां स्तुषे गणं मारुतं नव्यसीनां ।

य आश्वश्वा अमवद्वहंत उतेशिरे अमृतस्य स्वराजः ॥१॥

तं । उं इति । नूनं । तविषीऽमंतं । एषां । स्तुषे । गणं । मारुतं । नव्यसीनां ।

ये । आश्वऽश्वः । अमऽवत् । वहंते । उत । ईशिरे । अमृतस्य । स्वऽराजः ॥१॥

तमु तमेव पूर्वं स्तुतमेव मारुतं मरुतां संबन्धिनं तं गणं तविषीमंतं दीप्तिमंतं नूनमद्य स्तुषे । कीदृशां मरुतां । नव्यसीनां ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ नवतराणां स्तुत्यानां वा । एषां मारुतं गणं । गणावयवभूता मरुतः । कीदृशा इत्युच्यते । ये मरुत आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यश्चोपेता अमवत् बलवन्तो यथा भवंति तथा वहन्ते गच्छन्ति । उतापि चेशिरे ईश्वरा भवन्त्यमृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीपयः स्वयमेव राजमानाः तेषां गणं स्तुषे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वेषं गणं तवसं खादिहस्तं धुनिव्रतं मायिनं दातिवारं ।

मयोभुवो ये अमिता महित्वा वंदस्व विप्र तुविराधसो नृन् ॥२॥

त्वेषं । गणं । तवसं । खादिऽहस्तं । धुनिऽव्रतं । मायिनं । दातिऽवारं ।

मयःऽभुवः । ये । अमिताः । महिऽत्वा । वंदस्व । विप्र । तुविऽराधसः । नृन् ॥२॥

त्वेषं दीप्तं गणं मारुतं तवसं बलवन्तं खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कंपयितृकर्माणं मायिनं प्रज्ञावन्तं दातिवारं दत्तधनं हे विप्र होतवंदस्व । स्तुहीति संबंधः । ये मरुतो मयोभुवः सुखस्य भावयितारो महित्वा महत्त्वेनामिता अपरिच्छिन्नाः । तान् तुविराधसः प्रभूतधनान् नृन् नेतृन् वंदस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वो यंतूदवाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।

अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥३॥

आ । वः । यंतु । उदऽवाहासः । अद्य । वृष्टिं । ये । विश्वे । मरुतः । जुनन्ति ।

अयं । यः । अग्निः । मरुतः । संऽइद्धः । एतं । जुषध्वं । कवयः । युवानः ॥३॥

ये विश्वे व्याप्ता मरुतो वृष्टिं जुनन्ति प्रेरयन्ति त उदवाहास उदकस्य वोढारो मरुतोऽद्येदानीं वो युष्मानायंतु । आगच्छंतु ऋत्विग्यजमानाः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे मरुतो यः प्रसिद्धोऽयमग्निः समिद्धः सम्यक् दीपित एतमग्निं जुषध्वं सेवध्वं हे कवयो मेधाविनो हे युवानो नित्यतरुणाः सर्वत्र व्याप्ता वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यूयं राजानमिर्यं जनाय विभ्वतष्टं जनयथा यजत्राः ।

युष्मदेति मुष्टिहा बाहुजूतो युष्मत्सदृशो मरुतः सुवीरः ॥४॥

यूयं । राजानं । इर्यं । जनाय । विभ्वऽतष्टं । जनयथ । यजत्राः ।

युष्मत् । एति । मुष्टिऽहा । बाहुऽजूतः । युष्मत् । सत्ऽअश्वः । मरुतः । सुऽवीरः ॥४॥

हे मरुतो यूयं जनाय यजमानाय राजानं स्वामिनं राजमानं वेर्यं शत्रूणां प्रेरकं च्यावयितारं विभ्वतष्टं । विभ्वा नाम ऋभूणां मध्यमः । स कुशली । तेन निर्मितं । अत्यंतरूपवंतमित्यर्थः । तादृशं पुत्रं जनयथ । उत्पादयथ हे यजत्रा यष्टव्याः । हे मरुतो युष्मद्युष्मत् एति गच्छति पुत्रः । कीदृशः । मुष्टिहा । मुष्टि-शब्दो बाहूपलक्षकः । स्वभुजबलेनैव हन्ता शत्रूणां । तदेवोच्यते । बाहुजूतः । बाहुः प्रेरकः शत्रूणां यस्य तादृशः पुत्र एति । तथा युष्मद्युष्मत्तः सदृशो विद्यमानाश्वः । बह्वश्व इत्यर्थः । सुवीरः शोभनवीर्यः पुत्र एति । जायत इत्यर्थः ॥

वरुणप्रघासे मारुत्या आमिक्षाया अरा इवेति याज्या । सूचितं च । अरा इवेदचरमा अहेवेमं मे वरुण श्रुधि । आ० २. १७. । इति ॥ एकादशिने मारुते पशवेष्वैव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । अरा इवेदचरमा अहेव या वः शर्म शशमानाय संति । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

अ॒रा इ॒वेद॑च॒रमा॒ अहे॑व॒ प्रप्र॑ जा॒यन्ते॒ अक॑वा॒ महो॑भिः ।

पृ॒श्नेः पु॒त्रा उ॒पमा॑सो॒ रभि॑ष्ठाः स्व॒या म॒त्या म॒रुतः॒ सं मि॑मि॒क्षुः ॥ ५ ॥

अ॒राऽइ॒व । इत् । अ॒च॒रमाः । अ॒हाऽइ॒व । प्र॒ऽप्र । जा॒यन्ते । अ॒क॒वाः । म॒हऽभिः ।

पृ॒श्नेः । पु॒त्राः । उ॒प॒ऽमा॑सः । र॒भि॒ष्ठाः । स्व॒या । म॒त्या । म॒रुतः । सं । मि॑मि॒क्षुः ॥ ५ ॥

अरा इवेत् रथशंकव इवाचरमा अनिकृष्टाः । सर्वसमाः सहैवोत्पन्नाश्चेत्यर्थः । अहेवाहानीव । दिवसा यथा सर्वेऽपि षष्टिघटिकात्मकास्तद्वत्सप्तसंख्योपेतसप्तगणरूपेण समा इत्यर्थः । अनेन दृष्टान्तद्वयेन वैसदृश्याभावः प्रतिपादितः । एवमुक्तलक्षणा महोभिस्तेजोभिः प्र प्र जायन्ते । प्रकर्षेण प्रादुर्भवन्ति ॥ एकः प्रसमुपोदः पादपूरण इत्युपसर्गाभ्यासः स च पूरणः ॥ ते चाकवा अनल्पाः । यद्वा महोभिरित्यस्य विशेषणं । पृश्नेर्माध्यमिकाया वाचो गोरूपाया अंतरिक्षस्य वा पुत्रस्थानीया उपमासः प्रत्येकं समाना रभिष्ठा प्रकृष्टवेगाः । एवं महानुभावा मरुतः स्वया मत्या स्वकीयैवानुग्रहबुद्ध्या संमिमिक्षुः । वृष्ट्या सम्यक् सिंचन्ति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यत्प्रा॒यासि॑ष्ट पृ॒षतीभि॒रश्वै॑र्वी॒कुप॑विभिर्मरुतो रथेभिः ।

क्षो॒दन्ते॒ आपो॑ रि॒णन्ते॒ वना॑न्यवो॒स्त्रियो॑ वृष॒भः क्र॑न्दतु द्यौः ॥ ६ ॥

यत् । प्र । अ॒यासि॑ष्ट । पृ॒षतीभिः । अ॒श्वैः । वी॒कुप॑विऽभिः । म॒रुतः । रथे॑भिः ।

क्षो॒दन्ते । आपः । रि॒णन्ते । वना॑नि । अ॒व । उ॒स्त्रियः । वृष॒भः । क्र॑न्दतु । द्यौः ॥ ६ ॥

हे मरुतो यद्यदा प्रायासिष्ट प्रगच्छथ पृषतीभिः पृषत्संज्ञकैरश्वैर्वाहनसाधनैरश्वैः । अश्वशब्दोऽत्र वाहनसामान्यवचनः । अतः पुल्लिङ्गता । तथान्यत्र । यदश्वान्धूर्षु पृषतीरयुग्ध्वं । ऋग्वे० ५. ५५. ६. । रोहिदश्वोऽजाश्व इति समानाधिकरणप्रयोगः । एवंभूताश्वयुक्तैर्वीकुपविभिर्दृढरथनेमिभी रथेभिः प्रायासिष्ट । यद्वाश्वै रथैश्च सह मरुतो यदा प्रायासिष्ट तदापः क्षोदन्ते । क्षरन्ति । वनानि वृक्षसमूहा रिणन्ते । हिंस्यन्ते । वेगेन भज्यन्ते । उस्त्रियः । उस्त्राः सूर्यरश्मयः । तत्संबन्धी पर्जन्यो वृषभोऽपां वर्षिता द्यौर्द्योतमानोऽव क्रन्दतु । अवाङ्मुखं शब्दयतु वृष्ट्यर्थे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रथिष्ट यामन्पृथिवी चिदेषां भर्तॄन् ग॒र्भं स्वमिच्छ॒वो धुः ।

वाता॒न्ध्रश्चा॒न्धुर्या॒युयुजे॒ वर्षे॒ स्वेदं॑ च॒क्रिरे॒ रुद्रि॒यासः ॥ ७ ॥

प्रथिष्ट । यामन् । पृथिवी । चित् । एषां । भर्ता । इव । गर्भं । स्वं । इत् । शवः । धुः ।

वातान् । हि । अश्वान् । धुरि । आ । युयुजे । वर्षं । स्वेदं । चक्रिरे । रुद्रियासः ॥ ७ ॥

एषां मरुतां यामन्यामनि गमने पृथिवी चित् भूमिः । चिदिति पूरणः । प्रथिष्ट । प्रख्याताभवत् । गर्भयोग्याभवदित्यर्थः । ते च मरुतो भर्ता लौकिकः पतिर्गर्भमिव भार्यायास्तथा भूम्याः स्वमित्स्वभूतं गर्भं गर्भस्थानीयं शव उदकं धुः । स्थापितवन्तः । हि यस्माद्वातान् गन्तॄन्श्वान् धुरि रथसंबन्धिन्यामायुयुजे आयोजितवन्तः तस्माद्वर्षं स्वेदं स्वेदस्थानीयं वृष्टिसंस्त्यायं चक्रिरे कुर्वन्ति रुद्रियासो रुद्रपुत्राः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ह॒ये न॒रो म॒रुतो॑ मृ॒ळता॑ न॒स्तुवी॑म॒घासो॑ अ॒मृता॑ ऋ॒तज्ञाः॑ ।

सत्य॑श्च॒तः क॒वयो॑ यु॒वानो॑ बृ॒हद्गिर॑यो बृ॒हदु॒क्षमा॑णाः ॥ ८ ॥

ह॒ये । न॒रः । म॒रुतः॑ । मृ॒ळत॑ । नः । तु॒र्विऽम॒घासः॑ । अ॒मृताः॑ । ऋ॒तऽज्ञाः॑ ।

सत्य॑ऽश्च॒तः । क॒वयः॑ । यु॒वानः॑ । बृ॒हत्ऽगिर॑यः । बृ॒हत् । उ॒क्षमा॑णाः ॥ ८ ॥

हये नर इत्यष्टमी गता ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

प्र वः स्पळित्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्धं मारुतं । अष्टमी त्रिष्टुप् शिष्टाः सप्त जगत्यः । प्र वः स्पट् त्रिष्टुवंतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वः स्पळ॑क्रन्सुवि॒ताय॑ दा॒वनेऽर्चं॑ दि॒वे प्र पृथि॒व्या ऋ॒तं भ॑रे ।

उ॒क्षन्ते॑ अ॒श्वान्तरु॑षन्त॒ आ रजोऽनु॒ स्वं भा॒नुं अ॒थय॑न्ते अ॒र्णवैः ॥ १ ॥

प्र । वः । स्पट् । अ॒क्रन् । सु॒वि॒ताय॑ । दा॒वने॑ । अ॒र्चं । दि॒वे । प्र । पृथि॒व्यै । ऋ॒तं । भ॑रे ।

उ॒क्षन्ते॑ । अ॒श्वान् । तरु॑षन्ते । आ । रजः । अनु॑ । स्वं । भा॒नुं । अ॒थय॑न्ते । अ॒र्णवैः ॥ १ ॥

हे मरुतो वो युष्मभ्यं सुविताय सुष्ठु प्राप्त्रव्याय दावने हविःप्रदानाय स्पष्ट-
स्मृष्टा होता प्र प्रकर्षेणाक्रन् । क्रंदति । स्तौति । वो युष्मान् वा सुष्ठु प्राप्त्रव्याय
दानायाक्रन् ॥ क्रंदतेः शब्दकर्मणो लङर्थे लुङि तिपि रूपं ॥ हे होतर्दिवे द्योत-
मानाय द्युदेवाय प्रार्च । प्रकर्षेण स्तुहि हे आत्मन् । तथा पृथिव्याश्च ऋतं स्तोत्रं
भरे । संपादयामि । द्यावापृथिव्यावपि मरुतामाधारत्वादत्र निपातभाजौ भवतः ।
किंच ते मरुतोऽश्वान् व्यापकानुदकसंधानुक्षंते । सिंचन्ति । रज आ अंत-
रिक्षमा सर्वतस्तरुषन्ते । तरन्ति । संचरन्ति । स्वं भानुं स्वकीयं तेजोऽर्णवैर्मघैः
सहानुश्रथयन्ते । अनुश्लेषयन्ति । अनुकूलं प्रापयन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अमदिषां भियसा भूमिरेजति नौर्न पूर्णा क्षरति व्यथिर्यती ।

दूरेदृशो ये चितयन्त एमभिरन्तर्महे विदथे येतिरे नरः ॥ २ ॥

अमात् । एषां । भियसा । भूमिः । एजति । नौः । न । पूर्णा । क्षरति । व्यथिः । यती ।

दूरेऽदृशः । ये । चितयन्ते । एमऽभिः । अन्तः । महे । विदथे । येतिरे । नरः ॥ २ ॥

एषां ॥ अन्वादेशविषयत्वादन्यदाहः ॥ एषां मरुतां भियसा भयेन भूमिरेजति ।
कंपते नौर्न पूर्णा प्राणिभिः । सा यथोदकमध्ये क्षरति चलति व्यथिर्व्यथिता यती
गच्छन्ती । एतदुभयं नौविशेषणं । दूरेदृशो दूरे दृश्यमाना अपि ये मरुत एमभिर्ग-
मनैश्चितयन्ते ज्ञायन्ते ते महान्तो मरुतो विदथे यज्ञे महे महते हविषे हविर्भक्ष-
णायांतर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये येतिरे । यतन्ते । नरो नेतारो मरुतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

गवामिव श्रियसे शृंगमुत्तमं सूर्यो न चक्षु रजसो विसर्जने ।

अत्या इव सुभ्वश्चारवः स्थन मर्या इव श्रियसे चेतथा नरः ॥ ३ ॥

गवांऽइव । श्रियसे । शृंगं । उत्तमं । सूर्यः । न । चक्षुः । रजसः । विऽसर्जने ।

अत्याःऽइव । सुऽभ्वः । चारवः । स्थन । मर्याःऽइव । श्रियसे । चेतथा । नरः ॥ ३ ॥

हे मरुतो यूयं गवां शृंगमिवोत्तममुत्कृष्टमुष्णीषपट्टादिकं श्रियसे श्रिये धार-
यथेति शेषः । सूर्यो न सूर्य इव । स यथा रजसस्तेजसो विसर्जने चक्षुर्दर्शनसाधनं
मंडलं धत्ते तद्वद्रजसो वृष्टेर्विसर्जने विसर्जनाय चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं तेजो

धारयथ । अत्या इवाश्वा इव सुभ्वः सुष्ठु सर्वत्र भवन्तो वेगवन्तश्चारवो दर्शनीयाः
स्थन । भवथ । मर्या मर्या यजमाना इव । ते यथा श्रियसे जानन्ति यज्ञादिकं
तद्वच्छ्रिये चेतथ हे नरो नेतारो मरुतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

को वो महान्ति महतामुदश्ववत्कस्काव्या मरुतः को ह पौंस्या ।

यूयं ह भूमिं किरणं न रेजथ प्र यज्ञरध्वे सुविताय दावने ॥४॥

कः । वः । महान्ति । महतां । उत् । अश्ववत् । कः । काव्या । मरुतः । कः । ह । पौंस्या ।

यूयं । ह । भूमिं । किरणं । न । रेजथ । प्र । यत् । भरध्वे । सुविताय । दावने ॥४॥

हे मरुतो वो युष्माकं महतां पूज्यानां को यजमानो महान्ति श्रेयांस्युद-
श्ववत् । उक्तृष्टं प्राप्नुयात् । कश्च तदर्थं काव्या काव्यानि कवीनां युष्माकं संबं-
धीनि स्तोत्रायुदश्ववत् । को ह कश्च पौंस्या पौंस्यानि पराक्रमानुदश्ववत् । आदरार्थं
पुनर्वचनं । यूयं ह यूयं खलु भूमिं किरणं न किरणमिव रेजथ । किरणं यथा
वृष्ट्यर्थं चालयथ तद्वद्भूमिं रेजथ । यद्यस्मात् सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय । प्राप्त-
व्यस्येत्यर्थः । तादृशस्य धनस्य वृष्ट्युदकस्य वा दावने दानाय प्र भरध्वे प्रकर्षेण
संपादयथ वृष्टिं । यस्माद्ययमेवं कुरुष्व तस्मात्क एवं करोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अश्वा इवेदरुषासः संबंधवः शूरा इव प्रयुधः प्रोत युयुधुः ।

मर्या इव सुवृधो वावृधुर्नरः सूर्यस्य चक्षुः प्र मिनन्ति वृष्टिभिः ॥५॥

अश्वाःऽइव । इत् । अरुषासः । सऽबंधवः । शूराःऽइव । प्रऽयुधः । प्र । उत् । युयुधुः ।

मर्याःऽइव । सुऽवृधः । वऽवृधुः । नरः । सूर्यस्य । चक्षुः । प्र । मिनन्ति । वृष्टिऽभिः ॥५॥

मरुत एतेऽश्वा इव शीघ्रगन्तारोऽरुषास आरोचमानाः संबंधवः । समान एक
एव बंधुर्बंधको रुद्रो येषां ते तादृशाः । परस्परं बंधवः स्नेहयुक्ता वा शूरा भटा
इव प्रयुधः प्रयोद्धारो वैरिभिः सह तादृशा उतापि च प्र युयुधुः । प्रकर्षेण
युध्यन्ते । मर्या इव मनुष्या यथा वर्धन्ते तथा सुवृधः सुष्ठु वर्धयितारो वर्धमाना
वा नरो नेतारो ववृधुः । वर्धन्ते । एवं महात्मानः सूर्यस्य चक्षुस्तेजःसमूहं मंडलं
वा वृष्टिभिः प्र मिनन्ति । प्रकर्षेण हिंसन्ति । आवृण्वन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ते अज्येष्टा अकनिष्ठास उद्भिदोऽमध्यमासो महसा वि वावृधुः ।

सुजातासो जनुषा पृश्निमातरो दिवो मर्या आ नो अच्छा जिगातन ॥ ६ ॥

ते । अज्येष्टाः । अकनिष्ठासः । उत्ऽभिदः । अमध्यमासः । महसा । वि । ववृधुः ।

सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः । दिवः । मर्याः । आ । नः । अच्छ । जिगातन ॥ ६ ॥

ते मरुतोऽज्येष्टा अकनिष्ठासोऽकनिष्ठा उद्भिद उद्भेदयितारः शत्रूणाममध्यमासोऽमध्यमाः सर्वप्रकारैः समा महसा तेजसा विववृधुः । विवर्धते । सुजातासः सुष्ठु संभूता जनुषा जन्मना पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्रा मर्या मनुष्येभ्यो हिता यूयं दिवः सकाशान्नोऽस्मानच्छाभिमुखमा जिगातन । सर्वतः प्रशंसत साध्वनुष्ठितमिति । उत्तरार्द्धः प्रत्यक्षकृतः । यद्वा ये सुजाता जनुषा पृश्निमातरश्च तान् दिव आगतान् हे ऋत्विजो मर्या यूयमाजिगातन आगच्छत ते नोऽच्छ । आगच्छतास्मदभिमुखं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयो न ये श्रेणीः पप्पुरोजसांतान्दिवो बृहतः सानुनस्परि ।

अश्वास एषामुभये यथा विदुः प्र पर्वतस्य नभनूरचुच्यवुः ॥ ७ ॥

वयः । न । ये । श्रेणीः । पप्पुः । ओजसा । अंतान् । दिवः । बृहतः । सानुनः । परि ।

अश्वासः । एषां । उभये । यथा । विदुः । प्र । पर्वतस्य । नभनून् । अचुच्यवुः ॥ ७ ॥

ये मरुतो वयो न पक्षिण इव श्रेणीः पंक्तयः संत ओजसा बलेन दिवोऽंतरिक्षस्यादित्यस्य वांतान् पर्यंतान् बृहतो महतः सानुनः समुन्नतस्याकाशवल्लयस्य परि परितः पप्पुः पतन्ति एषामश्वासोऽश्वाः पर्वतस्य मेघस्य नभनून् ॥ भनतेः शब्दकर्मणो नभ्राडिति वत् नभनवः ॥ उदकानि प्राचुच्यवुः । च्यावयन्ति । उभये देवामनुष्याश्च यथा विदुर्जानन्ति तथा । मनुष्याणां ज्ञानं प्रसिद्धं । देवाश्च वृष्टौ सत्यामाग्रायणादौ हविःप्रदानेन जानन्ति । देवानां वृष्टिसंपूर्तिपरिज्ञानमाश्वलायनेनोक्तं । यदा वर्षस्य तृप्तः स्यादथाग्रयणेन यजेतेत्युपक्रम्यापि हि देवा आहुस्तृप्तो नूनं वर्षस्याग्रयणेन हि यजते । आ० २. ९. । इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मिमातु द्यौरदितिर्वीतये नः सं दानुचिचा उषसो यतन्तां ।

आचुच्यवुर्दिव्यं काशमेत ऋषे रुद्रस्य मरुतो गृणानाः ॥ ८ ॥

मिमातु । द्यौः । अदितिः । वीतये । नः । सं । दानुऽचिचाः । उषसः । यतन्तां ।

आ । अचुच्यवुः । दिव्यं । काशं । एते । ऋषे । रुद्रस्य । मरुतः । गृणानाः ॥ ८ ॥

नोऽस्मदर्थं द्यौरन्तरिक्षं मिमातु । निर्मिमातु वृष्टिं । तदनुकूलं करोत्वित्यर्थः ।
कीदृशी । अदितिरदीना । यद्वा द्यौर्मिमात्वदितिर्भूमिश्च मिमातु सुखं । किमर्थं ।
वीतय उत्पत्तये प्रजननाय वा । दानुचिचा विचित्रप्रकाशादिदाना उषसः संय-
तन्तां । हे ऋषे त्वया गृणानाः स्तूयमाना मरुतः । रुद्रस्य पुत्रा इत्यर्थः । एते
दिव्यं काशं मेघमुदकमाचुच्यवुः । आच्यावयन्ति ॥ द्विकर्मकोऽयं ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

ईळे अग्निं स्ववसमित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्घं । सप्तम्यष्टम्यौ जगत्यौ
शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः । मरुद्देवताकमग्निमरुद्देवताकं वा । ईळे द्विजगत्यन्तमाग्नेयं च
वेति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्या कारीर्या सामिधेनीषु याज्या । सूचितं
च । ईळे अग्निं स्ववसं नमोभिरिति धाय्ये । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

ईळे अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसन्नो वि चयत्कृतं नः ।

रथैरिव प्र भरे वाजयद्भिः प्रदक्षिणिन्मरुतां स्तोममृध्यां ॥ १ ॥

ईळे । अग्निं । सुऽअवसं । नमःऽभिः । इह । प्रऽसन्नः । वि । चयत् । कृतं । नः ।

रथैःऽइव । प्र । भरे । वाजयत्ऽभिः । प्रऽदक्षिणिन् । मरुतां । स्तोमं । ऋध्यां ॥ १ ॥

अहं श्यावाश्वोऽग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षणं नमोभिः स्तोत्रैरीळे । स्तौमि ।
तत्स्तोत्रं कृतमिहेदानीं प्रसन्नः प्रसन्नः प्रकर्षेण यज्ञं प्राप्तो वा सन् नोऽस्मदर्थं
विचयत् । विजानातु । वाजयद्भिरन्नमिच्छद्भिः स्तोत्रै रथैरिव रथैर्यथाभिमतं
प्राप्नुवन्ति तद्वद्रंहणसाधनैः प्र भरे । प्रकर्षेण संपादयाम्यभिमतं । प्रदक्षिणिन्
प्रादक्षिण्येन गच्छन् मरुतां स्तोमं स्तोत्रमृध्यां । वर्धयेयं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ये तस्युः पृषतीषु श्रुतासु सुखेषु रुद्रा मरुतो रथेषु ।
 वना चिदुया जिहते नि वो भिया पृथिवी चिद्रेजते पर्वतश्चित् ॥२॥
 आ । ये । तस्युः । पृषतीषु । श्रुतासु । सुखेषु । रुद्राः । मरुतः । रथेषु ।
 वना । चित् । उयाः । जिहते । नि । वः । भिया । पृथिवी । चित् । रेजते । पर्वतः । चित् ॥२॥

ये मरुतो रुद्रा रुद्रपुत्रा आतस्युः आतिष्ठन्ति पृषतीषु मरुतां वाहनेषु श्रुतासु
 आतासु प्रसिद्धासु वा सुखेषु । खमाकाशं छिद्रं । शोभनरथाक्षद्वारेषु रथेषु रथा-
 नातस्युः आतिष्ठन्ति । हे उया उद्गूर्णबला मरुतो यूयं यदा रथमारूढाः स्य तदानीं
 वना चित् वनान्यपि नि जिहते न्यग्गच्छन्ति वो युष्माकं भिया भीत्या । पृथिवी
 चित् पृथिव्यपि रेजते । पर्वतश्चित् पर्वतोऽपि रेजते । कंपते । उत्तरार्द्धः प्रत्य-
 क्षकृतः । पूर्वार्द्धं य एवमकुर्वन् तेषां स्तोममृध्यामिति पूर्वचान्वयः ॥

कारीया मारुतस्य सप्तकपालस्य पर्वतश्चिदित्येषा याज्या । सूचितं च । पर्व-
 तश्चिन्महि वृद्धो बिभाय सृजन्ति रश्मिमोजसा । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

पर्वतश्चिन्महि वृद्धो बिभाय दिवश्चित्सानु रेजत स्वने वः ।
 यत्क्रीळथ मरुत ऋष्टिमन्त आप इव सध्र्यंचो धवध्वे ॥३॥
 पर्वतः । चित् । महि । वृद्धः । बिभाय । दिवः । चित् । सानु । रेजत । स्वने । वः ।
 यत् । क्रीळथ । मरुतः । ऋष्टिऽमन्तः । आपः । इव । सध्र्यंचः । धवध्वे ॥३॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वने भयंकरशब्दे सति पर्वतश्चित् पर्वतोऽपि महि
 महान्वृद्धः सन्नपि बिभाय । विभेति । दिवश्चित् अंतरिक्षस्यापि सानु समुच्छ्रितः
 प्रदेशो रेजत । कंपते । यद्यदा क्रीळथ हे मरुतो यूयमृष्टिमन्त आयुधवंतः संतस्त-
 दाप इवोदकानीव सध्र्यंचः सहांचना धवध्वे । धावध्वे । गच्छथ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वरा इवेद्वैवतासो हिरण्यैरभि स्वधाभिस्तन्वः पिपिथे ।
 श्रिये श्रेयांसस्तवसो रथेषु सत्वा महंसि चक्रिरे तनूषु ॥४॥

वराऽइव । इत् । रैवतासः । हिरण्यैः । अभि । स्वधाभिः । तन्वः । पिपिश्रे ।
श्रिये । श्रेयांसः । तवसः । रथेषु । सत्रा । महांसि । चक्रिरे । तनूषु ॥ ४ ॥

वरा इव विवाहयोग्या युवान इव । ते यथा रैवतासो धनवंतो हिरण्यैर्हि-
रण्यमयैराभरणविशेषैः स्वधाभिरुदकैश्च तन्वः स्वीयानि शरीराण्यभिपिपिश्रे
संयोजयन्ति अलंकुर्वन्ति तद्वदेते मरुतोऽपि रैवतासो धनवंतो हिरण्यैर्हिरण्य-
स्थानीयैर्विद्युदाख्यैराभरणैः स्वधाभिश्च तन्वः स्वीयानि शरीराणि पिपिश्रे ।
श्रिये शोभायै श्रेयांसः श्रेष्ठास्तवसो बलवंतो मरुतो रथेषु सत्रा सत्यं सह वा
तनूषु महांसि चक्रिरे । कृतवंतः । सर्वाभरणैरुदकैश्चोपेता रथानधिष्ठाय शरीरेषु
तेजांस्यधारयन्नित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अज्येष्ठासो अकनिष्ठास एते सं भ्रातरो वावृधुः सौभगाय ।

युवा पिता स्वपा रुद्र एषां सुदुघा पृश्निः सुदिना मरुद्भ्यः ॥ ५ ॥

अज्येष्ठासः । अकनिष्ठासः । एते । सं । भ्रातरः । ववृधुः । सौभगाय ।

युवा । पिता । सुऽअपाः । रुद्रः । एषां । सुऽदुघा । पृश्निः । सुऽदिना । मरुत्ऽभ्यः ॥ ५ ॥

अज्येष्ठासोऽकनिष्ठासः परस्परं ज्येष्ठकनिष्ठभावरहिताः सहैवोत्पन्नाः समान-
बला एते मरुतो भ्रातरः परस्परं भ्रातृभूताः संतः सौभगाय सुभगत्वाय संववृधुः ।
वर्धते । युवा नित्यतरुणः स्वपाः शोभनकर्मेषां मरुतां रुद्रः पिता सुदुघा सुष्टु
दोग्ध्री पृश्निर्गोदेवता मातृभूता मरुद्भ्यो मरुदर्थं सुदिना शोभनदिनानि । अकु-
रतामिति शेषः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा यद्वावमे सुभगासो दिवि ष्ट ।

अतो नो रुद्रा उत वा न्वस्याग्ने विज्ञाद्विषो यद्यजाम ॥ ६ ॥

यत् । उत्ऽतमे । मरुतः । मध्यमे । वा । यत् । वा । अवमे । सुऽभगासः । दिवि । स्थ ।

अतः । नः । रुद्राः । उत । वा । नु । अस्य । अग्ने । विज्ञात् । हविषः । यत् । यजाम ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं यदुत्तम उत्कृष्ट उत्तमे चरमे वा दिवि द्युलोके मध्यमे वा
दिवि यद्वावमे दिवि हे सुभगासः स्थ भवथ । त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका-

स्तिप्तो दिवः पृथिवीरित्यादिश्रुतेर्द्युलोकस्य त्रैविध्यं । अतोऽस्मात् स्थानत्र-
यान्नोऽस्मदर्थं हे रुद्रा आगच्छतेति शेषः । उत वा अथवा नु अद्य यद्यजाम
यद्वविः प्रक्षिपामः हे अग्ने त्वमस्य हविष एतद्वविर्वित्तात् । विद्धि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निश्च यन्मरुतो विश्ववेदसो दिवो वहध्व उत्तरादधि णुभिः ।

ते मंदसाना धुनयो रिशादसो वामं धत्त यजमानाय सुन्वते ॥ ७ ॥

अग्निः । च । यत् । मरुतः । विश्वऽवेदसः । दिवः । वहध्वे । उत्तरात् । अधि । णुभिः ।

ते । मंदसानाः । धुनयः । रिशादसः । वामं । धत्त । यजमानाय । सुन्वते ॥ ७ ॥

हे विश्ववेदसः सर्वस्य ज्ञातारो विश्वधना वा हे मरुतो यद्ययमग्निश्च दिवो
द्युलोकादुत्तरादुत्कृष्टतरादधि उपरि णुभिः सानुभिरुपरिप्रदेशे वहध्वे उह्यध्वे । तत्र
निवसथेत्यर्थः । यद्वा सुशब्देन तत्सदृशा अश्वा उच्यन्ते । तैर्वोह्यध्वे । ते यूयं
मंदसाना मोदमाना अस्मदीयैः स्तोत्रैर्हविर्भिश्च धुनयः शत्रूणां कंपयितारो रि-
शादसोऽस्मद्विंसकानामत्तारः संतो वामं वननीयं धनं धत्त । दत्त यजमानाय
सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते ॥

अग्ने मरुद्भिरित्यष्टम्याग्निमारुतस्य याज्या । अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्भिः
। आ० ५. २०. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्भिः सोमं पिब मंदसानो गणश्रिभिः ।

पावकेभिर्विश्वमिन्वेभिरायुभिर्वैश्वानर प्रदिवा केतुना सजूः ॥ ८ ॥

अग्ने । मरुत्ऽभिः । शुभयत्ऽभिः । ऋक्ऽभिः । सोमं । पिब । मंदसानः । गणश्रिऽभिः ।

पावकेभिः । विश्वंऽइन्वेभिः । आयुऽभिः । वैश्वानर । प्रऽदिवा । केतुना । सऽजूः ॥ ८ ॥

हे अग्ने मरुद्भिः सह मंदसानः सन् सोमं पिब । कीदृशैर्मरुद्भिः । शुभयद्भिः
शोभमानैरन्यान् शोभयद्भिर्वा ऋक्भिः स्तुत्यैर्गणश्रिभिर्गणभावमाश्रयद्भिः पाव-
केभिः शोधकैर्विश्वमिन्वेभिर्विश्वं वृष्ट्या प्रीणयद्भिरायुभिरायुष्मद्भिः । हे वैश्वानर
विश्वनरहिताग्ने प्रदिवा पुराणेन केतुना ज्वालापुंजेन सजूः सहितः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः ॥

के ष्टा नर इत्येकोनविंशत्युचं पंचमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । के ष्टैकोना गायत्रं श्यावाश्वोऽत्र वैददश्वी तरंतपुरुमीळ्हौ दाल्भ्यं रथवीतिं मरुतश्च दानतुष्टः प्रशशंस बुद्धा च तरंतमहिषी शशीयसी पंचम्यनुष्टुप् नवमी सतोवृहतीति । श्यावाश्व ऋषिः । पंचम्यनुष्टुप् नवमी सतोवृहती शिष्टा गायत्र्यः । आद्याश्चतस्रो मरुदेवताकाः । सनत्सेत्यादीनां चतसृणां शशीयसी नाम तरंतस्य राज्ञो भार्या देवता । उत मे रपदित्यस्या वैददश्विः पुरुमीळ्हो देवता । यो मे धेनूनामित्यस्या वैददश्विस्तरंतो राजा देवता । य ईं वहंत इत्याद्याः षण्मारुत्यः । एतं म इत्यस्य नृचस्य दाल्भ्यो रथवीतिर्नाम राजा देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

अत्राश्चर्यं पुरावृत्तमाहुरागमपारगाः । अर्चनानाः पुरात्रेयो दाल्भ्येन रथवीतिना ॥ आर्विज्याय वृतो यज्ञे वितते हौत्र आस्थितः । रथवीतिसुतां कन्यां ददर्श पितुरंतिके ॥ ययाचे स्वकुमाराय श्यावाश्वाय च तां सुतां । स प्रदानमना भार्यामपृच्छत्किं प्रयच्छसि ॥ इति पृष्टा पुनः प्राह कथमस्मै प्रदास्यसि । इतः पूर्वं सुता दत्ता नासीदनृषये क्वचित् ॥ तत्तथैवेति निश्चित्य प्रत्याचष्टार्चनानसं । श्यावाश्वः संस्थिते यज्ञे तेन राज्ञा निराकृतः ॥ तत्प्रत्याशान्वितो विप्रस्तपस्तेपे सुदारुणं । ब्रह्मचर्यरतः शांतो भिक्षार्थं पर्यटन् द्विजः ॥ तरंतमहिषी साध्वी विभिस्तेऽसौ शशीयसी । सा संप्राप्यांतिकं पत्युः प्रोवाचागतवानृषिः ॥ इत्युक्तो नृपतिर्भार्यां प्रत्याहैनं प्रपूजय । सानुज्ञाता गवां यूथं प्रादादाभरणानि च ॥ तरंतोऽपि पुनस्तस्मै प्रादाद्धनमपेक्षितं । दत्त्वा च पुरुमीळ्हस्य स्वानुजस्यांतिकं प्रति ॥ प्रेरयामास तमृषिं सोऽपि त्वां मानयिष्यति ॥ तथेति राज्ञो वचनं निशम्य तद्भार्यया दर्शितसर्वमार्गः । गच्छन् शनैरर्द्धपथे मरुद्गणान् समानरूपान् स्वदिहक्षयागतान् ॥ विलोक्य विप्रः सभयः प्रणम्य कृतांजलिः कंटकितांगसंघः । तुष्टाव हृष्टान्मरुतो विशिष्टैरर्थैर्वचोभिः परितुष्टचित्तः ॥ संप्राप्य सर्वं स्वमनीषितं तदा मरुद्गणेभ्यो मुदितात्मवद्भ्यः ॥ तदाभवहृषिः सूक्तद्रष्टा श्यावाश्वनामकः । पश्चात्पुनर्गृहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं ॥ दाल्भ्यो मंत्रहृशे राज्ञ्या चोदितः स्वसुतां ददौ । पुरुमीळ्हस्तरंतश्च तद्भार्या च शशीयसी ॥ दाल्भ्यो यो रथवीत्याख्यः सप्त ये मरुतां गणाः । ते तस्मै यद्दुस्तुष्टास्तत्के ष्टेत्यत्र वर्ण्यते ॥

॥ तत्र सूक्ते प्रथमा ॥

के ष्टा नरः श्रेष्ठतमा य एकैक आयय । परमस्याः परावतः ॥ १ ॥

के। स्थ। नरः। श्रेष्ठऽतमाः। ये। एकैऽएकः। आऽयय। परमस्याः। पराऽवतः ॥ १ ॥

हे नरो नेतारो मरुतः श्रेष्ठतमा अत्यंतं श्रेष्ठा यूयं के छ । के स्थ । के भवथ ।
एवं स्वरूपानिश्चयात्संदिह्य ब्रवीति । ये यूयमेक एकः प्रत्येकमायय आगच्छथ ।
कस्मादित्युच्यते । परमस्याः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् । अंतरिक्षादित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

क्व॑ वोऽश्वाः॒ क्वा॒३भी॒श्वः॒ कथं॑ शे॒क कथा॑ यय । पृ॒ष्ठे स॒दो न॒सो॒र्यमः॑ ॥ २ ॥

क्वा॒वः॒। अ॒श्वाः॒। क्वा॒। अ॒भी॒श्वः॒। क॒थं॒। शे॒क। क॒था। य॒य। पृ॒ष्ठे। स॒दः॒। न॒सोः॒। य॒मः॑ ॥ २ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमश्वाः क्व कुत्रत्याः । क्व चाभीश्वो बंधनरज्जवः । कथं
च शेक । शीघ्रं गंतुं शक्ता भवथ । कथा कथं यय । याताः स्थ । पृष्ठेऽश्वानां पृष्ठदेशे
सदः । सीदति तिष्ठत्यत्रेति सदः पर्याणं । तत्र दृश्यते । तथा नसोर्नासिकयोर्यमो
नियमिता पलायनप्रतिबंधकारी पशोर्नासिकयोर्दृश्यते । तस्मादश्वादिलिङ्गैः
कुत्रापि त्वरितगमना इव प्रतिभांति के यूयमिति देवत्वमनवधार्याह ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ज॒घने॒ चोद॑ ए॒षां वि स॒क्थानि॒ नरो॑ यमुः । पु॒त्र॒कृ॒थे न ज॒नयः॑ ॥ ३ ॥

ज॒घने॒। चोदः॑। ए॒षां। वि। स॒क्थानि॒। नरः॑। य॒मुः। पु॒त्र॒। कृ॒थे। न। ज॒नयः॑ ॥ ३ ॥

एषामश्वानां जघने हंतव्यप्रदेशे चोदः प्रेरिका कशा अराग्रकाष्ठविशेषो वा
वर्तते । शीघ्रगमनाय ताडयन्वर्तत इत्यर्थः । सक्थान्यूरुप्रदेशान्नरो नेतारो मरुतो
वि विविच्य यमुः । नियच्छन्ति । आप्नुधावनेन विवृता भवन्तीत्यर्थः । विवृतौ
दृष्टान्तः । पुत्रकृथे पुत्रकरण उत्पादने जनयोऽपत्योत्पादयित्री योषित इव । ता
यथा पुत्रोत्पादनकाले संगमसमय ऊरु विवृतौ कुर्वन्ति तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

परा॑ वी॒रास॒ एत॒न॒ मर्या॑सो॒ भद्र॑जानयः । अ॒ग्नि॒तपो॒ यथा॑संथ ॥ ४ ॥

परा॑। वी॒रा॒सः॒। इ॒त॒न॒। मर्या॑सः॒। भद्र॑ऽजानयः॒। अ॒ग्नि॒ऽतपः॒। यथा॑। अ॒संथ॑ ॥ ४ ॥

कशाताडनादिलिङ्गेन जिगमिषून्मत्वा ब्रूते । हे वीरासो वीरा अमित्राणामी-
रयितारो हे मर्यासो मर्त्येभ्यो हिता हे भद्रजानयः । भद्रः स्तुत्यो जानिर्जन्म येषां ते
तथोक्ताः । रुद्रपुत्रा इत्यर्थः । अग्नि तपोऽग्निना तप्तास्ताम्रादयो यथा दीप्तास्तद्वत्
प्रदीप्ता असंथ । भवथ । अथवाग्नि तप्ता दग्धदेहा यथा पलायन्ते तथा भवथेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सनत्साञ्चं पशुमुत गव्यं शतावयं ।

श्यावाश्चस्तुताय या दोर्वीरायोपबर्बृहत् ॥ ५ ॥

सनत् । सा । अञ्चं । पशुं । उत । गव्यं । शतऽञ्चवयं ।

श्यावाश्चऽस्तुताय । या । दोः । वीराय । उपऽबर्बृहत् ॥ ५ ॥

सा तरंतमहिषी मह्यं सनत् । प्रादात् । किं । अञ्चमश्वात्मकं तत्समूहात्मकं वा पशुं । जातावेकवचनं । उतापि च गव्यं गोसमूहात्मकं पशुं शतावयमनेकैरविभिर्युक्तं सनदिति । सेत्युक्तं केत्याह । या श्यावाश्चस्तुताय श्यावाश्चेन मया स्तुताय वीराय तरंताय दोः स्वकीयं भुजमुपबर्बृहत् उपोदयच्छदालिंगनाय सा सनदिति । यतो भर्तृप्रेमास्पदा तस्मादेव बहुधनं दातुं शक्तेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत त्वा स्त्री शशीयसी पुंसो भवति वस्यसी । अदेवचादराधसः ॥ ६ ॥

उत । त्वा । स्त्री । शशीयसी । पुंसः । भवति । वस्यसी । अदेवऽचात् । अराधसः ॥ ६ ॥

उतापि च त्वैका शशीयसी । शशीयसीत्येतन्महिष्या नाम । सैव स्त्री । यद्वा उतेत्ययमेवकारार्थे । स्त्रीषु सैव प्रशस्येत्यर्थः ॥ त्वसमसिमनेमेत्यनुच्चानीति वचनात् त्वेति निघातः ॥ सैव पुंसः पुरषाद्वस्यसी वसीयसी भवति । कस्मात्पुंस इत्युच्यते । अदेवचात् । देवा न येन चायंते स्तुत्यादिना सोऽदेवचः । तस्मादराधसः । राधो धनं । दानार्हधनरहितात् । लुब्धकादित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि या जानाति जसुरिं वि तृथंतं वि कामिनं । देवचा कृणुते मनः ॥ ७ ॥

वि । या । जानाति । जसुरिं । वि । तृथंतं । वि । कामिनं । देवऽचा । कृणुते । मनः ॥ ७ ॥

या शशीयसी जसुरिं व्यथितं ॥ जसिस्ताडनकर्मोपक्षेपणकर्मा वा ॥ तं विजानाति । तथा तृथंतं विजानाति । कामिनं धनाद्यभिलाषवंतं विजानाति । अनुकंपयाभिमतं दत्तवतीत्यर्थः । देवचा देवेषु मनः कृणुते कुरुते देवप्रीत्यर्थं प्रदानबुद्धिं करोति या सैव स्त्रीति पूर्वच संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उ॒त घा॒ ने॒मो अ॒स्तुतः॒ पु॒माँ इति॑ ब्रु॒वे प॒णिः । स वैर॑दे॒य इ॒त्स॒मः ॥ ८ ॥

उ॒त । घा॒ । ने॒मः । अ॒स्तुतः । पु॒मान् । इति॑ । ब्रु॒वे । प॒णिः । सः । वैर॑दे॒ये । इत् । स॒मः ॥ ८ ॥

उत घापि च । घेति पूरणः । नेमः । त्वो नेम इत्यर्द्धस्येति निरुक्तं । नेमोऽर्द्धः । जायापत्योर्मिलित्वैककार्यकर्तृत्वादेक एव पदार्थः । अर्द्धं शरीरस्य भार्येत्यादि स्मृतेः । शशीयस्या अर्द्धभूतस्तरंतः पुमानस्तुत इति ब्रूवे । बहुधा स्तुतोऽपि गुणस्यातिबाहुल्यादस्तुत एवेति ब्रुवे पणिः स्तोताहं । स च तरंतो वैरदेये । वीरा धनानां प्रेरयितारो दानशीलाः । तैर्दातव्यं धनं देयं । तस्मिन्धने समः । सर्वेभ्यो दातेत्यर्थः । इदिति पूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उ॒त मे॑ऽर॒पद्यु॒वति॑र्म॒मंदु॒षी॒ प्रति॑ श्या॒वाय॑ वर्त॒निं ।

वि रोहि॑ता पुरु॒मीळ्हाय॑ येम॒तुर्वि॒प्राय॑ दी॒र्घय॑श॒से ॥ ९ ॥

उ॒त । मे॒ । अ॒र॒पत् । यु॒वतिः॑ । म॒मंदु॒षी॑ । प्रति॑ । श्या॒वाय॑ । वर्त॒निं ।

वि । रोहि॑ता । पुरु॒ऽमीळ्हाय॑ । येम॒तुः । वि॒प्राय॑ । दी॒र्घऽय॑श॒से ॥ ९ ॥

उतापि च श्यावाय श्यावाश्वाय मे मह्यमरपत् । अलपत् । स्पष्टमाचष्ट । किं । वर्तनिं मार्गं । कीदृशी सा । युवतिः प्रवृत्तयौवना प्रतिममंदुषी प्रतिमोदमाना । कस्मै । दीर्घयशसे प्रभूतान्नाय प्रभूतकीर्त्तये वा पुरुमीळ्हायैतन्नामकाय प्रभूतगृहाय ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः । पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी ॥ पुरुमीळ्हं प्राप्नुमित्यर्थः । तदर्थं रोहिता रोहितवर्णावश्चौ शशीयस्या दत्तौ वि-येमतुः । धृतवन्तावित्यर्थः । याश्चाभ्यां युक्ते रथे स्थापयित्वा पुरुमीळ्हगृहस्य मार्गं प्रदर्शयन्ती पुरतो गता सैव पुंसो भवति वस्यसीति पूर्वच संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यो मे॑ धे॒नूनां॑ श॒तं वैद॑द॒श्विर्यथा॑ द॒दत् । त॒रंत॑ इ॒व म॑ह॒ना ॥ १० ॥

यः । मे॒ । धे॒नूनां॑ । श॒तं । वैद॑त् । अ॒श्विः । यथा॑ । द॒दत् । त॒रंतः॑ । इ॒व । म॑ह॒ना ॥ १० ॥

इयं पुरुमीळ्हस्तुतिः । वैददश्विः पुरुमीळ्होऽपि यो मे मह्यं धेनूनां शतं यथा येन प्रकारेण ददत् दत्तवान् । तथा मंहना मंहनीयानि धनान्यपि ददत्

तरंत इव । स यथा धेनुशतं बहुविधं धनं च दत्तवान् तद्वद्वैददश्विः पुरुमीळ्होऽपि
ददत् तं स्तुव इति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

य ई॒ वहंत॑ आ॒शुभिः॑ पिबंतो म॒दिरं॑ मधु । अत्र॑ श्रवांसि दधिरे ॥ ११ ॥

ये । ई॒ । वह॑न्ते । आ॒शुऽभिः । पिब॑न्तः । म॒दि॒रं । मधु । अत्र॑ । श्रवा॑ंसि । द॒धि॒रे ॥ ११ ॥

इदानीं मरुत एवैत इति निश्चित्य जनप्रसिद्धैर्माहात्म्यैः स्तौति । ये मरुत
ईमिदानीमाशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वैर्वहन्ते उह्यन्ते । किं कुर्वन्तः । मदिरं मदकरं
मधु सोमरसं पिबन्तः । पाथेयत्वेन धृतं सोममित्यर्थः । ते मरुतोऽत्रास्मिन्देशे
श्रवांसि स्तुतिजनितानि यशंसि दधिरे । धारयन्ति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

येषां श्रियाधि रोदसी विभाजन्ते रथेषु । दिवि रुक्म इवोपरि ॥ १२ ॥

येषां । श्रि॒या । अधि॑ । रोद॑सी इति । वि॒ऽभ्राज॑न्ते । रथेषु । आ । दि॒वि । रु॒क्मः । इव॑ ।
उ॒परि॑ ॥ १२ ॥

येषां मरुतां श्रिया कात्या रोदसी द्यावापृथिव्यावधि । अधिष्ठिते भवत इति
शेषः । यस्मादेते मरुतो रथेषु विभाजन्ते विशेषेण दीप्यन्ते । आ इति चार्थः ।
तत्र दृष्टान्तः । उपर्युपरिभूते दिवि द्युलोके रुक्मो रोचमान आदित्य इव ।
यद्वोपरि रथस्योपरीति वा योज्यं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

युवा स मारुतो गणस्त्वेषरथो अनेद्यः । शुभंयावाप्रतिष्कृतः ॥ १३ ॥

युवा । स । मारु॑तः । ग॒णः । त्वे॒षऽर॑थः । अने॑द्यः । शु॒भं॒ऽयावा॑ । अ॒प्रति॑ऽस्कुतः ॥ १३ ॥

स मारुतो गणो युवा सर्वत्र मिश्रयिता नित्यतरुणो वा त्वेषरथो दीप्तर-
थोऽनेद्योऽनिद्यः शुभंयावा शोभनं गन्ताप्रतिष्कृतोऽप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा ।
एवं महानुभावो गणो दीप्यत इति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

को वेद नूनमेषां यत्र मदंति धूतयः । ऋतजाता अरेपसः ॥ १४ ॥

कः । वेद । नूनं । एषां । यत्र । मदंति । धूतयः । ऋतऽजाताः । अरेपसः ॥ १४ ॥

एषां मरुतां स्थानं को वेद । को जानाति । यत्र स्थाने धूतयः शत्रूणां कंपका मदंति हृष्यन्ति ऋतजाता जलार्थमुत्पन्ना यज्ञे वा प्रादुर्भूता अरेपसोऽपापाः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यूयं मर्ते विपन्यवः प्रणेतार इत्या धिया । श्रोतारो यामहूतिषु ॥ १५ ॥

यूयं । मर्ते । विपन्यवः । प्रऽनेतारः । इत्या । धिया । श्रोतारः । यामऽहूतिषु ॥ १५ ॥

हे विपन्यवः स्तुतिकामा मरुतो यूयं मर्ते मरणस्वभावं यजमानमित्यानया धियेदानीं कृतप्रकारयानुग्रहबुद्ध्या ईदृशेन स्तुतिकर्मणा वा निमित्तेन प्रणेतारः प्रकर्षेण प्रापयितारोऽभिमतं स्वर्गादिकं । यामहूतिषु । यामो गमनं । तदर्थं हूतयो यस्मिन्निति यामहूतयो यज्ञाः । तेषु श्रोतार आह्वानानां ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ते नो वसूनि काम्या पुरुश्चंद्रा रिशादसः । आ यज्ञियासो ववृत्तन ॥ १६ ॥

ते । नः । वसूनि । काम्या । पुरुऽचंद्राः । रिशादसः । आ । यज्ञियासः । ववृत्तन ॥ १६ ॥

हे रिशादसो हिंसकानां शत्रूणामत्तारो हे यज्ञियासो यज्ञार्हाः पुरुश्चंद्राः प्रभूता-
ह्लादकधनास्ते यूयं नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि धनानि काम्या स्पृहणीया-
न्याववृत्तन । आवर्तयथेत्यर्थः । मरुतां दानप्रशंसाया अपेक्षितत्वान्न प्रार्थनोचिता ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

एतं मे स्तोममूर्म्ये दार्भ्याय परा वह । गिरो देवि रथीरिव ॥ १७ ॥

एतं । मे । स्तोमं । ऊर्म्ये । दार्भ्याय । परा । वह । गिरः । देवि । रथीऽइव ॥ १७ ॥

संपन्नऋषिभावस्य श्यावाश्वस्यार्चनानसः । रथवीतिसुतायाश्च विवाहं शौ-
नकोऽब्रवीत् ॥ कथं । मरुत्सु तु प्रयातेषु श्यावाश्वः सुमहायशाः । प्रादुर्भूतार्ष-
मात्मानं ज्ञात्वा त्रिकुलनंदनः ॥ रथवीतेर्दुहितरमगच्छन्मनसा तदा । स सत्यमृ-

षिमात्मानं प्रवक्ष्यन्नथवीतये ॥ एतं मे स्तोममित्याभ्यां दौत्ये रात्रिं न्यवेदयत् ।
 ऋषेर्नियोगमाज्ञाय देव्या रात्र्या प्रचोदितः ॥ आदाय कन्यकां दातुमुपेयायार्च-
 नानसं । पादौ तस्योपसंगृह्य स्थित्वा प्रहूः कृतांजलिः ॥ रथवीतिरहं दार्ष्यं इति
 नाम शशंस सः । मया संयोगमिच्छंतं त्वां प्रत्याचक्षि यत्पुरा ॥ तत्क्षमस्व नम-
 स्तेऽस्तु मे मा स्म भगवन् क्रुधीः ॥ ऋषेः पुत्रः स्वयमृषिः पितासि भगवानृषेः ।
 हंत प्रतिगृहाणेमां सुषामित्येनमब्रवीत् ॥ तस्मै ददावश्वशतं स राजा स्वलंकृतां
 चापि सुतां सुषार्थं । विवाहकालेऽपि ददौ नरेन्द्रः शतं हयानां दुहितुः सहस्रं ॥
 गवां सहस्रं वसु च प्रभूतं तपुं तपोऽन्तेऽथ वनं जगामेति ॥ हे ऊर्म्ये रात्रि देवि ।
 ऊर्म्येति रात्रिनाम । मे मदीयमेतं स्तोमं मरुद्भ्यः कृतं स्तोत्रमहं मंचदक् भूत्वा
 मरुतः स्तुतवानित्येवं दार्ष्याय श्यावाश्वाय परा पराङ्मुखी दार्ष्याभिमुखी सती
 वह । प्रापयेत्यर्थः । तदेवादरार्थमुच्यते । हे रात्रि देवि गिरः स्तुतीर्मरुद्विषयाः
 परावह रथीरिव । रथी यथा रथेऽभिप्रेतं वसु स्थापयित्वाभिमतं देशं प्राप-
 यति तद्वत् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उत मे वोचतादिति सुतसोमे रथवीतौ । न कामो अप वेति मे ॥ १८ ॥

उत। मे। वोचतात्। इति। सुतऽसोमे। रथऽवीतौ। न। कामः। अप। वेति। मे ॥ १८ ॥

हे ऊर्म्ये उतापि च मे मां वोचतात् । ब्रूहि । किमित्युच्यते । इतीत्थं । कथ-
 मिति । सुतसोमे कृतसोमयागे रथवीतौ रात्रि मे कामस्तत्पुत्रीविषयो नापवेति ।
 नापगच्छति न विरमत इतीत्थं वोचतात् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

एष क्षेति रथवीतिर्मघवा गोमतीरनु । पर्वतेष्वपश्रितः ॥ १९ ॥

एषः। क्षेति। रथऽवीतिः। मघऽवा। गोऽमतीः। अनु। पर्वतेषु। अपऽश्रितः ॥ १९ ॥

कन्यां दत्त्वा कृतार्थं तं श्यावाश्वोऽथ वनं गतं । रथवीतिं तपस्यंतं संप्रे-
 क्ष्यार्षेण चक्षुषा । रम्ये हिमवतः पृष्ठ एष क्षेतीति सोऽब्रवीत् ॥ एष रथवीतिर्मघवा
 धनवान् गोमतीरनूदकवतीर्नदीरनु अनुसृत्य नदीनां तीरे क्षेति निवसति पर्वतेषु
 हिमवत्पर्वतप्रांतेष्वपश्रित आश्रितः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

ऋतेन ऋतमिति नवर्चं षष्ठं सूक्तमात्रेयस्य श्रुतविद् आर्षं चैष्टुभं मैत्रावरुणं ।
तथा चानुक्रम्यते । ऋतेन नव श्रुतविन्मैत्रावरुणं वै तदिति । वै तदित्युभयोः
प्रयोगाच्चुह्यादिपरिभाषयैतदादीन्येकादश सूक्तानि मित्रावरुणदेवत्यानि ॥ विनि-
योगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋतेन ऋतमपिहितं ध्रुवं वां सूर्यस्य यत्र विमुचंत्यश्वां ।
दशं शता सह तस्युस्तदेकं देवानां श्रेष्ठं वपुषामपश्यं ॥ १ ॥
ऋतेन । ऋतं । अपिहितं । ध्रुवं । वां । सूर्यस्य । यत्र । विमुचंति । अश्वां ।
दश । शता । सह । तस्युः । तत् । एकं । देवानां । श्रेष्ठं । वपुषां । अपश्यं ॥ १ ॥

सूर्यस्य ऋतं सत्यभूतं मंडलमृतेनोदकेनापिहितमाच्छादितं ध्रुवं शाश्वतमप-
श्यमिति संबंधः । यत्र वां युवाभ्यां स्थितिस्तदित्यर्थः । सूर्यमंडले मित्रावरुणयोः
स्थितिश्चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । ऋग्वे० १. ११५. १. ।
उद्धां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोः । ऋग्वे० ७. ६१. १. । इति चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य
। ऋग्वे० ७. ६३. १. । इत्यादिषु प्रसिद्धा । यत्र यस्मिन्मंडले स्थितानश्वां विमुचंति
विमोचयंति स्तोतारः । मंदेहादिभिर्निरुद्धानित्यर्थः । अथवा शीघ्रधावनाय स्तुत्या
प्रेरयंति । यस्मिंश्च मंडले दश शता शतानि सहस्रसंख्याका रश्मयस्तस्युः तिष्ठंति
तादृशं देवानां वपुषां वपुष्मतां तेजोवतामग्न्यादीनां श्रेष्ठं प्रशस्यं ॥ मत्वर्थलक्षणा ।
अथवा व्यधिकरणषष्ठी ॥ देवानां वपुषां शरीराणां श्रेष्ठं । मंडलं हि सूर्यस्य
वपुःस्थानीयं । तन्मंडलमपश्यं । अथवा वां युवयोर्मध्ये सूर्यस्य मंडलमपश्यमिति
व्याख्येयं मैत्रं वा अहरिति श्रुतेर्मित्रस्यैव सूर्यत्वादित्याशयेन ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तत्सु वां मित्रावरुणा महित्वमीर्मा तस्युषीरहभिर्दुदुहे ।
विश्वाः पिन्वथः स्वसरस्य धेना अन्तु वामेकः पविरा ववर्त ॥ २ ॥
तत् । सु । वां । मित्रावरुणा । महित्वं । ईर्मा । तस्युषीः । अहंभिः । दुदुहे ।
विश्वाः । पिन्वथः । स्वसरस्य । धेनाः । अन्तु । वां । एकः । पविः । आ । ववर्त ॥ २ ॥
हे मित्रावरुणा वां युवयोस्तन्महित्वं महत्त्वं सु सुष्ठु । अतिप्रशस्तमित्यर्थः ।

किं तदित्युच्यते । ईर्मा सततगता सर्वस्य प्रेरको वादित्योऽहभिरहोभिर्वर्षर्तु-
संबन्धिभिस्तस्थुषीः स्थावरभूता अपो दुदुहे । दुग्धे । किंच स्वसरस्य स्वयं सर्तुरा-
दित्यस्य विश्वाः सर्वा धेना लोकानां प्रीणयन्तीर्द्युतीः पिन्वथः । वर्धयथः । वां
युवयोरेकोऽप्रतियोगी पविः । पविरिति रथस्य नेमिः पवी रथनेमिर्भवतीति
यास्कवचनात् । तथाप्यत्र लक्षितलक्षण्या रथे वर्तते केवलचक्रस्यावर्तनायो-
गात् । युवयोरेको रथोऽन्वाववर्त । अनुक्रमेण परिभ्रमते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अधारयतं पृथिवीमुत द्यां मित्रराजाना वरुणा महोभिः ।

वर्धयतमोषधीः पिन्वतं गा अव वृष्टिं सृजतं जीरदानू ॥३॥

अधारयतं । पृथिवी । उत । द्यां । मित्रराजाना । वरुणा । महोभिः ।

वर्धयतं । ओषधीः । पिन्वतं । गाः । अव । वृष्टिं । सृजतं । जीरदानू इति जीरदानू ॥३॥

हे मित्रराजाना । मित्रभूताः स्तोतारो राजानः स्वामिन ईश्वरा भवन्ति ययोः
सकाशात्तौ मित्रराजानौ । हे वरुणा ॥ प्रतियोग्यपेक्षया द्विवचनं । अत्र पादा-
दित्वादाद्यं पदं न निहन्यते । वरुणेत्येतस्य त्वामंचितं पूर्वमविद्यमानवदिति
पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनास्यैव पादादित्वादनिघातत्वं युक्तं । नैवं भवति । नामंचिते
समानाधिकरणे सामान्यवचनमिति वरुणेत्येतस्यामंचितसमानाधिकरणत्वादस्य च
सामान्यवचनत्वादविद्यमानवत्त्वाभावेन पादादित्वाभावादुत्तरस्य निघातत्वं युक्तं ॥
हे देवौ महोभिस्तेजोभिः स्वसामर्थ्यैः पृथिवीमुतापि च द्यामधारयतं । हे देवौ
युवामोषधीर्वर्धयतं वृष्टिप्रेरणेन । गाः पिन्वतं । गवाश्वादीन्वर्धयतं । तदर्थं वृष्टि-
मवसृजतं । अवाङ्मुखं प्रेरयतं हे जीरदानू क्षिप्रदानौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वामश्वासः सुयुजो वहंतु यतरश्मय उप यन्तर्वाक् ।

घृतस्य निर्णिगन्तु वर्तते वामुप सिंधवः प्रदिवि क्षरन्ति ॥४॥

आ । वां । अश्वासः । सुयुजः । वहंतु । यतः रश्मयः । उप । यंतु । अर्वाक् ।

घृतस्य । निः । निक् । अन्तु । वर्तते । वां । उप । सिंधवः । प्रदिवि । क्षरन्ति ॥४॥

हे मित्रावरुणौ वां युवामश्वासोऽश्वाः सुयुजः सुष्ठु रथे युक्ताः संत आवहंतु ।

यत्तरश्मयः सारथिनियतप्रग्रहास्तेऽर्वागुपयंतुं । धृतस्योदकस्य निर्णिगूपं वाम-
नुवर्तते । अनुगच्छति । किंच प्रदिवि । पुराणनामैतत् । पुराणाः सिंधव उपक्ष-
रन्ति । उपगच्छन्ति युवयोरनुग्रहात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अनु श्रुताममतिं वर्धदुर्वी बर्हिरिव यजुषा रक्षमाणा ।

नमस्वंता धृतदक्षाधि गर्ते मित्रासाथे वरुणेळास्वंतः ॥ ५ ॥

अनु । श्रुतां । अमतिं । वर्धत् । उर्वी । बर्हिःऽइव । यजुषा । रक्षमाणा ।

नमस्वंता । धृतऽदक्षा । अधि । गर्ते । मित्र । आसाथे इति । वरुण । इळासु ।

अंतरिति ॥ ५ ॥

श्रुतां विश्रुताममतिं । रूपनामैतत् । शरीरदीप्तिमित्यर्थः । तामनुवर्धदनुवर्ध-
यंतौ । बर्हिर्यज्ञः । स इव स यथा यजुषा मंत्रेण रक्ष्यते तद्वदुर्वी रक्षमाना पाल-
यंतौ नमस्वंतान्नवंतौ हे धृतदक्षात्तबलौ हे मित्र हे वरुण हे मित्रावरुणौ युवा-
मुक्तलक्ष्णौ संताविळासु यागभूमिष्वंतर्मध्ये गर्तेऽधि रथ आसाथे । उपविश्यः ।
रथोऽपि गर्त उच्यते । नि० ३. ५. । इति यास्कः । आ रोहथो वरुण मित्र गर्तं
। ऋग्वे० ५. ६२. ८. । इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अक्रविहस्ता सुकृते परस्पा यं चासाथे वरुणेळास्वंतः ।

राजाना क्षत्रमहणीयमाना सहस्रस्थूणं विभृथः सह द्वौ ॥ ६ ॥

अक्रविऽहस्ता । सुऽकृते । परऽपा । यं । चासाथे इति । वरुणा । इळासु । अंतरिति ।

राजाना । क्षत्रं । अहणीयमाना । सहस्रऽस्थूणं । विभृथः । सह । द्वौ ॥ ६ ॥

अक्रविहस्ता अकृपणहस्तौ । दानशूरावित्यर्थः । कस्मै । सुकृते शोभनस्तुतिकर्त्रे
परस्पा परस्तात्पातारौ रक्षितारौ हे वरुणा मित्रवरुणौ युवां यं यजमानमिळासु
यागभूमिष्वंतर्मध्ये चासाथे रक्षयः तस्मै सुकृतेऽक्रविहस्ता परस्पा च भवथ
इति संबंधः । किंच युवां राजाना राजमानावहणीयमानाक्रुध्यंतौ द्वौ परस्परं
सह साहित्येन क्षत्रं धनं सहस्रस्थूणमनेकावष्टंभकस्तंभोपेतं सौधादिरूपं गृहं च

विभृथः । धारयथः सुकृते यजमानाय । अथवा क्षत्रं बलमपरिमिताभिः स्थूणा-
भिरुपेतं रथं चागमनार्थं सह धारयथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हिरण्यनिर्णिगयो अस्य स्थूणा वि भ्राजते दिव्यं श्वाजनीव ।

भद्रे क्षेत्रे निमिता तिल्विले वा सनेम मध्वो अधिगर्तस्य ॥ ७ ॥

हिरण्यऽनिर्निक् । अयः । अस्य । स्थूणा । वि । भ्राजते । दिवि । अश्वाजनीऽइव ।

भद्रे । क्षेत्रे । निऽमिता । तिल्विले । वा । सनेम । मध्वः । अधिऽगर्तस्य ॥ ७ ॥

अनयो रथो हिरण्यनिर्णिक् हिरण्यरूपः । निर्णिगिति रूपनाम । अस्य
रथस्य स्थूणा कीलकादयोऽयः । हिरण्यनामैतत् । अयोविकारा इत्यर्थः । अयो-
मया वा । तादृशो रथो दिव्यंतरिक्षे विभ्राजते । किमिव । अश्वाजनीव । अश्वा
व्यापनशीला मेघाः । तानजति गच्छतीत्यश्वाजनी विद्युत् । सेव दिवि भ्राजते । किंच
भद्रे कल्याणे स्तुत्ये वा क्षेत्रे देवयजने तिल्विले वा ॥ तिल स्नेहने ॥ तिलुः स्निग्धा
इला भूमिर्यस्य तत् क्षेत्रं तिल्विलं देवयजनं । घृतसोमादिना स्निग्धे भद्रे च
क्षेत्रे निमिता स्थूणा यूपयष्टिरवस्थितः । मध्वो मधुपूर्णं गर्तस्य गर्तं रथं सनेम ।
संभजेम ॥ कर्मणि षष्ठ्यौ । अधीति पूरणः ॥ अथवा गर्तस्याधि रथस्योपरि
मध्वो मधु सोमरसं सनेम । स्थापयेमेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

हिरण्यरूपमुषसो व्युष्टावयःस्थूणमुदिता सूर्यस्य ।

आ रोहथो वरुण मित्र गर्तमतश्चक्ष्वाथे अदितिं दितिं च ॥ ८ ॥

हिरण्यऽरूपं । उषसः । विऽउष्टौ । अयःऽस्थूणं । उत्ऽइता । सूर्यस्य ।

आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्तं । अतः । चक्ष्वाथे इति । अदितिं । दितिं । च ॥ ८ ॥

उषसो व्युष्टौ । प्रातःकाल इत्यर्थः । सूर्यस्योदितोदितावुदये । स एव कालः
प्रकारांतरेणोक्तः । तस्मिन् काले हिरण्यरूपमयःस्थूणमयोमयशंकुं गर्तं रथं हे
वरुण हे मित्र युवां गर्तमारोहथो यज्ञं प्राप्तुं । अतोऽस्माद्धेतोरदितिमखंडनीयां
भूमिं दितिं खंडितां प्रजादिकां च चक्ष्वाथे । पश्यथः ॥

दाक्षायणयज्ञे यद्वहिष्ठमिति नवमी द्वितीयस्याममावस्यायां मैत्रावरुणस्य
हविषो याज्या । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वहिष्ठं नातिविधे सुदानू । आ०

२. १४.। इति ॥ मित्रावरुणे पशौ हविष एषैव याज्या । सूचितं च । यद्वहिष्ठं नातिविधे सुदानू हिरण्यगर्भः समवर्तताये । आ० ३. ८.। इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

यद्वहिष्ठं नातिविधे सुदानू अच्छिद्रं शर्म भुवनस्य गोपा ।

तेन नो मित्रावरुणावविष्टं सिषासंतो जिगीवांसः स्याम ॥ ९ ॥

यत् बहिष्ठं न । अतिऽविधे । सुदानू इति सुऽदानू । अच्छिद्रं शर्म । भुवनस्य गोपा ।

तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टं । सिषासंतः । जिगीवांसः । स्याम ॥ ९ ॥

हे सुदानू शोभनदानौ हे भुवनस्य गोपा युवां बहिष्ठं बहुतमं यदच्छिद्रमन-
वच्छिन्नं शर्म सुखं गृहं वा नातिविधेऽतिवेद्भुमशक्यं शर्मेति शर्मविशेषणं ॥
व्यध ताडन इत्यस्मादत्युपपदे कृत्यार्थे केन् संप्रसारणं च ॥ तादृशं शर्म धारयथः
तेन शर्मणा नोऽस्मानविष्टं । रक्षतं । हे मित्रावरुणौ सिषासंतो धनानि संभक्तु-
मिच्छंतो वयं जिगीवांसः शत्रूणां धनानि जेतुमिच्छंतः स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थोऽश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
चतुर्थाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अष्टकस्य चतुर्थस्य तृतीयो व्याकृतः स्फुटं ।

अध्यायः सायणार्येण चतुर्थो व्याकरिष्यते ॥

ऋतस्य गोपाविति सप्रचं सप्रमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । ऋतस्य सप्रार्च-
नाना जागतमिति । आत्रेयोऽर्चनाना नाम ऋषिः । जगती छंदः । तुह्यादि-
परिभाषया मित्रावरुणौ देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋतस्य गोपावधिं तिष्ठथो रथं सत्यधर्माणा परमे व्योमनि ।

यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत्पिबते दिवः ॥ १ ॥

ऋतस्य । गोपौ । अधि । तिष्ठथः । रथं । सत्यधर्माणा । परमे । विऽओमनि ।

यं । अत्र । मित्रावरुणा । अवथः । युवं । तस्मै । वृष्टिः । मधुऽमत् । पिबते । दिवः ॥ १ ॥

हे ऋतस्योदकस्य गोपौ रक्षितारौ सत्यधर्माणा सत्यधर्माणौ युवां रथमधि-
तिष्ठथः । आरोहथोऽस्मद्यज्ञमागमनार्थं । कुत्र । परमे व्योमनि निरतिशय
आकाशे । हे मित्रावरुणौ युवं युवामत्रास्मिन्यज्ञे यं यजमानमवथो रक्षथः
तस्मै यजमानाय वृष्टिः पर्जन्यो मधुमदुदकं दिवो द्युलोकात्पिबते । सिं-
चति । वर्धयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सम्राजावस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दृशा ।

वृष्टिं वां राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवी वि चरन्ति तन्यवः ॥ २ ॥

संऽराजौ । अस्य । भुवनस्य । राजथः । मित्रावरुणा । विदथे । स्वऽदृशा ।

वृष्टिं । वां । राधः । अमृतऽत्वं । ईमहे । द्यावापृथिवी इति । वि । चरन्ति । तन्यवः ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणौ सम्राजौ सम्ययाजमानौ युवामस्य भुवनस्य राजथः । ईशाथे ।
स्वर्दृशा स्वर्गस्य दृष्टारौ युवां विदथेऽस्मद्यज्ञे सम्राजाविति संबंधः । वां युवां
वृष्टिं राधो धनं वृष्ट्याख्यं धनममृतत्वं स्वर्गं चेमहे । प्रार्थयामहे । युवयोस्तन्यवो
विस्तृता रश्मयो द्यावापृथिवी वि चरन्ति । विविधं प्राप्नुवन्ति । अथवा वृष्टिं
धनममृतत्वं चेमहे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सम्राजा उया वृषभा दिवस्पतीं पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।

चित्रेभिरभैरुपं तिष्ठथो रवं द्यां वर्षयथो असुरस्य मायया ॥ ३ ॥

संऽराजौ । उया । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः । मित्रावरुणा । विचर्षणी

इति विऽचर्षणी ।

चित्रेभिः । अभैः । उप । तिष्ठथः । रवं । द्यां । वर्षयथः । असुरस्य । मायया ॥ ३ ॥

सम्राजौ सम्ययाजमानावुयोद्गूर्णबलौ वृषभा वर्षितारौ दिवो द्युलोकस्य
पती स्वामिनौ पृथिव्याश्च पती विचर्षणी सर्वस्य द्रष्टारौ मित्रावरुणौ । एवं
महानुभावौ चित्रेभिश्चायनीयैरभैर्मघैः सह रवं स्तोत्रमुपतिष्ठथः । पश्चात् द्यां च
वर्षयथोऽसुरस्योदकनिरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया सामर्थ्येन ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

माया वां मित्रावरुणा दिवि श्रिता सूर्यो ज्योतिश्चरति चित्रमायुधं ।

तमभ्रेण वृष्ट्या गूह्यो दिवि पर्जन्य द्रप्सा मधुमंत ईरते ॥४॥

माया । वां । मित्रावरुणा । दिवि । श्रिता । सूर्यः । ज्योतिः । चरति । चित्रं । आयुधं ।

तं । अभ्रेण । वृष्ट्या । गूह्यः । दिवि । पर्जन्य । द्रप्साः । मधुऽमंतः । ईरते ॥४॥

हे मित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिवि श्रिता । आश्रिता । कैषा युवयोर्मा-
योच्यते । सूर्यः सर्वस्य प्रेरको ज्योतिर्दीप्यमानश्चित्रं चायनीयमायुधमुक्तलक्षणा-
युधरूपश्चरति । परिभ्रमत्यंतरिक्षे । शत्रुमारकत्वादायुधमुच्यते । तं सूर्यमभ्रेण मेघेन
वृष्ट्या दिवि गूह्यः । गोपायथः । हे पर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां प्रेरितेन
मधुमंतो द्रप्सा ईरते । ईर्यते । त्वत्सृष्टा वा गच्छंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

रथं युंजते मरुतः शुभे सुखं शूरो न मित्रावरुणा गविष्टिषु ।

रजांसि चित्रा वि चरंति तन्यवो दिवः सम्राजा पर्यसा न उक्षतं ॥५॥

रथं । युंजते । मरुतः । शुभे । सुऽखं । शूरः । न । मित्रावरुणा । गोऽष्टिषु ।

रजांसि । चित्रा । वि । चरंति । तन्यवः । दिवः । संऽराजा । पर्यसा । नः । उक्षतं ॥५॥

हे मित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभ उदकार्थं सुखं शोभनाक्षद्वारं
रथं युंजते । अश्वैर्योजयंति । शूरो न शूर इव । स यथा युद्धार्थं रथं युनक्ति
तद्वत् । गविष्टिषु गवामुदकानामेषणेषु निमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रजांसि
लोकान् तन्यवस्ततास्ते मरुतो वि चरंति । विविधं चरंति । तस्मात्तैः सहितौ हे
सम्राजा युवां दिवो द्युलोकात्पयसोदकेन नोऽस्मानुक्षतं । सिंचतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वाचं सु मित्रावरुणाविरावती प॒र्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमती ।

अ॒भ्रा वसत म॒रुतः सु मा॒यया द्यां वर्षयतम॒रुणामरेपसं ॥ ६ ॥

वाचं । सु । मि॒त्रा॒व॒रु॒णौ । इ॒राऽव॒ती । प॒र्ज॒न्यः । चि॒त्रां । व॒द॒ति । त्वि॒षिऽम॒ती ।

अ॒भ्रा । व॒स॒त । म॒रु॒तः । सु । मा॒य॒या । द्यां । व॒र्ष॒य॒तं । अ॒रु॒णां । अ॒रे॒प॒सं ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् पर्जन्यो मेघः सु सुष्टिरावतीमन्नवतीमन्न-
साधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमती दीप्तिमती वाचं गर्जनशब्दं वदति । शब्द-
यति वृष्ट्यर्थे । मरुतश्चाभ्राभ्राणि मेघान् सु सुष्ठु वसत आच्छादयन्ति मायया
स्वप्रज्ञया । युवां च पर्जन्येन मरुद्भिश्च सहारुणामरुणवर्णामरेपसमपापां वृष्ट्य-
विधातिनीं द्यां वर्षयतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

धर्मणा मित्रावरुणा विपश्चिता व्रता रक्षेथे असुरस्य मायया ।

ऋ॒तेन॒ विश्वं॒ भुव॑नं॒ वि रा॑जथः सूर्य॒मा ध॑त्थो दि॒वि चि॒त्र्यं रथं ॥ ७ ॥

धर्म॑णा । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा । वि॒पः॑ऽचि॒ता । व्र॒ता । र॒क्षे॒थे इति॑ । अ॒सु॒र॒स्य । मा॒य॒या ।

ऋ॒तेन॑ । वि॒श्वं । भुव॑नं । वि । रा॒ज॒थः । सू॒र्यं । आ । ध॑त्थः । दि॒वि । चि॒त्र्यं । रथं ॥ ७ ॥

हे मित्रावरुणा विपश्चिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण वृष्ट्यादिल-
क्षणेन कर्मणा व्रता यज्ञादिकर्माणि रक्षेथे । पालयथः । असुरस्य मेघानां
निरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया च ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा निमित्तेन विश्वं
भुवनं सर्वं भूतजातं विराजथः । विदीपयथ इत्यर्थः । सूर्यमा सूर्यं च चित्र्यं पूज्यं
रथं रंहणस्वभावं दिवि द्युलोके धत्थः । धारयथो जगदुपकारार्थं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

वरुणं व इति सप्तर्चमष्टमं सूक्तमर्चनानस आर्षं मैत्रावरुणं । पंक्त्यन्तपरि-
भाषयानुष्टुभं । अन्त्या पंक्तिः । वरुणं पंक्त्यन्तं त्वित्यनुक्रमणिका । विनियोगो
लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वरुणं वो रिशादसमृचा मित्रं हवामहे ।

परि व्रजेव बाहोर्जगन्वांसा स्वर्णरं ॥ १ ॥

वरुणं । वः । रिशादसं । ऋचा । मित्रं । हवामहे ।

परि । व्रजाऽइव । बाहोः । जगन्वांसा । स्वःऽनरं ॥ १ ॥

वो युवयोर्मध्ये ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ रिशादसं । रिशंति हिंसंतीति रिशाः शत्रवः । तेषां प्रेरकं स्वर्णरं स्वर्गस्य नेतारं । एतद्व्यवहितमप्युभयत्र संबध्यते । एवंविधं वरुणमुक्तलक्षणं मित्रं च ऋचा मंत्रेण हवामहे । आह्वयामः । अथावयुत्योच्यते । व्रजेव गोयूथानीव बाहोर्बलेन परिजगन्वांसा परिगच्छंतौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता बाहवा सुचेतुना प्र यंतमस्मा अर्चते ।

शेवं हि जार्यं वां विश्वासु क्षासु जोगुवे ॥ २ ॥

ता । बाहवा । सुऽचेतुना । प्र । यंतं । अस्मै । अर्चते ।

शेवं । हि । जार्यं । वां । विश्वासु । क्षासु । जोगुवे ॥ २ ॥

ता तौ युवां बाहवा बाहुना सुचेतुना सुष्ठु प्रज्ञात्रा । प्रयासभूयस्त्वं जानतेत्यर्थः । यद्यप्यात्मेव ज्ञाता न हस्तस्तथापि तद्धर्ममचारोप्य स्तूयते । यद्वैतत्तावित्यस्य विशेषणं । सुज्ञानावित्यर्थः । शोभनहस्तेनास्मा अर्चते स्तुवते मह्यं प्रयंतं । अभिमतं सुखं गमयतं ॥ अंतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः । यमिर्दानकर्मा वा द्रष्टव्यः ॥ प्रयच्छतमित्यर्थः । जार्यं स्तुत्यं शेवं सुखं वां युवयोः संबंधि युवाभ्यां कृतं वा विश्वासु सर्वासु क्षासु भूमिषु जोगुवे । गच्छति । व्याप्नोति । अवते गवत इति गतिकर्मसु पाठादयमपि गतिकर्मा । अथवा जोगुवे सर्वत्र शब्दयामीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यन्नूनमश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा ।

अस्य प्रियस्य शर्मण्यहिंसानस्य सश्विरे ॥ ३ ॥

यत् । नूनं । अश्यां । गतिं । मित्रस्य । यायां । पथा ।

अस्य । प्रियस्य । शर्मणि । अहिंसानस्य । सश्विरे ॥ ३ ॥

यद्यदा नूनमिदानीं गतिं गमनमश्यां प्राप्नुयां ॥ यद्योगादनिघातः ॥ तदा मित्रस्य मित्रभूतस्य पथा मार्गेण मित्रप्रापकेण मार्गेण यायां । गच्छेयं । मित्रो नयतु विद्वान् । ऋग्वे० १. ९०. १. । इत्यादिषु मित्रस्येष्टदेशगमयितृत्वं प्रसिद्धं । न केवलमहमेक एव गन्ता किंतु सर्वेऽपि तथागमन्नित्याह । अस्य प्रियस्य । मित्र-स्येत्यर्थः । अहिंसानस्याहिंसतः । यतोऽयमहन्तातः प्रिय इत्यर्थः । तस्य शर्मणि सुखे गृहे स्थाने वा सन्धिरे । संगताः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवाभ्यां मित्रावरुणोपमं धेयामृचा ।

यच्च क्षये मघोनां स्तोतृणां च स्पर्धसे ॥४॥

युवाभ्यां । मित्रावरुणा । उपऽमं । धेयां । ऋचा ।

यत् । ह । क्षये । मघोनां । स्तोतृणां । च । स्पर्धसे ॥४॥

हे मित्रावरुणा युवाभ्यां दातव्यमुपममुप समीपे मीयमानं धनमृचा स्तुत्या साधनेन धेयां । धारयामि । यच्च यत्खलु युवाभ्यां सकाशादाप्तं धनं मघोनां धनवतामदातृणां स्तोतृणां च क्षये गृहे स्पर्धसे स्पर्धनाय भवति । धनिकानां स्तोतृणां च धनाधिक्यविषये स्पर्धा भवतीत्यर्थः । अपरिमितं धनं भव-तीति भावः ॥

॥ अव पंचमी ॥

आ नो मित्र सुदीतिभिर्वरुणश्च सधस्य आ ।

स्वे क्षये मघोनां सखीनां च वृधसे ॥५॥

आ । नः । मित्र । सुदीतिऽभिः । वरुणः । च । सधऽस्ये । आ ।

स्वे । क्षये । मघोनां । सखीनां । च । वृधसे ॥५॥

हे मित्र त्वं च वरुणश्च सुदीतिभिः सुदीप्नियुक्तौ युवां नोऽस्मभ्यं सधस्ये सहस्थाने यज्ञ आगच्छतं । द्वितीय आकारोऽनर्थक आदरार्थो वा । किमर्थ-मित्युच्यते । मघोनां धनवतां हविष्मतां सखीनां च युवयोः सखीभूतानामस्माकं क्षये गृहे स्वे स्वकीये वृधसे वर्धनाय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यु॒वं नो॒ येषु॑ वरु॒णं क्ष॒त्रं बृ॒हत् बिभृ॑थः ।

उ॒रु णो॒ वाज॑सातये कृ॒तं रा॒ये स्व॒स्तये ॥ ६ ॥

यु॒वं । नः॒ । येषु॑ । वरु॒णा । क्ष॒त्रं । बृ॒हत् । च॒ । बिभृ॑थः ।

उ॒रु । नः॒ । वाज॑सातये । कृ॒तं । रा॒ये । स्व॒स्तये ॥ ६ ॥

हे वरुणा मित्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं क्षत्रं बलं बृहत् ब्रह्म परिवृढमन्नं च येषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु बिभृथः धारयथः युवाभ्यां धृतमन्नं च नोऽस्मभ्यं वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय यज्ञाय वा राये धनाय स्वस्तये क्षेमाय चोरु विस्तीर्णं कृतं । कुरुतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उ॒च्छ॒त्यां मे॒ यज॑ता दे॒वक्ष॑त्रे रु॒श॒द्रवि॑ ।

सु॒तं सोमं॑ न ह॒स्तिभि॑रा प॒द्भिर्धा॑वतं नरा॒ बिभ्र॑तावर्च॒नान॑सं ॥ ७ ॥

उ॒च्छ॒त्यां । मे॒ । यज॑ता । दे॒वऽक्ष॑त्रे । रु॒श॒त्ऽग॒वि ।

सु॒तं । सोमं॑ । न । ह॒स्तिऽभिः॑ । आ । प॒द्ऽभिः॑ । धा॒वतं॑ । नरा॒ । बिभ्र॑तौ । अ॒र्च॒नान॑सं ॥ ७ ॥

उच्छ्रंत्यामुषसि । मे सोममिति संबंधः । यजता यष्ट्यौ रुशद्रवि रोचमानरश्मौ प्रातःसवने देवक्षत्रे । देवानां क्षत्रं बलं यस्मिन् यज्ञे तद्देवक्षत्रं । तस्मिन्ने मदीयं सुतमभिषुतं सोमं न । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं हस्तिभिर्हस्तवद्भिः ॥ हंतेर्गतिकर्मणो हस्तशब्दः ॥ गमनसाधनपादवद्भिरित्यर्थः । पद्भिः पादवद्भिश्च पादचतुष्टयोपेतैरश्वैराधावतं । आगच्छतं नरा हे नेतारौ मित्रावरुणौ ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

यश्चिकेतेति षडृचं नवमं सूक्तं रातहव्यस्यात्रेयस्यार्धं मैत्रावरुणं । यश्चिकेत षड्रातहव्य इत्यनुक्रमणिका । पंक्त्यंतं त्वित्युक्तत्वात् पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभं । अंत्या पंक्तिः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यश्चि॒केत॒ स सु॒क्रतु॑र्दे॒वचा॒ स ब्र॑वीतु नः ।

वरु॑णो॒ यस्य॑ दर्श॒तो मि॒त्रो वा॒ वन॑ते गिरः ॥ १ ॥

यः । चिकेत । सः । सुऽक्रतुः । देवऽचा । सः । ब्रवीतु । नः ।

वरुणः । यस्य । दर्शतः । मित्रः । वा । वनते । गिरः ॥ १ ॥

यः स्तोता चिकेत जानाति स्तुतिं युवयोः स सुक्रतुः स एव शोभनकर्मा देवचा देवेषु स्तोतृमध्ये । यद्वा देवेषु मध्ये युवयोरेव स्तुतिं यश्चिकेत स सुक्रतुरिति । स सुकर्मा नोऽस्माकं ब्रवीतु । स्तुतिं परमुपदिशतु । यस्य दर्शतो दर्शनीयो वरुणो दर्शनीयो मित्रो वा मित्रश्च । वा शब्दश्चार्थे । गिरोऽस्मदीयाः स्तुतीर्वनते संभजते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि श्रेष्ठवर्चसा राजाना दीर्घश्रुत्तमा ।

ता सत्पती ऋतावृध ऋतावाना जनेजने ॥ २ ॥

ता । हि । श्रेष्ठऽवर्चसा । राजाना । दीर्घश्रुत्ऽतमा ।

ता । सत्पती इति सत्ऽपती । ऋतऽवृधा । ऋतऽवाना । जनेऽजने ॥ २ ॥

ता हि तौ खलु मित्रावरुणौ श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्ततेजस्कौ राजानेश्वरौ दीर्घश्रुत्तमा दूरदेशादाह्वानश्रोतृतमौ । ता तौ सत्पती सतां यजमानानां स्वामिनावृतावृधा यज्ञस्योदकस्य वा वर्धयितारौ जने जने सर्वेषु स्तोतृषु निमित्तेष्वृतावाना गमनवन्तौ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वामियानोऽवसे पूर्वा उप ब्रुवे सचा ।

स्वश्वासः सुचेतुना वाजाँ अभि प्र दावने ॥ ३ ॥

ता । वां । इयानः । अवसे । पूर्वौ । उप । ब्रुवे । सचा ।

सुऽअश्वासः । सुऽचेतुना । वाजान् । अभि । प्र । दावने ॥ ३ ॥

ता तौ पूर्वौ पुरातनौ वां युवामियानो गच्छन् अवसे रक्षणाय सचा सहोपब्रुवे । उपेत्य स्तौमि । स्वश्वासः स्वश्वा वयमात्रेयाः सुचेतुना शोभनप्रज्ञानौ युवां वाजानभि अन्नान्यभिलक्ष्य प्र प्रकर्षेण दावने दानाय स्तुम इति शेषः । यद्वा स्वश्वासः स्वश्वा ॥ द्वितीयाद्विवचनस्य शसादेशः ॥ उपब्रुव इति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मि॒त्रो अ॒होश्चि॒दादु॒रु क्षया॑य गा॒तुं व॑न॒ते ।

मि॒त्रस्य॑ हि प्र॒तूर्वे॑तः सु॒मति॑रस्ति वि॒धतः॑ ॥ ४ ॥

मि॒त्रः । अ॒होः । चि॒त् । आ॒त् । उ॒रु । क्षया॑य । गा॒तुं । व॑न॒ते ।

मि॒त्रस्य॑ । हि । प्र॒तूर्वे॑तः । सु॒मतिः॑ । अस्ति॑ । वि॒धतः॑ ॥ ४ ॥

मित्रो देवोऽहोश्चित् अहस्वतोऽपि स्तोतुरादनंतरमेवोरुरवे क्षयाय गृहाय निवासाय वा गातुमुपायं वनते । प्रयच्छति । मित्रस्य हि मित्रस्य खलु देवस्य सुमतिः शोभनबुद्धिः प्रतूर्वेतः प्रकर्षेण हिंसतोऽपि विधतः परिचरतः शुश्रूषकस्यास्ति हि । भवति खलु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

व॒यं मि॒त्रस्या॑व॒सि॒ स्याम॑ स॒प्रथ॑स्तमे ।

अ॒ने॒ह॒स॒स्वो॒त॒यः॑ स॒त्रा व॑रु॒णशे॑षसः ॥ ५ ॥

व॒यं । मि॒त्रस्य॑ । अ॒व॒सि॒ । स्याम॑ । स॒प्रथः॑ऽतमे ।

अ॒ने॒ह॒सः॑ । त्वाऽ॒ऊ॒त॒यः॑ । स॒त्रा । व॑रु॒णऽशे॑षसः ॥ ५ ॥

वयं यजमाना मित्रस्य दुःखनिवारकस्य देवस्य सप्रथस्तमे सर्वतः पृथुतमेऽवसि रक्षणे वयं स्याम । भवेम । किंचानेहसोऽपापास्वोतयस्त्वया रक्षिता वरुणशेषसः । शेष इत्यपत्यनाम । वारकाः पुत्रा येषां ते । तादृशाः सत्रा वयं सर्वे सहैव भवेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यु॒वं मि॒त्रे॒मं ज॑नं॒ यत॑थः॒ सं च॑ न॒यथः॑ ।

मा म॒घो॒नः॒ परि॑ ख्य॒तं मो॑ अ॒स्माक॑मृषी॒णां गो॑पी॒थे न॑ उरु॒थतं॑ ॥ ६ ॥

यु॒वं । मि॒त्रा । इ॒मं । ज॑नं॒ । यत॑थः॒ । सं । च॑ । न॒य॒थः॑ ।

मा । म॒घो॒नः॒ । परि॑ । ख्य॒तं । मो॑ इति॒ । अ॒स्माक॑ । ऋषी॒णां । गो॒ऽपी॒थे । नः॑ । उ॒रु॒थ॒तं॑ ॥ ६ ॥

हे मित्रा मित्रावरुणौ युवं युवामिमं जनं स्तोतारं मां प्रति यतथः । गच्छथः । आगत्य च सं च नयथः । संनयथश्च । कामान् प्रापयथः । यद्वा यतथ इत्यन्तराङ्गि-

तण्यथोऽयं । अहनि यतथः । व्यापारेषु गमयथः । रात्रौ च संनयथः । निर्ब्या-
पारं कारयथः । मघोनो हविल्लक्षणान्नवतोऽस्मान्मा परिख्यतं । मा परित्यजतं ।
मो मैव ऋषीणामस्माकं पुत्रानपि परिख्यतं । किंतु गोपीथे । गौः सोमरसः ।
तस्य पानं यस्मिन् स गोपीथो यज्ञः । तस्मिन् उरुष्यतं । रक्षतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे तृतीयो वर्गः ॥

आ चिकितानेति षट्चं दशमं सूक्तं रातहव्यस्यार्धमानुष्टुभं मैत्रावरुणं । अत्रा-
नुक्रमणिका । आ चिकितानानुष्टुभं त्विति ॥ आद्यस्तृचो दशरात्रे चतुर्थेऽहनि
प्रउगशस्त्रे मैत्रावरुणस्य । सूचितं च । आ चिकितान सुक्रतू त्यमु वो अप्रहणं
। आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ चिकितान सुक्रतू देवौ मर्त रिशादसा ।

वरुणाय ऋतपेशसे दधीत प्रयसे महे ॥ १ ॥

आ । चिकितान । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । देवौ । मर्त । रिशादसा ।

वरुणाय । ऋतऽपेशसे । दधीत । प्रयसे । महे ॥ १ ॥

हे चिकितान जानन् स्तुतिं हे मर्त मनुष्य रातहव्य त्वमिति तस्यैव संबोधनं ।
सुक्रतू शोभनकर्माणी रिशादसा हिंसकानां हिंसकौ देवावा । आकारयेति शेषः ।
आहूय च ऋतपेशसे । पेश इति रूपनाम । ऋतमुदकं । उदकमेव रूपं यस्य
तादृशाय वरुणाय प्रयसे ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ हविल्लक्षणान्नवते महे महते पूज्याय
दधीत । दद्याः । हविरिति शेषः । द्वितीयार्थे वा चतुर्थी । महद्ब्रविर्दधीत ।
महतोऽन्नस्य लाभायेति वा योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि क्षत्रमविहुतं सम्यगसुर्यमाशान्ते ।

अध व्रतेव मानुषं स्वर्णं धायि दर्शतं ॥ २ ॥

ता । हि । क्षत्रं । अविऽहुतं । सम्यक् । असुर्यं । आशान्ते इति ।

अध । व्रताऽइव । मानुषं । स्वः । न । धायि । दर्शतं ॥ २ ॥

ता हि । हीति हेतौ । यस्मात्ता तौ क्षत्रं बलमविहुतमहिंस्यमसुर्यमसुरवि-

घाति महद्वलं सम्यगाशाते व्याप्नुतः अध अतो हेतोर्मानुषं मनुष्येषु प्रवृत्तं व्रतेव कर्मेव तद्यथा मनुष्येषु नियतं स्वर्णं सूर्य इव स यथा दिवि दृश्यते तद्वद्दर्शतं दर्शनीयं बलं धायि । यज्ञे निहितं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वा॒मे॒षे रथानामुर्वीं ग॒ब्यू॒ति॒मेषां ।

रा॒त॒ह॒व्यस्य सु॒ष्टु॒तिं द॒धृ॒क्स्तोमैर्मनामहे ॥ ३ ॥

ता । वां । एषे । रथानां । उर्वीं । गब्यूतिं । एषां ।

रा॒त॒ऽह॒व्यस्य । सु॒ऽस्तु॒तिं । द॒धृ॒क् । स्तोमैः । म॒ना॒म॒हे ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां रथानामस्मदीयानामेषां पुरतो वर्तमानानामुर्वीं प्रभूतां गब्यूतिमतिविस्तृतं मार्गमेषे गंतुं । मार्गरक्षणायेत्यर्थः ॥ तुमर्थेऽसेन्प्रत्ययः ॥ तदर्थं वां मनामहे स्तुमो रातहव्यस्य ऋषे रातहव्यसंबन्धिभिः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनस्तुतिसाधनैः स्तोमैः दधृक् धर्षकौ युवां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒धा हि का॒व्या यु॒वं दक्ष॑स्य पू॒र्भिर॑द्भुता ।

नि के॒तुना॒ जना॑नां चि॒केथे॑ पू॒तदक्ष॑सा ॥ ४ ॥

अध । हि । काव्या । युवं । दक्षस्य । पूऽभिः । अद्भुता ।

नि । के॒तुना॑ । जना॑नां । चि॒केथे॑ इति । पू॒त॒ऽदक्ष॑सा ॥ ४ ॥

अध अपि च । हि प्रसिद्धौ । काव्या स्तुत्यौ युवं युवां दक्षस्य प्रवृद्धस्य मम पूर्भिः पूरकैः स्तवैर्हे अद्भुता महांतावाश्चर्यभूतौ संतौ केतुना प्रज्ञानेनानुकूलेन मनसा जनानां । यजमानानामित्यर्थः । स्तोत्रं नि चिकेथे । नितरां जानीथः । हे पूतदक्षसा शुद्धबलौ युवां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त॒ह॒तं पृ॒थि॒वि बृ॒हच्छ्र॑व॒एष ऋ॒षी॑णां ।

ज॒य॒सा॒ना॒वरं॑ पृथु॒तिं क्ष॑रंति॒ याम॑भिः ॥ ५ ॥

तत् । ऋ॒तं । पृ॒थि॒वि । बृ॒हत् । अ॒वः॒ऽए॒षे । ऋ॒षी॑णां

ज॒य॒सा॒नौ । अ॒रं । पृ॒थु । अ॒ति । क्ष॑रंति॒ । याम॑ऽभिः ॥ ५ ॥

हे पृथिवि देवि त्वयि तत्सर्वैरर्थ्यमानत्वेन प्रसिद्धं बृहत् प्रभूतमृतमुदकमृषीणां
स्तोतृणामस्माकं श्रवणेष्वेव सति जयसानौ गच्छंतौ ॥ छंदस्यसानच्
शुजृभ्यां । उ० २. ८३. । इत्यसानच् जयतेरपि भवति । चित इत्यंतोदात्तः ॥ अरम-
लमत्यर्थं पृथु यथा भवति तथा यामभिर्गमनैरति क्षरंति । अत्यर्थं वर्षतः ॥
व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यद्वामीयचक्षसा मित्रं वयं च सूरयः ।

व्यचिष्टे बहुपाय्ये यतेमहि स्वराज्ये ॥ ६ ॥

आ । यत् । वां । इयचक्षसा । मित्रां । वयं । च । सूरयः ।

व्यचिष्टे । बहुपाय्ये । यतेमहि । स्वराज्ये ॥ ६ ॥

हे इयचक्षसा व्याघ्रदर्शनौ हे मित्रा मित्रावरुणौ वां युवां यत् ये वयं च सूरयः
स्तोतार आ आह्वयामः । व्यचिष्टेऽत्यंतविस्तृते बहुपाय्ये बहुभिर्गतये बहुभी
रक्षितये वा स्वराज्ये स्वराट्वाय एवंविधराज्यार्थं यतेमहि । गच्छेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

बळित्था देवेति पंचर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । बळित्था पंच
यजत इति । यजतो नामात्रेय ऋषिः । मित्रावरुणौ देवता । आनुष्टुभं त्वित्युक्त-
त्वाद्विदमथानुष्टुभं । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

बळित्था देवा निष्कृतमादित्या यजतं बृहत् ।

वरुण मित्रार्यमन्वर्षिष्ठं क्षत्रमाशाथे ॥ १ ॥

बट् । इत्था । देवा । निःकृतं । आदित्या । यजतं । बृहत् ।

वरुण । मित्रं । अर्यमन् । वर्षिष्ठं । क्षत्रं । आशाथे इति ॥ १ ॥

हे देवा द्योतमानौ हे आदित्यादितेः पुत्रौ हे वरुण हे अर्यमन् अरीणां निय-
मितमित्रं देव युवां बट् सत्यमबाध्यमित्येत्यमिदानीं वर्तमानप्रकारेण यजतं
यष्टव्यं बृहदतिप्रवृद्धं वर्षिष्ठं प्रवृद्धतमं क्षत्रं बलमाशाथे । अश्वुवाथे । यद्धार्यमा
पृथगेव निर्देष्टव्यः । द्विवचनं बहुवचनीकर्तव्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययं वरुण मित्र सदथः ।

धर्तारा चर्षणीनां यंतं सुमं रिशादसा ॥ २ ॥

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । वरुण । मित्र । सदथः ।

धर्तारा । चर्षणीनां । यंतं । सुमं । रिशादसा ॥ २ ॥

यद्यस्माद्धिरण्ययं हितरमणीयं योनिं यज्ञभूमिं हे वरुण हे मित्र आसदथः
आगच्छथः तस्माच्चर्षणीनां मनुष्याणां धर्तारा धारकौ च हे रिशादसा हिंसकानां
क्षेत्रारौ युवामस्मभ्यं सुमं सुखं यंतं । कुरुतमित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि विश्ववेदसो वरुणो मित्रो अर्यमा ।

व्रता पदेव सश्चिरे पांति मर्त्ये रिषः ॥ ३ ॥

विश्वे । हि । विश्वऽवेदसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

व्रता । पदाऽइव । सश्चिरे । पांति । मर्त्ये । रिषः ॥ ३ ॥

विश्वे हि सर्वेऽपि । हीति चार्थे । विश्ववेदसः सर्वविदः सर्वधना वा वरुणो
मित्रोऽर्यमा चैते त्रयः सर्वे व्रतास्मदीयानि कर्माणि पदेव स्थानानीव सश्चिरे ।
संगता भवन्ति । आगत्य च मां मर्त्ये रिषो हिंसकात्पांति । रक्षन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते हि सत्या ऋतस्पृशं ऋतावानो जनेजने ।

सुनीथासः सुदानवोऽंहोश्चिदुरुचक्रयः ॥ ४ ॥

ते । हि । सत्याः । ऋतऽस्पृशः । ऋतऽवानः । जनेऽजने ।

सुऽनीथासः । सुऽदानवः । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥ ४ ॥

ते हि खलु सत्याः सत्यभूताः सत्यफला वा ऋतस्पृश उदकस्पर्शत्वस्य कर्तार
ऋतावानो यज्ञवंतो जने जने सर्वेषु यजमानेषु सुनीथासः सुनयनाः सुदानवः
सुदानाः । हीति प्रसिद्धवाची सर्वत्र संबंधनीयः । एवं महानुभावा वरुणादयोऽंहो-
श्चित् । चिदप्यर्थे । पापिनोऽपि स्वस्तोतुरुचक्रयः प्रभूतधनादिकर्तारः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

को नु वां मि॒त्रास्तु॑तो वरु॒णो वा त॒नूनां॑ ।

तत्सु वा॒मेष॑ते म॒तिरचि॑भ्य एष॑ते म॒तिः ॥ ५ ॥

कः । नु । वां । मि॒त्र । अस्तु॑तः । वरु॒णः । वा । त॒नूनां॑ ।

तत् । सु । वां । आ । ईष॑ते । म॒तिः । अचि॑भ्यः । आ । ईष॑ते । म॒तिः ॥ ५ ॥

हे मित्र वां युवयोर्मध्ये त्वं च वरुणो वा को नु अस्तुतः । सर्वैरस्तूयमानः कोऽस्ति । उभावपि स्तुत्यावित्यर्थः । तनूनामिति तृतीयार्थे षष्ठी । तनुभिः स्तुतिभिरस्तुत इति संबंधः ॥ अत्र मित्रशब्देन मित्रस्यैकस्यैव संबोधनं वरुणेकास्वतः । ऋग्वे० ५. ६२. ६. । इत्यत्रेवात्र द्विवचनसूचकस्याकारस्यानाम्नानात् । लोकेषु बहुषु संनिहितेष्वेकमेव संबोध्य युवयोरिदं युष्माकमिदमिति प्रयुज्यते ॥ तत्तस्मात् यस्मात्सर्वे स्तुवंति तस्मात् । तनूनामित्येतद्व्यवहितमप्युत्तरत्र वा योज्यं । तनूनामल्पमतीनामस्माकं मतिः स्तुतिर्वा युवामेषते । अभिगच्छति । अचिभ्योऽचिगोत्रेभ्योऽस्मभ्यमस्मदीयमतिरेषते । आदरार्थं पुनर्वचनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

प्र वो मित्रायेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तमात्रेयस्य यजतस्यार्धं गायत्रं मैत्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । प्र वो गायत्रमिति ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । प्र वो मित्राय प्र मित्रयोर्वरुणयोः । आ० ५. १०. । इति ॥ अभिष्ववषडहे पृष्ठ्यषडहे च स्तोमनिमिन्नावापार्थमिदमादीनि द्वितीयवर्जितानि चत्वारि सूक्तानि । तथैव सूचितं । प्र वो मित्रायेति चतुर्णां द्वितीयमुद्धरेत् । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो मि॒त्राय॑ गाय॒त वरु॑णाय वि॒पा गि॒रा । महि॑क्षत्रावृ॒तं बृ॒हत् ॥ १ ॥

प्र । वः । मि॒त्राय॑ । गा॒य॒त । वरु॑णाय । वि॒पा । गि॒रा । महि॑क्षत्रौ । ऋ॒तं । बृ॒हत् ॥ १ ॥

हे मदीया ऋत्विजो वो । यूयमित्यर्थः । मित्राय वरुणाय च विपा व्याप्तया गिरा स्तुत्या प्रगायत । स्तुतिं कुरुत । स्तुत्या स्तुवतेत्येतत्पाकं पचतीतिवत् । हे महिष्यत्रौ प्रभूतबलौ युवामृतं यज्ञं बृहन्महदतिप्रशस्तं । स्तुत्यर्थमागच्छतमिति शेषः । अथवा महत् प्रभूतं स्तोत्रं शृणुतमिति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स॒म्राजा॒ या घृ॒तयो॑नी मि॒त्रश्चो॒भा वरु॑णश्च । दे॒वा दे॒वेषु॑ प्र॒शस्ता ॥ २ ॥
 संऽराजा॑ । या । घृ॒तयो॑नी इति॑ घृ॒तऽयो॑नी । मि॒त्रः । च । उ॒भा । वरु॑णः । च ।
 दे॒वा । दे॒वेषु॑ । प्रऽश॒स्ता ॥ २ ॥

या यौ मित्रश्च वरुणश्च । परस्परापेक्षया चशब्दः । उभोभौ सम्राजा सर्वस्य स्वामिनौ घृतयोनी उदकस्योत्पादकौ देवौ द्योतमानौ देवेषु मध्ये प्रशस्ता प्रकर्षणस्तुत्यौ । तौ गायतेति पूर्वचान्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता नः॑ श॒क्तं पा॒र्थिव॑स्य म॒हो रा॒यो दि॒व्यस्य॑ । म॒हि वां क्ष॒त्रं दे॒वेषु॑ ॥ ३ ॥
 ता । नः॑ । श॒क्तं । पा॒र्थिव॑स्य । म॒हः । रा॒यः । दि॒व्यस्य॑ । म॒हि । वां । क्ष॒त्रं । दे॒वेषु॑ ॥ ३ ॥
 ता तौ देवौ नोऽस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिवीसंबद्धस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य च महो महतो रायो धनस्य शक्तं । समर्थौ भवतं । दातुमिति शेषः । हे देवौ वां युवयोर्महि महत्पूज्यं क्षत्रं बलं देवेषु प्रसिद्धं स्तुम इति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋ॒तमृ॒तेन॑ स॒प॒तेषि॑रं दक्ष॑माशाते । अ॒दुहा॑ दे॒वौ वर्ध॑ते ॥ ४ ॥
 ऋ॒तं । ऋ॒तेन॑ । स॒प॒ता । इ॒षिरं॑ । दक्ष॑ । आ॒शा॒ते इति॑ । अ॒दुहा॑ । दे॒वौ । वर्ध॑ते इति॑ ॥ ४ ॥
 ऋतेनोदकेन निमित्तेन ऋतं यज्ञं सपता स्पृशन्ताविषिरमेषणवन्तं दक्षं प्रवृद्धं यजमानं हविर्वाशाते । व्याप्नुतः । अदुहाद्रोग्धारौ देवौ मित्रावरुणौ युवां वर्धते । प्रवृद्धौ भवतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृ॒ष्टिद्या॑वा री॒त्यापे॑षस्पती॒ दानु॑मत्याः । बृ॒ह॒तं ग॑र्तमाशाते ॥ ५ ॥
 वृ॒ष्टिऽद्या॑वा । री॒तिऽआ॑पा । इ॒षः । प॒ती इति॑ । दानु॑मत्याः । बृ॒ह॒तं । ग॑र्तं ।
 आ॒शा॒ते इति॑ ॥ ५ ॥

वृष्टिद्यावा । वृष्ट्यर्था द्यौः स्तुतिर्ययोस्तौ वृष्टिद्यावा । अथवा वृष्टिर्वर्षिका द्यौरन्तरिक्षं याभ्यां तौ तादृशी । रीत्यापा ॥ री गतिरेषणयोः ॥ रीतिः प्राप्तिः ।

सैवापाग्निरभिमतप्राप्तिर्ययोस्तौ तादृशौ । इषोऽन्नस्य पती स्वामिनौ । वृष्टिप्र-
दत्वात् स्वामित्वं । दानुमत्या दानवत्याः । दातृषूचिताया इत्यर्थः । एतदिद्वि-
शेषणं । एवं महानुभावौ बृहन्तं महान्तं गतं रथमाशाते । व्याप्नुतः । अधि-
तिष्ठतो यागार्थं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षष्ठो वर्गः ॥

त्री रोचनेति चतुर्चर्चं त्रयोदशं सूक्तं । उरुचक्रिर्नामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप्
छंदः । मित्रावरुणौ देवता । अनुक्रम्यते च । त्री रोचना चतुष्कमुरुचक्रिरिति ॥
विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्री रोचना वरुण त्रीरुत द्यून्त्रीणि मित्र धारयथो रजांसि ।

वावृधानावमतिं क्षत्रियस्यानु व्रतं रक्षमाणवजुर्ये ॥ १ ॥

त्री । रोचना । वरुण । त्रीन् । उत । द्यून् । त्रीणि । मित्र । धारयथः । रजांसि ।

ववृधानौ । अमतिं । क्षत्रियस्य । अनु । व्रतं । रक्षमाणौ । अजुर्ये ॥ १ ॥

हे वरुण हे मित्र युवां त्री त्रीणि रोचना रोचनानि द्युलोकान् धारयथ
इति संबंधः । उतापि च त्रीन्द्यून् द्योतमानानंतरिक्षलोकान्धारयथः । तथा
त्रीणि रजांसि भूलोकान् । कीदृशौ युवां । वावृधाना वर्धमानौ क्षत्रियस्य ।
क्षत्रं बलं । तद्वत् इन्द्रस्य । यद्वा क्षत्रियजातीयस्य यजमानस्यामतिं । रूपनामैतत् ।
रूपं व्रतं कर्म चाजुर्यमजीर्णमविरतं वा रक्षमाणौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इरावतीर्वरुण धेनवो वां मधुमद्वां सिंधवो मित्र दुहे ।

त्रयस्तस्युर्वृषभासस्तिसृणां धिषणानां रेतोधा वि द्युमंतः ॥ २ ॥

इरावतीः । वरुण । धेनवः । वां । मधुऽमत् । वां । सिंधवः । मित्र । दुहे ।

त्रयः । तस्युः । वृषभासः । तिसृणां । धिषणानां । रेतःऽधाः । वि । द्युऽमंतः ॥ २ ॥

हे वरुण हे मित्र वां युवयोराज्ञया धेनवो गाव इरावतीः । इरा क्षीरलक्षणा ।
तद्वत्यो भवन्ति । तथा सिंधवः स्यंदनशीला मेघा नद्यो वा मधुमन्मधुररसमुदकं
दुहे । दुहन्ति । तथा त्रयस्त्रिसंख्याका वृषभासो वर्षितारो रेतोधा उदकस्य धारका

द्युमंतो दीप्तिमंतोऽग्निवायुादित्यास्तिसृणां त्रिसंख्याकानां धिषणानां स्थानानां
पृथिव्यंतरिक्षद्युलोकानां स्वामिनः संतो वि विविधं प्रत्येकं तस्युः । तिष्ठन्ति ।
युवयोरनुग्रहात् त्रयोऽपि देवास्त्रिषु स्थानेषु वर्तन्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रातर्देवीमदितिं जोहवीमि मध्यंदिन उदिता सूर्यस्य ।

राये मित्रावरुणा सर्वतातेळे तोकाय तनयाय शं योः ॥३॥

प्रातः । देवी । अदितिं । जोहवीमि । मध्यंदिने । उत्ऽदिता । सूर्यस्य ।

राये । मित्रावरुणा । सर्वऽताता । ईळे । तोकाय । तनयाय । शं । योः ॥३॥

अहमृषिः प्रातः प्रातःकालेऽदितिमखंडनीयां देवानां जननीं दवीं द्योतमानां
जोहवीमि । आहूयामि । तथा मध्यंदिने सूर्यस्योदितोदितौ तत्समृद्धिकाले मा-
ध्यंदिने सवने जोहवीमि । हे मित्रावरुणा युवां राये धनप्राप्तये सर्वतातौ यज्ञ
ईळे । स्तौमि । पुनः किमर्थं । तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शमरिष्टश-
मनाय योः सुखस्य मिश्रणाय चेळ इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

या धर्तारा रजसो रोचनस्योतादित्या दिव्या पार्थिवस्य ।

न वां देवा अमृता आ मिनन्ति व्रतानि मित्रावरुणा ध्रुवाणि ॥४॥

या । धर्तारा । रजसः । रोचनस्य । उत । आदित्या । दिव्या । पार्थिवस्य ।

न । वां । देवाः । अमृताः । आ । मिनन्ति । व्रतानि । मित्रावरुणा । ध्रुवाणि ॥४॥

या यौ रोचनस्य रोचमानस्य रजसो लोकस्य । स्वर्गाख्यस्येत्यर्थः । उतापि च
पार्थिवस्य रजसो या यौ धर्तारावादित्यादितेः पुत्रौ दिव्या दिवि भवौ तौ
युवामीळ इति पूर्वत्र संबंधः । हे मित्रावरुणा वां युवयोर्ध्रुवाणि व्रतानि कर्माणि
देवा अन्य इन्द्रादयोऽमृता अमरणधर्माणोऽपि नामिनन्ति । न हिंसन्ति । यतो
ध्रुवाण्यत इत्यभिप्रायः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

पुरूरुणेति चतुर्ऋचं चतुर्दशं सूक्तमुरुचक्रेरार्धं गायत्रं मैत्रावरुणं । पुरूरुणा
गायत्रं त्वित्यनुक्रमणिका ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रातःसवन आवापार्थत्वेनेदमपि

सूक्तं पूर्वसूक्तेन सह प्र वो मित्रायेति चतुर्णां द्वितीयमुद्धरेदिति ह्युक्तं ॥ चातुर्वि-
शिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र आद्यस्तृचः षडहस्तोत्रियसंज्ञकः । सूचितं
च । पुरुषाणां चिद्व्यस्ति प्रति वां सूर उदिते । आ० १. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरु॒रुणा॑ चि॒द्व्यस्त्यवो॑ नूनं वां वरुण । मित्र॒ वंसि॑ वां सु॒मतिं ॥ १ ॥

पुरु॒ऽउरुणा॑ । चि॒त् । हि । अ॒स्ति । अ॒वः । नूनं । वां । वरु॒ण । मि॒त्र । वंसि॑ । वां । सु॒ऽमतिं ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोः पुरुषाणां चित् ॥ अत्र सोः सुपां सुलुगित्या-
कारः ॥ पुरोरपि बहु उरु बहुतरं । अथवा पुरु च तदुरु च पुरुष । अत्यंत-
मुरतरमित्यर्थः । तादृगवो रक्षणं नूनं निश्चयेनास्ति । हि प्रसिद्धौ । चिदिति
पूरणः । हे वरुण हे मित्र वां युवयोः सुमतिमनुग्रहबुद्धिं वंसि । संभजेय । यस्मा-
द्वोऽस्ति तस्माद्वंसीति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता वां स॒म्यग्दुहा॒णेष॑मश्याम॒ धाय॑से । व॒यं ते रु॒द्रा स्या॑म ॥ २ ॥

ता । वां । स॒म्यक् । अ॒दुहा॒णा । इषं । अ॒श्याम॒ । धाय॑से । व॒यं । ते । रु॒द्रा । स्या॑म ॥ २ ॥

हे अदुहाणा हे अद्रोग्धारौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां सम्यक् स्तुम इति
शेषः । स्तोतारो वयमिषमन्नं धायसे पानाय भोजनायाश्याम । प्राप्नुयाम । हे
रुद्रा दुःखात् द्रावयितारौ रुदद्भिर्द्रवणीयौ वा ते स्तोतारो वयं स्याम । भवेम ।
समृद्धा इति शेषः । युवाभ्यां स्वभूता वा स्याम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पा॒तं नो॑ रु॒द्रा पा॒युभि॑रु॒त चा॑येथां सु॒त्रा॒त्रा । तुर्या॑म॒ दस्यू॑न्त॒नूभिः ॥ ३ ॥

पा॒तं । नः । रु॒द्रा । पा॒युऽभिः । उ॒त । चा॒येथां । सु॒ऽत्रा॒त्रा । तुर्या॑म॒ । दस्यू॑न् । त॒नूभिः ॥ ३ ॥

हे रुद्रोक्तरूपौ देवौ युवां नोऽस्मान् पायुभी रक्षणेः पातं । रक्षतं । उतापि
च सुत्रात्रा शोभनेन चाणेन चायेथां । पालयेथां । इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारभेदेन
भेदः । स्तोत्रादिवैकल्याच्छत्रोर्वा चायेथां अभिमतप्रापणेन रक्षतमित्यर्थः । वयं
च तनूभिः पुत्रादिभिः सहिताः स्वीयैरंगैर्वा दस्यून् शत्रून् तुर्याम । हिंस्याम
तरेम वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा कस्याद्भुतक्रतू यक्षं भुजेमा तनूभिः । मा शेषसा मा तनसा ॥ ४ ॥

मा । कस्य । अद्भुतक्रतू इत्यद्भुतऽक्रतू । यक्षं । भुजेम । तनूभिः । मा । शेषसा । मा । तनसा ॥ ४ ॥

हे अद्भुतक्रतू आश्चर्यकर्माणौ वयं कस्यान्यस्य कस्यचन यक्षं पूजितं धनं मा भुजेम । मा भुंजीमहि तनूभिरस्मदीयैरवयवैः । युवयोरनुग्रहात्समृद्धा वयं । अन्यथा वयं कस्यचिद्धनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेषसापत्येन सहिता मा भुजेम । तनसा पौत्रादिना सहिता मा भुजेम । अस्मत्कुले न केऽपि भुंजीमहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

आ नो गंतमिति तृचात्मकं पंचदशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यात्रेयस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं । आ नस्तृचं बाहुवृक्त इत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तः सूक्तविनियोगः ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयमनुरूपस्तृचः । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो गंतं रिशादसा वरुण मित्रं बर्हणा । उपेमं चारुमध्वरं ॥ १ ॥

आ । नः । गंतं । रिशादसा । वरुण । मित्रं । बर्हणा । उपे । इमं । चारुं । अध्वरं । १ ॥

हे वरुण हे मित्र हे रिशादसा शत्रूणां प्रेरकौ युवां नोऽस्माकमिमं चारुं चरणीयमध्वरमहिंसकं यज्ञमुपागतं । उपागच्छतं । कीदृशौ । बर्हणा परिवर्हणौ निवर्हणौ हंतारौ शत्रूणां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्वस्य हि प्रचेतसा वरुण मित्रं राजथः । ईशाना पिप्यतं धियः ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । प्रऽचेतसा । वरुण । मित्रं । राजथः । ईशाना । पिप्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे मित्र हे वरुण प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानौ युवां विश्वस्य राजथः । सर्वस्य स्वामिनौ भवथः । हीति प्रसिद्धौ । हे ईशाना अस्माकमीश्वरौ युवां धियोऽस्मदीयानि कर्माणि पिप्यतं । प्याययतं फलैः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उप॑ नः सु॒तमा ग॑तं वरु॒ण मि॒त्रं दा॒शुषः । अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये ॥ ३ ॥

उप॑ । नः । सु॒तं । आ । ग॒तं । वरु॒ण । मि॒त्रं । दा॒शुषः । अ॒स्य । सोम॑स्य । पी॒तये ॥ ३ ॥

नोऽस्माकं सुतमभिषुतं सोमं प्रति हे वरुण हे मित्र युवामुपागतं । उपा-
गच्छतं दाशुषो हविर्दातुर्ममास्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

आ मि॒त्रे वरु॒ण इति॑ तृ॒चात्म॑कं षोड॒शं सू॒क्तं बा॒हुवृ॒क्तस्यार्ध॑मौ॒ष्णिहं॑ मै॒त्रा-
वरु॒णं । आ मि॒त्र औ॒ष्णिह॑मित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगश-
स्त्रेऽयं मैत्रावरुणस्य तृचः । सूचितं च । आ मि॒त्रे वरु॒णे वय॑मश्विनावेह गच्छतं
। आ० ७. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ मि॒त्रे वरु॒णे व॒यं गी॒र्भिर्जु॑हुमो अ॒चि॒वत् ।

नि ब॒र्हिषि॑ सद॒तं सोम॑पीतये ॥ १ ॥

आ । मि॒त्रे । वरु॒णे । व॒यं । गीः॑ऽभिः । जु॒हुमः॑ । अ॒चि॒वत् ।

नि । ब॒र्हिषि॑ । स॒द॒तं । सोम॑ऽपीतये ॥ १ ॥

वयमात्रेया मित्रे वरुणे मित्रावरुणयोरर्थाय गीर्भिर्मैत्रैराजुहुमः अचिवत्
अस्मद्गोत्रप्रवर्तकोऽचिरिव । तस्मात् मित्रावरुणौ सोमपीतये बर्हिषि निषदतं ।
निषीदतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

व्र॒तेन॑ स्थो ध्रु॒वक्षे॑मा ध॒र्मणा॑ या॒तय॑ज्जना ।

नि ब॒र्हिषि॑ सद॒तं सोम॑पीतये ॥ २ ॥

व्र॒तेन॑ । स्थः । ध्रु॒वऽक्षे॑मा । ध॒र्मणा॑ । या॒त॒यत्ऽज॑ना ।

नि । ब॒र्हिषि॑ । स॒द॒तं । सोम॑ऽपीतये ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण व्रतेन कर्मणा योगेन ध्रुवक्षेमा
स्थः । अविचलितस्थानौ भवथः । यातयज्जना । यातयंतः कर्मसु प्रवर्तयंतो

जना ऋत्विजो ययोस्तौ यातयज्जनौ । अथवा यातयंतो शत्रून् हिंसंतो जना
भृत्या ययोस्तौ । शिष्टं गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मि॒त्रश्च॑ नो॒ वरु॑णश्च जु॒षेतां॑ य॒ज्ञमि॒ष्टये॑ ।

नि ब॒र्हिषि॑ सद॒तं सोम॑पीतये ॥ ३ ॥

मि॒त्रः । च॒ । नः॒ । वरु॑णः । च॒ । जु॒षेतां॑ । य॒ज्ञं । इ॒ष्टये॑ ।

नि । ब॒र्हिषि॑ । स॒द॒तं । सोम॑पीतये ॥ ३ ॥

मित्रश्च वरुणश्चोभौ नोऽस्माकं यज्ञमिष्टयेऽभीष्टाय जुषेतां । आगत्य च बर्हिषि
निषदतं निषीदतं सोमपानाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र यदद्य स्थ इति दशर्चं प्रथमं सूक्तमात्रेयस्य
पौरनाम्न आर्षमानुष्टुभमाश्विनं । अनुक्रांतं च । यदद्य दश पौर आश्विनं तदा-
नुष्टुभं त्विति । तदित्युक्तत्वाददिदमादीनि षट् सूक्तान्याश्विनानि । आनुष्टुभं त्विति
तुशब्दादिदमुत्तरं च द्वे आनुष्टुभे ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे छंदस्या-
श्विनशस्त्रे चेदमादिके द्वे सूक्ते । यदद्य स्थ इति सूक्ते । आ० ४. १५. । इति सूचितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यद॒द्य स्थः॑ प॒राव॑ति॒ यद॒र्वाव॑त्य॒श्विना॑ ।

य॒ज्ञा पुरु॑ पुरु॒भुजा॑ यद॒न्तरि॑क्षे॒ आ ग॑तं ॥ १ ॥

यत् । अ॒द्य । स्थः॑ । प॒रा॒ऽव॑ति । यत् । अ॒र्वा॒ऽव॑ति । अ॒श्वि॒ना ।

यत् । वा । पुरु॑ । पुरु॒ऽभुजा॑ । यत् । अ॒न्त॒रि॒क्षे । आ । ग॑तं ॥ १ ॥

हे पुरुभुजा बहुषु यज्ञेषु भोक्तारावधिकं रक्षितारौ वा हे अश्विना यद्यद्यद्या-
स्मिन् काले परावत्यत्यंतं दूरदेशे द्युलोके स्थो भवथः । यज्ञा अर्वावत्यरणवति
गतुं शक्ये प्रदेशेऽतिके स्थः । यद्यदि वा अथवा पुरु बहुप्रदेशेषु स्थः । यद्यद्यन्त-
रिक्षे स्थः तस्मात्सर्वस्मादद्यागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इह त्या पुरुभूतमा पुरु दंसांसि विभ्रता ।

वरस्या याम्यध्रिगू हुवे तुविष्टमा भुजे ॥ २ ॥

इह । त्या । पुरुऽभूतमा । पुरु । दंसांसि । विभ्रता ।

वरस्या । यामि । अध्रिगू इत्यध्रिऽगू । हुवे । तुविऽतमा । भुजे ॥ २ ॥

इहास्मिन्यज्ञे त्या तौ पुरुभूतमा पुरुणां बहूनां यजमानानां भावयितृत्वमौ पुरु पुरुणि दंसांसि कर्माणि विभ्रता धारयंतौ वरस्या वरणीयावध्रिगू अन्यैरधृतगमनकर्माणौ यामि । उपागच्छामि । तुविष्टमा प्रभूततमौ भुजे भोगाय पालनाय वा हुवे । आहूयामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ईर्मान्यद्वपुषे वपुश्चक्रं रथस्य येमथुः ।

पर्यन्या नाहुषा युगा महा रजांसि दीयथः ॥ ३ ॥

ईर्मा । अन्यत् । वपुषे । वपुः । चक्रं । रथस्य । येमथुः ।

परि । अन्या । नाहुषा । युगा । महा । रजांसि । दीयथः ॥ ३ ॥

हे अश्विनौ युवां रथस्य युष्मदीयस्यान्यच्चक्रमीर्मा ॥ अर्तेरीर्मेति रूपं ॥ गंतरीदित्ये वपुषे तस्य शोभायै वपुर्वपुष्मत् तेजोवत् चक्रं येमथुः । नियमितवंतौ स्थः । अन्यान्येन चक्रेण महा महत्त्वेन स्वसामर्थ्येन नाहुषा युगा । नहुषा मनुष्याः । तेषां युगा युगोपलक्षितान् कालान् प्रातरादिसवनान् अहोरात्रादिकालान्वा रजांसि लोकांश्च परिदीयथः । परिगच्छथः । न्य१ अथस्य मूर्धनि चक्रं रथस्य येमथुः । ऋग्वे० १. ३०. १९. । इत्युक्तं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तदू षु वामेना कृतं विश्वा यद्वामनु द्रवे ।

नाना जातावरेपसा समस्मे बंधुमेयथुः ॥ ४ ॥

तत् । ऊं इति । सु । वां । एना । कृतं । विश्वा । यत् । वां । अनु । स्तवे ।

नाना । जातौ । अरेपसा । सं । अस्मे इति । बंधुं । आ । ईयथुः ॥ ४ ॥

हे विश्वा व्याप्नौ यत् येन स्तोत्रेण वां युवामनुष्टवे अनुस्तुवे तदु । उ इति पूरणः । एनानेन पौरेण सु सुष्टु वां युवाभ्यां कृतं संपादितं भवतु । नाना पृथगेव जातौ समृद्धावरेपसापापावस्मे अस्मभ्यं बंधुमन्नं धनं वा समेयथुः । सम्यक् गमयथः । सम्यक् प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यद्वां सूर्या रथं तिष्ठद्रघुष्यदं सदा ।

परि वामरूषा वयो घृणा वरंत आतपः ॥ ५ ॥

आ । यत् । वां । सूर्या । रथं । तिष्ठत् । रघुऽस्यदं । सदा ।

परि । वां । अरूषाः । वयः । घृणा । वरंते । आऽतपः ॥ ५ ॥

हे अश्विनौ वां युवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं शीघ्रगं रथं सूर्या युवयोः पत्नी यत् यदातिष्ठत् आस्थितवती तदा वां परि वरंते । परितो वृण्वन्ति । के । अरूषा आरोचमाना घृणा दीप्ता आतप आतापनाः शत्रूणां वयोऽश्वाः । अथवातप इति विशेष्यं । वयो गंतार उक्तलक्षणा आतपः सर्वतस्तापयिष्यो दीप्तरयः परिवरंते ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थ एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवोरचिश्चिकेतति नरा सुम्नेन चेतसा ।

घर्मं यद्वांमरेपसं नासत्यास्ना भुरण्यति ॥ ६ ॥

युवोः । अचिः । चिकेतति । नरा । सुम्नेन । चेतसा ।

घर्मं । यत् । वां । अरेपसं । नासत्या । आस्ना । भुरण्यति ॥ ६ ॥

हे नरा नेतारावश्विनौ युवोर्युवयोः । युवामित्यर्थः । अचिरस्मत्पिता ऋषिः सुम्नेन सुखेनाग्निदाहोपशमरूपेण हेतुना चेतसादरयुक्तेन मनसा चिकेतति । जानाति । स्तुतवानित्यर्थः । सति दुःखे सुखमुपलभ्यते । दुःखस्य कः प्रसंग इत्यत आह । यद्यस्मात् हे नासत्यौ वां युवयोरास्नास्येन तन्निष्पन्नेन स्तोत्रेण घर्मं दीप्नं दहंतमग्निमसुरैः स्वदाहाय प्रक्षिप्तमरेपसमपापं सुखकरं भुरण्यति प्राप्तवान् ॥ भुरण्यतिर्गतिकर्मा ॥ अचिरमेः सकाशाद्रक्षणं हिमेनाग्निं घ्नंति । ऋग्वे० १. ११६. ८. । युवमृवीसमुत तप्तमचये । ऋग्वे० १०. ३९. ९. । इत्यादिभिः स्पष्टं प्रदर्शितं ॥

निमग्नोऽस्मिन् विमलमयम् ।

॥ अथ सप्तमी ॥

उ॒यो वां ककु॑हो य॒यिः शृ॒ण्वे या॒मेषु॑ संत॒निः ।

यद्वां दंसो॑भिरश्वि॒नाचि॑र्नराववर्त॑ति ॥ ७ ॥

उ॒यः । वां । क॒कुहः । य॒यिः । शृ॒ण्वे । या॒मेषु॑ । सं॒त॒निः ।

यत् । वां । दंसः॑ऽभिः । अ॒श्वि॒ना । अ॒चिः । न॒रा । आ॒ऽव॒वर्त॑ति ॥ ७ ॥

उय उद्गूर्णवलो वां युवयोः ककुह उच्छ्रितो महान् ययिर्गता संतनिः सततं गच्छन् रथो यामेषु गमनेषु यज्ञेषु वा शृण्वे । श्रूयते । हे अश्विना हे नरा यद्यस्माद्वां युवां दंसोभिः कर्मभिरचिरस्मत्पिताववर्तति आवर्तयति ॥

नोऽपि । तुल्यं लोकात्तुल्यं गतात् । लोकात्तुल्यं गतात् । लोकात्तुल्यं गतात् ।

॥ अथाष्टमी ॥

म॒ध्वं ऊ॒ षु म॒धूयु॒वा रु॒द्रा सि॒षक्ति॑ पि॒ण्णुषी॑ ।

यत्स॑मु॒द्राति॑ प॒र्षथः॑ प॒क्वाः पृ॒क्षो भ॑रंत वां ॥ ८ ॥

म॒ध्वः । ऊं इति॑ । सु । म॒धुऽयु॒वा । रु॒द्रा । सि॒स॒क्ति॑ । पि॒ण्णुषी॑ ।

यत् । स॒मु॒द्रा । अ॒ति॑ । प॒र्षथः॑ । प॒क्वाः । पृ॒क्षः । भ॑रंत । वां ॥ ८ ॥

हे मधूयुवा मधुरस्य सोमादेर्मिश्रयितारौ हे रुद्रा । रुत् स्तुतिः । तथा द्रवणीयौ रुद्रपुत्रौ वा वां मध्वो मधुररसेन सु पिण्णुषी सुष्ठु प्याययंती स्तुतिरस्मत्कृता सिषक्ति । सेवते । यद्यदा समुद्रा समुद्रवणसाधनान्यंतरिक्षाण्यतिपर्षथः अतिपारयथः । यज्ञं प्राप्नुय इत्यर्थः । पक्वाः पृक्षोऽन्नादीनि हविल्लक्षणानि वां भरंत । भ्रियंते यजमानैः ॥

॥ ८ ॥ लोकात्तुल्यं । लोकात्तुल्यं । लोकात्तुल्यं । लोकात्तुल्यं । लोकात्तुल्यं ।

॥ अथ नवमी ॥

स॒त्यमि॒द्वा उ॑ अश्वि॒ना यु॒वामा॑हुर्म॒योभु॒वा ।

ता या॒मन्या॑म॒हूत॑मा॒ याम॑न्ना मृ॒ळय॑त्त॒मा ॥ ९ ॥

स॒त्यं । इत् । वै । ऊं इति॑ । अ॒श्वि॒ना । यु॒वां । आ॒हुः । म॒यः॑ऽभु॒वा ।

ता । या॒मन् । या॒मऽहू॑त॒मा । या॒मन् । आ॒ । मृ॒ळय॑त्त॒मा ॥ ९ ॥

हे अश्विना युवां सत्यमित् सत्यमेव । वा इति पादपूरणः । मयोभुवा सुखस्य भावयितारावाहुः पुराविदः । ता तौ सुखकरत्वेन प्रसिद्धौ युवां यामन्यज्ञे याम-

हूतमा गमनार्थं भृशमाह्लातयौ भवतमिति शेषः । यामन्नस्मद्यज्ञेऽस्मदर्थ्यागमने
वा मृळयत्तमा चातिशयेन सुखयितारौ भवतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

इ॒मा ब्र॒ह्मा॒णि॒ वर्ध॑ना॒श्विभ्यां॑ संतु श॑ंत॒मा ।

या त॒क्षाम॒ रथौ॑ इ॒वावो॑चाम बृ॒हन्नमः॑ ॥ १० ॥

इ॒मा । ब्र॒ह्मा॒णि॒ । वर्ध॑ना । अ॒श्विऽभ्यां॑ । संतु॑ । शं॑त॒मा ।

या । त॒क्षाम॑ । रथान्॑ऽइव । अवो॑चाम । बृ॒हत् । नमः॑ ॥ १० ॥

अथ स्तुतिं निगमयति । इमेमानीदानीं कृतानि ब्रह्माणि परिवृढाणि स्तो-
त्राण्यश्विभ्यां वर्धना वर्धनानि समर्धकानि शंतमा सुखतमानि संतु । या यानि
तक्षाम संपादयाम रथानिव शिल्पी तद्वत्तक्षाम तानि संतु । वयं बृहत् प्रभूतं
प्रभूतफलप्रदं नमो नमस्कारोक्तिमवोचाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

कूष्ठ इति दशर्चं द्वितीयं सूक्तं पौरस्यार्घं । कूष्ठ इत्यनुक्रमणिका । पूर्वत्र
तुशब्दादिदमप्यानुष्ठुभं । आश्विनं तदिति पूर्वोक्तत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः
पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कू॒ष्ठो दे॒वाव॒श्विना॒द्या दि॒वो म॑नाव॒सू ।

तच्छ्रु॑वथो वृष॒ण्वसू॑ अ॒त्रिर्वा॒मा वि॒वास॑ति ॥ १ ॥

कू॒ऽस्थः॑ । दे॒वौ । अ॒श्विना॒ । अ॒द्य । दि॒वः । म॒ना॒व॒सू इति॑ ।

तत् । अ॒वथः॑ । वृष॒ण्वसू॑ इति॑ वृषण्ऽवसू । अ॒त्रिः । वां । आ । वि॒वा॒स॒ति ॥ १ ॥

हे देवौ हे मनावसू स्तुतिधनावश्विनाद्यास्मिन्यागदिने दिवो द्युलोकादागत्य
कूष्ठः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ कौ भूमौ तिष्ठंतौ संतौ तत्स्तोत्रं अवथः । शृणुथः ।
हे वृषण्वसू वर्षकधनौ वामत्रिरत्रेः पुत्र आ विवासति । सर्वतः परिचरति ॥
अथवा कू इत्यस्य निपातस्य स्थ इत्याख्यातेन सहेति योगविभागात्समासः ।
ऐकस्वर्यं चाध्येतृसमयप्राप्तं । अरा इव । ऋग्वे० ५. ५८. ५. । इत्यत्र यथेवशब्दः
कूचिज्जायते । ऋग्वे० १०. ४. ५. । कूचित्संतं । ऋग्वे० १०. ९३. ११. । इत्यादिवदत्रापि
द्रष्टव्यं ॥ क स्थितौ भवथः । अत्रिर्युवां स्तौति तं शृणुथ इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कुह॒ त्या॒ कुह॒ नु॒ श्रु॒ता दि॒वि दे॒वा नास॑त्या ।

कस्मि॒न्ना य॑तथो॒ जने॒ को वां॑ न॒दीनां॑ स॒चा ॥२॥

कुह॑ । त्या । कुह॑ । नु । श्रु॒ता । दि॒वि । दे॒वा । नास॑त्या ।

कस्मिन् । आ । य॒त॒थः । जने॑ । कः । वां । न॒दीनां॑ । स॒चा ॥२॥

त्या तौ देवा देवौ नासत्याश्विनौ कुह कुत्र तिष्ठतः । नु अद्य कुह श्रुता कुत्र श्रुतौ दिवि द्युलोके निवसत इति शेषः । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवौ युवां कस्मिन् जने यजमान आयतथः । आगच्छथः । कः स्तोता वां युवयोर्नदीनां स्तुतीनां सचा सहायः स्यात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कं या॒थः कं॑ ह॒ गच्छ॑थः॒ कम॑च्छा॒ युंजा॑थे रथं ।

कस्य॒ ब्रह्मा॑णि रण्यथो व॒यं वा॑मु॒श्मसी॑ष्टये ॥३॥

कं । या॒थः । कं । ह॒ । ग॒च्छ॒थः । कं । अ॒च्छ । युंजा॑थे इति । रथं ।

कस्य॑ । ब्रह्मा॑णि । र॒ण्य॒थः । व॒यं । वां । उ॒श्म॒सि । इ॒ष्टये ॥३॥

हे अश्विनौ युवां कं यजमानं यज्ञं वा प्रति याथः । अध्वानमुल्लंघ्य याथः । कं ह कं च प्रति गच्छथः । गत्वा च केन सह संगतौ भवथः । कं चाच्छाभिप्राप्तुं युंजाथे योजयथो रथमश्वैः । कस्य ब्रह्माणि परिवृढाणि स्तोत्राणि रण्यथः । रमेथे । वयं च वां युवामिष्टये गमनायैषणाय वोश्मसि । कामयामहे । तस्मात् कस्य च यागं प्रति न गंतव्यमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पौरं॑ चि॒द्भु॒द॒मु॒तं पौरं॑ पौराय॒ जिन्व॑थः ।

यदी॑ गृ॒भीत॑ता॒तये॑ सि॒हमि॑व दु॒हस्प॑दे ॥४॥

पौरं॑ । चि॒त् । हि । उ॒द्भु॒तं । पौरं॑ । पौराय॑ । जिन्व॑थः ।

यत् । ई॒ । गृ॒भीत॑ता॒तये॑ । सि॒हं । इ॒व । दु॒हः । प॒दे ॥४॥

हे पौर । इदमश्विनोः संबोधनं । पौरेण स्तुत्यत्वेन संबंधादश्विनावपि पौरौ ।

उभयोश्छांदसमेकवचनं । हे पौरसंबंधिनावश्विनौ युवां पौरं । चिदिति पूरणः ।
पौरेण वृष्ट्यर्थे प्रार्थ्यमानत्वेन संबन्धान्मेघोऽपि पौरः । तमुदप्रुतमुदकप्लावकं
मेघं पौराय ऋषये मह्यं जिवन्थः । प्रेरयथः । यद्यौ युवां । ईमिति पूरणः ।
गृभीततातये गृहीतयज्ञसंतानाय पौरायेमेनं मेघं प्रतिगच्छथो दुहो द्रोहस्य पदे
स्थानेऽरण्यदेशे सिंहमिव । गर्जतं प्रबलं सिंहं यथा बलाह्यावयंति शूराः
तद्वज्जिवन्थ इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र च्यवानाज्जुजुरुषो वृत्रिमत्कं न मुंचथः ।

युवा यदि कृथः पुनरा काममृखे वध्वः ॥ ५ ॥

प्र । च्यवानात् । जुजुरुषः । वृत्रि । अत्कं । न । मुंचथः ।

युवा । यदि । कृथः । पुनः । आ । कामं । ऋखे । वध्वः ॥ ५ ॥

च्यवानाह्वेषेर्जुजुरुषो जरसा जीर्णात्सकाशाद्वृत्रिं हेयं पुराणं रूपमत्कं न कव-
चमिव प्रमुंचथः । प्रमुंचतं । प्रामुंचतं द्रापिमिव च्यवानादित्यादि मंचांतरं
। ऋग्वे० १. ११६. १०. । यदि यदा पुनर्युवा कृथः युवानं कुरुथ इत्यर्थः तदा वध्वः
सुरूपायाः स्त्रियः कामं कमनीयं रूपमा ऋखे । प्राप्तवान् ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्ति हि वामिह स्तोता स्मसि वां संहशि श्रिये ।

नू श्रुतं म आ गतमवोभिर्वाजिनीवसू ॥ ६ ॥

अस्ति । हि । वां । इह । स्तोता । स्मसि । वां । संऽहशि । श्रिये ।

नू । श्रुतं । मे । आ । गतं । अवःऽभिः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ॥ ६ ॥

हे अश्विनौ वां स्तोता पौरोऽस्ति हि । वर्तते खलु । हे देवौ वां संहशि
संदर्शने संनिधाने स्मसि । स्मः । भवेम । किमर्थं । श्रिये । नू अद्य मे मदीयमा-
ह्वानं श्रुतं । श्रुणुतं । श्रुत्वागतं । आगच्छतं । किं तूष्णीं नेत्याह । अवोभी रक्षणेः
सह वाजिनीवसू अन्नवसू ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

को वा॒म॒द्य पु॒रु॒णामा व॒व्रे म॒र्त्यानां ।

को वि॒प्रो वि॒प्रवा॒हसा को य॒ज्ञैर्वा॒जिनी॒वसू ॥७॥

कः । वां । अ॒द्य । पु॒रु॒णां । आ । व॒व्रे । म॒र्त्यानां ।

कः । वि॒प्रः । वि॒प्र॒ऽवा॒हसा । कः । य॒ज्ञैः । वा॒जिनी॒वसू इति वाजिनीऽवसू ॥७॥

हे वाजिनीवसू अन्नवसू वां युवामद्यास्मिन्दिने पुरुणां मर्त्यानां मध्ये क आ वव्रे । सर्वतो भजति । हे विप्रवाहसा विप्रैर्मैधाविभिर्वहनीयौ को विप्रो मेधावी वव्रे । को यजमानो यज्ञैर्वव्रे । अत्यंतविलंबमसहमानः पुनः पुनर्ब्रूते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ वां रथो रथानां येष्टो यात्वश्विना ।

पुरु चिदस्मयुस्तिर आंगूषो मर्त्येषु ॥८॥

आ । वां । रथः । रथानां । येष्टः । या॒तु । अ॒श्विना ।

पुरु । चि॒त् । अ॒स्म॒ऽयुः । ति॒रः । आ॒गू॒षः । म॒र्त्येषु । आ ॥८॥

हे अश्विनाश्विनौ वां युवयो रथ एको रथो रथानां येष्ट इतरदेवरथानां मध्येऽतिशयेन गन्ता सन् आयातु । कीदृशः सन् । पुरु चिद्वह्न्यथस्मद्विरोधिनस्तिरो हिंसकस्तिरस्कर्ता वास्मयुरस्मान् कामयमानो मर्त्येषु सर्वेषु यजमानेषु मध्य आंगूषः स्तुत्यः । आकारः पूरणः । अथवा आंगूषः स्तोमः । स्तवोऽस्मयुरस्मान् बलैर्योक्तुं कामयमानो मर्त्येषु मर्त्यैरस्मदीयैर्ऋत्विग्भिः प्रेरितः सन् । उक्तलक्षणाश्विनो रथस्य वा स्तुतिरा सर्वतः पुरु चित् पुरुण्यपि शत्रुबलानि तिरः । तिरस्करोति ॥

॥ अथ नवमी ॥

शमू षु वां मधूयुवास्माकमस्तु चर्कृतिः ।

अ॒र्वा॒ची॒ना वि॒चेत॒सा वि॒भिः श्ये॒नेव दी॒यतं ॥९॥

शं । ऊं इति । सु । वां । म॒धु॒ऽयु॒वा । अ॒स्माकं । अ॒स्तु । च॒र्कृ॒तिः ।

अ॒र्वा॒ची॒ना । वि॒ऽचे॒त॒सा । वि॒ऽभिः । श्ये॒नाऽइ॒व । दी॒य॒तं ॥९॥

हे मधूयुवा मधुमंतौ वां युवाभ्यां चर्कृतिः पुनःपुनः करणं युवाभ्यामर्थाय
पुनःपुनः क्रियमाणं स्तोत्रं युवयोरागमनस्याभ्यासो वास्माकं सु सुष्ठु शमु
सुखकरमेव भवतु । हे अर्वाचीनार्वागस्मदभिमुखांचनौ हे विचेतसा विशिष्ट-
प्रज्ञौ श्येनेव श्येनाविव विभिर्गेतृभिरभीशुभिर्दीयतं । गच्छतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अश्विना यद्वा कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवँ ।

वस्वीरू षु वां भुजः पृंचन्ति सु वां पृचः ॥ १० ॥

अश्विना । यत् । ह । कर्हि । चित् । श्रुश्रूयातं । इमं । हवँ ।

वस्वीः । जं इति । सु । वां । भुजः । पृंचन्ति । सु । वां । पृचः ॥ १० ॥

हे अश्विना युवां यद्वा यत्र कर्हिचित् स्थितवन्तौ भवथः तत्र मे हवमाह्वानं
श्रुश्रूयातं । श्रुणुतं । श्रुत्वागच्छतमित्यर्थः । किमर्थमित्युच्यते । वस्वीः प्रशस्या
भुजो धनानि हविलक्षणानि सु सुष्ठु वां युवां पृंचन्ति । मिश्रयन्ति । प्राप्नुवन्ति ।
उ इति पूरणः । कीदृश्यो भुजः । वां युवां सु सुष्ठु पृचः संपर्चनाः । युवां प्राप्तुं
कामयमाना इत्यर्थः । अथवा सु पृचः सु संपर्चनाः स्तोतारो वस्वीर्भुजो वां
सुष्ठु पृंचन्ति । संपर्चयन्ति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्दशे वर्गे ॥

प्रति प्रियतममिति नवर्चं तृतीयं सूक्तं । अवस्युर्नामात्रेय ऋषिः । पंक्तिच्छंदः ।
अश्विनौ देवता । अनुक्रांतं च । प्रति नवावस्युः पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक
आश्विने क्रतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । प्रति प्रियतममिति पांक्तं
। आ० ४. १५. । इति हि सूचितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति प्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनं ।

स्तोता वामश्विनावृषिः स्तोमेन प्रति भूषति माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥ १ ॥

प्रति । प्रियतमं । रथं । वृषणं । वसुवाहनं ।

स्तोता । वां । अश्विनौ । ऋषिः । स्तोमेन । प्रति । भूषति । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥ १ ॥

हे अश्विना । एकः प्रतिशब्दोऽनुवादः । वां युवयोः प्रियतमं रथं स्तोता

ऋषिरवस्युः स्तोमेन प्रतिभूषति । अलंकरोति । कीदृशं रथं । वृषणं वर्षितारं
फलानां वसुवाहनं धनानां वाहकं । ईदृशं रथमागमनाय स्तौतीत्यर्थः । तस्मात्
हे माध्वी मधुविद्यावेदितारौ मम हवमाह्वानं श्रुतं । शृणुतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अत्यायातमश्विना तिरो विश्वा अहं सना ।

दस्त्रा हिरण्यवर्तनी सुषुम्ना सिंधुवाहसा माध्वी मम श्रुतं हवं ॥२॥

अतिऽआयातं । अश्विना । तिरः । विश्वाः । अहं । सना ।

दस्त्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । सुऽसुम्ना । सिंधुऽवाहसा । माध्वी
इति । मम । श्रुतं । हवं ॥२॥

हे अश्विना अत्यायातं । सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छतं । यथाहमृषिर्विश्वाः
सर्वा अस्मद्विरोधिप्रजाः सना सदा तिरस्करोमि । अथवाहं तिरः । तिरः सत
इति प्राप्तस्येति निरुक्तं । प्राप्ता विश्वाः सर्वाः क्रिया युष्मदीया अनुतिष्ठेयमि-
त्यर्थः । सना सनातनौ दस्त्रा शत्रूणामुपक्षपयितारौ हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ
सुषुम्ना सुधनौ सिंधुवाहसा नदीनां प्रवाहयितारौ वृष्टिप्रेरणेन । तादृशौ युवा-
मत्यायातं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो रत्नानि बिभ्रतावश्विना गच्छतं युवं ।

रुद्रा हिरण्यवर्तनी जुषाणा वाजिनीवसू माध्वी मम श्रुतं हवं ॥३॥

आ । नः । रत्नानि । बिभ्रतौ । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

रुद्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । जुषाणा । वाजिनीवसू इति
वाजिनीऽवसू । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥३॥

हे अश्विना नोऽस्मभ्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि बिभ्रतौ धारयंतौ युवं
युवां नोऽस्मान्वागच्छतं । हे रुद्रा रुद्रपुत्रौ स्तुत्यौ वा हे वाजिनीवसू वाजि-
नधनौ युवां हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ जुषाणा यज्ञं सेवमानौ संतावागच्छत-
मिति । माध्वी इत्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुष्टुभो वां वृषण्वसू रथे वाणीच्याहिता ।

उत वां ककुहो मृगः पृक्षः कृणोति वापुषो माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥ ४ ॥

सुऽस्तुभः । वां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । रथे । वाणीची । आऽहिता ।

उत । वां । ककुहः । मृगः । पृक्षः । कृणोति । वापुषः । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥ ४ ॥

हे वृषण्वसू वर्षधनौ वर्षितारौ वा वसूनां हे अश्विनौ सुष्टुभः सुस्तोतुर्मम वाणीची वायूपा स्तुतिर्वा युवयो रथ आहिता । स्थापिता । अस्माभिः कृते-
त्यर्थः । उतापि च वां युवाभ्यां ककुहो महान् मृगो मृगयिता वापुषो वपुष्मा-
न्यजमानः पृक्षोऽन्नं हविः कृणोति । करोति । तस्मान्मम हवं श्रुतमिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

बोधिन्मनसा रथ्येषिरा हवनश्रुता ।

विभिश्च्यवानमश्विना नि याथो अद्वयाविनं माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥ ५ ॥

बोधित्मनसा । रथ्या । इषिरा । हवनऽश्रुता ।

विऽभिः । च्यवानं । अश्विना । नि । याथः । अद्वयाविनं । माध्वी इति । मम ।

श्रुतं । हवँ ॥ ५ ॥

हे अश्विना बोधिन्मनसा बुध्यमानमनस्कौ रथ्या रथस्वामिनाविषिरा शीघ्र-
गंतारौ सर्वैर्गंतव्यौ वा हवनश्रुता हवनस्य स्तुतेः श्रोतारौ युवां विभिरश्च्यवा-
नमृषिमद्वयाविनं मायारहितं नियाथः । यथा तमृषिं प्राप्तवन्तौ तद्वन्मां प्रति पथि
नियाथः । नितरामागच्छतं । प्र च्यवानाज्जुजुषो वद्विं । ऋग्वे० ५.७४.५. इति ह्युक्तं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ वां नरा मनोयुजोऽश्वासः प्रुषितस्सवः ।

वयो वहंतु पीतये सह सुन्नेभिरश्विना माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥ ६ ॥

आ । वां । नरा । मनऽयुजः । अश्वासः । प्रुषितऽस्सवः ।

वयः । वहंतु । पीतये । सह । सुन्नेभिः । अश्विना । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥ ६ ॥

हे नरा कर्मणां नेतारौ हे अश्विनौ वां युवां मनोयुजो मनोमात्रेण युज्य-
मानाः । सुशिक्षिता इत्यर्थः । प्रुषितप्सवो विचित्ररूपा वयः शीघ्रगंतारोऽश्वा-
सोऽश्वा आवहंतु पीतये सोमपानाय । सुस्नेभिः सह अस्मभ्यं देयैः सुखैस्तत्सा-
धनैर्धनादिभिर्वा सह वहंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं ।

तिरश्चिदर्यया परि वर्तिर्यातमदाभ्या माध्वी मम श्रुतं हवं ॥७॥

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं ।

तिरः । चित् । अर्यऽया । परि । वर्तिः । यातं । अदाभ्या । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥७॥

हे अश्विनाविहास्मिन्यज्ञ आगच्छतं । हे नासत्या मा विवेनतं । विगत-
कामौ मा भवतं ॥ वेनतिः कांतिकर्मा ॥ हे अदाभ्याहिंस्यौ पूज्यौ अर्ययार्यौ
स्वामिनौ युवां ॥ सुपां सुलुगित्यादिना सुपो याजादेशः ॥ तिरश्चित् अंतर्हि-
तादूरदेशादपि युवां वर्तिरस्मद्यज्ञगृहं परियातं । आगच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्मिन्यज्ञे अदाभ्या जरितारं शुभस्पती ।

अवस्युमश्विना युवं गृणंतमुप भूषथो माध्वी मम श्रुतं हवं ॥८॥

अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारं । शुभः । पती इति ।

अवस्युं । अश्विना । युवं । गृणंतं । उप । भूषथः । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥८॥

हे अदाभ्या अहिंस्यौ हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनावश्विना युवं युवाम-
स्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्युं गृणंतं स्तुवंतं मामुपभूषथः । उपप्राप्नुतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

अभूदुषा रुशत्पशुराग्निरधाय्यृत्वियः ।

अयोजि वां वृषण्वसू रथो दस्रावमर्त्यो माध्वी मम श्रुतं हवं ॥९॥

अभूत् । उषाः । रुशत्ऽपशुः । आ । अग्निः । अधायि । ऋत्वियः ।

अयोजि । वां । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । रथः । दस्रा । अमर्त्यः । माध्वी इति ।

मम । श्रुतं । हवं ॥९॥

उषा व्युष्टिरभूत् । अग्निश्च रुशत्पशुर्दीप्तिपशुमान् । प्रकाशितहविरित्यर्थः ।
अथवा पशवः किरणाः । रुशद्रश्मिः सन् अधायि । वेद्यामधीयत । हे वृषण्वसू
प्रदत्तधनौ हे दस्यौ वां युवयोरमर्त्योऽमरणधर्मा ध्रुवो रथोऽयोजि । अश्वैर्युक्तो
भवत्वित्यर्थः ॥ छंदसि लुङ्लुङ्ङिट इत्यनेकेष्वर्थेषु लुङ् भवति । इह प्रार्थनायां ॥
माध्वी इत्यादि गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

आ भात्यग्निरिति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं भौमस्याचेरार्घं चैष्टुभमाश्विनं । अत्रानु-
क्रमणिका । आ भाति पंचात्रिरिति ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टुवार्थमिदं सूक्तं । सूचितं च ।
आ भात्यग्निर्यावाणेव । आ० ४. ६. । इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने ऋतौ चैष्टुभे
छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादिके द्वे सूक्ते । सूच्यते हि । आ भात्यग्निरिति सूक्ते । आ०
४. १५. । इति ॥ अग्नोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थ्य इदं सूक्तं । सूचितं च । आ भात्यग्निः
क्षेत्रस्य पतिना वयमिति परिधानीया । आ० ९. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ भात्यग्निरुषसामनीकमुद्विप्राणां देवया वाचो अस्थुः ।

अर्वाचा नूनं रथ्येह यातं पीपिवांसमश्विना घर्ममच्छ ॥ १ ॥

आ । भाति । अग्निः । उषसां । अनीकं । उत् । विप्राणां । देवयाः । वाचः । अस्थुः ।

अर्वाचा । नूनं । रथ्या । इह । यातं । पीपिवांसं । अश्विना । घर्मं । अच्छ ॥ १ ॥

उषसामनीकमनीकभूतः । अनीकं मुखं । उषसि प्रबुध्यमान इत्यर्थः । तादृ-
शोऽग्निराभाति । दीप्यते । यद्वा उषसां मुखमाभाति । दीपयति । उषःकाले
ह्यग्नयः प्रतिबोध्यन्ते । किंच विप्राणां मेधाविनां स्तोतृणां देवया देवकामा वाचः
स्तोत्राण्युदस्थुः । उत्तिष्ठन्ति । यस्मादेवं तस्मात् हे रथ्या रथस्वामिनावश्विना-
वर्वाचास्मदभिमुखांचनौ नूनमद्यास्सिन्यागदिन इहायातं । कं प्रति । पीपिवांसं
स्वांगैः परिवृढं घर्मं प्रदीप्तं यज्ञं । यद्वा पीपिवांसमाप्यायितं वसतीवरीभिः
क्षरद्रूपं सोमरसं । अथवा घृतादिना पीपिवांसं घर्मं प्रवर्ग्यमच्छाभिलक्ष्येह
यातं । प्रवर्ग्येऽस्य सूक्तस्य विनियोगः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न संस्कृतं प्र मिमीतो गमिष्ठांति नूनमश्विनोपस्तुतेह ।

दिवाभिपित्वेऽवसागमिष्ठा प्रत्यवर्तिं दाशुषे शंभविष्ठा ॥ २ ॥

न । संस्कृतं । प्र । मिमीतः । गमिष्ठा । अंति । नूनं । अश्विना । उपऽस्तुता । इह ।

दिवा । अभिऽपित्वे । अवसा । आऽगमिष्ठा । प्रति । अवर्ति । दाशुषे । शंभविष्ठा ॥ २ ॥

अश्विनौ संस्कृतं घर्मं न प्रमिमीतः । न हिंस्तां । किंतु अंत्यंतिके घर्मसमीपे नूनमिदानीमिह यज्ञे गमिष्ठा गंतृतमावश्विनाश्विनावुपस्तुतोपस्तुतौ भवतः । दिवाभिपित्वे दिवसस्याभिपतने प्रातःकालेऽवसा रक्षणेन सहागमिष्ठागंतृतमौ । अवर्तिं प्रति ब्रह्मभूतौ । वर्तिर्जीविनं । तदभावोऽवर्तिः । तद्रहितमन्नं यथा भवति तथागंतृतमौ । आगत्य च दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय शंभविष्ठा सुखस्य भावयितारौ भवतां ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उता यातं संगवे प्रातरहो मध्यंदिन उदिता सूर्यस्य ।

दिवा नक्तमवसा शंतमेन नेदानी पीतिरश्विना ततान ॥ ३ ॥

उत । आ । यातं । संऽगवे । प्रातः । अहः । मध्यंदिने । उत्ऽदिता । सूर्यस्य ।

दिवा । नक्तं । अवसा । शंऽतमेन । न । इदानीं । पीतिः । अश्विना । आ । ततान ॥ ३ ॥

अहो वेधा चेधा पंचधा पंचदशधा समाना विभागाः संति । इह पंचधा विभाग आतः ॥ उतापि चायातं । आगच्छतं । कदा । संगवे संगवकाले । संगच्छते गावो दोहनभूमिं यस्मिन्काले स संगवः । रात्र्यपरकाले हि गावो वने हिमतृणानि भक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तते । तथा प्रातः प्रातःकालेऽपि । तथा मध्यंदिनेऽहो मध्यकाले सूर्यस्योदितोदितावभ्युदयेऽत्यंतप्रवृद्धसमये । अपराह्ण इत्यर्थः । एतत्सायाहस्याप्युपलक्षणं । न केवलमुक्तेष्वेव कालेषु किंतर्हि दिवा नक्तं सर्वदा शंतमेन सुखतमेनावसा रक्षणेन हविषा वा निमित्तेनायातं । किमर्थमागम्यते पूर्वमेवान्यैर्देवैः स्वीकृतत्वात् नेत्याह । इदानीमपि पीतिरितरदेवानां पानं नाततान न तनोत्यश्विनाश्विनौ विहायेति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इ॒दं हि वा॑ प्र॒दिवि॒ स्थान॒मो॒क् इ॒मे गृ॒हा अ॒श्विने॒दं दु॒रो॒णं ।

आ नो॑ दि॒वो बृ॒हतः॑ पर्व॒तादा॒ज्ञो या॑त॒मिष॒मूर्जं॑ वह॒ता ॥४॥

इ॒दं हि॒ वा॑ । प्र॒दिवि॒ । स्थानं॑ । ओ॒क् । इ॒मे । गृ॒हाः । अ॒श्विना॑ । इ॒दं । दु॒रो॒णं ।

आ । नः॑ । दि॒वः । बृ॒हतः॑ । पर्व॒तात् । आ । अ॒त्ऽभ्यः॑ । या॒तं । इषं॑ । ऊ॒र्जं । वह॒ता ॥४॥

हे अश्विना वां युवयोः प्रदिवि पुराणमिदं ह्योको निवासयोग्यं स्थानमुत्तर-
वेद्याख्यं । अथ सौमिकवेद्यभिप्रायेणाह । इमे गृहाः प्राचीनवंशादयः । इदं
दुरोणं देवयजनगृहं । नोऽस्मदर्थं दिवो द्युलोकाद्बृहतः पर्वतात् पर्ववतो मेघा-
दज्ञोऽपां कारणादंतरिक्षादायातं । आगच्छतं । किं तूष्णी । न । इषमूर्जं चान्नं
बलं च । बलसाधनमन्नं सारभूतमित्यर्थः । तादृशं वहता वहंतौ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सम॒श्विनो॒रव॑सा नू॒तने॑न म॒योभु॒वा सु॒प्रणी॑ती ग॒मेम॑ ।

आ नो॑ र॒यिं व॒हत॒मोत॑ वी॒राना॑ वि॒श्वान्य॑मृ॒ता सौ॒भगा॑नि ॥५॥

सं । अ॒श्विनोः॑ । अ॒वसा॑ । नू॒तने॑न । म॒यःऽभु॒वा । सु॒प्रणी॑ती । ग॒मेम॑ ।

आ । नः॑ । र॒यिं । व॒हतं॑ । आ । उ॒त । वी॒रान् । आ । वि॒श्वानि॑ । अ॒मृता॑ । सौ॒भगा॑नि ॥५॥

वयं संगमेम संगच्छेमाश्विनोर्नूतनेनावसानन्यकृतेन रक्षणेन मयोभुवा
सुखस्य भावयिष्या सुप्रणीती सुप्रणीत्या सुष्वागमनेन च । अपि वृते उभे
अवसो विशेषणे । उक्तलक्षणेन संगमेम । नोऽस्मभ्यं रयिमावहतं । उत
वीरान् पुत्रादीनावहतं । हे अमृतामरणधर्माणौ विश्वा विश्वानि सौभगा सुभ-
गत्वान्यावहतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

प्रातर्यावाणेति पंचर्चं पंचमं सूक्तमात्रेयं त्रैष्टुभमाश्विनं । प्रातर्यावाणेति
ह्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥ अप्रोर्यामे
मैत्रावरुणातिरिक्तोक्त्य इदमेव शस्यं । तथा च सूचितं । प्रातर्यावाणां स्त्रेचस्य
पते मधुमंतमूर्मि । आ० ९. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वं पुरा गृध्रादररुषः पिबातः ।

प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्र शंसन्ति कवयः पूर्वभाजः ॥ १ ॥

प्रातःऽयावाना । प्रथमा । यजध्वं । पुरा । गृध्रात् । अररुषः । पिबातः ।

प्रातः । हि । यज्ञं । अश्विना । दधाते इति । प्र । शंसन्ति । कवयः । पूर्वऽभाजः ॥ १ ॥

हे मदीया ऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरेव यज्ञगंतारौ प्रथमात एवे-
तरेभ्यो देवेभ्यः पूर्वभाविनौ प्रकृष्टतमौ वाश्विनौ यजध्वं । किमर्थं । प्रथम-
यागनियोग उच्यते । गृध्रादभिकांक्षतोऽररुषोऽदातू ररुषः प्रभृतेः पुरा पूर्वं पि-
बातः । पिबतां । अनागतौ कथं यष्टुं शक्यावित्यत आह । अश्विनाश्विनौ प्रातर्हि
यज्ञं दधाते । धारयतः । संभजतः । पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयोऽनूचाना
ऋषयः प्रातरेवैतौ प्रशंसन्ति । ये वा अनूचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. । इति
हि निगमः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सायमस्ति देवया अजुष्टं ।

उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वःपूर्वो यजमानो वनीयान् ॥ २ ॥

प्रातः । यजध्वं । अश्विना । हिनोत । न । सायं । अस्ति । देवऽयाः । अजुष्टं ।

उत । अन्यः । अस्मत् । यजते । वि । चावः । पूर्वःऽपूर्वः । यजमानः । वनीयान् ॥ २ ॥

हे मदीयाः पुरुषा अश्विनाश्विनौ प्रातः प्रातरेव यजध्वं । पूजयध्वं । स्तुध्वं ।
हिनोत । प्रहिणुत हवींषि । सायं सायंकाले हविर्देवया देवगामि नास्ति । न
विद्यते । देवा न स्वीकुर्वन्तीत्यर्थः । अजुष्टमसेभ्यं तद्भवति । पूर्वाह्नो वै देवाना-
मिति हि श्रुतिः । उतास्मदस्मत्तोऽन्यः कोऽपि यजते यजेत सोमेन वि चावः
वितर्पयेच्च हविषा । अतोऽस्मास्वन्येषु च मध्ये पूर्वःपूर्वो यजमानो यः पूर्वःपूर्वो
यष्टा भवति स वनीयान् देवानां संभजनीयः संभाव्यो भवति ॥

हिरण्यत्वगित्येषाश्विने पशौ हविषो याज्या । हिरण्यत्वङ्गधुवर्णो घृतसुरभि
ऋत्वेन्द्र भूरध जमन् । आ० ३. ८. । इति हि सूचितं ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

हिरण्यत्वङ्मधुवर्णो घृतसुः पृक्षो वहन्ना रथो वर्तते वां ।

मनोजवा अश्विना वातरंहा येनातियाथो दुरितानि विश्वा ॥३॥

हिरण्यऽत्वक् । मधुऽवर्णः । घृतऽसुः । पृक्षः । वहन् । आ । रथः । वर्तते । वां ।

मनऽजवाः । अश्विना । वातऽरंहाः । येन । अतिऽयाथः । दुःऽइतानि । विश्वा ॥ ३ ॥

वां युवयो रथः पृक्षोऽन्नममृतं वहन्नावर्तते । अस्मदभिमुखमागच्छति । कीदृशो रथः । हिरण्यत्वक् हिरण्याच्छादितरूपो हिरण्यावृतो मधुवर्णो मनोहरवर्णो घृतसुरुदकस्य प्रस्रवनो मनोजवा मनोवेगो वातरंहा वातसदृशवेगः । हे अश्विना येन रथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनान्मार्गान्वातियाथः अतिक्रम्य गच्छथः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो भूयिष्ठं नासत्याभ्यां विवेष चनिष्ठं पित्वो ररते विभागे ।

स तोकमस्य पीपरच्छमीभिरनूर्ध्वभासः सदमित्तुतुर्यात् ॥४॥

यः । भूयिष्ठं । नासत्याभ्यां । विवेष । चनिष्ठं । पित्वः । ररते । विऽभागे ।

सः । तोकं । अस्य । पीपरत् । शमीभिः । अनूर्ध्वऽभासः । सदं । इत् । तुतुर्यात् ॥ ४ ॥

यो यजमानो विभागे हविर्विभागवति यागे नासत्याभ्यामश्विभ्यां भूयिष्ठं चनिष्ठं । चन इत्यन्ननाम । बहन्नं कर्म विवेष करोति । पित्वः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अन्नं च ररते ददाति स यजमानोऽस्यात्मन एव तोकं पुत्रं पीपरत् पालयेत् शमीभिः कर्मभिः । अनूर्ध्वभासोऽनुन्नततेजस्कान् । यद्वोर्ध्वभासोऽग्नयः । अग्नि-रहितानयष्टृन् सदमित् सदैव तुतुर्यात् । हिंस्यात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥५॥

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥

समश्विनोरिति पंचमी गता ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः ॥

अश्विनावेहेति नवर्चे षष्ठं सूक्तं । अचानुक्रमणिका । अश्विनौ नव सप्तवधि-
स्युष्णिगादि चतुर्थीं त्रिष्टुप् पंचानुष्टुभ इति । सप्तवधिर्नामात्रेय ऋषिः । आदि-
तस्तिस्त्र उष्णिहश्चतुर्थीं त्रिष्टुप् शिष्टाः पंचानुष्टुभः ॥ प्रातरनुवाक अश्विने क्रता-
वौष्णिहे छंदस्याश्विने शस्त्रे चाद्यस्तृचो विनियुक्तः । सूचितं च । अश्विना वर्ति-
रस्मदाश्विनावेह गच्छतमिति तृचौ । आ० ४. १५. । इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि
प्रउगशस्त्रेऽयमाश्विनस्तृचः । सूचितं च । अश्विनावेह गच्छतमा याह्यद्रिभिः
सुतं । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ १ ॥

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं ।

हंसौऽइव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ १ ॥

हे अश्विनाविहास्मिन्याग आगच्छतं । हे नासत्या मा विवेनतं । वेनतिः
कांतिकर्मा । मा विकामौ भवतं । निःस्पृहावकामौ वा न भवतमित्यर्थः ।
हंसाविव तौ यथा निर्मलोदकमागच्छतस्तद्वत् सुतानभिषुतान् सोमानुपापततं ।
उपागच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अश्विना हरिणाविव गौराविवानु यवसं ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ २ ॥

अश्विना । हरिणौऽइव । गौरौऽइव । अनु । यवसं ।

हंसौऽइव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ २ ॥

हे अश्विनौ हरिणाविव गौराविव गौरमृगाविव च । तौ यथा यवसं घास-
मनुधावतः ताविव हंसाविव च सोममागच्छतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अश्विना वाजिनीवसू जुषेथां यज्ञमिष्टये ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥३॥

अश्विना । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । जुषेथां । यज्ञं । इष्टये ।

हंसौऽइव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥३॥

हे वाजिनीवसू अन्नार्थं वासयितारावश्विना यज्ञमस्मदीयमिष्टयेऽभीष्टायैष-
णाय वा जुषेथां । सेवेथां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अत्रिर्यद्वामवरोहन् नृवीसमजो हवीन्नाधमानेव योषा ।

श्येनस्य चिज्जवसा नूतनेनागच्छतमश्विना शंतमेन ॥४॥

अत्रिः । यत् । वां । अवऽरोहन् । ऋवीसं । अजो हवीत् । नाधमानाऽइव । योषा ।

श्येनस्य । चित् । जवसा । नूतनेन । आ । अगच्छतं । अश्विना । शंऽतमेन ॥४॥

अत्रिरस्मत्पिता यद्यदा वां युवामजो हवीत् अस्तौषीत् नाधमाना याचमाना
योषा योषिदिव । सा यथा पतिं प्रीणयति तद्वत्कुर्वन् ऋवीसं तुषाग्निमग्निकुंडे
क्षिप्तः सन् अवरोहन् विमुंचन् अजो हवीत् । श्येनस्य चिज्जवसा श्येनस्य गरुत्मत
इव वेगेन । चित्त्युपमार्थे । अथवा श्येनस्य जवसा वेगेन नूतनेन प्रथमोत्पन्नेन
सततं गच्छतः श्येनस्य प्रथमजवेन शंतमेनास्माकं सुखतमेन च रथेन तं रक्षि-
तुमागच्छतं हे अश्विना ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थ एकोनविंशो वर्गः ॥

अत्र ब्रुवन्तीतिहासं सप्तवध्रेः पुराविदः ॥ भ्रातृभ्याः पेटिकायां तमृषिं प्रक्षिप्य
यत्नतः । मुद्रं कृत्वा गृहे स्वीये रक्षयित्वा न्यवेशयन् ॥ न संगच्छेत् भार्या स्वां
यथा रात्रौ तथा कृतं । प्रातः प्रातः समुद्वाट्य निर्मथिष्यन्ति तं मुनिं ॥ एवं
स्थित्वा चिरं कालं पेटिकायां दुःखितः कृशः । उपायं चिंतयामास निर्गमस्य चिरं
मुनिः ॥ हृदि निश्चित्य नासत्यावस्तौषीद्भृष्टमानसः । तमश्विनौ समागत्य समुद्वाट्य
च पेटिकां ॥ उद्धृत्य तमृषिं शीघ्रं तावदष्टौ बभूवतुः । स ऋषिर्भार्यया साई
रमित्वाथ पुनर्भयात् ॥ प्रातरेत्य पुनः पेटां प्रविश्य प्रागिव स्थितः । पेटानिवा-
ससमये दृष्टवानृग्वयं तदा ॥

तत्र वृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

वि जिहीष्व वनस्पते योनिः सूयंत्या इव ।

श्रुतं मे अश्विना हवं सप्तवध्रिं च मुंचतं ॥ ५ ॥

वि । जिहीष्व । वनस्पते । योनिः । सूयंत्याः ॥ इव ।

श्रुतं । मे । अश्विना । हवं । सप्तवध्रिं । च । मुंचतं ॥ ५ ॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकाररूपे पेटिके विजिहीष्व । विगच्छ । विवृता भव । सूयंत्या इव प्रसवोन्मुख्याः स्त्रिया योनिरिव भगो यथा विव्रियते तथा त्वमपि विवृता भव । तदर्थं हे अश्विनाश्विनौ मे हवमाह्वानं श्रुतं । शृणुतं । श्रुत्वा च सप्तवध्रिं च मामृषिं मुंचतं । मोचयतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

भीताय नाधमानाय ऋषये सप्तवध्रये ।

मायाभिरश्विना युवं वृक्षं सं च वि चाचथः ॥ ६ ॥

भीताय । नाधमानाय । ऋषये । सप्तवध्रये ।

मायाभिः । अश्विना । युवं । वृक्षं । सं । च । वि । च । अचथः ॥ ६ ॥

भीताय निर्गमाद्विभ्युषे नाधमानाय विमोक्षं याचमानाय सप्तवध्रय ऋषये हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां मायाभिर्वृक्षं वृक्षविकारां पेटिकां सं चाचथः । मम निर्गमार्थं संगच्छथः । वि चाचथः । विभक्तं कुरुथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यथा वातः पुष्करिणीं समिङ्गयति सर्वतः ।

एवा ते गर्भे एजतु निरैतु दशमास्यः ॥ ७ ॥

यथा । वातः । पुष्करिणीं । सं ॥ इङ्गयति । सर्वतः ।

एव । ते । गर्भः । एजतु । निः ॥ ऐतु । दशमास्यः ॥ ७ ॥

एतदाद्युक्त्यं गर्भसाविण्युपनिषत् ॥ एतदाद्युक्त्येणासौ सप्तवध्रिः स्वयोषितः । गर्भिण्याः प्रसवायाशु स्तुतवानश्विनावृषिः ॥ यथा वातः पुष्करिणीं सरआदिकं

सर्वतः समिङ्गयति सम्यक् चालयति एवैवं तव गर्भे एजतु । कंपतां । इतस्ततः
संचरतु । दशमास्यो दश मासान् गर्भे स्थितो निरैतु । निर्गच्छतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति ।

एवा त्वं दशमास्य सहावेहि जरायुणा ॥ ८ ॥

यथा । वातः । यथा । वनं । यथा । समुद्र । एजति ।

एव । त्वं । दशमास्य । सह । अव । इहि । जरायुणा ॥ ८ ॥

वातो यथा कंपमानो वनं कंपयति स्वयं । यथा समुद्रश्चलति चाल्यते
वाय वायुना ॥ स्थित्वा दशैव मासांस्त्वं गर्भोल्बेन सुवेष्टितः । निर्गच्छ जठ-
रान्मातुर्जरायुजस्ततः पतेत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

दश मासाञ्छशयानः कुमारो अधि मातरि ।

निरैतु जीवो अक्षतो जीवो जीवत्या अधि ॥ ९ ॥

दश । मासान् । शशयानः । कुमारः । अधि । मातरि ।

निःऽऐतु । जीवः । अक्षतः । जीवः । जीवत्याः । अधि ॥ ९ ॥

दशमासानुषित्वासौ जननीजठरे सुखं । निर्गच्छतु सुखं जीवो जननी
चापि जीवतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

महे नो अद्येति दशर्चं सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य सत्यश्रवस आर्षं पांक्तमुषस्यं ।
अनुक्रम्यते च । महे दश सत्यश्रवा उषस्यं तु पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये
ऋतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूच्यते हि । महे नो अद्येति पांक्तं
। आ० ४. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महे नो अद्य बोधयोषो राये दिविर्त्मती ।

यथा चित्रो अबोधयः सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाति अश्वसूनृते ॥ १ ॥

महे । नः । अद्य । बोधय । उषः । राये । दिवित्मती ।

यथा । चित् । नः । अबोधयः । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ १ ॥

अद्यास्मिन्यागदिने हे उष उषो देवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वं नोऽस्मान्महे महते राये धनप्राप्तये बोधय । प्रज्ञापय । प्रकाशयेत्यर्थः । सति प्रकाशे क्रतुद्वारा द्रव्यस्योपार्जयितुं शक्यत्वात् । यथा चित् यथैव पूर्वं नोऽस्मानबोधयः अतीतेषु दिवसेषु यथा बोधितवती तद्वदद्यापीत्यर्थः । हे सुजाते शोभनप्रादुर्भूते अश्वसूनृते । अश्वार्था प्रियसत्यात्मिका स्तुतिवाग्यस्याः सा । हे तादृशि देवि वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मय्यनुगृहाणेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या सुनीथे शौचद्रथे व्यौच्छो दुहितर्दिवः ।

सा व्युच्छ सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ २ ॥

या । सुऽनीथे । शौचत्ऽरथे । वि । व्यौच्छः । दुहितः । दिवः ।

सा । वि । उच्छ । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ २ ॥

हे दिवो दुहितर्दिवः सूर्यस्य पुत्र्युषो या त्वं सुनीथ एतन्नामके शौचद्रथे शुचद्रथस्यापत्ये पूर्वं व्यौच्छः ब्रवासयस्तमांसि सा त्वं सहीयस्यतिशयेन बलवति वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ । तमो विवासय । उच्छी विवासे । विवासो वर्जनं । शिष्टमुक्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सा नो अद्याभरद्वसुर्थुच्छा दुहितर्दिवः ।

यो व्यौच्छः सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ ३ ॥

सा । नः । अद्य । आभरत्ऽवसुः । वि । उच्छ । दुहितः । दिवः ।

यो इति । वि । व्यौच्छः । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ३ ॥

हे दुहितर्दिव उष आभरद्वसुराहतधना सा प्रसिद्धा त्वं नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिने व्युच्छ । तमो विवासय । हे सहीयसि यो या । उकारोऽनर्थकः । या त्वं पूर्वं व्यौच्छः साद्यापीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभि ये त्वा विभावर्ि स्तोमैर्गृणन्ति वह्नयः ।

मघैर्मघोनि सुश्रियो दामन्वन्तः सुरातयः सुजाते अश्वसूनृते ॥ ४ ॥

अभि । ये । त्वा । विभाऽवरि । स्तोमैः । गृणन्ति । वह्नयः ।

मघैः । मघोनि । सुऽश्रियः । दामन्ऽवन्तः । सुऽरातयः । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ४ ॥

हे विभावर्ि प्रकाशोपेते ॥ विभाशब्दाच्छंदसीवनिपाविति वनिप् । भातेर्वा कर्तरि वनिप् ॥ उषस्त्वा त्वामभि प्रति ये वह्नयो वोढार ऋत्विजः स्तोतारः स्तोमैः स्तोत्रैर्गृणन्ति स्तुवंति ते स्तोतारो मघैर्हे मघोनि धनैर्धनवति त्वदनुग्रहात् सुश्रियो भवन्ति । सुष्ठुर्थिभिराश्रयणीया भवन्ति । दामन्वन्तो दानवन्तो भवन्ति । सुरातयः । रातिर्दानं । सुदानाश्च भवन्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यच्चिद्धि ते गणा इमे छदयन्ति मघत्तये ।

परि चिद्धयो दधुर्ददतो राधो अह्नयं सुजाते अश्वसूनृते ॥ ५ ॥

यत् । चित् । हि । ते । गणाः । इमे । छदयन्ति । मघत्तये ।

परि । चित् । वष्टयः । दधुः । ददतः । राधः । अह्नयं । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ५ ॥

हे उषो यच्चिद्धि । हीति पूरणः । यत् ये केचन ते तव स्वभूता इमे पुरतो वर्तमाना गणाः संघभूता मघत्तये धनदातये धनदानाय धनवत्त्वाय वा छदयन्ति उपच्छंदयन्ति ते सर्वेऽप्यस्मान् परिदधुः परितो धारयन्ति वष्टयोऽस्मानेव कामयमानाः । किं कुर्वतः । अह्नयमह्नियमाणमक्षीणमलज्जावहं वा राधो धनं हविल्क्ष्णं ददतो यजंत इत्यर्थः । अर्थिभ्योऽक्षीणं ददतो वा । ये त्वां हविर्ददतः स्तुवंति ते सर्वेऽप्यस्मदर्थमेव फलं धारयन्ति । स्तुवंतीत्यर्थः । अथवा यद्धीत्यत्र यद्यपीति व्याख्येयं । तस्मिन् पक्षे उत्तरवाक्ये तथापीत्यध्याहार्यं । अवशिष्टं समानं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थ एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एषु धा वीरवद्यश् उषो मघोनि सूरिषु ।

ये नो राधांस्यह्नया मघवानो अरासत सुजाते अश्वसूनृते ॥ ६ ॥

आ । ए॒षु । धाः । वी॒रऽव॑त् । य॒शः । उ॒षः । म॒घो॒नि । सू॒रि॒षु ।

ये । नः । राधा॑सि । अ॒ह॒या । म॒घऽवा॑नः । अ॒रा॑सत । सु॒ज॑ति । अ॒श्वऽसू॑नृते ॥ ६ ॥

हे उषो देवि मघोनि मघवति त्वं सूरिषु स्तोतृषु वा वीरवद्यशो वीरैः पुत्रा-
दिभिरुपेतमन्नं यशो वाधाः । आधेहि । आदेहि । आनय । ये मघवानो धन-
वंतो सूरयो नोऽस्मभ्यं तव स्तोतृभ्यो राधांसि धनान्यह्याक्षीणान्यरासत ददुः
तेष्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तेभ्यो॑ द्यु॒म्नं बृ॒हद्य॑श् उ॒षो म॒घो॒न्या व॑ह ।

ये नो॒ राधा॑स्य॒श्व्या ग॒व्या भ॑जंत सूर॒यः सु॑ज॒ति अ॒श्वऽसू॑नृते ॥ ७ ॥

तेभ्यः । द्यु॒म्नं । बृ॒हत् । य॒शः । उ॒षः । म॒घो॒नि । आ । व॒ह ।

ये । नः । राधा॑सि । अ॒श्व्या । ग॒व्या । भ॑जंत । सूर॒यः । सु॒ज॑ति । अ॒श्वऽसू॑नृते ॥ ७ ॥

हे उषो मघोनि त्वं तेभ्यो द्युम्नं द्योतमानं हिरण्यादिरूपं धनं बृहद्यशो महदन्नं
महतीं कीर्तिं वा तेभ्यो यजमानेभ्य आवह । य आद्या नोऽस्मभ्यं राधांसि
धनान्यश्वैर्युक्तानि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्वसमूहान् च भजंत भजेरन्
ददुः सूरयो दातारः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उ॒त नो॒ गोम॑ती॒रिष॒ आ व॑हा दु॒हित॑र्दिवः ।

सा॒कं सू॒र्यस्य॑ र॒श्मि॒भिः श्रु॒क्नैः शोच॑द्भिर्चि॒भिः सु॑ज॒ति अ॒श्वऽसू॑नृते ॥ ८ ॥

उ॒त । नः । गो॑म॒तीः । इ॒षः । आ । व॒ह । दु॒हितः । दि॒वः ।

सा॒कं । सू॒र्यस्य॑ । र॒श्मि॒भिः । श्रु॒क्नैः । शोच॑त् । अ॒र्चि॒भिः । सु॒ज॑ति । अ॒श्वऽसू॑नृते ॥ ८ ॥

उतापि च नोऽस्मभ्यं गोमतीर्गोभिरुपेतानीषोऽन्नान्यावह आनय हे दिवो
दुहितरुषः । कदा । सूर्यस्य रश्मिभिः साकं शोचद्भिर्दीपयद्भिः श्रुक्नैर्निर्मलैरर्चि-
भिरग्नेस्तेजोभिश्च साकं सूर्योदयकालेऽग्नीधनकाले चेत्यर्थः ॥

॥ अथ तवमी ॥

व्यु॒च्छा दु॒हित॑र्दिवो॒ मा चि॒रं त॑नुथा॒ अपः॑ ।

ने॒त्वा स्ते॒नं यथा॑ रि॒पुं त॑पाति॒ सूर॑ो अ॒र्चि॒षा सु॑ज॒ति अ॒श्वऽसू॑नृते ॥ ९ ॥

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरं । तनुथाः । अपः ।

न । इत् । त्वा । स्तेनं । यथा । रिपुं । तपाति । सूरः । अर्चिषा । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ९ ॥

हे दिवो दुहितरुषः त्वं व्युच्छ । विभातं कुरु । अपोऽस्मदीयं कर्म प्रति चिरं विलंबं मा तनुथाः । त्वा त्वां रिपुं स्तेनं यथा संतापयति राजादिस्तद्वत्सूरः सूर्योऽर्चिषा तेजसा नेत् नैव तपाति । तप्यात् । शीघ्रं नोदेत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

एतावद्वेदुषस्त्वं भूयो वा दातुमर्हसि ।

या स्तोतृभ्यो विभावर्युच्छंती न प्रमीयसे सुजाते अश्वसूनृते ॥ १० ॥

एतावत् । वा । इत् । उषः । त्वं । भूयः । वा । दातुं । अर्हसि ।

या । स्तोतृभ्यः । विभावरि । उच्छंती । न । प्रमीयसे । सुजाते । अश्वसूनृते ॥ १० ॥

हे उषस्त्वमस्मभ्यं वाथवा दित्सितं किमेतावदेव । इच्छन् एवकारार्थः । अस्मिन् सूक्ते प्रार्थितमेवेत्यर्थः । अथवा भूयो दातुमर्हसि । अप्रार्थितमपि । यद्वा-
तयमस्ति तत्सर्वं देहीत्यर्थः । हे विभावर्युषो या त्वं स्तोतृभ्यस्तेषां लौकिकवैदि-
कव्यवहारार्थं व्युच्छंती तमो विवासयंती न प्रमीयसे । न हंसि । न क्रुध्यसीत्यर्थः ।
सा त्वं दातुमर्हसीति ॥ मीञ् हिंसायामित्यस्मात् आस्थाने व्यत्ययेन श्यन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

द्युतद्यामानमिति षट्चमष्टमं सूक्तं । तत्रानुक्रमणिका । द्युतद्यामानं षडिति ।
सत्यश्रवा ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप् । उषस्य त्वित्युक्तत्वादुषा देवता ॥ प्रातर-
नुवाक उषस्ये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । द्युतद्यामा-
नमुषो वाजेन । आ० ४. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्युतद्यामानं बृहतीमृतेन ऋतावरीमरुणसुं विभाती ।

देवीमुषसं स्वरावहंती प्रति विप्रासो मतिभिर्जरंते ॥ १ ॥

द्युतत्स्यामानं । बृहती । ऋतेन । ऋतऽवरी । अरुणऽसुं । विऽभाती ।

देवी । उषसं । स्वः । आऽवहंती । प्रति । विप्रासः । मतिऽभिः । जरंते ॥ १ ॥

द्युतद्यामानं दीप्तरथां बृहतीं महतीमृतेन सत्येन यज्ञेन वर्तावरीमृतवती-
मरुणप्सुमरुणरूपां विभातीं व्युच्छंतीं देवीं द्योतमानामुषसं स्वरावहंतीं सूर्यं
गच्छंतीं । एवं महानुभावामुषसं विप्रासो मेधाविन ऋत्विजो मतिभिः स्तुतिभिः
प्रतिजरन्ते । स्तुवंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एषा जनं दर्शता बोधयंती सुगान्पथः कृण्वती यात्यग्रे ।

बृहद्रथा बृहती विश्वमिन्वोषा ज्योतिर्यच्छत्यग्रे अह्ना ॥२॥

एषा । जनं । दर्शता । बोधयंती । सुऽगान् । पथः । कृण्वती । याति । अग्रे ।

बृहत्ऽरथा । बृहती । विश्वंऽइन्वा । उषाः । ज्योतिः । यच्छति । अग्रे । अह्ना ॥२॥

दर्शता दर्शनीयैषोषा बोधयंती । कं । जनं । प्रसुप्रमित्यर्थः । पथः सुगान्
सुगमनान् कृण्वत्यग्रे सूर्यस्य पुरस्ताद्याति । गच्छति । कीदृश्युषाः । बृहद्रथा
प्रभूतरथा बृहती महती विश्वमिन्वा विश्वं व्याप्नुवाना विश्वतर्पणा वा । ईदृश्युषा
अह्नामये ज्योतिस्तेजो यच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एषा गोभिररुणेभिर्युजानास्सेधंती रयिमप्रायु चक्रे ।

पथो रदंती सुविताय देवी पुरुष्टुता विश्ववारा वि भाति ॥३॥

एषा । गोभिः । अरुणेभिः । युजाना । अस्सेधंती । रयिं । अप्रऽआयु । चक्रे ।

पथः । रदंती । सुविताय । देवी । पुरुऽस्तुता । विश्वऽवारा । वि । भाति ॥३॥

एषोषा अरुणेभिररुणवर्णैर्गोभिर्बलीवदै रथं युजाना योजयंत्यस्सेधंत्यशुष्यंत्य-
क्षीणा वा । किं । रयिं धनमप्रायुप्रगंतु अविचलितं चक्रे । करोति । किं कुर्वती ।
पथो मार्गान् रदंती प्रकाशयंती । किमर्थं । सुविताय सुष्टु गमनाय देवी द्योतमाना
पुरुष्टुता बहुभिः स्तुता विश्ववारा सर्वैर्वरणीया विभाति । प्रकाशं करोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एषा येनी भवति द्विर्हो आविष्कृण्वाना तन्वं पुरस्तात् ।

ऋतस्य पंथामन्वेति साधु प्रजान्तीव न दिशो मिनाति ॥४॥

एषा । विऽएनी । भवति । द्विऽबर्हाः । आविऽकृण्वाना । तन्व । पुरस्तात् ।
ऋतस्य । पंथा । अन्तु । एति । साधु । प्रजानतीऽइव । न । दिशः । मिनाति ॥ ४ ॥

एषोषा येनी भवति विशेषेण श्वेता भवति द्विबर्हा द्वयोः प्रथममध्यमयोः
परिवृढोषाः पश्चात्तन्वं स्वीयां तनूमाविष्कृण्वाना प्रकटीकुर्वती । कुत्र । पुरस्तात्
पूर्वस्यां दिशि । किंच ऋतस्यादित्यस्य पंथां पंथानं साधु सम्यगन्वेति । किंच
प्रजानतीव विश्वं प्रज्ञापयंती । इवेति संप्रत्यर्थे । न दिशो मिनाति । न हिनस्ति ।
प्रत्युत दिशः प्रकाशयति । अथवा प्रजानतीवानुगंतव्यमिति प्रकर्षेणावगच्छंती
चर्तस्य पंथामन्वेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एषा शुभ्रा न तन्वो विदानोर्द्ध्वं स्नाती दृश्ये नो अस्थात् ।

अप द्वेषो बाधमाना तमांस्युषा दिवो दुहिता ज्योतिषागात् ॥ ५ ॥

एषा । शुभ्रा । न । तन्वः । विदाना । ऊर्द्ध्वं । इव । स्नाती । दृश्ये । नः । अस्थात् ।

अप । द्वेषः । बाधमाना । तमांसि । उषाः । दिवः । दुहिता । ज्योतिषा । आ । अगात् ॥ ५ ॥

एषोषाः शुभ्रा न शुभ्रवर्णा निर्मला स्वलंकृता योषिदिव तन्वोऽंगानि वि-
दाना प्रज्ञापयंती स्नाती स्नानं कुर्वाणोर्द्ध्वोन्नतेव स्नानादुत्तिष्ठंतीव नोऽस्म-
दर्थमस्माकं पुरतो वा दृश्ये सर्वेषां दर्शनायोदस्थात् । पूर्वस्यां दिश्युत्तिष्ठति ।
किं कुर्वती । द्वेषो द्वेष्याणि तमांस्यपबाधमाना दिवो दुहितोषा ज्योतिषा तेजसा
सहागात् । आगच्छति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एषा प्रतीची दुहिता दिवो नृत्योषेव भद्रा नि रिणीते अप्सः ।

ब्यूर्ष्वती दाशुषे वार्याणि पुनर्ज्योतिर्युवतिः पूर्वथाकः ॥ ६ ॥

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नृन् । योषाऽइव । भद्रा । नि । रिणीते । अप्सः ।

विऽऊर्ष्वती । दाशुषे । वार्याणि । पुनः । ज्योतिः । युवतिः । पूर्वऽथा । अकरित्यकः ॥ ६ ॥

एषोषाः प्रतीच्यभिमुखा सती दिवो दुहिता नृन् सर्वान् प्राणिनः प्रति
भद्रा योषेव कल्याणवेषा योषिदिवाप्तो रूपं निरिणीते । प्रेरयति । किंच
दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय वार्याणि वरणीयाणि धनानि ब्यूर्ष्वती प्रयच्छंती

युवतिर्नित्ययौवना सर्वत्र मिश्रयन्ती वा पुनरद्यापि पूर्वथा पूर्वमिव ज्योति-
स्तेजोऽकः । करोति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः ॥

युंजते मन इति पंचर्चं नवमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । युंजते पंच श्या-
वाश्चः सावित्रं तु जागतमिति । श्यावाश्चो नामात्रेय ऋषिः । जगती छंदः ।
सविता देवता ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रनिविद्धा-
नमिदं । सूचितं च । युंजते मन इहेह व इति चतस्रः । आ० ७. ५. । इति ॥ आद्या
यावस्तोत्रेऽपि । सूचितं च । युंजते मन उत युंजते धिय आ तू न इंद्र क्षुमंतं
। आ० ५. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युंजते मन उत युंजते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ १ ॥

युंजते । मनः । उत । युंजते । धियः । विप्राः । विप्रस्य । बृहतः । विपः ऽचितः ।

वि । होत्राः । दधे । वयुनः ऽवित् । एकः । इत् । मही । देवस्य । सवितुः । परिः ऽस्तुतिः ॥ १ ॥

विप्रा मेधाविन ऋत्विग्यजमाना मनः स्वीयं सर्वेषु कर्मसु युंजते । योजयन्ति ।
सवित्रनुग्रहाय संकल्पं कुर्वन्तीत्यर्थः । उतापि च धियः कर्माण्यपि युंजते । प्राप्नु-
वन्ति । कस्यानुज्ञयेत्युच्यते । विप्रस्य मेधाविनो बृहतो महतो विपश्चितः स्तुत्यस्य
ज्ञानवतो वा सवितुरनुज्ञयेति । सविता वै प्रसवानामीश इति हि श्रुतिः । स
एव सविता होत्राः सप्त होत्रकानामुचिताः क्रिया वयुनावित् । वयुनमिति
प्रज्ञानाम् । तत्तदनुष्ठानविषयप्रज्ञावेत्तैक इत् एक एव विदधे । करोति । पृथक्
पृथगवधारयति । किंच तस्य सवितुर्देवस्य परिष्टुतिः स्तुतिर्मही महत्यतिप्रभूता ।
स्तुत्यगोचरेत्यर्थः ॥

हविर्धानप्रवर्तने रराट्छामवनद्धायां विश्वा रूपाणीत्येषानुवचनीया । सूचितं
च । विश्वा रूपाणि प्रति मुंचते कविरिति व्यवस्तायां । आ० ४. ९. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

विश्वा रूपाणि प्रति मुंचते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।

वि नाकमख्यत्सविता वरेण्योऽनु प्रयाणमुषसो वि राजति ॥ २ ॥

विश्वा॑। रूपाणि॑। प्रति॑। मुंच॒ते। क॒विः। प्र। अ॒सा॒वीत्। भ॒द्रं। द्विऽपदे॑। चतुःऽपदे॑।
वि। नाकं॑। अ॒ख्यत्। स॒वि॒ता। वरे॑ण्यः। अ॒नु। प्रऽयानं॑। उ॒षसः॑। वि। रा॒ज॒ति ॥ २ ॥

कविर्मेधावी सविता विश्वा सर्वाणि रूपाण्यात्मनि प्रतिमुंचते । बध्नाति ।
धारयति । किंच भद्रं कल्याणं गमनादिविषयं प्रासावीत् । अनुजानाति । कस्मै ।
द्विपदे मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्वादिकाय । किंच सविता सर्वस्य प्रेरको देवो
वरेण्यो वरणीयः सन् व्यख्यत् । ख्यापयति । प्रकाशयति । किं । नाकं । नास्मिन्नकं
दुःखमस्तीति नाकः स्वर्गः । यजमानार्थं स्वर्गं प्रकाशयतीत्यर्थः । स देव उषसः
प्रयाणमुदयमनु विराजति । प्रकाशते । सवितुरुदयात्पूर्वं ह्युषा उदेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य॑ प्र॒याण॑म॒न्व॒न्य इ॒द्युर्दे॒वा दे॒वस्य॑ म॒हि॒मान॑मो॒जसा॑ ।

यः पार्थि॑वानि विम॒मे स एत॑शो रजांसि दे॒वः स॒वि॒ता म॒हि॒त्व॒ना ॥ ३ ॥

यस्य॑। प्रऽयानं॑। अ॒नु। अ॒न्ये। इत्। य॒युः। दे॒वाः। दे॒वस्य॑। म॒हि॒मानं॑। ओ॒जसा॑।

यः। पार्थि॑वानि। विऽम॒मे। सः। एत॑शः। रजांसि॑। दे॒वः। स॒वि॒ता। म॒हि॒त्व॒ना ॥ ३ ॥

अन्य इहेवा अन्येऽप्यग्न्यादयो देवा देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु
ययुः । गच्छन्ति । प्राप्नुवन्ति । किं । महिमानं महत्त्वं । सवितुरुदयाभावेऽग्निहोत्रा-
द्यनिष्पत्तेस्तेषां हविःस्तुत्याद्यभावात् । ओजसा बलेन च युक्ता भवन्ति । यः सविता
पार्थिवानि रजांसि पृथिव्यादिलोकान्महित्वना स्वमहत्त्वेन विममे परिच्छिनत्ति
स देव एतश एतवर्णः शुभ्रः शोभमानः सन् । राजत इति शेषः ॥ युवशा ता-
कृणोतनेत्यादिवदेतश इत्यादिशकारोपजनश्छांदसः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उ॒त या॑सि स॒वि॒तस्त्री॑णि रोच॒नो॒त सूर्य॑स्य र॒श्मि॒भिः स॒मु॒च्य॑सि ।

उ॒त रा॒त्री॑मु॒भय॑तः परी॒यस॑ उ॒त मि॒त्रो भ॑वसि दे॒व ध॒र्म॑भिः ॥ ४ ॥

उ॒त। या॑सि। स॒वि॒त॒रि॒ति। त्री॑णि। रोच॒ना। उ॒त। सूर्य॑स्य। र॒श्मि॒भिः। सं। उ॒च्य॑सि।

उ॒त। रा॒त्री॑। उ॒भय॑तः। परि॑। ई॒य॒से। उ॒त। मि॒त्रः। भ॑वसि। दे॒व। ध॒र्म॑भिः ॥ ४ ॥

हे सवितर्देव उतापि च त्रीणि रोचना रोचमानान् द्युलोकान्यासि । गच्छसि ।
तिस्रो दिवः पृथिवीरित्युक्तं । उतापि च सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि । संगच्छसि ॥

उच समवाय इत्यस्येदं रूपं ॥ उदयात्पूर्वभावी सवितोदयास्तमयवर्ती सूर्य इति ।
उतापि च रात्रीमुभयत उभयपार्श्वे परीयसे । परिगच्छसि । उतापि च हे देव
सवितस्त्वं धर्मभिर्जगद्धारकैः कर्मभिर्मित्रो भवसि । मित्राख्यो देवो भवसि ।
अथवा प्रकाशादिप्रदानेन सखा भवसि सर्वजगतां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उ॒तेशि॒षे प्र॒स॒व॒स्य॒ त्वमे॒क॒ इ॒दु॒त पू॒षा भ॒व॒सि दे॒व॒ याम॑भिः ।

उ॒ते॒दं वि॒श्वं भु॒व॒नं वि॒ रा॒ज॒सि श्या॒वा॒श्व॒स्ते स॒वि॒तः स्तोम॑मान॒शे ॥ ५ ॥

उ॒त । ई॒शि॒षे । प्र॒ऽस॒व॒स्य॒ । त्वं । ए॒कः । इ॒त् । उ॒त । पू॒षा । भ॒व॒सि॒ । दे॒व॒ । याम॑ऽभिः ।

उ॒त । इ॒दं । वि॒श्वं । भु॒व॒नं । वि॒ । रा॒ज॒सि॒ । श्या॒व॒ऽश्व॒ः । ते॒ । स॒वि॒त॒रि॒ति॒ । स्तोम॑ । आ॒न॒शे ॥ ५ ॥

हे सवितस्त्वमेक इत् एक एव प्रसवस्य सर्वकर्मानुज्ञाकरणस्येशिषे । समर्थो
भवसि । ये लौकिकं गमनादिरूपं वैदिकमग्निहोत्रादिरूपं कर्मानुतिष्ठन्ते तेषां
सर्वेषामनुज्ञातुमेक एव प्रभवसि । उतापि च पूषा पोषको भवसि हे देव याम-
भिर्गमनैः । उतापि चेदं विश्वं भुवनं भूतजातं विराजसि । ईशिषे धारयितुं ।
यस्मादेवं महानुभावस्तस्मात् हे सवितस्ते तुभ्यं श्यावाश्व ऋषिः स्तोमं स्तोत्र-
मानशे । व्याप्नोति । करोतीत्येवमात्मानं परोक्षतया निर्दिशन्नाह ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

तत्सवितुरिति नवर्चे दशमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्धं । अत्रेयमनुक्रमणिका । तत्स-
वितुर्नव गायत्रमाद्यानुष्टुबिति । प्रथमानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । सावित्रं त्वित्युक्त-
त्वात्सावित्रं ॥ अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्रस्याद्यस्तृचः प्रतिपत् अद्या नो देवेत्यनुचरः ।
सूचितं च । तत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या नो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपद-
नुचरौ । आ० ५. १८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तत्स॒वि॒तुर्वृ॒णीम॑हे व॒यं दे॒वस्य॑ भो॒जनं॑ ।

श्रेष्ठं॑ स॒र्व॒धा॒त॒मं तुरं॑ भ॒गस्य॑ धीम॒हि ॥ १ ॥

तत् । स॒वि॒तुः । वृ॒णीम॑हे । व॒यं । दे॒वस्य॑ । भो॒जनं॑ ।

श्रेष्ठं॑ । स॒र्व॒ऽधा॒त॒मं । तुरं॑ । भ॒गस्य॑ । धीम॒हि ॥ १ ॥

तत् प्राप्यत्वेन प्रसिद्धं भोजनं भोग्यं धनं वयं स्तोतारो वृणीमहे । प्रार्थयामः ।

कस्य धनं । सवितुः प्रेरकस्य देवस्य स्वभूतं । लब्ध्वा च श्रेष्ठं प्रशस्यं सर्वधातमं ।
सर्वधातुतमं । सर्वभोगप्रदमित्यर्थः । तुरं शत्रूणां हिंसकं । धनेन शत्रून्हतुं शक्य-
त्वात् । तादृशं धनं भगस्य भजनीयस्य सवितुरनुग्रहाद्भीमहि । धारयाम । उपभोगं
करवामेत्यर्थः । अथवा धनं वृणीमहेऽर्थित्वाच्च लभेमहीति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्य हि स्वयंशस्तरं सवितुः कच्चन प्रियं । न मिनन्ति स्वराज्यं ॥ २ ॥

अस्य । हि । स्वयंशऽतरं । सवितुः । कत् । चन । प्रियं । न । मिनन्ति । स्वऽराज्यं ॥ २ ॥

अस्य सवितुः स्वयंशस्तरं स्वयमसाधारणं यशो यस्यातिशयेन भवति
तत्तादृशं प्रियं सर्वेषां प्रियभूतं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानत्वमैश्वर्यं कच्चन केचि-
दप्यसुरादयो न मिनन्ति । न हिंसन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स हि रत्नानि दाशुषे सुवाति सविता भगः । तं भागं चित्रमीमहे ॥ ३ ॥

सः । हि । रत्नानि । दाशुषे । सुवाति । सविता । भगः । तं । भागं । चित्रं । ईमहे ॥ ३ ॥

स हि स खलु सविता भगो भजनीयो देवो दाशुषे हविर्दात्रे मह्यं रत्नानि
रमणीयानि धनानि सुवाति । प्रेरयति । प्रयच्छति । तं देवं भागं भजनीयं चित्रं
चायनीयं धनमीमहे । याचामहे ॥

अद्या न इति चतुर्थीपंचमीभ्याममनोऽस्वप्नदर्शने प्रत्युचं जुहुयात् । अद्या
नो देव सवितरिति द्वाभ्यां । गृ० सू० ३. ६. । इति हि सूचितं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगं । परा दुःस्वप्यं सुव ॥ ४ ॥

अद्य । नः । देव । सवितरिति । प्रजाऽवत् । सावीः । सौभगं । परा । दुःस्वप्यं । सुव ॥ ४ ॥

हे सवितर्देव नोऽस्मभ्यमद्यास्मिन्यागदिने प्रजावत्पुत्राद्युपेतं सौभगं धनं
सावीः । प्रेरय । दुःस्वप्यं दुःस्वप्नं दुःस्वप्नवहुः खकरं दारिद्र्यं परासुव । दूरे प्रेरय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं तन्न आ सुव ॥ ५ ॥

विश्वानि । देव । सवितः । दुःस्वप्यं । परा । सुव । यत् । भद्रं । तत् । नः । आ । सुव ॥ ५ ॥

हे सवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परासुव । यद्भद्रं प्रजापशुगृहादिकं
तन्नोऽस्मभ्यमासुव । अस्मदभिमुखं प्रेरय । प्रजा वै भद्रं पशवो भद्रं गृहं भद्र-
मिति हि श्रुतिः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अनागसो अदितये देवस्य सवितुः सवे । विश्वा वामानि धीमहि ॥ ६ ॥

अनागसः । अदितये । देवस्य । सवितुः । सवे । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥ ६ ॥

वयमनुष्ठातारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवेऽनुज्ञायां सत्यामदितयेऽखंड-
नीयायै देव्यै भूम्या अनागसः स्याम । अनपराधिनो भवेम । भूम्यां हि पापाः
संभवन्ति । अपगतेष्वागःसु विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि धी-
महि । धारयाम ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि सावित्रस्य द्वादशकपालस्या विश्वदेवमित्यनु-
वाक्या । सूचितं च । आ विश्वदेवं सत्पतिं वाममद्य सवितः । आ० २. १६. । इति ॥
प्रायणीय एषैव सवितुरनुवाक्या । सूचितं च । आ विश्वदेवं सत्पतिं य इमा
विश्वा जातानि । आ० ४. ३. । इति ॥ देवसुवां हविःष्वैव सवितुरनुवाक्या । सूचितं
च । आ विश्वदेवं सत्पतिं न प्रमिये सवितुर्देवस्य तत् । आ० ४. ११. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आ विश्वदेवं सत्पतिं सूक्तैरद्या वृणीमहे । सत्यसवं सवितारं ॥ ७ ॥

आ । विश्वऽदेवं । सत्ऽपतिं । सुऽउक्तैः । अद्य । वृणीमहे । सत्यऽसवं । सवितारं ॥ ७ ॥

विश्वदेवं । विश्वे देवा यस्य वशे भवन्ति तं तादृशं । तं हि सर्वात्मत्वादिद्रं मित्रं
वरुणमग्निमाहुरित्यादिश्रुतेरितरेषां तद्विभूतित्वात् । सत्पतिं सतामनुष्ठातृणां पा-
लकं सत्यसवं सत्यानुज्ञं सवितारं देवमद्यास्मिन्यागदिने सूक्तैरावृणीमहे । संभ-
जामहे ॥

॥ अथाष्टमी ॥

य इमे उभे अहनी पुर एत्यप्रयुच्छन् । स्वाधीर्देवः सविता ॥ ८ ॥

यः । इमे इति । उभे इति । अहनी इति । पुरः । एति । अप्रऽयुच्छन् । सुऽआधीः ।

देवः । सविता ॥ ८ ॥

यः सविता देवः स्वाधीः शोभनाध्यानः सुकर्मा वा सन् इमे अहनी रात्र्यहनी
तयोः पुरः पुरस्तादप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन्नेति गच्छति तमावृणीमह इति संबंधः ॥

प्रायणीये य इमा विश्वेति सवितुर्याज्या । सूचितं च । य इमा विश्वा जातानि
सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसं । आ० ४. ३. । इति ॥ अश्वमेधेऽश्वमुत्सृज्यान् सवनं
सावित्रीष्टिः कार्या । तस्यामेषा माध्यंदिने सवनेऽनुवाक्या । सूचितं च । य इमा
विश्वा जातान्या देवो यातु सविता सुरानः । आ० १०. ६. । इति ॥

॥ सैषा नवमी ॥

य इमा विश्वा जातान्याश्रावयति श्लोकेन । प्र च सुवाति सविता ॥ ९ ॥

यः । इमा । विश्वा । जातानि । आऽश्रावयति । श्लोकेन । प्र । च । सुवाति । सविता ॥ ९ ॥

यो देव इमेमानि विश्वा सर्वाणि जातान्युत्पन्नान् प्राणिनः । जंगमानित्यर्थः ।
तान् श्लोकेन यशसाश्रावयति । सर्वेऽप्यस्य स्तुतिं शृण्वन्तीत्यर्थः । अथवा गर्जन-
शब्देन सर्वाणीमान्युत्पन्नान्याश्रावयति वृष्ट्युन्मुखः सन् । किंच सविता प्रसुवाति
च प्रेरयति तं वृणीमह इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षड्विंशो वर्गः ॥

अच्छा वदेति दशर्चमेकादशं सूक्तं भौमस्याचेरार्षे । अत्रेयमनुक्रमणिका ।
अच्छा दशात्रिः पार्जन्यमुपाद्यास्तिस्रो जगत्य उपांत्यानुष्टुबिति । यत्पर्जन्येत्येषा
नवम्यनुष्टुप् वि वृक्षानित्याद्यास्तिस्रो जगत्यः शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः । पर्जन्यो
देवता ॥ अनेन सूक्तेन प्रत्यृचं वा दिश उपस्थेयाः । सूचितं च । संस्थितायां
सर्वा दिश उपतिष्ठेताच्छा वद तवसं गीर्भिराभिरिति चतसृभिः प्रत्यृचं सूक्तेन
वा । आ० २. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः स्तुहि पर्जन्यं नमसा विवास ।

कनिक्कदवृषभो जीरदानू रेतो दधान्योषधीषु गर्भे ॥ १ ॥

अच्छ । वद । तवसं । गीः । अभिः । स्तुहि । पर्जन्यं । नमसा । आ । विवास ।

कनिक्कदत् । वृषभः । जीरऽदानुः । रेतः । दधाति । ओषधीषु । गर्भे ॥ १ ॥

हे स्तोतस्तवसं बलवंतं पर्जन्यमच्छाभिप्राप्य वद । प्रार्थय ॥ पर्जन्यशब्दो
यास्केन बहुधा निरुक्तः । पर्जन्यस्तृपेराद्यंतविपरीतस्य तर्पयिता जन्यः परो जेता

वा जनयिता वा प्रार्जयिता वा रसानां । नि० १०. १०. । इति ॥ आभिगीर्भिः
स्तुतिवाग्भिः स्तुहि । नमसान्नेन हविलक्षणेनाविवास । सर्वतः परिचर । यः
पर्जन्यो वृषभोऽपां वर्षिता जीरदानुः क्षिप्रदानः कनिक्कदत् गर्जनशब्दं कुर्वन्नो-
षधीषु गर्भं गर्भस्थानीयं रेत उदकं दधाति स्थापयति तं स्तुहि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि वृक्षान् हंत्युत हंति रक्षसो विश्वं विभाय भुवनं महावधात् ।
उतानागा ईषते वृषण्यावतो यत्पर्जन्यः स्तनयन् हंति दुष्कृतः ॥ २ ॥
वि । वृक्षान् । हंति । उत । हंति । रक्षसः । विश्वं । विभाय । भुवनं । महाऽवधात् ।
उत । अनागाः । ईषते । वृषण्याऽवतः । यत् । पर्जन्यः । स्तनयन् । हंति । दुःकृतः ॥ २ ॥

अयं मन्त्रो निरुक्ते स्पष्टं व्याख्यातः । तदेवात्र लिख्यते । पर्जन्यो विहंति
वृक्षान्विहंति च रक्षांसि सर्वाणि चास्माद्भूतानि बिभ्यति महावधात् महान्
ह्यस्य वधः । अथनपराधो भीतः पलायते वर्षकर्मवतो यत्पर्जन्यः स्तनयन्हंति
दुष्कृतः पापकृतः । नि० १०. ११. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

रथीव कशयाश्वाँ अभिक्षिपन्नाविदूतान्कृणुते वर्थी३ अहं ।
दूरात्सिंहस्य स्तनथा उदीरते यत्पर्जन्यः कृणुते वर्थी१ नभः ॥ ३ ॥
रथीऽइव । कशया । अश्वान् । अभिऽक्षिपन् । आविः । दूतान् । कृणुते । वर्थीन् । अहं ।
दूरात् । सिंहस्य । स्तनथाः । उत् । ईरते । यत् । पर्जन्यः । कृणुते । वर्थी । नभः ॥ ३ ॥

रथीव रथस्वामीव । स यथा कशयाश्वानभिक्षिपन् दूतान् भटानाविष्करोति
तद्वदसौ पर्जन्योऽपि कशयाश्वान्मेघानभिक्षिपन् अभिप्रेरयन् वर्थान् वर्षकान्
दूतान् दूतवद्वृष्टिप्रेरकान्मेघान् मरुतो वाविष्कृणुते । प्रकटयति । अहेति पूरणः ।
एवं सति सिंहस्य ॥ सहतेर्हिसतेर्वा शब्दकर्मणः सिंहशब्दः ॥ अवर्षणेनाभिभ-
वितुः शब्दयितुर्वा मेघस्य स्तनथा गर्जनशब्दा दूरादुदीरते । उद्गच्छंति । कदा ।
यद्यदा पर्जन्यो नभोऽंतरिक्षं वर्थं वर्षोपेतं कृणुते करोति तदा ॥

प्र वाता इति चतुर्थी पर्जन्यस्य चरोर्याज्या । सूचितं च । प्र वाता वांति
पतयंति विद्युत इत्यग्न्याधेयप्रभृतीनि । आ० २. १५. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

प्र वाता वांति पतयंति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते स्वः ।

इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवी रेतसावति ॥४॥

प्र।वाताः।वांति।पतयंति।विद्युतः।उत्।ओषधीः।जिहते।पिन्वते।स्व०रिति स्वः।

इरा।विश्वस्मै।भुवनाय।जायते।यत्।पर्जन्यः।पृथिवी।रेतसा।अवति ॥४॥

प्र वांति वाता वृष्ट्यर्थे । पतयंति गच्छंति समंतात्संचरंति विद्युतः । ओषधीरोषधय उज्जिहते । उद्गच्छंति । प्रवर्धते । स्वरंतरिक्षं पिन्वते । क्षरति । इरा भूमिर्विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय सर्वजगद्धिताय जायते । समर्था भवति । कदैवमिति । यद्यदा पर्जन्यो देवः पृथिवी रेतसोदकेनावति रक्षति अभिगच्छति वा तदैवं भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्य व्रते पृथिवी ननमीति यस्य व्रते शफवज्जर्भुरीति ।

यस्य व्रत ओषधीर्विश्वरूपाः स नः पर्जन्य महि शर्म यच्छ ॥५॥

यस्य।व्रते।पृथिवी।ननमीति।यस्य।व्रते।शफऽवत्।जर्भुरीति।

यस्य।व्रते।ओषधीः।विश्वऽरूपाः।सः।नः।पर्जन्य।महि।शर्म।यच्छ ॥५॥

यस्य पर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवी ननमीति अत्यर्थं नमति सर्वेषामधो भवति । यस्य व्रते शफवत् पादोपेतं गवादिकं जर्भुरीति भ्रियते पूर्यते गच्छतीति वा । यस्य व्रते कर्मण्योषधीरषध्यो विश्वरूपा नानारूपा भवंति हे पर्जन्य स महांस्त्वं नोऽस्मभ्यं महि शर्म महत् सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दिवो नो वृष्टिं मरुतो ररीध्वं प्र पिन्वत वृष्णो अश्वस्य धाराः ।

अर्वाङ्तेन स्तनयित्नुनेह्यपो निषिंचन्नसुरः पिता नः ॥६॥

दिवः।नः।वृष्टिं।मरुतः।ररीध्वं।प्र।पिन्वत।वृष्णः।अश्वस्य।धाराः।

अर्वाङ्।एतेन।स्तनयित्नुना।आ।इहि।अपः।निऽसिंचन्।असुरः।पिता।नः ॥६॥

हे मरुतो यूयं दिवोऽंतरिक्षसकाशात् नोऽस्मदर्थं वृष्टिं ररीध्वं । दत्त । वृष्णो

वर्षकस्याश्वस्य व्यापकस्य मेघस्य संबन्धिन्यो धारा उदकधारा प्रपिन्वत । प्रक्षरत ।
हे पर्जन्य त्वमेतेन स्तनयित्नुना गर्जता मेघेन सहावाङ् अस्मदभिमुखमेहि ।
आगच्छ । किं कुर्वन् । अपोऽभांसि निषिंचन् स देवोऽसुर उदकानां निरसि-
तापि सन् नोऽस्माकं पिता पालकश्च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि क्रंद स्तनय गर्भमा धा उद्वता परि दीया रथेन ।

दृतिं सु कर्ष विषितं न्यंच समा भवतूद्वतो निपादाः ॥ ७ ॥

अभि । क्रंद । स्तनय । गर्भ । आ । धाः । उद्वत् । परि । दीय । रथेन ।

दृतिं । सु । कर्ष । विऽसितं । न्यंच । समाः । भवतु । उत्ऽवतः । निऽपादाः ॥ ७ ॥

अभि भूम्यभिमुखं क्रंद । शब्दय । तदेव पुनरुच्यते दाढ्याय । स्तनय । गर्ज ।
गर्भ गर्भस्थानीयमुदकमोषधीष्वाधाः । आधेहि । तदर्थमुद्वतोदकवता रथेन परि
दीय । परितो गच्छ । दृतिं दृतिवदुदकधारकं मेघं विषितं विशेषेण सितं बद्धं न्यंच
न्यक् अधोमुखं सु सुष्ठु कर्ष । आकर्ष वृष्ट्यर्थे । यद्वा विषितं विमुक्तबंधनमेवं
कर्ष । एवं कृत उद्वत ऊर्ध्वत उन्नतप्रदेशा निपादा न्यग्भूतपादा निकृष्टपादा
वा निम्नोन्नतप्रदेशाः समा एकस्था भवतु । उदकपूर्णा भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

महांतं कोशमुदचा नि षिंच स्यंदतां कुल्या विषिताः पुरस्तात् ।

घृतेन द्यावापृथिवी व्युंधि सुप्रपाणं भवत्वग्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

महांतं । कोशं । उत् । अच । नि । सिंच । स्यंदतां । कुल्याः । विऽसिताः । पुरस्तात् ।

घृतेन । द्यावापृथिवी इति । वि । उंधि । सुऽप्रपाणं । भवतु । अग्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

हे पर्जन्य त्वं महांतं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीयं मेघमुत्कृष्टमुदच । उन्नच्छ ।
उन्नमय वा । तथा कृत्वा निषिंच । नीचैः क्षारय । कुल्या नद्यो विषिता विष्कृताः
सत्यः स्यंदतां प्रवहंतु पुरस्तात् पूर्वाभिमुखं । प्रायेण नद्यः प्राच्यः स्यंदते । घृते-
नोदकेन द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवी च व्युंधि । क्लेदयात्यधिकं । अग्न्याभ्यो गोभ्यः
सुप्रपाणं सुष्ठु प्रकर्षेण पातव्यमुदकं भवतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

यत्प॒र्जन्य॒ कनि॒क्रदत्स्त्नयन् हंसिं दुष्कृतः ।

प्रती॒दं वि॒श्वं मो॒दते॒ यत्किं च॒ पृथि॒व्यामधि ॥ ९ ॥

यत् । प॒र्जन्य॒ । कनि॒क्रदत् । स्त्नयन् । हंसिं । दुःकृतः ।

प्रति॒ । इ॒दं । वि॒श्वं । मो॒दते॒ । यत् । किं । च॒ । पृथि॒व्यां । अधि ॥ ९ ॥

हे प॒र्जन्य॒ यद्यदा त्वं कनि॒क्रददत्यर्थं॑ शब्दयन् स्तनयन् दुष्कृतः पापकृतो मेघान् हंसिं विदारयसि तदानीमिदं विश्वं जगत् प्रतिमोदते । विश्वं विशेष्यते । यत्किंच पृथिव्यामधि भूम्यामधिष्ठितं यच्चराचरात्मकं तदिदं विश्वं मोदते । हृष्यति । वृष्टेः सर्वजगत्प्रीतिकारणत्वं प्रसिद्धं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अ॒व॒र्षी॒र्वर्ष॒मुदु॒षू गृ॒भा॒याक॒र्धन्वा॒न्यत्ये॒त॒वा उ॒ ।

अ॒जी॒जन॒ ओष॒धी॒र्भोज॑नाय॒ कमु॒त प्र॒जाभ्योऽवि॒दो मनी॒षां ॥ १० ॥

अ॒व॒र्षीः । व॒र्षे । उ॒त् । ऊं इति॑ । सु॒ । गृ॒भा॒य॒ । अ॒कः । ध॒न्वा॒नि । अ॒तिऽए॒त॒वै । ऊं इति॑ ।

अ॒जी॒जनः । ओष॒धीः । भोज॑नाय । कं । उ॒त् । प्र॒जाभ्यः । अ॒वि॒दः । मनी॒षां ॥ १० ॥

इयमतिवृष्टिविमोचनी ॥ हे प॒र्जन्य॒ त्वमव॒र्षीः । वृष्टवानसि । वर्षमुदुषू गृभाय । उत्कृष्टं सु सुष्ठु गृभाय । गृहाण । परिहरेत्यर्थः । धन्वानि निरुदकप्रदेशानकः । जलवतः कृतवानसि । किमर्थं । अत्येतवा उ । अतिक्रम्य गंतुं । ओषधीरजीजनः । उदपादयः । किमर्थः । भोजनाय धनाय भोगाय वा । कमित्ययं शिशिरं जीवनाय कं । नि० १. १०. । इतिवत्पादपूरणः । उतापि च प्रजाभ्यः सकाशात् मनीषां स्तुतिमविदः । प्राप्तवानसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

बळित्येति तृचात्मकं द्वादशं सूक्तं भौमस्यात्रेराषे पृथिवीदेवताकमानुष्टुभं । अनुक्रांतं च । बळित्या तृचं पार्थिवमानुष्टुभमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । आद्या देवानां हविःषु पृथिव्या अनुवाक्या । बळित्या पर्वतानां दृढा चिद्या वनस्पतीन् । आ० ६. १४. । इति हि सूत्रितं ॥ भूमिस्तोमे चैषा मरुत्वतीयशस्त्रे सूक्तमुखीया । आ० ९. ५. ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

बळित्था पर्वतानां खिद्रं विभर्षि पृथिवि ।

प्र या भूमिं प्रवत्वति महा जिनोषि महिनि ॥१॥

बट् । इत्था । पर्वतानां । खिद्रं । विभर्षि । पृथिवि ।

प्र । या । भूमिं । प्रवत्वति । महा । जिनोषि । महिनि ॥१॥

द्विरूपा पृथिवी चैषा प्रत्यक्षदेवतापि च । मध्यस्थाना देवतोक्ता सात्र संबोध्य
वर्यते ॥ हे पृथिवि प्रथनवति मध्यस्थानदेवते । त्वमित्येत्यममुचांतरिक्षे वा
बट् सत्यं पर्वतानां मेघानां वा खिद्रं खेदनं भेदनं विभर्षि । धारयसि । हे महिनि
महति हे प्रवत्वति प्रकर्षवति प्रवणोदकवति वा या त्वं भूमिं प्रत्यक्षां पृथिवी
महा महत्त्वेन महतोदकेन वा प्रजिनोषि प्रकर्षेण प्रीणयसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्तोमासस्त्वा विचारिणि प्रति षोभन्त्यक्तुभिः ।

प्र या वाजं न हेषंतं पेरुमस्यस्यर्जुनि ॥२॥

स्तोमासः । त्वा । विचारिणि । प्रति । स्तोभन्ति । अक्तुभिः ।

प्र । या । वाजं । न । हेषंतं । पेरुं । अस्यसि । अर्जुनि ॥२॥

हे विचारिणि विविधंचरणशीले पृथिवि देवि त्वां स्तोमासः स्तोतारोऽक्तु-
भिर्गमनशीलैः स्तोत्रैः प्रतिष्टोभन्ति । अभिष्टुवंति । किंच या त्वं हेषंतं शब्दयंतं
वाजं न अश्वमिवोद्धृतं पेरुं पूरकं मेघं प्रास्यसि प्रक्षिपसि हे अर्जुनि शुभ्रवर्णे
गमनशीले वा ॥

देवानां हविःषु दृळ्हा चिदिति पृथिव्या याज्या । एषैव भूमिस्तोमे निष्केवल्ये
सूक्तमुखीया । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

दृळ्हा चिद्वा वनस्पतीन्क्ष्मया दर्धर्षोर्जसा ।

यत्ते अभ्रस्य विद्युतो दिवो वर्षति वृष्टयः ॥३॥

दृळ्हा । चित् । या । वनस्पतीन् । क्ष्मया । दर्धर्षि । ओर्जसा ।

यत् । ते । अभ्रस्य । विद्युतः । दिवः । वर्षति । वृष्टयः ॥३॥

हे पृथिवि या त्वं दृढा चित् ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया आकारः ॥ दृढया
क्षमया भूम्या सह वनस्पतीन् वृक्षानोजसा बलेन दर्धर्षि धारयसि । अथवा दृढेति
विधेयविशेषणं । वनस्पतीन् दृढान् कृत्वा धारयसीत्यर्थः । यद्यस्यास्ते तव संबन्धिनो
वृष्टयो वर्षका मेघा विद्युतो विद्योतमानादभ्रस्य ॥ पंचम्यर्थे षष्ठी ॥ अभ्रादपां
हर्तुर्दिवोऽंतरिक्षादादित्याद्वा वर्षेति । अथवा यद्यस्यास्ते तवाभ्रस्य मेघस्य वृष्टय
उदकसंघाता विद्युतो विद्योतमानाया दिवः सकाशाद्वर्षेति पतन्ति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थ एकोनविंशो वर्गः ॥

प्र सम्राज इत्यष्टर्चं त्रयोदशं सूक्तमात्रेयं त्रैष्टुभं वारुणं । अनुक्रम्यते च । प्र
सम्राजेऽष्टौ वारुणमिति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र सम्राजे बृहदर्चा गभीरं ब्रह्म प्रियं वरुणाय श्रुताय ।

वि यो जघान शमितेव चर्मोपस्तिरे पृथिवी सूर्याय ॥ १ ॥

प्र । संऽराजे । बृहत् । अर्च । गभीरं । ब्रह्म । प्रियं । वरुणाय । श्रुताय ।

वि । यः । जघान । शमिताऽइव । चर्म । उपऽस्तिरे । पृथिवी । सूर्याय ॥ १ ॥

अत्रिः स्वात्मानं संबोध्य ब्रवीति । हे अत्रे त्वं सम्राजे सम्यग्राजमानायेश्वराय
श्रुताय सर्वत्र श्रूयमाणाय वरुणायोपद्रवस्य निवारकाय जनानामावरकायै-
तन्नामकाय देवाय बृहत् प्रभूतं गभीरं दुरवगाहं बह्वर्थोपेतं प्रियं प्रियभूतं ब्रह्म
स्तोत्ररूपं कर्म प्रार्च । प्रार्चय । प्रोच्चारयेत्यर्थः । यो वरुणः शमितेव चर्म शमिता
पशुविशसनकर्ता यथोपस्तरणाय चर्म हन्ति तद्वत्पृथिवी विस्तीर्णमंतरिक्षं ॥
तृतीयस्यां पृथिव्यामिति श्रुतेरंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं ॥ सूर्याय सूर्य-
स्योपस्तिर आस्तरणाय विजघान विस्तारयामास । विस्तृतं हि व्यवहार-
योग्यं भवति तस्माद्व्यवहारायांतरिक्षं विस्तारितवान् । उरुं हि राजा वरुणश्च-
कार । ऋग्वे० १. २४. ८. । इति ह्युक्तं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वनेषु व्यं॑तरिक्षं ततान् वाज॒मर्वत्सु॒ पय॑ उ॒स्रियासु॑ ।

द्वत्सु॒ ऋतुं॑ वरु॒णो अ॒प्स्व॑मिं दि॒वि सूर्य॑म॒दधा॒त्सोम॒मद्रौ॑ ॥ २ ॥

वनेषु । वि । अंतरिक्षं । ततान् । वाजं । अवेत्सु । पयः । उस्त्रियासु ।
हत्सु । क्रतुं । वरुणः । अप्सु । अग्निं । दिवि । सूर्यं । अदधात् । सोमं । अद्रौ ॥ २ ॥

अयं वरुणो वनेषु वृक्षाग्रेष्वंतरिक्षं विततान् । विस्तारितवान् । तथा वाज-
सनेयकं । वनेषु हीदमेषु वृक्षाग्रेष्वंतरिक्षं विततं तस्मादाह वनेषु व्यंतरिक्षं तता-
नेति । वाजं बलमर्वत्स्वश्वेषु विततान् । पयः क्षीरमुस्त्रियासु गोषु । उस्त्रियेति
गोनाम । उत्साविणोऽस्यां भोगा इति तद्व्युत्पत्तिः । हत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्पं ।
यद्धि मनसा ध्याययति तत्कर्मणा करोति । अप्सूदकेष्वग्निं वैद्युतमौर्वं वा सर्वत्र
विततानेति संबंधः । किंच दिवि द्युलोके सूर्यमदधात् । स्थापितवान् । सोमं
चाद्रौ पर्वतेऽदधात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नीचीनवारं वरुणः कबंधं प्र ससर्ज रोदसी अंतरिक्षं ।
तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा यवं न वृष्टिर्व्युनत्ति भूमं ॥ ३ ॥
नीचीनऽवारं । वरुणः । कबंधं । प्र । ससर्ज । रोदसी इति । अंतरिक्षं ।
तेन । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । यवं । न । वृष्टिः । वि । व्युनत्ति । भूमं ॥ ३ ॥

नीचीनवारमधोमुखबिलं प्रससर्ज । कृतवान् । कं । कबंधं । कवनमुदकं ।
तद्धीयतेऽचेति कबंधो मेघः । तं तथाकरोत् । अथवा कबंधमुदकं । तदुदकं नीची-
नवारं नीचीननिर्गमनबिलं चकार । मेघं विदार्योदकमधोमुखं चकारेत्यर्थः ।
किं प्रतीत्युच्यते । रोदसी द्यावापृथिव्यावंतरिक्षं च प्रति । लोकत्रयहितायेत्यर्थः ।
तेनोदकेन विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्वामी वरुणो भूम भूमिं
व्युनत्ति । क्लेदयति । वृष्टिः सेक्ता पुमान्यवं न यवमिव यवान्यथा प्ररोहाय सर्वत्र
प्रसारयति तद्वद्भूमिं सर्वत्रोनत्ति । अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबंधः । वर्षकः पर्जन्य
इत्यर्थः । अस्मिन्पक्षे यवं पुरुष इवेति पुरुषशब्दोऽध्याहार्यः । अत्र नीचीनवारं
वरुणः कबंधं । नि० १०. ४. । इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उनत्ति भूमिं पृथिवीमुत द्यां यदा दुग्धं वरुणो वष्ट्यादित् ।
समभ्रेण वसत पर्वतासस्तविषीयंतः अथयंत वीराः ॥ ४ ॥

उ॒न॒त्ति॑ । भू॒मिं॑ । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यां॑ । य॒दा । दु॒ग्धं॑ । व॒रु॒णः॑ । व॒ष्टि॑ । आ॒त् । इ॒त् ।
सं । अ॒भ्रे॒ण॑ । व॒स॒त॒ । प॒र्व॒ता॒सः॑ । त॒वि॒षी॒ऽय॑न्तः । अ॒थ॒य॑न्त । वी॒राः॑ ॥ ४ ॥

वरुणो भूमिं पृथिवीं प्रथितमंतरिक्षं । अंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुक्तं । उतापि च द्यां द्युलोकमुनत्ति । क्लेदयति । यदायं दुग्धमुदकपूरणं वष्टि कामयते । अथवा दुग्धमुदकं । तेन तत्कार्यमोषध्यादिकं लक्ष्यते । ओषध्यादयः प्रवर्धतामिति यदा कामयते आदिदनंतरमेव संवसत । समाच्छादयन्ति । के । पर्वतासः पर्ववन्तोऽद्रयः । केन । अभ्रेण मेघेन । किंच तविषीयन्तो बलमिच्छन्तो वीरा विशेषेण वृष्टेः प्रेरयितारो मरुतः अथयन्त । अथयन्ति मेघान् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒मामू॑ ष्वा॒सुर॒स्य॑ श्रु॒तस्य॑ म॒ही मा॒यां व॒रु॒णस्य॑ प्र वो॒चं ।
मा॒ने॒ने॒व त॒स्थि॒वाँ अ॒न्तरि॑क्षे वि यो म॒मे पृ॒थि॒वी सूर्ये॑ण ॥ ५ ॥
इ॒मां । ऊं इति॑ । सु । आ॒सुर॒स्य॑ । श्रु॒तस्य॑ । म॒ही । मा॒यां । व॒रु॒णस्य॑ । प्र । वो॒चं ।
मा॒ने॒न॒ऽइ॒व । त॒स्थि॒ऽवा॒न् । अ॒न्तरि॑क्षे । वि । यः । म॒मे । पृ॒थि॒वी । सूर्ये॑ण ॥ ५ ॥

आसुरस्यासुरसंबन्धिनः । असुराणामस्य च बध्यघातकभावः संबन्धः । असुर-
हंतुरित्यर्थः । अथवासुरो मेघः । प्राणदानात्तत्संबन्धिनः श्रुतस्य विश्रुतस्य मही
महतीमिमां मायां प्रज्ञां प्रवोचं । प्रब्रवीमि । कैषा मायेति सोच्यते । यो
वरुणोऽन्तरिक्षे तस्थिवान् तिष्ठन्मानेनेव दंडेनेव सूर्येण पृथिवीमंतरिक्षं विममे
परिच्छिनत्ति तस्यैषा माया ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इ॒मामू॑ नु क॒वि॒त॒मस्य॑ मा॒यां म॒ही दे॒वस्य॑ न॒कि॒रा द॒ध॒र्ष॑ ।
ए॒कं य॒दु॒द्गा न॑ पृ॒ण॒त्ये॒नी॒रासि॑च॒न्ती॒र॒व॒न॒यः॑ स॒मु॒द्रं ॥ ६ ॥
इ॒मां । ऊं इति॑ । नु । क॒वि॒ऽत॒मस्य॑ । मा॒यां । म॒ही । दे॒वस्य॑ । न॒किः । आ । द॒ध॒र्ष॑ ।
ए॒कं । यत् । उ॒द्गा । न । पृ॒ण॒ति॑ । ए॒नीः । आ॒ऽसि॑च॒न्तीः । अ॒व॒न॒यः॑ । स॒मु॒द्रं ॥ ६ ॥

कवितमस्य प्रकृष्टप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य स्तुत्यस्य वा वरुणस्येमां सर्वप्र-

सिद्धां महीं महतीं मायां प्रज्ञां न किर्नैवादर्धं । न हिनस्ति कश्चिदपि । ऊ न्विति पूरणौ । यद्यस्मादेकं समुद्रमुद्गोदकेन न पूरयन्ति न पूरयन्ति । काः । एनीरेन्यः शुभ्रा गमनशीला वासिचन्तीरुदकमासेचयन्त्योऽवनयो नद्यः । बह्व्यो नद्यः सर्वदोदकेन पूरयन्त्योऽपि नैकमपि समुद्रं पूरयन्तीति । इदं वरुणस्य महत्कर्मैति । अत्रांतरिक्षविस्तारादिसमुद्रापूरणपर्यन्तं कर्म परमेश्वरस्यैवोचितं न वरुणस्येति न वाच्यं तस्य वरुणादिरूपावस्थानात् । एष ब्रह्मेत्यादि श्रुतेः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒र्य॒म्यं वरु॒ण मि॒त्र्यं वा सखा॑यं वा सद॒मि॒द्भ्रातरं॑ वा ।

वेशं॑ वा नित्यं वरु॒णार॑णं वा यत्सी॒माग॑श्चकृ॒मा शि॒श्रथ॑स्तत् ॥ ७ ॥

अ॒र्य॒म्यं । वरु॒ण । मि॒त्र्यं । वा । सखा॑यं । वा । सद॑ । इत् । भ्रा॒तरं । वा ।

वेशं॑ । वा । नित्यं॑ । वरु॒ण । अ॒रणं॑ । वा । यत् । सी॒ । आ॒गः । च॒कृ॒म । शि॒श्रथः॑ । तत् ॥ ७ ॥

हे वरुण अर्यम्यं । अर्यमैवार्यम्यः ॥ स्वार्थिको यत् । अर्तेरिदं रूपं ॥ प्रदातारमित्यर्थः । अथवेरणान्मननाच्च शास्तीत्यर्यमा गुरुः । तं । वा अथवा मित्र्यं ॥ जिमिदा स्नेहन इत्यस्मान्मित्रं । स्वार्थिको यत् ॥ अनुरक्तमित्यर्थः । वा अथवा सखायं समानख्यानं सदमित्सर्वदैव भ्रातरं वा । नित्यं निरन्तरं वेशं निकटनिकेतनवर्तिनं वा । अरणं वा । अशब्दमित्यर्थः । अथवारणमदातारं वा नित्यं निरन्तरं । एतान्प्रति यत्सी यदेतदागोऽपराधं चकृम तच्छिश्नः । अस्मत्तो विनाशय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कि॒त॒वा॒सो यद्रि॒रि॒पुर्न दी॒वि यद्वा॑ घा स॒त्यमु॒त यन्न॑ वि॒द्म ।

सर्वा॑ ता वि ष्य शिथिरेव दे॒वाधा॑ ते स्याम वरु॒ण प्रि॒यासः॑ ॥ ८ ॥

कि॒त॒वा॒सः । यत् । रि॒रि॒पुः । न । दी॒वि । यत् । वा । घा । स॒त्यं । उ॒त । यत् । न । वि॒द्म ।

सर्वा॑ । ता । वि । स्य । शि॒थि॒राऽइ॒व । दे॒व । अध॑ । ते । स्या॒म । वरु॒ण । प्रि॒यासः॑ ॥ ८ ॥

कितवासः कितवा द्यूतकृतः । किं तवास्ति सर्वं मया जितमिति वदतीति कितवः । न दीवि न देवने द्यूते यथा यद्रिरिपुर्लेपयन्ति पापमारोपयन्ति यदस्मासु द्वेष्टारो मयि त्वमेतत्पापमकरोरित्याक्षिपन्ति ॥ अत्र पुरस्तादुपचारोऽपि नकार उपमार्थीयः ॥ वा अथवा । घेति पूरणः । यत्पापं सत्यमारोपमन्तरेण

कृतवन्तः स्मः । उतापि च यत्कृतं पापं न विद्म न जानीमः ता तानि सर्वा
सर्वाणि शिथिरेव शिथिलानीव शिथिलबंधनानि फलानीव विथ । वि-
मोचय ॥ स्यतिरुपसृष्टो विमोचने ॥ हे देव अधानंतरं ते तव प्रियासः प्रियाः
स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थ एकत्रिंशो वर्गः ॥

इंद्राग्नी यमिति षडृचं चतुर्दशं सूक्तमचेरार्षमानुष्टुभमैन्द्राग्रं । षष्ठी विराट्पूर्वा ।
आद्यौ दशकावष्टकास्तय इति परिभाषितत्वात् । तथा चानुक्रांतं । इंद्राग्नी षष्ठं-
द्राग्रमानुष्टुभं विराट्पूर्वातमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्राग्नी यमवथ उभा वाजेषु मर्त्ये ।

दृळ्हा चित्स प्र भेदति द्युम्ना वाणीरिव चितः ॥ १ ॥

इंद्राग्नी इति । यं । अवथः । उभा । वाजेषु । मर्त्ये ।

दृळ्हा । चित् । सः । प्र । भेदति । द्युम्ना । वाणीः ऽइव । चितः ॥ १ ॥

हे इंद्राग्नी उभोभौ परस्परावियुक्तौ युवां यं मर्त्यमवथो रक्षथो वाजेषु
संग्रामेषु स मर्त्यो दृळ्हा चित् दृढान्यपि द्युम्ना द्योतमानानि धनानि शत्रुसंब-
न्धीनि भेदति । भिनत्ति । चित ऋषिर्वाणीरिव प्रतिवादिवाक्यानीव । अथवा
चिषु स्थानेषु वर्तमानोऽग्निः शत्रूणां वाक्यानीव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या पृतनासु दुष्टरा या वाजेषु श्रवाय्या ।

या पंच चर्षणीरभीद्राग्नी ता हवामहे ॥ २ ॥

या । पृतनासु । दुष्टरा । या । वाजेषु । श्रवाय्या ।

या । पंच । चर्षणीः । अभि । इंद्राग्नी इति । ता । हवामहे ॥ २ ॥

या याविंद्राग्नी पृतनासु दुष्टरा दुष्टरावनभिभाय्यौ । या यौ च वाजेषु संग्रा-
मेष्वन्नेषु वा श्रवाय्या श्रवाय्यौ स्तुत्यौ । या यौ पंच चर्षणीः । चर्षणयो मनुष्याः ।
तानभि । रक्षत इति शेषः । ता तौ महानुभावौ हवामहे । स्तुमः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तयोरिदमवच्छवस्तिग्मा दिद्युन्मघोनोः ।

प्रति दुणा गभस्त्योर्गवां वृत्रघ्न एषते ॥ ३ ॥

तयोः । इत् । अमऽवत् । शवः । तिग्मा । दिद्युत् । मघोनोः ।

प्रति । दुणा । गभस्त्योः । गवां । वृत्रघ्ने । आ । ईषते ॥ ३ ॥

अमवदभिभावुकं शवो बलं तयोरित् तयोरेव । मघोनोर्मघवतोरन्नवतोर्ध-
नवतोर्वा तयोर्दिद्युत् वज्रं तिग्मा तीक्ष्णं वर्तते गभस्त्योर्हस्तयोः । एवंभूतौ
देवौ गवामुदकानां पणिभिरपहतानां वा गवां लाभाय दुणा दुविकारेण गमन-
शीलेन वैकेन रथेन वृत्रघ्न आवरकमेघहननाय तथाविधवृत्रासुरवधाय वा
प्रतीषते । प्रतिगच्छतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ता वामेषे रथानामिन्द्राग्नी हवामहे ।

पती तुरस्य राधसो विद्वांसा गिर्वेणस्तमा ॥ ४ ॥

ता । वां । एषे । रथानां । इन्द्राग्नी इति । हवामहे ।

पती इति । तुरस्य । राधसः । विद्वांसा । गिर्वेणऽतमा ॥ ४ ॥

हे देवौ ता तौ वक्ष्यमाणगुणौ वां युवां हवामहे । स्तुमः । किमर्थं । रथा-
नामेषे युद्धे रथानां प्रेरणाय । कीदृशौ युवां । इन्द्राग्नी इन्द्रमग्निं च परस्परयुग्मभूतौ
तुरस्य जंगमरूपस्य राधसो धनादिलक्षणस्य पती स्वामिनौ विद्वांसा सर्वज्ञौ
गिर्वेणस्तमा गीर्भिर्वननीयतमौ । ईदृशौ युवां हवामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता वृधंतावनु द्यून्मर्तीय देवावदभा ।

अर्हंता चित्पुरो दधेऽंशैव देवावर्वते ॥ ५ ॥

ता । वृधंतौ । अनु । द्यून् । मर्तीय । देवौ । अदभा ।

अर्हंता । चित् । पुरः । दधे । अंशाऽइव । देवौ । अर्वते ॥ ५ ॥

ता तावन्तु द्यून् प्रतिदिनं वृधंतौ वर्धमानौ । सर्वदा प्रवृद्धावित्यर्थः । वर्धने दृष्टान्तः । मर्तेव मनुष्याविव । तौ यथा प्रतिदिनं वर्धते । देवौ द्योतमानावदभा-
हिंस्यावर्हेता चित् प्रकर्षेण पूज्यौ । चिदिति पूजायां । तादृशौ महानुभावौ देवा-
वर्धते ऽश्वलाभाय पुरोदधे पुरस्कुर्वे । अंशेव । अंशो नाम द्वादशादित्यमध्यवर्ती
देवः । स भगस्याप्युपलक्षकः । अंशाविव । आदित्याविव । दीप्तावित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवंद्राग्निभ्यामहावि हव्यं श्रूथं घृतं न पूतमद्रिभिः ।

ता सूरिषु श्रवो बृहदयिं गृणत्सु दिधृतमिषं गृणत्सु दिधृतं ॥ ६ ॥

एव । इंद्राग्निभ्यां । अहावि । हव्यं । श्रूथं । घृतं । न । पूतं । अद्रिभिः ।

ता । सूरिषु । श्रवः । बृहत् । रयिं । गृणत्सु । दिधृतं । इषं । गृणत्सु । दिधृतं ॥ ६ ॥

एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण । स्तुतिसाहित्येनेत्यर्थः । इंद्राग्निभ्यां हव्यं
हविरहावि । परित्यक्तमासीत् । कीदृशं तत् । श्रूथं बलकरं । किमिव । अद्रिभिर्ग्रा-
वभिः पूतमभिषुतं घृतं न सोमरसमिव । तद्यथा युवाभ्यां प्रदीयते तच्चरुपुरोडा-
शादिकमपि । ता तौ देवौ सूरिषु मेधाविष्वस्मासु बृहत् प्रभूतं श्रवोऽन्नं यशो वा
रयिं धनं च दिधृतं । धारयतं । इषमन्नं गृणत्सु स्तुवत्सु दिधृतं । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

प्र वो मह इति नवर्चं पंचदशं सूक्तमेवयामरुदाख्यस्यात्रेयस्य मुनेरार्षे मरुहे-
वताकमतिजगतीच्छंदस्कं । तथा चानुक्रमणिका । प्र वो नवैवयामरुन्मारुतम-
तिजागतमिति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने ऽच्छावाकशस्त्र इदं सूक्तं । सूचितं
च । एवयामरुदुक्तो वृषाकपिना । आ० ८. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो महे मतयो यंतु विष्णवे मरुत्वते गिरिजा एवयामरुत् ।

प्र शर्धाय प्रयज्यवे सुखादये तवसे भंददिष्टये धुनिव्रताय शवसे ॥ १ ॥

प्र । वः । महे । मतयः । यंतु । विष्णवे । मरुत्वते । गिरिऽजाः । एवयामरुत् ।

प्र । शर्धाय । प्रयज्यवे । सुखादये । तवसे । भंदत् ऽइष्टये । धुनिऽव्रताय । शवसे ॥ १ ॥

प्रयंतु प्रगच्छंतु गिरिजा वाचि निष्पन्ना मतयः स्तुतयः । कस्मै । वस्तुभ्यं ।
वचनव्यत्ययः । विष्णवे व्याघ्रायेंद्राय विष्णवे वा मरुत्वते मरुद्भिस्तद्वते । कस्य
स्तुतय इत्युच्यते । एवयामरुत् एतन्नामकस्य ऋषेः ॥ षष्ठ्या लुक् ॥ अथवायमृ-
षिर्गिरिजाः स्तुतेर्जनयिता भवति । उत्तरार्द्धे मरुत्स्तुतिः । किंच प्रयंतु स्तुतयः ।
कस्मै । शर्धाय बलाय मारुताय । इतरत्सर्वे बलविशेषणं । प्रयज्यवे प्रकर्षेण
यष्टव्याय सुखादये शोभनाभरणाय । खादिराभरणविशेषः । हस्तेषु खादिश्च
। ऋग्वे० १. १६८. ३. । पत्सु खादयः । ऋग्वे० ५. ५४. ११. । इति च श्रुतेः । तवसे
बलवते भंददिष्टये । स्तुतिरूपेष्टिर्यस्य तद्वंददिष्टि । तस्मै धुनिव्रताय मेघानां
चालनं कर्म यस्य तादृशाय शवसे गमनवते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र ये जा॒ता म॒हिना॒ ये च॒ नु स्व॒यं प्र वि॒द्यना॑ ब्रुव॑त ए॒वया॑मरुत् ।
क्र॒त्वा तद्वो॑ मरु॒तो नाधृ॑षे श॒वो दा॒ना म॒हा तदै॑षा॒मधृ॑ष्टासो॒ नाद्र॑यः ॥ २ ॥
प्र । ये । जा॒ताः । म॒हिना॒ । ये । च॒ । नु । स्व॒यं । प्र । वि॒द्यना॑ । ब्रुव॑ते । ए॒वया॑मरुत् ।
क्र॒त्वा । तत् । वः । म॒रुतः॒ । न । आ॒धृषे॑ । श॒वः । दा॒ना । म॒हा । तत् । ए॒षां ।
अधृ॑ष्टासः । न । अ॒द्रयः॒ ॥ २ ॥

ये महिना महता विष्णुनेन्द्रेण वा सह प्रजाताः प्रादुर्भूतास्तान्ब्रुवते । ये च नु
क्षिप्रं स्वयमेव विद्यना यज्ञगमनविषयज्ञानेन सह प्रजाताः प्रादुर्भूतास्तान्मरुत
एवयामरुद्ब्रुवते । स्तौति ॥ प्रेत्ययमाख्यातेन वा संबंधनीयः । ब्रुवत इति व्यत्ययेन
बहुवचनं । एकवचने वा छांदसः शः । निघाताभावच्छांदसः ॥ अथ प्रत्यक्ष-
वादः । हे मरुतो वो युष्माकं तत्प्रसिद्धं शवो बलं क्रत्वा चालनादिरूपेण
कर्मणा युक्तं नाधृषे । कैश्चिदप्याधर्षणीयं न भवति । अन्येषामसुरादीनां क्रत्वा
कर्मणा वानभिभाव्यं भवति ॥ कृत्यार्थे केन् ॥ किंचैषां वो तत् बलं दानाभि-
मतदानेन महा महत्त्वेन चोपेतं । यूयं प्रबलाः । अधृष्टासोऽधर्षनीयाः । तच्च
दृष्टान्तः । अद्रयो न । ते यथाधृष्टास्तद्वद्वयमपि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र ये दि॒वो बृ॒ह॒तः शृ॒खिरे॒ गिरा॒ सु॒शुक्लानः॑ सु॒भ॒व ए॒व॒याम॒रुत् ।

न येषा॒मिरी॑ स॒धस्य॒ ईष्ट॒ आँ अ॒ग्नयो॒ न स्व॒विद्युतः॑ प्र स्य॒द्रासो॒ धुनी॑नां ॥ ३ ॥

प्र । ये । दि॒वः । बृ॒ह॒तः । शृ॒खिरे॒ । गिरा॒ । सु॒ऽशुक्लानः॑ । सु॒ऽभ॒वः । ए॒व॒याम॒रुत् ।

न । येषां॑ । इरी॑ । स॒धऽस्ये॑ । ईष्टे॑ । आ । अ॒ग्नयः॑ । न । स्वऽवि॒द्युतः॑ । प्र । स्य॒द्रासः॑ ।

धुनी॑नां ॥ ३ ॥

ये मरुतो बृहतो दिवो द्युलोकादागच्छन्तः प्र शृखिरे शृण्वन्ति तान्मरुतो गिरैवयामरुस्तुतवान् । कीदृशास्ते । सुशुक्लानो दीप्ताः सुभः सुष्ठु भवन्तः । येषां मरुतां सधस्ये सहस्थाने स्वकीये निवासे तिष्ठतामिरीरिता प्रेरिता नेष्ट आ । नेशते च चालयितुं । आ इति चार्थे । अग्नयो न अग्नय इव स्वविद्युतः स्वयमेव विद्योतमाना धुनीनां नदीनां स्यद्रासो वर्षणेन चालयितारश्च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स च॒क्रमे॒ मह॒तो निरु॒रुक्रमः॑ स॒मा॒न॒स्मात्स॒द॒स ए॒व॒याम॒रुत् ।

य॒दायु॑क्त॒ त्मना॒ स्वा॒दधि॒ णुभिर्वि॒ष्वर्ध॑सो॒ विम॑हसो॒ जिगा॑ति॒ शेवृ॑धो॒ नृभिः॑ ॥ ४ ॥

स । च॒क्रमे॒ । मह॒तः । निः । उ॒रुऽक्रमः॑ । स॒मा॒न॒स्मात् । स॒द॒सः । ए॒व॒याम॒रुत् ।

य॒दा । अ॒युक्त॑ । त्मना॑ । स्वात् । अधि॑ । सु॒ऽभिः॑ । वि॒ऽस्प॒र्धसः॑ । वि॒ऽम॑हसः ।

जिगा॑ति । शे॒ऽवृ॑धः । नृ॒ऽभिः॑ ॥ ४ ॥

स मरुद्गणो महतः प्रवृद्धात्समानस्मात्सर्वेषां साधारणात्सदसः स्थानादन्तरिक्षादुरुक्रमो विस्तीर्णक्रमणः सन् निश्चक्रमे । निरगच्छत् । एवयामरुदधिर्यदा स्वात्स्वकीयस्थानात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । त्मनात्मनैव सुभिर्गैतृभिर्नृभिः स्वनेतृभिरश्वैरयुक्त युक्तोऽभवदागमनप्रार्थनाय । अथ बहुवदुच्यते । तदानीं विस्पर्धसो विविधस्पर्धाः । अहं पुरतो गच्छाम्यहं पुरतो गच्छामीति तेषां स्पर्धा । अथवा विगतस्पर्धाः । न ह्येषां सार्धं स्पर्धकाः सन्ति । विमहसो विशिष्टबलाः शेवृधः शेवस्य सुखस्य वर्धयितारो जिगाति । निर्गच्छन्ति ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्वनो न वोऽमवान्नेजयवृषा त्वेषो ययिस्तविष एवयामरुत् ।
 येना सहंतः चञ्जत स्वरोचिषः स्थारश्मानो हिरण्ययाः स्वायुधास इष्मिणः ॥५॥
 स्वनः । न । वः । अमऽवान् । रेजयत् । वृषा । त्वेषः । ययिः । तविषः । एवयामरुत् ।
 येन । सहंतः । चञ्जत । स्वऽरोचिषः । स्थाऽरश्मानः । हिरण्ययाः । सुऽआयुधासः ।
 इष्मिणः ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनो वेगजनितः शब्दो न रेजयत् न कंपयत्वे-
 वयामरुतं मां ॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयालुक् ॥ स्वनो विशेष्यते । अमवान्
 बलवान् वृषा वर्षिता वृष्टेस्त्वेषो दीप्तो ययिर्गता तविषः प्रवृद्धः । येन स्वनेन
 सहंतः शत्रून्भिभवन्तो यूयमञ्जत । प्रसाधयथ ॥ लडर्थे लोट् ॥ कीदृशा यूयं ।
 स्वरोचिषः स्वायत्तरश्मयः स्थारश्मानः स्थिररश्मयो हिरण्यया हिरण्याभरणाः
 स्वायुधासः स्वायत्तायुधा इष्मिणोऽन्नवंतो गमनवंतो वा ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अपारो वो महिमा वृद्धशवसस्त्वेषं शवोऽवत्वेवयामरुत् ।
 स्थातारो हि प्रसितौ संहशि स्थन् ते न उरुथता निदः शुश्रुक्कांसो नाग्रयः ॥६॥
 अपारः । वः । महिमा । वृद्धऽशवसः । त्वेषः । शवः । अवतु । एवयामरुत् ।
 स्थातारः । हि । प्रऽसितौ । संऽहशि । स्थन् । ते । नः । उरुथत । निदः । शुश्रुक्कांसः ।
 न । अग्रयः ॥६॥

हे मरुतो वो युष्माकं महिमापारोऽनवधिकः । हे वृद्धशवसः प्रवृद्धबलास्त्वेषं
 दीप्तं शवो युष्माकं बलमवतु रक्षत्वेवयामरुतं मां ॥ द्वितीयैकवचनस्य लुक् ॥
 यूयं प्रसितौ प्रबलबंधने नियमनवति यज्ञे संहशि संदर्शने निमित्ते स्थातारो हि
 स्थाननियमेन तिष्ठन्तो भवथ खलु । ते नोऽस्मान्निदो निंदकाच्छवोः सकाशा-
 दुरुथत । रक्षत । अग्रय इव शुश्रुक्कांसो यूयमिति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ते रुद्रासः सुमखा अग्रयो यथा तुविद्युम्ना अवंत्वेवयामरुत् ।

दीर्घं पृथु पप्रथे सद्य पार्थिवं येषामज्मेषु महः शर्धास्यद्भुतैर्नसां ॥ ७ ॥

ते । रुद्रासः । सुऽमखाः । अग्रयः । यथा । तुविऽद्युम्नाः । अवंतु । एवयामरुत् ।

दीर्घं । पृथु । पप्रथे । सद्य । पार्थिवं । येषां । अज्मेषु । आ । महः । शर्धासि ।

अद्भुतऽएनसां ॥ ७ ॥

हे मरुतो रुद्रासो रुद्रपुत्राः सुमखाः शोभनयज्ञा अग्रयो यथा अग्रय इव तुविद्युम्नाः प्रभूतदीप्रयः । अथवा अग्निसदृशास्तुविद्युम्नाः प्रभूतधना अवंतु रक्षं-
त्वेवयामरुदेतन्नामानमृषिं मां । पार्थिवं । पृथिव्यत्रांतरिक्षं । तत्संबन्धि दीर्घमायतं
पृथु विस्तीर्णं सद्य सदनं पप्रथे । मरुद्भिः प्रथितमभूत् । अद्भुतैर्नसामपापानां
येषामज्मेषु गमनेषु महो महांति शर्धासि चागच्छंतीति शेषः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अद्वेषो नो मरुतो गातुमेतन् श्रोता हवं जरितुरेवयामरुत् ।

विष्णोर्महः समन्यवो युयोतन् स्मदृथ्योऽन दंसनाप द्वेषांसि सन्तुतः ॥ ८ ॥

अद्वेषः । नः । मरुतः । गातुं । आ । इतन् । श्रोत । हवं । जरितुः । एवयामरुत् ।

विष्णोः । महः । सुऽमन्यवः । युयोतन् । स्मत् । रथ्यः । न । दंसना । अप । द्वेषांसि ।

सन्तुतरिति ॥ ८ ॥

हे मरुतो अद्वेषोऽद्वेषसो यूयं नोऽस्माकं गातुं गमनस्वभावं स्तोत्रं प्रत्येतन् ।
आगच्छत । तदर्थं जरितुः स्तोतुरेवयामरुदेवयामरुतो मम हवं श्रोत । शृणुत ।
विष्णोर्व्यापकस्येन्द्रस्य महो महतो हे समन्यवः समानयज्ञा यूयं स्मत् । अयं
प्रशस्तनाम । प्रशस्ता रथ्यो न रथिनो योद्धार इव । ते यथा शत्रून्पाकुर्वन्ति
तद्वदस्माकं दंसना कर्मणा सन्तुतः । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितान् द्वेषांसि द्वेषन्
अपयुयोतन् । दूरे वियोजयत । पृथक्कुरुत ॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोर्विनियुक्ता । गृ० सू० ३. ५. ॥

॥ अथ नवमी ॥

गन्तां नो यज्ञं यज्ञियाः सुशमि श्रोता हवमरक्ष एवयामरुत् ।

ज्येष्ठासो न पर्वतासो व्योमनि यूयं तस्य प्रचेतसः स्यात् दुर्धर्तवो निदः ॥९॥

गन्तां । नः । यज्ञं । यज्ञियाः । सुशमि । श्रोता । हव । अरक्षः । एवयामरुत् ।

ज्येष्ठासः । न । पर्वतासः । विऽव्योमनि । यूयं । तस्य । प्रऽचेतसः । स्यात् ।

दुऽधर्तवः । निदः ॥९॥

हे यज्ञिया मरुतो यूयं नोऽस्माकं यज्ञं गन्तां । आगच्छत । सुशमि शोभनकर्म यथा भवति तथा । सुकर्मत्वायेत्यर्थः । तदर्थं नो हवमस्मदीयमाह्वानं श्रोत । शृणुत । अरक्षो रक्षोवर्जिता यूयं ॥ लिंगवचनयोर्बन्धनः ॥ ज्येष्ठासो न ज्येष्ठा इव पर्वतासो विन्ध्यादय इवातिप्रवृद्धा व्योमन्यंतरिक्षे वर्तमानाः प्रचेतसो यूयं तस्य निदो निदकस्य दुर्धर्तवो दुर्धराः स्यात् । भवत ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

इति पंचमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः समाप्तं चात्रेयं पंचमं मंडलं ॥

॥ अथ षष्ठं मंडलं ॥

भारद्वाजे षष्ठे मंडले षडनुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र त्वं ह्यग्ने इति त्रयोदशर्चं प्रथमं सूक्तं । त्वं ह्यग्ने सप्तेनेति बार्हस्पत्यो भरद्वाजः षष्ठं मंडलमपश्यदित्यनुक्रांतत्वात् मंडलद्रष्टा स एव भरद्वाज ऋषिः । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप् । मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ पशोर्हविष्यवदीयमाने मैत्रावरुणेनानुवचनीयमिदं मनोतासूक्तं । सूचितं च । त्वं ह्यग्ने प्रथम इत्यन्वाह । आ० ३. ६. । इति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्येतदादिसूक्तषट्कं द्वितीयवर्जं । सूचितं च । त्वं ह्यग्ने प्रथम इति षष्ठां द्वितीयमुद्धरेत् । आ० ४. १३. । इति ॥ आद्योपाकरणे विनियुक्ता । सूचं तु पूर्वं मंत्र उक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता ।

त्वं सीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु सहो विश्वस्मै सहसे सहध्वै ॥ १ ॥

त्वं । हि । अग्ने । प्रथमः । मनोता । अस्याः । धियः । अभवः । दस्म । होता ।

त्वं । सी । वृषन् । अकृणोः । दुष्टरीतु । सहः । विश्वस्मै । सहसे । सहध्वै ॥ १ ॥

हे अग्ने प्रथमो देवानां मध्ये प्रथमः प्रथमः प्रकृष्टतमः पूर्वभावी वा त्वं मनोता हि देवानां मनो यत्रोतं संबद्धं भवति तादृशो भवसि । हिशब्दोऽग्निः सर्वमनोताग्रौ मनोताः संगच्छन्ते । ऐ० ब्रा० २. १०. । इत्यादिब्राह्मणप्रसिद्धिद्योतनार्थः । हे दस्म दर्शनीय अस्या धियोऽस्य कर्मणो होता देवानामाह्वाताभवः । भवसि । हे वृषन् कामानां वर्षितः त्वं सीं सर्वतो दुष्टरीतु दुर्हिंस्यमहिंस्यं सहो बलमकृणोः । अकरोः । किमर्थं । विश्वस्मै सहसे सर्वस्यापि बलवतः शत्रोः सहध्या अभिभवनाय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अथा होता न्यसीदो यजीयानिळस्पद इषयन्नीड्यः सन् ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयंतो महो राये चितयंतो अनु गमन् ॥ २ ॥

अध॑ । हो॒ता । नि॒ । अ॒सी॒दः । य॒जी॒यान् । इ॒ळः । प॒दे । इ॒षयन् । ई॒ड्यः । सन् ।

तं । त्वा॒ । नरः॑ । प्र॒थ॒मं । दे॒वऽय॑न्तः । म॒हः । रा॒ये । चि॒तय॑न्तः । अ॒नु॒ । ग॒मन् ॥ २ ॥

अधाधुना हे अग्ने यजीयानतिशयेन यथा त्वं होता होमनिष्पादकः सन् इळो भूम्या वेदिलक्षणायाः पदे स्थाने न्यसीदः । निषण्वानसि । किं कुर्वन् । इषयन् पशुपुरोडाशादिलक्षणमन्नमिच्छन् ईड्यः स्तुत्यः सन् । तं तादृशं त्वा त्वां प्रथममितरदेवताभ्यः पूर्वं देवयन्तो देवं त्वामात्मन इच्छन्तो नरो नेतारो मनुष्या ऋत्विग्यजमाना महो महते राये धनाय चितयन्तो जानन्तः स्तुत्या ज्ञापयन्तो वा अनुगमन् । अन्वगच्छन् पूर्वं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृ॒ते॒व॒ य॑न्तं॑ व॒हुभि॑र्वस॒थैऽस्त्वे॒ र॒यिं जा॑गृ॒वांसो॒ अ॒नु॒ ग॒मन् ।

रु॒श॑न्त॒म॒ग्निं दर्श॑न्तं॑ वृ॒ह॑न्तं॑ व॒पाव॑न्तं॑ वि॒श्वहा॑ दी॒दि॒वांसं॑ ॥ ३ ॥

वृ॒ताऽइ॒व॒ । य॑न्तं॑ । व॒हुऽभिः॑ । व॒स॒थैः । त्वे इति॑ । र॒यिं । जा॑गृ॒वांसः । अ॒नु॒ । ग॒मन् ।

रु॒श॑न्तं॑ । अ॒ग्निं । दर्श॑न्तं॑ । वृ॒ह॑न्तं॑ । व॒पाऽव॑न्तं॑ । वि॒श्वहा॑ । दी॒दि॒वांसं॑ ॥ ३ ॥

वृतेव मार्गेण । इवेति संप्रत्यर्थे । लोकद्वयमध्यगतेन मार्गेण बहुभिरनेकैर्वसथैर्वसुभिः ॥ स्वार्थिकस्तद्धितप्रत्ययः ॥ यजमानानां निवासयोग्यैर्वा सार्द्धं यन्तं गच्छन्तं त्वानुगमन् । अनुगच्छन्ति । संभजन्ते यजमानाः । कीदृशास्ते । त्वे त्वयि देवे रयिं धनं जागृवांसः । प्रयच्छन्त इत्यर्थः । कीदृशं त्वामित्युच्यते । रुशन्तं दीप्प्रवर्णमग्निमंगनादिगुणविशिष्टं दर्शन्तं दर्शनीयं बृहन्तं महान्तं वपावन्तं विश्वहा सर्वेषु कालेषु दीदिवांसं दीप्यमानं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प॒दं दे॒वस्य॑ न॒मसा॑ ब्य॒न्तः॑ अ॒व॒स्य॒वः॑ अ॒व॒ आप॑न्नमृ॒क्तं ।

ना॒मा॒नि चि॒ह॒धिरे॑ य॒ज्ञिया॑नि भ॒द्राया॑ ते र॒णय॑न्त॒ सं॒दृष्टौ॑ ॥ ४ ॥

प॒दं । दे॒वस्य॑ । न॒मसा॑ । ब्य॒न्तः॑ । अ॒व॒स्य॒वः॑ । अ॒वः॑ । आ॒प॒न् । अ॒मृ॒क्तं ।

ना॒मा॒नि । चि॒त् । द॒धिरे॑ । य॒ज्ञिया॑नि । भ॒द्राया॑ । ते । र॒ण॒य॒न्त॒ । सं॒दृष्टौ॑ ॥ ४ ॥

देवस्य द्योतमानस्याग्नेः पदमाहवनीयस्थानं नमसा हविषा स्तोत्रेण वा व्यन्तो गच्छन्तः अवस्यवोऽन्नमिच्छन्तः पूर्वं यजमानाः अवः सर्वत्र श्रूयमाणमन्नम-

मृक्तमन्यैरपरिबाध्यमापन् । आप्नुवंति । हे अग्ने ते तव भद्रायां स्तुत्यायां संहृष्टौ
निमित्तायां रणयन्त । रमयन्ति । यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि
वैश्वानरो जातवेदा इत्यादीनि दधिरे । धारयन्ति । अथवा नमनसाधनानि
स्तोत्राणि दधिरे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वां वर्धति क्षितयः पृथिव्यां त्वां राय उभयासो जनानां ।

त्वं चाता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुषाणां ॥ ५ ॥

त्वां । वर्धति । क्षितयः । पृथिव्यां । त्वां । रायः । उभयासः । जनानां ।

त्वं । चाता । तरणे । चेत्यः । भूः । पिता । माता । सदम् । इत् । मानुषाणां ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वां क्षितयो मनुष्या ऋत्विजः पृथिव्यां वेदिलक्षणायां वर्धति । वर्ध-
यन्ति । उभयास उभयविधानि पञ्चपशुरूपाणि जनानां यजमानानां संब-
धीनि रायो धनान्यृत्विजोऽध्वर्यादयस्त्वां त्वामुद्दिश्य वर्धति । अथवोभयवि-
धानि धनानि गवादीनि जनानां पुत्रादीनामर्थाय प्राप्तुं त्वां वर्धति । हे तरणे
दुःखात्तारकाग्ने त्वं चेत्यो ज्ञातव्यः स्तुत्यः सन् चाता रक्षिता भूः । भवसि । किंच
मानुषाणां मनुष्याणां स्तोतृणामस्माकं सदमित्सर्वदा पिता माता मातापि-
तृस्थानीयो भूः । भवसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सपर्येण्यः स प्रियो विष्णुर्मिहोता मद्रो नि षसादा यजीयान् ।

तं त्वा वयं दमे आ दीदिवांसमुप जुबाधो नमसा सदेम ॥ ६ ॥

सपर्येण्यः । सः । प्रियः । विष्णुः । अग्निः । होता । मद्रः । नि । ससाद् । यजीयान् ।

तं । त्वा । वयं । दमे । आ । दीदिऽवांसम् । उप । जुऽबाधः । नमसा । सदेम ॥ ६ ॥

सोऽग्निः सपर्येण्यः पूज्यः प्रियः कामानां पूरको विष्णु प्रजासु होता होम-
निष्पादको मद्रो मदनीयो यजीयानतिशयेनेतरदेवानां यष्टा यजनीयो वा । एवं
महानुभावोऽग्निर्निषसाद् । निषण्णोऽभूत् । अथ प्रत्यक्षकृतः । तं त्वा तादृशं त्वां
वयं यजमाना दमे गृहे दीदिवांसं दीप्यमानं जुबाधः जानुनी बाधयन्तोऽवन-

तजानवः प्रणताः संतो नमसा स्तोत्रेणोपासदेम । आसादयेम । अथवोपासी-
देमेत्येवमाशस्ते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं त्वा वयं सुध्योऽ नव्यमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयंतः ।

त्वं विशो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥ ७ ॥

तं । त्वा । वयं । सुऽध्यः । नव्यं । अग्ने । सुम्नाऽयवः । ईमहे । देवऽयंतः ।

त्वं । विशः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने । बृहता । रोचनेन ॥ ७ ॥

हे अग्ने तं तादृशं महानुभावं नव्यं स्तुत्यं त्वा त्वां सुध्यः शोभनबुद्धयः सुम्नायवः
सुखमिच्छंतो देवयंतो देवं त्वामिच्छंतो वयमीमहे । याचामहे । स्तुम इत्यर्थः ।
हे अग्ने त्वं दीद्यानो दीप्यमानः सन् । केन । बृहता महता रोचनेन रोचमानेन
तेजसा दीद्यानो विशः प्रजाः स्तोतृनस्मान् दिवः स्वर्गमनयः । अगमयः ।
रोचनेनादित्येन दिवं गमयेति वा संबंधः । आदित्यमार्गेणेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विशां कविं विशपतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनां ।

प्रेतीषणिमिषयंतं पावकं राजंतमग्निं यजतं रयीणां ॥ ८ ॥

विशां । कविं । विशपतिं । शश्वतीनां । निऽतोशनं । वृषभं । चर्षणीनां ।

प्रेतिऽइषणिं । इषयंतं । पावकं । राजंतं । अग्निं । यजतं । रयीणां ॥ ८ ॥

शश्वतीनां नित्यानां विशामृत्विग्यजमानलक्षणानां विशपतिं स्वामिनं कविं
क्रांतदर्शिनं नितोशनं शत्रूणां हिंसकं वृषभं कामानां वर्षकं चर्षणीनां स्तोतृणां
मनुष्याणां प्रेतीषणिं प्राप्नोतमिषयंतमन्नं कुर्वंतं पावकं शोधकं राजंतं दीप्यमानं
दीपयंतं वा रयीणां लाभाय यजतं यष्टव्यमग्निं स्तुम इति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सो अग्न ईजे शशमे च मर्तो यस्तु आनट् समिधा हव्यदातिं ।

य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत्स वामा दधते त्वोतः ॥ ९ ॥

सः । अग्ने । ईजे । शशमे । च । मर्तः । यः । ते । आनट् । संऽइधा । हव्यऽदातिं ।

यः । आऽहुतिं । परि । वेद । नमःऽभिः । विश्वा । इत् । सः । वामा । दधते । त्वाऽऊतः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वां स मर्तः स यजमान ईजे । यजते । शशमे च । स्तौति । शशमान इति स्तुतिकर्मसु पाठादिदमपि स्तुतिकर्म । यो यजमानस्ते तव समिधा सह हव्यदातिं हविषां दानमानद् करोति । किंच यो यजमानो नमोभिः स्तुतिभिराहु-
तिमाज्यादिलक्षणां परि वेद परितो वेत्ति । ददातीत्यर्थः । स यजमानस्त्वोतस्त्वया रक्षितः सन् विश्वेत् सर्वाणि वामा वननीयानि धनानि दधते । धारयति ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्मा उ ते महि महे विधेम नमोभिरग्ने समिधोत हव्यैः ।

वेदी सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैरा ते भद्रायां सुमतौ यतेम ॥ १० ॥

अस्मै । उं इति । ते । महि । महे । विधेम । नमः ऽभिः । अग्ने । सं ऽइधा । उत । हव्यैः ।

वेदी । सूनो इति । सहसः । गीः ऽभिः । उक्थैः । आ । ते । भद्रायां । सु ऽमतौ । यतेम ॥ १० ॥

हे अग्ने महे महते ऽस्मै ते तुभ्यं महि महदत्यधिकं विधेम । परिचरेम । कैरित्युच्यते । नमोभिर्नमस्कारैः समिधा वा उतापि च हव्यैर्हविर्भिः । हे सहसः सूनो वेदी वेद्यां गीर्भिः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च विधेमेति संबंधः । किंच ते तव भद्रायां स्तुत्यायां सुमतौ शोभनानुग्रहबुद्ध्यावायतेम । आगच्छेम । भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ यस्ततंथ रोदसी वि भासा श्रवोभिश्च श्रवस्य ऽस्तरुचः ।

बृहद्भिर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे रेवद्भिरग्ने वितरं वि भाहि ॥ ११ ॥

आ । यः । ततंथ । रोदसी इति । वि । भासा । श्रवः ऽभिः । च । श्रवस्यः । तरुचः ।

बृहत् ऽभिः । वाजैः । स्थविरेभिः । अस्मे इति । रेवत् ऽभिः । अग्ने । वि ऽतरं ।

वि । भाहि ॥ ११ ॥

हे अग्ने यस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्ता व्याततंथ व्यतनोः । किंच तरुचस्तारकस्त्वं श्रवोभिः स्तुतिभिः श्रवस्यश्च भवसि हे तादृशाग्ने बृहद्भिर्म-
हद्भिर्वाजैरन्नैः स्थविरेभिः स्थविरैः स्थूलै रेवद्भि रयिमद्भिरस्मे अस्मदर्थं वितरं विशिष्टतरं वि भाहि । विशेषेण दीप्यस्व ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नृवक्षसो सदमिद्धेह्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पश्वः ।

पूर्वीरिषो बृहतीररेअघा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ १२ ॥

नृ॒ऽवत् । व॒सो इति । स॒दं । इत् । धे॒हि । अ॒स्मे इति । भू॒रि । तो॒काय । तन॒याय । प॒श्वः ।
पू॒र्वीः । इषः । वृ॒हतीः । आ॒रेऽअ॒घाः । अ॒स्मे इति । भ॒द्रा । सौ॒श्रव॒सानि । सं॒तु ॥ १२ ॥

हे वसो वासक धनवन्वाग्ने नृवत् मनुष्यैरुपेतं धनं सदमित्सर्वदास्मे अस्मासु धेहि । स्थापय । किंच भूरि प्रभूतान् पश्वः पशूंश्च धेहि । किमर्थं । तोकायास्मात्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय । किंच पूर्वीः पूरयिष्यः कामानां बह्व्यो वा बृहतीर्महत्य आरेअघाः । आरे दूरेऽघानि यासु ताः । तादृश्य इष उक्तलक्षणान्यन्नानि भद्रा भद्राणि सौश्रवसानि सुश्रवस्त्वान्यस्मे अस्मासु संतु । भवंतु ॥

पुरु॒ण्यग्ने इति त्रयोदशयुक्तासंभरणीयेष्टावग्नेः क्षत्रवतोऽनुवाक्या । सूचितं च ।
पुरु॒ण्यग्ने पुरु॒धा त्वा॒या स चित्र॑ चित्रं चितयंतमस्मे । आ० ४. १. इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

पुरु॒ण्यग्ने पुरु॒धा त्वा॒या वसू॑नि राजन्वसुतां ते अ॒श्यां ।

पुरु॒णि॒ हि ते पु॑रुवार॒ संत्यग्ने॒ वसु॑ वि॒धते॒ राज॑नि॒ ते ॥ १३ ॥

पुरु॒णि॒ । अ॒ग्ने । पुरु॒धा । त्वा॒ऽया । वसू॑नि । राज॒न् । वसु॑ता । ते । अ॒श्यां ।

पुरु॒णि॒ । हि । ते इति । पुरु॒ऽवार॒ । संति॑ । अ॒ग्ने । वसु॑ । वि॒धते॒ । राज॑नि । ते इति ॥ १३ ॥

हे अग्ने राजन् ते तव पुरुणि बहूनि पुरुधा गवाश्वादिरूपेण बहुप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता वसुतयि वसुमत्त्वायाश्यां । व्याप्नुयां भुंजीय वा ॥ अत्र भरतस्वामी वसुतेत्येतत्पदं सप्तम्यंतं चकार भट्टभास्करमिश्रोऽप्येकपदं संबुद्धांतं चकार ॥ हे पुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने राजनि राजमाने ते त्वयि पुरुणि बहूनि वसु वसूनि ते त्वां विधते परिचरते मह्यं दातव्यानि संति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थ्याश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ पंचमोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठमंडलस्य षडनुवाकात्मकस्य प्रथमेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र त्वं हीत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । अंत्या षट्पंचाशदक्षरा शक्यार्थादितो दशानुष्टुभः । अनुक्रम्यते हि । त्वं ह्येकादशानुष्टुभं शक्यं तमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदसीदं सूक्तमुक्तमावर्जं विनियुक्तं । सूच्यते हि । त्वं हि क्षैतवदग्ना यो होताजनिष्ट । आ० ४. १३. इति ॥ आश्विनशस्त्रे चैतत् शंसनीयं प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात् ॥ अंगिरसां द्विराचे द्वितीयेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । त्वं हि क्षैतवदिति चाज्यं । आ० १०. २. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं हि क्षैतवद्यशोऽग्ने मित्रो न पत्यसे ।

त्वं विचर्षणे श्रवो वसो पुष्टिं न पुष्यसि ॥ १ ॥

त्वं । हि । क्षैतऽवत् । यशः । अग्ने । मित्रः । न । पत्यसे ।

त्वं । विऽचर्षणे । श्रवः । वसो इति । पुष्टिं । न । पुष्यसि ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं हि त्वं खलु क्षैतवत् । क्षितिः क्षयोऽपचयः । तत्संबन्धि क्षैतं श्रुष्कं काष्ठं । तद्युक्तं यशोऽन्नं हविल्लक्षणं पत्यसे । अभिपतसि । गच्छसि । तत्र दृष्टान्तः । मित्रो न । अहरभिमानी देवो मित्रः । स इव । यद्वा यश इति गृहनाम । क्षैतवत् । क्षैतं निवासकं हविल्लक्षणमन्नं । तद्युक्तं यजमानगृहं मित्रभूतः पुरुष इवाभिपतसि । यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा । ईदृशमन्नं पत्यसे । ईशिषे । अतः कारणात् हे विचर्षणे विशेषेण सर्वस्य द्रष्टवसो वासकाग्ने त्वं श्रवः श्रवणीयमन्नं यजमानगृहस्थं न । अयं नशब्दश्चार्थे । अन्नकार्यभूतां पुष्टिं च पुष्यसि । वर्धयसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां हि ष्मा चर्षणयो यज्ञेभिर्गीर्भिरीळते ।

त्वां वाजी यात्यवृको रजस्तूर्विश्वचर्षणिः ॥ २ ॥

त्वां । हि । स्म । चर्षणयः । यज्ञेभिः । गीःऽभिः । ईळते ।

त्वां । वाजी । याति । अवृकः । रजःऽतूः । विश्वऽचर्षणिः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वां हि स्म त्वामेव खलु चर्षणयो मनुष्या यज्ञेभिर्यज्ञसाधनैर्ह-
विर्भिर्गीर्भिः स्तुतिभिरीळते । स्तुवंति । अपि च वाजी । वाजो गमनं । तद्वान्
सूर्यस्त्वां याति । गच्छति । प्रविशतीत्यर्थः । तथा च श्रूयते । अग्निं वावादित्यः
सायं प्रविशति तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृश इति । वाजिशब्दश्च सूर्यवाचकत्वेन क्वचित्
श्रूयते । अग्निर्वायुः सूर्यस्ते वै वाजिन इति वायुः सन्निरादित्यो वाजीति च ।
कीदृशो वाजी । अवृको हिंसकरहितो रजस्तूः । उदकमत्र रज उच्यते । तस्य
वृष्टिलक्षणस्य प्रेरयिता । यद्वा रजसां लोकानां तरिता गन्ता विश्वचर्षणिः
सर्वस्य द्रष्टा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सजोषस्त्वा दिवो नरो यज्ञस्य केतुमिंधते ।

यद्वा स्य मानुषो जनः सुम्नायुर्जुह्वे अध्वरे ॥ ३ ॥

सऽजोषः । त्वा । दिवः । नरः । यज्ञस्य । केतुं । इंधते ।

यत् । ह । स्यः । मानुषः । जनः । सुम्नाऽयुः । जुह्वे । अध्वरे ॥ ३ ॥

हे अग्ने सजोषः सजोषसः सह प्रीयमाणा दिवः स्तुतेर्नरो नेतार ऋत्विजो
यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं त्वा त्वामिंधते । समिद्धं कुर्वति । कदेति चेदुच्यते । यद्वा यदा
खलु स्य स मानुषो मनोरपत्यभूतो जनो जातो यजमानो होता वा सुम्नायुः
सुम्नं सुखमात्मन इच्छन् अध्वरे हिंसाप्रत्यवायरहिते यज्ञे जुह्वे त्वामाह्वयति
तदेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋधद्यस्ते सुदानवे धिया मर्तः शशमते ।

ऊती ष बृहतो दिवो द्विषो अंहो न तरति ॥ ४ ॥

ऋधत् । यः । ते । सु॒ऽदान॑वे । धि॒या । म॒र्तः । श॒श॒म॒ते ।

ऊ॒ती । सः । बृ॒ह॒तः । दि॒वः । द्वि॒षः । अ॒हः । न । त॒र॒ति ॥ ४ ॥

ऋधत् । स यजमान ऋधुयात् हे अग्ने सुदानवे शोभनदानाय तुभ्यं ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ तव संबन्धिना धिया कर्मणा यो मर्तो मरणधर्मा यजमानः शशमते शाम्यति । यद्वा शमतिः स्तुतिकर्मा । त्वदर्थे कर्मणा युक्तः सन् स्तौति । स यजमानो बृहतो महतो दिवो दीप्तस्य तव संबन्धिन्योती ऊत्या रक्षया द्विषो द्वेष्टुनंहो न आहननशीलं पापमिव तरति । अतिक्रामति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स॒मि॒धा॒ यस्त॒ आहु॑तिं नि॒शितिं॑ म॒र्त्यो॒ न॒श॒त् ।

व॒याव॑तं स पु॒ष्यति॑ क्ष॒य॒म॒ग्ने श॒तायु॑षं ॥ ५ ॥

सं॒ऽइ॒धा । यः । ते । आ॒ऽहु॑तिं । नि॒ऽशि॑तिं । म॒र्त्यः । न॒श॒त् ।

व॒याऽव॑तं । सः । पु॒ष्य॒ति । क्ष॒यं । अ॒ग्ने । श॒तऽआ॑युषं ॥ ५ ॥

हे अग्ने समिधा समिन्धनहेतुभूतेनेध्मेन सह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तनूकृतां मन्त्रसंस्कृतामाहुतिं यो मर्त्यो मनुष्यो नशत् व्याप्नुयात् । नशतिर्ब्याप्ति-कर्मा । स मनुष्यो यजमानो वयावतं । वयाः शाखाः पुत्रपौत्रादिलक्षणाः । तद्युक्तं शतायुषं बहुविधानं चिरकालजीवनं वा क्षयं गृहं पुष्यति । पोषयति । वर्धयति । तत्र चिरकालमवतिष्ठत इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वे॒षस्ते॑ धू॒म ऋ॒ण्वति॑ दि॒वि ष॒ज्जु॒क्त्र आ॑त॒तः ।

सू॒रो॒ न हि॑ द्यु॒ता त्वं॑ कृ॒पा पा॑व॒क॒ रोच॑से ॥ ६ ॥

त्वे॒षः । ते । धू॒मः । ऋ॒ण्व॒ति । दि॒वि । सन् । शु॒क्रः । आ॒ऽत॑तः ।

सू॒रः । न । हि । द्यु॒ता । त्वं । कृ॒पा । पा॑व॒क॒ । रोच॑से ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वेषो दीप्तस्य ते तव शुक्रो निर्मलः शुभवर्णो वा धूमो दिव्यंतरिक्ष आततो विस्तीर्णः सन् ऋण्वति । मेघात्मना परिणतो गच्छति । अपि च हे

पावक शोधकामे सूरौ न सूर्य इव कृपाभिमुखीकरणसमर्थया स्तुत्या स्तूयमाणस्त्वं
द्युता दीप्ता रोचसे हि । दीप्यसे खलु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधा हि विष्ण्वीड्योऽसि प्रियो नो अतिथिः ।

रखः पुरीव जूर्यः सूनुर्न चययाय्यः ॥ ७ ॥

अध । हि । विष्णु । ईड्यः । असि । प्रियः । नः । अतिथिः ।

रखः । पुरिऽइव । जूर्यः । सूनुः । न । चययाय्यः ॥ ७ ॥

अधापि च विष्णु प्रजासु हे अग्ने त्वमीड्यः स्तुत्योऽसि । भवसि । हि यस्मादर्थे ।
यस्मादेवं तस्मान्नोऽस्माकमतिथिः । लुप्तोपममेतत् । अतिथिरिव प्रियोऽसि ।
यद्वा हविर्वहनाय सततगामी भूत्वास्माकं प्रियोऽसि । तथा पुरीव नगर्या जूर्यो
जीर्णो वृद्धो हितोपदेष्टा राजेव रखो रमणीयो गंतव्यो वा भवसि । तथा सूनुर्न
पुत्र इव चययाय्यो यजमानैस्त्रातव्यः पालयितव्यो भवसि ॥ चायतेरेतद्रूपं ॥ यद्वै-
तत्सूनोर्विशेषणं । विद्यातपःकर्मलक्षणं चयं यातीति चययाय्यः ॥ यातेरौणादिक
आय्यप्रत्ययः । स्पृहयाय्य इति यथा । अथवा चययाय्यो जन्मचयं प्राप्तः । जन्मचयं
स्मर्यते । मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मांजिवंधनात् । तृतीयं यज्ञदीक्षाया इति
जन्मचयं स्मृतमिति । तादृशः पुत्र इति । रखो रमणीयोऽसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

क्रत्वा हि द्रोणे अज्यसेऽग्ने वाजी न कृत्यः ।

परिज्मेव स्वधा गयोऽत्यो न ह्यार्यः शिष्नुः ॥ ८ ॥

क्रत्वा । हि । द्रोणे । अज्यसे । अग्ने । वाजी । न । कृत्यः ।

परिज्माऽइव । स्वधा । गयः । अत्यः । न । ह्यार्यः । शिष्नुः ॥ ८ ॥

हे अग्ने क्रत्वा कर्मणा मंथनरूपेण द्रोणे दुमे काष्ठेऽरण्यां विद्यमानस्त्वमज्यसे
हि । अज्यसे खलु । तथा वाजी न वेजनवानश्च इव कृत्यः । कृत्वीति कर्मनाम ।
हविर्वहनादीनां कर्मणां कर्ता । स यथा पुरुषं वहति तद्वद्वविर्वहनमग्नेरश्वसा-
दृश्यं । तथा परिज्मेव परितः सर्वत्र गन्ता वायुरिव दावानलादिरूपेण सर्वत्र
गन्ता त्वं स्वधा । अन्ननामैतत् । अन्नं गयो गृहं च भवसि । उभयोर्दातेत्यर्थः ।

अपि च शिशुर्जातमात्रो बालोऽपि त्वमत्यो न सततगामी जात्यश्च इव ह्यार्यः
कुटिलमितस्ततो गन्तासि ॥ ३ ॥ कौटिल्य इत्यस्यैतदूषं ॥

कारीर्यामग्नेर्धामच्छदो वैकल्पिक्यनुवाक्या त्वं त्येति । सूचितं च । त्वं त्या
चिदच्युता धामन् ते विश्वं भुवनमधिष्ठितं । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा नवमी ॥

त्वं त्या चिदच्युताग्ने पशुर्न यवसे ।

धामा ह यत्ते अजर वना वृश्चन्ति शिक्कसः ॥ ९ ॥

त्वं । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवसे ।

धाम । ह । यत् । ते । अजर । वना । वृश्चन्ति । शिक्कसः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं त्या तानि काष्ठानि । चिच्छब्दोऽपिशब्दसमानार्थो भिन्नक्रमः ।
अच्युताच्युतानि च्यावयितुमशक्यान्यपि । अत्सीति शेषः । तच्च दृष्टान्तः । यवसे
घासे विसृष्टः पशुरिव । स यथा सर्वं भक्षयति तथा त्वं प्रौढकाष्ठादीनि क्षणमात्रेण
दहसीत्यर्थः । हे अजर जरारहिताग्ने यद्यस्य ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥
शिक्कसो दीप्तस्य ते तव धाम धामानि तेजांसि वना वननीयानि संभजनीयान्य-
रणयानि वृश्चन्ति छिंदन्ति तक्षन्ति स त्वमिति पूर्वचान्वयः । हेत्येतत्पादपूरणं ॥

॥ अथ दशमी ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामग्ने होता दमे विशां ।

समृधो विशपते कृणु जुषस्व हव्यमंगिरः ॥ १० ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयतां । अग्ने । होता । दमे । विशां ।

संऽऋधः । विशपते । कृणु । जुषस्व । हव्यं । अंगिरः ॥ १० ॥

हे अग्ने अध्वरीयतामध्वरं यज्ञमात्मन इच्छतां विशां यजमानानां दमे गृहे
त्वं होता देवानामाह्वाता सन् वेषि हि स्तुतिं हवींषि वा यतः कामयसे अतः
कारणाद्विशपते विशां पालकाग्ने समृधः समृद्धानस्मान्यजमानान् कृणु । कुरु ।
कृत्वा च हे अंगिरोऽंगनादिगुणयुक्त अंगाररूप वाग्ने हव्यमस्मदीयं हविर्जु-
षस्व । सेवस्व ॥

॥ अथैकादशी ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नृन्विषो अहांसि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा
तरेम ॥ ११ ॥

अच्छ । नः । मित्रमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुमतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुक्षितिं । दिवः । नृन् । विषः । अहांसि । दुःइता । तरेम । ता ।
तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ११ ॥

हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते देव दानादिगुणयुक्ताग्ने रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्वर्त-
मानस्त्वं देवान्यष्ट्यानिन्द्रादीनच्छाभिमुख्येन नोऽस्माकं सुमतिं स्तुतिं वोचः ।
ब्रूहि । दिवः स्तुतेर्नृन्नेतृनस्मान् सुक्षितिं शोभननिवासयुक्तं स्वस्तिमविनाशं
वीहि । गमय ॥ वेतिरचांतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः ॥ वयं च विषो वेष्टृन् शत्रून्हांसि
पापानि दुरिता तत्फलरूपाणि दुर्गमनानि तरेम । अतिक्रामेम । तथा ता तानि
व्यवहितानि जन्मांतरकृतानि च पापादीनि तरेम । उक्त एवार्थो दाढ्याय पुन-
रुच्यते । हे अग्ने तवावसा रक्षणेन वेष्टृप्रभृतीनत्यंतं तरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

अग्ने स शेषदित्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं चैष्टुभमाग्नेयं । अनुक्रांतं च ।
अग्नेऽष्टाविति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने स शेषदत्तपा ऋतेजा उरु ज्योतिर्नशते देवयुष्टे ।

यं त्वं मिचेण वरुणः सजोषा देव पासि त्यजसा मर्तमंहः ॥ १ ॥

अग्ने । सः । शेषत् । ऋतऽपाः । ऋतेऽजाः । उरु । ज्योतिः । नशते । देवऽयुः । ते ।

यं । त्वं । मिचेण । वरुणः । सऽजोषाः । देव । पासि । त्यजसा । मर्तं । अंहः ॥ १ ॥

हे अग्ने स यजमानः शेषत् । क्षियति । निवसति । चिरकालं जीवेदित्यर्थः ।
क्रीदशो यजमानः । ऋतपा ऋतस्य यज्ञस्य पालक ऋतेजा यज्ञनिमित्तं जातः ।
उषित्वा च ते त्वदीयं देवयुर्देवानात्मन इच्छन् स यजमान उरु विस्तीर्णं ज्योतिः

सूर्याख्यं नशते । प्राप्नोति । हे देव द्योतमानाग्ने यं मर्तं मनुष्यं यजमानं मित्रेण वरुणः ॥ तृतीयार्थे प्रथमा ॥ वरुणेन च सजोषाः सह प्रीयमाणस्त्वं त्यजसा त्याजन-साधनेनायुधेनांहोऽहसः पापात्पासि रक्षसि स यजमान इति पूर्वच संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इ॒जे य॒ज्ञेभिः॑ श॒श॒मे श॒मीभिः॑ ऋ॒ध॒द्वा॒राया॒ग्नये॑ द॒दा॒श ।

ए॒वा च॒न तं य॒श॒सा॒म॒जु॒ष्टिर्ना॒हो म॒र्तं न॒शते॒ न प्र॒ह॒प्तिः ॥ २ ॥

इ॒जे । य॒ज्ञेभिः॑ । श॒श॒मे । श॒मीभिः॑ । ऋ॒ध॒त् ऽवा॒राय॑ । अ॒ग्नये॑ । द॒दा॒श ।

ए॒व । च॒न । तं । य॒श॒सां । अ॒जु॒ष्टिः । न । अ॒हः । म॒र्तं । न॒शते॒ । न । प्र॒ह॒प्तिः ॥ २ ॥

यो यजमान ऋधद्वााराय ऋधत्समृद्धं वारं वरणीयं धनं यस्य तादृशयाग्नये ददाश हवींषि ददाति स यजमानो यज्ञेभिः सर्वैर्यज्ञैरीजे । इष्टवान् भवति । तथा शमीभिः कर्मभिः कुच्छ्रचांद्रायणादिभिः शशमे । शांतश्च भवति । आग्नेयेन यागेन सर्वं फलं लभत इत्यर्थः । अपि च तं यजमानं यशसां यशस्विनां पुत्राणाम-जुष्टिरप्राप्तिर्नैव नशते । नैव प्राप्नोति । पुत्रवान्भवत्येवेत्यर्थः । तथा मर्तं मनुष्यं तमंहः पापं न नशते । तथा प्रहप्तिरनर्थहेतुः प्रदर्पश्च तं न प्राप्नोति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सू॒रो न॒ यस्य॑ दृ॒श॒तिर॒रे॒पा भी॒मा यदे॒ति शु॒च॒तस्तु॒ आ धीः॑ ।

हे॒ष॒स्वतः॑ शु॒रु॒धो ना॒यम॒क्तोः॑ कु॒त्रा चि॒द्र॒खो व॑स॒तिर्व॒नेजाः॑ ॥ ३ ॥

सू॒रः । न । यस्य॑ । दृ॒श॒तिः । अ॒रे॒पाः । भी॒मा । यत् । ए॒ति । शु॒च॒तः । ते । आ । धीः ।

हे॒ष॒स्वतः॑ । शु॒रु॒धः । न । अ॒यं । अ॒क्तोः । कु॒त्र । चि॒त् । र॒खः । व॒स॒तिः । व॒ने॒ऽजाः ॥ ३ ॥

सूरो न सूर्यस्येव यस्याग्नेर्दृशतिर्दर्शनमरेपाः पापरहितं । हे अग्ने यत् यस्य ते तव शुचतो ज्वलतो धीर्धारयित्री ज्वाला भीमा भयंकरा सती आ समंतादेति गच्छति । योऽयमग्निर्हेषस्वतः शब्दयुक्ताः शुरुधो न शुचः शोकस्य रोधयि-त्रीर्गाश्चाक्तोः । अक्षुरिति रात्रिनाम । तेन च तत्र संचारी राक्षसादिर्लक्ष्यते । राक्षसादेः स्वभूता ददातीति शेषः । सोऽयं वसतिः सर्वेषामावासभूतो वनेजा अरण्ये जायमानः कुत्रा चित् क्वचिदेव स्थाने पर्वतायादौ रखो रमणीयो भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तिग्मं चिदेम महि वर्षो अस्य भसदश्वो न यमसान आसा ।

विजेहमानः परशुर्न जिह्वां द्रविर्न द्रावयति दारु धक्षत् ॥ ४ ॥

तिग्मं । चित् । एम । महि । वर्षः । अस्य । भसत् । अश्वः । न । यमसानः । आसा ।

विऽजेहमानः । परशुः । न । जिह्वां । द्रविः । न । द्रावयति । दारु । धक्षत् ॥ ४ ॥

अस्याग्नेरेम गमनभूतो मार्गस्तिग्मं तीक्ष्णं स्पष्टमशक्यत्वात् । अस्य च वर्षो रूपं महि महत् प्रभूतं भसत् । दीप्यते ॥ भस भर्तसनदीप्त्योरिति धातुः ॥ कीदृशोऽग्निः । अश्वो न अश्व इवासास्येन यमसानस्तृणादिकं नियच्छन् । तथा परशुर्न । यथा परशुः स्वकीयां धारां काष्ठे प्रक्षिपति तथा स्वकीयां जिह्वां ज्वालां विजेहमानस्तरुगुल्मादौ प्रक्षिपन् । तथा दारु काष्ठं धक्षत् दहन् द्रविर्न । द्रविर्द्रावयिता स्वर्णकारः । स यथा स्वर्णादिकं द्रावयति तथा सर्वं वनं द्रावयति । मूर्तभूतं भस्मसात्करोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स इदस्तेव प्रति धादसिथञ्छिशीत तेजोऽयसो न धारां ।

चिचध्रजतिररतिर्यो अक्तोर्वेर्न दुषडा रघुपत्नजंहाः ॥ ५ ॥

सः । इत् । अस्ताऽइव । प्रति । धात् । असिथन् । शिशीत । तेजः । अयसः । न । धारां ।

चिचऽध्रजतिः । अरतिः । यः । अक्तोः । वेः । न । दुऽसडा । रघुपत्नऽजंहाः ॥ ५ ॥

स इत्स खल्वग्निरस्तेव वाणादेः क्षेप्तेव प्रतिधात् । स्वकीयज्वालां प्रतिधत्ते । यथा धन्वी लक्ष्याभिमुख्येन वाणं संधत्ते तथा ज्वालां संधत्त इत्यर्थः । प्रतिधाय चासिथन् ज्वालां प्रक्षेप्यन् तेजः स्वकीयं शिशीत । निश्चयति । तीक्ष्णीकरोति । तच्च दृष्टान्तः । अयसो न धारां । यथायोमयस्य परश्वादेर्धारां प्रक्षेप्तुकामस्तीक्ष्णीकरोति तद्वत् । तीक्ष्णीकृत्य च चिचध्रजतिर्विचिचगतिरक्तो रात्रेररतिरभिगन्ता वेर्न पक्षीव दुषडा वृक्षेषु सीदन् रघुपत्नजंहा लघुपतनसमर्थपादः । एवंभूतः सन् योऽग्निर्वर्तते स इति पूर्वचान्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स ई रेभो न प्रति वस्ते उस्माः शोचिषा रारपीति मित्रमहाः ।

नक्तं य ईमरुषो यो दिवा नृनमर्त्यो अरुषो यो दिवा नृन् ॥ ६ ॥

सः । ई । रेभः । न । प्रति । वस्ते । उस्माः । शोचिषा । रारपीति । मित्रमहाः ।

नक्तं । यः । ई । अरुषः । यः । दिवा । नृन् । अमर्त्यः । अरुषः । यः । दिवा । नृन् ॥ ६ ॥

स ई सोऽयमग्नी रेभो न स्तुत्यः सूर्य इवोस्मा दीप्ता ज्वालाः प्रतिवस्ते ।
आच्छादयति । तथा मित्रमहाः सर्वेषामनुकूलप्रकाशः सन् शोचिषा तेजसा रार-
पीति । भृशं शब्दं करोति । य ईमयमग्निर्नक्तं रात्रावरुष आरोचमानः सन् दिवा-
हनीव नृन्मनुष्यान् स्वस्वकार्ये प्रेरयति । पुनर्यच्छब्दः पूरकः । तथामर्त्योऽम-
रणधर्मरुष आरोचमानो रोषरहितो वा योऽग्निर्दिवा द्योतमानेन तेजसा नृन्ने-
तृनात्मीयान् रश्मीन् प्रेरयति स इति पूर्ववत्संबन्धः । यद्वा नक्तं रात्रौ योऽयमग्नि-
रुष आरोचमानो यश्च मरणरहितोऽग्निर्दिवाहि नृन्नेतृन् देवान्हविर्भिः संयोज-
यति । यो दिवा नृनिति पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दिवो न यस्य विधतो नवीनोवृषा रुक्ष ओषधीषु नूनोत् ।

घृणा न यो ध्रजसा पत्नना यन्ना रोदसी वसुना दं सुपत्नी ॥ ७ ॥

दिवः । न । यस्य । विधतः । नवीनोत् । वृषा । रुक्षः । ओषधीषु । नूनोत् ।

घृणा । न । यः । ध्रजसा । पत्नना । यन् । आ । रोदसी इति । वसुना । दं । सुपत्नी

इति सुऽपत्नी ॥ ७ ॥

दिवो न दीप्तस्य सूर्यस्येव विधतो विधातू रश्मीकुर्वतो यस्याग्नेर्नवीनोत्
भृशं शब्दोऽभूत् । एतदेव व्याचष्टे । वृषा कामानां वर्षिता रुक्षो दीप्तः सोऽग्नि-
रोषधीषु दह्यमानासु नूनोत् । भृशं शब्दमकरोत् । यश्च घृणा न संचलन-
शीलेन दीप्तेन वा ध्रजसा गमनशीलेन तेजसा पत्ननेतस्तत उत्पतता यन्
गच्छन् वर्तते सोऽग्निर्दं अस्मच्छत्रून् दमयन् सुपत्नी शोभनपतिके रोदसी द्या-
वापृथिव्यौ वसुना धनेनापूरयति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

धायोभिर्वा यो युज्येभिरर्कैर्विद्युन्न दविद्योत्स्वेभिः शुष्मैः ।

शर्धो वा यो मरुतां ततश्च ऋभुर्न तेषो रभसानो अद्यौत् ॥ ८ ॥

धायःऽभिः । वा । यः । युज्येभिः । अर्कैः । विऽद्युत् । न । दविद्योत् । स्वेभिः । शुष्मैः ।

शर्धः । वा । यः । मरुतां । ततश्च । ऋभुः । न । तेषः । रभसानः । अद्यौत् ॥ ८ ॥

योऽग्निर्धायोभिर्वा धारकैरश्वैरिव युज्येभिर्युज्यैः स्वयमेव युज्यमानैरर्कैरर्चनीयैर्दीप्तिभिर्गच्छति सोऽग्निर्विद्युन्न विद्युदिव स्वेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तेजोभिर्दविद्योत् । विद्योतते । यश्च मरुतामेतत्संज्ञकानां देवानां शर्धो वा बलमिव ततश्च तनूकरोति सर्वं तीक्ष्णीकरोति । शोषयतीति यावत् । सोऽयमृभुर्न उरु भासमानः सूर्य इव तेषो दीप्तो रभसानो वेगं कुर्वन् अद्यौत् । विद्योतते । प्रकाशते ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

यथा होतरित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं चैष्टुभमाग्नेयं । यथा होतरित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यथा होतर्मनुषो देवताता यज्ञेभिः सूनो सहसो यजासि ।

एवा नो अद्य समना समानानुशन्नम् उशतो यस्मि देवान् ॥ १ ॥

यथा । होतः । मनुषः । देवऽताता । यज्ञेभिः । सूनो इति । सहसः । यजासि ।

एव । नः । अद्य । समना । समानान् । उशन् । अग्ने । उशतः । यस्मि । देवान् ॥ १ ॥

हे होतर्देवानामाह्वातः सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने यथा येन प्रकारेण मनुषो मनोः प्रजापतेर्यजमानस्य देवताता । यज्ञनामैतत् । देवतातौ यज्ञे यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्हविर्भिर्यजासि देवान्यजसि एवैवं हे अग्ने नोऽस्माकमद्यास्मिन्यज्ञे समानान् त्वत्सदृशानिन्द्रादीनुशन् कामयमानस्त्वमुशतः कामयमानान्यष्टव्यान् देवान् समना क्षिप्रं यस्मि । यज । यद्वा समानं मन्यन्तेऽस्मिन् देवानिति समनो यज्ञः । तस्मिन्निति योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वेदारु वेद्यश्चनो धात् ।
 विश्वायुर्यो अमृतो मर्त्येषूषर्भुद्भूदतिथिर्जातवेदाः ॥ २ ॥
 सः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तोः । अग्निः । वंदारु । वेद्यः । चनः । धात् ।
 विश्वऽआयुः । यः । अमृतः । मर्त्येषु । उषऽभुत् । भूत् । अतिथिः । जातऽवेदाः ॥ २ ॥

वस्तोरहनि चक्षणिर्न प्रकाशकः सूर्य इव विभावा विशेषेण दीप्यमानो वेद्यः
 सर्वज्ञातव्यो लभनीयो वा सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं वंदारु वंदनीयं स्तुत्यं चनोऽच्च
 धात् । दधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः । विश्वायुः सर्वान्नः सर्वेषां जीवनहेतुर्वामृतो
 मरणरहितोऽतिथिर्हविर्वहनाय सततगामी जातवेदा जातानां वेदिता जातधनो
 वा एवंभूतो योऽग्निर्मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषूषर्भुद्भूत् उषःकालेऽग्निहोचहो-
 मर्थं प्रबुद्धो भवति स इति पूर्वचान्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

द्यावो न यस्य पनयन्त्यभ्वं भासांसि वस्ते सूर्यो न शुक्रः ।
 वि य इनोत्यजरः पावकोऽश्वस्य चिच्छिन्नथत्पूर्व्याणि ॥ ३ ॥
 द्यावः । न । यस्य । पनयन्ति । अभ्वं । भासांसि । वस्ते । सूर्यः । न । शुक्रः ।
 वि । यः । इनोति । अजरः । पावकः । अश्वस्य । चित् । शिच्छथत् । पूर्व्याणि ॥ ३ ॥

नेति संप्रत्यर्थे । उक्तं च । अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः । नि० १. ३१. ।
 इति ॥ द्यावः स्तोतारः संप्रतीदानीं यस्याग्नेरभ्वं महत्कर्म पनयन्ति स्तुवंति
 सोऽग्निः सूर्यो न सूर्य इव शुक्रः शुक्लवर्णः सन् भासांसि तेजांसि वस्ते । आच्छा-
 दयति । यश्चाजरो जरारहितः पावकः सर्वस्य शोधकोऽग्निर्वीनोति भासा सर्वं
 व्याप्नोति सोऽयमश्वस्य चित् व्यापनशीलस्यापि राक्षसादेः पूर्व्याणि चिरंतनानि
 पुराणि शिच्छथत् । हिनस्ति ॥ अथ क्रथ हिंसायामिति धातुः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वद्वा हि सूनो अस्यन्नसद्वा चक्रे अग्निर्जनुषाज्मानं ।
 स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जं धा राजेव जेरवृके क्षेप्यंतः ॥ ४ ॥

व॒द्मा । हि । सू॒नो इति । अ॒सि । अ॒द्मऽस॒द्वा । च॒क्रे । अ॒ग्निः । ज॒नुषा । अ॒ज्म । अ॒न्नं ।
सः । त्वं । नः । उ॒र्जऽस॒ने । उ॒र्ज । धाः । राजा॑ऽइव । जेः । अ॒वृ॒के । क्षे॒षि । अ॒न्तरि॑ति ॥ ४ ॥

हे सूनो सहसः पुत्र । यद्वा षू प्रेरणे । सर्वस्य प्रेरकाग्रे वद्मा वदनीयः स्तुत्योऽसि
हि । परः पादः परोक्षकृतः । अद्मसद्वाद्मस्वदनीयेषु हविःषु सीदन् हविःस्वी-
करणायोपविशन्नग्निर्जनुषा जन्मना स्वभावत एवाज्म । गृहनामैतत् । गृहमन्नं
च यजमानानां चक्रे । करोति । उर्जसन उर्जस्यान्नस्य दातरग्रे नोऽस्मभ्यं स
तादृशस्त्वमूर्जमन्नं धाः । देहि । तथा राजेव जेः । अस्मच्छत्रून् जय । एतत्सर्वार्थमवृके
राक्षसादिभिर्बाधकैर्वियुक्तेऽस्मदीयेऽग्न्यागारेऽन्तर्मध्ये क्षेपि । निवस ॥

॥ अथ पंचमी ॥

निति॑क्ति॒ यो वा॒र॒णम॒न्नम॑त्ति वा॒युर्न॑ रा॒ष्ट्र्यत्ये॑त्य॒क्तून् ।

तु॒र्याम॑ यस्त॒ आ॒दि॒शा॒मरा॑ती॒रत्यो॑ न हु॒तः प॑त॒तः परि॑हु॒त् ॥ ५ ॥

निऽति॑क्ति । यः । वा॒र॒णं । अ॒न्नं । अ॒त्ति । वा॒युः । न । रा॒ष्ट्री । अ॒ति । ए॒ति । अ॒क्तून् ।

तु॒र्याम॑ । यः । ते । आ॒दि॒शां । अ॒रा॒तीः । अ॒त्यः । न । हु॒तः । प॑त॒तः । परि॑ऽहु॒त् ॥ ५ ॥

योऽग्निर्वारणं तमसां निवारकं स्वकीयं तेजो नितिक्ति निश्चयति तीक्ष्णी-
करोति ॥ तिज निशान इति धातुः ॥ यश्चान्नं यष्टृभिर्दीयमानं हविल्क्षणमत्ति
भक्षयति । तथा च श्रूयते । अन्नादो वा एषोऽन्नपतिर्यदग्निरिति । सोऽग्निर्वायुर्न
वायुरिव राष्ट्री । ईश्वरनामैतत् । राष्ट्रं राज्यं । तद्वान् । वायुर्यथा स्वमाहात्म्येन सर्व-
मीष्टे तद्वत् । सर्वस्येश्वर इत्यर्थः । तादृशः सन् अक्तून् राचीरत्येति । अतिक्रामति ।
तद्गतमंधकारं तिरस्करोतीत्यर्थः । वयं च त्वत्प्रसादात्तुर्याम तं हिंस्याम यो जनस्ते
तुभ्यमादिशामादिश्यमानानां दीयमानानां हविषामरातीररातिरदाता ॥ छांदसो
दीर्घः ॥ यद्वारातीर्धनस्यादातृन् ते त्वां प्रत्यादिशामादेष्टृणामाचक्षाणानाम-
स्माकं यो जनो विरोधी तं हिंस्याम । त्वं चात्यो न शीघ्रगामी जात्यश्व इव
हुतो हिंसकान्पतत आभिमुख्येन गच्छतः शत्रून् परिहुत् परिगत्य हन्ता भव ॥
हरतेर्हिंसार्थस्यैतद्रूपं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ सूर्यो न भानुमद्भिर्कैरग्ने ततंथ रोदसी वि भासा ।

चित्रो नयत्परि तमांस्यक्तः शोचिषा पत्नन्नौशिजो न दीयन् ॥ ६ ॥

आ । सूर्यः । न । भानुमत् ऽभिः । अर्कैः । अग्ने । ततंथ । रोदसी इति । वि । भासा ।

चित्रः । नयत् । परि । तमांसि । अक्तः । शोचिषा । पत्नन् । औशिजः । न । दीयन् ॥ ६ ॥

हे अग्ने रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्ता व्याततंथ । विशेषेणाच्छादयसि । तत्र दृष्टान्तः । भानुमद्भिः प्रभावद्भिर्कैरर्चनीयैः किरणैः सूर्यो न । यथा सूर्य आतनोति तद्वत् । परो ऽर्द्धर्चः परोक्षकृतः । पत्नन् । पतत्यस्मिन्निति पत्न मार्गः । तस्मिन्नौशिजो न । उशिजः स्तोतारः । स्तुत्यतया तत्संबन्धौशिजः सूर्यः । स इव दीयन् गच्छन् शोचिषा तेजसाक्तः संश्लिष्टः अत एव चित्रश्चायनीयो ऽग्निस्तमांसि नैशान्यंधकाराणि परिणयत् । परिणयति । परितो गमयति । सर्वस्मादपि दिग्भागान्निवर्तयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वां हि मन्द्रतममर्कशोकैर्ववृमहे महि नः श्रोथग्ने ।

इंद्रं न त्वा शवसा देवता वायुं पृणन्ति राधसा नृतमाः ॥ ७ ॥

त्वां । हि । मन्द्र ऽतमं । अर्क ऽशोकैः । ववृमहे । महि । नः । श्रोषि । अग्ने ।

इंद्रं । न । त्वा । शवसा । देवता । वायुं । पृणन्ति । राधसा । नृ ऽतमाः ॥ ७ ॥

हे अग्ने मन्द्रतमं स्तुत्यतमं त्वामर्कशोकैरर्चनीयैः पूजनीयैः शोकैर्दीप्तिभिर्युक्तं हि यस्मात् ववृमहे वृणीमहे संभजामहे । यद्वा र्कशोकैरर्चनीयैः प्रशस्यैर्दीप्तिकरणैः स्तोत्रैः साधनभूतैस्त्वां संभजामहे तस्मान्महि महन्नो ऽस्मदीयं स्तोत्रं श्रोषि । शृणु । हे अग्ने नृतमाः स्तुतीनां नेतृतमा ऋत्विजः शवसा बलेन वायुं गंतारं । यद्वा वायुमिव शवसा युक्तमिंद्रं न इंद्रमिव देवता देवतात्मानं त्वां राधसा हविर्लक्षणेन धनेन पृणन्ति । प्रीणयन्ति ॥ देवताशब्दात् द्वितीयायाः सुपां सुलुगिति लुक् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू नो अग्ने ऽवृकेभिः स्वस्ति वेषि रायः पृथिभिः पर्थंहः ।

ता सूरिभ्यो गृणते रासि सुम्नं मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ८ ॥

नु । नः । अग्ने । अवृकेभिः । स्वस्ति । वेषि । रायः । पथिऽभिः । पथि । अंहः ।

ता । सूरिऽभ्यः । गृणते । रासि । सुम्न । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ८ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानवृकेभिः । वृकाः स्तेनाः । तद्रहितैः पथिभिर्मार्गै रायो धनानि नु क्षिप्रं स्वस्ति क्षेमेण वेषि । गमय । प्रापय । अंहोऽंहंसः पापात्पथि । उक्तलक्षणेर्मार्गैः पारय चास्मान् । यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो देयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि सुखानि गृणते स्तुवते मह्यं रासि । देहि । वयं च शतहिमाः शतं हेमंतान् संवत्सरान् सुवीराः । वीर्याज्जायंत इति वीराः पुत्रादयः । शोभनपुत्रपौत्रादिसहिताः संतो मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

हुवे व इति सप्तर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे चैष्टुभमामेयं । तथा चानु-
क्रम्यते । हुवे वः सप्तेति । प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वः सूनं सहसो युवानमद्रोघवाचं मतिभिर्यविष्ठं ।

य इन्वति द्रविणानि प्रचेता विश्ववाराणि पुरुवारो अध्रुक् ॥ १ ॥

हुवे । वः । सूनं । सहसः । युवानं । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः । यविष्ठं ।

यः । इन्वति । द्रविणानि । प्रऽचेताः । विश्वऽवाराणि । पुरुऽवारः । अध्रुक् ॥ १ ॥

हे अग्ने वः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ त्वां मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैर्हुवे । आह्वयामि । कीदृशं । सहसो बलस्य सूनं पुत्रं । अग्निर्हि बलेन मथ्यमानो जायते । युवानं नित्यतरुणं फलस्य मिश्रयितारं वा अद्रोघवाचं । अद्रोघव्या प्रशस्ता स्तुतिरूपा वाक् यस्मिन् प्रयुज्यते तादृशं । यविष्ठमतिशयेन युवानं । प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः पुरुवारः पुरुभिर्बहुभिर्वरणीयः संभजनीयोऽध्रुगद्रोग्धा यजमानानां एवंभूतो योऽग्निर्विश्ववाराणि सर्वैर्वरणीयानि संभजनीयानि प्रशस्यानि द्रविणानि धनानीन्वति प्रेरयति । स्तोतृभ्यो ददातीति यावत् । तं त्वां हुव इति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वे वसूनि पुर्वणीक होतर्दोषा वस्तोरेरिरे यज्ञियांसः ।

क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्तं सौभगानि दधिरे पावके ॥ २ ॥

त्वे इति । वसूनि । पुरुऽअनीक । होतः । दोषा । वस्तोः । आ । ईरिरे । यज्ञियासः ।
क्षामऽइव । विश्वा । भुवनानि । यस्मिन् । सं । सौभगानि । दधिरे । पावके ॥ २ ॥

हे पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरमे त्वे त्वयि दोषा रात्रौ वस्तो-
रहनि च यज्ञियासो यज्ञार्हा यजमाना वसूनि हविलक्षणाणि धनान्येरिरे ।
आभिमुख्येन प्रेरयन्ति । प्रापयन्ति । जुह्वतीत्यर्थः । विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुव-
नानि भूतजातानि क्षामेव क्षमायां भूम्यामिव यस्मिन् पावके शोधकेऽग्नौ
सौभगानि धनानि संदधिरे देवाः सम्यग्निहितवन्तः । अग्नौ वामं वसु संन्यदध-
तेति ब्राह्मणं । तस्मिंस्त्वयीति पूर्वत्र योज्यं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं विष्णु प्रदिवः सीद आसु ऋत्वा रथीरभवो वार्याणां ।

अत इनोषि विधते चिकित्वो व्यानुषक् जातवेदो वसूनि ॥ ३ ॥

त्वं । विष्णु । प्रऽदिवः । सीदः । आसु । ऋत्वा । रथीः । अभवः । वार्याणां ।

अतः । इनोषि । विधते । चिकित्वः । वि । आनुषक् । जातऽवेदः । वसूनि ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वं प्रदिवः । पुराणनामैतत् । पुरातनकालीनासु विष्णु प्रजास्वासु
परिदृश्यमानासु च सीदः । सीदसि । विश्वांतरात्मना वर्तसे । तथा ऋत्वात्मीयेन
कर्मणा वार्याणां वरणीयानां धनानां रथीरभवः । रंहयिता यजमानेभ्यः प्राप-
यिताभूः । अतः कारणात् हे चिकित्वो विद्वन् जातवेदो जातानां प्राणिनां
वेदितरमे विधते परिचरते यजमानाय वसूनि धनान्यानुषगनुषक्तं सततं यथा
भवति तथा वीनोषि । विविधं प्रेरयसि ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे यो नः सन्तुत्य इति वृचः । सूत्रितं च । यो नः सन्तुत्यो अभि-
दासदग्ने भवा नो अग्ने सुमना उपेताविति वृचाः । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

यो नः सन्तुत्यो अभिदासदग्ने यो अंतरो मित्रमहो वनुथात् ।

तमजरेभिर्वृषभिस्तव स्वैस्तपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान् ॥ ४ ॥

यः । नः । सन्तुत्यः । अभिऽदासत् । अग्ने । यः । अंतरः । मित्रऽमहः । वनुथात् ।

तं । अजरेभिः । वृषऽभिः । तव । स्वैः । तप । तपिष्ठ । तपसा । तपस्वान् ॥ ४ ॥

हे अग्ने यः शत्रुः सन्तुत्यः । सन्तुतरित्यन्तर्हितनाम । अन्तर्हिते देशे वर्तमानः
सन् नोऽस्मानभिदासत् उपक्षयति बाधते । यश्चांतरोऽभ्यन्तरवर्ती सन् हे
मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते मित्राणां महयितवाग्ने वन्ध्यात् हिंस्यात् तमुभयविधं हे
तपिष्ठ तृप्ततमाग्ने तपसा तेजसा तपस्वान्तेजस्वी त्वमजरेभिर्जरारहितैर्वृषभिर्वर्षि-
तृभिर्वृष्टिहेतुभूतैस्तव स्वैः स्वभूतैरसाधारणैस्तेजोभिस्तप । दह ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्ते यज्ञेन समिधा य उक्थैरर्केभिः सूनो सहसो ददाशत् ।

स मर्त्येषु मृत प्रचेता राया द्युम्नेन श्रवसा वि भाति ॥ ५ ॥

यः । ते । यज्ञेन । संऽइधा । यः । उक्थैः । अर्केभिः । सूनो इति । सहसः । ददाशत् ।

सः । मर्त्येषु । अमृत । प्रऽचेताः । राया । द्युम्नेन । श्रवसा । वि । भाति ॥ ५ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने ते त्वां यो यजमानो यज्ञेन यागेन ददाशत्
परिचरति । यश्च समिधा समिधनसाधनेनेध्मेन । यश्चोक्थैः शस्त्रैरर्केभिरर्चनीयैः
स्तोत्रैश्च परिचरति हे अमृत मरणधर्मरहिताग्ने स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु
प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः सन् राया धनेन द्युम्नेन द्योतमानेन श्रवसा श्रवणीयेनान्नेन
यशसा वा वि भाति । विशेषेण प्रकाशते ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स तत्कृधीषितस्तूयमग्ने स्पृधो बाधस्व सहसा सहस्वान् ।

यच्छस्यसे द्युभिरक्तो वचोभिस्तज्जुषस्व जरितुर्घोषि मन्म ॥ ६ ॥

सः । तत् । कृधि । इषितः । तूयं । अग्ने । स्पृधः । बाधस्व । सहसा । सहस्वान् ।

यत् । शस्यसे । द्युऽभिः । अक्तः । वचःऽभिः । तत् । जुषस्व । जरितुः । घोषि । मन्म ॥ ६ ॥

हे अग्ने स त्वमिषितः प्रेषितः सन् तूयं क्षिप्रं तत्कृधि । कुरु । किं तदित्यत
आह । सहस्वान् बलवांस्त्वं स्पृधः स्पर्धमानान् सहसा बलेन परेषामभिभव-
नसमर्थेन तेजसा वा बाधस्व । विनाशय । द्युभिर्द्योतमानैस्तेजोभिरक्तो संसिक्तस्त्वं
वचोभिः स्तुतिरूपैर्वाक्यैर्यच्छस्यसे यत्स्तूयसे । त्वामुद्दिश्य यत् स्तोत्रं स्तोतृभिः
क्रियत इत्यर्थः । तन्मन्म मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुः स्तोत्रं जुषस्व ।
सेवस्व ॥

अग्रे कामाय पुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्याश्यामेत्येषा याज्या । सूचितं च ।
अश्याम तं काममग्रे तवोतीति कामाय । आ० २. १०. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अश्याम तं काममग्रे तवोती अश्याम रयिं रयिवः सुवीरं ।

अश्याम वाजमभि वाजयंतोऽश्याम द्युममजरजरं ते ॥ ७ ॥

अश्याम । तं । कामं । अग्रे । तव । ऊती । अश्याम । रयिं । रयिऽवः । सुवीरं ।

अश्याम । वाजं । अभि । वाजयंतः । अश्याम । द्युमं । अजर । अजरं । ते ॥ ७ ॥

हे अग्रे ते तव संबन्धिन्योती ऊत्या रक्षया तं काममश्याम । प्राप्नुयाम । तमेव
कामं विवृणोति । हे रयिवो धनवन्नग्रे सुवीरं शोभनपुत्रादियुक्तं रयिं धनम-
श्याम । प्राप्नुयाम । तथा वाजयंतो वाजमन्नमात्मन इच्छंतो वयं वाजं त्वया
दत्तमन्नमभि आभिमुख्येनाश्याम । प्राप्नुयाम । हे अजर जरारहिताग्रे त्वदीय-
मजरं जरारहितं द्युमं द्योतमानं यशश्चाश्याम । प्राप्नुयाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

प्र नव्यसेति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं त्रैष्टुभमाग्रेयं । प्र नव्यसेत्यनुक्रांतं ॥
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र नव्यसा सहसः सूनुमच्छा यज्ञेन गातुमव इच्छमानः ।

वृश्चद्वनं कृणयामं रुशंतं वीती होतारं दिव्यं जिगाति ॥ १ ॥

प्र । नव्यसा । सहसः । सूनुं । अच्छ । यज्ञेन । गातुं । अवः । इच्छमानः ।

वृश्चत्ऽवनं । कृणयामं । रुशंतं । वीती । होतारं । दिव्यं । जिगाति ॥ १ ॥

गातुमुपगंतव्यं स्तोतव्यं वा सहसः सूनुं बलस्य पुत्रमग्निमवोऽन्नं रक्षणं वा
इच्छमान इच्छन् स्तोता नव्यसा नवतरेण यज्ञेन युक्तः सन् अच्छाभिमुख्येन प्र
जिगाति । प्रकर्षेण गच्छति । कीदृशमग्निं । वृश्चद्वनं वृक्षं छिन्नं दग्धं वनं येन
तादृशं कृणयामं कृणवर्त्मानं रुशंतं श्वेतवर्णं वीती वीत्या कांतेन यज्ञेन होतारं
यष्टारं दिव्यं दिवि भवं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स श्वितानस्तन्यतू रोचनस्था अजरेभिर्नानदद्भिर्यविष्ठः ।

यः पावकः पुरुतमः पुरुणि पृथून्यग्निरनुयाति भवन् ॥ २ ॥

सः । श्वितानः । तन्यतुः । रोचनऽस्थाः । अजरेभिः । नानदत्ऽभिः । यविष्ठः ।

यः । पावकः । पुरुऽतमः । पुरुणि । पृथूनि । अग्निः । अनुऽयाति । भवन् ॥ २ ॥

सोऽग्निः श्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णो वर्तते । तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्थाः । रोचन्तेऽस्मिन् ग्रहनक्षत्रादीनीति रोचनमंतरिक्षं । तत्र स्थितोऽजरेभिर्जरारहितैर्नानदद्भिरत्यर्थं शब्दं कुर्वद्भिर्मरुद्भिर्युक्तो रश्मिभिर्वा यविष्ठो युवतमः । यः पावकः शोधकोऽग्निः पुरुतमोऽतिशयेन प्रभूतः सन् पुरुणि बहूनि पृथूनि स्थूलानि काष्ठानि भवन् भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति स इत्यमित्थं वर्तत इति पूर्वत्र संबंधः ॥

गार्हपत्यादीनां मिथः संसर्गेऽग्नये विविचय इष्टिः कर्तव्या । तत्र वि त इत्येषानुवाक्या । आ० ३. १३. ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वि ते विष्ट्वग्वातजूतासो अग्ने भामासः शुचे शुचयश्चरन्ति ।

तुविम्रक्षासो दिव्या नवग्वा वना वनन्ति धृषता रुजन्तः ॥ ३ ॥

वि । ते । विष्ट्वक् । वातऽजूतासः । अग्ने । भामासः । शुचे । शुचयः । चरन्ति ।

तुविऽम्रक्षासः । दिव्याः । नवऽग्वाः । वना । वनन्ति । धृषता । रुजन्तः ॥ ३ ॥

हे शुचे शुद्ध दीप्त वाग्ने ते त्वदीया वातजूतासो वातेन प्रेरिताः शुचयो निर्मला भामासो दीप्तयो विष्ट्वक् सर्वतो वि चरन्ति । विविधं गच्छन्ति । तुविम्रक्षासो बहुकाष्ठानि स्पृशन्तो दिव्या दिवि द्योतमानेऽग्नौ भवा नवग्वा नूतनगमनास्ते रश्मयो वना वनानि वनन्ति । संभजन्ते । दहन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । धृषता धर्षकेण तेजसा रुजन्तो वनानि भञ्जयन्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये ते शुक्रासः शुचयः शुचिष्मः क्षां वपन्ति विषितासो अश्वाः ।

अध भ्रमस्त उर्विया वि भाति यातयमानो अधि सानु पृश्ने ॥ ४ ॥

ये । ते । शुक्रासः । शुचयः । शुचिष्मः । क्षां । वपंति । विऽसितासः । अश्वाः ।
अध । भ्रमः । ते । उर्विया । वि । भाति । यातयमानः । अधि । सानु । पृश्नेः ॥ ४ ॥

हे शुचिष्मो दीप्तिमन्त्रे ते तव शुक्रासः शुभ्रा ये शुचयो दीप्तयो क्षां पृथिवी
भूमिं वपंति मुंडयंति । केशस्थानीयानोषधिवनस्पतीन् दहंतीत्यर्थः । अग्निर्ह दाति
रोमा पृथिव्याः । ऋग्वे० १. ६५. ४. । इति निगमांतरं । ते रश्मयो विषितासो
विमुक्ता अश्वा इव । इतस्ततो गच्छंतीति शेषः । अधास्मिन्काले ते त्वदीयो
भ्रमो भ्रमणशीलो ज्वालासमूहः पृश्नेर्नानारूपाया भूमेरधि उपरि सानु समुच्छ्रितं
देशं पर्वताग्रादिकं प्रति यातयमानः स्वकीयमग्रं व्यापारयन् उर्वियोरु बहुलं
वि भाति । विशेषेण प्रकाशते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध जिह्वा पापतीति प्र वृष्णो गोषुयुधो नाशनिः सृजाना ।
शूरस्येव प्रसितिः क्षातिरग्नेर्दुर्वर्तुभीमो दयते वनानि ॥ ५ ॥
अध । जिह्वा । पापतीति । प्र । वृष्णः । गोषुऽयुधः । न । अशनिः । सृजाना ।
शूरस्यऽइव । प्रऽसितिः । क्षातिः । अग्नेः । दुऽवर्तुः । भीमः । दयते । वनानि ॥ ५ ॥

अधापि च वृष्णो वर्षितुरग्नेर्जिह्वा ज्वाला प्रपापतीति । प्रकर्षेण पुनःपुनः
पतति । गच्छति । तत्र दृष्टान्तः । गोषुयुधो नाशनिः सृजाना । असुरप्रहतासु
गोषु युध्यन्निद्रो गोषुयुत् । तस्मात्सृज्यमानाशनिर्वज्र इव । तथा शूरस्येव शौर्यो-
पेतस्य नरस्य प्रसितिः प्रबंधनं यथान्यैर्दुःसहमेवमग्नेः क्षातिर्ज्वाला सोढुमश-
केत्यर्थः । क्षीयंते दह्यंतेऽस्यामोषधिवनस्पतय इति क्षायतेरधिकरणे क्तिन् ॥
अपि च दुर्वर्तुर्दुर्वारोऽन्यैर्वारयितुमशक्यो भीमो भयंकरोऽग्निर्वनानि दयते ।
दहति ॥ दयतिरत्र दहतिकर्मा ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ भानुना पार्थिवानि जयांसि महस्तोदस्य धृषता ततंथ ।
स बाधस्वाप भया सहोभिः स्पृधो वनुथन्वनुषो नि जूर्व ॥ ६ ॥
आ । भानुना । पार्थिवानि । जयांसि । महः । तोदस्य । धृषता । ततंथ ।
सः । बाधस्व । अप । भया । सहःऽभिः । स्पृधः । वनुथन् । वनुषः । नि । जूर्व ॥ ६ ॥

हे अग्ने भानुना दीप्ता पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि जयांसि ॥ जयतिर्गति-
कर्मा ॥ गंतव्यानि स्थानानि महो महतस्तोदस्य प्रेरकस्य धृषता धर्षकेण रश्मिना
सहाततंथ । आस्तृणासि । आच्छादयसि । स त्वं भया भयकरणान्यपबाधस्व ।
तथा सहोभिरभिभवनसमर्थैर्बलैस्तेजोभिर्वा स्पृधः स्पर्धमानान्वनुथन् हिंसन्
वनुषो हिंसकान् शत्रून्निजूर्व । निजहि ॥ जूर्वतिर्हेतिकर्मा ॥

उखासंभरणीयेष्टावग्नेः क्षत्रवतः स चित्रेत्येषा याज्या । सूचितं च । स चित्र
चित्रं चितयंतमस्मे अग्निरीशे बृहतः क्षत्रियस्य । आ० ४. १. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

स चित्रं चित्रं चितयंतमस्मे चित्रक्षत्रं चित्रतमं वयोधां ।

चंद्रं रयिं पुरुवीरं बृहतं चंद्रं चंद्राभिर्गृणते युवस्व ॥ ७ ॥

सः । चित्रं । चित्रं । चितयंतं । अस्मे इति । चित्रं ऽक्षत्रं । चित्रं ऽतमं । वयः ऽधां ।

चंद्रं । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहतं । चंद्रं । चंद्राभिः । गृणते । युवस्व ॥ ७ ॥

हे चित्र चायनीय हे चित्रक्षत्र विचित्रबल चायनीयधन वा हे चंद्राह्लाद-
काग्ने स तादृशस्त्वं चंद्राभिराह्लादयित्रीभिः स्तुतिभिर्गृणते स्तुवते । वचनव्यत्ययः ।
स्तुवद्भ्योऽस्मे अस्मभ्यं दातुं रयिं धनं युवस्व । पृथक्कुरु । कीदृशं रयिं । चित्रं
चायनीयं चितयंतं ज्ञापयंतं । धनेन हि पुरुषः प्रख्यायते । चित्रतममतिशये-
नाश्चर्यभूतं वयोधां वयसोऽन्नस्य धातारं प्रदातारं चंद्रमाह्लादकं पुरुवीरं पुरुभिर्ब-
हुभिर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तं बृहतं महांतं । ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

मूर्धानमिति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे वैश्वानराग्निदेवताकं । षष्ठी-
सप्तम्यौ जगत्यौ शिष्टाः पंच त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । मूर्धानं वैश्वानरीयं
हि द्विजगत्यंतमिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विषुवत्याग्निमारुत आद्यस्तृचो
वैकल्पिकः स्तोत्रियः । तथैव सूचितं च । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या मूर्धा
दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या इति वा । आ० ८. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत आ जातमग्निं ।

कविं सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयंत देवाः ॥ १ ॥

मूर्ध्ना॑नं । दि॒वः । अ॒र॒तिं । पृ॒थि॒व्याः । वै॒श्वान॒रं । ऋ॒ते । आ । जा॒तं । अ॒ग्निं ।
क॒विं । सं॒ऽराजं॑ । अ॒ति॒थिं । ज॒ना॒नां । आ॒सन् । आ । पा॒त्रं । ज॒न॒य॒न्त॒ । दे॒वाः ॥ १ ॥

मूर्ध्ना॑नं शिरोभूतं । कस्य । दिवो द्युलोकस्य पृथिव्याः प्रथिताया भूमेररतिं गंतारं । यद्वा गंतव्यं स्वामिनं वैश्वानरं विश्वेषां नराणां संबन्धिनमृते । ऋतमिति सत्यस्य यज्ञस्य वा नाम । निमित्तसप्तम्येषा । ऋतनिमित्तमा आभिमुख्येन जातं सृष्ट्यादावुत्पन्नं कविं क्रांतदर्शिनं सम्राजं सम्यग्राजमानं जनानां यजमानानामतिथिं हविर्वहनाय सततं गंतारं । यद्वातिथिवत्पूज्यं । आसन्नासन्वास्ये ॥ द्वितीयार्थे सप्तमी ॥ आस्यभूतं । अग्निलक्षणेनास्येन हि देवा हवींषि भुञ्जते । पात्रं पातारं रक्षकं । यद्वास्येन धारकं । एवंगुणविशिष्टं वैश्वानराग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा आ जनयन्त । यज्ञाभिमुख्येनाजीजनन् । अरण्योः सकाशादुदपादयन् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाभिं॑ य॒ज्ञानां॑ स॒दनं॑ र॒यी॒णां म॒हामा॑हा॒वम॒भि सं न॑वंत ।
वै॒श्वान॒रं र॒थ्यम॑ध्व॒राणां॑ य॒ज्ञस्य॑ के॒तुं ज॑नयन्त दे॒वाः ॥ २ ॥
नाभिं॑ । य॒ज्ञानां॑ । स॒दनं॑ । र॒यी॒णां । म॒हां । आ॒ऽहा॒वं । अ॒भि । सं । न॒वंत॒ ।
वै॒श्वान॒रं । र॒थ्यं । अ॒ध्व॒राणां॑ । य॒ज्ञस्य॑ । के॒तुं । ज॑नयन्त । दे॒वाः ॥ २ ॥

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहनं बन्धकं तथा रयीणां धनानां सदनं स्थानमेकनिलयं महं महान्तमाहावं । आहूयन्तेऽस्मिन्नाहुतय इत्याहावः । तादृशं । यद्वा वृष्ट्युदकधारणमाहावं निपानस्थानीयं । एवंभूतमग्निमभि अभितः सं नवंत । स्तोतारः सम्यक् स्तुवंति । तथा वैश्वानरं विश्वेषां नराणां संबन्धिनमध्वराणां यज्ञानां रथ्यं रथिनं । यथा रथी स्वरथं नयति तद्वन्नेतारं ग्राहयितारं गमयितारं यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं । एवंविधमग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा जनयन्त जनयन्ति । मन्थनेनोत्पादयन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्व॒द्विप्रो॑ जा॒यते॒ वा॒ज्य॒मे त्व॒दी॒रासो॑ अ॒भिमा॑ति॒षाहः॑ ।
वै॒श्वान॒र त्वम॑स्मासु॒ धेहि॒ वसू॑नि राजन्स्पृ॒हया॒य्याणि॑ ॥ ३ ॥

त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्ने । त्वत् । वीरासः । अभिमातिऽसहः ।
वैश्वानर । त्वं । अस्मासु । धेहि । वसूनि । राजन् । स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

हे अग्ने वाजी हविल्लक्षणान्नवान्पुरुषस्त्वत् त्वत्तः सकाशात् विप्रो मेधावी जायते । तुभ्यं हविर्दानेन मेधावी भवति । तथा वीरासो वीरास्त्वत् त्वत्तोऽभिमातिषाहोऽभिमातीनां शत्रूणामभिभवितारो जायन्ते । यस्मादेवं तस्मात् हे वैश्वानर राजन् राजमानाग्ने त्वमस्मासु त्वद्भक्तेषु स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वसूनि धनानि धेहि । निधेहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वां विश्वे अमृतं जायमानं शिशुं न देवा अभि सं नवंते ।

तव ऋतुभिरमृतत्वमायन्वैश्वानर यत्पित्रोरदीदेः ॥ ४ ॥

त्वां । विश्वे । अमृतं । जायमानं । शिशुं । न । देवाः । अभि । सं । नवंते ।

तव । ऋतुऽभिः । अमृतऽत्वं । आयन् । वैश्वानर । यत् । पित्रोः । अदीदेः ॥ ४ ॥

हे अमृत मरणधर्मरहिताग्ने विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारो जायमानमरणयोः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिशुं न पुत्रमिवाभिसंनवंते । अभिसंस्तुवंति । यद्वा दीव्यंतीति देवा रश्मयः । ते सर्वे जायमानं त्वामभिसंनवंते अभिसंगच्छन्ते यथा पितरः पुत्रमभिगच्छन्ति । अपि च हे वैश्वानराग्ने यद्यदा पित्रोः पालयित्र्योर्द्वावापृथिव्योर्मध्येऽदीदेः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयैः ऋतुभिः कर्मभिर्ज्योतिष्टोमादिभिर्यागैरमृतत्वं देवत्वमायन् । यजमानाः प्राप्नुवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वैश्वानर तव तानि व्रतानि महान्यग्ने नकिरा दधर्ष ।

यज्जायमानः पित्रोरुपस्थेऽविंदः केतुं वयुनेष्वह्रां ॥ ५ ॥

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने । नकिः । आ । दधर्ष ।

यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविंदः । केतुं । वयुनेषु । अह्रां ॥ ५ ॥

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां संबंधिन्नाग्ने तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि महान्ति नकिरादधर्ष । न कश्चनान्यो धर्षयति । बाधते । यद्यदा त्वं पित्रोर्द्वावापृथिव्योरुपस्थ उपस्थानेऽंतरिक्षे वयुनेषु गंतव्येषु मार्गेषु

जायमानः सन् अह्नां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं स्वर्भानुनावृतमविन्दः अलंभयः । तमोरूपमसुरं स्वतेजसा निवारयन्नस्थापय इत्यर्थः । तदा तानि व्रतानीति पूर्वचान्वयः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वैश्वानरस्य विमितानि चक्षसा सानूनि दिवो अमृतस्य केतुना ।
तस्येदु विश्वा भुवनाधि मूर्धनि वया इव रुरुहुः सप्त विसुहः ॥ ६ ॥
वैश्वानरस्य । विऽमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः । अमृतस्य । केतुना ।
तस्य । इत् । ऊं इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि । वयाऽइव । रुरुहुः । सप्त ।
विऽसुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य विश्वनरहितस्याग्नेश्चक्षसा तेजसामृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवो द्युलोकस्य सानूनि समुच्छ्रितस्थलानि नक्षत्ररूपाणि विमितानि निर्मितानि । यद्वा दिवोऽंतरिक्षस्य सानूनि समुच्छ्रितप्रदेशा मेघात्मका विमितानि निर्मिताः । धूमविकारत्वात्तेषां । तस्येदु तस्यैव वैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीय उपरिवर्तमाने धूमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकान्यधि वसन्ति । यद्वा वैश्वानरात्मकस्य परब्रह्मणो मूर्धन्युपरिप्रदेशे सर्वाणि भूतजातान्यधिवसन्ति । तथा वयाः शाखा इव सप्त सर्पणशीलाः सप्तसंख्या वा विसुहो नद्यश्च गंगाद्या रुरुहुः । रोहन्ति । अस्मादेव वैश्वानरात् प्रादुर्भवन्ति । आहुतिद्वारा सकलं जगदग्नेः सकाशादुत्पद्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि यो रजांस्यमिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो वि दिवो रोचना कविः ।
परि यो विश्वा भुवनानि पप्रथेऽदब्धो गोपा अमृतस्य रक्षिता ॥ ७ ॥
वि । यः । रजांसि । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः । विः । दिवः । रोचना । कविः ।
परि । यः । विश्वा । भुवनानि । पप्रथे । अदब्धः । गोपाः । अमृतस्य । रक्षिता ॥ ७ ॥

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरो विश्वेषां नराणां हितो योऽग्नी रजांस्युदकानि लोकान्वा व्यमिमीत निर्मितवान् । तथा दिवो द्युलोकस्य संबन्धीनि रोचना रोचमानानि दीपमानानि नक्षत्रादीनि कविः क्रांतदर्शी सन् योऽग्निर्यमिमीत । यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्युदकानि वा परिपप्रथे

परितोऽप्रथयत् सोऽयमदब्धः केनाप्यहिंसितो गोपाः सर्वस्य गोपायिता रक्षि-
तामृतस्यामरणहेतोरुदकस्य रक्षिता पालयिता सन् वर्तत इति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

पृक्षस्येति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं वैश्वानराग्निदेवताकं । आदितः
षड्गत्यः सप्तमी त्रिष्टुप् । तथा चानुक्रांतं । पृक्षस्यांत्या त्रिष्टुबिति ॥ चातुर्विंशि-
केऽहन्याग्निमारुत इदं सूक्तं वैश्वानरीयनिविद्धानं । सूचितं च । पृक्षस्य वृष्णो
वृष्णे शर्धाय । आ० १. ४. । इति ॥ आभिष्वविके पृष्ठ्याभिष्ववषडहयोः पंचमेऽह-
नीदमेव सूक्तं वैश्वानरनिविद्धानं । सूचितं च । पृक्षस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाय
नू चित्सहोजा इत्याग्निमारुतं । आ० १. १. । इति ॥ विषुवत्याग्निमारुत आद्यौ
तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सह इति स्तोत्रि-
यानुरूपौ । आ० ८. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सहः प्र नु वोचं विदथा जातवेदसः ।

वैश्वानराय मतिर्नव्यसी शुचिः सोम इव पवते चारुः अग्रये ॥ १ ॥

पृक्षस्य । वृष्णः । अरुषस्य । नू । सहः । प्र । नू । वोचं । विदथा । जातऽवेदसः ।

वैश्वानराय । मतिः । नव्यसी । शुचिः । सोमः । इव । पवते । चारुः । अग्रये ॥ १ ॥

पृक्षस्य संपृक्तस्य व्याप्तस्य । यद्वा पृक्षं हविल्क्षणमन्नं । तद्वतः । वृष्णो वर्षितु-
ररुषस्यारोचमानस्य जातवेदसो जातानां वेदितुर्वैश्वानराग्नेः सहो बलमभिभ-
वनसमर्थं विदथा विदथे यज्ञे नु क्षिप्रं प्र वोचं । प्रब्रवीमि । प्रकर्षेण स्तौमीत्यर्थः ।
एको नुशब्दः पूरकः । नव्यसी नवतरा शुचिर्निर्मला यद्वा स्तोतृणां शोधयित्री
चारुः शोभना मतिर्मननीया स्तुतिश्चास्मै वैश्वानरायाग्रये पवते । मत्सका-
शात्स्रवति । स्वयमेव निर्गच्छतीत्यर्थः । सोम इव । यथा सोमो दशापवित्रात्स्र-
वति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निर्व्रतपा अरक्षत ।

व्यं१तरि१क्षममिमीत सु१क्रतुर्वै१श्वान१रो म१हि१ना नाक१मस्पृ१शत् ॥ २ ॥

सः । जायमानः । परमे । विऽओमनि । व्रतानि । अग्निः । व्रतऽपाः । अरक्षत ।
वि । अंतरिक्षं । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः । महिना । नाकं । अस्पृशत् ॥ २ ॥

स वैश्वानरोऽग्निर्व्रतपा व्रतस्य पालकः परम उत्कृष्टे व्योमनि व्योम्याकाशे जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि चारक्षत । रक्षति । अंतरिक्षं च व्यमिमीत । एतदुपलक्षितांस्त्रीन् लोकान्निर्मितवान् । तथा सुक्रतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोऽग्निर्महिना स्वमहिम्ना तेजसा नाकं द्युलोकमस्पृशत् । स्पृशति स्म ॥

॥ अथ तृतीया ॥

व्यस्तभाद्रोदसी मित्रो अद्भुतोऽतर्वावदकृणोज्ज्योतिषा तमः ।
वि चर्मणीव धिषणे अवर्तयद्वैश्वानरो विश्वमधत्त वृषण्यं ॥ ३ ॥
वि । व्यस्तभात् । रोदसी इति । मित्रः । अद्भुतः । अतःऽवावत् । अकृणोत् । ज्योतिषा । तमः ।
वि । चर्मणी इवेति चर्मणीऽइव । धिषणे इति । अवर्तयत् । वैश्वानरः । विश्वं । अधत्त ।
वृषण्यं ॥ ३ ॥

मित्रो मित्रभूतः सर्वेषामद्भुतो महान् आश्चर्यभूतो वा वैश्वानरोऽग्नी रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्यस्तभात् । विशेषेण स्तम्भितवान् । यथाधो न पततस्तथा स्वकीयदेशे स्थापितवानित्यर्थः । तथा ज्योतिषा तेजसा तमोऽंधकारं चातर्वावदंतर्हितं तिरोहितमकृणोत् । अकरोत् ॥ वावदिति वातेर्गतिकर्मणो यद्गुगंतस्य रूपं ॥ अपि च धिषणे धारयित्री द्यावापृथिव्यौ चर्मणी इव यथा पशोर्विशसिता द्वे चर्मणी शोषणार्थं प्रसारयति तथा व्यावर्तयत् । विवृते विस्तृते अकरोत् । किं बहुना वैश्वानरोऽयमग्निर्विश्वं सर्वं वृषण्यं वीर्यमधत्त । धत्ते । धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपामुपस्थे महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुप तस्थुर्ऋग्मियं ।
आ दूतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिषा परावतः ॥ ४ ॥
अपां । उपऽस्थे । महिषाः । अगृभ्णत । विशः । राजानं । उप । तस्थुः । ऋग्मियं ।
आ । दूतः । अग्निं । अभरत् । विवस्वतः । वैश्वानरं । मातरिषा । पराऽवतः ॥ ४ ॥

आप इत्यंतरिक्षनाम । अपामंतरिक्षस्योपस्थ उपस्थाने मध्ये महिषाः ।
महन्नामैतत् । महांतो मरुतोऽगृभ्णत । अगृह्णन् । इमं वैश्वानरं वैद्युतात्मना
वर्तमानमजानन्नित्यर्थः । गृहीत्वा च विशः प्रजा राजानं स्वामिनमृग्मियमर्च-
नीयमुपतस्थुः । अस्तुवन् । अपि चेमं वैश्वानरमग्निं पुरा सूर्यसमीपे विद्यमानं
दूतो वेगवान् देवानां दूतो वा मातरिश्वा वायुः परावतो दूरदेशाद्विवस्वत
आदित्यादाभरत् । इमं लोकं प्रत्याजहार ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युगेयुगे विदथ्यं गृणद्भ्योऽग्ने रयिं यशसं धेहि नव्यंसी ।

पथेव राजन्नघशंसमजर नीचा नि वृश्च वनिनं न तेजसा ॥ ५ ॥

युगेऽयुगे । विदथ्यं । गृणत्ऽभ्यः । अग्ने । रयिं । यशसं । धेहि । नव्यंसी ।

पथ्याऽइव । राजन् । अघऽशंसं । अजर । नीचा । नि । वृश्च । वनिनं । न । तेजसा ॥ ५ ॥

हे अग्ने युगे युगे काले काले विदथ्यं । विदथो यज्ञः । तदर्हं त्वामुद्दिश्य
नव्यंसी नवतरां स्तुतिं गृणद्भ्य उच्चारयितृभ्योऽस्मभ्यं रयिं धनं यशसं यशस्विनं
पुत्रं च धेहि । विधेहि । कुरु । किंच हे राजन् राजमानाजर जरारहिताग्ने पथेव
वज्रेणेवात्मीयेन तेजसा वनिनं न वृक्षमिवाघशंसमघस्यानर्थस्य शंसितारं शत्रुं
नीचा नीचीनो न्यग्भूतो यथा भवति तथा निवृश्च । निजहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि क्षत्रमजरं सुवीर्यं ।

वयं जयेम शतिनं सहस्रिणं वैश्वानरं वाजमग्ने तवोतिभिः ॥ ६ ॥

अस्माकं । अग्ने । मघवत्ऽसु । धारय । अनामि । क्षत्रं । अजरं । सुऽवीर्यं ।

वयं । जयेम । शतिनं । सहस्रिणं । वैश्वानर । वाजं । अग्ने । तव । उतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे अग्ने अस्माकं ॥ सप्तम्यर्थे षष्ठी ॥ अस्मासु मघवत्सु हविलक्षणेन धनेन
युक्तेषु क्षत्रं धनं धारय । स्थापय । कीदृशं । अनाम्यनमनीयमनपहार्यमजरं जरा-
रहितमनश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं । किंच हे वैश्वानराग्ने तवोतिभिस्त्वत्संब-
धिभी रक्षणेर्वयं शतिनं शतसंख्यायुक्तं शतपुरुषयुक्तं वा तथा सहस्रिणं वाजमन्नं
जयेम । लभेमहि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अद॒व्येभि॒स्त॒व गो॒पाभि॒रिष्टे॒ऽस्माकं॑ पा॒हि त्रि॒षध॒स्य सू॒रीन् ।

र॒क्ष। च॒ नो द॒दुषां॑ श॒र्धो अ॒ग्ने वै॒श्वान॒र॒ प्र च॒ तारीः॑ स्त॒वानः॑ ॥७॥

अद॒व्येभिः॑ । त॒व । गो॒पाभिः॑ । इ॒ष्टे । अ॒स्माकं॑ । पा॒हि । त्रि॒ऽस॒ध॒स्य । सू॒रीन् ।

र॒क्ष । च॒ । नः॑ । द॒दुषां॑ । श॒र्धः । अ॒ग्ने । वै॒श्वान॒र । प्र । च॒ । ता॒रीः । स्त॒वानः॑ ॥७॥

हे इष्टे यष्टव्य एषणीय वा त्रिषधस्य त्रिषु लोकेषु सहावस्थायिन् यद्वाहव-
नीयादिषु त्रिष्वायतनेषु यष्ट्यैर्देवैः सहावतिष्ठमानाग्ने अदव्येभिः केनाप्यहिं-
सितैस्तव त्वदीयैर्गोपाभिर्गोपकै रक्षकैस्तेजोभिरस्माकं सूरीनस्मदीयान् स्तोतृन्
पाहि । रक्ष । हे वैश्वानराग्ने ददुषां हवीषि दत्तवतां नोऽस्माकं शर्धो बलं रक्ष
च । स्तवानः स्तूयमानस्त्वं प्र च तारीः । प्रवर्धय च ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

अहश्चेति सप्तर्चं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे वैश्वानराग्निदेवताकं । अनुक्रांतं च ।
अहश्चेति ॥ व्यूह्ये दशरात्रे षष्ठेऽहन्याग्निमारुतशस्त्रे वैश्वानरनिविद्धानमिदं ।
सूच्यते हि । अहश्च कृष्णं मध्वो वो नाम । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अह॑श्च कृ॒ष्णम॒हर॒र्जुनं॑ च॒ वि वर्ते॑ते रज॒सी वे॒द्याभिः॑ ।

वै॒श्वान॒रो जा॒य॒मानो॒ न राजा॑वा॒तिर॒ज्योति॑षा॒ग्निस्त॒मांसि॑ ॥१॥

अ॒ह॒रि॒ति । च॒ । कृ॒ष्णं । अ॒हः । अ॒र्जुनं॑ । च॒ । वि । वर्ते॑ते इति । रज॒सी इति । वे॒द्याभिः॑ ।

वै॒श्वान॒रः । जा॒य॒मानः । न । राजा॑ । अ॒व । अ॒ति॒र॒त् । ज्योति॑षा । अ॒ग्निः । त॒मांसि॑ ॥१॥

आहरति पुरुषोऽस्मिन्कर्माणीत्यहः । कृष्णं कृष्णवर्णं । एतत्सामानाधिकर-
ण्यादहःशब्दो रात्रिवाचकः । तमसा कृष्णवर्णा रात्रिश्चार्जुनं च सौरेण तेजसा
शुक्लवर्णमहो दिवसश्च रजसी स्वस्वभासा सर्वे जगदंजयंतौ वेद्याभिर्वेदितव्या-
भिरनुकूलतया ज्ञातव्याभिः स्वप्रवृत्तिभिर्विवर्तते । विविधं पर्यावर्तते । यद्वा
रजसी द्यावापृथिव्यौ । उपलक्षणमेतत् । लोकत्रयं प्रत्यावर्तते । एतच्च वैश्वान-
राग्नेराज्ञयेति शेषः । स हि देवतात्वेनात्र प्रतिपाद्यः । स च वैश्वानरोऽग्निर्जाय-

मानो न राजा प्रादुर्भवन् प्रवर्धमानो राजेव ज्योतिषा तेजसा तमांस्यवातिरत् ॥
अवतिरतिर्वधकर्मा ॥ अवतिरति । विनाशयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाहं तंतुं न वि जानाम्योतुं न यं वयंति समरेऽतमानाः ।

कस्य स्वित्पुत्र इह वक्त्रानि परो वदान्यवरेण पित्रा ॥ २ ॥

न । अहं । तंतुं । न । वि । जानामि । ओतुं । न । यं । वयंति । संऽअरे । अतमानाः ।

कस्य । स्वित् । पुत्रः । इह । वक्त्रानि । परः । वदाति । अवरेण । पित्रा ॥ २ ॥

वैश्वानरस्य महत्त्वमाख्यास्यन्वृषिस्तदर्थं यज्ञं वस्त्रात्मकतया रूपयन् तस्य दुर्ज्ञानत्वमनया प्रतिपादयतीति यज्ञवादिनो मन्यन्ते । तंतुं । तंतवः पटस्य प्रागा-
यतानि सूत्राणि । तानि च यज्ञात्मकस्य वस्त्रस्य गायत्र्यादीनि छंदांसि स्तुतश-
स्त्राणि च । तान्यहं न विजानामि । तथौतुं । ओतवस्तिरश्चीनानि सूत्राणि ।
तानि चात्र यजूंष्याध्वर्यवाणि कर्माणि च । तान्यहं न विजानामि । अपि चैतदु-
भयसाध्यं तं पटं यज्ञलक्षणं न विजानामि यं पटं यज्ञलक्षणं समरे संगमने
देवयजनेऽतमानाः सततं चेष्टमाना ऋत्विजो वयंति तंतूनोतूंश्च संतन्वंति ।
वस्त्ररूपेण निष्पादयन्तीत्यर्थः । इहास्मिन् लोके कस्य स्वित् । स्विदिति वितर्के ।
कस्य खलु पुत्रो मनुष्यो वक्त्रानि वक्तव्यानि तानीमानि परः परस्तादमुष्मिन्
लोके वर्तमानो यः सूर्यस्तस्य पित्रावरेणावस्तादस्मिन् लोके वर्तमानेन वैश्वा-
नराग्निनानुशिष्टः सन् वदाति । वदेत् । न कश्चिदपि प्रवदितुं शक्नोतीत्यर्थः ॥
एतच्च संप्रदायविद्धिरुक्तं । वैश्वानरस्य पुत्रोऽसौ परस्ताद्विवि यः स्थितः । छंदां-
स्यध्वरवस्त्रस्य स्तुतशस्त्राणि तंतवः ॥ यजूंषि चेष्टाश्चौतुः स्याद्वस्त्रं वातव्यमध्वरः ।
परः परः स्थितः सूर्यः पिताग्निः पार्थिवो मत इति ॥ रूपकतया जगत्सृष्टेर्दुर्ज्ञा-
नत्वमनया प्रतिपादयतीत्यात्मविदो मन्यन्ते । तंतुं तंतून् तंतुस्थानानि सूक्ष्माणि
वियदादीन्यपंचीकृतानि भूतानि न विजानामि । ओतुमोतून् पंचीकृतानि
स्थूलान्योतुस्थानीयान्यपि वियदादीनि न विजानामि । न च तत्कार्यं पटस्था-
नीयं प्रपञ्चं विजानामि यं प्रपञ्चं समरे तंतूनामोतूनां च संगमनेऽतमानाः
सततं चेष्टमानाः संसारिणो वयंति उत्पादयन्ति । तेषां भोगार्थमीश्वरः सृजतीति
कर्तृत्वमुपचर्यते । इहास्मिन्विषये परः परस्ताद्बुद्धेरविषये वर्तमानानि वक्त्रानि

वक्तव्यानीमान्यवरेणावाचीनेन सृष्ट्युत्तरकालमुत्पन्नेन पित्रा स्वजनकेनानुशिष्टः
सन् कस्य खलु पुत्रो वदाति । वदेत् । स्वोत्पत्तेः प्राचीनं वृत्तांतमजानानः
कश्चिदपि न वदेदित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्तंतुं स वि जानान्योतुं स वक्तान्यृतुथा वदाति ।

य ई चिकेतद्मृतस्य गोपा अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन् ॥ ३ ॥

सः । इत् । तंतुं । सः । वि । जानाति । ओतुं । सः । वक्तानि । ऋतुऽथा । वदाति ।

यः । ई । चिकेतत् । अमृतस्य । गोपाः । अवः । चरन् । परः । अन्येन । पश्यन् ॥ ३ ॥

यद्यप्युक्तेन प्रकारेण दुर्ज्ञानानि तथाप्येतानि वैश्वानरोऽग्निर्जानाति वदति
चेत्यनया प्रतिपादयति । स इत् स एव वैश्वानरोऽग्निस्तंतुं तंतुस्थानीयानि
गायत्र्यादीनि छंदांसि स्तुतशस्त्राणि विजानाति । तथा स एवौतुमोतुस्थानी-
यानि यजूंष्याध्वर्यवाणि च कर्माणि विजानाति । ऋतुथा काले काले तत्तद-
मुष्टानसमये वक्तानि वक्तव्यानि च तानि वदाति । वदति । वदेत् । योऽयं
वैश्वानरोऽमृतस्य गोपा उदकस्य गोपायिता रक्षितावोऽवस्ताद्भूलोके चरन्
पार्थिवाग्निरूपेण संचरन् परः परस्ताद्विष्यन्नेन सूर्यात्मना पश्यन् सर्वं जगत्प्र-
काशयन् ईमिमानि परि दृश्यमानानि सर्वाणि भूतानि चिकेतत् जानाति स
एवेति पूर्वत्र संबंधः । यद्वा स इत् स एव तंतुं तंतुस्थानीयानि सूक्ष्मभूतानि
विजानाति नान्यः कश्चित् । तथौतुमोतुस्थानीयानि स्थूलभूतानि च स एव
विजानाति । स एव वक्तानि । वक्तव्यान्युपदेष्टव्यानीमान्यृतुथा काले काले यदा
यदा विद्यासंप्रदायोच्छेदस्तदा तदा वदाति । वदेत् । कोऽसौ यो विजानीयाद्ब-
देच्चेत्यत आह । यो वैश्वानरो विश्वनरात्मकः परमात्मा मृतस्यामृतत्वस्य विमो-
क्षणस्य गोपा रक्षितावोऽवस्तात्संसारदशायां चरन् अंतःकरणोपेतो जीवात्म-
भावेन संचरन् परः परस्तादविद्याया ऊर्ध्वं वर्तमानेनान्येनोक्तविलक्षणेन नि-
रुपाधिकेन सच्चिदादिलक्षणेन रूपेण पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिमानि
चिकेतत् जानाति । तथा च परमात्मानं प्रकृत्य श्रूयते । तमेव भांतमनुभाति
सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं होता प्रथमः पश्यतेममिदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु ।

अयं स जज्ञे ध्रुव आ निषत्तोऽमर्त्यस्तन्वाऽवर्धमानः ॥४॥

अयं । होता । प्रथमः । पश्यत । इमं । इदं । ज्योतिः । अमृतं । मर्त्येषु ।

अयं । सः । जज्ञे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अमर्त्यः । तन्वा । वर्धमानः ॥४॥

अयं वैश्वानरोऽग्निः प्रथम आद्यो होता । मानुषो हि होता द्वितीयः । हे मनुष्यास्तमिमं पश्यत । भजतेत्यर्थः । मर्त्येषु मरणस्वभावेषु शरीरेष्वमृतं मरण-रहितमिदं वैश्वानराख्यं ज्योतिर्जाठररूपेण वर्तत इत्यर्थः । अपि च सोऽय-मग्निर्ध्रुवो निश्चल आ समन्तान्निषत्तो निषण्णः सर्वव्यापी अत एवामर्त्यो मरण-रहितोऽपि तन्वा शरीरेण संबन्धात् जज्ञे । जायते । वर्धमानश्च भवतीत्युपचर्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ध्रुवं ज्योतिर्निहितं दृश्ये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वतः ।

विश्वे देवाः समनसः सकेता एकं क्रतुमभि वि यंति साधु ॥५॥

ध्रुवं । ज्योतिः । निऽहितं । दृश्ये । कं । मनः । जविष्ठं । पतयत्ऽसु । अंतरिति ।

विश्वे । देवाः । सऽमनसः । सऽकेताः । एकं । क्रतुं । अभि । वि । यंति । साधु ॥५॥

ध्रुवं निश्चलं मनो मनसः तस्मादपि जविष्ठमतिशयेन वेगवत् ईदृशं वैश्वा-नराख्यं ज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जंगमेषु प्राणिष्वंतर्मध्ये निहितं । प्रजापतिना स्थापितं । किमर्थं । दृश्ये कं । दर्शनार्थं । किंच विश्वे सर्वे देवाश्च समनसः समा-नमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्च संत एकं मुख्यं गंतारं वा क्रतुं कर्मणां कर्तारं साधु सम्यक् अभि वि यंति । आभिमुख्येन विविधं प्राप्नुवंति । सेवंत इत्यर्थः । यद्वा पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये हृदये मनो जविष्ठं मनसोऽप्यतिशयेन वेगयुक्तं ध्रुवं निश्चलं निर्विकल्पं । तथा च वाजसनेयकं । अनेजदेकं मनसो जवीयः । वा० सं० ४०.४. इति । ज्योतिर्ब्रह्म चैतन्यं निहितं । न केनचित् स्थापितं । यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्निति हि श्रूयते । किमर्थं । दृश्ये दर्शनार्थं । ज्ञानेन हि सर्वे जानंति । अपि च । दीव्यंतीति देवा इन्द्रियाणि । विश्वे सर्वे देवा सर्वाणीन्द्रियाणि चक्षुराद्याः समनसो मनसा सह वर्तमानाः सकेताः सतेजस्काः

संत एकमद्वितीयं क्रतुं सृष्ट्यादीनां कर्मणां कर्तारं विश्वनरात्मकं परमात्मान-
मभिलक्ष्य साधु सम्यक् वि यन्ति । विविधं गच्छन्ति । देवा एव वेममभि वि
यन्ति । आभिमुख्येन विविधमुपयन्ति । उपासत इत्यर्थः । तथा च श्रूयते । तद्देवा
ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतमिति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वीरुदं ज्योतिर्हृदये आहितं यत् ।

वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्विद्वक्ष्यामि किमु नू मनिषे ॥ ६ ॥

वि । मे । कर्णा । पतयतः । वि । चक्षुः । वि । इदं । ज्योतिः । हृदये । आऽहितं । यत् ।

वि । मे । मनः । चरति । दूरेऽआधीः । किं । स्वित् । वक्ष्यामि । किं । ऊं इति । नु । मनिषे ॥ ६ ॥

वैश्वानरं श्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णौ वि पतयतः । विविधं गच्छतः ।
श्रोतव्यानां तदीयगुणानां बहुत्वात् । तथा वैश्वानरं दिदृक्षमाणस्य मम चक्षु-
रिन्द्रियं वि पतयति । विविधं गच्छति । द्रष्टव्यानां तदीयरूपाणां बहुत्वात् । तथा
ज्योतिः प्रकाशकं हृदये हृदयपुंडरीक आहितं निहितं यद्बुद्ध्याख्यं तत्त्वमिदमपि
वि पतयति । विविधं गच्छति वैश्वानरात्मानं ज्ञातुं । अपि च दूरआधीः । दूरे
विप्रकृष्टे विषये आधीराध्यानं यस्य तादृशं ॥ छांदसो लिंगव्यत्ययः ॥ मे मदीयं
मनश्च वि चरति । विविधं प्रवर्तते । एवमहमहमिकया सर्वेष्विन्द्रियेषु प्रवृत्तेषु किं
स्विदहं वैश्वानरस्य रूपमिति वक्ष्यामि । किमु नू किमु खलु संप्रति मनिषे ।
मनसा प्रपत्स्ये । वैश्वानरस्य गुणानामनंतत्वात् मंदप्रज्ञेन मया ज्ञातुं न शक्यत
इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानास्त्वामग्ने तमसि तस्थिवांसं ।

वैश्वानरोऽवतूतये नोऽमर्त्योऽवतूतये नः ॥ ७ ॥

विश्वे । देवाः । अनमस्यन् । भियानाः । त्वां । अग्ने । तमसि । तस्थिऽवांसं ।

वैश्वानरः । अवतु । ऊतये । नः । अमर्त्यः । अवतु । ऊतये । नः ॥ ७ ॥

हे वैश्वानर तमस्यंधकारे तस्थिवांसं स्थितवन्तं त्वां विश्वे सर्वे देवा अन-
मस्यन् । नमस्कुर्वन्ति । कुतो हेतोः । भियाना अंधकाराद्भीताः । तादृशोऽमर्त्यो

मरणरहितो वैश्वानरोऽग्निर्नोऽस्मानूतय ऊत्या रक्षणेनावतु । रक्षतु । पुन-
रुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

पुरो व इति सप्तर्चं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । सप्तमी विंशिका द्विपदा
विराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । पुरो वो द्विपदांतं ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये
ऋतौ चैष्टुभे छंदसीदमादीनि चत्वारि सूक्तानि । सूचितं च । पुरो वो मंद्रमिति
चत्वारि तं सुप्रतीकमिति षट् । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरो वो मद्रं दिव्यं सुवृक्तिं प्रयति यज्ञे अग्निमध्वरे दधिध्वं ।

पुर उक्थेभिः स हि नो विभावा स्वध्वरा करति जातवेदाः ॥ १ ॥

पुरः । वः । मद्रं । दिव्यं । सुऽवृक्तिं । प्रऽयति । यज्ञे । अग्निं । अध्वरे । दधिध्वं ।

पुरः । उक्थेभिः । सः । हि । नः । विभाऽवा । सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो यूयं मद्रं मोदनं स्तुत्यं वा दिव्यं दिवि भवं सुवृक्तिं
सुष्ठु दोषैर्वर्जितं सुखेनावर्जनीयं वा एवंगुणमग्निं प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमा-
नेऽध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहिंस्ये हिंसाप्रत्यवायरहिते वास्मिन्यज्ञे पुरो दधिध्वं । पुर-
स्तादाहवनीयरूपेण धारयत । यद्वा पुरोधसं कुरुत । उक्थेभिः स्तुतशस्त्रैश्च पुरो
दधिध्वं । विभावा विशेषेण दीप्यमानो जातवेदा जातानां वेदिता सोऽग्निर्हि
यस्मात् नोऽस्मान् स्वध्वरा शोभनयागान् करति करोति तस्मात्पुरो दधिध्व-
मित्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु द्युमः पुर्वणीक होतरग्ने अग्निभिर्मनुष इधानः ।

स्तोमं यमस्मै ममतेव श्रूषं घृतं न शुचिं मतयः पवंते ॥ २ ॥

तं । ऊं इति । द्युऽमः । पुरुऽअनीक । होतः । अग्ने । अग्निऽभिः । मनुषः । इधानः ।

स्तोमं । यं । अस्मै । ममताऽइव । श्रूषं । घृतं । न । शुचिं । मतयः । पवंते ॥ २ ॥

हे द्युमो दीप्तिमन् पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने अग्निभिस्तवा-
वयवभूतैरन्यैरग्निभिः सार्द्धमिधानः समिध्यमानो दीप्तः सन् मनुषो मनुष्यस्य

स्तोतुस्तमु तं स्तोमं शृण्वति शेषः । उ इति पादपूरणं । यं स्तोमं स्तोत्रं श्रूषं
सुखकरं घृतं न पवित्राभ्यामुत्पूतं घृतमिव शुचि शुद्धमस्मा अग्नये मतयो मन्तारः
स्तोतारो ममतेव । ममता नाम ब्रह्मवादिनी दीर्घतमसो माता । सेव पवंते
पुनन्ति संस्कुर्वन्ति । दोषवर्जितमुच्चारयन्तीत्यर्थः । तं स्तोममित्यन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पीपाय स श्रवसा मर्त्येषु यो अग्नये द्दाश विप्र उक्थैः ।

चित्राभिस्तमूतिभिश्चित्रशोचिर्व्रजस्य साता गोमतो दधाति ॥ ३ ॥

पीपाय । सः । श्रवसा । मर्त्येषु । यः । अग्नये । द्दाश । विप्रः । उक्थैः ।

चित्राभिः । तं । उतिऽभिः । चित्रऽशोचिः । व्रजस्य । साता । गोऽमतः । दधाति ॥ ३ ॥

स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु श्रवसानेन पीपाय वर्धति विप्रो मेधावी यो
यजमान उक्थैः स्तुतिभिः सार्द्धं हवींषि द्दाश प्रयच्छति । तं यजमानं चित्र-
शोचिर्विचित्रदीप्तिरग्निश्चित्राभिराश्चर्यभूताभिरुतिभी रक्षाभिर्गोमतो गोभिर्युक्तस्य
व्रजस्य गोष्ठस्य साता सातौ संभजने दधाति धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ यः प्रमौ जायमान उर्वी दूरेदृशा भासा कृणाध्वा ।

अध बहु चित्तम ऊर्म्यायास्तिरः शोचिषा दृदृशे पावकः ॥ ४ ॥

आ । यः । प्रमौ । जायमानः । उर्वी इति । दूरेऽदृशा । भासा । कृणाऽअध्वा ।

अध । बहु । चित् । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः । शोचिषा । दृदृशे । पावकः ॥ ४ ॥

कृणाध्वा कृणावर्त्मा योऽग्निर्जायमानः प्रादुर्भवन् उर्वी विस्तीर्णे द्यावापृ-
थिव्यौ दूरेदृशा दूरे दृश्यमानया भासा दीप्ताप्रमौ आपूरयति स पावकोऽग्नि-
रधानन्तरमूर्म्यायाः । रात्रिनामैतत् । रात्रेः संबन्धि बहु चित् बहूपि तमोऽधकारं
शोचिषा दीप्ता तिरस्कुर्वन् दृदृशे । दृश्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू नश्चित्रं पुरुवाजाभिरुती अग्ने रयिं मघवद्भ्यश्च धेहि ।

ये राधसा श्रवसा चात्यन्यान्सुवीर्यभिश्चाभि संति जनान् ॥ ५ ॥

नु। नः। चि॒त्रं। पु॒रुऽवा॒जाभिः। ऊ॒ती। अ॒ग्ने। र॒यिं। म॒घव॑त्ऽभ्यः। च। धे॒हि।
ये। रा॒धसा। अ॒वसा। च। अ॒ति। अ॒न्यान्। सु॒वीर्ये॑भिः। च। अ॒भि। सं॒ति। ज॒नान् ॥ ५ ॥

हे अग्ने मघवद्भ्यो हविलक्षणाधनयुक्तेभ्यो नोऽस्मभ्यं पुरुवाजाभिर्बह्वनैरूती
ऊतिभी रक्षणेः सह चित्रं चायनीयं रयिं धनं नु क्षिप्रं धेहि । देहि । प्रयच्छ ।
चशब्दो वक्ष्यमाणेन समुच्चयार्थः । ये राधसा धनेन अवसानेन च सुवीर्येभिः
शोभनैर्वीर्यैश्चान्यान् जनान्मनुष्यान् अतिशयेनाभि संति अभिभवन्ति तादृ-
शान्पुत्रांश्चास्मभ्यं देहीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इ॒मं य॒ज्ञं च॒नो धा॒ अ॒ग्न उ॒श॒न्यं तं आ॒सानो जुहु॑ते ह॒विष्मा॑न् ।
भ॒रद्वा॑जेषु दधिषे सुवृ॒क्तिम॑वी॒र्वाज॑स्य ग॒ध्यस्य॑ सा॒तौ ॥ ६ ॥
इ॒मं। य॒ज्ञं। च॒नः। धाः। अ॒ग्ने। उ॒श॒न्। यं। ते। आ॒सानः। जुहु॑ते। ह॒विष्मा॑न्।
भ॒रत्ऽवा॑जेषु। द॒धिषे॒। सु॒वृ॒क्तिं। अ॒वीः। वा॒ज॒स्य। ग॒ध्यस्य॑। सा॒तौ ॥ ६ ॥

हे अग्ने उशन् कामयमानस्त्वमिमं पुरोवर्ति यज्ञं यागसाधनं चनो हविलक्ष-
णमन्नं धाः । धेहि । स्वात्मनि धारय । यं च पुरोडाशादिकमासान आसीन्
उपविशन् हविष्मान्हविर्युक्तो यजमानस्ते तुभ्यं त्वदर्थं जुहुते जुहोति तमिममि-
त्यन्वयः । अपि च भरद्वाजेष्वृषिषु सुवृक्तिं सुष्ठु दोषैर्वर्जितां स्तुतिं दधिषे । धारय ।
गध्यस्य ॥ गध्यतिर्मिश्रीभावकर्मा ॥ मिश्रणीयस्य प्राप्यस्य वाजस्यान्नस्य सातौ
संभजने निमित्तभूतेऽवीः । तानृषीन् च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि द्वे॒षां॑सी॒नुहि॒ वर्ध॑ये॒ठां म॑दे॒म श॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ ७ ॥
वि। द्वे॒षांसि॑। इ॒नुहि॑। वर्ध॑य। इ॒ठां। म॑दे॒म। श॒तऽहि॑माः। सु॒वीराः॑ ॥ ७ ॥

हे अग्ने द्वेषांसि द्वेष्टुन् शत्रून् वीनुहि । विविधं गमय । इठामन्नं चास्मदीयं
वर्धय । वयं च सुवीराः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेताः संतः शतहिमाः शतं
हेमंतान् संवत्सरान्मदेम । मोदेम । तृप्ता भूयास्म ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

यजस्व होतरिति षडृचमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अनुक्रम्यते च । यजस्व षडिति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यजस्व होतरिषितो यजीयानग्ने बाधो मरुतां न प्रयुक्ति ।

आ नो मित्रावरुणा नासत्या द्यावा होत्राय पृथिवी ववृत्याः ॥ १ ॥

यजस्व । होतः । इषितः । यजीयान् । अग्ने । बाधः । मरुतां । न । प्रयुक्ति ।

आ । नः । मित्रावरुणा । नासत्या । द्यावा । होत्राय । पृथिवी इति । ववृत्याः ॥ १ ॥

हे होतर्देवानामाह्वातरग्ने यजीयान्यष्टमस्त्वमिषितः प्रेषितोऽस्माभिः प्रार्थितः सन् । नेति संप्रत्यर्थे । संप्रति प्रयुक्ति प्रयुक्तौ प्रयुज्यमाने यज्ञे मरुतां देवानां बाधः शत्रूणां बाधकं गणं यजस्व । यद्वैतद्वाक्यद्वयं । हे होतरग्ने यजस्व देवानित्येकं वाक्यं । प्रयुज्यत इति प्रयुक्ति बलं । मरुतां न प्रयुक्ति मरुतां बलमिवास्मच्छत्रून् बाधः । बाधस्वेति द्वितीयं वाक्यं । अपि च मित्रावरुणा । अहरभिमानी देवो मित्रो वरुणो रात्र्यभिमानी । तौ च नासत्या सत्यस्य नेतारौ सत्यस्वभावावेव वा नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवी च एतांश्च देवान् होत्रायास्मद्यज्ञाय तदर्थमाववृत्याः । आवर्तय । आवहेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं होता मंद्रतमो नो अध्रुगंतर्देवो विदथा मर्त्येषु ।

पावकया जुह्वा वह्निरासाग्ने यजस्व तन्वं तव स्वां ॥ २ ॥

त्वं । होता । मंद्रऽतमः । नः । अध्रुक् । अंतः । देवः । विदथा । मर्त्येषु ।

पावकया । जुह्वा । वह्निः । आसा । अग्ने । यजस्व । तन्वं । तव । स्वां ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वं मर्त्येषु मनुष्येष्वंतर्मध्ये वर्तमाने विदथा विदथे यज्ञे होता देवानामाह्वाता भवसि । कीदृशस्त्वं । मंद्रतमः स्तुत्यतमो नोऽस्माकमध्रुगद्रोग्धास्मदर्थं द्रोहरहितो वा । सर्वदा मित्रभूत इत्यर्थः । देवो दानादिगुणयुक्तः । अपि च हे अग्ने जुह्वा । हूयंतेऽस्यामाहुतय इति जुहूर्ज्वाला । तथा पावकया शोधयित्र्यासास्येन देवानामास्यभूतया वह्निर्हविषां वोढा त्वं तव स्वां स्वभूतां स्विष्टकृदाख्यां तन्वं तनूं यजस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धन्यां चिद्धि त्वे धिषणा वष्टि प्र देवाञ्जन्म गृणते यजध्वे ।

वेपिष्ठो अंगिरसां यद्ध विप्रो मधु छंदो भनति रेभ इष्टौ ॥३॥

धन्यां । चिद्धि । त्वे । इति । धिषणा । वष्टि । प्र । देवान् । जन्म । गृणते । यजध्वे ।

वेपिष्ठः । अंगिरसां । यत् । ह । विप्रः । मधु । छंदः । भनति । रेभः । इष्टौ ॥३॥

धन्या धनमिच्छन्ती धनहेतुभूता धिषणा स्तुतिर्हे अग्ने ते त्वां वष्टि । कामयते ।
चिद्धिते तत्पादपूरणं । किमर्थं । देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीन् प्र यजध्वे प्रकर्षेण यष्टुं त्वदीयं
जन्म प्रादुर्भावं गृणते स्तुवते यजमानायेह गृह्यत यजमानार्थं । यद्ध यदा खल्वंगि-
रसामृषीणां मध्ये वेपिष्ठोऽतिशयेन स्तुतेः प्रेरयिता विप्रो मेधावी रेभः स्तोता
भरद्वाज इष्टौ यज्ञे मधु मधुमन्मदकरं छंदः स्तोत्रं भनति उच्चारयति तदा
धिषणा वष्टीत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अदिद्युतस्वपाको विभावाम्ने यजस्व रोदसी उरूची ।

आयुं न यं नमसा रातहव्या अजंति सुप्रयसं पंच जनाः ॥४॥

अदिद्युतत् । सु । अपाकः । विभावाम् । अग्ने । यजस्व । रोदसी इति । उरूची इति ।

आयुं । न । यं । नमसा । रातऽहव्याः । अजंति । सुऽप्रयसं । पंच । जनाः ॥४॥

अयमग्निः स्वदिद्युतत् । सुष्ठु द्योतते । दीप्यते । कथंभूतः । अपाकः । पाकः
पक्तव्यप्रज्ञो मूर्खः । तद्विलक्षणोऽपाकः । विभावा दीप्तिमान् । शेषः प्रत्यक्षकृतः ।
हे अग्ने स त्वमुरूची उरु विस्तीर्णमंचत्यौ विस्तृते रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजस्व ।
हविषा पूजय । आयुं न मनुष्यमतिथिमिव यं पंच जना मनुष्या ऋत्विग्यजमा-
नलक्षणा रातहव्या दत्तहविष्काः संतः सुप्रयसं शोभनहविल्क्षणमग्निं नम-
सान्नेन हविल्क्षणेनाजंति सिंचन्ति तर्पयन्ति स त्वं यजस्वेत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृंजे ह यन्नमसा बर्हिर्ग्रावयामि सुगधृतवती सुवृक्तिः ।

अम्यक्षि सद्य सदेने पृथिव्या अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः ॥५॥

वृ॒जे । ह॒ । यत् । नम॑सा । ब॒र्हिः । अ॒ग्नौ । अ॒यामि॑ । सुक् । घृ॒तऽव॑ती । सु॒ऽवृ॒क्तिः ।
अ॒म्य॑क्षि । स॒न्न । स॒दने॑ । पृ॒थि॒व्याः । अ॒श्रा॒यि । य॒ज्ञः । सूर्ये॑ । न । चक्षुः ॥ ५ ॥

यच्च यदा खलु नमसा हविषा सहाग्रावग्निसमीपे बर्हिर्वृजे ॥ वृजिच्छेदनार्थः ॥
छिद्यते । आह्रियत इत्यर्थः । सुवृक्तिः सुष्ठु दोषैर्वर्जिता घृतवती घृतपूर्णा सुग-
यामि । नियम्यते । बर्हिषासाद्यते । तथा पृथिव्या भूमेः सदने स्थाने सन्न हवि-
रासादनार्था वेदिरम्यक्षि ॥ म्यक्षतिर्गतिकर्मा ॥ गम्यते । परिगृह्यते । तदानीं
यज्ञोऽश्रायि । यजमान आश्रितो भवति । तत्र दृष्टान्तः । सूर्ये न चक्षुः । यथा
सूर्ये सर्वस्य प्रेरक आदित्ये प्रकाशकं तेजः समवैति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

द॒श॒स्या नः॑ पु॒र्वणी॑क हो॒तर्दे॒वेभि॑र॒ग्ने अ॒ग्निभि॑रि॒धानः॑ ।

रा॒यः सू॒नो स॒हसो॑ वा॒वसा॑ना अ॒ति स॒सेम॑ वृ॒जनं॑ ना॒हः ॥ ६ ॥

द॒श॒स्य । नः॑ । पु॒रु॒ऽअ॒नी॒क । हो॒तः । दे॒वेभिः॑ । अ॒ग्ने । अ॒ग्निऽभिः॑ । इ॒धा॒नः ।

रा॒यः । सू॒नो इति॑ । स॒हसः॑ । वा॒वसा॑नाः । अ॒ति । स॒सेम॑ । वृ॒जनं॑ । न । अ॒हः ॥ ६ ॥

हे पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने देवेभिर्देवैर्द्योतमानैरन्यैरग्निभि-
स्त्वद्विभूतिभूतैः सार्द्धमिधान इध्यमानो दीप्यमानः सन् नोऽस्मभ्यं रायो धनानि
दशस्य । प्रयच्छ । हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने वावसाना हविषा त्वामाच्छाद-
यन्तो वयं वृजनं न शत्रुमिवाहः पापमत्तिससेम । अतिगच्छेम । अतिक्रामेमेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

मध्ये होतेति षट्चं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे चैष्टुभमाग्नेयं । मध्य इत्यनुक्रांतं ॥
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मध्ये॒ होता॑ दुरो॒णे ब॒र्हिषो॑ रा॒ऋ॒ग्निस्तो॑दस्य॒ रोद॑सी॒ यज॑ध्यै ।

अ॒यं स॒ सूनुः॑ स॒हस॑ ऋ॒तावा॑ दू॒रात्सूर्यो॑ न शो॒चिषा॑ त॒तान॑ ॥ १ ॥

मध्ये॑ । होता॑ । दुरो॒णे । ब॒र्हिषः॑ । रा॒ट् । अ॒ग्निः । तो॒दस्य॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । यज॑ध्यै ।

अ॒यं । सः॑ । सूनुः॑ । स॒हसः॑ । ऋ॒तऽवा॑ । दू॒रात् । सूर्यः॑ । न । शो॒चिषा॑ । त॒तान॑ ॥ १ ॥

होता देवानामाह्वाता बर्हिषो यज्ञस्य राट् राजाग्निस्तोदस्य । तुद्यते तपसा
पीड्यत इति तोदो यजमानः । तस्य दुरोणे गृहे मध्ये निषीदतीति शेषः । किमर्थं ।
रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजध्वे यष्टुं । स तादृशोऽयं सहसः सूनुः सहसस्पुत्र चतुर्वा
सत्यवान्यज्ञवान्वाग्निः सूर्यो न सूर्य इव दूरादूरत एव शोचिषा तेजसा ततान ।
आतनोति । विस्तारयति । दूरदेशे वर्तमानोऽपि सूर्य इव सर्वं जगद्भासयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यस्मिन्त्वे स्वपाके यजत्र यक्षद्राजन्सर्वतातेव नु द्यौः ।

त्रिषधस्थस्ततरुषो न जंहो हव्या मघानि मानुषा यजध्वे ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । त्वे इति । सु । अपाके । यजत्र । यक्षत् । राजन् । सर्वताताऽइव । नु । द्यौः ।

त्रिऽसधस्थः । ततरुषः । न । जंहः । हव्या । मघानि । मानुषा । यजध्वे ॥ २ ॥

द्यौः स्तोता सर्वतातेव । इवशब्दः पूरकः । यज्ञनामैतत् । सर्वतातौ सर्वेस्ता-
यमाने यज्ञे । यद्वा सर्वशब्दात्स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः । सर्वः स्तोता हे यजत्र यष्टव्य
राजन् राजमानाग्ने अपाके प्राज्ञे त्वे यस्मिन्त्वे त्वयि सु अत्यन्तं नु क्षिप्रमायक्षत्
आयजति हवींषि जुहोति त्रिषधस्थस्त्रिषु लोकेषु सह स्थितः । यद्वा गार्हपत्या-
दिरूपेण त्रिधावस्थितः । तादृशस्त्वं ततरुषो न तरिता सूर्य इव जंहः शीघ्रं गन्ता
भव ॥ जंह इति हन्तेर्गतिकर्मणो रूपं । यद्वा नृ भवनतरणयोरित्यस्मात्कसौ रूपं
ततर्वानिति । तस्य षष्ठ्यां रूपमेतत्ततरुष इति ॥ तरितुः सूर्यस्येव जंहो वेगस्तव
भवत्वित्यर्थः । किमर्थं । मघानि मंहनीयानि प्रशस्यानि मानुषा मनुष्याणां
संबन्धीनि हव्या हव्यानि हवींषि यजध्वे यष्टुं देवेभ्यो दातुं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन् वृधसानो अद्यौत् ।

अद्रोघो न द्रविता चेतति त्मन्मर्त्योऽवर्च ओषधीषु ॥ ३ ॥

तेजिष्ठा । यस्य । अरतिः । वनेऽराट् । तोदः । अध्वन् । न । वृधसानः । अद्यौत् ।

अद्रोघः । न । द्रविता । चेतति । त्मन् । अमर्त्यः । अवर्चः । ओषधीषु ॥ ३ ॥

यस्याग्नेररतिर्गन्त्री ज्वाला तेजिष्ठातिशयेन तेजस्विनी सती वनेराट् दावरू-
पेणारण्ये राजमाना वर्तते वृधसानो वर्धमानः सोऽग्निस्तोदो अध्वन् न । तोदः

सर्वस्य प्रेरकः सूर्यः । स इवाध्वनि स्वमार्गेऽंतरिक्षेऽद्यौत् । प्रकाशते । अपि चाद्रोघो न अद्रोघव्यो यद्वा प्राणरूपेण सर्वेषामद्रोघा वायुरिव तादृशोऽमर्त्यो मरणरहितः सोऽग्निरोषधीषु । ओषः पाक एषु धीयत इत्योषधयो वनानि । तेषु द्रविता शीघ्रगामी सन् अवर्चः केनाप्यवारणीयश्च भवन् तन्नात्मना स्वप्रकाशेनैव चेतति । चेतयति । सर्वं जगत् ज्ञापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सास्माकैर्भिरेतरी न श्रूषैरग्निः हवे दम आ जातवेदाः ।

दुन्नो वन्वन् क्रत्वा नार्वोस्रः पितेव जारयायि यज्ञैः ॥ ४ ॥

सः । अस्माकैभिः । एतरि । न । श्रूषैः । अग्निः । स्तवे । दमे । आ । जातऽवेदाः ।

दुऽअन्नः । वन्वन् । क्रत्वा । न । अर्वा । उस्रः । पिताऽइव । जारयायि । यज्ञैः ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा सोऽग्निरस्माकैभिरस्मदीयैः स्तोतृभिरेतरी न । एतरि गंतरि याचमाने पुरुषे विद्यमानानि स्तोत्राणि यथात्यंतं सुखकराणि तथा श्रूषैः सुखकरैः स्तोत्रैर्दमेऽस्मदीये यज्ञगृह आ आभिमुख्येन स्तवे । स्तूयते । अपि च दुन्नः । दुर्दुमः । स एवान्नं यस्य स तथोक्तः । अत एव वन्वन् वनानि संभजन् क्रत्वा न क्रनुनात्मीयेन कर्मणा चार्वा गंता भवति । तत्र दृष्टान्तः । उस्रः पितेव । पिता पालयिता वत्सानां जनको वोस्रो वृषभ इव । स यथा मैथुनार्थं शीघ्रं गच्छति तद्वत् । यज्ञैर्यज्ञवद्भिर्यजमानैश्च जारयायि । स्तूयते ॥ जरतेः स्तुतिकर्मण एतद्रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध स्मास्य पनयंति भासो वृथा यत्तक्षदनुयाति पृथ्वी ।

सद्यो यः स्यंद्रो विषितो धवीयानृणो न तायुरति धन्वा राट् ॥ ५ ॥

अध । स्म । अस्य । पनयंति । भासः । वृथा । यत् । तक्षत् । अनुऽयाति । पृथ्वी ।

सद्यः । यः । स्यंद्रः । विऽसितः । धवीयान् । ऋणः । न । तायुः । अति । धन्व । राट् ॥ ५ ॥

अधास्मिंस्लोके । स्मेति पूरकः । अस्याग्नेर्भासो रश्मीन् पनयंति । स्तोतारः स्तुवंति । यद्यदा वृथानायासेन तक्षत् तक्षन् तनूकुर्वन् वनानि सम्यग्दहनं पृथ्वी विस्तीर्णामरण्यभुवमनुयात्यनुगच्छति तदानीं पनयंतीत्यन्वयः । योऽग्निः स्यंद्रः

स्यंदनवान् विषितो विमुक्तः प्रतिबंधरहितः अत एव सद्यः शीघ्रं धवीयान्
गंतुमो भवति । क इव । ऋणो न तायुः ॥ ऋणोतिर्गतिकर्मा ॥ तायुरिति
स्तेननाम । यथा स्तेनः शीघ्रं गंता भवति तद्वत्सोऽयमग्निर्धन्व मरुभूमिमति-
क्रम्य राट् । राजते । यद्वा धन्वंत्यस्मादाप इति धन्वांतरिक्षं । अतिशयेनांतरि-
क्षमाक्रम्य राजते ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स त्वं नो अर्वन्निदाया विश्वेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।

वेषि रायो वि यासि दुच्छुना मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ६ ॥

सः । त्वं । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने । अग्निभिः । इधानः ।

वेषि । रायः । वि । यासि । दुच्छुनाः । मदेम । शतहिमाः । सुवीराः ॥ ६ ॥

हे अर्वन् गंतरग्ने स तादृशस्त्वं निदाया निदिच्याः प्रजाया निदाया एव वा
प्राहीति शेषः । कथंभूतः सन् । विश्वेभिः सर्वैरग्निभिस्त्वच्छाखाभूतैरिधान इध्य-
मानः सन् । रायो धनानि चास्मान् वेषि । गमय । यद्वा हविल्क्षणाणि धनानि
वेषि । कामयसे । दुच्छुना दुःखकारिणीः शत्रुसेना वि यासि च । विविधं गमयसि
च । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतः शतहिमाः शतं संवत्सरान्सदेम । मोदेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्दशे वर्गः ॥

॥ त्वद्विश्वेति षट्चं त्रयोदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धे त्रैष्टुभमाग्नेयं । त्वद्विश्वेत्यनुक्रांतं ॥
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वद्विश्वा सुभग सौभगान्यग्ने वि यंति वनिनो न वयाः ।

श्रुष्टी रयिर्वाजो वृत्रतूर्ये दिवो वृष्टिरीड्यो रीतिरपां ॥ १ ॥

त्वत् । विश्वा । सुभग । सौभगानि । अग्ने । वि । यंति । वनिनः । न । वयाः ।

श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृत्रतूर्ये । दिवः । वृष्टिः । ईड्यः । रीतिः । अपां ॥ १ ॥

हे सुभग शोभनधनाग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि सौभगानि धनानि
त्वत्ततो वि यंति । विविधं निर्गच्छन्ति । हिरण्यमूलत्वात्सर्वेषां धनानां हिरण्यं
चाग्नेः सकाशादुत्पन्नं । तस्य रेतः परापतत्तद्विरण्यमभवदिति श्रुतेः । निर्गमने

दृष्टान्तः । वनिनो न वयाः । यथा वृक्षाच्छाखा विविधं निर्गच्छन्ति तद्वत् । तथा रयिः पशुसंघश्च तत्सकाशादेव श्रुष्टी क्षिप्रं येति । निर्गच्छति । पशवो वै रयिः पशून्नेवावरुंध इति तैत्तिरीयकं । वृचतूर्ये वृचाणां हिंसके संयामे शत्रून् जेतुं वाजो बलं च त्वत्तो येति । दिवोऽंतरिक्षाद्या वृष्टिः सापि त्वत्त एव येति । अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति स्मरणात् । अतस्त्वमीदृजः सर्वैः स्तुत्यः सन् अपामुदकानां रीतिर्गमयिता भवसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं भगो न आ हि रत्नमिषे परिज्मेव क्षयसि दस्मवर्चाः ।

अग्ने मित्रो न बृहत् ऋतस्यासि क्षत्ता वामस्य देव भूरः ॥ २ ॥

त्वं । भगः । नः । आ । हि । रत्नं । इषे । परिज्माऽइव । क्षयसि । दस्मऽवर्चाः ।

अग्ने । मित्रः । न । बृहत् । ऋतस्य । असि । क्षत्ता । वामस्य । देव । भूरः ॥ २ ॥

हे अग्ने भगो भजनीयस्त्वं नोऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनमेषे । आगमय । प्रयच्छ ॥ इण् गतावित्यस्यैतद्रूपं । हीति पूरकः ॥ दस्मवर्चा दर्शनीयदीप्तिस्त्वं परिज्मेव परितो गन्ता वायुरिव क्षयसि । सर्वत्र निवससि । यद्वा क्षयतिरैश्वर्य-कर्मा । सर्वस्येशिषे । हे अग्ने मित्रो न प्रमीतेस्त्रायको देव इव बृहतो महत् ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा क्षत्तासि ॥ क्षदतिरत्र दानकर्मा ॥ दाता भवसि । तथा हे देव द्योतमानाग्ने भूरेर्बहुलस्य वामस्य वननीयस्य धनस्य च दाता भवसीत्यनुषंगः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स सत्पतिः शवसा हन्ति वृत्रमग्ने विप्रो वि पणेर्भर्ति वाजं ।

यं त्वं प्रचेत ऋतजात राया सजोषा नम्रापां हिनोषि ॥ ३ ॥

सः । सत्ऽपतिः । शवसा । हन्ति । वृत्रं । अग्ने । विप्रः । वि । पणेः । भर्ति । वाजं ।

यं । त्वं । प्रऽचेतः । ऋतऽजात । राया । सऽजोषाः । नम्रा । अपां । हिनोषि ॥ ३ ॥

हे अग्ने सत्पतिः सतां पालयिता स पुरुषो वृत्रमावरकं शत्रुं शवसा बलेन हन्ति । स च विप्रो मेधावी सन् पणेर्वणिज एतन्नाम्नोऽसुरस्य वाजमन्नं बलं वा वि भर्ति । वियुज्य हरति ॥ ह्यहोर्भ इति भत्वं ॥ हे प्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋत-जात । ऋतमिति यज्ञनाम । तदर्थं जाताग्ने अपां नम्रा न पातयित्रा पुत्रेण

मध्यमस्थानेन वैद्युताग्निना सजोषाः संगतस्त्वं यं पुरुषं राया ॥ चतुर्थ्यर्थे तृतीया ॥
धनार्थं हिनोषि प्रेरयसि स हंतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ते॑ सू॒नो सह॑सो गी॒र्भिरु॒क्थैर्य॒ज्ञैर्म॑र्तो॒ नि॒शितिं॑ वे॒द्यान॑द ।
वि॒श्वं स दे॒व॒ प्रति॒ वार॑मग्ने ध॒त्ते धान्यं॑ प॒त्यते॑ वस॒थैः ॥ ४ ॥
यः। ते। सू॒नो इति॑। सह॒सः। गीः। ऽभिः। उ॒क्थैः। य॒ज्ञैः। म॒र्तः। नि॒शितिं॑। वे॒द्या। आ॒न॒द॒।
वि॒श्वं। सः। दे॒व॒। प्रति॑। वा॒। अ॒रं। अ॒ग्ने॒। ध॒त्ते। धान्यं॑। प॒त्यते॑। वस॒थैः ॥ ४ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने ते तव निशितिं तैक्ष्ण्यं यो मर्तो मनुष्यो
यजमानो गीर्भिः स्तुतिभिरुक्थैः शस्त्रैर्यज्ञैर्यजमानसाधनैर्हविर्भिश्च वेद्या वेद्यायां
यज्ञभूमावानद प्रापयति स मर्तो हे देव द्योतमानाग्ने विश्वं सर्वमरं पर्याप्तं । वा-
शब्दश्चार्थः । धान्यं च प्रतिधत्ते । प्रतिधारयति । वसथैर्वसुभिश्च पत्यते । संगच्छते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता नृ॒भ्य आ सौ॑श्र॒वसा सु॒वीराग्ने॑ सू॒नो सह॑सः पु॒ष्यसे॑ धाः ।
कृ॒णोषि॑ यच्छ॒वसा भूरि॑ प॒श्वो वयो॑ वृ॒काया॒रये॑ जसुर॒ये ॥ ५ ॥
ता। नृ॒भ्यः। आ। सौ॒श्र॒वसा। सु॒वीरा॑। अ॒ग्ने॒। सू॒नो इति॑। सह॒सः। पु॒ष्यसे॑। धाः।
कृ॒णोषि॑। यत्। श॒वसा॑। भूरि॑। प॒श्वः। वयः॑। वृ॒काय॑। अ॒रये॑। जसुर॒ये ॥ ५ ॥

हे सहसः सूनो सहसस्पुत्राग्ने सुवीरा शोभनैः पुत्रैरुपेतानि सौश्रवसा
सुश्रवांसि शोभनान्यन्नानि ता तानि नृभ्यः शत्रुजनेभ्य आहत्य धाः । अस्मासु
धेहि । किमर्थं । पुष्यसे पोषार्थं । यद्वा नृभ्यः स्तुतीनां नेतृभ्योऽस्मभ्यमाधेहि ।
आभिमुख्येन प्रयच्छ । शवसा बलेन युक्तस्त्वं भूरि बहुलं पश्वः पशोः संबंधि
दध्यादिलक्षणं यद्वयोऽन्नं वृकायादात्रे जसुरय उपक्षपयित्रे कृणोषि करोषि
तदन्नमाहत्य प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

व॒द्या सू॒नो सह॑सो नो॒ विहा॑या अ॒ग्ने॒ तो॒कं तन॑यं वा॒जिनो॑ दाः ।
वि॒श्व॒भिर्गी॒र्भिर॒भि पू॒र्तिम॑श्यां मदे॒म श॒तहि॑माः सु॒वीराः ॥ ६ ॥

व॒द्या । सू॒नो इति । स॒हसः । नः । वि॒हायाः । अ॒ग्ने । तो॒कं । तन॑यं । वा॒जिनः । दाः ।
वि॒श्वाभिः । गीः॑ऽभिः । अ॒भि । पूर्ति॑ । अ॒श्यां । मदे॑म । श॒तऽहि॑माः । सु॒वीराः ॥ ६ ॥

हे सहसः सूनोऽग्ने विहायाः । महन्नामैतत् । महान्स्वं नोऽस्माकं वद्या वदिता
हितोपदेष्टा भव । अपि च तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च वाजिनोऽन्नयुक्तं नोऽस्मभ्यं
दाः । देहि । अहं स्तोता विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिस्त्वद्विषयाभिः पूर्तिं कामानां
पूर्तिमभ्यश्यां । अभिप्राप्नुयां । अन्यद्गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

अग्रा य इति षट्चं चतुर्दशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । षष्ठी शक्करी शिष्टाः
पंचानुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । अग्रा य आनुष्टुभं शक्क्येतमिति ॥ प्रातरनुवाक
आग्नेये क्रतावाश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । अग्रा यो होताजनिष्ट । आ०
४. १३. । इति ॥ अत्रेश्वतुर्वीराख्ये चतूरात्रेऽहीने तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं ।
सूचितं च । अग्रा यो मर्त्यो दुव इति तृतीये । आ० १०. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अ॒ग्रा यो म॒र्त्यो दु॒वो धि॒यं जु॒जोष॑ धी॒तिभिः॑ ।

भ॒सन्नु॒ ष प्र॒ पू॒र्य इ॒षं वु॒रीता॑व॒से ॥ १ ॥

अ॒ग्रा । यः । म॒र्त्यः । दु॒वः । धि॒यं । जु॒जोष॑ । धी॒तिऽभिः॑ ।

भ॒सत् । नु॒ । सः । प्र॒ । पू॒र्यः । इ॒षं । वु॒रीत॑ । अ॒व॒से ॥ १ ॥

यो मर्त्यो मनुष्योऽग्राग्रावग्निविषयं दुवः परिचरणं धियं कर्म च यज्ञादि-
लक्षणं धीतिभिः स्तुतिभिः सार्द्धं जुजोष सेवते आचरति स मर्त्यः पूर्यः पूर्वेषां
मुख्यः सन् नु क्षिप्रं प्रभसत् । प्रभासेत । प्रकृष्टप्रकाशवान् भवेत् । अवसे पुत्रा-
दीनां रक्षणार्थमिषमन्नं च वुरीत । वृणीत । संभजेत । शत्रुसकाशाह्मभेतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अ॒ग्निरि॒द्धि प्र॒चेता॑ अ॒ग्निर्वे॒धस्त॑म॒ ऋषिः॑ ।

अ॒ग्निं हो॒तार॑मी॒ळते॑ य॒ज्ञेषु॑ म॒नुषो॑ वि॒शः ॥ २ ॥

अ॒ग्निः । इत् । हि । प्र॒चे॒ताः । अ॒ग्निः । वे॒धः॑ऽत॑मः । ऋ॒षिः ।

अ॒ग्निं । हो॒तारं॑ । ई॒ळ॒ते । य॒ज्ञेषु॑ । म॒नुषः॑ । वि॒शः ॥ २ ॥

अग्निरिदग्निरेव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यः कश्चित् । हि यस्मादेवं तस्मा-
बद्धस्तमो विधातृतमोऽतिशयेन हविर्वहनादीनां कर्मणां कर्ता ऋषिः सर्वस्य
द्रष्टा च भवति । मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य विशः प्रजा ऋत्विग्लक्षणा होतारं
देवानामाह्वातारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेष्वीळते । स्तुवंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नाना ह्यग्नेऽवसे स्पर्धन्ते रायो अर्यः ।

तूर्वेतो दस्युमायवो व्रतैः सीक्षन्तो अव्रतं ॥ ३ ॥

नाना । हि । अग्ने । अवसे । स्पर्धन्ते । रायः । अर्यः ।

तूर्वेतः । दस्युं । आयवः । व्रतैः । सीक्षन्तः । अव्रतं ॥ ३ ॥

हे अग्ने अर्योऽरेः शत्रो रायो धनान्यवसे त्वत्स्तोतृणां रक्षणार्थं नाना शत्रुस-
काशात्पृथग्भूताः स्पर्धन्ते । अहमेव पालयान्यहमेव पालयानीति स्पर्धा कुर्वन्ति ।
आयवो मनुष्यास्ते च स्तोतारो दस्युमुपक्षपयितारं शत्रुं तूर्वेतो हिंसन्तो व्रतैस्त्वहे-
वत्यैर्यागैरव्रतं व्रतविरोधिनं च पुरुषं सीक्षन्तः सोढुमभिभवितुमिच्छन्तो भवन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निरप्सामृतीषहं वीरं ददाति सत्पतिं ।

यस्य चसन्ति शवसः संचक्षि शत्रवो भिया ॥ ४ ॥

अग्निः । अप्सां । ऋतिऽसहं । वीरं । ददाति । सत्पतिं ।

यस्य । चसन्ति । शवसः । संचक्षि । शत्रवः । भिया ॥ ४ ॥

अयमग्निवीरं पुत्रं ददाति । स्तोतृभ्यः प्रयच्छति । कीदृशं पुत्रं । अप्सामपा-
माप्नयानां कर्मणां सनितारं संभक्तारमृतीषहमृतीनामरातीनां सोढारमभिभ-
वितारं सत्पतिं सतां कर्मणां पालयितारं । यस्य वीरस्य संचक्षि संदर्शने सति
शवसो बलात् भिया भीत्या शत्रवस्त्वसन्ति उद्विजन्ते तं वीरमिन्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निर्हि विघ्नना निदो देवो मर्तमुरुष्यति ।

सहावा यस्यावृतो रयिर्वाजेष्टवृतः ॥ ५ ॥

अग्निः । हि । विद्मना । निदः । देवः । मर्तं । उरुष्यति ।

सहऽवा । यस्य । अवृतः । रयिः । वाजेषु । अवृतः ॥ ५ ॥

सहावा । सहो बलं । तद्वान् देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्विद्मना ज्ञानेन युक्तः सन् तं मर्तं मनुष्यं यजमानं निदो निंदकादुरुष्यति । रक्षति । हीति पूरकः । यस्य मर्तस्य रयिर्हविलक्षणं धनमवृतो रक्षःप्रभृतिभिरनाच्छादितं वाजेषु यज्ञेष्ववृतोऽन्यैर्यजमानैरसंभक्तं तं हविष्मन्तं यजमानमुरुष्यतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नृन्विषो अहांसि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ६ ॥

अच्छ । नः । मित्रऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुऽमतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽक्षितिं । दिवः । नृन् । विषः । अहांसि । दुःऽइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ६ ॥

व्याख्यातेयं ॥ अक्षरार्थस्तु । अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्ताग्ने द्यावापृथिव्योरभिगतस्त्वमस्मदीयां सुष्टुतिं यष्टव्यान् देवान्प्रतिवोचः । प्रब्रूहि । स्तुतेर्नेतृनस्मांश्च सुनिवासमविनाशं गमय । वयं च त्वत्प्रसादाद्देष्टुन् पापानि तत्फलानि दुर्गमनानि चाति क्रामेम । व्यवहितानि जन्मांतरकृतानि च तान्यतिक्रामेम । त्वदीयेन रक्षणेनात्यन्तमतिक्रामेमेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

इममू षु व इत्येकोनविंशत्यृचं पंचदशं सूक्तमांगिरसस्य वीतहव्यस्य भरद्वाजस्य वार्षमाग्नेयं । आदौ नव जगत्यस्तृतीयाषष्ठ्यौ तु शक्यतिशक्यौ पंचदशी शकरी सप्तदश्यनुष्टुबष्टादशी बृहती दशम्याद्याः पंच षोडश्येकोनविंशी चेति सप्त त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । इममू ष्वेकोना वीतहव्य ऋषिर्वा जागतं प्राग्दशम्यास्तृतीयापंचदश्यौ शक्यौ षष्ठ्यतिशक्यनुष्टुबृहत्या उपांत्ये इति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावाश्विनशस्त्रे चादितो नवर्चः । सूचितं च । इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधं

। आ० ४. २३.। इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि नवर्चमाज्यशस्त्रं । सूत्रितं च । इममू
षु वो अतिथिमुषर्बुधमिति नवाज्यं । आ० ९. १२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधं विश्वासां विशां पतिमृजसे गिरा ।

वेतीहिवो जनुषा कच्चिदा शुचिर्ज्योक्चिदत्ति गर्भो यदच्युतं ॥ १ ॥

इमं। ऊं इति। सु। वः। अतिथिं। उषः। बुधं। विश्वासां। विशां। पतिं। मृजसे। गिरा।

वेति। इत्। दिवः। जनुषां। कत्। चित्। आ। शुचिः। ज्योक्। चित्। अत्ति। गर्भः।

यत्। अच्युतं ॥ १ ॥

हे वीतहव्य ऋषे भरद्वाज वा वस्त्रं ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ इममु इममे-
वाग्निं गिरा स्तुत्या स्तृजसे । सुष्टु प्रसाधय ॥ मृजतिः प्रसाधनकर्मणि यास्कः ॥
कीदृशं । अतिथिं सततं गंतारं । यद्वातिथिवत्पूज्यं । उषर्बुधमुषसि प्रबुद्धं विश्वासां
सर्वासां विशां प्रजानां पतिं पालयितारं । जनुषा जन्मना स्वत एव शुचिः
शुद्धो निर्मलो वाग्निः कच्चित् कदाचित् कस्मिंश्चिद्वागकाले दिवो द्युलोकादा-
वेति । आगच्छति । तदानीं प्रसाधयेत्यन्वयः । एवं प्रसाधितोऽग्निर्गर्भोऽरण्योर्मध्ये
गर्भवद्वर्तमानः । यद्वा द्यावापृथिव्योर्गर्भभूतः सन् यद्विरच्युतं च्युतिरहितं नित्य-
मग्निहोत्रादिसाधनभूतं पयःप्रभृतिकं तत् ज्योक्चित् चिरकालमत्ति । भक्षयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रं न यं सुधितं भृगवो दधुर्वनस्पतावीड्यमूर्द्धशोचिषं ।

स त्वं सुप्रीतो वीतहव्ये अद्भुत प्रशस्तिभिर्महयसे दिवेदिवे ॥ २ ॥

मित्रं। न। यं। सुधितं। भृगवः। दधुः। वनस्पतौ। ईड्यं। ऊर्द्धशोचिषं।

स। त्वं। सुप्रीतः। वीतहव्ये। अद्भुत। प्रशस्तिभिः। महयसे। दिवेदिवे ॥ २ ॥

वनस्पतावरण्यां सुधितं सुष्टु निहितमीड्यं स्तुत्यमूर्द्धशोचिषमुच्छ्रिततेजस्कं
यमग्निं त्वां मित्रं न मित्रमिव सखिभूतमिव भृगवो महर्षयो दधुः आदधुः गृहे
स्थापितवन्तः हे अद्भुत महन्नग्रे स तादृशस्त्वं वीतहव्य एतत्संज्ञ ऋषौ सुप्रीतः सुष्टु
प्रीयमाणो भव । यतो दिवे दिवे प्रतिदिनं प्रशस्तिभिः प्रकृष्टैः स्तोत्रैर्महयसे
पूज्यसे । भरद्वाज ऋषिश्चेत् वीतहव्ये दत्तहविष्के भरद्वाज इति योजनीयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स त्वं दक्षस्यावृको वृधे भूर्यः परस्यांतरस्य तरुषः ।

रायः सूनो सहसो मर्त्येषा छर्दिर्यच्छ वीतहव्याय सप्रथो भरद्वाजाय सप्रथः ॥ ३ ॥

सः । त्वं । दक्षस्य । अवृकः । वृधः । भूः । अर्यः । परस्य । अंतरस्य । तरुषः ।

रायः । सूनो इति । सहसः । मर्त्येषु । आ । छर्दिः । यच्छ । वीतऽहव्याय । सऽप्रथः ।

भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः ॥ ३ ॥

हे अग्ने स तादृशोऽवृको बाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्थस्य वृधो वर्धयिता भूः । भवसि । तथा परस्य विप्रकृष्टस्यार्योऽरेः शचोरंतरस्यांतिकतरस्य संनिकृष्टस्य शचोस्तरुषस्तरिता भवसि । अतः कारणात् हे सहसः सूनो सप्रथः सर्वतः पृथुस्त्वं मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये भरद्वाजाय संभृतहविल्क्षणांन्नाय वीतहव्याय । वीतं गमितं हव्यं हविर्येन तादृशाय भरद्वाजायेति वा योज्यं । रायो धनानि छर्दिर्गृहमायच्छ । प्रयच्छ । सप्रथ इति पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

द्युतानं वो अतिथिं स्वर्णरमग्निं होतारं मनुषः स्वध्वरं ।

विप्रं न द्युक्षवचसं सुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिं देवमृजसे ॥ ४ ॥

द्युतानं । वः । अतिथिं । स्वःऽनरं । अग्निं । होतारं । मनुषः । सुऽअध्वरं ।

विप्रं । न । द्युक्षऽवचसं । सुवृक्तिऽभिः । हव्यऽवाहं । अरतिं । देवं । अंजसे ॥ ४ ॥

हे वीतहव्य त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्हव्यवाहं हविषां वोढारं देवमग्निमृजसे । प्रसाधय । कीदृशं । द्युतानं दीप्यमानं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं स्वर्णरं स्वर्गस्य नेतारं मनुषो मनोः प्रजापतेर्यज्ञे होतारं देवानामाह्वतारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं विप्रं न मेधाविनं विपश्चितमिव द्युक्षवचसं । दीप्तेर्निवासभूतं द्युक्षं । तादृशवाक्योपेतमरतिमयं स्वामिनं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पावकया यश्चितयत्या कृपा क्षामनुरुच उषसो न भानुना ।

तूर्वन्न यामन्नेतशस्य नू रण आ यो घृणे न तंतृषाणो अजरः ॥ ५ ॥

पावकया । यः । चितयन्त्या । कृपा । क्षामन् । रुरुचे । उषसः । न । भानुना ।
तूर्वेन् । न । यामन् । एतशस्य । न । रणे । आ । यः । घृणे । न । ततृषाणः । अजरः ॥ ५ ॥

योऽग्निः पावकया शोधयिष्या चितयन्त्या चेतयन्त्या प्रज्ञापयन्त्या कृपा दीप्ता
क्षामन् भूम्यां रुरुचे दीप्यते । उषसो न भानुना । यथोषसः प्रकाशेन भासन्ते
तद्वत् । अपि च यामन् यामनि संयामे तूर्वेन्न शत्रून् हिंसन् पुरुष इवैतशस्यै-
तत्संज्ञस्य ऋषे रणे सूर्येण सह संयामे सहायार्थं योऽग्निर्नृ क्षिप्रमाघृणे आदीप्यते ।
प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं । ऋग्वे० १. ६१. १५. । इति निगमांतरं । नूनं सर्वे देवास्तस्य
साहाय्यमकार्षुः । यश्च ततृषाणस्तृषितः प्रभावेन सर्वभक्षणशीलोऽजरो जरार-
हितश्च भवति तं देवमृजस इति पूर्वस्यामृचि संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निमग्निं वः समिधा दुवस्यत प्रियं प्रियं वो अतिथिं गृणीषणि ।
उप वो गीर्भिरमृतं विवासत देवो देवेषु वनन्ते हि वार्यं देवो देवेषु वनन्ते हि
नो दुवः ॥ ६ ॥

अग्निंऽअग्निं । वः । संऽइधा । दुवस्यत । प्रियंऽप्रियं । वः । अतिथिं । गृणीषणि ।
उप । वः । गीऽभिः । अमृतं । विवासत । देवः । देवेषु । वनन्ते । हि । वार्यं । देवः ।
देवेषु । वनन्ते । हि । नः । दुवः ॥ ६ ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारो वो यूयं प्रियं प्रियमत्यंतं प्रियं वो युष्माकमतिथि-
मतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्दनीयं स्तुत्यमग्निमग्निमग्निमेव । नान्यं देवमित्यर्थः ।
समिधा समिधनेन समिद्धिर्वा दुवस्यत । परिचरत । यद्वा गृणीषणीति सप्तम्यंतं ।
गृणीषणि स्तोत्रे विषयतया वर्तमानं । अपि च वो यूयममृतममरणमग्निं गीर्भिः
स्तुतिभिरुपेत्य विवासत । परिचरत । हि यस्मात् देवेषु मध्ये देवो दानादिगु-
णयुक्तोऽग्निर्वार्यं वरणीयं समिदादिकं वनन्ते संभजते । हि यस्माच्च देवेषु मध्ये
देवोऽग्निर्नोऽस्माकं दुवः परिचरणं वनन्ते संभजते तस्मादुवस्यतेत्यन्वयः ॥

दशमेऽहन्याग्निमारुते समिद्धमिति तृचो जातवेदस्यनिविद्धानार्थः । सूचितं
च । समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृण इति तृचश्च । आ० ८. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे शुचिं पावकं पुरो अध्वरे ध्रुवं ।

विप्रं होतारं पुरुवारमदुहं कविं सुमैरीमहे जातवेदसं ॥ ७ ॥

संऽइद्धं । अग्निं । संऽइधा । गिरा । गृणे । शुचिं । पावकं । पुरः । अध्वरे । ध्रुवं ।

विप्रं । होतारं । पुरुऽवारं । अदुहं । कविं । सुमैः । ईमहे । जातऽवेदसं ॥ ७ ॥

समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं समिधा समिधनहेतुभूतया गिरा स्तुत्या गृणे । स्तौमि । यद्वा समिधा समिद्धिर्दारुभिः समिद्धं सम्यगिद्धं । अपि च शुचिं स्वयं शुद्धं पावकं सर्वेषां शोधकं ध्रुवं निश्चलं तमग्निमध्वरे यज्ञे पुरस्करोमीति शेषः । तथा विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयमदुहमद्रोग्धारं सर्वेषामनुकूलं कविं क्रांतदर्शिनं जातवेदसं जातानां वेदितारमग्निं सुमैः सुखकैः स्तोत्रैरीमहे । संभजामहे । यद्वा द्वितीयार्थे तृतीया । सुम्नानि धनानीमहे । याचामहे ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वां दूतमग्ने अमृतं युगेयुगे हव्यवाहं दधिरे पायुमीड्यं ।

देवासंश्च मर्तासंश्च जागृविं विभुं विशपतिं नमसा नि षेदिरे ॥ ८ ॥

त्वां । दूतं । अग्ने । अमृतं । युगेऽयुगे । हव्यऽवाहं । दधिरे । पायुं । ईड्यं ।

देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविं । विऽभुं । विशपतिं । नमसा । नि । षेदिरे ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वां देवासो देवाश्च मर्तासो मनुष्याश्च दूतं दधिरे । विदधिरे । कृतवन्तः । कीदृशं त्वां । अमृतममरणं युगे युगे काले काले तत्तद्यागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानां हविषां वोढारं पायुं पालयितारमीड्यं स्तुत्यं । अपि च त उभयविधा जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विशपतिं विशां प्रजानां पालयितारं तमग्निं नमसा नमस्कारेण हविलक्षणात्नेन वा निषेदिरे । उपसेदिरे ॥

॥ अथ नवमी ॥

विभूषन्नम् उभयाँ अन्तु व्रता दूतो देवानां रजसी समीयसे ।

यत्ने धीतिं सुमतिमावृणीमहेऽध स्मा नस्त्रिवरूथः शिवो भव ॥ ९ ॥

वि॒ऽभूषन् । अ॒ग्ने । उ॒भया॑न् । अ॒नु । व्र॒ता । दू॒तः । दे॒वानां॑ । रज॑सी॒ इति॑ । सं । ई॒य॒से ।
यत् । ते । धी॒तिं । सु॒ऽम॒तिं । आ॒ऽवृ॒णीम॑हे । अध॑ । स्म । नः । त्रि॒ऽव॒रू॒थः । शि॒वः । भ॒व ॥ ९ ॥

हे अग्ने उभयानुभयविधान् देवान्मनुष्यांश्च विभूषन् विशेषेण भूषयन् अलं-
कुर्वन् त्वमनु व्रता व्रतान्यनु व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानां दूतः सन् रजसी द्या-
वापृथिव्यौ समीयसे । संचरसि । देवानानेतुं द्युलोकं गच्छसि हवींषि च नेतुमिमं
लोकं । किंच यद्यस्मात्ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनां स्तुतिं चावृणीमहे
वयं संभजामहे अधातः कारणात् त्रिवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोऽस्माकं शिवः सुख-
करो भव ॥ स्मेत्येतत्पादपूरणं ॥

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरग्नेये ऋतौ चैष्टुभे छंदसि तं सुप्रतीकमित्याद्याः
षट्चः । सूचितं च । तं सुप्रतीकमिति षट् । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

तं सु॒प्रती॑कं सु॒दृ॒शं स्व॑च॒म॒वि॒द्वांसो॑ वि॒दुष्ट॑रं स॒पे॒म ।

स य॑क्ष॒द्वि॒श्वं व॒युना॑नि वि॒द्वान्प्र॑ ह॒व्यम॒ग्नि॒र॒मृते॑षु वोचत् ॥ १० ॥

तं । सु॒ऽप्र॒ती॑कं । सु॒ऽदृ॒शं । सु॒ऽअ॒चं । अ॒वि॒द्वांसः॑ । वि॒दुः॒ऽत॑रं । स॒पे॒म ।

सः । य॒क्ष॒त् । वि॒श्वं । व॒युना॑नि । वि॒द्वान् । प्र॒ । ह॒व्यं । अ॒ग्निः । अ॒मृते॑षु । वो॒च॒त् ॥ १० ॥

अविद्वांसो वैदुष्यरहिता अल्पमतयो वयं विदुष्टरं विद्वत्तरं सर्वज्ञं तमग्निं
सपेम । परिचरेम । कीदृशं । सुप्रतीकं शोभनांगं सुदृशं शोभनद्रष्टारं स्वचं
सुध्वंचंतं गच्छंतं । किंच स तादृशोऽग्निर्यक्षत् । देवान्यजतु । विश्वा सर्वाणि
वयुनानि । ज्ञाननामैतत् । इह तु ज्ञातव्ये वर्तते । ज्ञातव्यान्यर्थजातानि विद्वान्
जानन्नग्निरमृतेषु मरणरहितेषु देवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्रवोचत् । प्रब्रवीतु ।
युष्मदर्थं हविः कल्पितं तदर्थं यूयमागच्छतेत्येवं कथयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तम॑ग्ने पा॒स्युत॑ तं पि॒प॒र्षि॒ यस्तु॑ आ॒न॒दु॒वये॑ शूर॒ धी॒तिं ।

य॒ज्ञस्य॑ वा॒ नि॒शितिं॑ वो॒दिति॑ वा॒ तमि॑त्पृ॒णक्षि॑ श॒र्वसो॑त रा॒या ॥ ११ ॥

तं । अग्ने । पा॒सि । उ॒त । तं । पि॒प॒र्षि । यः । ते । आ॒न॒ट् । क॒व॒ये । श्रू॒र । धी॒तिं ।

य॒ज्ञ॒स्य॒ । वा॒ । निऽशि॒तिं । वा॒ । उ॒त्ऽइ॒तिं । वा॒ । तं । इ॒त् । पृ॒ण॒क्षि । श॒व॒सा । उ॒त । रा॒या ॥ ११ ॥

हे अग्ने तं पुरुषं पासि । रक्षसि । उतापि च तं पिपर्षि । कामैः पूरयसि । यः पुरुषो हे श्रूर शौर्यवन्नग्ने कवये क्रांतदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म स्तुतिं वानट् प्राप्नोति । यद्वा क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । कविं त्वां धीतिमानट् प्रापयति । तं पासीत्यन्वयः । अपि च यज्ञस्य यागस्य वा तत्साधनभूतस्य हविषो वा निशितिं वा । निशितिः संस्कारः । तं वोदितिमुद्गमनं वानट् प्रापयति तमित्तमेव शवसा बलेन पृणक्षि । पूरयसि । उतापि च राया धनेन पूरयसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वम॒ग्ने व॒नु॒ष्य॒तो नि पा॒हि त्वमु॒ नः सह॒सा व॒न्न॒व॒द्यात् ।

सं त्वा॒ ध्व॒स्मन्व॒द॒भ्येतु॒ पाथः॒ सं र॒यिः स्पृ॒ह॒याय्यः॒ सह॒स्री ॥ १२ ॥

त्वं । अग्ने । व॒नु॒ष्य॒तः । नि । पा॒हि । त्वं । उ॒ं इति॒ । नः । सह॒सा॒ऽव॒न् । अ॒व॒द्यात् ।

सं । त्वा॒ । ध्व॒स्मन्ऽव॒त् । अ॒भि । ए॒तु । पाथः॒ । सं । र॒यिः । स्पृ॒ह॒याय्यः । सह॒स्री ॥ १२ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकाच्छत्रोर्नि नितरामस्मान्नक्ष । हे सहसावन् बलवन्नग्ने त्वमु त्वमेव नोऽस्मानवद्यात्पापात् निपाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वंसनवत् ध्वस्तदोषं पाथो हविलक्षणमस्माभिर्दत्तमन्नं समभ्येतु । सम्यगभिगच्छतु । स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तो रयिस्त्वया दत्तं धनं सम्यगभिगच्छतु ॥

ब्यूळहे दशरात्रे पंचमेऽहन्याग्निमारुतेऽग्निर्होतेति तृचो जातवेदसनिविद्यानीयः । सूचितं च । अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति तिस्रः । आ० ८. ८. । इति ॥ पत्नीसंयाजेषु गृहपतेराद्यानुवाक्या । सूचितं च अग्निर्होता गृहपतिः स राजा हव्यवाळग्निरजरः पिता न इति पत्नीसंयाजाः । आ० १. १०. । इति ॥ आश्विनशस्त्रस्यैषैव प्रतिपत् । सूचितं च । अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति प्रतिपदेकपातिनी पच्छः । आ० ६. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अ॒ग्निर्हो॒ता गृ॒ह॒प॒तिः स राजा॒ वि॒श्वं वे॒द ज॒नि॒मा जा॒तवे॒दाः ।

दे॒वानां॑ उ॒त यो म॒र्त्यानां॑ य॒जि॒ष्ठः स प्र॑ य॒जता॑मृतावा ॥ १३ ॥

अग्निः । होता । गृहऽपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद । जनिमा । जातऽवेदाः ।

देवानां । उत । यः । मर्त्यानां । यजिष्ठः । सः । प्र । यजतां । ऋतऽवा ॥ १३ ॥

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोऽग्निर्गृहपतिर्गृहाणां पतिरधिप-
तिर्भवति । तथा विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिम जन्मानि जन्मवंति भूतजा-
तानि जातवेदा जातप्रज्ञः सन् वेद । वेत्ति । जानाति । योऽग्निर्देवानामिन्द्रा-
दीनामुतापि च मर्त्यानां मनुष्याणां च मध्ये यजिष्ठोऽतिशयेन यष्टा भवति
ऋतावा । ऋतं सत्यं यज्ञो वा । तद्वान् सोऽग्निः प्र यजतां । प्रकर्षेण देवान्यजतु ॥

अग्ने यदद्येति दर्शपूर्णमासयोः स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । अग्ने यदद्य
विशो अध्वरस्य होतरित्यनवानं यजति । आ० १. ६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टुं हि यज्वा ।

ऋता यजासि महिना वि यद्बृह्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥ १४ ॥

अग्ने । यत् । अद्य । विशः । अध्वरस्य । होतरिति । पावकऽशोचे । वेः । त्वं । हि । यज्वा ।

ऋता । यजासि । महिना । वि । यत् । भूः । ह्या । वह । यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥ १४ ॥

हे अध्वरस्य होतर्यज्ञस्य निष्पादक पावकशोचे शोधकदीप्ते एवंभूत हे अग्ने
अद्यास्मिन्काले विशो मनुष्यस्य यजमानस्य यत्कर्तव्यं तद्वेः । कामयस्व । हि
यस्मात्त्वं यज्वा देवानां यष्टा भवसि तस्मात्त्वमृता ऋते यज्ञे यजासि । देवान्यज ।
अपि च महिना महिम्ना स्वमाहात्म्येन यद्यस्माद्विभूः विभवसि व्याप्तो भवसि
अतः कारणात् हे यविष्ठ युवतमाग्ने ते तुभ्यं त्वदर्थमद्येदानीं या यानि हव्यानि जुहु-
मस्तानि ह्या हव्यानि हवीषि वह । स्वकीयां स्विष्टकृदाख्यां तनुं प्रापय ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अभि प्रयांसि सुधितानि हि ख्यो नि त्वा दधीत रोदसी यजध्वै ।

अवा नो मघवन्वाजसातावग्ने विश्वानि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ १५ ॥

अभि । प्रयांसि । सुऽधितानि । हि । ख्यः । नि । त्वा । दधीत । रोदसी इति । यजध्वै ।

अव । नः । मघऽवन् । वाजऽसातौ । अग्ने । विश्वानि । दुऽइता । तरेम । ता ।

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ १५ ॥

हे अग्ने सुधितानि सु निहितानि वेद्यामासादितानि प्रयांस्यन्नानि हविल्-

क्षणान्यभिख्यः । अभिपश्यसि । हि पूरकः । तादृशं त्वां रोदसी द्यावापृथिव्यावे-
तदुपलक्षितान् सर्वान् देवान्यजध्वै यष्टुं निदधीत । अयं यजमानो निहितवान् ।
हे मघवन्नमे नोऽस्मान्वाजसातौ संयामेऽन्नस्य संभजने वा निमित्तभूतेऽव ।
रक्ष । वयं च विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेम । अति-
क्रामेम । अन्यद्गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

अग्निप्रणयनेऽग्ने विश्वेभिरित्येषानुवक्तव्या । सूचितं च । अग्ने विश्वेभिः
स्वनीक देवैरित्यर्द्धर्च आरमेत् । आ० २. १७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरूर्णावतं प्रथमः सीद योनिं ।

कुलायिनं घृतवतं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु ॥ १६ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । सुऽअनीक । देवैः । ऊर्णाऽवतं । प्रथमः । सीद । योनिं ।

कुलायिनं । घृतऽवतं । सवित्रे । यज्ञं । नय । यजमानाय । साधु ॥ १६ ॥

हे स्वनीक सुज्वालाग्ने विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैर्देवैः सहोर्णावतमूर्णास्तुकावतं
योनिमुत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रथमः सर्वेषु देवेषु मुख्यस्त्वं सीद । उपविश ।
कीदृशं योनिं । कुलायिनं । कुलायो नीडं । तत्सदृशं गुग्गुल्वादिसंभरणोपेतं ।
तथा च श्रूयते । कुलायमिव ह्येतद्यज्ञे क्रियते यत्पैतुदारवाः परिधयो गुग्गुलूर्णा-
स्तुकाः सुगंधितेजनानि । ऐ० ब्रा० १. २८. । इति । घृतवतं व्याधारणाज्ययुक्तं ।
एवमुत्तरवेद्यां निषण्णस्त्वं सवित्रे हविषां प्रेरयित्रे यजमानाय ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्येषा ॥
ईदृशस्य यजमानस्य यज्ञं साध्वार्जवेन नय । देवान्प्रापय ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इममु त्वमथर्ववदग्निं मंथंति वेधसः ।

यमंकूयंतमानयन्नमूरं श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥

इमं । ऊं इति । त्वं । अथर्वऽवत् । अग्निं । मंथंति । वेधसः ।

यं । अंकुऽयंतं । आ । अनयन् । अमूरं । श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥

वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विज इमं दृश्यमानं त्वं तं पूर्वोक्तगुणमग्निम-
थर्ववत् यथाथर्वाख्य ऋषिः पुरामथात्तथा मंथंति । मथंति । अरण्योः सका-

शज्जनयन्ति । अंकूयन्तं । कुत्सितमंचनं गमनमंकु । तदात्मन इच्छन्तं देवेभ्यो निर्गन्तेतस्ततः पलायमानममूरममूढं यमग्निं श्याव्याभ्यः । श्यावीति रात्रि-
नाम । तत्र भवास्तमसः संहतयः श्याव्याः । ताभ्यः सकाशादानयन् आगमयन्
तं मथन्तीत्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

जनिष्वा देववीतये सर्वताता स्वस्तये ।

आ देवान्वक्ष्यमृतां ऋतावृधो यज्ञं देवेषु पिस्पृशः ॥ १८ ॥

जनिष्वा । देवऽवीतये । सर्वऽताता । स्वस्तये ।

आ । देवान् । वक्षि । अमृतान् । ऋतऽवृधः । यज्ञं । देवेषु । पिस्पृशः ॥ १८ ॥

हे अग्ने सर्वताता सर्वैस्त्यायमाने यज्ञे मथ्यमानस्त्वं जनिष्वा । प्रादुर्भव । किमर्थं ।
देववीतये देवकामाय यजमानाय ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्येषा ॥ ईदृशस्य यजमानस्य
स्वस्तयेऽविनाशार्थं । जनित्वा चामृतान्मरणरहितानृतावृधो यज्ञस्य वर्धयितृन्
देवानावक्षि । आवह । तदनन्तरं तेषु देवेष्वस्मदीयं यज्ञं पिस्पृशः । स्पर्शय ।
प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

वयमु त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा बृहन्तं ।

अस्थूरि नो गार्हपत्यानि संतु तिग्मेन नस्तेजसा सं शिशाधि ॥ १९ ॥

वयं । उं इति । त्वा । गृहऽपते । जनानां । अग्ने । अकर्म । संऽइधा । बृहन्तं ।

अस्थूरि । नः । गार्हऽपत्यानि । संतु । तिग्मेन । नः । तेजसा । सं । शिशाधि ॥ १९ ॥

हे गृहपते यज्ञानां पालकाग्ने जनानां प्राणिनां मध्ये वयमु वयमेव त्वा
त्वां समिधा समिधनेन बृहन्तं महान्तमकर्म । कृतवन्तः स्मः । अतः कारणात्
नोऽस्माकं गार्हपत्यानि गृहपतित्वान्यस्थूर्यस्थूरीणि । एकाश्चयुक्तः शकटः स्थूरि-
रित्युच्यते तद्विपरीतो बहुभिरश्वैरुपेतः शकटोऽस्थूरिः । तेन च संपूर्णता लक्ष्यते ।
अस्थूरीणि पुत्रपशुधनादिभिः संपूर्णानि भवन्तु । अपि च नोऽस्मान् तिग्मेन
तीक्ष्णेन तेजसा सं शिशाधि । सम्यङ्निश्चय । सम्यक् तीक्ष्णीकुरु । संयोजयेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि । तत्र त्वमग्ने यज्ञानामित्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । आद्या षष्ठी च वर्धमाना गायत्री षट्सप्तकाष्टकाः सा वर्धमानेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । सप्तविंश्यनुष्टुप् । आ ते अग्ने अग्निं देवास इत्येते ऋचावनुष्टुभौ । तयोः पूर्वा वीती यो देवमिति त्रिष्टुप् । शिष्टा द्वाचत्वारिंशद्वचो गायत्र्यः । तथा चानुक्रम्यते । त्वमग्नेऽष्टाचत्वारिंशद्गायत्रं वर्धमानाद्या षष्ठी च सप्तविंश्यनुष्टुप् त्रिष्टुप्पूर्वे चांत्ये इति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोराम्नेये क्रतौ गायत्रे छंदसीदं सूक्तमुच्यते । तत्रांत्यास्तिस्र ऋच उद्धर्तव्याः । सूच्यते हि । त्वमग्ने यज्ञानामिति तिस्र उक्तमा उद्धरेत् । आ० ४. १३. । इति ॥ विश्वजित्याग्निमारुते बृहत्साम यद्यग्निष्टोमसाम स्यात्तदानीमाद्याः षडृचः स्तोत्रियानुरूपार्थाः । सूचितं हि । त्वमग्ने यज्ञानामिति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ६. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वमग्ने यज्ञानां होता विश्वेषां हितः । देवेभिर्मानुषे जने ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । यज्ञानां । होता । विश्वेषां । हितः । देवेभिः । मानुषे । जने ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्थारूपेण भिन्नानां यज्ञानां होता होम-निष्पादकोऽसि । यद्वा यज्ञानां संबंधी देवानामाह्वाता भवसि । कुत इत्यत आह । यस्मात्त्वं मानुषे मनोः संबंधिनि मनुष्ये जने यजमाने देवेभिर्देवैर्हितो होतृत्वेन निहितोऽसि तस्मादित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो मंद्राभिरध्वरे जिह्वाभिर्यजा महः । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ २ ॥

सः । नः । मंद्राभिः । अध्वरे । जिह्वाभिः । यज । महः । आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ २ ॥

हे अग्ने स त्वं नोऽस्माकमध्वरे यज्ञे मंद्राभिर्मदकरीभिः स्तुत्याभिर्वा जिह्वाभिर्ज्वालाभिर्महो महतो देवान्यज । हविर्भिस्तर्पय । कथं तदित्युच्यते । देवान्यष्टव्यानिंद्रादीनावक्षि । आवह । ततो यक्षि च । यज च । हवींषि तेभ्यो देहीत्यर्थः ॥

पाथिकृत्यामग्नेः पथिकृतोऽनुवाक्या वेत्येत्येषा । सूचितं च । वेत्या हि वेधो अध्वन आ देवानामपि पंथामागन्म । आ० ३. १०. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वेत्था हि वेधो अध्वनः पथश्च देवांजसा । अग्ने यज्ञेषु सुक्रतो ॥३॥

वेत्था हि वेधः । अध्वनः । पथः । च । देव । अंजसा । अग्ने । यज्ञेषु । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥३॥

हे वेधो विधातः सुक्रतो शोभनकर्मदेव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं यज्ञेषु दर्श-
पूर्णमासादियागेष्वध्वनो महामार्गान् पथश्च क्षुद्रमार्गाश्चांजसा जवेन वेत्था ।
जानासि । हि यस्मादेवं तस्मात्कारणाद्यज्ञमार्गाद्भूयं यजमानं पुनस्तं मार्गं
प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वामीळे अध द्विता भरतो वाजिभिः श्रुनं । ईजे यज्ञेषु यज्ञियं ॥४॥

त्वां । ईळे । अध । द्विता । भरतः । वाजिऽभिः । श्रुनं । ईजे । यज्ञेषु । यज्ञियं ॥४॥

हे अग्ने त्वां भरतो दौष्यंतिरेतत्संज्ञो राजा वाजिभिः । वाजो हविल्लक्षणमन्नं ।
तद्वद्भिर्चृत्विभिः सह द्विता द्विविधमिष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहाररूपेण द्विधा भिन्नं श्रुनं
सुखमुद्दिश्येळे । स्तुतवान् । स्तुत्वा च यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु ॥ तृतीयार्थे सप्तमी ॥
यज्ञैरीजे । इष्टवान् । तस्मै त्वमुभयविधं सुखं प्रादा इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमिमा वार्या पुरु दिवोदासाय सुन्वते । भरद्वाजाय दाश्रुषे ॥५॥

त्वं । इमा । वार्या । पुरु । दिवःऽदासाय । सुन्वते । भरत्ऽवाजाय । दाश्रुषे ॥५॥

हे अग्ने त्वमिमानि दृश्यमानानि पुरु पुरुणि बहूनि वार्या वार्याणि वर-
णीयानि संभजनीयानि धनानि दिवोदासाय सुन्वते । लुप्तोपममेतत् । यथा
सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाख्याय राज्ञे प्रादास्तथा दाश्रुषे हवींषि दत्तवते
भरद्वाजाय ऋषये देहीति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं दूतो अमर्त्य आ वह् दैव्यं जनं । शृण्वन्विप्रस्य सुष्टुतिं ॥६॥

त्वं । दूतः । अमर्त्यः । आ । वह् । दैव्यं । जनं । शृण्वन् । विप्रस्य । सुऽस्तुतिं ॥६॥

अमर्त्योऽमरणधर्मस्त्वं दूतो भूत्वा दैव्यं देवसंबन्धिनं जनमावह । अस्मद्यज्ञ
आनय । किं कुर्वन् । विप्रस्य मेधाविनो भरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं शृण्वन् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वामग्ने स्वाध्वोऽ३ मर्तासो देववीतये । यज्ञेषु देवमीळते ॥ ७ ॥

त्वां । अग्ने । सुऽआध्यः । मर्तासः । देवऽवीतये । यज्ञेषु । देवं । ईळते ॥ ७ ॥

हे अग्ने देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्यः शोभनाध्याना मर्तासो मनुष्या देववीतये
देवानां तर्पनार्थं यज्ञेष्वीळते । स्तुवंति याचन्ते वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव प्र यक्षि संदृशमुत क्रतुं सुदानवः । विश्वे जुषन्त कामिनः ॥ ८ ॥

तव । प्र । यक्षि । संऽदृशं । उत । क्रतुं । सुऽदानवः । विश्वे । जुषन्त । कामिनः ॥ ८ ॥

हे अग्ने तव संदृशं सम्यग्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्दृष्टारं सर्वस्य भासकं तेजः
प्रयक्षि । प्रयक्षे । प्रकर्षेण पूजयामि । उतापि च सुदानवः सुदानोः शोभन-
दानस्य तव क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा पूजयामि । न केवलमहमेव किञ्चन्ये विश्वे
सर्वेऽपि यजमानाः कामिनस्त्वदनुग्रहात्तैस्तैः कामैरुपेताः संतो जुषन्त । त्वदीयं
संदृशं क्रतुं च सेवन्ते ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं होता मनुर्हितो वहिरासा विदुष्टरः । अग्ने यक्षि दिवो विशः ॥ ९ ॥

त्वं । होता । मनुःऽहितः । वहिः । आसा । विदुःऽतरः । अग्ने । यक्षि । दिवः । विशः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं होता होतृत्वेन मनुर्हितो मनुनाहितोऽसि । आसास्येनास्यभूतया
ज्वालयामास वहिर्हविषां वोढा विदुष्टरोऽतिशयेन विद्वान् । अतः कारणात्त्वं दिवो
द्युलोकसंबन्धिनीर्विशो दैवीः प्रजा यक्षि । यज ॥

दर्शपूर्णमासयोः सामिधेनीष्वग्ने आ याहीत्याद्यास्तिस्रः । सूचितं च । अग्न
आ याहि वीतये गृणान ईळेत्यो नमस्यस्तिरः । आ० १. २. । इति ॥ गार्हप-
त्याहवनीययोर्मिथः संसर्गेऽग्नये वीतयेऽष्टाकपालः पुरोडाशः । तस्याग्न आ
याहीत्येषानुवाक्या । सूचितं च । अग्न आ याहि वीतये यो अग्निं देववीतये
। आ० ३. १३. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

अग्र आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्ति बर्हिषि ॥१०॥

अग्ने । आ । याहि । वीतये । गृणानः । हव्यऽदातये । नि । होता । सत्ति । बर्हिषि ॥१०॥

हे अग्ने त्वमायाहि । आगच्छ । किमर्थं । वीतये हविषां भक्षणार्थं । किंच हव्यदातये हव्यानि हवीषि देवेभ्यो दातुं । गृणानः स्तूयमानस्त्वं बर्हिष्यास्तीर्णे दर्भे होता सन् निषत्ति । निषीद । उपविश ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं त्वा समिद्धिरंगिरो घृतेन वर्धयामसि । बृहच्छोचा यविष्ठ्य ॥११॥

तं । त्वा । समित् । अंगिरः । घृतेन । वर्धयामसि । बृहत् । शोच । यविष्ठ्य ॥११॥

हे अंगिरोऽंगनादिगुणयुक्त अंगाररूप वांगिरसः पुत्र वामे तं पूर्वोक्तगुणं त्वा त्वां समिद्धिः समिन्धनहेतुभिर्दारुभिर्घृतेनाज्येन च वर्धयामसि । वर्धयामः । अतो हे यविष्ठ्य युवतमाम्ने बृहन्महदत्यंतं शोच । दीप्यस्व ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नः पृथु अवाय्यमच्छा देव विवाससि । बृहदग्ने सुवीर्ये ॥१२॥

सः । नः । पृथु । अवाय्यं । अच्छ । देव । विवाससि । बृहत् । अग्ने । सुऽवीर्ये ॥१२॥

हे देव द्योतमानाम्ने स पूर्वोक्तगुणस्त्वं पृथु विस्तीर्णे अवाय्यं अवणीयं प्रशस्यं बृहन्महत्सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं नोऽस्मानच्छ विवाससि । अभिगमय । अत्र वाजसनेयकं । अच्छा देव विवाससीति तन्नो गमयेत्येवैतदाहेति ॥

अग्निमन्थने त्वामग्ने पुष्करादधीत्याद्यास्तिस्र ऋचोऽनूच्याः । सूचितं च । त्वामग्ने पुष्करादधीति तिसृणामर्द्धं च शिष्टारमेत् । आ० २. १६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत । मूर्द्धो विश्वस्य वाघतः ॥१३॥

त्वां । अग्ने । पुष्करात् । अधि । अथर्वा । निः । अमन्थत । मूर्द्धः । विश्वस्य । वाघतः ॥१३॥

हे अग्ने अथर्वैतत्संज्ञक ऋषिस्त्वां पुष्करादधि पुष्करपर्णे निरमन्थत । अरण्योः

सकाशादजनयत् । कीदृशात्पुष्करात् । मूर्ध्नो मूर्ध्वद्वारकाद्विश्वस्य सर्वस्य जगतो वाघतो वाहकात् । पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत् तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयदिति श्रुतेः । भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतेति पुष्करपर्णस्य सर्वजगद्धारकत्वं । अत्र पुष्करशब्देन पुष्करपर्णमभिधीयत इति । एतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमास्नातं । त्वामग्ने पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रुतमविन्ददिति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तमु त्वा दध्यङ्घ्रिः पुत्र ईधे अथर्वणः । वृत्रहणं पुरंदरं ॥ १४ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । दध्यङ् । ऋषिः । पुत्रः । ईधे । अथर्वणः । वृत्रऽहन् । पुरंऽदरं ॥ १४ ॥

हे अग्ने य उक्तगुणस्तमु तमेव त्वामथर्वणः पुत्रो दध्यङ् एतत्संज्ञ ऋषिरीधे । दीपितवान् । कीदृशं । वृत्रहणमावरकाणां शत्रूणां हन्तारं पुरंदरमसुरपुराणां दारयितारं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहन्तमं । धनंजयं रणे रणे ॥ १५ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । पाथ्यः । वृषा । सं । ईधे । दस्युहन्ऽतमं । धनंऽजयं । रणेऽरणे ॥ १५ ॥

पाथ्यो वृषा नाम कश्चिद्वृषिः । तमु तमेव त्वा त्वां हे अग्ने समीधे । समिधं । समदीपयत् । कीदृशं । दस्युहन्तममतिशयेन दस्यूनामुपक्षपयितृणां शत्रूणां हन्तारं रणे रणे युद्धे युद्धे धनंजयं धनानां जेतारं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

उक्थ्ये ऋतौ तृतीयसवने मैत्रावरुणस्यैह्यु द्वित्यादिकौ तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ६. १. ॥ अभिष्वविकेषूक्थ्येषु त्वेता वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । अभिष्वविकेषूक्थ्येषु सूचितं च । एह्यु षु ब्रवाणि त आग्निरगामि भारतः । आ० ७. ८. । इति ॥ पौनराधेयिक्यामिष्टावुत्तराज्यभागस्यैह्यु द्वित्यनुवाक्या । सूचितं च । एह्यु षु ब्रवाणि त इत्याग्नेयावाज्यभागौ । आ० २. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

एह्यु षु ब्रवाणि तेऽग्नं इत्येतरा गिरः । एभिर्वर्धास इंदुभिः ॥ १६ ॥

आ । इहि । ऊं इति । सु । ब्रवाणि । ते । अग्ने । इत्या । इतराः । गिरः । एभिः ।

वर्धासे । इंदुऽभिः ॥ १६ ॥

हे अग्न एहि । आगच्छ । ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरः स्तुतीरित्येत्थमनेन प्रकारेण
सु सुष्ठु ब्रवाणीत्याशास्यते । ताः स्तुतीः शृण्वित्यर्थः । उ इत्येतत्पूरकं । इतरा असुरैः
कृताः स्तुतीः शृण्वति शेषः । तथा च ब्राह्मणं । अग्न इत्येतरा गिर इत्यसुर्या
ह वा इतरा गिरः । ऐ० ब्रा० ३. ४९. । इति । अपि चागतस्त्वमेभिरेतैरिन्दुभिः
सोमैर्वर्धासे । वर्धस्व ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यच्च क्व च ते मनो दक्षं दधसु उत्तरं । तत्रा सदः कृणवसे ॥ १७ ॥
यच्च । क्व । च । ते । मनः । दक्षं । दधसे । उत्तरं । तत्र । सदः । कृणवसे ॥ १७ ॥

हे अग्ने ते तव मनोऽनुग्रहात्मकमन्तःकरणं यच्च यस्मिन्देहे क्व च कस्मिंश्चि-
द्यजमाने वर्तते तच्च तस्मिन्यजमान उत्तरमुद्धततरं श्रेष्ठं दक्षं बलकरमन्नं वा
दधसे । धारयसि । तथा सदः स्थानं च कृणवसे । तस्मिन्यजमाने करोषि ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

नहि ते पूर्तमक्षिपद्भुवन्नेमानां वसो । अथा दुवो वनवसे ॥ १८ ॥
नहि । ते । पूर्तं । अक्षिपत् । भुवत् । नेमानां । वसो इति । अथ । दुवः । वनवसे ॥ १८ ॥

हे अग्ने ते त्वदीयं पूर्तं पूरकं तेजोऽक्षिपदक्ष्णोः पातकं विनाशकं न हि
भुवत् । न भवतु । सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु । हे नेमानां वसो । नेम-
शब्दोऽल्पवाची । मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वासक । अधातः
कारणात् दुवोऽस्माभिर्यजमानैः कृतं परिचरणं वनवसे । संभजस्व ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आग्निरगामि भारतो वृत्रहा पुरुचेतनः । दिवोदासस्य सत्पतिः ॥ १९ ॥
आ । अग्निः । अगामि । भारतः । वृत्रहा । पुरुचेतनः । दिवः । दासस्य । सत्पतिः ॥ १९ ॥

अयमग्निरागामि । अस्माभिः स्तुतिभिरभ्यगम्यत । कीदृशः । भारतो हविषां
भर्ता दिवोदासस्यैतत्संज्ञस्य राज्ञो वृत्रहा वृत्राणां शत्रूणां हन्ता पुरुचेतनः
पुरुणां बहूनां चेतयिता ज्ञाता । सर्वज्ञ इत्यर्थः । सत्पतिः सतां यजमानानां
पालयिता ॥

॥ अथ विंशी ॥

स हि विश्वाति पार्थिवा रयिं दाशन्महित्वना । वन्वन्वातो अस्तृतः ॥२०॥

सः । हि । विश्वा । अति । पार्थिवा । रयिं । दाशत् । महिऽत्वना । वन्वन् । अवातः ।
अस्तृतः ॥२०॥

स हि खल्वग्निर्विश्वा विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि भूतजा-
तानि महित्वा महत्त्वेन स्वमहिम्नातिक्रामन् रयिं धनं दाशत् । अस्मभ्यं ददातु ।
यद्वा विश्वं सर्वं पार्थिवं पृथिव्यां विद्यमानं धनमतिशयेन दाशत् । ददातु ।
कीदृशोऽग्निः । महित्वना महत्त्वेन तेजसा वन्वन् काष्ठानि शत्रून्वा हिंसन् अवा-
तोऽन्यैः शत्रुभिरप्रतिगतोऽस्तृतः केनाप्यहिंसितः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

स प्रल्नवन्नवीयसाग्ने द्युम्नेन संयता । बृहत्तंतं भानुना ॥२१॥

सः । प्रल्नऽवत् । नवीयसा । अग्ने । द्युम्नेन । संऽयता । बृहत् । तंतं । भानुना ॥२१॥

हे अग्ने यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः स तादृशस्त्वं प्रल्नवत् प्रल्नेन पुराणेन नवीयसा
नवतरेण द्युम्नेन द्योतमानेन संयता संगच्छता सम्यग्व्याप्नुवता भानुना तेजसा
बृहन्महदंतरिक्षं तंतं । विस्तारयसि ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्र वः सखायो अग्नये स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया । अर्चं गाय च वेधसे ॥२२॥

प्र । वः । सखायः । अग्नये । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णुऽया । अर्चं । गाय । च । वेधसे ॥२२॥

हे सखायः समानख्याना ऋत्विजो वो यूयं धृष्णुया शत्रूणां धर्षकाय वेधसे
विधात्रेऽग्नये स्तोमं स्तोत्रं गाय । गायत । तथा यज्ञं यजनसाधनं हविश्च
प्रार्चं । प्रयच्छ ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

स हि यो मानुषा युगा सीदद्भोता क्विक्रतुः । दूतश्च हव्यवाहनः ॥२३॥

सः । हि । यः । मानुषा । युगा । सीदत् । होता । क्विऽक्रतुः । दूतः । च । हव्यऽवाहनः ॥२३॥

स हि स खल्वग्निः सीदत् । सीदतु । अस्मदीये यज्ञे बर्हिषुपविशतु । योऽग्निर्होता
देवानामाह्वाता कविऋतुः क्रांतप्रज्ञो मानुषा युगा मानुषाणि युगानि मनुष्य-
संबन्धिनो यज्ञार्हान्कालविशेषान् येषु यागा अनुष्ठीयन्ते ॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया ॥
एतावन्तं कालं देवानां दूतः । स हव्यवाहनो हविषां वोढा च भवति ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

ता राजानां शुचिं व्रतादित्यान्मारुतं गणं । वसो यक्षीह रोदसी ॥ २४ ॥

ता । राजानां । शुचिं व्रता । आदित्यान् । मारुतं । गणं । वसो इति । यक्षि । इह ।
रोदसी इति ॥ २४ ॥

ता तौ प्रसिद्धौ राजाना राजमानौ शुचिव्रता शुचिकर्माणौ मित्रावरुणावा-
दित्यानदितेः पुत्रान् धात्रादीन्मारुतं गणं मरुतां संघं च रोदसी द्यावापृथिव्यौ
च एतान्देवान् हे वसो वासकाग्र इहास्मिन्यज्ञे यक्षि । यज ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

वस्वीं ते अग्ने संदृष्टिरिषयते मर्त्याय । ऊर्जो नपाद्मृतस्य ॥ २५ ॥

वस्वीं । ते । अग्ने । संदृष्टिः । इषयते । मर्त्याय । ऊर्जः । नपात् । अमृतस्य ॥ २५ ॥

हे ऊर्जो नपाद्बलस्य पुत्राग्ने अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिर्दीप्तिर्वस्वी
वासयित्री । प्रशस्येत्यर्थः । सा मर्त्याय मनुष्याय यजमानायेषयते । इषमन्नमिच्छति ।
ददातीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

ऋत्वा दा अस्तु श्रेष्ठोऽद्य त्वा वन्वन्सुरेकणाः । मर्ते आनाश सुवृत्तिं ॥ २६ ॥

ऋत्वा । दाः । अस्तु । श्रेष्ठः । अद्य । त्वा । वन्वन् । सुरेकणाः । मर्तेः । आनाश । सुवृत्तिं ॥ २६ ॥

हे अग्ने अद्येदानीं ऋत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वां वन्वन् संभजन् दा
हवींषि दाता यजमानः श्रेष्ठोऽतिशयेन प्रशस्योऽस्तु । सुरेकणाः शोभनधन-
श्चास्तु । तथा स मर्तो मनुष्यः सुवृत्तिं त्वद्विषयां सुष्टुतिं चानाश । व्याप्नोतु ।
तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

ते ते अग्ने त्वोता इषयंतो विश्वमायुः ।

तरंतो अर्यो अरातीर्वन्तो अर्यो अरातीः ॥ २७ ॥

ते । ते । अग्ने । त्वाऽऊताः । इषयंतः । विश्वं । आयुः ।

तरंतः । अर्यः । अरातीः । वन्तः । अर्यः । अरातीः ॥ २७ ॥

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वां स्तुवंति स्तोतारस्त्वोतास्त्वयोता रक्षिता अत एवेषयंत इषमात्मन इच्छंतः संतो विश्वं सर्वमायुरन्नं लभंत इति शेषः । आयुरेव वा शतवर्षलक्षणमिषयंत इच्छंतः प्राप्नुवन्तीति शेषः । तथार्योऽरातीरभिगंचीररातीः काश्चिच्छत्रुसेनास्तरंतोऽतिक्रामंतोऽर्योऽभिगंचीररातीः काश्चन शत्रुसेना वन्तो हिंसंतश्च भवन्तीति शेषः ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यचिणं । अग्निर्नो वनते रयिं ॥ २८ ॥

अग्निः । तिग्मेन । शोचिषा । यासत् । विश्वं । नि । अचिणं । अग्निः । नः । वनते । रयिं ॥ २८ ॥

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्णेन शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वमचिणमन्तारं राक्षसादिकं नियासत् । निहंतु । अपि च नोऽस्मभ्यमग्नी रयिं धनं वनते । ददातु ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

सुवीरं रयिमा भर जातवेदो विचर्षणे । जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २९ ॥

सुऽवीरं । रयिं । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे । जहि । रक्षांसि । सुक्रतो इति

सुऽक्रतो ॥ २९ ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्षणे विशेषेण दृष्टरग्ने सुवीरं शोभनैवीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतं रयिं धनमाभर । आहर । तथा हे सुक्रतो सुकर्मन्त्रग्ने रक्षांसि च जहि । विनाशय ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

त्वं नः पाह्यंहसो जातवेदो अघायतः । रक्षा णो ब्रह्मणस्कवे ॥ ३० ॥

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । जातऽवेदः । अघऽयतः । रक्षा । नः । ब्रह्मणः । कवे ॥ ३० ॥

हे जातवेदस्त्वं नोऽस्मानंहसः पापात्पाहि । रक्ष । तथा हे ब्रह्मणस्कवे स्तुति-
रूपस्य मंत्रस्य कवे कावयितः शब्दयितरग्ने । अग्निर्हि शब्दमुत्पादयति । तथा
च स्मर्यते । मनः कायाग्निमाहंति स प्रेरयति मारुतं । मारुतस्तूरसि चरन्
मंद्रं जनयति स्वरमिति । तादृशाग्नेऽघायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च
नोऽस्मान्बध्नु ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यो नो अग्ने दुरेव आ मर्तो वधाय दाशति । तस्मान्नः पाह्यंहसः ॥ ३१ ॥

यः । नः । अग्ने । दुः । एवः । आ । मर्तः । वधाय । दाशति । तस्मात् । नः । पाहि । अंहसः ॥ ३१ ॥

हे अग्ने दुरेवो दुष्टाभिप्रायो यो मर्तो मनुष्यो वधाय स्वस्यायुधाय नोऽस्मा-
नादाशति अभिप्रयच्छति । आयुधेनास्मान्हंतीत्यर्थः । तस्मान्मनुष्यादंहसः पापाच्च
नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

त्वं तं देव जिह्या परि बाधस्व दुष्कृतं । मर्तो यो नो जिघांसति ॥ ३२ ॥

त्वं । तं । देव । जिह्या । परि । बाधस्व । दुः । कृतं । मर्तः । यः । नः । जिघांसति ॥ ३२ ॥

हे देव द्योतमानाग्ने त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणं मनुष्यं जिह्या
ज्वाल्या परिबाधस्व । सर्वतो जहि । यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान् जिघांसति
हंतुमिच्छति ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

भरद्वाजाय सप्रथः शर्म यच्छ सहंत्य । अग्ने वरेण्यं वसु ॥ ३३ ॥

भरत् । स्वाजाय । स । प्रथः । शर्म । यच्छ । सहंत्य । अग्ने । वरेण्यं । वसु ॥ ३३ ॥

हे सहंत्य शत्रूणामभिभवितरग्ने भरद्वाजाय मह्यमृषये सप्रथः सर्वतः पृथु वि-
स्तीर्णं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ । देहि । तथा वरेण्यं वरणीयं वसु धनं च देहि ॥

पौर्णमास्यामाग्नेयाज्याभागस्यानुवाक्याग्निर्वृत्राणीत्येषा । सूचितं च । अग्निर्वृ-
त्राणि जघनदिति पूर्वस्याज्यभागस्यानुवाक्या । आ० १. ५. । इति ॥ इष्टिपशुसोमेषु
च यत्र वृधन्वतौ पुष्टिमंतावित्यादिविशेषविधिर्न दृश्यते तत्र सर्वत्रैषैव प्रथमा-
ज्यभागानुवाक्या ॥ उपसद्याग्नेयस्यैषानुवाक्या सायंकालीनस्य त्रैषैव याज्या ।

सूचितं च । अग्निर्वृत्राणि जघनद्य उय इव शर्यहेति विपर्यासो याज्यानुवा-
क्यानां । आ० ४. ८. । इति ॥

॥ सैषा चतुस्त्रिंशी ॥

अग्निर्वृत्राणि जघनद्रविणस्युर्विपन्यया । समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ३४ ॥

अग्निः । वृत्राणि । जघनत् । द्रविणस्युः । विपन्यया । संऽइद्धः । शुक्रः । आऽहुतः ॥ ३४ ॥

विपन्यया स्तुत्या स्तूयमानो द्रविणस्युर्द्रविणं धनं स्तोतृणामिच्छन् यद्वा
हविलक्षणं धनमात्मन इच्छन्नग्निर्वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि तमांसि वा
जघनत् । भृशं हंतु । कीदृशोऽग्निः । समिद्धः सम्यग्दीप्तः अत एव शुक्रः शुक्लवर्ण
आहुतो हविर्भिरभिहुतः ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

गर्भे मातुः पितुष्पिता विदिद्युतानो अक्षरे । सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ३५ ॥

गर्भे । मातुः । पितुः । पिता । विऽदिद्युतानः । अक्षरे । सीदन् । ऋतस्य । योनिं । आ ॥ ३५ ॥

अत्र मातृपितृशब्दाभ्यां भूद्यौश्चाभिधीयेते । द्यौः पिता पृथिवी मातेति
श्रुतेः । मातुर्भूम्या गर्भे गर्भस्थाने मध्येऽक्षरे क्षरणरहिते वेद्याख्ये स्थाने विदि-
द्युतानो विशेषेण दीप्यमानः पितुः पिता द्युलोकस्य पालयिता हविषां प्रदानेन ।
एवंभूतोऽग्निर्ऋतस्य यज्ञस्य योनिमुत्तरवेद्याख्यं धिष्यं ॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥
आसीदन् उत्तरवेद्यामुपविशन् अग्निर्वृत्राणि जघनदित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

ब्रह्म प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे । अग्ने यद्दीदयद्दिवि ॥ ३६ ॥

ब्रह्म । प्रजाऽवत् । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे । अग्ने । यत् । दीदयत् । दिवि ॥ ३६ ॥

हे जातवेदो जातानां वेदितर्विचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने प्रजावत्पुत्रपौत्रसहितं
ब्रह्मान्नमाभर । आहर । यद्ब्रह्म दिवि द्युलोके दीदयद्दीयते देवेषु मध्ये यत्प्रश-
स्तमन्नं राजते तदाहरेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

उप त्वा रण्वसंहं प्रयस्वंतः सहस्कृत । अग्ने ससृज्महे गिरः ॥ ३७ ॥

उप । त्वा । रण्वऽसंहं । प्रयस्वंतः । सहऽस्कृत । अग्ने । ससृज्महे । गिरः ॥ ३७ ॥

हे सहस्कृत सहसा बलेनोत्पन्नाग्ने प्रयस्वंतो हविलक्ष्णान्नवंतो वयं रत्न-
संहशं रमणीयसंदर्शनं स्तोतव्यसंदर्शनं वा त्वा त्वामुप प्रति गिरः स्तुतीः समृज्महे ।
विसृजामः । उच्चारयाम इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टविंशी ॥

उप छायामिव घृणेरगन्म शर्म ते वयं । अग्ने हिरण्यसंहशः ॥ ३८ ॥

उप । छायांऽइव । घृणेः । अगन्म । शर्म । ते । वयं । अग्ने । हिरण्यसंहशः ॥ ३८ ॥

हे अग्ने हिरण्यसंहशो हितरमणीयतेजसो हिरण्यवद्रोचमानतेजसो वा घृणेर्दी-
प्तस्य ते तव शर्म शरणमाश्रयणमुपागन्म । उपगच्छाम । तत्र दृष्टान्तः । छाया-
मिव । यथा घर्मार्त्ताः संतप्ताश्छायामुपागच्छन्ति तद्वत् ॥

उपसदि प्रातःकालीनस्याग्नेयस्य य उग्र इवेति याज्या सायंकालीनस्य त्वेषै-
वानुवाक्या । सूत्रितं च । अग्निर्वृत्राणि जघनद्य उग्र इव शर्यहा । आ० ४. ८. । इति ॥

॥ सैषात्रैकोनचत्वारिंशी ॥

य उग्र इव शर्यहा तिग्मशृंगो न वंसगः । अग्ने पुरो रुरोजिथ ॥ ३९ ॥

यः । उग्रःऽइव । शर्यहा । तिग्मशृंगः । न । वंसगः । अग्ने । पुरः । रुरोजिथ ॥ ३९ ॥

योऽग्निरुग्र इवोद्गूर्णबलो धन्वीव शर्यहा शर्यैर्वाणैः शत्रूणां हन्ता तिग्मशृंगो
न वंसगस्तीक्ष्णशृंगो वननीयगतिर्वृषभ इव हे अग्ने स त्वं पुर आसुरीस्तिष्ठः
पुरी रुरोजिथ । भग्नवानसि । रुद्रो वा एष यदग्निरिति श्रुतेः । रुद्रकृतमपि त्रिपु-
रदहनमग्निकृतमेवेत्यग्निः स्तूयते । यद्वा त्रिपुरदहनसाधनभूते वाणेऽग्नेरनीकत्वे-
नावस्थानादग्निः पुराणि भग्नवानित्युच्यते । देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतंत
। ऐ० ब्रा० १. २३. । इत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधेयं ॥

अग्निमंथने जायमानेऽग्नावा यं हस्त इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । आ यं हस्ते
न खादिनमित्यर्द्धं आरमेत् । आ० २. १६. । इति ॥

॥ सैषा चत्वारिंशी ॥

आ यं हस्ते न खादिनं शिशुं जातं न विभ्रति । विशमग्निं स्वध्वरं ॥ ४० ॥

आ । यं । हस्ते । न । खादिनं । शिशुं । जातं । न । विभ्रति । विशं । अग्निं । सुऽअध्वरं ॥ ४० ॥

मंथनोत्पन्नं यमग्निं शिशुं जातं न जातं पुत्रमिव हस्त आविभ्रति हस्तेष्व-

भिमुखं धारयन्त्यध्वर्यवः । पूर्वो नशब्दः पुरस्तादुपचारोऽप्युपमार्थीयः । खादिनं न भक्षकं व्याघ्रादिमिव । यथा तं विभ्रतः पुरुषा अवहितास्तथाभूता इत्यर्थः । यद्वा संप्रत्यर्थे । संप्रतीदानीं खादिनं हविषां भक्षकं यमग्निं हस्ते धारयन्ति विशां जनानां स्वध्वरं शोभनयागस्य निष्पादकं तमग्निं हे ऋत्विजः परिचरतेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

अग्निमंथने जातस्याग्नेराहवनीये प्रहरणसमये प्र देवं देववीतय इति दृचोऽनुवक्तव्यः । सूचितं च । प्र देवं देववीतय इति द्वे अग्निनाग्निः समिध्यते । आ० २. १६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकचत्वारिंशी ॥

प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं । आ स्वे योनौ नि षीदतु ॥ ४१ ॥

प्र। देवं। देवऽवीतये। भरत। वसुवित्ऽतमं। आ। स्वे। योनौ। नि। षीदतु ॥ ४१ ॥

हे अध्वर्यवो देवं द्योतमानं वसुवित्तमं वसूनां धनानां वेदयितारं लंभयितारमग्निं प्रभरत । प्रहरत । आहवनीयेऽग्नौ प्रक्षिपत । किमर्थं । देववीतये । देवानां भक्षणार्थं । तथा च ब्राह्मणं । प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तममिति प्रह्रियमाणायाभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धमा स्वे योनौ निषीदत्वित्येष ह वा अस्य स्वो योनिर्यदग्निरग्नेः । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति । स चाग्निः स्वे योनौ कारणे स्थान आहवनीय आनिषीदतु । अभिनिषण्णो भवतु । ब्राह्मणं च भवति । एष वा अस्य स्वो योनिर्यदग्निरग्नेः । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति ॥

॥ अथ द्वाचत्वारिंशी ॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिशीतातिथिं । स्योन आ गृहपतिं ॥ ४२ ॥

आ। जातं। जातऽवेदसि। प्रियं। शिशीत। अतिथिं। स्योने। आ। गृहऽपतिं ॥ ४२ ॥

हे अध्वर्यवो जातं प्रादुर्भूतमतिथिं । लुप्तोपममेतत् । अतिथिमिव प्रियं अत एव गृहपतिं गृहाणां स्वामिनमग्निं जातवेदसि जातप्रज्ञे स्योने सुखकर आहवनीयेऽग्नावाशिशीत ॥ अंतर्णीतिर्यस्य शीङ् एतद्रूपं ॥ शाययत । स्थापयत ॥ यद्वा श्यैङ् गतावित्यस्य छांदसं रूपं ॥ गमयत । प्रापयतेत्यर्थः ॥ शो तनूकरण इत्यस्य वा रूपं ॥ श्यत । तीक्ष्णीकुरुत । संस्कुरुत । प्रहरतेति यावत् । द्वितीय आकारः पूरकः । जात इतरो जातवेदा इतरः । ऐ० ब्रा० १. १६. । इत्यादिकं ब्राह्मणमत्रानुसंधेयं ॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशी ॥

अग्ने॑ यु॒ष्ट्वा हि ये तवा॑श्वा॒सो देव सा॒धवः । अरं॑ वह॑न्ति म॒न्यवे॑ ॥४३॥

अग्ने॑ । यु॒ष्ट्वा । हि । ये । तव॑ । अ॒श्वा॒सः । दे॒व । सा॒धवः । अरं॑ । वह॑न्ति । म॒न्यवे॑ ॥४३॥

हे देव द्योतमानाग्ने तानश्वान्युष्ट्व । आत्मीये रथे योजय । ये तव त्वदीयाः साधवः साधकाः सुशीला वाश्वासोऽश्वा अरमलं पर्याप्तं वहन्ति । किमर्थं । मन्यवे । मन्यते यष्टव्यत्वेन देवानवेति मन्युर्यागः । तदर्थं तानश्वान्नथे युष्ट्वेत्यर्थः । हि खलु ॥

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशी ॥

अ॒च्छा॑ नो या॒ह्या व॒हाभि॑ प्रया॑सि वी॒तये॑ । आ दे॒वान्सोम॑पीतये ॥४४॥

अ॒च्छा॑ । नः । या॒हि । आ । व॒हा॒ । अ॒भि । प्रया॑सि । वी॒तये॑ । आ । दे॒वान् । सोम॑पीतये ॥४४॥

हे अग्ने नोऽस्मानच्छाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । तथा प्रयासि हविलक्ष्णान्यन्नान्यभिलक्ष्य देवानावह । किमर्थं । वीतये तेषां हविषां स्वादनार्थं । तथा सोमपीतये सोमपानार्थं च तान्देवानावह ॥

॥ अथ पंचचत्वारिंशी ॥

उद॑ग्ने भा॒रत द्यु॒मद॑ज॒स्त्रेण॑ द॒विद्यु॑तत् । शो॒चा वि॑ भा॒ह्यजर॑ ॥४५॥

उत् । अ॒ग्ने । भा॒र॒त । द्यु॒म॒त् । अ॒ज॒स्त्रेण॑ । द॒विद्यु॑तत् । शो॒च । वि॑ । भा॒हि । अ॒ज॒र ॥४५॥

हे भारत हविषां भर्तारम् उच्छोच । उद्गततरं दीप्यस्व । तदेव विवृणोति । हे अजर जरारहिताग्ने दविद्युतत् भृशं द्योतमानस्त्वं द्युमत् द्युमता दीप्तिमता ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् ॥ अजस्त्रेणाविच्छेदेन तेजसा वि भाहि । विशेषेण प्रकाशयस्व । यद्वा भातिरचांतर्णीतित्यर्थः । त्वं प्रथममुद्दीप्यस्व पश्चादात्मीयेन तेजसा सर्वं जगत्प्रकाशयेति योजनीयं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनचिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्चत्वारिंशी ॥

वी॒ती यो दे॒वं म॒र्तो दु॒व॒स्येद॒ग्निमी॑ळीताध्व॒रे ह॒विष्मा॑न् ।

होता॑रं सत्य॒यजं॑ रोद॒स्योरु॒त्ता॒नह॑स्तो नम॒सा वि॒वासे॑त् ॥४६॥

वी॒ती । यः । दे॒वं । म॒र्तः । दु॒व॒स्येत् । अ॒ग्निं । ई॒ळी॒त । अ॒ध्व॒रे । ह॒वि॒ष्मा॒न् ।
हो॒ता॒रं । स॒त्य॒ऽय॒जं । रो॒द॒स्योः । उ॒त्ता॒न॒ऽह॒स्तः । नम॑सा । आ । वि॒वा॒से॒त् ॥४६॥

यो म॒र्तो म॒नुष्यो ह॒वि॒ष्मा॒न् ह॒वि॒र्भिर्यु॒क्तो य॒ज॒मा॒नो वी॒ती वी॒त्या का॒न्ते॒न ह॒वि॒र्ल॒क्षणे॒ना॒न्ने॒न यं कंच॑न दे॒वं दु॒व॒स्येत् परि॑चरेत् तस्मिन्ध्व॒रे य॒ज्ञेऽग्नि॑मीळीत । स्तु॒वी॒त ।
सर्वेषु या॒गेष्व॒ग्निः पू॒ज्यत इत्य॑र्थः । की॒दृश॑म॒ग्निं । रो॒द॒स्योर्द्या॒वापृ॒थि॒व्योर्लो॒क॒द्वये॒ वर्त॑मानानां हो॒ता॒रमा॒ह्ना॒ता॒रं स॒त्य॒य॒जं स॒त्ये॒ना॒वि॒त॒थे॒न ह॒वि॒षा य॒ष्टा॒रं । किंचा॑यं
य॒ज॒मा॒न ई॒दृश॑म॒ग्निमु॒त्ता॒न॒ह॒स्तः कृ॒तांज॑लिपुटः सन् नम॑सा नमस्कारेण ह॒वि॒षा
वा॒वि॒वा॒से॒त् । परि॑चरेत् ॥

॥ अथ सप्तचत्वारिंशी ॥

आ ते॑ अ॒ग्न ऋ॒चा ह॒वि॒र्हृ॒दा त॒ष्टं भ॑रामसि ।

ते ते॑ भ॒वन्तू॒क्ष्णं ऋ॒ष॒भा॒सो व॒शा उ॒त ॥४७॥

आ । ते । अ॒ग्ने । ऋ॒चा । ह॒विः । हृ॒दा । त॒ष्टं । भ॑राम॒सि ।

ते । ते । भ॒वन्तु । उ॒क्ष्णः । ऋ॒ष॒भा॒सः । व॒शाः । उ॒त ॥४७॥

अ॒न॒या॒ध्य॒य॒नं प्र॑शस्यत इत्याश्व॒ला॒य॒नो म॒न्य॒ते । गृ० १. १. । हे अ॒ग्ने ते तु॒भ्यं हृ॒दा
हृ॒द॒ये॒न त॒ष्टं सं॒स्कृत॑मृ॒चा ऋ॒यू॒पे॒ण वर्त॑मानं ह॒वि॒र्ऋ॒च॒मे॒व ह॒विः कृ॒त्वा भ॑रामसि ।
आ॒ह॒रा॒मः । त इति तच्छब्देन प्रकृतमृ॒यू॒पं ह॒विः प॒रा॒मृ॒श्य॒ते । प्र॒ति॒नि॒र्दि॒श्य॒मा॒ना॒-
पे॒क्ष॒या पुं॒स्त्व॒ब॒हु॒त्वे । ऋ॒यू॒पं त॒द्वि॒स्ते तु॒भ्यमु॒क्ष्णं उ॒क्ष्णा॒णः से॒च॒न॒स॒म॒र्था ऋ॒ष॒भा॒स
ऋ॒ष॒भा उ॒तापि॑ च व॒शाश्च॑ भवन्तु । ऋ॒ष॒भ॒व॒शा॒रू॒पे॒ण परि॑णतं सत् त्वद्ग॒क्ष्णा॒य
भ॒व॒त्विति॑ शेषः ॥

॥ अथाष्टाचत्वारिंशी ॥

अ॒ग्निं दे॒वा॒सो अ॒ग्निय॑मि॒ध॒ते वृ॒त्र॒हन्त॑मं ।

ये॒ना व॑सू॒न्याभृ॑ता तृ॒ळ्हा र॒क्षांसि॑ वा॒जि॒ना ॥४८॥

अ॒ग्निं । दे॒वा॒सः । अ॒ग्निय॑मं । इ॒ध॒ते । वृ॒त्र॒हन्ऽत॑मं ।

ये॒न । व॑सू॒नि । आऽभृ॑ता । तृ॒ळ्हा । र॒क्षांसि॑ । वा॒जि॒ना ॥४८॥

अ॒ग्निय॑मं मुख्यं वृ॒त्र॒हन्त॑ममतिशयेन वृ॒त्र॒स्य हन्ता॑रमिमम॒ग्निं दे॒वा॒सो दे॒वा इ॒ध॒ते ।
दी॒प॒य॑न्ति । ये॒ना॒ग्नि॒ना व॑सू॒न्यसुरै॑रप॒ह॒तानि॑ ध॒नानि॑ ह॒वि॒र्ल॒क्ष्णा॒न्य॒न्ना॒नि वा॒भृ॒ता॒-

सुरसकाशाद्यजमानाद्वाहतानि । येन च वाजिना बलवताग्निना रक्षांसि यज्ञ-
विरोधीनि नृळहा नृढानि हिंसितानि तमग्निमिंधत इत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
चतुर्थाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठे मंडले द्वितीयेऽनुवाके प्रथमं सूक्तं
व्याख्यातं । तत्र पिबा सोममिति द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे चैष्टुभं । अंत्या
द्विपदा त्रिष्टुप् । तथा चानुक्रांतं । पिबा पंचोर्नैद्रं चैष्टुभं द्विपदांतमिति ॥ अभि-
जिति मरुत्वतीयशस्त्र एतन्निविद्धानं । सूचितं च । पिबा सोमं तमु दृहीति मध्यं-
दिनः । आ० ८. ५. । इति ॥ समूळहे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं ।
सूचितं च । पिबा सोममभि तमस्य द्यावापृथिवी । आ० ८. ७. । इति ॥ सूर्यस्तुन्नाम्ये-
काहे मरुत्वतीय एतत्सूक्तं निविद्धानं । सूच्यते हि । सूर्यस्तुता यशस्कामः पिबा
सोममभि । आ० ९. ८. । इति ॥ महाव्रतेऽपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । तथैव पंचमा-
रण्यके सूचितं । पिबा सोममभि यमुग्र तर्दः कया शुभा सवयसः सनीळाः
। ऐ० आ० ५. १. । इति ॥ माध्यंदिने सवन आद्यास्तिस्रो होतृमैत्रावरुणब्राह्मणाच्छं-
सिनां प्रस्थितयाज्याः । सूचितं च । पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इति तिस्रोऽर्वाङेहि
सोमकामं त्वाहुः । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पिबा सोममभि यमुग्र तर्दं जुर्वं गव्यं महिं गृणान ईद्र ।

वि यो धृष्णो वधिषो वज्रहस्त विश्वा वृत्रममित्रिया शवोभिः ॥ १ ॥

पिब । सोमं । अभि । यं । उग्र । तर्दः । ऊर्वं । गव्यं । महि । गृणानः । इंद्र ।

वि । यः । धृष्णो इति । वधिषः । वज्रहस्त । विश्वा । वृचं । अमित्रिया । शवः । अभिः ॥ १ ॥

हे उग्रोद्गूर्णबलेन्द्र गृणानोऽगिरोभिः स्तूयमानस्त्वं यं सोममभ्युद्दिश्य । पातु-
मित्यर्थः । महि महद्गव्यं गोसंबन्धूर्वं पणिभिराहतं समूहं तर्दः प्रकाशितवानसि ॥
तृदिर्हिंसाकर्माच्च प्रकाशनार्थः ॥ तं सोमं पिब । पानं कुरु । हे धृष्णो शत्रूणां
धर्षक वज्रहस्त वज्रपाणे हे इंद्र यस्त्वं शवोभिर्बलैः सहितः सन् विश्वा विश्वं
वृचमावरकममित्रियामित्रियं शत्रुं ॥ अमित्रशब्दात् द्वितीयैकवचनस्येयादेशः ॥
विवधिषः व्यवधीः स त्वं सोमं पिबेति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स ई पाहि य ऋजीषी तरुचो यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनां ।

यो गोत्रभिर्बृजभृद्यो हरिष्ठाः स इंद्र चित्राँ अभि तृधि वाजान् ॥ २ ॥

सः । ई । पाहि । यः । ऋजीषी । तरुचः । यः । शिप्रऽवान् । वृषभः । यः । मतीनां ।

यः । गोत्रऽभित् । वज्रऽभृत् । यः । हरिऽस्थाः । सः । इंद्र । चित्रान् । अभि । तृधि ।

वाजान् ॥ २ ॥

हे इंद्र ऋजीषी । ऋजीषशब्देन गतरसः सोमोऽभिधीयते । तद्वान्यस्त्वं तरुचः
शत्रूणां तारकोऽसि यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहनुरसि यस्त्वं मतीनां स्तोतृणां ॥
मन्यतेः स्तुतिकर्मणः कर्तरि क्तिच् ॥ वृषभः कामानां वर्षितासि स त्वमीमेनं
सोमं पाहि । पिब । हे इंद्र यस्त्वं वज्रभृजधरो यस्त्वं गोत्रभिर्गोत्राणां पर्वतानां
मेघानां वा भेत्तासि यस्त्वं हरिष्ठा हर्योः स्थातासि हे इंद्र स त्वं चित्रान् विचि-
त्रान् वाजानन्नान्यभितृधि । अस्मभ्यं प्रकाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवा पाहि प्रत्नथा मंदतु त्वा श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः ।

आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषो जहि शत्रूरभि गा इंद्र तृधि ॥ ३ ॥

एव । पाहि । प्रत्नऽथा । मंदतु । त्वा । श्रुधि । ब्रह्म । वावृधस्व । उत । गीऽभिः ।

आविः । सूर्यं । कृणुहि । पीपिहि । इषः । जहि । शत्रून् । अभि । गाः । इंद्र । तृधि ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं प्रत्नथा प्रत्नान्पुराणान् सोमान्यथापिबस्तथैवैवमिममस्मदीयं सोमं

पाहि । पिब । स च सोमस्त्वया पीतः सन् त्वा त्वां मंदतु । मदयतु । ब्रह्मास्माभिः
कृतं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । उतापि च गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्ववृधस्व । त्वं
वर्धस्व । अपि च सूर्ये सर्वस्य प्रेरकं देवमाविष्कुरुहि । आविष्कुरु । वयं सूर्ये यथा
पश्येम तथा कुर्वित्यर्थः । इषोऽन्नानि च पीपिहि । अस्मभ्यं ष्यायय । शत्रूनस्मत्स-
पत्नान् जहि । नाशय । हे इंद्र त्वं पणिभिरपहता गा अभितृधि । प्रकाशय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते त्वा मदा बृहदिंद्र स्वधाव इमे पीता उक्षयंत द्युमंतं ।

महामनूनं तवसं विभूतिं मत्सरासो जर्हषंत प्रसाहं ॥ ४ ॥

ते । त्वा । मदाः । बृहत् । इंद्र । स्वधाऽवः । इमे । पीताः । उक्षयंत । द्युऽमंतं ।

महां । अनूनं । तवसं । विऽभूतिं । मत्सरासः । जर्हषंत । प्रऽसाहं ॥ ४ ॥

हे स्वधावोऽन्नवन्निंद्र मदा मदकरास्त इमे पीताः सोमा द्युमंतं दीप्तिमंतं त्वा
त्वां बृहदत्यंतमुक्षयंत । सिंचयंतु । अपि च हे इंद्र त्वां मत्सरासो मदकराः सोमा
जर्हषंत । भृशं हर्षयंतु । कीदृशं । महं महान्तं प्रभूतमनूनं सर्वगुणैर्न्यूनतारहितं ।
संपूर्णगुणमित्यर्थः । तवसं प्रवृद्धं विभूतिं विभवंतं प्रसाहं शत्रूणामभिभवितारं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

येभिः सूर्यमुषसं मंदसानोऽवासयोऽप हृळ्हानि दर्दत ।

महामद्रिं परि गा इंद्र संतं नुत्था अच्युतं सदसः परि स्वात् ॥ ५ ॥

येभिः । सूर्ये । उषसं । मंदसानः । अवासयः । अप । हृळ्हानि । दर्दत ।

महां । अद्रिं । परि । गाः । इंद्र । संतं । नुत्थाः । अच्युतं । सदसः । परि । स्वात् ॥ ५ ॥

हे इंद्र येभिर्यैः सोमैर्मंदसानो मोदमानस्त्वं सूर्ये सर्वस्य प्रेरकं देवमुषसमु-
षोदेवतां चावासयः स्वस्थाने न्यवासयः । अथवा सूर्योषसौ यथा तमांसि
विवासयतस्तथाकाशीः । किं कुर्वन् । हृळ्हानि हृढानि तमांस्यपदर्दत । अपदा-
रयन् । किंच हे इंद्र त्वं पणिभिरपहता गाः परि संतं परितो विद्यमानं महं
महान्तमद्रिं पर्वतं नुत्थाः । अनुदः । कीदृशं । स्वात्स्वकीयात्सदसः स्थानात्परि
परितोऽच्युतमविचालितं विनाशरहितं । स्थिरमित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तव॒ क्रत्वा॒ तव॒ तदंस॑नाभिरा॒मासु॑ प॒क्कं श॒च्या नि दी॒धः ।

औ॒र्णो॒दुर॑ उ॒स्त्रिया॑भ्यो वि ह॒ळ्हो॒दूर्वा॑न्ना असृ॒जो अंगि॑रस्वान् ॥ ६ ॥

तव॑ । क्रत्वा॑ । तव॑ । तत् । दंस॑नाभिः । आ॒मासु॑ । प॒क्कं । श॒च्या । नि । दी॒ध॒रिति॑ दीधः ।

औ॒र्णोः । दुरः॑ । उ॒स्त्रिया॑भ्यः । वि । ह॒ळ्हो॒हा । उ॒त् । ऊ॒र्वा॒त् । गाः । असृ॒जः । अंगि॑रस्वान् ॥ ६ ॥

हे इंद्र तव क्रत्वा त्वदीयया प्रज्ञया तव दंसनाभिस्त्वदीयैः कर्मभिः शच्या सामर्थ्येनामास्वपक्कासु गोषु पक्कं परिणतं तत्प्रसिद्धं पयो निदीधः । नितरां धारयसि । अपि च हे इंद्र त्वमुस्त्रियाभ्यो गोभ्यः । गा निर्गमयितुमित्यर्थः । हळ्हो हळानि । वलेन पाषाणादिभिर्हृदीकृतानीत्यर्थः । दुरो द्वाराणि व्यौर्णोः । उद्धाटितवानसि । अंगिरस्वानंगिरोभिर्युक्तस्त्वमूर्वात्समूहात् । गोष्ठादित्यर्थः । गा उदसृजः । उदगमयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प॒प्राथ॒ क्षां म॒हि दंसो॒ व्यु॒र्वीमु॒प द्यामृ॑ष्टो बृह॒दिन्द्र॑ स्त॒भायः॑ ।

अ॒धार॒यो रो॒दसी॑ दे॒वपु॑त्रे प्र॒त्ने मा॒तरा॑ य॒ह्नी ऋ॒तस्य॑ ॥ ७ ॥

प॒प्राथ॑ । क्षां । म॒हि । दंसः॑ । वि । उ॒र्वी । उ॒प । द्यां । अ॒मृ॒ष्टः । बृ॒हत् । इन्द्र॑ । स्त॒भा॒यः ।

अ॒धार॒यः । रो॒दसी॑ इति । दे॒वपु॑त्रे इति दे॒वऽपु॑त्रे । प्र॒त्ने इति । मा॒तरा॑ । य॒ह्नी इति ।

ऋ॒तस्य॑ ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्वं महि महता दंसो दंससा कर्मणोर्वीं विस्तीर्णा क्षां भूमिं वि पप्राथ । विशेषेण पूरितवानसि ॥ प्रा पूरण इति धातुः ॥ हे इंद्र ऋष्टो महांस्त्वं बृहद्बृहती द्यां दिवमुपस्तभायः । उपस्तभासि । निरालंबं वितिष्ठंती द्यौर्यथा न पतंतीद्रस्तथा करोतीत्यर्थः । अपि च त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यावधारयः । पोषणैर्धारयसि । कीदृश्यौ । देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । प्रत्ने पुराणे मातरा मातरौ निर्मात्रावृतस्योदकस्य यज्ञस्य वा यह्नी यह्न्यौ महत्यौ । यद्वा विश्वस्य मातरावृतस्य ब्रह्मणो यह्नी पुत्र्यौ । यदुरित्यपत्यनामैतत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अ॒ध त्वा॒ विश्वे॑ पुर॒ इंद्र॑ दे॒वा एकं॑ त॒वसं॑ दधिरे॒ भरा॑य ।

अ॒दे॒वो यद॒भ्योहि॑ष्ट दे॒वान्स्वर्षा॑ता वृ॒णत॒ इंद्र॑म॒त्र ॥ ८ ॥

अध॑ । त्वा॒ । विश्वे॑ । पुरः॑ । इन्द्र॑ । देवाः॑ । एकं॑ । तव॑सं । दधिरे॑ । भरा॑य ।

अदे॑वः । यत् । अभि॑ । औहि॑ष्ट । देवान् । स्वः॑ऽसाता । वृण॑ते । इन्द्रं॑ । अत्र॑ ॥ ८ ॥

अधाधुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे ब्रह्मादयो हे इन्द्र एकं मुख्यं तवसं प्रवृद्धं बलवन्तं त्वा त्वां भराय संग्रामाय पुरो दधिरे । पुरस्ताच्चक्रिरे । यद्यदादेवो वृचोऽसुरो देवानभ्यौहिष्ट संग्रामार्थमभिगतवान् ॥ ओहतिर्गतिकर्मा ॥ किंचास्मिन्काले स्वर्षाता स्वर्षातौ संग्राम इन्द्रं वृणते । संभजन्ते स्म । मरुत इति शेषः । मरुतो हीन्द्रं देवेषु पलायितेषु समभजन्नित्यर्थः । अधुना पुरो दधिर इति संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अध॑ द्यौश्चित्ते॒ अप॒ सा नु॒ वज्रा॑द्वि॒तान॑म॒भियसा॒ स्वस्य॑ म॒न्योः ।

अहिं॑ यदिन्द्रो॒ अभ्यो॑ह॒सानं॑ नि चि॒द्विश्वा॑युः श॒यथे॑ ज॒घान॑ ॥ ९ ॥

अध॑ । द्यौः । चित् । ते । अप । सा । नु । वज्रात् । द्विता । अनमत् । भियसा । स्वस्य । मन्योः ।

अहिं । यत् । इन्द्रः । अभि । ओहसानं । नि । चित् । विश्वऽआयुः । शयथे । जघान ॥ ९ ॥

सा प्रसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन द्यौश्चित् द्युलोकोऽपि हे इन्द्र अधाधुनास्मिन्काले द्विता द्विधा द्विप्रकारात्ते त्वदीयाद्वज्रात्स्वस्यात्मीयान्मन्योः क्रोधाच्च भियसा भयेनापानमत् । अपननाम । नु इति पूरणः । विश्वायुर्बहून् इन्द्रो यद्यदाभ्योहसानमभिगच्छन्तमहिं वृचं शयथे शयननिमित्ते । मरणायेत्यर्थः । जघान न्यवधीत् । चिदिति पूरणः । यदा वृचं जघानास्मिन्काले द्यौर्ननामेति संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अध॑ त्वष्टा॑ ते म॒ह उ॒ग्र वज्रं॑ स॒हस्र॑भृष्टिं ववृ॒तच्छ॒ताश्रिं॑ ।

नि॒काम॑म॒रम॑णसं येन॒ नव॑त॒महिं॑ सं पि॒ण्ण॑गृजीषिन् ॥ १० ॥

अध॑ । त्वष्टा । ते । महः । उग्र । वज्रं । सहस्रऽभृष्टिं । ववृतत् । शतऽअश्रिं ।

निऽकामं । अरऽमनसं । येन । नवतं । अहिं । सं । पिण्णक् । ऋजीषिन् ॥ १० ॥

अधाधुना हे उग्रोद्गूर्णबलेन्द्र महो महतस्तव त्वष्टा देवशिल्पी वज्रं ववृतत् । न्यवर्तयत् । निष्पन्नं कृतवान् । कीदृशं । सहस्रभृष्टिं सहस्रधारं शताश्रिं शतपर्वाणं । हे ऋजीषिन् गतरससोमवन्निद्र येन वज्रेण निकामं । नियतः कामो यस्य

तं । अरमणसं । शत्रूणामरमभिगंतु मनो यस्य तं । नवंतं शब्दायमानमहिं
वृत्रमसुरं संपिणक् संपिष्टवानसि तं वज्रं कृतवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वर्धान्यं विश्वे मरुतः सजोषाः पचच्छतं महिषाँ इन्द्र तुभ्यं ।

पूषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृत्रहणं मदिरमंशुमस्मै ॥ ११ ॥

वर्धान् । यं । विश्वे । मरुतः । सजोषाः । पचत् । शतं । महिषान् । इन्द्र । तुभ्यं ।

पूषा । विष्णुः । चीणि । सरांसि । धावन् । वृत्रहणं । मदिरं । अंशुं । अस्मै ॥ ११ ॥

सजोषाः सह प्रीयमाणा विश्वे मरुतः सर्वे देवा हे इन्द्र यं त्वां वर्धान् स्तो-
त्रैर्वर्धयन्ति हे इन्द्र तस्मै तुभ्यं पूषैतन्नामको देवो विष्णुरेतन्नामकश्च शतं शतसं-
ख्याकान्महिषान् पुंशून् पचत् । पचेत् । अपि चास्मै तुभ्यं सरांसि द्रोणक-
लशपूतभृदाहवन्याख्यानि चीणि पात्राण्यंशुं सोमं धावन् । अगच्छन् । सोमैः
पात्राणि पूर्यत इत्यर्थः । कीदृशं सोमं । मदिरं मदकरं वृत्रहणं वृत्राणां शत्रूणां
हन्तारं । अत्र वृत्रहन्शब्देन सोमोऽभिधीयते । पीते हि सति सोमे वृत्राणि
हन्तुमिन्द्रः समर्थो भवतीति यावत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ क्षोदो महि वृतं नदीनां परिष्ठितमसृज ऊर्मिमपां ।

तासामनु प्रवत इन्द्र पंथां प्रार्दयो नीचीरपसः समुद्रं ॥ १२ ॥

आ । क्षोदः । महि । वृतं । नदीनां । परिऽस्थितं । असृजः । ऊर्मि । अपां ।

तासां । अनु । प्रऽवतः । इन्द्र । पंथां । प्र । प्रार्दयः । नीचीः । अपसः । समुद्रं ॥ १२ ॥

हे इन्द्र त्वं महि महवृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां
सिंधूनां संबन्धि क्षोद उदकमासृजः । आ समन्तात्सृष्टवानसि । येन नद्यः पूर्णाः
प्रवहेयुस्तदित्यर्थः । अपामुदकानामूर्मिं समूहं सृष्टवानसि । पुनर्वचनमादरार्थं ।
हे इन्द्र तासां नदीनां संबन्धिनः पंथां पथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकाषीरिति
शेषः । अन्वित्युपसर्गयोग्यक्रियाध्याहारः । किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीः । वेग-
युक्ता इत्यर्थः । अपसोऽप उदकानि । अपस इत्यप एवार्थे वर्तते । समुद्रमुदधिं
प्रार्दयः । प्रागमयः । अत्रार्दयतिर्नयनकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ए॒वा ता वि॒श्वा च॒कृ॒वांस॒मिन्द्रं॑ म॒हामु॒ग्रम॑जु॒र्यं स॒हो॒दां ।

सु॒वीरं॑ त्वा स्वा॒युधं॑ सु॒वज्र॒मा ब्र॒ह्म न॒व्यम॒वसे॑ ववृ॒त्यात् ॥ १३ ॥

ए॒व । ता । वि॒श्वा । च॒कृ॒ऽवांसं॑ । इन्द्रं॑ । म॒हां । उ॒ग्रं । अ॒जु॒र्यं । स॒हः॒ऽदां ।

सु॒ऽवीरं॑ । त्वा । सु॒ऽआ॒युधं॑ । सु॒ऽवज्रं॑ । आ । ब्र॒ह्म । न॒व्यं । अ॒वसे॑ । व॒वृ॒त्यात् ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां नव्यं नूतनमन्यैरकृतपूर्वं ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रमवसेऽस्माकं रक्षणायाववृत्यात्। आवर्तयतु। कीदृशं त्वां। एवैवमुक्तप्रकारेण ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि कर्माणि चकृवांसं कृतवन्तमिन्द्रमीश्वरं महान् महान्तमुग्रमोजस्विनमजुर्यमजरं सहोदां सहसो बलस्य दातारं सुवीरं शोभना वीरा मरुतो यस्य तं स्वायुधं शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

स नो॒ वाजा॑य॒ श्रव॑स इ॒षे च॑ रा॒ये धे॒हि द्यु॒मतं॑ इन्द्र॒ वि॒प्रा॒न् ।

भ॒र॒द्वा॒जे नृ॒वतं॑ इन्द्र॒ सू॒री॒न्द्रि॒वि च॑ स्मै॒धि पा॒र्ये॑ न इन्द्र ॥ १४ ॥

सः । नः । वाजा॑य । श्र॒वसे॑ । इ॒षे । च॒ । रा॒ये । धे॒हि । द्यु॒ऽमतः॑ । इन्द्र॒ । वि॒प्रा॒न् ।

भ॒र॒त्ऽवा॒जे । नृ॒ऽवतः॑ । इन्द्र॒ । सू॒री॒न् । दि॒वि । च॒ । स्म॒ । ए॒धि । पा॒र्ये॑ । नः । इन्द्र॒ ॥ १४ ॥

हे इन्द्र स त्वं द्युमतो दीप्तिमतो विप्रान्मेधाविनोऽस्मान्वाजाय बलाय श्रवस इषे चान्नाय च राये धनाय धेहि। धारय। अपि च हे इन्द्र भरद्वाजे मयि नृवतो मनुष्यवतः। परिचारकयुक्तानित्यर्थः। सूरीन् तव स्तोतृन् पुत्रपौत्रान् कुर्विति शेषः। हे इन्द्र त्वं पार्ये पारणीय आगामिनि च दिवि दिवस एधि स्म नः। अस्माकं रक्षिता खलु भवेत्यर्थः ॥

षष्ठेऽहनि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽनुरूपतृचस्याया वाजमिति तृतीया। सूचितं च। अया वाजं देवहितं सनेमेति स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ८.३.। इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

अ॒या वा॒जं दे॒व॒हितं॑ स॒नेम॒ मदे॑म श॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ १५ ॥

अ॒या । वा॒जं । दे॒वऽहि॑तं । स॒ने॒म॒ । मदे॑म । श॒तऽहि॑माः । सु॒ऽवी॒राः ॥ १५ ॥

अयानया स्तुत्या देवहितं देवेन द्योतमानेनेन्द्रेण दत्तं वाजमन्त्रं सनेम । वयं संभजेम । अपि च सुवीराः शोभनपुत्रोपेता वयं मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

तमु द्रुहीति पंचदशर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं त्रैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानु-
क्रम्यते । तमु द्रुहीति ॥ अभिजिति निष्केवल्य एतन्निविद्धानं । सूचितं च । तमु
द्रुहीति मध्यंदिनः । आ० ८. ५. । इति ॥ इंद्राग्न्योः कुलायनाभ्येकाहेऽपि निष्केवल्य
एतन्निविद्धानं । सूचितं च । तिष्ठा हरी तमु द्रुहीति मध्यंदिनः । आ० ९. १. ।
इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । तमु द्रुहि यो
अभिभूत्योजाः सुत इत्वं निमिष्य इंद्र सोम इति चीणि । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तमु द्रुहि यो अभिभूत्योजा वन्वन्वातः पुरुहूत इंद्रः ।

अषाढहमुयं सहमानमाभिगीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनां ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । अभिभूतिऽओजाः । वन्वन् । अवातः । पुरुऽहूतः । इंद्रः ।

अषाढहं । उयं । सहमानं । आभिः । गीऽभिः । वर्ध । वृषभं । चर्षणीनां ॥ १ ॥

अभिभूत्योजा अभिभावुकतेजा वन्वन् शत्रून् हिंसन् अवातः शत्रुभिरहिंसितः ॥
वनोतेर्निष्ठांतस्य नञ्पूर्वस्य रूपं । यद्वा वातेर्वातं ॥ अनभिगतः पुरुहूतो बहुभि-
राहूतो य इंद्रोऽस्तीति शेषः । हे भरद्वाज तमु द्रुहि । तमेवेन्द्रं स्तुहि । अपि
चाभिर्वक्ष्यमाणाभिगीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिन्द्रं वर्ध । वर्धय । कीदृशं ।
अषाढहमनभिभूतमुयमुद्रूणमोजस्विनं वा सहमानं शत्रून् अभिभवन्तं चर्षणीनां
प्रजानां संबन्धिनं वृषभं वर्षितारं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स युध्मः सत्वा खजकृत्समद्वा तुविम्रक्षो नदनुमाँ ऋजीषी ।

बृहद्रेणुश्च्यवनो मानुषीणामेकः कृष्टीनामभवत्सहावा ॥ २ ॥

सः । युध्मः । सत्वा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । तुविऽम्रक्षः । नदनुऽमान् । ऋजीषी ।

बृहत्ऽरेणुः । च्यवनः । मानुषीणां । एकः । कृष्टीनां । अभवत् । सहऽवा ॥ २ ॥

बृहद्रेणुर्बृहतो महतो रेणोः पांसोरुत्थापकः । संग्रामेष्विति यावत् । एको

मुख्यः सहावा बलवान् स इन्द्रो मानुषीणां मनोः संबन्धिनीनां कृष्टीनां प्रजानां
यजमानानां च्यवनोऽभिगन्ताभवत् । आसीत् । कीदृशः । युध्मो योद्धा सत्वा दाता ॥
सनोतेरिदं रूपं ॥ खजकृत् खजानां संयामाणां कर्ता ॥ खज इति संयामनामैतत् ॥
समद्धा । यजमानैः सह मदः समत् तद्वान् । तुविम्रक्षः ॥ मृक्षतिः संस्नेहनकर्मा ॥
तुवीनां बहूनां वर्षणेन संस्नेहनकर्ता नदनुमान् शब्दवानृजीषी । ऋजीषशब्देन
सवनद्वयाभिषुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिषुतः सोम उच्यते । तद्वान् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ह नु त्वददमयो दस्यूरेकः कृष्टीरवनोरार्याय ।

अस्ति स्विन्नु वीर्यं तत् इन्द्र न स्विदस्ति तद्वतुथा वि वोचः ॥ ३ ॥

त्वं । ह । नु । त्वत् । अदमयः । दस्यून् । एकः । कृष्टीः । अवनोः । आर्याय ।

अस्ति । स्वित् । नु । वीर्यं । तत् । ते । इन्द्र । न । स्वित् । अस्ति । तत् । ऋतुऽथा ।

वि । वोचः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वत्स्य स त्वं । त्वदिति तच्छब्दपर्यायः । अत्र लिंगव्यत्ययः । दस्यून्
कर्महीनान् जनान् नु क्षिप्रमदमयः । दांतानकरोः । हशब्दः पूरणार्थः । अपि
चैको मुख्यस्त्वं कृष्टीः पुत्रदासादीनार्याय कर्मकृते जनायावनोः । अददाः । एवं
स्तुवन्नपृषिरिद्रं यदा नाद्राक्षीत्तदा तस्य वीर्यसद्भावे विचिकित्समानः परार्धर्च-
माह । हे इन्द्र ते तव यत्पूर्वमुक्तं तद्वीर्यं सामर्थ्यं स्विन्नुस्ति । किंस्विन्नवति ।
स्विन्नवति विचिकित्सायां । यद्वा नास्ति स्वित् । तद्वलमृतुथा काले काले वि
वोचः । विशेषेण ब्रूहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सदिद्धि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य ।

उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरधस्य रधतुरो बभूव ॥ ४ ॥

सत् । इत् । हि । ते । तुविऽजातस्य । मन्ये । सहः । सहिष्ठ । तुरतः । तुरस्य ।

उग्रं । उग्रस्य । तवसः । तवीयः । अरधस्य । रधऽतुरः । बभूव ॥ ४ ॥

पूर्वमंत्र इन्द्रस्य बलसदसद्भावं संदिह्यान्तया बलमस्त्येवेत्यवधारयन्नाह । हि
यस्मादर्थे । हि यस्मात्कारणात् हे सहिष्ठ बलवत्तमेन्द्र तुविजातस्य बहुयज्ञेषु

प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिंसतस्तुरस्य शत्रूणां हिंसितुर्बलवतो वा ते तव सहो बलं सदिद्विद्यमानमेवाहं मन्ये । उग्रस्योजस्विनस्तवसः प्रवृद्धस्यारधस्य शत्रुभिर्वशीकर्तुमशक्यस्य ॥ रधेर्वशीकरणार्थस्य रूपं ॥ रधतुरो वशीकरणीयानां सपत्नानां हिंसकस्य तव बलं बभूव । भवत्येव । कीदृशं । उग्रमुद्गूणं तवीयः प्रवृद्धतरं । यतस्त्वं वृत्रादीन् शत्रून् हंस्यतस्ते बलं विद्यत एवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तन्नः प्रत्नं सख्यमस्तु युष्मे इत्या वदद्भिर्वलमंगिरोभिः ।

हन् अच्युतच्युदस्मेषयंतमृणोः पुरो वि दुरो अस्य विश्वाः ॥ ५ ॥

तत् । नः । प्रत्नं । सख्यं । अस्तु । युष्मे इति । इत्या । वदत् । अभिः । वलं । अंगिरः । अभिः ।

हन् । अच्युतऽच्युत् । दस्म । इषयंतं । ऋणोः । पुरः । वि । दुरः । अस्य । विश्वाः ॥ ५ ॥

प्रत्नं पुराणं । चिरकालानुवर्तीत्यर्थः । तत्प्रसिद्धं नोऽस्मदीयं सख्यं स्तुत्यस्तोतृ-
लक्षणं सखित्वं हे इंद्र युष्मे युष्मास्वस्तु । पूजार्थं बहुवचनं । हे अच्युतच्युदच्यु-
तानामविचलितानां च्यावक हे दस्म दर्शनीयेन्द्र त्वमिषयंतमायुधानि प्रेरयंतं
वलमेतन्नामानमसुरमित्या सत्यमेव वदद्भिस्त्वां स्तुवद्भिरंगिरोभिः सह हन् ।
हतवानसि । अपि चास्य वलस्य पुरो नगराणि व्यृणोः । व्यगमयः । वियुक्ता-
न्यकाषीरित्यर्थः । विश्वाः सर्वा दुरः पुरीणां द्वारश्च व्यृणोः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्त्युग्र ईशानकृन्महति वृत्रतूर्ये ।

स तोकसाता तनये स वज्री वितंतसाय्यो अभवत्समत्सु ॥ ६ ॥

सः । हि । धीभिः । हव्यः । अस्ति । उग्रः । ईशानऽकृत् । महति । वृत्रऽतूर्ये ।

सः । तोकऽसाता । तनये । सः । वज्री । वितंतसाय्यः । अभवत् । समत्ऽसु ॥ ६ ॥

उग्र ओजस्वीशानकृत् । स्तोतृनीशानान् समर्थान्करोतीतीशानकृत् । स इंद्रो
महति प्रभूते वृत्रतूर्ये संग्रामे । वृत्रतूर्य इति संग्रामनामैतत् । धीभिः स्तोतृभिः
स्तुतिभिर्वा हव्यो जयार्थिभिराह्वातव्योऽस्ति । भवति । हिशब्दः पादपूरणः । तोक-

साता तोकस्य पुत्रस्य सातौ लाभे निमित्ते तनये तत्पुत्रे निमित्ते सति स इन्द्र
आह्वातव्योऽस्ति । वज्री वज्रवान् स इन्द्रः समत्सु संग्रामेषु वितंतसाय्यो विशेषेण
विस्तार्यः स्तोत्रैर्वेदनीयोऽभवत् । भवति । यद्वा वितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः ॥
तंतस इति धातुर्हिंसाकर्मा । तस्य कर्तरि रूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स मज्जना जनिम मानुषाणाममर्त्येन नाम्नाति प्र संर्से ।

स द्युम्नेन स शवसोत राया स वीर्येण नृतमः समोकाः ॥ ७ ॥

सः । मज्जना । जनिम । मानुषाणां । अमर्त्येन । नाम्ना । अति । प्र । संर्से ।

सः । द्युम्नेन । सः । शवसा । उत । राया । सः । वीर्येण । नृऽतमः । संऽओकाः ॥ ७ ॥

स इन्द्रोऽमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणां नमयित्वा मज्जना बलेन ।
मज्जनेति बलनामैतत् । मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्म । संघमित्यर्थः ।
अतिप्रसर्से । अतिप्रपेदे । स इन्द्रो द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानो भवति ।
किंच स इन्द्रः शवसा बलेन समोका भवति । उतापि च नृतमो नेतृतमः स
इन्द्रो राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स यो न मुहे न मिथू जनो भूत्सुमंतुनामा चुमुरिं धुनिं च ।

वृणक्पिप्रुं शंबरं शुष्णमिंद्रः पुरां च्यौत्नाय शयथाय नू चित् ॥ ८ ॥

सः । यः । न । मुहे । न । मिथु । जनः । भूत् । सुमंतुऽनामा । चुमुरिं । धुनिं । च ।

वृणक् । पिप्रुं । शंबरं । शुष्णं । इंद्रः । पुरां । च्यौत्नाय । शयथाय । नू । चित् ॥ ८ ॥

य इन्द्रो न मुहे संग्रामे कदापि न मुह्यति । यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो
जनयिता न भूत् न भवति किंतु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा । प्रख्यातनामेत्यर्थः ।
स इन्द्रः पुरां शत्रुसंबन्धिनीनां पुरीणां च्यौत्नाय च्यवनाय नाशनाय शयथाय
शत्रूणां मरणाय च नू चित् शीघ्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः । तथा चुमुरिं धुनिं
चैतन्नामकावसुरौ वृणक् । अवृणक् । हिंसितवानसि ॥ वृणक्तिर्हिंसाकर्मा ॥ अपि
च पिप्रुं शंबरं शुष्णमेतन्नामकान् चीनसुरान् हिंसितवानसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

उ॒दा॒व॒ता॒ त्व॒क्ष॒सा॒ प॒न्य॒सा च वृ॒त्र॒ह॒त्या॒य रथ॑मिन्द्र तिष्ठ ।

धि॒ष्वा व॒ज्रं ह॒स्त आ दक्षि॑ण॒त्राभि॒ प्र म॑न्द पुरु॒द॒त्र मा॒याः ॥ ९ ॥

उ॒त्ऽअ॒व॒ता । त्व॒क्ष॒सा । प॒न्य॒सा । च । वृ॒त्र॒ऽह॒त्या॒य । रथं॑ । इ॒न्द्र । ति॒ष्ठ ।

धि॒ष्वा । व॒ज्रं । ह॒स्ते । आ । द॒क्षि॒ण॒ऽत्रा । अ॒भि । प्र । म॑न्द । पु॒रु॒ऽद॒त्र । मा॒याः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र उदवतोऽज्ञता ॥ अवतिरत्र गतिकर्मा ॥ त्वक्षसा शत्रूणां तनूकर्त्रा पन्यसा स्तुत्यतरेण बलेन युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहननाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ । आरोह । तथा दक्षिणत्रा दक्षिणे हस्ते पाणौ वज्रं स्वकीयमायुधमाधिष्वा । आधत्स्व । तदनंतरं हे पुरुदत्र बहुधनेन्द्र त्वमासुरीर्माया अभ्यभिगम्य प्रमन्द । प्रकर्षेण जहि । अत्र मन्दतिर्वधकर्मा ॥

॥ अथ दशमी ॥

अ॒ग्नि॒र्न शु॒ष्कं व॒नमि॑न्द्र हे॒ती र॒क्षो नि ध॑क्ष्य॒शनि॒र्न भी॒मा ।

गं॒भी॒र॒य ऋ॒ष्या यो रू॒रोजा॑ध्वानयदु॒रिता दं॒भय॑च्च ॥ १० ॥

अ॒ग्निः । न । शु॒ष्कं । व॒नं । इ॒न्द्र । हे॒तिः । र॒क्षः । नि । ध॒क्षि । अ॒शनिः । न । भी॒मा ।

गं॒भी॒र॒या । ऋ॒ष्या । यः । रू॒रोज । अध्व॑नयत् । दुः॒ऽइ॒ता । दं॒भय॑त् । च ॥ १० ॥

अग्निर्नागिरिव । नशब्द उपमाधीयः । यथाग्निः शुष्कं नीरसं वनं वृक्षसमूहं दहति हे इन्द्र हेतिस्त्वदीयं वज्रं तद्वच्छत्रून्नाशयति । तदेवाह । अशनिर्न भीमा । यथाशनिभीमा भवति तद्वज्रयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि धक्षि । वजेण नितरां दह । य इन्द्रो गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्या महत्या ॥ ऋष इति महत्तामैतत् ॥ हेत्या रुरोज शत्रून्वभञ्ज । अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति । तथा च दुरिता दुरितानि दंभयच्च भिनत्ति च । स त्वं रक्षो नि धक्षीति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ स॒हस्रं प॒थिभि॑रिन्द्र रा॒या तुवि॑द्युन्त तुवि॒वाजे॑भिर॒वाक् ।

या॒हि सू॒नो स॒हसो॒ यस्य॒ नू चि॒दे॒दे॒व ई॒शे पु॒रु॒हूत॒ योतोः॑ ॥ ११ ॥

आ । सहस्रं । पथिऽभिः । इन्द्र । राया । तुविऽद्युम्न । तुविऽवाजेभिः । अर्वाक् ।
याहि । सूनो इति । सहस्रः । यस्य । नृ । चित् । अदेवः । ईशे । पुरुऽहूत । योतोः ॥११॥

हे तुविद्युम्न बहुधन हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्रेन्द्र । ओजसो जातमुत मन्य
एनं । ऋग्वे० १०. ७३. १०. । इति निगमांतरे बलपुत्रत्वं सिद्धं । राया धनेन युक्तस्त्वं
सहस्रं सहस्रेण । बहुभिरित्यर्थः । तुविवाजेभिर्बहुबलैः पथिभिः । पतन्ति गच्छं-
त्यमीभिरिति पंथानो वाहाः । तैरर्वाक् मदभिमुखः सन् आयाहि । आगच्छ ।
हे पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र यस्य तव योतोर्बलादिभिः पृथक्कर्तुमदेवः कश्चिदसुरो
नृ चिदीशे नेष्टे । अत्र नृचिदिति निषेधार्थे वर्तते ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र तुविद्युम्नस्य स्थविरस्य घृष्टेर्दिवो ररप्णे महिमा पृथिव्याः ।

नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुमायस्य सह्योः ॥१२॥

प्र । तुविऽद्युम्नस्य । स्थविरस्य । घृष्टेः । दिवः । ररप्णे । महिमा । पृथिव्याः ।

न । अस्य । शत्रुः । न । प्रतिऽमानं । अस्ति । न । प्रतिऽस्थिः । पुरुऽमायस्य । सह्योः ॥१२॥

तुविद्युम्नस्य बहुयशसो बहुधनस्य वा स्थविरस्य प्रवृद्धस्य घृष्टेः शत्रूणां घर्ष-
कस्येन्द्रस्य महिमा महत्त्वं दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्च प्रररप्णे । प्ररिरिचे ।
विरप्णीति महन्नामसु पाठात् नाम्नां च प्रायेण धातुजन्यत्वात् रप्शतिरच्चा-
तिशयवाची । पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य सह्योः शत्रूणामभिभवितुरस्येन्द्रस्य शत्रुः
शातयिता नास्ति । प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति । अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाश्चयो
नास्ति । स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र तत्ते अद्या करणं कृतं भूत्कुत्सं यदायुमतिथिग्वमस्मै ।

पुरु सहस्रा नि शिशा अभि क्षामुतूर्वयाणं धृषता निनेथ ॥१३॥

प्र । तत् । ते । अद्य । करणं । कृतं । भूत् । कुत्सं । यत् । आयुं । अतिथिऽग्वं । अस्मै ।

पुरु । सहस्रा । नि । शिशाः । अभि । क्षां । उत् । तूर्वयाणं । धृषता । निनेथ ॥१३॥

अद्येदानीमपि हे इन्द्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्रभूत् । प्रभवति । प्रकाशते ।

किं तदित्युच्यते । कुत्सं शुष्णाद्राक्षसादेतन्नामानमृषिं चायुं शत्रुभ्यः सकाशादे-
तत्संज्ञकं पौरुषवसमतिथिग्वमतिथीनामभिगन्तारं दिवोदासं च शंबरद्रक्षिषेति
यत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वेण संबंधः । ररक्षिषेति द्वितीयाश्रुतेरुचितक्रियाध्या-
हारः । अपि चास्मा अनंतरोक्तायातिथिग्वाय पुरु पुरुणि बहूनि सहस्रा सह-
स्राणि शंबरस्य धनानि निशिशाः । अददाः । इंद्रः शंबरं हत्वा तस्य धनानि
दिवोदासाय ददावित्यर्थः । तथा हे इंद्र धृषता धर्षणेन त्वदीयेन वज्रेण शंबरं
हत्वा क्षां पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्यां वर्तमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवो-
दासमुन्निनेथ । आपद्भ्य उदगमयः ॥

अनुक्रीनाम्येकाहे मरुत्वतीयशस्त्रेऽनु त्वाहिम्न इति सूक्तमुखीया । सूचितं च ।
अनु त्वाहिम्ने अध देव देवा अनु ते दायि मह इन्द्रियाय । आ० ९. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अनु त्वाहिम्ने अध देव देवा मदन्विषे कवितमं कवीनां ।

करो यत्र वरिवो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥ १४ ॥

अनु । त्वा । अहिऽम्ने । अध । देव । देवाः । मदन् । विषे । कविऽतमं । कवीनां ।

करः । यत्र । वरिवः । बाधिताय । दिवे । जनाय । तन्वे । गृणानः ॥ १४ ॥

हे देव द्योतमानेन्द्र त्वा त्वामधास्मिन्काले विषे सर्वे देवाः स्तोतारोऽहिम्ने
मेघहननाय । वृष्टिप्रदानायेत्यर्थः । अनुमदन् । अनुमदन्ति । अनुस्तुवंति । कीदृशं
त्वां । कवीनां मेधाविनां मध्ये कवितममत्यंतं कविं । यत्र यस्मिन्काले गृणानः
स्तोतृभिः स्तूयमानस्त्वं बाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवे स्तोत्रे जनाय
तन्वे स्तोतृणां तनयाय च वरिवो धनं करः अकरोः अददाः । अथवा हे देवेन्द्र
अधास्मिन्काले विषे सर्वे देवाः सुराः । अहिर्वृत्र एवोच्यते । तस्य हननाय
कवीनां कवितमं त्वामनुमदन्ति । यत्र यस्मिन् स्तोत्रे सति बाधितायासुरैः पीडि-
ताय दिवे द्युलोकनिवासाय जनाय तन्वे शोभायै वृत्रहननेन तव शोभार्थं
वरिवश्चकर्ण ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अनु द्यावापृथिवी तत्त ओजोऽमर्त्या जिहत इंद्र देवाः ।

कृष्णा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥ १५ ॥

अनु । द्यावापृथिवी इति । तत् । ते । ओजः । अमर्त्याः । जिहते । इन्द्र । देवाः ।

कृष्व । कृत्नो इति । अकृतं । यत् । ते । अस्ति । उक्थं । नवीयः । जनयस्व । यज्ञैः ॥१५॥

हे इन्द्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजो बलं द्यावापृथिवी अनुजिहाते । अमर्त्या अमरणधर्माणो देवास्त्वदीयं बलमनुजिहाते । अनुगच्छन्ति । हे कृत्नो बहूनां कर्मणां कर्तस्ते त्वदीयमकृतं यत्कर्मास्ति तत्कृष्व । कुरुष्व । तदनन्तरं यज्ञैर्यज्ञेषु नवीयो नव-
तरमुक्थं स्तोत्रं जनयस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

महाँ इन्द्र इति त्रयोदशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे चैष्टुभमैन्द्रं । अनुक्रांतं च । महान्सप्नोनेति ॥ माध्यन्दिने सवने सोमातिरेके शस्त्रं भवति । तत्रेदं सूक्तं । सूचितं च । महाँ इन्द्रो नृवद्विष्णोर्नु कं । आ० ६. ७. । इति ॥ समूळ्हे द्वितीये छंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । महाँ इन्द्रो नृवदिति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विर्हो अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्यग्ववृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

महान् । इन्द्रः । नृवत् । आ । चर्षणिप्राः । उत । द्विर्होः । अमिनः । सहोभिः ।

अस्मद्यक् । ववृधे । वीर्याय । उरुः । पृथुः । सुकृतः । कर्तृभिः । भूत् ॥ १ ॥

नृवत् यथा नेता राजा भूत्यादीनां कामानां पूरयिता तद्वत् चर्षणिप्राश्चर्ष-
णीनां स्तोतृजनानां कामानां पूरको महान्प्रभूत इन्द्र आगच्छतु । आ इत्युपसर्ग-
दर्शनाद्गच्छत्वित्याख्यातस्याध्याहारः । उतापि च द्विर्हो द्वयोर्लोकयोः परिवृढः
सहोभिः शत्रुबलैरमिनोऽहिंसनीय इन्द्रोऽस्मद्यगस्मदभिमुखं यथा भवति तथा
वीर्याय वीरकर्मकरणाय ववृधे । वर्धते । उरुः शरीरेण विस्तीर्णः पृथुर्गुणैः प्रथितः
कर्तृभिर्यजमानैः सुकृतो भूत् । सुष्ठु परिचरितो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इन्द्रमेव धिषणा सातये धावृहंतमृषमजरं युवानं ।

अषाळ्हेन शर्वसा शूष्नुवांसं सद्यश्चिद्यो वावृधे असामि ॥ २ ॥

इंद्रं । ए॒व । धि॒ष॒णा । सा॒तये॑ । धा॒त् । बृ॒ह॒तं । अ॒ष्ट॒मं । अ॒जरं॑ । यु॒वानं॑ ।
अ॒षा॒ळ॒हेन॑ । श॒व॒सा । शू॒श्रु॒ऽवांसं॑ । स॒द्यः । चि॒त् । यः । व॒वृ॒धे । अ॒सामि॑ ॥ २ ॥

धिषणास्मदीया स्तुतिः सातये दानायेन्द्रमेव धात् । धारयति । कीदृशं । बृहंतं
महांतमृष्टं गंतारमजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणमषाळहेन शत्रुभिरनभिभूतेन
शवसा बलेन शूश्रुवांसं प्रवृद्धं ॥ श्रयतेरिदं रूपं ॥ य इन्द्रः सद्यश्चित्सद्य एव जात-
मात्रः सन् असाम्यनल्पमधिकं यथा भवति तथा ववृधे वर्धते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पृ॒थू क॒र॒त्ना बहु॒ला ग॒भ॒स्ती अ॒स्म॒द्य॒क् स॑ मि॒मीहि॒ श्रवा॑ंसि ।
यू॒थे॒व प॒श्वः प॒शु॒पा द॒मू॒ना अ॒स्माँ इ॒न्द्रा॒भ्या व॑वृ॒त्स्वा॒जौ ॥ ३ ॥
पृ॒थू इति॑ । क॒र॒त्ना । बहु॒ला । ग॒भ॒स्ती इति॑ । अ॒स्म॒द्य॒क् । स॑ । मि॒मीहि॒ । श्रवा॑ंसि ।
यू॒थाऽइ॒व । प॒श्वः । प॒शु॒पाः । द॒मू॒नाः । अ॒स्मान् । इ॒न्द्र । अ॒भि । आ । व॒वृ॒त्स्व । आ॒जौ ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं पृथू विस्तीर्णो करत्ना कर्मणां कर्तारौ बहुला बहुप्रदौ गभस्ती
त्वदीयौ बाहू श्रवांस्यन्नानि । दातुमिति शेषः । अस्मद्यगस्मदभिमुखं संमिमीहि ।
कुरु । किंच हे इन्द्र दमूना दांतमनास्त्वमाजौ संग्रामेऽस्मानभ्याववृत्स्व । अभ्या-
वर्तस्व । तत्र दृष्टान्तः । पशुपाः पशूनां पालकः पश्वः पशूनां यूथेव यूथानि
यथावर्तयति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तं व॒ इ॒न्द्रं च॒ति॒न॒म॒स्य श॒कै॒रि॒ह नू॒नं वा॒ज॒य॒न्तो॑ हु॒वेम॑ ।
यथा॑ चि॒त्पूर्वे॑ ज॒रि॒तार॑ आ॒सुर॑ने॒द्या अ॒न॒व॒द्या अ॒रि॒ष्टाः ॥ ४ ॥
तं । वः । इ॒न्द्रं । च॒ति॒नं । अ॒स्य । श॒कैः । इ॒ह । नू॒नं । वा॒ज॒ऽय॒न्तः । हु॒वेम॑ ।
यथा॑ । चि॒त् । पूर्वे॑ । ज॒रि॒तारः॑ । आ॒सुः । अ॒ने॒द्याः । अ॒न॒व॒द्याः । अ॒रि॒ष्टाः ॥ ४ ॥

नूनमद्येहास्मिन्यज्ञे वाजयन्तोऽन्नमिच्छन्तो वयं स्तोतारः शकैः शक्तैः समर्थै-
रस्य तव सहायैर्मरुद्भिः सहितं चतिनं शत्रूणां चातकं । नाशकमित्यर्थः । इन्द्रं
परमेश्वरं तं वः प्रसिद्धं त्वां हुवेम । स्तुमः । यथा चिद्यथैव पूर्वं पुरातना जरि-
तारः स्तोतारोऽनेद्या अनिद्या अनवद्याः पापरहिता अरिष्टा अहिंसिताश्वासः
बभूवुः हे इन्द्र त्वत्प्रसादाद्ययमपि तथैव भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

धृतव्रतो धनदाः सोमवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुरुषुः ।

सं जग्मिरे पथ्याः रायो अस्मिन्समुद्रे न सिंधवो यादमानाः ॥ ५ ॥

धृतऽव्रतः । धनऽदाः । सोमऽवृद्धः । सः । हि । वामस्य । वसुनः । पुरुऽशुः ।

सं । जग्मिरे । पथ्याः । रायः । अस्मिन् । समुद्रे । न । सिंधवः । यादमानाः ॥ ५ ॥

स हि स खल्विन्द्रो धृतव्रतो धृतकर्मा । धनदाः स एव धनप्रदः । कीदृशस्य धनस्येत्याकांक्षायामुपसर्जनीभूतस्यापि धनस्य विशेषणे वामस्य वसुन इति । वामस्य वननीयस्य वसुनः श्रेष्ठस्य । यद्वा वसुनो धनस्य स्वामीति शेषः । सोमवृद्धः स एव सोमेन प्रवृद्धः । पुरुषुर्बृहन्नः स एव । अस्मिन्निन्द्र एव पथ्याः स्तोतृणां हितानि रायो धनानि संजग्मिरे । संगच्छन्ते । तत्र दृष्टान्तः । सिंधवो नद्यः समुद्रे न यथा समुद्रे यादमाना अभिगच्छन्त्यस्तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

शविष्ठं न आ भर शूर शव ओजिष्ठमोजो अभिभूत उग्रं ।

विश्वा द्युम्ना वृष्ण्या मानुषाणामस्मभ्यं दा हरिवो मादयधै ॥ ६ ॥

शविष्ठं । नः । आ । भर । शूर । शवः । ओजिष्ठं । ओजः । अभिऽभूते । उग्रं ।

विश्वा । द्युम्ना । वृष्ण्या । मानुषाणां । अस्मभ्यं । दाः । हरिऽवः । मादयधै ॥ ६ ॥

हे शूर विक्रांतेन्द्र शविष्ठं बलवत्तमं शवो बलं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । हे अभिभूते शत्रूणामभिभावुकेंद्र उग्रमप्रसह्यमोजिष्ठमोजस्वितममोजो दीप्तिमस्मभ्यमाभर । विश्वा विश्वानि सर्वाणि वृष्ण्या वृष्ण्यानि सेचनसमर्थानि द्युम्ना द्युम्नानि द्योतमानानि यानि धनानि मानुषाणां मनुष्याणां भोग्यतया कल्पितानि हे हरिवो हरिवन्निन्द्र तानि धनानि मादयध्या अस्मान्मादयितुमस्मभ्यं दाः । प्रयच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्ते मदः पृतनाषाठमृध्र इन्द्र तं न आ भर शूशुवांसं ।

येन तोकस्य तनयस्य सातौ मंसीमहि जिगीवांसस्त्वोताः ॥ ७ ॥

यः । ते । मदः । पृतनाषाट् । अमृधः । इन्द्र । तं । नः । आ । भर । शूशुऽवांसं ।
येन । तोकस्य । तनयस्य । सातौ । मंसीमहि । जिगीवांसः । त्वाऽऊताः ॥ ७ ॥

पृतनाषाट् शत्रुसेनानामभिभवितामृधोऽहिंसितो यो मदो हर्षो हे इन्द्र ते त्वया
देयः शूशुवांसं प्रवृद्धं तं मदं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । त्वोतास्त्वया रक्षिता
जिगीवांसो जितवंतो वयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च सातौ लाभे
निमित्तभूते सति येन हर्षेण मंसीमहि त्वां स्तुवीमहि तमाभरेति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो भर वृषणं शुष्ममिन्द्र धनस्पृतं शूशुवांसं सुदक्षं ।
येन वंसाम् पृतनासु शत्रून्तवोतिभिरुत जामीरजामीन् ॥ ८ ॥
आ । नः । भर । वृषणं । शुष्मं । इन्द्र । धनऽस्पृतं । शूशुऽवांसं । सुऽदक्षं ।
येन । वंसाम् । पृतनासु । शत्रून् । तव । उतिऽभिः । उत । जामीन् । अजामीन् ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं सेनालक्षणं बलमस्मभ्यमाभर । आहर ।
कीदृशं । धनस्पृतं धनस्य पालकं शूशुवांसं प्रवृद्धं सुदक्षं शोभनबलं । हे इन्द्र
तवोतिभिस्त्वदीयाभी रक्षाभिः पृतनासु संग्रामेषु ॥ पृतना इति संग्रामनाम ॥ येन
बलेन शत्रून्वंसाम हनाम । उतेत्यत्र भिन्नक्रमः । जामीन्बन्धूनुतापि चाजामीन्
शत्रून्श्च येन शुष्मेण वंसाम तं शुष्ममाभरेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादोत्तरादधरादा पुरस्तात् ।
आ विश्वतो अभि समेतर्वाङ् इन्द्र द्युम्नं स्वर्वद्धेह्यस्मे ॥ ९ ॥
आ । ते । शुष्मः । वृषभः । एतु । पश्चात् । आ । उत्तरात् । अधरात् । आ । पुरस्तात् ।
आ । विश्वतः । अभि । सं । एतु । अर्वाङ् । इन्द्र । द्युम्नं । स्वःऽवत् । धेहि । अस्मे इति ॥ ९ ॥

हे इन्द्र वृषभो वर्षिता ते त्वदीयं शुष्मो बलमर्वाङ्स्मदभिमुखः सन् पश्चात्प-
श्चिमभागादैतु । आगच्छतु । उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु । अधरादक्षिणाच्चैतु । पुर-
स्तात्पूर्वभागाच्च गच्छतु । विश्वतः सर्वस्माद्दिग्भागादभि अस्मानभिलक्ष्या समेतु ।
सम्यगागच्छतु । हे इन्द्र त्वं स्वर्वत्सुखयुक्तं द्युम्नं धनमस्मे अस्मभ्यं धेहि । प्रयच्छ ॥

॥ अथ दशमी ॥

नृवत्तं इन्द्रं नृतमाभिरूती वंसीमहि वामं श्रोमतेभिः ।

ईक्षे हि वस्वं उभयस्य राजन्धा रत्नं महि स्थूरं बृहन्तं ॥ १० ॥

नृऽवत् । ते । इन्द्र । नृऽतमाभिः । ऊती । वंसीमहि । वामं । श्रोमतेभिः ।

ईक्षे । हि । वस्वं । उभयस्य । राजन् । धाः । रत्नं । महि । स्थूरं । बृहन्तं ॥ १० ॥

नृवन्मनुष्यैः परिचारकजनैर्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोतव्यैर्यशोभिः सहितं वामं वन-
नीयं धनं हे इन्द्र ते त्वत्तो नृतमाभिर्नृतमाभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्वंसीमहि ।
वयं संभजेमहि । हि यस्मात्कारणात् हे राजन् राजमानेन्द्र त्वमुभयस्य पार्थिवस्य
दिव्यस्य च वस्वो धनस्येक्षे ईशिषे तस्मात्कारणान्महि महान्तं स्थूरं विपुलं बृहन्तं
गुणैः परिवृढं रत्नं रमणीयं धनं ॥ अत्र रत्नशब्दः पुंल्लिङ्गः ॥ धाः । धेहि ॥

॥ अथैकादशी ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रं ।

विश्वासाहमवसे नूतनायोयं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ११ ॥

मरुत्वंतं । वृषभं । वावृधानं । अकवऽअरिं । दिव्यं । शासं । इन्द्रं ।

विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उयं । सहऽदां । इह । तं । हुवेम ॥ ११ ॥

इहास्मिन्यज्ञे नूतनायाभिनवायावसे रक्षणाय तं प्रसिद्धमिन्द्रं हुवेम । स्तुमः ।
आह्वयामो वा । कीदृशं । मरुत्वंतं मरुद्भिर्युक्तं वृषभं कामानां वर्षितारं वावृधानं
प्रवृद्धमकवारिमकुत्सितशत्रुं दिव्यं द्योतमानं शासं शासितारं विश्वसहं विश्वस्य
लोकस्याभिभवितारमुग्रमोजस्विनं सहोदां बलप्रदं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

जनं वज्रिन्महि चिन्मन्यमानमेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि ।

अधा हि त्वा पृथिव्यां शूरसातौ हवामहे तनये गोष्वप्सु ॥ १२ ॥

जनं । वज्रिन् । महि । चित् । मन्यमानं । एभ्यः । नृऽभ्यः । रंधय । येषु । अस्मि ।

अध । हि । त्वा । पृथिव्यां । शूरऽसातौ । हवामहे । तनये । गोषु । अप्ऽसु ॥ १२ ॥

येषु येषां नृणां मध्येऽहमस्मि एको भवामि हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र त्वमेभ्यो

नृभ्यो मनुष्येभ्यो महि महदत्यन्तमात्मानं मन्यमानं जनं । बहुमन्यमानमित्यर्थः ।
रंधय । वशीकुरु । चिदिति पादपूरणः । अधाधुना पृथिव्यां भूम्यां शूरसातौ युद्धे
प्रवृत्ते सति तनये पुत्रे निमित्ते च गोषु पशुष्वप्सूदकेषु च निमित्तेषु हे इन्द्र त्वा
द्युलोके स्थितं त्वां हवामहे । वयमाह्वयामः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

वयं त एभिः पुरुहूत सख्यैः शत्रोः शत्रोरुत्तर इत्याम ।

घ्नंतो वृत्राण्युभयानि शूर राया मदेम बृहता त्वोताः ॥ १३ ॥

वयं । ते । एभिः । पुरुहूत । सख्यैः । शत्रोः । शत्रोः । उत्तरे । इत् । स्याम ।

घ्नंतः । वृत्राणि । उभयानि । शूर । राया । मदेम । बृहता । त्वाऽऊताः ॥ १३ ॥

हे पुरुहूत पुरुभिराहूतेन्द्र एभिः प्रसिद्धैः सख्यैः स्तोत्रलक्षणैः सखिकर्मभिस्ते
त्वया सह वयमुभयानि जामिरूपाण्यजामिरूपाणि वृत्राण्यमित्राणि घ्नंतो हिंसंतः
शत्रोः शत्रोः सर्वस्माच्छत्रोरुत्तर इत्याम । अधिका एव भवेम । हे शूर विक्रांतिन्द्र
त्वोता वयं त्वया रक्षिताः संतो बृहता महता राया धनेन मदेम । ह्वयाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

द्यौर्न य इन्द्रेति त्रयोदशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैन्द्रं चैष्टुभं । वि पिप्रोरि-
त्येषा सप्तमी दशाक्षरचतुष्टययुक्ता विराट् । अनुक्रम्यते च । द्यौर्न वि पिप्रोर्वि-
राडिति ॥ पृष्ठ्यषडहस्य षष्ठेऽहनि तृतीयसवन उक्थ्यस्तोत्राणि यदि द्विपदासु
स्तुवीरन् यदि वाग्निष्टोमसंस्थः स्यात्तदानीं माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकः स्वशस्त्र
आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्वमेतत्सूक्तं शंसेत् । सूचितं च । द्यौर्न य इन्द्रेत्यच्छावाकः
। आ० ८. ४. । इति ॥ इदमेव सूक्तमिन्द्राविष्णोरुत्क्रांतिनाम्येकाहे निष्केवल्यनि-
विज्ञानं । द्यौर्न य इन्द्रेति माध्यंदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्यौर्न य इन्द्राभि भूमार्यस्तस्थौ रयिः शर्वसा पृत्सु जनान् ।

तं नः सहस्रभरमुर्वरासां दृद्धिं सूनो सहसो वृत्रतुरं ॥ १ ॥

द्यौः । न । यः । इन्द्र । अभि । भूम । अर्यः । तस्थौ । रयिः । शर्वसा । पृत्ऽसु । जनान् ।

तं । नः । सहस्रऽभरं । उर्वराऽसां । दृद्धिं । सूनो इति । सहसः । वृत्रऽतुरं ॥ १ ॥

यो रयिः पुत्ररूपं धनं शवसा बलेन पृत्सु संग्रामेष्वर्योऽरीन् शत्रून् जना-
नभितस्थौ आक्रामेत् । तत्र दृष्टान्तः । द्यौर्न । द्योतमानः सूर्यो यथा भूम भूता-
न्याक्रामति तद्वत् । हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्रेन्द्र त्वं तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं दधि ।
देहि । कीदृशं । सहस्रभरं सहस्रस्य धनस्य भर्तारमुर्वरासामुर्वराणां सस्याद्यानां
भूमीनां सनितारं संभक्तारं वृत्रतुरं वृत्राणां शत्रूणां तरितारं तुर्वितारं वा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवो न तुभ्यमन्विद्र सचासुर्यं देवेभिर्धायि विश्वं ।

अहिं यद्वृत्रमपो वव्रिवांसं हन्तृजीषिन्विष्णुना सचानः ॥ २ ॥

दिवः । न । तुभ्यं । अन्तु । इन्द्र । सचा । असुर्यं । देवेभिः । धायि । विश्वं ।

अहिं । यत् । वृत्रं । अपः । वव्रिऽवांसं । हन् । ऋजीषिन् । विष्णुना । सचानः ॥ २ ॥

दिवो सूर्यायेव हे इन्द्र तुभ्यं सचा सत्यमेव विश्वं व्याप्तमसुर्यमसुरत्वं बलं
देवेभिर्देवैः स्तोतृभिरनुधायि । व्यधायि । अकारि । स्तोत्रैः स्तूयमाना देवता
बलवती भवतीत्यर्थः । हे ऋजीषिन् विगतरससोमेन्द्र विष्णुना सचानः संगच्छ-
मानस्त्वं ॥ षच समवाय इति धातो रूपं ॥ यद्येनासुर्येणाप उदकानि वव्रि-
वांसं परिवृण्वन्तमहिमागत्य हन्तारं वृत्रमसुरं हन् अवधीः तद्वत् व्यधायीति
पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तूर्वन्नोजीयान्तवसस्तवीयान्कृतब्रह्मेन्द्रो वृद्धमहाः ।

राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पुरां दत्तुमावत् ॥ ३ ॥

तूर्वेन् । ओजीयान् । तवसः । तवीयान् । कृतऽब्रह्मा । इन्द्रः । वृद्धऽमहाः ।

राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासां । यत् । पुरां । दत्तुं । आवत् ॥ ३ ॥

यद्येन्द्रो विश्वासां सर्वासां पुरां पुरीणां दत्तुं दारकं वज्रमावत् प्रापत् तदा
सोम्यस्य सोममयस्य मधुनो मधुररसस्य राजाभवत् । स्वाम्यासीत् । कीदृशः ।
तूर्वेन् हिंसकान् हिंसन्नोजीयानतिशयेनौजस्वी तवसो बलवतस्तवीयान्बलवत्तरः
कृतब्रह्मा । कृतं ब्रह्म स्तोत्रं यस्मै स्तोतृभिः सः । अथवा कृतं दत्तं ब्रह्मानं येन
स्तोतृभ्यः सः । वृद्धमहा वृद्धतेजाः । एवंभूत इन्द्रो राजाभवदिति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शतैरपद्रुणय इन्द्राच्च दशोणये कवयेऽर्कसातौ ।

वधैः शुष्णस्याशुषस्य मायाः पित्वो नारिरेचीत्किं चन प्र ॥ ४ ॥

शतैः । अपद्रुन् । पणयः । इन्द्र । अत्र । दशऽओणये । कवये । अर्कऽसातौ ।

वधैः । शुष्णस्य । अशुषस्य । मायाः । पित्वः । न । अरिरेचीत् । किं । चन । प्र ॥ ४ ॥

अत्रास्मिन्नर्कसातौ । अर्कोऽन्नं प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातिर्युद्धं । तस्मिन्दशोणये बहुहविष्कात्कवये मेधाविनः ॥ पंचम्यर्थे चतुर्थी ॥ हे इन्द्र त्वत्सहायात्कुत्साद्विभ्यतः पणय एतन्नामाकासुराः शतैः शतसंख्याकैर्बलेः सार्द्धमपद्रुन् । अपाद्रवन् । अपलायन्त । अपि चन्द्रोऽशुषस्याशुष्कस्य । संपूर्णबलस्येत्यर्थः । शुष्णस्यैतन्नामकासुरस्य शत्रोर्मायाः कपटान्वधैर्हननसाधनैरायुधैर्न प्रारिरेचीत् । प्ररिक्तानतिरिक्तान्नाकरोत् । पित्वोऽन्नस्य । पितुरित्यन्ननामैतत् । किंचन किंचिदपि न प्रारिरेचीत् । तदीयमन्नं सर्वमप्यपाहारयत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

महो दुहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुष्णः ।

उरु ष सरथं सारथये करिन्द्रः कुत्साय सूर्यस्य सातौ ॥ ५ ॥

महः । दुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि । वज्रस्य । यत् । पतने । पादि । शुष्णः ।

उरु । सः । सऽरथं । सारथये । कः । इन्द्रः । कुत्साय । सूर्यस्य । सातौ ॥ ५ ॥

यद्यदा स शुष्णोऽसुरो वज्रस्य पतने पाते पादि अगच्छत् । अम्रियतेत्यर्थः । तदा महो महतो दुहो द्रोघुः शुष्णस्य संबन्धि विश्वायु सर्वगतं । बलमिति शेषः । अपधायि । अपहितमकारि । तिरस्कृतमित्यर्थः । स इन्द्रः सारथये सारथिभूताय कुत्साय सरथं समानरथं सूर्यस्य सातौ भजने निमित्तभूत उरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा कः । अकरोत् । तथा चोक्तं । कुत्सायेन्द्रोऽसुरं शुष्णं जिघांसुः कुत्समात्मनः सारथिं कल्पयित्वा । अस्य शत्रुं शुष्णमहंस्ततश्च कुत्सस्य रक्षां बहुलां चकारेत्यनयोच्यत इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र श्येनो न मदि॒रमं॒शुमस्मै॒ शिरो॑ दा॒सस्य॒ नमु॑चे॒र्मथा॒यन् ।

प्राव॒न्नमी॑ सा॒य्यं स॒संतं॑ पृ॒णया॒या समि॒षा सं स्व॒स्ति ॥ ६ ॥

प्र । श्ये॒नः । न । म॒दि॒रं । अं॒शुं । अ॒स्मै । शि॒रः । दा॒स॒स्य । नमु॑चेः । म॒था॒यन् ।

प्र । आ॒वत् । नमी॑ । सा॒य्यं । स॒संतं॑ । पृ॒णक् । रा॒या । सं । इ॒षा । सं । स्व॒स्ति ॥ ६ ॥

श्येनः सुपर्णश्च । नेत्ययं शब्दः समुच्चये वर्तते । अस्मा इन्द्राय मदिरं मदक-
रमंशुं सोमं । प्रेति आ इत्यस्यार्थे वर्तते । आहरत् । उपसर्गदर्शनाच्चाख्यातमध्या-
ह्रियते । किंचायमिन्द्रोऽपि दासस्य प्राणिनामुपक्षपयितुर्नमुचेरेतन्नाम्नोऽसुरस्य
शिरः शीर्षं मथायन् मथनं कुर्वन् साय्यं सयस्य पुत्रं ससंतं स्वपंतं नमीमेत्संज्ञ-
कमृषिं प्रावत् । प्रारक्षत् । स्वस्त्यविनाशेन राया पश्वादिधनेनेषान्नेन च तमृषिं
संपृणक् । समयोजयत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि पिप्रो॒रहि॑मायस्य ह॒ळ्हाः पुरो॑ वज्रि॒ज्जव॑सा न द॒र्दः ।

सु॒दाम॑न्त॒रेक्खो॑ अप्रमृ॒थमृ॒जिश्च॑ने दा॒त्रं दा॒शुषे॑ दाः ॥ ७ ॥

वि । पिप्रोः । अहि॑ऽमायस्य । ह॒ळ्हाः । पुरः । व॒ज्रिन् । श॒वसा॑ । न । द॒र्द॒रिति॑ दर्दः ।

सु॒ऽदाम॑न् । तत् । रेक्खः । अप्र॒ऽमृथं॑ । अ॒जिश्च॑ने । दा॒त्रं । दा॒शुषे॑ । दाः ॥ ७ ॥

हे वज्रिन् वज्रवन्निद्र त्वमहिमायस्याहंश्चो माया यस्य पिप्रोरेतन्नाम्नोऽसुरस्य
संबन्धिनीर्द्विहृहा हृढानि पुरः प्राकारादीनि दुर्गाणि शवसा बलेन विदर्दः ।
विदारितवानसि । नेति पादपूरणः । त्वं पिप्रोर्नृमणः प्रारुजः पुरः । ऋग्वे० १.
५१. ५. । शतं पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि । ऋग्वे० ७. ३. ७. । इति दर्शनात् । अपि च
हे सुदामन् शोभनदानेन्द्र त्वं दात्रं हविल्लक्षणं धनं दाशुषे दत्तवत् ऋजिश्चन
एतन्नामकाय राजर्षयेऽप्रमृथं केनाप्यबाध्यं तत्तस्य स्वभूतं रेक्खो धनं दाः ।
अदाः । दत्तवानसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स वे॒तसुं॑ द॒शमा॑यं द॒शोणिं॑ तू॒तुजि॑मिन्द्रः स्वभि॒ष्टिसु॑न्नः ।

आ तु॒यं श॒श्वदि॑भं द्योत॑नाय मा॒तुर्न सी॒मुप॑ सृ॒जा इ॒यथै॑ ॥ ८ ॥

सः । वे॒त॒सुं । द॒श॒ऽमा॒यं । द॒श॒ऽओ॒णिं । तू॒तु॒जिं । इ॒न्द्रः । स्व॒भि॒ष्टि॒ऽसु॒म्नः ।

आ । तु॒ग्रं । श॒श्वत् । इ॒भं । द्यो॒त॒ना॒य । मा॒तुः । न । सी॒ । उ॒प । सृ॒ज । इ॒य॒धै ॥ ८ ॥

स्वभिष्टिसुम्नः सुष्ठुभ्येषणीयान्यभिगम्यानि सुम्नानि सुखानि येन देयानि स इन्द्रो दशमायं बहुवंचनं वेतसुं वेतसुनामानमसुरं दशोणिमेतन्नामकं च तूतुजिं तूतुजिनामकं च आ अपि च तुग्रं तुग्रनामकमसुरं तथेभमेतन्नामकमसुरं चेयध्या एतुं द्योतनायैतत्संज्ञाय राज्ञे शश्वदुपसृज । उपासृजत् । वशीचकार । तत्र दृष्टान्तः । मातुर्न मातुर्जनन्या इव पुत्रं । यथा मात्रे पुत्रो वशीभवति तद्वद्वशंचकारेत्यर्थः । सीमिति पादपूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स इ॒ं स्पृ॒धो॑ व॒न॒ते॒ अप्र॑तीतो॒ विभ्र॑द्वजं॒ वृच॑ह॒णं॒ ग॒भ॒स्तौ ।

तिष्ठ॑द्वरी॒ अध्य॑स्ते॒व ग॑र्ते॒ वचो॑युजा॒ वह॑त॒ इ॒न्द्रं॒ मृ॒ष्वं ॥ ९ ॥

सः । इ॒ं । स्पृ॒धः । व॒न॒ते॒ । अप्र॑ति॒ऽइ॒तः । विभ्र॑त् । व॒जं । वृच॑ऽह॒नं । ग॒भ॒स्तौ ।

तिष्ठ॑त् । हरी॒ इति॑ । अधि॑ । अस्ता॑ऽइ॒व । ग॑र्ते॒ । व॒चः॑ऽयुजा॒ । वह॑तः । इ॒न्द्रं । ऋ॒ष्वं ॥ ९ ॥

गभस्तौ हस्ते वृचहणं वृचाणां शत्रूणां हन्तारं वज्रं स्वकीयमायुधं विभ्रद्वारयन् अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः स इन्द्रः स्पृधः स्पर्धमानानीमिमान्वृचप्रभृतीन् शत्रून् वनते । हन्ति । हरी स्वकीयावश्वावधितिष्ठत् । आरोहति । तत्र दृष्टान्तः । अस्तेव गर्ते । यथा स्तेप्ता शूरो रथेऽधितिष्ठति तद्वत् । तथा वचोयुजा वचोमात्रेण युज्यमानौ । यद्वा स्तोतृणां स्तुतिभिर्युज्यमानौ तौ हरी च ऋष्वं महांतमिंद्रं वहतः ॥

॥ अथ दशमी ॥

स॒नेम॒ ते॒ऽव॒सा॒ न॒व्यं॒ इ॒न्द्र॒ प्र॒ पू॒र॒वः॒ स्त॒वंत॒ ए॒ना॒ य॒ज्ञैः ।

स॒प्र॒ यत्पु॒रः॒ श॒र्म॒ शार॑दी॒र्द॒र्द्ध॒न्दासीः॑ पु॒रु॒कु॒त्सा॒य॒ शि॒क्षन् ॥ १० ॥

स॒नेम॑ । ते॒ । अ॒व॒सा॒ । न॒व्यः । इ॒न्द्र॒ । प्र॒ । पू॒र॒वः । स्त॒वंते॒ । ए॒ना॒ । य॒ज्ञैः ।

स॒प्र॒ । यत् । पु॒रः । श॒र्म॑ । शार॑दीः । द॒र्त् । ह॒न् । दा॒सीः । पु॒रु॑ऽकु॒त्सा॒य॒ । शि॒क्षन् ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयेनावसा रक्षणेन नव्यो नवीयो नवतरं त्वया दीयमानं धनं सनेम । वयं स्तोतारो भजेमहि । पूरवो मनुष्याः स्तोतार एनानेन स्तोत्रेण युक्तैर्यज्ञैः प्रस्तवंते । त्वां स्तुवंति । यद्यस्मात्कारणादासीः कर्मणामुपक्षपयि-

चीः शत्रुप्रजा हन् घ्नन् हिंसन् पुरुकुत्सायैतन्नामकाय राज्ञे शिक्षन् धनानि प्रयच्छन्
हे इन्द्र त्वं शारदीः शरन्नाम्नोऽसुरस्य संबन्धिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरीः शर्म
शर्मणा वज्रेण दर्त् विदारितवानसि तस्मात्कारणात्त्वां स्तोतारः स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वं वृध इन्द्र पूर्यो भूर्वरिवस्यन्नुशने काव्याय ।

परा नववास्वमनुदेयं महे पित्रे ददाथ स्वं नपातं ॥ ११ ॥

त्वं । वृधः । इन्द्र । पूर्यः । भूः । वरिवस्यन् । उशने । काव्याय ।

परा । नवऽवास्वं । अनुऽदेयं । महे । पित्रे । ददाथ । स्वं । नपातं ॥ ११ ॥

हे इन्द्र पूर्यः पुरातनस्त्वं काव्याय कविपुत्रायोशन उशनसे भार्गवाय वरि-
वस्यन् धनमिच्छन् वृधो भूः । स्तोतृणां वर्धको भवसि । अनुदेयमनुदातव्यं धनं
नववास्वमेतन्नामकमसुरं पराहत्य स्वं स्वकीयमौशनसं नपातं युद्धे शत्रुभिर्गृ-
हीतं पुत्रं महे महते पित्रे पालयितव्यायोशनसे पराददाथ । तस्य शत्रुं हत्वा
प्रकर्षेण दत्तवानसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वं धुनिरिन्द्र धुनिमतीर्क्ष्णोरपः सीरा न स्रवंतीः ।

प्र यत्समुद्रमति शूर पर्षि पारया तुर्वशं यदुं स्वस्ति ॥ १२ ॥

त्वं । धुनिः । इन्द्र । धुनिऽमतीः । क्ष्णोः । अपः । सीराः । न । स्रवंतीः ।

प्र । यत् । समुद्रं । अति । शूर । पर्षि । पारय । तुर्वशं । यदुं । स्वस्ति ॥ १२ ॥

हे इन्द्र धुनिः शत्रूणां कंपयिता त्वं धुनिमतीर्धुनिर्नामासुरो यासु निरोधकतया
विद्यते ता अप उदकानि सीरा न नदीरिव स्रवंतीः प्रवहन्तीर्क्ष्णोः । अगमयः ।
धुनिं हत्वा तेन निरोधितान्युदकानि प्रवाहयतीत्यर्थः । हे शूर वीरेन्द्र यद्यदा समुद्र-
मति अतिक्रम्य प्रपर्षि प्रतीर्णो भवसि तदा समुद्रपारे तिष्ठन्तौ तुर्वशं यदुं च पारय ।
अपारयः । समुद्रमतारयः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तव ह त्यदिन्द्र विश्वमाजौ सस्तो धुनीचुमुरी या ह सिष्वप् ।

दीदयदित्नुभ्यं सोमेभिः सुवन्दभीतिरिध्मभृतिः पक्थ्यैर्कैः ॥ १३ ॥

तव । ह । त्वत् । इंद्र । विश्वं । आजौ । सस्तः । धुनीचुमुरी इति । या । ह । सिस्वप् ।
दीदयत् । इत् । तुभ्यं । सोमेभिः । सुन्वन् । दभीतिः । इध्मऽभृतिः । पक्थी । अर्कैः ॥ १३ ॥

हे इंद्र आजौ संग्रामे तव ह तवैव विश्वं व्याप्तं त्यक्तादृशं कर्म भवति । कीदृ-
शमिति तदुच्यते । या यौ धुनीचुमुरी । धुनिश्च चुमुरिश्चेत्येतन्नामकावसुरौ ।
सिष्वाप् त्वमस्वापयः तावसुरौ सस्तः । संग्रामे सुप्रवन्तौ मृतावित्यर्थः ॥ भूतार्थे
व्यत्ययेन लट् । द्वितीयो हशब्दः पादपूरणः ॥ तदनन्तरं हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वन्
सोमानभिषुण्वन् पक्थी पक्थवान् हवींषि पक्तवानिध्मभृतिरिध्मानां भर्ताहर्ता
वा दभीतिर्नाम राजर्षिः सोमेभिः सोमैरर्कैर्हविल्क्ष्णैरनैर्दीदयदित् । दीप्यत एव ।
धुनिं चुमुरिं तस्मै जघंथेत्यर्थः । त्वं नि दस्युं चुमुरिं धुनिं चेति हि दर्शनात् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

इमा उ त्वेति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं चैष्टुभमैन्द्रं । नवम्येकादशी
च वैश्वदेव्यौ । तथा चानुक्रम्यते । इमा उ द्वादश नवम्येकादश्यौ वैश्वदेव्या-
विति ॥ उपहव्यनाम्येकाह इदं सूक्तं मरुत्वतीयनिविद्धानं । सूचितं च । इमा उ
त्वा य एक इदिति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ इंद्राविष्ण्वोरुत्क्रांतिनाम्ये-
काहेऽपीदं मरुत्वतीयनिविद्धानं । सूचितं च । इमा उ त्वा द्यौर्न य इंद्रेति मध्यं-
दिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ तृतीये छंदोमेऽपि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूचितं च । प्र
मंदिन इमा उ त्वेति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवन्ते ।

धियो रथेष्टामजरं नवीयो रयिर्विभूतिरीयते वचस्या ॥ १ ॥

इमाः । ऊं इति । त्वा । पुरुऽतमस्य । कारोः । हव्यं । वीर । हव्याः । हवन्ते ।

धियः । रथेऽस्थां । अजरं । नवीयः । रयिः । विऽभूतिः । ईयते । वचस्या ॥ १ ॥

पुरुतमस्य बहुलं कामं कांक्षतः ॥ तमु अभिकांक्षायामिति धातुः ॥ कारोः
स्तोतुर्भरद्वाजस्य संबन्धिन्यो हव्याः स्तुत्याः प्रशस्या इमा धियः स्तुतयो हे वीर
शूरेन्द्र हव्यं त्वा त्वां हवन्ते । ह्वयन्ति । कीदृशं । रथेस्थां रथे स्थितमजरं जरारहितं
नवीयो नवीयांसं नवतरं । उ इति पूरणः । अपि च वचस्या स्तुत्या श्रेष्ठा विभू-
तिर्जगतो विभवहेतू रयिर्हविल्क्ष्णं धनमीयते । त्वामभिगच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु स्तुष इद्रं यो विदानो गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञवृद्धं ।

यस्य दिवमतिं महा पृथिव्याः पुरुमायस्य रिरिचे महित्वं ॥ २ ॥

तं । जं इति । स्तुषे । इद्रं । यः । विदानः । गिर्वाहसं । गीःऽभिः । यज्ञऽवृद्धं ।

यस्य । दिवं । अति । महा । पृथिव्याः । पुरुऽमायस्य । रिरिचे । महिऽत्वं ॥ २ ॥

य इन्द्रो विदानः सर्वं विद्वान् सर्वैर्ज्ञायमानो वा गिर्वाहसं गीर्भिर्वहनीयं यज्ञवृद्धं यज्ञैः प्रवृद्धं तमु तमेवेन्द्रं स्तुषे । स्तुवे । पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य बहुवंचनस्य वा यस्येन्द्रस्य महित्वं माहात्म्यं दिवं दिवो द्युलोकात् ॥ पंचम्यर्थे द्वितीया ॥ पृथिव्या भूलोकान्महा महिम्नातिरिरिचे अतिरिच्यते तं स्तुव इति संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इक्ष्मोऽवयुनं ततन्वत्सूर्येण वयुनवच्चकार ।

कदा ते मर्ता अमृतस्य धामेयक्षंतो न मिनन्ति स्वधावः ॥ ३ ॥

सः । इत् । तमः । अवयुनं । ततन्वत् । सूर्येण । वयुनऽवत् । चकार ।

कदा । ते । मर्ताः । अमृतस्य । धाम । इयक्षंतः । न । मिनन्ति । स्वधाऽवः ॥ ३ ॥

स इक्ष्म एवेन्द्रोऽवयुनमप्रज्ञानं । प्रज्ञाननाशनमित्यर्थः । ततन्वद्वृत्तेण विस्तीर्यमाणं तमोऽंधकारं दिवि सूर्येण दिव्यारोपितेन देवेन वयुनवत् प्रकाशवच्चकार । कृतवान् । परोऽर्द्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे स्वधावो बलवन्निद्र मर्ता मनुष्या अमृतस्य नित्यस्य ते त्वदीयं धाम स्वर्गाख्यं स्थानं । तत्रस्थान्देवानित्यर्थः । इयक्षंतो यष्टुमिच्छंतः कदा कदाचित् । सर्वदेत्यर्थः । न मिनन्ति । किमपि प्राणिजातं न हिंसन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ता चकार स कुहं स्विदिन्द्रः कमा जनं चरति कासु विष्णु ।

कस्ते यज्ञो मनसे शं वराय को अर्क इद्र कतमः स होता ॥ ४ ॥

यः । ता । चकार । सः । कुहं । स्वित् । इन्द्रः । कं । आ । जनं । चरति । कासु । विष्णु ।

कः । ते । यज्ञः । मनसे । शं । वराय । कः । अर्कः । इद्र । कतमः । सः । होता ॥ ४ ॥

य इन्द्रस्ता तान्युक्तप्रसिद्धानि वृत्रवधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इन्द्रोऽद्य कुह स्वित् क्व स्वित्वर्तते कं जनं कमपि देशमाचरति कासु विष्णु प्रजासु वर्तत इतीन्द्रस्य विभूतिमहत्वाच्च निश्चेतुं शक्यं । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इन्द्र कः कीदृशो यज्ञस्ते तव मनसे चेतसे शं सुखकरो भवति । वराय तव वरणाय कः कीदृशोऽर्को मन्त्रः समर्थो भवति । होताह्वाता तव वरणाय यः समर्थो भवति स होता कतमश्च भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒दा हि ते॒ वे॒वि॒षतः॑ पु॒रा॒जाः प्र॒त्नास॑ आ॒सुः पु॒रु॒कृ॒त्सखा॑यः ।

ये म॑ध्य॒मास॑ उ॒त नू॒त॒नास॑ उ॒ताव॒मस्य॑ पु॒रु॒हूत॑ बो॒धि ॥ ५ ॥

इ॒दा । हि । ते॒ । वे॒वि॒षतः॑ । पु॒रा॒ऽजाः । प्र॒त्नासः॑ । आ॒सुः । पु॒रु॒ऽकृ॒त् । सखा॑यः ।

ये । म॑ध्य॒मासः॑ । उ॒त । नू॒त॒नासः॑ । उ॒त । अ॒व॒मस्य॑ । पु॒रु॒ऽहूत॑ । बो॒धि ॥ ५ ॥

पुराजाः पूर्वस्मिन्काले जाताः प्रत्नासः पुराणा अंगिरःप्रभृतय इदा हीदानीमिव । हिशब्द उपामार्थे वर्तते । वेविषतः कर्माणि प्राप्नुवन्तो हे पुरुकृत् बहूनां कर्मणां कर्तरिन्द्र ते तव सखायः स्तोतार आसुः । बभूवुः । ये मध्यमासो मध्यमकालजा उतापि च ये नूतनासोऽद्यतना यतस्तेऽपि सर्वे ते स्तोतारो बभूवुः अतः कारणादुतापिचावमस्यार्वाचीनस्य ममापि स्तोत्रं हे पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र त्वं बोधि । बुध्यस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं पृ॒च्छन्तोऽव॑रासः॒ परा॑णि प्र॒त्ना तं इ॒न्द्र श्रु॒त्यानु॑ ये॒मुः ।

अ॒र्चाम॑सि वी॒र ब्र॒ह्मवा॑हो यादे॒व वि॒द्म ता॒त्त्वा म॒हांतं॑ ॥ ६ ॥

तं । पृ॒च्छन्तः॑ । अ॒व॒रासः॑ । परा॑णि । प्र॒त्ना । ते॒ । इ॒न्द्र । श्रु॒त्या । अनु॑ । ये॒मुः ।

अ॒र्चाम॑सि । वी॒र । ब्र॒ह्म॒ऽवा॒हः । यात् । ए॒व । वि॒द्म । तात् । त्वा । म॒हांतं॑ ॥ ६ ॥

हे वीर शूर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वहनीयेन्द्र अवरासोऽर्वाचीना मनुष्यास्तमुक्तगुणोपेतं त्वां पृच्छन्तोऽर्चन्तः ॥ पृच्छतिर्चतिकर्मा ॥ पराणि प्रकृष्टानि प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि कर्माण्यनुयेमुः ।

अनुयमनं निबन्धनं । स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्निबन्धुः । तथा वयमपि महांतं प्रभूतं
त्वा त्वामर्चामसि । अर्चामः । स्तुमः । यादेव यान्येव कर्माणि विद्म जानीमः
तातैः कर्मभिः स्तुम इति संबंधः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो वि तस्ये महि जज्ञानमभि तत्सु तिष्ठ ।

तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वजेण धृष्णो अप ता नुदस्व ॥ ७ ॥

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्ये । महि । जज्ञानं । अभि । तत् । सु । तिष्ठ ।

तव । प्रत्नेन । युज्येन । सख्या । वजेण । धृष्णो इति । अप । ता । नुदस्व ॥ ७ ॥

रक्षसो रक्षसां संबंधि पाजः सेनालक्षणं बलं हे इंद्र त्वाभि त्वामभिमुखं
वितस्ये । प्रतिष्ठते । तथा त्वमपि महि महज्जज्ञानं प्रादुर्भवत्तद्वलमभि अभिमुखः
सन् सु सुष्ठु तिष्ठ । स्थिरो भव । स्थित्वा च हे धृष्णो शत्रूणां धर्षकेन्द्र तव त्वदीयेन
वजेण ता तद्वलमपनुदस्व । अपगतं प्रेरय । छिन्धीत्यर्थः । कीदृशेन । प्रत्नेन
पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यसहायेन ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स तु श्रुधीर् नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुधायः ।

त्वं ह्यापिः प्रदिवि पितॄणां शश्वद्भूय सुहव एष्टौ ॥ ८ ॥

सः । तु । श्रुधि । इंद्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर । कारुऽधायः ।

त्वं । हि । आपिः । प्रऽदिवि । पितॄणां । शश्वत् । बभूय । सुऽहवः । आऽइष्टौ ॥ ८ ॥

हे कारुधायः कारुणां स्तोतॄणां धारक हे वीरेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं नूतनस्येदानी-
तनस्य ब्रह्मण्यतो ब्रह्म स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो मम स्तोत्रं तु क्षिप्रं श्रुधि । शृणुहि ।
यस्मात्कारणात् हे इंद्र त्वमेष्टावायजनेऽभिकामने वा सति सुहवः शोभनाह्वानः
सन् प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितॄणामंगिरसामापिर्बन्धुः शश्वच्चिरकालं बभूय अभूः
तस्मात्कारणान्मदीयं स्तोत्रं श्रुधीति संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्रोतये वरुणं मित्रमिन्द्रं मरुतः कृष्णवसे नो अद्य ।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरंधिं सवितारमोषधीः पर्वतांश्च ॥ ९ ॥

प्र । ऊ॒तये । व॒रुणं । मि॒त्रं । इं॒द्रं । म॒रुतः । कृ॒ष्व । अ॒वसे । नः । अ॒द्य ।

प्र । पू॒षणं । वि॒ष्णुं । अ॒ग्निं । पु॒रं॑ऽधिं । स॒वि॒तारं । ओ॒षधीः । प॒र्व॒तान् । च ॥ ९ ॥

अस्यामृचि विश्वे देवा स्तूयन्ते । हे भरद्वाज अद्येदानीं वरुणं रात्र्यभिमानिनं च मित्रमहरभिमानिनं चेद्रं च प्रसिद्धं मरुतो मरुद्गणांश्च नोऽस्माकमूतये तर्पणायावसे रक्षणाय च प्रकृष्व । अभिमुखीकुरुष्व । किंच पूषणमेतत्संज्ञकं च विष्णुं सर्वव्यापिनं देवं च पुरंधिं पुरुधियं पुरुकर्माणमग्निं च सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवमोषधीरोषध्यभिमानिनो देवान् पर्वतांश्चाद्रीनित्येतान् देवानस्माकं तर्पणाय रक्षणाय च प्रकृष्व । स्तुत्याभिमुखीकुरु ॥

॥ अथ दशमी ॥

इ॒म उ॑ त्वा पु॒रु॒शाक॑ प्र॒यज्यो॑ ज॒रि॒तारो॑ अ॒भ्यर्च॑न्त्य॒र्कैः ।

श्रु॒धी ह॒व॒मा हु॒वतो॑ हु॒वानो॑ न त्वावाँ अ॒न्यो अ॒मृत॑ त्व॒दस्ति ॥ १० ॥

इ॒मे । ऊं॒ इति॑ । त्वा । पु॒रु॒ऽशा॒क । प्र॒य॒ज्यो॒ इति॑ प्र॒ऽय॒ज्यो । ज॒रि॒तारः॑ । अ॒भि । अ॒र्च॑न्ति । अ॒र्कैः ।

श्रु॒धि । ह॒वँ । आ । हु॒व॒तः । हु॒वानः॑ । न । त्वा॒ऽवा॒न् । अ॒न्यः । अ॒मृत॑ । त्वत् । अ॒स्ति ॥ १० ॥

हे पुरुशाक बहुशक्ते हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयेन्द्र त्वा त्वामिमे जरितारः स्तोतारोऽर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चन्ति । अभिष्टुवंति । तथा हे अमृत अमरणाशीलेन्द्र हुवानः स्तूयमानस्त्वमाहुवतोऽभिष्टुवतो मम हवं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । किंच त्वावान् त्वत्सदृशो देवस्त्वदन्यो नास्ति ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू॒ म॒ आ॒ वाच॑मु॒प॒ याहि॑ वि॒द्वान्वि॒श्वे॒भिः॑ सू॒नो॒ सह॑सो॒ यज॑त्रैः ।

ये अ॒ग्नि॒जि॒ह्वा ऋ॒त॒सा॒प॒ आ॒सु॒र्ये॒ मनुं॑ च॒क्रु॒रु॒परं॑ द॒साय॑ ॥ ११ ॥

नु॒ । मे॒ । आ॒ । वाचं॑ । उ॒प॒ । या॒हि॒ । वि॒द्वान् । वि॒श्वे॒भिः॑ । सू॒नो॒ इति॑ । स॒ह॒सः॑ । यज॑त्रैः ।

ये । अ॒ग्नि॒ऽजि॒ह्वाः । ऋ॒त॒ऽसा॒पः॑ । आ॒सुः॑ । ये । मनुं॑ । च॒क्रुः॑ । उ॒परं॑ । द॒साय॑ ॥ ११ ॥

इयं च वैश्वदेवीत्युक्तं । हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेन्द्र विद्वान् सर्वज्ञस्त्वं यजत्रैर्यजनीयैर्विश्वेभिः सर्वैर्देवैः सह नु क्षिप्रं मे मदीया वाचः स्तुतिरूपाणि वचांस्युपाभि आयाहि । आगच्छ । एवंभूतमिन्द्रं प्रार्थयत ऐन्द्रत्वात्सूक्तस्य । ये

देवा अग्निजिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते । ऋतसाप ऋतं यज्ञं स्पृशंत
आसुर्भवन्ति ये च देवा दसाय शत्रूणामुपक्षेपणाय मनुं राजर्षिमुपरं दस्यूनामु-
परिभवं चक्रुः कृतवन्तः तैः सहागच्छेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नो बोधि पुरेता सुगेषूत दुर्गेषु पथिकृद्विदानः ।

ये अश्रमास उरवो वहिष्ठास्तेभिर्न इन्द्राभि वक्षि वाजं ॥ १२ ॥

सः । नः । बोधि । पुरः । एता । सुः । गेषु । उत । दुः । गेषु । पथिः । कृत् । विदानः ।

ये । अश्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इन्द्र । अभि । वक्षि । वाजं ॥ १२ ॥

हे इन्द्र पथिकृद्वर्त्मनां कर्ता विदानः सर्वं विद्वान् स त्वं सुगेषु सुखेन गंतव्ये-
षूतापि च दुर्गेषु दुःखेन गंतव्येषु च मार्गेषु नोऽस्माकं पुरेता पुरो गन्ता बोधि ।
भव ॥ बोधीति भवतेर्लोममध्यमपुरुषैकवचनस्य छांदसं रूपं ॥ अश्रमासः श्रम-
रहिता उरवो महांतो वहिष्ठा वोढृतमास्तव येऽश्वाः संति हे इन्द्र तेभिस्तैर-
श्वैर्नोऽस्मभ्यं वाजमन्नमभिवक्षि । अभिवह ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

य एक इदित्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घं त्रैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानुक्रांतं ।
य एक इदेकादशेति ॥ आभिष्रविके प्रथमेऽहनि दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि च
माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसि शस्त्रेऽहीनसूक्तस्य स्थाने चीणि संपातसूक्तानि ।
तेष्विदं द्वितीयं सूक्तं । सूचितं च । य एक इद्यस्तिग्मशृंगः । आ० ७. ५. । इति ॥
उपहव्यनाम्येकाहेऽपीदं निष्केवल्यनिविद्वानं । सूचितं च । य एक इदिति
मध्यंदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एक इड्व्यश्वर्षणीनामिन्द्रं तं गीर्भिरभ्यर्च आभिः ।

यः पत्यते वृषभो वृष्यावान्सत्यः सत्वा पुरुमायः सहस्वान् ॥ १ ॥

यः । एकः । इत् । हव्यः । चर्षणीनां । इन्द्र । तं । गीः । अभिः । अभि । अर्च । आभिः ।

यः । पत्यते । वृषभः । वृष्याः । वान् । सत्यः । सत्वा । पुरुः । मायः । सहस्वान् ॥ १ ॥

य इन्द्रश्वर्षणीनां प्रजानामापत्स्वेक इदेक एव हव्यो ह्यातव्य आभिर्गीर्भिः

स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिन्द्रमभ्यर्चे । अभिष्टौमि । य इन्द्रः पत्यते स्तोतृनभि-
गच्छति । यद्वा पत्यते लोकानामीष्टे । कीदृशः । वृषभः कामानां वर्षिता वृषण्या-
वान्बलवान् सत्योऽविसंवादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामानां दाता वा ॥
सदेवा सनोतेर्वेदं रूपं ॥ पुरुमायो बहुप्रज्ञः सहस्वानभिभवनवान् तमिन्द्रम-
भिष्टौमीति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु नः पूर्वे पितरो नवग्वाः सप्त विप्रांसो अभि वाजयंतः ।

नक्षद्दामं ततुरिं पर्वतेष्टामद्रोघवाचं मतिभिः शविष्ठं ॥ २ ॥

तं । ऊं इति । नः । पूर्वे । पितरः । नवऽग्वाः । सप्त । विप्रांसः । अभि । वाजयंतः ।

नक्षत्ऽदामं । ततुरिं । पर्वतेऽस्थां । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः । शविष्ठं ॥ २ ॥

पूर्वे प्रत्ना नवग्वा नवभिर्मसैः सत्तमनुष्ठितवतः सप्त सप्तसंख्याका विप्रांसो
विप्रा मेधाविनो वाजयंतो वाजमन्नं हविल्लक्षणमिन्द्रस्य कुर्वतः । इन्द्रं वा वाजिनं
बलिनं कुर्वतः ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ एवंभूता नोऽस्माकं पितरोऽंगिरसस्तमु
तमेवेन्द्रं मतिभिः स्तुतिभिरभि । तुष्टुवुरिति शेषः । कीदृशं । नक्षद्दामं ॥ नक्षतिर्ग-
तिकर्मा ॥ अभिगच्छतां शत्रूणां दंभितारं हिंसितारं ततुरिं तरितारं पर्वतेष्टां
पर्वतेष्ववस्थितमद्रोघवाचं । अद्रोघव्यानतिक्रमणीया वागाज्ञारूपा यस्य तं ।
शविष्ठं बलवत्तमं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तमीमह इन्द्रमस्य रायः पुरुवीरस्य नृवतः पुरुक्षोः ।

यो अस्कृधोयुरजरः स्वर्वान्तमा भर हरिवो मादयध्वै ॥ ३ ॥

तं । ईमहे । इन्द्रं । अस्य । रायः । पुरुऽवीरस्य । नृऽवतः । पुरुऽक्षोः ।

यः । अस्कृधोयुः । अजरः । स्वऽवान् । तं । आ । भर । हरिऽवः । मादयध्वै ॥ ३ ॥

पुरुवीरस्य बहुपुत्रपौत्रयुक्तस्य नृवतः परिचारकजनसहितस्य पुरुक्षोर्वह्नस्य
बहुपशोर्वास्य राय इदं धनं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ तमिन्द्रमीमहे । याचामहे ।
यो रयिरस्कृधोयुरविच्छिन्नोऽजरो जराहानिरहितः स्वर्वान् सुखयुक्तो हे हरिवो
हरिवन् स्वकीयाश्वोपेतेंद्र त्वं तं रयिं मादयध्वै अस्मान्मादयितुमाभर । आहर ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नो वि वोचो यदि ते पुरा चिज्जरितारं आनशुः सुममिन्द्र ।

कस्ते भागः किं वयो दुधं खिद्वः पुरुहूत पुरुवसोऽसुरघ्नः ॥ ४ ॥

तत् । नः । वि । वोचः । यदि । ते । पुरा । चित् । जरितारः । आनशुः । सुमं । इन्द्र ।

कः । ते । भागः । किं । वयः । दुध् । खिद्वः । पुरुहूत । पुरुवसो इति पुरुवसो ।

असुरघ्नः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र यदि ते तव पुरा चित्पूर्वस्मिन्काले जरितारः स्तोतारः सुमं सुख-
मानशुः तत्तत्सुखं नोऽस्माकं विवोचः । विब्रूहि । दुधं दुग्धं हे खिद्वः शत्रूणां
खेदयितर्हे पुरुहूत हे पुरुवसो इन्द्र असुरघ्नोऽसुराणां हन्तुस्ते तव यज्ञेषु को भागः
क्लृप्तः । वयो हविलर्लक्षणमन्नं किं क्लृप्तं । यदि केचिच्चिरंतनाः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः
सकाशात्सुखं लेभिरे तर्ह्यहमपि तत्सुखं लप्स्य इति विचार्य सुखप्राप्तिविलंबो
ममासौढव्यो भवेदित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तं पृच्छंती वज्रहस्तं रथेष्टामिन्द्रं वेपी वक्करी यस्य नू गीः ।

तुविग्राभं तुविकूर्मिं रभोदां गातुमिषे नक्षते तुममच्छ ॥ ५ ॥

तं । पृच्छंती । वज्रऽहस्तं । रथेऽस्थां । इन्द्रं । वेपी । वक्करी । यस्य । नु । गीः ।

तुविऽग्राभं । तुविऽकूर्मिं । रभऽदां । गातुं । इषे । नक्षते । तुमं । अच्छ ॥ ५ ॥

पूर्वयोपालब्ध इन्द्र ऋषये कामान्प्रायच्छत् ततः स कामपूर्णं ऋषिराह ।
वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्टां रथे स्थितं तमिन्द्रं पृच्छन्त्यर्चयन्ती ॥ पृच्छतिरर्चति-
कर्मा ॥ वेपी । वेपो यागादिलक्षणं कर्म । तद्वती वक्करी गुणानां वक्त्री गीरीदृशी
स्तुतिर्यस्य यजमानस्य भवति । कीदृशमिन्द्रं पृच्छंती । तुविग्राभं तुवीनां बहूनां
ग्रहीतारं तुविकूर्मिं बहुकर्माणं रभोदां रभसो बलस्य दातारं । नु इति पूरणः ।
स यजमानो गातुं सुखमिषे । गच्छति । किंच तुमं म्नापयितारं शत्रुमच्छा-
भिमुखं नक्षते । गच्छति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अ॒या ह॒ त्वं मा॒यया॑ वावृ॒धानं॑ म॒नोजु॒वा स्वत॒वः पर्व॑तेन ।

अच्यु॒ता चि॒द्वी॒ळिता॑ स्वो॒जो रु॒जो वि दृ॒ळ्हा धृ॒षता॑ विर॒प्शिन् ॥ ६ ॥

अ॒या । ह॒ । त्वं । मा॒यया॑ । वावृ॒धानं॑ । म॒नःऽजु॒वा । स्वऽत॒वः । पर्व॑तेन ।

अच्यु॒ता । चि॒त् । वी॒ळिता॑ । सुऽओ॒जः । रु॒जः । वि । दृ॒ळ्हा । धृ॒षता॑ । विऽर॒प्शिन् ॥ ६ ॥

हे स्वतवः स्वभूतबलेन्द्र त्वं मनोजुवा मनोवद्गच्छतानेन पर्वतेन बहुपर्वणा स्वकीयेनायुधेन वज्रेण । वज्रेण शतपर्वणा । ऋग्वे० १. ८०. ६. । इति दर्शनात् । अयानया मायया वावृधानं वर्धमानं त्वं प्रसिद्धं वृत्तं व्यरुजः । विशेषेणाभांक्षीः । तथा हे स्वोजः शोभनतेजो हे विरप्शिन् हे महन्निद्र त्वमच्युताच्युतानि चिद्विनाशरहितान्यपि वीळिता वीळितान्यशियिलीकृतानि दृळ्हा दृढानि पुराणि धृषता धर्षकेण वज्रेण व्यरुजः । भगवानसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं वो॑ धि॒या नव्य॑स्या॒ शवि॑ष्ठं प्र॒त्नं प्र॒त्नवत्प॑रितंस॒यधै॑ ।

स नो॑ वक्ष॒दनि॑मानः सु॒वह्ने॑द्रो वि॒श्वान्य॑ति दुर्ग॒हाणि ॥ ७ ॥

तं । वः । धि॒या । नव्य॑स्या । शवि॑ष्ठं । प्र॒त्नं । प्र॒त्नऽवत् । परिऽतंस॒यधै॑ ।

सः । नः । वक्ष॒त् । अ॒निऽमा॒नः । सुऽव॒ह्ना । इ॒न्द्रः । वि॒श्वानि॑ । अ॒ति । दुःऽग॒हानि ॥ ७ ॥

नव्यस्या नवतरया धिया स्तुत्या शविष्ठं बलवत्तमं प्रत्नं पुराणं हे इन्द्र तं वस्त्वां प्रत्नवत् चिरंतना ऋषय इव परितंसयधै परितो विस्तारयितुं । अहं प्रवृत्तोऽस्मीति शेषः । अनिमानोऽपरिमाणः सुवह्ना शोभनवहनः स इन्द्रो विश्वानि समस्तानि दुर्गहाणि दुर्गाणि नोऽस्मभ्यमतिवक्षत् । अतिवहतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ जना॑य दु॒ह॒णे पा॒र्थि॒वानि॑ दि॒व्यानि॑ दी॒पयो॑ऽन्तरि॒क्षा ।

तपा॑ वृषन्वि॒श्वतः॑ शो॒चिषा॑ तान्ब्र॒ह्म॒द्विषे॑ शोच॒य क्षा॒मप॒श्च ॥ ८ ॥

आ । जना॑य । दु॒ह॒णे । पा॒र्थि॒वानि॑ । दि॒व्यानि॑ । दी॒पयः॑ । अ॒न्तरि॒क्षा ।

तप॑ । वृषन् । वि॒श्वतः॑ । शो॒चिषा॑ । तान् । ब्र॒ह्म॒द्विषे॑ । शो॒चय॑ । क्षा॒म । अपः॑ । च ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं दुहणे साधुजनानां द्रोग्धुर्जनाय जनस्य राक्षसादेः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥
पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यंतरिक्षांतरिक्षे भवानि च
स्थानान्या दीपयः । आ समन्तात्तापय । हे वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र त्वं विश्वतः
सर्वतो विद्यमानान् तान्नाक्षसादीन् शोचिषा त्वदीयया दीप्त्वा तप । दह । किंच
ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्टे राक्षसादये । ब्रह्मद्विषं दग्धुमित्यर्थः । क्षां पृथिवीमपश्चां-
तरिक्षं शोचय । दीपय । आप इत्यंतरिक्षनामैतत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगतस्त्वेषसंहक् ।

धिष्ण्व वज्रं दक्षिणे इन्द्र हस्ते विश्वा अजुर्य दयसे वि मायाः ॥ ९ ॥

भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगतः । त्वेषऽसंहक् ।

धिष्ण्व । वज्रं । दक्षिणे । इन्द्र । हस्ते । विश्वाः । अजुर्य । दयसे । वि । मायाः ॥ ९ ॥

हे त्वेषसंहक् दीप्तदर्शनेन्द्र दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राजेश्वरो भुवः ।
भवसि । जगतो जंगमस्य पार्थिवस्य च राजा भवसि । दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्ण्व ।
निधेहि । तेन च निहितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरीर्माया विदयसे । विबाधसे ॥
दय दानहिंसागतिरक्षणेष्विति धातुः ॥ हे इन्द्राजुर्य जरयितुमशक्येन्द्र त्वमिति ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ संयतमिन्द्र णः स्वस्तिं शत्रुतूर्याय बृहतीममृध्नां ।

यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्सुतुका नाहुषाणि ॥ १० ॥

आ । संयतं । इन्द्र । नः । स्वस्तिं । शत्रुऽतूर्याय । बृहती । अमृध्नां ।

यया । दासानि । आर्याणि । वृत्रा । करः । वज्रिन् । सुऽतुका । नाहुषाणि ॥ १० ॥

हे इन्द्र शत्रुतूर्याय शत्रूणां तारणाय बृहती महतीममृध्नामहिंसितां संयतं
संयती संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणां संपदं हे इन्द्र नोऽस्मभ्यमाभर । वज्रिन्व-
ज्रवन्निन्द्र यया स्वस्त्या दासानि कर्महीनानि मनुष्यजातान्यार्याणि कर्मयुक्तानि
करः अकरोः । नाहुषाणि मनुष्यसंबन्धीनि । नहुषा इति मनुष्यनामैतत् । वृत्रा
वृत्राणि शत्रून् सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपेतान्यकरोः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स नो नियुज्जिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गहि प्रयज्यो ।

न या अदेवो वरते न देव आभिर्याहि तूयमा मद्यद्रिक् ॥ ११ ॥

सः।नः।नियुत्ऽभिः।पुरुऽहूत।वेधः।विश्वऽवाराभिः।आ।गहि।प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो।

न।याः।अदेवः।वरते।न।देवः।आ।आभिः।याहि।तूयं।आ।मद्यद्रिक् ॥ ११ ॥

हे पुरुहूत हे वेधो विधातर्हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयेन्द्र स त्वं विश्ववाराभिर्विश्वैर्वरणीयाभिः संभजनीयाभिर्नियुज्जिरश्चैर्नोऽस्मानागहि । आगच्छ । अदेवोऽसुरो या नियुतो यानश्चान्न वरते न वारयति देवश्च न वरते आभिर्नियुज्जिस्तूयमा क्षिप्रमेव मद्यद्रिक् मदभिमुखः सन् आयाहि । आगच्छ ॥ अद्यागमस्य द्विर्वचनं छांदसं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्दशे वर्गः ॥

सुत इदिति दशर्चमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे चैष्टुभमैन्द्रं । सुत इहशेत्यनुक्रांतं ॥ विषुवति निष्केवल्य इदं सूक्तं । सूचितं च । सुत इत्त्वमेष प्र पूर्वीः । आ० ८. ७. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य इदमादीनि त्रीणि सूक्तानि । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । सुत इत्वं निमिष्य इन्द्र सोम इति त्रीणि । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सुत इत्वं निमिष्य इन्द्र सोमे स्तोमे ब्रह्मणि शस्यमान उक्थे ।

यद्वा युक्ताभ्यां मघवन्हरिभ्यां बिभ्रद्वजं बाहोर्इन्द्र यासि ॥ १ ॥

सुते । इत् । त्वं । निऽमिष्यः । इन्द्र । सोमे । स्तोमे । ब्रह्मणि । शस्यमाने । उक्थे ।

यत् । वा । युक्ताभ्यां । मघऽवन् । हरिऽभ्यां । बिभ्रत् । वज्रं । बाहोः । इन्द्र । यासि ॥ १ ॥

सोमे सुत इदभिषुत एव सति ब्रह्मणि बृहति महति स्तोमे स्तोत्र उच्चार्यमाणे सत्युक्थे शस्त्रे शस्यमाने सति हे इन्द्र त्वं निमिष्यो निमिष्यः सन् हरी संयोजयन् हे मघवन्धनवन्निन्द्र त्वं बाहोर्हस्तयोर्वज्रं स्वकीयमायुधं बिभ्रद्वारयन् युक्ताभ्यां रथे नियुक्ताभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यां यासि यद्वागच्छसीति यच्च तत्सोमेऽभिषुत इति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्वा दिवि पार्ये सुष्टिमिन्द्र वृत्रहत्येऽवसि शूरसातौ ।

यद्वा दक्षस्य विभ्युषो अविभ्यदरंधयः शर्धत इन्द्र दस्यून् ॥ २ ॥

यत् । वा । दिवि । पार्ये । सुस्वि । इन्द्र । वृत्रऽहत्ये । अवसि । शूरऽसातौ ।

यत् । वा । दक्षस्य । विभ्युषः । अविभ्यत् । अरंधयः । शर्धतः । इन्द्र । दस्यून् ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं दिवि द्युलोके शूरसातौ शूरैर्भटैः संभजनीये वृत्रहत्ये युद्धे च पार्ये प्राप्तये सति सुष्टिमभिषोतारं यजमानमवसि यद्वा रक्षसीति यच्च । वेति समुच्चये । दक्षस्य यज्ञादिषु समर्थस्य विभ्युषः शत्रुभ्यो विभ्यतो जनस्य शर्धतः संग्राम उत्स-
हमानान्दस्यून्पक्षपयितृन् शत्रून् हे इन्द्र त्वमविभ्यङ्गीतिरहितः सन् अरंधयो
यद्वा वशीकरोषीति यच्च तत्सर्वं सोमेऽभिषुत इति पूर्वेण संबंधः ॥ तथा चोक्तं ।
यद्वाहोर्धारयन्वज्रं हरिभ्यां यासि वृत्रहन् । यच्च रक्षसि संग्रामे नृन् सोमम-
भिषुण्वतः ॥ यच्च कर्म सुदक्षस्य यजमानस्यापारयः । वशीकरोषि तांस्तस्मै विभ्यते
भीतिवर्जितः ॥ तत्सोमेऽभिषुते स्तोत्रशस्त्रयोश्च प्रवृत्तयोः । इति वृचोऽयमेकार्थः
सुत इत्त्वमिति द्वयमिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पाता सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं प्रणेनीरुगो जरितारमूती ।

कर्ता वीराय सुष्वय उ लोकं दाता वसु स्तुवते कीरये चित् ॥ ३ ॥

पाता । सुतं । इन्द्रः । अस्तु । सोमं । प्रऽनेनीः । उयः । जरितारं । ऊती ।

कर्ता । वीराय । सुस्वये । ऊं इति । लोकं । दाता । वसु । स्तुवते । कीरये । चित् ॥ ३ ॥

इन्द्रः सुतमभिषुतं सोमं पातास्तु । पानशीलो भवतु ॥ तृनंतत्वान्न लोकाव्य-
यनिष्ठेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ कीदृशः । ऊती ऊत्या मार्गेण जरितारं स्तोतारं प्रणेनीः
प्रकर्षेण नेतोय उद्गूणो वीराय यज्ञादिकर्मसु दक्षाय सुष्वये सोमाभिषवं कुर्वते
यजमानाय लोकं स्थानं कर्ता । दातेत्यर्थः । उ इति पादपूरणः । स्तुवते स्तोत्रं
कुर्वते कीरये चित् ॥ चिदिति चार्थे ॥ स्तोत्रे च । कीरिरिति स्तोतृनामैतत् ।
वसु धनं दातास्तु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ग॒न्तेया॑न्ति॒ स॒र्व॒ना॒ ह॒रि॒भ्यां॑ ब॒भ्रि॒र्वज्रं॑ प॒पिः सोमं॑ द॒दि॒र्गाः ।

कर्ता॑ वी॒रं न॑र्ये॒ सर्व॑वी॒रं श्रो॒ता ह॒वं गृ॒णतः॑ स्तोम॑वाहाः ॥ ४ ॥

ग॒न्ता॑ । इ॒य॑न्ति । स॒र्व॒ना । ह॒रि॒ऽभ्यां॑ । ब॒भ्रिः । व॒ज्रं । प॒पिः । सोमं॑ । द॒दिः । गाः ।

कर्ता॑ । वी॒रं । न॑र्ये । स॒र्व॑ऽवी॒रं । श्रो॒ता । ह॒वं । गृ॒णतः॑ । स्तोम॑ऽवाहाः ॥ ४ ॥

इन्द्रो हरिभ्यां स्वकीयाभ्यामियन्ति हृदयस्थानि चीणि सवना सवनानि गन्ता गमनशीलो भवतु । कीदृशः । वज्रं स्वकीयमायुधं बभ्रिर्भर्ता धारकः सोममभिषुतं पपिः पाता गा ददिर्दाता नर्ये मनुष्यहितं सर्ववीरं बहुपुत्रोपेतं वीरं पुत्रं कर्ता यजमानाय दाता गृणतः स्तुवतः स्तोतुः संबन्धि हवं स्तोत्रं श्रोता श्रावकः स्तोमवाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अ॒स्मै व॒यं य॒द्वा॒वान॒ त॒द्वि॒विष्म॒ इ॒न्द्राय॑ यो नः॑ प्र॒दि॒वो अ॒प॒स्कः ।

सु॒ते सोमे॑ स्तुम॒सि शंस॑दु॒क्थेन्द्राय॑ ब्र॒ह्म वर्ध॑नं॒ यथा॑सत् ॥ ५ ॥

अ॒स्मै । व॒यं । यत् । व॒वान् । तत् । वि॒विष्मः । इ॒न्द्राय॑ । यः । नः । प्र॒दि॒वः । अ॒पः । क॒रि॒ति॒ कः ।

सु॒ते । सोमे॑ । स्तुम॒सि । शंस॑त् । उ॒क्था । इ॒न्द्राय॑ । ब्र॒ह्म । वर्ध॑नं । यथा॑ । अस॑त् ॥ ५ ॥

प्रदिवः पुराणो य इन्द्रो नोऽस्मदर्थमपः पोषणादिकं कर्म कः करोति अयमिन्द्रो यत्स्तोत्रादिकं ववान कामयतेऽस्मा इन्द्राय वयं तद्विविष्मः । व्याप्नुमः । कुर्म इत्यर्थः । सोमे सुतेऽभिषुते सति स्तुमसि । स्तुमः । इन्द्राय स्तोत्राणि कुर्मः । उक्थोक्थानि शस्त्राणि शंसत् शंसन्तः ॥ प्रथमाबहुवचनस्य लुक् ॥ ब्रह्म हविल्क्षणमन्नमिन्द्रायेंद्रार्थे वर्धनं यथा वृद्धिकरमसत् स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ब्र॒ह्मा॑णि॒ हि च॑कृ॒षे वर्ध॑नानि॒ ताव॑न्त॒ इन्द्र॑ म॒तिभि॑र्वि॒विष्मः॑ ।

सु॒ते सोमे॑ सु॒तपाः॑ श॒न्त॑मानि॒ रा॒द्या क्रि॒यास्म॒ वक्ष॑णानि॒ यज्ञैः॑ ॥ ६ ॥

ब्र॒ह्मा॑णि । हि । च॒कृ॒षे । वर्ध॑नानि । ताव॑न् । ते । इ॒न्द्र । म॒तिऽभिः । वि॒विष्मः ।

सु॒ते । सोमे॑ । सु॒त॑ऽपाः । श॒न्त॑मानि । रा॒द्या । क्रि॒या॒स्म । वक्ष॑णानि । य॒ज्ञैः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं हि यस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धि-
कराणि चकृषे कृतवानसि तस्मात्कारणात्तावत्तावन्ति तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं
मतिभिर्वृद्धिभिर्वयं विविष्मः । व्याप्नुमः । वर्धनानि स्तोत्राणि मम यथा भवेयुस्त्वं
तादृशानि कल्पितवानसीत्यर्थः । अपि च हे सुतपा अभिषुतस्य सोमस्य पातस्त्वं
शंतमानि सुखकृत्तमानि रांश्चा रांश्चाणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्तानि वक्ष-
णानि वाहकानि स्तोत्राणि क्रियास्म । करवाम ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स नो बोधि पुरोळाशं रराणः पिबा तु सोमं गोऽञ्जुजीकमिन्द्र ।

एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदोऽरुं कृधि त्वायत उ लोकं ॥ ७ ॥

सः । नः । बोधि । पुरोळाशं । रराणः । पिब । तु । सोमं । गोऽञ्जुजीकं । इन्द्र ।

आ । इदं । बर्हिः । यजमानस्य । सीद । उरुं । कृधि । त्वाऽयतः । उं इति । लोकं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र रराणो रममाणः स त्वं नोऽस्मदीयं पुरोडाशमेतल्लक्षणं हविर्बोधि ।
बुध्यस्व । किञ्च गोऽञ्जुजीकं गोविकारदध्यादिभिः संस्कृतमभिषुतं सोमं तु क्षिप्रं
पिब । पिबेः । तदर्थं च यजमानस्य संबन्धीदं बर्हिरासीद । अभिविश । तद-
नंतरं त्वायतस्त्वामिच्छतो यजमानस्य लोकं स्थानमुरु विस्तीर्णं कृधि । कुरु ॥ उ
इति पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुग्र प्र त्वा यज्ञासं इमे अश्रुवन्तु ।

प्रेमे हवासः पुरुहूतमस्मे आ त्वेयं धीरवसे इन्द्र यम्याः ॥ ८ ॥

सः । मंदस्व । हि । अनु । जोषं । उग्र । प्र । त्वा । यज्ञासः । इमे । अश्रुवन्तु ।

प्र । इमे । हवासः । पुरुऽहूतं । अस्मे इति । आ । त्वा । इयं । धीः । अवसे । इन्द्र । यम्याः ॥ ८ ॥

हे उग्रोद्गूर्णबलेन्द्र स त्वमनु जोषं कामानुगुणं यथा भवति तथा मंदस्व ।
मोदस्व ॥ हिशब्दः पादपूरणः । हियोगे मंदस्वेत्याख्यातस्य व्यत्ययात्सर्वानुदात्तत्वं ॥
इमे यज्ञासो यज्ञाः सोमास्त्वा त्वां प्राश्रुवन्तु । प्राश्रुवन्तु । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र
त्वामस्मे अस्मदीयानीमे हवासो हवाः स्तोत्राणि प्राश्रुवन्तु । इयं धीः स्तुतिस्त्वा-
मवसेऽस्माकं रक्षणायायम्याः । आयच्छतु । नियच्छतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

तं वः सखायः सं यथा सुतेषु सोमेभिरी पृणता भोजमिंद्रं ।

कुवित्तस्मा असति नो भराय न सुष्विमिंद्रोऽवसे मृधाति ॥ ९ ॥

तं । वः । सखायः । सं । यथा । सुतेषु । सोमेभिः । इ । पृणत । भोजं । इंद्रं ।

कुवित् । तस्मै । असति । नः । भराय । न । सुस्विं । इंद्रः । अवसे । मृधाति ॥ ९ ॥

हे सखायः स्तोतारो वो यूयं सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्सु भोजं दातारं तमी-
मेतमिंद्रं सोमेभिः सोमैर्यथाकामं संपृणत । संपूरयत । तस्मा इन्द्राय कुविद्वहूप-
करणं । कुविदिति बहुनामैतत् । असति । अस्तु । किमर्थं । नोऽस्माकं भराय भर-
णाय पोषणाय । इंद्रः सुष्विमभिषवणशीलं यजमानमवसे तर्पणाय न मृधाति ।
न बाधते ॥

॥ अथ दशमी ॥

एवेदिंद्रः सुते अस्तावि सोमे भरद्वाजेषु क्षयदिन्मघोनः ।

असद्यथा जरित्र उत सूरिरिंद्रो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १० ॥

एव । इत् । इंद्रः । सुते । अस्तावि । सोमे । भरत्ऽवाजेषु । क्षयत् । इत् । मघोनः ।

असत् । यथा । जरित्रे । उत । सूरिः । इंद्रः । रायः । विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १० ॥

मघोनो धनवतो हविष्मतो यजमानस्य क्षयदीश्वर इंद्रः सोमे सुतेऽभिषुते
सति भरद्वाजेषु भरद्वाजे मय्येवैवमस्तावि । स्तुतोऽभूत् । इंद्रो जरित्रे स्तोत्रे सूरिः
सन्मार्गे प्रेरको यथासत् भवेत् । उतापि च विश्ववारस्य विश्वैर्वरणीयस्य रायो
धनस्य दाता यथा भवेत् तथास्तावीति संबंधः ॥ इदिति द्वयं पूरणं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तृतीयेऽनुवाके विंशति सूक्तानि । तत्र वृषा मद इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं
भरद्वाजस्यार्घं चैष्टुभमैंद्रं । वृषेत्यनुक्रांतं ॥ विषुवति निष्केवल्य एतत्सूक्तं । सूचितं
च । वृषा मदः प्र मंहिष्ठाय । आ० ८. ६. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वृषा मद् इंद्रे श्लोक उक्था सचा सोमेषु सुतपा ऋजीषी ।

अर्च्यो मघवा नृभ्य उक्थैर्द्युक्षो राजा गिरामक्षितोतिः ॥ १ ॥

वृषा । मद् । इंद्रे । श्लोकः । उक्था । सचा । सोमेषु । सुतपाः । ऋजीषी ।

अर्च्यः । मघवा । नृभ्यः । उक्थैः । द्युक्षः । राजा । गिरां । अक्षितोऽतिः ॥ १ ॥

सोमेषु सोमवत्सु यागेष्विंद्रे सोमपानजनितो मदो वृषा यजमानस्य कामानां वर्षको भवति । यद्वा सर्वजनाह्लादकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति । उक्थोक्थेन शस्त्रेण सचा सह श्लोकः स्तोत्ररूपः शब्दो वृषा भवति । सुतपा अभिषुतस्य सोमस्य पाता ऋजीष्यृजीषं गतरसमपि सोमं न परित्यजन्मघवा धनवान् स चंद्रो नृभ्यः स्तुतीनां नेतृभ्य उक्थैः स्तोत्रैरर्च्योऽर्चनीयो भवति । द्युक्षो द्युलोकनिवासो गिरां स्तुतीनां राजेश्वर इन्द्रोऽक्षितोतिरक्षीणरक्षश्च भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ततुरिर्वीरो नर्यो विचेताः श्रोता हवं गृणत उर्व्यूतिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुतो विदथे दाति वाजं ॥ २ ॥

ततुरिः । वीरः । नर्यः । विचेताः । श्रोता । हवं । गृणतः । उर्व्यूतिः ।

वसुः । शंसः । नरां । कारुधायाः । वाजी । स्तुतः । विदथे । दाति । वाजं ॥ २ ॥

वाज्यन्त्रवानिन्द्रो विदथे यज्ञेऽस्माभिः स्तुतः सन् वाजमन्त्रं दाति । अस्मभ्यं ददाति । कीदृश इन्द्रः । ततुरिः शत्रूणां हिंसको वीरो विक्रांतो नर्यो नरहितो विचेता विविक्तज्ञानो हवमस्मदीयं स्तोत्रं श्रोता गृणतः स्तुवतः स्तोतृजनस्योर्व्यूतिर्विस्तृतरक्षो वसुर्वासयिता नरां नृणां स्तोतृजनानां शंसः शंसनीयः कारुधायाः कारुणां स्तोतृणां धारयिता । एवंभूत इन्द्रो वाजं ददातीति संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अक्षो न चक्र्योः शूर बृहन्प्र ते महा रिरिचे रोदस्योः ।

वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वया व्यूतयो रुरुहुरिंद्र पूर्वीः ॥ ३ ॥

अक्षः । न । चक्र्योः । शूर । बृहन् । प्र । ते । महा । रिरिचे । रोदस्योः ।

वृक्षस्य । नु । ते । पुरुहूत । वयाः । वि । उतयः । रुरुहुः । इंद्र । पूर्वीः ॥ ३ ॥

हे शूर विक्रांतेन्द्र बृहन् महान् ते त्वदीयो महा महिमा रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः
प्ररिचिरे । अतिरिच्यते । द्यावापृथिवीभ्यामित्यर्थः । अत्र दृष्टान्तः । चक्रयोश्चक्रयोरक्षो
न । रथसंबन्धक्षो यथा चक्राभ्यां बहिर्गतस्तद्वत् । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र त्वदीयाः
पूर्वीर्वह्य ऊतयो रक्षा वि रुरुहुः । विशेषेण रोहन्ति । तत्र दृष्टान्तः । वृक्षस्य नु ।
यथा वृक्षस्य वयाः शाखा विरोहन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शचीवतस्ते पुरुशाक शाका गवामिव सुतयः संचरणीः ।

वत्सानां न तंतयस्त इन्द्र दामन्वन्तो अदामानः सुदामन् ॥ ४ ॥

शचीऽवतः । ते । पुरुऽशाक । शाकाः । गवाँऽइव । सुतयः । संऽचरणीः ।

वत्सानां । न । तंतयः । ते । इन्द्र । दामन्ऽवन्तः । अदामानः । सुऽदामन् ॥ ४ ॥

हे पुरुशाक बहुकर्मन्निन्द्र शचीवतः प्रज्ञावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शक्तयः कर्माणि
वा सर्वतः संचरन्तीति शेषः । तत्र दृष्टान्तः । गवामिव धेनूनां सुतयो मार्गा
यथा संचरणीः सर्वत्र संचारिणो भवन्ति तद्वत् । अपि च वत्सानां न तंतयः ।
तन्तिर्नाम दीर्घप्रसारिता रज्जुः । यत्र नियतैर्विशाखदामभिर्बहवो वत्सा बध्यन्ते ।
यथा तंतयो बहूनां वत्सानां बंधका हे सुदामन् शोभनदानेन्द्र तथा ते त्वदीयाः
शाका दामन्वन्तो बंधनवन्तो बहूनां शत्रूणां बंधका अदामानः स्वयमन्यैरबद्धाः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अन्यदद्य कर्वैरमन्यदु श्वोऽसच्च सन्मुहुंराचक्रिरिन्द्रः ।

मित्रो नो अत्र वरुणश्च पूषार्यो वशस्य पर्येतास्ति ॥ ५ ॥

अन्यत् । अद्य । कर्वैरं । अन्यत् । ऊं इति । श्वः । असत् । च । सत् । मुहुः । आऽचक्रिः । इन्द्रः ।

मित्रः । नः । अत्र । वरुणः । च । पूषा । अर्यः । वशस्य । परिऽएता । अस्ति ॥ ५ ॥

अयमिन्द्रोऽद्यास्मिन्दिवसेऽन्यत्कर्वरं । कर्मनामैतत् । कर्म करोति । अन्यदु
अन्यदेवोक्तविलक्षणमेव कर्म श्वः परस्मिन्दिने करोति । एतदेव विव्रियते ।
असच्चाशुभमशनिपातनादिकं सत् वर्षणादिकं शोभनं कर्म च । यद्वा विशि-
रसो विश्वरूपस्य वधादिकमसत्कर्म लोकोपद्रवकारिणो वृत्रादेरसुरस्य वधादिरूपं
सत्कर्म च मुहुः पुनः पुनरसाविन्द्र आचक्रिः कर्ता भवति । एवं परस्परविलक्षणं

कर्म स्वमहिम्ना पुनः पुनरावर्तयन् प्रतिदिवसमन्यदेव परेषामसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः । एवंविध इन्द्रोऽत्रास्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं वशस्य कामयितव्यस्य फलस्य स्वर्गादेः पर्येतास्ति । परिगमयिता भवतु ॥ अस्तेर्लेटि रूपं ॥ मित्रोऽहरभिमानी देवो वरुणो रात्र्यभिमानी पूषा पोषको देवोऽर्यः प्रेरकः सवितैते चेन्द्रेण नियम्यमाना अस्मदीयस्य कामस्य परिगमयितारः संतु । यद्वा मित्रादयोऽप्यत्र स्वप्रधान्येनाभिधीयन्ते । मित्रादय इन्द्रः प्रत्येकमस्मदीयस्य कामस्य पर्येतास्तु । तथा बृहदेवतायामुक्तं । प्रोतयेऽन्यदिति त्वेते वैश्वदेव्यावृचौ स्मृते इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिरिन्द्रानयन्त यज्ञैः ।

तं त्वाभिः सुष्टुतिभिर्वाजयन्त आजिं न जग्मुर्गिर्वाहो अश्वः ॥ ६ ॥

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात् । उक्थेभिः । इन्द्र । अनयन्त । यज्ञैः ।

तं । त्वा । आभिः । सुस्तुतिभिः । वाजयन्तः । आजिं । न । जग्मुः । गिर्वाहः । अश्वः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वत्त्वत्सकाशादुक्थेभिरुक्थैः शस्त्रैर्यज्ञैर्हविर्भिश्च स्तोतारः कामानात्मनो व्यनयन्त । विविधं प्रापयन्ति । तत्र दृष्टान्तः । पर्वतस्याद्रेः पृष्ठादुपरिभागादापो न अप उदकानि यथा तद्वत् । अपि च हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्वहनीयेन्द्र तं प्रसिद्धं त्वा त्वां वाजयन्तो बलिनं कुर्वन्तः । यद्वा वाजमन्नमिच्छन्तो भरद्वाजाः स्तोतार आभिः पूर्वोक्ताभिः सुष्टुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्जग्मुः । प्रापुः । क्षिप्रगमने दृष्टान्तः । अश्व वाहा आजिं न संयामं यथा शीघ्रं प्रापुस्तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यं जरन्ति शरदो न मासा न द्याव इन्द्रमवकर्षयन्ति ।

वृद्धस्य चिद्धर्धतामस्य तनूः स्तोमेभिरुक्थैश्च शस्यमाना ॥ ७ ॥

न । यं । जरन्ति । शरदः । न । मासाः । न । द्यावः । इन्द्र । अवऽकर्षयन्ति ।

वृद्धस्य । चित् । वर्धतां । अस्य । तनूः । स्तोमेभिः । उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७ ॥

शरदः संवत्सरा यमिन्द्रं न जरन्ति न जरयन्ति नापक्षीणयन्ति । तथा मासाश्च नापक्षीणयन्ति । तथा द्यावो दिवसाश्च यमिन्द्रं नावकर्षयन्ति नाल्पीभावयन्ति

वृद्धस्य चित् प्रवृद्धस्याप्यस्येन्द्रस्य तनूः शरीरं स्तोमेभिरस्मदीयैः स्तोत्रैरुक्थैश्च
शस्त्रैश्च शस्यमाना स्तूयमाना सती वर्धतां । प्रवृद्धा भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न वी॒ळवे॒ नम॑ते॒ न स्थि॒राय॒ न श॑र्ध॒ते दस्यु॑जूताय स्त॒वान् ।

अजा॒ इन्द्र॑स्य गिर॒यश्चि॑दृषा गंभी॒रे चि॑द्व॒वति गा॒धम॑स्मै ॥ ८ ॥

न । वी॒ळवे॒ । नम॑ते । न । स्थि॒राय॒ । न । श॑र्ध॒ते । दस्यु॑ऽजूताय । स्त॒वान् ।

अजाः । इन्द्र॑स्य । गिर॒यः । चि॒त् । ऋ॒षाः । गंभी॒रे । चि॒त् । भ॒वति॒ । गा॒धं । अ॒स्मै ॥ ८ ॥

स्तवानस्माभिः स्तूयमान इन्द्रो वीळवे दृढगात्राय यजमानाय न नमते । न
वशीभवति । स्थिराय युद्धेऽविचलिताय च न नमते । शर्धते उत्सहमानाय
दस्युजूताय कर्मवर्जितैः प्रेरिताय यजमानाय न वशीभवति । यद्यपि स्तोतारो
बहुगुणाः संति तथापीदृस्तेभ्यो दस्युसहितेभ्यो न वशीभवतीत्यर्थः । अपि च
ऋषा महांतो गिरयश्चित्पर्वता अपीदृस्याजाः सुगमनाः क्षेपणीया भवन्ति ।
गंभीरे चिदगाधेऽपि स्थानेऽस्मा इन्द्राय गाधमेव स्थानं विषयो भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

गंभी॒रेण॑ न उ॒रुणा॑म॒चिन्प्रेषो॑ यं॒धि सु॒तपा॑व॒न्वाजा॑न् ।

स्था॒ ऊ॒ षु॒ ऊ॒र्ध्व॒ ऊ॒ती अ॒रि॒षण्य॑न्न॒क्तोर्व्यु॑ष्टौ॒ परि॑त॒कम्या॑यां ॥ ९ ॥

गंभी॒रेण॑ । नः । उ॒रुणा॑ । अ॒म॒चिन् । प्र । इ॒षः । यं॒धि । सु॒तऽपा॑वन् । वाजा॑न् ।

स्थाः । ऊं इति । सु । ऊ॒र्ध्वः । ऊ॒ती । अ॒रि॒षण्य॑न् । अ॒क्तोः । वि॒ऽउ॒ष्टौः । परि॑ऽत॒कम्या॑यां ॥ ९ ॥

हे अमचिन् । अमचं बलं । तद्वन् हे सुतपावन् सुतस्य सोमस्य पातरिन्द्र
गंभीरेण केनापि दुरवगाहेनोरुणा विस्तीर्णेन मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽन्नानि
वाजान्वलानि च प्रयंधि । प्रयच्छ । किंचाक्तो रात्रेर्व्युष्टौ विवासेऽहि परि-
तकम्यायां रात्रौ हे इन्द्र त्वमूती अस्माकं रक्षायै हे इन्द्र अरिषण्यन्नहिंसंस्त्वमूर्ध्व
उद्युक्तः स्था ऊ षु । सुष्ठु तिष्ठैव ॥

॥ अथ दशमी ॥

सच॑स्व ना॒यम॑वसे॒ अभी॑क॒ इतो॒ वा त॑मिन्द्र॒ पाहि॑ रि॒षः ।

अ॒मा चै॒नम॑रण्ये॒ पाहि॑ रि॒षो म॑दे॒म श॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ १० ॥

सचस्व । नायं । अवसे । अभीके । इतः । वा । तं । इन्द्र । पाहि । रिषः ।

अमा । च । एनं । अरण्ये । पाहि । रिषः । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं नायं कर्मणां स्तुतीनां च नेतारमभीके संयामेऽवसे रक्षणाय सचस्व । सेवस्व । इतो वास्मात्संनिकृष्टाच्च रिषः शचोरमुतो विप्रकृष्टाच्छत्रोश्च । वाशब्दोऽनुक्तेन विवक्षितेन समुच्चयः । हे इन्द्र तं स्तोतारं पाहि । रक्ष । तथामा च गृहे च । अमेति गृहनाम । अरण्ये कानने च रिषः शत्रोः पाहि । तं रक्ष । तदनंतरं सुवीराः शोभनपुत्रा वयं शतहिमाः शतसंवत्सरान्मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

या त ऊतिरिति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानु-
क्रांतं । या ते नवेति ॥ पृष्ठ्याभिस्तवषडहयोर्द्वितीयेऽहनीदं सूक्तं निष्केवल्यनि-
विद्वानं । सूचितं च । या त ऊतिरवमेति मध्यंदिनः । आ० ७. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

या त ऊतिरवमा या परमा या मध्यमेन्द्र शुष्मिन्नस्ति ।

ताभिर्ऋषु वृत्रहत्येऽवीर्न एभिश्च वाजैर्महान्न उग्र ॥ १ ॥

या । ते । ऊतिः । अवमा । या । परमा । या । मध्यमा । इन्द्र । शुष्मिन् । अस्ति ।

ताभिः । ऊं इति । सु । वृत्रऽहत्ये । अवीः । नः । एभिः । च । वाजैः । महान् । नः । उग्र ॥ १ ॥

हे शुष्मिन् बलवन्निन्द्र ते त्वदीया योतिर्या रक्षावमाधमास्ति । या पर-
मोत्कृष्टास्ति । या मध्यमास्ति ताभिर्ऋतिभिर्वृत्रहत्ये युद्धे नोऽस्मान् सु अत्यंत-
मवीः । पालय । किंच हे उग्रोद्गूणेंद्र महांस्त्वमेभिर्भोज्यसाधनैर्वाजैरन्नैश्च नोऽस्मान्
संयोजयेति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्नमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र ।

आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीरार्याय विशोऽव तारीदासीः ॥ २ ॥

आभिः । स्पृधः । मिथतीः । अरिषण्यन् । अमित्रस्य । व्यथय । मन्युं । इन्द्र ।

आभिः । विश्वाः । अभिऽयुजः । विषूचीः । आर्याय । विशः । अव । तारीः । दासीः ॥ २ ॥

हे इन्द्र आभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्मिथ्यतीः शत्रुसैन्यानि हिंसतीः स्पृधोऽस्म-
दीयाः सेना अरिषण्यन्नहिंसन् । पालयन्नित्यर्थः । अमित्रस्य शत्रोर्मन्युं संग्रामादिषु
विद्यमानं कोपं व्यथय । नाशय । अपि चाभिः स्तुतिभिरेवाभियुजोऽभियोक्तीर्वि-
षूचीः सर्वतो विद्यमाना दासीः कर्मणामुपक्षपयित्रीर्विश्वाः सर्वा विशः प्रजा
आर्याय यज्ञादिकर्मकृते यजमानायावतारीः । विनाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इन्द्रं जामयं उत येऽजामयोऽर्वाचीनासो वनुषो युयुजे ।

त्वमेषां विथुरा शवांसि जहि वृष्यानि कृणुही पराचः ॥ ३ ॥

इन्द्र । जामयः । उत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः । वनुषः । युयुजे ।

त्वं । एषां । विथुरा । शवांसि । जहि । वृष्यानि । कृणुहि । पराचः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र जामयो ज्ञातिरूपाः संनिकृष्टा ये शत्रवः । उतापि चाजामयो दूरदेशे
स्थिता ये शत्रवोऽर्वाचीनासोऽस्मदभिमुखा वनुषो हिंसन्तो युयुजे उद्युक्ता भवन्ति
एषामुभयविधानां शत्रूणां संबन्धीनि शवांसि बलानि विथुरा विथुराणि हीनानि
त्वं कुर्वन्ति शेषः । तथा वृष्यान्येषां वीर्याणि जहि । नाशय । किञ्च पराच उभय-
विधान् शत्रून्पराचः पराङ्मुखान् कृणुहि । कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शूरो वा शूरं वनते शरीरैस्तनूरुचा तरुषि यत्कृण्वेते ।

तोके वा गोषु तनये यत्पु वि क्रन्दसी उर्वरासु ब्रवैते ॥ ४ ॥

शूरः । वा । शूरं । वनते । शरीरैः । तनूऽरुचा । तरुषि । यत् । कृण्वेते इति ।

ताके । वा । गोषु । तनये । यत् । अप्ऽसु । वि । क्रन्दसी इति । उर्वरासु । ब्रवैते इति ॥ ४ ॥

हे इन्द्र शूरस्त्वदनुगृहीतो वीरः शरीरैरङ्गैः शूरं वा वीरमपि वनते । हन्ति ।
वेत्ययमपीत्यस्यार्थे वर्तते । यद्वा वेत्यनेन विकल्पाभिधायकेनाशूरो वा त्वदनु-
गृहीतः सन् शूरं वनते । कदा वनत इत्येतदाह । तनूरुचा शरीरेण शोभमानौ
परस्परविरोधिनौ तरुषि युद्धे यद्यदा कृण्वेते संग्रामं कुर्वन्ते । यद्यदा च तोके वा
पुत्रनिमित्ते वा गोषु निमित्तभूतासु वा तनये पौत्रे निमित्तभूते वाप्सूदकेषु

निमित्तेषु वोर्वरासु सर्वसस्याद्यासु भूमिषु निमित्तासु क्रंदसी क्रंदमानावाक्रो-
शंतौ विव्रवैते विवदेते । हे इंद्र पुत्रादिलाभजयस्त्वदनुगृहीतस्य भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नहि त्वा शूरो न तुरो न धृष्णुर्न त्वा योधो मन्यमानो युयोध ।

इंद्र नकिंष्ट्वा प्रत्यस्त्येषां विश्वा जातान्यभ्यसि तानि ॥ ५ ॥

नहि । त्वा । शूरः । न । तुरः । न । धृष्णुः । न । त्वा । योधः । मन्यमानः । युयोध ।

इंद्र । नकिंः । त्वा । प्रति । अस्ति । एषां । विश्वा । जातानि । अभि । असि । तानि ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वा त्वया सह शूरो विक्रांतजनो नहि युयोध । न युध्यते । तथा
तुरोऽन्येषां शत्रूणां हिंसकोऽतस्त्वया न युयोध । धृष्णुर्धर्षको न युयोध । मन्य-
मानो युद्धे क्रुध्यन् योधो भटस्त्वा त्वया न युयोध । हे इंद्र एषां शूरादीनां मध्ये
कश्चन त्वा तव नकिः प्रत्यस्ति । प्रतिनिधिर्नास्ति । विश्वा विश्वानि जातानि
प्रादुर्भूतानि तानि शूरादीनि त्वमभ्यसि । अभिभवसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स पत्यत उभयोर्नृम्णमयोर्यदी वेधसः समिथे हवन्ते ।

वृत्रे वा महो नृवति क्षये वा व्यचस्वंता यदि वितंतसैते ॥ ६ ॥

सः । पत्यते । उभयोः । नृम्णं । अयोः । यदि । वेधसः । संऽइथे । हवन्ते ।

वृत्रे । वा । महः । नृऽवति । क्षये । वा । व्यचस्वंता । यदि । वितंतसैते इति ॥ ६ ॥

अयोरनयोरुभयोर्मध्ये स जनो नृम्णं धनं पत्यते । ईष्टे । कयोर्मध्ये क ईष्ट
इत्येतदुभयमाह । यदि यस्य जनस्य । यदीति निपातो यस्यार्थे वर्तते । समिथे
यज्ञे वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विजो हवन्ते इंद्रं स्तुवंति स ईष्ट इति संबंधः ।
महो महति प्रभूते वृत्रे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिचारकमनुष्ययुक्ते
क्षये वा गृहनिमित्ते वा व्यचस्वंतौ यदि यौ जनौ । यदीति यावित्यर्थे वर्तते ।
वितंतसैते वियुध्येते तयोर्मध्य इति संबंधः ॥ तसेरुपक्षयकर्मणो विपूर्वाद्धितंतसैते
इति भवति । यद्वा तंतस इति धातुः कंडादिषु पठ्यते तस्मादिदं रूपमिति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अध स्मा ते चर्षणयो यदेजानिंद्र चातोत भवा वरुता ।

अस्माकासो ये नृतमासो अर्य इंद्र सूरयो दधिरे पुरो नः ॥ ७ ॥

अध । स्म । ते । चर्षणयः । यत् । एजान् । इंद्र । चाता । उत । भव । वरुता ।

अस्माकासः । ये । नृऽतमासः । अर्यः । इंद्र । सूरयः । दधिरे । पुरः । नः ॥ ७ ॥

अध स्मापि च हे इंद्र ते त्वदीयाश्चर्षणयः पुरुषा यद्यदैजान् एजेयुर्भीत्या कंपेयुः त्वं तेषां चाता पालको भव । उतापि च वरुता संभक्ता भव । अस्माकासोऽस्मदीया नृतमासो नेतृतमा ये मनुष्या हे इंद्र त्वामर्योऽरयो । प्रापयितार इत्यर्थः । तेषां चाता भव । हे इंद्र सूरयो ये स्तोतारो नोऽस्मान्पुरोदधिरे पुरश्चक्रिरे तेषां च चाता भवेति ॥

साकमेधेषु माहेंद्रामिष्टाविंद्रस्य वृत्रघ्नो याज्या । सूचितं च । अनु ते दायि मह इंद्रियाय विश्वकर्महविषा वावृधानः । आ० २. १८. । इति ॥ अनुक्रीनामन्येकाहे निष्केवल्य एषैव सूक्तमुखीया । सूचितं च । अनु ते दायि मह इंद्रियाय कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ९. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

अनु ते दायि मह इंद्रियाय सचा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये ।

अनु सचमनु सहो यजत्रेन्द्र देवेभिरनु ते नृषह्ये ॥ ८ ॥

अनु । ते । दायि । महे । इंद्रियाय । सचा । ते । विश्वं । अनु । वृत्रऽहत्ये ।

अनु । सचं । अनु । सहः । यजत्र । इंद्र । देवेभिः । अनु । ते । नृऽसह्ये ॥ ८ ॥

हे इंद्र महे महते ते तुभ्यमिंद्रियायैश्वर्यार्थमनुदायि । अन्वदायि । अनुदीयते स्म । वृत्रहत्ये वृत्रवधे निमित्ते ते तुभ्यं विश्वं समस्तं सचा सत्यमनुदायि । कैः किमनुदायीति तदुभयमाह । येन विश्वं विभर्ति तत्सचं बलमनुदायि । येन शत्रून्भिभवति तद्गुणविशिष्टं सहो बलमनुदायि । हे यजत्र यजनीयेन्द्र ते तुभ्यं नृषह्ये युद्धे देवेभिः सैर्वैदेवैरेतत्सर्वमनुदायि ॥

॥ अथ नवमी ॥

ए॒वा नः॒ स्पृ॒धः॒ सम॑जा सम॒त्स्वि॑न्द्रं रा॒रं॒धि मि॑थ॒तीर॑दे॒वीः ।

वि॒द्याम॒ वस्तो॑र॒वसा॒ गृ॒ण॑तो॒ भर॑द्वाजा उ॒त ते॒ इ॒न्द्र नू॑नं ॥ ९ ॥

ए॒व । नः॒ । स्पृ॒धः॒ । सं । अ॒ज । सम॑त् । इ॒न्द्र । रा॒रं॒धि । मि॑थ॒तीः । अ॒दे॒वीः ।

वि॒द्याम॒ । वस्तोः॒ । अ॒वसा॒ । गृ॒ण॑तः । भर॑त् । वा॒जाः । उ॒त । ते॒ । इ॒न्द्र । नू॑नं ॥ ९ ॥

हे इन्द्र एवैवं स्तुतस्त्वं नोऽस्मदीयाः स्पृधः शत्रुसेनाः समत्सु संग्रामेषु समज । शत्रुवधार्थं प्रेरय । किंच मिथतीर्हि सतीरदेवीरासुरीः सेना ररंधि । अस्मदर्थं वशीकुरु । उतापि च हे इन्द्र ते गृणंतस्त्वां स्तुवंतो भरद्वाजा वयमवसानेन सह वस्तोर्वासस्य । निवासमित्यर्थः । नूनमवश्यं विद्याम । लभेमहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

श्रुधी न इन्द्रेत्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धे चैष्टुभैमंद्रं । तथा चानुक्रम्यते । श्रुधी नोऽष्टाविति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

श्रु॒धी न॒ इ॒न्द्र॒ ह्या॑मसि त्वा म॒हो वा॑जस्य सा॒तौ वा॑वृषा॒णाः ।

सं यद्वि॒शोऽयं॑त॒ शूर॑सा॒ता उ॒यं नोऽवः॒ पा॒र्ये अ॒ह॒न्दाः ॥ १ ॥

श्रु॒धि । नः॒ । इ॒न्द्र । ह्या॑मसि । त्वा । म॒हः । वा॑जस्य । सा॒तौ । वा॑वृषा॒णाः ।

सं । यत् । वि॒शः । अ॒यं॑त । शूर॑ । सा॒तौ । उ॒यं । नः॒ । अ॒वः । पा॒र्ये । अ॒ह॒न् । दाः ॥ १ ॥

हे इन्द्र ववृषाणाः सोमैस्त्वां सिंचंतो वयं स्तोतारो महो महतो वाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं त्वा त्वां ह्यामसि । आह्वयामः । हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं तदाह्वानं श्रुधि । शृणु । यद्यदा विशो जनाः शूरसाता शूरसातौ युद्धे समयंत संगच्छंते तदा पार्येऽतिमेऽहन्नहनि दिवसे नोऽस्मभ्यमुयमूद्रूर्णमवो रक्षणं दाः । अदाः । प्रयच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां वा॒जी ह॑वते वाजिने॒यो म॒हो वा॑जस्य ग॒र्धस्य॒ सा॒तौ ।

त्वां वृ॒त्रेष्णि॑न्द्र॒ सत्प॑तिं त॒रुचं॒ त्वां च॑ष्टे मुष्टि॒हा गो॑षु यु॒ध्यन् ॥ २ ॥

त्वां । वाजी । हवते । वाजिनेयः । महः । वाजस्य । गध्यस्य । सातौ ।

त्वां । वृत्रेषु । इंद्र । सत्पतिं । तरुचं । त्वां । चष्टे । मुष्टिहा । गोषु । युध्यन् ॥ २ ॥

वाजी हवितर्लक्षणान्नवान्वाजिनेयो वाजिन्याः पुत्रो भरद्वाजो हे इंद्र त्वां गध्यस्य सर्वैः प्राणस्य महो महतो वाजस्यान्नस्य सातौ लाभे निमित्ते हवते । स्तौति । अपि च हे इंद्र सत्पतिं सज्जनानां पालकं तरुचं दुर्जनानां तारकं त्वां वृत्रेषूपद्रवेषु निमित्तेषु भरद्वाजो हवते । मुष्टिहा मुष्टिबलेन शत्रूणां हन्ता गोषु निमित्तभूतासु युध्यन् शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजस्त्वां चष्टे । पश्यति । प्रतिभालयते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं कविं चोदयोऽर्कसातौ त्वं कुत्साय शुष्णं दाश्रुषे वर्क ।

त्वं शिरोऽमर्मणः पराहन्नतिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन् ॥ ३ ॥

त्वं । कविं । चोदयः । अर्कऽसातौ । त्वं । कुत्साय । शुष्णं । दाश्रुषे । वर्क ।

त्वं । शिरः । अमर्मणः । परा । अहन् । अतिथिऽग्वाय । शंस्यं । करिष्यन् ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वमर्कसातावन्नलाभार्थं कविं भार्गवमृषिं चोदयः । अचोदयः । प्रेरय । किंच हे इंद्र त्वं दाश्रुषे हविर्दत्तवते कुत्साय शुष्णमसुरं वर्क । छेदितवानसि ॥ वर्गिति वृणक्तेच्छेदनार्थस्य लुङि रूपं ॥ तथा त्वमतिथिग्वायातिथीनामभिगंचे दिवोदासाय शंस्यं स्तुत्यं सुखं करिष्यन् अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्य शंबरस्य शिरः शीर्षं पराहन् । अवधीः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं रथं प्र भरः योधमृषमावो युध्यंतं वृषभं दशद्युं ।

त्वं तुर्यं वेतसवे सचाहन्त्वं तुजिं गृणंतं मिन्द्र तूतोः ॥ ४ ॥

त्वं । रथं । प्र । भरः । योधं । ऋषं । आवः । युध्यंतं । वृषभं । दशऽद्युं ।

त्वं । तुर्यं । वेतसवे । सचा । अहन् । त्वं । तुजिं । गृणंतं । इंद्र । तूतोरिति तूतोः ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वं वृषभसंज्ञकाय राज्ञे योधं युद्धसाधनमृषं महांतं रथं प्रभरः । प्रापयः । अपि च युध्यंतं शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वंतं दशद्युं दश दिवसा युध्यतो यस्य गतास्तं वृषभमेतदाख्यं राजानमावः । युद्धादपीपलः । किंच त्वं वेतसव एतन्नाम्ने राज्ञे

सचा सहायभूतः सन् तुयमसुरमहन् । हतवानसि । वेतसुर्नाम कश्चिदसुरः ।
अत्र तस्मादन्योऽसावुच्यते । यद्वा वेतसव इति तृतीयार्थे चतुर्थी । वेतसुनासुरेण
सहितं तुयं हतवानसि । तथा च मंचांतरे श्रूयते । अहं पितेव वेतसूरभिष्टये तुयं
कुत्साय स्मदिभं च रंधयं । ऋग्वे० १०. ४९. ४. । इति । हे इंद्र त्वं गृणंतं त्वां स्तुवंतं
तुजिमेतदाख्यं राजानं तूतोः । अवर्धयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तदुक्थमिंद्र बर्हणा कः प्र यच्छता सहस्रा शूर दर्षि ।

अव गिरेर्दासं शंबरं हन्प्रावो दिवोदासं चित्राभिरूती ॥ ५ ॥

त्वं । तत् । उक्थं । इंद्र । बर्हणा । करिति कः । प्र । यत् । शता । सहस्रा । शूर । दर्षि ।

अव । गिरेः । दासं । शंबरं । हन् । प्र । आवः । दिवः । दासं । चित्राभिः । ऊती ॥ ५ ॥

हे इंद्र बर्हणा बर्हणः शत्रूणां हिंसकस्त्वमुक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः । अकरोः ।
किं तत्कर्मत्युच्यते । हे शूर वीरेंद्र त्वं शता शतानि सहस्रा सहस्राणि च शंबर-
स्यानुचरान् भटान्प्रदर्षि । विदारितवानसि । तथा च निगमांतरे । अध्वर्यवो यः
शतं शंबरस्य । ऋग्वे० २. १४. ६. । इति । तथा त्वं दासं यज्ञादिकर्मणामुपक्षपयितारं
गिरेः पर्वतान्निर्गतं शंबरमसुरमवहन् । अवावधीः । तथापि श्रूयते । यः शंबरं
पर्वतेषु क्षियंतं । ऋग्वे० २. १२. ११. । इति । किंच चित्राभिर्विचित्राभिरूती ऊतिभी
रक्षाभिर्दिवोदासं राजानं प्रावः । प्रकर्षेण पालयसि स्म ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं अद्वाभिर्मंदसानः सोमैर्दभीतये चुमुरिमिंद्र सिष्वप् ।

त्वं रजिं पिठीनसे दशस्यन्षष्टिं सहस्रा शच्या सचाहन् ॥ ६ ॥

त्वं । अद्वाभिः । मंदसानः । सोमैः । दभीतये । चुमुरिं । इंद्र । सिस्वप् ।

त्वं । रजिं । पिठीनसे । दशस्यन् । षष्टिं । सहस्रा । शच्या । सचा । अहन् ॥ ६ ॥

हे इंद्र अद्वाभिः अद्वापुरःसरमादरातिशयेनानुष्ठितैः कर्मभिर्मंदसानो मोद-
मानः । यच्छ्रद्धया युक्तं कर्म तत्सारवद्भवति । तथा च श्रूयते । यदेव विद्यया
करोति अद्वायोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवति । छा० उ० १. १. १०. । इति ।

सोमैश्च मंदसानस्त्वं दभीतय एतन्नामकाय राजर्षये चुमुरिमेतदाख्यमसुरं सिद्धम् ।
अस्वापयः । अवधीरित्यर्थः । किंच हे इंद्र त्वं पिठीनस एतन्नामकाय रजिमेतदाख्यां
कन्यां वा राज्यं वा दशस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रज्ञया षष्टिं षष्टिसंख्याकानि
सहस्रा भटानां सहस्राणि सचा सह युगपदेवाहन् । अवधीः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अहं चन तत्सूरिभिरानश्यां तव ज्याय इंद्र सुखमोजः ।

त्वया यत्स्तवन्ते सधवीर वीरास्त्रिवरुथेन नहुषा शविष्ठ ॥ ७ ॥

अहं । चन । तत् । सूरिऽभिः । आनश्यां । तव । ज्यायः । इंद्र । सुखं । ओजः ।

त्वया । यत् । स्तवन्ते । सधऽवीर । वीराः । त्रिऽवरुथेन । नहुषा । शविष्ठ ॥ ७ ॥

हे सधवीर वीरैः सहित शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र वीराः स्तोतारस्त्रिवरुथेन । त्रीणि
वरुथान्यावरकाणि भुवनानि यस्य तेन । नहुषा शत्रूणां बंधकेन त्वया दत्तं
यत्सुखं सुखमोजो बलं च स्तवन्ते स्तुवंति हे इंद्र तव त्वया दत्तं ज्यायोऽति-
शयेन प्रशस्यं तत्सुखमोजोऽहं चनाहमपि भरद्वाजो सूरिभिर्मदीयैः स्तोतृभिः
सहानश्यां । प्राप्नुयां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वयं ते अस्यामिंद्र द्युम्नहूतौ सखायः स्याम महिन प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः क्षत्रश्रीरस्तु श्रेष्ठो घने वृत्राणां सनये धनानां ॥ ८ ॥

वयं । ते । अस्यां । इंद्र । द्युम्नऽहूतौ । सखायः । स्याम । महिन । प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः । क्षत्रऽश्रीः । अस्तु । श्रेष्ठः । घने । वृत्राणां । सनये । धनानां ॥ ८ ॥

हे महिन पूजनीयेन्द्र ते त्वदर्थं सखायः स्तोतारो वयमस्यां द्युम्नहूतावस्मिन्ध-
ननिमित्ते स्तोत्रे प्रेष्टा अतिशयेन प्रियाः स्याम । भवेम । प्रातर्दनिः । प्रतर्दनो
नाम राजा । तस्य पुत्रः क्षत्रश्रीरेतन्नामको मम याज्यो राजा श्रेष्ठोऽस्तु । सर्वेषा-
मुत्कृष्टो भवतु । किमर्थं । वृत्राणां शत्रूणां घने वधाय च धनानां वसूनां सनये
संभजनाय च श्रेष्ठोऽस्त्विति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

किमस्य मद इत्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे । अनुक्रांतं च । किमस्यांत्या

चायमानस्याभ्यावर्तिनो दानस्तुतिः । भरद्वाज ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । अंत्या-
यास्तु दानस्तुतिरूपत्वाद्या तेनोच्यत इति न्यायेन दानमेव देवता ॥ विनि-
योगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

किमस्य मदे किम्वस्य पीताविंद्रः किमस्य सख्ये चकार ।

रणा वा ये निषदि किं ते अस्य पुरा विविद्रे किमु नूतनासः ॥ १ ॥

किं। अस्य। मदे। किं। ऊं इति। अस्य। पीतौ। इंद्रः। किं। अस्य। सख्ये। चकार।

रणाः। वा। ये। निऽसदि। किं। ते। अस्य। पुरा। विविद्रे। किं। ऊं इति। नूतनासः ॥ १ ॥

भरद्वाज ऋषिः फलविलंबनासहिष्णुः सन् अनयेन्द्रमाक्षिपति । अस्य सोमस्य
मदे सतींद्रः किं चकार । कृतवान् । किमु किंचास्य सोमस्य पीतौ पाने सति
किं चकार । अस्य सोमस्य सख्ये सखित्वे किं चकार । पानात्पूर्वमिंद्रः सोमेन
सह वसतीत्यर्थः । अस्य सोमस्य निषदि गृहे रणा वा ये स्तोतारश्च संति ते
स्तोतारः पुरा पूर्वं हे इंद्र ते त्वत्तः किं विविद्रे । किं लेभिरे । नूतनासो नूतना
इदानीतनाः स्तोतारश्च किमु लेभिरे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सदस्य मदे सदस्य पीताविंद्रः सदस्य सख्ये चकार ।

रणा वा ये निषदि सत्ते अस्य पुरा विविद्रे सदु नूतनासः ॥ २ ॥

सत्। अस्य। मदे। सत्। ऊं इति। अस्य। पीतौ। इंद्रः। सत्। अस्य। सख्ये। चकार।

रणाः। वा। ये। निऽसदि। सत्। ते। अस्य। पुरा। विविद्रे। सत्। ऊं इति। नूतनासः ॥ २ ॥

एवमाक्षिप्त इंद्रस्तस्मा ऋषय ईप्सितं धनं प्रददौ । तदनंतरमृषिरिंद्रसकाशात्सं-
पूर्णकामः सन् पुरा यान्युपालंभप्रतिपादकानि वाक्यान्युवोचेदानीं तानि निरा-
करोति । इंद्रोऽस्य सोमस्य मदे सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सोमस्य पीतौ
पाने सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सख्ये सत् शुभं चकार । ये रणा वा स्तो-
तारश्च ते निषदि गृहे । यज्ञगृह इत्यर्थः । पुरा पूर्वं हे इंद्र ते त्वत्तः सत् शुभं कर्म
विविद्रे । लेभिरे । नूतनास इदानीतनाः स्तोतारः सदु शुभमेव कर्म लेभिरे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न॒हि नु ते॑ म॒हि॒म॒नः॑ स॒म॒स्य॒ न म॑घवन्मघवत्त्वस्य॑ वि॒द्म ।

न रा॒ध॒सो॒रा॒ध॒सो॒ नू॒त॒न॒स्ये॒न्द्र॒ न कि॑र्ददृश इन्द्रि॒यं ते॑ ॥ ३ ॥

न॒हि । नु । ते॒ । म॒हि॒म॒नः॑ । स॒म॒स्य॒ । न । म॒घ॒ऽव॒न् । म॒घ॒व॒त्त्व॒स्य॑ । वि॒द्म ।

न । रा॒ध॒सः॑ऽरा॒ध॒सः॑ । नू॒त॒न॒स्य॒ । इ॒न्द्र॒ । न॒किः॑ । दृ॒शे॒ । इन्द्रि॒यं । ते॒ ॥ ३ ॥

हे मघवन्धनवन्निन्द्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनो महिम्नो महिमानं नहि विद्म । वयं न जानीमः ॥ नुशब्दः पूरणः ॥ तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्य धनिकत्वस्य च वयं न जानीमः । नूतनस्य स्तुत्यस्य राधसो राधसस्त्वदीयं सर्वं धनं च न जानीमः ॥ सर्वत्र द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ हे इन्द्र ते त्वदीयमिन्द्रियं सामर्थ्यं नकिर्ददृशे । केनापि न दृश्यते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ए॒त॒स्य॑ त्व इन्द्रि॒यम॑चेति॒ ये॒ना॒व॒धी॒र्व॒र॒शि॒ख॒स्य॒ शेषः॑ ।

व॒ज्र॑स्य॒ यत्ते॒ नि॒ह॑तस्य॒ शु॒ष्मा॑त्स्व॒नाच्चि॑दिन्द्र॒ पर॒मो द॒दार॑ ॥ ४ ॥

ए॒त॒त् । त्व॒त् । ते॒ । इन्द्रि॒यं । अ॒चे॒ति॒ । ये॒न॒ । अ॒व॒धीः॑ । व॒र॒ऽशि॒ख॒स्य॒ । शेषः॑ ।

व॒ज्र॑स्य॒ । यत् । ते॒ । नि॒ऽह॑तस्य॒ । शु॒ष्मा॑त् । स्व॒ना॑त् । चि॒त् । इ॒न्द्र॒ । प॒र॒मः॑ । द॒दार॑ ॥ ४ ॥

हे इन्द्र येन वीर्येण वरशिखस्य । वरशिखो नाम कश्चिदसुरः । शेषः शेषांसि पुत्रान् । शेष इत्यपत्यनामैतत् । अवधीः अहिंसीः ते त्वदीयमेतत्तत्तदिन्द्रमिन्द्रियं वीर्यमचेति । अस्माभिरज्ञायि । हे इन्द्र यद्यस्माच्छुष्माद्वलान्निहतस्य प्रेरितस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनाच्चित् ध्वनेरेव परमो वरशिखस्य पुत्राणां मध्ये बलाद्याधिक्येनोत्कृष्टः कश्चित्पुत्रो ददार अदीर्यत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

व॒धी॒दि॒न्द्रो॑ व॒र॒शि॒ख॒स्य॒ शेषो॑ऽभ्याव॒र्ति॒ने॑ चा॒य॒मा॒नाय॒ शि॒क्ष॑न् ।

वृ॒ची॒व॒तो॒ य॒ज्ञ॒रि॒यू॒पी॒या॒यां॒ ह॒न्पूर्वे॑ अ॒र्द्धे॑ भि॒य॒सा॒प॒रो द॑र्त् ॥ ५ ॥

व॒धी॑त् । इ॒न्द्रः॑ । व॒र॒ऽशि॒ख॒स्य॒ । शेषः॑ । अ॒भि॒ऽआ॒व॒र्ति॒ने॑ । चा॒य॒मा॒नाय॒ । शि॒क्ष॑न् ।

वृ॒ची॒व॒तः॑ । यत् । ह॒रि॒ऽयू॒पी॒या॒यां॒ । ह॒न् । पूर्वे॑ । अ॒र्द्धे॑ । भि॒य॒सा॒ । अ॒प॒रः॑ । द॑र्त् ॥ ५ ॥

पूर्वोक्तमेवार्थमनया विवृणोति । अयमिन्द्रश्चायमानाय चयमानस्य राज्ञः पुत्रायाभ्यावर्तिन एतन्नामकाय राज्ञे शिक्षन् ईप्सितानि वसूनि प्रयच्छन् वरशिखस्यासुरस्य शेषः पुत्रान्वधीत् । अवधीत् । अहिंसीत् । वरशिखस्य पुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते । यद्यदायमिन्द्रो हरियूपीयायां । हरियूपीया नाम काचिन्नदी काचिन्नगरी वा । तस्यां पूर्वेऽर्धे प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः । वृचीवान् नाम वरशिखस्य कुलोत्पन्नः पूर्वः । तद्गोत्रजान्वरशिखस्य पुत्रान् हन् अवधीत् तदापरोऽपरभागे स्थितो वरशिखस्य श्रेष्ठः पुत्रो भियसा भीत्या दर्त् । दीर्णोऽभूत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्रिंशच्छतं वर्मिण इन्द्र साकं यव्यावत्यां पुरुहूत अवस्या ।

वृचीवंतः शरवे पत्यमानाः पात्रा भिन्दाना न्यर्थान्यायन् ॥ ६ ॥

त्रिंशत्ऽशतं । वर्मिणः । इन्द्र । साकं । यव्याऽवत्यां । पुरुऽहूत । अवस्या ।

वृचीवंतः । शरवे । पत्यमानाः । पात्रा । भिन्दानाः । निऽअर्थानि । आयायन् ॥ ६ ॥

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र अवस्या अवस्यया । अवोऽन्नं यशो वा । तद्वाञ्छया युद्धे त्वां जित्वान्नं प्राप्नुयाम यशो वा प्राप्नुयामेति कामयमानाः शरवे हिंसायै । त्वां हिंसितुमित्यर्थः । पत्यमाना अभिपतंतोऽभिगच्छंतः पात्रा पात्राणि यज्ञसाधनानि भिन्दाना भिदंतो वर्मिणः कवचभृतस्त्रिंशच्छतं त्रिंशदधिकशतसंख्याका वृचीवंतो वरशिखस्य पुत्राः साकं युगपदेव यव्यावत्यां पूर्वोक्तायां हरियूपीयायां न्यर्थान्यर्थशून्यान्यायन् । अगच्छन् । विनाशं प्रापुरित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्य गावावरुषा सुयवस्यू अंतरू षु चरतो रेरिहाणा ।

स संजयाय तुर्वशं परादावृचीवंतो दैववाताय शिक्षन् ॥ ७ ॥

यस्य । गावौ । अरुषा । सुयवस्यू इति सुऽयवस्यू । अंतः । ऊं इति । सु । चरतः । रेरिहाणा ।

स । संजयाय । तुर्वशं । परा । अदात् । वृचीवंतः । दैवऽवाताय । शिक्षन् ॥ ७ ॥

अरुषारुषौ रोचमानौ सुयवस्यू शोभनतृणानीच्छंतौ रेरिहाणा लेलिहानौ पुनः पुनर्घासमास्वादयंतौ । यद्वा गतिविशेषं कुर्वंतौ । यस्येन्द्रस्य संबंधिनौ गा-

वावश्वावंतर्द्धावापृथिव्योर्मध्येऽंतरिक्षे चरतो गच्छतः ॥ उ सु इतीमौ पूरणौ ॥ स
इंद्रः संजयायैतन्नामकाय राज्ञे तुर्वशं राजानं परादात् । प्रददौ । किं कुर्वन् ।
वृचीवतो वारशिखान् देववाताय देववातवंशोत्पन्नायाभ्यावर्तिने राज्ञे शिक्षन्
वशीकुर्वन् । तेषां धनानि प्रयच्छन्निति वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इ॒याँ अ॒ग्ने र॒थिनो॑ विं॒शतिं॑ गा व॒धूम॑तो म॒घवा॒ मह्यं॑ सं॒राट् ।

अ॒भ्या॒व॒र्ती चा॒यमा॒नो द॑दाति दू॒णाशे॒यं दक्षि॑णा पार्थ॒वानां॑ ॥ ८ ॥

इ॒यान् । अ॒ग्ने । र॒थिनः॑ । विं॒शतिं॑ । गाः । व॒धूऽम॑तः । म॒घऽवा॑ । मह्यं॑ । सं॒राट् ।

अ॒भिऽआ॒व॒र्ती । चा॒यमा॒नः । द॑दाति । दुः॒ऽन॒शा । इ॒यं । दक्षि॑णा । पार्थ॒वानां॑ ॥ ८ ॥

अधुना भरद्वाजः स्वस्मा अभ्यावर्तिना दत्तं धनजातमग्नये प्रकथयति । हे
अग्ने मघवा धनवान् प्रभूतदानो वा सम्राट् राजसूययाजी चायमानश्चयमानस्य
पुत्रोऽभ्यावर्त्येतदाहूयो राजा रथिनो रथसहितान्वधूमतः स्त्रीयुक्तान् इयान्मि-
थुनभूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशून्मह्यं ददाति । प्रायच्छत् । पार्थ-
वानां पृथोर्वंशजस्याभ्यावर्तिनो राज्ञः संबन्धिनी ॥ पूजार्थं बहुवचनं ॥ इयं दक्षिणा
दुर्नशा केनापि नाशयितुमशक्या भवति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

आ गाव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ गावो गव्यं द्विती-
येंद्री वांत्यश्च पादोऽत्यानुष्टुप् जागतस्तृचो द्वितीयादिरिति । भरद्वाज ऋषिः ।
इंद्रो यज्वन इत्याद्यस्तृचो जागतः । उपेदमित्यंत्यानुष्टुप् शिष्टाश्चतसस्तिष्टुभः ।
कृत्स्नस्य गौर्देवता द्वितीयायाः सूक्तांत्यपादस्य च विकल्पेनेंद्रो देवता ॥ गवामु-
पस्थान एतत्सूक्तं । सूचितं च । आगावीयमेक इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ गा॒वो अ॒गम॑न्नु॒त भ॒द्रम॑क्र॒न्त्सीद॑न्तु गो॒ष्ठे र॒णय॑न्त्व॒स्मे ।

प्र॒जाव॑तीः पु॒रूपा॑ इ॒ह स्यु॑रिंद्रा॒य पू॒र्वीरू॑षसो॒ दुहा॑नाः ॥ १ ॥

आ । गा॒वः । अ॒गम॑न् । उ॒त । भ॒द्रं । अ॒क्रन् । सीद॑न्तु । गो॒ऽस्थे । र॒णय॑न्तु । अ॒स्मे इति ।

प्र॒जाऽव॑तीः । पु॒रूऽरू॑पाः । इ॒ह । स्युः । इं॒द्राय॑ । पू॒र्वीः । उ॒षसः॑ । दुहा॑नाः ॥ १ ॥

गाव आगमन् । अस्मदीयं गृहमागच्छन्तु । उतापि च भद्रं भजनीयं शुभमक्रन् ।
कुर्वन्तु । तथा गोष्ठेऽस्मदीये गवां स्थाने सीदन्तु । उपविशन्तु । तदनंतरमस्मे
अस्मासु रणयन्तु । रमन्तां । अपि चेहास्मिन् गोष्ठे पुरुरूपा नानावर्णा गावः
प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसहिताः पूर्वीर्विह्य इन्द्रायेंद्रार्थमुषस उषःकालान्
प्रति दुहाना दोहमानाः स्युः । भवेयुः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षत्युपेहदाति न स्वं मुषायति ।

भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं ॥ २ ॥

इन्द्रः । यज्वने । पृणते । च । शिक्षति । उपे । इत् । ददाति । न । स्वं । मुषायति ।

भूयःऽभूयः । रयिं । इत् । अस्य । वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये । नि । दधाति । देवऽयुं ॥ २ ॥

इन्द्रो यज्वने यजनशीलाय पृणते च स्तुतिभिः प्रीणयिचे च स्तोत्रे शिक्षति ।
अपेक्षितं धनं ददाति । न केवलं सकृदेव दानमपि तु सर्वदेत्याह । उपेहदाति ।
उपेत्य सर्वदा ददात्येव । यज्वनः स्तोतुश्च स्वं स्वभूतं धनं न मुषायति । कदाचिदपि
नापहरति । अपि चास्योभयविधस्य रयिं धनमात्मना दत्तं भूयो भूयः पुनः पुनर्वर्ध-
यन्नित् वृद्धिं प्रापयन्नेव देवयुं देवमिन्द्रमात्मन इच्छन्तं तं जनमभिन्ने शत्रुभिरभेद्ये
खिल्ये । खिलमप्रतिहतं स्थानं । तदेव खिल्यं । स्वार्थिको यत् ॥ अन्यैर्गन्तुमशक्ये
स्थले निदधाति । निक्षिपति । निवासयतीत्यर्थः ॥

दैवीनां हविःषु न ता नशन्ति न ता अर्वन्ति गोदेवताया याज्यापुरोनुवाक्ये
। आ० ६. १४. ॥ गोस्तोमेऽपि मरुत्वतीयनिष्केवल्ययोरेते सूक्तमुखीये । सूचितं च ।
न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न ता नशन्ति न दभाति तस्करः । आ० ९. ५. । इति ॥

॥ तत्र तामेतां सूक्ते तृतीयामाह ॥

न ता नशन्ति न दभाति तस्करो नासामामित्रो व्यथिरा दधर्षति ।

देवांश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह ॥ ३ ॥

न । ताः । नशन्ति । न । दभाति । तस्करः । न । आसां । आमित्रः । व्यथिः । आ । दधर्षति ।

देवान् । च । याभिः । यजते । ददाति । च । ज्योक् । इत् । ताभिः । सचते । गोऽपतिः । सह ॥ ३ ॥

ता गावो न नशन्ति । अस्मत्सकाशान्न नश्यन्तु । किंच तस्करश्चोरोऽपि न

दभाति । अस्मदीया गा न हिंस्यात् । तथामित्रोऽमित्रस्य शत्रोः संबन्धि व्यथिः
शस्त्रमासामिमा गा नादधर्षति । नाक्रमतु । गोपतिरेवंभूतानां गवां स्वामी
यजमानो याभिर्गोभिर्देवांश्चेंद्रादीनुद्दिश्य यजते यजनं करोति । यो गा इन्द्रार्थं
ददाति च प्रयच्छति च ताभिस्तादृशीभिर्गोभिः सह ज्योगित् चिरकालमेव
सचते । संगच्छतां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न संस्कृतचमुप यन्ति ता अभि ।
उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य वि चरन्ति यज्वनः ॥ ४ ॥
न । ताः । अर्वा । रेणुऽककाटः । अश्रुते । न । संस्कृतऽचं । उप । यन्ति । ताः । अभि ।
उरुऽगायं । अभयं । तस्य । ताः । अनु । गावः । मर्तस्य । वि । चरन्ति । यज्वनः ॥ ४ ॥

रेणुककाटो रेणोः पार्थिवस्य रजस उद्भेदकः ॥ कटिर्भेदनकर्मा ॥ अर्वा
युद्धार्थमागतोऽश्वो ता गा नाश्रुते । न प्राप्नुयात् । तथा ता गावः संस्कृतचं
विशसनादिसंस्कारं नाभ्युपयन्ति । नाभिगच्छन्तु । अपि च ता गावो यज्वनो
यागशीलस्य तस्य मर्तस्य मनुष्यस्योरुगायं विस्तीर्णगमनमभयं भयवर्जितं प्रदे-
शमनूद्दिश्य वि चरन्ति । विशेषेण गच्छन्तु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छान् गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।
इमा या गावः स जनास इन्द्र इच्छामीहृदा मनसा चिदिन्द्रं ॥ ५ ॥
गावः । भगः । गावः । इन्द्रः । मे । अच्छान् । गावः । सोमस्य । प्रथमस्य । भक्षः ।
इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इन्द्रः । इच्छामि । इत् । हृदा । मनसा । चित् । इन्द्रं ॥ ५ ॥

गाव एव मह्यं भगो धनं भवन्तु । इन्द्रश्च मे मह्यं गावो गा अच्छान् । यच्छतु ।
गावः प्रथमस्य हविषां श्रेष्ठस्य सोमस्य भक्षो भक्षणं भवन्तु । अभिषुतस्य हि
सोमस्य गव्येनाज्यादिना संश्रयणत्वात् । हे जनासो जना इमा एवंभूता या गावः
सन्ति सः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इन्द्रो भवन्ति । दधिघृतादिरूपेणेंद्रस्याप्यायन-
त्वात् । एवंभूतमिन्द्रं हृदा श्रद्धायुक्तेन मनसा चित् ॥ चिदित्यप्यर्थे ॥ इच्छामीत् ।
कामय एव । साधनभूताभिर्गोभिरेवंभूतमिन्द्रं यष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यूयं गावो मेदयथा कृशं चिदश्रीरं चित्कृणुथा सुप्रतीकं ।

भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचो बृहद्वो वयं उच्यते सभासु ॥ ६ ॥

यूयं । गावः । मेदयथा । कृशं । चित् । अश्रीरं । चित् । कृणुथ । सुऽप्रतीकं ।

भद्रं । गृहं । कृणुथ । भद्रऽवाचः । बृहत् । वः । वयः । उच्यते । सभासु ॥ ६ ॥

हे गावो यूयं मेदयथा । आप्यायनं कुरुष्वेत्यर्थः । तथा कृशं चित् क्षीणमप्यश्रीरं चिदमंगलमपि सुप्रतीकं शोभनांगं कृणुथ । कुरुथ । हे भद्रवाचः कल्याणध्वन्युपेता गावोऽस्मदीयं गृहं भद्रं कल्याणं कृणुथ । गोभिरुपेतं कुरुथ । सभासु यागपरिषत्सु हे गावो युष्माकं बृहन्महद्वयोऽन्नमुच्यते । सर्वेदीयत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रजावतीः सुयवसं रिशन्तीः शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः ।

मा वः स्तेन ईशत माघशंसः परि वो हेती रुद्रस्य वृज्याः ॥ ७ ॥

प्रजाऽवतीः । सुऽयवसं । रिशन्तीः । शुद्धाः । अपः । सुऽप्रपाणे । पिबन्तीः ।

मा । वः । स्तेनः । ईशत । मा । अघऽशंसः । परि । वः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः ॥ ७ ॥

हे गावो यूयं प्रजावतीः प्रजावत्यो वत्साभिर्युक्ता भवतेति शेषः । सुयवसं शोभनतृणं रिशन्ती रिशन्त्यो भक्षणार्थं हिंसन्त्यो भवत । सुप्रपाणे सुखेन पातये तटाकादौ शुद्धा निर्मला अप उदकानि पिबन्तीः पिबन्त्यश्च भवत । वो युष्मान् स्तेनस्तस्करो मेशत । मेशिष्ट । ईश्वरो मा भूत् । तथाप्यघशंसो व्याघ्रादिः शत्रुर्मेशत । अपि च वो युष्मान् रुद्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य हेतिरायुधं च परिवृज्याः । परिवृणक्तु । परिहरतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उपेदमुपपर्चनमासु गोषूप पृच्यतां ।

उप ऋषभस्य रेतस्युपेद्र तव वीर्यं ॥ ८ ॥

उप । इदं । उपऽपर्चनं । आसु । गोषु । उप । पृच्यतां ।

उप । ऋषभस्य । रेतसि । उप । इद्र । तव । वीर्यं ॥ ८ ॥

आसु गोष्विदमुपपर्वनमाप्यायनमुपपृच्यतां । संपृच्यतां । हे इन्द्र तव वीर्ये त्वदीयवीर्ये निमित्तं ऋषभस्य गवां गर्भमादधानस्य वृषभस्य रेतसीदमुपपर्वनमाप्यायनं । गोषु ह्याप्यायितासु सतीषु तत्संबन्धिस्त्रीरादिहविर्द्वारेणेंद्र आप्यायितो भवतीत्यर्थः । उपेति पुनर्वचनं पादभेदानां पूरणार्थमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पञ्चविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके पञ्च सूक्तानि व्याकृतानि । इन्द्रं व इति षडृचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं । अनुक्रम्यते च । इन्द्रं षडिति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इन्द्रं वो नरः सख्याय सेपुर्महो यंतः सुमतये चकानाः ।

महो हि दाता वज्रहस्तो अस्ति महामु रखमवसे यजध्वं ॥ १ ॥

इन्द्रं । वः । नरः । सख्याय । सेपुः । महः । यंतः । सुऽमतये । चकानाः ।

महः । हि । दाता । वज्रऽहस्तः । अस्ति । महं । ऊं इति । रखं । अवसे । यजध्वं ॥ १ ॥

हे यजमाना वो युष्माकं संबन्धिनो नरो नेतार ऋत्विजः सख्याय सखिभार्वार्थमिन्द्रं सेपुः । परिचरन्ति । स्पृशन्ति वा । कथंभूताः । महो महान्ति स्तोत्राणि यंत उपयंतः प्राप्नुवंतः । कुर्वन्त इत्यर्थः । तथा सुमतये । सुमतिः शोभनानुग्रह-

हात्मिका तदीया बुद्धिः । तां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति
कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । चकाना इति कामयतेच्छादसं रूपं ॥ यद्वा महो महत्कर्म
यंतोऽनुतिष्ठंतः सुमतये सुमतिं शोभनां स्तुतिं चकानाः शब्दयंतः ॥ कै गै शब्द
इत्यस्माह्लितः कानचि रूपं ॥ हि यस्माद्वज्रहस्तो वज्रपाणिरिंद्रो महो महतो
धनस्य दातास्ति भवति तस्माद्रूपं रमणीयं महं महान्तं तमेवावसे रक्षणाय
यजध्वं । हविर्भिः पूजयत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यस्मिन्हस्ते नर्या मिमिक्षुरा रथे हिरण्यये रथेष्टाः ।

आ रश्मयो गर्भस्त्योः स्थूरयोराध्वन्नश्वासो वृषणो युजानाः ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिक्षुः । आ । रथे । हिरण्यये । रथेऽस्थाः ।

आ । रश्मयः । गर्भस्त्योः । स्थूरयोः । आ । अध्वन् । अश्वासः । वृषणः । युजानाः ॥ २ ॥

यस्मिन्निंद्रे नर्या नृभ्यो हिता राय आमिमिक्षुः आसिच्यंते आपूर्यंते ॥
व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ इंद्रे कुचेति चेत् । हस्ते तदीये बाहौ । यद्वैतत्स-
मानाधिकरणमिंद्रस्य विशेषणं । हस्ते हंतर्त्यस्मिन्निंद्र इत्यर्थः । उक्तं यास्केन ।
हस्तो हंतेः प्राश्रुर्हनने । नि० १. ७. । इति । यद्वेदशे यस्मिन्निंद्रे वर्तमाना राय
आमिमिक्षुः आसिचंति आपूरयंति स्तोतृन् । यश्चेंद्रो रथेष्टा रथे स्थाता तत्स्व-
भावः सन् हिरण्यये सुवर्णमये रथे आतिष्ठति । यद्वा रथेष्टा रथेऽवस्थिता
रायो धनानि हिरण्यमये रथे तिष्ठन् य इंद्र आसिचति अभिवर्षति । यस्य च
स्थूरयोः स्थूलयोर्विस्तृतयोर्गर्भस्त्योः । बाहुनामैतत् । बाह्वो रश्मयोऽभीशव
आसिच्यंते आयम्यंते । यस्य चाश्वासोऽश्वा वृषणः सेक्तारो युवानो युजाना
रथे युज्यमाना अध्वन्नध्वनि मार्ग आमिमिक्षुः आसिचंति आपूरयंति । आगच्छं-
तीत्यर्थः । तमिंद्रं स्तुम इति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

श्रिये ते पादा दुव आ मिमिक्षुर्धृष्णुर्वज्री शर्वसा दक्षिणावान् ।

वसानो अत्कं सुरभिं दृशे कं स्वर्णं नृतविषिरो बभूथ ॥ ३ ॥

श्रिये । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिक्षुः । धृष्णुः । वज्री । शर्वसा । दक्षिणाऽवान् ।

वसानः । अत्कं । सुरभिं । दृशे । कं । स्वः । न । नृतो इति । इषिरः । बभूथ ॥ ३ ॥

हे इन्द्र श्रिय ऐश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोर्दुवः परिचरणमामिमिधुः ।
आसिंचन्ति । समर्पयन्ति । भरद्वाजः समर्पयति । व्यत्ययेन बहुवचनं । यद्वा ते तव
पादौ श्रिये श्रियितुं सेवितुं दुवः परिचरणमासिंचन्ति । अनुतिष्ठन्ति । यस्त्वं शवसा
बलेन धृष्णुः शत्रूणां धर्षको वज्री वज्रवान् दक्षिणावान् । दक्षिणा स्तोतृभ्यो
दातव्यं धनं । तद्वा न् हे नृतो नेतरिन्द्र स त्वं सुरभिं प्रशस्तमत्कं सततगमनशी-
लमात्मीयं रूपं दृशे सर्वेषां दर्शनार्थं वसान आच्छादयन् स्वर्णं सूर्य इव इषिरो
गन्तैषणीयो वा बभूथ । भवसि । कमिति पूरकः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स सोम आमिष्टतमः सुतो भूद्यस्मिन्पक्तिः पच्यते संति धानाः ।

इन्द्रं नरः स्तुवंतो ब्रह्मकारा उक्था शंसंतो देववाततमाः ॥ ४ ॥

सः । सोमः । आमिष्टतमः । सुतः । भूत् । यस्मिन् । पक्तिः । पच्यते । संति । धानाः ।

इन्द्रं । नरः । स्तुवंतः । ब्रह्मकाराः । उक्था । शंसंतः । देववाततमाः ॥ ४ ॥

यः सोमो वक्ष्यते स सोमः सुतोऽभिषुतः सन् आमिष्टतम आभिमुख्येन
मिश्रतमो भूत् । इन्द्रेणात्यर्थं संगच्छते । यस्मिन् सोमेऽभिषुते सति पक्तिः पक्तव्यः
पुरोडाशादिः पच्यते । भृष्टयवा धानाः । ताश्च संति हविरर्थं संस्कृता भवन्ति ।
यस्मिंश्च सोमेऽभिषुते नरो नेतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य कर्तार
ऋत्विज इन्द्रं स्तोत्रैः स्तुवंत उक्थोक्थानि शस्त्राणि च शंसंत उच्चारयन्तो देववा-
ततमा देवानतिशयेनोपगता भवन्ति स सोम इन्द्रेण संमिश्रितोऽभूदित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते अंतः शवसो धाय्यस्य वि तु बावधे रोदसी महित्वा ।

आ ता सूरिः पृणति तूतुजानो यूथेवाप्सु समीजमान ऊती ॥ ५ ॥

न । ते । अंतः । शवसः । धायि । अस्य । वि । तु । बावधे । रोदसी इति । महिऽत्वा ।

आ । ता । सूरिः । पृणति । तूतुजानः । यूथाऽइव । अप्सु । संऽईजमानः । ऊती ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ते तवास्योक्तगुणस्य शवसो बलस्यांतोऽवसानं न धायि । अत्र
केवलोऽपि दधातिरवपूर्वार्थो द्रष्टव्यः । नावाधायि । अस्माभिर्नाज्ञायीत्यर्थः ।
यद्वलं रोदसी द्यावापृथिव्यौ महित्वा महत्त्वेन तु क्षिप्रं विवावधे । यस्माच्च-

लाद्यावापृथिव्यौ विभीत इत्यर्थः । ता तद्वलं सूरिः स्तोता तूतुजानस्वरितः
सन् ऊती ऊत्या तर्पकेण हविषा समीजमानः सम्यग्यजन् आपृणति । आपूर-
यति । तत्र दृष्टान्तः । यूथेवाप्सूदकेषु गवां यूथानीव यथा गोपालोऽपः पाय-
यन्नङ्गिस्तर्पयति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवेदिंद्रः सुहव ऋषो अस्तूती अनूती हिरिशिप्रः सत्वा ।

एवा हि जातो असमात्योजाः पुरु च वृत्रा हनति नि दस्यून् ॥ ६ ॥

एव । इत् । इंद्रः । सुऽहवः । ऋषः । अस्तु । ऊती । अनूती । हिरिऽशिप्रः । सत्वा ।

एव । हि । जातः । असमातिऽओजाः । पुरु । च । वृत्रा । हनति । नि । दस्यून् ॥ ६ ॥

एवैवमुक्तेन प्रकारेण ऋषो महानिंद्रः सुहवोऽस्तु सुखेनाह्वातव्यो भवतु ।
इदिति पूरणः । हिरिशिप्रः । शिप्रे हनू नासिके वा । हरितवर्णे शिप्रे यस्य तादृश
इंद्र ऊती ऊत्यागमनेनानूती अनूत्यानागमनेन वा सत्वा गमयिता भवति
धनानां । स्वयमागतोऽनागतोऽपि स्तोतृभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः । एवा ह्येवं
हि जातः पादुर्भूतोऽयमिंद्रोऽसमात्योजा असमात्यसमानमनुपममुत्कृष्टतरमोजो
बलं यस्य तादृशः सन् पुरु पुरुणि बहूनि च वृत्रा वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृ-
तीनि हनति । हिनस्तु । तथा दस्यून्पक्षपयितृन् शत्रूंश्च निहंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

भूय इदिति पंचर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे चैष्टुभमैंद्रं । भूयः पंचेत्यनु-
क्रांतं । अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं शंसनीयं । सूचितं च ।
उदिन्वस्य रिच्यते भूय इत् । आ० ५. १६. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य
एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । भूय इद्वावृधे वीर्याय नृणामु त्वा । ऐ०
आ० ५. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

भूय इद्वावृधे वीर्याय एको अजुर्यो दयते वसूनि ।

प्र रिरिचे दिव इंद्रः पृथिव्या अर्द्धमिदस्य प्रति रोदसी उभे ॥ १ ॥

भूयः । इत् । ववृधे । वीर्याय । एकः । अजुर्यः । दयते । वसूनि ।

प्र । रिरिचे । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । अर्द्ध । इत् । अस्य । प्रति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो भूय इद्धुतरमेव वावृधे । प्रवृद्धोऽभूत् । किमर्थं । वीर्याय वीर-
कर्माणि वृत्रवधादीनि कर्तुं । एको मुख्योऽजुर्यो जरयितुमशक्यो स चन्द्रो वसूनि
धनानि दयते । स्तोतृभ्यो ददाति । तथा दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्चायमिन्द्रः
प्ररिरिचे । अतिरिच्यते । किंचास्येन्द्रस्योभे रोदसी द्यावापृथिव्यावर्द्धमिदमेव
प्रति । अस्येन्द्रस्यार्द्धो भागो द्यावापृथिव्योः प्रतिनिधिर्भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अधा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति ।

दिवेदिवे सूर्यो दर्शतो भूद्वि सन्नान्युर्विया सुक्रतुर्धात् ॥ २ ॥

अध । मन्ये । बृहत् । असुर्ये । अस्य । यानि । दाधार । नकिः । आ । मिनाति ।

दिवेऽदिवे । सूर्यः । दर्शतः । भूत् । वि । सन्नानि । उर्विया । सुऽक्रतुः । धात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्येन्द्रस्य बृहन्महदसुर्यमसुरहननकुशलं बलं मन्ये । स्तौमि ॥ मन्यतिः
स्तुतिकर्मा ॥ स चन्द्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरामिनाति ।
न कश्चिदपि हिनस्ति । कानि पुनस्तानि । उच्यते । दिवे दिवे प्रतिदिनं वृत्रेणावृतः
सूर्यो दर्शतो दर्शनीयो भूत् । भवति । आवरकस्यासुरस्य वधेन सूर्यं प्रकाशित-
वानित्येकं कर्म । सुक्रतुः शोभनकर्मा स इन्द्रः सन्नानि भुवनान्युर्वियोरूपिण वि-
स्तीर्णानि विधात् । व्यधात् । अकाशीत् । इदमपरं कर्म । एतदादीनि बहूनि
कर्माणि कृतवानित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अद्या चिन् नू चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरदो गातुमिन्द्र ।

नि पर्वता अद्यसदो न सेदुस्त्वया दृळ्हानि सुक्रतो रजांसि ॥ ३ ॥

अद्य । चित् । नू । चित् । तत् । अपः । नदीनां । यत् । आभ्यः । अरदः । गातुं । इन्द्र ।

नि । पर्वताः । अद्यऽसदः । न । सेदुः । त्वया । दृळ्हानि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ।

रजांसि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अद्या चिदद्यापि नू चित्पुरापि तव नदीनां संबधिकं तदपः कर्म
वर्तते । आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गमरदः प्रवहनार्थं व्यलिख इति यत्कर्म
तत्सर्वदानुपक्षीणं सध्वर्तत इत्यर्थः । अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो निषेदुः ।

निषणाः । उत्पतनं परित्यज्य क्वचिदेव स्थाने नैश्चल्येनोपविष्टा बभूवुः । अन्नसदो न । अन्नादनीयमन्नं । तदर्थं सीदन्तः पुरुषा इव । यथा ते भोजनार्थं नैश्चल्येनासते तथेत्यर्थः । अतः कारणात् हे सुक्रतो शोभनकर्मन्निद्र त्वया रजांसि सर्वे लोका दृढहानि हंहितानि स्थिरीकृता आसन् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सत्यमित्तन्न त्वावाँ अन्यो अस्तींद्र देवो न मर्त्यो ज्यायान् ।

अहन्नहिं परिशयानमर्णोऽवासृजो अपो अच्छा समुद्रं ॥ ४ ॥

सत्यं । इत् । तत् । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अस्ति । इंद्र । देवः । न । मर्त्यः । ज्यायान् ।

अहन् । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । अव । असृजः । अपः । अच्छ । समुद्रं ॥ ४ ॥

हे इंद्र वक्ष्यमाणं तत्सत्यमित्सत्यमेव नानृतं । त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो देवो नास्ति । त्वत्सदृशोऽन्यो मर्त्यो मनुष्योऽपि नैव विद्यते । ज्यायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खल्वस्ति । इति यन्नीयते तत्सत्यमेवेत्यर्थः । अपि च त्वमर्ण उदकं परिशयानं परिवृत्य शयानमहिं मेघमहन् । अवधीः । हत्वा च समुद्रमंतरिक्षं जलधिं वाच्छाभिमुख्येनाप उदकान्यवासृजः । अवाङ्मुखतया विसृष्टवानसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमपो वि दुरो विषूचीरिंद्र दृढमरुजः पर्वतस्य ।

राजाभवो जगतश्चर्षणीनां साकं सूर्ये जनयन्द्यामुषासं ॥ ५ ॥

त्वं । अपः । वि । दुरः । विषूचीः । इंद्र । दृढं । अरुजः । पर्वतस्य ।

राजा । अभवः । जगतः । चर्षणीनां । साकं । सूर्ये । जनयन् । द्यां । उषासं ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वं दुरो वृत्रेणावृता अपो विषूचीर्विविधमंचंत्यो यथा सर्वतः प्रसृता भवंति तथा व्यसृजः । यतस्त्वं पर्वतस्य पर्वततो मेघस्य दृढं दृढमपां बंधकप्रदेशमरुजः अभांक्षीः । अपि च त्वं जगतः संबन्धिनीनां चर्षणीनां प्रजानां राजाभवः । अधिपतिर्भवसि । किं कुर्वन् । सूर्ये द्यां द्युलोकमुषासं च तमसावृतमेतत्तितयं साकं युगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन् । प्रकाशयन्नित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

अभूरेक इति पंचर्चमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्य सहोत्रस्यार्घं । उपांत्या शंकरौ

शिष्टाश्चतसस्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता । अनुक्रम्यते च । अभूरेकः सहोचस्तु चतुर्थी
शक्नोतीति ॥ महाव्रतस्य निष्केवल्य इदमादीन्यष्ट सूक्तानि शंसनीयानि । तथा
पंचमारण्यकं । अभूरेको रयिपते रयीणामित्यष्टौ सूक्तानि । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥
पृष्ठ्यस्य षष्ठेऽहनि निष्केवल्य इदं सूक्तं निविद्धानं । सूत्रितं च । एन्द्र याह्युप नः
प्र घा न्वस्याभूरेक इति निष्केवल्यं । आ० ८. ९. । इति ॥ विश्वजिति माध्यंदि-
नेऽच्छावाकशस्त्रे सामसूक्ताख्यमेतच्छंसनीयं । सूत्रितं च । अभूरेको रयिपते
रयीणामिति सामसूक्तानि । आ० ८. ९. ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभूरेको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिथा इन्द्र कृष्टीः ।

वि तोके अप्सु तनये च सूर्योऽवोचंत चर्षणयो विवाचः ॥ १ ॥

अभूः । एकः । रयिपते । रयीणां । आ । हस्तयोः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ।

वि । तोके । अप्सु । तनये । च । सूर्ये । अवोचंत । चर्षणयः । विवाचः ॥ १ ॥

हे रयिपते धनस्य पालकेन्द्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणां धनानां स्वाम्यभूः ।
भवसि । यद्वा रयीणां रयिपत इति संबंधः । एको रयिशब्दोऽनुवादो यथा
गवामसि गोपतिरेक इन्द्र । ऋग्वे० ९. ९८. ६. । इति । तदानीमेको मुख्यस्त्वं
भवसीति योजनीयं । अपि च हे इन्द्र त्वं हस्तयोरात्मीययोर्बाह्वोः कृष्टीः प्रजा
आधिथाः । आधत्से । सर्वं जगत्तवाज्ञायां वर्तत इत्यर्थः । किंच चर्षणयो मनुष्या-
स्तोके पुत्रेऽप्सूदकेषु सूर्ये शत्रूणां प्रेरके तनये पौत्रेषु चैतेषु निमित्तभूतेषु सत्सु
विवाचो विशिष्टाः स्तुतीर्यवोचंत । विविधं ब्रुवन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वद्भियेन्द्र पार्थिवानि विश्वाच्युता चिह्न्यावयन्ते रजांसि ।

द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं दृळ्हं भयते अज्मन्ना ते ॥ २ ॥

त्वत् । भिया । इन्द्र । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् । च्यवयन्ते । रजांसि ।

द्यावाक्षामा । पर्वतासः । वनानि । विश्वं । दृळ्हं । भयते । अज्मन् । आ । ते ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वत्त्वत्तो भिया भयेन विश्वा विश्वानि व्यापकानि पार्थिवानि । पृथि-
व्यंतरिक्षनाम । तत्र भवानि रजांस्युदकान्यच्युता चित् च्यावयितुमशक्यान्यपि

च्यावयंते । मेघाः प्रच्यावयन्ति । वर्षतीत्यर्थः । अपि च हे इन्द्र ते तवाज्मन्नागमने
सति द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ पर्वतासो गिरयो वनानि वृक्षाश्च भयं प्राप्नु-
वन्ति । किं बहुना विश्वं सर्वं दृढं स्थिरं प्राणिजातं भयते । बिभेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं कुत्सेनाभि शुष्णमिन्द्राशुषं युध्य कुर्यवं गविष्टौ ।

दशं प्रपित्वे अध सूर्यस्य मुषायश्चक्रमविवे रपांसि ॥ ३ ॥

त्वं । कुत्सेन । अभि । शुष्णं । इन्द्र । अशुषं । युध्य । कुर्यवं । गोऽइष्टौ ।

दशं । प्रऽपित्वे । अध । सूर्यस्य । मुषायः । चक्रं । अविवेः । रपांसि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं कुत्सेन सहाशुषं शोषयितुमशक्यं प्रबलं शुष्णं सर्वस्य शोषक-
मेतत्संज्ञमसुरमभियुध्य । अभ्ययुध्यः । कुत्सस्य साहाय्यार्थं तेनासुरेण सह युद्धं
कृतवानसीत्यर्थः । तथा गविष्टौ । गावो बाणा इष्यन्ति गच्छन्तीति गविष्टिः
संग्रामः । तस्मिन्कुर्यवमेतत्संज्ञमसुरं च दश । अदशः । हिंसितवानसि ॥ दश
दशन इत्येतस्माच्छांदसे लोटि रूपं ॥ अधापि च प्रपित्वे प्रपतने युद्धे सूर्यस्य
चक्रं रथावयवभूतं मुषायः । अमुष्णाः । तदाप्रभृति सूर्यस्य रथ एकचक्रोऽभूत् ।
तथा चास्नातं । सप्त युजन्ति रथमेकचक्रं । ऋग्वे० १. १६४. २. । इति । एतशाख्यस्य
ऋषेः सूर्येण सह युद्धे तत्साहाय्यार्थमागत इन्द्रः सूर्यस्य चक्रमपहतवानित्याख्यातं ।
सूरश्चक्रं प्र वृहज्जात ओजसा । ऋग्वे० १. १३०. ९. । इति च निगमांतरं । अपि च
रपांसि पापकारीणि रक्षःप्रभृतीन्यविवेः । अस्माल्लोकादगमयः । अवधीरित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं शतान्यव शंबरस्य पुरो जघंथाप्रतीनि दस्योः ।

अशिक्षो यत्र शच्या शचीवो दिवोदासाय सुन्वते सुतत्रे भरद्वाजाय गृणते
वसूनि ॥ ४ ॥

त्वं । शतानि । अव । शंबरस्य । पुरः । जघंथ । अप्रतीनि । दस्योः ।

अशिक्षः । यत्र । शच्या । शचीऽवः । दिवःऽदासाय । सुन्वते । सुतऽत्रे ।

भरत्ऽवाजाय । गृणते । वसूनि ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं शतानि शतसंख्यानि दस्योरुपक्षपयितुरसुरस्य शंबरस्यैतत्संज्ञस्य

पुरः पुरीरप्रतीनि ॥ लिङ्गव्यत्ययः ॥ केनाप्यप्रतिगता अवजघंथ । अवाहन् । हे शचीवः प्रज्ञावन् हे सुतत्रे अभिषुतेन सोमेन त्रीतेंद्र यत्र यस्मिन्काले सुवते सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाय शच्या प्रज्ञयाशिष्यो धनानि प्रादा गृणते स्तुवते भरद्वाजाय च वसूनि प्रादाः तस्मिन्काले शांवरीः पुरोऽवजघंथेत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सत्यसत्वन्महते रणाय रथमा तिष्ठ तुविनृम्ण भीमं ।

याहि प्रपथिन्नवसोप मद्विक्प्र च श्रुत श्रावय चर्षणिभ्यः ॥ ५ ॥

सः । सत्यऽसत्वन् । महते । रणाय । रथं । आ । तिष्ठ । तुविऽनृम्ण । भीमं ।

याहि । प्रऽपथिन् । अवसा । उप । मद्विक् । प्र । च । श्रुत । श्रावय । चर्षणिऽभ्यः ॥ ५ ॥

हे सत्यसत्वन् । सत्याः सत्वानो भटा यस्य स तथोक्तः । हे तुविनृम्ण । तुवि बहुलं नृम्णं धनं यस्य स तथोक्तः । हे तादृशेंद्र स त्वं महते रणाय संग्रामाय तदर्थं भीमं भयंकरमात्मीयं रथमातिष्ठ । हे प्रपथिन् प्रकृष्टमार्गेन्द्र अवसा रक्षणेन सह तेन च रथेनोपयाहि आगच्छ मद्विक् मदभिमुखः । तथा हे श्रुत विश्रुतेंद्र चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्रश्रावय च । अस्मान् प्रख्यापय च । सर्वासु प्रजासु मध्येऽस्मान्प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

अपूर्व्येति पंचर्चं नवमं सूक्तं त्रैष्टुभमैन्द्रं । द्वितीये छांदोगिकेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । अपूर्व्या पुरुतमानि तां सु ते कीर्त्ति । आ० ८. ७. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽस्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अपूर्व्या पुरुतमान्यस्मै महे वीराय तवसे तुराय ।

विरप्शिने वज्रिणे शंतमानि वचांस्यासा स्थविराय तक्षं ॥ १ ॥

अपूर्व्या । पुरुऽतमानि । अस्मै । महे । वीराय । तवसे । तुराय ।

विऽरप्शिने । वज्रिणे । शंऽतमानि । वचांसि । आसा । स्थविराय । तक्षं ॥ १ ॥

अपूर्व्यापूर्व्याणि पूर्वैरकृतानि नूतनानि पुरुतमानि बहुतमानि शंतमानि सुखकृतमानि वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यान्यासास्येनास्मा इन्द्राय तक्षं ।

अतश्च । करोमि । कीदृशाय । महे महते वीराय विविधशत्रूणां मारयित्वे
तवसे तवस्विने बलवते तुराय त्वरमाणाय विरप्तिने विशेषेण स्तुत्याय
वज्रिणे वज्रवते स्थविराय प्रवृद्धाय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स मातरा सूर्येणा कवीनामवासयदुजदद्रिं गृणानः ।

स्वाधीभिर्ऋक्भिर्वावशान उदुस्त्रियाणामसृजन्निदानं ॥ २ ॥

सः । मातरा । सूर्येण । कवीनां । अवासयत् । रुजत् । अद्रिं । गृणानः ।

सुऽआधीभिः । ऋक्ऽभिः । वावशानः । उत् । उस्त्रियाणां । असृजत् । निऽदानं ॥ २ ॥

स इन्द्रो मातरा मातरौ दिवं च पृथिवी च कवीनां क्रांतदर्शिनामंगिरसा-
मर्थाय सूर्येणावासयत् । प्राकाशयत् । किं कुर्वन् । अद्रिं गवामदर्शनाय बलेन
स्थापितं पर्वतं रुजङ्गजन् । यद्वा कवीनामंगिरसामिति तृतीयार्थे षष्ठी । अंगि-
रोभिर्गृणानः स्तूयमान इति संबंधः । अपि च स्वाधीभिः शोभनध्यानैर्ऋक्भिः
स्तोतृभिरंगिरोभिर्वावशानः पुनः पुनः काम्यमानः सन् उस्त्रियाणां बलस्य
भृत्यैः पणिभिरपहतानां गवां निदानं बंधनमुदसृजत् । अमोचयत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स वह्निभिर्ऋक्भिर्गोषु शश्वन्मितज्ञुभिः पुरुकृत्वा जिगाय ।

पुरः पुरोहा सखिभिः सखीयन् दृढा रुरोज कविभिः कविः सन् ॥ ३ ॥

सः । वह्निऽभिः । ऋक्ऽभिः । गोषु । शश्वत् । मितज्ञुऽभिः । पुरुऽकृत्वा । जिगाय ।

पुरः । पुरऽहा । सखिऽभिः । सखिऽयन् । दृढाः । रुरोज । कविऽभिः । कविः । सन् ॥ ३ ॥

पुरुकृत्वा बहुकर्मकृत्स इन्द्रो वह्निभिर्हविषां वोढृभिर्ऋक्भिः स्तोतृभिः शश्व-
त्सर्वदा मितज्ञुभिः संकुचितजानुभिरंगिरोभिः सह गोषु निमित्तभूतेषु जिगाय ।
असुरान् जितवान् । जित्वा च पुरोहा पुराणां हन्ता स इन्द्रः सखिभिः समान-
ख्यानैः कविभिः क्रांतप्रज्ञैरंगिरोभिः सह सखीयन् सखित्वमात्मन इच्छन् कविः
सन् स्वयमपि क्रांतप्रज्ञो भवन् दृढा स्थिराः पुर आसुरीः पुरी रुरोज ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स नी॒व्याभिर्ज॑रितार॒मच्छा॑ महो वाजेभिर्महद्भिश्च शु॒ष्मैः ।

पुरु॒वीरा॑भिर्वृषभ क्षिती॒नामा॑ गिर्व॒णः सुवि॒ताय॒ प्र या॑हि ॥ ४ ॥

सः । नी॒व्याभिः । ज॒रितारं॑ । अ॒च्छ । महः । वाजेभिः । महत्ऽभिः । च । शु॒ष्मैः ।

पुरु॒ऽवीरा॑भिः । वृष॒भ । क्षि॒तीनां॑ । आ । गिर्व॒णः । सुवि॒ताय॑ । प्र । या॒हि ॥ ४ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षक हे गिर्वणो गिरा स्तुत्या संभजनीयेन्द्र स त्वं महो महद्भिर्वाजेभिर्वाजैरन्वैर्महद्भिः शुष्मैर्बलैश्च सह क्षितीनां प्रजानां मध्ये जरितारं स्तोतारमच्छाभिमुख्येन नीव्याभिर्नव्याभिर्नवतराभिः पुरुवीराभिः पुरुणां बहूनां वीरयित्रीभिर्वडवाभिराप्रयाहि । आगच्छ । किमर्थं । सुविताय शोभनाय । सुख-प्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सर्गे॑ण शवसा त॒क्तो अ॒त्यैर॒प इ॒न्द्रो दक्षि॑णतस्तुरा॒षाट् ।

इ॒त्या सृ॒जाना॑ अन॒पावृ॑दर्थं दि॒वेदि॒वे वि॒विषु॑रप्रमृ॒थं ॥ ५ ॥

सः । सर्गे॑ण । शवसा । त॒क्तः । अ॒त्यैः । अ॒पः । इ॒न्द्रः । दक्षि॑णतः । तुरा॒षाट् ।

इ॒त्या । सृ॒जानाः । अन॒पऽवृत् । अर्थं । दि॒वेऽदि॒वे । वि॒विषुः । अ॒प्रऽमृ॒थं ॥ ५ ॥

तुराषाट् तुराणां हिंसकानां सोढाभिभविता स इन्द्रः सर्गेण सर्वदोद्युक्तेन शवसा बलेनात्यैरश्वैः सततगामिभिस्तेजोभिर्वा तक्तः संगतः सन् दक्षिणतो दक्षिणायनेऽप उदकानि विसृजतीति शेषः । इत्येत्यमनेन प्रकारेण सृजानाः सृज्यमानास्ता आपोऽर्थं गंतव्यमप्रमृथमन्यैरक्षोभ्यं समुद्रं दिवे दिवे प्रतिदिन-मनपावृत् अपावर्तनं पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविषुः । व्याप्नुवन्ति ॥ अर्तेस्थन्प्रत्ययांतस्य रूपमर्थमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

य ओजिष्ठ इति पंचर्चं दशमं सूक्तं श्रुनहोत्रस्यार्धं त्रैष्टुभमैन्द्रं । अनुक्रम्यते च । य ओजिष्ठः श्रुनहोत्रस्त्विति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य ओजिष्ठ इन्द्र तं सु नो दा मदो वृषन्स्वभिष्टिदास्वान् ।

सौवर्च्यं यो वनवत्स्वश्वो वृत्रा समत्सु सासहदमित्रान् ॥ १ ॥

यः । ओजिष्ठः । इन्द्र । तं । सु । नः । दाः । मदः । वृषन् । सुऽअभिष्टिः । दास्वान् ।

सौवर्च्यं । यः । वनवत् । सुऽअश्वः । वृत्रा । समत्सु । सासहत् । अमित्रान् ॥ १ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षयितरिन्द्र त्वं यः पुत्र ओजिष्ठ ओजस्वितमो बलवत्तमो मदस्तव मादयिता । स्तुतिभिः स्तोतेत्यर्थः । स्वभिष्टिः शोभनाभ्येषणो दास्वान् । हविषां दानं दाः । तद्वान् । एवंगुणविशिष्टं तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु दाः । देहि । यः पुत्रः स्वश्वः सन् समत्सु संग्रामेषु सौवर्च्यं शोभनाश्वानां समूहं वनवत् हिंस्यात् । तथा वृत्रा वृत्रान् वारयितृनमित्रान् शत्रूंश्च सासहत् अत्यर्थ-मभिभवेत् तं दा इत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां ही३द्रावसे विवाचो हवन्ते चर्षणयः शूरसातौ ।

त्वं विप्रेभिर्वि पणीरशायस्वोत् इत्सनिता वाजमर्वा ॥ २ ॥

त्वां । हि । इन्द्र । अवसे । विऽवाचः । हवन्ते । चर्षणयः । शूरऽसातौ ।

त्वं । विप्रेभिः । वि । पणीन् । अशायः । त्वाऽऊतः । इत् । सनिता । वाजं । अर्वा ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वां हि त्वामेव विवाचो विविधस्तुतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरसातौ शूरैः संभजनीये संग्रामेऽवसे रक्षणार्थं हवन्ते । आह्वयन्ति । किञ्च त्वं विप्रेभिर्विप्रेर्मधाविभिरंगिरोभिः सार्द्धं पणीन् । बलस्यानुचरा असुराः पणयः । तान्व्यशायः । विशेषेणाशाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्वोत् इत् त्वयोतो रक्षित एव सनिता संभक्ता पुरुषो वाजमन्त्रमर्वाभिगन्ता भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ताँ इन्द्रोभयाँ अमित्रान्दासा वृत्राण्यार्या च शूर ।

वधीर्वनेव सुधितेभिरत्कैरा पृत्सु दर्षि नृणां नृतम ॥ ३ ॥

त्वं । तान् । इन्द्र । उभयान् । अमित्रान् । दासा । वृत्राणि । आर्या । च । शूर ।

वधीः । वनाऽइव । सुऽधितेभिः । अत्कैः । आ । पृत्सु । दर्षि । नृणां । नृऽतम ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं तानुभयानुभयविधानमित्रान् शत्रून्वधीः । अहिंसीः । के त उभय-
विधाः । दासोपक्षपयितृन्कर्मविरोधिनो वलप्रभृतीनसुरान् ॥ सुपां सुलुगिति
शस आकारः ॥ आर्यार्याणि कर्मानुष्ठातृत्वेन श्रेष्ठानि वृत्राण्यावरकानि विश्वरू-
पादीनि च तानुभयविधान् हे शूर त्वं हतवानित्यर्थः । नृणां नेतृणां मध्ये
नृतमातिशयेन नेतर्हे इन्द्र पृत्सु संग्रामेषु सुधितेभिः सुष्ठु निहितैरत्कैरात्मीयैरा-
युधैरादर्षि । अन्यानपि शत्रूनादृणासि । विदारयसि । तत्र दृष्टान्तः । वनेव वना-
नीव । यथा वृक्षजातानि कुठारादिभिश्छिनत्ति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स त्वं न इन्द्राकवाभिरुती सखा विश्वायुरविता वृधे भूः ।

स्वर्षाता यद्वयामसि त्वा युध्यंतो नेमधिता पृत्सु शूर ॥ ४ ॥

सः । त्वं । नः । इन्द्र । अकवाभिः । ऊती । सखा । विश्वऽआयुः । अविता । वृधे । भूः ।

स्वःऽसाता । यत् । ह्वयामसि । त्वा । युध्यंतः । नेमऽधिता । पृत्ऽसु । शूर ॥ ४ ॥

हे इन्द्र स तादृशस्त्वमकवाभिरकुत्सिताभिरुती ऊतिभी रक्षाभिर्नोऽस्माकं वृधे
वर्धनायाविता रक्षिता भूः । भव । तथा विश्वायुः सर्वतो गन्ता त्वमस्माकं सखा
च भव । नेमधिता । नेमशब्दोऽर्द्धवाची । उक्तं च । त्वो नेम इत्यर्द्धस्येति । अर्द्धाः
कतिपयाः पुरुषा धीयंत एष्विति नेमधितयः संग्रामाः । तादृशेषु पृत्सु पृतनासु
संग्रामेषु युध्यंतो युद्धं कुर्वंतो वयं स्वर्षाता स्वः सुष्ठुरणीयं धनं तस्य संभजनार्थं
हे शूर त्वां यद्यदा ह्वयामसि आह्वयामः तदानीं त्वमविता सखा च भवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूनं न इन्द्रापराय च स्या भवा मृळीक उत नो अभिष्टौ ।

इत्था गृणंतो महिनस्य शर्मन्दि वि ध्याम पार्ये गोषतमाः ॥ ५ ॥

नूनं । नः । इन्द्र । अपराय । च । स्याः । भव । मृळीकः । उत । नः । अभिष्टौ ।

इत्था । गृणंतः । महिनस्य । शर्मन् । दिवि । स्याम । पार्ये । गोऽसतमाः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं नूनमद्य नोऽस्माकं स्याः । अस्मदीयो भव । अपराय चापरस्मिन्न-
न्यस्मिन्नपि कालेऽस्मदीयो भव । उतापि च त्वं नोऽस्माकमभिष्टावभिगमने
सति मृळीकः सुखयिता भव । इत्थेत्थमनेन प्रकारेण गृणंतः स्तुवंतो वयं गोष-

तमा महिनस्य महत्तव संबन्धिनि दिवि द्योतमाने पार्ये दुःखस्य पारके शर्मन्
शर्मणि सुखे स्याम । वर्तमाना भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

सं च त्वे जग्मुरिति पंचर्चमेकादशं सूक्तं श्रुनहोत्रस्यार्धे । सं च त्वे इत्यनुक्रांतं ॥
तृतीये छांदोगिकेऽहनीदमादिके द्वे सूक्ते । सूचितं च । सं च त्वे जग्मुरिति सूक्ते
। आ० ८. ७. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवस्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं च त्वे जग्मुर्गिरं इंद्रं पूर्वीर्वि च त्वद्यंति विभ्वो मनीषाः ।

पुरा नूनं च स्तुतयः ऋषीणां पस्पृध इंद्रे अद्युक्थार्का ॥ १ ॥

सं च त्वे इति । जग्मुः । गिरः । इंद्रः । पूर्वीः । वि । च । त्वत् । यंति । विऽभ्वः । मनीषाः ।

पुरा । नूनं । च । स्तुतयः । ऋषीणां । पस्पृधे । इंद्रे । अधि । उक्थऽअर्का ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वे त्वयि पूर्वीर्विहो गिरः स्तुतयश्च संजग्मुः । संगच्छंते । त्वत्त्वतो
विभ्वो विभवो विस्तृता मनीषाः स्तोत्राणां मतयश्च वियंति । विविधं निर्गच्छंति ।
शेषः परोक्षकृतः । पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतीन्द्रियार्थदर्शिनां
भरद्वाजादीनां स्तुतयः स्तोत्राणीन्द्रेऽध्यधिकं पस्पृधे । अस्पृधत । अहमहमिक-
येन्द्रस्य स्तवने त्वरिता बभूवुरित्यर्थः । तथोक्थार्का । उक्थं शस्त्रं । तद्रूपाण्यर्का-
ण्यर्चनसाधनानि स्तोत्राणि च पस्पृधे । अस्पृधत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरुहूतो यः पुरुगूर्तः ऋभ्वाँ एकः पुरुप्रशस्तो अस्ति यज्ञैः ।

रथो न महे शवसे युजानोऽस्माभिरिन्द्रो अनुमाद्यो भूत् ॥ २ ॥

पुरुऽहूतः । यः । पुरुऽगूर्तः । ऋभ्वाँ । एकः । पुरुऽप्रशस्तः । अस्ति । यज्ञैः ।

रथः । न । महे । शवसे । युजानः । अस्माभिः । इंद्रः । अनुमाद्यः । भूत् ॥ २ ॥

पुरुहूतो बहुभिराहूतः पुरुगूर्तो बहुभिरुद्यमित ऋभ्वा महानेकः प्रधानभूत
एवंगुणविशिष्टो य इन्द्रो यज्ञैर्यष्टृभिः पुरुषैर्यजनसाधनैः स्तोत्रैर्वा पुरुप्रशस्तोऽस्ति
बहुधा प्रशस्तः स्तुतो भवति स इन्द्रो रथो न रथ इव महे महते शवसे बलाय

तदर्थं युजानोऽस्मात्स्तुतिभिर्युज्यमानः सन् अस्माभिः स्तोतृभिरनुमाद्यो भूत् ।
सर्वदा स्तुत्यो भवतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न यं हिंसंति धीतयो न वाणीरिद्रं नक्षंतीद्भि वर्धयंतीः ।

यदि स्तोतारः शतं यत्सहस्रं गृणंति गिर्वेणसं शं तदस्मै ॥ ३ ॥

न। यं। हिंसंति। धीतयः। न। वाणीः। इद्रं। नक्षंति। इत्। अभि। वर्धयंतीः।

यदि। स्तोतारः। शतं। यत्। सहस्रं। गृणंति। गिर्वेणसं। शं। तत्। अस्मै ॥ ३ ॥

यमिन्द्रं धीतयः कर्माणि परिचरणानि न हिंसंति न बाधन्ते । वाणीर्वाण्यः
स्तुतयश्च यं न बाधन्ते । दातुमसमर्थः पुरुषोऽन्यकृतैः परिचरणैः स्तुतिभिश्च भृशं
खिद्यतेऽस्य चेन्द्रस्य बहुधनत्वाद्दातृत्वाच्च तस्मिन्प्रयुज्यमानानि परिचरणानि स्तो-
त्राणि च बाधहेतवो नाभूवन्नित्यर्थः । किं तर्हीत्यत आह । तमिन्द्रं वर्धयंतीर्व-
र्धयंत्योऽभिनक्षंति । अभिगच्छंति । अपि च गिर्वेणसं गिरां संभक्तारमिन्द्रं शतं
शतसंख्याकाः स्तोतारो यदि गृणंति स्तुवंति । यद्यदि च सहस्रं सहस्रसंख्याकाः
स्तोतारः स्तुवंति तत्सर्वं स्तोत्रमस्मा इन्द्राय शं सुखकरं भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मा एतद्दिव्यं चैव मासा मिमिक्ष इन्द्रे न्ययामि सोमः ।

जनं न धन्वन्भि सं यदापः सत्रा वावृधुर्हवनानि यज्ञैः ॥ ४ ॥

अस्मै। एतत्। दिवि। अर्चाऽइव। मासा। मिमिक्षः। इन्द्रे। नि। अयामि। सोमः।

जनं। न। धन्वन्। अभि। सं। यत्। आपः। सत्रा। ववृधुः। हवनानि। यज्ञैः ॥ ४ ॥

एतदेतस्मिन्दिवि दिवसे सौत्येऽहन्यर्चैर्वार्चनसाधनेन स्तोत्रेणैव मासा माने-
नेन्द्राय त्वा वृत्रघ्न इत्यादिमंत्रसाध्येन युक्तो मिमिक्षो वसतीवर्येकधनाख्याभिरङ्गि-
रासिक्तः सोमोऽस्मै ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ अस्मिन्निन्द्रे न्ययामि । नियतोऽभूत् ।
यद्वास्मा इन्द्रायैतत्स्तोत्रं ब्रवाणीति शेषः । दिवि द्युलोकेऽर्चैर्वार्कः सूर्य इव मासा ।
लुप्तोपपमेतत् । माति परिच्छिनत्तीति मासश्चन्द्रमाः । स इव मिमिक्षो वृष्ट्युद-
कानां सेक्ता य इन्द्रो वर्ततेऽस्मिन्निन्द्रेऽभिषुतः सोमो नियम्यते स्म । किंच तमिन्द्रं
यज्ञैर्यजनसाधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्द्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्रा सह

वावृधुः । अवर्धयन् । तत्र दृष्टान्तः । धन्वन्धन्वनि मरुदेशेऽभि अभिमुखं संयत्
सम्यग्यत्यो गच्छन्त्य आपो जनं प्राणिनमिव । यथा मरुदेश उपलभ्यमाना
आपः प्राणिनं वर्धयन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा एतन्मह्यङ्गूषमस्मा इन्द्राय स्तोत्रं मतिभिरवाचि ।

असद्यथा महति वृत्रतूर्ये इन्द्रो विश्वायुरविता वृधश्च ॥ ५ ॥

अस्मै । एतत् । महि । आङ्गूषं । अस्मै । इन्द्राय । स्तोत्रं । मतिऽभिः । अवाचि ।

असत् । यथा । महति । वृत्रऽतूर्ये । इन्द्रः । विश्वऽआयुः । अविता । वृधः । च ॥ ५ ॥

अस्मा इन्द्राय महि महदेतदाङ्गूषं स्तोत्रं मतिभिः स्तोतृभिरवाचि । उक्तमभूत् ।
अस्मा इन्द्राय स्तोत्रमिति पुनरुक्तिरादरार्था । विश्वायुः सर्वत्र गता स इन्द्रो
महति प्रभूते वृत्रतूर्ये संग्रामे यथा येन प्रकारेणास्माकमविता रक्षको वृधो
वर्धयिता चासत् भवेत् तथावाचीत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः ॥

कदा भुवन्निति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं नरस्यार्धं त्रैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानुक्रांतं ।
कदा नरस्त्विति ॥ तृतीये छंदोमे महाव्रते च निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कदा भुवन्नर्थक्षयाणि ब्रह्म कदा स्तोत्रे सहस्रपोष्यं दाः ।

कदा स्तोमं वासयोऽस्य राया कदा धियः करसि वाजरत्नाः ॥ १ ॥

कदा । भुवन् । रथऽक्षयाणि । ब्रह्म । कदा । स्तोत्रे । सहस्रऽपोष्यं । दाः ।

कदा । स्तोमं । वासयः । अस्य । राया । कदा । धियः । करसि । वाजऽरत्नाः ॥ १ ॥

हे इन्द्र ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्मदीयानि रथक्षयाणि रथनिवासानि कदा
कस्मिन्काले भुवन् । भवेयुः । रथेऽवस्थितं त्वां कदा प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । कदा
कस्मिन्काले स्तोत्रे स्तुवते मह्यं सहस्रपोष्यं सहस्रसंख्याकपुरुषपोषकं गोसमूहं
पुत्रं वा दाः । कदा चास्य मम स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं राया धनेन वासयः । व्यापयेः ।
धियः कर्माणि चाग्निहोत्रादीनि वाजरत्ना वाजैरन्ने रमणीयाः कदा कस्मिन्काले
करसि कुर्याः । एवं स्तोता फलस्य विलंबमसहमान इन्द्रमनया पृष्टवान् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कहिं स्वि॒त्तदि॑द्र॒ यन्मृ॒भिर्नृ॒न्वीरै॒र्वी॒रान्नी॒ळया॑से जया॒जीन् ।

त्रि॒धातु॑ गा॒ अधि॑ जया॒सि गो॒षिंद्र॑ द्यु॒म्नं स्व॑र्व॒द्धेह्य॒स्मे ॥ २ ॥

कहिं॑ । स्वि॒त् । तत् । इ॒न्द्र । यत् । नृ॒ऽभिः । नृ॒न् । वी॒रैः । वी॒रान् । नी॒ळया॑से । जय॑ । आ॒जीन् ।
त्रि॒ऽधातु॑ । गाः । अधि॑ । जया॒सि । गो॒षु । इ॒न्द्र । द्यु॒म्नं । स्वः॑ऽवत् । धे॒हि । अ॒स्मे इति॑ ॥ २ ॥

फलस्य विलंबमसहमान ऋषिरनयापींद्रं पृच्छति । हे इन्द्र कहिं स्विक्कदा खलु तद्भवेत् । नृभिरस्मदीयैः पुरुषैर्नृन् शत्रुपुरुषान् तथा वीरैरस्मदीयैः पुत्रैर्वीरान् शत्रुपुत्रांश्च यन्नीळयासे त्वं संश्लेषयेः संयोजयेः ॥ नीळयतिः संश्लेषणकर्मा ॥ ईदृशं युद्धे यत्संश्लेषणं तत्कदा भवेदिति वितर्कः । अपि चास्मदर्थं त्वमाजीन् संग्रामान् कदा जय । जयेः । कदा च गोष्वभिगंतृषु शत्रुषु विद्यमानास्त्रिधातु त्रिधातूनां क्षीरदधिघृतानां त्रयाणां धारयित्रीणां अधिजयासि । अधिकं जयेः । हे इन्द्र त्वं स्वर्वत् व्याप्तिमत् द्युम्नं धनमस्मे अस्मासु कदा धेहि । धारयेः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कहिं स्वि॒त्तदि॑द्र॒ यज्ज॑रि॒त्रे वि॒श्वप्सु॑ ब्र॒ह्म कृ॑णवः शवि॒ष्ट ।

क॒दा धि॒यो न॑ नि॒युतो॑ युवा॒से क॒दा गो॒म॒घा ह॑व॒नानि॑ गच्छाः ॥ ३ ॥

कहिं॑ । स्वि॒त् । तत् । इ॒न्द्र । यत् । ज॒रि॒त्रे । वि॒श्वऽप्सु । ब्र॒ह्म । कृ॑णवः । श॒वि॒ष्ट ।

क॒दा । धि॒यः । न । नि॒ऽयुतः॑ । यु॒वा॒से । क॒दा । गो॒ऽम॒घा । ह॑व॒नानि॑ । ग॒च्छाः ॥ ३ ॥

अनयापि कतिचित् प्रश्नाः क्रियन्ते । हे इन्द्र कहिं स्विक्कदा खलु तद्भवेत् । हे शविष्ट बलवत्तमेन्द्र त्वं जरित्रे स्तोत्रे विश्वप्सु बहुविधरूपं ब्रह्मानं कृणवः करोषीति यत् तत्कदा भवेदिति वितर्कः । कदा च धियः कर्माणि । नेति समुच्चये । नियुतः स्तुतीश्च युवासे । आत्मनि योजयेः । कदा च त्वं गोमघा गोमघानि गवां दातृणि ॥ मंहतेदानार्थस्य रूपमुत्तरपदं ॥ हवनानि स्तोत्राणि गच्छाः । अभिगच्छेः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स गो॒म॒घा ज॑रि॒त्रे अ॒श्वश्च॑न्द्रा॒ वाज॑श्च॒वसो॑ अधि॑ धेहि॒ पृ॒क्षः ।

पी॒पि॒हीषः॑ सु॒दु॒घामि॑न्द्र धे॒नुं भ॒रद्वा॑जेषु सु॒रुचो॑ रुरु॒च्याः ॥ ४ ॥

सः । गोऽमघाः । जरि॒त्रे । अ॒श्वऽच॑न्द्राः । वाज॑ऽश्रवसः । अधि॑ । धेहि॑ । पृ॒क्षः ।

पी॒पि॒हि । इषः॑ । सु॒ऽदु॒घां । इ॒न्द्र । धे॒नुं । भ॒रत्॑ऽवाजेषु । सु॒ऽरुचः॑ । रु॒रु॒च्याः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र स त्वं जरित्रे स्तोत्रे गोमघा गवां दात्रीरश्वश्चन्द्रा अश्वैराह्लादयन्तीर्वा-
जश्रवसो वाजैर्बलैः प्रसिद्धा एवंभूताः पृक्षोऽन्नानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेषु-
स्मास्वधि धेहि । धारय । तथेष्टस्तान्यन्नानि सुदुघां शोभनदोग्ध्री धेनुं गां च हे
इन्द्र पीपिहि । प्यायय । अपि च ता इषो गौश्च सुरुचः शोभनदीप्यो यथा भवन्ति
तथा त्वं रुरुच्याः । दीपयेः । शोभनदीप्युक्ताश्च ताः संत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमा नूनं वृ॒जन॑म॒न्यथा॑ चि॒च्छू॒रो यच्छ॑क्र॒ वि दुरो॑ गृणी॒षे ।

मा नि॒ररं॑ शु॒क्र॒दु॒घस्य॑ धे॒नोरा॑ंगिर॒सान्ब्र॑ह्मणा विप्र॒ जिन्व॑ ॥ ५ ॥

तं । आ । नूनं । वृजनं । अन्यथा । चित् । शूरः । यत् । शक्र । वि । दुरः । गृणीषे ।

मा । निः । अरं । शुक्रऽदुघस्य । धेनोः । आंगिरसान् । ब्रह्मणा । विप्र । जिन्व ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं नूनमद्यतनं वृजनं बाधकमस्मदीयं शत्रुमन्यथा चिदन्येनैव प्रकारेण
योजय । येन प्रकारेण सर्वे जीवन्ति तद्विलक्षणं प्रकारं मरणाख्यं प्रापयेत्यर्थः ।
आकारः पूरकः । हे शक्र सर्वकार्येषु शक्तेंद्र शूरः शौर्योपेतो वि दुरो विशेषेण
दारयिता शत्रूणां । यद्वा दुरो द्वाराणि शत्रुसंबन्धीनि विघटयन्स्त्वं यद्यस्माद्गृणीषे
अस्माभिः स्तूयसे तस्मात्कारणात् शुक्रदुघस्य शुक्राणां निर्मलानां दोग्धुरिन्द्रस्य
धेनोर्वाचः स्तोत्रान्मा निररं । मा निर्गच्छेयं । यद्वा शुक्रस्य पयसो दोग्ध्या
धेनोस्त्वया दत्ताया गोः सकाशात्मा निर्गच्छेयं ॥ अरमित्याख्यातम् गतावित्यस्य
रूपं ॥ सा सर्वदास्मासु निवसत्वित्यर्थः । हे विप्र प्राज्ञेन्द्र आंगिरसानंगिरोगोच-
जानस्मान् ब्रह्मणान्नेन जिन्व । प्रीणय ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः ॥

सत्रा मदास इति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं नरस्यार्धं त्रैष्टुभमैन्द्रं । सचेत्यनुक्रांतं ॥
पृष्ठस्य पंचमेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं शस्यं । सूचितं च । प्रेदं ब्रह्मेन्द्रो मदाय
सत्रा मदास इति निष्केवल्यं । आ० ७. १२. । इति ॥ विश्वजिति माध्यंदिनसवने
प्रशास्तुः शस्त्र इदं सामसूक्ताख्यं शंसनीयं । सूचितं च । सत्रा मदासो यो जात

एवाभूरेक इति सामसूक्तानि । आ० ८. ७. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स॒त्रा म॒दास॒स्तव॑ वि॒श्वज॑न्याः स॒त्रा रा॒योऽध॒ ये पा॒र्थि॒वासः ।

स॒त्रा वा॒जा॒नाम॒भवो॑ वि॒भक्ता॑ यद्दे॒वेषु॑ धा॒रय॑था अ॒सुर्ये॑ ॥ १ ॥

स॒त्रा । म॒दासः । तव॑ । वि॒श्वऽज॑न्याः । स॒त्रा । रा॒यः । अध॑ । ये । पा॒र्थि॒वासः ।

स॒त्रा । वा॒जा॒नां । अ॒भवः । वि॒भक्ता॑ । यत् । दे॒वेषु॑ । धा॒रय॑थाः । अ॒सुर्ये॑ ॥ १ ॥

हे इंद्र तव त्वदीया मदासः सोमपानजनिता मदाः सत्रा । सत्यनामैतत् । सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिता भवन्ति । यद्वा सत्रेति महन्नाम । महान्तस्तव मदा इति योज्यं । अधापि च पार्थिवासः पृथिव्युपलक्षिते लोकत्रये भवास्त्वदीया ये रायो धनसमूहाः संति तेऽपि सत्रा सत्यं विश्वजनहिता भवन्तीत्यन्वयः । किंच त्वं वाजानामन्नानां सत्रा सत्यं विभक्ता दाताभवः । भवसि । यद्वा सत्रा महतां वाजानामिति योज्यं । यद्यस्मात्त्वं देवेषु मध्येऽसुर्यं बलं धारयथा अतः कारणात्त्वमेवं करोषीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अ॒नु प्र॒ येजे॒ जन॒ ओज॑ अस्य स॒त्रा द॑धिरे॒ अ॒नु वी॒र्या॑य ।

स्यू॒म॒गृ॒भे दु॒धये॑ऽर्व॒ते च॒ क्रतुं॑ वृ॒जं॒त्यपि॑ वृ॒त्रह॑त्ये ॥ २ ॥

अ॒नु । प्र॒ । येजे॒ । जनः॑ । ओजः॑ । अ॒स्य । स॒त्रा । द॑धिरे॒ । अ॒नु । वी॒र्या॑य ।

स्यू॒म॒ऽगृ॒भे । दु॒धये॑ । अ॒र्व॒ते । च॒ । क्रतुं॑ । वृ॒जं॒ति । अपि॑ । वृ॒त्रऽह॑त्ये ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्यौजो बलं जनो यजमानोऽनु प्र येजे । संततं प्रकर्षणं यजते । पूजयति । अपि च तमिन्द्रं वीर्याय वीरकर्म कर्तुं सत्रा सत्यमनुदधिरे । पुरोदधिरे यजमानाः । यद्वा सत्रा महान्तमिन्द्रमिति योज्यं । अपि च स्यूमगृभे स्यूम्नः स्यूतानविच्छेदेन वर्तमानान् शत्रून् गृह्णते दुधये । दुग्धिर्हिंसाकर्मा । तेषां हिंसकायार्वते शत्रूणामभिगच्छे च तस्मा इंद्राय क्रतुं कर्म परिचरणात्मकं वृजंति निष्पादयन्ति । किमर्थं । वृत्रहत्ये वृत्रस्य वारकस्य शत्रोर्हनननिमित्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं स॒ग्नीची॑रु॒तयो॑ वृ॒ष्ण्यानि॑ पौं॒स्यानि॑ नि॒युतः॑ स॒श्वुरि॑न्द्रं ।

स॒मुद्रं॑ न सि॒न्धव॑ उ॒क्थ॑श्रु॒ष्मा उ॒रु॒व्यच॑सं गिर॒ आ वि॑शंति ॥ ३ ॥

तं । स॒ग्नीचीः॑ । ऊ॒तयः॑ । वृ॒ष्ण्यानि॑ । पौं॒स्यानि॑ । नि॒ऽयुतः॑ । स॒श्वुः । इ॒न्द्रं ।

स॒मुद्रं । न । सि॒न्धवः॑ । उ॒क्थ॑ऽश्रु॒ष्माः । उ॒रु॒ऽव्यच॑सं । गिरः॑ । आ । वि॒शंति॑ ॥ ३ ॥

तमिन्द्रमूतयो मरुतः सग्नीचीः सहांचन्त्यः संगता भूत्वा सश्वुः । सचन्ते । सेवन्ते । यज्ञोत्तयस्तर्पकाण्यन्तानि सह वर्तमानानि भूत्वा सेवन्ते । तथा वृष्ण्यानि वीर्याणि पौंस्यानि बलानि च नियुतो रथे युज्यमाना वडवाश्च तमिन्द्रं सेवन्ते । अपि चोक्थश्रुष्माः । उक्थं शस्त्रं । तदेव बलं यासां तादृशा गिरः स्तुतयश्चोरुव्यचसं विस्तीर्णव्याप्तिकं तमिन्द्रमाविशन्ति । प्रविशन्ति । तत्र दृष्टान्तः । समुद्रं न सिन्धवः । यथा स्यन्दनशीला नद्यः समुद्रमाविशन्त्याविश्य च विभक्ततया न दृश्यन्ते एवं सर्वा अपि स्तुतय इन्द्रेणैकीभवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स रा॒यस्त्वामुप॑ सृ॒जा गृ॒णानः॑ पु॒रु॒श्च॒न्द्रस्य॑ त्वमि॒न्द्र वस्वः॑ ।

पति॑र्ब॒भूथा॑स॒मो ज॒नाना॑मे॒को वि॒श्वस्य॑ भु॒वनस्य॑ राजा ॥ ४ ॥

सः । रा॒यः । खां । उप॑ । सृ॒ज । गृ॒णानः॑ । पु॒रु॒ऽच॒न्द्रस्य॑ । त्वं । इ॒न्द्र । वस्वः॑ ।

पतिः॑ । ब॒भूथ॑ । अ॒समः॑ । ज॒नानां॑ । ए॒कः । वि॒श्वस्य॑ । भु॒वनस्य॑ । राजा ॥ ४ ॥

हे इन्द्र गृणानः स्तूयमानः स त्वं रायो धनस्य खां । नदीनामैतत् । अत्र तत्संबद्धा धारा लक्ष्यते । धारामुपसृज । विमुंच । अस्माभिः संयोजयेत्यर्थः । कीदृशस्य धनस्य । पुरुश्चन्द्रस्य बहूनामाह्लादकस्य वस्वो निवासकस्य । अपि चासमोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्वं जनानां सर्वेषां प्राणिनां पतिरधिपतिर्बभूथ । तथा विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्यैकोऽसाधारणो राजेश्वरश्च बभूविथ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स तु श्रु॒धि श्रु॒त्या यो दु॒वो॒यु॒द्यौर्न॑ भू॒माभि॑ रा॒यो अ॒र्यः॑ ।

अ॒सो यथा॑ नः॒ शर्व॑सा च॒कानो॑ यु॒गेयु॒गे वय॑सा॒ चेकि॑तानः ॥ ५ ॥

सः । तु । श्रुधि । श्रुत्या । यः । दुवःऽयुः । द्यौः । न । भूम । अभि । रायः । अर्यः ।
असः । यथा । नः । शवसा । चकानः । युगेऽयुगे । वयसा । चेकितानः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं श्रुधि । शृणु । यस्त्वं
दुवोयुरस्मदीयं परिचरणमात्मन इच्छन् अर्योऽरेः संबन्धीनि रायो धनानि भूम
बहुतराणि द्यौर्न सूर्य इवाभिभवसि स त्वं श्रुधीत्यन्वयः । अपि च शवसात्मीयेन
बलेन स्तोतव्येन युक्तश्चकानः स्तूयमानो युगे युगे काले काले वयसा हविल्ल-
क्षणेनान्नेन चेकितानः प्रज्ञायमानस्त्वं यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकमसाधार-
णोऽसि तथासः । स्याः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥

अर्वायथमिति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं त्रैष्टुभमैन्द्रं । अर्वायथमि-
त्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्वायथं विश्ववारं त उयेन्द्र युक्तासो हरयो वहंतु ।

कीरिश्चिद्धि त्वा हवते स्वर्वानृधीमहि सधमादस्ते अद्य ॥ १ ॥

अर्वाक् । रथं । विश्वऽवारं । ते । उय । इन्द्र । युक्तासः । हरयः । वहंतु ।

कीरिः । चित् । हि । त्वा । हवते । स्वःऽवान् । ऋधीमहि । सधऽमादः । ते । अद्य ॥ १ ॥

हे उग्रोद्गूर्णबलेन्द्र युक्तासो रथेन युक्ता हरयोऽश्वास्ते त्वदीयं विश्ववारं विश्वैर्व-
रणीयं रथमर्वागस्मदभिमुखं वहंतु । आनयंतु । हि यस्मात् स्वर्वान् । स्वः सुष्ठु-
रणीयं गुणजातं । तद्वान् कीरिश्चित् स्तोता भरद्वाज ऋषिस्त्वा त्वां हवते आहू-
यति तस्मात्कारणान्नदीयं रथमभिमुखं वहंतित्यर्थः । वयं चाद्येदानीं ते त्वया
सधमादः सह माद्यंत ऋधीमहि । समृद्धा भवेम ॥

तृतीये पर्यायेऽच्छावाकस्य प्रो द्रोण इत्येषा शस्त्रयाज्या । सूचितं च । प्रो
द्रोणे हरयः कर्मागमन्निति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्रो द्रोणे हरयः कर्मागमन्पुनानास ऋज्यंतो अभूवन् ।

इन्द्रो नो अस्य पूर्यः पपीयाद्युक्षो मदस्य सोम्यस्य राजा ॥ २ ॥

प्रो इति । द्रोणे । हरयः । कर्म । अग्मन् । पुनानासः । ऋज्यंतः । अभूवन् ।

इंद्रः । नः । अस्य । पूर्यः । पपीयात् । द्युक्षः । मदस्य । सोम्यस्य । राजा ॥ २ ॥

हरयो हरितवर्णाः सोमाः कर्मास्मदीयं यज्ञं प्रो अग्मन् । प्रकर्षेण गच्छन्ति । प्राप्नुवन्ति । प्राप्य च पुनानासः पूयमाना द्रोणे द्रोणकलशं ऋज्यंतं ऋजु गच्छन्तोऽभूवन् । भवन्ति । पूर्यः पुरातनो द्युक्षो दीप्तेर्निवासभूतो द्युस्थानो वा मदस्य मदकरस्य सोम्यस्य सोमस्य राजेश्वर एवंभूत इन्द्रश्चास्येमं सोमं पपीयात् । पिबतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आसस्राणासः शवसानमच्छेद्रं सुचक्रे रथ्यासो अश्वाः ।

अभि श्रव ऋज्यंतो वह्नेयुर्नू चिन्नु वायोरमृतं वि दस्येत् ॥ ३ ॥

आऽसस्राणासः । शवसानं । अच्छेद्रं । इंद्रं । सुऽचक्रे । रथ्यासः । अश्वाः ।

अभि । श्रवः । ऋज्यंतः । वह्नेयुः । नू । चित् । नू । वायोः । अमृतं । वि । दस्येत् ॥ ३ ॥

आसस्राणासः परितो गच्छन्तो रथ्यासो रथे युक्ता अश्वा ऋज्यंतं ऋजुगमनाः संतः सुचक्रे शोभनचक्रे रथेऽवस्थितं शवसानं बलमिवाचरन्तमिंद्रं श्रवः श्रवणीयमस्मदीयं हविरच्छाभिमुख्येनाभिवह्नेयुः । आवह्नेयुः । नूचिदिति निपातो निषेधेऽत्र वर्तते । अमृतममरणहेतुभूतं सोमलक्षणं हविर्वायोर्हेतोर्नू इदानीं नूचित् नैव विदस्येत् । क्षयं न प्राप्नुयात् । पात्रे गृहीतः सोमो वायुना श्रुष्यति ततः पुरैव तत्पानार्थमश्वा इंद्रमभिवह्नेयुरित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वरिष्ठो अस्य दक्षिणामियतींद्रो मघोनां तुविकूर्मितमः ।

यया वज्रिवः परियास्यंहो मघा च धृष्णो दयसे वि सूरीन् ॥ ४ ॥

वरिष्ठः । अस्य । दक्षिणां । इयति । इंद्रः । मघोनां । तुविकूर्मितमः ।

यया । वज्रिऽवः । परिऽयासि । अंहः । मघा । च । धृष्णो इति । दयसे । वि । सूरीन् ॥ ४ ॥

वरिष्ठ उरुतमस्तुविकूर्मितमोऽतिशयेन बहुविधकर्मिंद्रो मघोनां मघवतां हविल्क्षणधनोपेतानां मध्येऽस्य यजमानस्य दक्षिणां यज्ञे दातव्यामियति । प्रेरयति । यद्वा मघोनामित्यस्येत्यनेन समानाधिकरणं । वचनव्यत्ययः । मघोना

हविष्मतोऽस्य यजमानस्येत्यर्थः । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे वज्रिवो वज्रवन्निद्र यया दक्षिण्या दत्तयांहः पापं यज्ञसंबन्धि परियासि विनाशयसि हे धृष्णो धर्षक मघा मघानि धनानि सूरीन् स्तोतृन् पुत्रांश्च यया च दक्षिण्या विदयसे प्रयच्छसि तादृशी दक्षिणां प्रेरयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इन्द्रो वाजस्य स्थविरस्य दातेन्द्रो गीर्भिर्वर्धतां वृद्धमहाः ।

इन्द्रो वृचं हनिष्ठो अस्तु सत्वा ता सूरिः पूरति तूतुजानः ॥ ५ ॥

इन्द्रः । वाजस्य । स्थविरस्य । दाता । इन्द्रः । गीःऽभिः । वर्धतां । वृद्धऽमहाः ।

इन्द्रः । वृचं । हनिष्ठः । अस्तु । सत्वा । आ । ता । सूरिः । पूरति । तूतुजानः ॥ ५ ॥

अयमिन्द्रः स्थविरस्य वाजस्यान्नस्य बलस्य वा दाता भवतु । स चेन्द्रो वृद्धमहाः प्रवृद्धतेजस्कः सन् गीर्भिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्वर्धतां । सत्वा शत्रूणां शातयिता स इन्द्रो वृचमावरकं शत्रुं हनिष्ठो हंतुतमोऽस्तु । भवतु । अपि च सूरिः प्रेरकः स इन्द्रस्तूतुजानस्वरमाणस्ता तानि धनान्यापूरति । अस्मभ्यं प्रयच्छतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

अपादित इति पंचचं पंचदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे चैष्टुभमैन्द्रं । अपादित्यनु-
क्रांतं ॥ महाव्रते निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अपादित उदु नश्चिचतमो मही भर्षद्युमतीमिन्द्रहूतिं ।

पन्यसी धीतिं दैव्यस्य यामन् जनस्य रातिं वनते सुदानुः ॥ १ ॥

अपात् । इतः । उत् । ऊं इति । नः । चिचऽतमः । मही । भर्षत् । द्युऽमती । इन्द्रऽहूतिं ।

पन्यसी । धीतिं । दैव्यस्य । यामन् । जनस्य । रातिं । वनते । सुऽदानुः ॥ १ ॥

चिचतमश्चायनीयतम आश्चर्यतमो वा स इन्द्रो नोऽस्मदीयादितोऽस्माद्ब्रह्म-
चमसादेरपात् । सोमं पिबतु । यद्वेतोऽस्माच्छत्रोर्नोऽस्मानपात् । पातु । रक्षतु ।
उदु इत्येतौ पूरणौ । तथा मही महती द्युमती दीप्तिमतीमिन्द्रहूतिमिन्द्रस्य स्तुतिं
भर्षत् । स इन्द्रो विभर्तु । धारयतु । दैव्यस्य देवसंबन्धिनो जनस्य यामन् यामनि

यज्ञे क्रियमाणां पन्थसी स्तुत्यतमां धीतिं परिचरणरूपां क्रियां रातिं दातव्यं
हविश्च सुदानुः शोभनदान इन्द्रो वनते । संभजतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दूराच्चिदा वसतो अस्य कर्णा घोषादिन्द्रस्य तन्यति ब्रुवाणः ।

एयमेनं देवहूतिर्ववृत्यान्मद्यं गिन्द्रमियमृच्यमाना ॥ २ ॥

दूरात् । चित् । आ । वसतः । अस्य । कर्णा । घोषात् । इन्द्रस्य । तन्यति । ब्रुवाणः ।

आ । इयं । एनं । देवऽहूतिः । ववृत्यात् । मद्यक् । इन्द्रं । इयं । अृच्यमाना ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य कर्णा कर्णौ दूराच्चित् दूरदेशादप्यावसतः । स्तोत्रश्रवणार्थमा-
गच्छतः । इन्द्रस्य घोषाद्घोषणीयात्स्तोत्राद्धेतोर्ब्रुवाणः स्तुवन् स्तोता तन्यति । शब्दं
करोति । यद्वा सर्वत्र विस्तारयति । देवहूतिर्देवस्येन्द्रस्याह्वानरूपेयं स्तुतिश्च अृच्य-
माना स्वयं प्रेर्यमाणा सत्येनमिन्द्रं मद्यक् मदभिमुखमाववृत्यात् । आवर्तयतु ।
पुनरियमिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं वो धिया परमया पुराजामजरमिन्द्रमभ्यनूष्यकैः ।

ब्रह्मा च गिरो दधिरे समस्मिन्महांश्च स्तोमो अधि वर्धदिन्द्रे ॥ ३ ॥

तं । वः । धिया । परमया । पुराऽजां । अजरं । इन्द्रं । अभि । अनूषि । अकैः ।

ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सं । अस्मिन् । महान् । च । स्तोमः । अधि । वर्धत् । इन्द्रे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र तं तादृशमिन्द्रं वस्त्वां । व्यत्ययेन बहुवचनं । परमयोत्कृष्टतमया धिया
स्तुत्याकैरर्चनसाधनैर्हविर्भिः सार्द्धमभ्यनूषि । अभिष्टौमि । कीदृशं । पुराजां पूर्व-
स्मिन्काले जातं चिरंतनमजरं जरारहितं नित्यं । अतः कारणादस्मिन्निन्द्रे ब्रह्म
ब्रह्माणि हविर्लक्षणान्यन्नानि गिरः स्तुतयश्च संदधिरे । संधीयन्ते । संश्लिष्यन्ते ।
महान् प्रवृद्धः स्तोमश्चाधि वर्धत् । अधिकं वर्धते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वर्धाद्यं यज्ञ उत सोम इन्द्रं वर्धाब्रह्म गिर उक्था च मन्म ।

वर्धाहैनमुषसो यामन्नक्तोर्वर्धान्मासाः शरदो द्याव इन्द्रं ॥ ४ ॥

वर्धात् । यं । यज्ञः । उत । सोमः । इन्द्रं । वर्धात् । ब्रह्म । गिरः । उक्था । च । मन्म ।
वर्धे । अहं । एनं । उषसः । यामन् । अक्तोः । वर्धान् । मासाः । शरदः । द्यावः । इन्द्रं ॥४॥

यमिन्द्रं यज्ञो यागो वर्धात् वर्धयति । उतापि च तत्साधनभूतः सोमश्च यमिन्द्रं
वर्धयति । तथा ब्रह्म हविल्लक्षणमन्नं च पुरोडाशादिकं यमिन्द्रं वर्धात् वर्धयति ।
गिरः स्तोत्राणि मन्म मननीयान्युक्थोक्थशस्त्राणि च यं वर्धयन्ति एनमिन्द्रमु-
षसश्चाक्तो रात्रेर्यामन् यामनि गमने सति वर्धे । वर्धयन्ति । मासाः शरदः संवत्स-
राश्च द्यावो दिवसाश्चैनमिन्द्रं वर्धान् । वर्धयन्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एवा जज्ञानं सहसे अस्मि वावृधानं राधसे च श्रुताय ।

महामुग्रमवसे विप्र नूनमा विवासेम वृचतूर्येषु ॥५॥

एव । जज्ञानं । सहसे । अस्मि । ववृधानं । राधसे । च । श्रुताय ।

महां । उग्रं । अवसे । विप्र । नूनं । आ । विवासेम । वृचऽतूर्येषु ॥५॥

हे विप्र मेधाविनिन्द्र एवैवं जज्ञानं प्रादुर्भवतं सहसे शत्रूणामभिभवार्थम-
स्मि बहुलं वावृधानं वर्धमानं महां महांतमुग्रमुद्गूर्णबलं त्वां नूनमद्य वृचतूर्येषु
श्रुताय विश्रुताय राधसे धनाय चावसे रक्षणाय चाविवासेम । परिचरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

मंद्रस्य कवेरिति पंचर्चं षोडशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं चैष्टुभमैन्द्रं । मंद्रस्येत्यनु-
क्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मंद्रस्य कवेर्दिव्यस्य वहेर्विप्रमन्मनो वचनस्य मध्वः ।

अपा नस्तस्य सचनस्य देवेषो युवस्व गृणते गोअग्याः ॥१॥

मंद्रस्य । कवेः । दिव्यस्य । वहेः । विप्रऽमन्मनः । वचनस्य । मध्वः ।

अपाः । नः । तस्य । सचनस्य । देव । इषः । युवस्व । गृणते । गोऽअग्याः ॥१॥

मंद्रस्य मोदनस्य मदकरस्य वा कवेर्विक्रांतस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य वहेर्वो-
दुर्विप्रमन्मनः । विप्रा मेधाविनो मन्मनः स्तोतारो यस्य स तथोक्तः । तस्य

वचनस्य वचनीयस्य स्तुत्यस्य तस्य सर्वत्र प्रसिद्धस्य सचनस्य सेव्यस्य एवंभूतस्य मध्वो मधुनः सोमस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ एवंभूतं नोऽस्मदीयं सोमं हे इंद्र त्वमपाः । पिब । अपि च हे देव द्योतमानेन्द्र गृणते स्तुवते ॥ तृतीयार्थे चतुर्थी ॥ स्तुवता मया गोअग्राः । गावोऽग्रे प्रमुखे यासां तादृशा इषोऽन्नानि युवस्व । संयोजय ॥

॥ ४ ॥ अथ द्वितीया ॥

अयमुशानः पर्यद्रिमुस्मा ऋतधीतिभिर्ऋतयुगयुजानः ।

रुजदरुणं वि वलस्य सानुं पणीर्वचोभिरभि योधद्विन्द्रः ॥ २ ॥

अयं । उशानः । परि । अद्रि । उस्माः । ऋतधीतिऽभिः । ऋतऽयुक् । युजानः ।

रुजत् । अरुणं । वि । वलस्य । सानुं । पणीन् । वचःऽभिः । अभि । योधत् । इंद्रः ॥ २ ॥

अयमिन्द्रोऽद्रिं वलेन गोपिधानाय निर्मितं शिलोच्चयं परि परितः पर्वत-समीपे विद्यमाना उस्मा गा उशानः कामयमान ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिरंगि-रोभिर्युजानः संगच्छमान ऋतयुक् ऋतेन तत्कृतेन स्तोत्रेण युक्तश्च भूत्वा वल-स्यासुरस्य स्वभूतं सानुमुच्छ्रितं पर्वतमरुणमन्यैरभग्नं विरुजत् । व्यभांक्षीत् । किंच पणीन्बलानुचरानेतत्संज्ञानसुरांश्च वचोभिः स्तुत्यैरायुधैः संतर्जनरूपैर्वाक्यैरेव वायमिन्द्रोऽभियोधत् । अभ्ययुध्यत् ॥

॥ ५ ॥ अथ तृतीया ॥

अयं द्योतयद्युतो व्यक्तून्दोषा वस्तोः शरद इंदुरिन्द्र ।

इमं केतुमदधुनू चिदह्नां शुचिजन्मन उषसश्चकार ॥ ३ ॥

अयं । द्योतयत् । अद्युतः । वि । अक्तून् । दोषा । वस्तोः । शरदः । इंदुः । इंद्र ।

इमं । केतुं । अदधुः । नु । चित् । अह्नां । शुचिऽजन्मनः । उषसः । चकार ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वया नियम्यमानः पीयमानो वायमिन्दुः सोमोऽद्युतोऽद्योतमाना-नक्तून् । अकुरिति रात्रिनाम । अत्र च तत्संबन्धात्पक्षमासादयो लक्ष्यन्ते । पक्ष-मासादीन् तथा दोषा रात्रिं वस्तोर्दिवसं शरदः संवत्सरांश्च विद्योतयत् । व्यदी-पयत् । कुत इत्यत आह । नूचित् पुरा देवा इमं सोमं चंद्रात्मना नभसि वर्त-मानमह्नां दिवसानां केतुं प्रज्ञापकं यस्माददधुः व्यदधुः अकुर्वन् तस्मादनेन

पक्षमासादयः सर्वे प्रकाशयन्ते । चंद्रगत्यधीनत्वात्तिथिविभागानां । अपि चायं सोम उषस उषःकालान् शुचिजन्मनात्मीयेन तेजसा शुद्धोदयान् चकार । करोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं रोचयद्रुचो रुचानोऽयं वासयद्भृतेन पूर्वीः ।

अयमीयत ऋतयुग्भिरश्वैः स्वर्विदा नाभिना चर्षणिप्राः ॥ ४ ॥

अयं । रोचयत् । अरुचः । रुचानः । अयं । वासयत् । वि । ऋतेन । पूर्वीः ।

अयं । ईयते । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । स्वःऽविदा । नाभिना । चर्षणिऽप्राः ॥ ४ ॥

अयमिंद्रो रुचानो रोचमानः सूर्यात्मना दीप्यमानोऽरुचः प्रकाशरहितान् तमसा मलीमसान् सर्वाल्लोकान् रोचयत् । प्रकाशयति । तथा पूर्वीर्बह्नीरुषसश्चायमिंद्र ऋतेन सत्यभूतेन सर्वत्र गमनशीलेन वा तेजसा विवासयत् । व्यापयति । तच्चत्यानि तमांसि निवर्तयतीत्यर्थः । तथा ऋतयुग्भिर्ऋतेन स्तोत्रेण युज्यमानैरश्वैर्नाभिना संनद्धेन स्वर्विदा सुध्वरणीयस्य धनस्य लंभकेन रथेन चर्षणिप्राश्चर्षणीनां मनुष्याणां कामैः पूरयिता सन् अयमेवेन्द्र ईयते । गच्छति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू गृणानो गृणते प्रत्न राजन्निषः पिन्व वसुदेयाय पूर्वीः ।

अप ओषधीरविषा वनानि गा अर्वतो नृनृचसे रिरिहि ॥ ५ ॥

नू । गृणानः । गृणते । प्रत्न । राजन् । इषः । पिन्व । वसुऽदेयाय । पूर्वीः ।

अपः । ओषधीः । अविषा । वनानि । गाः । अर्वतः । नृन् । ऋचसे । रिरिहि ॥ ५ ॥

हे प्रत्न पुरातन राजन् राजमानेन्द्र गृणानः स्तूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसूनि धनानि त्वया देयानि यस्मै तादृशाय गृणते स्तुवते पूर्वीर्बह्नीरिषोऽन्नानि नृक्षिप्रं पिन्व । सिंच । प्रयच्छेत्यर्थः । किंच ऋचसेऽर्चयित्रे स्तोत्रेऽपो वृष्टिलक्षणान्युदकान्योषधीर्व्रीह्यादीन् अविषा विषरहितानि रक्षकाणि वा वनानि वृक्षजातानि चूतपनसादीनि गा अर्वतोऽश्वाच्चान्मनुष्यांश्च कर्मकरान् रिरिहि । देहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकादशो वर्गः ॥

इंद्र पिबेति पंचर्चं सप्तदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं । इंद्र पिबेत्यनुक्रांतं ॥

गतः सूक्तविनियोगः ॥ प्रथमे रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्याद्या शस्त्रयाज्या । सूचितं च । इंद्र पिब तुभ्यं सुतो मदाय । आ० ६. १४. । इति ॥

॥ सैषा तत्र प्रथमा ॥

इंद्र पिब तुभ्यं सुतो मदायाव स्य हरी वि मुचा सखाया ।

उत प्र गाय गणे आ निषद्याथा यज्ञाय गृणते वयो धाः ॥ १ ॥

इंद्र। पिब। तुभ्यं। सुतः। मदाय। अव। स्य। हरी इति। वि। मुच। सखाया।

उत। प्र। गाय। गणे। आ। निऽसद्य। अथ। यज्ञाय। गृणते। वयः। धाः ॥ १ ॥

हे इंद्र तं सोमं पिब यः सोमस्तुभ्यं मदाय मदार्थं सुतोऽभिषुतः । यतस्त्वया सोमः पातव्योऽतः कारणात्सखाया समानख्यानौ मित्रभूतौ वा हरी अश्वववस्य । अवस्थापय । तदनंतरं विमुच । रथाद्विमुच । उतापि च गणेऽस्मत्स्तोतृसंघ आ अभिमुख्येन निषद्योपविश्य प्रगाय । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमुपश्लोक्य । अथानंतरं यज्ञाय यजमानाय गृणते स्तुवते वयोऽन्नं धाः । देहि ॥

द्वितीये रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्य पिबेति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । अस्य पिबेति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

अस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्र मदाय ऋत्वे अपिबो विरप्तिन् ।

तमु ते गावो नर आपो अद्रिरिदुं समह्यन्पीतये समस्मै ॥ २ ॥

अस्य। पिब। यस्य। जज्ञानः। इंद्र। मदाय। ऋत्वे। अपिबः। विऽरप्तिन्।

तं। उं इति। ते। गावः। नरः। आपः। अद्रिः। इंद्रं। सं। अह्यन्। पीतये। सं। अस्मै ॥ २ ॥

हे इंद्र अस्येमं सोमं पिब । हे विरप्तिन् महन् जज्ञानो जायमान एव त्वं यस्य यं सोममपिबः पूर्वं पीतवानसि । किमर्थं । मदाय हर्षाय ऋत्वे कर्मणे वृत्रवधादिलक्षणं वीर्यकर्म कर्तुं च । तमु तादृशमेवेदुं सोमं गावो गवि भवाः श्रपणसाधनाः क्षीरादयो नरो नेतारोऽध्वर्यव आपो वसतीवर्याख्या अद्रिरभिषवार्थो यावा एते सर्वेऽस्मा अस्येन्द्रस्य ते तव पीतये पानार्थं समह्यन् । समगमयन् ॥ हि गतावित्यस्यैतद्रूपं । पुनः समिति पूरकः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

समिद्धे अग्नौ सुत इन्द्र सोम आ त्वा वहंतु हरयो वहिष्ठाः ।

त्वायता मनसा जोहवीमीद्रा याहि सुविताय महे नः ॥ ३ ॥

संऽइद्धे । अग्नौ । सुते । इन्द्र । सोमे । आ । त्वा । वहंतु । हरयः । वहिष्ठाः ।

त्वाऽयता । मनसा । जोहवीमि । इन्द्र । आ । याहि । सुविताय । महे । नः ॥ ३ ॥

अग्नौ समिद्धे दीप्ते सोमे सुतेऽभिषुते सति हे इन्द्र त्वा त्वां वहिष्ठा वोढृतमा हरयोऽश्वा आवहंतु । इमं यज्ञं प्रत्यानयंतु । अहं च त्वायता त्वां कामयमानेन मनसा जोहवीमि । पुनः पुनराहूयामि । हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं महे महते सुविताय कल्याणायायाहि । आगच्छ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ याहि शश्वदुशता ययाथेन्द्र महा मनसा सोमपेयं ।

उप ब्रह्माणि शृणव इमा नोऽथा ते यज्ञस्तन्वे३ वयो धात् ॥ ४ ॥

आ । याहि । शश्वत् । उशता । ययाथ । इन्द्र । महा । मनसा । सोमऽपेयं ।

उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः । अथ । ते । यज्ञः । तन्वे । वयः । धात् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र पुरा शश्वद्वहुकृत्वो ययाथ । सोमपानार्थं यज्ञं गतवानसि । अतः कारणादुशतास्मान्कामयमानेन महा महता मनसा सह सोमपेयं सोमः पीयते यस्मिन् तादृशमस्मदीयं यज्ञमायाहि । अभिगच्छ । आगत्य च ब्रह्माणि स्तोत्राणीमेदानीं प्रयुज्यमानानि नोऽस्मदीयान्युपशृणवः । उपशृणु । अथानंतरं यज्ञो यजमानस्ते तव तन्वे शरीराय त्वच्छरीरपोषार्थं वयोऽन्नं सोमात्मकं धात् । ददातु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदिन्द्र दिवि पार्ये यदधग्यद्वा स्वे सदेने यत्र वासि ।

अतो नो यज्ञमवसे नियुत्वान्सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ॥ ५ ॥

यत् । इन्द्र । दिवि । पार्ये । यत् । अधक् । यत् । वा । स्वे । सदेने । यत्र । वा । असि ।

अतः । नः । यज्ञं । अवसे । नियुत्वान् । सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र पार्ये पारगे दूरदेशे दिवि द्युलोकाख्ये यद्यदि त्वं वर्तसे । यदि वा

अधक् । एतत्पृथक्शब्देन समानार्थं । पृथगन्यस्मिन्देहे वर्तसे । यद्वा स्वे स्वकीये
सदने गृहे । अथवा किमनेन विशेषणेन यत्र यस्मिन्देहेऽसि भवसि अतोऽस्मा-
त्स्थानादागत्य हे गिर्वणो गिरां संभक्तुरिन्द्र नियुत्वान् । नियुतोऽश्वाः । तद्वान्म-
रुद्भिः सजोषाः सह प्रीयमाणस्त्वं नोऽस्माकमवसे रक्षणाय यज्ञमस्मदीयं यागं
पाहि । रक्ष । यद्वा यज्ञं यजनसाधनमस्मदीयं सोममवसे तर्पणाय पाहि । पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

अहेळमान इति पंचर्वमष्टादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे चैष्टुभमैन्द्रं । अनुक्रांतं च ।
अहेळमान इति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहेळमान उप याहि यज्ञं तुभ्यं पवंत इंदवः सुतासः ।

गावो न वज्रिन्स्वमोको अच्छेन्द्रा गहि प्रथमो यज्ञियानां ॥ १ ॥

अहेळमानः । उप । याहि । यज्ञं । तुभ्यं । पवंते । इंदवः । सुतासः ।

गावः । न । वज्रिन् । स्वं । ओकः । अच्छे । इन्द्र । आ । गहि । प्रथमः । यज्ञियानां ॥ १ ॥

हे इन्द्र अहेळमानोऽक्रुध्यंस्त्वं यज्ञमस्मदीयमुपयाहि । उपगच्छ । यतः कार-
णात्तुभ्यं त्वदर्थं सुतासोऽभिषुता इंदवः सोमाः पवंते पूयंते दशापवित्रेण शोध्यंते ।
हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र गावो न गावः स्वकीयं गोष्ठमिव स्वं स्वकीयमोकः स्थानं
द्रोणकलशादिलक्षणमच्छाभिमुख्येन । प्राप्नुवंतीति शेषः । अतः कारणात् हे इन्द्र
यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यस्त्वमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या ते काकुत्सुकृता या वरिष्ठा यया शश्वत्पिबसि मध्वं ऊर्मि ।

तया पाहि प्र ते अध्ययुरस्थात्सं ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः ॥ २ ॥

या । ते । काकुत् । सुऽकृता । या । वरिष्ठा । यया । शश्वत् । पिबसि । मध्वः । ऊर्मि ।

तया । पाहि । प्र । ते । अध्ययुः । अस्थात् । सं । ते । वज्रः । वर्ततां । इन्द्र । गव्युः ॥ २ ॥

हे इन्द्र या ते तव काकुज्जिह्वा सुकृता सुष्ठु धात्रा निर्मिता । या च वरिष्ठो-
रुतमा विस्तीर्णतमा । यया च मध्वो मधुनः सोमस्योर्मि रसं शश्वद्बहुकृत्वः पिबसि

तया जिह्वास्मदीयं सोमं पाहि । पिब । तदर्थमध्वर्युरध्वरस्य नेता ऋत्विग्-
हीतसोमः सन् प्रास्थात् । हविर्धानादुत्तरवेदिदेशं प्रत्यगमत् । अपि च हे इन्द्र
गव्युः शत्रुसंबन्धिनीर्गा आत्मन इच्छन् ते त्वदीयो वज्रः संवर्ततां । शत्रुभिः संगतो
भवतु । तान् हन्त्वित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एष द्रप्सो वृषभो विश्वरूप इन्द्राय वृष्णे समकारि सोमः ।

एतं पिब हरिवः स्थातरुय यस्येशिषे प्रदिवि यस्ते अन्नं ॥ ३ ॥

एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वऽरूपः । इन्द्राय । वृष्णे । सं । अकारि । सोमः ।

एतं । पिब । हरिऽवः । स्थातः । उय । यस्य । ईशिषे । प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नं ॥ ३ ॥

द्रप्सो द्रवणशीलो वृषभः कामानां वर्षिता विश्वरूपो बहुविधरूपोपेत
ईहग्विध एष सोमो वृष्णे कामानां वर्षित्र इन्द्रायेन्द्रस्य पानार्थं समकारि । अभि-
षवादिभिः संस्कृतोऽभूत् । हे हरिवः । हरी अश्वौ । तद्वन् हे स्थातः सर्वेषामधिष्ठा-
तरुयोद्गूर्णबलेन्द्र एतमीदृशं सोमं पिब । यस्य सोमस्य प्रदिवि । जातावेकवचनं ।
प्रभूतेषु दिवसेषु प्रगतेष्वहःसु वेशिषे त्वमेवेश्वरो भवसि । यश्च सोमस्ते तवान्न-
मन्त्रत्वेन परिकल्पित एतं पिबेत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुतः सोमो असुतादिन्द्र वस्यानयं श्रेयान् चिकितुषे रणाय ।

एतं तितित्वं उप याहि यज्ञं तेन विश्वास्तविषीरा पृणस्व ॥ ४ ॥

सुतः । सोमः । असुतात् । इन्द्र । वस्यान् । अयं । श्रेयान् । चिकितुषे । रणाय ।

एतं । तितित्वः । उप । याहि । यज्ञं । तेन । विश्वाः । तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४ ॥

हे इन्द्र सुतोऽभिषुतोऽयं सोमोऽसुतादकृताभिषवात्सोमादन्यदीयाद्वस्यान् वसी-
यान् वसुमत्तरः प्रशस्यतरः । तथा चिकितुषे विदुषेऽभिज्ञाय तुभ्यं रणाय रम-
णीयाय तदर्थं श्रेयान् श्रेष्ठश्च भवति । त्वामतिशयेन रमयितेत्यर्थः । हे तितित्वः
शत्रूणां तरितरिन्द्र यजनसाधनमेतं सोममुपयाहि । उपगतेन च सोमेन विश्वा-
स्तविषीः सर्वाणि बलान्यापृणस्व । आपूरय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ह्यामसि त्वेद्र याह्यर्वाङरं ते सोमस्तन्वे भवाति ।

शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु प्रास्माँ अव पृतनासु प्र विष्णु ॥ ५ ॥

ह्यामसि । त्वा । आ । इन्द्र । याहि । अर्वाङ् । अरं । ते । सोमः । तन्वे । भवाति ।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो । मादयस्व । सुतेषु । प्र । अस्मान् । अव । पृतनासु ।

प्र । विष्णु ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां ह्यामसि । आह्यामः । अतः कारणात्त्वमर्वाङस्मदभिमुखः सन् आयाहि । आगच्छ । अस्मदीयः सोमश्च ते तन्वे तव शरीरायारं पर्याप्तं भवाति । भवतु । त्वदीयं शरीरं यथाभिलाषं तर्पयत्वित्यर्थः । हे शतक्रतो बहुविधकर्मन्निद्र त्वं च सुतेष्वभिषुतेष्वस्मदीयेषु सोमेषु मादयस्व । तृणस्व ॥ मद तृप्ति-योगे ॥ तदनंतरं पृतनासु संयामेष्वस्मान्प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । न केवलं पृतनासु किंतु विष्णु सर्वासु प्रजास्वस्मान्प्राव । प्ररक्ष ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

प्रत्यस्मा इति चतुर्चमेकोनविंशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धमैन्द्रं । चतुर्थी बृहती शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । प्रत्यस्मै चतुष्कमानुष्टुभं बृहत्यंतमिति ॥ प्रातःसवनेऽच्छावाकस्येदमुन्नीयमानसूक्तं । सूत्रितं च । प्रत्यस्मा इत्युन्नीयमाना-यानूच्य । आ० ५. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यस्मै पिपीषते विश्वानि विदुषे भर ।

अरंगमाय जग्मयेऽपश्चाद्घुने नरे ॥ १ ॥

प्रति । अस्मै । पिपीषते । विश्वानि । विदुषे । भर ।

अरंऽगमाय । जग्मये । अपश्चात्ऽदघुने । नरे ॥ १ ॥

हे अध्वर्यो अस्मा इन्द्राय प्रतिभर । अभिहर । सोमं प्रयच्छेत्यर्थः । कीदृश-येन्द्राय । पिपीषते पातुमिच्छते विश्वानि सर्वाणि वेद्यानि विदुषे जानतेऽरंगमाय पर्याप्तगमनाय जग्मये यज्ञेषु गमनशीलायापश्चाद्घुने ॥ दधिर्गतिकर्मा ॥ अप-श्चाद्गमनाय सर्वेषामयगामिने नरे नेत्रे यज्ञानां ॥

तृतीये स्वरसाम्नि निष्केवल्य एमेनमिति स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च । एमेनं प्रत्येतनेत्याद्यो वा सर्वेषां । आ० ८. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते द्वितीया ॥

एमेनं प्रत्येतन सोमेभिः सोमपातमं ।

अमचेभिर्ऋजीषिणमिंद्रं सुतेभिरिंदुभिः ॥ २ ॥

आ । ई । एनं । प्रतिऽएतन । सोमेभिः । सोमऽपातमं ।

अमचेभिः । ऋजीषिणं । इंद्रं । सुतेभिः । इंदुऽभिः ॥ २ ॥

हे अध्वर्यवः सोमेभिः सोमैः करणभूतैः सोमपातममतिशयेन सोमस्य पातारमेनमिंद्रमा अभिमुखं प्रत्येतन । प्रतिगच्छत । ईमिति निपातोऽनर्थकः । कीदृशमिंद्रं । अमचेभिरमचैः सोमपात्रैर्ग्रहचमसादिभिर्ऋजीषिणं । ऋजीषं शत्रूणामुपार्जकं बलं । तद्वतं । यद्वा ऋजीषिणमित्युत्तरत्र संबंधनीयं । सुतेभिरभिषुतैरिंदुभिः सोमैर्ऋजीषिणं । गतसारः सोम ऋजीषः । तद्वतं । अथवामचेभिरमचैरमाचैरपरिमितैरभिषुतैः सोमैर्ऋजीषिणं ॥ ऋजेर्गत्यर्थाद्भावसाधन ऋजीषशब्दः । ततो मत्वर्थीय इति ॥ संगतमित्यर्थः । एवंविधमिंद्रं प्रतिगच्छतेत्यन्वयः । अन्य आह । अमचेभिर्ग्रहचमसादिगतैरभिषुतैः सोमैर्ऋजीषिणं बलवतमेनमिंद्रं प्रतिगच्छतेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यदी सुतेभिरिंदुभिः सोमेभिः प्रतिभूषथ ।

वेदा विश्वस्य मेधिरो धृषत्तंतमिदेषते ॥ ३ ॥

यदि । सुतेभिः । इंदुऽभिः । सोमेभिः । प्रतिऽभूषथ ।

वेद । विश्वस्य । मेधिरः । धृषत् । तंऽतं । इत् । आ । ईषते ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः सुतेभिरभिषुतैरिंदुभिरुदनशीलैर्दीप्तैर्वा सोमेभिः सोमैर्यदि प्रतिभूषथ इंद्रं प्रति यूयं प्रतिगच्छथ ॥ भू प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ तदानीं मेधिरो मेधावी । मेधो यज्ञस्तद्वान्वा । स इन्द्रो विश्वस्य विश्वं सर्वं भवदीयं कामं वेद । वेत्ति । जानाति । ज्ञात्वा च धृषत् शत्रूणां धर्षकः सन् तं तमिह तं काममेवैषते । प्रापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्माअस्मा इदं धसोऽध्वर्यो प्र भरा सुतं ।

कुवित्समस्य जेन्यस्य शर्धतोऽभिश्शस्तेरवस्परत् ॥ ४ ॥

अस्मैऽअस्मै । इत् । अंधसः । अध्वर्यो इति । प्र । भर । सुतं ।

कुवित् । समस्य । जेन्यस्य । शर्धतः । अभिऽशस्तेः । अवऽस्परत् ॥ ४ ॥

अस्मा अस्मा इत् अस्मा एवेन्द्राय नान्यस्मै हे अध्वर्यो त्वमंधसः सोमलक्ष-
णस्यान्नस्य सुतमभिषुतं रसं प्रभर । संप्रहर । प्रयच्छेति यावत् । स चेन्द्रः समस्य
सर्वस्य जेन्यस्य जेतव्यस्य शर्धत उत्सहमानस्य शचोरभिश्शस्तेरभिश्शंसनात् तत्कृ-
ताङ्घिसनात्कुविद्वहुशोऽवस्परत् । अस्मान्पालयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

यस्य त्यदिति चतुर्चृचं विंशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमौष्णिहमैन्द्रं । अनुक्रम्यते
च । यस्यौष्णिहमिति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽप्यौष्णिहतृचाशीतावेतत्सूक्तं ।
तथैव पंचमारण्यके सूचितं । यस्य त्यच्छंवरं मद इति त्रयस्तृचा गायत्र्यः
। ऐ० आ० ५. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्य त्यच्छंवरं मदे दिवोदासाय रंधयः ।

अयं स सोम इन्द्र ते सुतः पिब ॥ १ ॥

यस्य । त्यत् । शंवरं । मदे । दिवःऽदासाय । रंधयः ।

अयं । सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ १ ॥

हे इन्द्र यस्य सोमस्य मदे पानेन जनिते हर्षे सति शंवरमसुरं दिवोदासाय
राज्ञे रंधयः अहिंसीः । यद्वा वशीकृतवानसि ॥ रथ्यतिर्वशगमन इति यास्कः ॥
त्यदिति क्रियाविशेषणं । त्यत्तत्प्रसिद्धं यथा भवति तथारंधय इत्यर्थः । हे इन्द्र
सोऽयं सोमस्ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः । अतस्तं पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्य तीव्रसुतं मदं मध्यमंतं च रक्षसे ।

अयं स सोम इन्द्र ते सुतः पिब ॥ २ ॥

यस्य । तीव्रऽसुतं । मदं । मध्यं । अंतं । च । रक्षसे ।

अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिब ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वं यस्य सोमस्यावयवभूतं तीव्रसुतं । तीक्ष्णं सुतमभिषवो यस्य स तीव्रसुतः प्रातःसवनिकः । तं मदं मदकरं सोमरसं मध्यं मध्यंदिनसवनगतमंतं तृतीयसवनगतं च सोमरसं रक्षसे रक्षसि सोऽयं सोमस्त्वदर्धमभिषुतस्तं पिबेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य गा अंतरश्मनो मदे दृळ्हा अवासृजः ।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब ॥ ३ ॥

यस्य । गाः । अंतः । अश्मनः । मदे । दृळ्हाः । अवऽअसृजः ।

अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिब ॥ ३ ॥

यस्य सोमस्य मदे मदकरे रसे पीते सत्यश्मनो बलासुरेण निहितस्य पर्वतस्यांतर्मध्ये विद्यमाना दृळ्हा दृढपिधानाश्च गाः पणिभिरपहता अवासृजः बलस्य बंधनाद्वसृजः स सोम इत्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्य मंदानो अंधसो माघोनं दधिषे शवः ।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब ॥ ४ ॥

यस्य । मंदानः । अंधसः । माघोनं । दधिषे । शवः ।

अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिब ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वं यस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मंदानो मंदमानो हृष्टः सन् माघोनमैंद्रं शवोऽसाधारणं बलं दधिषे धारयसि । येन सोमेन तवेंद्रत्वं जातमित्यर्थः । सोऽयं सोमः सुतोऽभिषुतस्तं पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

चतुर्थेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्र यो रयिव इति चतुर्विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षमैंद्रं । आदितः षडनुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्यो विरा-

जोऽष्टम्येकैव वा विराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । यो रयिवश्चतुर्विंशतिः
शंयुर्बार्हस्पत्यो ह्यादौ षडनुष्टुभस्त्रिष्टुभश्च विराजो मध्यमैव वासामिति ॥ गतः
सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो रयिवो रयिंतमो यो द्युमैर्द्युम्वत्तमः ।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ १ ॥

यः । रयिऽवः । रयिंऽतमः । यः । द्युमैः । द्युम्वत्ऽतमः ।

सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥ १ ॥

हे रयिवो धनवन्निद्र यः सोमो रयिंतमोऽतिशयेन रयिमान् धनवान् । यश्च
द्युमैर्द्योतमानैर्यशोभिर्द्युम्वत्तमोऽतिशयेन यशस्वी हे स्वधापते स्वधाया अन्नस्य
सोमलक्षणस्य पालकेन्द्र स सोमोऽभिषुतः सन् ते तव मदो मदकरोऽस्ति । भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः शग्मस्तुविशग्म ते रायो दामा मतीनां ।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ २ ॥

यः । शग्मः । तुविऽशग्म । ते । रायः । दामा । मतीनां ।

सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥ २ ॥

हे तुविशग्म बहुसुखेन्द्र यः शग्मः सुखकरस्ते त्वदीयः सोमो मतीनां स्तोतृणां
रायो धनस्य दामा दाता भवति हे स्वधापते इंद्र स सोमोऽभिषुतस्तव मद-
करो भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

येन वृद्धो न शर्वसा तुरो न स्वाभिरुतिभिः ।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ ३ ॥

येन । वृद्धः । न । शर्वसा । तुरः । न । स्वाभिः । उतिऽभिः ।

सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥ ३ ॥

इमौ नशन्दौ समुच्चयार्थौ । येन पीतेन सोमेन वृद्धो न प्रवृद्धश्च सन् स्वाभि-

रूतिभिरात्मीयैर्मरुद्भिः सार्द्धं शवसा बलेन तुरः शत्रूणां हिंसकश्च भवसि स सोम इत्यादि पूर्ववत् ॥

पृष्ठ्यषडहस्य चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे त्यमु व इत्येन्द्रस्तृचः । सूचितं च । त्यमु वो अप्रहणमप त्वं वृजिनं रिपुं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

त्यमु वो अप्रहणं गृणीषे शवसस्पतिं ।

इंद्रं विश्वासाहं नरं मंहिष्ठं विश्वचर्षणिं ॥ ४ ॥

त्यं । ऊं इति । वः । अप्रऽहनं । गृणीषे । शवसः । पतिं ।

इंद्रं । विश्वऽसहं । नरं । मंहिष्ठं । विश्वऽचर्षणिं ॥ ४ ॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं त्यमु तमेवेन्द्रं गृणीषे । स्तौमि । यद्वा वो यूयं गृणीषे । गृणीत । स्तुत । वचनव्यत्ययः । कीदृशमिंद्रं । अप्रहणमप्रहंतारं भक्तानामनुग्राहकं शवसो बलस्य पतिं पालकं विश्वासाहं विश्वस्य शत्रोरभिभवितारं नरं नेतारं मंहिष्ठं दातृतमं विश्वचर्षणिं सर्वस्य द्रष्टारं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यं वर्धयंतीङ्गिरः पतिं तुरस्य राधसः ।

तमिद्वस्य रोदसी देवी शुष्मं सपर्यतः ॥ ५ ॥

यं । वर्धयंति । इत् । गिरः । पतिं । तुरस्य । राधसः ।

तं । इत् । नु । अस्य । रोदसी इति । देवी इति । शुष्मं । सपर्यतः ॥ ५ ॥

गिरः स्तुतय इन्द्रसंबन्धिनं यमित् यमेव शुष्मं बलं वर्धयंति । कीदृशं । पति-मीश्वरं । कस्य । तुरस्य हिंसकस्य शत्रो राधसो धनस्य । शत्रुधनानामपहर्तारमित्यर्थः । अस्येन्द्रस्य तमित्तमेव शुष्मं शोषकं बलं देवी देवनशीले रोदसी द्यावापृथिव्यौ नु क्षिप्रं सपर्यतः । परिचरतः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तच्च उक्थस्य बर्हणेन्द्रायोपस्तृणीषणि ।

विपो न यस्योतयो वि यद्रोहंति सक्षितः ॥ ६ ॥

तत् । वः । उक्थस्य । बर्हणा । इंद्राय । उपऽस्तृणीषणि ।

विपः । न । यस्य । ऊतयः । वि । यत् । रोहंति । सऽक्षितः ॥ ६ ॥

हे स्तोतारो वो युष्मदीयस्योक्थस्य स्तोत्रस्य तद्बर्हणा बहुत्वं माहात्म्यमिन्द्रायें-
द्रार्थमुपस्तृणीषणि । उपस्तरणीयं । उपेत्य विस्तरणीयं । इंद्रो यथा स्तोत्रस्य
माहात्म्यं जानीयात् तथा विस्तार्यत इत्यर्थः । यस्येन्द्रस्योतयो रक्षा विपो न मेधा-
विन इव भवन्ति । सर्वकार्यकुशला इत्यर्थः । यद्वा नेति पूरकः । विपो विप्रस्य
मेधाविनो यस्येन्द्रस्येति योज्यं । यद्यस्मिंश्चंद्रे सक्षितः समाननिवासाः संहता
ऊतयो विरोहन्ति प्रादुर्भवन्ति तस्मा इंद्रायेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अविददृक्षं मित्रो नवीयान्पपानो देवेभ्यो वस्यो अचैत् ।

ससवान्स्तौलाभिर्धौतरीभिरुरुथा पायुरभवत्सखिभ्यः ॥ ७ ॥

अविदत् । दक्षं । मित्रः । नवीयान् । पपानः । देवेभ्यः । वस्यः । अचैत् ।

ससऽवान् । स्तौलाभिः । धौतरीभिः । उरुथा । पायुः । अभवत् । सखिभ्यः ॥ ७ ॥

स इंद्रो दक्षं कर्मसु समर्थं प्रवृद्धं वा यष्टारमविदत् । जानाति । कीदृशः ।
मित्रो मित्रभूतो नवीयान्नवतरः कल्याणतरः स्तुत्यतरो वा । स च पपानः सोमं
पिबन् देवेभ्यः स्तोतृभ्यो वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमचैत् । चिनोति । उपचितं
करोति । ददातीति यावत् । अपि च ससवान् । ससमित्यन्ननाम । हविलक्ष-
णान्नोपेतः स इंद्रः स्तौलाभिः स्थूलाभिः प्रवृद्धाभिर्धौतरीभिः कंपनकारिणी-
भिर्वडवाभिरीदृशैर्मरुद्भिर्वा युक्तः सन् सखिभ्यः स्तोतृभ्य उरुथा रक्षणेच्छयागत्य
पायुरभवत् । रक्षको भवति । यद्वा ससवानिति सनतेः कसौ रूपं । स्तौला-
भिर्धौतरीभिः ससवान् संभजमान इति संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ऋतस्य पथि वेधा अपायि श्रिये मनांसि देवासो अक्रन् ।

दधानो नाम महो वचोभिर्वपुर्दृश्ये वेन्यो व्यावः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । पथि । वेधाः । अपायि । श्रिये । मनांसि । देवासः । अक्रन् ।

दधानः । नाम । महः । वचः । अभिः । वपुः । दृश्ये । वेन्यः । वि । आवरित्यावः ॥ ८ ॥

ऋतस्य यज्ञस्य पथि मार्गे वेधा विधाता सर्वस्य द्रष्टा सोमोऽपायि । इंद्रेण पीतोऽभूत् । यद्वा वेधा विधातेन्द्रोऽपायि । सोमं पिबतु ॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण् ॥ तस्मिन् सोम इन्द्रस्य मनांसि श्रिये श्रयितुं देवाः स्तोतार ऋत्विजोऽक्रन् । कर्माणि कुर्वन्ति । स चेन्द्रो नाम शत्रूणां नामकं महो महदात्मीयं वपुः शरीरं दधानो धारयन् वचोभिः स्तुतिभिर्वेन्यो वननीयः संभजनीयश्च सन् दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः । विवृणोतु । प्रकाशयतु । अनुकूलं तेज इति शेषः । यद्वा वेन्य इति वेनतेः कांतिकर्मणो रूपं वपुरिति च रूपनाम । वेन्यः कमनीयो वपुर्भास्वरं रूपं दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः विवृणोतु वचोभिः स्तूयमानः सन् ॥

॥ अथ नवमी ॥

द्युमत्तमं दक्षं धेह्यस्मे सेधा जनानां पूर्वीररातीः ।

वर्षीयो वयः कृणुहि शचीभिर्धनस्य सातावस्माँ अविडि ॥ ९ ॥

द्युमत्तमं । दक्षं । धेहि । अस्मे इति । सेध । जनानां । पूर्वीः । अरातीः ।

वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । सातौ । अस्मान् । अविडि ॥ ९ ॥

हे इन्द्र द्युमत्तमं दीप्तिमत्तमं दक्षं बलमस्मे अस्मासु धेहि । धारय । जनानां स्तोतृणामस्माकं पूर्वीर्बह्वीररातीः शत्रुसेनाः सेध । निषेध । निवारय । अपि चास्माकं वर्षीयो वृद्धतरं वयोऽन्नं शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहि । कुरु । तथा धनस्य सातौ संभजनेऽस्मानविडि । गमय । यद्वा धनस्य संभजनार्थमस्मान् ॥

॥ अथ दशमी ॥

इन्द्र तुभ्यमिन्मघवन्नभूम वयं दाचे हरिवो मा वि वेनः ।

नकिरापिर्दहशे मर्त्यचा किमंग रधचोदनं त्वाहुः ॥ १० ॥

इन्द्र । तुभ्यं । इत् । मघऽवन् । अभूम । वयं । दाचे । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ।

नकिः । आपिः । दहशे । मर्त्यऽचा । किं । अंग । रधऽचोदनं । त्वा । आहुः ॥ १० ॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र दाचे कामानां दाचे तुभ्यमित् तुभ्यमेव वयं शेषभूता अभूम । यद्वा त्वदर्थमेव दाचे हविषां दाने वर्तमाना अभूम । हे हरिवो हरिवन्निन्द्र अतः कारणान्मा विवेनः । मा विगतकामो भूः । अस्मान् सर्वदा कामयस्व ॥

वेनतिः कांतिकर्मा ॥ मर्त्यत्रा मर्त्येषु मनुष्येषु मध्य आपिर्बधुस्त्वत्तोऽन्यः कश्चिदपि नकिर्ददृशे । नैव दृश्यते । किमनेन विशेषकथनेन । अंग हे इंद्र त्वा त्वां रघचोदनं रघस्य राधकस्य समृद्धस्य धनस्य चोदनं चोदयितारमाहुः कथयन्ति पुराजाः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

मा जस्वने वृषभ नो ररीथा मा ते रेवतः सख्ये रिषाम ।

पूर्वीष्टं इंद्र निःषिधो जनेषु जह्यसुष्वीन्प्र वृहापृणतः ॥ ११ ॥

मा । जस्वने । वृषभ । नः । ररीथाः । मा । ते । रेवतः । सख्ये । रिषाम ।

पूर्वीः । ते । इंद्र । निःऽसिधः । जनेषु । जहि । असुस्वीन् । प्र । वृह । अपृणतः ॥ ११ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षितरिंद्र जस्वने ॥ जसिरुपक्षयकर्मा ॥ उपक्षपयित्रे राक्षसादये नोऽस्मान् मा ररीथाः । मा दाः । रेवतो धनवतस्ते तव सख्ये सखित्वे वर्तमाना वयं मा रिषाम हिंसिता मा भूम । हे इंद्र ते त्वदीयाः पूर्वीर्बह्वीर्निःषिधो निःषेधा निवारणानि जनेषु शत्रुषु निहिताः संति । यद्वा निःषिधो निषेधार्था रज्जवः । ताः शत्रुजनेषु तव बह्वो विद्यन्ते । अतः कारणादसुष्वीननभिषोतृतनयजमानान् जहि । मारय । अपृणतो हवींष्यप्रयच्छतश्च प्रवृह । उन्मूलय ॥ पृण दान इति धातुः ॥

॥ ४२ ॥ अथ द्वादशी ॥

उद्भाणीव स्तनयन्नियतींद्रो राधांस्यश्वानि गव्या ।

त्वमसि प्रदिवः कारुधाया मा त्वादामान आ दभन्मघोनः ॥ १२ ॥

उत् । अभाणिऽइव । स्तनयन् । इयति । इंद्रः । राधांसि । अश्वानि । गव्या ।

त्वं । असि । प्रऽदिवः । कारुऽधायाः । मा । त्वा । अदामानः । आ । दभन् । मघोनः ॥ १२ ॥

अभाणीव स्तनयन् गर्जयन् पर्जन्यो यथा मेघानुद्गमयत्येवमिंद्रोऽश्वान्यश्वसंबंधीनि गव्या गव्यानि गोसंबंधीन्येतत्समूहद्वयरूपाणि राधांसि धनान्युदियति । उदीरयति । उद्गमयति स्तोतृभ्यो दातुं । उत्तरार्द्धः प्रत्यक्षकृतः । हे इंद्र प्रदिवः पुराणस्त्वं कारुधायाः कारुणां स्तोतृणां धारयितासि । भवसि । तादृशं त्वां मघोनो धनवंतः कृपणा अदामानो हविषामदातारो मादभन् । मा हिंसिषुः । यद्वा वचनव्यत्ययः । मघवानं धनवंतं त्वामिति संबंधः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिन्द्राय भर स ह्यस्य राजा ।

यः पूर्वाभिरुत नूतनाभिर्गीर्भिर्वावृधे गृणतामृषीणां ॥ १३ ॥

अध्वर्यो इति । वीर । प्र । महे । सुतानां । इन्द्राय । भर । सः । हि । अस्य । राजा ।

यः । पूर्वाभिः । उत । नूतनाभिः । गीऽभिः । वावृधे । गृणतां । ऋषीणां ॥ १३ ॥

हे वीर हविषां विशेषेण प्रेरयितरध्वर्यो महे महतेऽस्मा इन्द्राय सुतानां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ सुतानभिषुतान् सोमान् प्रभर । प्रहर । प्रगमय । स हि खल्विन्द्रोऽस्य सोमस्य राजा स्वामी भवति । य इन्द्रः पूर्वाभिः पूर्वकाले कृताभिरुतापि च नूतनाभिरिदानीं क्रियमाणाभिर्गृणतां स्तुवतामृषीणां संबन्धिनीभिर्गीर्भिरुभयविधाभिः स्तुतिभिर्वावृधे वर्धते । स इन्द्रो यस्मात्सोमस्य राजा तस्मादस्मै सोमः प्रदेय इत्यर्थः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यास्य मद इति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिन्द्रो वृत्राण्यप्रती जघान ।

तमु प्र होषि मधुमंतमस्मै सोमं वीराय शिप्रिणे पिबध्यै ॥ १४ ॥

अस्य । मदे । पुरु । वर्षासि । विद्वान् । इन्द्रः । वृत्राणि । अप्रति । जघान ।

तं । जं इति । प्र । होषि । मधुऽमंतं । अस्मै । सोमं । वीराय । शिप्रिणे । पिबध्यै ॥ १४ ॥

अस्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति विद्वानभिज्ञ इन्द्रः पुरु पुरुणि बहूनि वर्षास्यावरकाणि वृत्राणि शत्रूनप्रति स्वयमन्यैरप्रतिगतः सन् जघान । हतवान् । यद्वा वर्ष इति रूपनाम । बहूनि वर्षास्यसुरमायया निर्मितानि रूपाणि विद्वान् जानन्निन्द्रो वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनीतः पूर्वमन्यैरप्रतिगतानि जघान । हतवान् । मधुमंतं माधुर्यवंतं तमु तमेव सोमं शिप्रिणे शोभनहनुकायास्मै वीराय शत्रूणां वीरयित्र इन्द्राय पिबध्यै पातुं प्रहोषि । हे अध्वर्यो प्रजुहुधि ॥

द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यैव पाता सुतमिति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । पाता सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं हंता वृत्रमिति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं हंता वृचं वज्रेण मंदसानः ।

गंता यज्ञं परावतश्चिदच्छा वसुधीनामविता कारुधायाः ॥ १५ ॥

पाता । सुतं । इंद्रः । अस्तु । सोमं । हंता । वृचं । वज्रेण । मंदसानः ।

गंता । यज्ञं । परावतः । चित् । अच्छ । वसुः । धीनां । अविता । कारुधायाः ॥ १५ ॥

अयमिंद्रः सुतमभिषुतं सोमं पातास्तु । साधु पाता भवतु ॥ साधुकारिणि तृन् । अत एव न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधात् द्वितीया । एव हंतेत्यादावपि द्रष्टव्यं ॥ तेन च सोमेन मंदसानो माद्यन् वज्रेणायुधेन वृचमावरकं शत्रुं हंतास्तु । भवतु । एतदुभयार्थं परावतश्चित् दूरदेशादपि यज्ञमच्छास्मदीयं यज्ञमभि गंता भवतु । दूरदेशस्थोऽपि शीघ्रमस्मद्यज्ञे सोमपानायागच्छत्वित्यर्थः । कीदृश इंद्रः । वसुः सर्वेषां निवासयिता धीनां ध्यातृणां स्तोतृणां कर्मणां वाविता रक्षिता कारुधायाः कारुणां कर्तृणां यजमानानां धारयिता ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः ॥

तृतीये रात्रिपर्याये प्रशास्तुरिदं त्यदिति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । इदं त्यत्पात्रमिंद्रपानमिति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

इदं त्यत्पात्रमिंद्रपानमिंद्रस्य प्रियममृतमपायि ।

मत्सद्यथा सौमनसाय देवं व्यस्मद्वेषो युयवद्वहः ॥ १६ ॥

इदं । त्यत् । पात्रं । इंद्रपानं । इंद्रस्य । प्रियं । अमृतं । अपायि ।

मत्सत् । यथा । सौमनसाय । देवं । वि । अस्मत् । द्वेषः । युयवत् । वि । अंहः ॥ १६ ॥

पात्रं पातव्यमिंद्रपानमिंद्रस्य पानार्हमिंद्रस्य प्रियमनुकूलं त्यत्तदिदं सोमात्मकममृतमपायि । इंद्रः पिबतु ॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण् ॥ यद्वैतदमृतमपायि । इंद्रेण पीयतां । यथा येन प्रकारेण पीतः सोमः सौमनसाय सुमनस्वाय देवमिंद्रं मत्सत् मादयेत्तथा पीयतामित्यर्थः । स पीतसोम इंद्रो द्वेषो द्वेष्टुनस्मदस्मत्तो वियुयवत् । वियोजयतु । अंहः पापं चास्मत्तो वियोजयतु ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

ए॒ना म॑दा॒नो ज॒हि शू॒र श॒त्रूञ्जामि॑मजा॒मिं म॒घव॑न्नमि॒त्रान् ।

अ॒भिषे॒णाँ अ॒भ्या॒देदि॑शाना॒न्परा॑च इ॒न्द्र प्र॑ मृ॒णा ज॒ही च ॥ १७ ॥

ए॒ना । म॑दा॒नः । ज॒हि । शू॒र । श॒त्रून् । जा॒मिं । अजा॑मिं । म॒घऽव॑न् । अ॒मि॒त्रान् ।

अ॒भिऽसे॒नान् । अ॒भि । आ॒देदि॑शानान् । परा॑चः । इ॒न्द्र । प्र । मृ॒ण । ज॒हि । च ॥ १७ ॥

हे मघवन् धनवन् शूर शौर्यवन्निद्र एनैनेन प्रकृतेनानेन सोमेन मंदानो मंदमानो माद्यन् जामिं ज्ञातिमजामिं तद्विलक्षणमेवमुभयविधानमित्रानस्मत्प्रतिकूलाचरणपरान् शत्रून् जहि । हिंसिताङ्कुरु । किंचाभिषेणान् प्रत्यभिगताः सेना येषां तादृशानस्मदभिमुखमादेदिशानानायुधानि पुनः पुनरादिशतो विसृजतः शत्रून्श्च हे इन्द्र पराचः प्रमृण । ते यथा पराङ्मुखा भवन्ति तथा बाधस्व । तदनन्तरं तान् जहि च ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आ॒सु ष्मा॑ णो म॒घव॑न्नि॒द्र पृ॒त्स्व॑स्मभ्यं॒ महि॑ वरि॒वः सु॒गं कः॑ ।

अ॒पां तो॒कस्य॑ तन॒यस्य॑ जेष इ॒न्द्र सू॒रीन्कृ॑णुहि स्मा॑ नो अ॒र्द्धं ॥ १८ ॥

आ॒सु । स्म । नः । म॒घऽव॑न् । इ॒न्द्र । पृ॒त्सु । अ॒स्मभ्यं । महि॑ । वरि॒वः । सु॒गं । क॒रि॒ति कः॑ ।

अ॒पां । तो॒कस्य॑ । तन॒यस्य॑ । जेषे । इ॒न्द्र । सू॒रीन् । कृ॑णुहि । स्म । नः । अ॒र्द्धं ॥ १८ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र नोऽस्मदीयास्वासु पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वस्मभ्यं महि महत्सुगं सुखेन प्राप्यं वरिवो धनं कः । कुरु । स्मेति पूरणः । अपि च हे इन्द्र अपामाप्रव्यानां धनानामुदकानां वा तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य च जेषे जयार्थं सूरीन् स्तोतृन् नोऽस्मानर्द्धमर्द्धान् समृद्धान् कृणुहि । कुरु । यद्वार्द्धकारिणः शत्रूणां खंडयितृन् कुरु । स्मेति पूरकः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ॒ त्वा॒ हर॑यो वृष॒णो यु॒जाना॑ वृष॒रथा॑सो वृष॒रश्म॑योऽत्याः ।

अ॒स्मचा॑ंचो वृष॒णो वज्र॑वा॒हो वृ॒ष्णे म॑दा॒य सु॒युजो॑ वह॒न्तु ॥ १९ ॥

आ । त्वा । हर॑यः । वृष॒णः । यु॒जा॒नाः । वृष॑रथासः । वृष॑रश्मयः । अ॒त्याः ।

अ॒स्मचा॑ंचः । वृष॒णः । वज्र॑वा॒हः । वृ॒ष्णे । म॑दा॒य । सु॒युजः॑ । वह॒न्तु ॥ १९ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां हरयोऽश्वा वृष्णे वर्षिचे मदाय मदकराय सोमायेदं सोमं
पाययितुमावहंतु । कीदृशा अश्वाः । वृष्णः कामानां वर्षितारो युजानाः स्वयमेव
रथे युज्यमाना वृषरथासः । वृषा कामाभिवर्षको रथो येषां ते तथोक्ताः । वृषर-
श्मयः । वर्षितारो रश्मयः प्रग्रहा येषां तादृशाः । अत्याः सततगामिनोऽस्म-
चांचोऽस्मान्प्रत्यंचंतो गच्छंतो वृष्णो नित्यतरुणा वज्रवाहो वज्रादीन्यायुधानि
वहंतः सुयुजः शोभनयोजनाः ॥

॥ अथ विंशी ॥

आ ते वृषन्वृष्णो द्रोणमस्थुर्घृतप्रुषो नोर्मयो मदंतः ।

इन्द्र प्र तुभ्यं वृषभिः सुतानां वृष्णे भरंति वृषभाय सोमं ॥ २० ॥

आ । ते । वृषन् । वृष्णः । द्रोणं । अस्थुः । घृतऽप्रुषः । न । ऊर्मयः । मदंतः ।

इन्द्र । प्र । तुभ्यं । वृषऽभिः । सुतानां । वृष्णे । भरंति । वृषभाय । सोमं ॥ २० ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र वृष्णः सेक्तारो युवानस्त्वदीया अश्वा घृतप्रुषो
नोर्मयो घृतमुदकं सिंचंतः सामुद्रास्तरंगा इव मदंतो हृथंतो मत्ताः संतस्ते त्वदीयं
द्रोणं दुममयं रथमास्थुः । आतिष्ठंत । अतस्त्वमागच्छेति भावः । कुत इत्यत आह ।
हे इन्द्र वृष्णे यूने नित्यतरुणाय वृषभाय कामानां वर्षयिचे तुभ्यं वृषभिः कामा-
भिवर्षकैर्यावभिः सुतानामभिषुतानां सोमानां मध्ये त्वद्भागरूपं सोमं यस्मा-
दध्वर्यवः प्रभरंति प्रहरंति होमार्थं प्रणयंति तस्मादागच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

वृषासि दिवो वृषभः पृथिव्या वृषा सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।

वृष्णे त इंदुर्वृषभ पीपाय स्वादू रसो मधुपेयो वराय ॥ २१ ॥

वृषा । असि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषा । सिंधूनां । वृषभः । स्तियानां ।

वृष्णे । ते । इंदुः । वृषभः । पीपाय । स्वादुः । रसः । मधुऽपेयः । वराय ॥ २१ ॥

हे इन्द्र त्वं दिवो द्युलोकस्य वृषासि । हविर्भिः सेक्ता भवसि । पृथिव्या भूमेश्च
वृषभः कामानां वर्षिता । सिंधूनां स्यंदनशीलानां च नदीनां वृषा वर्षेण पूर-
यितासि । तथा स्तियानां संधीभूतानां स्थावरजंगमात्मनां प्राणिनां वृषभः का-

मानां वर्षिता भवसि । यद्वा स्त्रियाः संघीभूता आपः । तासां वर्षितासि । वृषभ
कामाभिवर्षकेन्द्र वराय श्रेष्ठाय वृष्णे सेक्ते ते तुभ्यं त्वदर्थं स्वादुर्मधुरो रसो रस-
नीयः प्रशस्यो रसवान्वा रसात्मको वा मधुपेयो मधुवत्पातव्य इन्दुः सोमः पीपाय ।
प्यायते । वर्धते । अतस्त्वमागत्य तं सोमं पिबेति भावः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अयं देवः सहसा जायमान इन्द्रेण युजा पणिमस्तभायत् ।

अयं स्वस्य पितुरायुधानीदुरमुष्णादशिवस्य मायाः ॥ २२ ॥

अयं । देवः । सहसा । जायमानः । इन्द्रेण । युजा । पणिं । अस्तभायत् ।

अयं । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इन्दुः । अमुष्णात् । अशिवस्य । मायाः ॥ २२ ॥

देवो द्योतमानोऽयमिन्दुः सोम इन्द्रेण युजा सख्या सह जायमानः प्रादुर्भवन्
पणिं वणिजं गवामादातारं वलाख्यमसुरं । यद्वा पणीनां स्वामित्वात्पणिरि-
त्युच्यते । तमसुरं सहसा बलेनास्तभायत् । अस्तभात् । न्यरुधत् । अपि च स्वस्य
धनस्य गोरूपस्य पितुः पालयितुरशिवस्यासुखकरस्य वलस्यायुधानि वज्रादी-
न्यमुष्णात् । अपाहरत् । तदीया मायाश्चामुष्णात् । हे इन्द्र त्वत्सख्यबलादेतत्सर्वं
सोमः कृतवान् अतस्त्वमहिमा केन वर्णयितुं शक्यत इतीन्द्रस्तुतिः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

अयमकृणोदुषसः सुपत्नीरयं सूर्ये अदधाज्ज्योतिरंतः ।

अयं त्रिधातुं दिवि रोचनेषु त्रितेषु विन्दतमृतं निगूळ्हं ॥ २३ ॥

अयं । अकृणोत् । उषसः । सुऽपत्नीः । अयं । सूर्ये । अदधात् । ज्योतिः । अंतरिति ।

अयं । त्रिऽधातुं । दिवि । रोचनेषु । त्रितेषु । विन्दत् । अमृतं । निऽगूळ्हं ॥ २३ ॥

अयं सोम उषस उषःकालान् सुपत्नीः शोभनः पतिः पालकः सूर्यो यासा-
मुषसां तादृशीरकृणोत् । अकरोत् । अयमेव सूर्ये सूर्यमंडलेऽन्तर्मध्ये ज्योतिस्ते-
जोऽदधात् । निहितवान् । त्रिधातुं सवनत्रयरूपेण त्रिप्रकारमयं लतारूपः सोमो
दिवि द्युलोके रोचनेषु रोचमानेषु त्रितेषु तृतीये स्थाने तत्रेषु विस्तृतेषु देवेषु
निगूळ्हं नितरां गूढमदृश्यतया वर्तमानममृतममृतत्वकारणं पीयूषं विन्दत् ।
अविन्दत् । अलभत । हे इन्द्र त्वत्साहाय्यादेवमेवं सोमः कृतवानितीन्द्रस्य स्तुतिर-

धिगंतव्या । यद्वेदंश्चेनेन्द्र एव परामृश्यते । अयमिन्द्र उषसः शोभनपतिका अक-
रोत् । अयमेव सूर्ये तज्ज्योतिरदधात् । दिवि द्युलोके रोचमानेषु त्रिस्थानगतेषु
देवेषु मध्येऽयमेवेन्द्रस्त्रिधातु सवनत्रयात्मना त्रिप्रकारं निगूढं पात्रैः संवृतममृ-
तममरणहेतुभूतं सोममविन्दत् । अलभत ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अयं द्यावापृथिवी वि ष्कभायद्यं रथमयुनक्सप्ररश्मिं ।

अयं गोषु शच्या पक्कमंतः सोमो दाधार दशयंचमुत्सं ॥ २४ ॥

अयं । द्यावापृथिवी इति । वि । स्कभायत् । अयं । रथं । अयुनक् । सप्रऽरश्मिं ।

अयं । गोषु । शच्या । पक्कं । अंतरिति । सोमः । दाधार । दशऽयंचं । उत्सं ॥ २४ ॥

अयं सोमो द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च विष्कभायत् । विविधमस्था-
पयत् । अपि चायं सोमः सूर्यस्य च रथं सप्ररश्मिं सप्र रश्मिभिः किरणैरुपेतं
सप्राश्वं सप्रचक्रं वायुनक् । अयोजयत् । तथायं सोमो गोष्वंतर्मध्ये पक्कं निष्पन्नं
शच्या प्रज्ञया संकल्परूपयोत्समुत्सरणशीलं पयो दाधार । धारयति । दशयंचं ।
उत्सस्य हेतुगर्भविशेषणमेतत् । उत्सरणहेतुभूतैर्दशभिश्चक्षुःश्रोत्रादिभिर्यच्चैरुपा-
यैर्युक्तं । इदं च पदं खलिकेन मंत्रांतरेण व्याख्यायते । चक्षुश्च श्रोत्रं च मनश्च
वाक्च प्राणापानौ देह इदं शरीरं । द्वौ प्रत्यंचावन्तुलोमौ विसर्गावेतं तं मन्ये
दशयंचमुत्समिति । यद्वायमिन्द्रो द्यावापृथिवी विष्कभायत् । स्वे स्वे स्थाने स्थिते
अकरोत् । अयमेव सप्ररश्मिं सूर्यस्य रथमयुनक् । अयमेवेन्द्रो गोष्वंतः शच्यात्मीयेन
कर्मणा पक्कं पयो धारयति । एवंभूतंद्रार्थं सोमो दशयंचं दशसंख्याकैरेन्द्रवायवादि-
भिर्यहैर्यचितैर्गृहीतैरुपेतमुत्समुत्सरणशीलं रसं दाधार । धारयति । प्रातःसवन
ऐन्द्रवायवादयो दश ग्रहा गृह्यन्ते । तथा च ब्राह्मणं । नव प्रातर्यहा गृह्यन्ते
नवभिर्बहिष्पवमाने स्तुवते स्तुते स्तोमे दशमं गृह्णाति । ऐ० ब्रा० ३. १. । इति ।
अन्यचाम्नातं । दशैतानध्वर्युः प्रातःसवने ग्रहान् गृह्णातीति । तदभिप्रायेणेदं
दशयंचमिति विशेषणं ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे विंशो वर्गः ॥

य आनयदिति त्रयस्त्रिंशत्यृचं द्वितीयं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोराधं । पुरुत-
ममित्येषातिनिचृत् । त्रयः सप्तकाः पादनिचृत् मध्यमः षट्श्वेदतिनिचृदित्युक्त-

लक्षणात् त्रयस्त्रिंशन्नुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । अधि बृबुः पणीनामित्यस्मिन्नन्ते
तृचे बृबुर्नाम तक्षा स्तूयते । अतः स तृचस्तद्देवताकः । शिष्टास्त्रिंशदैन्द्र्यः । तथा
चानुक्रांतं । य आनयत्त्रयस्त्रिंशद्गायत्रं पुरुषतममतिनिचृदंत्यानुष्टुप् तृचेऽन्ते बृबु-
स्तक्षा दैवतमिति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽन्त्यतृचवर्जमेतत्सूक्तं । तथैव पंचमा-
रण्यकं । य आनयत्परावत इति तिस्र उक्तमा उद्धरति । ऐ० आ० ५. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य आनयत्परावतः सुनीती तूर्वशं यदुं । इन्द्रः स नो युवा सखा ॥ १ ॥

यः । आ । अनयत् । परावतः । सुनीती । तूर्वशं । यदुं । इन्द्रः । सः । नः । युवा । सखा ॥ १ ॥

य इन्द्रस्तूर्वशं यदुं चैतत्संज्ञौ राजानौ शत्रुभिर्दूरदेशे प्रक्षिप्तौ सुनीती सुनीत्या
शोभनेन नयनेन परावतस्तस्माद्दूरदेशादानयत् आनीतवान् युवा तरुणः स इन्द्रो
नोऽस्माकं सखा भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अविप्रे चिद्वयो दधदनाश्रुनां चिदर्वता । इन्द्रो जेता हितं धनं ॥ २ ॥

अविप्रे । चित् । वयः । दधत् । अनाश्रुनां । चित् । अर्वता । इन्द्रः । जेता । हितं । धनं ॥ २ ॥

अविप्रे चित् । विप्रः स्तोता । तद्विलक्षणेऽपि पुरुषे वयोऽन्नं दधत् । इन्द्रो
धारयति । किमु वक्तव्यं स्तोतरि धारयतीति । स इन्द्रोऽनाश्रुना चित् अक्षिप्रग-
मनेनाप्यर्वताश्वेन हितं शत्रुषु निहितं स्थापितं धनं जेता जयशीलो भवति ॥
जयतेस्ताच्छीलिकस्तृन् । अतो न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः । नास्य क्षीयंत ऊतयः ॥ ३ ॥

महीः । अस्य । प्रणीतयः । पूर्वीः । उत । प्रशस्तयः । न । अस्य । क्षीयन्ते । ऊतयः ॥ ३ ॥

अस्येन्द्रस्य प्रणीतयः प्रकृष्टा नीतयः प्रापणानि महीर्मह्यो महत्यो भवन्ति ।
उतापि च प्रशस्तयः प्रकृष्टाः स्तुतयः स्तोतृभिः क्रियमाणाः पूर्वीर्बह्व्यो भवन्ति ।
तथास्येन्द्रस्योतयो रक्षा न क्षीयन्ते । नापचीयन्ते । किंतु सर्वदा वर्धन्त एव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सखायो ब्रह्मवाहसेऽर्चत प्र च गायत । स हि नः प्रमतिर्मही ॥ ४ ॥

सखायः । ब्रह्मऽवाहसे । अर्चत । प्र । च । गायत । सः । हि । नः । प्रमतिः । मही ॥ ४ ॥

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारो ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वहनीयाय प्राप्न-
व्यायेन्द्रायार्चत । शस्त्राणि शंसत । प्रगायत च स्तोत्राणि । स हि स खल्विन्द्रो
नोऽस्माकं मही महती प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः । ईदृश्या बुद्धेः प्रदातेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमेकस्य वृत्रहन्नविता द्वयोरसि । उतेदृशे यथा वयं ॥ ५ ॥

त्वं । एकस्य । वृत्रऽहन् । अविता । द्वयोः । असि । उत । ईदृशे । यथा । वयं ॥ ५ ॥

हे वृत्रहन् वृत्राणां शत्रूणां हन्तरिन्द्र त्वमेकस्य स्तोतुर्द्वयोश्च स्तोत्रोरविता
रक्षितासि । सर्वेषां स्तोतृणां रक्षको भवसीत्यर्थः । उतापि चेदृशे जनेऽप्यविता
भवसि यथा यादृशा वयं । त्वया रक्षिता बहुविधपुत्रपौत्रा अभूम् । ईदृशस्यापि
जनस्य त्वमेव रक्षको नान्य इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नयसीद्वति द्विषः कृणोषुक्थशंसिनः । नृभिः सुवीर उच्यसे ॥ ६ ॥

नयसि । इत् । ऊं इति । अति । द्विषः । कृणोषि । उक्थऽशंसिनः । नृऽभिः ।

सुऽवीरः । उच्यसे ॥ ६ ॥

हे इन्द्रेत् त्वमेव द्विषो वेष्टुनति नयसि । अस्मान्नयसि । तारयसि । उ इति
पूरकः । तथोक्थशंसिन उक्त्यानि शस्त्राणि शंसतः स्तोतृनस्मान्कृणोषि । समृद्धान्क-
रोषि । यस्मात्त्वं नृभिः स्तुतीनां नेतृभिः पुरुषैः सुवीरः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रा-
दिभिः स्तोतृभ्यो दातव्यैरुपेत इत्युच्यसे स्तूयसे अतस्तानप्यस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ब्रह्माणं ब्रह्मवाहसं गीर्भिः सखायमृग्मियं । गां न दोहसे हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं । ब्रह्मऽवाहसं । गीऽभिः । सखायं । अृग्मियं । गां । न । दोहसे । हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं परिवृढं ब्रह्मवाहसं ब्रह्मभिः स्तुतिरूपैर्मन्त्रैर्वहनीयं सखायमस्माकं
सखिभूतमृग्मियं । अृग्मा अृचः । तदहं । स्तुत्यर्हमित्यर्थः । एवंभूतमिन्द्रं दोहसे
दोग्धुं गां न गामिव गीर्भिः स्तुतिभिर्हुवे । आह्वयाम्यस्मदीयान्कामान्दोग्धुं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्य विश्वानि हस्तयोरुचुर्वसूनि नि द्विता । वीरस्य पृतनासहः ॥ ८ ॥

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । ऊचुः । वसूनि । नि । द्विता । वीरस्य । पृतनाऽसहः ॥ ८ ॥

वीरस्य वीर्यवतः पृतनासहः । पृतनाः शत्रुसेनाः । तासामभिभवितुर्यस्येन्द्रस्य हस्तयोर्बाहोर्विश्वानि सर्वाणि द्विता दिव्यपार्थिवरूपेण द्वैधं वर्तमानानि वसूनि विद्यन्त इति न्यूचुः ऋषयो नितरां वदन्ति तमिन्द्रं हुव इति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

वि दृळ्हानि चिदद्रिवो जनानां शचीपते । वृह माया अनानत ॥ ९ ॥

वि । दृळ्हानि । चित् । अद्रिऽवः । जनानां । शचीऽपते । वृह । मायाः । अनानत ॥ ९ ॥

हे अद्रिवः । आदृणात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः । तद्वन् शचीपत इन्द्र जनानां शत्रूणां दृळ्हानि चित् दृढानि स्थिराण्यपि पुराणि बलानि वा विवृह । विभिंधि । विविधमुन्मूलयेत्यर्थः । हे अनानत अप्रह्वीभूत सर्वोच्छ्रितेन्द्र मायाश्च शत्रुभिर्निर्मिता विवृह । विनाशय ॥

॥ अथ दशमी ॥

तमु त्वा सत्य सोमपा इन्द्र वाजानां पते । अहूमहि अवस्यवः ॥ १० ॥

तं । ऊं इति । त्वा । सत्य । सोमऽपाः । इन्द्र । वाजानां । पते । अहूमहि । अवस्यवः ॥ १० ॥

हे सत्य अवितथस्वभाव सोमपाः सोमस्य पातर्हे वाजानां पते अन्नानां पालयितरेवंभूत हे इन्द्र अवस्यवः श्रवोऽन्नमात्मन इच्छन्तो वयं तमु त्वा तादृशं त्वामेवाहूमहि । आहूयामः । स्तुम इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तमु त्वा यः पुरासिथ यो वा नूनं हिते धने । हव्यः स श्रुधी हवं ॥ ११ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । यः । पुरा । आसिथ । यः । वा । नूनं । हिते । धने । हव्यः ।

सः । श्रुधि । हवं ॥ ११ ॥

हे इन्द्र तमु त्वा तमेव त्वां स्तुम इति शेषः । यस्त्वं पुरा पूर्वस्मिन्काले हव्यो

ह्रातव्य आसिथ बभूविथ धनलाभार्थं । यो वा यश्च त्वं हिते शत्रुषु निहिते
धने निमित्तभूते सति नूनमद्यापि हव्यो ह्रातव्यो बभूविथ स त्वमस्मदीयं हवं
स्तोत्रं श्रुधि । शृणु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

धीभिरर्वञ्जिरर्वतो वाजाँ इन्द्र श्रवाय्यान् । त्वया जेष्य हितं धनं ॥ १२ ॥

धीभिः। अर्वतः। अर्वतः। वाजान्। इन्द्र। श्रवाय्यान्। त्वया। जेष्य। हितं। धनं ॥ १२ ॥

हे इन्द्र धीभिः स्तुतिभिस्त्वद्विषयाभिः प्रीतेन त्वयानुगृहीता वयमर्वञ्जिरस्मदी-
यैरश्वैरर्वतः शत्रुसंबन्धिनोऽश्वान् श्रवाय्यान् श्रवणीयान् प्रशस्यान् वाजानन्वानि
च हितं शत्रुषु निहितं धनं च जेष्य । त्वदनुग्रहाज्जयेम ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अभूरु वीर गिर्वणो महौ इन्द्र धने हिते । भरे विततसाय्यः ॥ १३ ॥

अभूः। ऊँ इति। वीर। गिर्वणः। महान्। इन्द्र। धने। हिते। भरे। विततसाय्यः ॥ १३ ॥

हे वीर विविधमीरयितः शत्रूणां हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेन्द्र हिते शत्रुषु
निहिते धने निमित्तभूते सति महान् प्रवृद्धस्त्वं भरे संग्रामे विततसाय्यः शत्रूणां
जेताभूः ॥ ततस इति धातुर्जयार्थः कङ्गादौ पठ्यते । तस्माद्भुपसृष्टादौणादिकः
कर्तर्याय्यप्रत्ययः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

या त ऊतिरमिचहन्मक्षुजवस्तमासति । तया नो हिनुही रथं ॥ १४ ॥

या। ते। ऊतिः। अमिचः। अहन्। मक्षुजवः। तमा। असति। तया। नः। हिनुहि। रथं ॥ १४ ॥

हे अमिचहन् अमिचाणां शत्रूणां हन्तरिन्द्र ते त्वदीया मक्षुजवस्तमातिशयेन
शीघ्रजवा योतिर्गतिरसति अस्ति तया गत्या नोऽस्माकं रथं हिनुहि । प्रेरय ।
शत्रुजयार्थं शीघ्रं गमय ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स रथेन रथीतमोऽस्माकेनाभियुग्वना । जेषि जिष्णो हितं धनं ॥ १५ ॥

सः। रथेन। रथिः। तमः। अस्माकेन। अभिः। युग्वना। जेषि। जिष्णो इति।

हितं। धनं ॥ १५ ॥

हे जिष्णो जयशीलेंद्र रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः स त्वमस्माकेनास्स-
दीयेनाभियुग्वनाभियोक्ता शत्रूणामभिभवित्रा रथेन हितं शत्रुषु निहितं धनं
जेषि । अस्मदर्थं जय ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

य एक इत्तमु स्तुहि कृष्टीनां विचर्षणिः । पतिर्जज्ञे वृषक्रतुः ॥ १६ ॥

यः । एकः । इत् । तं । ऊं इति । स्तुहि । कृष्टीनां । विऽचर्षणिः । पतिः । जज्ञे । वृषऽक्रतुः ॥ १६ ॥

विचर्षणिर्विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा वृषक्रतुर्वर्षकर्मा य इन्द्र एक इदेक एव कृष्टीनां
प्रजानां पतिरधिपतिर्जज्ञे अजायत नान्यः कश्चित् तमु तमेवेन्द्रं हे स्तोतः स्तुहि ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यो गृणतामिदासिथापिरूती शिवः सखा । स त्वं न इन्द्र मृळय ॥ १७ ॥

यः । गृणतां । इत् । आसिथ । आपिः । ऊती । शिवः । सखा । सः । त्वं । नः । इन्द्र । मृळय ॥ १७ ॥

हे इन्द्र यस्त्वमूती ऊत्या रक्षया शिवः सुखकरोऽत एव सखा मित्रभूतश्च
सन् गृणतामिद् स्तुवतामस्माकमेवापिर्बधुरासिथ पुरा बभूविथ स तादृशस्त्वं
नोऽस्मानिदानीं मृळय । सुखय ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

धिष्ण्व वज्रं गभस्त्यो रक्षोहत्याय वज्रिवः । सासहीष्ठा अभि स्पृधः ॥ १८ ॥

धिष्ण्व । वज्रं । गभस्त्योः । रक्षऽहत्याय । वज्रिऽवः । सासहीष्ठाः । अभि । स्पृधः ॥ १८ ॥

हे वज्रिवो वज्रवन्निद्र गभस्त्योरात्मीययोर्हस्तयोर्वज्रं कुलिशं धिष्ण्व । धारय ।
किमर्थं । रक्षोहत्याय रक्षसां हननार्थं । धृत्वा च स्पृधः स्पर्धमाना अभिगञ्ची-
रासुरीः सेनाः सासहीष्ठाः । अत्यर्थमभिभव ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्रत्नं रयीणां युजं सखायं कीरिचोदनं । ब्रह्मवाहस्तमं हुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नं । रयीणां । युजं । सखायं । कीरिऽचोदनं । ब्रह्मवाहऽस्तमं । हुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नं चिरंतनं सर्वेषामाद्यं रयीणां धनानां युजं योजयितारं दातारं सखायं

मित्रभूतं कीरिचोदनं कीरीणां स्तोतृणां चोदयितारं ब्रह्मवाहस्तममतिशयेन ब्रह्म-
भिर्मन्त्रैर्वहनीयमेवंविधमिन्द्रं हुवे । आहूयामि ॥

॥ अथ विंशी ॥

स हि विश्वानि पार्थिवाँ एको वसूनि पत्यते । गिर्वणस्तमो अग्निगुः ॥ २० ॥

सः । हि । विश्वानि । पार्थिवा । एकः । वसूनि । पत्यते । गिर्वणः । तमः । अग्निगुः ॥ २० ॥

स हि स खल्विन्द्रो विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि
धनान्येक एव पत्यते ईष्टे नान्यः कश्चित् । पत्यतिरैश्वर्यकर्मा । कीदृश इन्द्रः ।
गिर्वणस्तमोऽतिशयेन गीर्भिः स्तुतिभिः संभजनीयोऽग्निगुरधृतगमनः । अप्र-
तिहतगतिरित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

स नो नियुञ्जिरा पृण कामं वाजेभिरश्विभिः । गोमद्भिर्गोपते धृषत् ॥ २१ ॥

सः । नः । नियुत् । ऽभिः । आ । पृण । कामं । वाजेभिः । अश्वि । ऽभिः । गोमत् । ऽभिः ।

गोऽपते । धृषत् ॥ २१ ॥

हे गोपते गवां पालयितः स त्वं नोऽस्माकं कामं नियुञ्जिर्वडवाभिर्धृषद्भृष्टं
दारिद्र्यनाशनसमर्थं यथा भवति तथापृण । आपूरय । यद्वा धृषदितीन्द्रविशेषणं ।
शत्रूणां धर्षकस्त्वमित्यर्थः । तथा गोमद्भिर्बहुभिर्गोभिर्युक्तैरश्विभिर्बहुभिरश्वैरुपेतैर्वा-
जैरन्वैश्चास्मदीयं काममापूरय ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

तद्धो गाय सुते सचा पुरुहूताय सत्त्वे । शं यद्वे न शाकिने ॥ २२ ॥

तत् । वः । गाय । सुते । सचा । पुरुऽहूताय । सत्त्वे । शं । यत् । गवे । न । शाकिने ॥ २२ ॥

हे स्तोतारो वो यूयं सुतेऽभिषुते सोमे सति पुरुहूताय बहुभिर्यजमानैराहूताय
सत्त्वे शत्रूणां सादयित्रे धनानां वा सनित्रे दात्र इन्द्राय तत्स्तोत्रं सचा सह संहता
भूत्वा गाय । गायत । यत्स्तोत्रं शाकिने शक्तिमत इन्द्राय शं सुखकरं भवति
गवे न । यथा गवे यवसं सुखकरं तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

न घा वसुर्नि यमते दानं वाजस्य गोमंतः । यत्सीमुप श्रवद्गिरः ॥ २३ ॥

न।घ।वसुः।नि।यमते।दानं।वाजस्य।गोऽमंतः।यत्।सी।उप।श्रवत्।गिरः॥२३॥

वसुर्वासयिता स इन्द्रो गोमतो बहुभिर्गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्य बलस्य वा दानं प्रदानं न घ न खलु नियमते । नियच्छति । उपरतं करोति । यद्यदि सीमयं गिरोऽस्मदीयाः स्तुतीरुपश्रवत् उपशृणुयात् । स्तोत्रश्रवणे सति सर्वदा ददातीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

कुवित्सस्य प्र हि व्रजं गोमंतं दस्युहा गमत् । शचीभिरप नो वरत् ॥ २४ ॥

कुवित्ऽसस्य । प्र । हि । व्रजं । गोऽमंतं । दस्युऽहा । गमत् । शचीभिः । अप ।

नः । वरत् ॥ २४ ॥

कुवित्सस्य । कुविद्बहुशः स्यति हिनस्तीति कुवित्सो नाम कश्चित् । तस्य स्वभूतं गोमंतं बहुभिर्गोभिर्युक्तं व्रजं गोष्ठं दस्युहा दस्यूनामुपक्षपयितृणां हंतेंद्रः प्र गमत् । प्रकर्षेण गच्छति । हि यस्मादेवं तस्मात् शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा नोऽस्माकं ता गा अपवरत् । निगूढास्ता अपावृणोत् ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

इमा उ त्वा शतक्रतोऽभि प्र णोन्नुवुर्गिरः । इन्द्र वत्सं न मातरः ॥ २५ ॥

इमाः । उं इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अभि । प्र । नोन्नुवुः । गिरः ।

इन्द्र । वत्सं । न । मातरः ॥ २५ ॥

हे शतक्रतो बहुविधकर्मन् बहुविधप्रज्ञ वेन्द्र त्वा त्वामभीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयः प्रणोन्नुवुः । प्रकर्षेण पुनः पुनर्गच्छन्ति । नौतिरत्र गतिकर्मा । तत्र दृष्टान्तः । वत्सं न मातरः । यथा मातरो गावो गृहे वर्तमानं वत्सं शीघ्रमभिगच्छन्ति तद्वत् । यद्वास्मदीया वाचस्त्वामभि नोन्नुवुः । अभितः शब्दयन्ति । स्तुवंति । यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हंभारवं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

दू॒णा॒शं स॒ख्यं तव॒ गौर॑सि वी॒र ग॒व्य॒ते । अ॒श्वो अ॒श्वाय॑ते भ॒व ॥ २६ ॥

दुः॒ऽन॒शं । स॒ख्यं । तव॑ । गौः । अ॒सि । वी॒र । ग॒व्य॒ते । अ॒श्वः । अ॒श्वऽय॑ते । भ॒व ॥ २६ ॥

हे इंद्र तव त्वदीयं सख्यं सखित्वं दूणाशं दुर्णाशं नाशयितुमशक्यं । अतिहृदमित्यर्थः । अतो हे वीर वीरयितरिंद्र गव्यते गामात्मन इच्छते त्वं गौरसि । गवां प्रदाता भवसि । उपचारात्कारणे कार्यशब्दः । तथाश्वायतेऽश्वानात्मन इच्छतेऽश्वो भव । अश्वप्रदो भवसि ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

स म॑दस्वा ह्य॒धसो॒ राध॑से त॒न्वा म॒हे । न स्तो॒तारं॑ नि॒दे क॑रः ॥ २७ ॥

सः । म॑दस्व । हि । अ॒धसः । राध॑से । त॒न्वा । म॒हे । न । स्तो॒तारं॑ । नि॒दे । क॑रः ॥ २७ ॥

हे इंद्र स तादृशस्त्वमंधसः सोमस्य पानेन हृष्टया तन्वात्मीयेन शरीरेण मंदस्व । मोदस्व । किमर्थं । महे महते राधसे धनार्थं । हि पूरणः । अपि च त्वदीयं स्तोतारं निदे निंदकाय तस्य वशं न करः । न कुर्याः ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

इ॒मा उ॑ त्वा सु॒तेसु॑ते नक्ष॑ते गिर्व॒णो गि॑रः । व॒त्सं गा॒वो न धे॑नवः ॥ २८ ॥

इ॒माः । उं॒ इति॑ । त्वा । सु॒तेऽसु॑ते । नक्ष॑ते । गिर्व॒णः । गि॑रः । व॒त्सं । गा॒वः । न । धे॑नवः ॥ २८ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेन्द्र सुते सुते सोमेऽभिषुतेऽभिषुते सतीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयस्त्वा त्वां नक्षते । व्याप्नुवन्ति । धेनवो दोग्ध्यो गावो न गाव इव वत्सं । यथा शीघ्रं वत्सं व्याप्नुवन्ति तद्वत् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

पु॒रु॒तमं॑ पु॒रु॒णां स्तो॒तृणां॑ वि॒वाचि॑ । वा॒जेभि॑र्वाज॒यतां॑ ॥ २९ ॥

पु॒रु॒ऽत॒मं । पु॒रु॒णां । स्तो॒तृणां॑ । वि॒ऽवा॒चि । वा॒जेभिः॑ । वा॒जऽय॑तां ॥ २९ ॥

हे इंद्र पुरुतमं पुरुणां बहूनां शत्रूणां तमयितारं ग्लपयितारं त्वां पुरुणां बहूनां स्तोतृणामस्माकं स्तुतिः प्राप्नोत्विति शेषः । कीदृशानां । विवाचि विविधाः स्तुतशस्त्रात्मिका वाचो यस्मिन्यज्ञे तस्मिन्वाजेभिर्वाजैर्हविल्क्ष्णैरक्षैर्वाजयतां वाजवंतं बलवंतं वा त्वां कुर्वतां ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अ॒स्माक॑मिन्द्र॒ भूतु॒ ते स्तो॒मो वा॒हिष्ठो॒ अ॒न्त॒मः । अ॒स्मान्ना॒ये म॒हे हि॒नु ॥ ३० ॥

अ॒स्माकं॑ । इन्द्र॑ । भूतु॑ । ते । स्तोमः॑ । वा॒हिष्ठः॑ । अ॒न्त॒मः॑ । अ॒स्मान् । रा॒ये । म॒हे । हि॒नु ॥ ३० ॥

हे इन्द्र वाहिष्ठो वोढृतमोऽस्माकं स्तोमः स्तोत्रं ते तवांतमोऽतिक्रतमो भूतु । भवतु । त्वं चास्मान्महे महते राये धनाय हिनु । प्रेरय ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

अधि॑ वृ॒बुः प॒णीनां॑ वर्षि॒ष्ठे मूर्ध॑न्स्थात् । उ॒रुः क॒क्षो न गा॑ंग्यः ॥ ३१ ॥

अधि॑ । वृ॒बुः । प॒णीनां॑ । वर्षि॒ष्ठे । मूर्ध॑न् । अ॒स्थात् । उ॒रुः । क॒क्षः । न । गा॑ंग्यः ॥ ३१ ॥

वृबुर्नाम पणीनां तक्षा । तत्सकाशाल्पवधनो भरद्वाजस्तदीयं दानमनेन तृचेनास्तौत् । एतच्च मनुना स्मर्यते । भरद्वाजः क्षुधार्तस्तु सपुत्रो निर्जने वने । बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह वृबोस्तक्ष्णो महायशः । म० १०. १०७. । इति ॥ पणनात्पणयो वणिज एतत्संज्ञा असुरा वा । तेषां तक्षा वृबुर्वर्षिष्ठे मूर्धन्मूर्धनि मूर्धवदुच्छ्रिते स्थलेऽध्यस्थात् अधिष्ठितोऽभूत् गांग्यो गंगायाः कूल उन्नते भवः कक्षो न कक्ष इवोरुर्विस्तीर्णः सन् । जातितो हीनोऽपि दातृत्वात्सर्वत्र श्रेष्ठो भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

यस्य॑ वा॒योऽरि॑व द्र॒वद्भ॒द्रा रा॒तिः स॒हस्रि॑णी । स॒द्यो दा॒नाय॒ म॒ह॒न्ते ॥ ३२ ॥

यस्य॑ । वा॒योः । इ॒व । द्र॒वत् । भ॒द्रा । रा॒तिः । स॒हस्रि॑णी । स॒द्यः । दा॒नाय॑ । म॒ह॒न्ते ॥ ३२ ॥

वायोरिव द्रवत् क्षिप्रगामिनो यस्य वृबोर्भद्रा कल्याणी सहस्रिणी सहस्र-संख्यायुक्ता रातिर्दानं सद्यः स्तुतिसमय एव दानाय दानकामाय याचमानाय मह्यं महन्ते अपेक्षितं धनं ददाति तं वृबुमित्युत्तरस्यामृचि संबंधः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

तत्सु॑ नो॒ विश्वे॑ अ॒र्य आ सदा॑ गृ॒णन्ति॑ का॒रवः॑ ।

वृ॒बुं स॒हस्र॑दा॒त॒मं सू॒रिं स॒हस्र॑सा॒त॒मं ॥ ३३ ॥

तत् । सु॑ । नः॑ । विश्वे॑ । अ॒र्यः । आ । सदा॑ । गृ॒णन्ति॑ । का॒रवः॑ ।

वृ॒बुं । स॒हस्र॑ऽदा॒त॒मं । सू॒रिं । स॒हस्र॑ऽसा॒त॒मं ॥ ३३ ॥

तत्तं वृबुं नोऽस्मदीया विश्वे सर्वेऽर्यः स्तुतीनामीरयितारः कारवः स्तोतारः
सु सुष्टागृणंति । अभिगृणंति । अभिष्टुवंति । कीदृशं । सहस्रदातममतिशयेन
सहस्रसंख्यस्य धनस्य दातारं सूरिं प्राज्ञं यद्वा प्रेरयितारं सहस्रसातममतिशयेन
सहस्रसंख्यस्य स्तोत्रस्य धनस्य वा संभक्तारं ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षड्विंशो वर्गः ॥

त्वामिद्धीति चतुर्दशर्चं तृतीयं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षमैन्द्रं । प्रथमातृ-
तीयाद्या अयुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्याद्या युजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं ।
त्वामिद्धि षडूना प्रागाथमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ यदि ज्योतिःष्टोमो
बृहत्पृष्ठः स्यात्तदानीं निष्केवल्यस्याद्यः प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । यद्यु वै
बृहत्त्वामिद्धि हवामहे । आ० ५. १५. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽयं प्रगाथः
शंसनीयः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति
बृहतः स्तोत्रियानुरूपौ । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामिद्धि हवामहे साता वाजस्य कारवः ।

त्वां वृत्रेष्विन्द्र सत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ १ ॥

त्वां । इत् । हि । हवामहे । साता । वाजस्य । कारवः ।

त्वां । वृत्रेषु । इन्द्र । सत्पतिं । नरः । त्वां । काष्ठासु । अर्वतः ॥ १ ॥

कारवः स्तोतारो वयं वाजस्यान्नस्य साता सातौ संभजने निमित्तभूते सति
हे इन्द्र त्वामिद्धि त्वामेव हवामहे । स्तुतिभिराह्वयामः । हे इन्द्र सत्पतिं सतां
पालयितारं श्रेष्ठं त्वां नरोऽन्येऽपि मनुष्या वृत्रेष्वारण्यकेषु शत्रुषु सत्सु हवन्ते ।
आह्वयन्ति तज्जयार्थं । अपि चार्वतोऽश्वस्य संबंधिनीषु काष्ठासु यत्राश्वः क्रांत्वा
तिष्ठति तासु काष्ठासु संग्रामेषु युद्धकामाश्च त्वामेवाह्वयन्ति । अतो वयं त्वामे-
वाह्वयाम इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्ण्या महः स्त्वानो अद्रिवः ।

गामश्च रथ्यमिन्द्र सं किर सत्वा वाजं न जिग्युषे ॥ २ ॥

सः । त्वं । नः । चित्र । वज्रऽहस्त । धृष्णुऽया । महः । स्तवानः । अद्रिऽवः ।
गां । अश्वं । रथ्यं । इंद्र । सं । किर । सचा । वाजं । न । जिग्युषे ॥ २ ॥

हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो अद्रिवो वज्रवन् । यद्वाहणात्यनेनेत्य-
द्रिरशनिः । तद्वन् । एवंभूतेंद्र धृष्णुया धृष्णुः शत्रूणां धर्षयिता महो महान् स
तादृशस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् गां रथ्यं रथवाहनमश्वं च संकिर ।
सम्यक् प्रयच्छ । जिग्युषे जितवते पुरुषाय भोगार्थं सचा महत्प्रभूतं वाजं नान्न-
मिव । यथा शत्रून् जितवते भोगार्थं बहून्नं प्रयच्छसि तद्वत् ॥

महाव्रते निष्केवल्ये यः सचाहेत्यादिसूक्तशेषः शंसनीयः । सूच्यते हि । यः
सचाहा विचर्षणिरिति शेषोऽयं ते अस्तु हर्यत इति सूक्ते । ऐ० आ० ५. १०. । इति ॥
चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने यः सचाहेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः ।
सूचितं च । यः सचाहा विचर्षणिः स्वादोरित्या विषूवतः । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ प्रगाथे प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यः सचाहा विचर्षणिरिंद्रं तं हूमहे वयं ।

सहस्रमुष्क तुविनृम्ण सत्पते भवा समत्सु नो वृधे ॥ ३ ॥

यः । सचाहा । विऽचर्षणिः । इंद्रं । तं । हूमहे । वयं ।

सहस्रऽमुष्क । तुविऽनृम्ण । सत्ऽपते । भव । समत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ३ ॥

य इंद्रः सचाहा महतां शत्रूणां हंता विचर्षणिर्विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा तमिंद्रं
वयं हूमहे । स्तुतिपदैराह्वयामः । उत्तरार्थः प्रत्यक्षकृतः । हे सहस्रमुष्क सहस्रशेफ ।
यां कां च स्त्रियं संभवन्निंद्रो भोगलोलुपतया स्वशरीरे पर्वणि पर्वणि शेफान्
ससर्जेति कौषीतकिभिरास्नातं । तदभिप्रायेणेदं संबोधनं । हे तुविनृम्ण बहुधन
सत्पते सतां पालयितरिंद्र समत्सु संयामेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

बाधसे जनान्वृषभेव मन्युना घृषौ मीळ्ह ऋचीषम ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने तनूषु सूर्ये ॥ ४ ॥

बाधसे । जनान् । वृषभाऽइव । मन्युना । घृषौ । मीळहे । ऋचीषम् ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । तनूषु । अप्ऽसु । सूर्ये ॥ ४ ॥

हे ऋचीषम ऋचा सम ऋग्याहशं रूपं प्रतिपादयति तादृग्यूपेन्द्र घृषौ शत्रूणां
घर्षके बाधके मीळहे संग्रामे जनानस्मदीयान् शत्रून् वृषभेव वृषभेणेव बलवता
मन्युना क्रोधेन बाधसे । बाधस्व । तथा महाधने महतो धनस्य निमित्तभूते
संग्रामे चास्माकमविता रक्षिता बोधि । बुध्यस्व । रक्षितृत्वेनात्मानं जानीहि ।
रक्षको भवेति यावत् । किमर्थं । तनूषु तनयेष्वप्सूदकेषु सूर्ये च लब्धव्येषु सत्स्वे-
तेषां लाभार्थं । सूर्यस्य लाभः संदर्शनं । तदर्थमित्यर्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिन इन्द्र ज्येष्ठं न आ भरेति
प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । इन्द्र ज्येष्ठं न आ भरा त्वा सहस्रमा
शतं । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

इन्द्र ज्येष्ठं न आ भरँ ओजिष्ठं पपुर्नि श्रवः ।

येनेमे चित्र वज्रहस्त रोदसी ओभे सुशिप्र प्राः ॥ ५ ॥

इन्द्र । ज्येष्ठं । नः । आ । भर । ओजिष्ठं । पपुर्नि । श्रवः ।

येन । इमे इति । चित्र । वज्रहस्त । रोदसी इति । आ । उभे इति । सुशिप्र । प्राः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ज्येष्ठं प्रशस्यतममोजिष्ठमोजस्वितममतिशयेन बलकरं पपुर्नि पूरकं
श्रवोऽन्नं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । प्रयच्छ । हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्र-
बाहो हे सुशिप्र शोभनहस्तक एवंभूत हे इन्द्र येनान्नेनेमे परिदृश्यमाने उभे
रोदसी द्यावापृथिव्यावाप्रा आपूरयसि तदन्नमाभरेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामुग्रमवसे चर्षणीसहं राजन्देवेषु हूमहे ।

विश्वामु नो विश्वामु पिबन्ता वसोऽमित्रान्सुषहान्कृधि ॥ ६ ॥

त्वां । उग्रं । अवसे । चर्षणीसहं । राजन् । देवेषु । हूमहे ।

विश्वामु । नः । विश्वामु । पिबन्ता । वसो इति । अमित्रान् । सुषहान् । कृधि ॥ ६ ॥

हे राजन् राजमानेन्द्र देवेषु देवानां मध्य उग्रमुद्रुणबलं चर्षणीसहं चर्षणीनां
शत्रुभूतानां प्रजानामभिभवितारं त्वामवसे रक्षणाय हूमहे । आह्वयामः । त्वं

विश्वा सर्वाणि पिच्छना पिच्छनानि रक्षांसि । पिहितमव्यक्तं शब्दयंत इति पिच्छ-
नानि । पृषोदरादिः । तानि सु सुष्ठु विथुरा व्यथितानि बाधितानि कुरु । हे
वसो वासकेन्द्र नोऽस्मदीयानमित्रान् शत्रूँश्च सुषहान् सुखेनाभिभवितुं शक्यान्
कृधि । कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदिन्द्र नाहुषीष्वाँ ओजो नृम्णं च कृष्टिषु ।

यद्वा पंच क्षितीनां द्युम्नमा भर सत्रा विश्वानि पौंस्या ॥ ७ ॥

यत् । इन्द्र । नाहुषीषु । आ । ओजः । नृम्णं । च । कृष्टिषु ।

यत् । वा । पंच । क्षितीनां । द्युम्नं । आ । भर । सत्रा । विश्वानि । पौंस्या ॥ ७ ॥

हे इन्द्र नाहुषीषु । नहुष इति मनुष्यनाम । तत्संबन्धिनीषु कृष्टिषु प्रजासु ।
आकारः समुच्चये । यच्चोजो बलं नृम्णं धनं च विद्यते । यद्वा यच्च पंच पंचानां
क्षितीनां । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंच क्षितयः । तेषां स्वरूपं द्युम्नं द्योत-
मानमन्नं तत्सर्वमस्मभ्यमाभर । आहर । प्रयच्छ । तथा सत्रा महांति विश्वानि
सर्वाणि पौंस्यानि बलानि चास्मभ्यमाहर ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यद्वा तृक्षौ मघवन्दुह्यावा जने यत्पूरौ कच्च वृष्ण्यं ।

अस्मभ्यं तद्विरीहि सं नृषाह्येऽमित्रान्पृत्सु तुर्वणे ॥ ८ ॥

यत् । वा । तृक्षौ । मघऽवन् । दुह्यौ । आ । जने । यत् । पूरौ । कत् । च । वृष्ण्यं ।

अस्मभ्यं । तत् । विरीहि । सं । नृऽसह्ये । अमित्रान् । पृत्ऽसु । तुर्वणे ॥ ८ ॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र तृक्षावेतत्संज्ञे राजनि यद्वा यच्च बलं विद्यते दुह्यावा
दुह्यौ चैतत्संज्ञे च जने यद्वलमस्ति । पूरावेतत्संज्ञे नृपे च यत्कच्च यत्किंचन वृष्ण्यं
वीर्यं विद्यते तत्सर्वमस्मभ्यं स्तोतृभ्यं सं सम्यग्विरीहि । प्रयच्छ । कदा । नृसह्ये
नृभिर्योद्धृभिः सोढव्ये युद्धे प्रवृत्ते । किमर्थं । पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वमित्रान्
शत्रून् तुर्वणे तुर्वितुं हिंसितुं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्य इन्द्र त्रिधात्विति वैरूपस्य सामप्रगाथः शंस-
नीयः । सूचितं च । इन्द्र त्रिधातु शरणं त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु । आ० १. ३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते नवमी ॥

इ॒न्द्रं त्रि॒धातुं श॒रणं त्रि॒वरू॒थं स्व॒स्ति॒मत् ।

छ॒र्दि॒र्ये॒च्छ म॒घव॑द्भ्यश्च॒ मह्यं॑ च या॒वया॑ दि॒द्युमे॑भ्यः ॥ ९ ॥

इ॒न्द्र । त्रि॒ऽधा॒तु । श॒रणं । त्रि॒ऽवरू॒थं । स्व॒स्ति॒ऽमत् ।

छ॒र्दिः । य॒च्छ । म॒घव॑त्ऽभ्यः । च॒ । मह्यं॑ । च॒ । य॒वय॑ । दि॒द्युं । ए॒भ्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र त्रिधातु त्रिप्रकारं त्रिभूमिकं त्रिवरूथं त्रयाणां शीतातपवर्षाणां वारकं स्वस्तिमदविनाशयुक्तं छर्दिश्छर्दिष्मदाच्छादनयुक्तमेवंगुणविशिष्टं शरणं गृहं मघवद्भ्यश्च । मघं हविलक्ष्णं धनं । तद्भ्यश्चास्मदीयेभ्यो मह्यं भरद्वाजाय च यच्छ । देहि । अपि चैभ्यः सकाशाद्दिद्युं शत्रुप्रेरितं द्योतमानमायुधं यवय । पृथक्कुरु ॥

॥ अथ दशमी ॥

ये ग॒व्य॒ता मन॑सा॒ शत्रु॑माद॒भुर॑भिप्र॒घ्नन्ति॑ धृ॒ष्णु॒या ।

अ॒ध॒ स्मा नो॑ म॒घव॑न्नि॒द्र गि॒र्वण॑स्त॒नूपा॑ अ॒न्त॒मो भव॑ ॥ १० ॥

ये । ग॒व्य॒ता । मन॑सा । श॒त्रुं । आ॒ऽद॒भुः । अ॒भि॒ऽप्र॒घ्नन्ति॑ । धृ॒ष्णु॒ऽया ।

अ॒ध॒ । स्म॒ । नः॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ । त॒नू॒ऽपाः॒ । अ॒न्त॒मः॒ । भ॒व॒ ॥ १० ॥

ये जना गव्यता शत्रूणां गा इच्छता मनसा युक्ताः संतः शत्रुं शातयितारं वैरिणमादभुः अहिंसिषुः । ये च धृष्णुया धृष्णवो धृष्टाः संतोऽस्मानभिलक्ष्य प्रघ्नन्ति प्रकर्षेण हिंसन्ति हे मघवन् धनवन् गिर्वणो गिरां संभक्तरिन्द्र अध स्मास्मिन्काले तेभ्यः सकाशात् नोऽस्माकं तनूपास्तनूनां शरीराणां रक्षिता सन् अन्तमोऽतिक्रान्तमो भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अ॒ध॒ स्मा नो॑ वृ॒धे भ॒वे॒न्द्र ना॒यम॑वा यु॒धि ।

यद॒न्तरि॑क्षे प॒तय॑न्ति प॒र्णि॒नो दि॒द्यव॑स्ति॒ग्ममू॑र्द्धानः ॥ ११ ॥

अ॒ध॒ । स्म॒ । नः॒ । वृ॒धे । भ॒व॒ । इ॒न्द्र॒ । ना॒यं । अ॒व॒ । यु॒धि ।

यत् । अ॒न्तरि॑क्षे । प॒तय॑न्ति । प॒र्णि॒नः॒ । दि॒द्यवः॒ । ति॒ग्म॒ऽमू॑र्द्धानः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र अध स्म तदानीं नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव । अपि च नायं
योऽस्माकं नयो नेता युधि युद्धे तमप्यव । रक्ष । तदेत्युक्तं कदेत्यत आह । परिणः
पक्षवंतस्तिग्ममूर्द्धानस्तीक्ष्णास्या दिद्यवो दीप्ता वाणा यद्यदांतरिक्षे व्योम्नि पत-
यन्ति शत्रुभिर्विसृष्टाः पतन्ति तदानीं वृधे भवेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यत्र शूरासस्तन्वो वितन्वते प्रिया शर्म पितृणां ।

अध स्मा यच्छ तन्वे तने च छर्दिश्चित्तं यावय द्वेषः ॥ १२ ॥

यत्र । शूरासः । तन्वः । विऽतन्वते । प्रिया । शर्म । पितृणां ।

अध । स्म । यच्छ । तन्वे । तने । च । छर्दिः । अचित्तं । यावय । द्वेषः ॥ १२ ॥

यत्र यस्मिन्काले शूरासः शूराः शौर्यवंतो योद्धारस्तन्वः स्वकीयानि शरी-
राणि वितन्वते विस्तारयन्ति स्वामिनो जयाय शत्रूणां पुरतो दर्शयन्ति । तथा-
स्मिन्काले प्रिया प्रियाणि शर्म शर्माणि स्थानानि पितृणां जनकानां संबन्धीनि ।
तैरर्जितानीति यावत् । एतानि च वितन्वते शत्रूणां पुरस्ताद्विस्तारयन्ति । परि-
त्यजन्तीति यावत् । अध स्मास्मिन्काले तन्वे शरीराय तने तनयाय च छर्दिश्छा-
दनमायुधानां निवारकं कवचमचित्तं शत्रुभिरज्ञातं यथा भवति तथा यच्छ ।
प्रयच्छ । शत्रुज्ञानात्पूर्वमेव देहीत्यर्थः । अपि च द्वेषो द्वेषृन् शत्रून्यावय । तेभ्यो
वियोजय ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यदिन्द्र सर्गे अर्वतश्चोदयासे महाधने ।

असमने अध्वनि वृजिने पथि श्येना इव अवस्यतः ॥ १३ ॥

यत् । इन्द्र । सर्गे । अर्वतः । चोदयासे । महाऽधने ।

असमने । अध्वनि । वृजिने । पथि । श्येनान्ऽइव । अवस्यतः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र महाधने जेतव्यस्य महतो धनस्य निमित्ते महति संग्रामे सर्गे उद्योगे
सत्यसमने विषमेऽध्वनि मार्गेऽर्वतोऽस्मादीयानश्चान्यद्यदा चोदयासे प्रेरयसि ।
वृजिने कुटिले पथि मार्गेऽंतरिक्षलक्षणे अवस्यतः श्वोऽन्नमामिषरूपमात्मन
इच्छतः श्येनानिव यथामिषार्थिनः श्येना अंतरिक्षे शीघ्रं गच्छन्ति तथास्मादीया-

नश्चान्यदा त्वं शीघ्रं गमयसि तदानीमस्माकं तन्वे तनयाय च छर्दिर्यच्छेति पूर्व-
स्यामृचि संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सिंधूरिव प्रवण आश्रुया यतो यदि क्लोशमनु षणि ।

आ ये वयो न वर्वृत्यामिषि गृभीता बाह्वोर्गवि ॥ १४ ॥

सिंधून्ऽइव । प्रवणे । आश्रुऽया । यतः । यदि । क्लोशं । अनु । स्वनि ।

आ । ये । वयः । न । वर्वृतति । आमिषि । गृभीताः । बाह्वोः । गवि ॥ १४ ॥

उक्तस्यैवार्थस्यातिशयप्रतिपादनार्थेयं । प्रवणे निम्नदेशे सिंधूनिव स्यंदमाना
नदीरिवाश्रुयाश्रु शीघ्रं यतो गच्छतोऽश्वान् हे इंद्र यदि चोदयासे प्रेरयसि । कदा ।
क्लोशमनु । क्लोश इति भयनाम । भयमनुलक्ष्य स्वनि स्वन आक्रोशे सति ।
कीदृशास्तेऽश्वाः । बाह्वोर्बाहुमूलयोगृभीताः कक्ष्यया बद्धा येऽश्वा गवि गोरूपे
धने जेतव्ये सत्यावर्वृतति पुनः पुनरावर्तते । आमिष्यामिषे मांसे ग्रहीतव्ये सति
वयो न यथा श्येनादयः पक्षिणः पुनः पुनरावर्तते तद्वत् । एवंभूतानश्वान् भयेन
क्रोशे सति यदा त्वं प्रेरयसि तदानीमस्मदीयेभ्यश्छर्दिः प्रयच्छेति संबंधः । यद्यप्यु-
षेर्युद्धे प्रसक्तिर्नास्ति तथापि राजपुरोहितत्वेन राजकीयानां पुरुषाणां जयः
प्रार्थ्यत इति न कश्चिद्विरोधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवविंशो वर्गः ॥

स्वादुरित्येकविंशद्वचं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजपुत्रस्य गर्गस्यार्धं । प्रस्तोक इन्द्रित्येषा
त्रिष्टुप् दशाश्वानित्यनुष्टुप् दश रथानिति गायत्री महि राध इति द्विपदा ब्रह्मा-
दशका युजानो हरितेत्येषा बृहती दिवस्पृथिव्या इति जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः ।
आदितः पंचानामृचां सोमो देवता । अगव्यूति श्वेत्त्रमित्यर्धचर्चप्रथमपादे देवा उत्त-
रस्य भूमिस्तृतीयस्य बृहस्पतिश्चतुर्थस्येन्द्रः । प्रस्तोक इत्याद्याश्चतस्रः संजयपुत्रस्य
राज्ञो दानस्तुतिरूपत्वात्तद्देवताकाः । वनस्पते वीडुंग इत्ययं तृचो रथदेवत्यः । उप-
श्वासयेति तृचो दुंदुभिदेवत्यः । समश्चपर्णा इत्यर्धचर्च ऐन्द्रः । शिष्टा इंद्रदेवताकाः ।
तथा चानुक्रांतं । स्वादुरेकविंशद्गर्गः पंचादौ सौम्यो गव्यूत्यर्धचर्चो लिंगोक्तदेवतः
प्रस्तोक इति त्रिष्टुबनुष्टुङ्गायत्री द्विपदा सार्जयस्य प्रस्तोकस्य दानस्तुतिः परौ
तृचौ रथदुंदुभिदेवत्यावैन्द्रोऽत्योऽर्धचर्चो युजानो बृहती दिवस्पृथिव्या जगती ॥

आग्निमारुत आदितश्चतस्रः शंसनीयाः । सूत्रितं च । स्वादुष्किलायमिति चतस्रो मध्ये चाह्वानं । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स्वादुष्किलायं मधुमाँ उतायं तीव्रः किलायं रसवाँ उतायं ।

उतो न्व१स्य पपिवांसमिंद्रं न कश्चन सहत आह्वेषु ॥ १ ॥

स्वादुः । किल । अयं । मधुऽमान् । उत । अयं । तीव्रः । किल । अयं । रसऽवान् । उत । अयं ।

उतो इति । नु । अस्य । पपिऽवांसं । इंद्रं । न । कः । चन । सहते । आऽह्वेषु ॥ १ ॥

अयमभिषुतः सोमः स्वादुरास्वादनीयः किल भवति । उतापि च मधुमान्माधुर्यवांश्चायं सोमो भवति । तथायं सोमस्तीव्रः किल मदोत्पादने तीक्ष्णः खलु भवति । उतापि चायं सोमो रसवान् सारवांश्च भवति । अनेन वाक्यचतुष्टयेन सोमस्य माधुर्यातिशयत्वं च प्रतिपादितं । उतो अपि चास्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ इमं सोमं पपिवांसं पीतवन्तमिंद्रमाह्वेषु संयामेषु न कश्चन न कोऽपि सहते । अभिभवति । नु इति पूरकः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयं स्वादुरिह मदिष्ठ आस यस्येंद्रो वृत्रहत्ये ममाद ।

पुरुणि यच्च्यौत्ना शंबरस्य वि नवतिं नव च देह्यो३ हन् ॥ २ ॥

अयं । स्वादुः । इह । मदिष्ठः । आस । यस्य । इंद्रः । वृत्रऽहत्ये । ममाद ।

पुरुणि । यः । च्यौत्ना । शंबरस्य । वि । नवतिं । नव । च । देह्यः । हन् ॥ २ ॥

इहास्मिन्यज्ञेऽयं सोमः स्वादुरास्वादितः पीतः सन् मदिष्ठोऽतिशयेन मदयितास । बभूव । यस्य सोमस्य पानेनेंद्रो वृत्रहत्ये वृत्रहननकाले ममाद मत्तो बभूव । यः सोमः शंबरस्यासुरस्य पुरुणि बहूनि च्यौत्ना च्यौत्नानि बलानि जघान । तथा देह्यो दिग्धा उपचिता आसुरीः पुरीः तदीयान् देहान् वा नवतिं नव च नवोत्तरनवतिसंख्याका यः सोमो विहन् व्यहन् अयं सोम इति प्रथमपादेन संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं मे पीत उदियति वाचमयं मनीषामुशन्तीमजीगः ।

अयं षठ्कुर्वीरमिमीत धीरो न याभ्यो भुवनं कच्चनारे ॥ ३ ॥

अयं । मे । पीतः । उत् । इयति । वाचं । अयं । मनीषां । उशन्ती । अजीगरिति ।

अयं । षट् । उर्वीः । अमिमीत । धीरः । न । याभ्यः । भुवनं । कत् । चन । आरे ॥ ३ ॥

अयं सोमः पीतः सन् मे मम वाचमुदियति । उद्गमयति । अयमेव सोम उशन्ती कांतां मनीषां बुद्धिमुदजीगः । उद्गारयति । प्रकाशयति ॥ गृ निगरण इत्यस्माख्यंताल्लुङि चङि रूपं ॥ अपि चायं धीरो धीमान् सोमः षट्कुर्वीः षण्मोर्वीरंहसस्यांतु द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधयश्चेति प्रतिपादिता द्युपृथिव्याद्याः षडमिमीत । निर्मितवान् । याभ्य उर्वीभ्य आरे दूरे विप्रकृष्टे देशे कच्चन किंचन भुवनं भूतजातं न भवति अपि त्वास्वेव सर्वं भूतजातं वर्तते तादृशीरुवीर्निर्मितवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं स यो वरिमाणं पृथिव्या वर्षमाणं दिवो अकृणोदयं सः ।

अयं पीयूषं तिसृषु प्रवत्सु सोमो दाधारोर्वंतरीक्षं ॥ ४ ॥

अयं । सः । यः । वरिमाणं । पृथिव्याः । वर्षमाणं । दिवः । अकृणोत् । अयं । सः ।

अयं । पीयूषं । तिसृषु । प्रवत्सु । सोमः । दाधार । उरु । अंतरीक्षं ॥ ४ ॥

स खल्वयं सोमो यः पृथिव्या वरिमाणमुरुत्वं विस्तृतत्वमकृणोत् अकरोत् । तथायं सोमो दिवो द्युलोकस्य वर्षमाणं संहतत्वं दृढत्वमकृणोत् अकरोत् । अयं सोमः स हि भवति । अपि चायं सोमस्तिसृष्वोषधीष्वप्सु गोषु च प्रवत्सु प्रकृष्टास्वेतासु पीयूषं रसं दाधार । धारयति । तथोरु विस्तीर्णमंतरीक्षं च धारयति । तथा च मंत्रांतरं । त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः । त्वमा ततंथोर्वंतरीक्षं । ऋग्वे० १. ९१. २२. । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अयं विदच्चित्रहशीकमर्णः शुक्रसंज्ञनामुषसामनीके ।

अयं महान्महता स्कंभनेनोद्यामस्तन्नादृषभो मरुत्वान् ॥ ५ ॥

अयं । विदत् । चित्रदृशीकं । अर्णैः । शुक्रसदनां । उषसां । अनीके ।

अयं । महान् । महता । स्कंभनेन । उत् । द्यां । अस्तभ्रात् । वृषभः । मरुत्वान् ॥ ५ ॥

अयं सोमश्चित्रदृशीकं विचित्रदर्शनं यद्वाश्चर्यत्वेन दर्शनीयमर्णैः सर्वस्य प्रेरकं सौरं ज्योतिर्विदत् । लंभयति । कस्मिन्काले । शुक्रसदनां शुक्रं निर्मलमंतरिक्षं सद्य सदनं यासां तासामुषसामनीके प्रमुखे । उषःकाल इत्यर्थः । अपि च महान् प्रवृद्धोऽयं सोमो महता स्थविष्टेन स्कंभनेन स्तंभनसाधनेन मध्यवर्तिनांतरिक्षेण द्यां द्युलोकमुदस्तभ्रात् । ऊर्ध्वमस्थापयत् । यथाधो न पतति तथांतरिक्षं तस्या-
धारत्वेन कृतवानित्यर्थः । कीदृशः सोमः । वृषभो वृष्टेर्जनयिता । सोमाहुत्या हि वृष्टिर्जन्यते । मरुत्वान्मरुद्भिर्युक्तः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

धृषत्पिब कलशे सोममिन्द्र वृत्रहा शूर समरे वसूनां ।

माध्यंदिने सवनं आ वृषस्व रयिस्थानो रयिमस्मासु धेहि ॥ ६ ॥

धृषत् । पिब । कलशे । सोमं । इन्द्र । वृत्रहा । शूर । संऽअरे । वसूनां ।

माध्यंदिने । सवने । आ । वृषस्व । रयिऽस्थानः । रयिं । अस्मासु । धेहि ॥ ६ ॥

हे शूर शौर्यवन्निन्द्र वृत्रहा वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हन्ता त्वं वसूनां धनानां समरे संग्रामे निमित्तभूते सति कलशे द्रोणकलशेऽवस्थितं सोमं धृषत् धृष्टं यथा भवति तथा पिब । अपि च माध्यंदिने सवनं आवृषस्व । आसिंचस्व । जठरं सोमेन पूरय । सैवैन्द्रं हि माध्यंदिनं सवनं । किंच रयिस्थानो रयीणां धनानां स्थानभूतस्त्वं रयिं धनमस्मासु धेहि । धारय ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इन्द्र प्र णः पुरएतेव पश्य प्र नो नय प्रतरं वस्यो अच्छ ।

भवा सुपारो अतिपारयो नो भवा सुनीतिरुत वामनीतिः ॥ ७ ॥

इन्द्र । प्र । नः । पुरएताऽइव । पश्य । प्र । नः । नय । प्रऽतरं । वस्य । अच्छ ।

भव । सुऽपारः । अतिऽपारयः । नः । भव । सुऽनीतिः । उत् । वामऽनीतिः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं पुरएतेव पुरतो गन्तेव नोऽस्मान् प्र पश्य । प्रकर्षेणेष्वस्व । यथा

मार्गरक्षकः स्वयं पुरतो गच्छन्ननुगच्छतो रक्षणीयान् पथिकान्पश्यति तथा पश्येत्यर्थः । तथा वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमच्छाभिमुख्येन प्रतरं प्रकृष्टतरमति-
शयेन प्रणय । अस्मान्प्रापय । तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता दुःखेभ्यस्तारयिता
भव । तथा नोऽस्मान् स्तोतृनतिपारयः । शत्रूनतिक्रामय । सुनीतिः शोभनन-
यनश्चास्माकं भव । उतापि च वामनीतिर्वामानां वननीयानां धनानां नेता
भव । यद्वास्मदर्थं श्रेष्ठप्रापणो भव ॥

ऐन्द्रे पशावुरुं न इत्येषा वपाया याज्या । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि
विद्वान् प्र ससाहिषे पुरुहूत शत्रून् । आ० ३. ७. । इति ॥ होचकैः सदःप्रसर्पणस-
मयेऽप्येषा जया । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति जपंतः
। आ० ५. ३. । इति ॥ चातुर्विधिकेऽहन्यहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिन-
सवनेऽच्छावाकस्यैषा चारंभणीया । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान-
निति कद्वय आरंभणीया । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्स्वर्वज्ज्योतिरभयं स्वस्ति ।

ऋष्या ते इन्द्र स्थविरस्य बाहू उप स्थेयाम शरणा बृहन्ता ॥ ८ ॥

उरुं । नः । लोकं । अनु । नेषि । विद्वान् । स्वःऽवत् । ज्योतिः । अभयं । स्वस्ति ।

ऋष्या । ते । इन्द्र । स्थविरस्य । बाहू इति । उप । स्थेयाम । शरणा । बृहन्ता ॥ ८ ॥

हे इन्द्र विद्वान् जानंस्वमुरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं स्वर्गाख्यं नोऽस्माननुनेषि ।
अनुगमय । तथा स्वर्वत्सुखवदभयं भयरहितं ज्योतिश्च स्वस्ति क्षेमेणानुनेषि ।
अस्माननुगमय । हे इन्द्र स्थविरस्य स्थूलस्य वृद्धस्य ते तव संबन्धिनावृष्या दर्श-
नीयौ बृहन्ता महान्तौ बाहू त्वदीयौ हस्तौ शरणा शरणौ रक्षकौ रक्षकतयोपस्थे-
याम । उपतिष्ठेम । सेवेमहि ॥

॥ अथ नवमी ॥

वरिष्ठे न इन्द्र वंधुरे धा वहिष्ठयोः शतावन्नश्वयोरा ।

इषमा वक्षीषां वर्षिष्ठां मा नस्तारीन्मघवन्नायो अर्यः ॥ ९ ॥

वरिष्ठे । नः । इन्द्र । वंधुरे । धाः । वहिष्ठयोः । शतऽवन् । अश्वयोः । आ ।

इषं । आ । वक्षि । इषां । वर्षिष्ठां । मा । नः । तारीत् । मघऽवन् । रायः । अर्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र वरिष्ठ उरुतमे विस्तीर्णतमे वंधुर आत्मीये रथे नोऽस्मान् धाः । धेहि ।
धारय । अपि च हे शतावन् शतसंख्यधनेन्द्र वहिष्ठयोर्वोद्धृतमयोः । आकारः
समुच्चये । अश्वयोरा त्वदीययोरश्वयोश्चास्मान् धारय । तथेषामन्नानां मध्ये वर्षिष्ठां
वृद्धतमामिषमन्नमावक्षि । अस्मदर्पमावह । आनय । हे मघवन् धनवन्निन्द्र अर्यो
धनस्य स्वाम्यन्यः कश्चिन्नोऽस्माकं रायो धनानि मा तारीत् । मा हिंसीत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

इन्द्रं मृळं मह्यं जीवातुमिच्छ चोदय धियमयसो न धारां ।

यत्किंचाहं त्वायुरिदं वदामि तज्जुषस्व कृधि मा देववंतं ॥ १० ॥

इन्द्र । मृळ । मह्यं । जीवातुं । इच्छ । चोदय । धियं । अयसः । न । धारां ।

यत् । किं । च । अहं । त्वाऽयुः । इदं । वदामि । तत् । जुषस्व । कृधि । मा । देवऽवंतं ॥ १० ॥

हे इन्द्र मृळ । मृळय । अस्मान् सुखय । जीवातुं जीवनौषधं च मह्यं दातु-
मिच्छ । तथा धियं बुद्धिं चोदय । स्तुतिविषयां कर्मविषयां वा प्रेरय । तीक्ष्णी-
कुरु । अयसो न धारामयोमयस्य खड्गादेर्धारामिव । सा यथा सूक्ष्मा तद्वत्सूक्ष्म-
विषयां धियं चोदयेत्यर्थः । किंच त्वायुस्त्वामात्मन इच्छन् इदमिदानीं यत्किंच-
नाहं वदामि समीचीनमसमीचीनं वा तज्जुषस्व । मा मां च देववंतं रक्षकैर्दे-
वैरुपेतं कृधि । कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकचिंशो वर्गः ॥

आयुष्कामेष्ट्यामिन्द्रस्य चातुस्त्रातारमित्यनुवाक्या । सूचितं च । चातारमिन्द्रम-
वितारमिन्द्रं मा ते अस्यां सहसावन्परिष्टौ । आ० २. १०. । इति ॥

॥ सैषाचैकादशी ॥

चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवेहवे सुहवं शूरमिन्द्रं ।

ह्यामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥ ११ ॥

चातारं । इन्द्रं । अवितारं । इन्द्रं । हवेऽहवे । सुऽहवं । शूरं । इन्द्रं ।

ह्यामि । शक्रं । पुरुऽहूतं । इन्द्रं । स्वस्ति । नः । मघऽवा । धातु । इन्द्रः ॥ ११ ॥

चातारं शत्रुभ्यः पालयितारमिन्द्रमाह्वयामि । तथावितारं कामैस्तर्पयितार-
मिन्द्रमाह्वयामि हवे हवे सर्वेष्वाहवनेषु सुहवं सुखेनाह्वातुं शक्यं शूरं शौर्यवंतं

शक्रं सर्वकार्येषु शक्तं पुरुहूतं पुरुभिर्बहुभिः पालनार्थमाहूतमेवंविधमिंद्रं हूयामि । आहूयामि । एवमाहूतो मघवा धनवान् स इंद्रः स्वस्त्यविनाशं नोऽस्मभ्यं धातु । ददातु । यद्वास्माकं विदधातु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्रः सुचामा स्ववाँ अवोभिः समृच्छीको भवतु विश्ववेदाः ।

बाधतां द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १२ ॥

इंद्रः । सुऽचामा । स्वऽवान् । अवऽभिः । सुऽमृच्छीकः । भवतु । विश्वऽवेदाः ।

बाधतां । द्वेषः । अभयं । कृणोतु । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १२ ॥

सुचामा सुष्ठु चाता स्ववान्धनवान् स इंद्रोऽवोभी रक्षणेः समृच्छीकः सुष्ठु सुखयिता भवतु । तथा च विश्ववेदाः सर्वधनः सर्वविद्वान्वा स इंद्रो द्वेषो द्वेष्टुन् शत्रून् बाधतां । हिनस्तु । अभयं भयरहितं चास्माकं कृणोतु । करोतु । वयं च तत्प्रसादात्सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य पतयः स्याम । भवेम ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ।

स सुचामा स्ववाँ इंद्रो अस्मे आराच्छिद्वेषः सन्तुत्युयोतु ॥ १३ ॥

तस्य । वयं । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ।

सः । सुऽचामा । स्वऽवान् । इंद्रः । अस्मे इति । आरात् । चित् । द्वेषः । सन्तुतः । युयोतु ॥ १३ ॥

यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य सुमतौ शोभनायामनुग्रहात्मिकायां बुद्धौ वयं स्याम । विषयभूता भवेम । तथा भद्रे कल्याणे सौमनसे सुमनसो भावेऽपि तदीये स्याम । भवेम । स इंद्रोऽस्मास्वनुग्रहात्मिकां बुद्धिं सौमनस्यं च करोत्वित्यर्थः । सुचामा सुष्ठु चाता स्ववान्धनवान् स इंद्रश्चास्मे अस्मत्त आराच्छित् दूरदेश एव द्वेषो द्वेष्टुन् सन्तुतः । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितान्युयोतु । पृथक्करोतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अव ते इंद्र प्रवतो नोर्मिर्गिरो ब्रह्माणि नियुतो धवंते ।

उरु न राधः सर्वना पुरुण्यपो गा वज्रिन्युवसे समिंदून् ॥ १४ ॥

अव। त्वे इति। इन्द्र। प्रऽवतः। न। ऊर्मिः। गिरः। ब्रह्माणि। निऽयुतः। धवंते।
उरु। न। राधः। सर्वना। पुरुणि। अपः। गाः। वज्रिन्। युवसे। सं। इन्द्रन् ॥ १४ ॥

हे इन्द्र त्वे त्वां नियुतः स्तोतुर्गिर उक्थात्मिका वाचो ब्रह्माणि सामरूपाणि
स्तोत्राणि चावधवंते । अवगच्छन्ति । तत्र दृष्टान्तः । ऊर्मिर्जलसंघः प्रवतो न
प्रवणदेशानिव । यथोच्छ्रितात्स्थलान्निम्नदेशं शीघ्रं गच्छति तद्वत् । नशब्दः समुच्चये ।
उरुरूणि राधो राधांसि च हविल्लक्षणानि धनानि पुरुणि बहूनि सवना सव-
नानि बहवोऽभिषुताः सोमाश्च त्वामेवाभिगच्छन्ति । हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र अपो
वसतीवर्याख्या गा गोविकारान् शृतदध्यादीन् श्रपणार्थानिन्द्रन् सोमांश्च सं युवसे ।
सम्यक् मिश्रयसि । त्वां यष्टुं वसतीवरीभिरभिषुत्य तं सोममाशिरादिभिः श्रप-
णद्रव्यैः संस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

क ई स्तवत्कः पृणात्को यजाते यदुग्रमिन्मघवा विश्वहावेत् ।

पादाविव प्रहरन्नन्यमन्यं कृणोति पूर्वमपरं शचीभिः ॥ १५ ॥

कः। ई। स्तवत्। कः। पृणात्। कः। यजाते। यत्। उग्रं। इत्। मघऽवा। विश्वहा। अवेत्।
पादौऽइव। प्रऽहरन्। अन्यंऽअन्यं। कृणोति। पूर्वं। अपरं। शचीभिः ॥ १५ ॥

कः स्तोतेमेनमिन्द्रं स्तवत् । स्तुयात् । स्तोतुं शक्नुयात् । को वा पृणात् । एनं
प्रीणयेत् । कश्च यजाते । एनं हविर्भिर्यजेत । यद्यस्मादयं मघवा धनवानिन्द्र
उग्रमिदुर्गुणमेव विश्वहा सर्वदावेत् आत्मानं वेत्ति जानाति सर्वदोग्र एव
भवति तस्मात्कारणात् न कोऽप्येनं स्तोतुं प्रीणयितुं यष्टुं वा शक्नोतीति भावः ।
इतोऽपि स्तुत्यादेरविषय इत्याह यस्मादयमिन्द्रः शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः
पूर्वं प्रथमभाविनं संतं स्तोतारमपरं पश्चाद्भाविनं चान्यमन्यं परस्परव्यतिहारेण
कृणोति करोति । यः प्रथमभावी मुख्यः स्तोता तं जघन्यं करोति यश्च जघन्यः
स्तोता तं मुख्यं करोति । तत्र दृष्टान्तः । प्रहरन् पादाविव । यथा पादौ प्रहरन्
मार्गे प्रक्षिपन् पुरुषः पूर्वं पादमपरं करोत्यपरं च पूर्वं तद्वत् । अतोऽपि कार-
णादिन्द्रः स्तुत्यादेरविषय इति भावः । एतदादिकेन पंचर्चेनेन्द्रस्यातिस्वातंत्र्यं
प्रतिपाद्यते ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

शृ॒खे वी॒र उ॒ग्रमु॒ग्रं द॒मा॒यन्न॒न्यम॒न्यम॒तिने॒नीय॒मानः ।

ए॒ध॒मा॒न॒द्वि॒कु॒भय॑स्य॒ राजा॑ चोष्कूयते॒ विश॒ इन्द्रो॑ म॒नु॒ष्यान् ॥ १६ ॥

शृ॒खे । वी॒रः । उ॒ग्रं॑ऽउ॒ग्रं । द॒मः॑ऽयन् । अ॒न्यं॑ऽअ॒न्यं । अ॒ति॑ऽने॒नीय॒मानः ।

ए॒ध॒मा॒नः॑ऽद्वि॒ट् । उ॒भय॑स्य । राजा॑ । चोष्कूयते॑ । विशः॑ । इन्द्रः॑ । म॒नु॒ष्यान् ॥ १६ ॥

अयमिन्द्रो वीरो वीर्यवानिति शृखे । श्रूयते । किं कुर्वन् । उग्रमुग्रमुद्गूणमुद्गूणं बलिनं शत्रुं प्रति दमायन् । दमः दमनं । बाधनमिच्छन् । अन्यमन्यं प्रथमं नेतव्यमन्यं पश्चान्नेतव्यं चान्यं पूर्वमपरं परस्परव्यवहारेण स्तोतृनतिनेनीयमानोऽत्यंतं पुनः पुनर्नयन् । अपि चैधमानद्विट् एधमानानां वर्धमानानामसुन्वतां द्वेष्टोभयस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च धनस्य राजेश्वरोऽयमिन्द्रो विशो निवेशयितृन् स्वस्य परिचारकान्मनुष्यान् चोष्कूयते । रक्षणार्थं पुनः पुनराह्वयति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

परा॒ पूर्वे॑षां स॒ख्या वृ॑णक्ति॒ वितर्तु॑रा॒णो अ॒परे॑भिरेति ।

अ॒ना॒नु॒भू॒तीर॒वधू॑न्वा॒नः पूर्वी॑रिन्द्रः श॒रद॑स्तर्त॒रीति ॥ १७ ॥

परा॑ । पूर्वे॑षां । स॒ख्या । वृ॒ण॒क्ति॒ । वि॒ऽतर्तु॑रा॒णः । अ॒परे॑भिः । ए॒ति॒ ।

अ॒ना॒नु॒ऽभू॒तीः । अ॒व॒ऽधू॒न्वा॒नः । पूर्वी॑ः । इन्द्रः॑ । श॒रदः॑ । तर्त॒रीति॑ ॥ १७ ॥

अयमिन्द्रः पूर्वेषां पूर्वभाविनां प्रशस्तानां कर्मणां कुर्वतां पुरुषाणां सख्या सखित्वानि परावृणक्ति । वर्जयति । अपि च वितर्तुराणस्तान् हिंसन् अपरेभिरपैरमुख्यैरप्रशस्तैरपि कर्मानुष्ठातृभिरेति । सख्यं प्राप्नोति । तथानानुभूतीरपरिचरणाः प्रजा अवधून्वानः परित्यजन् पूर्वीर्बह्वीः शरदः संवत्सरानयमिन्द्रस्तर्तरीति । भृशमतिक्रामति । स्तोतृभिः सह सख्यं कुर्वन् चिरकालं वसतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

रूपं॑रूपं॑ प्र॒तिरूपो॑ बभूव॒ तद॑स्य रूपं॑ प्र॒तिचक्ष॑णाय ।

इन्द्रो॑ मा॒याभिः॑ पु॒रुरूपं॑ ई॒यते॑ यु॒क्ता ह्य॑स्य॒ हर॑यः श॒ता द॑श ॥ १८ ॥

रूपं॑ऽरूपं॑ । प्र॒ति॑ऽरूपः । ब॒भूव॒ । तत् । अ॒स्य॒ । रूपं॑ । प्र॒ति॑ऽचक्ष॑णाय ।

इन्द्रः॑ । मा॒याभिः॑ । पु॒रुऽरूपः॑ । ई॒यते॑ । यु॒क्ताः । हि । अ॒स्य॒ । हर॑यः । श॒ता । द॑श ॥ १८ ॥

अयमिन्द्रः प्रतिरूपो रूपाणां प्रतिनिधिः सन् रूपं रूपं तत्तदग्न्यादिदेवता-
स्वरूपं बभूव । प्राप्नोति ॥ भू प्राप्ताविति धातुः ॥ इन्द्रः स्वमाहात्म्येन तत्तद्देव-
तारूपो भवतीत्यर्थः । अस्य चन्द्रस्य तत्प्राप्तमग्न्यादिदेवतास्वरूपं प्रतिचक्षणाय
प्रतिनियतदर्शनायायमग्निरयं विष्णुरयं रुद्र इत्येवमसंकीर्णदर्शनाय भवति । अपि
चायमिन्द्रो मायाभिः ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानैरात्मीयैः संकल्पैः पुरुरूपो बहुवि-
धशरीरः सन् ईयते । बहून्यजमानान् गच्छति । ननु द्वावेवास्याश्वावेकश्च रथः
कथमनेन युगपद्बहून् गच्छतीत्यत आह । अस्येन्द्रस्य हरयोऽश्वा युक्ता रथे यो-
जिताः शता दश सहस्रसंख्याका अपरिमिताः संति । हि यस्मादेवं तस्माद्बहुश-
रीराणि स्वीकृत्य युगपद्विष्मतो यजमानान् गच्छतीत्यर्थः ॥ अन्ये मन्यन्त इति
परमैश्वर्यं इत्यस्य धातोरर्थानुगमादिन्द्रः परमात्मा । स चाकाशवत्सर्वगतः सदा-
नन्दरूपः । स एवोपाधिभिरन्तःकरणैः प्रतिशरीरमवच्छिन्नः सन् जीवात्मेति व्यप-
दिश्यते । स एवानादिमायाशक्तिभिर्वियदादिजगदात्मना विवर्तते शब्दादिवि-
षयहरणशीला इन्द्रियवृत्तयश्च तेनैव संबद्धाः । एतत्सर्वं तस्य परमात्मनो यद्वास्तवं
रूपं तस्य दर्शनायेति । अयमर्थोऽनया प्रतिपाद्यते । रूपं रूपं । रूप्यत इति रूपं
शरीरादि । प्रतिशरीरं चिद्रूपः सर्वगतः परमात्मा प्रतिरूपः प्रतिबिम्बरूपः सन्
सर्वाणि शरीराणि बभूव । प्राप्नोत् । तच्च प्राप्तं प्रतिबिम्बरूपमस्य परमात्मनः
प्रतिचक्षणाय प्रतिनियताकारस्य दर्शनाय भवति । स चन्द्रः परमेश्वरो माया-
भिर्मायाशक्तिभिः पुरुरूपो वियदादिभिर्बहुविधरूपैरुपेतः सन् ईयते । चेष्टते ।
एतदप्यस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय भवति । अस्य च दश शता सहस्रसंख्याका
हरय इन्द्रियवृत्तय युक्ता विषयग्रहणायोद्युक्ताः संति । तदप्यस्य वास्तवरूपस्य
दर्शनाय भवतीति । एवं स्थूलसूक्ष्मशरीरयोर्वियदादिमहाप्रपञ्चस्य च तत्त्वज्ञा-
नहेतुत्वमनया प्रत्यपादीति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

युजानो ह॒रिता॒ रथे॒ भूरि॒ त्वष्टे॒ह राज॑ति ।

को वि॒श्वाहा॑ द्विष॒तः पक्ष॑ आ॒सत॒ उ॒तासी॑नेषु सूरिषु ॥ १९ ॥

युजा॒नः । ह॒रिता॑ । रथे॑ । भूरि॑ । त्वष्टा॑ । इ॒ह । राज॑ति ।

कः । वि॒श्वाहा॑ । द्विष॒तः । पक्षः॑ । आ॒स॒ते । उ॒त । आसी॑नेषु । सूरिषु ॥ १९ ॥

हरिता हरितावश्चौ रथे युजानो युंजन् त्वष्टा दीप्त इन्द्र इह चैलोके भूरि

भूरिषु बहुषु प्रदेशेषु राजति । दीयते । उतापि च सूरिषु स्तोतृष्वस्मादशेषासीनेषु
सत्सु विश्वाहा सर्वदेन्द्रादन्यः को नाम द्विषतः शत्रोः पक्षः पाचको बाधकः सन्
आसते । आस्ते । इन्द्र एव सर्वदा शत्रून्बाधत इत्यर्थः । यद्वा पक्ष इति सकारांतं
समीपवचनं । इन्द्रादन्यः को नाम द्विषतः शत्रोः समीप आसते । आस्ते । इन्द्र एव
निर्भयः सन् शत्रुसमीपे स्थातुं शक्नोतीति भावः ॥

॥ अथ विंशी ॥

अगव्यूति स्त्रेचमागन्म देवा उर्वी सती भूमिरंहूरणाभूत् ।

बृहस्पते प्र चिकित्सा गविष्टावित्था सते जरित्र इन्द्र पंथां ॥ २० ॥

अगव्यूति । स्त्रेचं । आ । अगन्म । देवाः । उर्वी । सती । भूमिः । अंहूरणा । अभूत् ।

बृहस्पते । प्र । चिकित्स । गोऽइष्टौ । इत्था । सते । जरित्रे । इन्द्र । पंथां ॥ २० ॥

अत्रोक्तं । अरण्ये निर्जने गर्गो देवान् भूमिं बृहस्पतिं । इन्द्रं चास्तौत्स्वरक्षार्थ-
मृचा मार्गच्युतोऽनयेति ॥ अगव्यूतीत्यत्र देवान् पादे भूमिमथोत्तरे । बृहस्पतिं
तृतीये तु इन्द्र एवोत्तमे स्तुत इति च ॥ हे देवा अगव्यूत्यगोचरं गोसंचाररहितं
क्षेत्रं देशमागन्म । आगताः स्मः । अतो मां रक्षतेति शेषः । उर्वी विस्तीर्णा
सती भूमिश्चांहूरणा । अंहव आहंतारो दस्यवः । तेषां रमणा रमयिच्यभूत् ।
भवति । अस्मानतः सापि रक्षतु । हे बृहस्पते त्वं गविष्टौ गवामन्वेषण उपाये
प्रचिकित्स । प्रवेदय । इत्थेत्यमनेन प्रकारेण सते भवते दुःखमनुभवते जरित्रे
स्तोत्रे मह्यं हे इन्द्र पंथां पंथानं मार्गं प्रचिकित्स । प्रज्ञापय ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

दिवेदिवे सदृशीरन्यमर्द्धं कृष्णा असेधदप सद्यनो जाः ।

अहन्दासा वृषभो वस्त्रयंतोदव्रजे वर्चिनं शंबरं च ॥ २१ ॥

दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अन्यं । अर्द्धं । कृष्णाः । असेधत् । अप । सद्यनः । जाः ।

अहन् । दासा । वृषभः । वस्त्रऽयन्ता । उदऽव्रजे । वर्चिनं । शंबरं । च ॥ २१ ॥

अयमिन्द्रः सद्यनः सदनात्स्वकीयादंतरिक्षैकदेशात्स्थानाज्जा जायमानः सूर्या-
त्मना प्रादुर्भवन् सदृशीस्तुल्यरूपाः कृष्णाः कृष्णवर्णा रात्रीर्दिवे दिवे प्रतिदिव-

समपासेधत् । निवर्तयति । किमर्थं । अन्यमर्द्धमहरर्द्धमपरं भागं प्रकाशयितुं ।
अहोरात्रात्मकस्य दिवसस्य हि रात्रिरेको भागः । अपि च वृषभो वर्षयिता स
इन्द्रो दासा दासावुपक्षपयितारौ यज्ञकर्मणां वस्त्रयन्ता । वस्त्रं निवासहेतुभूतं धनं ।
तदिच्छन्तौ वर्चिनं शंबरं चैतत्संज्ञावसुरावुदव्रजे । उदकानि व्रजन्त्यस्मिन्नित्युदव्रजो
देशविशेषः । तस्मिन्नहन् । हतवान् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्रस्तोक इन्द्र राधसस्त इन्द्र दश कोशयीर्दश वाजिनोऽदात् ।
दिवोदासादतिथिग्वस्य राधः शंबरं वसु प्रत्ययभीष्म ॥ २२ ॥
प्रस्तोकः । इन्द्र । राधसः । ते । इन्द्र । दश । कोशयीः । दश । वाजिनः । अदात् ।
दिवः । दासात् । अतिथिग्वस्य । राधः । शंबरं । वसु । प्रति । अयभीष्म ॥ २२ ॥

एतदाद्यासु चतसृषु सृजयपुत्रस्य प्रस्तोकस्य राज्ञो दानस्तुतिः । स एव दिवो-
दासोऽश्वथोऽतिथिग्व इति चाख्यायते । हे इन्द्र ते तव राधस आराधयितुः
स्तोतुः । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । त्वां स्तुवते मह्यं गर्गाय प्रस्तोको राजा दश कोशयीः
सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान् कोशान्दश वाजिनोऽश्वान् नु क्षिप्रमदात् । प्रायच्छत् ।
इदिति पूरणः । वयं च तस्माद्विवोदासादेतत्संज्ञात्प्रस्तोकाद्वसु धनं प्रत्ययभीष्म ।
प्रतिगृहीतवन्तः । कीदृशं । अतिथिग्वस्य तस्यैव प्रस्तोकस्य स्वभूतं राधो राधकं
शंबरं शंबरादसुरादागतं । शंबरं हत्वा त्वया दत्तं तदीयमित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

दशाश्वान्दश कोशान्दश वस्त्राधिभोजना ।

दशो हिरण्यपिंडान्दिवोदासादसानिषं ॥ २३ ॥

दश । अश्वान् । दश । कोशान् । दश । वस्त्रा । अधिऽभोजना ।

दशो इति । हिरण्यऽपिंडान् । दिवः । दासात् । असानिषं ॥ २३ ॥

दश दशसंख्याकान् अश्वान् दशसंख्याकान् हिरण्यपूर्णान् कोशानधिभोजना । भो-
जनमिति धननाम । अधिकं धनं येषां मूल्यं । तादृशानि दशसंख्यानि वस्त्राणि
दशो दश च दशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडानेतान् सर्वान्दिवोदासात्प्र-
स्तोकादहमसानिषं । समभजं । लब्धवानस्मि ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

दश रथान्प्रष्टिमतः शतं गा अथर्वभ्यः । अश्वथः पायवेऽदात् ॥ २४ ॥

दश । रथान् । प्रष्टिऽमतः । शतं । गाः । अथर्वऽभ्यः । अश्वथः । पायवे । अदात् ॥ २४ ॥

दश दशसंख्याकान् प्रष्टिमतः । प्रष्टिस्त्रिपद आधारः । तद्वद्वहंतीति प्रष्ट-
योऽश्वः । तद्युक्तान्नथान् शतं शतसंख्याका गाश्चाथर्वभ्योऽथर्वगोत्रेभ्य ऋषिभ्यः
पायवे भरद्वाजपुत्रायैतत्संज्ञायास्मद्भावे चाश्वथोऽश्ववानेतत्संज्ञः प्रस्तोकोऽदात् ।
दत्तवान् ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

महि राधो विश्वजन्यं दधानान्भरद्वाजान्सार्वज्यो अभ्ययष्ट ॥ २५ ॥

महि । राधः । विश्वऽजन्यं । दधानान् । भरत्ऽवाजान् । सार्वज्यः । अभि । अभ्यष्ट ॥ २५ ॥

विश्वजन्यं सर्वजनहितं महि महद्राधो धनं दधानान्धारयतो भरद्वाजान् भर-
द्वाजपुत्रानस्मान् सार्वज्यः संजयपुत्रः प्रस्तोकोऽभ्ययष्ट । अपूजयत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

वनस्पत इत्येषा रथारोहणे विनियुक्ता । सूत्रितं च । वनस्पते वीडुंगो हि
भूया इत्येतयान्यान्यपि वानस्पत्यानि । गृ० सू० २. ६. । इति ॥

॥ सैषा षड्विंशी ॥

वनस्पते वीडुंगो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः ।

गोभिः संनद्धो असि वीळयस्वास्थाता ते जयतु जेतानि ॥ २६ ॥

वनस्पते । वीळुऽअंगः । हि । भूयाः । अस्मत्ऽसखा । प्रऽतरणः । सुऽवीरः ।

गोभिः । संऽनद्धः । असि । वीळयस्व । आऽस्थाता । ते । जयतु । जेतानि ॥ २६ ॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकार रथ त्वं वीडुंगो दृढावयवो भूयाः । भव । अस्मत्सखा
वयं सखायो यस्य स तादृशश्च भव । प्रतरणः प्रवर्धयिता सुवीरः शोभनैर्वीरैः
शूरभटैः पुत्रादिभिर्वा युक्तश्च भव । अपि च त्वं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः संनद्धोऽसि ।
सम्यग्बद्धो भवसि । तादृशस्त्वं वीळयस्व । अस्मान्दृढीकुरु । ते तवास्थाता त्वय्य-
वस्थितो रथी च जेतानि जेतव्यानि शत्रुसैन्यानि जयतु ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

दिवस्पृथिव्याः पर्योजं उद्धृतं वनस्पतिभ्यः पर्याभृतं सहः ।

अपामोज्मानं परि गोभिरावृतमिंद्रस्य वज्रं हविषा रथं यज ॥ २७ ॥

दिवः । पृथिव्याः । परि । ओजः । उत्ऽभृतं । वनस्पतिऽभ्यः । परि । आऽभृतं । सहः ।

अपां । ओज्मानं । परि । गोभिः । आऽवृतं । इंद्रस्य । वज्रं । हविषा । रथं । यज ॥ २७ ॥

दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्चोद्धृतमुद्धृतं सारत्वेनोपात्तं यदोजो बलमस्ति तद्रूपं । वनस्पतिविकारत्वाद्रथस्य । वनस्पतयो हि पृथिव्याः सारभूताः ते च द्युसंबन्धिभिरुदकैः प्रवृद्धाः । अतो रथस्य लोकद्वयसारत्वमुपपन्नं ॥ परि पंचमर्थानुवादी ॥ अपि च वनस्पतिभ्यो वृक्षेभ्यः । परि पूर्ववत् । आभृतमाहृतं सहो बलरूपमपामुदकानामोज्मानं प्रेरकं । यदोज्मा वेगः । अपां वेग इव वेगवंतं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः परित आवृतमावेष्टितमिंद्रस्य वज्रं वज्रैकदेशं । श्रूयते हि । इंद्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत् स चेधा व्यभवत् वज्रस्तृतीयं रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयमिति । एवंगुणविशिष्टं रथं हविषा पुरोडाशादिना हे अध्वर्यो यज ॥ नूनमेषोत्तरा च रथदेवत्यस्य हविषो याज्यानुवाक्ये लिंगादवगंतव्ये ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

इंद्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः ।

सेमां नो हव्यदातिं जुषाणो देव रथ प्रति हव्या गृभाय ॥ २८ ॥

इंद्रस्य । वज्रः । मरुतां । अनीकं । मित्रस्य । गर्भः । वरुणस्य । नाभिः ।

सः । इमां । नः । हव्यऽदातिं । जुषाणः । देव । रथ । प्रति । हव्या । गृभाय ॥ २८ ॥

यो रथ इंद्रस्य वज्र उक्तप्रकारेण वज्रैकदेशो मरुतामेतत्संज्ञानां देवगणानामनीकमयभूतं तद्वच्छीघ्रगामी मित्रस्याहरभिमानिनो देवस्य गर्भो गर्भवदंतवर्तमानः । अहनि हि रथः संचरति । वरुणस्य रात्र्यभिमानिदेवस्य नाभिर्नाभिस्थानीयः । नाभिर्यथा देहमध्ये नैश्चल्येनावतिष्ठते तद्वद्रात्रौ क्वचिदेव स्थितः । हे देव द्योतमान रथ य उक्तगुणः स तादृशस्त्वमिमां नोऽस्मदीयां हव्यदातिं हविर्दानवतीं यागक्रियां जुषाणः सेवमानः सन् हव्या हव्यान्यस्मदीयानि हवींषि प्रतिगृभाय । प्रतिगृहाण ॥

परेण तृचेन संग्रामे दुंदुभिरभिमर्शनीयः । सूत्रितं च । उपश्वासय पृथिवीमुत
द्यामिति तृचेन दुंदुभिमभिमृशेत् । गृ० सू० ३. ११. । इति ॥

॥ सैषात्रैकोनविंशी ॥

उपश्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुचा ते मनुतां विस्थितं जगत् ।

स दुंदुभे सजूरिंद्रेण देवैर्दूराद्वीयो अप्र सेध शत्रून् ॥ २९ ॥

उप । अश्वासय । पृथिवी । उत । द्यां । पुरुऽचा । ते । मनुतां । विऽस्थितं । जगत् ।

सः । दुंदुभे । सऽजूः । इंद्रेण । देवैः । दूरात् । दवीयः । अप्र । सेध । शत्रून् ॥ २९ ॥

हे दुंदुभे पृथिवीमुतापि च द्यां दिवमुपश्वासय । आत्मीयेन जयघोषेणा-
श्वासय । यथा लोकद्वयं त्वदीयेन शब्देनापूरितं भवति तादृशं शब्दं कुर्वित्यर्थः ।
अपि च विस्थितं विशेषेण स्थितं स्थावरं जंगमं चोभयविधं प्राणिजातं ते
त्वदीयं शब्दं पुरुचा बहुधा मनुतां । मन्यतां । जानातु । हे दुंदुभे स त्वमिंद्रेणा-
न्यैर्देवैश्च सजूः सह दूराद्वीयो दूरादपि दूरतरं शत्रून्स्मदीयानपसेध । अपगमय ।
अत्र निरुक्तं । दुंदुभिरिति शब्दानुकरणं दुमो भिन्न इति वा दुंदुभ्यतेर्वा स्याद्व-
धकर्मणः । नि० ९. १२. । इत्यादि ॥

॥ अथ विंशी ॥

आक्रंदय बलमोजो न आधा निः स्तनिहि दुरिता बाधमानः ।

अप्र प्रोथ दुंदुभे दुच्छुना इत इंद्रस्य मुष्टिरसि वीळयस्व ॥ ३० ॥

आ । क्रंदय । बलं । ओजः । नः । आ । धाः । निः । स्तनिहि । दुऽइता । बाधमानः ।

अप्र । प्रोथ । दुंदुभे । दुच्छुनाः । इतः । इंद्रस्य । मुष्टिः । असि । वीळयस्व ॥ ३० ॥

हे दुंदुभे आक्रंदय । अस्मच्छत्रून्बोदय । बलं सेनारूपमोजः शरीरबलं च
नोऽस्मभ्यमाधाः । आधेहि । प्रयच्छ । तथा दुरिता दुरितानि दुर्गमनानि बाध-
मानो हिंसस्त्वं निःस्तनिहि । नितरां शब्दं कुरु ॥ स्तन शब्द इति धातुः ॥ हे दुंदुभे
दुच्छुना अस्मद्दुःखहेतुभूतं शुनं सुखं यासां तादृशीः शत्रुसेना इतोऽस्मत्स्थाना-
दप्रोथ । बाधस्व । त्वं चेन्द्रस्य मुष्टिरसि । मुष्टिरिव शत्रूणां हंता भवसि ।
अतोऽस्मान्वीळयस्व । दृढीकुरु ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमहुं दुभिर्वावदीति ।

समश्वपर्णाश्चरन्ति नो नरोऽस्माकमिन्द्र रथिनो जयन्तु ॥ ३१ ॥

आ । अमूः । अज । प्रतिऽआवर्तय । इमाः । केतुऽमत् । दुंदुभिः । वावदीति ।

सं । अश्वऽपर्णाः । चरन्ति । नः । नरः । अस्माकं । इन्द्र । रथिनः । जयन्तु ॥ ३१ ॥

अस्याः पूर्वाद्धो दुंदुभिदेवत्य उत्तरार्द्धश्चैन्द्रः । यद्वोभावप्यर्द्धचर्वैन्द्रौ । हे इन्द्र अमूः शत्रुषु स्थितास्ता गा आज । अस्मान्प्रत्यागमय । इमा अस्मदीया गाः शत्रुभिर्जिघृक्षिताः प्रत्यावर्तय । प्रतिनिवर्तय । अयं च दुंदुभिः केतुमत् प्रज्ञानवत् यथा सर्वैर्ज्ञायते तथा वावदीति । भृशं शब्दं करोति । अश्वपर्णा अश्वपतना अश्ववाहाश्च नोऽस्मदीयाश्च नरः पुरुषाः संचरन्ति । शत्रुभिर्युध्यमाना वर्तन्ते । तथा सति हे इन्द्र अस्माकं रथिनो रथारूढाः पुरुषाः शत्रून् जयन्तु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमाध्याय आरभ्यते । षष्ठमंडलस्य चतुर्थेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याख्यातानि । यज्ञायज्ञेति द्वाविंशत्यृचं पंचमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोराधे । अत्रानुक्रम्यते । यज्ञायज्ञा अधिका शंयुस्तृणपाणिकं पृश्निसूक्तं प्रगाथौ बृहती

महासतोबृहती महाबार्हतबार्हतौ प्रगाथावित्याग्नेयः काकुभः प्रगाथः पुर-
उष्णिग्बृहत्यतिजगतीति मारुत्योऽन्त्यास्तिस्रो वासां लिंगोक्तदेवताः काकुभः
प्रगाथः पुरउष्णिग्बृहतीति पौष्ण्यो बृहती महाबृहती यवमध्यान्त्यानुष्टुप् मारु-
त्योऽन्त्या द्यावाभूम्योर्वा पृश्नेर्वेति । यज्ञायज्ञा व इत्येषा बृहती । तृतीयद्वादशका
चष्टकेति तल्लक्षणसद्भावात् । द्वितीया सतोबृहती । अयुजौ जागतौ सतोबृह-
तीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । तृतीया चतुर्थी बृहतीसतोबृहत्यौ पंचमी बृहती षष्ठी
महासतोबृहती । अष्टाक्षरास्त्रयः पादा द्वादशाक्षरा द्वौ पादौ सा महासतोबृहती ।
सप्तमी महाबृहती । अष्टाक्षराश्चत्वारः पादा एको द्वादशाक्षरः सा महाबृहती ।
अष्टमी महासतोबृहती । अष्टिनस्त्रयो द्वौ जागतौ सा महासतोबृहती । नवमी
बृहती दशमी सतोबृहती । एता दशान्निदेवत्याः । एकादशी ककुप् । मध्यमो यदि
द्वादशाक्षर उभयतोऽष्टकौ द्वौ पादौ सा ककुप् । द्वादशी सतोबृहती त्रयोदशी
पुरउष्णिक् । आद्यो जागतो द्वितीयतृतीयौ गायत्रौ सा पुरुउष्णिक् । चतुर्दशी
बृहती पंचदश्यतिजगती द्वापंचाशदक्षरा । एकादश्याद्याः पंच मरुदेवताकाः ।
त्रयोदश्यादीनां तिसृणां लिंगोक्ता इंद्रादयो वा देवताः । षोडशी ककुप् सप्तदशी
सतोबृहत्यष्टादशी पुरुउष्णिगेकोनविंशी बृहती । षोडश्यादीनां चतसृणां पूषा
देवता । विंशी बृहत्येकविंशी यवमध्या महाबृहती । आद्यौ द्वावष्टकौ तृतीयो
द्वादशकश्चतुर्थपंचमावष्टकौ सा यवमध्या महाबृहती । विंशयेकविंश्योः पृश्नि-
सूक्तमित्युक्तत्वान्मरुतां माता पृश्निर्देवता । द्वाविंश्यनुष्टुप् । स चापि पृश्निदेवत्या
द्यावाभूमिदेवत्या वा ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । आग्निमारुते यज्ञायज्ञा व इत्ययं
स्तोत्रियप्रगाथः । सूत्रितं च । यज्ञायज्ञा वो अग्नये देवो वो द्रविणोदा इति
प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरागिरा च दक्षसे ।

प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिषं ॥ १ ॥

यज्ञाऽयज्ञा । वः । अग्नये । गिराऽगिरा । च । दक्षसे ।

प्रऽप्र । वयं । अमृतं । जातऽवेदसं । प्रियं । मित्रं । न । शंसिषं ॥ १ ॥

हे स्तोतारो वो यूयं यज्ञा यज्ञा यज्ञे यज्ञे सर्वेषु यागेषु दक्षसे प्रवृद्धायाम्नये
गिरा गिरा स्तुतिरूपया वाचा वाचा स्तोत्रं कुरुतेति शेषः । चशब्दो भिन्नक्रमो

व इत्यस्मात्परो द्रष्टव्यः । यूयं च स्तोत्रं कुरुत । वयमपि तमग्निं प्रशंसिषं ॥ प्रसमु-
पोदः पादपूरण इति प्रशब्दस्य द्विरुक्तिः पादपूरणार्था । व्यत्ययेनैकवचनं । छांदसो
लुङ् ॥ प्रशंसाम । कीदृशं । अमृतं मरणरहितं जातवेदसं जातानां वेदितारं
जातप्रज्ञं जातधनं वा मित्रं न सखिभूतमिव प्रियमनुकूलं ॥ यद्वा व्यत्ययेन
त्वमित्यस्य वसादेशः । अग्नय इति च कर्मणि चतुर्थी । क्रियाग्रहणमपि कर्तव्य-
मिति कर्मणः संप्रदानत्वात् । चशब्दश्चक्षिति निपातश्चेदर्थे वर्तते । दक्षस इति च
दक्षेर्वृद्धिकर्मणोऽंतर्भावितव्यर्थाल्लटि रूपं । चणा योगात् निपातैर्यद्यदिहंतेति
निघातप्रतिषेधः ॥ तत्रायमर्थः । हे स्तोतस्त्वं यज्ञे यज्ञ इममग्निं गिरा गिरा स्तुत्या
दक्षसे च वर्धयसि चेत् वयमप्यमृतत्वादिगुणकं तं प्रशंसाम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऊर्जो नपातं स हिनायमस्मयुर्दाशेम हव्यदातये ।

भुवद्वाजेष्वविता भुवद्बृध उत चाता तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जः । नपातं । सः । हिन । अयं । अस्मऽयुः । दाशेम । हव्यऽदातये ।

भुवत् । वाजेषु । अविता । भुवत् । बृधः । उत । चाता । तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जोऽन्नस्य बलस्य वा नपातं पुत्रं प्रशंसिषमित्यनुषंगान् प्रशंसामेत्यर्थः ।
हिनेति निपातद्वयसमुदायो हीत्यस्यार्थः । स खल्वयमग्निरस्मयुरस्मान्कामयमानो
भवति । वयं च हव्यदातये हव्यानां हविषां देवेभ्यो दात्रे तस्मा अग्नये दाशेम ।
हवींषि दद्याम । स चाग्निर्वाजेषु संयामेष्वविता रक्षिता वृधो वर्धकश्चास्माकं
भुवत् । भवतु । उतापि च तनूनां तनयानामस्मत्पुत्राणां च चाता रक्षिता भवतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृषा ह्यग्ने अजरो महान्विभास्यर्चिषा ।

अजस्रेण शोचिषा शोशुचच्छुचे सुदीतिभिः सु दीदिहि ॥ ३ ॥

वृषा । हि । अग्ने । अजरः । महान् । विऽभासि । अर्चिषा ।

अजस्रेण । शोचिषा । शोशुचत् । शुचे । सुदीतिऽभिः । सु । दीदिहि ॥ ३ ॥

हे अग्ने वृषा वर्षिता कामानां वृष्टेः कर्ता वाजरो जरारहितो महान् गुणैर-
धिक एवंभूतस्त्वमर्चिषा दीप्ता विभासि हि । विशेषेण प्रकाशसे खलु । हे शुचे

दीप्ताग्ने अजस्रेणाविच्छिन्नेन शोचिषा तेजसा शोशुचत् भृशं दीप्यमानस्त्वं सुदी-
तिभिः सुदीप्तिभिः सु दीदिहि । सुष्टुस्मान्दीपय । प्रकाशय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

म॒हो दे॒वान्यज॑सि॒ यक्ष्या॑नु॒षक्त॑व॒ क्रत्वा॑त॒ दंस॑ना ।

अ॒र्वाचः॑ सी॒ कृणु॑ह्यग्नेऽव॑से॒ रास्व॑ वाजो॒त वँस्व॑ ॥ ४ ॥

म॒हः । दे॒वान् । यज॑सि । यक्षि॑ । आ॒नु॒षक् । तव॑ । क्रत्वा॑ । उ॒त । दंस॑ना ।

अ॒र्वाचः॑ । सी॒ । कृणु॑हि । अ॒ग्ने । अव॑से । रास्व॑ । वाजा॑ । उ॒त । वँस्व॑ ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वं महो महतो देवान्यजसि । यजमानानां यज्ञे हविर्भिः पूजयसि ।
अतोऽस्माकमपि यज्ञ आनुषक् अनुषक्तं संततं यथा भवति तथा यक्षि । तान्दे-
वान्यज । तदर्थं तव क्रत्वा प्रज्ञयोतापि च दंसना कर्मणा च । सीमिति परिय-
हार्थीयः । तान् सर्वान्देवानर्वाचोऽस्मदभिमुखान् कृणुहि कुर्ववसेऽस्मद्रक्षणार्थं ।
तथा वाजा वाजान् हविल्लक्षणान्यन्नानि रास्व । तेभ्यो देवेभ्यो देहि । उतापि च
त्वमपि वँस्व । तुभ्यं प्रज्ञानि हवींषि संभजस्व ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यमापो॒ अद्र॑यो॒ वना॒ गर्भ॑मृतस्य॒ पिप्र॑ति ।

सह॑सा॒ यो म॑थितो जायते॒ नृभिः॑ पृथि॒व्या अधि॑ सान॒वि ॥ ५ ॥

यं । आपः॑ । अद्र॑यः । वना॑ । गर्भ॑ । ऋ॒तस्य॑ । पिप्र॑ति ।

सह॑सा । यः । म॒थितः॑ । जाय॑ते । नृ॒भिः । पृथि॒व्याः । अधि॑ । सान॒वि ॥ ५ ॥

आपो वसतीवर्याख्या अद्रयो यावाणो वना वनानि काष्ठानि च ऋतस्य
यज्ञस्योदकस्य वा गर्भं गर्भवदंतर्वर्तमानं यमग्निं पिप्रति पूरयन्ति । यद्वापः समु-
द्रिया अद्रयो मेघा वनान्यरण्यानि च ऋतस्य गर्भं वाडववैद्युतदावरूपेण वर्तमानं
यमग्निं पिप्रति पूरयन्ति । यश्चाग्निर्नृभिर्नृतृभिर्ऋत्विग्भिः सहसा बलेन मथितः
सन् पृथिव्या अधि भूमेरुपरि सानवि समुच्छ्रित उत्कृष्टे देवयजनदेशे जायते
प्रादुर्भवति स त्वं वंस्वेत्यन्वयः । यद्वा यः पप्रावित्यनया संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यः प॒प्रौ भा॒नुना॒ रोद॑सी उ॒भे धू॒मेन॑ धावते दि॒वि ।

ति॒रस्त॑मो द॒दृश॒ ऊ॒र्म्या॒स्वा श्या॒वास्व॑रू॒षो वृ॒षा श्या॒वा अ॒रू॒षो वृ॒षा ॥ ६ ॥

आ । यः । प॒प्रौ । भा॒नुना॑ । रोद॑सी इति । उ॒भे इति । धू॒मेन॑ । धा॒वते॒ । दि॒वि ।

ति॒रः । तमः॑ । द॒दृशे॒ । ऊ॒र्म्या॑सु । आ । श्या॒वासु॑ । अ॒रू॒षः । वृ॒षा । आ । श्या॒वाः ।

अ॒रू॒षः । वृ॒षा ॥ ६ ॥

योऽग्निर्भानुना दीप्तोभे रोदसी द्यावापृथिव्यावापप्रौ आपूरयति स धूमेन दिव्यंतरिक्षे धावते । गच्छति । धूमो हि मेघात्मना परिणतः सन् अंतरिक्षे गच्छति । कार्यकारणयोरभेदविवक्षया तद्गमनमग्रावुपचर्यते । अपि चायमरूष आरोचमानो वृषा वर्षिता कामानामेवंगुणकोऽग्निः श्यावासु श्याववर्णासु कृष्णासूर्म्यासु । रात्रिनामैतत् । निशासु तमोऽंधकारं तिरस्कृत्या समंताद्दृशे । दृश्यते । श्यावाः श्याववर्णा रात्रीश्चा तिष्ठति । अरूषो वृषेति पुनरुक्तिरादरार्था पादपूरणार्था वा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

बृ॒हद्भि॑रग्ने अ॒र्चि॒भिः श्रु॒क्तेण॑ देव शो॒चिषा॑ ।

भ॒रद्वा॑जे स॒मिधा॒नो य॑वि॒ष्ठ्य रे॒वन् नः॑ श्रु॒क् दी॒दिहि॑ द्यु॒मत्पा॑व॒क दी॒दिहि॑ ॥ ७ ॥

बृ॒हत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने । अ॒र्चि॒ऽभिः॑ । श्रु॒क्तेण॑ । दे॒व । शो॒चिषा॑ ।

भ॒रत्ऽवा॑जे । संऽइ॒धानः॑ । य॒वि॒ष्ठ्य । रे॒वत् । नः॑ । श्रु॒क् । दी॒दिहि॑ । द्यु॒मत् । पा॒व॒क ।

दी॒दिहि॑ ॥ ७ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्त यविष्ठ्य युवतम श्रुक् दीप्ताग्ने श्रुक्तेण निर्मलेन शोचिषा तेजसा भरद्वाजेऽस्मद्भातरि समिधानः समिध्यमानस्त्वं बृहद्भिर्महद्भि-
रर्चिभिस्तेजोभिर्नोऽस्मदर्थं रेवडनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व ।
तथा पावक हे शोधकाग्ने द्युमत् द्योतमानेन च युक्तं यथा भवति तथा
दीदिहि । दीप्यस्व ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विश्वासां गृहपतिर्विशामसि त्वमग्ने मानुषीणां ।

शतं पूर्भिर्येविष्ट पाह्यंहसः समेद्धारं शतं हिमाः स्तोतृभ्यो ये च ददति ॥ ८ ॥

विश्वासां । गृहऽपतिः । विशां । असि । त्वं । अग्ने । मानुषीणां ।

शतं । पूऽभिः । यविष्ट । पाहि । अंहसः । संऽएद्धारं । शतं । हिमाः । स्तोतृऽभ्यः ।

ये । च । ददति ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वं मानुषीणां मनोरपत्यभूतानां विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां गृहपतिरसि । गृहस्वामी भवसि । हे यविष्ट युवतमाग्ने अतस्त्वं शतं हिमाः शतं हेमंतान् संवत्सरान् समेद्धारं त्वां सम्यगिद्धं कृतवन्तं मां शतं शतेन शतसंख्याकैः पूर्भिः पालकैरंहसः पापादाहंतुः शत्रोर्वा पाहि । रक्ष । ये च स्तोतृभ्यो ददति धनं तव समिधनस्य कर्तरि प्रयच्छन्ति तांश्च पाहि ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं नश्चित्र ऊत्या वसो राधांसि चोदय ।

अस्य रायस्त्वमग्ने रथीरसि विदा गाधं तुचे तु नः ॥ ९ ॥

त्वं । नः । चित्रः । ऊत्या । वसो इति । राधांसि । चोदय ।

अस्य । रायः । त्वं । अग्ने । रथीः । असि । विदाः । गाधं । तुचे । तु । नः ॥ ९ ॥

हे वसो वासकामे चित्रो दर्शनीयस्त्वमूत्या रक्षया सह राधांसि धनानि नोऽस्मभ्यं चोदय । प्रेरय । अस्य सर्वत्र लोके परिदृश्यमानस्य रायो धनस्य त्वं रथीरसि । रंहिता नेता भवसि । अतः कारणादस्मभ्यं धनानि प्रेरयेत्यर्थः । अपि च नोऽस्माकं तुचे । अपत्यनामैतत् । अपत्यायापतनहेतुभूताय पुत्रादये गाधं प्रतिष्ठां तु क्षिप्रं विदाः । लभय ॥

॥ अथ दशमी ॥

पर्षिं तोकं तनयं पतृभिष्टुमदब्धैरप्रयुत्वभिः ।

अग्ने हेळांसि दैव्या युयोधि नोऽदेवानि हूरांसि च ॥ १० ॥

पर्षिं । तोकं । तनयं । पतृऽभिः । त्वं । अदब्धैः । अप्रयुत्वऽभिः ।

अग्ने । हेळांसि । दैव्या । युयोधि । नः । अदेवानि । हूरांसि । च ॥ १० ॥

हे अग्ने त्वमदव्यैः केनाप्यहिंसितैरप्रयुत्वभिः । यौतिरत्र पृथग्भावार्थः । अपृ-
थग्भूतैः संहतैः पतृभिः पालनसाधनैस्तोत्रं पुत्रं तनयं पौत्रं च पर्वि । पालय ।
दैव्या देवसंबन्धीनि च हेळांसि क्रोधान्नोऽस्मत्तो युयोधि । पृथक्कुरु । अदेवानि
मनुष्यसंबन्धीनि च हूरांसि हिंसनानि चास्मत्तः पृथक्कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सखायः सबर्दुघां धेनुमजध्वमुप नव्यसा वचः ।

सृजध्वमनपस्फुरां ॥ ११ ॥

आ । सखायः । सबः । दुघां । धेनुं । अजध्वं । उप । नव्यसा । वचः ।

सृजध्वं । अनपऽस्फुरां ॥ ११ ॥

हे सखायः समानख्याना अध्वर्यवः सबर्दुघां । सबरिति पयसो नाम । अमर-
णहेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्री धेनुं गामाजध्वं । अभिगच्छत । प्राप्नुत । केन साधनेन ।
नव्यसा नवीयसा नवतरेण वचो वचसाह्वानरूपेण शब्देन । तदनंतरमनप-
स्फुरां । स्फुरतिर्बधकर्मा । अनपबाध्यां तां धेनुमुपसृजध्वं । वत्सेनोपसृष्टां कुरुत ।
मरुद्देवत्वत्वात् मरुतां यागाय पयो दोग्धुमिति शेषः । अथवा मरुतां माता
पृथ्वाख्या माध्यमिका वाग्धेनुः । हे सखायः स्तोतारः सबर्दुघां मरुज्जनहेतुभूतस्य
पयसो दोग्ध्री धेनुं पृश्निं नव्यसा नवतरेण वचसा स्तोत्रेणोपाजध्वं । उपागच्छत ।
अनपस्फुरामनपबाधनीयां तां सृजध्वं । बंधनाद्विसृजत । मुंचत । ईदृशी महती
धेनुर्मरुतां माता किमु वक्तव्यं तेषां माहात्म्यमिति मरुत्स्तुतिः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

या शर्धाय मारुताय स्वभानवे अरवोऽमृत्यु धुक्षत ।

या मृळीके मरुतां तुराणां या सुमैरेवयावरी ॥ १२ ॥

या । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । अरवः । अमृत्यु । धुक्षत ।

या । मृळीके । मरुतां । तुराणां । या । सुमैः । एवऽयावरी ॥ १२ ॥

या धेनुरमृत्युमरणहेतु अरवोऽन्नं पयोऽलक्षणं मारुताय मरुत्संघाय धुक्षत
अधुक्षत् । कीदृशाय । शर्धाय प्रसहनशीलाय स्वभानवे स्वायत्तदीप्तये । या च

तुराणां क्षिप्रकारिणां मरुतां मृळीके सुखे तत्परा वर्तते । या च सुखैः सुखैर्हे-
तुभूतैरेवयावर्यैर्वैर्गतृभिरश्वैर्मध्यमस्थानैरुदकैर्वा सह यात्यन्येषामपि सुखार्थं वृष्टि-
जलैः सहागच्छन्ती तां धेनुमुपाजध्वमिति पूर्वचान्वयः । अत्रापि पूर्ववत्मरुस्तु-
तिरधिगंतव्या ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

भरद्वाजायाव धुक्षत द्विता ।

धेनुं च विश्वदोहसमिधं च विश्वभोजसं ॥ १३ ॥

भरत्ऽवाजाय । अव । धुक्षत । द्विता ।

धेनुं । च । विश्वऽदोहसं । इधं । च । विश्वऽभोजसं ॥ १३ ॥

हे मरुतो भरद्वाजायास्मद्भावे द्विता द्वितयमवधुक्षत । किं तद्वितयं । धेनुं च
गां चेषं चान्नं च । कीदृशी धेनुं । विश्वदोहसं विश्वस्य व्याघ्रस्य बहुलस्य दोग्धी ।
कीदृशमन्नं । विश्वभोजसं सर्वेषां भोगपर्याप्तं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तं व इद्रं न सुक्रतुं वरुणमिव मायिनं ।

अर्यमणं न मद्रं सृप्रभोजसं विष्णुं न स्तुष आदिशे ॥ १४ ॥

तं । वः । इद्रं । न । सुऽक्रतुं । वरुणंऽइव । मायिनं ।

अर्यमणं । न । मद्रं । सृप्रऽभोजसं । विष्णुं । न । स्तुषे । आऽदिशे ॥ १४ ॥

हे मरुज्जन तं तादृशं वस्त्वां स्तुषे । स्तौमि । किमर्थं । आदिश आदेशनाय
धनानामतिसर्जनाय प्रदानाय । कीदृशं त्वां । इद्रं नेद्रमिव सुक्रतुं सुकर्माणं
वरुणमिव मायिनं मायावंतं प्रज्ञावंतमर्यमणं नार्यमणमिव मद्रं स्तुत्यं विष्णुं
न विष्णुमिव सृप्रभोजसं प्रसृप्रधनं । यदा त्वस्या लिंगोक्तदेवतास्तदानीं नेवशब्दौ
चशब्दार्थे द्रष्टव्यौ ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

त्वेषं शर्धो न मारुतं तुविष्वण्यनर्वाणं पूषणं सं यथा शता ।

सं सहस्रा कारिषच्चर्षणिभ्य आँ आविर्गूळहा वसू करत्सुवेदा नो वसू करत् ॥ १५ ॥

त्वेषं । शर्धः । न । मारुतं । तुविऽस्वनि । अनर्वाणं । पूषणं । सं । यथा । शता ।
 सं । सहस्रा । कारिषत् । चर्षणिऽभ्यः । आ । आविः । गूळ्हा । वसु । करत् ।
 सुऽवेदा । नः । वसु । करत् ॥ १५ ॥

नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रतीदानीं त्वेषं दीप्तं तुविष्वणि बहुस्वनमनर्वाणमप्रत्युतं
 शत्रुभिरनभिगतं पूषणं पोषकं मारुतं मरुत्संघरूपमीदृशं शर्धो बलं स्तौमीति
 शेषः । स च मरुद्गणो यथा येन प्रकारेण शता शतसंख्याकानि धनानि सं सहैव
 चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्योऽस्मभ्यं कारिषत् कुर्यात् । आकारः समुच्चये । यथा वा सहस्रा
 सहस्रसंख्याकानि धनानि च सं सहैव कारिषत् कुर्यात् तथा स्तौमीति पूर्वचान्वयः ।
 अपि च स मरुद्गणो गूळ्हा गूढानि संवृतानि वसु वसूनि धनान्याविष्करत् ।
 अस्मभ्यमाविष्करोतु । तथा वसु वसूनि धनानि सुवेदा सुलभानि च नोऽस्माकं
 करत् । करोतु । यदा तु लिंगादियं पौष्णी तदा मारुतं शर्ध इव त्वेषं पूषणं
 पूषकमेतत्संज्ञं देवं स्तौमीति योजनीयं ॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ मा पूषन्नुप द्रव शंसिषं नु ते अपिकर्णे आघृणे ।

अघा अर्यो अरातयः ॥ १६ ॥

आ । मा । पूषन् । उप । द्रव । शंसिषं । नु । ते । अपिऽकर्णे । आघृणे ।

अघाः । अर्यः । अरातयः ॥ १६ ॥

हे पूषन् मा मामाद्रव । रक्षणार्थमभिगच्छ । हे आघृणे आगतदीप्ते अघा
 आहंवीरयोऽरीरभिगंवीररातयः शत्रुभूताः प्रजा उपद्रव । बाधस्व ॥ उपपूर्वो
 द्रवतिर्बाधायां वर्तते । यथा प्रजां पशून्यजमानस्योपदोद्रावयति ॥ अहं च ते
 तवापिकर्णे कर्णावपिगते समीपदेशे स्थितः सन् नु क्षिप्रं शंसिषं । प्रशंसामि ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

मा कांकवीरमुद्धो वनस्पतिमशस्तीर्वि हि नीनशः ।

मोत सूरौ अह एवा चन ग्रीवा आदधते वेः ॥ १७ ॥

मा । का॒क॒बी॒रं । उ॒त् । वृ॒हः । व॒न॒स्प॒तिं । अ॒श॒स्तीः । वि । हि । नी॒न॒शः ।

मा । उ॒त् । सू॒रः । अ॒ह॒रि॒ति । ए॒व । च॒न । ग्री॒वाः । आ॒ऽद॒ध॒ते । वे॒रि॒ति वेः ॥ १७ ॥

ऋषिः पुत्रपौत्रसहितमात्मानं बहुपल्याश्रयवनस्पतित्वेन रूपयन् तस्या-
नुद्धारमाशास्ते । हे पूषन् मा काकंबीरं काकानां भर्तारं वनस्पतिं वृक्षं मोद्वृहः ।
उद्धार । मा बाधस्व । पुत्रपौत्रादिभिः सखीभूतरूपेतमन्यैश्च बहुभिराश्रितं मां मा
हिंसीरित्यर्थः । हिशब्दश्चार्थः । अशस्तीरशंसनीया अशंसनीयस्य दुःखस्य कीर्तयि-
त्रीर्वा शत्रुभूताः प्रजा विनीनशो हि । विनाशय च । मोत मा च सूरः प्रेरकः
शत्रुरेवैवमहः । अस्मान्मा हार्षीत् । एवमित्यभिसंबन्धादाख्यातस्योदात्तवत्त्वाच्चाश्रु-
तोऽपि यथेत्येतद्वाक्येऽध्याह्रियते । ग्रीवाः । गिरंत्यंतरवस्थापयन्ति बध्मन्तीति ग्रीवा
दामानि । यथा व्याधा वेः पक्षिणो हरणार्थं ग्रीवा दामानि जालरूपाण्यादधते
भूम्यां निदधते तैश्च निहितैः पक्षिणो हरंत्येवमस्मान् बध्नोपायैः शत्रुर्मा
हार्षीदित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ह॒ते॒रि॒व ते॒ऽवृ॒क॒म॒स्तु स॒ख्यं ।

अ॒च्छि॒द्र॒स्य द॒ध॒न्व॒तः सु॒पू॒र्ण॒स्य द॒ध॒न्व॒तः ॥ १८ ॥

ह॒तेः॒ऽइ॒व । ते । अ॒वृ॒कं । अ॒स्तु । स॒ख्यं ।

अ॒च्छि॒द्र॒स्य । द॒ध॒न्ऽव॒तः । सु॒ऽपू॒र्ण॒स्य । द॒ध॒न्ऽव॒तः ॥ १८ ॥

हे पूषन् ते तव सख्यं सखित्वमवृकं बाधकरहितं सर्वदैकरूपेण वर्तमा-
नमस्माकमस्तु । सर्वदा भवतु । हतेरिव । यथा हतेस्त्वदीयं सख्यमविच्छिन्नं
तद्वत् । कीदृशो हतिः । अच्छिद्रस्य छिद्ररहितस्य संश्लिष्टस्य दधन्वतो दधिमतः
सुपूर्णस्य दध्ना सुष्ठु पूरितस्य । पुनर्दधन्वत इति दधोऽधिकत्वद्योतनार्थः ।
ईदृशो हतिः सर्वदा पूष्णो रथे वर्तते । स इव वयमपि तव सखायो भवेमे-
त्यृषिराशास्ते ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प॒रो हि म॒न्यै॒र॒सि स॒मो दे॒वैरु॒त श्रि॒या ।

अ॒भि ख्यः पू॒ष॒न्पृ॒त॒नासु न॒स्त्व॒म॒वा नू॒नं यथा पु॒रा ॥ १९ ॥

परः । हि । मर्त्यैः । असि । समः । देवैः । उत । श्रिया ।

अभि । ख्यः । पूषन् । पृतनासु । नः । त्वं । अवं । नूनं । यथा । पुरा ॥ १९ ॥

हे पूषन् मर्त्यैर्मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः परः परस्तात्स्थितोऽसि । श्रिया संपदा देवैरुत सैर्वेदेवैश्च समः समानोऽसि । अतस्त्वं पृतनासु संग्रामेषु नोऽस्मान्-
भिख्यः । अभिपश्यानुग्रहदृष्ट्या विलोकय । यथा पुरा येन प्रकारेण पूर्वकाली-
नान्पुरुषान्नरक्षिथ एवं नूनमद्येदानीमव । अस्मान्नक्ष ॥

॥ अथ विंशी ॥

वामी वामस्य धूतयः प्रणीतिरस्तु सूनृता ।

देवस्य वा मरुतो मर्त्यस्य वेजानस्य प्रयज्यवः ॥ २० ॥

वामी । वामस्य । धूतयः । प्रऽनीतिः । अस्तु । सूनृता ।

देवस्य । वा । मरुतः । मर्त्यस्य । वा । ईजानस्य । प्रऽयज्यवः ॥ २० ॥

हे धूतयः कंपयितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्ट्या मरुतः सा सूनृता प्रियस-
त्यात्मिका माध्यमिका युष्मदीया वाक् प्रणीतिरस्तु । अस्मदर्थं धनानां प्रणेची
भवतु । देवस्य वा मर्त्यस्य मनुष्यस्य वेजानस्येष्टवत उभयविधस्य पुरुषस्य वामी
प्रशस्ता या वाक् वामस्य वननीयस्य धनस्य प्रणीतिः प्रणेची सा सूनृतेत्यन्वयः ।
प्रणीतिरस्त्वस्मदर्थं ॥

॥ अथैकविंशी ॥

सद्यश्चिद्यस्य चर्कृतिः परि द्यां देवो नैति सूर्यः ।

त्वेषं शवो दधिरे नाम यज्ञियं मरुतो वृत्रहं शवो ज्येष्ठं वृत्रहं शवः ॥ २१ ॥

सद्यः । चित् । यस्य । चर्कृतिः । परि । द्यां । देवः । न । एति । सूर्यः ।

त्वेषं । शवः । दधिरे । नाम । यज्ञियं । मरुतः । वृत्रऽहं । शवः । ज्येष्ठं । वृत्रऽहं । शवः ॥ २१ ॥

यस्य च मरुद्गणस्य चर्कृतिः कर्म सद्यश्चित्सद्य एव द्यां पर्येति परिगच्छति
दिव्यंतरिक्षे परितो वर्तते देवो न देवो द्योतमानः सूर्य इव तादृशा गणात्मका
मरुतस्त्वेषं दीप्तिं नाम शत्रूणां नमयितुं यज्ञियं यज्ञार्हं शवो बलं दधिरे । अधा-
रयन् । तच्च शवो बलं वृत्रहं वृत्रादेरसुरस्य हन्तुं भवति । तच्च वृत्रहं शवो ज्येष्ठं
सर्वेभ्यः प्रशस्ततमं भवति ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

सकृच्च द्यौरजायत सकृद्भूमिरजायत ।

पृथ्वा दुग्धं सकृत्पयस्तदन्यो नानु जायते ॥ २२ ॥

सकृत् । ह । द्यौः । अजायत । सकृत् । भूमिः । अजायत ।

पृथ्वाः । दुग्धं । सकृत् । पयः । तत् । अन्यः । न । अनु । जायते ॥ २२ ॥

सकृच्च सकृदेव द्यौरजायत । उदपद्यत । सकृदुत्पन्नैव स्थिता भवति । न पुन-
स्तस्यां नष्टायामन्या तत्सदृशी द्यौर्जायते । भूमिश्च सकृदेवाजायत । पृथ्वा मरुतां
मातुर्गोः पयश्च सकृदेकवारमेव दुग्धं यस्मात्पयसो मरुतो जज्ञिरे । पृथ्व्यै वै
पयसो मरुतो जाता इति तैत्तिरीयकं । यथा द्यावापृथिव्यौ सकृदेवोत्पद्येते एवं
पृथ्विरपि सकृद्दुग्धेनैव पयसा मरुतोऽजीजनत् । ततः परमन्यः पदार्थो नानु-
जायते । तत्सदृशो नोत्पद्यते ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः ॥

स्तुषे जनमिति पंचदशर्चं षष्ठं सूक्तं भारद्वाजस्य ऋजिश्चन आर्षे वैश्वदेवं ।
अंत्या षट्पंचाशदक्षरा शक्करी शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । स्तुषे पंचोना
ऋजिश्वा ह वैश्वदेवं ह शर्क्यंतमिति ॥ व्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहनीदं वैश्वदेव-
निविद्धानं । सूत्रितं च । ऋभुर्विभ्वा स्तुषे जनमिति वैश्वदेवं । आ० ८. ८. । इति ।
आद्या महानाम्नीव्रते जप्या ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

स्तुषे जनं सुव्रतं नव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणा सुमन्यतां ।

त आ गमंतु त इह श्रुवंतु सुक्ष्वासो वरुणो मित्रो अग्निः ॥ १ ॥

स्तुषे । जनं । सुव्रतं । नव्यसीभिः । गीः । ऽभिः । मित्रावरुणा । सुमन्यतां ।

ते । आ । गमंतु । ते । इह । श्रुवंतु । सुक्ष्वासः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ॥ १ ॥

सुव्रतं सुकर्माणं जनं दैव्यं जनं देवसंघं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्तुतिभिः
स्तुषे । अहं स्तुवे । तथा मित्रावरुणा । मित्रः प्रमीतेस्त्रायको वरुणः पापान्नि-
वारयिता । एतावपि देवौ स्तौमि । कीदृशौ । सुमन्यता सुमं सुखं स्तोतृणा-
मिच्छंतौ । सुक्ष्वासः शोभनबलास्ते वरुणादयः सर्वे देवा इहास्मिन्यज्ञ आगमंतु ।

आगच्छन्तु । ते तादृशाः श्रुवन्तु । अस्मदीयाः स्तुतीः श्रुण्वन्तु च । अत्र मित्रादीनां परिगणनमुपलक्षणं सूक्तस्य सर्वदेवताप्रतिपादकत्वात् । अत एव पूर्वं जनमिति सामान्यनिर्देशः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विशोविश ईदमध्वरेष्वहप्रक्रतुमरतिं युवत्योः ।

दिवः शिष्टुं सहसः सूनुमग्निं यज्ञस्य केतुमरुषं यजध्वै ॥ २ ॥

विशःऽविशः । ईदम् । अध्वरेषु । अहप्रऽक्रतुं । अरतिं । युवत्योः ।

दिवः । शिष्टुं । सहसः । सूनुं । अग्निं । यज्ञस्य । केतुं । अरुषं । यजध्वै ॥ २ ॥

विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अध्वरेषु यज्ञेष्वीदमृत्विग्भिः स्तुत्यमहप्रक्रतुं दर्परहितकर्माणममूढप्रज्ञं वा युवत्योर्द्वावापृथिव्योररतिमभिगन्तारमयं स्वामिनं दिवो द्युलोकस्य शिष्टुं पुत्रं । दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः । ऋग्वे० १०. ४५. १. । इति निगमः । यद्वा दिवः स्तोतुः पुत्रभूतं । तथापि निगमो भवति । त्वं पुत्रो भवसि यस्ते विधत् । ऋग्वे० २. १. ९. । इति । सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकमरुषमारोचमानमेवंगुणकमग्निं यजध्वै यष्टुं । स्तुष इत्यनुषज्यते । स्तुषे । स्तुवे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अरुषस्य दुहितरा विरूपे स्तृभिरन्या पिपिशे सूरौ अन्या ।

मिथस्तुरा विचरंती पावके मन्म श्रुतं नक्षत ऋच्यमाने ॥ ३ ॥

अरुषस्य । दुहितरा । विरूपे इति विरूपे । स्तृभिः । अन्या । पिपिशे । सूरः । अन्या ।

मिथःऽतुरा । विचरंती इति विचरंती । पावके इति । मन्म । श्रुतं । नक्षतः ।

ऋच्यमाने इति ॥ ३ ॥

इयमहोरात्रयोः स्तुतिः । अरुषस्य रोचमानस्य सूर्यस्य दुहितरा दुहितरौ । सूर्येण ह्यहोरात्रयोर्विभागः क्रियते । अतस्तदधीनात्मलाभत्वात्तस्य दुहितराविन्युच्येते । विरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे । तयोरन्यैका रात्रिः स्तृभिर्नक्षत्रैः पिपिशे । पिश्यते । संश्लिष्यते ॥ पिश अवयव इति धातुः ॥ अन्याहरात्मिका दुहिता सूरः सूर्येण पिपिशे । संश्लिष्यते । ते च नक्षत्रैः सूर्येण चालंकृते भवत

इत्यर्थः । मिथस्तुरा परस्परं बाधयंत्यौ । अहा रात्रिर्निवर्त्यते रात्र्या चाहरिति परस्परं बाधः । अत एव विचरंती विविधं पृथक्चरंत्यौ पावके सर्वस्य शोधयिष्यौ । एवंभूते अहश्च रात्रिश्च ऋच्यमाने अस्माभिः स्तूयमाने सत्यौ श्रुतं श्रोतव्यं मन्म मननीयं स्तोत्रमस्मत्कृतं नक्षतः । व्याप्नुतां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा बृहद्रयिं विश्ववारं रथप्रां ।

द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः कविः कविर्मियक्षसि प्रयज्यो ॥ ४ ॥

प्र । वायुं । अच्छ । बृहती । मनीषा । बृहत्ऽरयिं । विश्वऽवारं । रथऽप्रां ।

द्युतत्ऽद्यामा । निऽयुतः । पत्यमानः । कविः । कविं । इयक्षसि । प्रयज्यो इति

प्रऽयज्यो ॥ ४ ॥

बृहती महती मनीषास्मदीया स्तुतिर्वायुमच्छाभिमुख्येन प्रगच्छतु । उपसर्ग-श्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । कीदृशं वायुं । बृहद्रयिं महाधनं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं संभजनीयं रथप्रां रथस्यात्मीयस्य प्रातारं पूरयितारं । यद्वा स्तोतृणां रथं धनैः पूरयितारं । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे प्रयज्यो प्रकर्षेण यष्टव्य वायो द्युतद्यामा प्रदीपयानो नियुत आत्मीयरथयोज्या वडवास्ताः पत्यमानोऽभिपतन्नभिगच्छन् । यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा । तासां वडवानामीश्वरः कविः क्रांतदर्शी । एवंभूतस्त्वं कविं मेधाविनं स्तोतारमियक्षसि । धनेन पूजय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स मे वपुश्छदयदश्विनोर्यो रथो विरुक्मान्मनसा युजानः ।

येन नरा नासत्येषयध्यै वर्तिर्याथस्तनयाय त्मने च ॥ ५ ॥

सः । मे । वपुः । छदयत् । अश्विनोः । यः । रथः । विरुक्मान् । मनसा । युजानः ।

येन । नरा । नासत्या । इषयध्यै । वर्तिः । याथः । तनयाय । त्मने । च ॥ ५ ॥

अश्विनोः स्वभूतः स रथो मे मदीयं वपुः शरीरं छदयतु । छादयतु । तेजसाच्छादयतु । यो रथो विरुक्मान् विरोचनवान् विशेषेण दीप्यमानो मनसा मनोव्यापारमात्रेण युजानोऽश्वैः संयुज्यमानो भवति । हे नरा नेतारौ हे नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ येन रथेन वर्तिः स्तोतृगृहं

तनयाय पुत्राय त्मने तत्पित्रे स्तोत्रे चेषयध्वै कामान्प्रापयितुं यायः गच्छथः स
रथ इति पूर्वचान्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पर्जन्यवाता वृषभा पृथिव्याः पुरीषाणि जिन्वतमप्यानि ।

सत्यश्रुतः कवयो यस्य गीर्भिर्जगतः स्यातर्जगदा कृणुध्वं ॥ ६ ॥

पर्जन्यवाता । वृषभा । पृथिव्याः । पुरीषाणि । जिन्वतं । अप्यानि ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । यस्य । गीःऽभिः । जगतः । स्यातः । जगत् । आ । कृणुध्वं ॥ ६ ॥

हे पर्जन्यवाता पर्जन्यवायू वृषभा वृष्टेः कर्तारौ पृथिव्याः । अंतरिक्षनामैतत् । अंतरिक्षादप्यान्याप्रप्यानि पुरीषाणि पूरकाण्युदकानि जिन्वतं । प्रेरयतं । उत्तरोऽर्द्धर्चो मारुतः । हे सत्यश्रुतः सत्यस्य स्तोत्रस्य श्रोतारः कवयो मेधाविनो मरुतो यस्य स्तोतुर्गीर्भिः स्तुतिभिर्युयं स्तुता भवथ तस्य स्तोतुर्जगत्स्थावरजंगमात्मकं सर्वं प्राणिजातमा कृणुध्वं । आभिमुख्येन कुरुत । हे जगतः स्यातः । गणाभिप्रायमेकवचनं । स्थावरजंगमात्मकस्य जगतोऽवस्थापक हे मरुद्गणेति योज्यं ॥

अन्वारंभणीयायां सारस्वतस्य हविषो याज्या पावीरवीत्येषा । सूचितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुः पीपिवांसं सरस्वतः । आ० २. ८. । इति ॥ एकादशिने सारस्वते पशवेषैव पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुर्यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः । आ० ३. ७. । इति ॥ आग्निमारुते शस्त्रेऽप्येषा । सूचितं च । राकामहमिति द्वे पावीरवी कन्या चित्रायुः । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात् ।

आभिरच्छिद्रं शरणं सजोषा दुराधर्षं गृणते शर्म यंसत् ॥ ७ ॥

पावीरवी । कन्या । चित्रऽआयुः । सरस्वती । वीरऽपत्नी । धियं । धात् ।

आभिः । अच्छिद्रं । शरणं । सऽजोषाः । दुःऽआधर्षं । गृणते । शर्म । यंसत् ॥ ७ ॥

पावीरवी शोधयित्री कन्या कमनीया चित्रायुश्चित्रगमना चित्रान्ना वा वीरपत्नी । वीरः प्रजापतिः पतिर्यस्यास्तादृशी । यद्वा वीराणां पालयित्री । एवं-

भूता सरस्वती धियमस्मदीयं कर्म यज्ञाख्यं धात् । दधातु । धारयतु । ददातु वा ।
शब्देन प्रतिपादितो ह्यर्थोऽनुष्ठीयते । अपि च ग्राभिर्देवपत्नीभिः सजोषाः सह
प्रीयमाणा । यद्वा ग्रा गायत्र्यादीनि छंदांसि । छंदांसि वै ग्रा इति श्रुतेः । तैः
सह प्रीयमाणा गृणते स्तुवते मह्यमच्छिद्रं छिद्ररहितं दुराधर्षं शत्रुभिः शीतवा-
तादिभिश्च धर्षितुमशक्यं शरणं गृहं शर्म सुखं च यंसत् । प्रयच्छतु ॥

एकादशिने पौष्णे पशौ पथस्पथ इति हविषो याज्या । सूचितं च । पथस्पथः
परिपतिं वचस्या बृहस्पते या परमा परावदिति द्वे । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

पथस्पथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानर्कः ।

स नो रासच्छुरुधश्चंद्राया धियं धियं सीषधाति प्र पूषा ॥ ८ ॥

पथःऽपथः । परिऽपतिं । वचस्या । कामेन । कृतः । अभि । आनर् । अर्कः ।

सः । नः । रासत् । शुरुधः । चंद्रऽअग्राः । धियंऽधियं । सीसधाति । प्र । पूषा ॥ ८ ॥

पथस्पथ सर्वस्य मार्गस्य परिपतिमधिपतिमर्कमर्चनीयं पूषणं कामेन काम्य-
मानेन फलेन कृतो वशीकृतः स्तोता वचस्या स्तुत्याभ्यानर् । अभ्यश्रुतां ।
प्राप्नोतु । स च पूषा नोऽस्मभ्यं शुरुधः श्रुचो रोधयित्रीर्गाश्चंद्रायाः । चंद्रमिति
हिरण्यनाम । हिरण्यप्रमुखा यद्वा स्वर्णशृंगा रासत् । ददातु ॥ रा दाने । अस्माल्लेटि
रूपं ॥ तथा धियं धियं सर्वमस्मदीयं कर्म स पूषा प्रसीषधाति । प्रसाधयतु ॥

त्वाष्ट्रे पशौ प्रथमभाजमिति हविषो याज्या । सूचितं च । प्रथमभाजं यशसं
वयोधां सोमापूषणा जनना रयीणां । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

प्रथमभाजं यशसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगभस्तिमृभ्वं ।

होता यक्षद्यजतं पस्त्यानामग्निस्त्वष्टारं सुहवं विभावा ॥ ९ ॥

प्रथमऽभाजं । यशसं । वयःऽधां । सुऽपाणिं । देवं । सुऽगभस्तिं । अृभ्वं ।

होता । यक्षत् । यजतं । पस्त्यानां । अग्निः । त्वष्टारं । सुऽहवं । विभाऽवा ॥ ९ ॥

प्रथमभाजं प्रथम उत्पत्तिकाल एव विभक्तारं जंतूनां । यावच्छो वै रेतसः
सिक्तस्य त्वष्टा रूपाणि विकरोति तावच्छो वै तत्प्रजायत इति श्रुतेः । यशसं

यशस्विनं वयोधां वयसोऽन्नस्य हवितर्लक्षणस्य धातारं धारयितारं यद्वा स्तोतृ-
भ्योऽन्नप्रदं सुपाणिं । हस्तस्य मणिवंधादूर्ध्वप्रदेशः पाणिः । शोभनपाणिकं देवं
दानादिगुणयुक्तं सुगमस्ति । गमस्तिरिति बाहुनाम । शोभनदोर्दंडमृध्वमुरु भास-
मानं महांतं वा पस्त्यानां । पस्त्यमिति गृहनाम । तत्स्थानां यजतं यष्ट्यं ।
गृहस्थैर्यजनीयमित्यर्थः । सुहवं सुखेन ह्वातुं शक्यं । एवंभूतं त्वष्टारं होता देवाना-
माह्वाता विभावा दीप्यमानोऽग्निर्यक्षत् । यजत् । अनेन हविषा यजतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

भुवनस्य पितरं गीर्भिराभी रुद्रं दिवा वर्धया रुद्रमक्तौ ।

बृहंतमृध्वमजरं सुषुम्नमृधग्धुवेम कविनेषितासः ॥ १० ॥

भुवनस्य । पितरं । गीःऽभिः । आभिः । रुद्रं । दिवा । वर्धय । रुद्रं । अक्तौ ।

बृहंतं । ऋध्वं । अजरं । सुऽसुम्नं । ऋधक् । हुवेम । कविना । इषितासः ॥ १० ॥

भुवनस्य भूतजातस्य पितरं पालयितारं रुद्रं । रुद्रः खं । तद्वावयितारमीश्वर-
माभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्दिवाहनि हे स्तोतर्वर्धय । अक्तौ रात्र्यां च तमेव रुद्रं स्तुति-
भिर्वर्धय । वयं च कविना प्राज्ञेन रुद्रेणेषितासः प्रेरिताः संतो बृहंतं महांतमृध्वं
दर्शनीयमजरं जरारहितं सुषुम्नं शोभनसुखमेवंगुणविशिष्टं रुद्रमृधक् ऋध्वं समृध्वं
यथा भवति तथा हुवेम । स्तवाम ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ युवानः कवयो यज्ञियासो मरुतो गंतं गृणतो वरस्यां ।

अचित्रं चिद्धि जिन्वथा वृधंत इत्था नक्षंतो नरो अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥

आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गंतं । गृणतः । वरस्यां ।

अचित्रं । चित् । हि । जिन्वथ । वृधंतः । इत्था । नक्षंतः । नरः । अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥

हे युवानो नित्यतरुणाः कवयः प्राज्ञा यज्ञियासो यज्ञार्हा एवंभूता हे मरुतो
गृणतः स्तुवतो वरस्यां वरणीयां स्तुतिं प्रत्यागंत । आगच्छत । अपि च हे नरो
नेतारो मरुत इत्येत्यमनेन प्रकारेण वृधंतो वर्धमानाः । यज्ञेत्यामुच्चांतरिक्षे
नक्षंतो व्याप्नुवंतोऽंगिरस्वत् । अंगिरसो गमनशीला रश्मयः । ते यथा शीघ्रं

नभस्तलं व्याप्नुवन्ति तद्वत् । यद्वा ऋषय एवांगिरसः । तद्वच्छीघ्रगामिनः । एवं-
भूता यूयमचित्रं चित् । ओषधिवनस्पतिभिर्निविडो देशश्चित्रं । तद्विलक्षणमोष-
ध्यादिभिर्वियुक्तमपि देशं जिन्वथ । वृष्ट्या तर्पयथ । हीति पूरणः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरायाजा यूथेव पशुरक्षिरस्तं ।

स पिस्पृशति तन्वि श्रुतस्य स्तृभिर्न नाकं वचनस्य विपः ॥ १२ ॥

प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अज । यूथाऽइव । पशुऽरक्षिः । अस्तं ।

सः । पिस्पृशति । तन्वि । श्रुतस्य । स्तृभिः । न । नाकं । वचनस्य । विपः ॥ १२ ॥

वीराय विक्रांताय विविधं शत्रूणामीरकाय वा मरुद्गणाय प्राज । हे स्तोतः
स्तुतिं प्रगमय । तथा तवसे बलिने तुराय क्षिप्रगमनाय च तस्मै गणाय प्राज ।
तत्र दृष्टान्तः । पशुरक्षिः पशुपालको यूथेव । स यथा गोयूथानि सायंकालेऽस्तं
गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुतिं प्रेरयेत्यर्थः । स च मरुद्गणो वचनस्य
वक्तुर्विपो विप्रस्य मेधाविनः स्तोतुः श्रुतस्य ॥ क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति
कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ श्रुतं श्रोतव्यं स्तोत्रं तन्व्यात्मीये शरीरे पिस्पृ-
शति । स्पर्शयतु । संश्लेषयतु । तत्स्तोत्रं हृद्गतं भवत्वित्यर्थः । स्पर्शने दृष्टान्तः ।
स्तृभिर्न नाकं । यथा नक्षत्रैर्नाकमन्तरिक्षं स्पर्शयति संश्लेषयति तद्वत् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो रजांसि विममे पार्थिवानि त्रिश्चिद्विष्णुर्मनवे बाधिताय ।

तस्य ते शर्मन्नुपदद्यमाने राया मदेम तन्वा तना च ॥ १३ ॥

यः । रजांसि । विऽममे । पार्थिवानि । त्रिः । चित् । विष्णुः । मनवे । बाधिताय ।

तस्य । ते । शर्मन् । उपऽदद्यमाने । राया । मदेम । तन्वा । तना । च ॥ १३ ॥

यो विष्णुर्बाधितायासुरैर्हिंसिताय मनवे प्रजापतये तदर्थं पार्थिवानि पृथिव्या
संबद्धानि रजांसि लोकान् । त्रीँल्लोकानिति यावत् । त्रिर्विममे । चिदित्यवधारणे ।
त्रिभिरेव विक्रमणैः परिमितवान् हे विष्णो तस्य तादृशस्य ते तव ॥ तृतीयार्थे
षष्ठी ॥ ईदृशेन त्वयोपदद्यमानेऽस्मभ्यं दीयमाने शर्मन् शर्मणि गृहे सुखे वा

वर्तमानाः संतो वयं राया धनेन तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च मदेम । मोदेम । हृष्टा भवेम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तन्नोऽहिर्बुध्नो अद्भिरकैस्तत्पर्वतस्तत्सविता चनो धात् ।

तदोषधीभिरभि रातिषाचो भगः पुरंधिर्जिन्वतु प्र राये ॥ १४ ॥

तत् । नः । अहिः । बुध्नः । अत् । अभिः । अकैः । तत् । पर्वतः । तत् । सविता । चनः । धात् ।

तत् । ओषधीभिः । अभि । राति । साचः । भगः । पुरं । धिः । जिन्वतु । प्र । राये ॥ १४ ॥

बुध्नः । बुध्नमंतरिक्षं । तच्च भवोऽहिः । एत्यंतरिक्ष इत्यहिः । उक्तं च । अहिरयनादेत्यंतरिक्ष इति । एतत्पदद्वयाभिधेयो देवोऽकैरर्चनसाधनैर्मन्त्रैः स्तूयमानः सन् नोऽस्मभ्यं तत् लोके प्रसिद्धं चनोऽन्नमद्भिरुदकैः साई धात् । दधातु । विदधातु । प्रयच्छतु । पर्वतः पूरयिता ॥ पर्व पूरण इति धातुः ॥ यद्वा पर्ववद्भजं पर्वतः । तद्वान् । पर्वतस्य गिरेः शचुरिति वा पर्वतः । स च तच्चनो दधातु । तथा सविता प्रेरको देवश्च तच्चनो दधातु । अपि च रातिषाचः । रातिं दानं सचन्ते सेवन्त इति रातिषाचो विश्वे देवाः । ते चौषधीभिः । ओषः पाक आसु धीयत इत्योषधयस्तिलमाषाद्याः । ताभिः साई तदन्नमभिप्रयच्छन्तु । तथा पुरंधिर्बहुधीर्बहुप्रज्ञो वा बहुकर्मा वा भगो भजनीय एतत्संज्ञो देवश्च राये धनार्थं प्रजिन्वतु । अस्मान्प्रेरयतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्षणिप्रां पुरुवीरं मह ऋतस्य गोपां ।

क्षयं दाताजरं येन जनान्स्पृधो अदेवीरभि च क्रमाम विश अदेवीरभ्यश्नवाम ॥ १५ ॥

नू । नः । रयिं । रथ्यं । चर्षणि । प्रां । पुरु । वीरं । महः । ऋतस्य । गोपां ।

क्षयं । दात । अजरं । येन । जनान् । स्पृधः । अदेवीः । अभि । च । क्रमाम । विशः ।

आऽदेवीः । अभि । अश्नवाम ॥ १५ ॥

हे सर्वे देवा नोऽस्मभ्यं रयिं धनं क्षयं गृहं च दात । प्रयच्छत । कीदृशं रयिं । रथ्यं रथसंबन्धिनं । रथयुक्तमित्यर्थः । चर्षणिप्रां । चर्षणयो मनुष्याः । तेषां पूरयितारं पुरुवीरं । वीर्यज्जायन्त इति वीराः पुत्रादयः । बहुभिर्वीरैरुपेतं । महो महत

ऋतस्य यज्ञस्य गोपां रक्षकं । दक्षिणारूपेण धनेन हि यज्ञो रक्ष्यते । मृतो यज्ञस्त्वदक्षिण इति वचनात् । कीदृशं क्षयं । अजरं जरारहितं । येन रयिणा क्षयेण च जनान् शत्रून् स्पृधः स्पर्धमाना अदेवीरदेवसंबन्धिनीरासुरीः सेनाश्चाभिक्रमाम अभिभवेम । तथादेवीः । आगता देवा यासु हविःस्वीकारार्थं ता आदेव्यः । तादृशीश्च विशः प्रजा यज्ञानुष्ठायिनीर्येन धनेन गृहेण चाभ्यश्रवाम अभिप्राप्नुवाम तादृशं धनं गृहं च दातेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र हुवे व इति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तमृजिश्चन आर्षं बहुदेवताकं त्रैष्टुभं । हुवे व इत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वो देवीमदिति नमोभिर्मृळीकाय वरुणं मित्रमग्निं ।

अभिष्वदामर्यमणं सुशेवं चातृन्देवान्सवितारं भगं च ॥ १ ॥

हुवे । वः । देवी । अदिति । नमः । ऽभिः । मृळीकाय । वरुणं । मित्रं । अग्निं ।

अभिऽष्वदां । अर्यमणं । सुऽशेवं । चातृन् । देवान् । सवितारं । भगं । च ॥ १ ॥

हे देवा वो युष्माकं मातरं देवी द्योतमानामदितिमखंडनीयामदीनां वा एतत्संज्ञां देवतां मृळीकाय सुखार्थं नमोभिर्नमस्कारैः स्तोत्रैर्वा हुवे । ह्रयामि । स्तौमि । तथा वरुणं वारकं मित्रं प्रमीतेस्त्रायकं देवमग्निं चैतांश्च देवान्नमोभिर्हुवे । तथाभिष्वदां । क्षदिर्हिंसाकर्मा । अभिष्वत्तारं शत्रूणां हिंसितारं सुशेवं सुसुखमर्यमणं च नमोभिर्हुवे । सवितारं भगं च नमोभिर्हुवे । किं बहुना चातृन् पालयितृन् सर्वान्देवान्नमोभिः स्तोत्रैर्हुवे । स्तौमि ॥

॥ ४ ॥ त्रैष्टुभं ॥ अथ द्वितीया ॥

सुज्योतिषः सूर्य दक्षपितृननागास्त्वे सुमहो वीहि देवान् ।

द्विजन्मानो य ऋतसापः सत्याः स्वर्वतो यजता अग्निजिह्वाः ॥ २ ॥

सुऽज्योतिषः । सूर्य । दक्षऽपितृन् । अनागाऽस्त्वे । सुऽमहः । वीहि । देवान् ।

द्विऽजन्मानः । ये । ऋतऽसापः । सत्याः । स्वऽर्वतः । यजताः । अग्निऽजिह्वाः ॥ २ ॥

हे सुमहः शोभनदीप्ते सूर्य सर्वस्य प्रेरक दक्षपितृन् । दक्षः पितामहो येषां ते दक्षपितरः । पितृशब्दो हि सामान्येन पूर्वपुरुषत्वमात्रं ब्रूते । यथाहं पितृन्सु-विदवाँ अवित्सि । ऋग्वे० १०. १५. ३. । इति । एषां दक्षपितृत्वं चादितिर्ह्यजनिष्टेति । ऋग्वे० १०. ७२. ५. । मंत्रादवगम्यते । ईदृशान् सुज्योतिषः शोभनज्योतिष्कान्देवाननागास्त्वेऽनपराधत्वे वीहि । कामयस्व । यथास्माकमपराधं ते न कुर्वेति तथा कुर्या इत्यर्थः । ये देवा द्विजन्मानो द्वयोर्लोकयोर्जायमानाः प्रादुर्भवन्त ऋतसाप ऋतं यज्ञं स्पृशन्तः सत्या अवितथाः सत्यवादिनो वा स्वर्वतो धनवन्तो यजता यष्ट्या अग्निजिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते । एवंभूता ये देवाः संति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उ॒त द्या॒वापृ॒थि॒वी क्ष॒त्र॒मु॒रु बृ॒ह॒द्रो॒द॒सी श॒र॒णं सु॒षु॒म्ने ।

म॒ह॒स्कर॒थो वरि॑वो॒ यथा॑ नोऽस्मे क्षया॒य धि॒षणे॑ अ॒नेहः ॥ ३ ॥

उ॒त । द्या॒वापृ॒थि॒वी इति॑ । क्ष॒त्रं । उ॒रु । बृ॒हत् । रो॒द॒सी इति॑ । श॒र॒णं । सु॒षु॒म्ने इति॑ सु॒ऽसु॒म्ने ।

म॒हः । क॒र॒थः । वरि॑वः । यथा॑ । नः । अ॒स्मे इति॑ । क्षया॒य । धि॒षणे॑ इति॑ । अ॒नेहः ॥ ३ ॥

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावुरु विस्तीर्णं क्षत्रं बलं करथः । कुरुतं । तथा रोदसी द्यावापृथिव्यौ सुसुम्ने सुसुखे युवां बृहन्महच्छरणं गृहं च करथः । कुरुतं । महो महद्वरिवो धनं नोऽस्माकं यथा स्यात्तथा कुरुतमित्यर्थः । अपि च हे धिषणे धारयित्री द्यावापृथिव्यावनेहः पापराहित्यं चास्मे अस्माकं क्षयाय निवासार्थं कुरुतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो॑ रु॒द्रस्य॑ सू॒नवो॑ नम॒न्ताम॒द्या हू॒तासो॑ वस॒वोऽधृ॑ष्टाः ।

यदी॒मर्भे॑ म॒हति॑ वा॒ हि॒तासो॑ बा॒धे म॒रुतो॑ अ॒ह्नाम॑ दे॒वान् ॥ ४ ॥

आ । नः । रु॒द्रस्य॑ । सू॒नवः॑ । न॒म॒न्तां । अ॒द्य । हू॒तासः॑ । वस॒वः । अ॒धृ॒ष्टाः ।

यत् । ई॒ । अ॒र्भे॑ । म॒हति॑ । वा॒ । हि॒तासः॑ । बा॒धे । म॒रुतः॑ । अ॒ह्नाम॑ । दे॒वान् ॥ ४ ॥

रुद्रस्य सूनवः पुत्रा मरुतोऽद्यास्मिन्काल आहूतास आहूताः संतो नोऽस्मान्प्रत्यानमन्तां । आनता भवन्तु । आगच्छन्तु । कीदृशाः । वसवो वासयितारोऽधृष्टा

अन्यैरहिंसिताः । यद्यदेमेनान्मरुतो देवानर्भेऽल्पे महति प्रभूते वा बाधे संयामे
हितासो निहिताः स्थिताः संतो वयमह्माम आह्वयाम तदानीमद्येत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मिम्यक्ष् येषु रोदसी नु देवी सिषक्ति पूषा अभ्यर्धयज्वा ।

श्रुत्वा हवं मरुतो यच्च याथ भूमा रेजंते अध्वनि प्रवित्ते ॥ ५ ॥

मिम्यक्ष् । येषु । रोदसी । नु । देवी । सिषक्ति । पूषा । अभ्यर्धयज्वा ।

श्रुत्वा । हवं । मरुतः । यत् । ह । याथ । भूम । रेजंते । अध्वनि । प्रवित्ते ॥ ५ ॥

येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य पत्नी देवी द्योतमाना माध्यमिका वाक् मिम्यक्ष्
नु क्षिप्रं संगच्छते । तथाभ्यर्धयज्वा स्तोतृनभ्यर्धयन् समृद्धान्कुर्वन्त्यो यजति धनेन
पूजयति तादृशः पूषा पूषको देवश्च सिषक्ति यान्मरुतः सेवते । अभ्यर्धयज्वा-
भ्यर्धयन्त्यजति । नि० ६. ६. । इति यास्कः । हे मरुतस्ते यूयं हवमस्मदीयमाह्वानं
श्रुत्वा यच्च यदा खलु याथ आगच्छथ तदानीमध्वनि मार्गे प्रवित्ते गमनार्थं
पृथक्कृते सति तत्र विद्यमानानि भूम भूतजातानि रेजंते । कंपंते । तथा च
मंचांतरं । प्र वेपयंति पर्वतान्वि विंचंति वनस्पतीन् । ऋग्वे० १. ३९. ५. । इति ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभि त्यं वीरं गिर्वेणसमर्चंद्रं ब्रह्मणा जरितर्नवेन ।

श्रवदिद्वमुप च स्तवानो रासद्वाजाँ उप महो गृणानः ॥ ६ ॥

अभि । त्यं । वीरं । गिर्वेणसं । अर्चं । इंद्रं । ब्रह्मणा । जरितः । नवेन ।

श्रवत् । इत् । हवं । उप । च । स्तवानः । रासत् । वाजान् । उप । महः । गृणानः ॥ ६ ॥

हे जरितः स्तोतव्यं तं प्रसिद्धं वीरं वीर्यवंतं विशेषेण शत्रूणामीरकं वा
गिर्वेणसं गिरां संभक्तारमेवंविधमिंद्रं नवेनाभिनवेन शोभनेन ब्रह्मणा स्तोत्रे-
णाभ्यर्चं । अभिष्टुहि । स च स्तवानः स्तूयमानः सन् हवमस्मदीयं स्तोत्रमुप-
श्रवदित् । उपश्रुणुयादेव । अपि च गृणानः स्तूयमान इंद्रो महो महतः प्रभू-
तान्वाजान्नानि चोपरासत् । प्रदेयात् । यत एवमतः स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ओ॒मान॑मापो॒ मानु॑षी॒रमृ॑क्तं॒ धात॑ तो॒काय॑ तन॒याय॑ शं योः ।

यूयं॑ हि॒ ष्टा॑ भि॒षजो॑ मा॒तृ॒तमा॑ वि॒श्वस्य॑ स्था॒तुर्ज॑गतो॒ जनि॑चीः ॥ ७ ॥

ओ॒मानं॑ । आ॒पः । मा॒नु॒षीः । अ॒मृ॒क्तं । धा॒त । तो॒काय॑ । तन॒याय॑ । शं । योः ।

यूयं॑ । हि । स्थ । भि॒षजः । मा॒तृ॒ऽत॒माः । वि॒श्वस्य॑ । स्था॒तुः । ज॒गतः । जनि॑चीः ॥ ७ ॥

हे आपो मानुषीर्मनुष्यहिता यूयममृक्तमहिंसितमोमानं । अवति रक्षती-
त्योमा रक्षकमन्नं । तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च धात । धत्त । प्रयच्छत ।
तथा शं शमनमुपद्रवाणां योर्यावनं पृथक्करणं च पृथक्कर्तव्यानां धत्त । प्रयच्छत ।
कुत इत्यत आह । हि यस्माद्यूयं मातृतमा मातृभ्योऽप्यधिका भिषजः स्थ भवथ
तस्माद्वातेत्यन्वयः । कथं मातृभ्योऽप्यधिकं भैषज्यमस्तीत्यत आह । विश्वस्य
सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य जनिचीर्जनयित्री भवथ । अतो यूयं
भिषजः स्थ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो॑ दे॒वः स॒विता॑ चा॒यमा॑णो॒ हिर॑ण्यपा॒णिर्य॑जतो॒ जग॑म्यात् ।

यो द॒क्षवाँ॑ उ॒षसो॑ न प्रती॒कं व्यू॑र्णते दा॒शुषे॑ वा॒र्याणि॑ ॥ ८ ॥

आ । नः । दे॒वः । स॒वि॒ता । चा॒य॒मा॒णः । हि॒र॒ण्य॑ऽपा॒णिः । य॒ज॒तः । ज॒ग॒म्यात् ।

यः । द॒क्ष॑ऽवा॒न् । उ॒ष॒सः । न । प्रती॒कं । वि॒ऽऊ॒र्ण॒ते । दा॒शु॒षे । वा॒र्या॑णि ॥ ८ ॥

चायमाणो रक्षन् हिरण्यपाणिः सुवर्णहस्तो हितरमणीयपाणिर्वा यजतो
यष्टव्य एवंभूतः सविता प्रेरको देवो नोऽस्मानाजगम्यात् । आगच्छतु । यो देवो
दक्षवान्धनवानुषसो न प्रतीकमुषसः प्रमुखमिव दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय
वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूर्णते विवृणोति प्रकाशयति स सवितेत्यन्वयः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उ॒त त्वं॑ सू॒नो॒ सह॑सो नो अ॒द्या दे॒वाँ अ॒स्मिन्ध॒रे व॑वृ॒त्याः ।

स्या॒म॒हं ते॒ स॒द॒मि॒द्रा॒तौ त॒व स्या॑म॒ग्नेऽव॑सा सु॒वीरः॑ ॥ ९ ॥

उ॒त । त्वं । सू॒नो॒ इति॑ । स॒ह॒सः । नः । अ॒द्य । आ । दे॒वा॒न् । अ॒स्मिन् । अ॒ध॒रे । व॑वृ॒त्याः ।

स्यां । अ॒हं । ते । स॒द॒ । इत् । रा॒तौ । त॒व । स्यां । अ॒ग्ने । अ॒व॒सा । सु॒ऽवी॒रः ॥ ९ ॥

उतापि च हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने त्वमद्यास्मिन्काले नोऽस्मदी-
येऽस्मिन्नध्वरे यागे देवान्यष्टयानिन्द्रादीनाववृत्त्याः । आवर्तय । आगमय । अपि
चाहं ते तव रातौ धनस्य दाने सदमित्सर्वदैव वर्तमानः स्यां । भवेयं । तथा
हे अग्ने तवावसा त्वदीयेन रक्षणेन सुवीरः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतश्च
स्यां । भवेयं ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत त्या मे हवमा जग्म्यातं नासत्या धीभिर्युवमंग विप्रा ।

अत्रिं न महस्तमसोऽमुमुक्तं तूर्वतं नरा दुरितादभीके ॥ १० ॥

उत । त्या । मे । हव । आ । जग्म्यातं । नासत्या । धीभिः । युवं । अंग । विप्रा ।

अत्रिं । न । महः । तमसः । अमुमुक्तं । तूर्वतं । नरा । दुः । इतात् । अभीके ॥ १० ॥

उतापि च हे विप्रा प्राज्ञौ नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ वा हे
अश्विनौ त्या तौ प्रसिद्धौ युवं युवां धीभिः परिचरणकैः कर्मभिरुपेतं मे मदीयं
हवं स्तोत्रमंग क्षिप्रमाजग्म्यातं । आगच्छतं । आगत्य च महो महस्तमसोऽसु-
रकृतादंधकारात् अत्रिं न यथात्रिमृषिममुमुक्तं मोचितवन्तौ स्थः हे नरा नेता-
रावश्विनौ तथास्मानप्यभीकेऽभ्यक्ते प्राप्ते संयामे दुरितादुखात् शत्रुकृतानूर्वतं ।
अस्मांस्तारयतं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ते नो रायो द्युमतो वाजवतो दातारो भूत नृवतः पुरुक्षोः ।

दशस्यंतो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता अथा मृळता च देवाः ॥ ११ ॥

ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भूत । नृऽवतः । पुरुऽक्षोः ।

दशस्यंतः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । अथाः । मृळत । च । देवाः ॥ ११ ॥

हे देवास्ते यूयं द्युमतो दीप्तिमतो वाजवतो बलयुक्तस्य नृवतो नृभिः पुत्रा-
दिभिरुपेतस्य पुरुक्षोर्बहुभिः कीर्तनीयस्य रायो धनस्य नोऽस्मभ्यं दातारो भूत ।
भवत । अपि च दशस्यंतः कामान्प्रयच्छंतो दिव्या दिवि भवा आदित्याः पार्थि-
वासः पृथिव्यां भवा वसवो गोजाताः । गौः पृथ्विर्माध्यमिका वाक् । तत उत्पन्ना
मरुतोऽप्या अप्स्वन्तरिक्षे भवा रुद्राश्च ते सर्वे यूयमस्मान्मृळत । सुखयत ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ते नो रुद्रः सरस्वती सजोषा मीळहुषंतो विष्णुर्मृळंतु वायुः ।

ऋभुक्षा वाजो दैव्यो विधाता पर्जन्यावाता पिप्यतामिषं नः ॥ १२ ॥

ते । नः । रुद्रः । सरस्वती । सजोषाः । मीळहुषंतः । विष्णुः । मृळंतु । वायुः ।

ऋभुक्षाः । वाजः । दैव्यः । विधाता । पर्जन्यावाता । पिप्यतां । इषं । नः ॥ १२ ॥

मीळहुषंतो वर्षणवंतस्ते देवा नोऽस्मान्मृळंतु । मृळयंतु । सुखयंतु । के त इति चेदुच्यते । रुद्रः सरस्वती च सजोषाः सह प्रीयमाणा विष्णुर्वायुश्च ऋभुक्षाः । ऋभुर्विम्बा वाज इति त्रयः सौधन्वनाः । तेषामाद्य ऋभुश्च वाजोऽन्तिमश्च । उपलक्षणमेतत् । विम्बा च । दैव्यो देवेभ्यो हितो विधाता प्रजापतिश्च । अपि च पर्जन्यावाता पर्जन्यश्च वायुश्चोभौ नोऽस्मभ्यमिषमन्नं पिप्यतां । वर्धयतां ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उत स्य देवः सविता भगो नोऽपां नपादवतु दानु पप्रिः ।

त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः सजोषा द्यौर्देवेभिः पृथिवी समुद्रैः ॥ १३ ॥

उत । स्यः । देवः । सविता । भगः । नः । अपां । नपात् । अवतु । दानु । पप्रिः ।

त्वष्टा । देवेभिः । जनिभिः । सजोषाः । द्यौः । देवेभिः । पृथिवी । समुद्रैः ॥ १३ ॥

उतापि च स्य स यः प्रेरकतया सर्वत्र प्रख्यातः स सविता देवो भगश्चापां नपाच्चापां मेघस्थानां पुत्रो माध्यमिकोऽग्निः स च नोऽस्मानवतु । रक्षतु । कीदृशोऽपां नपात् । दानु दातव्यं धनं पप्रिः प्राप्ता पूरयिता ॥ प्रा पूरण इत्यस्मादाहगमहन इति किनो लिङ्गुद्भावाच्च लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ तथा देवेभिर्देवैर्जनिभिस्तत्पत्नीभिश्च सजोषाः सहप्रीतिस्त्वष्टा च देवेभिर्देवैः सह प्रीयमाणा द्यौश्च समुद्रैः सह प्रीयमाणा पृथिवी चैताश्च सर्वा देवता अस्मानवंतु ॥

आग्निमारुत उत नोऽहिरित्येषा । सूचितं च । उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु देवानां पत्नीरुशतीरवंतु नः । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात्पृथिवी समुद्रः ।

विश्वे देवा ऋतावृधो हुवानाः स्तुता मन्त्राः कविशस्ता अवंतु ॥ १४ ॥

उ॒त । नः । अ॒हिः । बु॒ध्मः । शृ॒णो॒तु । अ॒जः । ए॒कं॑ऽपा॒त् । पृ॒थि॒वी । स॒मु॒द्रः ।
वि॒श्वे । दे॒वाः । ऋ॒त॒ऽवृ॒धः । हु॒वा॒नाः । स्तु॒ताः । मं॒त्राः । क॒वि॒ऽश॒स्ताः । अ॒व॒न्तु ॥ १४ ॥

उतापि चाहिर्बुधो नोऽस्माकं स्तोत्रं शृणोतु । अजो जन्मरहितः । एकोऽस-
हाय एव पद्यते गच्छतीत्येकपात् । एतत्पदद्वयाभिधेयो देवश्च पृथिवी समुद्रश्चा-
स्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु । अपि च ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारो
हुवाना अस्माभिराहूयमानाः पूर्वैर्ऋषिभिश्च स्तोत्रैः स्तुता मंत्रा मंत्रणीया गुप्तं
भाषितव्या मंत्रप्रतिपाद्या वा कविशस्ताः कविभिर्मेधाविभिर्ऋषिभिः शस्त्रैः
शंसिता ईदृशा विश्वे देवा अवन्तु । अस्मान्नक्षन्तु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ए॒वा न॒पा॒तो म॒म तस्य॑ धी॒भिर्भ॒र॒द्वा॒जा अ॒भ्यर्च॑त्य॒कैः ।
ग्रा हु॒तासो॑ व॒स॒वोऽधृ॑ष्टा वि॒श्वे स्तु॒तासो॑ भू॒ता य॒ज॒त्राः ॥ १५ ॥
ए॒व । न॒पा॒तः । म॒म । तस्य॑ । धी॒भिः । भ॒र॒त्॑ऽवा॒जाः । अ॒भि । अ॒र्च॑ति । अ॒कैः ।
ग्राः । हु॒तासः॑ । व॒स॒वः । अ॒धृ॑ष्टाः । वि॒श्वे । स्तु॒तासः॑ । भू॒त । य॒ज॒त्राः ॥ १५ ॥

एवैवं योऽहं देवान् स्तुतवान् तस्य मम ऋजिश्चनो नपातः पुत्रा भरद्वाजा
भरद्वाजगोत्रजाः सुहोत्रादयो धीभिः स्तोत्रैरर्कैरर्चनसाधनैरभ्यर्चति । अभिष्टुवंति ।
हे यजत्रा यष्टव्या देवा हुतासः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हुतास्तर्पिता वसवो निवा-
सयितारोऽधृष्टाः कैरप्यहिंसिता एवंभूता विश्वे ते सर्वे यूयं ग्रा देवपत्न्यश्च स्तुतासो
भूत । तैः सुहोत्रादिभिः स्तुता भवत ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

उदु त्यदिति षोडशर्चं द्वितीयं सूक्तमृजिश्चन आर्षं वैश्वदेवं । त्रयोदश्याद्या-
स्तिस्र उष्णिहः षोडश्यन्तुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । उदु त्यत्षोडश
अुष्णिगन्तुष्टुवंतमिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उ॒दु त्य॒च्चक्षु॑र्म॒हि मि॒त्रयो॒राँ ए॒ति प्रि॒यं व॒रु॒णयो॒रद॒भ्यं ।
ऋ॒तस्य॑ शु॒चिं दर्श॑तमनी॒कं रु॒क्मो न दि॒व उ॒दिता॑ ब॒ध्नीत् ॥ १ ॥

उत्। ऊं इति। त्यत्। चक्षुः। महि। मित्रयोः। आ। एति। प्रियं। वरुणयोः। अदब्धं।
ऋतस्य। शुचि। दर्शतं। अनीकं। रुक्मः। न। दिवः। उत्ऽइता। वि। अद्यौत् ॥ १ ॥

त्यत्तत्प्रसिद्धं चक्षुः प्रकाशकं महि महद्विस्तृतं मित्रयोर्वरुणयोः प्रियं। मित्र-
शब्दो वरुणशब्दश्चेतरेतरयोगान्मित्रावरुणावुभावप्याचष्टे। मित्रावरुणयोरतिप्रि-
यमदब्धं रक्षोभिरहिंसितं शुचि शुद्धं निर्मलं दर्शतं दर्शनीयं। एवंभूतमृतस्या-
दित्यस्यानीकं तेज आ सर्वेषामभिमुखमुदेति। उद्गच्छति। उदितोदितौ सूर्यस्योदये
सत्युदितं तत्तेजो दिवोऽंतरिक्षस्य रुक्मो न भूषणमिव व्यद्यौत्। विद्योतते।
प्रकाशते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वेद॒ यस्त्रीणि॑ वि॒दथान्येषां॑ दे॒वानां॑ जन्म॑ सन्तु॒तरा च॒ विप्रः॑ ।

ऋ॒जु म॑र्तेषु वृजि॒ना च॒ पश्यन्॑भि च॒ष्टे सूर्यो॑ अ॒र्य ए॒वान् ॥ २ ॥

वेद॑। यः। यीणि॑। वि॒दथानि॑। ए॒षां। दे॒वानां॑। जन्म॑। सन्तु॒तः। आ। च॒। विप्रः॑।

ऋ॒जु। म॑र्तेषु। वृजि॒ना। च॒। पश्यन्॑। अ॒भि। च॒ष्टे। सूर्यः॑। अ॒र्यः। ए॒वान् ॥ २ ॥

यः सूर्यस्त्रीणि त्रिसंख्यानि विदथानि वेदितव्यानि स्थानानि त्रीँल्लोकान्वेद
वेत्ति जानाति। एषामेतल्लोकत्रयवर्तिनां देवानां वसुरुद्रादित्यात्मनां सन्तुतः।
अंतर्हितनामैतत्। अंतर्हितमप्रज्ञायमानं जन्म जननं च यो विप्रो मेधावी सूर्यो
वेत्ति। आकारः पूरकः। स सूरः सूर्यो मर्तेषु मनुष्येषु विद्यमानान्यूज्वृजूनि
शोभनानि कर्माणि वृजिना वृजिनान्यशोभनानि कर्माणि च पश्यन् साक्षितया
जानन् अभि चष्टे। अभितः सर्वे जगत्प्रकाशयति। तथार्यः स्वामी भूत्वैवान्
प्राप्तव्यान् कामांश्च मनुष्येषु प्रकाशयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्तु॒ष उ॑ वो म॒ह ऋ॒तस्य॑ गो॒पानदि॑तिं मि॒त्रं वरु॑णं सुजा॒तान् ।

अ॒र्यम॑णं भ॒गम॑दब्ध॒धीती॑नच्छा वो॒चे स॒धन्यः॑ पा॒वकान् ॥ ३ ॥

स्तु॒षे। ऊं इति॑। वः। म॒हः। ऋ॒तस्य॑। गो॒पान्। अ॒दि॒तिं। मि॒त्रं। वरु॑णं। सु॒ऽजा॒तान्।

अ॒र्यम॑णं। भ॒गं। अ॒दब्ध॑ऽधीतीन्। अ॒च्छ। वो॒चे। स॒ऽध॒न्यः। पा॒वकान् ॥ ३ ॥

हे देवा महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपान् रक्षकान्वो युष्मान् स्तुषे। स्तुवे।

उ इति पूरणः । तानेव देवानाह । अदितिमदीनां देवमातरं मित्रं वरुणं चैतान्
सुजातान् शोभनजननानर्यमणं भगं चादब्धधीतीनहिंसितकर्मणः सधन्यो धन-
सहितान् पावकान् विश्वस्य शोधकान् । ईदृशान् सर्वान्देवानच्छ वोचे ।
अभिप्रब्रवीमीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

रिशादसः सत्पतीरदब्धान्महो राज्ञः सुवसनस्य दातृन् ।

यूनः सुक्षत्रान्क्षयतो दिवो नृनादित्यान्याम्यदितिं दुवोयु ॥४॥

रिशादसः । सत्पतीन् । अदब्धान् । महः । राज्ञः । सुवसनस्य । दातृन् ।

यूनः । सुक्षत्रान् । क्षयतः । दिवः । नृन् । आदित्यान । यामि । अदितिं । दुवः । यु ॥४॥

रिशादसो रिशतां हिंसकानामसितृन् क्षेपृन् यद्वा रिशानां हिंसकानामतृन्
भक्षयितृन् सत्पतीन् सतां पालयितृन् दब्धानहिंसितान्महो महतो राज्ञो राज-
मानानीश्वरान्वा सुवसनस्य शोभननिवासस्य दातृन् यूनो नित्यतरुणान् सुक्ष-
त्रान् शोभनधनान् शोभनबलान्वा क्षयतः सर्वत्र निवसतः ॥ यद्वा क्षयतिरैश्वर्य-
कर्मा ॥ ईशानान् दिवो द्युलोकस्य नृन्नेतृनादित्यानदितेः पुत्रान् । ईदृशान् सर्वान्दे-
वान्दुवोयु ॥ लुप्तविभक्तिकमेतत् ॥ दुवोयुं दुवोऽस्मदीयं परिचरणं कामयमाना-
मदितिं देवमातरं च यामि । प्राप्नोमि । यद्वा यामि । याचामि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

द्यौर्धृषितः पृथिवि मातरधुगग्ने भ्रातर्वसवो मृळता नः ।

विश्व आदित्या अदिते सजोषा अस्मभ्यं शर्म बहुलं वि यंत ॥५॥

द्यौः । पितरिति । पृथिवि । मातः । अध्रुक् । अग्ने । भ्रातः । वसवः । मृळतः । नः ।

विश्वे । आदित्याः । अदिते । सजोषाः । अस्मभ्यं । शर्म । बहुलं । वि । यंत ॥५॥

हे पितः पितृस्थानीय द्यौर्द्युलोक हे मातर्मातृस्थानीयेऽधुगद्रोग्धि पृथिवि
हे भ्रातर्भ्रातृस्थानीयाग्ने हे वसवो वासयितारो देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान्मृळत ।
सुखयत । हे विश्व आदित्याः सर्वेऽदितिपुत्रा देवा हे अदिते यूयं सजोषाः संगता
भूत्वास्मभ्यं बहुलमधिकं शर्म सुखं विस्तृतं वा गृहं वियंत । प्रयच्छत ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मा नो वृकाय वृक्ये समस्मा अघायते रीरधता यजत्राः ।

यूयं हि ष्ठा रथ्यो नस्तनूनां यूयं दक्षस्य वचसो बभूव ॥ ६ ॥

मा । नः । वृकाय । वृक्ये । समस्मै । अघायते । रीरधत । यजत्राः ।

यूयं । हि । स्थ । रथ्यः । नः । तनूनां । यूयं । दक्षस्य । वचसः । बभूव ॥ ६ ॥

हे यजत्रा यष्ट्या देवा नोऽस्मान्वृकाय हिंसकाय स्तेनाय वृक्ये तस्य स्त्रियै च मा रीरधत । मा वशं नैष्ट । मा वशीकुरुत । यद्वा वृकोऽरण्यश्वा तस्य स्त्री वृकी । अपि च समस्मै सर्वस्मा अघायतेऽघमनर्थमस्माकमिच्छते शत्रुजनाया-
स्मान्मा वशं नयत । यूयं हि यूयं खलु नोऽस्माकं तनूनां शरीराणां रथ्यो नेतारः स्थ । भवथ । यूयमेव क्षयस्यास्मदीयस्य बलस्य वचसो वाक्यस्य च नेतारो बभूव । अतः कारणादस्मान्मा रीरधतेत्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा व एनो अन्यकृतं भुजेम मा तत्कर्म वसवो यच्चयध्वे ।

विश्वस्य हि क्षयथ विश्वदेवाः स्वयं रिपुस्तन्वं रीरिषीष्ट ॥ ७ ॥

मा । वः । एनः । अन्यऽकृतं । भुजेम । मा । तत् । कर्म । वसवः । यत् । चयध्वे ।

विश्वस्य । हि । क्षयथ । विश्वऽदेवाः । स्वयं । रिपुः । तन्वं । रीरिषीष्ट ॥ ७ ॥

हे देवा वो युष्माकं स्वभूता वयमन्यकृतमन्यैः शत्रुभिः कृतमुत्पादितमेनः पापं मा भुजेम । मा भुंक्ष्महि । हे वसवो वासयितारो देवा यद्येन कृतेन पापेन चयध्वे अस्मान्बाधध्वे ॥ चयतिर्हिंसाकर्मा ॥ तच्च पापं कर्म मा कर्म । मा कार्ष्णं ॥ करोतेर्माङि लुङि मन्त्रे घसेति च्लेर्लुक् ॥ हे विश्वदेवाः सर्वे देवा विश्वस्य सर्वस्य जगतो यूयं हि क्षयथ । ईश्वरा भवथ । अतः कारणादस्मदीयो रिपुः शत्रुस्तन्वं स्वशरीरं स्वयमेव रीरिषीष्ट । हिंस्यात् । यथैवं भवति तथा कुरुतेति भावः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नम इदुयं नम आ विवासे नमो दाधार पृथिवीमुत द्यां ।

नमो देवेभ्यो नम ईश एषां कृतं चिदेनो नमसा विवासे ॥ ८ ॥

नमः । इत् । उयं । नमः । आ । विवासे । नमः । दाधार । पृथिवी । उत । द्यां ।

नमः । देवेभ्यः । नमः । ईशे । एषां । कृतं । चित् । एनः । नमसा । आ । विवासे ॥ ८ ॥

आस्तां तावद्देवानां माहात्म्यं तदीयो नमस्कारोऽपीत्यमहाभाग इति ब्रुवाणः
कैमुतिकन्यायेन देवान् स्तौति । नम इत् नमस्कार एवोयमुद्गूर्णबलं सर्वोत्कृष्टं ।
तेन हि सर्वं लभ्यते । अतो नमो नमस्कारमाविवासे । परिचरामि । नमो
नमस्कार एव पृथिवीमुत द्यां द्युलोकं च दाधार । धारयति । द्यावापृथिव्यौ
प्राणिभिर्नमस्क्रियमाणे सत्यौ तदुपभोगाय चिरकालमवतिष्ठेते । अतो देवेभ्य
ईदृशं नमः करोमि । एषां देवानां नमो नमस्कार ईशे । ईष्टे । यतस्तेन ते वशी-
कृताः । कृतं चित्कृतमथाचरितमप्येनः पापं नमसा नमस्कारेणाविवासे । वि-
वासो वर्जनं । वर्जयामि । विनाशयामि ॥

॥ अथ नवमी ॥

ऋतस्य वो रथ्यः पूतदक्षानृतस्य पस्त्यसदो अदब्धान् ।

ताँ आ नमोभिरुचक्षसो नृन्विश्वान्व आ नमे महो यजत्राः ॥ ९ ॥

ऋतस्य । वः । रथ्यः । पूतऽदक्षान् । ऋतस्य । पस्त्यऽसदः । अदब्धान् ।

तान् । आ । नमः । भिः । उरुऽचक्षसः । नृन् । विश्वान् । वः । आ । नमे । महः । यजत्राः ॥ ९ ॥

हे यजत्रा यष्टव्या देवा वो युष्मदीयस्य ऋतस्य यज्ञस्य रथ्यो रंहितृन्नेतृन्
पूतदक्षान् शुद्धबलानृतस्य यज्ञस्य पस्त्यसदो यज्ञसंबन्धिनि पस्त्ये देवयजन-
लक्षणे गृहे सीदतो निषण्णानदब्धान्रक्षः प्रभृतिभिरहिंसितानुरुचक्षसो बहुद्रष्टृन्ने-
तृन्महो महतस्तान्विश्वान् सर्वान् वो युष्मानाभिमुख्येन क्रियमाणैर्नमोभिर्नम-
स्कारैरानमे । आनतोऽस्मि ॥

॥ अथ दशमी ॥

ते हि श्रेष्ठवर्चसस्त उ नस्तिरो विश्वानि दुरिता नयंति ।

सुक्षत्रासो वरुणो मित्रो अग्निर्ऋतधीतयो वक्त्रराजसत्याः ॥ १० ॥

ते । हि । श्रेष्ठऽवर्चसः । ते । उं इति । नः । तिरः । विश्वानि । दुः । इता । नयंति ।

सुऽक्षत्रासः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । ऋतऽधीतयः । वक्त्रराजऽसत्याः ॥ १० ॥

ये देवा वक्ष्यमाणगुणास्ते हि ते खलु श्रेष्ठवर्चसः प्रशस्यतमदीप्तयो भवंति ।

अतस्त उ त एव नोऽस्माकं विश्वानि सर्वाणि दुरिता पापानि तिरस्तिरोहि-
तानि यथा भवंति तथा नयन्ति । नयन्तु । विनाशयन्त्वित्यर्थः । ये वरुणादयो
देवाः सुक्षत्रासः शोभनबलाः शोभनधना वा ऋतधीतयः सत्यकर्माणो वक्त्र-
राजसत्याः । वक्त्र वचनं स्तोत्रं । तस्य राजान ईशाना वक्त्रराजानः स्तोतारः ।
तेषु सत्या अवितथाः । एवंभूता ते हीत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ते न इन्द्रः पृथिवी क्षामं वर्धन्पूषा भगो अदितिः पञ्च जनाः ।

सुशर्माणः स्ववसः सुनीथा भवन्तु नः सुत्रात्रासः सुगोपाः ॥ ११ ॥

ते । नः । इन्द्रः । पृथिवी । क्षामं । वर्धन् । पूषा । भगः । अदितिः । पञ्च । जनाः ।

सुऽशर्माणः । सुऽअवसः । सुऽनीथाः । भवन्तु । नः । सुऽत्रात्रासः । सुऽगोपाः ॥ ११ ॥

ते देवा नोऽस्माकं क्षाम निवासभूमिं वर्धन् । वर्धयन्तु । के ते । इन्द्रः पृथिवी
च पूषा च भगश्चादितिरदीना देवमाता च पञ्च जना देवमनुष्याणां गंधर्वाप्स-
रसामित्यादिब्राह्मणोक्ता देवमनुष्यादयश्च ते च नोऽस्मदर्थं सुशर्माणः सुसुखाः
स्ववसः शोभनान्ताः सुनीथाः सुप्रापणाश्च भवन्तुः । अस्मभ्यं शोभनसुखादिकं
प्रयच्छन्त्विति भावः । तथा सुत्रात्रासः सुष्ठु चातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्च
भवन्तु । उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षणं त्राणं । तेषामुत्पत्तिनिरोधेन रक्षणं गोपनं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नू सद्भानं दिव्यं नंशि देवा भारद्वाजः सुमतिं याति होता ।

आसानेभिर्यजमानो मियेधैर्देवानां जन्म वसूयुर्व्वंद ॥ १२ ॥

नू । सद्भानं । दिव्यं । नंशि । देवाः । भारद्वाजः । सुऽमतिं । याति । होता ।

आसानेभिः । यजमानः । मियेधैः । देवानां । जन्म । वसूऽयुः । व्वंद ॥ १२ ॥

अनया ऋषिरात्मानं परोक्षवदाह । हे देवा भारद्वाजो भरद्वाजगोत्रजो होता
स्तोतायमृषिर्दिव्यं दिवि भवं सद्भानं सदनं स्थानं नु क्षिप्रं नंशि । व्याप्नोतु । तथा
सुमतिं शोभनां मतिं युष्मदीयामनुग्रहबुद्धिं च याति । याचते । यातिर्याच्चाकर्मा ।
तदर्थमासानेभिरासीनैः सत्रासनं कुर्वन्निर्मियेधैर्मध्येर्मधाहैरन्ययजमानैः साई

यजमानो यागं कुर्वन्नयमृषिर्वसूयुर्वसूनि धनान्यात्मन इच्छन् देवानां जन्म जनं
संघं वन्द । वन्दते । स्तौति ॥

दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप त्वं वृजिनमित्येषा । वैश्वदेवस्तृचः । सूचितं
च । अप त्वं वृजिनं रिपुमंबितमे नदीतम इत्यानुष्टुभं प्रउगं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अप त्वं वृजिनं रिपुं स्तेनमग्ने दुराध्यं ।

द्विष्टमस्य सत्पते कृधी सुगं ॥ १३ ॥

अप । त्वं । वृजिनं । रिपुं । स्तेनं । अग्ने । दुःऽआध्यं ।

द्विष्टं । अस्य । सत्ऽपते । कृधि । सुऽगं ॥ १३ ॥

हे अग्ने त्वं त्वं तं प्रसिद्धं वृजिनं कुटिलं रिपुं पापकारिणं दुराध्यं दुःखस्या-
ध्यातारं दुष्टाभिप्रायमेवंभूतं स्तेनं हिंसकं द्विष्टं दूरतममपास्य । अपक्षिप ॥ असु
क्षेपण इति धातुः ॥ हे सत्पते सतां पालयितरग्ने अस्माकं सुगं शोभनेन गंतव्यं
सुखं कृधि । कुरु । अत्र सर्वदेवात्मकस्याग्नेः स्तवनाद्वैश्वदेवत्वं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यावाणः सोम नो हि कं सखित्वनाय वावष्णुः ।

जही न्यत्रिणं पणिं वृको हि षः ॥ १४ ॥

यावाणः । सोम । नः । हि । कं । सखिऽत्वनाय । वावष्णुः ।

जहि । नि । अत्रिणं । पणिं । वृकः । हि । सः ॥ १४ ॥

हे सोम नोऽस्मदीया इमे यावाणोऽभिषवार्थाः पाषाणास्तव सखित्वनाय
सख्यार्थं वावष्णुः । कामयन्ते । कमिति पूरकः । हि यस्मादर्थे । यस्मादेवं तस्मात्तं
पणिं वणिजमदातारमत्रिणमदनशीलं राक्षसादिकं निजहि । विनाशय । स
पणिर्वृको हि । आदानपरः खलु । सर्वदास्मत्तोऽपहरणशीलः । अतस्त्वं जही-
त्यर्थः ॥ कुक वृक आदान इति धातुः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानव इन्द्रज्येष्ठा अभिघ्नवः ।

कर्ता नो अध्वन्ना सुगं गोपा अमा ॥ १५ ॥

यूयं । हि । स्थ । सुऽदानवः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः ।

कर्त॑ । नः । अर्धन् । आ । सुऽगं । गोपाः । अमा ॥ १५ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना देवा यूयं हि ष्ट । यूयं खलु प्रभवथ । समृद्धाः स्थ । इन्द्रज्येष्ठाः । इन्द्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते । अभिद्यवोऽभिगतदीपयस्ते यूयमध्वन्-
ध्वनि मार्गे नोऽस्माकममा सहैव गोपा गोपायितारो रक्षितारः संतः सुगं
सुखं । आकारः समुच्चये । सुखं च कर्त॑ । कुरुत ॥

प्रवासादागमनेऽपि पंथामित्येषा यजमानेन जप्या । सूचितं च । अपि पंथा-
मगन्महीति प्रत्येत्य समित्पाणिः । आ० २. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

अपि पंथामगन्महि स्वस्तिगामनेहसं ।

येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विन्दते वसु ॥ १६ ॥

अपि । पंथां । अगन्महि । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ।

येन । विश्वाः । परि । द्विषः । वृणक्ति । विन्दते । वसु ॥ १६ ॥

पंथां पंथानं मार्गमप्यगन्महि । अपिगताः प्राप्ताः स्मः । कीदृशं । स्वस्तिगां
सुखेन गंतव्यमनेहसं पापरहितं । येन पथा गच्छन् विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः प्रजाः
परिवृणक्ति परिवर्जयति बाधते वसु धनं च विन्दते लभते तादृशं पंथानमित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः ॥

न तद्विवेति सप्तदशर्चं तृतीयं सूक्तमृजिश्चन आर्षं वैश्वदेवं । आदितः षट्
त्रिष्टुभः सप्तम्याद्याः षट् गायत्र्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी जगती शिष्टास्तिस्र-
स्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । न तत्स्थूना सप्तम्याद्याः षड्गायत्र्यश्चतुर्दशी जगतीति ॥
गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

न तद्दिवा न पृथिव्यान् मन्ये न यज्ञेन नोत शमीभिरभिः ।

उच्चंतु तं सुभ्वः पर्वतासो नि हीयतामतियाजस्य यष्टा ॥ १ ॥

न । तत् । दिवा । न । पृथिव्या । अन्तु । मन्ये । न । यज्ञेन । न । उत । शमीभिः । आभिः ।

उच्चंतु । तं । सुऽभ्वः । पर्वतासः । नि । हीयतां । अतिऽयाजस्य । यष्टा ॥ १ ॥

अतियाजो नाम कश्चिद्विषिरस्मादजिश्चन उत्कृष्टः स्यामहमिति बुद्ध्या देवा-
न्यियक्षुरास । ऋषिस्तदीयं यजनं निराचष्टाद्यया ॥ न तदतियाजस्य ऋषेस्तद्यजनं
दिवा द्युलोकेन तत्रत्येन देवगणेन युक्तमित्यहं नानुमन्ये । नानुमतिं करोमि ।
न च पृथिव्या पार्थिवेनापि देवगणेन युक्तमिति नानुमन्ये । न च यज्ञेन मया-
नुष्ठितेन सदृशं तदित्यहं नानुमन्ये । उतापि चाभिः शमीभिरन्यैरपि मया
कृतैरेभिः कर्मभिः सदृशमित्यपि नानुमन्ये । मया वशीकृता देवास्तदीयं यजनं
नाङ्गीकुर्वन्ति स चानभिज्ञत्वात्सम्यग्यष्टुमपि न शक्नोतीति भावः । अपि च तमृषिं
सुभ्वः सुष्टु भवंतः पर्वतासः पर्वता इन्द्रेण प्रहिताः संत उज्जंतु । हिंसंतु ॥ उज्जिर्हि-
साकर्मा ॥ तथा तस्यातियाजस्य ऋजिश्चनोऽप्यतिशयेनाहं देवान्यजामीति बुद्ध्या
युक्तस्य ऋषेयो यष्टा याजकः स नि हीयतां । नितरां हीनो भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अति वा यो मरुतो मन्यते नो ब्रह्म वा यः क्रियमाणं निनिन्तात् ।

तपूंषि तस्मै वृजिनानि संतु ब्रह्मद्विषमभि तं शोचतु द्यौः ॥ २ ॥

अति । वा । यः । मरुतः । मन्यते । नः । ब्रह्म । वा । यः । क्रियमाणं । निनिन्तात् ।

तपूंषि । तस्मै । वृजिनानि । संतु । ब्रह्मऽद्विषं । अभि । तं । शोचतु । द्यौः ॥ २ ॥

हे मरुतो यः पुरुषो नोऽस्मानतिमन्यते अतीत्य स्वस्याधिक्यं मन्यते
अस्मत्तोऽपि स्वयमधिक इति बुध्यते । अस्माभिः क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रं वा यो
निनिन्तात् निन्दितुमिच्छेत् तस्मै पुरुषाय तपूंषि तेजांसि वृजिनानि बाधकानि
संतु । भवंतु । ब्रह्मद्विषं तं शत्रुं द्यौरादित्यश्चाभिश्शोचतु । अभितपतु । अभिदहतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

किमंग त्वा ब्रह्मणः सोम गोपां किमंग त्वाहुरभिश्शस्तिपां नः ।

किमंग नः पश्यसि निद्यमानान्ब्रह्मद्विषे तपूंषि हेतिमस्य ॥ ३ ॥

किं । अंग । त्वा । ब्रह्मणः । सोम । गोपां । किं । अंग । त्वा । आहुः । अभिश्शस्तिऽपां । नः ।

किं । अंग । नः । पश्यसि । निद्यमानान् । ब्रह्मऽद्विषे । तपूंषि । हेतिं । अस्य ॥ ३ ॥

किमंगेति प्रसिद्धिद्योतकौ निपातौ । हे सोम त्वा त्वां खलु ब्रह्मणो मन्त्रस्य
कर्मणो वा ब्रह्मजातेर्वा गोपां गोपायितारमाहुः । कथयन्ति पुराविदः । तथा

नोऽस्माकमभिशस्तिपामभिशंसकेभ्यः पालयितारं त्वामेव खल्वाहुः । यद्वांगे-
त्यभिमुखीकरणे । अंग हे सोम किंकारणं त्वां ब्रह्मणो गोपामाहुः । किंकारणं
वा त्वामस्माकमभिशस्तिपामाहुः । निद्यमानान् परैर्दूषमाणान्नोऽस्मानंग हे
सोम किंकारणं पश्यसि । त्वामेव सर्वे ब्रह्मणो रक्षकं शत्रुभ्यः पालकं च कथयन्ति
अतोऽस्मासु परैर्निद्यमानेष्वौदासीन्यं तवानुचितं । अतो ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्ट्रे
तस्मै तपुषिं तापकं हेतिमायुधमस्य । क्षिप । प्रेरय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अवंतु मामुषसो जायमाना अवंतु मा सिंधवः पिन्वमानाः ।

अवंतु मा पर्वतासो ध्रुवासोऽवंतु मा पितरो देवहूतौ ॥ ४ ॥

अवंतु । मां । उषसः । जायमानाः । अवंतु । मा । सिंधवः । पिन्वमानाः ।

अवंतु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासः । अवंतु । मा । पितरः । देवऽहूतौ ॥ ४ ॥

जायमानाः प्रादुर्भवन्त्य उषसो मामवंतु । रक्षन्तु । तथा पिन्वमाना वर्धमानाः
सिंधवः स्यन्दनशीला नद्यश्च मामवंतु । तथा ध्रुवासो निश्चलाः पर्वतासः पर्व-
ताश्च मामवंतु । तथा देवहूतौ । देवानां हूतिराह्वानमस्मिन्निति देवहूतिर्यागः ।
तत्र विद्यमानाः पितरः पितृदेवताश्च मामवंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विश्वदानीं सुमनसः स्याम पश्येम नु सूर्यमुच्चरंतं ।

तथा करद्वसुपतिर्वसूनां देवाँ ओहानोऽवसागमिष्ठः ॥ ५ ॥

विश्वऽदानीं । सुऽमनसः । स्याम । पश्येम । नु । सूर्ये । उत्ऽचरंतं ।

तथा । करत् । वसुऽपतिः । वसूनां । देवान् । ओहानः । अवसा । आऽगमिष्ठः ॥ ५ ॥

हे देवा विश्वदानीं सर्वदा वयं सुमनसः स्याम । शोभनमनस्का भवेम ।
नुशब्दः समुच्चये । उच्चरंतमुद्यंतं सूर्यं सर्वदा पश्येम च । वसूनां वसुपतिरुत्कृष्ट-
धनाधिपतिरग्निर्देवानवसास्मदीयेन हविषौहानो वहन् प्रापयन् आगमिष्ठ आगं-
तृतम एवंगुणविशिष्टः सन् तथा करत् । अस्मान्तथाविधानुक्तप्रकारान्करोतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इन्द्रो नेदिष्ठमवसागमिष्ठः सरस्वती सिंधुभिः पिन्वमाना ।

पर्जन्यो न ओषधीभिर्मयोभुरग्निः सुशंसः सुहवः पितेव ॥ ६ ॥

इन्द्रः । नेदिष्ठः । अवसा । आऽगमिष्ठः । सरस्वती । सिंधुऽभिः । पिन्वमाना ।

पर्जन्यः । नः । ओषधीभिः । मयऽभुः । अग्निः । सुऽशंसः । सुऽहवः । पिताऽइव ॥ ६ ॥

अयमिन्द्रो नेदिष्ठमंतिकतमं यथा भवति तथावसा रक्षणेन सार्द्धमागमिष्ठ
आगंतुतमोऽस्तु । सिंधुभिः स्यंदनैरुदकैः पिन्वमाना वर्धमाना नदीरूपा सरस्वती
चागंतुतमा भवतु । ओषधीभिः सार्द्धं पर्जन्यश्च नोऽस्माकं मयोभुः सुखस्य भाव-
यिता भवतु । अग्निश्च पितेव पुत्रस्य जनक इव सुशंसः सुखेन शंसनीयः सुहवः
सुखेनाह्लातव्यश्च भवतु ॥

आययणे वैश्वदेवस्य चरोर्विश्वे देवास आ गतेत्यनुवाक्या । सूचितं च । विश्वे
देवास आ गत ये के च जमा महिनो अहिमायाः । आ० २. ९. इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

विश्वे देवास आ गत शृणुता मे इमं हवँ । एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ ७ ॥

विश्वे । देवाः । आ । गत । शृणुत । मे । इमं । हवँ । आ । इदं । बर्हिः । नि । सीदत ॥ ७ ॥

हे विश्वे देवासः सर्वे देवा आगत । आगच्छत । आगत्य च मे मदीयमिमं
हवमिदमाह्वानं शृणुत । श्रुत्वा चेदमास्तीर्णं बर्हिरानिषीदत । आस्तीर्णं बर्हिषि
निषणा भवत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो वो देवा घृतक्षुना हव्येन प्रतिभूषति । तं विश्व उप गच्छथ ॥ ८ ॥

यः । वः । देवाः । घृतऽक्षुना । हव्येन । प्रतिऽभूषति । तं । विश्वे । उप । गच्छथ ॥ ८ ॥

हे देवा वो युष्मान्यो जनो घृतक्षुना घृतप्रक्षरणेन हव्येन हविषा प्रतिभूषति
परिचरति तं जनं विश्वे सर्वे यूयमुपगच्छथ । उपगता भवथ ॥

॥ अथ नवमी ॥

उप नः सूनवो गिरः शृण्वन्मृतस्य ये । सुमृच्छीका भवन्तु नः ॥ ९ ॥

उप । नः । सूनवः । गिरः । शृण्वन्तु । अमृतस्य । ये । सुऽमृच्छीकाः । भवन्तु । नः ॥ ९ ॥

अमृतस्य मरणरहितस्य प्रजापतेर्ये सूनवः पुत्राः ते देवा नोऽस्माकं गिरः
स्तुतीरुपशृण्वन्तु । नोऽस्माकं समृद्धीकाः सुष्ठु मृडयितारः सुखयितारश्च भवन्तु ॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वे देवा ऋतावृध ऋतुभिर्हवनश्रुतः । जुषन्तां युज्यं पयः ॥ १० ॥

विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । ऋतुऽभिः । हवनऽश्रुतः । जुषन्तां । युज्यं । पयः ॥ १० ॥

ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धका ऋतुभिः कालविशेषैर्हवनश्रुतो हवनस्य
स्तोत्रस्य श्रोतारस्तस्मिन्तस्मिन्यागकाले स्तूयमाना ईदृशा विश्वे सर्वे देवा युज्यं
योग्यं पय आमिक्षारूपं जुषन्तां । सेवन्तां । श्रूयते हि । तप्ते पयसि दध्यानयति
सा वैश्वदेव्यामिक्षेति ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तोत्रमिन्द्रो मरुद्गणस्त्वष्टमान्मित्रो अर्यमा । इमा हव्या जुषन्त नः ॥ ११ ॥

स्तोत्रं । इन्द्रः । मरुत्ऽगणः । त्वष्टऽमान् । मित्रः । अर्यमा । इमा । हव्या । जुषन्त । नः ॥ ११ ॥

मरुद्गणो मरुतो गणभूताः परिजनभूता यस्य तादृश इन्द्रस्त्वष्टमान् त्वष्टसहितो
मित्रोऽर्यमा च नोऽस्माकं स्तोत्रमिमा हव्येमानि हवीषि च जुषन्त । सेवन्तां ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं होतर्वयुनशो यज । चिकित्वान्दैव्यं जनं ॥ १२ ॥

इमं । नः । अग्ने । अध्वरं । होतः । वयुनऽशः । यज । चिकित्वान् । दैव्यं । जनं ॥ १२ ॥

हे होतर्देवानामाह्वातरग्ने दैव्यं देवसंबन्धिनं जनं संघं यजनीयं चिकित्वान्
जानंस्त्वं नोऽस्मदीयमिममध्वरं हिंसारहितं यज्ञं वयुनशो ज्ञानक्रमेण यथानु-
पूर्व्या देवा बुद्धिस्थाः तथा यज । यागं कुरु ॥

वैश्वदेवशस्त्रस्य विश्वे देवा इति याज्या । सूत्रितं च । आश्रुत्यै त्वेति शस्त्वा
जपेद्विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं म इति याज्या । आ० ५. १८. । इति ॥ वैश्वदेवे
पशावेषैव याज्या । सूत्रितं च । विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये के च जमा महिनो
अहिमायाः । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

विश्वे देवाः शृणुतेमं हवँ मे ये अंतरिक्षे य उप द्यवि ष ।

ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वं ॥ १३ ॥

विश्वे । देवाः । शृणुत । इमं । हवँ । मे । ये । अंतरिक्षे । ये । उप । द्यवि । स्थ ।

ये । अग्निजिह्वाः । उत । वा । यजत्राः । आसद्याः । अस्मिन् । बर्हिषि । मादयध्वं ॥ १३ ॥

हे विश्वे देवा मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत । ये यूयमंतरिक्षे स्थ अंतरिक्षलोके वर्तमाना भवथ । ये चोप तत्समीपस्थे भूलोके भवथ । ये च द्यवि द्युलोके स्थ । ये चाग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्थानीयो येषां । यद्वाग्नेर्जिह्वा । तथा पोष्यमाणत्वादग्निजिह्वा इत्युच्यन्ते । उत वापि वा ये यजत्रा यजनीयाः ते सर्वे यूयमास्तीर्णेऽस्मिन्बर्हिषासद्योपविश्य मादयध्वं । सोमेनात्मानं तर्पयथ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

विश्वे देवा मम शृण्वंतु यज्ञिया उभे रोदसी अपां नपाच्च मन्म ।

मा वो वचांसि परिचक्ष्याणि वोचं सुम्नेष्विद्वो अंतमा मदेम ॥ १४ ॥

विश्वे । देवाः । मम । शृण्वंतु । यज्ञियाः । उभे इति । रोदसी इति । अपां । नपात् । च । मन्म ।

मा । वः । वचांसि । परिचक्ष्याणि । वोचं । सुम्नेषु । इत् । वः । अंतमाः । मदेम ॥ १४ ॥

यज्ञिया यज्ञार्हा विश्वे देवा मम मदीयं मन्म मननीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । चित्तेन धारयंतु । तथोभे रोदसी द्यावापृथिव्यावपां नपात् मध्यमस्थानोऽग्निश्चास्मदीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवा वो युष्मभ्यं परिचक्ष्याणि वर्जनीयानि वचांसि स्तोत्राणि मा वोचं । मा ब्रवीमि । अपि तु समीचीनानि । अतो वो युष्माकमंतमा अंतिकतमाः संतो वयं सुम्नेष्वित् युष्माभिर्दत्तेषु सुखेष्टेव वर्तमाना मदेम । मोदेम ॥

आययणे वैश्वदेवस्य ये के च जमेति याज्या । सूत्रितं च । विश्वे देवास आगत ये के च जमा महिनो अहिमायाः । आ० २. ९. इति ॥ वैश्वदेवपुरोडाशस्यैषैव याज्या । सूत्रमुदाहृतं ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचदशी ॥

ये के च जमा महिनो अहिमाया दिवो जज्ञिरे अपां सधस्थे ।

ते अस्मभ्यमिषये विश्वमायुः क्षप उस्मा वरिवस्यंतु देवाः ॥ १५ ॥

ये । के । च । जमा । महिनः । अहिमायाः । दिवः । जज्ञिरे । अपां । सधस्थे ।

ते । अस्मभ्यं । इषये । विश्वं । आयुः । क्षपः । उस्माः । वरिवस्यंतु । देवाः ॥ १५ ॥

महिनो महांतोऽहिमायाः । माया प्रज्ञानाम् । आहंतृप्रज्ञाः । एवंभूता ये के चन देवा जमा । पृथिवीनामैतत् । पृथिव्यां जज्ञिरे प्रादुर्बभूवुः । ये के चन दिवो द्युलोकाज्जज्ञिरे । ये के चनापां सधस्थे सहांतरिक्षे जज्ञिरे ते सर्वे देवा अस्मभ्यमिषये । इष्यत इतीषिः पुत्रादिः । तस्मै च विश्वं सर्वमायुरन्नं जीवनं वा क्षपः सर्वा रात्रीरुस्माः सर्वाण्यहानि च सर्वदा नैरंतर्येण वरिवस्यंतु । प्रयच्छंतु ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्नीपर्जन्याववतं धियं मेऽस्मिन्हवे सुहवा सुष्टुतिं नः ।

इळामन्यो जनयद्गर्भमन्यः प्रजावतीरिष आ धत्तमस्मे ॥ १६ ॥

अग्नीपर्जन्यौ । अवतं । धियं । मे । अस्मिन् । हवे । सुहवा । सुष्टुतिं । नः ।

इळा । अन्यः । जनयत् । गर्भं । अन्यः । प्रजावतीः । इषः । आ । धत्तं । अस्मे इति ॥ १६ ॥

हे अग्नीपर्जन्यौ मे मदीयं धियं कर्म यज्ञलक्षणमवतं । गच्छतं । रक्षतं वा । हे सुहवा सुखेन ह्वातुं शक्यावस्मिन्हवे यज्ञे नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च रक्षतं । यद्वानुवृत्तोऽवतिः श्रवणार्थः । अवतं । शृणुतं । युवयोर्मध्येऽन्यः पर्जन्य इळामन्नं जनयत् । जनयति । वृष्ट्या ह्योषधिवनस्पतयो जायन्ते तेभ्यश्चान्नं जायते । अन्योऽग्निर्गर्भं जनयति । पुरुषेण भुक्तमन्नं जाठरेणाग्निना पक्वं सत् रेतोरूपेण परिणमते तदेव योषित्सु गर्भो भवति । अतो युवां प्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ता इषोऽन्नान्यस्मे अस्मास्वाधत्तं । अवस्थापयतं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्नौ सूक्तेन महा नमसा विवासे ।

अस्मिन्नो अद्य विदथे यजत्रा विश्वे देवा हविषि मादयध्वं ॥ १७ ॥

स्ती॒र्णे । ब॒र्हिषि॑ । सं॒ऽइ॒धाने॑ । अ॒ग्नौ । सु॒ऽउ॒क्तेन॑ । म॒हा । नम॑सा । आ । वि॒वा॒से ।
अ॒स्मिन् । नः । अ॒द्य । वि॒दथे॑ । य॒ज॒त्राः । वि॒श्वे । दे॒वाः । ह॒विषि॑ । मा॒द॒य॒ध्वं ॥ १७ ॥

हे विश्वे देवा बर्हिषि दर्भपुंजे वेद्यां स्तीर्णे सत्यग्नौ च समिधाने समिद्धे सत्यनेन
सूक्तेन स्तोत्रेण च महा महता नमसा नमस्कारेण चाविवासे । पर्यचरं । हे
यजत्रा यजनीया विश्वे देवा अद्यास्मिन्दिने नोऽस्मदोयेऽस्मिन्विदथे यज्ञे हविषि ॥
तृतीयार्थे सप्तमी ॥ हविषास्माभिर्दत्तेन मादयध्वं । तृणध्वं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षोडशो वर्गः ॥

वयमु त्वेति दर्शचं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं पौष्णं । यां पूषन्नित्यनुष्टुप् शिष्टा
गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । वयं दश पौष्णं तद्गायत्रं वै यां पूषन्ननुष्टुबिति ॥
अर्थार्थिभिः प्रवसद्भिरेतज्जप्यं । सूचितं च । वयमु त्वा पथस्पत इत्यर्थचर्या
चरिष्यन् । गृ० सू० ३. ७. । इति । जपेदिति शेषः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

व॒यमु॑ त्वा पथ॑स्पते॒ रथं॑ न वाज॑सातये । धि॒ये पू॑षन्नयु॒ज्महि॑ ॥ १ ॥

व॒यं । उं॒ इति॑ । त्वा । प॒थः । प॒ते । रथं॑ । न । वाज॑ऽसातये । धि॒ये । पू॑षन् । अ॒यु॒ज्महि॑ ॥ १ ॥

हे पथस्पते मार्गस्य पालयितः पूषन् धिये कर्मार्थं वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय
च वयं रथं न युद्धे रथमिव त्वा त्वामयुज्महि । युंज्महि । अस्मदभिमुखं कुर्मः ॥
उ इति पूरकः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अ॒भि नो॒ नर्ये॑ वसु॒ वी॒रं प्र॑यतदक्षिणं । वा॒मं गृ॑हप॒तिं न॑य ॥ २ ॥

अ॒भि । नः । न॒र्ये । वसु॑ । वी॒रं । प्र॑यतऽदक्षिणं । वा॒मं । गृ॑हऽप॒तिं । न॒य ॥ २ ॥

हे पूषन् नर्ये नृभ्यो हितं वसु धनमभिप्राप्तुं वीरं दारिद्र्यस्य विशेषेणेरयितारं
गमयितारं प्रयतदक्षिणं पूर्वमन्येभ्योऽपि दत्तधनं । यद्वा प्रयतं श्रुद्धं दक्षिणं धनं
यस्य तादृशं । वामं वननीयमेवंविधं गृहपतिं गृहस्थं नोऽस्मान्नय । प्रापय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अदि॑त्संतं चि॒दाघृ॑णे पू॒षन्दा॒नाय॑ चोद॒य । प॒णेऽश्चि॒द्वि म॑दा॒ मनः॑ ॥ ३ ॥

अदि॑त्संतं । चि॒त् । आ॒घृ॒णे । पू॒षन् । दा॒नाय॑ । चो॒द॒य । प॒णेः । चि॒त् । वि॒ । म॑दा॒ मनः॑ ॥ ३ ॥

हे आघृण आगतदीप्ते पूषन् अदित्संतं चित् दातुमनिच्छंतमपि पुरुषं दाना-
यास्मद्दानार्थं चोदय । प्रेरय । पणेश्चिद्वणिजोऽपि वार्धुषिकस्य लुब्धस्यापि मनो
हृदयं विम्रद । दानार्थं मृदूकुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि पथो वाजसातये चिनुहि वि मृधो जहि । साधतामुग्र नो धियः ॥ ४ ॥

वि । पथः । वाजऽसातये । चिनुहि । वि । मृधः । जहि । साधतां । उग्र । नः । धियः ॥ ४ ॥

हे उग्रोद्गूर्णबल पूषन् पथो मार्गान् वाजसातयेऽन्नलाभाय विचिनुहि ।
शोधितान्कुरु । यैः पथिभिर्गता धनं लभेमहि तादृशान्पथः पृथक्कुर्वित्यर्थः ।
मृधो बाधकान् तस्करादींश्च विजहि । बाधस्व । तथा नोऽस्माकं धियः कर्मा-
ण्यन्नलाभार्थं क्रियमाणानि साधतां । सिध्यन्तु । सफलानि भवन्तु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परि तृंधि पणीनामारया हृदया कवे । अथेमस्मभ्यं रंधय ॥ ५ ॥

परि । तृंधि । पणीनां । आरया । हृदया । कवे । अथ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥ ५ ॥

हे कवे प्राज्ञ पूषन् पणीनां वणिजां लुब्धानां हृदया हृदयानि कठिनान्यारया ।
सूक्ष्मलोहायो दंडः प्रतोद इत्यारेति चाख्यायते । तथा परितृंधि । प्ररिविध्य । हृदतं
काठिन्यमपनयेत्यर्थः । अथानंतरमीमेनान्पणीनस्मभ्यं रंधय । वशीकुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि पूषन्नारया तुद पणेरिच्छ हृदि प्रियं । अथेमस्मभ्यं रंधय ॥ ६ ॥

वि । पूषन् । आरया । तुद । पणेः । इच्छ । हृदि । प्रियं । अथ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥ ६ ॥

हे पूषन् आरया प्रतोदेन पणेरवणिजो हृदयं वितुद । विविध्य । तस्य पणेरहृदि
हृदये प्रियमस्मभ्यमनुकूलं धनमिच्छ । दातव्यमितीच्छां जनय । अथानंतरम-
स्मभ्यमीमेनान्रंधय । वशीकुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ रिख किकिरा कृणु पणीनां हृदया कवे । अथेमस्मभ्यं रंधय ॥ ७ ॥

आ । रिख । किकिरा । कृणु । पणीनां । हृदया । कवे । अथ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥ ७ ॥

हे कवे प्राज्ञ पूषन् पणीनां वणिजां हृदया हृदयान्यारिख । आलिख । आलिख्य
च किकिरा कीर्णानि प्रशिथिलानि कृणु । कुरु । मृदूनि कुर्वित्यर्थः । अन्यद्गतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यां पूषन्ब्रह्मचोदनीमारां विभर्षाघृणे ।

तया समस्य हृदयमा रिख किकिरा कृणु ॥ ८ ॥

यां । पूषन् । ब्रह्मचोदनी । आरां । विभर्षि । आघृणे ।

तया । समस्य । हृदयं । आ । रिख । किकिरा । कृणु ॥ ८ ॥

हे आघृण आगतदीप्ते पूषन् ब्रह्मचोदनी ब्रह्मणोऽन्नस्य प्रेरयित्री यामारां
विभर्षि हस्ते धारयसि तया समस्य सर्वस्य लुब्धजनस्य हृदयमारिख । आलिख ।
किकिरा किकिराणि कीर्णानि प्रशिथिलानि च कृणु । कुरु ॥

॥ अथ नवमी ॥

या ते अष्टा गोओपशाघृणे पशुसाधनी । तस्यास्ते सुखमीमहे ॥ ९ ॥

या । ते । अष्टा । गोऽओपशा । आघृणे । पशुऽसाधनी । तस्याः । ते । सुखं । ईमहे ॥ ९ ॥

हे आघृण आगतदीप्ते पूषन् ते त्वदीया याष्टारा गोओपशा । उपशेरत इत्यो-
पशाः । गाव ओपशा यस्यास्तादृशी । अत एव पशुसाधनी पशूनां साधयित्री
भवति ते त्वदीयायास्तस्याः संबन्धि सुखं सुखमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत नो गोषणिं धियमश्वसां वाजसामुत । नृवत्कृणुहि वीतये ॥ १० ॥

उत । नः । गोऽसनिं । धियं । अश्वऽसां । वाजऽसां । उत । नृऽवत् । कृणुहि । वीतये ॥ १० ॥

उतापि च हे पूषन् गोषणिं गवां सनित्रीमश्वसामश्वानां सनित्री वाजसां
वाजानामश्वानां सनित्रीमुतापि च नृवत् नृवती नृणां वनित्री दात्रीमेवंभूतां
धियं बुद्धिं कर्म वा नोऽस्माकं वीतये खादनायोपभोगार्थं कृणुहि । कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः ॥

सं पूषन्निति दशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घं पौष्णं गायत्रं । सं पूषन्नित्यनु-
क्रांतं ॥ नष्टधनमन्विच्छता पुरुषेणैतज्जप्यं । सूत्रितं च । सं पूषन्विदुषेति नष्टम-
धिजिगमिषन्मूळो वा । गृ० सू० ३. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं पूषन्विदुषा नय यो अंजसानुशासति । य एवेदमिति ब्रवत् ॥ १ ॥

सं। पूषन्। विदुषा। नय। यः। अंजसा। अनुऽशासति। यः। एव। इदं। इति। ब्रवत् ॥ १ ॥

हे पूषन् पोषक देव विदुषा जानता तेन जनेन संनय अस्मान् संगमय यो विद्वानंजसा ऋजुमार्गेणानुशासति अनुशास्ति नष्टद्रव्यप्राप्त्युपायमुपदिशति । यश्चैवैवमिदं नष्टं भवदीयं धनमिति ब्रवत् ब्रवीति । नष्टं धनं दर्शयतीत्यर्थः । तेन विदुषेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समु पूष्णा गमेमहि यो गृह्ण अभिशासति । इम एवेति च ब्रवत् ॥ २ ॥

सं। ऊं इति। पूष्णा। गमेमहि। यः। गृह्णान्। अभिऽशासति। इमे। एव। इति।

च। ब्रवत् ॥ २ ॥

पूष्णानुगृहीता वयं संगमेमहि तेन जनेन संगच्छेमहि यो जनो गृह्णान् येषु गृहेष्वस्मदीया नष्टाः पशवस्तिष्ठन्ति तान् गृह्णानभिशासति अभिशास्ति आभिमुख्येन बोधयति । यश्चेमे त्वदीया नष्टाः पशव एवैवं तिष्ठन्तीति च ब्रवत् ब्रूयात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पूष्णाश्चक्रं न रिष्यति न कोशोऽव पद्यते । नो अस्य व्यथते पविः ॥ ३ ॥

पूष्णाः। चक्रं। न। रिष्यति। न। कोशः। अव। पद्यते। नो इति। अस्य। व्यथते। पविः ॥ ३ ॥

पूष्णः पोषकस्य देवस्य चक्रमायुधं न रिष्यति । न विनश्यति । अस्य चक्रस्य कोशश्च नावपद्यते । न हीयते । अस्य पविर्धारा च नो नैव व्यथते । कुंठीभवति । तेन चक्रेण चोरान् हत्वास्मदीयं धनं प्रकाशयेति भावः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो अस्मै हविषा विधत्तं तं पूषापि मृष्यते । प्रथमो विंदते वसु ॥ ४ ॥

यः। अस्मै। हविषा। अविधत्। न। तं। पूषा। अपि। मृष्यते। प्रथमः। विंदते। वसु ॥ ४ ॥

यो यजमानोऽस्मै पूष्णे हविषा चरुपुरोडाशादिनाविधत् परिचरति तं यजमानं पूषा नापि मृष्यते । अपिशब्द ईषदर्थे । ईषदपि न हिनस्ति । स च प्रथमो मुख्यः सन् वसु धनं विंदते । लभते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षन्त्वर्वतः । पूषा वाजं सनोतु नः ॥ ५ ॥

पूषा । गाः । अन्तु । एतु । नः । पूषा । रक्षतु । अर्वतः । पूषा । वाजं । सनोतु । नः ॥ ५ ॥

पूषा पोषको देवो नोऽस्मदीया गा अन्वेतु । रक्षणार्थमनुगच्छतु । स च पूषा र्व-
तोऽश्वान् रक्षतु चोरेभ्यः । तथा वाजमन्नं च नोऽस्मभ्यं पूषा सनोतु । प्रयच्छतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पूषन्नु प्र गा इहि यजमानस्य सुन्वतः । अस्माकं स्तुवतामुत ॥ ६ ॥

पूषन् । अन्तु । प्र । गाः । इहि । यजमानस्य । सुन्वतः । अस्माकं । स्तुवतां । उत ॥ ६ ॥

हे पूषन् सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य गाः पशून्नुप्रेहि । रक्षणार्थ-
मनुगच्छ । उतापि च स्तुवतां त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वतामस्माकं गाश्चानुगच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

माकिर्नेशन्माकीं रिषन्माकीं सं शारि केवटे । अथारिष्टाभिरा गहि ॥ ७ ॥

माकिः । नेशत् । माकीं । रिषत् । माकीं । सं । शारि । केवटे । अथ । अरिष्टाभिः ।

आ । गहि ॥ ७ ॥

हे पूषन् अस्मदीयं गोधनं माकिर्नेशत् । मा नश्यतु । माकिर्माकीमित्येतौ
प्रतिषेधमात्रे वर्तेते । माकीं रिषत् । मा व्याघ्रादिभिर्हिंस्यतां । माकीं मा च
केवटे कूपे संशारि । संशीर्णे भूत् । कूपपातेनापि हिंसितं मा भवतु । अथैवं सत्य-
रिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिः सहागहि । सायंकाल आगच्छ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शृण्वन्तं पूषणं वयमिर्यमनष्टवेदसं । ईशानं राय ईमहे ॥ ८ ॥

शृण्वन्तं । पूषणं । वयं । इर्यं । अनष्टवेदसं । ईशानं । रायः । ईमहे ॥ ८ ॥

अस्मत्स्तोत्राणि शृण्वन्तमिर्यं दारिद्र्यस्य प्रेरकमनष्टवेदसमविनष्टधनमीशानं
सर्वस्येश्वरमेवंविधं पूषणं देवं वयं रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि पौष्णस्य हविषः पूषन्तव व्रत इत्येषानुवाक्या ।
सूचितं च । वाममद्य सवितर्वाममु श्वः पूषन्तव व्रते वयं । आ० २. १६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

पूषन्तव व्रते वयं न रिषेम कदा चन । स्तोतारस्त इह स्मसि ॥ ९ ॥

पूषन् । तव । व्रते । वयं । न । रिषेम । कदा । चन । स्तोतारः । ते । इह । स्मसि ॥ ९ ॥

हे पूषन् पोषक ते त्वदीये व्रते कर्मणि वर्तमाना वयं कदा चन कदाचिदपि
न रिषेम । हिंसिता न भवेम । तादृशाश्च वयमिहास्मिन्कर्मणि ते तव स्तोतारः
स्मसि । स्मः । भवामः ॥

॥ अथ दशमी ॥

परि पूषा परस्ताद्वस्तं दधातु दक्षिणं । पुनर्नो नष्टमाजतु ॥ १० ॥

परि । पूषा । परस्तात् । हस्तं । दधातु । दक्षिणं । पुनः । नः । नष्टं । आ । अजतु ॥ १० ॥

पूषा पोषको देवः परस्तात्परस्मिन्देहे सुसंचारादन्यस्मिन् चोरव्याघ्रादिभि-
रुषिते देशे गच्छतो गोधनस्य निवारणाय स्वकीयं दक्षिणं हस्तं परिदधातु ।
परिधानं निवारकं करोतु । नोऽस्मदीयं नष्टं च गोधनं पुनराजतु । आगच्छतु ।
आगमयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे विंशो वर्गः ॥

एहि वामिति षडृचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे गायत्रं पौष्णं । अनुक्रम्यते च ।
एहि वां षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एहि वां विमुचो नपादाघृणे सं सचावहै । रथीर्ऋतस्य नो भव ॥ १ ॥

आ । इहि । वां । विऽमुचः । नपात् । आघृणे । सं । सचावहै । रथीः । ऋतस्य । नः । भव ॥ १ ॥

हे विमुचो नपात् । विमुंचति सृष्टिकाले स्वसकाशात्सर्वाः प्रजा विसृजतीति
विमुक् प्रजापतिः । तस्य पुत्राघृण आगतदीप्ते पूषन् वां । वाति गच्छति स्तुतिं
प्राप्नोतीति वा स्तोता ॥ वा गतिगंधनयोरित्यस्मादातो मनिन्निति विच् ॥ वां
गंतारं स्तोतारं मामेहि । आगच्छ । आवां च संसचावहै । समयाव । संगच्छावहै ।

तादृशस्त्वं नोऽस्माकमृतस्य यज्ञस्य रथी रंहिता नेता भव । तथा सति तत्रत्यं
हविस्त्वयापि लभ्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

रथीतमं कपर्दिनमीशानं राधसो महः । रायः सखायमीमहे ॥२॥

रथिऽतमं । कपर्दिनं । ईशानं । राधसः । महः । रायः । सखायं । ईमहे ॥२॥

रथीतममतिशयेन रथिनं । यद्वातिशयेन रंहितारं नेतारं कपर्दिनं । कपर्दश्चूडा ।
तद्वतं । राधोत्यनेनेति राधो धनं । महो महतो राधसो धनस्येशानं स्वामिनं
सखायमस्माकं मित्रमेवंविधं पूषणं रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

रायो धारास्याघृणे वसो राशिरजाश्च । धीवतोधीवतः सखा ॥३॥

रायः । धारा । असि । आघृणे । वसोः । राशिः । अजऽअश्च । धीवतः । धीवतः । सखा ॥३॥

हे आघृण आगतदीप्ते पूषन् रायो धनस्य धारासि । प्रवाहो भवसि । स्तोतृभ्यो
बहु धनं नैरन्तर्येण प्रयच्छसीत्यर्थः । अजाश्च । अजाश्छागा एवाश्वा अश्वकार्या-
पन्ना यस्य तादृश पूषन् वसोर्वसुनो धनस्य राशिः संघश्च भवसि । धनसंघश्च
त्वयेव निवसतीत्यर्थः । धीवतो धीवतः सर्वस्य स्तोत्रवतः पुरुषस्य सखा मित्र-
भूतश्च भवसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषणं न्व१जाश्चमुप स्तोषाम वाजिनं । स्वसुर्यो जार उच्यते ॥४॥

पूषणं । नु । अजऽअश्च । उप । स्तोषाम । वाजिनं । स्वसुः । यः । जारः । उच्यते ॥४॥

अजाश्च छागवाहनं वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा पूषणं पोषकं देवं नु अद्यो-
पस्तोषोम । उपस्तवाम । यः पूषा स्वसुरुषसो जार उपपतिरित्युच्यते तं पूषण-
मित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मातुर्दिधिषुमब्रवं स्वसुर्जारः शृणोतु नः । भ्रातेंद्रस्य सखा मम ॥५॥

मातुः । दिधिषु । अब्रवं । स्वसुः । जारः । शृणोतु । नः । भ्राता । इन्द्रस्य । सखा । मम ॥५॥

मातुर्निर्माच्या रात्रेर्दिधिषुं पतिं पूषणमब्रवं । स्तौमि । स्वसुरुषसो जारश्च
पूषा नोऽस्माकं स्तोत्राणि शृणोतु । इन्द्रस्य भ्राता सहजातः पूषा मम स्तोतुः
सखा मित्रभूतोऽस्तु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आजासः पूषणं रथे निष्पृभास्ते जनश्रियं । देवं वहंतु बिभ्रतः ॥ ६ ॥

आ । अजासः । पूषणं । रथे । निऽपृभाः । ते । जनऽश्रियं । देवं । वहंतु । बिभ्रतः ॥ ६ ॥

अजासोऽजाश्छागा निष्पृभा निश्रथ्य संबध्य हर्तारस्ते पूषणो वाहनतया
प्रसिद्धाश्छागा जनश्रियं । जनं स्तोतृसंघं श्रयति गच्छतीति जनश्रीः । तं पूषणं
देवं रथे बिभ्रतो धारयंत आवहंतु । आनयंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकविंशो वर्गः ॥

य एनमिति षडृचं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धे पौष्णं । अंत्यानुष्टुबादौ पंच
गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । य एनमंत्यानुष्टुबिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एनमादिदेशति करंभादिति पूषणं । न तेन देव आदिशे ॥ १ ॥

यः । एनं । आऽदिदेशति । करंभऽअत् । इति । पूषणं । न । तेन । देवः । आऽदिशे ॥ १ ॥

यः स्तोतैनं पूषणं पोषकं करंभात्करंभानां घृतमिश्रानां यवसक्तूनामत्तेत्या-
दिदेशति अभिष्टौति तेन पुरुषेणान्यो देवो नादिशे । आदेष्टव्यः स्तोतव्यो न भवति ।
पूषण एव सर्वस्याभिमतस्य धनस्य लाभात् देवतांतरं न स्तौतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत घा स रथीतमः सख्या सत्पतिर्युजा । इन्द्रो वृत्राणि जिघ्रते ॥ २ ॥

उत । घा । सः । रथिऽतमः । सख्या । सत्ऽपतिः । युजा । इन्द्रः । वृत्राणि । जिघ्रते ॥ २ ॥

उत घापि च स यः शत्रूणां हंतृत्वेन प्रसिद्धस्तादृशो रथीतमोऽतिशयेन
रथी महारथः सत्पतिः सतां पालयितैवंगुण इन्द्रः सख्या मित्रभूतेन पूषणा
युजा सहायभूतेन युक्तः सन् वृत्राणि शत्रून् जिघ्रते । हंति । इन्द्रस्याथयमेव
साहाय्यकारीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उ॒तादः प॒रुषे ग॒वि सूर॑श्च॒क्रं हि॒र॒ण्य॒यं । न्यै॒र॒य॒द्र॒थी॒त॒मः ॥ ३ ॥

उ॒त । अ॒दः । प॒रुषे । ग॒वि । सूरः । च॒क्रं । हि॒र॒ण्य॒यं । नि । ऐ॒र॒य॒त् । र॒थिऽत॒मः ॥ ३ ॥

उतापि च सूरः प्रेरको रथीतमोऽतिशयेन रथी नेतृतमो वा पूषा परुषे परुष्मति पर्ववति भास्वति वा गवि । गच्छतीति गौरादित्यः । तस्मिन् हिरण्ययं हिरण्यमयं सुवर्णनिर्मितमदस्तद्रथस्य चक्रं न्यैरयत् । नितरां प्रेरयति स्म ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

य॒द॒द्य त्वा॑ पुरु॒ष्टुत॒ ब्रवा॑म॒ द॒स्र म॑न्तुमः । तत्सु नो॒ म॒न्म सा॑धय ॥ ४ ॥

य॒त् । अ॒द्य । त्वा॒ । पु॒रुऽस्तु॒त । ब्रवा॑म । द॒स्र । म॑न्तुऽमः । तत् । सु । नः । म॒न्म । सा॑ध॒य ॥ ४ ॥

हे पुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैः स्तुत दस्र दर्शनीय मन्तुमो ज्ञानवन् पूषन् अद्येदानीं यदुद्दिश्य त्वां ब्रवाम स्तवाम नोऽस्माकं मन्म मननीयं तद्धनं साधय । उत्पादय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒मं च॑ नो ग॒वेष॑णं सा॒तये॑ सी॒षधो॑ ग॒णं । आ॒रात्पू॑ष॒न्नसि॑ श्रुतः ॥ ५ ॥

इ॒मं । च॒ । नः । गोऽए॑षणं । सा॒तये॑ । सी॒षधः । ग॒णं । आ॒रात् । पू॑ष॒न् । अ॒सि । श्रु॒तः ॥ ५ ॥

हे पूषन् नोऽस्माकं सातये लाभायेमं च गणं मनुष्यसंघं गवेषणं गवामेषयितारं सीषधः । साधय । हे पूषन् आरात् दूरदेशेऽपि त्वं श्रुतो विश्रुतः प्रख्यातोऽसि । भवसि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ ते॑ स्व॒स्तिमी॑म॒ह आ॒रे॒अ॒घा॒मुपा॑वसुं ।

अ॒द्या च॑ स॒र्वता॑तये श्वश्च स॒र्वता॑तये ॥ ६ ॥

आ । ते॒ । स्व॒स्तिं । इ॒महे॒ । आ॒रेऽअ॒घां । उ॒पऽव॑सुं ।

अ॒द्य । च॒ । स॒र्वऽता॑तये । श्वः । च॒ । स॒र्वऽता॑तये ॥ ६ ॥

हे पूषन् ते त्वदीयां त्वया देयां स्वस्तिं कल्याणीं रक्षामारेअघां । आरे दूरेऽघं पापं यस्यास्तादृशी । उपावसुमुपगतधनां । ईदृशी स्वस्तिमद्य चास्मिंश्च काले

सर्वतातये । सर्वैर्ऋत्विग्भिस्तायत इति सर्वतातिर्यज्ञः । तदर्थं । यद्वा सर्वेषां भोगानां विस्ताराय । अथ परस्मिन्नपि दिने सर्वतातये सर्वदा सर्वतात्यर्थमेमहे । अभियाचामहे ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः ॥

इन्द्रा नु पूषणेति षडृचमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धे गायत्रमैन्द्रापौष्णं । अनुक्रांतं च । इन्द्रा न्विन्द्रं चेति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इन्द्रा नु पूषणा वयं सख्याय स्वस्तये । हुवेम वाजसातये ॥१॥

इन्द्रा । नु । पूषणा । वयं । सख्याय । स्वस्तये । हुवेम । वाजसातये ॥१॥

इतरेतरयोगादिन्द्रपूषन्शब्दयोरुभयत्र द्विवचनं । इन्द्रापूषणौ देवौ नु अद्य च वयं स्वस्तये सख्याय शोभनाय सखित्वाय वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये संभजनाय च हुवेम । आह्वयाम । स्तवाम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सोममन्य उपासदत्पातवे चम्बोः सुतं । करंभमन्य इच्छति ॥२॥

सोमं । अन्यः । उप । असदत् । पातवे । चम्बोः । सुतं । करंभं । अन्यः । इच्छति ॥२॥

चम्बोरधिषवणफलकयोः सुतमभिषुतं सोममन्योऽनयोरेकतर इन्द्रः पातवे पातुमुपासदत् । उपसीदति । उपगच्छति । अन्य एकतरः पूषा करंभं घृतसिक्तं सक्तात्मकं हविर्भक्षयितुमिच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अजा अन्यस्य वह्नयो हरी अन्यस्य संभृता । ताभ्यां वृचाणि जिघ्रते ॥३॥

अजाः । अन्यस्य । वह्नयः । हरी इति । अन्यस्य । संभृता । ताभ्यां । वृचाणि । जिघ्रते ॥३॥

अनयोरिन्द्रापूषणोरन्यस्यैकस्य पूषणोऽजाश्चागा वह्नयो वाहका अश्वाः । अन्यस्यापरस्येन्द्रस्य संभृता संभृतौ सम्यक् पुष्टौ हरी एतत्संज्ञावश्चौ वाहकौ । स चेन्द्रस्ताभ्यां वृचाणि शत्रून् जिघ्रते । हन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदिन्द्रो अनयद्रितो महीरपो वृषन्तमः । तत्र पूषाभवत्सचा ॥४॥

यत् । इन्द्रः । अनयत् । रितः । महीः । अपः । वृषन्ऽतमः । तत्र । पूषा । अभवत् । सचा ॥४॥

यद्यदा वृषन्तमोऽतिशयेन वर्षितेन्द्रो रितो गन्त्रीर्महीर्महतीरपो वृष्ट्युदकान्य-
नयत् इमं लोकं प्रापयति तत्र तदानीं पूषा पोषको देवः सचाभवत् । अस्येन्द्रस्य
सहायो भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तां पूष्णः सुमतिं वयं वृक्षस्य प्र वयामिव । इन्द्रस्य चा रभामहे ॥५॥

तां । पूष्णः । सुऽमतिं । वयं । वृक्षस्य । प्र । वयांऽइव । इन्द्रस्य । च । आ । रभामहे ॥५॥

पूष्णः पोषकस्य देवस्येन्द्रस्य च तां प्रसिद्धां सुमतिं कल्याणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं
वृक्षस्य महीरुहस्य प्र वयां प्रकृष्टां दृढां शाखामिव वयमारभामहे । अवलंबामहे ।
आश्रयामह इत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत्पूष्णं युवामहेऽभीष्मूँरिव सारथिः । मह्या इन्द्रं स्वस्तये ॥६॥

उत् । पूष्णं । युवामहे । अभीष्मूँन्ऽइव । सारथिः । मह्यै । इन्द्रं । स्वस्तये ॥६॥

पूष्णं पोषकं देवमिन्द्रं च मह्यै महत्यै स्वस्तये रक्षार्थमुद्युवामहे । उद्योजयामः ।
उद्योजनमाकर्षणं । तत्र दृष्टान्तः । सारथिः सूतोऽभीष्मूँनिव । अभीष्मूँन्ऽशमीन-
श्वबंधनार्थान्यथाकर्षति तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

शुक्रं त इति चतुर्ऋचं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे पौष्णं । द्वितीया जगती
शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । शुक्रं चतुष्कं द्वितीया जगतीति ॥ वैश्वदेवे
पर्वणि वैश्वदेवस्य हविषः शुक्रं त इति याज्या । सूचितं च । शुक्रं ते अन्यद्यजतं
ते अन्यदिहेह वः स्वतवसः । आ० २. १६. । इति ॥ एकादशिनस्य पौष्णस्य पशोर्व-
पाया एषैव याज्या । सूचितं च । शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत्प्रपथे पथामजनिष्ट
पूषा । आ० ३. ७. । इति ॥ अमाभिष्टवेऽप्येषा । सूचितं च । शुक्रं ते अन्यद्यजतं
ते अन्यदपश्यं गोपामनिपद्यमानं । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि ।

विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु ॥ १ ॥

शुक्रं । ते । अन्यत् । यजतं । ते । अन्यत् । विषुरूपे इति विषुऽरूपे । अहनी इति ।

द्यौऽइव । असि ।

विश्वाः । हि । मायाः । अवसि । स्वधाऽवः । भद्रा । ते । पूषन् । इह । रातिः । अस्तु ॥ १ ॥

हे पूषन् ते तव शुक्रं शुक्लवर्णमन्यदेकमहर्भवति वासरात्मकं । तथा ते तव संबन्धि यजतं । यजिरत्र संगतिकरणे वर्तते । यजनीयं प्रकाशेन संगमनीयं स्वतः कृष्णवर्णमन्यदेकमहर्भवति रात्र्याख्यं । इत्थं विषुरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे अहनी तव महिम्ना निष्पद्येते । यद्वा हे पूषन् त्वदीयमन्यदेकं रूपं शुक्रं निर्मलं दिवस-स्योत्पादकं । त्वदीयमन्यदेकं रूपं यजतं केवलं यजनीयं न प्रकाशकं रात्रेरुत्पादकं । अत एव विषुरूपे विषमरूपे अहनी अहश्च रात्रिश्च भवतः । अहोरात्रयोर्निर्माणे सूर्य एव कर्ता कथमस्य प्रसक्तिरिति तच्चाह । द्यौरिवासि । यथा द्यौरादित्यः प्रकाशयिता तथा त्वं प्रकाशकोऽसि । कुत इत्यत आह । हे स्वधावोऽन्नवन्पूषन् विश्वाः सर्वा मायाः प्रज्ञा हि यस्मात्कारणादवसि रक्षसि अतः कारणान्नं सूर्य इव भवसीत्यर्थः । तादृशस्य ते तव भद्रा कल्याणी रातिर्दानमिहास्मास्वस्तु । भवतु ॥ यास्कस्त्वाह । शुक्रं ते अन्यल्लोहितं ते अन्यद्यज्ञियं ते अन्यदयज्ञियं ते अन्यदिति वा विषमरूपे अहनी कर्मणा द्यौरिव चासि । सर्वाणि च प्रज्ञानान्यवस्यन्नवन् । नि० १२. १७. । इति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अजाश्वः पशुपा वाजपस्त्यो धियंजिन्वो भुवने विश्वे अर्पितः ॥

अष्टां पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते ॥ २ ॥

अजऽअश्वः । पशुऽपाः । वाजऽपस्त्यः । धियंऽजिन्वः । भुवने । विश्वे । अर्पितः ।

अष्टां । पूषा । शिथिरां । उत्ऽवरीवृजत् । संऽचक्षाणः । भुवना । देवः । ईयते ॥ २ ॥

अजाश्वश्छागवाहनः पशुपाः पशूनां पालयिता वाजपस्त्यः । वाजा अन्नानि पस्त्ये गृहे यस्य तादृशः । धियंजिन्वः । धियः स्तोतारः कर्माणि वा । तेषां प्रीण-

यिता विश्वे विश्वस्मिन् सर्वस्मिन् भुवने लोकेऽर्पितः प्रजापतिना पोषकत्वेन
स्थापितः । अत एवभूतः पूषा पोषको देवोऽष्टामारां स्वहस्तगतां शिथिरां
शिथिलां सतीमुद्धरीवृजत् उद्यच्छन् भुवना भुवनानि सर्वान् लोकान् भूतजा-
तानि वा संचक्षाणः संपश्यन् सूर्यात्मना प्रकाशयन् ईयते । नभसि गच्छति ॥

पौष्णस्य पशोर्वपापुरोडाशयोर्यास्ते पूषन्नित्यादिके द्वे ऋचावनुवाक्ये । सूत्रितं च ।
यास्ते पूषन्नावो अंतः समुद्र इति द्वे पूषेमा आशा अनु वेद सर्वाः । आ० ७.३. । इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यास्ते पूषन्नावो अंतः समुद्रे हिरण्ययीरंतरिक्षे चरन्ति ।

ताभिर्यासि दूत्यं सूर्यस्य कामेन कृतं श्रवं इच्छमानः ॥ ३ ॥

याः । ते । पूषन् । नावः । अंतरिति । समुद्रे । हिरण्ययीः । अंतरिक्षे । चरन्ति ।

ताभिः । यासि । दूत्यं । सूर्यस्य । कामेन । कृतं । श्रवं । इच्छमानः ॥ ३ ॥

हे पूषन् ते त्वदीया या हिरण्ययीर्हिरण्यमय्यो हितरमणीया नावः समुद्र
उदधावंतर्मध्येऽंतरिक्षे नभसि चरन्ति संचरन्ति ताभिर्नौभिः सूर्यस्य दूत्यं यासि ।
गच्छसि । कदाचिद्देवैः सार्द्धं सूर्येऽसुरवधार्थं प्रस्थिते सति तस्य भार्या स्वभर्तारि
संजातोत्सुका बभूव तां प्रति सूर्यः पूषणं प्राह्वीषीत् तेन चात्र पूषा स्तूयते ।
अपि च त्वं श्रवो हविलक्ष्णमन्नमिच्छमान इच्छन् कामेन पश्वादिविषयेण
स्तोतृभिः कृतो वशीकृतोऽसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्या इळस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः ।

यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसं स्वचं ॥ ४ ॥

पूषा । सुऽबन्धुः । दिवः । आ । पृथिव्याः । इळः । पतिः । मघऽवा । दस्मऽवर्चाः ।

यं । देवासः । अददुः । सूर्यायै । कामेन । कृतं । तवसं । सुऽअचं ॥ ४ ॥

पूषा पोषको देवो दिव आ द्युलोकस्य च पृथिव्याश्च सुबन्धुः शोभनो बन्धुर्भ-
वति । तथेळस्पतिरिळाया अन्नस्य पतिर्मघवा । मघमिति धननाम । तद्वान् ।
यद्वा मंहतेदानकर्मणो भावसाधनो मघशब्दः । दानवान् दस्मवर्चाः । वर्च इति
रूपनाम । दस्मं दर्शनीयं वर्चो यस्य तादृशः । यं पूषणं देवासः सर्वे देवाः सूर्यायै

सूर्यस्य पत्न्यै यद्वा सावित्र्यै सूर्याख्याया अश्विनोर्वरणायाददुः दत्तवन्तः । पुत्रः पितराववृणीत पूषा । ऋग्वे० १०. ८५. १४. । इति हि श्रूयते । कीदृशं पूषणं । कामेन पञ्चादिविषयेण कृतं स्तोतृभिर्वशीकृतं तवसं बलवन्तं प्रवृद्धं वा स्वंच स्वंचनं सुष्ठु गच्छन्तं । एवंविधं यं पूषणं ददुः स पूषा सुबन्धुरित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

प्र नु वोचेति दशर्चं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमिन्द्रामिदेवताकं । सप्तम्याद्या-
श्चतस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः षट् बृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र नु दशैन्द्रायं तु बार्हतं
चतुरनुष्टुबन्तमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र नु वो॒चा सु॒तेषु॑ वां वी॒र्या॒॑ यानि॑ च॒क्रथुः॑ ।

ह॒तासो॑ वां पि॒तरो॑ दे॒वश॑च॒व इ॒न्द्राग्नी॑ जी॒वथो॑ यु॒वं ॥ १ ॥

प्र । नु । वो॒च । सु॒तेषु॑ । वां । वी॒र्या॑ । यानि॑ । च॒क्रथुः॑ ।

ह॒तासः॑ । वां । पि॒तरः॑ । दे॒वऽश॑च॒वः । इ॒न्द्राग्नी॑ इति । जी॒वथः॑ । यु॒वं ॥ १ ॥

हे इन्द्राग्नी यानि वीर्याणि वीरकर्माणि चक्रथुः कृतवन्तौ युवां सुतेष्वभिषुतेषु
सोमेष्वस्मद्वज्रे वां युवयोस्तानि वीर्याणि नु क्षिप्रं प्रवोच । प्रवोचं । प्रब्रवीमि ।
तदेव वीर्यं दर्शयति । हे इन्द्राग्नी देवशचवः । देवाः शचवः शातयितारो येषां
तादृशाः । असुराः पितरो हिंसकाः ॥ पीयतिर्हिंसाकर्मा । तस्यैतद्रूपं ॥ ईदृशा असुरा
वां युवाभ्यां हतासो हता आसन् । युवं युवां तु जीवथः । जीवनवन्तौ भवथः ।
असुरैर्न बाधिताविति यावत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ब॒ळि॒त्था म॒हि॒मा वा॒मि॒न्द्राग्नी॑ प॒निष्ठ॑ आ ।

स॒मा॒नो वां ज॒नि॒ता भ्रा॒त॒रा यु॒वं य॒मावि॒हेह॑मा॒तरौ॑ ॥ २ ॥

ब॒ट् । इ॒त्था । म॒हि॒मा । वां । इ॒न्द्राग्नी॑ इति । प॒निष्ठः॑ । आ ।

स॒मा॒नः । वां । ज॒नि॒ता । भ्रा॒त॒रा । यु॒वं । य॒मौ । इ॒हेह॑ऽमा॒तरा ॥ २ ॥

हे इन्द्राग्नी वां युवयोर्महिमा महत्त्वमित्येत्यमनेन प्रकारेण बट् सत्यं । युष्म-
द्विषयं यज्जन्ममहत्त्वं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं यथार्थमित्यर्थः । प॒निष्ठ आ प॒निष्ठः

स्तुत्यतमश्च प्रजापतिः समान एक एव वां युवयोर्जनिता जनयिता । अतो युवं युवां भ्रातरा भ्रातरौ स्थः । अपि च यमौ यमलौ सहोत्पन्नाविहेहमातरा । इह चेह च सर्वत्र माता ययोस्तादृशौ स्थः । अदितिर्ह्यनयोर्माता सैव विस्तीर्णा भूमिरितीहेहमातराविति श्रूयते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ओ॒कि॒वांसां॑ सु॒ते स॒चाँ अ॒श्व॒ा स॒प्ती॑ इ॒वा॒द॒ने ।

इ॒न्द्रा॒ न्व॒ग्नी॑ अ॒व॒से॒ह व॒ज्रि॒णा व॒यं दे॒वा ह॒वाम॑हे ॥३॥

ओ॒कि॒ऽवांसां॑ । सु॒ते । स॒चा । अ॒श्व॒ा । स॒प्ती॑ इ॒वेति॑ स॒प्ती॑ऽइव । आ॒द॒ने ।

इ॒न्द्रा॒ । नु । अ॒ग्नी॑ इति॑ । अ॒व॒सा । इ॒ह । व॒ज्रि॒णा । व॒यं । दे॒वा । ह॒वाम॑हे ॥३॥

हे इन्द्राग्नी सुतेऽभिषुते सोमे युवां सचा सहौकिवांसौकिवांसौ समवेतौ संगतौ भवतं ॥ उच समवाय इत्यस्यैतद्रूपं ॥ तत्र दृष्टान्तः । आदने भक्षणीये घासे सप्ती इवाश्वा सर्पणशीलावश्वाविव । नु अद्य वयं तादृशाविन्द्राग्नी इहास्मिन्यज्ञेऽवसा रक्षणेन हेतुना हवामहे । आह्वयामहे ॥ इतरेतरयोगादिन्द्रशब्देऽग्निशब्दे च द्विवचनं ॥ कीदृशाविन्द्राग्नी । वज्रिणा वज्रिणावायुधोपेतौ देवा दानादिगुणयुक्तौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

य इ॒न्द्रा॒ग्नी सु॒तेषु॑ वां स्त॒व॒त्तेषु॑तावृ॒धा ।

जोष॒वा॒कं व॒द॒तः प॒ज॒होषि॒णा न दे॒वा भ॒स॒थश्च॒न ॥४॥

यः । इ॒न्द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । सु॒तेषु॑ । वां । स्त॒व॒त् । तेषु॑ । ऋ॒त॒ऽवृ॒धा ।

जोष॒ऽवा॒कं । व॒द॒तः । प॒ज॒ऽहोषि॒णा । न । दे॒वा । भ॒स॒थः । च॒न ॥४॥

दे ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयिताराविन्द्राग्नी सुतेष्वभिषुतेषु सोमेषु यः स्तोता वां युवां स्तवत् कुत्सितं स्तूयात् तेषु सोमेषु मध्ये जोषवाकं वदतो जोषं जोषयितव्यं प्रीतिहेतुत्वेन कर्तव्यं स्वयमप्रीतिकरं तादृशं वाकं वाक्यं वदतस्तस्य स्तोतुः सोमं हे पजहोषिणा पजः प्रार्जितः प्रसिद्धो होषो घोषः स्तोत्रं ययोस्तादृशौ हे देवौ युवां न भसथः । न भक्षयथः । चनेति पादपूरणः ॥ अत्र निरुक्तं । जोषवाकमित्यविज्ञातनामधेयं जोषयितव्यं भवति । य इन्द्राग्नी

सुतेषु वां सोमेषु स्तौति तेषु तस्य वर्धयितारौ न तस्याश्रीयः । योऽयं जोषवाकं
वदति विजंजपः प्रार्जितहोषिणौ देवौ न तस्याश्रीयः । नि० ५. २२. । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्राग्नी को अस्य वां देवौ मर्तेश्चिकेतति ।

विषूचो अश्वान्युयुजान इयत् एकः समान आ रथे ॥ ५ ॥

इंद्राग्नी इति । कः । अस्य । वां । देवौ । मर्तः । चिकेतति ।

विषूचः । अश्वान् । युयुजानः । इयते । एकः । समाने । आ । रथे ॥ ५ ॥

हे देवौ द्योतमानाविंद्राग्नी वां युवयोरस्येदं कर्म को मर्तो मनुष्यश्चिकेतति ।
जानीयात् । न कोऽपीत्यर्थः । किं तत्कर्म । विषूचो नानांचतो गच्छतोऽश्वान्
समान उभयार्थ एकस्मिन्नथे युवयोरैक इंद्रः सूर्यात्मना वर्तमानो युयुजानस्ता-
दृशानश्वान्योजयन् एयते । सर्वे जगदभिगच्छति । यद्वा विषूचो नानारूपानश्वान्
व्यापकान् समान एकरूपे रथे संवत्सरात्मके युयुजानो योजयन् युवयोरैकः
सूर्यात्मेन्द्र एयते । आगच्छति । एतद्युवयोः कर्म को यथावज्जानीयादित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्राग्नी अपादियं पूर्वागात्पृथ्वीभ्यः ।

हिन्वी शिरो जिह्या वावदच्चरत्त्रिंशत्पदा न्यक्रमीत् ॥ ६ ॥

इंद्राग्नी इति । अपात् । इयं । पूर्वा । आ । अगात् । पत्ऽवतीभ्यः ।

हिन्वी । शिरः । जिह्या । वावदत् । चरत् । त्रिंशत् । पदा । नि । अक्रमीत् ॥ ६ ॥

हे इंद्राग्नी अपात्पादरहितेयमुषाः पृथ्वीभ्यः पादयुक्ताभ्यः सुप्ताभ्यः प्रजाभ्यः
पूर्वा प्रथमभाविनी सत्यागात् । आगच्छति । तथा प्राणिनां शिरो हिन्वी प्रेर-
यित्री । यद्वा शिरो हित्वा त्यक्त्वा स्वयमशिरस्का सती । जिह्या प्राणिस्थया
तदीयेन वागिन्द्रियेण वावदत् भृशं शब्दं कुर्वती चरत् । एवं चरंत्युषास्त्रिंशत्प-
दान्यवयवभूतान्त्रिंशन्मुहूर्तान्यक्रमीत् । एकेन दिवसेनातिक्रामति । एतच्च युवयोः
कर्म । तत्को जानीयादिति पूर्वचान्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इन्द्राग्नी आ हि तन्वते नरो धन्वानि बाह्वोः ।

मा नो अस्मिन्महाधने परा वक्ते गविष्टिषु ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वानि । बाह्वोः ।

मा । नः । अस्मिन् । महाधने । परा । वक्ते । गोऽष्टिषु ॥ ७ ॥

हे इन्द्राग्नी नरो योद्धारो मनुष्या बाह्वोर्हस्तयोर्धन्वानि धनूंष्यातन्वते हि ।
आततज्यानि कुर्वते हि । युवां चास्मिन्महाधने जेतव्येन महाधनेनोपेते संग्रामे
गविष्टिषु गवामन्वेषणेषु नोऽस्मान् मा परावक्ते । मा परित्यजतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इन्द्राग्नी तपन्ति माघा अर्यो अरातयः ।

अप द्वेषास्या कृतं युयुतं सूर्यादधि ॥ ८ ॥

इन्द्राग्नी इति । तपन्ति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः ।

अप । द्वेषांसि । आ । कृतं । युयुतं । सूर्यात् । अधि ॥ ८ ॥

हे इन्द्राग्नी अघा आहंच्योऽर्योऽभिगंच्योऽरातयः शत्रुसेना मा तपन्ति । मां
बाधन्ते । ता अपाकृतं । अपाकुरुतं । तथा द्वेषांसि द्वेषून् शत्रून् सूर्यादधि । अधिः
पंचम्यर्थानुवादकः । सूर्यदर्शनाद्युयुतं । पृथक्कुरुतं च । यथा ते सूर्यं न पश्यन्ति
तथा कुरुतं । मारयतमित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इन्द्राग्नी युवोरपि वसु दिव्यानि पार्थिवा ।

आ न इह प्र यच्छतं रयिं विश्वायुपोषसं ॥ ९ ॥

इन्द्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसु । दिव्यानि । पार्थिवा ।

आ । नः । इह । प्र । यच्छतं । रयिं । विश्वायुऽपोषसं ॥ ९ ॥

हे इन्द्राग्नी युवोर्युवयोर्दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि
लोकद्वयसंबन्धीनि वसु वसून्यपिहितानि युवयोरेव वर्तन्ते । अतः कारणादिहा-
स्मिन्यज्ञे नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा अभिप्रयच्छतं । कीदृशं रयिं । विश्वायुपोषसं ।

आयव इति मनुष्यनाम । सर्वेषां मनुष्याणां पोषणाय पर्याप्तं । यद्वा सर्वस्यायुषः
पोषणे शक्तं ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्राग्नी उक्थवाहसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ।

विश्वाभिर्गीर्भिरा गतमस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

इंद्राग्नी इति । उक्थऽवाहसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ।

विश्वाभिः । गीऽभिः । आ । गतं । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे उक्थवाहसोक्थैः स्तुतिभिर्वहनीयौ हे हवनश्रुता हवनस्याह्वानस्य श्रो-
तारौ एवंभूतौ हे इंद्राग्नी स्तोमेभिः स्तोत्रैर्विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिः शस्त्ररूपा-
भिर्वाग्भिश्च हेतुभूताभिरागतं । आगच्छतं । किमर्थं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य
पीतये पानार्थं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः ॥

अथवृत्रमिति पंचदशर्चमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धमैन्द्रायं । आदौ तिस्रस्त्रिष्टु-
भश्चतुर्थ्याद्या नव गायत्र्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी बृहती पंचदश्यनुष्टुप् । तथा
चानुक्रांतं । अथत्पंचोना गायत्रं तु त्रिष्टुप्वादि त्रिष्टुबृहत्यनुष्टुबंतमिति ॥ गतः
सूक्तविनियोगः ॥ वरुणप्रघासेष्वैन्द्रायस्य हविषः अथदित्येषा याज्या । सूचितं च ।
इंद्राग्नी अवसा गतं अथवृत्रमुत सनोति वाजं । आ० २. १७. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

अथवृत्रमुत सनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपर्यात् ।

इरज्यंता वसव्यस्य भूरेः सहस्तमा सहसा वाजयंता ॥ १ ॥

अथत् । वृत्रं । उत । सनोति । वाजं । इंद्रा । यः । अग्नी इति । सहुरी इति । सपर्यात् ।

इरज्यंता । वसव्यस्य । भूरेः । सहऽस्तमा । सहसा । वाजऽयंता ॥ १ ॥

स पुरुषो वृत्रमावरकं शत्रुं अथत् । हिनस्ति । उतापि च वाजमन्नं बलं वा
सनोति । लभते । यः पुरुषः सहुरी शत्रूणामभिभविताराविंद्राग्नी सपर्यात् परि-
चरेत् ॥ इतरेतरयोगादुभयत्र पूर्ववद्विवचनं ॥ कीदृशाविंद्राग्नी । भूरेः प्रभूतस्य
वसव्यस्य वसुसमूहस्य ॥ यद्वा स्वार्थिको यत् ॥ धनस्येरज्यंतेशानौ स्वामिनौ ॥

इरज्यतिरैश्वर्यकर्मा ॥ सहसा बलेन सहस्तमातिशयेनाभिभवितारौ शत्रूणां वाज-
यन्ता वाजं हविल्लक्षणमन्नमात्मन इच्छन्तौ । यद्वा वाजं स्तोतृभ्यो दातव्यमन्नं
कामयमानौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता योधिष्टमभि गा इन्द्र नूनमपः स्वरुषसो अग्रे ऊळहाः ।

दिशः स्वरुषस इन्द्र चित्रा अपो गा अग्रे युवसे नियुत्वान् ॥ २ ॥

ता । योधिष्टं । अभि । गाः । इन्द्र । नूनं । अपः । स्वः । उषसः । अग्रे । ऊळहाः ।

दिशः । स्वः । उषसः । इन्द्र । चित्राः । अपः । गाः । अग्रे । युवसे । नियुत्वान् ॥ २ ॥

हे इन्द्र हे अग्रे ता तौ युवां गा अप उदकानि स्वः सूर्यमुषस उषःकाला-
नूळहाः पणिभिरपहता एतान् गवादीनभिलक्ष्य योधिष्टं । तैरसुरैर्युद्धं कृतवन्तौ ।
नूनमिति पादपूरणार्थः । हे इन्द्र त्वं दिशः प्राच्याद्याः स्वः सूर्यमुषसश्च चित्राश्चा-
यनीया अप उदकानि च गाश्च पणिभिरपहतानेतान्युवसे । अनेन लोकेना-
योजयः । यद्वासुरैरावृतान्दिगादीनसुरवधेनावरणमपनीय पृथक्कृतवानसीत्यर्थः ।
हे अग्रे नियुत्वान् नियुद्धिरश्वैर्युक्तः सन् त्वमप्येवमकाशीरित्यर्थः ॥

ऐन्द्राग्रस्य पशोर्वपाया आ वृत्रहणेत्यनुवाक्या । सूचितं च । आ वृत्रहणा
वृत्रहभिः शुष्मैरा भरतं शिक्षतं वज्रबाहू । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैरिन्द्र यातं नमोभिरग्रे अर्वाक् ।

युवं राधोभिरकवेभिरिन्द्राग्रे अस्मे भवतमुत्तमेभिः ॥ ३ ॥

आ । वृत्रहणा । वृत्रहभिः । शुष्मैः । इन्द्र । यातं । नमः । अभिः । अग्रे । अर्वाक् ।

युवं । राधः । अभिः । अकवेभिः । इन्द्र । अग्रे । अस्मे इति । भवतं । उत्तमेभिः ॥ ३ ॥

हे वृत्रहणा वृत्रस्यासुरस्य हन्तारौ हे इन्द्र हे अग्रे वृत्रहभिर्वृत्रस्य हन्तृभिर्वृत्र-
हनननिमित्तैः शुष्मैर्बलैर्नमोभिरस्मभ्यं दातव्यैरन्नैश्च सार्द्धमर्वागस्मदभिमुखमा-
यातं । आगच्छतं । हे इन्द्र हे अग्रे युवं युवामकवेभिरकुत्सितैर्महद्भिरुत्तमेभि-
रुत्कृष्टतमै राधोभिर्धनैः सहास्मे अस्मासु भवतं । आविर्भवतं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे ता हुवे इति षडहस्तोत्रिय-

स्तृचः । सूचितं च । ता हुवे ययोरिदमियं वामस्य मन्मनः । आ० ७.२. । इति ॥
पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः स्तोमवृद्धौ ता हुव इत्याद्या नवर्च आवापार्थाः । सूचितं च ।
ता हुवे ययोरिदमिति नवेयं वामस्य मन्मन इत्येकादश । आ० ७.५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

ता हुवे ययोरिदं पप्ने विश्वं पुरा कृतं । इंद्राग्नी न मर्धतः ॥ ४ ॥

ता । हुवे । ययोः । इदं । पप्ने । विश्वं । पुरा । कृतं । इंद्राग्नी इति । न । मर्धतः ॥ ४ ॥

ता तौ तादृशाविंद्राग्नी हुवे । आहूये । ययोरिंद्राग्न्योः पुरा पूर्वस्मिन्काले
कृतं विश्वं सर्वमिदं पूर्वास्वृक्षु कीर्तितं वीर्यं पप्ने पन्यते ऋषिभिः स्तूयते । ता-
विंद्राग्नी हुव इत्यन्वयः । तौ चंद्राग्नी न मर्धतः । स्तोतृन् हिंस्तः । अतोऽस्मा-
नप्याहूतौ रक्षतामिति भावः ॥ मर्धतिर्हिंसाकर्मा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उग्रा विघनिना मृध इंद्राग्नी हवामहे । ता नो मृळात ईदृशे ॥ ५ ॥

उग्रा । विघनिना । मृधः । इंद्राग्नी इति । हवामहे । ता । नः । मृळातः । ईदृशे ॥ ५ ॥

उग्रोऽग्रावुद्धूर्णबलावत एव मृधः शत्रून्विघनिना विघनिनौ विशेषेण हतव-
ताविंद्राग्नी हवामहे । आहूयामहे । तौ चंद्राग्नी ईदृशेऽस्मिन् संग्रामे नोऽस्मान्मृ-
ळातः । सुखयतां । यद्वा मृळतिरुपदयाकर्मा । नोऽस्माकं मृळातः । उपदयां कुरुतां ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

हतो वृत्राण्यार्या हतो दासानि सत्पती । हतो विश्वा अप द्विषः ॥ ६ ॥

हतः । वृत्राणि । आर्या । हतः । दासानि । सत्पती इति सत्पती । हतः । विश्वाः ।
अप । द्विषः ॥ ६ ॥

ताविंद्राग्नी आर्यार्यैः कर्मानुष्ठातृभिः कृतानि वृत्राण्युपद्रवजातानि हतः ।
हिंस्तः । तथा सत्पती सतां पालयिताराविंद्राग्नी दासानि । दासाः कर्महीनाः
शत्रवः । तैः कृतानि चोपद्रवजातानि हतः । अपि च विश्वाः सर्वा द्विषो
द्वेष्टीः शत्रुभूताः प्रजा अपहतः । विनाशयतः । अतोऽस्माकमप्येवमेव कुरुता-
मिति भावः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र इन्द्राग्नी युवामिति षडहस्तो-
चियस्तृचः । सूचितं च । इन्द्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजेत्यच्छावाकस्य
। आ० ७. २. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

इन्द्राग्नी युवामिमेऽभि स्तोमा अनूषत । पिबतं शंभुवा सुतं ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी इति । युवा । इमे । अभि । स्तोमाः । अनूषत । पिबतं । शंभुवा । सुतं ॥ ७ ॥

हे इन्द्राग्नी युवामिमे स्तोमाः स्तोतारोऽभ्यनूषत । अभिष्टुवंति । हे शंभुवा
सुखस्य भावयिताराविन्द्राग्नी सुतमभिषुतमस्मदीयं सोमं पिबतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

या वां सति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा । इन्द्राग्नी ताभिरा गतं ॥ ८ ॥

या । वां । सति । पुरुस्पृहः । निऽयुतः । दाशुषे । नरा । इन्द्राग्नी इति । ताभिः । आ । गतं ॥ ८ ॥

हे नरा नेताराविन्द्राग्नी वां युवयोः स्वभूताः पुरुस्पृहः पुरुभिर्बहुभिः स्पृह-
णीया दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानार्थमुत्पन्ना या नियुतोऽश्वाः सति हे
इन्द्राग्नी ताभिर्नियुद्भिरागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

ताभिरा गच्छतं नरोपेदं सवनं सुतं । इन्द्राग्नी सोमपीतये ॥ ९ ॥

ताभिः । आ । गच्छतं । नरा । उपे । इदं । सवनं । सुतं । इन्द्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

हे नरा नेताराविन्द्राग्नी । सूयतेऽभिषूयत इति सवनः सोमः । इदं सवनमिमं
सोमं सुतमभिषुतमुप प्रति । यद्वेदं प्रातःसवनमुपास्मिन् सवने सुतमभिषुतं सोमं
प्रति ताभिर्नियुद्भिरागच्छतं । किमर्थं । सोमपीतये तस्य सोमस्य पानार्थं ॥

॥ अथ दशमी ॥

तमीळिष्व यो अर्चिषा वना विश्वा परिष्वजत् । कृष्णा कृणोति जिह्वा ॥ १० ॥

तं । ईळिष्व । यः । अर्चिषा । वना । विश्वा । परिऽस्वजत् । कृष्णा । कृणोति ।

जिह्वा ॥ १० ॥

हे स्तोतस्तमग्निमीळिष्व स्तुहि योऽग्निरर्चिषा ज्वालारूपेण तेजसा विश्वा

सर्वाणि वनान्यरण्यानि परिष्वजत् परिष्वजति परितो वेष्टयति । यश्च तानि वनानि जिह्या ज्वाल्या दग्धा कृष्णा कृष्णवर्णानि कृणोति करोति ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

य इ॒ड्वा आ॒विवा॑सति सु॒ममि॑न्द्रस्य॒ मर्त्यः॑ । द्यु॒न्नाय॑ सु॒तरा॑ अपः ॥ ११ ॥

यः । इ॒ड्वा । आ॒ऽविवा॑सति । सु॒ममि॑ । इन्द्रस्य । मर्त्यः । द्यु॒न्नाय॑ । सु॒तराः । अपः ॥ ११ ॥

यो मर्त्यो मनुष्य इडे दीप्तेऽग्नौ सुमं सुखकरं हविरिन्द्रस्येन्द्रायाविवासति परिचरति प्रयच्छति ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ तस्य मर्त्यस्य द्युन्नाय द्योतमानायाच्चाय तदर्थं सुतराः सुखेन तरणीया अप उदकानि वृष्ट्यात्मकानीन्द्रः करोतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ता नो॒ वाज॑वतीरिष आ॒शून्पि॑पृत॒मर्व॑तः । इन्द्र॑मग्निं च वो॒ळ्हवे॑ ॥ १२ ॥

ता । नः । वाज॑ऽवतीः । इषः । आ॒शून् । पि॒पृतं । अर्व॑तः । इन्द्र॑ । अग्निं । च । वो॒ळ्हवे॑ ॥ १२ ॥

हे इन्द्राग्नी ता तौ युवां वाजवतीरन्नवतीरिष इष्यमाणा वृष्टीः । यद्वा वाजो बलं । तद्वतीरिषोऽन्नान्याशून् शीघ्रगानर्वतोऽश्वांश्च नोऽस्मभ्यं पिपृतं । पूरयतं । प्रयच्छतं । किमर्थं । इन्द्रमग्निं च युवां वोळ्हवे वोढुं हविर्भिः प्रापयितुं ॥

ऐन्द्राग्रस्य पशोर्हविषोऽनुवाक्योभा वामित्येषा । सूचितं च । उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्यै शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य । आ० ३. ७. १ इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

उ॒भा वा॑मिन्द्राग्नी आ॒हुव॑ध्या उ॒भा रा॑धसः सह मा॒दय॑ध्यै ।

उ॒भा दा॑तारा॒विषां॑ र॒यीणा॑मु॒भा वा॑जस्य सा॒तये॑ हुवे वां ॥ १३ ॥

उ॒भा । वां । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । आ॒ऽहुव॑ध्यै । उ॒भा । रा॑धसः । सह । मा॒दय॑ध्यै ।

उ॒भा । दा॑तारौ । इ॒षां । र॒यीणां॑ । उ॒भा । वा॑जस्य । सा॒तये॑ । हुवे । वां ॥ १३ ॥

हे इन्द्राग्नी उभोभौ संहत्य वर्तमानौ वां युवां हुवे । आह्वयामि । किमर्थं । आहुवध्या आभिमुख्येन होतुं । तथोभोभौ युवामाह्वये राधसो राधसा राधकेन हविषा सह युगपदेव मादयध्यै मादयितुं तर्पयितुं । सर्वेषु देवेषु सत्स्वावयो-
राह्वाने किं कारणमिति चेदुच्यते । उभोभौ तौ युवामिषामन्नानां रयीणां

धनानां च दातारौ स्थः । अतः कारणादुभोभौ वां युवां वाजस्यान्नस्य सातये
संभजनाय हुवे । आह्वये ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नो गव्येभिरश्वैर्वसव्यैरुप गच्छतं ।

सखायौ देवौ सख्याय शंभुवेन्द्राग्नी ता हवामहे ॥ १४ ॥

आ । नः । गव्येभिः । अश्वैः । वसव्यैः । उप । गच्छतं ।

सखायौ । देवौ । सख्याय । शंभुवा । इन्द्राग्नी इति । ता । हवामहे ॥ १४ ॥

हे इन्द्राग्नी गव्येभिर्गोसमूहैरश्वैरश्वसमूहैर्वसव्यैर्वसुसमूहैश्च सार्द्धं नोऽस्माना-
भिमुख्येनोपगच्छतं । शेषः परोक्षकृतः । सखायौ समामख्यानौ देवौ दानादिगु-
णयुक्तौ शंभुवा शंभुवौ सुखस्य भावयितारौ ता तादृशाविन्द्राग्नी सख्याय सखि-
त्वार्थं वयं हवामहे । आह्वयामहे ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इन्द्राग्नी शृणुतं हवं यजमानस्य सुन्वतः ।

वीतं हव्यान्या गतं पिबतं सोम्यं मधु ॥ १५ ॥

इन्द्राग्नी इति । शृणुतं । हवं । यजमानस्य । सुन्वतः ।

वीतं । हव्यानि । आ । गतं । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ १५ ॥

हे इन्द्राग्नी सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं स्तोत्रं शृणुतं ।
श्रुत्वा च तदीयानि हव्यानि हवीषि वीतं । कामयेथां । कामयित्वा चागतं ।
आगच्छतं । आगत्य च सोम्यं सोमात्मकं मधु पिबतं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

इयमददादिति चतुर्दशर्चं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घं सरस्वतीदेवताकं । आदि-
तस्तिस्त्रो जगत्यस्त्रयोदश्यपि जगती चतुर्दशी त्रिष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा
चानुक्रांतं । इयं षक्कूना सारस्वतं त्रिजगत्यादि जगतीत्रिष्टुवंतमिति ॥ अत्र
शौनकः । इयमित्येतदाद्यं तु सूक्तं सारस्वतं जपेत् । द्विजः प्रातः शुचिर्भूत्वा
वाग्मी भवति बुद्धिमान् । ऋग्वि० २. २३. । इति ॥ पार्ष्टिके षष्ठेऽहनि प्रउग
इयमददादिति सारस्वतस्तृचः । सूचितं च । इयमददाद्रभसमृणच्युतमिति प्रउगं
। आ० ८. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इ॒यम॑द॒दा॒द्र॒भ॒स॒मृ॒ण॒च्यु॒तं॑ दि॒वो॒दा॒सं॑ व॒ध्रि॒श्व॒याय॑ दा॒श्रु॒षे ।

या श॒श्व॑त॒मा॒च॒खा॒दा॒व॒सं॑ प॒णिं॑ ता ते दा॒त्रा॒णि त॒वि॒षा स॒र॒स्व॒ति ॥१॥

इ॒यं । अ॒द॒दा॒त् । र॒भ॒सं । ऋ॒ण॒ऽच्यु॒तं । दि॒वः॒ऽदा॒सं । व॒ध्रि॒ऽअ॒श्व॒याय॑ । दा॒श्रु॒षे ।

या । श॒श्व॑तं । आ॒ऽच॒खा॒द॒ । अ॒व॒सं । प॒णिं । ता । ते । दा॒त्रा॒णि । त॒वि॒षा । स॒र॒स्व॒ति ॥१॥

इयं सरस्वती रभसं वेगवंतमृणच्युतं वैदिकस्य देवऋषिपितृसंबन्धिनो लौकिकस्य च ऋणस्य च्यावयितारं दिवोदासमेतत्संज्ञं पुत्रं दाश्रुषे हवीषि दत्तवते वध्रिश्वयैतत्संज्ञाय ऋषयेऽददात् । दत्तवती । या सरस्वती शश्वतं बहुलं पणिं पणनशीलं वणिजमदातृजनमवसं केवलं स्वात्मन एव तर्पकमाचखाद आजघान सेयमददादित्यन्वयः । अथ प्रत्यक्षीकृत्य स्तौति । हे सरस्वति देवि ता तानि पुत्रदानादीनि ते त्वदीयानि दात्राणि दानानि तविषा तविषाणि महांति भवंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इ॒यं शु॒ष्मे॑भि॒र्वि॒स॒खा इ॒वा॒रु॒ज॒त्सानु॑ गि॒री॒णां॑ त॒वि॒षे॒भि॒रु॒र्मि॒भिः॑ ।

पा॒रा॒व॒त॒घ्नी॒म॒व॒से॑ सु॒वृ॒क्ति॒भिः॑ स॒र॒स्व॒ती॒मा वि॒वा॒से॒म धी॒ति॒भिः॑ ॥२॥

इ॒यं । शु॒ष्मे॑भिः । वि॒स॒खाः॒ऽइ॒व । अ॒रु॒ज॒त् । सा॒नु । गि॒री॒णां॑ । त॒वि॒षे॒भिः॑ । उ॒र्मि॒ऽभिः॑ ।

पा॒रा॒व॒त॒ऽघ्नी॑ । अ॒व॒से॑ । सु॒वृ॒क्ति॒ऽभिः॑ । स॒र॒स्व॒ती॑ । आ । वि॒वा॒से॒म । धी॒ति॒ऽभिः॑ ॥२॥

सरस्वती देवतारूपेण नदीरूपेण च वर्तते । देवतारूपा स्तुता । अधुनानया नदीरूपां सरस्वतीं स्तौति । इयं नदीरूपा सरस्वती शुष्मैः शोषकैरात्मीयैर्बलैस्तविषेभिर्महद्भिर्मुर्मिभिस्तरंगैर्गिरीणां पर्वतानां तीरसंबद्धानां सानु सानून्यरुजत् । भनक्ति । विसखा इव । विसं खनतीति विसखाः । स यथा विसार्थं पंकं रुजति तद्वत् । तां सरस्वतीं पारावतघ्नी परावति दूरदेशे विद्यमानस्यापि वृक्षादेर्हवीं सुवृक्तिभिः स्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिश्चावसे रक्षणार्थमाविवासेम । परिचरेम । यद्वा पारावतघ्नी पारावारे पारावाची तीरे । तयोर्धातिनी । उक्तं च । पारावतघ्नी पारावारधातिनी । नि० २. २४. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स॒र॒स्व॒ति दे॒व॒नि॒दो॒ नि ब॑र्ह॒य प्र॒जां वि॒श्व॒स्य॒ वृ॒स॒य॒स्य मा॒यि॒नः॑ ।

उ॒त क्षि॒ति॒भ्यो॒ऽव॒नी॒र॒वि॒दो वि॒ष॒मे॒भ्यो अ॒स्र॒वो वा॒जि॒नी॒व॒ति ॥३॥

सरस्वति । देवऽनिदः । नि । बर्हय । प्रऽजां । विश्वस्य । वृसयस्य । मायिनः ।

उत । क्षितिऽभ्यः । अवनीः । अविंदः । विषं । एभ्यः । अस्रवः । वाजिनीऽवति ॥ ३ ॥

हे सरस्वति देवनिदो देवानां निंदकानसुरान्निबर्हय । न्यबर्हयः । अवधीः । तथा विश्वस्य व्याप्तस्य मायिनो मायाविनो वृसयस्य । वृसय इति त्वष्टुर्नामधेयं । त्वष्टुः प्रजां पुत्रं वृत्रासुरं च न्यवधीः । त्वत्साहाय्यादेवेन्द्रो हतवानित्यर्थः । उतापि च हे वाजिनीवति अन्नवति सरस्वति त्वं क्षितिभ्यो मनुष्येभ्योऽवनीरसुरैरपहता भूमीरविंदः । अलंभयः । एभ्यो मनुष्येभ्यो विषमुदकं चास्रवः । अक्षारयः । यद्वा क्षितयोऽसुरजनाः । तेभ्यः सकाशादवनीर्भूमीरविंदः । लब्धवानसि । तान् हत्वैभ्यश्चासुरेभ्यो विषं मृतिहेतुभूतं गरलमस्रवः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र णो देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती । धीनामविच्यवतु ॥ ४ ॥

प्र । नः । देवी । सरस्वती । वाजेभिः । वाजिनीऽवती । धीनां । अविची । अवतु ॥ ४ ॥

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती । वाजोऽन्नं यस्यां क्रियायां सा वाजिनी । तद्युक्ता । धीनां ध्यातॄणां स्तोतॄणामविची रक्षिची । एवंभूता सरस्वती वाजेभिरन्नैर्नोऽस्मान्प्रावतु । प्रकर्षेण तर्पयतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्त्वा देवि सरस्वत्युपब्रूते धने हिते । इंद्रं न वृचतूर्ये ॥ ५ ॥

यः । त्वा । देवि । सरस्वति । उपऽब्रूते । धने । हिते । इंद्रं । न । वृचऽतूर्ये ॥ ५ ॥

हे देवि सरस्वति यः स्तोता वृचतूर्ये संग्रामे धने हिते निहिते निमित्तभूते सतींद्रं न इंद्रमिव त्वामुपब्रूते स्तौति तं रक्षेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनि । रदा पूषेव नः सनिं ॥ ६ ॥

त्वं । देवि । सरस्वति । अव । वाजेषु । वाजिनि । रद । पूषाऽइव । नः । सनिं ॥ ६ ॥

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे वाजिनि । वाजो बलमन्नं वा । तद्युक्ते । हे सरस्वति त्वं वाजेषु संग्रामेष्वव । अस्मान्नक्ष । अपि च नोऽस्मभ्यं पूषेव पोषको देव इव सनिं संभजनीयं धनं रद । विलिख । प्रयच्छेति यावत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उ॒त स्या॑ नः॒ सर॑स्वती॒ घो॒रा हि॒र॒ण्यव॑र्त॒निः । वृ॒त्र॒घ्नी व॑ष्टि सु॒ष्टुतिं ॥ ७ ॥

उ॒त । स्या॑ । नः॒ । सर॑स्वती । घो॒रा । हि॒र॒ण्यऽव॑र्त॒निः । वृ॒त्र॒घ्नी । व॑ष्टि । सु॒ऽस्तु॒तिं ॥ ७ ॥

उतापि च स्या सा प्रसिद्धा सरस्वती घोरा शत्रूणां भयकारिणी हिरण्यवर्तनिः । वर्ततेऽनेनेति वर्तनी रथः । हिरण्यमयो वर्तनिर्यस्याः सा तथोक्ता । वृत्रघ्नी वृत्राणां शत्रूणां हन्त्री । एवंभूता सा सरस्वती नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं वष्टि । कामयतां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्या॑ अ॒न॒तो अ॒हु॒तस्त्वेष॑श्चरि॒णुर॑र्ण॒वः । अ॒म॒श्चर॑ति॒ रोरु॑वत् ॥ ८ ॥

यस्याः । अ॒न॒तः । अ॒हु॒तः । त्वेषः । च॒रि॒णुः । अ॒र्ण॒वः । अ॒मः । च॒र॑ति । रोरु॑वत् ॥ ८ ॥

यस्याः सरस्वत्या अमो बलमनंतोऽपर्यंतोऽपरिमितोऽहुतोऽहिंसितोऽकुटिलो वा त्वेषो दीप्तश्चरिणुश्चरणशीलः । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । अर्णव उदकवान् । उदकप्रद इत्यर्थः । एवंभूतः सन् रोरुवत् भृशं शब्दं कुर्वन् चरति वर्तते सा नो विश्वा इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सा नो॒ वि॒श्वा अ॒ति॒ द्विषः॑ स्व॒सृ॒र॒न्या ऋ॒ताव॑री । अ॒त॒न्नहे॑व॒ सूर्यः॑ ॥ ९ ॥

सा । नः॒ । वि॒श्वाः । अ॒ति॒ । द्विषः॑ । स्व॒सृः । अ॒न्याः । ऋ॒तऽव॑री । अ॒त॒न् । अ॒हाऽइ॒व । सूर्यः॑ ॥ ९ ॥

सा सरस्वती नोऽस्मान्विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः प्रजा अतिनयतु । अतिता-
रयतु । तथा स्वसृः स्वयं सारिणीः सहोत्पन्ना वा ऋतावरीः । ऋतमित्युदक-
नाम । तद्युक्ता अन्याश्च नदीरस्मानतिनयतु ॥ यद्वा जस्येव वा छंदसीति पूर्वस-
वर्णदीर्घः ॥ उदकवत्यः स्वसारो भगिन्योऽन्या गंगाद्या नद्यश्चास्मान् शत्रूनति-
नयंतु । तत्र दृष्टान्तः । सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्योऽतन् सततं गच्छन् अहेवाहानीव ।
यथाहानि शीघ्रमतिनयति तद्वत् ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउग उत नः प्रियेति सारस्वतस्तृचः । सूचितं च ।
उत नः प्रिया प्रियास्वित्यौष्णिहं प्रउगं । आ० ७. १०. । इति ॥ पवित्रेष्ट्यामुत नः
प्रियेति सारस्वतस्य हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । उत नः प्रिया प्रियास्विमा
जुहाना युष्मदा नमोभिः । आ० २. १२. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

उ॒त नः॑ प्रि॒या प्रि॒यासु॑ स॒प्रस्व॑सा सु॒जुष्टा॑ । सर॑स्वती स्तो॒म्या भू॑त् ॥ १० ॥

उ॒त । नः॑ । प्रि॒या । प्रि॒यासु॑ । स॒प्रऽस्व॑सा । सु॒जुष्टा॑ । सर॑स्वती । स्तो॒म्या । भू॑त् ॥ १० ॥

उतापि च नोऽस्माकं प्रियासु प्रियाणां मध्ये प्रिया प्रियतमा सप्रस्वसा । गायत्र्यादीनि सप्र छंदांसि स्वसारो यस्यास्तादृशी । नदीरूपायास्तु गंगाद्याः सप्र नद्यः स्वसारः । सुजुष्टा सुष्ठु पुरातनैर्ऋषिभिः सेविता । एवंभूता सरस्वती देवी स्तोम्या भूत् । स्तोतव्या भवतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ॒प॒प्रुषी॑ पा॒र्थि॒वान्यु॑रु रजो॑ अ॒न्तरि॑क्षं । सर॑स्वती नि॒दस्पा॑तु ॥ ११ ॥

आ॒ऽप॒प्रुषी॑ । पा॒र्थि॒वानि॑ । उ॒रु । रजः॑ । अ॒न्तरि॑क्षं । सर॑स्वती । नि॒दः । पा॑तु ॥ ११ ॥

पार्थिवानि पृथिव्याः संबन्धीन्युरूणि विस्तीर्णानि रजो रजांसि लोकानन्तरिक्षमन्तरा क्षांतं नभश्चापप्रुषी स्वतेजसा पूरितवती सरस्वती देवी निदो निंदकाच्छ्रोत्रोः पातु । अस्मान्नक्षतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्रि॒षध॑स्था स॒प्रधा॑तुः पंच॑ जा॒ता वर्ध॑यंती । वाजे॑वाजे ह॒व्या भू॑त् ॥ १२ ॥

त्रि॒ऽस॒ध॒स्था । स॒प्रऽधा॑तुः । पंच॑ । जा॒ता । वर्ध॑यंती । वाजे॑ऽवाजे । ह॒व्या । भू॑त् ॥ १२ ॥

त्रिषधस्था त्रिषु लोकेषु सहावतिष्ठमाना त्रिलोकव्यापिनी सप्रधातुः । सप्र धातवोऽवयवा गायत्र्याद्या गंगाद्या वा यस्याः सा तथोक्ता । पंच जाता जातानि निषादपंचमांश्चतुरो वर्णान् गंधर्वादीन्वा वर्धयन्त्यभिवृद्धान्कुर्वती । ईदृशी सरस्वती वाजे वाजे युद्धे युद्धे सर्वेषु युद्धेषु हव्या भूत् । ह्यातव्या भवति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र॒ या म॑हि॒म्ना म॑हि॒नासु॑ चे॒किते॑ द्यु॒म्नेभि॑र॒न्या अ॒पसा॑म॒पस्त॑मा ।

रथ॑ इव बृ॒हती॑ वि॒भ्वने॑ कृ॒तोप॑स्तु॒त्या चि॒कितु॑षा सर॑स्वती ॥ १३ ॥

प्र॒ । या॑ । म॒हि॒म्ना । म॒हि॒ना । आ॒सु॑ । चे॒किते॑ । द्यु॒म्नेभिः॑ । अ॒न्याः । अ॒पसा॑ । अ॒पऽत॑मा ।

रथः॑ऽइव । बृ॒हती॑ । वि॒ऽभ्वने॑ । कृ॒ता । उ॒पऽस्तु॒त्या । चि॒कितु॑षा । सर॑स्वती ॥ १३ ॥

महिम्ना माहात्म्येन महिना महती द्युम्नेभिर्द्युम्नैर्द्योतमानैर्यशोभिरन्नैर्वा युक्ता
सत्यास्वासां नदीनां देवतानां मध्ये या सरस्वती प्र चेकिते प्रकर्षेण ज्ञायते ।
या चान्या अन्यासां ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठीबहुवचनस्य जस् ॥ अपसां वेगव-
तीनां नदीनां मध्येऽपस्तमा वेगवत्तमा । या च रथ इव विभ्वने विभुत्वाय
बृहती परिवृढा गुणैरधिका कृता प्रजापतिना निर्मिता सा सरस्वती चिकितुषा
जानता स्तोत्रोपस्तुत्या । उपस्तोतव्या भवति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो मापं स्फरीः पर्यसा मा न आ धक् ।

जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥ १४ ॥

सरस्वति । अभि । नः । नेषि । वस्यः । मा । अप । स्फरीः । पर्यसा । मा । नः । आ । धक् ।

जुषस्व । नः । सख्या । वेश्या । च । मा । त्वत् । क्षेत्राणि । अरणानि । गन्म ॥ १४ ॥

हे सरस्वति नोऽस्मान्वस्यो वसीयः प्रशस्तं वसु धनमभिनेषि । अभिप्रापय ।
मापस्फरीः । अप्रवृद्धान्मा कार्षीः ॥ स्फारो वृद्धिः । उपसर्गवशात्तद्विपरीते वर्तते ॥
तथा पयसोदकेनाधिकेन नोऽस्मान्मा धक् । नाभिदह । न बाधस्व । अपि च
नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सखिकर्माणि वेश्या प्रवेशनानि च जुषस्व । सेवस्व ।
वयं च त्वत्सकाशादरण्यरमणानि निकृष्टानि क्षेत्राणि मा गन्म । मा प्राप्नवाम ।
अपि तु रमणीयान्येव ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दे निवारयन् ।

पुमर्थोऽश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे
चतुर्थाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।

यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्याऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ पंचमाष्टके प्रथमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठमंडलस्य षष्ठेऽनुवाके चतुर्दश सूक्तानि । तत्र स्तुषे नरेत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । स्तुष एकादशाश्विनं त्विति । मंडलद्रष्टा बार्हस्पत्यो भरद्वाज ऋषिः । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । अश्विनौ देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रताविदमादिके द्वे सूक्ते । आश्विनशस्त्रे चैते एव । सूचितं च । स्तुषे नरेति सूक्ते । आ० ४. १५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स्तुषे नरा दिवो अस्य प्रसंताश्विना हुवे जरमाणो अर्कैः ।

या सद्य उस्मा व्युषि ज्मो अंतान्युयूषतः पर्युरु वरांसि ॥ १ ॥

स्तुषे । नरा । दिवः । अस्य । प्रऽसंता । अश्विना । हुवे । जरमाणः । अर्कैः ।

या । सद्यः । उस्मा । विऽउषि । ज्मः । अंतान् । युयूषतः । परि । उरु । वरांसि ॥ १ ॥

दिवो द्युलोकस्य नरा नेतारावस्य भुवनस्य प्रसंता प्रसंतौ प्रभवन्तावीश्वरा-
वश्विनाश्विनावश्वैरन्वितौ स्तुषे । प्रगीतमंत्रसाध्यैः स्तोत्रैः स्तोतुमर्कैरर्चनीयमंत्र-
साध्यैः शस्त्रैर्जरमाणः स्तुतिं कुर्वन्हुवे । आह्वयामि । कीदृशावित्यपेक्षायां । या
यौ सद्य एवोस्मा शत्रूणां निवारकौ व्युषि व्युष्टौ निशायाः समाप्तौ ज्मः पृथिव्या

अंतान् पर्यंतानुरूणि वरांसि रूपस्यावरकाणि तमांसि च परि परितो युयूषतः
पृथक्कुरुतः । अथवा वरांसि तेजांसि तमोनिवारणात्परियुयूषतः । विस्तारयतः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता यज्ञमा शुचिभिश्चक्रमाणा रथस्य भानुं रुरुचू रजोभिः ।

पुरु वरांस्यमिता मिमानापो धन्वान्यति याथो अजान् ॥ २ ॥

ता । यज्ञं । आ । शुचिऽभिः । चक्रमाणा । रथस्य । भानुं । रुरुचुः । रजऽभिः ।

पुरु । वरांसि । अमिता । मिमाना । अपः । धन्वानि । अति । याथः । अजान् ॥ २ ॥

किंच ता तौ प्रसिद्धावश्विनौ यज्ञमस्मदीयं यागमाचक्रमाणाभिचक्रमाणौ
शुचिभिर्निर्मलै रजोभिः स्वीयैस्तेजोभिः । रजो रजतेज्योती रज उच्यते । नि०
४. १९. । इति यास्केनोक्तत्वात् । रथस्य स्वकीयस्य रथस्य भानुं दीप्तिं रुरुचुः ।
रोचयेते । अपि च पुरु बहूनि वरांसि तमोनिवारकाणि तेजांस्यमितापरिमि-
तानि मिमाना निर्मिमाणावप उद्दिश्य धन्वानि मरुप्रदेशानजान् स्वकीयान-
श्चानतियाथः । अतिक्रामयथः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता ह त्यद्वर्तिर्यदरधमुयेत्या धिय ऊहयुः शश्वदश्वैः ।

मनोजवेभिरिषिरैः शयधै परि व्यथिर्दाशुषो मर्त्यस्य ॥ ३ ॥

ता । ह । त्यत् । वर्तिः । यत् । अरधं । उया । इत्या । धियः । ऊहयुः । शश्वत् । अश्वैः ।

मनऽजवेभिः । इषिरैः । शयधै । परि । व्यथिः । दाशुषः । मर्त्यस्य ॥ ३ ॥

ता ह तौ खलूयोयावश्विनौ युवां यदरधमसमृद्धं त्यद्वर्तिर्यजमानस्य तद्रुहं
समर्धयितुं गच्छथः । किंचेत्येत्यं धियः स्तोतृनिषिरैरेषणीयैः काम्यैर्मनोजवे-
भिर्मनोवेगैरश्वैः स्वीयैरश्वैः शश्वत्सर्वदोहयुः । स्वर्गं प्रापयथः । मर्त्यस्य मनुष्यस्य
दाशुषो यजमानस्य व्यथिर्हिंसकः परिशयधै परिशयनाय दीर्घनिद्रायै युवाभ्यां
क्रियतां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ता नव्यसो जरमाणस्य मन्मोष भूषतो युयुजानसंप्री ।

शुभं पृक्षमिषमूर्जं वहंता होता यक्षत्प्रत्नो अध्रुग्युवाना ॥ ४ ॥

ता । नव्यसः । जरमाणस्य । मन्म । उप । भूषतः । युयुजानसंप्री इति युयुजानऽसंप्री ।
शुभं । पृष्ठं । इषं । ऊर्जं । वहंता । होता । यक्षत् । प्रत्नः । अध्रुक् । युवाना ॥ ४ ॥

ता तावश्चिनौ युयुजानसंप्री रथे युज्यमानाश्चौ शुभं शोभनं पृष्ठमन्नं । पयः
पृष्ठ इत्यन्ननामसु पाठात् । इषं पुष्टिमूर्जं रसं च वहंता वहंतौ नव्यसो नवतरस्य
जरमाणस्य स्तुतिं कुर्वतो मन्म मननीयं स्तोत्रमुपभूषतः । उपगच्छतः । यद्वा
स्तोत्रसमीपे भवतः । किंच युवाना नित्यतरुणौ तौ होता देवानामाह्वाताध्रुग-
द्रोग्धा प्रियः प्रत्नः पुराणोऽग्निर्यक्षत् । यजतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता वल्गू दस्त्रा पुरुशाकतमा प्रत्ना नव्यसा वचसा विवासे ।

या शंसते स्तुवते शंभविष्ठा बभूवतुर्गृणते चित्रराती ॥ ५ ॥

ता । वल्गू इति । दस्त्रा । पुरुशाकऽतमा । प्रत्ना । नव्यसा । वचसा । आ । विवासे ।

या । शंसते । स्तुवते । शंभविष्ठा । बभूवतुः । गृणते । चित्रराती इति चित्रऽराती ॥ ५ ॥

या यौ शंसते शस्त्रैः स्तुतिं कुर्वते स्तुवते स्तौत्रैः स्तुतिं कुर्वते जनाय शंभवि-
ष्ठातिशयेन सुखस्य भावयितारावतिशयेन सुखस्वरूपौ वा गृणते स्तोत्रशस्त्रव्य-
तिरिक्तलौकिकस्तुतिभिः स्तुवते च चित्रराती विचित्रदानौ बभूवतुः ता तौ
वल्गू वलनशीलौ रुचिरौ वा पुरुशाकतमातिशयेन बहुकर्माणौ बहुसहायौ
वा प्रत्ना प्रत्नौ पुराणौ । प्रत्नं प्रदिव इति पुराणनामसु पाठात् । दस्त्रा दर्शनी-
यावश्चिनौ नव्यसा नवतरेण वचसा स्तुत्याविवासे । परिचरामि ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता भुज्युं विभिरद्भ्यः समुद्रात्तुयस्य सूनूमूहयू रजोभि ।

अरेणुभिर्योजनेभिर्भुजंता पतत्रिभिरर्णसो निरुपस्थात् ॥ ६ ॥

ता । भुज्युं । विऽभिः । अत्ऽभ्यः । समुद्रात् । तुयस्य । सूनूं । ऊहयुः । रजऽभिः ।

अरेणुऽभिः । योजनेभिः । भुजंता । पतत्रिऽभिः । अर्णसः । निः । उपऽस्थात् ॥ ६ ॥

ता तावश्चिनौ युवां तुयस्य सूनूं भुज्युं भुज्युनामकं समुद्रमध्ये भग्ननावं भुजंता

रक्षंतावरेणुभी रेणुरहितैरांतरिक्षै रजोभिर्मार्गैर्योजनेभी रथयुक्तैः पतत्रिभिः पत-
नवज्जिर्विभिरश्चैरणसो जलस्योपस्थाद्योनेः समुद्रादद्भ्यो निरूहयुः । निरगमयतं ।
समुद्रादद्भ्य इति प्रयोगो मातुर्गृहाद्गच्छतीतिवत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि जयुषा रथ्या यातमद्रिं श्रुतं हव वृषणा वधिमत्याः ।

दशस्यंता शयवे पिष्यथुर्गामिति च्यवाना सुमतिं भुरण्यू ॥ ७ ॥

वि । जयुषा । रथ्या । यातं । अद्रिं । श्रुतं । हव । वृषणा । वधिऽमत्याः ।

दशस्यंता । शयवे । पिष्यथुः । गां । इति । च्यवाना । सुऽमतिं । भुरण्यू इति ॥ ७ ॥

रथ्या हे रथारूढावश्विनौ जयुषा जयशीलेन रथेनाद्रिं मार्गे स्थितं पर्वतं
वियातं । व्यबाधेयां । यातिरत्र वधकर्मा । तथा च निगमांतरं । विभिन्दुना
नासत्या रथेन वि पर्वतां अजरयू अयातं । ऋग्वे० १. ११६. २०. । इति । वृषणा
कामानां वर्षितारौ वधिमत्याः पुत्रार्थिन्या हवमाह्वानं श्रुतं । श्रुणुतं । दशस्यंता
स्तोतृभ्यः कामान्प्रयच्छंतौ शयवे युवां स्तुवते गां निवृत्तप्रसवां पिष्यथुः । क्षीरे-
णाप्याययतं । तथा च निगमांतरं । शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तर्ये
पिष्यथुर्गा । ऋग्वे० १. ११६. २२. । इति । इतीत्यं सुमतिं सुष्टुतिं च्यवाना गच्छंतौ
भुरण्यू सर्वत्र गंतारौ यज्ञस्य भर्तारौ वा भवतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यद्रोदसी प्रदिवो अस्ति भूमा हेळो देवानामुत मर्त्यत्रा ।

तदादित्या वसवो रुद्रियासो रक्षोयुजे तपुर्घं दधात ॥ ८ ॥

यत् । रोदसी इति । प्रऽदिवः । अस्ति । भूम । हेळः । देवानां । उत । मर्त्यऽत्रा ।

तत् । आदित्याः । वसवः । रुद्रियासः । रक्षऽयुजे । तपुः । अघं । दधात ॥ ८ ॥

रोदसी हे द्यावापृथिव्यौ हे आदित्या हे वसवो रुद्रियासो हे रुद्रपुत्रा मरुतो
मर्त्यत्रा मर्त्येष्वश्विनोः परिचारकेषु देवानां यज्ञेळः क्रोधो भूम महानस्ति तज्ञेळ-
स्तपुस्तापकं रक्षोयुजे रक्षोभिर्युक्ताय रक्षसां स्वामिने प्रेरकाय वाघमाहंतु दधात ।
कुरुत । अथवा रक्षोयुजे रक्षोभिर्युक्ताय यज्वनेऽघमाहंतु कुरुत ॥

॥ अथ नवमी ॥

य ई राजानावृतुथा विदधत् रजसो मित्रो वरुणश्चिकेतत् ।

गंभीराय रक्षसे हेतिमस्य द्रोघाय चिद्वचसे आनवाय ॥ ९ ॥

यः । ई । राजानौ । अतुऽथा । विदधत् । रजसः । मित्रः । वरुणः । चिकेतत् ।

गंभीराय । रक्षसे । हेतिं । अस्य । द्रोघाय । चित् । वचसे । आनवाय ॥ ९ ॥

यो नरो रजसः समस्तस्य लोकस्य । लोका रजांस्युच्यन्त इति यास्केनोक्तत्वात् । राजानावीमेतावश्विनावृतुथा काले काले विदधत् परिचरति तं मित्रो वरुणश्च चिकेतत् । जानीयात् । मित्रवरुणप्रभृतयो देवा एनं विदुरित्यर्थः । किंचायं परिचारको गंभीराय महाबलाय रक्षसे राक्षसाय हेतिं घातकमायुधमस्य । अस्यति । क्षिपति ॥ प्रथमपुरुषस्य मध्यमपुरुषेण व्यत्ययः ॥ द्रोघायाभिद्रोहात्मकायानवाय मनुष्यसंबन्धिने वचसे चित् वचनायैव हेतिमस्यति । मनुष्याणामभिद्रोहायैवमास्कंदतीति ॥

॥ अथ दशमी ॥

अंतरेऽश्वक्रैस्तनयाय वर्तिर्द्युमता यातं नृवता रथेन ।

सन्त्येन त्यजसा मर्त्यस्य वनुष्यतामपि शीर्षा ववृक्तं ॥ १० ॥

अंतरेः । चक्रैः । तनयाय । वर्तिः । द्युऽमता । आ । यातं । नृऽवता । रथेन ।

सन्त्येन । त्यजसा । मर्त्यस्य । वनुष्यतां । अपि । शीर्षा । ववृक्तं ॥ १० ॥

हे अश्विनावंतरेऽनिकृष्टैश्चक्रैर्युक्तेन द्युमता दीप्तिमता नृवता नेत्रा सारथिना युक्तेन यद्वाश्वयुक्तेन । पतंगा नर इत्यश्वनामसु पाठात् । रथेन वर्तिरस्माकं गृहं तनयाय तनयं दातुमायातं । अपि च सन्त्येन तिरोहितेन त्यजसा क्रोधेन । हणिस्त्यज इति क्रोधनामसु पाठात् । मर्त्यस्य मनुष्यस्य वनुष्यतां बाधमानानां । वनुष्यतिर्हंतिकर्मेति यास्केनोक्तत्वात् । शीर्षा शिरांस्यपिववृक्तं । प्रवृक्तं ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ परमाभिरुत मध्यमाभिर्नियुद्धिर्यातमवमाभिर्वाक् ।

दृढस्य चिद्रोमतो वि व्रजस्य दुरो वर्तं गृणते चिचराती ॥ ११ ॥

आ । पर॒माभिः । उ॒त । म॒ध्य॒माभिः । नि॒युत्ऽभिः । या॒तं । अ॒व॒माभिः । अ॒र्वाक् ।
 ह॒ळ॒हस्य॑ । चि॒त् । गोऽम॑तः । वि । व्र॒जस्य॑ । दु॒रः । व॒र्त॑ । गृ॒ण॒ते । चि॒च॒रा॒ती इति॑
 चि॒च॒रा॒ती ॥ ११ ॥

हे अश्विनौ परमाभिरुत्कृष्टाभिरुतापि च मध्यमाभिरनुत्कृष्टाभिरवमाभिर्नि-
 कृष्टाभिश्च नियुद्धिर्वाहैरर्वागस्मदभिमुखमायातं । हळहस्य चिहृळहापिधानस्यापि
 गोमतो गोयुक्तस्य व्रजस्य गोष्ठस्य दुरो द्वाराणि विवर्तं । विवृणुतं । किंच गृणते
 स्तुवते मह्यं चिचराती विचिचदानौ भवतं ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे द्वितीयो वर्गः ॥

क्व त्येत्वेकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं । अत्रेयमनुक्रमणिका । क्व त्रैक-
 पदांतं त्रैष्टुभमिति । आ वां सुम्न इत्येकादशेकपदा त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः । आश्विनं
 त्वित्युक्तत्वादस्यापि सूक्तस्याश्विनौ देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छंदसि
 विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क्व॑त्या व॒ल्गू पु॒रु॒हू॒ताद्य॑ दू॒तो न॒ स्तोमोऽवि॒दन्म॑स्वान् ।
 आ यो अ॒र्वाङ्नास॑त्या व॒वर्त॑ प्रे॒ष्टा ह्यस॑थो अस्य॒ मन्म॑न् ॥ १ ॥
 क्व । त्या । व॒ल्गू इति॑ । पु॒रुऽहू॒ता । अद्य॑ । दू॒तः । न । स्तोमः॑ । अ॒वि॒दत् । नम॑स्वान् ।
 आ । यः । अ॒र्वाक् । नास॑त्या । व॒वर्त॑ । प्रे॒ष्टा । हि । अस॑थः । अ॒स्य॒ । मन्म॑न् ॥ १ ॥

क्व कुत्र स्थितौ वल्गू रुचिरौ पुरुहूता बहुभिराहूतौ त्या तावश्विनौ नम-
 स्वान्हविषा युक्तः । नम आयुरित्यन्ननामसु पाठात् । स्तोमः पंचदशादिः स्तो-
 मोऽद्य दूतो न प्रेरितो दूत इवाविदत् । विंदेत् । यः स्तोमोऽर्वागस्मदभिमुखं
 नासत्यावश्विनाववर्त आवर्तयत् । हे अश्विनौ युवामस्य स्तोतुर्मन्मन् स्तोत्रे
 प्रेष्टा हि प्रियतमौ ह्यसथः । भवथः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अ॒रं मे॒ गंतं॑ ह॒व॒नाया॒स्मै गृ॒णा॒ना यथा॑ पि॒बा॒थो अ॒ंधः ।
 परि॑ ह॒ त्यद्व॒र्तिर्या॒थो रि॒षो न॒ यत्प॒रो ना॑न्तरस्तु॒र्यात् ॥ २ ॥

अ॒रं । मे । ग॒तं । ह॒व॒नाय । अ॒स्मै । गृ॒णा॒ना । यथा । पि॒बा॒थः । अ॒धः ।
परि॑ । ह । त्यत् । व॒र्तिः । या॒थः । रि॒षः । न । यत् । परः॑ । न । अ॒न्तरः॑ । तु॒तु॒र्यात् ॥ २ ॥

हे अश्विनौ युवां मे मदीयायास्मै हवनायाह्वानायारं पर्याप्तं गतं । गच्छतं ।
गृणाना स्तूयमानाबंधः सोमं यथा पिबाथः पिबतं । रिषो हिंसकस्य शत्रोस्त्य-
द्वर्तिस्तद्गृहं परि याथः परितो याथः यद्वर्तिः परो विप्रकृष्टो न तुतुर्यात् न
हिंस्यात् । अन्तरः संनिकृष्टोऽपि न तुतुर्यात् । यद्वा त्यद्वर्तिस्तदस्मदीयं गृहं रिषो
हिंसकात्परियाथः । त्यद्वर्तिः परो विप्रकृष्टोऽन्तरः संनिकृष्टोऽपि न तुतुर्यात् । अयं
भावः । यथास्मदीयं गृहं दूरस्थः संनिकृष्टोऽपि न हिंस्यात्तथा रक्षां कुरुथ इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अ॒कारि॑ वा॒म॒ध॒सो॒ वरी॑म॒न्न॒स्तारि॑ ब॒र्हिः सु॒प्राय॒ण॒त॒मं ।

उ॒त्ता॒न॒ह॒स्तो॒ युव॒युर्व॑व॒न्दा वा॒ नक्ष॑तो॒ अ॒द्र॒य आ॑जन् ॥ ३ ॥

अ॒कारि॑ । वा॒ । अ॒ध॒सः । वरी॑मन् । अ॒स्तारि॑ । ब॒र्हिः । सु॒प्र॒ऽअ॒य॒न॒त॒मं ।

उ॒त्ता॒न॒ऽह॒स्तः । यु॒व॒युः । व॒व॒न्दा॒ । आ॒ । वा॒ । नक्ष॑तः । अ॒द्र॒यः । आ॑जन् ॥ ३ ॥

वां युवयोरर्थेऽधसः सोमस्य वरीमन् विस्तृतेऽभिषवादौ यत्कृत्यमस्ति तद-
कारि । कृतं । सुप्रायणतमं मृदुतमं बर्हिरस्तारि । स्तीर्णं । उत्तानहस्तः कृतांज-
लिर्युवयुर्युवां कामयमानो होता ववन्द । स्तौति । वां युवां नक्षतो व्याप्नुवन्तः ॥
तृक्ष पृक्ष नक्ष गताविति धातुः ॥ अद्रयो यावाण आजन् । सोमरसमा समं-
ताद्यत्कीकृतवन्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऊ॒र्ध्वो वा॒म॒ग्नि॒र॒ध्व॒रेषु॒स्थात्प्र॒ रा॒तिरे॑ति जू॒र्णिनी॑ घृ॒ताची॑ ।

प्र॒ होता॑ गूर्त॒म॒ना उ॒रा॒णोऽयु॑क्त॒ यो ना॑स॒त्या ह॒वीम॑न् ॥ ४ ॥

ऊ॒र्ध्वः । वा॒ । अ॒ग्निः । अ॒ध्व॒रेषु॑ । अ॒स्थात् । प्र॒ । रा॒तिः । ए॒ति॒ । जू॒र्णिनी॑ । घृ॒ताची॑ ।

प्र॒ । होता॑ । गूर्त॒ऽम॒नाः । उ॒रा॒णः । अ॒यु॑क्त॒ । यः । ना॑स॒त्या । ह॒वीम॑न् ॥ ४ ॥

अग्निर्वो युवयोर्यज्ञार्थमूर्ध्वोऽस्थात् । उदतिष्ठत् । अध्वरेषु यज्ञेषु प्रैति । समिद्ध
आहवनीयं गच्छति च । रातिर्धनं हविर्जूर्णिनी प्रगामिनी ॥ जूर्णिर्जवतेर्वेति

यास्केनोक्तत्वात् ॥ घृताची घृतेनाक्ता । उपस्तीर्णाभिघारितेत्यर्थः । किंच होतो-
राण उरु कुर्वाणः प्रगूर्तमनाः प्रकर्षेणोद्युक्तमना भवति यो होता नासत्याव-
श्विनौ हवीमन्नाह्वाने स्तोत्रे वायुक्त योजयति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अधि श्रिये दुहिता सूर्यस्य रथं तस्थौ पुरुभुजा शतोतिं ।

प्र मायाभिर्मायिना भूतमत्र नरा नृतू जनिमन्यज्ञियानां ॥ ५ ॥

अधि । श्रिये । दुहिता । सूर्यस्य । रथं । तस्थौ । पुरुऽभुजा । शतऽऊतिं ।

प्र । मायाभिः । मायिना । भूतं । अत्र । नरा । नृतू इति । जनिमन् । यज्ञियानां ॥ ५ ॥

पुरुभुजा हे पूर्णभुजौ बहूनां रक्षकावश्विनौ युवयोः शतोतिं बहुरक्षकं बहु-
गमनं वा रथं सूर्यस्य दुहिता सूर्या श्रिये श्रयितुमधितस्थौ । अध्यतिष्ठत् । अपि
च यज्ञियानां देवानामत्र जनिमन्स्मिन् जन्मनि प्रादुर्भावे मायाभिः प्रज्ञानैः ॥
शची मायेति प्रज्ञाननामसु पाठात् ॥ मायिनौ प्रज्ञावंतौ नरा नेतारौ नृतू
नृत्यंतौ भूतं । भवतं । यद्वा हे मायिनौ प्राज्ञौ नरौ नेतारौ नृतू नृत्यन्तावश्विनौ
यज्ञियानां देवानामत्र जनिमन् जन्मनि प्रादुर्भावे प्रभूतं प्राज्ञतममग्न्यादिकं देवं
मायाभिः प्रज्ञानैः कौशलैर्वा जितवंतौ स्थ इत्यर्थः । अयमर्थः प्रजापतिर्वै सोमाय
राज्ञे दुहितरं प्रायच्छत्सूर्या सावित्री । ऐ० ब्रा० ४. ७. । इत्यादिना स्पष्टीकृतः ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवं श्रीभिर्दर्शताभिराभिः शुभे पुष्टिमूहयुः सूर्यायाः ।

प्र वां वयो वपुषेऽनु पप्रन्नक्षद्वाणी सुष्टुता धिषण्या वां ॥ ६ ॥

युवं । श्रीभिः । दर्शताभिः । आभिः । शुभे । पुष्टिं । ऊहयुः । सूर्यायाः ।

प्र । वां । वयः । वपुषे । अनु । पप्रन् । नक्षत् । वाणी । सुऽस्तुता । धिषण्या । वां ॥ ६ ॥

हे अश्विनौ युवं युवां दर्शताभिर्दर्शनीयाभिराभिः श्रीमतां परिदृश्यमानाभिः
श्रीभिर्लक्ष्मीभिः कांतिभिर्वा सूर्याया युवयोः पत्न्याः शुभे शोभनार्थं पुष्टिं
पूर्तिमूहयुः । प्रापयथः । किंच वां युवां वयोऽश्वा वपुषे शोभायै प्रानुपप्रन् ।

प्रकर्षेणान्वपतन् । अपि च हे धिष्ण्या स्तुत्यर्हावश्विनौ वां युवां सुष्टुता वाण्यु-
षीणां स्तुतिर्नक्षत् । व्याप्नोति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ वां वयोऽश्वासो वहिष्ठा अभि प्रयो नासत्या वहंतु ।

प्र वां रथो मनोजवा असर्जिषः पृक्ष इषिधो अन्तु पूर्वीः ॥ ७ ॥

आ । वां । वयः । अश्वासः । वहिष्ठाः । अभि । प्रयः । नासत्या । वहंतु ।

प्र । वां । रथः । मनःऽजवाः । असर्जि । इषः । पृक्षः । इषिधः । अन्तु । पूर्वीः ॥ ७ ॥

हे नासत्यौ वां युवां वयो गंतारो वहिष्ठा वोदृतमा अश्वासोऽश्वाः प्रयः
सोमरूपमन्नमभ्यावहंतु । प्रापयंतु । वां युवयोर्मनोजवा मनोवेगो रथः पृक्षः
संपर्चनीय इषिध एषणीयाः पूर्वीर्बह्वीरिषोऽन्नानि सोमाननूपासर्जि । विसृष्टः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पुरु हि वां पुरुभुजा देष्णं धेनुं न इषं पिन्वतमसंक्रां ।

स्तुतश्च वां माध्वी सुष्टुतिश्च रसाश्च ये वामन्तु रातिमग्मन् ॥ ८ ॥

पुरु । हि । वां । पुरुऽभुजा । देष्णं । धेनुं । नः । इषं । पिन्वतं । असंक्रां ।

स्तुतः । च । वां । माध्वी इति । सुऽस्तुतिः । च । रसाः । च । ये । वां । अन्तु । रातिं । अग्मन् ॥ ८ ॥

पुरुभुजा हे पूर्णभुजौ बहुपालकौ वां युवयोर्देष्णं दातव्यं धनं पुरु बहु हि
भवति । अतः कारणान्नोऽस्मभ्यं धेनुं प्रीणयित्रीमसंक्रां मत्तोऽन्यत्रासंक्रमणी ।
असंक्रामसंक्रमणी । नि० ६. २९. । इति यास्केनोक्तत्वात् । इषमन्नं पिन्वतं ।
प्रयच्छतं । यद्वेषमेषणीयां धेनुमित्यन्वयः । किंच वां स्तुतः । स्तुवंतीति स्तुतः
स्तोतारः । संति । माध्वी मदयितारावश्विनौ सुष्टुतिः शोभना स्तुतिश्च स्तोतृषु
भवति । रसाः सोमरसाश्च संति । ये रसा वां युवयो रातिं दानमनूद्दिश्याग्मन्
देवयजनं प्राप्ताः । अयं भावः । सुष्टुतिं श्रुत्वा देवयजनं प्राप्तान् सोमरसान् पीत्वा
स्तोतृभ्यः कामान्प्रयच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत मं ऋजे पुरयस्य रघ्वी सुमीळहे शतं पेरुके च पक्वा ।

शांडो दाद्विरणिनः सदिष्टीन्दश वशासो अभिषाच ऋषान् ॥ ९ ॥

उ॒त । मे॒ । ऋ॒जे इति॑ । पु॒रय॑स्य । र॒घ्वी इति॑ । सु॒ऽमी॒ळ्हे । श॒तं । पे॒रु॒के । च॒ । प॒क्का ।
श॒ण्डः । दा॒त् । हि॒र॒णि॒नः । स्मत्॑ऽदि॒ष्टीन् । द॒श । व॒शासः॑ । अ॒भि॒ऽसाचः॑ । ऋ॒ष्वान् ॥ ९ ॥

उतापि च पुरयस्य पुरयनामकस्य स्वभूते ऋजे ऋजुगमने रघ्वी क्षिप्रगामिन्यौ वडवे मेऽश्विनोः स्तुतिं कुर्वतो ममाभूतां । सुमीळ्हे राज्ञि विद्यमानाः संतः शतं गावो ममाभूवन् । पेरुके राज्ञि विद्यमानानि पक्का पक्कान्यन्नानि ममासन् । शण्डश्च राजा हिरणिनो हिरण्यवतः स्मदिष्टीन् प्रशस्तदर्शनान्नथानश्चान्वा दश दशसंख्याकान्वशासोऽनुगुणानभिषाचः शत्रूणामभिभावुकानृष्वान्दर्शनीयान्पुरुषानश्विनोः स्तोतृभ्यो दात् । ददातु ॥

॥ अथ दशमी ॥

सं वां श॒ता ना॑स॒त्या सह॑स्रा॒श्वानां॑ पु॒रु॒प॒ंथां गि॒रे दा॑त् ।
भ॒र॒द्वाजा॑य वी॒र नू॒ गि॒रे दा॑ड॒ता र॒क्षांसि॑ पु॒रु॒द॒ंस॒सा स्युः ॥ १० ॥
सं । वां । श॒ता । ना॑स॒त्या । सह॑स्रा । अ॒श्वानां॑ । पु॒रु॒ऽप॒ंथाः । गि॒रे । दा॑त् ।
भ॒र॒त्ऽवा॑जाय । वी॒र । नू । गि॒रे । दा॑त् । ह॒ता । र॒क्षांसि॑ । पु॒रु॒ऽद॒ंस॒सा । स्यु॒रिति॑ स्युः ॥ १० ॥

नासत्या हे अश्विनौ वां युवयोर्गिरे । गृणातीति गीः स्तोता । तस्मा अश्वानां शता शतानि सहस्रा सहस्राणि पुरुपंथाः पुरुपंथा नाम राजा संदात् । संददाति । वीर हे वीरावश्विनौ ॥ द्विवचनस्य लुक् ॥ गिरे युवयोः स्तोत्रे भरद्वाजाय मह्यमपि नु क्षिप्रं दात् । ददातु । किंच हे पुरुदंससा बहुकर्माणावश्विनौ युवयोः रनुग्रहाद्रक्षांसि हता हतानि स्युः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ वां सु॒म्ने वरि॑मन्सूरिभिः॒ थां ॥ ११ ॥

आ । वां । सु॒म्ने । वरि॑मन् । सू॒रि॒ऽभिः । स्यां॑ ॥ ११ ॥

हे अश्विनौ वरिमन्विस्तृते सुम्ने वां युवाभ्यां दत्ते सुखावहे धने । जलाषं सुम्नमिति सुखनामसु पाठात् । सूरिभिर्विद्वद्भिः सहा समंतात्स्यां । भवेयं ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे चतुर्थो वर्गः ॥

उदु श्रिय इति षडृचं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे चैष्टुभमुषोदेवताकं । अनु-

क्रम्यते च । उदु श्रिये षकुषस्यं त्विति ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ वैष्टुभे छंद-
स्याश्विनशस्त्रे चैतदादिके द्वे सूक्ते । सूच्यते हि । उदु श्रिय इति सूक्ते । आ०
४. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु श्रिय उषसो रोचमाना अस्थुरपां नोर्मयो रुशंतः ।

कृणोति विश्वा सुपथा सुगान्यभूदु वस्वी दक्षिणा मघोनी ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । श्रिये । उषसः । रोचमानाः । अस्थुः । अपां । न । ऊर्मयः । रुशंतः ।

कृणोति । विश्वा । सुऽपथा । सुऽगानि । अभूत् । ऊं इति । वस्वी । दक्षिणा । मघोनी ॥ १ ॥

रोचमाना दीप्यमाना रुशंतः शुक्लवर्णाः ॥ रुशदिति वर्णनामेति यास्कः ॥
उषसः श्रिये जगतः शोभायै जगद्वाप्तुं वापामूर्मयो न उदकसंबन्धिनस्तरंगा इवो-
दस्थुः । उत्तिष्ठन्ति । अनंतरमेकवन्निगमः । उषा विश्वा विश्वानि स्थानानि
सुपथा सुमार्गाणि सुगानि सुखेन गम्यानि कृणोति । करोति । अपि च मघोनी
धनवत्युषा वस्वी प्रशस्ता दक्षिणा समर्धयित्री चाभूत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

भद्रा दृष्टे उर्विया वि भास्युते शोचिर्भानवो द्यामपपन्न ।

आविर्वक्षः कृणुषे शुभमानोषो देवि रोचमाना महोभिः ॥ २ ॥

भद्रा । दृष्टे । उर्विया । वि । भासि । उत् । ते । शोचिः । भानवः । द्यां । अपपन्न ।

आविः । वक्षः । कृणुषे । शुभमाना । उषः । देवि । रोचमाना । महःऽभिः ॥ २ ॥

हे उषो देवि भद्रा कल्याणी दृष्टे । दृश्यसे । उर्विया विस्तीर्णा च विभासि ।
ते तव शोचिः शोचिषः ॥ जसो लुक् ॥ दीप्यमाना भानवो रश्मयो द्यामंतरि-
क्षमुदपपन्न । उत्पतन्ति । किंच हे उषो देवि महोभिस्तेजोभिः शुभमाना शोभ-
माना रोचमाना दीप्यमाना वक्षस्वदीयं रूपमाविष्कृणुषे । प्रकटीकरोषि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वहति सीमरुणासो रुशंतो गावः सुभर्गामुर्विया प्रथानां ।

अपेजते शूरो अस्तेव शत्रून्बाधते तमो अजिरो न वोळ्हा ॥ ३ ॥

वहंति । सी । अरुणासः । रुशंतः । गावः । सुऽभगां । उर्विया । प्रथानां ।
अप । ईजते । शूरः । अस्ताऽइव । शत्रून् । बाधते । तमः । अजिरः । न । वोळ्हा ॥ ३ ॥

अरुणासो लोहितवर्णा रुशंतो दीप्यमाना गावो रश्मयः ॥ किरणा गाव इति
रश्मिनामसु पाठात् ॥ सुभगामुर्वियोर्वी विस्तीर्णा प्रथानां प्रथमानं सीमेना-
मुषोदेवतां वहंति । सेयमुषोदेवता शूरोऽस्तेव वीरः क्षेप्तेव शत्रून् तमोऽपेजते ।
अपगमयति । वोळ्हा सेनाया अजिरो न क्षिप्रगामी शत्रून्यथा बाधते तथा
तमांसि बाधते च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुगोत ते सुपथा पर्वतेषुवाते अपस्तरसि स्वभानो ।

सा न आ वह पृथुयामन् ऋषे रयिं दिवो दुहितरिष्यधै ॥ ४ ॥

सुऽगा । उत । ते । सुऽपथा । पर्वतेषु । अवाते । अपः । तरसि । स्वभानो इति स्वऽभानो ।

सा । नः । आ । वह । पृथुऽयामन् । ऋषे । रयिं । दिवः । दुहितः । इष्यधै ॥ ४ ॥

हे उषो देवि पर्वतेषूत दुर्गेष्वप्यवाते गमनसाधनरहिते देशे सुपथा सुपथानि
मार्गाणि सुगा सुगानि सुखेन गम्यानि ते तव भवंति । स्वभानो हे स्वप्रका-
शेऽपोऽंतरिक्षमाकाशं ॥ आप इत्यंतरिक्षनामसु पाठात् ॥ सामुद्रिकीरपो वा
तरसि । पृथुयामन् पृथुरथ ऋषे दर्शनीये दिवो दुहितरंतरिक्षसुते हे उषो देवि
सा त्वमिषयध्या एषणीयं धनं नोऽस्मभ्यमावह ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सा वह योक्षभिरवातोषो वरं वहसि जोषमनु ।

त्वं दिवो दुहितर्या ह देवी पूर्वहूतौ मंहना दर्शता भूः ॥ ५ ॥

सा । आ । वह । या । उक्षऽभिः । अवाता । उषः । वरं । वहसि । जोषं । अनु ।

त्वं । दिवः । दुहितः । या । ह । देवी । पूर्वऽहूतौ । मंहना । दर्शता । भूः ॥ ५ ॥

हे उषः सा त्वं वरं धनं मह्यमावह । या त्वमवाताप्रतिगता जोषं प्रीतिम-
नूक्षभिरनडुद्भिरश्वैर्वा स्तोतृभ्यो वरं वहसि । किंच हे दिवो दुहितरंतरिक्षसुते या
त्वं देवी द्योतमाना पूर्वहूतौ प्रथमाह्वाने प्रातरनुवाके मंहना पूजनीया भवसि

सा त्वं दर्शता दर्शनीयाभूरिति योजना । या दर्शता भूरित्यन्वये यद्वृत्तेन सामा-
नाधिकरण्यात् भूरित्यस्य निघातो न स्यात् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत्ते वयश्चिद्वसतेरपप्रन्नरश्च ये पितुभाजो व्युष्टौ ।

अमा सते वहसि भूरि वाममुषो देवि दाशुषे मर्त्याय ॥ ६ ॥

उत् । ते । वयः । चित् । वसतेः । अपप्रन् । नरः । च । ये । पितुऽभाजः । विऽउष्टौ ।

अमा । सते । वहसि । भूरि । वामं । उषः । देवि । दाशुषे । मर्त्याय ॥ ६ ॥

हे उषो देवि ते तव व्युष्टौ सत्यां वयश्चित्पक्षिणोऽपि वसतेर्निवासस्थाना-
दुदपप्रन् । उत्पतन्ति । ये पितुभाजो हविषां संभक्तारोऽन्नस्योपार्जका वा ॥ पितु-
रित्यन्ननामसु पाठात् ॥ नरश्च तेऽपि चोत्पतन्ति । किंच हे उषो देवि त्वममा
समीपे सते वर्तमानाय दाशुषे हविषां प्रदात्रे मर्त्याय भूरि प्रभूतं वामं धनं वहसि ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे पंचमो वर्गः ॥

एषा स्येति षडृचं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धे चैष्टुभं । अनुक्रम्यते च । एषा
स्येति । उषस्य त्विति पूर्वसूक्त उक्तत्वादिदमप्युषोदेवताकं ॥ प्रातरनुवाकाश्विन-
शस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एषा स्या नो दुहिता दिवोजाः क्षितीरुच्छन्ती मानुषीरजीगः ।

या भानुना रुशता राम्यास्वज्ञायि तिरस्तमसश्चिदक्तून् ॥ १ ॥

एषा । स्या । नः । दुहिता । दिवः । जाः । क्षितीः । उच्छन्ती । मानुषीः । अजीगरिति ।

या । भानुना । रुशता । राम्यासु । अज्ञायि । तिरः । तमसः । चित् । अक्तून् ॥ १ ॥

एषा स्या सा दिवोजा दिवो जाता अत एव दुहिता दिवः पुत्र्युषा नोऽस्म-
दर्थमुच्छन्ती तमांसि वर्जयन्ती क्षितीः प्रजा मानुषीरजीगः । उन्निरति ॥ जी-
गर्तिर्गिरतिकर्मा वेति यास्कः ॥ प्रकाशयतीति यावत् । या रुशता दीप्यमानेन
भानुना युक्ता राम्यासु याम्यासु रात्रिषु ॥ रेफयकारयोर्व्यत्ययः ॥ अक्तून्क्षत्रा-
दितेजांसि तमसश्चित् तमांसि च तिरस्तिरस्कुर्वत्यज्ञायि दृश्यते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि तद्युररुणयुग्भिरश्वैश्चिचं भांत्युषसश्चंद्रथाः ।

अग्रं यज्ञस्य बृहतो नयंतीर्वि ता बाधंते तम ऊर्म्यायाः ॥२॥

वि । तत् । ययुः । अरुणयुक्ऽभिः । अश्वैः । चिचं । भांति । उषसः । चंद्रऽरथाः ।

अग्रं । यज्ञस्य । बृहतः । नयंतीः । वि । ताः । बाधंते । तमः । ऊर्म्यायाः ॥२॥

चंद्रथाः कांतिरथाः ॥ चंद्रश्चदतेः कांतिकर्मणः । नि० ११. ५. । इति यास्कः ॥
ता उषसस्तत्तदानीं प्रातःकाले बृहतो वृंहणशीलस्य यज्ञस्याग्रं मुखं नयंतीः
संपादयंत्योऽरुणयुग्भिररुणवर्णयुक्तैरश्वैर्वि ययुः । विस्तीर्णं यांति । चिचं यथा
भवति तथा भांति च । ऊर्म्याया रात्रेः ॥ अक्तुर्मुख्येति रात्रिनामसु पाठात् ॥
तमो वि बाधंते । सम्यगपनयंति च ॥

॥ अथ तृतीया ॥

श्रवो वाजमिषमूर्जे वहंतीर्नि दाशुष उषसो मर्त्याय ।

मघोनीवीरवत्पत्यमाना श्रवो धात विधते रत्नमद्य ॥३॥

श्रवः । वाजं । इषं । ऊर्जं । वहंतीः । नि । दाशुषे । उषसः । मर्त्याय ।

मघोनीः । वीरऽवत् । पत्यमानाः । श्रवः । धात । विधते । रत्नं । अद्य ॥३॥

हे उषसो दाशुषे हविषां दात्रे मर्त्याय श्रवः कीर्तिं वाजं बलमिषमन्मूर्जे
रसं च वहंतीर्वहंत्यो यूयं मघोनीर्धनवत्यः पत्यमाना गच्छंत्योऽद्य विधते परि-
चरते मह्यं वीरवत्पुत्रपौत्रादिसहितमवोऽन्नं ॥ सिनमव इत्यन्ननामसु पाठात् ॥
रत्नं धनं च ॥ श्रात्रं रत्नमिति धननामसु पाठात् ॥ निधात । नितरां धत्त ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इदा हि वो विधते रत्नमस्तीदा वीराय दाशुष उषासः ।

इदा विप्राय जरते यदुक्था नि ष्मा मावते वहथा पुरा चित् ॥४॥

इदा । हि । वः । विधते । रत्नं । अस्ति । इदा । वीराय । दाशुषे । उषसः ।

इदा । विप्राय । जरते । यत् । उक्था । नि । स्म । माऽवते । वहथ । पुरा । चित् ॥४॥

हे उषस इदा हीदानीमेव वो युष्माकं विधते परिचरते दातुं रत्नं धनमस्ति ।

इ॒दा ही॒दानी॒मेव वी॒राय प्रेर॑यि॒त्रे ह॒विषां दा॑शुषे यज॒मानाय दा॑तुं वो रत्नमस्ति ।
इ॒दा ही॒दानी॒मेव वि॒प्राय प्रा॑ज्ञाय ज॒रते स्तु॑वते दा॒तुं वो रत्न॑मस्ति । यद्यस्मिन्विप्र
उक्थोक्थनामकानि स्तोत्राणि विद्यन्ते मावते मत्सहशाय यज॒मानाय तद्रत्नं
वह॑थ । पुरा चित् पुरापि रत्नं मह्यं दत्तं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒दा हि ते उ॒षो अ॒द्रि॒सानो गो॒त्रा गवा॑मंगिर॒सो गृ॑णन्ति ।

अ॒र्केण॑ वि॒भिदु॑र्ब्रह्म॒णा च स॒त्या नृ॒णाम॑भवद्दे॒वहू॑तिः ॥ ५ ॥

इ॒दा हि ते उ॒षः । अ॒द्रि॒सानो इत्य॑द्रि॒ऽसानो गो॒त्रा गवा॑ । अंगिर॒सः । गृ॑णन्ति ।

वि । अ॒र्केण॑ । वि॒भिदुः । ब्रह्म॒णा । च । स॒त्या । नृ॒णां । अ॒भवत् । दे॒वऽहू॑तिः ॥ ५ ॥

हे उषोऽद्रिसानो आहतसानो ते तव प्रसादादिदा हि सद्य एव गवां गोत्रा
संघानंगिरसो गृणन्ति । उत्सृजन्ति । तथा च निगमांतरं । गवां गोत्रमुदसृजो
यदंगिरः । ऋग्वे० २. २३. १८. । इति । अर्केणार्चनीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण विविभिदुः ।
तमांसि विदारयन्ति च । नृणां नेतृणां तेषामंगिरसां देवहूतिर्देवविषया स्तुतिः
सत्या सत्यफलाभवत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उ॒च्छा दि॒वो दु॒हितः प्र॒त्न॒वन्नो॑ भर॒द्वाज॑वद्वि॒धते म॑घोनि ।

सु॒वीरं॑ र॒यिं गृ॑णते रि॒रीह्यु॑रुगा॒यमधि॑ धेहि श्रवो॑ नः ॥ ६ ॥

उ॒च्छ । दि॒वः । दु॒हित॒रिति॑ । प्र॒त्नऽवत् । नः । भर॒द्वाज॑ऽवत् । वि॒धते । म॑घोनि ।

सु॒ऽवीरं॑ । र॒यिं । गृ॑णते । रि॒रीहि॑ । उ॒रुऽगा॒यं । अधि॑ । धेहि॑ । श्रवः॑ । नः ॥ ६ ॥

हे दिवो दुहितरुषः प्रत्नवत्पुरातनेभ्य इव नोऽस्मदर्थमुच्छ । तमांसि वर्जय ।
हे मघोनि भरद्वाजवद्विधते परिचरते । भरद्वाजवदिति वचनादन्योऽप्यस्ति भर-
द्वाजः । तथा च ब्राह्मणं । प्राणो वै भरद्वाजवदिति । गृणते स्तुतिं कुर्वते मह्यं
सुवीरं कल्याणपुत्रपौत्रादियुक्तं रयिं धनं रिरीहि । देहि । किंच नोऽस्मभ्यमुरु-
गायं बहुभिर्गतव्यं श्रवोऽन्नमधि धेहि । अधिकं प्रयच्छ ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे षष्ठो वर्गः ॥

वपुर्न तदित्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घं त्रैष्टुभं मारुतं । तथा चानु-

क्रम्यते । वपुर्वेकादश मारुतमिति ॥ ब्यूँहे दशरात्रे षष्ठेऽहन्याग्निमारुत इदं
सूक्तं मारुतनिविद्धानं । सूचितं च । हविष्पातं वपुर्न तत् । आ० ८. ८. । इति ॥
वैश्वदेवे पर्वणि मारुतसप्तकपालस्य प्र चित्रमर्कमिति याज्या । प्र चित्रमर्कं गृणते
नवानुयाज्याः । आ० २. १६. । इति ॥ एकादशिने मारुते पशौ प्र चित्रमर्कमित्येषैव
याज्या । सूचितं च । प्र चित्रमर्कं गृणते तुरायारा इवेदचरमा अहेव । आ० ३. १. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वपुर्न तच्चिकितुषे चिदस्तु समानं नाम धेनु पत्यमानं ।

मर्तेष्वन्यदोहसे पीपाय सकृच्छुक्रं दुदुहे पृश्निरूधः ॥ १ ॥

वपुः । नु । तत् । चिकितुषे । चित् । अस्तु । समानं । नाम । धेनु । पत्यमानं ।

मर्तेषु । अन्यत् । दोहसे । पीपाय । सकृत् । शुक्रं । दुदुहे । पृश्निः । ऊधः ॥ १ ॥

तत्प्रसिद्धं समानमेकरूपं । मरुतः सर्वदा समानरूपाः । तथा च निगमांतरं ।
अज्येष्ठासो अकनिष्ठास एते । ऋग्वे० ५. ६०. ६. । इति । नाम स्थिराणामपि
नामकं धेनु प्रीणयितृ पत्यमानं सर्वदा गच्छद्वपुर्मरुतां रूपं चिकितुषे विदुषे
स्तोत्रे नु क्षिप्रमस्तु । प्रादुर्भवतु । चिदिति पूरकं । किंच तद्रूपं मर्त्येषु मर्त्यलो-
केऽन्यदोषधिवनस्पत्यादिकं दोहसे कामान्दोग्धुं पीपाय । आप्याययति । किंच
मरुतामेव निर्देशात्पृश्निरंतरिक्षं सकृत्संवत्सरस्य वर्षासु शुक्रं शुक्लवर्णमूध उदकं
दुदुहे । क्षरति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ये अग्नयो न शोशुचन्निधाना द्विर्यत्त्रिर्मरुतो वावृधंत ।

अरेणवो हिरण्ययास एषां साकं नृमणैः पौंस्येभिश्च भूवन् ॥ २ ॥

ये । अग्नयः । न । शोशुचन् । इधानाः । द्विः । यत् । त्रिः । मरुतः । वावृधंत ।

अरेणवः । हिरण्ययासः । एषां । साकं । नृमणैः । पौंस्येभिः । च । भूवन् ॥ २ ॥

ये मरुत इधाना अग्नयो न समिध्यमाना अग्नय इव शोशुचन् दीप्यन्ते । यद्ये
मरुतो द्विर्द्विगुणं त्रिस्त्रिगुणं च वावृधंत इच्छानुरूपं वर्धते ॥ संहिताया दीर्घश्छां-
दसः ॥ एषां मरुतां रथा अरेणवो रेणुरहिता हिरण्ययासो हिरण्यमयालंकाराश्च
भवन्ति । ते मरुतो नृमणैर्धनैः पौंस्येभिर्बलैश्च साकं सार्धं भूवन् । प्रादुर्भवन्ति ।
तथा च निगमांतरं । ये पृषतीभिर्ऋष्टिभिः । ऋग्वे० १. ३१. २. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

रुद्रस्य ये मीळहुषः संति पुत्रा यांश्चो नु दाधृविर्भरंथै ।

विदे हि माता महो मही षा सेत्पृश्निः सुभ्वेऽर्गर्भमाधात् ॥३॥

रुद्रस्य । ये । मीळहुषः । संति । पुत्राः । यान् । चो इति । नु । दाधृविः । भरंथै ।

विदे । हि । माता । महः । मही । सा । सा । इत् । पृश्निः । सुऽभ्वे । गर्भे । आ । अधात् ॥३॥

मीळहुषः सेतू रुद्रस्य पुत्रा ये मरुतः संति दाधृविर्धरिची पृश्निरंतरिक्षं यांश्चो नु यांश्च मरुतो नु भरंथै भर्तुं क्षमा भवति । विदे हि सर्वज्ञाता हि महो मह-
तामेषां माता सा पृश्निर्मही महती । किंच सा पृश्निः सुभ्वे नृणां सम्यक्
भवनाय गर्भमुदकमाधात् । आदधाति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न य ईषंते जनुषोऽया न्वंतः संतोऽवद्यानि पुनानाः ।

निर्यदुहे शुचयोऽनु जोषमनु श्रिया तन्वमुक्षमाणाः ॥४॥

न । ये । ईषंते । जनुषः । अया । नु । अंतरिति । संतः । अवद्यानि । पुनानाः ।

निः । यत् । दुहे । शुचयः । अनु । जोषं । अनु । श्रिया । तन्वं । उक्षमाणाः ॥४॥

ये प्रसिद्धा मरुतो जनुषो जनान् स्तोतृन्प्रत्ययायेन गमनसाधनेन नेषंते न
गच्छन्ति । किं तेषां रक्षणीयत्वाभावाद्गमनाभावो नेत्याह । अंतः संतः सर्वेषां हृदि
वर्तमाना एवावद्यानि पापानि पुनानाः शोधयंतः । तथा च निगमांतरं । प्राणा वै
मरुतः स्वापय इति । अतः सर्वप्राणिनां हृदि वर्तमानानां तेषां गमनं नास्तीति ।
अध्यात्मं प्राणरूपेणावस्थानं दर्शितं भवति शीघ्रगामित्वं तु तेषामधिदैवतरूपे-
णेति द्रष्टव्यं । यद्यदा शुचयो दीप्यमाना मरुतो जोषमनु स्तोतृणां काममनु
निर्दुहे नितरां दुहंत्युदकं । तथा श्रिया दीप्शान्वनुगतास्तन्वमात्मीयं शरीरं प्रका-
शयंत उक्षमाणा भूमिं सिंचन्तो भवन्ति । यद्वा तन्वं विस्तीर्णं यथा भवति तथोक्ष-
माणा भूमिं सिंचन्तो भवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मक्षू न येषु दोहसे चिदया आ नाम धृणु मारुतं दधानाः ।

न ये स्तौना अयासो महा नू चित्सुदानुरव यासदुग्रान् ॥५॥

म॒क्षु । न । ये॒षु । दो॒हसे । चि॒त् । अ॒याः । आ । ना॒म । धृ॒ष्णु । मा॒रुतं । द॒धानाः ।

न । ये । स्तौ॒नाः । अ॒यासः । म॒हा । नु । चि॒त् । सु॒ऽदानुः । अ॒व । या॒सत् । उ॒यान् ॥ ५ ॥

येषु प्रसिद्धेषु मरुत्सु धृष्णु धर्षकं मारुतं नाम मरुत्संज्ञकं शस्त्रमादधाना उच्चारयन्तोऽया उपगच्छन्तः स्तोतारो मक्षु क्षिप्रं दोहसे कामान्दोग्धुं क्षमा भवन्ति । नेति संप्रत्यर्थे । ये स्तौनाः स्तेनास्तिरोहिता वा स्तोतृधनानामपहर्तारोऽयासो गन्तारो भवन्ति । महा महत्त्वेन युक्ताश्च भवन्ति उयान्तान्क्रुद्धान् सुदानुः शोभनहविर्धानो यजमानोऽवयासत् । अवयजते । अपगतक्रोधान् करोति । नेति संप्रत्यर्थे ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त इ॒दुयाः श॒वसा धृ॒ष्णुषे॒णा उ॒भे यु॒जन्त॒ रोद॑सी सु॒मेके ।

अ॒ध स्मै॒षु रोद॑सी स्व॒शोचि॒राम॑वत्सु तस्थौ न रो॒कः ॥ ६ ॥

ते । इत् । उ॒याः । श॒वसा । धृ॒ष्णुऽसे॒नाः । उ॒भे इति । यु॒जन्त॒ । रोद॑सी इति । सु॒मेके इति सु॒ऽमेके ।

अ॒ध । स्म । ए॒षु । रोद॑सी । स्व॒ऽशोचिः । आ । अ॒मवत्॑ऽसु । त॒स्थौ । न । रो॒कः ॥ ६ ॥

ते मरुत उया शवसा बलेन वेगेन युक्ता धृष्णुषेणा धर्षकसेनाः सुमेके सुरूपे उभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ युजन्त । योजयन्ति । वृष्ट्या पृथिवी तर्पयन्तीत्यभिप्रायः । अध स्मापि चैषु येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य पत्नी माध्यमिकी वाक् स्वशोचिः स्वदीप्तिर्वर्ततेऽमवत्सु बलवत्सु तेषु रोको दीप्तिर्बाधको वा नातस्थौ । न तिष्ठति । न निःसरत्येवेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒ने॒नो वो॑ म॒रुतो॒ यामो॑ अ॒स्त्वन॒श्चश्चि॒द्यम॑जत्य॒रथीः ।

अ॒न॒व॒सो अ॒नभी॑ष्णू र॒ज॒स्तू॒र्वि रोद॑सी प॒थ्या या॑ति सा॒धन् ॥ ७ ॥

अ॒ने॒नः । वः । म॒रुतः । या॒मः । अ॒स्तु । अ॒न॒श्चः । चि॒त् । यं । अ॒जति॑ । अ॒रथीः ।

अ॒न॒व॒सः । अ॒न॒भी॒ष्णुः । र॒जः॒ऽतूः । वि । रोद॑सी इति । प॒थ्याः । या॑ति । सा॒धन् ॥ ७ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं संबंधी यामो रथोऽनेनः पापरहितं यथा भवति

तथास्तु । प्रादुर्भवतु । किंच यं याममरथीः । रथिः सारथिः । न रथिररथीः ।
असारथिरपि स्तोताजति प्रेरयति स रथोऽनश्वश्चिदश्वरहितोऽप्यनवसः पथ्य-
दनरहितोऽनभीशुः पाशरहितोऽपि रजस्तूरुदकस्य प्रेरकः साधन् स्तोतृणां का-
मान् साधयन् रोदसी द्यावापृथिव्यौ पथ्याः पथोऽंतरिक्षमार्गान् वि याति ।
विविधं गच्छति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नास्य वर्ता न तरुता न्वस्ति मरुतो यमवथ वाजसातौ ।

तोके वा गोषु तनये यमप्सु स व्रजं दर्ता पार्ये अध द्योः ॥ ८ ॥

न । अस्य । वर्ता । न । तरुता । नु । अस्ति । मरुतः । यं । अवथ । वाजसातौ ।

तोके । वा । गोषु । तनये । यं । अप्सु । सः । व्रजं । दर्ता । पार्ये । अध । द्योः ॥ ८ ॥

हे मरुतो वाजसातौ संग्रामे यमवथ रक्षथ अस्य जनस्य वर्ता प्रेरको नास्ति ।
अस्य तरुता नु हिंसिता च नास्ति । अधापि च तोके पुत्रे तनये पौत्रे धने वा
गोषु वाप्सु वा निमित्तभूतेषु यमवथ स पार्ये संग्रामे द्योर्दीप्तिस्यापि विजिगी-
षोर्वा शत्रोर्व्रजं गवां संघं दर्ता दारयिता भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र चित्रमर्के गृणते तुराय मारुताय स्वतवसे भरध्वं ।

ये सहांसि सहसा सहंते रेजते अग्ने पृथिवी मखेभ्यः ॥ ९ ॥

प्र । चित्रं । अर्के । गृणते । तुराय । मारुताय । स्वतवसे । भरध्वं ।

ये । सहांसि । सहसा । सहंते । रेजते । अग्ने । पृथिवी । मखेभ्यः ॥ ९ ॥

हे अग्ने गृणते शब्दं कुर्वते स्तूयमानाय वा तुराय त्वरिताय स्वतवसे स्वभू-
तबलाय मारुताय मरुतां गणाय चित्रं दर्शनीयमर्कमन्नं हविः ॥ स्वधार्क इत्यन्न-
नामसु पाठात् ॥ प्रभरध्वं । त्वत्सहायभूता ऋत्विजस्त्वं च सर्वे यूयं प्रभरत ॥ यथा
लोके बहुष्वेककार्यकरेषु मुख्यमेकं संबोध्य यूयमेवं कुरुतेति प्रार्थना तद्वदत्रापि
मुख्यमग्निमेकमेव संबोध्य प्रभरध्वमिति बहुवचनप्रयोगः ॥ ये मरुतः सहांसि
शत्रूणां बलानि सहसा बलेन सहंते अभिभवन्ति मखेभ्यो मंहनीयेभ्यो मरुद्भ्यो
भयात्पृथिवी रेजते । कंपते ॥ मारुतायेति तद्धितवृत्तावंतर्भूतानामपि मरुतां बुद्ध्या

प्रविभागात् य इति प्रत्यवमर्शः । यथा महाभाष्ये । अथ शब्दानुशासनं । केषां शब्दानामिति । यथा वा लोके । राजपुरुष इत्युक्ते कस्य राज्ञ इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्विषीमंतो अध्वरस्येव दिद्युत्तृषुच्यवसो जुहो३ नाम्नेः ।

अर्चय्यो धुनयो न वीरा भ्राजज्जन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥ १० ॥

त्विषिऽमंतः । अध्वरस्येव । दिद्युत् । तृषुऽच्यवसः । जुहः । न । अग्नेः ।

अर्चयः । धुनयः । न । वीराः । भ्राजत्ऽजन्मानः । मरुतः । अधृष्टाः ॥ १० ॥

मरुतोऽध्वरस्येव यज्ञस्येव दिद्युत् द्योतमानास्तृषुच्यवसः क्षिप्रगमना अग्नेर्जुहो न रश्मय इव त्विषीमंतो दीप्तिमंतोऽर्चय्योऽर्चनीया धुनयो न सपत्नान्कंपयंत इव वीराः शूरा भ्राजज्जन्मानो दीप्तिशरीरा अधृष्टाः परैरनभिभूताश्च भवंति ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं वृधंतं मारुतं भ्राजहृष्टिं रुद्रस्य सूनं हवसा विवासे ।

दिवः शर्धाय शुचयो मनीषा गिरयो नाप उया अस्पृधन् ॥ ११ ॥

तं । वृधंतं । मारुतं । भ्राजत्ऽहृष्टिं । रुद्रस्य । सूनं । हवसा । आ । विवासे ।

दिवः । शर्धाय । शुचयः । मनीषाः । गिरयः । न । आपः । उयाः । अस्पृधन् ॥ ११ ॥

तं प्रसिद्धं वृधंतं वर्धमानं भ्राजहृष्टिं भ्राजमानहृष्टिं रुद्रस्य सूनं पुत्रं मारुतं मरुद्गणं हवसा स्तोत्रेणाविवासे । परिचरामि । किंच दिवः स्तोतुः शुचयो निर्मला मनीषाः स्तुतय उया उद्गूणाः शर्धाय मारुताय बलाय ॥ तृक्षः शर्ध इति बलनामसु पाठात् ॥ आप आप्नुवंतो गिरयो न मेघा इव ॥ गिरिर्वज इति मेघनामसु पाठात् ॥ अस्पृधन् । अस्पर्धत ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमेऽष्टमो वर्गः ॥

विश्वेषां व इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं त्रैष्टुभं मैत्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । विश्वेषां मैत्रावरुणमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । मैत्रावरुणे पशावा यातं मित्रावरुणेति पशुपुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । आ यातं मित्रावरुणा सुशस्त्या नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं । आ० ३. ८. । इति ॥ व्यूह्ये

दशरात्रे सप्तमेऽहनि प्रउगशस्त्रे प्र यद्दामिति मैत्रावरुणस्तृतीयस्तृचः । सूचितं च । प्र यद्वा मित्रावरुणा स्पर्धन्ना गोमता नासत्या रथेन । आ० ८. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विश्वेषां वः सतां ज्येष्ठतमा गीर्भिर्मित्रावरुणा वावृधध्यै ।

सं या रश्मेव यमतुर्यमिष्टा द्वा जनाँ असमा बाहुभिः स्वैः ॥ १ ॥

विश्वेषां । वः । सतां । ज्येष्ठऽतमा । गीःऽभिः । मित्रावरुणा । ववृधध्यै ।

सं । या । रश्माऽइव । यमतुः । यमिष्टा । द्वा । जनान् । असमा । बाहुऽभिः । स्वैः ॥ १ ॥

विश्वेषां सतां मध्ये ज्येष्ठतमा ज्येष्ठतमौ मित्रावरुणौ वो वां गीर्भिः स्तुति-
भिर्ववृधध्यै वर्धयितुं प्रवृत्तोऽस्मि । या यौ द्वा द्वौ सहितावसमा विषमौ । चिरञ्चिं
हन्ति चतुरश्रिरुयः । ऋग्वे० १. १५२. २. । इति निगमांतरेणासाम्यं दर्शितं । यमिष्टा
यंतृतमौ स्वैरात्मीयैर्बाहुभी रश्मेव रश्मिनेवाश्चान् जनान् संयमतुः संयच्छतः ।
बाहुभिरिति बहुवचनं पूजार्थं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इयं मद्वां प्र स्तृणीते मनीषोप प्रिया नमसा बर्हिरच्छ ।

यंतं नो मित्रावरुणावधृष्टं छर्दिर्यद्वां वरूथ्यं सुदानू ॥ २ ॥

इयं । मत् । वां । प्र । स्तृणीते । मनीषा । उप । प्रिया । नमसा । बर्हिः । अच्छ ।

यंतं । नः । मित्रावरुणौ । अधृष्टं । छर्दिः । यत् । वां । वरूथ्यं । सुदानू इति सुऽदानू ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवां मत् ममेयं मनीषा स्तुतिः प्रस्तृणीते । प्रच्छादयति ।
प्रिया हे प्रियौ युवां नमसान्नेन हविषा सहोपगच्छति च । युवयोर्बर्हिर्यज्ञ-
मच्छाभिगच्छति च । हे मित्रावरुणौ नोऽस्मभ्यमधृष्टमनभिभूतं छर्दिर्गृहं यंतं ।
प्रयच्छतं । हे सुदानू शोभनदानौ वां युवयोः संबन्धि युवाभ्यां देयं यद्गृहं वरूथ्यं
शीतवातातपानां वारयितुं भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यातं मित्रावरुणा सुशस्त्युप प्रिया नमसा हूयमाना ।

सं यावप्रःस्थो अपसेव जनाञ्छुधीयतश्चिद्यतथो महित्वा ॥ ३ ॥

आ । या॒तं । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा । सु॒ऽश॒स्ति । उप । प्रि॒या । नम॑सा । हू॒यमा॑ना ।
सं । यौ । अ॒प्रः॒ऽस्थः । अ॒पसा॑ऽइव । जना॑न् । श्रु॒धि॒ऽय॒तः । चि॒त् । य॒त॒थः । म॒हि॒ऽत्वा ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणौ सुशस्ति शोभनशंसनं नमसान्नेन हविषा स्तोत्रेण वा हूय-
माना स्तूयमानौ प्रिया विश्वस्य प्रियावुपायातं । उपागच्छतं । यौ महित्वा
महत्त्वेन युक्तौ युवां श्रुधीयतः श्रुधिमन्नं यशो वात्मन इच्छतो जनान् अप्रःस्थः
कर्मण्यधिकृतः पुरुषः ॥ अप अप्र इति कर्मनामसु पाठात् ॥ अपसेव कर्मणेव
संयतथः संयच्छथः ॥

॥ अथ चतुर्ची ॥

अ॒श्वा न या वा॒जिना॑ पू॒तब॑धू ऋ॒ता य॒ज्ञ॒र्भ॒मदि॑ति॒र्भ॒र॒ध्यै ।
प्र या म॒हि॒म॒हा॒न्ता॒ जा॒यमा॑ना घो॒रा म॒र्ता॒य रि॒पवे॑ नि दी॒धः ॥ ४ ॥
अ॒श्वा । न । या । वा॒जिना॑ । पू॒तब॑धू इति पू॒तऽब॑धू । ऋ॒ता । यत् । ग॒र्भे । अ॒दि॒तिः । भ॒र॒ध्यै ।
प्र । या । म॒हि॒म॒हा॒न्ता॑ । जा॒यमा॑ना । घो॒रा । म॒र्ता॒य । रि॒पवे॑ । नि । दी॒ध॒रि॒ति॒ दी॒धः ॥ ४ ॥

या यावश्वा नाश्वाविव वाजिना वाजिनौ बलिनौ पूतबंधू पूतस्तोत्रावृता
सत्यौ च । यत् यौ गर्भे गर्भभूतावदितिर्देवी भरध्यै बभार । किंच या यौ जायमाना
जायमानावेव महि महतो महांता महत्तरौ प्रभूतौ मित्रावरुणौ मर्ताय मर्त्याय
रिपवे हिंसकाय घोरा घोरौ घातकौ निदीधः निदधारादितिः स्वोदरे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वि॒श्वे य॒द्वां म॒ह॒ना म॑द॒मानाः॒ क्ष॒त्रं दे॒वासो॒ अ॒द॒धुः स॒जोषाः॑ ।
परि॒ य॒द्भू॒थो रो॑द॒सी चि॒दु॒र्वी सं॒ति स्पर्शो॒ अ॒द॒ब्धासो॒ अ॒मू॒राः ॥ ५ ॥
वि॒श्वे । यत् । वां । म॒ह॒ना । म॑द॒मानाः । क्ष॒त्रं । दे॒वासः । अ॒द॒धुः । स॒जोषाः॑ ।
परि॒ । यत् । भू॒थः । रो॑द॒सी इति॑ । चि॒त् । उ॒र्वी इति॑ । सं॒ति । स्पर्शः । अ॒द॒ब्धासः । अ॒मू॒राः ॥ ५ ॥

विश्वे सर्वे देवासो देवाः सजोषाः परस्परं प्रीतियुक्ता यद्यौ वां युवां मंहना
महत्त्वेन मंदमानाः स्तुवंतः क्षत्रं बलमदधुः धत्तवंतः । किंच यद्यौ युवामुर्वी
विस्तीर्णे रोदसी द्यावापृथिव्यौ परिभूथः परिभवथः तयोर्युवयोरदब्धासोऽहिं-
सिता अमूरा अमूढाः स्पर्शो रश्मयश्चरा वा संति ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता हि क्षत्रं धारयेथे अनु द्यूहंहेथे सानुमुपमादिव द्योः ।

दृळ्हो नक्षत्र उत विश्वदेवो भूमिमातान्द्यां धासिनायोः ॥ ६ ॥

ता । हि । क्षत्रं । धारयेथे इति । अनु । द्यून् । द्यूहंहेथे इति । सानुं । उपमात्ऽइव । द्योः ।

दृळ्हः । नक्षत्रः । उत । विश्वऽदेवः । भूमिं । आ । अतान् । द्यां । धासिना । आयोः ॥ ६ ॥

ता तौ मित्रावरुणौ युवामनु द्यून् दिवसे दिवसे क्षत्रं बलं धारयेथे हि । द्योरंतरिक्षस्य सानुं समुच्छ्रितप्रदेशं मेघं सूर्यं वा द्यूहंहेथे । दृढीकृतं । उपमादिव । उपमीयते प्रक्षिप्यत इत्युपमात्स्थूणा । सा यथा वत्सं धारयति तद्वदित्यर्थः । दृळ्हो युवाभ्यां दृढीकृतश्च मेघो नक्षत्रोऽंतरिक्षं व्याप्नुवान उतापि च विश्वदेवः सूर्यो भूमिं द्यां दिवं चायोर्मनुष्यस्य ॥ दुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् ॥ धासिनान्नेन हविषा ॥ क्षुत् धासिरित्यन्ननामसु पाठात् ॥ आप्यायितः सन् आतान् । आतनोति युवाभ्यां दृढीकृत एव ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ता वियं धैथे जठरं पृणध्या आ यत्सद्यः सभृतयः पृणन्ति ।

न मृथन्ते युवतयोऽवाता वि यत्पयो विश्वजिन्वा भरन्ते ॥ ७ ॥

ता । वियं । धैथे इति । जठरं । पृणध्या । आ । यत् । सद्यः । सऽभृतयः । पृणन्ति ।

न । मृथन्ते । युवतयः । अवाताः । वि । यत् । पयः । विश्वऽजिन्वा । भरन्ते ॥ ७ ॥

ता तौ मित्रावरुणौ युवां वियं प्राज्ञं यजमानं ॥ विप्रो विय इति मेधाविनामसु पाठात् ॥ धैथे धारयथो जठरमुदरं पृणध्या सोमेन पूरयितुं । यद्यदा सभृतयः सह भ्रियमाणा ऋत्विजः सद्य यज्ञसदनमापृणन्ति आपूरयन्ति । विश्वजिन्वा हे विश्वजिन्वानौ यद्यदा पयो जलं भवद्भ्यां प्रहितं तदा युवतयो नद्यो दिशो वा न मृथन्ते । रजसा नाभिभूयन्ते । अवाता अशुष्काश्च वि भरन्ते । विभूतिं धारयन्ति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ता जिह्या सदमेदं सुमेधा आ यद्वां सत्यो अरतिर्चृते भूत् ।

तद्वां महित्वं घृतान्नावस्तु युवं दाशुषे वि चयिष्टमंहः ॥ ८ ॥

ता। जिह्वा। सदं। आ। इदं। सुमेधाः। आ। यत्। वां। सत्यः। अरतिः। ऋते। भूत्।
तत्। वां। महिः। घृतः। अन्नौ। अस्तु। युवं। दाशुषे। वि। चयिष्टं। अंहः ॥ ८ ॥

ता तौ मित्रावरुणौ युवां सुमेधाः प्राज्ञो जिह्वा वाचा सदं सर्वदेदं जलमा
याचते । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्योग्यक्रियाध्याहाराद्याचत इत्याध्याह्रियते । पूर्वस्या-
मृचि जलस्य प्रकृतत्वात् बुद्धौ विपरिवर्तमानं जलमिदं शब्देन परामृश्यते ।
यद्यदा वां युवयोररतिरभिगता ऋते यज्ञे सत्यो मायारहित आभूत् आभवति
हे घृतान्नौ तन्महित्वमपेक्षितप्रदातृत्वलक्षणं वां युवयोरस्तु । किंच युवं युवां
दाशुषे दाशुषो यजमानस्य ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ अंहः पापं विचयिष्टं । विना-
शयतमित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र यद्वां मित्रावरुणा स्पर्धन्प्रिया धाम युवधिता मिनन्ति ।

न ये देवास ओहसा न मर्ता अयज्ञसाचो अण्यो न पुत्राः ॥ ९ ॥

प्र। यत्। वां। मित्रावरुणा। स्पर्धन्। प्रिया। धाम। युवधिता। मिनन्ति।

न। ये। देवासः। ओहसा। न। मर्ताः। अयज्ञसाचः। अण्यः। न। पुत्राः ॥ ९ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोः प्रिया प्रियाणि धाम धामानि कर्माणि युवधिता
युवाभ्यां विहितानि यद्येऽयजंतो जनाः स्पर्धन् स्पर्धमानाः प्रमिनन्ति हिंसन्ति ।
ये च देवासो देवा ओहसा वहनसाधनेन स्तोत्रेण न युज्यन्ते । मर्ता मनुष्या-
श्चोहसा न युज्यन्ते । ये चाण्यः । अपः कर्म । तद्वन्तोऽयज्ञसाचो न यज्ञयुक्ताः ।
वृथाकर्माणि कुर्वन्त इत्यर्थः । ये च न पुत्राः । पृणन्तीति पुत्राः । न पुत्रा अपृणन्त
इत्यर्थः । तान् सर्वान्विचयिष्टमित्यनुषज्यते ॥

॥ अथ दशमी ॥

वि यद्वाचं कीस्तासो भरन्ते शंसन्ति के चिन्निविदो मनानाः ।

आद्वां ब्रवाम सत्यान्युक्था नकिर्देवेभिर्यतथो महित्वा ॥ १० ॥

वि। यत्। वाचं। कीस्तासः। भरन्ते। शंसन्ति। के। चित्। निऽविदः। मनाः।

आत्। वां। ब्रवाम। सत्यानि। उक्था। नकिः। देवेभिः। यतथः। महिऽत्वा ॥ १० ॥

यद्यदा कीस्तासो मेधाविन उद्गातारः ॥ उशिजः कीस्तास इति मेधाविनामसु
पाठात् ॥ वाचं स्तुतिं वि भरंते पृथक् उच्चारयन्ति तदा केचिद्बहुचा मनाना अग्न्या-
दीन् स्तुवंतो निविदः शंसन्ति । आत्तथा सति वां युवाभ्यां सत्यान्युक्थानि स्तो-
त्राणि वयं ब्रवाम । महित्वा महत्त्वेन देवेभिरन्यैर्देवैः सह न किर्येतथः । न गच्छथः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अवोरित्था वां छर्दिषो अभिष्टौ युवोर्मित्रावरुणावस्कृधोयु ।

अनु यद्गावः स्फुरानृजिप्यं धृष्णं यद्रणे वृषणं युनजन् ॥ ११ ॥

अवोः । इत्था । वां । छर्दिषः । अभिष्टौ । युवोः । मित्रावरुणौ । अस्कृधोयु ।

अनु । यत् । गावः । स्फुरान् । ऋजिप्यं । धृष्णं । यत् । रणे । वृषणं । युनजन् ॥ ११ ॥

हे मित्रावरुणाववोरवतोर्वा युवयोरभिष्टावभिगमने छर्दिषो गृहाय सुखाय
वा ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ युवामभिगतेषु स्तोतृषु युवोर्युवयोः संबंधि युवाभ्यां देयं
तद्गृहादिकमस्कृधोयुर्विच्छिन्नं भवति । तथा च यास्कः । अस्कृधोयुरकृध्वायुः ।
कृध्विति ह्रस्वनाम निकृत्तं भवति । नि० ६. ३. । इति । इत्था सत्यमेव । कदा
मित्रावरुणयोरभिगमनमित्यत आह । यद्यदा गावः स्तुतयोऽनुस्फुरान् अनु-
स्फुरेयुः । यदा च ऋजिप्यमृजुगामिनं धृष्णं शत्रूणां धर्षकं वृषणं कामानां वर्षि-
तारं सोमं रणे रमणे यज्ञे युनजन् यजमाना युञ्जुः ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे दशमो वर्गः ॥

श्रुष्टी वामित्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घं चैष्टुभमैन्द्रावरुणं । तथा
चानुक्रस्यते । श्रुष्टी वामैन्द्रावरुणमुपांत्ये जगत्याविति । प्र सम्राज इन्द्रावरुणा
सुतपावित्येते जगत्यौ शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रावरुणौ देवता ॥ आभिप्रविकेषूक्थ्येषु
तृतीयसवने होत्रकशस्त्रेषु स्तोमवृद्धौ मैत्रावरुणस्येदमावापार्थं सूक्तं । सूचितं च ।
श्रुष्टी वां यज्ञो युवां नरा । आ० ७. ९. । इति ॥ तृतीयसवन इन्द्रावरुणा सुतपा-
विमं सुतमिति प्रशास्तुः प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । इन्द्रावरुणा सुतपाविमं
सुतमिन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पते । आ० ५. ५. । इति ॥ उक्थ्ये तृतीयसवन इन्द्रा-
वरुणा मधुमत्तमस्येति मैत्रावरुणस्य शस्त्रयाज्या । सूचितं च । इन्द्रावरुणा मधु-
मत्तमस्येति याज्या । आ० ६. १. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

श्रु॒ष्टी वां॑ य॒ज्ञ उ॒द्यतः॑ स॒जोषा॑ म॒नुष्व॑वृ॒क्तब॑र्हिषो॒ यज॑ध्यै ।

आ॒ य इ॒न्द्राव॑रुणावि॒षे अ॒द्य म॒हे सु॒न्नाय॑ म॒ह आ॒वव॑र्त॒त् ॥ १ ॥

श्रु॒ष्टी । वां॑ । य॒ज्ञः । उ॒त् ऽय॑तः । स॒ ऽजो॑षाः । म॒नुष्व॑त् । वृ॒क्त ऽब॑र्हिषः । यज॑ध्यै ।

आ॒ । यः । इ॒न्द्राव॑रुणौ । इ॒षे । अ॒द्य । म॒हे । सु॒न्नाय॑ । म॒हे । आ॒ ऽव॑वर्त॒त् ॥ १ ॥

महे मंहनीयौ हे इन्द्रावरुणौ वां युवयोरर्थे श्रुष्टी क्षिप्रः । तथा च यास्कः । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम श्रु अष्टीति । यज्ञः सोमः सजोषा ऋत्विग्भिः सहितोऽद्या समंतादुद्यतः प्रवृत्तः । यः सोमो मनुष्वत् मनोरिव वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो यजमानस्येषेऽन्नार्थं महे महते सुन्नाय सुखाय च यजध्यै यष्टुं वामाववर्तत् आवर्तयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि श्रे॒ष्ठा दे॒वता॑ता तु॒जा शू॒राणां॑ श॒विष्ठा॒ ता हि॑ भू॒तं ।

म॒घोनां॑ मं॒हिष्ठा॒ तुवि॒श्रुष्मा॑ ऋ॒तेन॑ वृ॒चतु॒रा स॑र्व॒सेना ॥ २ ॥

ता । हि । श्रे॒ष्ठा । दे॒व ऽता॑ता । तु॒जा । शू॒राणां॑ । श॒विष्ठा॑ । ता । हि । भू॒तं ।

म॒घोनां॑ । मं॒हिष्ठा॑ । तु॒वि ऽश्रु॑ष्मा । ऋ॒तेन॑ । वृ॒च ऽतु॒रा । स॑र्व ऽसे॒ना ॥ २ ॥

हे इन्द्रावरुणौ ता तौ प्रसिद्धौ युवां श्रेष्ठा श्रेष्ठौ देवताता देवतातौ यज्ञे ॥ इष्टिर्देवतातेति यज्ञनामसु पाठात् ॥ तुजा धनानां प्रेरकौ हि भूतं । भवतं । किंच ता तौ हि युवां शूराणां मध्ये शविष्ठातिशयेन बलवन्तौ भूतं । किंच मघोनां दानवतां मंहिष्ठा दातृतमौ तुविश्रुष्मा बहुबलावृतेन सत्येन वृचतुरा शत्रूणां हिंसकौ सर्वसेना कृत्स्नसेनौ च भूतमिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता गृ॒णीहि॑ न॒मस्ये॑भिः श्रू॒षैः सु॒न्नेभि॑रि॒न्द्राव॑रुणा च॒काना॑ ।

व॒ज्रेणा॒न्यः श॑र्वसा॒ हन्ति॑ वृ॒चं सि॑ष॒क्त्यन्यो॑ वृ॒जने॑षु वि॒प्रः ॥ ३ ॥

ता । गृ॒णीहि॑ । न॒मस्ये॑भिः । श्रू॒षैः । सु॒न्नेभिः॑ । इ॒न्द्राव॑रुणा । च॒काना॑ ।

व॒ज्रेण॑ । अ॒न्यः । श॑र्वसा । ह॒न्ति॑ । वृ॒चं । सि॑स॒क्ति॑ । अ॒न्यः । वृ॒जने॑षु । वि॒प्रः ॥ ३ ॥

हे भरद्वाज नमस्येभिः स्तुत्यैः श्रूषैर्बलैः ॥ श्रूषमिति बलनामसु पाठात् ॥
सुमेभिः सुखैश्च सर्वैश्चकानां स्तुतौ ॥ कायतिः शब्दकर्मा । तस्य लिटः कानचि
रूपमिदं ॥ ता ताविन्द्रावरुणौ गृणीहि । स्तुहि । अन्यस्तयोरन्य इन्द्रो वृचं वृचना-
मकमसुरं वज्रेण हन्ति । अन्यो वरुणो विप्रः प्राज्ञो वृजनेषु स्तोतृणामुपद्रवेषु
रक्षितुं शवसा बलेन सिषक्ति । संगच्छते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ग्राश्च यन्नरश्च वावृधंत विश्वे देवासो नरां स्वगूर्ताः ।

प्रैभ्य इन्द्रावरुणा महित्वा द्यौश्च पृथिवि भूतमुर्वी ॥४॥

ग्राः । च । यत् । नरः । च । ववृधंत । विश्वे । देवासः । नरां । स्वऽगूर्ताः ।

प्र । एभ्यः । इन्द्रावरुणा । महिऽत्वा । द्यौः । च । पृथिवि । भूतं । उर्वी इति ॥४॥

नरां नृणां मनुष्याणां मध्ये ग्राश्च स्त्रियश्च ॥ मेना ग्रा इति स्त्रीणामिति
यास्कवचनात् ॥ नरश्च पुरुषाश्च विश्वे सर्वे देवासो देवाः ॥ देवास इत्यत्र पुमान्
स्त्रियेत्येकशेषात् देव्यश्च देवाश्च देवास इति निर्देशः पुंवन्निर्देशः ॥ स्वगूर्ताः
स्वयमुद्यता यद्यदा ववृधंत स्तुतिभिर्वर्धयन्ते तदा हे इन्द्रावरुणौ महित्वा महत्त्व-
युक्तावेभ्यः स्तोतृभ्यः प्रभूतं । प्रभवतं । हे द्यौः पृथिवि चोभे उर्वी विस्तीर्णे
युवामेभ्यः प्रभूतमित्यनुषंगः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स इत्सुदानुः स्ववाँ ऋतावेन्द्रा यो वाँ वरुण दाशति त्मन् ।

इषा स द्विषस्तेरेहास्वान्वंसद्रयिं रयिवतश्च जनान् ॥५॥

सः । इत् । सुऽदानुः । स्वऽवान् । ऋतऽवाँ । इन्द्रा । यः । वाँ । वरुणा । दाशति । त्मन् ।

इषा । सः । द्विषः । तेरेत् । दास्वान् । वंसत् । रयिं । रयिऽवतः । च । जनान् ॥५॥

हे इन्द्रेन्द्रौ वरुणा हे वरुणौ ॥ इतरेतरयोगादुभयत्र द्विवचनप्रयोगः । वरुणेत्यत्र
संहितायां ह्रस्वच्छांदसः ॥ वां युवाभ्यां यो यजमानस्त्वन् आत्मनैव दाशति ।
हवींषि ददाति । स इत् स एव सुदानुः शोभनदानो भवति । स्ववान् धनवांश्च
ऋतावान् यज्ञवांश्च भवति । किंच स दास्वान् दानवान् द्विषो द्वेष्टुरिषान्नेन

जयलब्धेन सह तरेत् । प्रायेत् । अपि च रयिं धनं रयिवतो धनवतो जनान्
पुत्रांश्च वंसत् । संभजेत् ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यं युवं दाश्वधराय देवा रयिं धत्थो वसुमंतं पुरुक्षुं ।

अस्मे स इंद्रावरुणावपि ध्यात्प्र यो भनक्ति वनुषामशस्तीः ॥ ६ ॥

यं । युवं । दाश्वऽधराय । देवा । रयिं । धत्थः । वसुऽमंतं । पुरुऽक्षुं ।

अस्मे इति । सः । इंद्रावरुणौ । अपि । स्यात् । प्रायः । भनक्ति । वनुषां । अशस्तीः ॥ ६ ॥

देवा देवौ स्तूयमानौ हे इंद्रावरुणौ युवं युवां दाश्वधराय दत्तहविष्काय
वसुमंतं धनानुबंधिनं पुरुक्षुं बहून्नं पूर्णयशस्कं वा यं यादृशं रयिं धनं धत्थः
प्रयच्छथः । योऽपि च वनुषां हिंसकानामशस्तीरकीर्त्तिः । शत्रुकृतान्ययशंसीत्यर्थः ।
प्रभनक्ति प्ररुजति स तादृशो रयिरस्मे अस्मासु स्यात् । भूयात् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत नः सुत्राचो देवगोपाः सूरिभ्य इंद्रावरुणा रयिः ध्यात् ।

येषां शुष्मः पृतनासु साह्यान् सद्यो द्युम्ना तिरते ततुरिः ॥ ७ ॥

उत । नः । सुऽत्राचः । देवऽगोपाः । सूरिऽभ्यः । इंद्रावरुणा । रयिः । स्यात् ।

येषां । शुष्मः । पृतनासु । साह्यान् । प्र । सद्यः । द्युम्ना । तिरते । ततुरिः ॥ ७ ॥

उतापि चेंद्रावरुणा हे इंद्रावरुणौ सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं सुत्राचः
सुरक्षो देवगोपाः । देवा गोपा गोपारो यस्य स तथाविधः । रयिर्धनं स्यात् ।
भूयात् । किंच येषामस्माकं शुष्मो बलं पृतनासु युद्धेषु साह्यान् शत्रूणामभिभ-
विता ततुरिर्हिंसकश्च सन् द्युम्ना यशंसि सद्य एव प्रतिरते सम्यक्तिरस्कुर्यात् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू न इंद्रावरुणा गृणाना पुंक्तं रयिं सौश्रवसाय देवा ।

इत्या गृणंतो महिनस्य शर्धोऽपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ८ ॥

नु । नः । इं॒द्रा॒व॒रु॒णा । गृ॒णा॒ना । पृ॒क्तं । र॒यिं । सौ॒श्र॒व॒साय॑ । दे॒वा ।
इ॒त्या । गृ॒णंतः॑ । म॒हि॒न॒स्य । श॒र्धः । अ॒पः । न । ना॒वा । दुः॒ऽइ॒ता । त॒रे॒म ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुणेन्द्रावरुणौ गृणाना स्तूयमानौ युवां नोऽस्मभ्यं सौश्रवसाय ।
सुश्रवसो भावः सौश्रवसं । तस्मै सुश्रवस्त्वाय रयिं धनं नु क्षिप्रं पृक्तं । प्रयच्छतं ।
किंच हे देवा देवौ महिनस्य महतोर्युवयोः शर्धो बलमित्येत्यं गृणंतः स्तुवंतो
वयं दुरिता दुरितानि नावापो न उदकानीव तरेम ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र॒ स॒म्राज॑ बृ॒हते॑ म॒न्म नु॑ प्रि॒यम॑र्च॑ दे॒वाय॑ वरु॒णाय॑ स॒प्रथः॑ ।
अ॒यं य उ॒र्वी म॒हि॒ना म॒हि॒व्रतः॑ क्र॒त्वा वि॒भा॒त्य॒जरो॑ न शो॒चिषा॑ ॥ ९ ॥
प्र । सं॒ऽरा॒जे । बृ॒हते॑ । म॒न्म । नु । प्रि॒यं । अ॒र्चं । दे॒वाय॑ । वरु॒णाय॑ । स॒ऽप्रथः॑ ।
अ॒यं । यः । उ॒र्वी इति॑ । म॒हि॒ना । म॒हि॒ऽव्रतः॑ । क्र॒त्वा । वि॒ऽभा॒ति । अ॒जरः॑ । न ।
शो॒चिषा॑ ॥ ९ ॥

हे स्तोतः सम्राज आज्ञया राज्ञां शासकाय बृहते परिवृढाय देवाय द्योत-
मानाय वरुणाय प्रियं मनोहरं सप्रथः सर्वतः पृथु । तथा च यास्कः । सप्रथाः
सर्वतः पृथुरिति । मन्म स्तोत्रं नु अद्य प्रार्च । प्रोच्चारय । अयं यो योऽयं वरुणो
महिना महिम्ना युक्तो महिव्रतो महाकर्मा क्रत्वा प्रज्ञया च युक्तः शोचिषा तेजसा
युक्तोऽजरो न जरारहितश्चोर्वी विस्तीर्णे द्यावापृथिव्यौ विभाति विभासयति ॥

॥ अथ दशमी ॥

इं॒द्रा॒व॒रु॒णा सु॒तपा॑वि॒मं सु॒तं सो॒मं पि॑ब॒तं म॒द्यं धृ॑तव्र॒ता ।
यु॒वो रथो॑ अ॒ध्वरं॑ दे॒ववी॑तये॒ प्रति॑ स्व॒सर॑मु॒प या॑ति पी॒तये॑ ॥ १० ॥
इं॒द्रा॒व॒रु॒णा । सु॒तऽपौ॑ । इ॒मं । सु॒तं । सो॒मं । पि॒ब॒तं । म॒द्यं । धृ॒तऽव्र॒ता ।
यु॒वोः । रथः॑ । अ॒ध्वरं॑ । दे॒वऽवी॑तये । प्रति॑ । स्व॒सरं॑ । उ॒प । या॒ति । पी॒तये॑ ॥ १० ॥

इंद्रावरुणा हे इंद्रावरुणौ सुतपौ सुतस्य सोमस्य पातारौ युवां मद्यं मदकरं
सुतमभिषुतमिमं सोमं पिबतं । किंच हे धृतव्रता धृतकर्माणौ युवोर्युवयो रथोऽध्व-

रमुद्दिश्य देववीतये देवानां पानार्थं पीतये युवयोरपि सोमपानार्थं स्वसरं मार्गं प्रत्युपयाति ॥

॥ अथैकादशी ॥

इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य वृष्णः सोमस्य वृषणा वृषेथां ।

इदं वामंधः परिषिक्तमस्मे आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा । मधुमत्तमस्य । वृष्णः । सोमस्य । वृषणा । आ । वृषेथां ।

इदं वां । अंधः । परिषिक्तं । अस्मे इति । आसद्या । अस्मिन् । बर्हिषि । मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा हे इन्द्रावरुणौ वृषणा कामानां वर्षितारौ युवां मधुमत्तमस्याति-
शयेन मधुमंतं रसवंतं वृष्णो वर्षितारं सोमस्य सोममावृषेथां । अश्रीतं । तथा
च शतपथब्राह्मणं । यथाभागमावृषायध्वमिति यथाभागमश्रीतेत्येवैतदाह । २. ४.
२. २०. । इति । वां युवयोरर्थ इदमंधः सोमरूपमन्नमस्मे अस्माभिः परिषिक्तं
पात्रेषु । अत आसद्योपविश्यास्मिन्बर्हिषि यज्ञे मादयेथां सोमपान इति शेषः ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे द्वादशो वर्गः ॥

सं वां कर्मणेत्यष्टमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रावैष्णवं । अनुक्रम्यते
च । सं वामष्टावैन्द्रावैष्णवमिति ॥ उक्थे तृतीयसवनेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं ।
सूच्यते हि । सं वां कर्मणेंद्राविष्णू मदपती मदानामिति याज्या । आ० ६. १. ।
इति ॥ सोमातिरेके प्रातःसवने नैमित्तिके शस्त्रे परिहिते सति गाणगारिमते
सं वामिति तस्य शस्त्रयाज्या । सूचितं च । ऐन्द्रावैष्णवेति गाणगारिर्देवतप्रधान-
त्वात्सं वां कर्मणा समिषा हिनोमि । आ० ६. १. । इति ॥ सोमातिरेके माध्यंदि-
नसवने या विश्वासामित्येषा शस्त्रयाज्या । सूचितं च । या विश्वासां जनितारा
मतीनामिति याज्या । आ० ६. १. । इति ॥ उक्थे तृतीयसवनेऽच्छावाकस्येंद्रा-
विष्णू मदपती इति शस्त्रयाज्या । सूचं तूदाहतं ॥ तृतीयसवनेऽच्छावाकस्येंद्राविष्णू
पिबतमिति प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । इन्द्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्येमं स्तोममर्हते
जातवेदसे । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं वां कर्मणा समिषा हिनोमीन्द्राविष्णू अपसस्पारे अस्य ।

जुषेथां यज्ञं द्रविणं च धत्तमरिष्टैर्न पथिभिः पारयंता ॥ १ ॥

सं। वां। कर्म॑ना। सं। इ॒षा। हि॒नो॒मि। इ॒न्द्रा॒विष्णू॒ इति॑। अ॒प॒सः। पा॒रे। अ॒स्य।
जु॒षेथां॑। य॒ज्ञं। द्र॒वि॒णं। च॒। ध॒त्तं। अ॒रि॒ष्टैः। नः॒। प॒थि॒ऽभिः॑। पा॒रय॑न्ता ॥ १ ॥

हे इन्द्राविष्णू वां युवां कर्मणा स्तोत्रेणेषा हविषा च सं हिनोमि । सम्यक् प्रेरयामि । अपसः कर्मणोऽस्योक्त्यस्य पारे समाप्तौ यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । किंचारिष्टैरनुपद्रवैः पथिभिर्मार्गेर्नोऽस्मान्पारयन्ता पारं नयन्तौ युवां द्रविणं धनं धत्तं । अस्मभ्यं दत्तं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या विश्वा॑सां जनि॒तारा॑ म॒तीना॑मिन्द्रा॒विष्णू॒ क॒ल॒शा सोम॑धाना ।
प्र वां गिरः॑ श॒स्यमा॑ना अ॒वन्तु॑ प्र स्तोमा॑सो गी॒यमा॑नासो अ॒र्कैः ॥ २ ॥

या । विश्वा॑सां । जनि॒तारा॑ । म॒तीनां॑ । इ॒न्द्रा॒विष्णू॒ इति॑ । क॒ल॒शा । सोम॑ऽधाना ।
प्र । वां । गिरः॑ । श॒स्यमा॑नाः । अ॒वन्तु॑ । प्र । स्तोमा॑सः । गी॒यमा॑नासः । अ॒र्कैः ॥ २ ॥

या यौ प्रसिद्धाविन्द्राविष्णू विश्वासां सर्वासां मतीनां स्तुतीनां जनितारा जनितारौ ॥ जन जनन इत्यस्माद्धातोस्तृचीदं रूपं । यद्वा जनी प्रादुर्भाव इत्यस्माद्धातोरेव तृचि जनिता मन्त्र इति निपातनाखिलोपः ॥ कलशा कलशौ सोमधाना सोमस्य निधानभूतौ च स्यातां । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इन्द्राविष्णू वां युवां शस्यमाना उच्चार्यमाणाः शस्त्ररूपा गिरो वाचः प्रावन्तु । प्राप्नुवन्तु । अर्कैः स्तोतृभिर्गीयमानासो गीयमानाः स्तोमासः स्तोमाः स्तोत्राणि च प्रावन्तु । प्राप्नुवन्तु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इ॒न्द्रा॒विष्णू॒ म॒द॒प॒ती म॒दाना॑मा सोमं॑ या॒तं द्र॒वि॒णो द॒धाना॑ ।

सं वा॑मंज॒न्तु॒भिर्म॑तीनां सं स्तोमा॑सः श॒स्यमा॑नास उ॒क्थैः ॥ ३ ॥

इ॒न्द्रा॒विष्णू॒ इति॑ । म॒द॒प॒ती इति॑ म॒दऽप॒ती । म॒दानां॑ । आ । सोमं॑ । या॒तं । द्र॒वि॒णो॒ इति॑ । द॒धाना॑ ।

सं। वां। अ॒ज॒न्तु॑ । अ॒क्तु॒ऽभिः॑ । म॒तीनां॑ । सं। स्तोमा॑सः । श॒स्यमा॑नासः । उ॒क्थैः ॥ ३ ॥

हे इन्द्राविष्णू मदानां सोमानां मदपती स्वामिनौ । मदपती इत्यत्र मद- शब्दोऽनुवादः । द्रविणो द्रविणानि धनान्यपि ॥ द्रविणा उ इति पदद्वयमेकीभूय

द्रविणो इति पदं निष्पन्नं ॥ दधाना ददानौ युवां सोममभ्यायातं । मतीनां स्तोतृणां स्तोमासः स्तोत्राण्युक्थैः शस्त्रैः सार्द्धं शस्यमानास उच्चार्यमाणा वां युवामक्तुभिस्तेजोभिः समंजंतु । समर्धयंतु । सं समिति द्विरुक्तिरादरार्था ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वा॒मश्वा॑सो अ॒भिमा॑ति॒षाह॒ इन्द्रा॑विष्णू स॒धमा॑दो॒ वहंतु॑ ।

जु॒षेथां॑ वि॒श्वा ह॑व॒ना म॒तीना॑मु॒प ब्र॒ह्मा॑णि शृ॒णुतं॑ गि॒रो मे ॥४॥

आ । वां । अश्वा॑सः । अ॒भिमा॑ति॒ऽसहः॑ । इन्द्रा॑विष्णू इति । स॒ध॒ऽमादः॑ । वह॑ंतु ।

जु॒षेथां॑ । वि॒श्वा । ह॑व॒ना । म॒तीनां॑ । उ॒प । ब्र॒ह्मा॑णि । शृ॒णुतं॑ । गि॒रः । मे ॥४॥

हे इन्द्राविष्णू वां युवामभिमातिषाहोऽभिमातीनां हिंसकानामभिभवितारः सधमादः सह माद्यंतोऽश्वासोऽश्वा आवहंतु । मतीनां स्तोतृणां विश्वा विश्वानि हवना हवनानि स्तोत्राणि जुषेथां । सेवेथां । तदर्थं मे मदीयानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि गिरः शस्त्ररूपा वाचश्चोपशृणुतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इन्द्रा॑विष्णू तत्प॒नया॑य्यं वां सोम॑स्य॒ मदे॑ उ॒रु च॑क्रमाथे ।

अ॒कृ॒णुत॑म॒न्तरि॑क्षं वरी॒योऽप्र॑थतं जी॒वसे॑ नो रजा॑सि ॥५॥

इन्द्रा॑विष्णू इति । तत् । प॒नया॑य्यं । वां । सोम॑स्य । मदे॑ । उ॒रु । च॑क्रमाथे इति ।

अ॒कृ॒णुतं॑ । अ॒न्तरि॑क्षं । वरी॒यः । अ॒प्रथ॑तं । जी॒वसे॑ । नः । रजा॑सि ॥५॥

हे इन्द्राविष्णू वां युवयोस्तत्कर्म पनयाय्यं स्तुत्यं । किं तत्कर्मेत्यत आह । सोमस्य मदे सति यदुरु विस्तीर्णं चक्रमाथे विचक्रमाथे । यद्यपि विष्णोरेव विक्रमस्तथाप्येकार्थत्वादुभयोरित्युच्यते । यच्चांतरिक्षं वरीय उरुतरमकृणुतं अकुरुतं । यदपि च रजांसि लोकान् सर्वान् । लोका रजांस्युच्यंत इति यास्कः । नोऽस्माकं जीवसे जीवनायाप्रथतं अप्रथयतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इन्द्रा॑विष्णू ह॒विषा॑ वावृ॒धाना॑ग्रा॒धाना॑ नम॑सा रा॒तह॑व्या ।

घृ॒तासु॑ती॒ द्रवि॑णं ध॒त्तम॑स्मे संमु॒द्रः स्थः॑ क॒लशः॑ सोम॒धानः॑ ॥६॥

इन्द्राविष्णू इति । हविषा । ववृधाना । अग्न्यऽअद्वाना । नमसा । रातऽहव्या ।
 घृतासुती इति घृतऽआसुती । द्रविणं । धत्तं । अस्मे इति । समुद्रः । स्थः । कलशः ।
 सोमऽधानः ॥ ६ ॥

घृतासुती घृतान्नाविन्द्राविष्णू युवां हविषा सोमेन वावृधाना वर्धमानाव-
 याद्वाना सोमायस्य शुक्रस्यात्तारौ नमसा नमस्कारेण रातहव्या दत्तहविष्कौ
 यजमानैरस्मे अस्मभ्यं द्रविणं धनं धत्तं । प्रयच्छतं । किंच युवां समुद्र उदधिरिव
 स्थः । भवथः । यतः सोमधानः सोमनिधानः कलशो भवथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इन्द्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्य सोमस्य दत्ता जठरं पृण्णेषां ।
 आ वामंधांसि मदिराण्यग्मन्नुप ब्रह्माणि शृणुतं हवं मे ॥ ७ ॥
 इन्द्राविष्णू इति । पिबतं । मध्वः । अस्य । सोमस्य । दत्ता । जठरं । पृण्णेषां ।
 आ । वां । अंधांसि । मदिराणि । अग्मन् । उप । ब्रह्माणि । शृणुतं । हवं । मे ॥ ७ ॥

दत्ता हे दर्शनीयाविन्द्राविष्णू युवां मध्वोऽस्य मदकरं सोमस्य सोमं पिबतं ।
 किंच जठरमुदरं पृण्णेषां । सोमेन पूरणेषां । हे इन्द्राविष्णू वां युवां मदिराणि
 मदकराण्यंधांसि सोमात्मकान्यन्नान्याग्मन् । अभिगच्छंतु । मे मदीयानि ब्रह्माणि
 स्तोत्राणि हवं मदीयमाह्वानं चोपशृणुतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उभा जिग्यथुर्न परा जयेथे न परा जिग्ये कतरश्चैनोः ।
 इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां चेधा सहस्रं वि तदैरयेथां ॥ ८ ॥
 उभा । जिग्यथुः । न । परा । जयेथे इति । न । परा । जिग्ये । कतरः । चन । एनोः ।
 इन्द्रः । च । विष्णो इति । यत् । अपस्पृधेथां । चेधा । सहस्रं । वि । तत् । ऐरयेथां ॥ ८ ॥

हे इन्द्राविष्णू उभोभौ युवां जिग्यथुः । शत्रूनजैष्टं । न पराजयेथे । न पुनः
 कदाचन पराजयेथे । एनोरेनयोर्युवयोर्मध्ये कतरश्चनैकतरोऽपि न पराजिग्ये । न
 पराजैष्ट । हे विष्णो इन्द्रश्च त्वं च युवां यद्यद्वस्तु प्रत्यपस्पृधेथां अस्तुरैः सहास्पृधेथां
 चेधा लोकवेदवागात्मना त्रिधा स्थितं सहस्रममितं च वि तदैरयेथां । व्यक्रमे-
 थामित्यर्थः ॥ तथा च ब्राह्मणं । उभा जिग्यथुरित्यच्छावाकस्योभौ हि तौ जिग्यथुर्न

पराजयेथे न पराजिग्य इति न हि तयोः कतरश्चन पराजिग्य इन्द्रश्च विष्णो
यदपस्पृधेथां चेधा सहस्रं वि तदैरयेथामितीन्द्रश्च ह वै विष्णुश्चासुरैर्युयुधाते तान्
ह स्म जित्वोचतुः कल्पामहा इति ते ह तथेत्यसुरा ऊचुः सोऽब्रवीदिन्द्रो याव-
देवायं विष्णुस्त्रिविक्रमते तावदस्माकमथ युष्माकमितरदिति स इमांल्लोकांवि-
चक्रमेऽथो वेदानथो वाचं तदाहुः किं तत्सहस्रमितीमे लोका इमे वेदा अथो
वागिति ब्रूयादैरयेथामैरयेथां । ऐ० ब्रा० ६. १५. । इति ॥ यद्वा तत्सहस्रं गवां
सहस्रं चेधा व्यैरयेथामित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे त्रयोदशो वर्गः ॥

घृतवती भुवनानामिति षट्च नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं जागतं द्यावापृथि-
वीदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । घृतवती षट् द्यावापृथिवीयं जागतमिति ॥
आभिलषविके पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आद्यस्तृचो द्यावापृथिव्यनिविद्धानार्थः ।
सूचितं च । घृतवती भुवनानामभिश्चियेन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिरिति तृचौ । आ० ७. ६. ।
इति ॥ बृहस्पतिसवेऽपि वैश्वदेवशस्त्र एष तृचः । सूचितं च । आ० ९. ५. ॥ आभि-
षविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे घृतेन द्यावापृथिवी इति तिस्रो द्यावापृथि-
व्यनिविद्धानार्थाः । सूचितं च । घृतेन द्यावापृथिवी इति तिस्रोऽनश्वो जातः
। आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

घृतवती भुवनानामभिश्चियोर्वी पृथ्वी मधुदुधे सुपेशसा ।

द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मेणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा ॥ १ ॥

घृतवती इति घृतऽवती । भुवनानां । अभिऽश्रियां । उर्वी इति । पृथ्वी इति ।

मधुदुधे इति मधुऽदुधे । सुऽपेशसा ।

द्यावापृथिवी इति । वरुणस्य । धर्मेणा । विष्कभिते इति विऽस्कभिते । अजरे इति ।

भूरिऽरेतसा ॥ १ ॥

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिव्यौ घृतवती दीप्तिमत्यावुदकवत्यौ वा ॥ वनं घृत-
मित्युदकनामसु पाठात् ॥ भवत इति शेषः । भुवनानां भूतानामभिश्चियाभिश्च-
यणीये भवत इति सर्वत्रानुसंबंधनीयं । उर्वी विस्तीर्णे पृथ्वी बहुकार्यरूपेण
प्रथिते च मधुदुधे मधुन उदकस्य दोग्ध्यौ सुपेशसा सूरूपे वरुणस्य सर्वस्य

नियामकस्य धर्मणा धारणेन विष्कभिते पृथग्धारिते अजरे नित्ये भूरिरेतसा बहुरेतस्के बहुकार्ये वा भवतः । अत्र साक्षात् द्यावापृथिव्योः स्तुतिप्रसंगाद्वरुणस्येति द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

असञ्चन्ती भूरिधारे पयस्वती घृतं दुहाते सुकृते शुचिव्रते ।

राजन्ती अस्य भुवनस्य रोदसी अस्मे रेतः सिंचतं यन्मनुर्हितं ॥ २ ॥

असञ्चन्ती इति । भूरिधारे इति भूरिऽधारे । पयस्वती इति । घृतं । दुहाते इति ।

सुकृते । शुचिव्रते इति शुचिऽव्रते ।

राजन्ती इति । अस्य । भुवनस्य । रोदसी इति । अस्मे इति । रेतः । सिंचतं । यत् ।

मनुःऽहितं ॥ २ ॥

असञ्चन्ती असज्यमाने व्युदस्यन्त्यौ वा भूरिधारे बहुधारे । दिवो वृष्टिधाराः पृथिव्याश्चाहुत्युद्धूतरसधाराः । एवमुभयोरपि बहुधारत्वं । पयस्वती उदकवत्यौ । तथा च यास्कः । असज्यमाने इति वा व्युदस्यन्त्याविति वा बहुधारे उदकवत्यौ । नि० ५. २. । इति । शुचिव्रते शुचिक्रिये द्यावापृथिव्यौ सुकृते शोभनकारिणे यजमानाय घृतं सस्यादिसमृद्धिहेतूदकं दुहाते । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । रोदसी हे द्यावापृथिव्यावस्य भुवनस्य भूतजातस्य राजन्ती ईशाने युवामस्मे अस्मासु रेतः प्रजननसमर्थं वीर्यं सिंचतं । यदेतो मनुर्हितं मनुष्येभ्यो हितं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यो वामृजवे क्रमणाय रोदसी मर्तो ददाश धिषणे स साधति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्परि युवोः सिक्ता विषुरुपाणि सव्रता ॥ ३ ॥

यः । वां । ऋजवे । क्रमणाय । रोदसी इति । मर्तः । ददाश । धिषणे इति । सः । साधति ।

प्र । प्रऽजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । युवोः । सिक्ता । विषुऽरूपाणि । सऽव्रता ॥ ३ ॥

धिषणे धृष्टे सर्वस्य भुवनस्य निवासभूते वा हे रोदसी वां युवाभ्यां यो मर्तो मर्त्य ऋजवे क्रमणाय युवयोः सुखगमनाय ददाश हवींषि ददाति स मर्त्यः साधति । कामान् साधयति । किंच प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्रजायते । प्रवृद्धो

भवति । धर्मणः कर्मणः पर्युपरि युवोर्युवयोः सिक्ता सिक्तानि रेतांसि विषु-
पाणि नानावर्णानि सत्रता समानकर्माणि भूतानि जायन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

घृतेन द्यावापृथिवी अभिवृते घृतश्रिया घृतपृचा घृतावृधा ।

उर्वी पृथ्वी होतृवूर्ये पुरोहिते ते इविप्रा ईळते सुममिष्टये ॥४॥

घृतेन । द्यावापृथिवी इति । अभिवृते इत्यभिऽवृते । घृतऽश्रिया । घृतऽपृचा ।
घृतऽवृधा ।

उर्वी इति । पृथ्वी इति । होतृऽवूर्ये । पुरोहिते इति पुरऽहिते । ते इति । इत् ।
विप्राः । ईळते । सुमं । इष्टये ॥४॥

द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ घृतेनोदकेनाभिवृते आवृते भवतः । घृतश्रियोदकं
श्रयंत्यौ च घृतपृचा घृतसंपृक्ते च घृतावृधा घृतं वर्धयंत्यौ चोर्वी विस्तीर्णे पृथ्वी
प्रथिते च भवतः । होतृवूर्ये यज्ञे पुरोहिते यजमानैः पुरस्कृते च भवतः । विप्राः
प्राज्ञाः स्तोतारस्ते इत् द्यावापृथिव्यावेवेष्टये यज्ञाय ॥ होत्रेष्टिरिति यज्ञनामसु
पाठात् ॥ सुमं सुखमीळते । याचन्ते । सुखे सति हि यागाः प्रवर्तन्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मधु नो द्यावापृथिवी मिमिक्षतां मधुश्रुतां मधुदुघे मधुव्रते ।

दधाने यज्ञं द्रविणं च देवता महि श्रवो वाजमस्मे सुवीर्यं ॥५॥

मधु । नः । द्यावापृथिवी इति । मिमिक्षतां । मधुऽश्रुतां । मधुदुघे इति मधुऽदुघे ।
मधुव्रते इति मधुऽव्रते ।

दधाने इति । यज्ञं । द्रविणं । च । देवता । महि । श्रवः । वाजं । अस्मे इति । सुऽवीर्यं ॥५॥

मधुश्रुतोदकस्य क्षारयिच्यौ मधुदुघे उदकदोग्ध्यौ मधुव्रते उदकार्थकर्माणौ
देवता देवताभूते अस्मे अस्मासु यज्ञं द्रविणं धनं च महि महत् श्रवो यशो वा-
जमन्नं सुवीर्यं सुवीरत्वं च दधाने ददत्यौ द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ नोऽस्मान्मधु
मधुना ॥ तृतीयैकवचनस्य लुक् ॥ मिमिक्षतां । सिंचतां ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऊर्जं नो द्यौश्च पृथिवी च पिन्वतां पिता माता विश्वविदा सुदंससा ।

संरराणे रोदसी विश्वशंभुवा सनिं वाजं रयिमस्मे समिन्वतां ॥ ६ ॥

ऊर्जं । नः । द्यौः । च । पृथिवी । च । पिन्वतां । पिता । माता । विश्वऽविदा । सुऽदंससा ।

संरराणे इति संऽरराणे । रोदसी इति । विश्वऽशंभुवा । सनिं । वाजं । रयिं ।

अस्मे इति । सं । इन्वतां ॥ ६ ॥

पिता वर्षस्य सेक्तृत्वेन पितृभूता द्यौश्च माता धारकत्वेन मातृभूता पृथिवी
चोभे नोऽस्मभ्यामूर्जमन्नं पिन्वतां । यच्छतां । किंच विश्वविदा विश्वं जानंत्यौ
विश्वस्य वेदयित्री वा सुदंससा सुकर्माणौ संरराणे परस्परोपकार्योपकारकभावेन
सह रममाणे विश्वशंभुवा सर्वस्य भावयित्री रोदसी द्यावापृथिव्यावस्मे अस्मासु
सनिं संभजनीयं पुत्रादिकं वाजं बलं रयिं धनं च समिन्वतां । संप्रेरयतां ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्गः ॥

उदु ष्य देव इति षडृचं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे सवितृदेवताकं । आद्यास्तिस्रो
जगत्यश्चतुर्थ्याद्यास्तिसस्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । उदु ष्य सावित्रं त्रिचिष्टुवंतमिति ॥
सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आद्यस्तृचः सावि-
त्रसूक्तस्थान आवपनीयः । सूचितं च । उदु ष्य देवः सविता हिरण्ययेति तिस्रस्ते
हि द्यावापृथिवी । आ० ७. ४. । इति ॥ बृहस्पतिसवेऽपि वैश्वदेवशस्त्रे सावित्र-
सूक्तस्थान एषस्तृचः । सूचितं च । उदु ष्य देवः सविता हिरण्ययेत्यनूत्तिष्ठेत्
। आ० ९. ५. । इति ॥ व्यूळ्हे पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र उदु ष्य देवः सविता
दमूना इति तृचः सावित्रनिविद्धानार्थः । सूचितं च । उदु ष्य देवः सविता
दमूना इति तिस्रः । आ० ८. ८. । इति ॥ वैश्वदेवपर्वणि सावित्रद्वादशकपालस्य
वाममद्येति याज्या । सूचितं च । वाममद्य सवितर्वाममु श्वः पूषन्तव व्रते वयं
। आ० २. १६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया बाहू अयंस्तु सर्वनाय सुक्रतुः ।

घृतेन पाणी अभि प्रुष्णुते मखो युवा सुदक्षो रजसो विधर्मणि ॥ १ ॥

उत्। ऊं इति। स्यः। देवः। सविता। हिरण्यया। बाहू इति। अयंस्त। सवनाय। सुऽक्रतुः।
घृतेन। पाणी इति। अभि। प्रुष्णुते। मखः। युवा। सुऽदक्षः। रजसः। विऽधर्मणि ॥१॥

देवो द्योतमानः सुक्रतुः सुकर्मा स्य स प्रसिद्धः सविता हिरण्यया हिरण्य-
यावात्मीयौ बाहू सवनाय सुवनाय दानाय वोदयंस्त । उद्यच्छति । किंच मखो
मंहनीयो युवा नित्यतरुणः सुदक्षः सुप्रज्ञो रजसो लोकस्योदकस्य वा विधर्मणि
विधारणे स्थितो घृतेनोदकेन पूर्णौ स्वौ पाणी अभिप्रुष्णुते । अभिप्रेरयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

देवस्य वयं सवितुः सवीमनि श्रेष्ठे स्याम वसुनश्च दावने ।

यो विश्वस्य द्विपदो यश्चतुष्पदो निवेशने प्रसवे चासि भूमनः ॥२॥

देवस्य । वयं । सवितुः । सवीमनि । श्रेष्ठे । स्याम । वसुनः । च । दावने ।

यः । विश्वस्य । द्विऽपदः । यः । चतुऽपदः । निऽवेशने । प्रऽसवे । च । असि । भूमनः ॥२॥

तस्य देवस्य सवितुः प्रेरकस्य सवीमनि प्रसवेऽनुज्ञाने । तथा च यास्कः ।
सवीमनि प्रसवे । नि० ६.७. । इति । श्रेष्ठेऽतिशयेन प्रशस्ते वसुनो धनस्य दावने
दाने च स्याम । समर्था भूयास्म । यत्त्वं विश्वस्य सर्वस्य द्विपदो निवेशने स्थितौ
प्रसवे च स्वतंचोऽसि । यत्त्वं भूमनो भूरेश्चतुष्पदो निवेशने प्रसवे च स्वतंचोऽसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्घृत् शिवेभिरद्य परि पाहि नो गयं ।

हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत ॥३॥

अदब्धेभिः । सवितरिति । पायुऽभिः । त्वं । शिवेभिः । अद्य । परि । पाहि । नः । गयं ।

हिरण्यऽजिह्वः । सुविताय । नव्यसे । रक्ष । माकिः । नः । अघऽशंसः । ईशत ॥३॥

हे सवितरदब्धेभिरहिंसितैः पायुभिस्तेजोभी रक्षणसाधनैर्वा शिवेभिः सुखका-
रिभिर्नोऽस्माकं गयं गृहं धनं वा ॥ गयः कृदर इति गृहनामसु मीळ्हं गय इति
धननामसु पाठात् ॥ अद्य परिपाहि । रक्ष । हिरण्यजिह्वो हितरमणीयवाक् त्वं ।
तथा च यास्कः । हिरण्यं कस्मादित्युपक्रम्य हितरमणं भवतीति वेति । सुविताय

सुखाय नव्यसे नवतराय भव । रक्ष । अस्मान्पालय च । नोऽस्माकमघशं-
सोऽनर्थमाशंसमानः शत्रुर्माकिरीशत । मेशत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उदु थ देवः सविता दमूना हिरण्यपाणिः प्रतिदोषमस्थात् ।

अयोहन्तुर्यजतो मंद्रजिह्व आ दाश्रुषे सुवति भूरि वामं ॥४॥

उत् । जं इति । स्यः । देवः । सविता । दमूनाः । हिरण्यऽपाणिः । प्रतिऽदोषं । अस्थात् ।

अयःऽहन्तुः । यजतः । मंद्रऽजिह्वः । आ । दाश्रुषे । सुवति । भूरि । वामं ॥४॥

देवो द्योतमानो दमूना दममना दानमना वा । तथा च यास्कः । दमूना
दममना वा दानमना वा दांतमना वेति । हिरण्यपाणिर्हिरण्यपाणिरयोह-
न्तुर्हिरण्यहन्तुः ॥ रुक्ममय इति हिरण्यनामसु पाठात् ॥ यजतो यष्टव्यो मंद्र-
जिह्वो मोदमानवाक् स्य स सविता प्रतिदोषं प्रतिरात्रं रात्रेरवसान उदस्थात् ।
उत्तिष्ठतु । यो दाश्रुषे यजमानाय मह्यं भूरि प्रभूतं वामं वननीयं संभजनीयमन्नं ।
वामं वननीयमिति यास्कः । आसुवति प्रेरयति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उदू अयाँ उपवक्तेव बाहू हिरण्यया सविता सुप्रतीका ।

दिवो रोहांस्यरुहत्पृथिव्या अरीरमत्पतयत्कच्चिदभ्वं ॥५॥

उत् । जं इति । अयान् । उपवक्ताऽइव । बाहू इति । हिरण्यया । सविता । सुऽप्रतीका ।

दिवः । रोहांसि । अरुहत् । पृथिव्याः । अरीरमत् । पतयत् । कत् । चित् । अभ्वं ॥५॥

सवितोपवक्तेवास्माकमधिवक्तेव हिरण्यया हिरण्ययौ सुप्रतीका शोभनाव-
यवौ बाहू उदयान् । उद्यच्छतु । योऽयं पृथिव्याः पृथिवीपर्येतादिवोऽंतरिक्षस्य
रोहांस्युच्छ्रितप्रदेशानरुहत् रोहति । पतयत् गच्छत् कच्चित् यत्किंचिदभ्वं महत्सर्वं
वस्तुजातं तिरोहितमरीरमत् रमयति च ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वाममद्य सवितर्वाममु श्वो दिवेदिवे वाममस्मभ्यं सावीः ।

वामस्य हि क्षयस्य देव भूररया धिया वामभाजः स्याम ॥६॥

वा॒मं । अ॒द्य । स॒वि॒तः । वा॒मं । ऊं इति । श्वः । दि॒वेऽदि॒वे । वा॒मं । अ॒स्मभ्यं । सा॒वीः ।
वा॒मस्य॑ । हि । क्षय॑स्य । दे॒व । भूरेः॑ । अ॒या । धि॒या । वा॒मऽभा॒जः । स्या॒म ॥ ६ ॥

हे सवितरस्मभ्यं वामं धनमद्य सावीः । सुव । श्वश्च वामं धनं प्रसुव । किं बहूक्त्या । दिवे दिवे प्रतिदिनं वामं धनं प्रसुव । हे देव हि यस्मात् क्षयस्य निवासभूतस्य भूरेः प्रभूतस्य वामस्य दातासि अतो वयमयानया धिया स्तुत्या वामभाजो धनवंतः स्याम । भूयास्म ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥

इन्द्रासोमा महीति पंचर्चमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्घं चैष्टुभमिन्द्रासोमदेवताकं । इन्द्रासोमा पंचैन्द्रासोममित्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इन्द्रा॑सोमा॒ महि॑ तद्वा॑ महि॒त्वं यु॒वं म॒हानि॑ प्रथ॒मानि॑ चक्र॒थुः ।
यु॒वं सूर्ये॑ वि॒वि॒दथु॑र्यु॒वं स्व॑र्वि॒श्वा तमा॑स्य॒हतं॑ नि॒दश्च ॥ १ ॥
इन्द्रा॑सोमा । महि॑ । तत् । वां । म॒हिऽत्वं । यु॒वं । म॒हानि॑ । प्रथ॒मानि॑ । चक्र॒थुः ।
यु॒वं । सूर्ये॑ । वि॒वि॒दथुः॑ । यु॒वं । स्वः॑ । वि॒श्वा । तमा॑सि । अ॒हतं॑ । नि॒दः । च ॥ १ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमौ वां युवयोस्तन्महित्वं महत्त्वं महि महत् । किं तदित्यत आह । युवं युवां महानि महांति प्रथमानि प्रतमानि मुख्यानि वा भूतानि । प्रथम इति मुख्यनाम प्रतमो भवतीति यास्कः । चक्रथुः । अकार्षे । किंच युवं युवां सूर्ये विविदथुः । अलंभयतं च जनान् । युवं युवां स्वरुदकं च विविदथुः ॥ हेम स्वरित्युदकनामसु पाठात् ॥ अपि च विश्वा विश्वानि तमांसि निदश्च निंदितृनसुरांश्चाहतं । अहिंस्तं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इन्द्रा॑सोमा वा॒सय॑थ उ॒षास॑मुत्सूर्ये॑ नयथो॒ ज्योति॑षा सह ।
उप॒ द्यां स्कं॑भथुः स्कं॒भने॒नाप्र॑थतं पृथि॒वी मा॒तरं॑ वि ॥ २ ॥
इन्द्रा॑सोमा । वा॒सय॑थः । उ॒षसं॑ । उ॒त् । सूर्ये॑ । न॒यथः॑ । ज्योति॑षा । सह ।
उप॑ । द्यां । स्कं॑भथुः । स्कं॒भने॒न । अप्र॑थतं । पृथि॒वी । मा॒तरं॑ । वि ॥ २ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमावुषसं वासयथः । विवासयथः । उषसं व्युच्छंती कारयथ
इत्यर्थः । किंच सूर्ये ज्योतिषा तेजसा सहोन्नयथः । अपि च द्यां दिवं स्कंभनेन
स्तंभनहेतुनांतरिक्षेण मध्ये स्थापितेनोपस्कंभयुः । अस्तंभयतं । मातरं विश्वस्य
मातृभूतां पृथिवी व्यप्रथतं । व्यप्रथयतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इन्द्रासोमावहिमपः परिष्ठां हथो वृत्रमनु वां द्यौरमन्यत ।

प्राणीस्यैरयतं नदीनामा समुद्राणि पप्रथुः पुरुणि ॥ ३ ॥

इन्द्रासोमौ । अहिं । अपः । परिऽस्थां । हथः । वृत्रं । अनु । वां । द्यौः । अमन्यत ।

प्र । अणीसि । ऐरयतं । नदीनां । आ । समुद्राणि । पप्रथुः । पुरुणि ॥ ३ ॥

हे इन्द्रासोमावहिं जगत आहंतारमपो मेघस्थान्युदकानि परिष्ठां परिवृत्य
स्थितं वृत्रमसुरं हथः । हतं । तदानीं द्यौर्वी युवामन्वमन्यत । किंच नदीनामणी-
स्युदकानि प्रैरयतं । पुरुणि बहूनि ॥ तुवि पुर्विति बहुनामसु पाठात् ॥ समुद्राण्यु-
दकस्थानान्यापप्रथुः । उदकैरापूरयतं च । अथवा समुदंतीत्युदकान्येव समुद्राणि ।
तानि रसेनापूरयतमित्यर्थः । तथा च यास्कः । समुद्रः कस्मात्समुद्रवंत्यस्मादापः
समभिद्रवंत्येनमापः समोदंतेऽस्मिन्भूतानि समुदको भवति समुनक्षीति वेति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इन्द्रासोमा पक्वमामास्वंतर्नि गवामिदधधुर्वक्षणासु ।

जगृभथुरनपिनडमासु रुशच्चिचासु जगतीष्वंतः ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा । पक्वं । आमासु । अंतः । नि । गवां । इत् । दधधुः । वक्षणासु ।

जगृभथुः । अनपिऽनडं । आसु । रुशत् । चिचासु । जगतीषु । अंतरिति ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमावामास्वपक्वासु गवां वक्षणासूधःस्वतर्मध्ये पक्वं पयो
निदधधुः । किंच चिचासु नानावर्णास्वासु जगतीषु गोषु ॥ इळा जगतीति
गोनामसु पाठात् ॥ अंतर्मध्येऽनपिनडं केनाप्यबडं रुशत् शुक्लवर्णं पयो जगृ-
भथुः । यथा पृथिव्यां स्वयं न क्षरति तथा धारितवंतावित्यर्थः । इदिति पूरकः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इन्द्रासोमा युवमंग तरुचमपत्यसाचं श्रुत्यं रराथे ।

युवं शुष्मं नर्यं चर्षणिभ्यः सं विव्यथुः पृतनाषाहमुया ॥५॥

इन्द्रासोमा । युवं । अंग । तरुचं । अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं । रराथे इति ।

युवं । शुष्मं । नर्यं । चर्षणिऽभ्यः । सं । विव्यथुः । पृतनाऽसहं । उया ॥५॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमौ युवं युवां तरुचं तारकमपत्यसाचं संतानयुक्तं श्रुत्यं श्रवणीयं रयिं धनमंग क्षिप्रं रराथे । अस्मभ्यं धत्थः । किंचोग्रा हे उद्गूणाविन्द्रासोमौ युवं युवां नर्यं नृभ्यो हितं पृतनासहं शत्रुसैन्याभिभावुकं शुष्मं बलं चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्यः ॥ कृष्टयश्चर्षणय इति मनुष्यनामसु पाठात् ॥ संविव्यथुः । समतनुतं । परिवेष्टयथो वा ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे षोडशो वर्गः ॥

यो अद्रिभिदिति तृचं द्वादशं सूक्तं बार्हस्पत्यं भरद्वाजस्यार्धं त्रैष्टुभं । तथा चानुक्रांतं । यो अद्रिभितृचं बार्हस्पत्यमिति ॥ अभिप्राविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिश्स्ते स्तोमातिशंसनार्थमिदं सूक्तं । सूच्यते हि । यो अद्रिभिद्यज्ञे दिव इति सूक्ते । आ० ७. ९. ॥ वाजपेये बार्हस्पत्ये चरौ बृहस्पतिः समजयद्वसूनीति ... त्वामीळते अजिरं दूत्याय । आ० ९. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो अद्रिभित्प्रथमजा ऋतावा बृहस्पतिरांगिरसो हविष्मान् ।

द्विबर्हज्मा प्राघर्मसत्पिता न आ रोदसी वृषभो रोरवीति ॥१॥

यः । अद्रिऽभित् । प्रथमऽजाः । ऋतऽवा । बृहस्पतिः । आंगिरसः । हविष्मान् ।

द्विबर्हऽज्मा । प्राघर्मऽसत् । पिता । नः । आ । रोदसी इति । वृषभः । रोरवीति ॥१॥

यो बृहस्पतिरद्रिभित्प्रणिभिर्विरचितानां शिलोच्चयानां भेत्ता मेघानां विदारको वा ॥ अद्रिर्गावेति मेघनामसु पाठात् ॥ प्रथमजाः प्रजापतेर्वीर्यात् प्रथमं जातं ऋतावा सत्यवान् उदकवान्वांगिरसः पश्चाज्जातः । तथा च निगमः । येऽंगारा आसंस्तेऽंगिरसोऽभवन्त्यदंगाराः पुनरवशांता उददीप्यन्त तद्बृहस्पतिरभवत् । ऐ० ब्रा० ३. ३४. । इति । हविष्मान् यज्ञभागवान् द्विबर्हज्मा द्वयोर्लोक-

योर्वृहितगमनः प्राघर्मसत् प्रकर्षेण दीप्तस्थाने वर्तमानो नोऽस्माकं पिता पालयिता भवति स बृहस्पतिर्वृषभो वर्षकः सन् रोदसी द्यावापृथिव्यावारोर्वीति । अभिगर्जति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

जनाय चिद्य ईवत उ लोकं बृहस्पतिर्देवहूतौ चकार ।

मन्वृचाणि वि पुरो दर्दरीति जयञ्छत्रमित्रान्पृत्सु साहन् ॥ २ ॥

जनाय । चित् । यः । ईवते । ऊं इति । लोकं । बृहस्पतिः । देवऽहूतौ । चकार ।

मन् । वृचाणि । वि । पुरः । दर्दरीति । जयन् । शत्रून् । मित्रान् । पृत्सु । सहन् ॥ २ ॥

अपि च यो बृहस्पतिर्देवहूतौ यज्ञे वर्तमानायेवत उपगच्छते स्तोत्रे जनाय लोकं स्थानं चकार करोति । चिदिति पूरणः । स वृचाण्यावरकाणि तमांसि मन्निवारयन् पृत्सु युद्धेषु शत्रून् जयन् मित्रान् सहन् अभिभवन् पुर आसुरीः पुरीर्विदर्दरीति । भृशं विदारयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

बृहस्पतिः समजयद्वसूनि महो व्रजान् गोमतो देव एषः ।

अपः सिषासन्स्वप्रेरप्रतीतो बृहस्पतिर्हन्त्यमित्रमर्कैः ॥ ३ ॥

बृहस्पतिः । सं । अजयत् । वसूनि । महः । व्रजान् । गोऽमतः । देवः । एषः ।

अपः । सिषासन् । स्वः । अप्रतिऽइतः । बृहस्पतिः । हन्ति । मित्रं । अर्कैः ॥ ३ ॥

देवो द्योतमान एष प्रसिद्धो बृहस्पतिर्वसूनि पणीनामसुराणां वलस्य वा धनानि महो महतो गोमतो गोसहितान् व्रजांश्च समजयत् । तथा च निगमौ । बृहस्पतिर्गोवपुषो वलस्य निर्मज्जानं न पर्वणो जभार । ऋग्वे० १०. ६८. ९. इति । दूरमित पणयो वरीय उद्गावो यंतु मिनतीर्चतेन । बृहस्पतिर्या अविन्दन्निगूळ्हाः सोमो ग्रावाण ऋषयश्च विप्राः । ऋग्वे० १०. १०८. ११. इति । किंच बृहस्पतिरप्रतीतः केनाप्यप्रतिगतः सिषासन् संभक्तुकामः स्वः स्वर्गस्यामित्रमसुरमर्कैरर्चनसाधनैर्मन्त्रैर्हन्ति । अर्को मन्त्रो भवति यदेनेनार्चति । नि० ५. ४. इति यास्कः ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

सोमारुद्रेति चतुर्चर्चं चयोदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्धं त्रैष्टुभं सोमारुद्रदेवताकं ।
अनुक्रम्यते च । सोमारुद्रा चतुष्कं सोमारौद्रमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सोमारुद्रा धारयेथामसुर्ये॑ प्र वा॑मिष्टयोऽरमश्नुवन्तु ।

दमे॑दमे स॒प्र रत्ना॒ दधाना॒ शं नो॑ भूतं द्विपदे॒ शं चतु॑ष्पदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा । धारयेथां । असुर्ये । प्र । वां । इष्टयः । अरं । अश्नुवन्तु ।

दमेऽदमे । स॒प्र । रत्ना॑ । दधाना । शं । नः । भूतं । द्विऽपदे । शं । चतुःऽपदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रावसुर्यमसुरसंबन्धि बलमस्मासु धारयेथां । किंच दमे
दमे सर्वेष्वस्मद्गृहेष्विष्टयो यज्ञा वां युवामरमलं पर्याप्तं प्राश्नुवन्तु । प्रकर्षेण व्याप्नु-
वन्तु । अपि च युवां स॒प्र रत्ना रत्नानि दधाना धारयंतौ नोऽस्मभ्यं शं सुख-
करो सुखरूपौ वा भूतं । भवतं । द्विपदेऽस्मदीयाय पुत्रादये चतुष्पदे पश्चादये
च शं भूतं । भवतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सोमारुद्रा वि वृ॒हतं वि॒षूची॒ममी॑वा॒ या नो॒ गय॑मावि॒वेश ।

आ॒रे बा॑धेथां नि॒र्ऋतिं॑ परा॒चैर॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑ संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा । वि । वृ॒हतं । वि॒षूची॑ । अमी॑वा । या । नः । गयं । आऽवि॒वेश ।

आ॒रे । बा॑धेथां । निःऽऋतिं । परा॒चैः । अ॒स्मे इति॑ । भ॒द्रा । सौ॑श्रव॒सानि॑ । संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रौ नोऽस्माकं गयं गृहं गृहगतं प्राणिजातं वा यामीवा
यो रोग आविवेश तां विषूचीं विष्वक् सर्वतो गच्छंतीममीवां विवृहतं । वियो-
जयतं । अपि च नि॒र्ऋतिमल॑क्ष्मी परा॒चैः परा॑ग्यथा भवति तथारे दूरे बाधेथां ।
निवारयतं । अस्मे अस्माकं भद्रा भद्राणि सौश्रवसान्यन्नानि यशांसि च संतु ।
भवन्तु । सुश्रवसो भावः सौश्रवसं । श्रवोऽन्नं यशश्च ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सोमारुद्रा यु॒वमे॒तान्य॒स्मे वि॒श्वा त॒नूषु॑ भेष॒जानि॑ धत्तं ।

अ॒व स्य॑तं मु॒चतं॑ यन्नो॒ अस्ति॑ त॒नूषु॑ ब॒द्धं कृ॒तमे॒नो अ॒स्मत् ॥ ३ ॥

सोमारुद्रौ । युवं । एतानि । अस्मे इति । विश्वा । तनूषु । भेषजानि । धत्तं ।
अव । स्यतं । मुंचतं । यत् । नः । अस्ति । तनूषु । बद्धं । कृतं । एनः । अस्मत् ॥ ३ ॥

हे सोमारुद्रौ युवं युवामस्मे अस्माकं तनूष्वंगेषेतानि प्रसिद्धानि विश्वा
सर्वाणि भेषजानि धत्तं । धारयतं । किंच नोऽस्माकं तनूष्वंगेषस्माभिः कृतं बद्धं
च यदेनः पापमस्ति विद्यते तत्पापमवस्यतं । क्षपयतं । श्रथयतं । शिथिलबंधं
कुरुतमित्यर्थः । अस्मदस्मत्तो मुंचतं च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तिग्मायुधौ तिग्महेती सुशेवौ सोमारुद्राविह सु मृळतं नः ।

प्र नो मुंचतं वरुणस्य पाशाद्गोपायतं नः सुमनस्यमाना ॥ ४ ॥

तिग्मऽआयुधौ । तिग्महेती इति तिग्मऽहेती । सुऽशेवौ । सोमारुद्रौ । इह । सु ।
मृळतं । नः ।

प्र । नः । मुंचतं । वरुणस्य । पाशात् । गोपायतं । नः । सुऽमनस्यमाना ॥ ४ ॥

हे सोमारुद्रौ तिग्मायुधौ दीप्तधनुष्कौ तिग्महेती तीक्ष्णशरौ सुशेवौ शोभन-
सुखप्रदौ सुमनस्यमाना शोभनं मनः स्तोत्रमिच्छंतौ सुमनस्यमानौ स्तूयमानौ
सुमनसौ वा संतौ युवामिह लोके नोऽस्मान् सु अत्यंतं मृळतं । सुखयतं ।
नोऽस्मान्वरुणस्य पाशात्प्रमुंचतं । नोऽस्मान् गोपायतं । आपद्भ्यो रक्षतं च ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः ॥

जीमूतस्येत्येकोनविंशत्यृचं चतुर्दशं सूक्तं भारद्वाजस्य पायोराषे । अनुक्रम्यते च ।
जीमूतस्यैवैकोना पायुर्भारद्वाजः संग्रामांगान्यृक्शोऽभितुष्टाव वर्म धनुर्ज्यामार्त्नी
इषुधिं जगत्यर्धे सारथिमर्धे रश्मीनश्चान् रथं रथगोपान् जगत्यादि लिंगोक्त-
देवता द्वाभ्यामिषूः प्रतोदं हस्तघ्नं द्वाभ्यामिषूः पराः पंक्त्यादयो लिंगोक्तदेवताः
संग्रामाशिषोऽत्याऽनुष्टुबृजीत आलाक्तेति च द्वे द्वे इति । रथे तिष्ठन् ब्राह्मणास
इति षष्ठीदशम्यौ जगत्यावंत्या यो नः स्व इत्येषानुष्टुबृजीत आ जघंत्यालाक्ता-
वसृष्टा यो न स्व इति पंचानुष्टुभो यत्र वाणा इति पंक्तिः शिष्टास्त्रिष्टुभः । आद्यया
वर्म स्तूयते द्वितीयया धनुस्तृतीयया ज्या चतुर्थ्यार्त्नी पंचम्येषुधिः । अतः पंचानां
वर्माद्या देवताः । षष्ठ्याः पूर्वार्धेन सारथिः स्तूयते । अतः सोऽर्धस्तद्देवताकः ।

उत्तरार्द्धेन रश्मयः स्तूयन्ते । सप्तम्याश्वा अष्टम्या रथो नवम्या रथगोपाः । अत-
स्तास्तद्देवताकाः । ब्राह्मणास इत्यस्यां ब्राह्मणपितृसोम्यद्यावापृथिवीपूषाणो लिं-
गोक्तदेवताः । एकादशीद्वादश्याविषुस्तुतिरूपत्वादिषुदेवताके । त्रयोदश्या प्रतोदः ।
चतुर्दश्या हस्तघ्नः । पंचदशीषोडश्याविषुदेवताके । सप्तदश्या युद्धभूमिब्रह्मणस्प-
त्यदितिरूपा लिंगोक्तदेवताः । अष्टादश्याः कवचसोमवरुणा देवताः । अंत्याया
देवा ब्रह्म च देवताः ॥ युद्धेऽनेन सूक्तेन राजानं संनाहयेत् । तथा चाश्वलायनः ।
संग्रामे समुपोळ्हे राजानं संनाहयेदा त्वाहार्षमन्तरेधीति पश्चादथस्यावस्थाय जी-
मूतस्येव भवति प्रतीकमिति कवचं प्रयच्छेत् उत्तरया धनुरुत्तरां वाचयेत्स्वयं
चतुर्थीं जपेत्पंचम्येषुधिं प्रयच्छेदभिप्रवर्तमाने षष्ठीं सप्तम्याश्वानष्टमीमिषूनवे-
क्षमाणं वाचयत्यहिरिव भोगैः पर्येति बाहुमिति तलं नह्यमानं । गृ० सू० ३. ११. ।
इति । तथा चावसृष्टा परा पतेतीषून्विसर्जयेद्यत्र बाणाः संपतन्ति युध्यमानेषु
जपेत्संश्लिष्याद्वा । गृ० सू० ३. ११. । इति ॥ अध्यायोपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलांत्य-
होमे यो नः स्व इत्येषा । गृ० सू० ३. ५. ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

जीमूतस्येव भवति प्रतीकं यद्धर्मी याति समदामुपस्थे ।

अनाविद्धया तन्वा जय त्वं स त्वा वर्मणो महिमा पिपर्तु ॥ १ ॥

जीमूतस्यऽइव । भवति । प्रतीकं । यत् । वर्मी । याति । सऽमदां । उपऽस्थे ।

अनाविद्धया । तन्वा । जय । त्वं । सः । त्वा । वर्मणः । महिमा । पिपर्तु ॥ १ ॥

समदां संग्रामाणामुपस्थ उपस्थाने सति यद्यदायं राजा वर्मी कवची याति
तदा लोहमयेन वर्मणा संनद्धस्य राज्ञः प्रतीकं रूपं जीमूतस्येव मेघस्येव
भवति । मेघस्य यादृशं रूपं तादृशमस्य भवतीत्यर्थः । हे राजन् त्वमनाविद्धया
शत्रुभिरबाधितया तन्वा शरीरेण शत्रून् जय । वर्मणः स तादृशो महिमा त्वा
त्वां पिपर्तु । पालयतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

धन्वना गा धन्वनाजिं जयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम ।

धनुः शत्रोरपकामं कृणोति धन्वना सर्वाः प्रदिशो जयेम ॥ २ ॥

धन्व॑ना । गाः । धन्व॑ना । आ॒जिं । ज॒येम॒ । धन्व॑ना । ती॒व्राः । स॒ऽमदः॑ । ज॒येम॒ ।

धनुः॑ । श॒चोः । अ॒प॒ऽका॒मं । कृ॒णो॒तु । धन्व॑ना । सर्वाः॑ । प्र॒ऽदि॒शः॑ । ज॒येम॒ ॥ २ ॥

धन्वना चापेन गाः शत्रूणां जयेम । वयं वशीकरवाम । धन्वनाजिं संग्रामं च जयेम । धन्वना तीव्रा उद्धताः समदोऽत्यंतं मदवतीः शत्रुसेनाश्च जयेम । तथा च यास्कः । समदः समदो वाक्तेः संमदो वा मदतेः । नि० ९. १७. । इति । धनुः शचोरपकामं कामस्यापायं कृणोति । करोतु । किंच धन्वना वयं सर्वाः प्रदिशः सर्वासु दिक्षु वर्तमानान् शत्रून् जयेम । प्रदिक्शब्दो लक्षणया तत्स्थेषु पुरुषेषु वर्तते मंचाः क्रोशंतीतिवत् । धन्वन्शब्दस्य जयतेश्चावृत्तिरादरार्था ॥

॥ अथ तृतीया ॥

व॒ह्यंती॑वे॒दा ग॑नी॒गंति॑ क॒र्णे॑ प्रि॒यं स॒खायं॑ परि॒षस्व॑जा॒ना ।

योषे॑व शि॒क्ते वि॒त॒ताधि॑ धन्व॒न् ज्या॒ इयं॑ स॒मने॑ पा॒रय॑ती ॥ ३ ॥

व॒ह्यंती॑ऽइव । इत् । आ । ग॒नी॒गंति॑ । क॒र्णे॑ । प्रि॒यं । स॒खायं॑ । परि॒ऽस॒स्व॒जा॒ना ।

योषा॑ऽइव । शि॒क्ते । वि॒ऽत॒ता । अधि॑ । धन्व॒न् । ज्या॒ । इयं॑ । स॒मने॑ । पा॒रय॑ती ॥ ३ ॥

पूर्वत्र ऋग्वयेन कवचधनुषी स्तुते । अत्र ज्यास्तुतिः । इयं ज्या समने संग्रामे धन्वन् धन्वनि । अधीति सप्तम्यर्थानुवादः । वितता विस्तृता पारयंती पारं नयंती प्रियं प्रियकरं वाक्यं वह्यंतीव कर्णे धन्विनो राज्ञः कर्णप्रदेशमागनीगंति । आगच्छति । इदिति पूरणः । योषा नारी सखायं पतिमिव परिष्वस्वजानेषु परिष्वजमाना शिक्ते । शब्दायते च । तथा च यास्कः । वह्यंतीवागच्छति कर्णे प्रियमिव सखायमिषुं परिष्वजमाना योषेव शिक्ते शब्दं करोति वितताधि धनुषि ज्येयं समने संग्रामे पारयंती पारं नयंती । नि० ९. १८. । इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते आ॒चर॑न्ती॒ सम॑ने॒व योषा॑ मा॒ते॒व पु॒त्रं बि॑भृतामु॒पस्थे॑ ।

अ॒प॒ श॒त्रून्वि॑ध्यतां॒ संवि॑दाने आ॒र्त्नी॑ इ॒मे वि॑ष्फुर॑न्ती॒ अ॒मि॒त्रान् ॥ ४ ॥

ते इति । आचरन्ती इत्याऽचरन्ती । समनाऽइव । योषा । माताऽइव । पुत्रं । बिभृतां । उपस्थे ।

अप । शत्रून् । विध्यतां । संविदाने इति संविदाने । आर्त्नी इति । इमे इति । विस्फुरन्ती

इति विऽस्फुरन्ती । अमित्रान् ॥ ४ ॥

अत्र धनुःकोट्योः स्तुतिः । ते धनुःकोट्यौ समनेव समनस्केव योषा पति-
समीपं न त्यजति तद्वदाचरंती अभितश्चरंत्यावुपस्थ उपस्थाने मातेव पुत्रं
यथा माता पुत्रं धारयति तद्वद्विभृतां । राजानं धारयेतां । किंचेमे धनुःकोट्यौ
संविदाने संजानाने विसंवादरहिते आत्नीं गच्छंत्यौ ॥ ऋ गताविति धातोश्चुर्य-
गिभ्यां निरिति बाहुलकात् निप्रत्ययो धातोरार्तभावश्च । ततः कृदिकारादक्तित्वा
इति ङीष् । द्विवचनस्य पूर्वसवर्णः ॥ अस्य राज्ञोऽमित्रान् विष्फुरंती विहिंसंत्यौ
शत्रूंश्चापविध्यतां । तथा च यास्कः । ते आचरंती समनसाविव योषे मातेव पुत्रं
विभृतामुपस्थ उपस्थानेऽपविध्यतां शत्रून् संविदाने आत्न्याविमे विघ्नत्यावमि-
चान् । नि० ९. ३९. । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ब॒ह्नीनां पि॒ता ब॒हुरस्य पु॒त्रश्चि॒श्वा कृ॒णोति॒ सम॑नाव॒गत्य॑ ।

इ॒षुधिः संकाः॑ पृ॒तनाश्च॒ सर्वाः॑ पृ॒ष्ठे नि॒नद्धो॑ जयति॒ प्रसू॑तः ॥ ५ ॥

ब॒ह्नीनां॑ । पि॒ता । ब॒हुः । अ॒स्य । पु॒त्रः । चि॒श्वा । कृ॒णोति॑ । सम॑ना । अ॒व॒ऽगत्य॑ ।

इ॒षु॒ऽधिः । संकाः॑ । पृ॒तनाः॑ । च॒ । सर्वाः॑ । पृ॒ष्ठे । नि॒ऽनद्धः॑ । ज॒यति॑ । प्र॒ऽसूतः॑ ॥ ५ ॥

इषुधिरत्र स्तूयते । इषुधिर्बह्नीनामिषूणां पिता भवति । रक्षणहेतुत्वात्पिते-
त्युच्यते । इषुशब्दस्योभयलिङ्गत्वाद्बह्नीनामिति प्रयोगः । अस्येषुधेः पुत्र इषुर्बहुर्भ-
वति । बहव इषवो हीषुधौ निधीयन्ते । इषूणां निधानत्वादिषुधिः । तथा च यास्कः ।
इषुधिरिषूणां निधानं । नि० ९. १३. । इति । चिश्वा कृणोति । चिश्वेति शब्दानुकृतिः ।
इषुषूद्धियमाणेष्विषुधिश्चिश्वाशब्दं करोति । किंचेषुधिः पृष्ठे निनद्धो धन्विनो राज्ञः
पृष्ठभागे बद्धः समना युद्धान्यवगत्य प्राप्य प्रसूतः प्रसुवन् ॥ कर्तरि निष्ठा ॥ इषून्प्रे-
रयन् संकाः । सह कायन्ति शब्दायन्त इति संकाः पृतनाः । सर्वाः सेना जयति ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

रथे॒ तिष्ठ॑न्नयति वा॒जिनः॑ पु॒रो य॒त्रय॑त्र का॒मय॑ते सुषा॒रथिः॑ ।

अ॒भीष्मू॑नां म॒हिमा॑नं प॒नाय॑त॒ मनः॑ प॒श्चाद॑नु यच्छ॑न्ति र॒श्मयः॑ ॥ ६ ॥

रथे॑ । तिष्ठ॑न् । न॒यति॑ । वा॒जिनः॑ । पु॒रः । य॒त्र॒ऽय॒त्र । का॒मय॑ते । सु॒ऽसा॒रथिः॑ ।

अ॒भीष्मू॑नां । म॒हिमा॑नं । प॒नाय॑त॒ । मनः॑ । प॒श्चात् । अ॒नु । य॒च्छ॑न्ति । र॒श्मयः॑ ॥ ६ ॥

अत्र पूर्वार्द्धे सारथिस्तुतिरुत्तरार्द्धेऽभीष्टूनां स्तुतिः । सुषारथिः शोभनसारथी
रथे तिष्ठन् पुरः पुरस्ताद्वर्तमानान्वाजिनोऽश्वान्यत्र यत्र नेतुं कामयते तत्र तत्र
नयति । ये रथे रश्मयोऽश्वग्रीवाभ्यां व्याप्य वर्तमानाः पाशाः पश्चात् रथस्य
पृष्ठभागे विद्यमाना अश्वान् मनः सारथेर्मनोऽनुकूलमनुयच्छन्ति । नियच्छन्ति ।
तेषामभीष्टूनां रश्मीनां महिमानं महत्त्वं पनायत । हे जनाः स्तुत । तथा च
यास्कः । रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरस्तात्सतो यत्र यत्र कामयते सुषारथिः
कल्याणसारथिरभीष्टूनां महिमानं पूजयत मनः पश्चात्सतोऽनुयच्छन्ति रश्मयः
। नि० ९. १६. । इति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ती॒व्रान्घोषा॑न्कृ॒ण्वते॒ वृष॑पा॒णयोऽश्वा॒ रथे॑भिः सह वा॒जय॑न्तः ।

अ॒व॒क्राम॑न्तः प्र॒पदै॑र॒मिचान् क्षि॑न्ति श॒त्रून् अ॒नप॑व्ययन्तः ॥ ७ ॥

ती॒व्रान् । घोषा॑न् । कृ॒ण्वते॒ । वृष॑ऽपा॒णयः । अ॒श्वाः । रथे॑भिः । सह । वा॒जय॑न्तः ।

अ॒व॒ऽक्राम॑न्तः । प्र॒ऽपदैः । अ॒मिचान् । क्षि॑ण्ति । श॒त्रून् । अ॒नप॑व्ययन्तः ॥ ७ ॥

अत्राश्वस्तुतिः । अश्वा वृषपाणयः पांसूनां वर्षकखुरा रथेभी रथैः सह
वाजयन्तो वेगमाचरन्तस्तीव्रानुच्चतरान्घोषान् शब्दान् कृण्वते । कुर्वते । किंचान-
पव्ययन्तोऽपलायमाना अमिचान् हिंसकान् शत्रून् प्रपदैः पादाग्रैरवक्रामन्तः
क्षिण्ति । हिंसन्ति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथ॒वाहनं॑ ह॒विर॑स्य॒ नाम॒ यत्रा॑युधं॒ निहित॑मस्य॒ वर्म॑ ।

तत्रा॒ रथ॒मुप॑ श॒ग्मं स॑देम वि॒श्वाहा॑ व॒यं सु॑मन॒स्यमा॑नाः ॥ ८ ॥

रथ॑ऽवाहनं । ह॒विः । अ॒स्य । नाम॑ । यत्र॑ । आ॒युधं । नि॑ऽहितं । अ॒स्य । वर्म॑ ।

तत्र॑ । रथं॑ । उप॑ । श॒ग्मं । स॑देम । वि॒श्वाहा॑ । व॒यं । सु॑ऽमन॒स्यमा॑नाः ॥ ८ ॥

अस्य राज्ञो रथवाहनं शत्रून् जित्वा रथेनोद्यमानं धनं हविर्भवति । अग्नेर्ह-
विरिव वर्धकं भवतीत्यर्थः । नामेति संमतिः । यत्र रथेऽस्य राज्ञ आयुधं धनुःश-
रादिकं वर्म कवचं च निहितं भवति तत्र तं ॥ तत्रेत्यव्ययस्य सर्वविभक्तिकत्वात् ॥
शग्मं सुखकरं विश्वाहा सर्वदा सुमनस्यमानाः सुखमनसो भवन्तो वयं पायवो
भरद्वाजा उपसदेम । उपगच्छेम ॥

॥ अथ नवमी ॥

स्वा॒दु॒ष॒स॒दः पि॒त॒रो व॒यो॒धाः कृ॒च्छ्रे॒श्रितः श॒क्ती॒वंतो ग॒भी॒राः ।

चि॒त्र॒से॒ना इ॒षु॒ब॒ला अ॒मृ॒धाः स॒तो॒वी॒रा उ॒र॒वो व्रा॒त॒सा॒हाः ॥ ९ ॥

स्वा॒दु॒ऽस॒स॒दः । पि॒त॒रः । व॒यः॒ऽधाः । कृ॒च्छ्रे॒ऽश्रितः । श॒क्ति॒ऽवंतः । ग॒भी॒राः ।

चि॒त्र॒ऽसे॒नाः । इ॒षु॒ऽब॒लाः । अ॒मृ॒धाः । स॒तः॒ऽवी॒राः । उ॒र॒वः । व्रा॒त॒ऽस॒हाः ॥ ९ ॥

अत्र रथगोपस्तुतिः । पितरो रथस्य पालयितारः स्वादुषंसदः शत्रूणां स्वादुन्यन्ने संसीदंतः शत्रूणामन्नमवसादयंतो वा वयोधा अन्नस्य दातारः कृच्छ्रेश्रित आपदि श्रयंतः शक्तीवंतः । शक्तिरायुधविशेषः । तद्वंतः । शक्तीवंतः शक्तीहस्ता इति यावत् । यद्वा शक्तिर्बलं । तद्वंतः । गभीरा अनाधृष्याश्चित्रसेना दर्शनीयसेना इषुबला बाणबला अमृधा हिंसितुमशक्याः सतोवीराः प्राप्नवीर्याः । तथा च यास्कः । तिरः सत इति प्राप्नस्य तिरस्तीर्णं भवति सतः संसृतं भवतीति । उरवो महांतो व्रतसाहाः समूहानामभिभवितारो भवन्तीति ॥

॥ अथ दशमी ॥

ब्रा॒ह्म॒णा॒सः पि॒त॒रः सो॒म्या॒सः शि॒वे नो॒ द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी अ॒ने॒ह॒सा ।

पू॒षा नः॑ पा॒तु दु॒रि॒ता॒ह॒तावृ॒धो र॒क्षा मा॒कि॒र्नो अ॒घ॒शं॒स ई॒शत ॥ १० ॥

ब्रा॒ह्म॒णा॒सः । पि॒त॒रः । सो॒म्या॒सः । शि॒वे इति॑ । नः॑ । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी इति॑ । अ॒ने॒ह॒सा ।

पू॒षा । नः॑ । पा॒तु । दुः॒ऽइ॒तात् । ऋ॒त॒ऽवृ॒धः । र॒क्ष । मा॒किः । नः॑ । अ॒घ॒ऽशं॒सः । ई॒शत ॥ १० ॥

ब्राह्मणासो हे ब्राह्मणाः पितर ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितार सोम्याः सोमार्हाः सोमसंपादिनो वा । तथा च यास्कः । सोम्याः सोमसंपादिनः । नि० ११. १८. । इति । नोऽस्मानक्षत । रक्षेत्युपरितनमेकवचनांतं सत्यपि व्यवधाने बहुवचनांततया विपरिणतं सदत्र संबध्यतेऽध्याहारस्यातिजघन्यत्वात् । किंचानेहसापापे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ नोऽस्माकं शिवे सुखकृतौ भवतां । पूषा पोषको देवोऽपि नोऽस्मान्दुरिताहुष्कृतात्पातु । रक्षतु । नोऽस्माकमघशंसः पापशंसः शत्रुरपि माकिरीशत । मेष्ट ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

सुपर्णे वस्ते मृगो अस्या दंतो गोभिः संनद्धा पतति प्रसूता ।

यत्र नरः सं च वि च द्रवन्ति तत्रास्मभ्यमिषवः शर्म यंसन् ॥ ११ ॥

सुऽपर्णे । वस्ते । मृगः । अस्याः । दंतः । गोभिः । संऽनद्धा । पतति । प्रऽसूता ।

यत्र । नरः । सं । च । वि । च । द्रवन्ति । तत्र । अस्मभ्यं । इषवः । शर्म । यंसन् ॥ ११ ॥

अस्यामृचीषवः स्तूयन्ते । सुपर्णे शोभनं वाजं वस्ते । इयमिषुर्धारयति । अस्या इषोर्मृगो मृगावयवः शृंगं दंतो भवति । इषवः काश्चिदंतमुखा भवन्ति हि । अथवास्या दंतो मृगः शत्रून्मृगयमाणो भवति । किंच गोभिर्गोविकारैः स्नायुभिः संनद्धा सम्यग्वद्धा । अथवा गौरिति ज्यानाम । तथा संवद्धा । अत्र वचन-
व्यत्ययः । तथा च निगमः । वृक्षे वृक्षे नियता मीमयद्गौः । ऋग्वे० १०. २७. २२. ।
इति । अस्यायमर्थः । वृक्षे वृक्षे धनुषि धनुषि गौर्ज्या नियता मीमयत् शब्दं
करोतीति । तथा च यास्कः । वृक्षे वृक्षे धनुषि धनुषि । वृक्षो ब्रश्चनादृत्त्वा क्षां
तिष्ठतीति वा । क्षा क्षियतेर्निवासकर्मणः । नियता मीमयद्गौः शब्दं करोति ।
मीमयतिः शब्दकर्म । नि० २. ६. । इति । प्रसूता प्रेरिता सती पतति । यत्र युद्धे
नरः सं च सह च वि च पृथक्च द्रवन्ति चरन्ति तत्रास्मभ्यमिषवः शराः शर्म सुखं
यंसन् । प्रयच्छन्तु । तथा च यास्कः । सुपर्णे वस्त इति वाजानभिप्रेत्य मृगमयोऽस्या
दंतो मृगयतेर्वा गोभिः संनद्धा पतति प्रसूतेति व्याख्यातं । यत्र नराः संद्रवन्ति
च विद्रवन्ति च तत्रास्मभ्यमिषवः शर्म शरणं प्रयच्छन्तु । नि० ९. १९. । इति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ऋजीते परि वृंधि नोऽश्मा भवतु नस्तनूः ।

सोमो अधि ब्रवीतु नोऽदितिः शर्म यच्छतु ॥ १२ ॥

ऋजीते । परि । वृंधि । नः । अश्मा । भवतु । नः । तनूः ।

सोमः । अधि । ब्रवीतु । नः । अदितिः । शर्म । यच्छतु ॥ १२ ॥

ऋजीते । ऋजु गच्छतीत्यृजीतिरिषुः । हे इषो नोऽस्मान्परिवृंधि । परितो वर्धय ।
नोऽस्माकं तनूः शरीरमश्मा भवतु । अश्मवदभेद्या दृढा भवतु । किंच नोऽस्मभ्यं
सोमोऽधिब्रवीतु । पक्षपातेन ब्रवीतु । अदितिरपि शर्म सुखं यच्छतु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ जंघंति सान्वेषां जघनाँ उप जिघ्रते ।

अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वान्समत्सु चोदय ॥ १३ ॥

आ । जंघंति । सान्व । एषां । जघनान् । उप । जिघ्रते ।

अश्वऽअजनि । प्रऽचेतसः । अश्वान् । समत्सु । चोदय ॥ १३ ॥

अश्वाजन्यश्वानां स्नेहि कशे यया त्वया प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः सादिनः सारथयो वैषामश्वानां सानु सानूनि सकथीन्याजंघंति आघ्नंति । जघनान् जघनान्युपजिघ्रते उपजिघ्रति सा त्वं समत्सु संग्रामेष्वश्वान् चोदय । प्रेरय । तथा च यास्कः । आघ्नंति सानून्येषां सरणानि सकथीनि । सकथि सचतेरासक्तोऽस्मिन् कायः । जघनानि चोपघ्नंति । जघनं जंघन्यतेः । अश्वाजनि प्रचेतसः प्रवृद्धचेतसोऽश्वान् समत्सु समरणेषु संग्रामेषु चोदय । नि० ९. २०. । इति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अहिरिव भोगैः पर्येति बाहुं ज्याया हेतिं परिबाधमानः ।

हस्तघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान्पुमान्पुमांसं परि पातु विश्वतः ॥ १४ ॥

अहिःऽइव । भोगैः । परि । एति । बाहुं । ज्यायाः । हेतिं । परिऽबाधमानः ।

हस्तऽघ्नः । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । पुमान् । पुमांसं । परि । पातु । विश्वतः ॥ १४ ॥

अत्र धन्विनः प्रकोष्ठे बंधनीयस्य हस्तघ्नस्य स्तुतिः । हस्तघ्नः । हस्ते हस्तसमीपे वर्तिनि प्रकोष्ठे स्थितः सन् ज्याया हन्यत इति हस्तघ्नः ॥ घञर्थे कविधानमिति कः ॥ ज्याया हेतिं ज्याहेतुकां हिंसां परिबाधमानो निवारयन् भोगैः शरीरेण । वचनव्यत्ययः । अहिरिव सर्प इव बाहुं प्रकोष्ठं । लक्षणया बाहुशब्दः प्रकोष्ठे वर्तते । पर्येति । परिवेष्टयति । किंच विश्वा विश्वानि वयुनानि ज्ञानानि ज्ञातव्यानि ॥ माया वयुनमिति तन्नामसु पाठात् ॥ विद्वान् जानन् पुमान्पौरुषोपेतः स्वयं पुमांसं धन्विनं विश्वतः सर्वतः परिपातु । रक्षति । तथा च यास्कः । अहिरिव भोगैः परिवेष्टयति बाहुं ज्याया वधात्परिचायमाणो हस्तघ्नः सर्वाणि प्रज्ञानानि प्रजानन् पुमान्पुरुमना भवति पुंसतेर्वा । नि० ९. १५. । इति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

आला॑क्ता॒ या रु॒शी॒र्ण्यथो॒ यस्या॒ अयो॒ मुखं॑ ।

इ॒दं प॒र्जन्य॑रेतस॒ इष्वै॑ दे॒व्यै बृ॒हन्नमः॑ ॥ १५ ॥

आल॑ऽअक्ता । या । रु॒ऽशी॒र्णी । अथो॒ इति॑ । यस्याः । अयः । मुखं ।

इ॒दं । प॒र्जन्य॑ऽरेतसे । इष्वै॑ । दे॒व्यै । बृ॒हत् । नमः॑ ॥ १५ ॥

येषुरालाक्तालेन विषेणाक्ता रुशीर्णी हंतृशिरस्का ॥ अर्तेर्हिंसाकर्मणो रु-
शब्दोत्पत्तिः ॥ शृंगशीर्णी वा । अथो किंच यस्या इषोर्मुखमयोऽयोमयं भवति
पर्जन्यरेतसे । पर्जन्यो रेतो यस्याः सा पर्जन्यरेताः । तस्यै पर्जन्यकार्यभूतायै । शर-
कांडस्य पर्जन्यजन्यत्वात् । बृहत् बृहत्यै तस्यै देव्या इषा इदं नमः क्रियत इति ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अ॒व॒सृष्टा॒ परा॑ प॒त॒ शर॑व्ये ब्रह्म॑संशिते ।

गच्छा॑मि॒त्रान्प्र॒ पद्य॑स्व॒ मामी॑षां॒ कं च॒नोच्छि॑षः ॥ १६ ॥

अ॒व॒ऽसृष्टा॒ । परा॑ । प॒त॒ । शर॑व्ये । ब्रह्म॑ऽसंशिते ।

गच्छ॑ । अ॒मि॒त्रान् । प्र॒ । प॒द्य॒स्व॒ । मा॒ । अ॒मी॒षां । कं । च॒न॒ । उ॒त् । शि॒षः ॥ १६ ॥

ब्रह्मसंशिते मंत्रेण तीक्ष्णीकृते शरव्ये हिंसाकुशल इषो त्वमवसृष्टा क्षिप्त्वा
परापत । परागच्छ । इतो देशाद्गच्छ च । अमित्रान्हिंसकान्प्रपद्यस्व । प्राप्नुहि च ।
अमीषाममित्राणां मध्ये कं चन कंचिदपि मोच्छिषः । अवशिष्टं मा कुरु ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यत्र॑ बा॒णाः संप॑त॒न्ति कुमा॑रा वि॒शिखा॑ इ॒व ।

तत्रा॑ नो ब्रह्म॑णस्पति॒रदितिः॑ शर्म॑ यच्छतु वि॒श्वाहा॑ शर्म॑ यच्छतु ॥ १७ ॥

यत्र॑ । बा॒णाः । संप॑त॒न्ति । कुमा॑राः । वि॒शिखाः॑ऽइव ।

तत्र॑ । नः । ब्रह्म॑णः । पतिः । अ॒दितिः॑ । शर्म॑ । यच्छतु॑ । वि॒श्वाहा॑ । शर्म॑ । यच्छतु॑ ॥ १७ ॥

यत्र युद्धे कुमारा विशिखा इव मुंडिता इव बाणाः संपतन्ति तत्र नोऽस्मभ्यं
ब्रह्मणस्पतिः शर्म सुखं विश्वाहा सर्वदा यच्छतु । अदितिश्च शर्म यच्छतु ।
द्विरुक्तिरादरार्था ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

म॒र्माणि॑ ते॒ वर्म॑णा॒ छा॒द॒यामि॑ सोम॒स्त्वा॒ राजा॒मृते॒नानु॑ व॒स्तां ।

उ॒रोर्वरी॑यो॒ वरु॑णस्ते कृ॒णोतु॑ जय॑तं॒ त्वानु॑ दे॒वा म॑दंतु ॥ १८ ॥

म॒र्माणि॑ । ते॒ । वर्म॑णा । छा॒द॒यामि॑ । सोमः॑ । त्वा॒ । राजा॑ । अ॒मृते॒न । अनु॑ । व॒स्तां ।

उ॒रोः । वरी॑यः । वरु॑णः । ते॒ । कृ॒णोतु॑ । जय॑तं । त्वा॒ । अनु॑ । दे॒वाः । म॑दंतु ॥ १८ ॥

हे राजन् ते त्वदीयानि मर्माणि । येषु स्थानेषु विद्धः सद्यो म्रियते तानि मर्माणि । वर्मणा कवचेन छादयामि । सोमो राजा त्वा त्वामनु मर्मच्छादनानंतर-ममृतेन वस्तां । आच्छादयतु । किंच वरुणोऽपि ते तुभ्यमुरोर्वरीय उरुतरं सुखं कृणोतु । करोतु । जयंतं त्वा त्वां देवाः सर्वेऽप्यनुमदंतु । अनुहृष्यंतु ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यो नः॒ स्वो अ॒रणो॒ यश्च॒ नि॒ष्ट्यो॒ जिघाँ॑सति ।

दे॒वास्तं॑ सर्वे॒ धूर्वे॑तु॒ ब्रह्म॒ वर्म॒ ममा॑ंतरं ॥ १९ ॥

यः । नः॒ । स्वः॑ । अ॒रणः॑ । यः । च॒ । नि॒ष्ट्यः॑ । जिघाँ॑सति ।

दे॒वाः । तं॑ । सर्वे॒ । धूर्वे॑तु । ब्रह्म॑ । वर्म॑ । मम॑ । अ॒ंतरं॑ ॥ १९ ॥

यः स्वो ज्ञातिररणोऽरममाणो यश्च निष्ट्यस्तिरोभूतो दूरे स्थितो नोऽस्मान् जिघांसति हंतुमिच्छति तं देवाः सर्वे देवा धूर्वेतु । हिंसंतु । ब्रह्म मंचो ममांतरं शराणां निवारकं वर्म विद्यते ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते दाशतय्याः षष्ठे मंडले षष्ठोऽनुवाकः समाप्तं मंडलं च ॥

॥ अथ सप्तमं मंडलं ॥

अथ सप्तमं मंडलमारभ्यते । तस्मिन्मंडले षडनुवाकाः । प्रथमेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तत्राग्निं नर इति पंचविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अग्निं पंचाधिका विराजोऽष्टादशाद्या इति । सप्तमं मंडलं वसिष्ठोऽपश्यदित्युक्तत्वान्मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टादश विराजस्येकादशकाः शिष्टा अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुभः । मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ विश्वजितीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । विश्वजितोऽग्निं नर इत्याज्यं । आ० ८. १. । इति ॥ अत्रेश्वतुर्वीराख्ये चतूरात्रे चतुर्थेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि । अग्निं नर इति चतुर्थे । आ० १०. २. । इति ॥ व्यूळहे दशरात्रे चतुर्थेऽहनीदं सूक्तं जातवेदस्यनिविद्धानं । सूचितं च । अग्निं नर इत्याग्निमारुतं । आ० ८. ८. । इति ॥ महाव्रतेऽपीदमाज्यशस्त्रं । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । आज्यप्रउगे विश्वजितः । ऐ० आ० ५. १. । इति ॥ प्रातरनुवाके त्वमग्ने वसूनित्यादीनामनुष्टुभां स्थान आद्यस्तृचः प्रक्षेपणीयः । सूच्यते हि । दशमेऽहन्यनुष्टुभां स्थानेऽग्निं नरो दीधितिभिररण्योरिति तृचमाग्नेये ऋतौ । आ० ८. १२. । इति ॥ आद्याः षटृचस्तस्मिन्नेवाहन्याग्निमारुते शस्त्रे स्तोत्रियानुरूपार्थाः । सूचितं च । अग्निं नरो दीधितिभिररण्योरिति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ८. १२. । इति ॥ मंडलादिहोमेऽप्येषा ॥ आधाने तृतीयायामिष्टौ प्रेङ्ग इति स्विष्टकृतोऽनुवाक्या ॥ सूचितं च । प्रेङ्गो अग्न इमो अग्न इति संयाज्ये । आ० २. १. । इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिषु स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । प्रायणीयेष्टौ सेदग्निरग्नीनित्यादिके द्वे स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । सेदग्निरग्नीरत्यस्वन्यानिति द्वे संयाज्ये । आ० ४. ३. । इति ॥ आधाने तृतीयायामिष्टाविमो अग्न इति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । इमो अग्न इति संयाज्ये । आ० २. १. । इति ॥ एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिष्वेषा सौविष्टकृती याज्या ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये ऋतौ त्रिष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे च त्वमग्ने सुहव इत्याद्याः पंचर्चः । सूचितं च । त्वमग्ने सुहवो रणवसंहक् । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निं नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युती जनयंत प्रशस्तं ।

दूरेदृशं गृहपतिमथर्यु ॥ १ ॥

अग्निं । नरः । दीधितिऽभिः । अरण्योः । हस्तऽच्युती । जनयंत । प्रऽशस्तं ।

दूरेऽदृशं । गृहऽपतिं । अथर्यु ॥ १ ॥

नरो नेतार ऋत्विजः प्रशस्तं प्रकर्षेण स्तुतं दूरेदृशं दूरे दृश्यमानं दूरे पश्यंतं वा गृहपतिं गृहाणां पालकमथर्युमागम्यमतनवंतं वाग्निमरण्योर्विद्यमानं हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या दीधितिभिरंगुलिभिर्जनयंत । दीधितयोऽंगुलयो भवंति धीयंते कर्मसु । अरणी प्रत्यूत एने अग्निः समरणाज्जायत इति वा । हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या जनयंत प्रशस्तं दूरेदर्शनं गृहपतिमतनवंतं । नि० ५. १०. । इति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमग्निमस्ते वसवो नृण्वन्सुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित् ।

दक्षाय्यो यो दम आस नित्यः ॥ २ ॥

तं । अग्निं । अस्ते । वसवः । नि । नृण्वन् । सुऽप्रतिचक्षं । अवसे । कुतः । चित् ।

दक्षाय्यः । यः । दमे । आस । नित्यः ॥ २ ॥

योऽग्निर्दमे गृहे दक्षाय्यः पूजनीयो हविर्भिः समर्धनीयो वा नित्योऽजस्र आस बभूव तं सुप्रतिचक्षं सुप्रतिदर्शनमग्निं कुतश्चित् सर्वस्मादपि भयहेतोरवसे रक्षणाय वसवो वासका ये वसिष्ठा अस्ते गृहे नृण्वन् । न्यदधुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रेडो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्या यविष्ठ ।

त्वां शश्वंत उप यंति वाजाः ॥ ३ ॥

प्रऽइडः । अग्ने । दीदिहि । पुरः । नः । अजस्रया । सूर्या । यविष्ठ ।

त्वां । शश्वंतः । उप । यंति । वाजाः ॥ ३ ॥

यविष्ठ युवतम हे अग्ने प्रेडः प्रकर्षेण समिद्धस्त्वमजस्रया सरणीलया सूर्या

ज्वा॒लया॒ नोऽस्म॑दर्शं॒ पुरः॑ पु॒रस्ता॑दा॒हव॑नीयाय॒तने॑ दी॒दिहि॑ । दी॒प्यस्व॑ । त्वां श॒श्व॑न्तो
ब॒हवो॑ वा॒जा अ॒न्नानि॑ ह॒वोषु॑पय॒न्ति । उ॒पग॑च्छ॒न्ति ॥

॥ अथ चतुर्ची ॥

प्र ते अ॒ग्नयोऽग्नि॑भ्यो वरं॒ निः सु॒वीरा॑सः शो॒श्रुच॑न्त द्यु॒मन्तः॑ ।

यत्रा॒ नरः॑ स॒मास॑न्ते सु॒जाताः॑ ॥४॥

प्र । ते । अ॒ग्नयः॑ । अ॒ग्निऽभ्यः॑ । वरं॑ । निः । सु॒ऽवीरा॑सः । शो॒श्रुच॑न्त । द्यु॒ऽमन्तः॑ ।

यत्र॑ । नरः॑ । सं॒ऽआस॑न्ते । सु॒ऽजा॒ताः ॥४॥

अग्निभ्यो लौकिकेभ्योऽग्निभ्यो वरमत्यन्तं द्युमन्तो दीप्तिमन्तः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्रप्रदास्तेऽग्नयो प्र निः शोश्रुचन्त । प्रकर्षेण नितरां दीप्यन्ते । यत्र येष्वग्निषु सुजाताः सुजन्मानो नरः कर्मणां नेतारो यजमाना ऋत्विजो वा समासन्ते सहासन्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

दा नो॑ अ॒ग्ने धि॒या र॒यिं सु॒वीरं॑ स्व॒पत्यं॑ स॒हस्य॑ प्र॒शस्तं॑ ।

न यं॑ या॒वा तर॑न्ति या॒तुमा॑वान् ॥५॥

दाः । नः । अ॒ग्ने । धि॒या । र॒यिं । सु॒ऽवीरं॑ । सु॒ऽअ॒पत्यं॑ । स॒ह॒स्य॒ । प्र॒ऽश॒स्तं॑ ।

न । यं । या॒वा । तर॑न्ति । या॒तुऽमा॑वान् ॥५॥

सहस्याभिभवकुशल हे अग्ने सुवीरं शोभनपुत्रपौत्रोपेतं स्वपत्यं शोभनपौत्रोपेतं प्रशस्तं श्रेष्ठं रयिं धनं धिया स्तोत्रेण नोऽस्मभ्यं दाः । देहि । यं रयिं यावाभिगन्ता शत्रुर्यातुमावान् हिंसाया निर्गतः ॥ नलोपाभावश्छांदसः ॥ यद्वा हिंसायुक्तः ॥ परो वतिर्मत्वथीयः पूरकः ॥ न तरति न बाधते ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उप॒ यमे॑ति यु॒वतिः॑ सु॒दक्षं॑ दो॒षा व॒स्तोर्ह॒विष्म॑ती घृ॒ताची॑ ।

उप॒ स्वै॒नम॒रम॑तिर्वसू॒युः ॥६॥

उप॑ । यं । ए॒ति । यु॒व॒तिः । सु॒ऽदक्षं॑ । दो॒षा । व॒स्तोः । ह॒विष्म॑ती । घृ॒ताची॑ ।

उप॑ । स्वा । ए॒नं । अ॒र॒म॒तिः । व॒सु॒ऽयुः ॥६॥

सुदक्षं सुबलं यमग्निं हविष्मती हविषा युक्ता घृताची । घृतमंचतीति घृताची
जुहूः । युवतिरग्निना नित्ययुक्ता दोषा वस्तो रात्रावहनि चोपैति उपगच्छति
तमेनं स्वा स्वकीयारमतिदीप्तिर्वसूयुः स्तोतृणां धनमिच्छंत्युपैति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वा अग्नेऽप दहारातीर्येभिस्तपोभिरदहो जरूथं ।

प्र निस्वरं चातयस्वामीवां ॥ ७ ॥

विश्वाः । अग्ने । अप । दह । अरातीः । येभिः । तपःऽभिः । अदहः । जरूथं ।

प्र । निऽस्वरं । चातयस्व । अमीवां ॥ ७ ॥

हे अग्ने विश्वा विश्वानरातीः शत्रून् तपोभिस्तेजोभिरपदह । येभिर्येस्तपो-
भिर्जरूथं परुषशब्दकारिणं राक्षसं ॥ गृणातेरूथन्प्रत्यये सति जरूथशब्दनिष्पत्तिः ॥
अदहः दहसि । किंचामीवां रोगं निस्वरं न्यकृतोपतापं यथा भवति तथा ॥
स्वृ शब्दोपतापयोरिति धातुः ॥ प्र चातयस्व । प्रकर्षेण नाशय ॥ चततिर्गत्यर्थो
वेति भट्टभास्करमिश्रः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ यस्ते अग्न इधते अनीकं वसिष्ठ शुक्र दीदिवः पावक ।

उतो न एभिः स्तवथैरिह स्याः ॥ ८ ॥

आ । यः । ते । अग्ने । इधते । अनीकं । वसिष्ठ । शुक्र । दीदिऽवः । पावक ।

उतो इति । नः । एभिः । स्तवथैः । इह । स्याः ॥ ८ ॥

वसिष्ठ श्रेष्ठ शुक्र शुभ्र दीदिवो दीप्ता पावक शोधक हे अग्ने ते तवानीकं
तेजो य एधते समेधयति तस्येव नोऽस्माकमुतो अपि चैभिः स्तवथैः स्तोत्रै-
रिहास्मिन्यज्ञे स्याः । भव ॥

॥ अथ नवमी ॥

वि ये ते अग्ने भेजिरे अनीकं मर्ता नरः पित्र्यासः पुरुवा ।

उतो न एभिः सुमना इह स्याः ॥ ९ ॥

वि । ये । ते । अग्ने । भेजिरे । अनीकं । मर्ताः । नरः । पित्र्यासः । पुरुऽवा ।

उतो इति । नः । एभिः । सुऽमनाः । इह । स्याः ॥ ९ ॥

हे अग्ने ते तवानीकं तेजः पित्र्यासः पितृहिता आर्षेया वा मर्ता मनुष्या
नरः कर्मणां नेतारो ये यजमानाः पुरुषा बहुषु देशेषु विभेजिरे विभजंते ।
आदधुरिति यावत् । तेषामिव नोऽस्माकमुतो अग्नेभिः स्तुतैः सह स्तोत्रैर्वा
सुमना अनुयाहकमनाः सन् इह यज्ञे स्याः । भव ॥

॥ अथ दशमी ॥

इमे नरो वृत्रहृत्येषु शूरा विश्वा अदेवीरभि संतु मायाः ।

ये मे धियं पनयंत प्रशस्तां ॥ १० ॥

इमे । नरः । वृत्रहृत्येषु । शूराः । विश्वाः । अदेवीः । अभि । संतु । मायाः ।

ये । मे । धियं । पनयंत । प्रशस्तां ॥ १० ॥

ये मनुष्या मे मदीयां प्रशस्तां प्रकृष्टां धियं कर्म स्तुतिं वा पनयंत स्तुवंति
ब्रुवंति वा त इमे मयि स्निग्धा नरो मनुष्या वृत्रहृत्येषु संग्रामेषु शूरा अदेवी-
रासुरीर्विश्वाः सर्वा माया अभिसंतु । अभिभवंतु ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

मा शूने अग्ने नि षदाम नृणां माशेषसोऽवीरता परि त्वा ।

प्रजावतीषु दुर्यासु दुर्य ॥ ११ ॥

मा । शूने । अग्ने । नि । षदाम । नृणां । मा । अशेषसः । अवीरता । परि । त्वा ।

प्रजाऽवतीषु । दुर्यासु । दुर्य ॥ ११ ॥

हे अग्ने शूने शून्ये पुत्रादिरहिते गृहे मा निषदाम । न निवसाम । नृणा-
मन्येषां च गृहे मा निषदाम । दुर्य गृहेभ्यो हित हे अग्ने अशेषसोऽपुत्राः ।
तोक्य शेष इति पुत्रनामसु पाठात् । अवीरतावीरतया युक्ताश्च संतस्त्वा त्वां
परिचरंतः प्रजावतीष्वेव दुर्यासु गृहेषु निवसाम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यमश्वी नित्यमुपयाति यज्ञं प्रजावंतं स्वपत्यं क्षयं नः ।

स्वजन्मना शेषसा वावृधानं ॥ १२ ॥

यं । अ॒श्वी । नि॒त्यं । उ॒प॒ऽया॒ति । य॒ज्ञं । प्र॒जा॒ऽवं॒तं । सु॒ऽअ॒प॒त्यं । क्ष॒यं । नः ।

स्व॒ऽज॒न्म॒ना । शेष॒सा । व॒वृ॒धा॒नं ॥ १२ ॥

यं य॒ज्ञं य॒ज्ञा॒श्रय॒म॒श्व॒श्व॒वा॒न॒मि॒र्नि॒त्यमु॒प॒या॒ति तं प्र॒जा॒वं॒तं भृ॒त्या॒दि॒स॒हि॒तं
स्व॒प॒त्यं शो॒भ॒न॒सं॒ता॒नो॒पे॒तं स्व॒ज॒न्म॒नो॒र॒से॒न शेष॒सा पु॒त्रे॒ण व॒वृ॒धा॒नं व॒र्ध॒मा॒नं
क्ष॒यं गृ॒हं नो॒ऽस्म॒भ्यं हे अ॒ग्ने दे॒ही॒ति शेषः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

पा॒हि नो॑ अ॒ग्ने र॒क्ष॒सो अ॒जु॒ष्टा॒त्पा॒हि धूर्ते॑र॒रु॒षो अ॒घा॒योः ।

त्वा यु॒जा पृ॒त॒ना॒यू॒र॒भि ष्यां ॥ १३ ॥

पा॒हि । नः । अ॒ग्ने । र॒क्ष॒सः । अ॒जु॒ष्टा॒त् । पा॒हि । धूर्तेः । अ॒रु॒षः । अ॒घ॒ऽयोः ।

त्वा । यु॒जा । पृ॒त॒ना॒ऽयू॒न् । अ॒भि । स्यां ॥ १३ ॥

हे अ॒ग्ने नो॒ऽस्मा॒न॒जु॒ष्टा॒द॒प्री॒ति॒विष॒या॒द्र॒क्ष॒सो रा॒क्ष॒सा॒त्पा॒हि । र॒क्ष । किं॒चा॒र॒रु॒षो॒ऽदा॒तु॒र॒घा॒योः पा॒प॒मि॒च्छ॒तो धूर्ते॑र्हि॒स॒का॒त्पा॒हि । अ॒पि च त्वा त्व॒या यु॒जा सहा॒य॒भू॒तेन पृ॒त॒ना॒यू॒न् पृ॒त॒ना॒का॒मा॒न॒भि॒ष्यां । अ॒ह॒म॒भि॒भवे॑यं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

से॒द्मि॒र॒ग्नी॒र॒त्य॒स्त्व॒न्या॒न्य॒च वा॒जी त॒न॒यो वी॒कु॒पा॒णिः ।

स॒ह॒स्र॒पा॒था अ॒क्ष॒रा॑ स॒मे॒ति ॥ १४ ॥

सः । इ॒त् । अ॒ग्निः । अ॒ग्नी॒न् । अ॒ति॒ । अ॒स्तु । अ॒न्या॒न् । य॒च॒ । वा॒जी । त॒न॒यः । वी॒कु॒ऽपा॒णिः ।

स॒ह॒स्र॒ऽपा॒थाः । अ॒क्ष॒रा॑ । सं॒ऽए॒ति ॥ १४ ॥

स इ॒त् स ए॒वा॒ग्नि॒रा॒ह॒व॒नी॒या॒दि॒र॒स्म॒दी॒यो॒ऽन्या॒नि॒त॒रा॒न॒न्य॒दी॒या॒न॒ग्नी॒न॒त्य॒स्तु ।
अ॒ति॒भ॒व॒तु । य॒च॒ य॒स्मि॒न्म॒ग्नौ वा॒ज्य॒श॒न॒वा॒न् ब॒ल॒वा॒न्वा वी॒कु॒पा॒णिर्हृ॒द॒ह॒स्तः ।
वी॒कु॒ च्यौ॒त्न॒मि॒ति ब॒ल॒ना॒म॒सु पा॒ठा॒त् । स॒ह॒स्र॒पा॒था ब॒हू॒न्नो ब॒हु॒स्थानो॒ वा
ब॒हू॒द॒को वा त॒न॒यो॒ऽस्म॒त्पु॒त्रो॒ऽक्ष॒रा॒क्ष॒रे॒ण क्ष॒य॒र॒हि॒तेन स्तो॒त्रे॒ण स॒मे॒ति स॒म्यक्
प॒रि॒च॒र॒न्ने॒ति । स॒म॒र्थ॒पु॒त्र॒व॒त्त ए॒वा॒ग्नि॒र॒न्य॒दी॒या॒न॒ग्नी॒न॒भि॒भ॒व॒ती॒ति भा॒वः ॥

॥ पंचदशी ॥

सेद्मि॒र्यो व॒नु॒ष्यतो नि॒पाति॑ समे॒द्धार॒मंह॑स उ॒रु॒ष्यात् ।

सु॒जा॒तासः॒ परि॑ च॒रन्ति॑ वी॒राः ॥ १५ ॥

सः । इत् । अ॒ग्निः । यः । व॒नु॒ष्यतः । नि॒ऽपाति॑ । सं॒ऽए॒द्धारं॑ । अंह॑सः । उ॒रु॒ष्यात् ।

सु॒ऽजा॒तासः । परि॑ । च॒रन्ति॑ । वी॒राः ॥ १५ ॥

यः समेद्धारं प्रबोधकं वनुष्यतो हिंसकात् । वनुष्यतिर्हेतिकर्मेति यास्कः । उरुष्यात् अधिकादंहसः पापाच्च निपाति अत्यंतं रक्षति । यं च सुजातासः सुजन्मान एव वीराः स्तोतारः सुता वा परिचरन्ति स इत् स एवाग्निः ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अ॒यं सो अ॒ग्निराहु॑तः पु॒रु॒चा यमी॑शानः॒ समि॑दि॒धे ह॒विष्मा॑न् ।

परि॑ यमेत्य॒ध्वरेषु॑ होता ॥ १६ ॥

अ॒यं । सः । अ॒ग्निः । आ॒ऽहु॑तः । पु॒रु॒ऽचा । यं । इ॒शानः॑ । सं । इत् । इ॒धे । ह॒विष्मा॑न् ।

परि॑ । यं । ए॒ति । अ॒ध्वरेषु॑ । होता ॥ १६ ॥

यमग्निमीशानः समृद्ध ऐश्वर्यमिच्छन् वा हविष्मान् यजमानः समिधे सम्यक् दीपयति । यं चाध्वरेषु हिंसारहितेषु यज्ञेषु होता देवानामाह्वाता पर्येति परिगच्छति सोऽयमग्निः पुरुचा बहुषु देशेषु बहुषु यज्ञेषु वाहुत आहुतिभिरभिहुतः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

त्वे अ॒ग्न आ॒हव॑नानि॒ भूरी॑शानास॒ आ जु॑हुयाम॒ नित्या॑ ।

उ॒भा कृ॑ण्वन्तो॑ वह॒तू मि॒येधे॑ ॥ १७ ॥

त्वे इति॑ । अ॒ग्ने । आ॒ऽहव॑नानि । भू॒रि । इ॒शाना॑सः । आ । जु॒हु॒याम॑ । नित्या॑ ।

उ॒भा । कृ॑ण्वन्तः । वह॒तू इति॑ । मि॒येधे॑ ॥ १७ ॥

हे अग्ने त्वे त्वयीशानासो धनानामीश्वराः संतो नित्या नित्यान्यग्निहोत्रादीन्युभोभौ वहतू वहनहेतू स्तोत्रं शस्त्रं च कृण्वन्तः कुर्वन्तो मियेधे यज्ञे भूरि बहून्वाहव॑नानि हवींष्याजुहुयाम । आजुहवाम ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

इ॒मो अ॒ग्ने वी॒त॒त॒मा॒नि ह॒व्या॒ज॒स्रो व॒क्षि दे॒वता॒ति॒म॒च्छ ।

प्र॒ति न ई॒ सुर॒भी॒णिं ब॑न्तु ॥ १८ ॥

इ॒मो इति॑ । अ॒ग्ने । वी॒त॒त॒मा॒नि । ह॒व्या । अ॒ज॒स्रः । व॒क्षि । दे॒व॒ता॒ति॒ । अ॒च्छ ।

प्र॒ति । नः । ई॒ । सुर॒भी॒णि । ब॑न्तु ॥ १८ ॥

हे अग्ने त्वमजस्रोऽनवरतः सन् इमो इमानि वीततमान्यतिशयेन कांतानि हव्या हव्यानि देवतातिं देवानां समूहमभि वक्षि । वह । अच्छ गच्छ च । नोऽस्मदीयानि सुरभीणि शोभनानीमेतानि हव्यानि देवाः प्रति बन्तु । प्रत्येकं कामयन्तां ॥

॥ अथैकविंशी ॥

मा नो॑ अ॒ग्नेऽवी॒र॒ते॒ परा॑ दा दु॒र्वास॒सेऽम॑तये॒ मा नो॑ अ॒स्यै ।

मा नः॑ क्षु॒धे मा र॒क्ष॒से च॒त॒वो॒ मा नो॑ दमे॒ मा व॒न आ॑ जु॒हूर्थाः ॥ १९ ॥

मा । नः । अ॒ग्ने । अ॒वी॒र॒ते । परा॑ । दाः । दुः॒वा॒स॒से । अ॒म॒तये॑ । मा । नः । अ॒स्यै ।

मा । नः । क्षु॒धे । मा । र॒क्ष॒से । च॒त॒वः । मा । नः । दमे॑ । मा । व॒ने । आ॑ । जु॒हूर्थाः ॥ १९ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानवीरतेऽपुत्रतायै मा परादाः । मा देहि । दुर्वाससे दुष्टवस्त्राय च नो मा परादाः । अस्या अमतयेऽभिहान्यै नोऽस्मान्मा परादाः । क्षुधेऽशनायायै नोऽस्मान्मा च परादाः । रक्षसे बलिने चास्मान्मा परादाः । हे चतवः सत्यवन्नग्ने नोऽस्मान् दमे गृहे मा जुहूर्थाः । मा हिंसीः ॥ हुच्छा कौटिल्य इति धातुः ॥ वने चास्मान्मा जुहूर्थाः ॥

॥ अथ विंशी ॥

नू मे॒ ब्र॒ह्मा॒ण्य॒ग्ने उ॒च्छ॒शाधि॒ त्वं दे॒व म॒घ॒व॒द्भ्यः सु॒षूदः॑ ।

रा॒तौ स्या॑मो॒भया॑स॒ आ ते॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ २० ॥

नू । मे । ब्र॒ह्मा॒णि । अ॒ग्ने । उ॒त् । श॒शाधि॑ । त्वं । दे॒व । म॒घ॒व॒त् । सु॒षूदः॑ ।

रा॒तौ । स्या॑म । उ॒भया॑सः । आ । ते॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ २० ॥

हे अग्ने मे मम मदर्थं ब्रह्माण्यन्नानि नु क्षिप्रमुच्छशाधि । उत्कर्षेण शोधितानि

कुरु । किंच हे देव द्योतमानाम्ने मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्योऽस्मभ्यं सुषूदः । अन्नानि प्रेरय । ते त्वदीयायां रातौ दान उभयासः स्तोत्रिणः शस्त्रिणश्च अथवा स्तुवंतो यजमानाश्च वयमा स्याम । अत्यर्थं भवेम । नोऽस्मान्यूनं त्वं त्वत्परिवाराश्च सर्वे स्वस्तिभिरविनाशिभिर्मंगलैः । तथा च यास्कः । स्वस्तीत्यविनाशनामास्तिरभिपूजितः स्वस्तीति । सदा पात । रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

त्वमग्ने सुहवो रण्वसंहक् सुदीती सूनो सहसो दिदीहि ।

मा त्वे सचा तनये नित्य आ धङ्गा वीरो अस्मन्नर्यो वि दासीत् ॥ २१ ॥

त्वं । अग्ने । सुऽहवः । रण्वऽसंहक् । सुऽदीती । सूनो इति । सहसः । दिदीहि ।

मा । त्वे इति । सचा । तनये । नित्ये । आ । धक् । मा । वीरः । अस्मत् । नर्यः ।

वि । दासीत् ॥ २१ ॥

सहसः सूनो सहसः सुत हे अग्ने सुहवः स्वाह्वानो रण्वसंहक् रमणीयसंदर्शनस्त्वं सुदीती शोभनया दीप्ता दिदीहि । दीप्यस्व । किंच तनये नित्य औरसे पुत्रे त्वे त्वं सचा सहायभूतो माधक् । माभिधाक्षीः । अपि चास्मत् पृथग्भूतोऽस्माकं वा ॥ षष्ठ्यर्थे पंचमी ॥ वीरः पुत्रो नर्यो नरहितो मा विदासीत् । मोपक्षीयत ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

मा नो अग्ने दुर्भृतये सचैषु देवेद्वेष्वग्निषु प्र वोचः ।

मा ते अस्मान्दुर्मतयो भृमाच्चिदेवस्य सूनो सहसो नशंत ॥ २२ ॥

मा । नः । अग्ने । दुऽभृतये । सचा । एषु । देवऽइद्वेषु । अग्निषु । प्र । वोचः ।

मा । ते । अस्मान् । दुऽमृतयः । भृमात् । चित् । देवस्य । सूनो इति । सहसः । नशंत ॥ २२ ॥

हे अग्ने सचा सहायभूतस्त्वं देवेद्वेष्वग्निभिः समिद्वेष्वग्निषु दुर्भृतये कृच्छ्रभरणाय नोऽस्मान्मा प्रवोचः । न ब्रूहि । त्वत्सहायभूता अग्नयो यथा मामकृच्छ्रेण विभृयुस्तथा ब्रूहीत्यर्थः । किंच सहसः सूनो हे बलस्य पुत्राम्ने देवस्य द्योतमानस्य ते तव दुर्मतयो निग्रहबुद्धयो भृमाच्चित् भ्रमादपि ॥ अत्र संप्रसारणं

छांदसं ॥ प्रमादादपीत्यर्थः । अस्मान्मा नशंत । मा व्याप्नुवंतु ॥ नशदिति व्याप्ति-
कर्मसु पाठात् ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

स मर्तो अग्ने स्वनीक रेवानमर्त्ये य आजुहोति हव्यं ।

स देवता वसुवनिं दधाति यं सूरिरर्थी पृच्छमान एति ॥ २३ ॥

सः । मर्तः । अग्ने । सुऽअनीक । रेवान् । अमर्त्ये । यः । आऽजुहोति । हव्यं ।

सः । देवता । वसुऽवनिं । दधाति । यं । सूरिः । अर्थी । पृच्छमानः । एति ॥ २३ ॥

स्वनीक सुतेजस्क हे अग्ने अमर्त्येऽमनुष्ये देवतात्मनि त्वयि हव्यं हविर्य
आजुहोति स मर्तो मनुष्यो रेवान् धनवान्भवति । यं मर्त्ये सूरिः प्राज्ञोऽर्थी
धनादिकामः पृच्छमानोऽसावुदारः क्वास्त इति पृच्छन्नेति अभिगच्छति स एव
मनुष्यो देवता देवताभ्यो वसुवनिं धनपोषं ददाति । धारयति । यद्वा स देव-
ताग्निर्वसुवनिं यजमानं दधाति धारयति यमग्निं सूरिः स्तोतार्थी प्रयोजनवान्
पृच्छमानः कोऽसावग्निरिति पृच्छमान एति ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

महो नो अग्ने सुवितस्य विद्वान्रयिं सूरिभ्य आ वह्ना बृहंतं ।

येन वयं सहसावन्मदेमाविक्षितास आयुषा सुवीराः ॥ २४ ॥

महः । नः । अग्ने । सुवितस्य । विद्वान् । रयिं । सूरिऽभ्यः । आ । वह्ना । बृहंतं ।

येन । वयं । सहसाऽवन् । मदेम । अविऽक्षितासः । आयुषा । सुऽवीराः ॥ २४ ॥

हे अग्ने नोऽस्मदीयस्य महो महतः सुवितस्य कल्याणस्य कर्मणो विद्वान् ।
अस्मदीयं कल्याणं कर्म जानन्नित्यर्थः । त्वं सूरिभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं बृहंतं महांतं
रयिं धनमावह । रयिमेव विशिनष्टि । हे सहसावन् बलवन्अग्ने येन धनेन वयं
स्तोतारोऽविक्षितासोऽविक्षीणा आयुषा पूर्णायुषः सुवीराः कल्याणपुत्रपौत्राश्च
संतो मदेम हृष्येम ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छशाधि त्वं देव मघवद्भ्यः सुषूदः ।

रातौ स्यामोभयास आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

नु । मे । ब्रह्माणि । अग्ने । उत् । शशाधि । त्वं । देव । मघवत्सभ्यः । सुसूदः ।
रातौ । स्याम । उभयासः । आ । ते । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

इयमृक् प्रागेव व्याख्याता ॥

॥ इति पंचमस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
पंचमाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्याऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

जुषस्व न इत्येकादशर्चे द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं चैष्टुभं । आप्रशब्दोक्तत्वादिदं
तनूनपाद्रहितं । समिद्धाद्या अग्निविशेषाः प्रत्यृचं देवता उक्ताः । तथा चानु-
क्रम्यते । जुषस्वैकादशाप्रमिति ॥ पशाविष्टाविदमाप्रीसूक्तं । सूचितं च । जुषस्व
नः समिधमिति वसिष्ठानां । आ० ३. २. इति ॥ पत्नीसंयाजे त्वाष्ट्रयागस्य याज्या
त्वाष्ट्रे पशावपि पुरोडाशस्यानुवाक्येयमिति पूर्वमुक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमामृचमाह ॥

जुषस्व नः समिधमग्ने अद्य शोचा बृहद्यजतं धूममृखन् ।

उप स्पृश दिव्यं सानु स्तूपैः सं रश्मिभिस्ततनः सूर्यस्य ॥ १ ॥

जुषस्व । नः । संऽइधं । अग्ने । अद्य । शोच । बृहत् । यजतं । धूमं । ऋखन् ।

उप । स्पृश । दिव्यं । सानु । स्तूपैः । सं । रश्मिऽभिः । ततनः । सूर्यस्य ॥ १ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं समिधमद्य जुषस्व । सेवस्व । यजतं यजनीयं प्रशस्तं

धूममृणन् प्रेरयन् बृहदत्यंतं शोच । दीप्यस्व च । किंच दिव्यमंतरिक्षभवं सानु
समुच्छ्रितं स्तूपैस्तपै रश्मिभिरुपस्पृश । अपि च सूर्यस्य रश्मिभिस्तेजोभिः
संततनः । संगच्छस्व ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नराशंसस्य महिमानमेषामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः ।

ये सुक्रतवः शुचयो धियंधाः स्वदंति देवा उभयानि हव्या ॥ २ ॥

नराशंसस्य । महिमानं । एषां । उप । स्तोषाम । यजतस्य । यज्ञैः ।

ये । सुऽक्रतवः । शुचयः । धियंऽधाः । स्वदंति । देवाः । उभयानि । हव्या ॥ २ ॥

ये देवाः सुक्रतवः सुप्रज्ञाः सुकर्माणो वा शुचयो दीप्तिमंतो धियंधाः कर्मणां
धारयितार उभयानि सौमिकानि च हविःसंस्थादीनि च हव्या हव्यानि स्वदंति
स्वदयंति भक्षयंति तेषामेषां मध्ये यज्ञैर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वा यजतस्य यजनीयस्य
नराशंसस्य नरैः प्रशंसनीयस्याग्निविशेषस्य महिमानं महत्त्वमुपस्तोषाम । वयमु-
पस्तुमः । तथा च यास्कः । नरा आसीनाः शंसन्ति । अग्निरिति शाकपूणिर्नरैः
प्रशस्यो भवति । तस्यैषा भवति । नराशंसस्य महिमानमेषामुप स्तोषाम यजतस्य
यज्ञैर्ये सुकर्माणः शुचयो धियं धारयितारः स्वदयंतु देवा उभयानि हवींषि सोमं
चेतराणि च । नि० ८, ६, । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ईकेन्यं वो असुरं सुदक्षमंतदूतं रोदसी सत्यवाचं ।

मनुष्वदग्निं मनुना समिद्धं समध्वराय सदमिन्महेम ॥ ३ ॥

ईकेन्यं । वः । असुरं । सुऽदक्षं । अंतः । दूतं । रोदसी इति । सत्यऽवाचं ।

मनुष्वत् । अग्निं । मनुना । संऽइद्धं । सं । अध्वराय । सदं । इत् । महेम ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवो वो यूयमीकेन्यं स्तुत्यमसुरं बलवंतं सुदक्षं सुप्रज्ञं रोदसी रोद-
स्योरंतर्मध्ये दूतं देवानां हविर्वहनार्थं चरंतं सत्यवाचं मनुष्वन्मनुष्यवन्मनुना
समिद्धं यथेदानीं मनुष्याः समिद्धते तथा पूर्वं मनुना प्रजापतिना समिद्धमग्नि-
मध्वराय यज्ञाय सदमित्सदैव संमहेम । संपूजयत ॥ मध्यमपुरुषस्य व्यत्यये-
नोत्तमपुरुषत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सपर्यवो भरमाणा अभिज्ञु प्र वृजते नमसा बर्हिरग्नौ ।

आजुहाना घृतपृष्ठं पृषद्वर्ध्वर्यवो हविषा मर्जयध्वं ॥ ४ ॥

सपर्यवः । भरमाणाः । अभिऽज्ञु । प्र । वृजते । नमसा । बर्हिः । अग्नौ ।

आऽजुहानाः । घृतऽपृष्ठं । पृषत्ऽवत् । अर्ध्वर्यवः । हविषा । मर्जयध्वं ॥ ४ ॥

सपर्यवः परिचरणमिच्छन्तोऽभिज्ञु अभिगतजानुकं भरमाणाः पादैर्भरन्तो बर्हिर्नमसा हविषा सहाम्नौ प्रवृजते । प्रभरन्ति । तदेव विशदयति । हे अर्ध्वर्यवो घृतपृष्ठं घृतसंसिक्तपृष्ठं पृषद्वत् स्थूलविन्दुभिर्युक्तं बर्हिर्हविषा सहाजुहाना मर्जयध्वं । अग्निं परिचरत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्वाध्वोऽ वि दुरो देवयन्तोऽशिश्रयू रथयुर्देवताता ।

पूर्वीं शिश्रुं न मातरां रिहाणे समयुवो न समनेष्वंजन् ॥ ५ ॥

सुऽआध्यः । वि । दुरः । देवऽयन्तः । अशिश्रयुः । रथऽयुः । देवऽताता ।

पूर्वी इति । शिश्रुं । न । मातरां । रिहाणे इति । सं । अयुवः । न । समनेषु । अंजन् ॥ ५ ॥

स्वाध्यः सुकर्माणो देवयन्तो देवकामा यजमाना रथयू रथकामाश्च ॥ जसि पूर्वसवर्णो ह्रस्वश्च ॥ देवताता देवतातौ यज्ञे दुरो यज्ञगृहद्वाराणि व्यशिश्रयुः । आश्रितवन्तः । किंच समनेषु यज्ञेषु पूर्वीं प्राचीने प्रागग्रे जुहूपभृतौ शिश्रुं न वत्समिव मातरौ गावौ रिहाणे अग्निं लिहाने अयुवो न यथा नद्यः क्षेत्राण्युदकेन तद्वत्समंजन् । अर्ध्वर्यव आज्येन समंजन्ति ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत योषणे दिव्ये मही न उषसानक्ता सुदुग्धेव धेनुः ।

बर्हिषदा पुरुहूते मघोनी आ यज्ञिये सुविताय श्रयेतां ॥ ६ ॥

उत । योषणे इति । दिव्ये इति । मही इति । नः । उषसानक्ता । सुदुग्धाऽइव । धेनुः ।

बर्हिऽसदा । पुरुहूते इति पुरुऽहूते । मघोनी इति । आ । यज्ञिये इति । सुविताय ।

श्रयेतां ॥ ६ ॥

उतापि च योषणे युवत्यौ स्त्रीरूपे वा दिव्ये दिवि भवे मही महत्यौ बर्हिषदा बर्हिषि सीदंत्यौ पुरुहूते बहुभिः स्तुते मघोनी धनवत्यौ यज्ञिये यज्ञार्हे उषा-
सानक्ताहोरात्रे सुदुधेव धेनुः कामधुग्धेनुरिव नोऽस्मान् सुविताय कल्याणा-
याश्रयेतां ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विप्रा यज्ञेषु मानुषेषु कारू मन्ये वां जातवेदसा यजध्वे ।

ऊर्ध्वं नो अध्वरं कृतं हवेषु ता देवेषु वनथो वार्याणि ॥ ७ ॥

विप्रा । यज्ञेषु । मानुषेषु । कारू इति । मन्ये । वां । जातवेदसा । यजध्वे ।

ऊर्ध्वं । नः । अध्वरं । कृतं । हवेषु । ता । देवेषु । वनथः । वार्याणि ॥ ७ ॥

हे दैव्यौ होतारौ विप्रा मेधाविनौ जातवेदसा जातधनौ मानुषेषु मनुष्यैः
क्रियमाणेषु यज्ञेषु कारू कर्मणां कर्तारौ वां युवां यजध्वे यष्टुं मन्ये । स्तौमि ।
किंच हवेषु हवनेषु स्तोत्रेषु सत्सु नोऽस्माकमध्वरमकुटिलं यज्ञमूर्ध्वं देवाभिमुखं
कृतं । कुरुतं च । अपि च ता तौ युवां देवेषु विद्यमानानि वार्याणि धनानि
वनथः । संभजथः । तान्यस्मभ्यं संप्रयच्छथ इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्मनुष्येभिरग्निः ।

सरस्वती सारस्वतेभिर्वाक् तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं सदंतु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सजोषाः । इळा । देवैः । मनुष्येभिः । अग्निः ।

सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बर्हिः । आ । इदं । सदंतु ॥ ८ ॥

एतदाद्यृक्चतुष्टयं द्वितीयाष्टकस्याष्टमाध्याये । म० ३. ४. ८. । यद्यपि व्याख्यातं
तथापि व्यवधानात्संक्षेपतोऽत्रापि व्याख्यायते । भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी
भारतीभिः सजोषाः सहितेळा मनुष्येभिर्मनुष्यलोकभवेर्देवैः सार्धमग्निरागच्छतु ।
सरस्वती सारस्वतेभिः सारस्वतैर्मध्यमस्थानैर्देवैः सार्धमर्वागस्मदभिमुखमागच्छतु ।
आगत्य तिस्रो देवीर्देव्यः ॥ प्रथमार्थे द्वितीया ॥ बर्हिरिदमासदंतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

तन्नस्तुरीपमधं पोषयित्नु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तयावा जायते देवकामः ॥९॥

तत् । नः । तुरीपं । अधं । पोषयित्नु । देव । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।

यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुऽदक्षः । युक्तऽयावा । जायते । देवऽकामः ॥९॥

देव द्योतमान हे त्वष्टा रराणो रममाणस्त्वं नोऽस्माकं तुरीपं त्वरितमाप्नुवत् पोषयित्नु पोषकरं तद्रेतो वि स्यस्व । विशेषेणावसानं प्रापय । विमोचयेत्यर्थः । यतो रेतसः कर्मण्यः कर्मसु साधुः सुदक्षः सुबलो युक्तयावा सोमसुत् देवकामो वीरः पुत्रो जायते ॥

॥ अथ दशमी ॥

वनस्पतेऽव सृजोप देवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥१०॥

वनस्पते । अव । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सूदयाति ।

सः । इत् । ऊं इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥१०॥

हे वनस्पते देवानुपावसृज । अथ परोक्षस्तुतिः । अग्निर्वनस्पतिः शमिता शमिचरूपः सन् हविः सूदयाति । प्रेरयतु । सेत्स एव वनस्पतिर्होता देवानामाह्वाता सत्यतरोऽपि सन् यजाति । यजतु । देवानां जनिमानि जननानि यथा स्वयं वेद तथा ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ याह्यग्ने समिधानो अर्वाङ्द्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्तां ॥११॥

आ । याहि । अग्ने । संऽइधानः । अर्वाङ् । द्रेण । देवैः । सऽरथं । तुरेभिः ।

बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुऽपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्तां ॥११॥

हे अग्ने समिधान अर्वागस्मदभिमुखस्त्वमिन्द्रेण तुरेभिस्त्वरितैर्देवैश्च सरथं

समानरथं यथा भवति तथायाहि । आगच्छ । नोऽस्माकं बर्हिरध्यास्तामदितिश्च
सुपुत्रा कल्याणपुत्रा । स्वाहा देवाश्च सर्वेऽमृताः संतो मादयन्तामिति ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः ॥

अग्निं वो देवमिति दशर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं चैष्टुभमाग्नेयं । अवेयम-
नुक्रमणिका । अग्निं वो दशेति ॥ अग्निं वो देवमित्येतदादीनि दश सूक्तानि
तृतीयचतुर्थवर्जितानि प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ चैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे च
विनियुक्तानि । सूचितं च । अग्निं वो देवमिति दशानां तृतीयचतुर्थे उद्धरेत्
। आ० ४. १३. । इति ॥ ब्रूहे दशरात्रेऽष्टमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि ।
द्वितीयस्याग्निं वो देवमित्याज्यं । आ० ८. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा यजिष्ठं दूतमध्वरे कृणुध्वं ।

यो मर्त्येषु निधुविर्चृतावा तपुर्मूर्द्धा घृतान्नः पावकः ॥ १ ॥

अग्निं । वः । देवं । अग्निऽभिः । सऽजोषाः । यजिष्ठं । दूतं । अध्वरे । कृणुध्वं ।

यः । मर्त्येषु । निऽधुविः । चृताऽवा । तपुःऽमूर्द्धा । घृतऽन्नः । पावकः ॥ १ ॥

हे देवा वो यूयं देवं द्योतमानमग्निभिरन्यैरग्निभिः सजोषाः सजोषसं सहितं ॥
द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ यजिष्ठं यष्टुतममग्निमध्वरे कौटिल्यरहिते यज्ञे दूतं कृणुध्वं ।
कुरुत । योऽग्निर्देवोऽपि सन् मर्त्येषु निधुविर्नितरां ध्रुवस्तिष्ठति चृतावा यज्ञवान्
सत्यवान्वा तपुर्मूर्द्धा तापकतेजा घृतान्नः पावकः शोधकश्च भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रोथदश्वो न यवसेऽविष्यन् यदा महः संवरणाद्व्यस्थात् ।

आदस्य वातो अन्तु वाति शोचिरधं स्म ते व्रजनं कृणमस्ति ॥ २ ॥

प्रोथत् । अश्वः । नः । यवसे । अविष्यन् । यदा । महः । संऽवरणात् । वि । व्यस्थात् ।

आत् । अस्य । वातः । अन्तु । वाति । शोचिः । अधः । स्म । ते । व्रजनं । कृणं । अस्ति ॥ २ ॥

यवसे घासेऽविष्यन् भक्षयन् प्रोथत् शब्दं कुर्वन् संचरन्वाश्वो न अश्व इव महो
महतः संवरणान्निरोधात् दावरूपोऽग्निर्यदा व्यस्थात् सततेषु वृक्षेषु वितिष्ठते

आत्तदास्याग्नेः शोचिरर्चिरनु वातो वाति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । अधानंतरं हे अग्ने ते तव व्रजनं वर्त्म कृणामस्ति । भवति । स्मेति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उद्यस्य ते नवजातस्य वृष्णोऽग्ने चरंत्यजरा इधानाः ।

अच्छा द्यामरुष धूम एति सं दूतो अग्ने ईयसे हि देवान् ॥ ३ ॥

उत् । यस्य । ते । नवऽजातस्य । वृष्णः । अग्ने । चरंति । अजराः । इधानाः ।

अच्छ । द्यां । अरुषः । धूमः । एति । सं । दूतः । अग्ने । ईयसे । हि । देवान् ॥ ३ ॥

हे अग्ने नवजातस्य नवप्रादुर्भावस्य वृष्णो वर्षितुर्यस्य ते तवाजरा जरारहिता ज्वाला इधाना उच्चरंति उद्गच्छंति अस्यारुष आरोचमानो धूमो द्यामच्छ दिवमभ्येति । गच्छति । हे अग्ने त्वं दूतः सन् देवान् समीयसे हि । संप्राप्नोषि च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि यस्य ते पृथिव्यां पाजो अश्वेतृषु यदन्ना समवृक्त जंभैः ।

सेनेव सृष्टा प्रसितिष्ट एति यवं न दस्म जुह्वा विवेक्षि ॥ ४ ॥

वि । यस्य । ते । पृथिव्यां । पाजः । अश्वेत् । तृषु । यत् । अन्ना । संऽअवृक्त । जंभैः ।

सेनाऽइव । सृष्टा । प्रऽसितिः । ते । एति । यवं । न । दस्म । जुह्वा । विवेक्षि ॥ ४ ॥

हे अग्ने यस्य दावरूपस्य ते तव पाजस्तेजः पृथिव्यां भूम्यां तृषु क्षिप्रं व्यश्वेत् विश्रयति यद्यदानानि काष्ठादीनि जंभैर्दत्तैः । ज्वालाभिरित्यर्थः । समवृक्त वृक्ते खादति । तथा सेनेव सृष्टोद्युक्ता ते तव प्रसितिर्ज्वालैति । गच्छति । दस्म हे दर्शनीयाग्ने त्वं यवं न यवमिव जुह्वा ज्वालाया विवेक्षि । काष्ठादीनि भक्षयसि व्याप्नोषि वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमिहोषा तमुषसि यविष्ठमग्निमत्यं न मर्जयंत नरः ।

निशिशांना अतिथिमस्य योनौ दीदाय शोचिराहुतस्य वृष्णः ॥ ५ ॥

तं । इत् । दोषा । तं । उषसि । यविष्ठं । अग्निं । अत्यं । न । मर्जयंत । नरः ।

निऽशिशांनाः । अतिथिं । अस्य । योनौ । दीदाय । शोचिः । आऽहुतस्य । वृष्णः ॥ ५ ॥

यविष्ठं युवतममतिथिमतिथिवत्पूज्यं तमित्तमेवाग्निं दोषा दोषायां रात्रावुषसि वासरेऽपि तमेवास्याग्नेर्योनौ स्थान आहवनीयायतने धिष्ये वा निशिशाना दीपयंतो नरो मनुष्या अन्यं न सततगमनयुक्तं वोढारमश्वमिव मर्जयंत । परिचरन्ति । आहुतस्य च वृष्णः कामानां वर्षितुरग्नेस्तस्य शोचिर्ज्वाला दीदाय । दीप्यते ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुसंहक्ते स्वनीक प्रतीकं वि यदुक्त्रो न रोचसे उपाके ।

दिवो न ते तन्यतुरेति शुष्मश्चित्रो न सूरः प्रति चक्षि भानुं ॥ ६ ॥

सुऽसंहक् । ते । सुऽअनीक । प्रतीकं । वि । यत् । रुक्मः । न । रोचसे । उपाके ।

दिवः । न । ते । तन्यतुः । एति । शुष्मः । चित्रः । न । सूरः । प्रति । चक्षि । भानुं ॥ ६ ॥

स्वनीक हे सुतेजस्काग्ने यद्यदा रुक्मो न सूर्य इव । सुवर्णमिव वा । उपाकेऽतिके वि रोचसे विशेषेण दीप्यसे तदा ते तव प्रतीकं रूपमंगं वा सुसंहक् सुसंदर्शनं भवति । किंच ते तव शुष्मो दिवोऽंतरिक्षात्तन्यतुर्नाशनिरिवैति । निर्गच्छति । चित्रो दर्शनीयः सूर्यो न सूर्य इव भानुं स्वां दीप्तिं प्रतिचक्षि । प्रदर्शयसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यथा वः स्वाहाग्रये दाशेम परीक्षाभिर्घृतवज्जिह्व हव्यैः ।

तेभिर्नो अग्ने अमितैर्महोभिः शतं पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि ॥ ७ ॥

यथा । वः । स्वाहा । अग्रये । दाशेम । परि । इक्षाभिः । घृतवत्ऽभिः । च । हव्यैः ।

तेभिः । नः । अग्ने । अमितैः । महःऽभिः । शतं । पूऽभिः । आयसीभिः । नि । पाहि ॥ ७ ॥

हे अग्ने अग्रयेऽग्नस्य नेत्रे वस्तुभ्यं स्वाहा स्वाहुतं हविः । किंच यथा वयमिक्षाभिर्गोभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिर्घृतवज्जिह्वतसहितैर्हव्यैः पुरोडाशादिभिश्च दाशेम परिचरेम तथा त्वमपि तेभिः प्रसिद्धैरमितैरपरिमितैर्महोभिस्तेजोभिः शतमपरिमिताभिरायसीभिर्हिरण्यमयीभिः । रुक्ममय इति हिरण्यनामसु पाठात् । पूर्भिर्नगरीभिरेव नोऽस्मान् नि पाहि । नितरां रक्ष ॥

॥ अथाष्टमी ॥

या वा ते संति दाशुषे अधृष्टा गिरो वा याभिर्नृवतीरुष्याः ।

ताभिर्नः सूनो सहसो नि पाहि स्मत्सूरीजरितृजातवेदः ॥ ८ ॥

याः । वा । ते । संति । दाशुषे । अधृष्टाः । गिरः । वा । याभिः । नृऽवतीः । उरुष्याः ।

ताभिः । नः । सूनो इति । सहसः । नि । पाहि । स्मत् । सूरीन् । जरितृन् । जातऽवेदः ॥ ८ ॥

सहसः सूनो हे बलस्य पुत्र जातवेदोऽग्रे दाशुषे दाशुषस्ते तव या वा याश्च ज्वालाः संति । अधृष्टा रक्षोभिरप्रधृषिता गिरो वा गिरश्च संति । याभिर्गीर्भिर्नृवतीः पुत्रवतीः प्रजा उरुष्या रक्षेः ताभिरुभयीभिर्नोऽस्मान् । स्मदिति प्रशस्तवचनः । प्रशस्तान् सूरीन् हविषां प्रेरकान् जरितृन् स्तोतृन् नि पाहि । नितरां रक्ष ॥

॥ अथ नवमी ॥

निर्यत्पूतेव स्वधितिः शुचिर्गात्स्वया कृपा तन्वाऽरोचमानः ।

आ यो माचोरुशेन्यो जनिष्ट देवयज्याय सुक्रतुः पावकः ॥ ९ ॥

निः । यत् । पूताऽइव । स्वऽधितिः । शुचिः । गात् । स्वया । कृपा । तन्वा । रोचमानः ।

आ । यः । माचोः । उशेन्यः । जनिष्ट । देवऽयज्याय । सुऽक्रतुः । पावकः ॥ ९ ॥

यद्यदा शुचिरग्निः स्वया स्वकीयया तन्वा ततया कृपा कृपया दीप्ता रोचमानः पूतेव स्वधितिस्तीक्ष्णीकृता स्वधितिरिव निर्गात् काष्ठान्निर्गच्छति तदानीं देवयज्याय भवति । तदेव विशदयति । योऽग्निरुशेन्यः कमनीयः सुक्रतुः सुकर्मा पावकः शोधकश्च माचोररण्योराजनिष्ट आजायत स देवयज्याय भवतीति ॥

॥ अथ दशमी ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीह्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।

विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतेम ।

विश्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे अग्ने एतैतानि परिदृश्यमानानि सौभगा सौभगानि शोभनानि धनानि नोऽस्मभ्यं दिदीहि । दीपय । देहि वा । अप्यपि च क्रतुं कर्म यज्ञानां कर्तारं

वा सुचेतसं शोभनप्रज्ञानयुक्तं सुप्रज्ञानं पुत्रं वा वतेम । संभजेमहि ॥ वनतेः
संभजनार्थस्य वर्णांतरागमे सति रूपं ॥ विश्वा विश्वानि धनानि स्तोतृभ्य
उज्ञातृभ्यो गृणते शंसते च संतु । यूयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान्
स्वस्तिभिः क्षेमैः सदा सर्वदा पात । रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः ॥

प्र वः शुक्रायेति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं चैष्टुभमाग्नेयं । प्र व इत्यनु-
क्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोर्दशसूक्तमध्ये द्वितीयत्वेनोक्तः सूक्तविनियोगः ।
। आ० ४. १३. ॥ एकादशिन आग्नेये पशौ प्र वः शुक्रायेत्येषा वपाया याज्या । सूचितं
च । प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं यथा विप्रस्य मनुषो हविर्भिः । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं हव्यं मतिं चाग्नये सुपूतं ।

यो दैव्यानि मानुषा जनूंष्यंतर्विश्वानि विद्वना जिगाति ॥ १ ॥

प्र । वः । शुक्राय । भानवे । भरध्वं । हव्यं । मतिं । च । अग्नये । सुऽपूतं ।

यः । दैव्यानि । मानुषा । जनूंषि । अंतः । विश्वानि । विद्वना । जिगाति ॥ १ ॥

हे हविषां वोढारो वो यूयं शुक्राय शुभ्राय भानवे दीप्तायाग्नये सुपूतं सुशुद्धं
हव्यं मतिं स्तुतिं च प्रभरध्वं । योऽग्निदैव्यानि मानुषा मानुषाणि च विश्वा
विश्वानि जनूंषि जातान्यंतरंतरा विद्वना प्रज्ञानेन मार्गेण वा जिगाति गच्छति ।
देवान्मनुष्यांश्चांतरा हवींषि नेतुं वर्तत इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स गृत्सो अग्निस्तरुणश्चिदस्तु यतो यविष्ठो अजनिष्ट मातुः ।

सं यो वना युवते शुचिदभूरि चिदन्ना समिदन्ति सद्यः ॥ २ ॥

सः । गृत्सः । अग्निः । तरुणः । चित् । अस्तु । यतः । यविष्ठः । अजनिष्ट । मातुः ।

सं । यः । वना । युवते । शुचिऽदन् । भूरि । चित् । अन्ना । सं । इत् । अन्ति । सद्यः ॥ २ ॥

स चित्स एव गृत्सो मेधावी । तथा च यास्कः । गृत्स इति मेधाविनाम ।
अग्निस्तरुणस्तारको भवति । तदा यतो यदा मातुररण्या यविष्ठो युवतमः सन्

अजनिष्ट । योऽग्निः शुचिदन् दीप्तदंतो वना वनानि संयुवते आत्मना संयोज-
यति । किंच भूरि चित् भूरीण्यपन्ना स्वीयान्यन्नानि सद्य इत्सद्य एव समन्ति
सम्यग्भक्षयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्य देवस्य संसद्यनीके यं मर्तासः श्येतं जगृभे ।

नि यो गृभं पौरुषेयीमुवोच दुरोकमग्निरायवे शुशोच ॥३॥

अस्य । देवस्य । संऽसदि । अनीके । यं । मर्तासः । श्येतं । जगृभे ।

नि । यः । गृभं । पौरुषेयी । उवोच । दुःऽओकं । अग्निः । आयवे । शुशोच ॥३॥

अस्य देवस्याग्नेरनीके मुख्ये संसदि स्थाने श्येतं श्वेतं शुभ्रं यमग्निं मर्तासो
मनुष्या जगृभे परिगृह्णन्ति । यश्चाग्निः पौरुषेयी पुरुषैः क्रियमाणां गृभं गृभीतं
न्युवोच ॥ अत्र वचिः सेवार्थं वर्तते ॥ निषेवत इत्यर्थः । सोऽग्निरायवे मनुष्यार्थं ॥
दुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् ॥ दुरोकं सपत्नैर्दुःसेवं यथा भवति
तथा शुशोच । दीप्यते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं कविरकविषु प्रचेता मर्तेष्वग्निरमृतो नि धायि ।

स मा नो अत्र जुहुरः सहस्वः सदा त्वे सुमनसः स्याम ॥४॥

अयं । कविः । अकविषु । प्रऽचेताः । मर्तेषु । अग्निः । अमृतः । नि । धायि ।

सः । मा । नः । अत्र । जुहुरः । सहस्वः । सदा । त्वे इति । सुऽमनसः । स्याम ॥४॥

कविः क्रांतहक् प्रचेताः प्रकाशकोऽमृतो मरणधर्मरहितोऽयमग्निरकविष्वक्रां-
तहस्तु मर्तेषु मरणधर्मकेषु निधायि । निहितः । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । सहस्वो
बलवन्नाग्ने त्वे यस्मिन् त्वयि सदा वयं सुमनसः सुमतयः स्याम स त्वमत्रा-
स्मिंल्लोके नोऽस्मान्मा जुहुरः । मा हिंसीः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यो योनिं देवकृतं ससाद क्रत्वा ह्यग्निरमृताँ अतारीत् ।

तमोषधीश्च वनिनश्च गर्भं भूमिश्च विश्वधायसं विभर्ति ॥५॥

आ । यः । योनिं । देवऽकृतं । ससाद । ऋत्वा । हि । अग्निः । अमृतान् । अतारीत् ।
तं । ओषधीः । च । वनिनः । च । गर्भं । भूमिः । च । विश्वऽधायसं । विभर्ति ॥ ५ ॥

योऽग्निर्देवकृतं देवैः कल्पितं योनिं स्थानमाससाद अध्यास्ते । किमर्थं देवाः
स्थानं कल्पयन्त्यग्रेरित्यत आह । हि यस्मात्कारणादग्निः ऋत्वा प्रज्ञयामृतान्देवान-
तारीत् । विश्वधायसं विश्वस्य धारकमोषधीरोषधयो वनिनश्च वृक्षाश्च गर्भं गर्भं
संतं तं विभर्ति । भूमिश्च विभर्ति ॥ श्रुतमेव विभर्तीति पदं बहुवचनांततया विप-
रिणतं सदोषधीभिर्वनिभिश्च संबध्यते ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ईशे ह्यग्निर्मृतस्य भूरेरीशे रायः सुवीर्यस्य दातोः ।

मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा माप्सवः परि षदाम मादुवः ॥ ६ ॥

ईशे । हि । अग्निः । अमृतस्य । भूरेः । ईशे । रायः । सुऽवीर्यस्य । दातोः ।

मा । त्वा । वयं । सहसाऽवन् । अवीराः । मा । अप्सवः । परि । सदा । मा । अदुवः ॥ ६ ॥

अमृतस्यान्नमुदकं वा ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ भूरेरधिकं दातोर्दातुमग्निरीशे । ईष्टे
हि । सुवीर्यस्य शोभनवीर्ययुक्तं रायो धनं दातुमीशे । ईष्टे । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः ।
सहसावन् हे बलवन्ने वयं वसिष्ठा अवीराः पुत्रादिरहिताः संतो मा परिष-
दाम । मा पर्युपविशाम । अप्सवो रूपरहिताश्च संतो मा परिषदाम । तथा च
यास्कः । अप्स इति रूपनामेति । अदुवः परिचरणहीनाश्च मा परिषदाम ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

परिषद्यं हरणस्य रेक्णो नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

न शेषो अग्ने अन्यजातमस्त्यचेतानस्य मा पथो वि दुक्षः ॥ ७ ॥

परिऽसद्यं । हि । अरणस्य । रेक्णः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।

न । शेषः । अग्ने । अन्यऽजातं । अस्ति । अचेतानस्य । मा । पथः । वि । दुक्षः ॥ ७ ॥

अरणस्यानृणस्य रेक्णो धनं परिषद्यं पर्याप्तं भवति हि । अतो नित्यस्यापु-
नर्देयस्य रायो धनस्य पतयः स्याम । यद्वारणस्य रेक्णो धनं परिषद्यं परिहर्तव्यं

भवति । अतो नित्यस्यौरसस्य रायः पुत्राख्यस्य धनस्य पतयः स्याम । हे अग्ने
अन्यजातमनौरसं शेषोऽपत्यं नास्ति । न भवति । अचेतानस्याविदुषः पथो
मार्गान् पुत्रोत्पादनप्रमुखान्मार्गान् मा विदुषः । मा विदुषः ॥ दुष वैकृत्य इति
धातुः ॥ तथा च यास्कः । परिहर्तव्यं हि नोपसर्तव्यमरणस्य रेक्णोऽरणोऽपाणो
भवति रेक्ण इति धननाम रिच्यते प्रयतः । नित्यस्य रायः पतयः स्याम । न
शेषो अग्ने अन्यजातमस्ति । शेष इत्यपत्यनाम शिष्यते प्रयतोऽचेतयमानस्य
तत्प्रमत्तस्य भवति मा नः पथो विदूषः । नि० ३. २. इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नहि यभायारणः सुशेवोऽन्योदर्यो मनसा मंतवा उ ।

अधा चिदोकः पुनरित्स एत्या नो वाज्यभीषाठेतु नव्यः ॥ ८ ॥

नहि । यभाय । अरणः । सुऽशेवः । अन्यऽउदर्यः । मनसा । मंतवै । उं इति ।

अध । चित् । ओकः । पुनः । इत् । स । एति । आ । नः । वाजी । अभीषाट् । एतु । नव्यः ॥ ८ ॥

पूर्वस्यामृच्युक्त एवार्थोऽत्र प्रपंच्यते । अरणोऽरममाणोऽन्योदर्यः सुशेवः
सुखतमो सन् यभाय पुत्रत्वेन ग्रहणाय मनसा मंतवा उ मनसापि मंतव्यो न
भवति हि । अध चिदपि च सोऽन्योदर्य ओक इत् संस्थानमेव पुनरेति ।
प्राप्नोति । अतो वाज्यन्नवानभीषाट् शत्रूणामभिभविता नव्यो नवजातः पुत्रो
नोऽस्मानैतु । आगच्छतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ ९ ॥

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । उं इति । नः । सहसाऽवन् । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकान्नोऽस्मान्निपाहि । त्वमु त्वमेवावद्यात्पापात्
नोऽस्मान्निपाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वस्तदोषं पाथोऽन्नं हविः समभ्येतु ।
सम्यक् प्राप्नोतु । अपि चास्मान् स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्याको
रयिरभ्येतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

ए॒ता नो॑ अ॒ग्ने सौ॒भगा॑ दि॒दी॒ह्यपि॑ क्र॒तुं सु॒चेत॑सं व॒तेम॑ ।

वि॒श्वा स्तो॒तृभ्यो॑ गृ॒णते॑ च॒ संतु॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ १० ॥

ए॒ता । नः॑ । अ॒ग्ने । सौ॒भगा॑ । दि॒दी॒हि । अ॒पि । क्र॒तुं । सु॒चेत॑सं । व॒तेम॑ ।

वि॒श्वा । स्तो॒तृभ्यः॑ । गृ॒णते॑ । च॒ । संतु॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ १० ॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः ॥

प्रा॒ग्नये॑ तव॒स इति॑ नव॒र्चं प॑ंच॒मं सू॒क्तं व॑सिष्ठ॒स्यार्धे॑ चै॒ष्टुभं॑ वै॒श्वान॑राग्निदे॒वता॑कं ।
तथा॑ चानु॒क्रांतं॑ । प्रा॒ग्नये॑ नव॒ वैश्वान॑रीयं त्वि॒ति ॥ वि॒नियो॑गो लै॒ंगिकः॑ ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रा॒ग्नये॑ त॒वसे॑ भ॒रध्वं॑ गि॒रं दि॒वो अ॒र॒तये॑ पृ॒थि॒व्याः ।

यो वि॒श्वेषा॑म॒मृता॑नामु॒प॒स्थे वै॒श्वान॑रो वा॒वृधे॑ जा॒गृव॑द्भिः ॥ १ ॥

प्र । अ॒ग्नये॑ । त॒वसे॑ । भ॒रध्वं॑ । गि॒रं । दि॒वः । अ॒र॒तये॑ । पृ॒थि॒व्याः ।

यः । वि॒श्वेषां॑ । अ॒मृता॑नां । उ॒प॒स्थे । वै॒श्वान॑रः । वा॒वृधे॑ । जा॒गृव॑त्भिः ॥ १ ॥

हे स्तो॒तार॑स्त॒वसे॑ प्रवृ॒द्धाय॑ दि॒वेऽन्तरि॑क्षस्य पृ॒थि॒व्याश्चा॒र॒तये॑ ग॒न्धेऽग्नये॑ वै॒श्वान॑रसंज्ञ॒काया॑ग्नये गि॒रं स्तु॑तिं प्रभ॒रध्वं॑ । यो वै॒श्वान॑रो वि॒श्वन॑र॒हितोऽग्नि॑र्वि॒श्वेषां॑ सर्वेषा॒ममृ॑तानां दे॒वाना॑मु॒प॒स्थ उप॑स्थाने यज्ञे जा॒गृव॑द्भिः प्रबु॒द्धैर्दे॒वैः सहि॑तः सन् वा॒वृधे॑ स्तु॒तिभिर्ह॑विर्भि॒श्च वर्ध॑ते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पृ॒ष्टो दि॒वि धा॒य्यग्निः॑ पृ॒थि॒व्यां ने॒ता सि॑ंधू॒नां वृ॒षभः॑ स्ति॒यानां॑ ।

स मा॒नु॒षीर॑भि वि॒शो वि॑ भा॒ति वै॒श्वान॑रो वा॒वृधा॑नो व॒रेण॑ ॥ २ ॥

पृ॒ष्टः । दि॒वि । धा॒यि । अ॒ग्निः । पृ॒थि॒व्यां । ने॒ता । सि॑ंधू॒नां । वृ॒षभः॑ । स्ति॒यानां॑ ।

सः । मा॒नु॒षीः । अ॒भि । वि॒शः । वि॑ । भा॒ति । वै॒श्वान॑रः । वा॒वृधा॑नः । व॒रेण॑ ॥ २ ॥

सि॑ंधू॒नां नदी॑नां ने॒ता स्ति॒याना॑मपां । स्ति॒या आ॒पो भ॑वंति स्था॒यना॑दिति या॒स्कव॑चनात् । नि० ६. १७. । वृ॒षभो॑ वर्षि॒ता पृ॒ष्टोऽर्चित॑स्तेजसा संपृ॒क्तो वा॑

योऽग्निर्दिव्यंतरिक्षे पृथिव्यां च धायि न्यधायि स वैश्वानरो विश्वनरहि-
तोऽग्निर्वरेण श्रेष्ठेन हविषा तेजसा वा वावृधानो वर्धमानः सन् मानुषीर्वि-
शोऽभि मानुषीः प्रजाः प्रति विभाति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वङ्मिया विशं आयन्नसिक्नीरसमना जहतीर्भोजनानि ।

वैश्वानर पूरवे शोशुचानः पुरो यदग्ने द्रयन्नदीदेः ॥ ३ ॥

त्वत् । भिया । विशः । आयन् । असिक्नीः । असमनाः । जहतीः । भोजनानि ।

वैश्वानर । पूरवे । शोशुचानः । पुरः । यत् । अग्ने । द्रयन् । अदीदेः ॥ ३ ॥

हे वैश्वानर विश्वनरहिताग्ने त्वत्त्वतो भिया भीत्यासिक्नीरसितवर्णा राजस्यः ॥
प्रथमार्थे द्वितीया ॥ विशः प्रजा असमनाः परस्परमसमेता भोजनानि धनानि
जहतीस्त्यजंत्य आयन् । आगच्छन् । कदेत्यत आह । यद्यदा पूरवे राज्ञे शोशुचानो
दीप्यमानः पुरस्तस्य शत्रूणां पुरो द्रयन् दारयनदीदेः अज्वलः । तथा च निगमः ।
अंहो राजन्वरिवः पूरवे कः । ऋग्वे० १. ६३. ७. । इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तव त्रिधातु पृथिवी उत द्यौर्वैश्वानर व्रतमग्ने सचंत ।

त्वं भासा रोदसी आ ततंथाजसेण शोचिषा शोशुचानः ॥ ४ ॥

तव । त्रिऽधातु । पृथिवी । उत । द्यौः । वैश्वानर । व्रतं । अग्ने । सचंत ।

त्वं । भासा । रोदसी इति । आ । ततंथ । अजसेण । शोचिषा । शोशुचानः ॥ ४ ॥

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरग्ने । तथा च यास्कः । वैश्वानरः कस्मा-
द्विश्वान्नरान्नयति विश्व एनं नरा नयंतीति वेति । तव व्रतं त्वत्प्रीतिकारं कर्म
त्रिधातुंतरिक्षं पृथिवी च उतापि च द्यौरिति त्रयो लोकाः सचंत । सेवन्ते ।
चैलोक्यवर्तिन्यः प्रजास्त्वदर्थं कर्म कुर्वन्तीत्यर्थः । अपि च त्वमजसेण शोचिषा
प्रकाशेन शोशुचानो दीप्यमानो भासा दीप्ता रोदसी द्यावापृथिव्यौ चाततंथ ।
विस्तारयसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वामग्ने हरितो वावशाना गिरः सचन्ते धुनयो घृताचीः ।

पतिं कृष्टीनां रथ्यं रयीणां वैश्वानरमुषसां केतुमह्नां ॥ ५ ॥

त्वां । अग्ने । हरितः । वावशानाः । गिरः । सचन्ते । धुनयः । घृताचीः ।

पतिं । कृष्टीनां । रथ्यं । रयीणां । वैश्वानरं । उषसां । केतुं । अह्नां ॥ ५ ॥

हे अग्ने कृष्टीनां प्रजानां । क्षितयः कृष्टय इति मनुष्यनामसु पाठात् । पतिं स्वामिनं रयीणां धनानां रथ्यं नेतारमुषसामह्नां महान्तं केतुं प्रज्ञापकं वैश्वानरं विश्वनरहितं त्वां हरितोऽश्वा वावशानाः कामयमानाः सचन्ते । सेवन्ते । तथा गिरो नृणां स्तुतिरूपा वाचो धुनयः पापं धुन्वाना घृताचीर्घृतमचन्त्यः । हविषा सहिता इत्यर्थः । सचन्ते ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वे असुर्ये वसवो नृण्वन्क्रतुं हि ते मित्रमहो जुषन्त ।

त्वं दस्यूरोकसो अग्न आज उरु ज्योतिर्जनयन्नार्याय ॥ ६ ॥

त्वे इति । असुर्ये । वसवः । नि । नृण्वन् । क्रतुं । हि । ते । मित्रऽमहः । जुषन्त ।

त्वं । दस्यून् । ओकसः । अग्ने । आजः । उरु । ज्योतिः । जनयन् । आर्याय ॥ ६ ॥

हे मित्रमहो मित्राणां पूजयितरग्ने त्वे त्वयि वसवो वासका देवा असुर्ये बलं नृण्वन् । न्यगमयन् । ते क्रतुं त्वत्प्रीतिकरं कर्म जुषन्त । असेवन्त हि । किंच त्वमार्याय कर्मवते जनायोरु ज्योतिरधिकं तेजो जनयन् दस्यून् कर्महीनानोकसः स्थानादाजः । निरगमयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स जायमानः परमे व्योमन्वायुर्न पार्थः परि पासि सद्यः ।

त्वं भुवना जनयन्नभि क्रन्नपत्याय जातवेदो दशस्यन् ॥ ७ ॥

सः । जायमानः । परमे । विऽओमन् । वायुः । न । पार्थः । परि । पासि । सद्यः ।

त्वं । भुवना । जनयन् । अभि । क्रन् । अपत्याय । जातऽवेदः । दशस्यन् ॥ ७ ॥

हे वैश्वानर स प्रसिद्धस्त्वं परमे दूरस्थे व्योमन्तं तरिक्षे जायमानः सूर्यरूपेण प्रादुर्भवन् वायुर्न यथा वायुर्द्विदेवत्यग्रहेषु प्रथमं सोमं पिबति तथा पाथः सोमं सद्यः परिपासि । परिपिबसि । यद्वा वायुरिव पाथो जलं परिपासि । परिपिबसि । शोषयसीत्यर्थः । किंच हे जातवेदो जातधनाग्रे त्वं भुवना भुवनान्युदकानि ॥ भूतं भुवनमित्युदकनामसु पाठात् ॥ जनयन्नपत्यायापत्यवत्पालनीयाय यजमानाय दशस्यन् कामान् च यच्छन् अभिक्त्रन् । वैद्युतात्मनाभिक्त्रंदसि अभिगर्जसि वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तामग्ने अस्मे इषमेरयस्व वैश्वानर द्युमतीं जातवेदः ।
यया राधः पिन्वसि विश्ववार पृथु श्रवो दाशुषे मर्त्याय ॥ ८ ॥
तां । अग्ने । अस्मे इति । इषं । आ । ईरयस्व । वैश्वानर । द्युऽमतीं । जातऽवेदः ।
यया । राधः । पिन्वसि । विश्वऽवार । पृथु । श्रवः । दाशुषे । मर्त्याय ॥ ८ ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञ वैश्वानर विश्वनरहिताग्रे तामिषमेषणीयां वृष्टिं द्युमतीं दीप्तिमतीमस्मे अस्मभ्यमेरयस्व । प्रेरयस्व । वृष्ट्या चैलोक्यं द्योतते हि । यद्वा द्युमतीं तामिषमन्नमेरयस्व । तथा च श्रूयते । तस्माद्यस्यैवेह भूयिष्ठमन्नं भवति स एव भूयिष्ठं लोके विराजतीति । अथवेषमेषणीयां तां द्युमतीं भास्वतीं दीप्तिमेरयस्व । ययेषा राधो धनं पिन्वसि पालयसि । अपि च हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयाग्रे पृथु विस्तीर्णं श्रवो यशो दाशुषे मर्त्याय यजमानाय पिन्वसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

तं नो अग्ने मघवद्भ्यः पुरुक्षुं रयिं नि वाजं श्रुत्यं युवस्व ।
वैश्वानर महि नः शर्म यच्छ रुद्रेभिरग्ने वसुभिः सजोषाः ॥ ९ ॥
तं । नः । अग्ने । मघवत्ऽभ्यः । पुरुऽक्षुं । रयिं । नि । वाजं । श्रुत्यं । युवस्व ।
वैश्वानर । महि । नः । शर्म । यच्छ । रुद्रेभिः । अग्ने । वसुऽभिः । सऽजोषाः ॥ ९ ॥

हे अग्ने मघवद्भ्यो धनवद्भ्यः । हविष्मद्भ्य इत्यर्थः । नोऽस्मभ्यं पुरुक्षुं बहून् बहुयशस्कं वा तं प्रसिद्धं रयिं श्रुत्यं श्रवणीयं वाजं बलं च नि युवस्व । नितरां

मिश्रयस्व । किंच हे वैश्वानर विश्वनरहिताग्ने त्वं रुद्रेभी रुद्रेर्वसुभिश्च देवैः सजोषाः सहितश्च सन् नोऽस्मभ्यं महि महत् शर्म सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः ॥

प्र सम्राज इति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं । अनुक्रम्यते च । प्र सम्राजः सप्त । वैश्वानरीयं त्वित्युक्तत्वादस्यापि वैश्वानरोऽग्निर्देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र सम्राजो असुरस्य प्रशस्तिं पुंसः कृष्टीनामनुमाद्यस्य ।

इंद्रस्येव प्र तवसस्कृतानि वंदे दारुं वंदमानो विवक्ति ॥ १ ॥

प्र । संऽराजः । असुरस्य । प्रऽशस्तिं । पुंसः । कृष्टीनां । अनुऽमाद्यस्य ।

इंद्रस्यऽइव । प्र । तवसः । कृतानि । वंदे । दारुं । वंदमानः । विवक्ति ॥ १ ॥

दारुं पुरां भेत्तारं वंदे । वंदमानः सन् सम्राजः सर्वस्य भुवनस्येश्वरस्यासुरस्य बलवतः पुंसो वीरस्य । पौंस्यमिति वीर्यमुच्यते । तथा च यास्कः । पुमान् पुरुमना भवति पुंसतेर्वेति । कृष्टीनां जनानामनुमाद्यस्य स्तुत्यस्य तवसो बलवत इंद्रस्येव तस्य वैश्वानरस्य प्रशस्तिं स्तुतिं कृतानि कर्माणि च प्रविवक्ति । प्रब्रवीमि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कविं केतुं धासिं भानुमद्रेर्हिंवन्ति शं राज्यं रोदस्योः ।

पुरंदरस्य गीर्भिरा विवासेऽग्नेर्व्रतानि पूर्या महानि ॥ २ ॥

कविं । केतुं । धासिं । भानुं । अद्रेः । हिन्वन्ति । शं । राज्यं । रोदस्योः ।

पुरंऽदरस्य । गीःऽभिः । आ । विवासे । अग्नेः । व्रतानि । पूर्या । महानि ॥ २ ॥

कविं प्राज्ञं केतुं विश्वस्य प्रज्ञापकं धासिमद्रेर्धर्तारमादर्तुः स्तोतुर्वा भानुं भासकं शं सुखकरं रोदस्योर्द्यावापृथिव्यो राज्यं राजानं वैश्वानरमग्निं हिन्वन्ति । मदीयाः प्रीणयन्ति प्रेरयन्ति वा देवाः । अहं च पुरंदरस्य पुरां दारयितुरग्नेः पूर्या पूर्याणि पुरातनानि महानि महान्ति व्रतानि कर्माणि गीर्भिराविवासे । परिचरामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न्यक्रतून्यथिनो मृधवाचः पणीरश्रद्धाँ अवृधाँ अयज्ञान् ।

प्रप्र तान्दस्यूरग्निर्विवाय पूर्वश्चकारापराँ अयज्यून् ॥३॥

नि । अक्रतून् । यथिनः । मृधऽवाचः । पणीन् । अश्रद्धान् । अवृधान् । अयज्ञान् ।

प्रऽप्र । तान् । दस्यून् । अग्निः । विवाय । पूर्वः । चकार । अपरान् । अयज्यून् ॥३॥

अक्रतूनयज्ञान् यथिनो जल्पकान्मृधवाचो हिंसितवचस्कान् पणीन् पणिना-
मकान्वार्धुषिकानश्रद्धान्यज्ञादिषु श्रद्धारहितानवृधान् स्तुतिभिरग्निमवर्धयतोऽय-
ज्ञान्यज्ञहीनान् तान्दस्यून् वृथा कालस्य नेतृनग्निः प्रप्र अत्यंतं नि विवाय । नि-
तरां गमयेत् । तदेवाह । अग्निः पूर्वो मुख्यः सन् अयज्यूनयजमानानपरान्
जघन्यान् चकार ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो अपाचीने तमसि मदंतीः प्राचीश्चकार नृतमः शचीभिः ।

तमीशानं वस्वो अग्निं गृणीषेऽनानतं दमयंतं पृतन्यून् ॥४॥

यः । अपाचीने । तमसि । मदंतीः । प्राचीः । चकार । नृऽतमः । शचीभिः ।

तं । ईशानं । वस्वः । अग्निं । गृणीषे । अनानतं । दमयंतं । पृतन्यून् ॥४॥

नृतमो नेतृतमो योऽग्निरपाचीनेऽप्रकाशमाने तमसि निमग्नाः प्रजा मदंतीः
स्तुवंतीः शचीभिस्ताभ्यो दत्ताभिः प्रज्ञाभिः प्राचीर्ऋजुगामिनीश्चकार । यद्वा नेतृ-
तमो योऽग्निरपाचीने तमसि निशायां मदंतीर्माद्यंतीरुषसः शचीभिः प्रज्ञाभिः
प्राचीश्चकारेत्यर्थः । तं वस्वो धनस्येशानमनानतमप्रहं पृतन्यून् युद्धकामांश्च
दमयंतमग्निं गृणीषे । स्तौमि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यो देह्योऽनमयद्वधस्त्रैर्यो अर्यपत्नीरुषसश्चकार ।

स निरुध्या नहुषो यद्दो अग्निर्विशश्चक्रे बलिहतः सहोभिः ॥५॥

यः । देह्यः । अनमयत् । वधऽस्त्रैः । यः । अर्यऽपत्नीः । उषसः । चकार ।

सः । निऽरुध्य । नहुषः । यद्दः । अग्निः । विशः । चक्रे । बलिऽहतः । सहऽभिः ॥५॥

योऽग्निर्देहो देहीरुपचिता ॥ आसुरीर्विद्या वधस्त्रैर्वधैरायुधैर्वानमयत् हीना
अकरोत् । यश्चार्यपत्नीः । अर्यः सूर्यः पतिर्यासां ता अर्यपत्न्यः । ता उषसश्च-
कार अकरोत् स यज्ञो महानग्निर्विशः प्रजाः सहोभिर्बलैर्निरुध्य नहुषो राज्ञो
बलिहतः करप्रदाश्चक्रे ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्य शर्मन्नुप विश्वे जनास एवैस्तस्युः सुमतिं भिक्षमाणाः ।

वैश्वानरो वरमा रोदस्योराग्निः ससाद पित्रोरुपस्थं ॥ ६ ॥

यस्य । शर्मन् । उप । विश्वे । जनासः । एवैः । तस्युः । सुऽमतिं । भिक्षमाणाः ।

वैश्वानरः । वरं । आ । रोदस्योः । आ । अग्निः । ससाद । पित्रोः । उपऽस्थं ॥ ६ ॥

विश्वे सर्वे जनासो जनाः शर्मन् शर्मणि सुखनिमित्तं यस्य वैश्वानरस्य सुमतिं
भिक्षमाणाः प्रार्थमाना एवैः कर्मभिर्हविर्भिर्वोपतस्युः यमेवोपतिष्ठन्ते स वैश्वान-
नरो विश्वनरहितोऽग्निः सूर्यः सन् पित्रोर्मातापित्रो रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्वर-
मुत्कृष्टमुपस्थं मध्यमंतरिक्षमाससाद । आगच्छत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ देवो ददे बुध्या वसूनि वैश्वानर उदिता सूर्यस्य ।

आ समुद्रादवरादा परस्मादाग्निर्ददे दिव आ पृथिव्याः ॥ ७ ॥

आ । देवः । ददे । बुध्या । वसूनि । वैश्वानरः । उत्ऽदिता । सूर्यस्य ।

आ । समुद्रात् । अवरात् । आ । परस्मात् । आ । अग्निः । ददे । दिवः । आ । पृथिव्याः ॥ ७ ॥

वैश्वानरो विश्वनरहितोऽग्निर्देवो द्योतमानो बुध्या बुध्यान्यांतरिक्षाणि ।
बुधमंतरिक्षं । तथा च यास्कः । बुधमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति वा
। नि० १०.४४. । इति । वसून्वाच्छादकानि तमांसि ॥ वस आच्छादन इति धातुः ॥
सूर्यस्योदितोदितावुदये सत्याददे । समुद्रादंतरिक्षात् ॥ सगरं समुद्र इत्यंतरिक्षनामसु
पाठात् ॥ अवरात्पृथिव्यास्तमांस्याददे । समुद्रात्परस्माद्दिवोऽपि तमांस्याददे ।
तदेव दर्शयति । अग्निर्दिवस्तमांस्याददे पृथिव्याश्च तमांस्याददे ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये नवमो वर्गः ॥

प्र वो देवमिति सप्रचं सप्रमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं चैष्टुभमाग्नेयं । प्र वो देवमित्यनुक्रांतं । प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोर्दशसूक्त उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो देवं चित्सहसानमग्निमश्वं न वाजिनं हिषे नमोभिः ।

भवा नो दूतो अध्वरस्य विद्वान्त्मना देवेषु विविदे मितदुः ॥१॥

प्र । वः । देवं । चित् । सहसानं । अग्निं । अश्वं । न । वाजिनं । हिषे । नमःऽभिः ।

भव । नः । दूतः । अध्वरस्य । विद्वान् । त्मना । देवेषु । विविदे । मितऽदुः ॥१॥

हे अग्ने वस्त्वां देवं द्योतमानादिगुणयुक्तं सहसानं राक्षसानभिभवतं बलमाचरतं वाग्निमग्नस्य नेतारमश्वं न अश्वमिव वाजिनं वेगवंतं बलवंतं वा नमोभिः स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा प्रहिषे । हे अग्ने त्वां चित्प्रहिणोम्येव । किंच हे अग्ने त्वं विद्वान् जानन् नोऽस्माकमध्वरस्य यज्ञस्य दूतो भव । अथ परोक्षस्तुतिः । त्मनात्मना स्वयमेव देवेषु मितदुर्दग्धदुमोऽग्निरिव विविदे । प्रज्ञायते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ याह्यग्ने पथ्याऽ अनु स्वा मंद्रो देवानां सख्यं जुषाणः ।

आ सानु शुष्मैर्नदयन्पृथिव्या जंभेभिर्विश्वमुशधग्वनानि ॥२॥

आ । याहि । अग्ने । पथ्याः । अनु । स्वाः । मद्रः । देवानां । सख्यं । जुषाणः ।

आ । सानु । शुष्मैः । नदयन् । पृथिव्याः । जंभेभिः । विश्वं । उशधक् । वनानि ॥२॥

हे अग्ने त्वं मद्रो मदयिता स्तुत्यो वा देवानां सख्यं । देवैः सह सख्यमित्यर्थः । जुषाणः सेवमानः पृथिव्याः सानु समुच्छ्रितं तृणगुल्मादिकं शुष्मैः शोषकैर्दाहकैस्तेजोभिर्नदयन् शब्दायमानः । दह्यमानं हि शब्दायते । जंभेभिर्दंष्ट्राभिः । ज्वालाभिरित्यर्थः । विश्वं विश्वानि वनान्युशधक् कामयमानो दहन् स्वाः पथ्या अनु । स्वैर्मागैरित्यर्थः । आ आयाहि । आकारस्य पुनर्वचनमादरार्थं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्राचीनो यज्ञः सुधितं हि बर्हिः प्रीणीते अग्निरीकृतो न होता ।

आ मातरा विश्ववारि हुवानो यतो यविष्ठ जज्ञिषे सुशेवः ॥३॥

प्राचीनः । यज्ञः । सुऽधितं । हि । बर्हिः । प्रीणीते । अग्निः । ईळितः । न । होता ।
 आ । मातरा । विश्ववारे इति विश्वऽवारे । हुवानः । यतः । यविष्ठ । जज्ञिषे ।
 सुऽशेवः ॥ ३ ॥

अयं यज्ञः प्राचीनः । सम्यगनुष्ठीयत इत्यर्थः । यद्वा यज्ञो यष्टा होता प्राचीनः ।
 यद्वा यज्ञो हविः प्राचीनः प्राचीनं प्राङ्मुखमासनं । बर्हिर्हि बर्हिश्च सुधितं
 सुनिहितं । ईळितः स्तुतोऽग्निः प्रीणीते । तृप्तश्च भवति । होता न होता च ।
 नेति चार्थे । विश्ववारे विश्वैर्वरणीये मातरा द्यावापृथिव्याविडायामाहुवानो
 भवति । कदेत्यत आह । यतो यदा यविष्ठ हे युवतमाग्ने त्वं सुशेवः सुसुखो
 जज्ञिषे जायसे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सद्यो अध्वरे रथिरं जनंत मानुषासो विचेतसो य एषां ।
 विशामधायि विशपतिर्दुरोणेऽग्निर्मंद्रो मधुवचा ऋतावा ॥ ४ ॥

सद्यः । अध्वरे । रथिरं । जनंत । मानुषासः । विऽचेतसः । यः । एषां ।
 विशां । अधायि । विशपतिः । दुरोणे । अग्निः । मंद्रः । मधुऽवचाः । ऋतऽवा ॥ ४ ॥

विचेतसो विविक्तप्रज्ञा मानुषासो मनुष्या अध्वरे यज्ञे रथिरं रथिनं नेतार-
 मग्निं सद्यो जनंत । जनयंति । य एषां हविर्वहति सोऽयमग्निर्विशपतिर्विशां
 पतिर्विश्वस्य पतिर्वा मंद्रो मदयिता मधुवचा मादयितृवचस्क ऋतावा यज्ञवान्
 विशां मनुष्याणां दुरोणे गृहेऽधायि । आहितः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

असादि वृतो वह्निराजगन्वानग्निर्ब्रह्मा नृषदने विधर्ता ।
 द्यौश्च यं पृथिवी वावृधाते आ यं होता यजति विश्ववारं ॥ ५ ॥

असादि । वृतः । वह्निः । आऽजगन्वान् । अग्निः । ब्रह्मा । नृऽसदने । विऽधर्ता ।
 द्यौः । च । यं । पृथिवी । वावृधाते इति । आ । यं । होता । यजति । विश्वऽवारं ॥ ५ ॥

वृतो होतृत्वेन वह्निर्हविषां वोढा ब्रह्मा परिवृढो विधर्ता विश्वस्य धार-
 कोऽग्निराजगन्वान् द्युलोकादागत आगमनशीलो वा नृषदने होतुः स्थानेऽसादि ।

उपविष्टः । यमग्निं द्यौश्च पृथिवी चोभे ववृधाते वर्धयतः । यं च विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं होता मानुष आयजति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एते द्युन्नेभिर्विश्वमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतक्षन् ।

प्र ये विश्वस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन् चतस्य ॥ ६ ॥

एते । द्युन्नेभिः । विश्वं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वा । अरं । नर्याः । अतक्षन् ।

प्र । ये । विश्वः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । चतस्य ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुरुषा द्युन्नेभिरनैर्विश्वं पोष्यवर्गमातिरंतं । वर्धयन्ति । अथवा द्युन्नेभिर्यशोभिर्विश्वं जगदातिरंतं । अभ्यगच्छन्नित्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मानुषा मंचं स्तोत्रं स्तुत्यं वारं पर्याप्तमतक्षन् समस्कुर्वन् । वेति समुच्चये । ये च विशो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतेः सन्यङोरिति द्वित्वं इको ऋलिति सनः कित्त्वं च सर्वे विधयश्छंदसि विकल्पन्त इति न भवतः । ज्ञाश्रुस्मृदृशां सन इत्यात्मनेपदं च ॥ अतिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया ये वा चतस्यस्यास्य सत्यमिममग्निं ॥ कर्मणि षष्ठी । मानुषाणामश्रीयादितिवत् ॥ आदीधयन् आदीपयन् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नू त्वामग्न ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो आनङ्गूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू । त्वां । अग्ने । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इषं । स्तोतृभ्यः । मघवद्भ्यः । आनङ् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामस्मदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यश्चेषमन्नं नु क्षिप्रमद्य वानट् । प्रापयेः ॥ नशेर्ब्याप्ति-कर्मणोऽतर्णीतण्यर्थाल्लुङि छंदस्यपि दृश्यत इत्यडागमः ॥ यूयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातेत्येवमीमहे । याचामहे ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

इंधे राजेति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभमामेयं । इंधे राजेत्यनुक्रांतं ॥

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगः ॥ आतिथ्यायां प्रप्रायमग्निरिति स्विष्टकृतो
याज्या । सूत्रितं च । प्रप्रायमग्निर्भरतस्य शृण्व इति संयाज्ये । आ० ४. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इ॒धे रा॒जा॒ सम॒र्यो नमो॑भि॒र्यस्य॑ प्र॒तीक॑माहु॒तं घृ॒तेन॑ ।

नरो॑ ह॒व्येभि॑री॒ळते॑ स॒बाध॑ आ॒ग्निर॒ग्रे उ॒षसा॑मशोचि ॥ १ ॥

इ॒धे । रा॒जा । सं । अ॒र्यः । नमः॑ऽभिः । यस्य॑ । प्र॒तीकं॑ । आऽहु॒तं । घृ॒तेन॑ ।

नरः॑ । ह॒व्येभिः॑ । ई॒ळते॑ । स॒बाधः॑ । आ । अ॒ग्निः । अ॒ग्रे । उ॒षसां॑ । अ॒शोचि॑ ॥ १ ॥

राजा दीप्नोऽर्यः स्वामी हविषां प्रेरको वाग्निर्नमोभिः स्तुतिभिः सह समिधे ।
समिध्यते । यस्याग्नेः प्रतीकं रूपं घृतेनाहुतं भवति । यं च नरोऽस्मदीयाः
सबाधः संश्लिष्टाः संजातबाधा वा हव्येभिर्हव्यैः सार्द्धमीळते स्तुवंति सोऽग्निरु-
षसामय आशोचि । आदीप्यते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अ॒यमु॒ य सु॒महो॑ अ॒वेदि॒ होता॑ म॒न्द्रो मनु॑षो य॒हो अ॒ग्निः ।

वि॒ भा अ॒कः स॒सृजा॒नः पृथि॒व्यां कृ॒ष्णप॑वि॒रोष॑धीभिर्वव॒क्षे ॥ २ ॥

अ॒यं । ऊं॒ इति॑ । स्यः॑ । सु॒महान् । अ॒वेदि॒ । होता॑ । म॒न्द्रः । मनु॑षः । य॒हः । अ॒ग्निः ।

वि॒भाः । अ॒करि॒त्यकः॑ । स॒सृजा॒नः । पृथि॒व्यां । कृ॒ष्णऽप॑विः । ओ॒षधी॑भिः । व॒वक्षे॑ ॥ २ ॥

स्य सोऽयं होता देवानामाह्वाता मन्द्रो मदयिता यहो महानग्निर्मनुषो
मनुष्यस्य सुमहानवेदि । सुमहत्त्वेन प्रज्ञायते । अपि च सोऽयं भा दीप्तीर्यकः ।
विकरोत्यंतरिक्षे । किंच सोऽयं कृष्णपविः कृष्णमार्गोऽग्निः पृथिव्यां ससृजानः
सृज्यमानः सन्नोषधीभिर्ववक्षे । वर्धते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

क॒या नो॑ अ॒ग्ने वि॒ वसः॑ सु॒वृत्तिं॑ का॒मु स्व॒धामृ॑णवः श॒स्यमा॑नः ।

क॒दा भ॑वे॒म प॑त॒यः सु॒दत्र॑ रा॒यो व॑न्तारो॑ दु॒ष्टर॑स्य सा॒धोः ॥ ३ ॥

क॒या । नः॑ । अ॒ग्ने । वि॒ । व॒सः॑ । सु॒वृत्तिं॑ । कां॑ । ऊं॒ इति॑ । स्व॒धां । ऋ॒णवः॑ । श॒स्यमा॑नः ।

क॒दा । भ॒वे॒म । प॑त॒यः । सु॒दत्र॑ । रा॒यः । व॑न्तारः । दु॒ष्टर॑स्य । सा॒धोः ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वं कया स्वधया हविषा नोऽस्माकं सुवृत्तिं स्तुतिं विवसः । व्याप्नुषे
आच्छादयसि वा । कामु कां च स्वधां शस्यमानः स्तूयमानस्त्वमृणवः । प्राप्नुयाः ।
हे सुदत्र शोभनदानाग्ने । तथा च यास्कः । सुदत्रः कल्याणदान इति । वयं
कदा दुष्टरस्य शत्रुभिर्दुर्हिंसकस्य साधोः समीचीनस्य रायो धनस्य पतयः स्वा-
मिनो भवेम । वंतारः संभक्तारश्च कदा भवेम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्रप्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे वि यत्सूर्यो न रोचते बृहद्भाः ।

अभि यः पूरुं पृतनासु तस्थौ द्युतानो दैव्यो अतिथिः शुशोच ॥४॥

प्रऽप्र । अयं । अग्निः । भरतस्य । शृण्वे । वि । यत् । सूर्यः । न । रोचते । बृहत् । भाः ।

अभि । यः । पूरुं । पृतनासु । तस्थौ । द्युतानः । दैव्यः । अतिथिः । शुशोच ॥४॥

अयं प्रसिद्धोऽग्निर्भरतस्य यजमानस्य मम प्रप्रात्यंतं शृण्वे । प्रथितो भवति ।
कदेत्यत्राह । यद्यदा सूर्यो न सूर्य इव बृहद्भा बृहद्भासमानो विरोचते प्रकाशते ।
किंच योऽग्निः पृतनासु संग्रामेषु पूरुं पूरुनामकमसुरमभितस्थौ अभिवभूव
सोऽयं द्युतानो दीप्यमानो दैव्योऽतिथिर्देवानामतिथिवत्पूज्यः सन् शुशोच ।
जज्वाल ॥

॥ अथ पंचमी ॥

असन्नित्वे आहवन्नानि भूरि भुवो विश्वेभिः सुमना अनीकैः ।

स्तुतश्चिदग्ने शृण्विषे गृणानः स्वयं वर्धस्व तन्वं सुजात ॥५॥

असन् । इत् । त्वे इति । आऽहवन्नानि । भूरि । भुवः । विश्वेभिः । सुऽमनाः । अनीकैः ।

स्तुतः । चित् । अग्ने । शृण्विषे । गृणानः । स्वयं । वर्धस्व । तन्वं । सुऽजात ॥५॥

हे अग्ने त्वे त्वय्याहवन्नानि हवींष्याहुतयो वा भूरि बहून्यसन्नित् । भवन्त्येव ।
त्वं च विश्वेभिर्विश्वैरनीकैस्तेजोभिस्त्वद्विभूतिभिरग्निभिर्वा सह सुमना भुवः । भव ।
हे अग्ने स्तुतः स्तोतुः । स्तौतीति स्तुत् । स्तोत्रं शृण्विषे । शृणु । हे सुजात
कल्याणप्रादुर्भावान्ने गृणानः स्तूयमानस्त्वं स्वयं स्वयमेव तन्वं स्वां तनुं मम
तनुं वा वर्धस्व । वर्धयस्व ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इदं वचः शतसाः संसहस्रमुदग्रये जनिषीष्ट द्विर्होः ।

शं यत्स्तोतृभ्य आपये भवाति द्युमदमीवचातनं रक्षोहा ॥६॥

इदं । वचः । शतऽसाः । संऽसहस्रं । उत् । अग्रये । जनिषीष्ट । द्विऽर्होः ।

शं । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवाति । द्युऽमत् । अमीवऽचातनं । रक्षःऽहा ॥६॥

शतसा गवां शतस्य संभक्ता संसहस्रं गवां सहस्रेण च संयुतो द्विर्हो द्वाभ्यां विद्याकर्मभ्यां बृहन् वसिष्ठो द्वयोः स्थानयोर्द्युलोकयोर्महान्वा । तथा च यास्कः । द्विर्हो द्वयोः स्थानयोः परिवृढ इति । इदं वच इदं स्तोत्रमग्रय उज्जनिषीष्ट । उदजीजनत् । किं तदित्यत आह । यद्वचो द्युमत् दीप्तिमत् । यशस्करमित्यर्थः । अमीवचातनं रोगाणां निवारकं रक्षोहा रक्षसां हंतु च स्तोतृभ्य आपये तद्वधवे पुत्रादिकायापि शं सुखदं भवाति भवेत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवन्न आनङ्गूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

नू । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इषं । स्तोतृऽभ्यः । मघवत्ऽभ्यः । आनङ् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

इयमृक् प्रागेव व्याख्याता ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

अबोधि जार इति षट्च नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं चैष्टुभमाग्नेयं । अबोधि षडित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्दशसूक्तमध्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अबोधि जार उषसांमुपस्थाद्धोता मंद्रः कवितमः पावकः ।

दधाति केतुमुभयस्य जंतोर्हव्या देवेषु द्रविणं सुकृत्सु ॥१॥

अबोधि । जारः । उषसां । उपऽस्थात् । होता । मंद्रः । कविऽतमः । पावकः ।

दधाति । केतुं । उभयस्य । जंतोः । हव्या । देवेषु । द्रविणं । सुकृत्ऽसु ॥१॥

जारः सर्वेषां प्राणिनां जरयिता होता देवानामाह्वाता च मंद्रो मदयिता स्तुत्यो
वा कवितमः प्राज्ञतमः पावकः शोधकोऽग्निरुषसामुपस्थात् मध्येऽबोधि ।
अबुध्यत । किंचोभयस्य द्विपदश्च चतुष्पदश्च दैव्यस्य मानुषस्य वा जंतोः
प्राणिनः केतुं प्रज्ञानं दधाति । विदधाति । देवेषु च हव्या हव्यानि दधाति ।
सुकृत्सु यजमानेषु च द्रविणं धनं दधाति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स सुक्रतुर्यो वि दुरः पणीनां पुनानो अर्के पुरुभोजसं नः ।

होता मंद्रो विशां दमूनास्तिरस्तमो दहशे राम्याणां ॥ २ ॥

सः । सुऽक्रतुः । यः । वि । दुरः । पणीनां । पुनानः । अर्के । पुरुऽभोजसं । नः ।

होता । मद्रः । विशां । दमूनाः । तिरः । तमः । दहशे । राम्याणां ॥ २ ॥

सोऽग्निः सुक्रतुः सुकर्मा सुप्रज्ञो वा भवति । योऽग्निः पणीनामसुराणां
दुरो द्वाराणि गवां पिधानानि विवृतवान् । पुरुभोजसं बहुक्षीरमर्कमर्चनीयं
गवां संघं नोऽस्मदर्थे पुनानः शोधयन् । हरन्नित्यर्थः । होता देवानामाह्वाता
मंद्रो मदयिता स्तुत्यो वा दमूना दांतमना दममना दानमना वा राम्याणां
रात्रीणां रमयित्रीणां वा विशां जनानां यजमानानां वा तमोऽंधकारं तिर-
स्कुर्वन् दहशे दृश्यते च । यद्वा तमस्तिरो दहशे । नाशयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अमूरः कविरदितिर्विवस्वान्सुसंसन्मित्रो अतिथिः शिवो नः ।

चित्रभानुरुषसां भात्ययेऽपां गर्भः प्रस्वो आ विवेश ॥ ३ ॥

अमूरः । कविः । अदितिः । विवस्वान् । सुऽसंसत् । मित्रः । अतिथिः । शिवः । नः ।

चित्रऽभानुः । उषसां । भाति । अये । अपां । गर्भः । प्रऽस्वः । आ । विवेश ॥ ३ ॥

योऽग्निरमूरोऽमूढः कविः प्राज्ञोऽदितिरदीनो विवस्वान्दीप्तिमान् सुसंसत्
शोभनसदनः शोभनसंवेदनो वा मित्रः प्रमीतेस्त्राता सर्वेषामतिथिरतिथिवत्पूज्यः
शिवः शिवकरो जगतश्चित्रभानुश्चित्रदीप्तिरुषसामये मुखे भाति सोऽयमपां गर्भः
सन् प्रस्वो जायमाना ओषधीराविवेश ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ई॒ळे॒न्यो वो॒ म॒नु॒षो यु॒गेषु॑ स॒म॒न॒गा अ॒शु॒च॒ज्जा॒त॒वे॒दाः ।

सु॒सं॒द॒शा भा॒नु॒ना यो वि॒भा॒ति प्र॒ति गा॒वः स॒मि॒धा॒नं बु॒ध॒न्त ॥४॥

ई॒ळे॒न्यः । वः । म॒नु॒षः । यु॒गेषु॑ । स॒म॒न॒ऽगाः । अ॒शु॒च॒त् । जा॒त॒ऽवे॒दाः ।

सु॒ऽसं॒द॒शा । भा॒नु॒ना । यः । वि॒ऽभा॒ति । प्र॒ति । गा॒वः । सं॒ऽइ॒धा॒नं । बु॒ध॒न्त ॥४॥

हे अग्ने वस्त्वं ॥ अत्र विभक्तेर्वचनव्यत्ययः ॥ मनुषो मनुष्यस्य युगेषु याग-
कालेषु सर्वेष्वपि दिवसेषु वेळेन्यः स्तुत्यः । अतः परं परोक्षस्तुतिः । योऽग्निर्जा-
तवेदा जातधनः समनगा युद्धेषु संगता सन् अशुचत् दीप्यते । सुसंदशा सुसं-
दर्शनेन भानुना तेजसा विभाति च । तमग्निं समिधानं समिध्यमानं गावः
स्तुतयः प्रतिबुधन्त । प्रतिबोधयन्ति ॥

वैश्वदेवे पशावग्ने याहीति हविषो याज्या । सूचितं च । अग्ने याहि दूत्यं मा
रिषण्य इदं नरो नेमधिता हवन्त इति तिस्रः । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषात्र पंचमी ॥

अग्ने॑ या॒हि दू॒त्यं॑ मा रि॒षण्यो॑ दे॒वाँ अ॒च्छा ब्र॒ह्म॒कृ॒ता ग॒णेन॑ ।

सर॑स्व॒ती म॒रुतो॑ अ॒श्विना॒पो यक्षि॑ दे॒वान॒न्न॒धेया॑य॒ विश्वा॑न् ॥५॥

अग्ने॑ । या॒हि । दू॒त्यं॑ । मा । रि॒षण्यः॑ । दे॒वान् । अ॒च्छ । ब्र॒ह्म॒ऽकृ॒ता । ग॒णेन॑ ।

सर॑स्व॒ती । म॒रुतः॑ । अ॒श्विना॑ । अपः॑ । यक्षि॑ । दे॒वान् । र॒त्न॒ऽधेया॑य । विश्वा॑न् ॥५॥

हे अग्ने दूत्यं दूतस्य कर्म हविर्वहनादि याहि । देवानच्छाभिगच्छ । गणेन
संघेन सह ब्रह्मकृता ब्रह्मकृतोऽस्मान्स्मदीयांश्च तव स्तोतृन्मा रिषण्यः । मा
हिंसीः । सरस्वती मरुतोऽश्विनाश्विनावपश्च एतान् देवान् रत्नधेयायास्मभ्यं
रत्नदानाय यक्षि च ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वाम॑ग्ने स॒मि॒धा॒नो वसि॑ष्ठो ज॒रुथं॑ ह॒न्यक्षि॑ रा॒ये पु॒रंधि॑ ।

पु॒रु॒णी॒था जा॑तवे॒दो ज॒रस्व॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ स॒दा नः॑ ॥६॥

त्वां । अग्ने॑ । सं॒ऽइ॒धा॒नः । वसि॑ष्ठः । ज॒रुथं॑ । ह॒न् । यक्षि॑ । रा॒ये । पु॒रं॒ऽधि ।

पु॒रु॒ऽनी॒था । जा॑त॒ऽवे॒दः । ज॒र॒स्व । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति॒ऽभिः॑ । स॒दा । नः॑ ॥६॥

हे अग्ने त्वां वसिष्ठ ऋषिः समिधानो भवति । त्वं च जरूथं परुषभाषिणं
जरणीयं वा रक्षोगणं हन् । जहि । राये धनवते यजमानाय पुरंधिं बहुधियं
देवगणं । तथा च यास्कः । पुरंधिर्बहुधीरिति । यस्मि । यज । किंच हे जात-
वेदोऽग्ने पुरुणीथा पुरुनीथेन बहुना स्तोत्रेण जरस्व । देवान् स्तुहि । यद्वा
पुरुणीथानेकमार्गाणि रक्षांसि जरयेत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

उषो न जार इति पंचर्चे दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे चैष्टुभमाग्नेयं । तथा चानु-
क्रांतं । उषो न पंचेति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उषो न जारः पृथु पाजो अश्रेद्दविद्युतद्दीद्यच्छोशुचानः ।

वृषा हरिः शुचिरा भाति भासा धियो हिन्वान उशतीरजीगः ॥१॥

उषः । न । जारः । पृथु । पाजः । अश्रेत् । दविद्युतत् । दीद्यत् । शोशुचानः ।

वृषा । हरिः । शुचिः । आ । भाति । भासा । धियः । हिन्वानः । उशतीः । अजीगरिति ॥१॥

अग्निरुषो न जार उषसो जारः सूर्यस्तद्वत् पृथु विस्तीर्णं पाजस्तेजोऽश्रेत् ।
श्रयति । किंच दविद्युतत् दीद्यत् शोशुचान इति त्रयोऽपि शब्दा यद्यपि दीप्ति-
कर्माणस्तथापि दीप्तेर्भूयस्त्वज्ञापनाय प्रयुक्ता इति न पुनरुक्तिः । अत्यंतं दीप्यमान
इत्यर्थः । वृषा कामानां वर्षिता हरिर्हविषां प्रेरकः शुचिः शुद्धिकृदग्निर्धियः
कर्माणि हिन्वानः प्रेरयन् भासा दीप्ताभाति । प्रकाशते । अपि चोशतीः कामय-
माना अजीगः । जागरयति । तमसा तिरोहिताः प्रजा उद्गिरति वा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्वर्णं वस्तोरुषसामरोचि यज्ञं तन्वाना उशिजो न मन्म ।

अग्निर्जन्मानि देव आ वि विद्वान्द्रवदूतो देवयावा वनिष्ठः ॥२॥

स्वः । न । वस्तोः । उषसां । अरोचि । यज्ञं । तन्वानाः । उशिजः । न । मन्म ।

अग्निः । जन्मानि । देवः । आ । वि । विद्वान् । द्रवत् । दूतः । देवऽयावा । वनिष्ठः ॥२॥

अग्निर्वस्तोरहनि । वस्तोर्द्युरित्यहर्नामसु पाठात् । उषसामये स्वर्णं आदित्य

इव । तथा च यास्कः । स्वरादित्यो भवति सुञ्जरणः सुर्जरण इति । अरोचि । दीप्यते । उशिजो न ऋत्विजश्च यज्ञं तन्वाना विस्तारयन्तो मन्म मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि पठन्तीति शेषः । नेति संप्रत्यर्थः । अपि च विद्वान् जानन् दूतो देवानां देवयावा देवान् प्रति गच्छन् वनिष्ठो दातृतमोऽग्निर्थाद्रवत् । विविधमाद्रवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीरग्निं यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः ।

सुसंहशं सुप्रतीकं स्वंच हव्यवाहमरतिं मानुषाणां ॥ ३ ॥

अच्छ । गिरः । मतयः । देवऽयन्तीः । अग्निं । यन्ति । द्रविणं । भिक्षमाणाः ।

सुऽसंहशं । सुऽप्रतीकं । सुऽअंच । हव्यऽवाहं । अरतिं । मानुषाणां ॥ ३ ॥

मतयः स्तुतिरूपा देवयन्तीर्देवानिच्छन्त्यो द्रविणं धनं भिक्षमाणा याचमाना गिरो वाचः सुसंहशं कल्याणसंदर्शनं सुप्रतीकं सुरूपं शोभनांगं वा स्वंच सुष्ठु गच्छन्तं हव्यवाहं हव्यानां वोढारं मानुषाणामरतिं स्वामिनमग्निमच्छाभि यन्ति । अभिगच्छन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्रं नो अग्ने वसुभिः सजोषा रुद्रं रुद्रेभिरा वह्ना बृहन्तं ।

आदित्येभिरदितिं विश्वजन्यां बृहस्पतिमृक्भिविश्ववारं ॥ ४ ॥

इंद्रं । नः । अग्ने । वसुऽभिः । सऽजोषाः । रुद्रं । रुद्रेभिः । आ । वह्ना । बृहन्तं ।

आदित्येभिः । अदितिं । विश्वऽजन्यां । बृहस्पतिं । ऋक्भिविः । विश्वऽवारं ॥ ४ ॥

हे अग्ने वसुभिर्देवैः सजोषाः संगतस्त्वं नोऽस्मदर्थमिन्द्रमावह । रुद्रेभी रुद्रेर्देवैः संगतो बृहन्तं महातं रुद्रं चावह । आदित्येभिरादित्यैर्देवैः संगतो विश्वजन्यां विश्वजनहितामदितिं चावह । ऋक्भिः स्तुत्यैरंगिरोभिर्देवैः संगतो विश्ववारं विश्वैः संभजनीयं बृहस्पतिं चावह ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मंद्रं होतारमुशिजो यविष्ठमग्निं विश ईळते अध्वरेषु ।

स हि क्षपावाँ अभवद्रयीणामतंद्रो दूतो यजथाय देवान् ॥ ५ ॥

मंद्रं । होतारं । उशिजः । यविष्ठं । अग्निं । विशः । ईळते । अध्वरेषु ।

सः । हि । क्षपाऽवान् । अभवत् । रयीणां । अतंद्रः । दूतः । यजथाय । देवान् ॥ ५ ॥

उशिजः कामयमाना विशो मनुष्या मंद्रं स्तुत्यं होतारमाह्वातारं यविष्ठं युव-
तममग्निमध्वरेषु यागेष्ठीळते । स्तुवंति । हि यस्मात्कारणात्सोऽग्निः क्षपावान्
राचिमान् । राचौ खल्वग्नयेऽग्निहोत्रं हूयते । रयीणां सूर्यस्य रयिमतां हविष्मतां
यजमानानां देवान्यजथाय यष्टुमतंद्रस्तंदारहितोऽभवत् । तथा च श्रूयते ।
यस्मादूतोऽभवत्तस्माद्विशस्तमध्वर ईळत इति ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये त्रयोदशो वर्गः ॥

महाँ असीति पंचर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं चैष्टुभमाग्नेयं । महानित्यनु-
क्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महाँ अस्यध्वरस्य प्रकेतो न ऋते त्वद्मृता मादयंते ।

आ विश्वेभिः सरथं याहि देवैर्न्यग्ने होता प्रथमः सदेह ॥ १ ॥

महान् । असि । अध्वरस्य । प्रऽकेतः । न । ऋते । त्वत् । अमृताः । मादयंते ।

आ । विश्वेभिः । सऽरथं । याहि । देवैः । नि । अग्ने । होता । प्रथमः । सद् । इह ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वमध्वरस्य प्रकेतः प्रज्ञापनः सन् महानसि । त्वद्वते त्वया विनामृता
देवा न मादयंते । न माद्वन्ति । विश्वेभिर्विश्वेर्देवैः सरथं यथा भवत्यायाहि च ।
इह स्तीर्णे बर्हिषि प्रथमो मुख्यो होताह्वाता सन् निषद । निषीद च ॥

वाजपेये बार्हस्पत्यचरोः स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । त्वामीळते अजिरं
दूत्यायाग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणंतः । आ० ९. ९. इति ॥

॥ सैषात्र द्वितीया ॥

त्वामीळते अजिरं दूत्याय हविष्मंतः सद्मिन्मानुषासः ।

यस्य देवैरासदो बर्हिरग्नेऽहान्यस्मै सुदिना भवन्ति ॥ २ ॥

त्वां । ईळते । अजिरं । दूत्याय । हविष्मंतः । सद् । इत् । मानुषासः ।

यस्य । देवैः । आ । असदः । बर्हिः । अग्ने । अहानि । अस्मै । सुऽदिना । भवन्ति ॥ २ ॥

हे अग्ने अजिरं प्रगामिनं त्वां मानुषासो मानुषा हविष्मन्तो यजमानाः
सदमित्सदैव दूत्याय दूतकर्मणे हविर्वहनायेळते । याचन्ते । किमर्थमित्यत आह ।
यस्य हविष्मतो बर्हिर्देवैः सार्धमासदः त्वमधितिष्ठसि अस्मै हविष्मतेऽहानि
सुदिना सुदिनानि शोभनदिनानि भवन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

चिश्चिदक्तोः प्र चिकितुर्वसूनि ते अंतर्दाशुषे मर्त्याय ।

मनुष्वदम् इह यक्षि देवान्भवा नो दूतो अभिशस्तिपावा ॥३॥

चिः । चित् । अक्तोः । प्र । चिकितुः । वसूनि । ते इति । अंतः । दाशुषे । मर्त्याय ।

मनुष्वत् । अग्ने । इह । यक्षि । देवान् । भव । नः । दूतः । अभिशस्तिऽपावा ॥३॥

हे अग्ने ते त्वय्यंतर्मध्येऽक्तोरहः । यद्यप्यक्तुरिति रात्रेर्नाम तथाप्यत्राज्यन्ते
व्यज्यन्ते रूपादीन्यस्मिन्नित्यहो नाम । चिस्त्रिवारं चिषु सवनेषु वसूनि हवींषि
दाशुषे हविषां प्रदात्रे मर्त्याय मनुष्याय । तदर्थमित्यर्थः । प्रचिकितुः । प्रवेदयंत्यृ-
त्विजः । यद्वाक्तोरहि चिस्त्रीनग्निमश्वमजं च त्वय्यंतर्निहितानि प्रचिकितुः । अवि-
दन्नित्यर्थः । अपि च मनुष्वत् मनोरिवेह ममास्मिन्यज्ञे दूतस्त्वं देवान्यक्षि । यज ।
नोऽस्माकमभिशस्तिपावाभिशस्तेरभिशंसकात् शात्रवात्पावा रक्षिता भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निरीशे बृहतो अध्वरस्याग्निर्विश्वस्य हविषः कृतस्य ।

ऋतुं ह्यस्य वसवो जुषन्ताथा देवा दधिरे हव्यवाहं ॥४॥

अग्निः । ईशे । बृहतः । अध्वरस्य । अग्निः । विश्वस्य । हविषः । कृतस्य ।

ऋतुं । हि । अस्य । वसवः । जुषन्त । अथ । देवाः । दधिरे । हव्यऽवाहं ॥४॥

बृहतो महतोऽध्वरस्य कौटिल्यरहितस्य यज्ञस्याग्निरीशे । ईष्टे । विश्वस्य सर्वस्य
कृतस्य संस्कृतस्य हविषश्चाग्निरेवेष्टे । हि यस्मादस्याग्नेः ऋतुं कर्म वसवो देवा जुषन्त
सेवन्ते । अथापि च देवा अग्निं हव्यवाहं हव्यानां वोढारं दधिरे चक्रिर इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आग्ने वह हविरद्याय देवानिन्द्रज्येष्ठास इह मादयन्तां ।

इमं यज्ञं दिवि देवेषु धेहि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

आ । अग्ने । वह । हविः । अद्याय । देवान् । इन्द्रोऽज्येष्ठासः । इह । मादयन्तां ।
इमं । यज्ञं । दिवि । देवेषु । धेहि । यूयं । पात । स्वस्ति । भिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे अग्ने हविरद्याय हविषां भक्षणाय देवानावह । किमर्थमन्यित आह ।
इहास्मिन्यज्ञ इन्द्रज्येष्ठास इन्द्रप्रमुखा देवा मादयन्तां । इमं यज्ञमिदं यष्टव्यं हविर्दिवि
स्थितेषु देवेषु धेहि । निधेहि । देवान्वेह नयेदं हविर्वा देवेषु नयेति भावः ।
अंतिमः पादो व्याख्यातचरः ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये चतुर्दशे वर्गः ॥

अगन्म महेति तृचात्मकं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभमाग्नेयं । तथा चानु-
क्रांतं । अगन्म तृचमिति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥ ब्रूहे
दशरात्रे नवमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । तृतीयस्यागन्म महेत्याज्यं
। आ० ९. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अगन्म महा नमसा यविष्ठं यो दीदाय समिद्धः स्वे दुरोणे ।
चित्रभानुं रोदसी अंतरुर्वी स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यंचं ॥ १ ॥
अगन्म । महा । नमसा । यविष्ठं । यः । दीदाय । संऽइद्धः । स्वे । दुरोणे ।
चित्रऽभानुं । रोदसी इति । अंतः । उर्वी इति । सुऽआहुतं । विश्वतः । प्रत्यंचं ॥ १ ॥

योऽग्निः स्वे दुरोणे स्वे स्थान आहवनीये समिद्धः काष्ठैः समिद्धः सन् दीदाय
दीप्यते तमिमं यविष्ठं युवतममुर्वी विस्तीर्णयो रोदसी रोदस्योर्द्धावापृथिव्योरं-
तर्मध्येऽंतरिक्षे चित्रभानुं चित्रज्वालं स्वाहुतं सुष्ट्राहुतिभिर्हुतं संतं विश्वतः सर्वतः
प्रत्यंचं प्रतिगच्छंतमग्निं महा महता नमसा नमस्कारेणागन्म । वयमुपगच्छाम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स महा विश्वा दुरितानि साह्वानग्निः ष्टवे दम आ जातवेदाः ।
स नो रक्षिषद्दुरितादवद्यादस्मान्गृणत उत नो मघोनः ॥ २ ॥
सः । महा । विश्वा । दुःऽइतानि । सऽह्वान् । अग्निः । स्तवे । दमे । आ । जातऽवेदाः ।
सः । नः । रक्षिषत् । दुःऽइतात् । अवद्यात् । अस्मान् । गृणतः । उत । नः । मघोनः ॥ २ ॥

योऽग्निर्महा महत्त्वेन विश्वा विश्वानि दुरितानि सहानभिभवन् जातवेदा
जातधनो जातप्रज्ञो वा दमे यज्ञगृहे स्तवे अस्माभिः स्तूयते सोऽग्निरस्मान्दुरि-
तात्पापादवद्यात् निंदिताच्च कर्मणो रक्षिषत् । रक्षतु । अस्मान् गृणतः स्तुव-
तोऽपि रक्षिषत् । उतापि च सोऽग्निर्नो मघोनो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं वरुण उत मित्रो अग्ने त्वां वर्धति मतिभिर्वसिष्ठाः ।

त्वे वसु सुषणनानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

त्वं । वरुणः । उत । मित्रः । अग्ने । त्वां । वर्धति । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

त्वे इति । वसु । सुऽसुननानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने त्वं वरुणोऽसि । उतापि च त्वं मित्रोऽसि जगतः प्रमीतेस्वातासि ।
त्वां वसिष्ठा मतिभिः स्तुतिभिर्वर्धति । वर्धयन्ति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु
वसूनि सुसुननानि सुसंभजनानि संत्विति । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये पंचदशो वर्गः ॥

प्राग्रय इति तृचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं चैष्टुभं वैश्वानराग्निदेवताकं ।
तथा चानुक्रांतं । प्राग्रये वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्राग्रये विश्वशुचे धियंधेऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वं ।

भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो वैश्वानराय यतये मतीनां ॥१॥

प्र । अग्रये । विश्वऽशुचे । धियंऽधे । असुरऽग्ने । मन्म । धीतिं । भरध्वं ।

भरे । हविः । न । बर्हिषि । प्रीणानः । वैश्वानराय । यतये । मतीनां ॥१॥

हे सखायो विश्वशुचे विश्वं यो दीपयति तस्मै धियंधे धियां कर्मणां यो धाता
तस्मा असुरग्नेऽसुराणां यो हन्ता तस्मा अग्रये मन्म मननीयं स्तोत्रं धीतिं कर्म
च प्रभरध्वं । मतीनामभिमतानां कामानां यतये दात्रे वैश्वानराय विश्वनरहि-
तायामिविशेषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिव स्तुतिं प्रीणानः प्रीयमाणोऽहं
भरे । भरामि । यद्वा हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बर्हिषि हविर्भरे । संभरामि ।
नेति संप्रत्यर्थे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥२॥

त्वं । अग्ने । शोचिषा । शोशुचानः । आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।

त्वं । देवान् । अभिऽशस्तेः । अमुंचः । वैश्वानर । जातऽवेदः । महिऽत्वा ॥२॥

हे अग्ने त्वं शोचिषा दीप्ता शोशुचानो दीप्यमानो जायमानो जायमान एव रोदसी द्यावापृथिव्यावापृणाः । आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा वैश्वानर विश्वनरहित हे अग्ने त्वं देवान्महित्वा महत्त्वेनाभिशस्तेर-
भिशंसकाच्छचोरमुंचः । अमोचयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून् गोपा इर्यः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । व्यख्यः । पशून् । न । गोपाः । इर्यः । परिऽज्मा ।

वैश्वानर । ब्रह्मणे । विंद । गातुं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अग्ने जातः सूर्यात्मना जातस्त्वमिर्यः स्वामी प्रेरयन्वा परिज्मा परितो गन्ता सन् पशून् गोपाः । यथा गवां पालकः पशून्पश्यति तद्वत् । यद्यदा भुवना भूतानि व्यख्यः रक्षार्थं पश्यसि तदा ब्रह्मणे । ब्रह्म स्तोत्रं । तदर्थं गातुं गतिं फलप्राप्तिं विंद । यद्वा ब्रह्मणे ब्राह्मणार्थं गातुं विंद । येन ब्रह्मणोपद्र-
वान्निर्गच्छन्ति तं गातुं विंदेत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ।

॥ इति पंचमस्य द्वितीये षोडशो वर्गः ॥

समिधा जातवेदस इति तृचं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमाग्नेयं । आद्या बृहती द्वितीयातृतीये त्रिष्टुभौ । तथा चानुक्रम्यते । समिधा बृहत्यादीति ॥
विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समिधा जातवेदसे देवाय देवहूतिभिः ।

हविर्भिः शुक्रशोचिषे नमस्विनो वयं दाशेमाग्नेये ॥१॥

संऽइधा । जा॒तऽवे॒दसे । दे॒वाय॑ । दे॒वहू॑तिऽभिः ।

ह॒विःऽभिः । शु॒क्रऽशो॑चिषे । न॒म॒स्वि॒नः । व॒यं । दा॒शेम॑ । अ॒ग्नये॑ ॥ १ ॥

जातवेदसे जातवेदसं जातप्रज्ञमग्नयेऽग्निं समिधा वयं वसिष्ठा दाशेम । परिचरेम । देवाय देवं स्तुत्यमग्निं देवहूतिभिर्देवस्तुतिभिर्दाशेम । शुक्रशोचिषे शुक्रशोचिषं शुभ्रदीप्तिं नमस्विनो हविष्मन्तो वयं हविर्भिर्दाशेम ॥ अत्र दाशतियोगात्कर्मणि चतुर्थी । प्रायेण सर्वत्र दाशतियोगे कर्मणि चतुर्थी दृश्यते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

व॒यं ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधा॑ वि॒धेम॑ व॒यं दा॒शेम॑ सु॒ष्टुती॑ य॒जत्र॑ ।

व॒यं घृ॒तेना॑ध्व॒रस्य॑ हो॒त॒र्वयं॑ दे॒व ह॒विषा॑ भ॒द्रशो॑चे ॥ २ ॥

व॒यं । ते॑ । अ॒ग्ने । संऽइ॒धा । वि॒धेम॑ । व॒यं । दा॒शेम॑ । सु॒ऽस्तु॒ती । य॒ज॒त्र॒ ।

व॒यं । घृ॒तेन॑ । अ॒ध्व॒र॒स्य॒ । हो॒तः॒ । व॒यं । दे॒व । ह॒विषा॑ । भ॒द्रऽशो॑चे ॥ २ ॥

हे अग्ने ते त्वां वयं वसिष्ठाः समिधा विधेम । परिचरेम । हे यजत्र यष्ट्याग्ने वयं सुष्टुती शोभनया स्तुत्या दाशेम । त्वां परिचरेम । अध्वरस्य यज्ञस्य होतरग्ने वयं घृतेनाज्येन त्वां दाशेम । हे भद्रशोचे कल्याणज्वाल देव द्योतमानाग्ने त्वां वयं हविषा दाशेम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ॒ नो॑ दे॒वेभि॒रुप॑ दे॒वहू॑ति॒मग्ने॑ या॒हि वष॑ट्कृतिं जुषा॒णः ।

तु॒भ्यं दे॒वाय॑ दा॒शतः॑ स्याम॒ यूयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ ३ ॥

आ॒ । नः॑ । दे॒वेभिः॑ । उप॑ । दे॒वऽहू॑तिं । अ॒ग्ने । या॒हि । वष॑ट्कृतिं । जुषा॒णः ।

तु॒भ्यं । दे॒वाय॑ । दा॒शतः॑ । स्या॒म॒ । यू॒यं । पा॒त॒ । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ ३ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं देवहूतिं स्तोत्रं यज्ञं वा देवेभिर्देवैः सार्धं वषट्कृतिं हविर्जुषाणः सेवमानस्त्वमुपायाहि । देवाय द्योतमानाय तुभ्यं वयं दाशतः परिचरन्तः स्याम । भवेम । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये सप्तदशो वर्गः ॥

उपसद्यायेति पंचदशर्चं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं गायत्रमाग्नेयं । तथा चानु-

क्रांतं । उपसद्याय पंचोना गायत्रमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये ऋतौ गायत्रे
 छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । उपसद्याय त्वमग्ने यज्ञानामिति तिस्र
 उत्तमा उद्धरेत् । आ० ४. १३. । इति ॥ उपसदि पौर्वाह्निक्यामुपसद्यायेत्याद्यास्तिस्र
 ऋचः सामिधेन्यः । सूत्र्यते च । उपसद्याय मीळहुष इति तिस्र एकैकां चिरनवानं
 । आ० ४. ८. । इति ॥ पवित्रेष्ट्यामग्ने रक्षांसीत्येषा प्रथमाज्यभागानुवाक्या ।
 सूचितं च । पावकवंतावाज्यभागावग्नी रक्षांसि सेधति । आ० २. १२. । इति ॥
 अन्वारंभणीयायामग्नेर्भगिनो याज्या । सूचितं च । आ सवं सवितुर्यथा स नो
 राधांस्या भर । आ० २. ८. । इति ॥ स्वस्त्ययन्यामिष्टावग्ने रक्षा ण इति प्रथमा-
 ज्यभागानुवाक्या । सूचितं च । स्वस्त्ययन्यां रक्षितवंतावग्ने रक्षा णो अंहसः
 । आ० २. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उपसद्याय मीळहुष आस्ये जुहुता हविः । यो नो नेदिष्ठमायं ॥ १ ॥

उपसद्याय । मीळहुषे । आस्ये । जुहुत । हविः । यः । नः । नेदिष्ठं । आयं ॥ १ ॥

हे अध्वर्यव उपसद्यायोपसदनीयाय मीळहुषे कामानां वर्षित्रेऽग्नये तत्प्री-
 त्यर्थमास्ये तस्यैव मुखे हविर्जुहुत । योऽग्निर्नेदिष्ठमासन्नतममायं भवति । आसन्न-
 तमो बंधुर्भवतीत्यर्थः ॥ आप्यमिति स्वार्थिकस्तद्धितः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः पंच चर्षणीरभि निषसाद दमेदमे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ २ ॥

यः । पंच । चर्षणीः । अभि । निऽससाद । दमेऽदमे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ २ ॥

योऽग्निः कविः प्राज्ञो गृहपतिर्गृहाणां पालयिता युवा नित्यतरुणः सन्
 पंच चर्षणीः पंच जनान् मनुष्यान् अभिमुखं दमे दमे गृहे गृहे निषसाद
 निषीदति । उत्तरया वाक्यपरिसमाप्तिः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो वेदो अमात्यमग्नी रक्षतु विश्वतः । उतास्मान्पातंहसः ॥ ३ ॥

सः । नः । वेदः । अमात्यः । अग्निः । रक्षतु । विश्वतः । उत । अस्मान् । पातु । अंहसः ॥ ३ ॥

सोऽग्निर्नोऽस्माकं वेदो धनममात्यमंतिके भवं सहभूतं वा विश्वतः सर्वतो
 बाधकाद्रक्षतु । उतापिचास्मान्वसिष्ठानंहसः पापात्पातु । रक्षतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नवं नु स्तोममग्रये दिवः शेनाय जीजनं । वस्वः कुविद्वनाति नः ॥४॥

नवं।नु।स्तोमं।अग्रये।दिवः।शेनाय।जीजनं।वस्वः।कुवित्।वनाति।नः॥४॥

दिवो द्युलोकस्य शेनाय शेनसदृशाय नु क्षिप्रं गन्त्रेऽग्रये यस्मै नवं नूतनं स्तोमं जीजनं जनयामि सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं कुविद्वहु वस्वो वसु धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वनाति । ददात्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्पार्हा यस्य श्रियो दृशे रयिर्वीरवतो यथा । अग्रे यज्ञस्य शोचतः ॥५॥

स्पार्हाः।यस्य।श्रियः।दृशे।रयिः।वीरऽवतः।यथा।अग्रे।यज्ञस्य।शोचतः॥५॥

यज्ञस्याग्रे पुरस्ताद्भागे शोचतो दीप्यमानस्य यस्याग्रेः श्रियो दीप्यो वीरवतः पुत्रवतो रयिर्धनं यथा तद्वत् दृशे द्रष्टुं चक्षुषे वा स्पार्हाः स्पृहणीया भवन्ति तस्मै नवं स्तोमं जीजनमित्यनुषंगः । उत्तरच संबंधो वा ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सेमां वेतु वषट्कृतिमग्निजुषत नो गिरः । यजिष्ठो हव्यवाहनः ॥६॥

सः।इमां।वेतु।वषट्कृतिं।अग्निः।जुषत।नः।गिरः।यजिष्ठः।हव्यऽवाहनः॥६॥

यजिष्ठो यजनीयतमो यष्टतमो वा हव्यवाहनो हव्यानां हविषां वोढा सोऽग्निरिमां वषट्कृतिमस्माभिर्दीयमानामाहुतिं वेतु । कामयतां । भक्षयतु वा । नोऽस्माकं गिरः स्तुतीश्च जुषत । सेवतां ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नि त्वा नक्ष्य विशपते द्युमंतं देव धीमहि । सुवीरमग्र आहुत ॥७॥

नि।त्वा।नक्ष्य।विशपते।द्युमंतं।देव।धीमहि।सुवीरं।अग्रे।आहुत॥७॥

नक्ष्योपगंतव्य । नक्षतिर्ब्याप्तिकर्मा । विशपते विशां पते देव द्योतमानाहुत सवैर्यजमानैरभिहुत हे अग्रे द्युमंतं दीप्तिमंतं सुवीरं कल्याणस्तोत्रिकं त्वा त्वा वयं निधीमहि । निहितवतः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

क्षपं उ॒स्रश्च दी॒दिहि स्व॒ग्नय॒स्त्वया व॒यं । सु॒वीर॒स्त्वम॒स्मयुः ॥८॥

क्षपः । उ॒स्रः । च । दी॒दिहि । सु॒ऽअ॒ग्नयः । त्वया । व॒यं । सु॒ऽवी॒रः । त्वं । अ॒स्म॒ऽयुः ॥८॥

हे अग्ने त्वं क्षपो रात्रीरुस्रोऽहानि च । सर्वदेति यावत् । दीदिहि । दीप्यस्व । दीप्यमानेन त्वया वयं वसिष्ठाः स्वग्नयः शोभमानाग्नयो भवाम । अस्मयुरस्मान् कामयमानः ॥ सुप आत्मनः क्यजिति क्यचि कृते क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । दकारलोपश्छांदसः ॥ तथा च यास्कः । अस्मयुरस्मान् कामयमान इति ॥ त्वं सुवीरः सुस्तोचिको भव ॥

॥ अथ नवमी ॥

उप॑ त्वा सा॒तये॒ नरो॒ विप्रा॑सो यंति धी॒तिभिः॑ । उपा॑क्षरा सह॒स्रिणी॑ ॥९॥

उप॑ । त्वा । सा॒तये॑ । नरः । विप्रा॑सः । यंति॑ । धी॒तिऽभिः॑ । उप॑ । अ॒क्षरा । सह॒स्रिणी॑ ॥९॥

हे अग्ने त्वा त्वां नरो नेतारो यजमाना विप्रासो विप्रा मेधाविनो धीतिभिः कर्मभिः सातये धनाय कामानां लाभाय वोपयंति । उपगच्छंति । सहस्रिणी सहस्रसंख्याकाक्षरा क्षयरहिता स्तुतिरूपास्मदीया वाक् त्वामुपयाति च ॥

॥ अथ दशमी ॥

अ॒ग्नी रक्षांसि॑ से॒धति॒ शुक्र॑शोचि॒रम॑र्त्यः । शुचिः॑ पा॒वक॑ ई॒ड्यः ॥१०॥

अ॒ग्निः । रक्षांसि॑ । से॒धति॑ । शु॒क्रऽशो॑चिः । अ॒मर्त्यः॑ । शुचिः॑ । पा॒व॒कः । ई॒ड्यः ॥१०॥

शुक्रशोचिः शुभ्रज्वालोऽमर्त्यो मरणरहितो देवतात्मा शुचिः स्वयं शुद्धः पावकोऽन्येषामपि शोधक ईड्यः स्तुत्योऽग्नी रक्षांसि राक्षसान् सेधति । बाधतां ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स नो॒ राधा॑स्या भ॒रेशा॑नः सहसो॒ यहो॑ । भ॒र्गश्च॑ दा॒तु वा॑र्यं ॥११॥

सः । नः । राधा॑सि । आ॒भ॒र । ई॒शा॒नः । सह॒सः । यहो॑ इति॑ । भ॒र्गः । च॒ । दा॒तु । वा॑र्यं ॥११॥

हे सहसो यहो बलस्य पुत्राग्ने स प्रसिद्धस्त्वमीशानः सर्वस्य जगत ईश्वरः सन् नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि ॥ रायो राध इति धननामसु पाठात् ॥ आभर ।

आहर । भगश्च भगो देवोऽपि वार्यं धनं दातु । अस्मभ्यं ददातु ॥ अभ्यासलो-
पच्छांदसः ॥ भगोऽत्र सूक्ते निपातभागिनी देवता ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वमग्ने वीरवद्यशो देवश्च सविता भगः । दितिश्च दाति वार्यं ॥ १२ ॥

त्वं । अग्ने । वीरऽवत् । यशः । देवः । च । सविता । भगः । दितिः । च । दाति । वार्यं ॥ १२ ॥

हे अग्ने त्वं वीरवत्पुत्रपौत्रोपेतं यशोऽन्नं देहीति शेषः । देवश्च सविता सविता
देवोऽपि वार्यं वरणीयं धनं दाति । ददातु । भगश्च देवोऽपि ददातु । दितिश्च
दितिरपि देवी ददातु । सवित्रादिः सूक्ते निपातभागिनी देवता ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अग्ने रक्षा णो अंहसः प्रति ष्म देव रीषतः । तपिष्ठैरजरो दह ॥ १३ ॥

अग्ने । रक्ष । नः । अंहसः । प्रति । स्म । देव । रिषतः । तपिष्ठैः । अजरः । दह ॥ १३ ॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्मानंहसः पापाद्रक्ष । पाहि ॥ संहितायां दीर्घच्छांदसः ॥
अपि च हे देव द्योतमानाग्ने अजरो जरारहितस्त्वं रिषतो हिंसतः शत्रून् तपिष्ठै-
रतिशयेन तापकैस्तेजोभिर्दह । भस्मीकुरु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अधा मही न आयस्यनाधृष्टो नृपीतये । पूर्भवा शतभुजिः ॥ १४ ॥

अध । मही । नः । आयसी । अनाधृष्टः । नृऽपीतये । पूः । भव । शतऽभुजिः ॥ १४ ॥

अधाधुना हे अग्ने अनाधृष्टोऽप्रतिधर्षणीयस्त्वं नोऽस्माकं नृपीतये नृणां
रक्षणार्थं मही महत्यायस्ययसा निर्मिता शतभुजिरत्यंतं विस्तृता शतगुणा पूः
पुरी । तद्रक्षासाधनभूतप्रकारादिर्वा पूरुच्यते । भव । यथायसा निर्मिता पुरी
तद्रक्षासाधनभूतप्रकारादिर्वा शत्रुभ्यो भीतान्नक्षति तद्वद्राक्षसेभ्यो भीतानस्मान्
पाहीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

त्वं नः पाह्यंहसो दोषावस्तरघायतः । दिवा नक्तमदाभ्य ॥ १५ ॥

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । दोषाऽवस्तः । अघऽयतः । दिवा । नक्तं । अदाभ्य ॥ १५ ॥

हे अदाभ्याहिंस्य दोषावस्ता रात्रेराच्छादयितः । तमसो वारयितरित्यर्थः ।
अग्ने त्वं नोऽस्मानंहसः पापादघायतः पापमिच्छतः शत्रोश्च दिवा नक्तमहनि
रात्रौ च सर्वदा पाहि । रक्ष ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये विंशो वर्गः ॥

एना व इति द्वादशर्चं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमग्निदेवताकं । अयुजो बृहत्यो
युजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । एना वो द्वादश प्रागाथमिति ॥ प्रातर-
नुवाक आग्नेये क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । एना वो
अग्निं प्र वो यहुं । आ० ४. १३. । इति ॥ आग्निमारुतशस्त्रे देवो वो द्रविणोदा
इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथौ स्तोत्रि-
यानुरूपौ । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एना वो अग्निं नमसोर्जो नपातमा हुवे ।

प्रियं चेतिष्ठमरतिं स्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतं ॥ १ ॥

एना । वः । अग्निं । नमसा । ऊर्जः । नपातं । आ । हुवे ।

प्रियं । चेतिष्ठं । अरतिं । सुऽअध्वरं । विश्वस्य । दूतं । अमृतं ॥ १ ॥

ऊर्जो बलस्य नपातं पुत्रं ॥ सूनुर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात् ॥ प्रियं प्रियमस्माकं
चेतिष्ठमतिशयेन ज्ञातारं प्रज्ञापकं वारतिं गंतारं स्वामिनं वा स्वध्वरं सुयज्ञं
विश्वस्य सर्वस्य यजमानस्य दूतममृतं नित्यमग्निमेनैनेन नमसा स्तोत्रेण ॥ यद्य-
प्यचान्वादेशो नास्ति तथापि छांदसत्वादिदंशब्दस्यैनादेशः । यद्वैनैनमित्यग्नेर्वि-
शेषणं । समानार्षत्वात्पूर्वेषु सूक्तेष्वादिष्टत्वाद्वासिष्ठेनान्वादिश्यते ॥ वो युष्मदर्थ-
माहुवे । आहूयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स योजते अरुषा विश्वभोजसा स दुद्रवत्स्वाहुतः ।

सुब्रह्मा यज्ञः सुशमी वसूनां देवं राधो जनानां ॥ २ ॥

सः । योजते । अरुषा । विश्वऽभोजसा । सः । दुद्रवत् । सुऽआहुतः ।

सुऽब्रह्मा । यज्ञः । सुऽशमी । वसूनां । देवं । राधः । जनानां ॥ २ ॥

सोऽग्निररुषारोचमानौ विश्वभोजसा विश्वस्य पालयितारावश्चौ योजते ।
 रथे युनक्तु । यद्वा सोऽरुषारोचमानेन तेजसा विश्वभोजसा विश्वस्य रक्षकेण
 योजते । अयुज्यत । किंच सोऽग्निर्दुद्रवत् । आनेतुं देवान् प्रति भृशं द्रवतु द्रवति
 वा । स्वाहुतः सुष्टाहुतः सुब्रह्मा सुस्तुतिः शोभनान्नो वा यज्ञो यष्ट्यः सुशमी
 सुकर्मा च भवति । तमिमं देवं द्योतमानं वसूनां वासकानां जनानां वसिष्ठानां
 राधो हविरभिगच्छत्विति शेषः । यद्वैवंगुणविशिष्टोऽग्निर्वसूनां धनानां मध्ये
 देवमत्यंतप्रकाशमानं राधो धनं जनानां यजमानानां धनवत् प्रियतम इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उदस्य शोचिरस्थादाजुहानस्य मीळुषः ।

उद्धूमासो अरुषासो दिविस्पृशः समग्निमिंधते नरः ॥ ३ ॥

उत् । अस्य । शोचिः । अस्थात् । आऽजुहानस्य । मीळुषः ।

उत् । धूमासः । अरुषासः । दिविऽस्पृशः । सं । अग्निं । इंधते । नरः ॥ ३ ॥

मीळुषः कामानां वर्षितुराजुहानस्याभिहूयमानस्याग्नेः शोचिस्तेज उदस्थात् ।
 उत्तिष्ठति । अरुषास आरोचमाना दिविस्पृशोऽंतरिक्षस्पृशो धूमासो धूमाश्चो-
 दस्युः । अस्थादित्येकवचनांतं बहुवचनांततया विपरिणतं सदचान्वेति । तमिम-
 मग्निं नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजः समिंधते । सम्यक् दीपयन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तं त्वा दूतं कृणमहे यशस्तमं देवाँ आ वीतये वह ।

विश्वा सूनो सहसो मर्तभोजना रास्व तद्यत्वेमहे ॥ ४ ॥

तं । त्वा । दूतं । कृणमहे । यशःऽतमं । देवान् । आ । वीतये । वह ।

विश्वा । सूनो इति । सहसः । मर्तऽभोजना । रास्व । तत् । यत् । त्वा । ईमहे ॥ ४ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने यशस्तममतिशयेन यशस्विनं तं प्रसिद्धं यं त्वा
 त्वां दूतं कृणमहे कुर्मः स त्वं देवान्वीतये हविषां भक्षणायावह । किंच यद्यदा त्वा
 त्वामीमहे याचामहे तदैव विश्वा विश्वानि मर्तभोजनानि मनुष्याणां भोग्यानि
 कल्याणानि धनानि रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमग्ने गृहपतिस्त्वं होता नो अध्वरे ।

त्वं पोता विश्ववार प्रचेता यक्षि वेषि च वार्ये ॥५॥

त्वं । अग्ने । गृहऽपतिः । त्वं । होता । नः । अध्वरे ।

त्वं । पोता । विश्वऽवार । प्रऽचेताः । यक्षि । वेषि । च । वार्ये ॥५॥

हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयाग्ने त्वं नोऽस्माकमध्वरे यागे गृहपतिरसि । यजमानोऽसि । त्वं होता देवानामाह्वाता । त्वं त्वमेव पोतासि । अतः प्रचेताः प्रकृष्टमतिस्त्वं वार्ये वरणीयं हविर्यक्षि । यज । वेषि च । कामयस्व । भक्षय वा ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

कृधि रत्नं यजमानाय सुक्रतो त्वं हि रत्नधा असि ।

आ न ऋते शिशीहि विश्वमृत्विजं सुशंसो यश्च दक्षते ॥६॥

कृधि । रत्नं । यजमानाय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । त्वं । हि । रत्नऽधाः । असि ।

आ । नः । ऋते । शिशीहि । विश्वं । ऋत्विजं । सुऽशंसः । यः । च । दक्षते ॥६॥

हे सुक्रतो शोभनकर्मन्त्रग्ने यजमानाय मह्यं रत्नं धनं ॥ श्वाचं रत्नमिति धननामसु पाठात् ॥ कृधि । कुरु । देहीत्यर्थः । हि यस्मात्त्वं रत्नधा रत्नस्य दातासि । नोऽस्माकमृते यज्ञे विश्वं सर्वमृत्विजमाशिशीहि । तीक्ष्णीकुरु । किंच यः सुशंसः सुस्तुतिरस्मात्पुत्रो दक्षते वर्धते तं वर्धय । यद्वा यः सुशंसो होता वर्धते तं वर्धयेत्यर्थः । होतुः पृथगुपादानमादरार्थं ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीय एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वे अग्ने स्वाहुत प्रियासः संतु सूरयः ।

यंतारो ये मघवानो जनानामूर्वान्दयंत गोनां ॥७॥

त्वे इति । अग्ने । सुऽआहुत । प्रियासः । संतु । सूरयः ।

यंतारः । ये । मघऽवानः । जनानां । ऊर्वान् । दयंत । गोनां ॥७॥

हे अग्ने स्वाहुत यजमानैः सुष्वाहुत त्वे तव सूरयः प्रेरकाः स्तोतारो वा प्रियासः

प्रियाः संतु । भवंतु । किंच ये मघवानो धनवंतो यन्तारः प्रदातारो जनानाम-
स्मदीयानामूर्वान् समूहान् गोनां गवां चोर्वान्दयन्त प्रयच्छन्ति ते च तव प्रियासः
सन्त्विति पूर्वेष्वन्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

येषामिळा घृतहस्ता दुरोण आँ अपि प्राता निषीदति ।

तांस्त्रायस्व सहस्य दुहो निदो यच्छा नः शर्म दीर्घश्रुत् ॥ ८ ॥

येषां । इळा । घृतऽहस्ता । दुरोणे । आ । अपि । प्राता । निऽसीदति ।

तान् । त्रायस्व । सहस्य । दुहः । निदः । यच्छ । नः । शर्म । दीर्घऽश्रुत् ॥ ८ ॥

येषां दुरोणे गृहे घृतहस्ता । घृतयुक्तो हस्तो यस्या असौ घृतहस्ता । घृतेना-
भिधारितेत्यर्थः । इळान्नरूपा हविलक्षणा देवी ॥ इरेळेत्यन्ननामसु पाठात् ॥
प्राता पूर्णानिषीदति आसीदति । अपीति पूरणः । तान्हविष्मतो यजमानान्
हे सहस्य सहसे बलाय हिताग्ने दुहो द्रोग्धुर्निदो निंदकाच्च शत्रोस्त्रायस्व ।
नोऽस्मभ्यं दीर्घश्रुत् दीर्घकालं श्रोतव्यं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ च । देहि ॥

॥ अथ नवमी ॥

स मंद्रया च जिह्या वहिरासा विदुष्टरः ।

अग्ने रयिं मघवद्भ्यो न आ वह हव्यदातिं च सूदय ॥ ९ ॥

सः । मंद्रया । च । जिह्या । वहिः । आसा । विदुऽष्टरः ।

अग्ने । रयिं । मघवत्ऽभ्यः । नः । आ । वह । हव्यऽदातिं । च । सूदय ॥ ९ ॥

हे अग्ने मंद्रया च मोदयिष्या देवानामासास्यस्थानीयया जिह्या ज्वालाया
वह्निर्हविषां वोढा विदुष्टरो विद्वत्तरः स प्रसिद्धस्त्वं मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो नोऽस्मभ्यं
रयिं धनमावह च । हव्यदातिं । हव्यानि ददातीति हव्यदातिर्यजमानः । तं ।
तथा च वाजसनेयिन आमनन्ति । यजमानो वै हव्यदातिरिति । सूदय च ।
कर्मसु प्रेरय च ॥

॥ अथ दशमी ॥

ये राधांसि ददत्यश्व्या मघा कामेन श्रवसो महः ।

ताँ अंहसः पिपृहि पतृभिष्टुं शतं पूर्भिर्यविष्ठ्य ॥ १० ॥

ये । राधांसि । ददति । अश्व्या । मघा । कामेन । श्रवसः । महः ।

तान् । अंहसः । पिपृहि । पतृभिः । त्वं । शतं । पूःभिः । यविष्ठ्य ॥ १० ॥

हे यविष्ठ्य युवतमाग्ने त्वं ये यजमाना महो महतः श्रवसो यशसः कामे-
नेच्छया । यशस्कामाः संत इत्यर्थः । राधांसि साधकान्यश्व्याश्चात्मकानि मघा
मघानि ददति तान्दातृनंहसः पापात् शत्रोर्वा पतृभी रक्षासाधनभूतैः शतमप-
रिमिताभिः पूर्भिर्नगरीभिश्च पिपृहि । पालय ॥

॥ अथैकादशी ॥

देवो वो द्रविणोदाः पूर्णा विवष्ट्यासिचं ।

उद्धा सिंचध्वमुप वा पृणध्वमादिद्धो देव ओहते ॥ ११ ॥

देवः । वः । द्रविणः । दाः । पूर्णा । विवष्टि । आसिचं ।

उत् । वा । सिंचध्वं । उप । वा । पृणध्वं । आत् । इत् । वः । देवः । ओहते ॥ ११ ॥

द्रविणोदा धनानां दाता देवोऽग्निर्वो युष्मदीयां पूर्णा हविषासिचमासिक्तां
सुचं विवष्टि । कामयते । अत उत्सिंचध्वं वा सोमेन पाचं । उपपृणध्वं वा
सोमं ॥ वाशब्दौ समुच्चयार्थौ ॥ ध्रुवग्रहेण होतृचमसं पूरयत चाग्नये सोमं यच्छत
चेत्यर्थः । आदिदनंतरमेव देवोऽग्निर्वो युष्मानोहते । वहति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तं होतारमध्वरस्य प्रचेतसं वह्निं देवा अकृण्वत ।

दधाति रत्नं विधते सुवीर्यमग्निर्जनाय दाश्रुषे ॥ १२ ॥

तं । होतारं । अध्वरस्य । प्रचेतसं । वह्निं । देवाः । अकृण्वत ।

दधाति । रत्नं । विधते । सुवीर्यं । अग्निः । जनाय । दाश्रुषे ॥ १२ ॥

देवाः प्रचेतसं प्रकृष्टमतिमग्निमध्वरस्य यज्ञस्य वह्निं वोढारं होतारं चाकृण्वन् ।
अकुर्वन् । किमर्थमित्यत आह । स चाग्निर्विधते परिचरते दाश्रुषे हविषां प्रदात्रे
जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रत्नं रमणीयं धनं दधाति । ददात्वित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

अग्ने भव सुषमिधेति सप्तर्चं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धमग्निदेवताकं । सप्तापि

द्विपदासिष्टुभः । तथैवानुक्रम्यते । अग्ने भव सप्त द्वैपदं चैष्टुभमिति ॥ अतिरात्रे
षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽग्ने भवेति तृचोऽनुरूपः । सूच्यते हि ।
अग्ने त्वं नोऽतमोऽग्ने भव सुषमिधा समिद्ध इति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ८.२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने भव सुषमिधा समिद्ध उत बर्हिर्बुर्विया वि स्तृणीतां ॥ १ ॥

अग्ने । भव । सुऽसमिधा । संऽइद्धः । उत । बर्हिः । उर्विया । वि । स्तृणीतां ॥ १ ॥

हे अग्ने सुषमिधा शोभनया समिधा समिद्धो भव । सम्यक् दीप्तो भव ।
उतापि च बर्हिर्बुर्विया विस्तीर्णमुपस्तृणीतामध्वर्युः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत द्वार उशतीर्वि श्रयन्तामुत देवाँ उशत आ वहेह ॥ २ ॥

उत । द्वारः । उशतीः । वि । श्रयन्तां । उत । देवान् । उशतः । आ । वह । इह ॥ २ ॥

उतापि चोशतीर्देवान् कामयमाना द्वारो यज्ञगृहस्य देव्यो वा ॥ तथा च
यास्कः । द्वारो जवतेर्वा द्रवतेर्वा वारयतेर्वा । नि० ८.९. । इति ॥ विश्रयन्तां ।
उतापि चोशतो यज्ञं कामयमानान्देवानिह यज्ञ आवह ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने वीहि हविषा यक्षि देवान्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ३ ॥

अग्ने । वीहि । हविषा । यक्षि । देवान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातधनाग्ने वीहि । देवानभिगच्छ । हविषा देवान्यक्षि । यज
च । स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभनयज्ञांश्च कृणुहि । कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्वध्वरा करति जातवेदा यक्षदेवाँ अमृतान्पिप्रयच्च ॥ ४ ॥

सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः । यक्षत् । देवान् । अमृतान् । पिप्रयत् । च ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनोऽग्निरमृतान्मरणरहितान्देवान् स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभ-
नयज्ञान् करति । करोतु । यक्षत् । हविषा यजतु च । पिप्रयत् । स्तोत्रैः
प्रीणयतु च ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वंस्व विश्वा वार्याणि प्रचेतः सत्या भवंत्वाशिषो नो अद्य ॥५॥

वंस्व । विश्वा । वार्याणि । प्रचेत इति प्रऽचेतः । सत्याः । भवंतु । आऽशिषः ।

नः । अद्य ॥५॥

हे प्रचेतः प्रकृष्टमतिमन्त्रमे विश्वा विश्वानि वार्याणि वरणीयानि धनानि वंस्व । अस्मभ्यं देहि । नोऽस्माकमाशिषोऽद्य सत्या यथार्था भवंतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामु ते दधिरे हव्यवाहं देवासो अग्रे ऊर्ज आ नपातं ॥६॥

त्वां । ऊं इति । ते । दधिरे । हव्यऽवाहं । देवासः । अग्रे । ऊर्जः । आ । नपातं ॥६॥

हे अग्रे ऊर्जो बलस्य नपातं पुत्रं ॥ सूनुर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात् ॥ त्वामु त्वामेव ते प्रसिद्धा देवासो देवा हव्यवाहं हविषो वोढारमादधिरे । अकुर्वन्नित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ते ते देवाय दाशतः स्याम महो नो रत्ना वि दध इयानः ॥७॥

ते । ते । देवाय । दाशतः । स्याम । महः । नः । रत्ना । वि । दधः । इयानः ॥७॥

हे अग्रे देवाय द्योतमानाय ते तुभ्यं ते प्रसिद्धा वसिष्ठा वयं दाशतो हवींषि ददतः स्याम । भवेम । अतो महो महांस्त्वमियान उपगम्यमानो याच्यमानो वा नोऽस्मभ्यं रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि विदधः । विधत्स्व ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्र ते ह यत्पितर इति पंचविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं चैष्टुभमिन्द्रदेवताकं । द्वाविंशादिभिश्चतसृभिः सुदासनाम्नो राज्ञो दानं स्तूयते । अतस्तास्तद्देवताकाः । अनुक्रम्यते हि । ते ह यत्पंचाधिकंदं सुदासः पैजवनस्य चतस्रोऽत्या दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रत आदितः पंचदशर्चः शंसनीयाः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । ते ह यत्पितरश्चिन्न इंद्रेति पंचदश । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इन्द्र विश्वा वामा जरितारो असन्वन् ।

त्वे गावः सुदुघास्त्वे ह्यश्वस्त्वं वसु देवयते वनिष्ठः ॥ १ ॥

त्वे इति । ह । यत् । पितरः । चित् । नः । इन्द्र । विश्वा । वामा । जरितारः । असन्वन् ।

त्वे इति । गावः । सुदुघाः । त्वे इति । हि । अश्वः । त्वं । वसु । देवयते । वनिष्ठः ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वे ह त्वय्येव नोऽस्माकं पितरश्चित् पितरोऽपि जरितारः स्तोतारः संतो यद्यस्मात्कारणाद्विश्वा विश्वानि वामा वामानि वननीयानि धनानि । तथा च यास्कः । वामं वननीयं भवतीति । असन्वन् अलभन्त तस्माद्वयमपि धनकामास्त्वां स्तुमः । तद्युक्तं । हि यस्मात्कारणात्त्वे त्वयि गावः सुदुघा दोग्धुं सुशकाः संति त्वे त्वय्यश्वः संति त्वं वसु धनं देवयते देवं त्वामिच्छते यजमानाय वनिष्ठो दातृतमो भवसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

राजेव हि जनिभिः क्षेपेवाव द्युभिरभि विदुष्कविः सन् ।

पिशा गिरो मघवन्गोभिरश्वैस्त्वायतः शिशीहि राये अस्मान् ॥ २ ॥

राजाऽइव । हि । जनिऽभिः । क्षेपि । एव । अर्वा । द्युऽभिः । अभि । विदुः । कविः । सन् ।

पिशा । गिरः । मघऽवन् । गोभिः । अश्वैः । त्वाऽयतः । शिशीहि । राये । अस्मान् ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं जनिभिर्जायाभी राजेव द्युभिर्दीप्तिभिः सह क्षेपेव । निवसस्येव । हीति पूरणः । किंच हे मघवन् धनवन्निन्द्र विदुर्विद्वान् कविः क्रांतकर्मा क्रांत-प्रज्ञो वा सन् गिरः स्तोतृनस्मान् पिशा रूपेण हिरण्यादिना वा गोभि-श्चाश्वैश्चाभि अभितो रक्ष । त्वायतस्वत्कामानस्मान् राये शिशीहि । धनार्थं च संस्करु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इमा उ त्वा पस्पृधानासो अर्वा मन्द्रा गिरो देवयन्तीरुप स्थुः ।

अर्वाची ते पथ्या राय एतु स्याम ते सुमताविन्द्र शर्मन् ॥ ३ ॥

इमाः । उं इति । त्वा । पस्पृधानासः । अर्वा । मन्द्राः । गिरः । देवयन्तीः । उप । स्थुः ।

अर्वाची । ते । पथ्या । रायः । एतु । स्याम । ते । सुऽमतौ । इन्द्र । शर्मन् ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामत्र यज्ञे स्तोतरि वा प्रवर्तमानाः पस्पृधानासः स्पर्धमाना मन्द्रा मोदमाना इमा गिरः स्तुतय उपस्थुः । उपतिष्ठन्ति । अतस्ते तव रायो धनस्य पथ्या सृतिरर्वाच्यस्मदभिमुख्येतु । गच्छतु । हे इन्द्र वयं च ते सुमतौ सुष्टुतौ वर्तमानाः शर्मन् शर्मणि सुखे स्याम । भूयास्म ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

धेनुं न त्वा सूयवसे दुधुक्षन्प ब्रह्माणि ससृजे वसिष्ठः ।

त्वामिन्मे गोपतिं विश्व आहा न इन्द्रः सुमतिं गन्तव्यं ॥ ४ ॥

धेनुं । न । त्वा । सुऽयवसे । दुधुक्षन् । उप । ब्रह्माणि । ससृजे । वसिष्ठः ।

त्वां । इत् । मे । गोऽपतिं । विश्वः । आहा । आ । नः । इन्द्रः । सुऽमतिं । गन्तुं । अन्त्यं ॥ ४ ॥

हे इन्द्र सुयवसे सुतृणे गोष्ठे वर्तमानां धेनुं न धेनुमिव सुहविष्के यज्ञगृहे । दृष्टान्तसामर्थ्याद्दार्ष्टान्तिकलाभः । वर्तमानं त्वां दुधुक्षन् ॥ संहितायां व्यत्ययेन दकारः ॥ कामान् दोग्धुमिच्छन्वसिष्ठो ब्रह्माणि वत्सस्थानीयानि स्तोत्राण्युप-ससृजे । उपसृजते । मे मम विश्वः सर्वो जनस्त्वामित्त्वामेव गोपतिं गवां स्वामिनमाह । ब्रवीति । अथ परोक्षस्तुतिः । नोऽस्माकं सुमतिं सुष्टुतिमच्छाभि इन्द्र आगन्तु । आगच्छतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अर्णीसि चित्प्रथाना सुदास इन्द्रो गाधान्यकृणोत्सुपारा ।

शर्धतं शिम्यमुचयस्य नव्यः शापं सिंधूनामकृणोदशस्तीः ॥ ५ ॥

अर्णीसि । चित् । प्रथाना । सुऽदासे । इन्द्रः । गाधानि । अकृणोत् । सुऽपारा ।

शर्धतं । शिम्युं । उचयस्य । नव्यः । शापं । सिंधूनां । अकृणोत् । अशस्तीः ॥ ५ ॥

नव्यः स्तुत्य इन्द्रोऽर्णीसि शत्रुभिर्विदारितायाः परुषण्या उदकानि प्रथाना चित् प्रथमानान्यपि सुदासे राज्ञे गाधानि सुपारा सुपाराणि पारयितुं तर्तुं योग्यानि चाकृणोत् । अकरोत् । अपि च शर्धतमुत्साहमानं शिम्युं बोधमानं शापं विश्वरूपोद्भवमात्मनोऽभिशापमशस्तीरभिशस्तीश्चोचयस्य स्तोतुः सिंधूनां नदीनामकृणोत् । अकरोत् ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पुरो॒ळा इ॒त्तुर्व॒शो य॒क्षुरा॒सी॒द्रा॒ये म॒त्स्या॒सो नि॒शि॒ता अ॒पी॒व ।

श्रु॒ष्टिं च॒क्रुर्भृ॒गवो दु॒ह्यव॑श्च॒ सखा॒ सखा॑यम॒तर॒द्विषू॑चोः ॥ ६ ॥

पुरो॒ळाः । इ॒त् । तुर्व॒शः । य॒क्षुः । आ॒सी॒त् । रा॒ये । म॒त्स्या॒सः । नि॒ऽशि॒ताः । अ॒पि॒ऽइ॒व ।

श्रु॒ष्टिं । च॒क्रुः । भृ॒गवः । दु॒ह्यवः । च॒ । सखा॒ । सखा॑यं । अ॒त॒र॒त् । वि॒षू॒चोः ॥ ६ ॥

यक्षुर्यज्ञकुशलः ॥ यजेः सन्प्रत्ययो न तु सनंतः । अतो न द्विर्भावः ॥ पुरोळाः पुरोगामी पुरोदाता वा । इदिति पूरणः । तुर्वशो नाम राजासीत् । स तुर्वशो राये धनप्राप्तय इन्द्रस्य सखायं सुदासं जगाम । मत्स्यास इव जले निहिता मत्स्या इव निशिता नियंत्रिता अपि भृगवो दुह्यवश्च योधाश्च सुदासस्तुर्वशस्य च श्रुष्टि-माशुप्राप्तिं चक्रुः । विषूचोर्विष्वगंचतोरुभयोर्मध्ये सखा सुदासश्चंद्रः सखायं सुदासमतरत् । अतारयत् । तुर्वशं चावधीदित्यर्थः । यद्वा यक्षुर्यज्ञशीलः पुरोळाः पुरोदाता तुर्वशो नाम राजासीत् । तेन मत्स्यासो मत्स्यजनपदा निशिता बाधिता आसन् । अपि च भृगवो दुह्यवश्च श्रुष्टिं सुखं तुर्वशस्य चक्रुः । विषूचोर्विष्वगंचतोरुभयोर्मध्ये सखा तुर्वशस्य सखेन्द्रः सखायं राजानमतरत् । अतारयत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ प॒क्था॒सो भ॒लान॒सो भ॒न॒न्तालि॒नासो वि॒षा॒णिनः॑ शि॒वासः॑ ।

आ योऽन॑यत्स॒ध॒मा आ॒र्य॑स्य ग॒व्या तृ॒त्सु॒भ्यो अ॒जग॑न्यु॒धा नृ॒न् ॥ ७ ॥

आ । प॒क्था॒सः । भ॒लान॒सः । भ॒न॒न्त॒ । आ । अ॒लि॒ना॒सः । वि॒षा॒णिनः॑ । शि॒वासः॑ ।

आ । यः । अ॒न॑यत् । स॒ध॒माः । आ॒र्य॑स्य । ग॒व्या । तृ॒त्सु॒भ्यः । अ॒ज॒ग॒न् । यु॒धा । नृ॒न् ॥ ७ ॥

पक्थासः पक्था हविषां पाचका भलानसो भद्रमुखाः । भलेति भद्रवाची । अलिनासोऽलिनाः । तपोभिरप्रवृद्धा इत्यर्थः । विषाणिनः कंडूयनार्थं कृष्णविषाणहस्ताः । दीक्षिता इत्यर्थः । शिवासः शिवा यागादिना सर्वस्य लोकस्य शिवकराः । यागेन हि शिवं भवति लोकस्य । आभनंत । अभिष्टुवंति तमिंद्रं ॥ भनतिः शब्दकर्मा नौति भनतीति शब्दकर्मसु पाठात् ॥ य इन्द्रः सधमाः । सोमपानेन सह माद्यतीति सधमादः । सधमाद एव सधमाः । आर्यस्य कर्मशीलस्य

गव्या गोसंघान् तृत्सुभ्यो हिंसकेभ्य आनयत् । अजगन् अजगत् स्वयं च गोसं-
घान् लेभे । युधा युद्धेन तान् नृन् शत्रून् जघान चेति शेषः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

दुराध्योऽ३ अदितिं सेवयंतोऽचेतसो वि जगृभे परुष्णी ।
महाविव्यक्पृथिवी पत्यमानः पशुष्कविरशयच्चायमानः ॥ ८ ॥
दुः३ आध्यः । अदितिं । सेवयंतः । अचेतसः । वि । जगृभे । परुष्णी ।
महा । अविव्यक् । पृथिवी । पत्यमानः । पशुः । कविः । अशयत् । चायमानः ॥ ८ ॥

दुराध्यो दुष्टाभिसंधयोऽचेतसो मंदमतयः सुदासः शत्रवोऽदितिमदीनां परुष्णी
नदी सेवयंतो विजगृभे । विग्रहः कूलभेदः । तमकुर्वन् । परुष्ण्याः कूलं विभि-
दुरित्यर्थः । स सुदासो महेंद्रप्रसादलब्धेन महिम्ना पृथिवीमविव्यक् । तदैव
व्याप्नोत् । न पुनरुदकेनाबाध्यत । ततः सुदासः शत्रुश्चायमानश्चयमानस्य पुत्रः
कविः कविनामा पत्यमानः पाल्यमानः पशुर्यागे संज्ञप्तः पशुरिवाशयत् ।
अशेत । सुदासा निहत इत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इयुरर्थं न न्यर्थं परुष्णीमाशुश्चनेदभिपित्वं जगाम ।
सुदास इन्द्रः सुतुकाँ अमित्रानरंधयन्मानुषे वध्निवाचः ॥ ९ ॥
इयुः । अर्थः । न । निऽअर्थः । परुष्णी । आशुः । चन । इत् । अभिऽपित्वं । जगाम ।
सुऽदासे । इन्द्रः । सुऽतुकान् । अमित्रान् । अरंधयत् । मानुषे । वध्निऽवाचः ॥ ९ ॥

अथेन्द्रः परुष्ण्या विच्छिन्नानि पर्वणि संदधे । ततः परुष्ण्या आपो यथा-
पूर्वमर्थं गंतव्यमेव प्रवणदेशं प्रति परुष्णीमीयुः । आययां चक्रुः ॥ इण् गता-
विति धातोरंतर्भावितरण्यथात् लिटीयुरिति । अतो द्विकर्मकमाख्यातं ॥ न्यर्थम-
गंतव्यं परुष्ण्याः पार्श्वयोः स्थितं निम्नं देशं प्रति परुष्णी नेयुः । आशुश्चन राज्ञः
सुदासोऽश्वोऽप्यभिपित्वमभिप्राप्तव्यमेव जगाम । इन्द्रश्च सुदासे राज्ञे मानुषे लोके
वध्निवाचो जल्पकानमित्रान् शत्रून् सुतुकान् सुतोकान् ॥ तुक् तोकमित्यपत्य-
नामसु पाठात् ॥ अरंधयत् । वशमानयत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

इ॒युर्गा॒वो न॒ यव॑सा॒दगो॑पा यथाकृतम॒भि मि॒त्रं चि॒तासः॑ ।

पृ॒श्निगा॒वः पृ॒श्निनि॑प्रेषितासः श्रु॒ष्टिं च॑क्रुर्नियुतो रंत॑यश्च ॥ १० ॥

इ॒युः । गा॒वः । नः । यव॑सात् । अ॒गोपाः । य॒थाऽकृ॑तं । अ॒भि । मि॒त्रं । चि॒तासः ।

पृ॒श्निऽगा॒वः । पृ॒श्निऽनि॑प्रेषितासः । श्रु॒ष्टिं । च॒क्रुः । नि॒ऽयुतः । रंत॑यः । च ॥ १० ॥

यदे॒न्द्रः सु॒दासो॑ रक्ष॒णार्थ॑मागच्छति तदा पृ॒श्निनि॑प्रेषितासः पृ॒श्निनि॑प्रेषिताः पृ॒थ्वा मा॒त्रा नि॒तरां प्र॑हिताश्चितासः संह॒ता जा॒नन्तो॑ वा पृ॒श्निगा॒वः । पृ॒श्निव॑र्णा गा॒वोऽश्वा॑ येषां ते पृ॒श्निगा॒वो म॑रुतो यथाकृतमिन्द्रस्य साहाय्यं करवामेति यथा पूर्वं समयः कृतस्तं समयमनतिक्रम्य मित्रमिन्द्रं यवसात् ॥ निमित्तार्थं पंचमी ॥ यवसं निमित्रीकृत्यागोपा गोपालेनारक्षिता गावो न गाव इवाभीयुः । अभिजग्मुः । रंतयो रममाणा नियुतो मरुतामश्वाश्च श्रुष्टिं शीघ्रप्राप्तिं चक्रुः । तस्मिन्युद्धे मरुत इन्द्रं साहाय्यार्थमभ्यगच्छन्नित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

एकं॑ च॒ यो विं॑शतिं च॒ श्रव॑स्या वै॒कर्ण॑योर्ज॒नान्ना॒जा न्य॑स्तः ।

द॒स्मो न॑ स॒द्यन्नि॑ शि॒शाति॑ ब॒र्हिः श्रू॒रः सर्ग॑मकृ॒णोर्दि॑न्द्र एषां ॥ ११ ॥

एकं॑ । च॒ । यः । विं॑शतिं । च॒ । श्रव॑स्या । वै॒कर्ण॑योः । ज॒नान् । रा॒जा । नि॒ । अ॒स्त॒रि॒त्यस्तः॑ ।

द॒स्मः । न॒ । स॒द्यन् । नि॒ । शि॒शा॒ति॒ । ब॒र्हिः । श्रू॒रः । सर्ग॑ । अ॒कृ॒णोत् । इ॒न्द्रः । ए॒षां ॥ ११ ॥

यो सुदासो राजा श्रवस्या यशस इच्छयान्नेच्छया वा परुषण्याः पार्श्वस्थयोर्वैकर्णयोर्जनपदयोर्विद्यमानानेकं च विंशतिं च जनान् न्यस्तः आत्मनाहन् स राजा दस्मो न दर्शनीयो युवाध्वर्युरिव सद्यन्त्यज्ञगृहे बर्हिर्यस्मिन्युद्धे सपत्नान्नि शिशाति नितरां लुनाति तस्मिन्युद्धे शूर इन्द्र एषां मरुतां सर्गं प्रसवमकृणोत् सुदासः साहाय्यार्थमकरोत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अ॒ध श्रु॑तं क॒वषं॑ वृ॒द्धम॑प्स्वन्तु दु॒ह्यं नि॑ वृ॒ण॒ग्वज॑वाहुः ।

वृ॒णा॒ना अ॒त्र स॒ख्याय॑ स॒ख्यं त्वा॒यन्तो॑ ये अ॒मद॑न्तु त्वा ॥ १२ ॥

अध॑ । श्रु॒तं । क॒वषं॑ । वृ॒द्धं । अ॒प्ऽसु । अ॒नु॒ । दु॒ह्युं । नि॒ । वृ॒णक् । वज्र॑ऽबाहुः ।

वृ॒णा॒नाः । अ॒त्र । स॒ख्याय॑ । स॒ख्यं । त्वा॒ऽयंतः॑ । ये । अ॒म॒दन् । अ॒नु॒ । त्वा ॥ १२ ॥

अथापि च वज्रबाहुरिन्द्रः श्रुतं कवषं च वृद्धं च चीन् तथा दुह्युमनु आनु-
पूर्वेणाप्सूदकेषु निवृणक् । न्यमज्जयदित्यर्थः । अचास्मिन्नवसरे ये त्वायंतस्वत्का-
मास्वा त्वामन्वमदन् अस्तुवन् ते सखायः सख्याय सख्यार्थं त्वां वृणानाः सख्यं
लेभिर इति शेषः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

वि स॒द्यो वि॒श्वा हं॒हि॒तान्ये॒षा॒मिन्द्रः॑ पु॒रः स॒ह॒सा स॒प्त द॑र्दः ।

आ॒न॒वस्य॑ तृ॒त्स॒वे ग॒यं भा॒जेष॑म॒ पू॒रुं वि॒दथे॑ मृ॒ध॒वाचं॑ ॥ १३ ॥

वि । स॒द्यः । वि॒श्वा । हं॒हि॒तानि॑ । ए॒षां । इन्द्रः॑ । पु॒रः । स॒ह॒सा । स॒प्त । द॑र्दरिति॑ दर्दः ।

वि । आ॒न॒वस्य॑ । तृ॒त्स॒वे । ग॒यं । भा॒क् । जे॒षम॑ । पू॒रुं । वि॒दथे॑ । मृ॒ध॒वाचं॑ ॥ १३ ॥

एषां कवषादीनां विश्वा विश्वानि हंहितानि दृढानि दुर्गाणि पुरो नगरीश्च
तद्रक्षासाधनभूतान् सप्त प्रकारांश्चन्द्रः सहसा बलेन सद्य एव विदर्दः । विदार-
यामास । अपि चानवस्यानोः संबन्धिनो बलस्यानोः पुत्रस्य वा गयं गृहं धनं
वा तृत्सवे तृत्सुनामकाय राज्ञे तृत्सूनां गणाय वा विभाक् । व्यभजत् । अदा-
दित्यर्थः । इत्थमिन्द्रं स्तुवंतो वयं विदथे युद्धे मृधवाचं बाधवाचं पूरुं मनुष्यं
जेष्म । जयेम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

नि ग॒व्यवोऽन॑वो दु॒ह्यवश्च॑ ष॒ष्टिः श॒ता सु॒षुपुः॑ षट् स॒हस्रा॑ ।

ष॒ष्टिर्वी॒रासो॑ अ॒धि षट् दु॒वो॒यु वि॒श्वेदिन्द्र॑स्य वी॒र्या॑ कृ॒तानि॑ ॥ १४ ॥

नि । ग॒व्यवः॑ । अ॒न॒वः । दु॒ह्यवः॑ । च । ष॒ष्टिः । श॒ता । सु॒षुपुः॑ । षट् । स॒हस्रा॑ ।

ष॒ष्टिः । वी॒रासः॑ । अ॒धि । षट् । दु॒वः॒यु । वि॒श्वा । इत् । इन्द्र॑स्य । वी॒र्या॑ । कृ॒तानि॑ ॥ १४ ॥

गव्यवो गोकामा अनवोऽनोः संबन्धिनो दुह्यवो दुह्योः संबन्धिनश्च वीरासो
वीराः षष्टिः शता शतानि । सहस्राणीत्यर्थः । षट् सहस्रा सहस्राणि च षष्टि-
श्चाधि षडधिकाः षट् दुवोयु दुवोयुवे ॥ चतुर्थी लुक् ॥ परिचरणकामाय सुदासे ॥
नमस्यति दुवस्यतीति परिचरणकर्मसु पाठात् ॥ नि सुषुपुः । नितरां शेरते ।

निहता इत्यर्थः । तान्येतानि विश्वा विश्वानि कृतानि कार्याणीद्रस्येत् इन्द्रस्यैव वीर्या वीर्याणीति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इ॒न्द्रेणै॒ते तृ॒त्सवो॒ वेवि॒षाणा॒ आपो॒ न सृ॒ष्टा अध॒वंत॒ नीचीः॑ ।

दु॒र्मि॒त्रासः॑ प्र॒कल॒विन्मि॒माना॑ ज॒हुर्वि॒श्वानि॒ भोज॑ना सु॒दासे॑ ॥ १५ ॥

इ॒न्द्रेण॑ । ए॒ते । तृ॒त्सवः॑ । वेवि॒षाणाः॑ । आ॒पः । न । सृ॒ष्टाः । अध॒वंत॒ । नीचीः॑ ।

दुः॒मि॒त्रासः॑ । प्र॒कल॒ऽवित् । मि॒मानाः॑ । ज॒हुः । वि॒श्वानि॑ । भोज॑ना । सु॒दासे॑ ॥ १५ ॥

कदाचिदिन्द्रेण रक्षिता अथन्यदा तेनैव बाध्यन्ते । एते तृत्सवो दुर्मित्रासो दुष्टमित्राः प्रकलविदजानन्त इन्द्रेण वेविषाणा युद्धार्थं संगताः सृष्टाः पलायनार्थमुद्युक्ता नीची नीचीना आपो न आप इवाधवंत । अधावंत । ततो मिमानाः सुदासा बाध्यमाना विश्वा विश्वानि भोजना भोग्यानि धनानि सुदासे राज्ञे जहुः ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अ॒र्ध्वे वी॒रस्य॑ श्रु॒तपा॑म॒निद्रं॒ परा॒ शर्ध॑तं नु॒नुदे॒ अभि॒ स्थां ।

इ॒न्द्रो म॒न्युं म॒न्युम्यो॑ मि॒माय॒ भेजे॒ पथो॒ वर्त॑निं प॒त्यमा॑नः ॥ १६ ॥

अ॒र्ध्वे । वी॒रस्य॑ । श्रु॒तऽपां॑ । अ॒निद्रं॑ । परा॑ । शर्ध॑तं । नु॒नुदे॒ । अभि॑ । स्थां ।

इ॒न्द्रः । म॒न्युं । म॒न्युऽम्यः॑ । मि॒माय॒ । भेजे॑ । प॒थः । वर्त॑निं । प॒त्यमा॑नः ॥ १६ ॥

इन्द्रोऽभि स्थां भूमिमभि । भूम्यामित्यर्थः । वीरस्य वीर्ययुक्तस्य सुदासोऽर्ध्वं हिंसकं ॥ अर्ध्वं हिंसाकर्मणोऽर्ध्वशब्दस्य निष्पत्तिः ॥ अनिद्रं । यस्य बुद्धाविन्द्रो नास्त्यसावनिद्रः । तं । इन्द्रमगणयन्तमित्यर्थः । श्रुतपां श्रुतस्य क्षीरादेर्हविषः पातारं शर्धतमुत्सहमानं परानुनुदे । किंच मन्युम्यो मन्युकर्तुर्मन्युना मिनतो हिंसतो वा शत्रोर्मन्युं क्रोधं मिमाय । बबाधे । अथ सुदासः शत्रुः पथो मार्गान् पत्यमानो गच्छन् वर्तनिं पलायनमार्गं भेजे । प्राप ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

आ॒ध्रेण॑ चि॒त्त॒द्वेकं॑ च॒कार॒ सिंहं॑ चि॒त्पे॒त्वेना॑ जघान ।

अ॒व स॒क्तीर्वे॒श्यावृ॒श्चदि॒न्द्रः॒ प्राय॑च्छ॒द्विश्वा॒ भोज॑ना सु॒दासे॑ ॥ १७ ॥

आध्रेण । चित् । तत् । जं इति । एकं । चकार । सिंहं । चित् । पेटेन । जघान ।
अव । सक्तीः । वेश्या । अवृश्चत् । इंद्रः । प्र । अयच्छत् । विश्वा । भोजना । सुऽदासे ॥ १७ ॥

इंद्रस्तत्तदाध्रेण चित् दरिद्रेणापि सुदासैकं मुख्यं दानकर्म चकार । कारया-
मास । सिंहं चित् । प्रवयाः सिंहः सिंहः । तमपि पेटेन छागेन जघान ।
घातयामास । वेश्या । वेशी सूची । तथा सक्तीर्युपादेरश्रीनवावृश्चत् । अववृक्त-
वान् । वेश्यादेः कृत्यं सूच्यैवाकरोदित्यर्थः । तान्येतानि त्रीणि कर्माण्यसंभावि-
तानीति नाशंकनीयानीन्द्रस्य महिम्नोऽधिकत्वात् । विश्वा विश्वानि भोजना
भोजनानि भोग्यानि धनानि सुदासे राज्ञे प्रायच्छत् । अदाच्च ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

शश्वंतो हि शत्रवो ररधुष्टे भेदस्य चिच्छर्धतो विंद रंधि ।

मर्ता एनः स्तुवतो यः कृणोति तिग्मं तस्मिन्नि जहि वज्रमिंद्र ॥ १८ ॥

शश्वंतः । हि । शत्रवः । ररधुः । ते । भेदस्य । चित् । शर्धतः । विंद । रंधि ।

मर्तान् । एनः । स्तुवतः । यः । कृणोति । तिग्मं । तस्मिन् । नि । जहि । वज्रं । इंद्र ॥ १८ ॥

हे इंद्र ते तव शत्रवोऽरयः शश्वंतो बहवो ररधुः । वशमीयुः । चिदपि च
शर्धत उत्सहमानस्य भेदस्य । भिनन्ति मर्यादा इति भेदो नास्तिकः । तस्य । यद्वा
भेदो नाम सुदासः शत्रुः कश्चित् । तस्येत्यर्थः । रंधिं वशीकरं विंद । लभ । यो
भेदः स्तुवतस्त्वां स्तुवतो मर्तान्मर्त्यान् प्रत्येनः पापं कृणोति करोति तस्मिन् भेदे
तिग्मं निशितं योद्धारमुत्साहयंतं । तथा च यास्कः । तिग्मं तेजतेरुत्साहकर्मणः
। नि० १०. ६. । इति । वज्रं । वजति गच्छत्येव शत्रुं न प्रतिहन्यत इति वज्रः ।
तं ॥ वज्रशब्दो वजेर्ज्ज्वंन्द्रोऽयवज्रविप्रेत्यादिना रन्प्रत्ययांतो निपातितः ॥ तं
जहि । वज्रेण भेदं प्रहरेत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आवदिंद्रं यमुना तृत्सवश्च प्राच भेदं सर्वताता मुषायत् ।

अजासश्च शिग्रवो यक्षवश्च बलिं शीर्षाणि जभुरश्वानि ॥ १९ ॥

आवत् । इंद्रं । यमुना । तृत्सवः । च । प्र । अच । भेदं । सर्वऽताता । मुषायत् ।

अजासः । च । शिग्रवः । यक्षवः । च । बलिं । शीर्षाणि । जभुः । अश्वानि ॥ १९ ॥

अचास्मिन् सर्वताता सर्वतातौ युद्धे य इन्द्रो भेदं नास्तिकं भेदनामकं वा
सुदासः शत्रुं प्रमुषायत् प्रामुष्णात् । अवधीदित्यर्थः । तमिंद्रं यमुनावत् । अतो-
षयत् । तत्तीरवासी जनः सर्वोऽप्यतोषयदित्यर्थः । तृत्सवस्तृत्सोः पुरुषाश्चावन् ।
आवदित्येकवचनं बहुवचनांततया विपरिणतं सदत्र संबध्यते । किंचाजासोऽजा
जनपदाः शिग्रवो जनपदा यक्षवश्च जनपदा अश्वान्यश्वसंबंधीनि शीर्षाणि
शिरांसि । युद्धे हतानामश्वानां शिरांसीत्यर्थः । बलिमुपहारं तस्मा इन्द्रायो-
पजभुः । उपजहुः । यद्वाश्वानि शीर्षाणि युद्धे गृहीतान्मुख्यानश्वानिन्द्रायोप-
हारं जहुरित्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

न ते इन्द्र सुमतयो न रायः संचक्षे पूर्वा उषसो न नूत्नाः ।

देवकं चिन्मान्यमानं जघंथाव त्मना बृहतः शंबरं भेत् ॥ २० ॥

न । ते । इन्द्र । सुऽमतयः । न । रायः । संचक्षे । पूर्वाः । उषसः । न । नूत्नाः ।

देवकं । चित् । मान्यमानं । जघंथ । अथ । त्मना । बृहतः । शंबरं । भेत् ॥ २० ॥

हे इन्द्र ते तव पूर्वाः पुरातनाः सुमतयः शोभनमतयो रायो धनानि चो-
षसो न उषस इव न संचक्षे संख्यातुं न शक्याः । न नूत्ना नूतनाश्च सुमतयो
रायश्च न संचक्षे । किंच त्वं मान्यमानं मन्यमानस्य पुत्रं देवकं देवकनामानं
शत्रुं जघंथ । अवधीः । त्मना स्वयमेव बृहतो महतः शैलात् शंबरं चावभेत् ।
अवाभैत्सीरिति ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

प्र ये गृहादममदुस्त्वाया पराशरः शतयातुर्वसिष्ठः ।

न ते भोजस्य सख्यं मृषंताधा सूरिभ्यः सुदिना व्युच्छान् ॥ २१ ॥

प्र । ये । गृहात् । अममदुः । त्वाऽया । पराऽशरः । शतऽयातुः । वसिष्ठः ।

न । ते । भोजस्य । सख्यं । मृषंत । अध । सूरिऽभ्यः । सुऽदिना । वि । व्युच्छान् ॥ २१ ॥

हे इन्द्र पराशरः शतयातुर्बहुरक्षाः । बहूनि रक्षांसि बाधितुं यं कामयंते स
शतयातुर्बहूनां रक्षसां शातयिता वा । शक्तिर्वसिष्ठश्चैवमादयो ये ऋषयस्त्वाया

त्वदिच्छया गृहाद्गृहं प्राप्य ॥ ल्यब्लोपे द्वितीयार्थे पंचमी । पा० २. ३. २८. १. ॥ यद्वा
गृहात् गृहे ॥ सप्तम्यर्थे पंचमी ॥ प्राममदुः त्वां प्रतुष्टुवुः प्रकर्षेण तर्पितवन्तो वा
ते पराशरप्रभृतयो भोजस्य भोजकस्य पालस्य ते तव सख्यं सख्युः कर्म स्तोत्रं
यजनं वा न मृषन्ति । न विस्मरन्ति । मृष मर्षे । मर्षो मर्षणं । तन्न कुर्वतीत्यर्थः ।
यतो न विस्मरन्त्यधातो हेतोः सूरिभ्यः सूरीणां स्तोतृणामेषां ॥ अत्र विभक्त्यव्य-
त्ययः ॥ सुदिना सुदिनानि व्युच्छान् । व्युच्छन्ति । निवसन्ति । उपगच्छन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

द्वे नभुर्देववतः शते गोर्द्धा रथा वधूमन्ता सुदासः ।

अर्हन्न्मे पैजवनस्य दानं होतेव सन्न पर्येमि रेभन् ॥ २२ ॥

द्वे इति । नभुः । देवऽवतः । शते इति । गोः । द्वा । रथा । वधूऽमन्ता । सुऽदासः ।

अर्हन् । अग्ने । पैजऽवनस्य । दानं । होताऽइव । सन्न । परि । एमि । रेभन् ॥ २२ ॥

देववतो राज्ञो नभुः पौत्रस्य पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासो राज्ञो गोर्गवां
द्वे शते वधूमन्ता वधूसंयुक्तौ द्वा द्वौ रथा रथौ च देयं दानं दानभूतान् रेभन् इन्द्र
स्तुवन् अत एवार्हन्योग्योऽहं वसिष्ठो हे अग्ने सन्न यज्ञगृहं होतेव वषट्कर्त्तव्यं
पर्येमि । अत्राग्नेः संबोधनं सर्वदेवमुख्यत्वप्रतिपादनार्थं न तु देवतात्वज्ञापनार्थ-
मतद्देवताकत्वादस्य सूक्तस्य ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

चत्वारो मा पैजवनस्य दानाः स्मद्दिष्टयः कृशनिनो निरेके ।

ऋजासो मा पृथिविष्ठाः सुदासस्तोकं तोकाय श्रवसे वहन्ति ॥ २३ ॥

चत्वारः । मा । पैजऽवनस्य । दानाः । स्मत्ऽदिष्टयः । कृशनिनः । निऽरेके ।

ऋजासः । मा । पृथिविऽस्थाः । सुऽदासः । तोकं । तोकाय । श्रवसे । वहन्ति ॥ २३ ॥

पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासो राज्ञः स्मद्दिष्टयः प्रशस्तातिसर्जनश्रद्धा-
दिदानांगयुक्ताः कृशनिनो हिरण्यालंकारवन्तो निरेके दुर्गतौ सत्यामृजास ऋजु-
गामिनः पृथिविष्ठाः पृथिव्यां सुप्रतिष्ठिता दाना देयभूताश्चत्वारोऽश्वास्तोकं पुत्र-
वत्पालनीयं मां वसिष्ठं रथे स्थितं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥
श्रवसेऽन्नाय यशसे वा वहन्ति । पुनर्मेति पूरणः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

यस्य श्रवो रोदसी अंतरुर्वी शीर्णेशीर्णे विबभाजा विभक्ता ।

सप्तेदिंद्रं न स्रवतो गृणन्ति नि युध्यामधिमशिशद्भीके ॥ २४ ॥

यस्य। श्रवः। रोदसी इति। अंतः। उर्वी इति। शीर्णेऽशीर्णे। विऽबभाज। विऽभक्ता।

सप्त। इत्। इंद्रं। न। स्रवतः। गृणन्ति। नि। युध्यामधिं। अशिशत्। अभीके ॥ २४ ॥

यस्य सुदासः श्रवो यश उर्वी विस्तीर्णे रोदसी द्यावापृथिव्यावन्तः । विस्तीर्णे-योर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये वर्तत इत्यर्थः । यश्च सुदा विभक्ता धनस्य प्रदाता शीर्णे-शीर्णे श्रेष्ठाय श्रेष्ठाय विबभाज धनं प्रददौ तं सुदासं सप्तेत् सप्तैव लोका इंद्रं न इंद्रमिव गृणन्ति । स्तुवंति । किंच स्रवतो नद्योऽभीके युद्धे युध्यामधिं युध्याम-धिनामकं सपत्नं न्यशिशत् । न्यहन् ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

इमं नरो मरुतः सश्वतानु दिवोदासं न पितरं सुदासः ।

अविष्टना पैजवनस्य केतं दूणाशं क्षत्रमजरं दुवोयु ॥ २५ ॥

इमं। नरः। मरुतः। सश्वतः। अनु। दिवःऽदासं। न। पितरं। सुऽदासः।

अविष्टनं। पैजऽवनस्य। केतं। दुःऽनशं। क्षत्रं। अजरं। दुवःऽयु ॥ २५ ॥

हे नरो नेतारो मरुत इमं सुदासं राजानं सुदासो राज्ञः पितरं दिवोदासं न दिवोदासमिव । दिवोदास इति पिजवनस्यैव नामांतरं । अनुसश्वत । अनुसेवध्वं । किंच दुवोयु परिचरणकामस्य ॥ षष्ठ्या लुक् ॥ पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासः केतं मंत्रं गृहं वाविष्टन । रक्षत । अपि चास्य सुदासः क्षत्रं बलं दूणाशं दुर्नश-मविनाश्यजरमशितिलं चास्तु ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

यस्तिग्मशृंग इत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं चैष्टुभमैंद्रं । तथा चानु-क्रांतं । यस्तिग्मशृंग एकादशेति ॥ आभिष्वविके पंचमेऽहन्येतन्निविद्धानं । सूचितं च । कया शुभा यस्तिग्मशृंग इति माध्यंदिनः । आ० १. १. इति ॥ विषुवति निष्केवल्यशस्त्रेऽप्येतत्सूक्तं । सूचितं च । यस्तिग्मशृंगोऽभि त्वं मेघं । आ० ८. ६. ।

इति ॥ महाव्रते निष्केवल्येऽप्येतत्सूक्तं । सूचितं च । यस्तिग्मशृंगो वृषभो न भीम उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावान् । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥ आयुष्कामेष्ट्यां मा ते अस्यामितींद्रस्य चातुर्याज्या । सूचितं च । मा ते अस्यां सहसावन्परिष्टौ पाहि नो अग्ने पायुभिः । आ० २. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्तिग्मशृंगो वृषभो न भीम एकः कृष्टीश्चावयति प्र विश्वाः ।

यः शश्वतो अदाशुषो गयस्य प्रयंतासि सुष्वितराय वेदः ॥१॥

यः । तिग्मऽशृंगः । वृषभः । न । भीमः । एकः । कृष्टीः । च्यावयति । प्र । विश्वाः ।

यः । शश्वतः । अदाशुषः । गयस्य । प्रऽयंता । असि । सुस्विऽतराय । वेदः ॥१॥

य इन्द्रस्तिग्मशृंगस्तीक्ष्णशृंगो वृषभो न वृषभ इव भीमो भयंकरः सन् एकोऽसहाय एव विश्वाः सर्वान् कृष्टीः शत्रुजनान् स्थानात् प्रच्यावयति । यश्चेन्द्रोऽदाशुषोऽयजमानस्य शश्वतो बहोर्गयस्य गृहस्य धनस्य वापहर्ता भवतीति शेषः । हे इन्द्र स त्वं सुष्वितरायातिशयेन सोमाभिषवं कुर्वते जनाय वेदो धनं प्रयंता प्रदातासि ॥ तृनंतत्वादत्र षष्ठ्या अभावः । असीत्यस्याख्यातस्यानुदात्तत्वाद्यवृत्तयोगाच्चानुदात्तत्वासंभवात् यद्वृत्तयुक्तमाख्यातांतरमध्याहृत्य योजना कृता ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं ह त्यदिन्द्र कुत्समावः शुश्रूषमाणस्तन्वा समर्ये ।

दासं यच्छुणं कुर्यवं न्यस्मा अरंधय आर्जुनेयाय शिष्यन् ॥२॥

त्वं । ह । त्यत् । इन्द्र । कुत्सं । आवः । शुश्रूषमाणः । तन्वा । सऽमर्ये ।

दासं । यत् । शुणं । कुर्यवं । नि । अस्मै । अरंधयः । आर्जुनेयाय । शिष्यन् ॥२॥

हे इन्द्र त्वं ह त्वं खलु त्यत्तदा तन्वा शरीरेण शुश्रूषमाण उपचरन् समर्ये मर्यैर्मर्यैर्योद्धृभिः सहिते युद्धे कुत्समावः । अरक्षः । कदेत्यत्राह । यद्यदार्जुनेयायार्जुन्याः पुत्रायास्मै कुत्साय शिष्यन् धनं प्रयच्छन् दासं दासनामकमसुरं शुणं च कुर्यवं च न्यरंधयः नितरां वशमानयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं धृ॒णो धृ॒षता वी॒तह॒व्यं प्रा॒वो वि॒श्वाभि॒रु॒तिभिः सु॒दासं ।

प्र पौ॒रु॒कु॒त्सिं च॒सद॑स्यु॒मावः॒ शे॒त्र॒सा॒ता वृ॒त्रह॑त्येषु पू॒रुं ॥ ३ ॥

त्वं । धृ॒णो इति॑ । धृ॒षता । वी॒तऽह॒व्यं । प्र । आ॒वः । वि॒श्वाभिः । उ॒तिऽभिः । सु॒दासं ।

प्र । पौ॒रुऽकु॒त्सिं । च॒सद॑स्युं । आ॒वः । शे॒त्रऽसा॒ता । वृ॒त्रऽह॑त्येषु । पू॒रुं ॥ ३ ॥

हे धृ॒णो श॒त्रूणां ध॒र्षके॑न्द्र धृ॒षता ध॒र्षके॑ण व॒ज्रेण ब॒लेन वा वी॒तह॒व्यं दत्त॑हविष्कं प्रज॒नित॑हविष्कं वा सु॒दासं राजा॑नं वि॒श्वाभिः सर्वा॑भि॒रु॒तिभी रक्षा॑भिः प्रा॒वः । प्रकर्षे॑णारक्षः । किंच वृ॒त्रह॑त्येषु यु॒द्धेषु शे॒त्रसा॒ता शे॒त्रसा॒तौ शे॒त्रस्य भूमे॑र्भजने निमि॒त्ते पौ॒रु॒कु॒त्सिं पुरु॑कु॒त्सस्याप॑त्यं च॒सद॑स्युं पू॒रुं च प्रा॒वः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं नृ॒भिर्नृ॑म॒णो दे॒ववी॑तौ भू॒रीणि वृ॒त्रा ह॑र्य॒श्च हंसि॑ ।

त्वं नि दस्युं चु॒मु॒रिं धु॒निं चा॒स्वा॒पयो द॒भीत॑ये सु॒हंतु॑ ॥ ४ ॥

त्वं । नृ॒भिः । नृ॒म॒नः । दे॒वऽवी॑तौ । भू॒रीणि । वृ॒त्रा । ह॒रिऽअ॒श्च । हंसि॑ ।

त्वं । नि । दस्युं । चु॒मु॒रिं । धु॒निं । च । अ॒स्वा॒पयः । द॒भीत॑ये । सु॒हंतु॑ ॥ ४ ॥

हे नृ॒म॒णो नृ॒भिर्य॑ज्ञानां नेतृ॒भिः स्तो॒तृभि॑र्मननीय स्तो॒त॒थेन्द्र । नृषु मनो यस्येति बहुव्रीहिर्वा । दे॒ववी॑तौ यज्ञे क्रियमाणे सति संयामे वा । दे॒वा वि॒जि॒गी॒षवो यस्मिन् वि॒यंति गच्छ॑न्तीति संयामो दे॒ववी॑तिः । नृ॒भिर्म॑रुद्भिः सह भू॒रीणि बहू॑नि वृ॒त्रा वृ॒त्राणि श॒त्रून् हंसि॑ । मारि॒तवा॑नसि । किंच हे ह॒र्य॒श्चेन्द्र त्वं द॒भीते॑य द॒भीति॑नामकाय राजर्षये । तदर्थमित्यर्थः । दस्युं चु॒मु॒रिं च धु॒निं च सु॒हंतु॑ सु॒हंतु॑ना व॒ज्रेण नि नित॑रामस्वापयः । मारि॒तवा॑नसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव च्यौ॒त्नानि॑ वज्रहस्त॒ तानि॒ नव॒ यत्पु॒रो नव॑तिं च स॒द्यः ।

नि॒वेश॑ने शत॒तमा॑वि॒वेषी॑रहन् च वृ॒त्रं नमु॑चिमु॒ताह॑न् ॥ ५ ॥

तव । च्यौ॒त्नानि॑ । व॒ज्रऽह॑स्त । तानि॑ । नव॑ । यत् । पु॒रः । न॒व॒तिं । च । स॒द्यः ।

नि॒ऽवेश॑ने । श॒तऽत॒मा । अ॒वि॒वे॒षीः । अ॒ह॑न् । च । वृ॒त्रं । नमु॑चिं । उ॒त । अ॒ह॑न् ॥ ५ ॥

हे वज्रहस्त तव च्यौत्नानि बलानि तानि तादृशानि । यद्यदा त्वं शंबरस्य
नव नवतिं च पुरः सद्यो युगपदेव विदारितवानसीति शेषः । तदा निवेशने
निवेशनार्थं शततमा शततमी पुरमविवेधीः । व्याप्नोः । वृत्रं चाहन् । उतापि
च नमुचिमहन् ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सना ता त इन्द्र भोजनानि रातहव्याय दाशुषे सुदासे ।

वृष्णे ते हरी वृषणा युनज्मि व्यंतु ब्रह्माणि पुरुशाक वाजं ॥६॥

सना । ता । ते । इन्द्र । भोजनानि । रातऽहव्याय । दाशुषे । सुऽदासे ।

वृष्णे । ते । हरी इति । वृषणा । युनज्मि । व्यंतु । ब्रह्माणि । पुरुऽशाक । वाजं ॥६॥

हे इन्द्र ते तव रातहव्याय दत्तहव्याय दाशुषे यजमानाय सुदासे ता तानि
त्वया दत्तानि भोजनानि भोग्यानि धनानि सना सनानि सनातनानि बभूवु-
रिति शेषः । हे पुरुशाक बहुकर्मन्निद्र वृष्णे कामानां वर्षित्रे ते तुभ्यं । त्वामानेतु-
मित्यर्थः । वृषणा वृषणौ हरी अश्वौ युनज्मि । रथे योजयामि । ब्रह्माण्यस्म-
दीयानि स्तोत्राणि वाजं बलिनं त्वां व्यंतु । गच्छंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा ते अस्यां सहसावन्परिष्ठावघाय भूम हरिवः परादै ।

त्रायस्व नोऽवृकेभिर्वरूथैस्तव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥७॥

मा । ते । अस्यां । सहसाऽवन् । परिष्ठौ । अघाय । भूम । हरिऽवः । पराऽदै ।

त्रायस्व । नः । अवृकेभिः । वरूथैः । तव । प्रियासः । सूरिषु । स्याम ॥७॥

हे सहसावन् बलवन् हरिवो हरिवन्निद्र ते तवास्यां स्तोत्रेणास्माभिः क्रिय-
माणायां परिष्ठावन्वेषणायां परादै परादानायाघायाहंत्रे वयं मा भूम । किंच
नोऽस्मानवृकेभिरबाधैर्वरूथैः । वारयंत्युपद्रवेभ्य इति वरूथानि रक्षणानि ।
तैस्त्रायस्व । पाहि । तव सूरिषु स्तोत्रेषु मध्ये वयं प्रियासः प्रियाः स्याम ।
भूयास्म ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रियास इत्ते मघवन्नभिष्टौ नरो मदेम शरणे सखायः ।

नि तुर्वशं नि याद्वं शिशीह्यतिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन् ॥ ८ ॥

प्रियासः । इत् । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । मदेम । शरणे । सखायः ।

नि । तुर्वशं । नि । याद्वं । शिशीहि । अतिथिऽग्वाय । शंस्यं । करिष्यन् ॥ ८ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते तवाभिष्टावभ्येषणे नरः स्तोत्राणां नेतारो वयं सखायः समानख्यातयः प्रियासः प्रियाश्च संतः शरण इत् गृह एव मदेम । मोदेम । किंचातिथिग्वाय । पूजयातिथीन् गच्छतीत्यतिथिग्वः । तस्मै सुदासे दिवोदासाय वास्मदीयाय राज्ञे शंस्यं शंसनीयं सुखं करिष्यन् कुर्वन् तुर्वशं राजानं निशिशीहि । वशं कुरु । याद्वं च राजानं निशिशीहीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सद्यश्चिन्नु ते मघवन्नभिष्टौ नरः शंसंत्युक्थशासं उक्था ।

ये ते हवेभिर्वि पणीरदाशन्नस्मान् वृणीष्व युज्याय तस्मै ॥ ९ ॥

सद्यः । चित् । नु । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । शंसन्ति । उक्थऽशासः । उक्था ।

ये । ते । हवेभिः । वि । पणीन् । अदाशन् । अस्मान् । वृणीष्व । युज्याय । तस्मै ॥ ९ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते तव नु अद्याभिष्टावभ्येषणे ये नर उक्थशास उक्थानां शंसितार उक्थोक्थानि शस्त्राणि सद्यश्चित् सद्य एव शंसन्ति । किंच ते तव हवेभिः स्तोत्रैः पणीनप्रदानशीलान् वणिजोऽपि व्यदाशन् । धनानि विशेषेणादापयन्नित्यर्थः । तानस्मान् तस्मै युज्याय सख्याय तत्सख्यमनुवर्तयितुं वृणीष्व । परिगृहाण ॥

॥ अथ दशमी ॥

एते स्तोमा नरा नृतम तुभ्यमस्मद्व्यंचो ददतो मघानि ।

तेषामिन्द्र वृत्रहत्ये शिवो भूः सखा च शूरोऽविता च नृणां ॥ १० ॥

एते । स्तोमाः । नरा । नृऽतम । तुभ्यं । अस्मद्व्यंचः । ददतः । मघानि ।

तेषां । इन्द्र । वृत्रऽहत्ये । शिवः । भूः । सखा । च । शूरः । अविता । च । नृणां ॥ १० ॥

हे नृत्तम नेतृत्तमेन्द्र तुभ्यं नरां नेतृणां य एते स्तोमाः संघा मघानि मंहनी-
यानि हवींषि ददतो ददंतोऽस्मद्यंचोऽस्मदभिमुखा अभूवन्निति शेषः । तेषां
नृणां वृत्रहत्ये संग्रामे शिवः कल्याणकृत् भूः । भव । सखा च भूः । अविता
रक्षिता च भूः ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू इंद्र शूर स्तवमान ऊती ब्रह्मजूतस्तन्वा वावृधस्व ।

उप नो वाजान्मिमीह्युप स्तीन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ११ ॥

नु । इंद्र । शूर । स्तवमानः । ऊती । ब्रह्मजूतः । तन्वा । वावृधस्व ।

उप । नः । वाजान् । मिमीहि । उप । स्तीन् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ११ ॥

हे शूरेंद्र नु अद्य स्तवमानः स्तूयमानो ब्रह्मजूतो ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रेरितस्तन्वा
शरीरेण वावृधस्व । अपि च नोऽस्मभ्यं वाजानन्नान्युपमिमीहि । प्रयच्छेत्यर्थः ।
स्तीन् गृहांश्चोपमिमीहि । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य द्वितीये त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
पंचमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

SARVANUKRAMAH.

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
1	4.1.1	3.4.12	Tvám hy agne sadam it	20	Vámadevāḥ.	Agniḥ, 2-4 Agniḥ or Varuṇah.	1 Ashtīḥ, 2 Atija- gatī, 3 Dhṛitīḥ, 4- 20 Trishṭup.	1
2	4.1.2	3.4.16	Yo martyeshu	20	The same.	Agniḥ.	Trishṭup.	13
3	4.1.3	3.4.20	Á vo rájánam	16	.....	The same.	The same.	24
4	4.1.4	3.4.23	Kṛiṇushva	15	.....	Agniḥ (rakshohá).	.....	33
5	4.1.5	3.5.1	Vaiśvánarāya	15	.....	Agnir Vaiśvánarah.	.....	42
6	4.1.6	3.5.4	Úrddhva ú shu ṇah	11	.....	Agniḥ.	.....	50
7	4.1.7	3.5.6	Ayam iha	11	.....	The same.	1 Jagatī, 2-6 A- nusṭup, 7-11 Trishṭup.	54
8	4.1.8	3.5.8	Dútam vaḥ	8	.....	.....	Gáyatrī.	60
9	4.1.9	3.5.9	Agne mṛiḷa	8	.....	.....	The same.	62
10	4.1.10	3.5.10	Agne tam adya	8	.....	.....	1-3 Padapanktiḥ, 4, 6 and 7 Pada- panktiḥ or Ushṇik, 5 Mahápadapank- tiḥ, 8 Ushṇik.	64
11	4.2.1	3.5.11	Bhadram te	6	.....	.....	Trishṭup.	68
12	4.2.2	3.5.12	Yas tvám agne	6	.....	.....	The same.	71
13	4.2.3	3.5.13	Praty agniḥ	5	.....	Agniḥ or the Lin- goktadevatāḥ.	.....	73
14	4.2.4	3.5.14	Praty agnir u- shasaḥ	5	.....	Agniḥ or the Lin- goktadevatāḥ.	.....	76
15	4.2.5	3.5.15	Agnir hotá	10	.....	Agniḥ, 7 and 8 Soma- kaḥ Sáhadevyah, 9 and 10 Áśvinau.	Gáyatrī.	78
16	4.2.6	3.5.17	Á satyo yātu	21	.....	Indrah.	Trishṭup.	81
17	4.2.7	3.5.21	Tvam mahán	21	.....	The same.	1 Trishṭup, 15 Eka- padá Virát.	90
18	4.2.8	3.5.25	Ayam pantháḥ	13	Samváda Indra-	Aditi-Vámadevá- nám.	Trishṭup.	100
19	4.2.9	3.6.1	Evá tvám	11	Vámadevāḥ.	Indrah.	The same.	107
20	4.2.10	3.6.3	Á na indra	11	The same.	The same.	.....	111
21	4.2.11	3.6.5	Á yátv indrah	11	.....	.....	.....	116
22	4.3.1	3.6.7	Yan na indrah	11	.....	.....	.....	121
23	4.3.2	3.6.9	Kathá mahám	11	.....	Indrah, 8-10 In- draḥ or Ritadeva- tāḥ.	.....	125

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
24	4.3.3	3.6.11	Ká sushṭutiḥ	11	Vámadevaḥ.	Indraḥ.	Trisṭup, 10 A- nusṭup.	130
25	4.3.4	3.6.13	Ko adya	8	The same.	The same.	Trisṭup.	135
26	4.3.5	3.6.15	Aham manuḥ	7	1-3 Vámadevaḥ or Indraḥ, 4-7 Vámadevaḥ.	1-3 Indraḥ or Pa- ramátmá, 4-7 Śye- nastutiḥ.	The same.	138
27	4.3.6	3.6.16	Garbhe nu	5	Vámadevaḥ.	1-4 Śyenah, 5 Śye- nah or Indraḥ.	Trisṭup, 5 Śakvarí.	142
28	4.3.7	3.6.17	Tvá yujá	5	The same.	Indrá-Somau.	Trisṭup.	144
29	4.3.8	3.6.18	Á naḥ stutaḥ	5	.....	Indraḥ.	The same.	146
30	4.3.9	3.6.19	Nakir indra	24	.....	Indraḥ, 9-11 In- draḥ and Usháh.	Gáyatrí, 8 and 24 Anusṭup.	148
31	4.3.10	3.6.24	Kayá naḥ	15	.....	Indraḥ.	Gáyatrí, 4 Pádani- crit.	155
32	4.3.11	3.6.27	Á tú naḥ	24	.....	Indraḥ, 23 and 24 Indrasyáśvau.	Gáyatrí.	159
33	4.4.1	3.7.1	Pra řibhubhyaḥ	11	.....	Ribhavaḥ.	Trisṭup.	166
34	4.4.2	3.7.3	Ribhur vibhvá	11	.....	The same.	The same.	171
35	4.4.3	3.7.5	Íhopa yáta	9	.....	.....	.....	175
36	4.4.4	3.7.7	Anaśvo játaḥ	9	.....	.....	Jagatí, 9 Trisṭup.	179
37	4.4.5	3.7.9	Upa no vājá	8	.....	.....	Trisṭup.	183
38	4.4.6	3.7.11	Uto hi vām	8	.....	Dadhikrává, 1 Dyá- váprithiví.	The same.	186
39	4.4.7	3.7.13	Ásum	6	.....	Dadhikrává.	1-5 Trisṭup, 6 Anusṭup.	191
40	4.4.8	3.7.14	Dadhikrávnaḥ	5	.....	The same.	1 Trisṭ., 2-5 Jagatí.	193
41	4.4.9	3.7.15	Indrá ko vām	11	.....	Indrá-Varuṇau.	Trisṭup.	196
42	4.4.10	3.7.17	Mama dvitá	10	Trasadasyuḥ Paurukutsyaḥ.	1-6 Átmá, 7-10 Indrá-Varuṇau.	The same.	201
43	4.4.11	3.7.19	Ka u śravat	7	Purumílha-Aga- mílha Sauho- trau.	Áśvinau.	.....	205
44	4.4.12	3.7.20	Tam vām	7	The same.	The same.	.....	208
45	4.4.13	3.7.21	Esha sya	7	Vámadevaḥ.	.....	Jagatí, 7 Trisṭup.	211
46	4.5.1	3.7.22	Agram piba	7	The same.	Váyuh, 1 Indra- Váyú.	Gáyatrí.	214
47	4.5.2	3.7.23	Vayo śukraḥ	4	.....	1 Váyuh, 2-4 Indra- Váyú.	Anusṭup.	216
48	4.5.3	3.7.24	Vihi hotráḥ	5	.....	Váyuh.	The same.	217
49	4.5.4	3.7.25	Indram vām	6	.....	Indrá-Bṛhaspatí.	Gáyatrí.	219
50	4.5.5	3.7.26	Yas tastambha	11	.....	Bṛhaspatiḥ, 10 and 11 Bṛhaspatiḥ and Indraḥ.	Trisṭup, 10 Jagatí.	221
51	4.5.6	3.8.1	Idam u tyat	11	.....	Usháh.	Trisṭup.	226
52	4.5.7	3.8.3	Prati shyá	7	.....	The same.	Gáyatrí.	231
53	4.5.8	3.8.4	Tad devasya	7	.....	Savitá.	Jagatí.	233
54	4.5.9	3.8.5	Abhúd devaḥ	6	.....	The same.	Jagatí, 6 Trisṭup.	236

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
55	4.5.10	3.8.6	Ko vas trátá	10	Vámadevaḥ.	Viśve Devāḥ.	Trisṭup, 8-10 Gáyatrí.	239
56	4.5.11	3.8.8	Mahí	7	The same.	Dyávā-Prithiví.	Trisṭup, 5-7 Gáyatrí.	243
57	4.5.12	3.8.9	Kshetrasya	8	.....	1-3 Kshetrapatiḥ, 4 Śunah, 5 and 8 Śunásírau, 6 and 7 Sítá.	1, 4, 6 and 7 Anusṭup, 5 Pura-ushnik, 2, 3 and 8 Trisṭup.	245
58	4.5.13	3.8.10	Samudrát	13	.....	Agniḥ, or Súryaḥ, or Āpaḥ, or Gá-vaḥ, or Ghṛitam.	1-12 Jagatí, 13 Trisṭup.	249
1	5.1.1	3.8.12	Abodhi	12	Budhaḥ and Gavishṭhiraḥ, of the family of Atriḥ.	Agniḥ.	Trisṭup.	256
2	5.1.2	3.8.14	Kumáram	12	2 and 9 Vṛiṣaḥ, son of Jaraḥ, 1, 3-8, 10-12 Kumáraḥ, son of Atriḥ, or Vṛiṣaḥ, or both.	The same.	1-11 Trisṭup, 12 Śakvarí.	261
3	5.1.3	3.8.16	Tvam agne	12	Vasuśrutaḥ.	.....	Trisṭup.	267
4	5.1.4	3.8.18	Tvám agne	11	The same.	.....	The same.	272
5	5.1.5	3.8.20	Susamiddháya	11	.....	Āprídevatáḥ.	Gáyatrí.	277
6	5.1.6	3.8.22	Agnim tam	10	.....	Agniḥ.	Panktiḥ.	280
7	5.1.7	3.8.24	Sakháyaḥ	10	Ishaḥ.	.....	1-9 Anusṭup, 10 Panktiḥ.	284
8	5.1.8	3.8.26	Tvám agne	7	.....	.....	Jagatí.	288
9	5.1.9	4.1.1	Tvám agne	7	Gayāḥ.	.....	Anusṭup, 5 and 7 Panktiḥ.	293
10	5.1.10	4.1.2	Agna ojishṭham	7	The same.	.....	Anusṭup, 4 and 7 Panktiḥ.	298
11	5.1.11	4.1.3	Janasya	6	Sutambharaḥ.	.....	Jagatí.	303
12	5.1.12	4.1.4	Prágnaye	6	The same.	.....	Trisṭup.	306
13	5.1.13	4.1.5	Arcantaḥ	6	.....	.....	Gáyatrí.	309
14	5.1.14	4.1.6	Agnim	6	.....	.....	The same.	311
15	5.2.1	4.1.7	Pra vedhase	5	Dharuṇaḥ, the Āngirasaḥ.	.....	Trisṭup.	313
16	5.2.2	4.1.8	Bṛihad vayah	5	Púruḥ, the Ātreyaḥ.	.....	1-4 Anusṭup, 5 Panktiḥ.	315
17	5.2.3	4.1.9	Ā yajnaiḥ	5	The same.	.....	The same.	317
18	5.2.4	4.1.10	Prátar agniḥ	5	Mṛiktaváhá Dvitaḥ.	.....	.....	319
19	5.2.5	4.1.11	Abhy avastháḥ	5	Vavriḥ.	.....	1 and 2 Gáyatrí, 3 and 4 Anusṭup, 5 Virádrúpá.	321
20	5.2.6	4.1.12	Yam agne	4	Prayasvantaḥ.	.....	1-3 Anusṭup, 4 Panktiḥ.	322
21	5.2.7	4.1.13	Manushvat	4	Sasaḥ.	.....	The same.	324
22	5.2.8	4.1.14	Pra viśvasáman	4	Viśvasámá.	.....	.....	326

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
23	5.2.9	4.1.15	Agne sahintam	4	Dyumno Viśvacar- shanīh.	Agniḥ.	1-3 Anushtup, 4 Panktiḥ.	327
24	5.2.10	4.1.16	Agne tvam	4	1, 2, 3 and 4 Ban- dhuḥ, Subandhuḥ, Śrutabandhuḥ, Vi- prabandhuḥ, the Gaupāyanas or Laupāyanas.	The same.	Dvaipadam (vairā- jam).	329
25	5.2.11	4.1.17	Acchā vah	9	Vasūyavaḥ.	.....	Anushtup.	330
26	5.2.12	4.1.19	Agne pāvaka	9	The same.	.....	Gāyatrī.	333
27	5.2.13	4.1.21	Anasvantā	6	Tryarunaḥ, son of Trivṛishṇaḥ; and Trasadasyuḥ, son of Purukutsaḥ; and Aśvamedhaḥ, son of Bharataḥ; or Atriḥ.	Agniḥ, 6 Indra- Agnī.	1-3 Trishtup, 4-6 Anushtup.	336
28	5.2.14	4.1.22	Samiddhaḥ	6	Viśvavārā Atreyī.	Agniḥ.	1 and 3 Trishtup, 2 Jagatī, 4 Anusht., 5 and 6 Gāyatrī.	338
29	5.2.15	4.1.23	Try aryamā	15	Gauravītiḥ, of the family of Śaktiḥ.	Indraḥ, 9a In- draḥ or Uśanāḥ.	Trishtup.	341
30	5.2.16	4.1.26	Kva syaḥ	15	Babhruḥ.	Indraḥ, also king Riṇāncayaḥ.	The same.	348
31	5.2.17	4.1.29	Indro rathāya	13	Avasyuḥ.	Indraḥ, 8c.d In- draḥ or Kut- saḥ and Uśanāḥ, 9 Indraḥ and Kutsaḥ.	.....	354
32	5.2.18	4.1.32	Adardaḥ	12	Gātuḥ.	Indraḥ.	.....	360
33	5.3.1	4.2.1	Mahi mahe	10	Samvaraṇaḥ Prájā- patyaḥ.	The same.	.....	365
34	5.3.2	4.2.3	Ajātaśatrum	9	The same.	.....	Jagatī, 9 Trishtup.	370
35	5.3.3	4.2.5	Yas te	8	Prabhūvasuḥ (An- girasah).	.....	1-7 Anushtup, 8 Panktiḥ.	374
36	5.3.4	4.2.7	Sa á gamat	6	The same.	.....	Trishtup, 3 Jagatī.	377
37	5.3.5	4.2.8	Sam bhānuna	5	Atriḥ.	.....	Trishtup.	379
38	5.3.6	4.2.9	Urosh te	5	The same.	.....	Anushtup.	382
39	5.3.7	4.2.10	Yad indra	5	.....	.....	Anusht., 5 Panktiḥ.	383
40	5.3.8	4.2.11	Á yáhy adribhiḥ	9	.....	Indraḥ, 5 Sūryaḥ, 6-9 Atriḥ.	1-3 Ushnik, 5 and 9 Anushtup, 4, 6, 7 and 8 Trishtup.	385
41	5.3.9	4.2.13	Ko nu vām	20	Atriḥ (Bhaumaḥ).	Viśve Devāḥ.	Trishtup, 16 and 17 Atijagatī, 20 Eka- padā Virāt.	389
42	5.3.10	4.2.17	Pra śantamá	18	The same.	Viśve Devāḥ, 11 Rudraḥ.	Trishtup, 17 Eka- padā.	398

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
43	5.3.11	4.2.20	Ā dhenavaḥ	17	Atriḥ (Bhaumaḥ)	Viśve Devāḥ.	Trisṭup., 16 Ekapadā.	406
44	5.3.12	4.2.23	Tam pratnathā	15	Avatsāraḥ Kās- yapaḥ, anye ca ṛishayo dṛishṭa- lingāḥ.	The same.	Jagatī, 14 and 15 Trisṭup.	413
45	5.4.1	4.2.26	Vidā divaḥ	11	Sadāpṛiṇaḥ.	.....	Trisṭup.	420
46	5.4.2	4.2.28	Hayo na	8	Pratikshatraḥ.	Viśve Devāḥ, 7 and 8 Devapatnyaḥ.	Jagatī, 2 and 8 Trisṭup.	425
47	5.4.3	4.3.1	Prayunjatī	7	Pratirathaḥ.	Viśve Devāḥ.	Trisṭup.	430
48	5.4.4	4.3.2	Kadu priyāya	5	Pratibhānuḥ.	The same.	Jagatī.	433
49	5.4.5	4.3.3	Devam vaḥ	5	Pratiprabhaḥ.	.....	Trisṭup.	436
50	5.4.6	4.3.4	Viśvo devasya	5	Svastyātreyāḥ.	.....	1-4 Anusṭup, 5 Panktiḥ.	438
51	5.4.7	4.3.5	Agne sutasya	15	The same.	.....	1-4 Gāyatrī, 5-10 Ushṇik, 11-13 Ja- gatī or Trisṭup, 14 and 15 Anusṭup.	440
52	5.4.8	4.3.8	Pra śyāvāsva	17	Śyāvāsvaḥ.	Marutaḥ.	Anusṭup, 6 and 17 Panktiḥ.	446
53	5.4.9	4.3.11	Ko veda	16	The same.	The same.	1, 5, 10, 11 and 15 Kakup, 2 Bṛihatī, 3 Anusṭup, 4 Pu- raushṇik, 6, 7, 9, 13, 14 and 16 Sa- tobṛihatī, 8 and 12 Gāyatrī.	453
54	5.4.10	4.3.14	Pra śardhāya	15	.....	.....	Jagatī, 14 Trisṭup.	459
55	5.4.11	4.3.17	Prayajyavaḥ	10	.....	.....	Jagatī, 10 Trisṭup.	466
56	5.4.12	4.3.19	Agne śardhan- tam	9	.....	.....	Bṛihatī, 3 and 7 Satobṛihatī.	470
57	5.5.1	4.3.21	Ā rudrásah	8	.....	.....	Jagatī, 7 & 8 Trisṭup.	474
58	5.5.2	4.3.23	Tam u nūnam	8	.....	.....	Trisṭup.	478
59	5.5.3	4.3.24	Pra vaḥ spaṭ	8	.....	.....	Jagatī, 8 Trisṭup.	481
60	5.5.4	4.3.25	Īle agnim	8	.....	Marutaḥ, or Agniḥ and Marutaḥ.	Trisṭup, 7 and 8 Jagatī.	485
61	5.5.5	4.3.26	Ko shṭhā naraḥ	19	.....	1-4 Marutaḥ, 5-8 Śaśīyasī Taranta- mahishī, 9 Puru- mīlho Vaidadaśviḥ, 10 Taranto Vaida- daśviḥ, 11-16 Ma- rutaḥ, 17-19 Ra- thavītir Dālbhyaḥ.	Gāyatrī, 5 Anush- ṭup, 9 Satobṛihatī.	489
62	5.5.6	4.3.30	Ritena	9	Śrutavit.	Mitrā-Varuṇau.	Trisṭup.	496
63	5.5.7	4.4.1	Ritasya gopau	7	Arcanānāḥ.	The same.	Jagatī.	500
64	5.5.8	4.4.2	Varuṇam vaḥ	7	The same.	.....	Anusṭup., 7 Panktiḥ.	503
65	5.5.9	4.4.3	Yas ciketa	6	Rātahavyaḥ.	.....	Anusṭup., 6 Panktiḥ.	506

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
66	5.5.10	4.4.4	Ā cikitāna	6	Rātahavyaḥ.	Mitrā-Varuṇau.	Anusṭup.	509
67	5.5.11	4.4.5	Baḥ itthā	5	Yajataḥ.	The same.	The same.	511
68	5.5.12	4.4.6	Pra vo mitrāya	5	The same.	.....	Gāyatrī.	513
69	5.5.13	4.4.7	Trī rocanā	4	Urucakriḥ.	.....	Trisṭup.	515
70	5.5.14	4.4.8	Purūruṇā	4	The same.	.....	Gāyatrī.	516
71	5.5.15	4.4.9	Ā no gantam	3	Bāhuvṛiktaḥ.	.....	The same.	518
72	5.5.16	4.4.10	Ā mitre	3	The same.	.....	Ushṇik.	519
73	5.6.1	4.4.11	Yad adya	10	Pauraḥ.	Āsvinau.	Anusṭup.	520
74	5.6.2	4.4.13	Kūshṭho devau	10	The same.	The same.	The same.	524
75	5.6.3	4.4.15	Prati priyat.	9	Avasyuḥ.	.....	Panktiḥ.	528
76	5.6.4	4.4.17	Ā bhāti	5	Atriḥ.	.....	Trisṭup.	532
77	5.6.5	4.4.18	Prātaryāvāṇā	5	The same.	.....	The same.	534
78	5.6.6	4.4.19	Āsvinau	9	Saptavadhriḥ.	.....	1-3 Ushṇik, 4 Trisṭup, 5-9 Anusṭup.	537
79	5.6.7	4.4.21	Mahe naḥ	10	Satyaśravāḥ.	Ushāḥ.	Panktiḥ.	540
80	5.6.8	4.4.23	Dyudadyāmān.	6	The same.	The same.	Trisṭup.	544
81	5.6.9	4.4.24	Yunjate	5	Syāvāsvaḥ.	Savitā.	Jagatī.	547
82	5.6.10	4.4.25	Tat savituḥ	9	The same.	The same.	1 Anusṭup, 2-9 Gāyatrī.	549
83	5.6.11	4.4.27	Acchā vada	10	Atriḥ.	Parjanyaḥ.	Trisṭup, 2-4 Jagatī, 9 Anusṭup.	552
84	5.6.12	4.4.29	Baḥ itthā	3	The same.	Prithivī.	Anusṭup.	556
85	5.6.13	4.4.30	Pra samrāje	8	.....	Varuṇaḥ.	Trisṭup.	558
86	5.6.14	4.4.32	Indrāgnī	6	.....	Indra-Agnī.	Anusṭup, 6 Virāṭ-pūrvā.	562
87	5.6.15	4.4.33	Pra vo mahe	9	Evayāmarut.	Marutaḥ.	Atijagatī.	564
1	6.1.1	4.4.35	Tvam hy agne	13	Bharadvājo Bā-rhaspatyaḥ.	Agniḥ.	Trisṭup.	571
2	6.1.2	4.5.1	Tvam hi kshai-tavat	11	The same.	The same.	Anusṭup, 11 Śak-varī.	576
3	6.1.3	4.5.3	Agne saḥ	8	.....	.....	Trisṭup.	581
4	6.1.4	4.5.5	Yathā hotaḥ	8	.....	.....	The same.	585
5	6.1.5	4.5.7	Huve vaḥ	7	.....	.....	.....	589
6	6.1.6	4.5.8	Pra navyasā	7	.....	.....	.....	592
7	6.1.7	4.5.9	Múrdhdhānam	7	.....	Vaiśvānarāgniḥ.	Trisṭ., 6 & 7 Jagatī.	595
8	6.1.8	4.5.10	Prīkshasya	7	.....	The same.	Jagatī, 7 Trisṭup.	599
9	6.1.9	4.5.11	Ahaś ca	7	.....	.....	Trisṭup.	602
10	6.1.10	4.5.12	Puro vaḥ	7	.....	Agniḥ.	Trisṭ., 7 Dvipadā.	607
11	6.1.11	4.5.13	Yajasva	6	.....	The same.	Trisṭup.	610
12	6.1.12	4.5.14	Madhye hotā	6	.....	.....	The same.	612
13	6.1.13	4.5.15	Tvad viśvá	6	.....	.....	.....	615
14	6.1.14	4.5.16	Agnā yaḥ	6	.....	.....	Anusṭ., 6 Śakvarī.	618
15	6.1.15	4.5.17	Imam ú shu	19	Bharadvājaḥ or Vítahavyaḥ (Āngirasaḥ).	.....	Jagatī, 3 and 15 Śak-varī, 6 Atiśakvarī, 10-14, 16 and 19 Trisṭ., 17 Anusṭup, 18 Bṛihatī.	620

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
16	6.2.1	4.5.21- 30	Tvam agne	48	Bharadvājaḥ.	Agniḥ.	Gáyatrī, 1 and 6 Vardhamáná, 27, 47 and 48 Anush- tup, 46 Trishtup.	630
17	6.2.2	4.6.1	Pibá somam	15	The same.	Indraḥ.	Trishtup, 15 Dvi- padá.	645
18	6.2.3	4.6.4	Tamu shtuhi	15	.....	The same.	Trishtup.	652
19	6.2.4	4.6.7	Mahán indraḥ	13	.....	.....	The same.	659
20	6.2.5	4.6.9	Dyaur na	13	.....	.....	Trishtup, 7 Virát.	664
21	6.2.6	4.6.11	Imá u	12	.....	Indraḥ, 9 and 11 Viśve Devāḥ.	Trishtup.	670
22	6.2.7	4.6.13	Ya eka it	11	.....	Indraḥ.	The same.	675
23	6.2.8	4.6.15	Suta it	10	.....	The same.	.....	680
24	6.3.1	4.6.17	Vṛishá madaḥ	10	.....	.....	.....	684
25	6.3.2	4.6.19	Yá ta útiḥ	9	.....	.....	.....	689
26	6.3.3	4.6.21	Śrudhí naḥ	8	.....	.....	.....	693
27	6.3.4	4.6.23	Kim asya	8	.....	Indraḥ, 8 Ābhyá- vartinasá Cáyamá- nasya dánastutiḥ.	.....	696
28	6.3.5	4.6.25	Á gávaḥ	8	.....	Gauḥ, 2 and 8d Gauḥ or Indraḥ.	Trishtup, 2-4 Ja- gatí, 8 Anushtup.	700
29	6.3.6	4.7.1	Indram vaḥ	6	.....	Indraḥ.	Trishtup.	704
30	6.3.7	4.7.2	Bhúya it	5	.....	The same.	The same.	707
31	6.3.8	4.7.3	Abhúr ekaḥ	5	Suhotraḥ.	.....	Trishtup, 4 Śak- varí.	709
32	6.3.9	4.7.4	Apúrvyá	5	The same.	.....	Trishtup.	712
33	6.3.10	4.7.5	Ya ojishṭhaḥ	5	Śunahotraḥ.	.....	The same.	714
34	6.3.11	4.7.6	Sam ca tve	5	The same.	.....	.....	717
35	6.3.12	4.7.7	Kadá bhuvan	5	Naraḥ.	.....	.....	719
36	6.3.13	4.7.8	Satrá madásaḥ	5	The same.	.....	.....	721
37	6.3.14	4.7.9	Arvág ratham	5	Bharadvājaḥ.	.....	.....	724
38	6.3.15	4.7.10	Apád itaḥ	5	The same.	.....	.....	726
39	6.3.16	4.7.11	Mandrasya	5	.....	.....	.....	728
40	6.3.17	4.7.12	Indra piba	5	.....	.....	.....	730
41	6.3.18	4.7.13	Ahelamánaḥ	5	.....	.....	.....	733
42	6.3.19	4.7.14	Praty asmai	4	.....	.....	Anushtup, 4 Bṛi- hatí.	735
43	6.3.20	4.7.15	Yasya tyat	4	.....	.....	Ushnik.	737
44	6.4.1	4.7.16	Yo rayivaḥ	24	Śamyur Bárha- spatyāḥ.	.....	1-6 Anushtup, 7 & 9 Virát or Trish- tup, 8 Virát.	738
45	6.4.2	4.7.21	Ya ánayat	33	The same.	Indraḥ, 31-33 Bṛi- bus takshá.	Gáyatrī, 29 Atini- crit, 33 Anushtup.	749
46	6.4.3	4.7.27	Tvám id dhi	14	.....	Indraḥ.	Prágátham (1, 3, 5, 7, 9, 11 & 13 Bṛihatí, 2, 4, 6, 8, 10, 12 & 14 Satobṛihatí).	759

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
47	6.4.4	4.7.30	Sváduḥ.	31	Gargaḥ, son of Bharadvá- jaḥ.	Indraḥ, 1-5 Somah, 20a Deváḥ, 20b Bhú- miḥ, 20c Bṛhaspatiḥ, 20d Indraḥ, 22-25 Prastokasya Sárnja- yasya dánastutiḥ, 26- 28 Rathah, 29-31 a.b Dundubhiḥ, 31 c.d Indraḥ.	Trisṭup, 19 Bṛi- hatí, 22 Trisṭup, 23 Anusṭup, 24 Gáyatrí, 25 Dvi- padá, 27 Jagatí.	765
48	6.4.5	4.8.1	Yajnáyajná	22	Samyur Bār- haspatyaḥ.	1-10 Agniḥ, 11 and 12 Marutaḥ, 13-15 Ma- rutaḥ or Lingokta- devatáḥ, 16-19 Pú- shá, 20 and 21 Pṛiś- niḥ, Marutám mátá, 22 Pṛiśniḥ or Dyá- vábhumí.	1, 3, 5, 9, 14, 19 and 20 Bṛihatí, 2, 4, 10, 12 and 17 Satobṛi- hatí, 6 and 8 Mahá- satobṛihatí, 7 Ma- hábṛihatí, 11 and 16 Kakup, 13 and 18 Puraushnik, 15 Atijagatí, 21 Sa- vamadhyá Mahá- bṛihatí, 22 Anush- ṭup.	780
49	6.4.6	4.8.5	Stushe janam	15	Rijisvá Bhá- radvájaḥ.	Viśve Deváḥ.	Trisṭup, 15 Śak- varí.	791
50	6.5.1	4.8.8	Huve vaḥ	15	The same.	The same.	Trisṭup.	799
51	6.5.2	4.8.11	Udu tyat	16	.....	.....	Trisṭup, 13-15 Ushnik, 16 Anush- ṭup.	805
52	6.5.3	4.8.14	Na tad divá	17	.....	.....	1-6, 13 and 15- 17 Trisṭup, 7-12 Gáyatrí, 14 Jagatí.	812
53	6.5.4	4.8.17	Vayam u tvá	10	Bharadvájaḥ.	Púshá.	Gáyatrí, 8 Anush- ṭup.	819
54	6.5.5	4.8.19	Sam púshan	10	The same.	The same.	Gáyatrí.	821
55	6.5.6	4.8.21	Ehi vām	6	.....	.....	The same.	824
56	6.5.7	4.8.22	Ya enam	6	.....	.....	1-5 Gáyatrí, 6 A- nusṭup.	826
57	6.5.8	4.8.23	Indrá nu	6	.....	Indrá-Púshanau.	Gáyatrí.	828
58	6.5.9	4.8.24	Sukram te	4	.....	Púshá.	Trisṭup, 2 Jagatí.	829
59	6.5.10	4.8.25	Pra nu vocá	10	.....	Indra-Agní.	1-6 Bṛihatí, 7-10 Anusṭup.	832
60	6.5.11	4.8.27	Snathad vṛitram	15	.....	The same.	1-3 and 13 Trish- ṭup, 4-12 Gáyatrí, 14 Bṛihatí, 15 A- nusṭup.	836
61	6.5.12	4.8.30- 32	Iyam adadát	14	.....	Sarasvati.	1-3 and 13 Jagatí, 4-12 Gáyatrí, 14 Trisṭup.	841

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
62	6.6.1	5.1.1	Stushe nará	11	Bharadvájah.	Aśvinau.	Trishtup.	847
63	6.6.2	5.1.3	Kva tyá	11	The same.	The same.	Trishtup, 11 Eka- padá.	852
64	6.6.3	5.1.5	Udu śriye	6	.....	Usháh.	Trishtup.	856
65	6.6.4	5.1.6	Eshá syá	6	.....	The same.	The same.	859
66	6.6.5	5.1.7	Vapur nu tat	11	.....	Marutaḥ.	.....	861
67	6.6.6	5.1.9	Viśveshám	11	.....	Mitrávaruṇau.	.....	866
68	6.6.7	5.1.11	Śrushtí vām	11	.....	Indrá-Varuṇau.	Trishtup, 9 and 10 Jagatí.	871
69	6.6.8	5.1.13	Sam vām	8	.....	The same.	Trishtup.	876
70	6.6.9	5.1.14	Ghṛitavatí	6	.....	Dyáva-Prithiví.	Jagatí.	880
71	6.6.10	5.1.15	Udu shyah	6	.....	Savitá.	1-3 Jagatí, 4-6 Trishtup.	883
72	6.6.11	5.1.16	Indrásomá	5	.....	Indrá-Somau.	Trishtup.	886
73	6.6.12	5.1.17	Yo adribhit	3	.....	Bṛihaspatih.	The same.	888
74	6.6.13	5.1.18	Somárudrá	4	.....	Somá-Rudrau.	.....	890
75	6.6.14	5.1.19	Jímútasya	19	Páyur Bhá- radvájah.	1 Varma, 2 Dhanuḥ, 3 Jyá, 4 Ártiní, 5 Ishu- dhíh, 6a Sárathih, 6b Raśmayah, 7 Aśváh, 8 Rathah, 9 Rathago- páh, 10 Lingoktadeva- táh, 11 and 12 Ishavaḥ, 13 Pratodaḥ, 14 Ha- staghnaḥ, 15 and 16 Ishavaḥ, 17 Lingok- tadevatáh (yuddha- bhúmi-brahmaṇaspa- ty-aditayah), 18 Ka- vaca-Soma-Varuṇáh, 19 Deváh & Brahma.	Trishtup, 6 and 10 Jagatí, 12, 13, 15, 16 and 19 Anush- tup, 17 Panktiḥ.	891
1	7.1.1	5.1.23- 27	Agnim narah	25	Vasishṭhaḥ.	Agniḥ.	1-18 Virát, 19-25 Trishtup.	901
2	7.1.2	5.2.1	Jushasva	11	The same.	Ápridevatáh.	Trishtup.	911
3	7.1.3	5.2.3	Agnim vah	10	.....	Agniḥ.	The same.	916
4	7.1.4	5.2.5	Pra vah súkráya	10	.....	The same.	.....	920
5	7.1.5	5.2.7	Prágnaye	9	.....	Vaiśvánaragniḥ.	.....	924
6	7.1.6	5.2.9	Pra samrájah	7	.....	The same.	.....	928
7	7.1.7	5.2.10	Pra vo devam	7	.....	Agniḥ.	.....	931
8	7.1.8	3.2.11	Indhe rájá	7	.....	The same.	.....	933
9	7.1.9	5.2.12	Abodhi járah	6	.....	.....	.....	936
10	7.1.10	5.2.13	Usho na	5	.....	.....	.....	939
11	7.1.11	5.2.14	Mahán asi	5	.....	.....	.....	941
12	7.1.12	5.2.15	Aganma	3	.....	.....	.....	943
13	7.1.13	5.2.16	Prágnaye	3	.....	Vaiśvánaragniḥ.	.....	944
14	7.1.14	5.2.17	Samidhá	3	.....	Agniḥ.	1 Bṛihatí, 2 and 3 Trishtup.	945

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
15	7.1.15	5.2.18	Upasadyāya	15	Vasishṭhaḥ.	Agniḥ.	Gāyatrī.	946
16	7.1.16	5.2.21	Enā vaḥ	12	The same.	The same.	Prágātham.	951
17	7.1.17	5.2.23	Agne bhava	7	.....	.....	Trishṭup (dvaipa- dam).	956
18	7.2.1	5.2.24	Tve ha yat	25	.....	Indraḥ, 22-25 Su- dāsaḥ Paijavanasya dānastutiḥ.	Trishṭup.	957
19	7.2.2	5.2.29	Yas tigmaśring.	11	.....	Indraḥ.	The same.	968

CORRECTIONS.

Page 17, line 13, read रत्नोपाभावः—34, 1. आत्मनेपदं—44, 12. तिग्मजंभ—66, 4. सुऽमनाः—78, 11. होता—88, 10. षोडशी—116, 16. सधऽमात्—121, 12. स्तोमं—139, 19. सर्वात्मकं—145, 23. दुरवने—165, 16. सूस्—232, 25. ६. १४. —240, 20. तृतीया—240, 26. नामिकां—382, 19. अनभि°—741, 7. इन्द्रस्य—817, 21. सुप्तेषु—831, 18. चतुर्थी—841, 22. चतुर्दशी—855, 2. व्याप्नोति.

Müller, Friedrich Max,

Rig-Veda-Sanhita the sacred hymns of the Brahmans ; together with the
commentary of Sayanacharia

Bd.: 3

London 1856

4 A.or. 2860-3

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10622272-5